T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

MECLİS-İ MEBUSAN'IN ÇALIŞMALARI

(1914-1918)

DOKTORA TEZİ

İsmail KANDİL

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Işıl ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU

İstanbul 2020

T.C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

MECLİS-İ MEBUSAN'IN ÇALIŞMALARI

(1914-1918)

DOKTORA TEZİ

İsmail KANDİL

2902100007

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Işıl ÇAKAN HACIİBRAHİMOĞLU

İstanbul 2020

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **İsmail KANDİL**

Numarası : **2902100007**

Anabilim/Bilim Dalı : **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**

Danışman : **Prof.Dr.Işıl ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU**

Tez Savunma Tarihi : **25.12.2020**

Tez Savunma Saati : **10:00**

Tez Başlığı : **"MECLİS-İ MEBUSAN'IN ÇALIŞMALARI (1914-1918)"**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **50. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF.DR.IŞIL ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU (DANIŞMAN)		Kabul
2- DOÇ.DR.YÜCEL KARLIKLI		Kabul
3- DR.ÖĞR.ÜYESİ H.CEVAHİR KAYAM	H.cevahir	Kabul
4- PROF.DR.BÜLENT BAKAR		Kabul
5- PROF.DR.CAN ERDEM		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF.DR.MUSTAFA AYDIN		
2- PROF.DR.GÜLDEN SARIYILDIZ		

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum "**Meclis-i Mebusan'ın Çalışmaları (1914-1918)"** adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım."

25 Aralık 2020
İsmail KANDİL

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10373737
Yazar Adı / Soyadı	İSMAİL KANDİL
Orcid	0000-0002-8469-6695
T.C.Kimlik No	19580526770
Telefon	5438389586
E-Posta	kandilismail@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Meclis-i Mebusan'ın Çalışmaları (1914-1918)
Tezin Tercümesi	The Ottoman Parliament's Activities (1914-1918)
Konu	Türk İnkılap Tarihi = History of Turkish Revolution
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Anabilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2020
Sayfa	600
Tez Danışmanları	PROF. DR. IŞIL ÇAKAN HACIİBRAHİMOĞLU
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	

05.01.2021

İmza:.....

ÖZ

Bu tez, 1914 Meclis-i Mebusanı'nı inceleyen bir Türk Parlamento Tarihi çalışmasıdır. 1914 Meclis-i Mebusanı, II. Meşrutiyet döneminin 3. devresidir. Bu devre İttihat ve Terakki'nin ülkeye tam anlamıyla egemen olduğu siyasal sürecin parlamento ayağını simgelemektedir.

İttihat ve Terakki, 1914 Meclis-i Mebusanı olarak anılan ve Birinci Dünya Savaşı'na denk gelen dönemde; başta askeri, adli, iktisadi olmak üzere pek çok hukuki düzenleme yapmıştır. Meclis-i Mebusan'da gerçekleştirilen düzenlemeler içerisinde; Kanun-ı Esasi değişiklikleri, askeri, adli ve laik hukuka ilişkin kanunlar ön plana çıkmaktadır. İktisadi anlamda ise; Kapitülasyonların kaldırılması ve Teşvik-i Sanayi kanunlarının yanı sıra savaşın meydana getirdiği mali sorunları ortadan kaldıracak düzenlemeler yapılmıştır.

Tez; Meclis-i Mebusan'ın 1914-1918 yılları arasındaki çalışmalarını, Meclis'in hangi hukuksal yapıdan meydana geldiğini, mebus aritmetiğinin yasama dönemlerine göre oluşumunu incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı yıllarında ülkenin karşılaştığı sorunlara Meclis-i Mebusan özelinde bakmaya çalışılmış; mebusların yasama faaliyetine katılımları, hükümet ile ilişkilerine ışık tutulmasına gayret gösterilmiştir.

Anahtar kelimeler: 1914 Meclis-i Mebusanı, İttihat ve Terakki, Birinci Dünya Savaşı, Türk Parlamento Tarihi, Kanun-ı Esasi

ABSTRACT

This thesis is a study on Turkish Parliamentary History focusing on the Chamber of Deputies (Turkish: Meclis-i Mebusan) founded in 1914. The Chamber of Deputies of 1914 marks the third phase of the Second Constitutional Era (İkinci Meşrutiyet Dönemi). It reflects the parliamentary nature of this political period during which the Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki Cemiyeti) exerts total control over the country.

The Committee of Union and Progress made numerous legal arrangements regulating particularly military, juridical, and economic matters during the period which is characterized by the Chamber of Deputies of 1914, and which coincides with the First World War. Among the changes brought about by the Chamber of Deputies, the arrangements made on the Ottoman Constitution of 1876 (Turkish: Kanun-i Esasi), the laws regulating military, juridical, and secularistic issues take the center stage. As for the efforts in economics, the capitulations were abolished, the Law for the Encouragement of Industry (Turkish: Teşvik-i Sanayi Kanunu) was introduced and other new regulations were issued to relieve the financial problems created by the war.

This thesis aims to analyze the actions taken by the Chamber of Deputies between 1914 and 1918, the legal structure of this chamber, and the distribution of deputies as regards to each legislative session. Furthermore, the issues the country was facing were evaluated from the specific viewpoint of the Chamber with an effort to shed light upon the deputies' participation in legislative activities and their relations with the government.

Keywords: Chamber of Deputies of 1914, Committee of Union and Progress, First World War, Turkish Parliamentary History, The Ottoman Constitution of 1876

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....iv

ABSTRACT vi

ÖNSÖZ.....xi

TABLOLAR LİSTESİ..... xiii

KISALTMALAR LİSTESİ xiv

EKLER LİSTESİ.....xvi

GİRİŞ: Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Sınırlılıkları Üzerine.....1

BİRİNCİ BÖLÜM 7

1914 MECLİS-İ MEBUSAN'I SEÇİMLERİ VE MECLİS-İ MEBUSAN'A ÜYE MEBUSLAR 7

A. SEÇİMLER..... 7

1. 1914-1918 Meclis-i Mebusan'ına Giden Yolda Siyasi Ortam..... 7

2. Seçim Mevzuatı..... 16

2.1. Seçim Hukuku Açısından Kanun-ı Esasi.....17

2.2. İntihab-ı Mebusan Kanunu 19

3. 1914 Meclis-i Mebusanı Seçimine Giden Yol ve Seçime İlişkin İlk Faaliyetler ve Sorunlar 24

4. Seçim Süreci 25

4.1. İstanbul'da Meclis-i Mebusan Seçimleri 28

4.2. 1914 Meclis-i Mebusan Seçimlerinde Ermeniler.....33

4.3. 1914 Meclis-i Mebusan Seçimlerinde Rumlar.....49

4.4. 1914 Meclis-i Mebusan Seçimlerinde Araplar.....53

5. Seçimlerde Yapılan Yolsuzluk ve Usulsüzlükler 56

6. 1914 Meclis-i Mebusan Seçimlerinin Sonuçları 66

7. Seçim Ardından *Tanin* Gazetesinde Mebuslarla Yapılan İlk Mülakatlar ve Yeni Mebusların Gelecek Dönemden Beklentileri..... 86

B. TOPLANTI DÖNEMLERİNE GÖRE 1914 MECLİS-İ MEBUSANI'NDA MEBUS HAREKETLİLİĞİ 90

1. İçtima-i Fevkalade Toplantı Dönemi..... 94

2. Birinci Toplantı Dönemi..... 95

3. İkinci Toplantı Dönemi..... 95

4. Üçüncü Toplantı Dönemi..... 96

5. Dördüncü Toplantı Dönemi 97

6. Beşinci Toplantı Dönemi 98
7. Üyelikleri Düşürülen Mebuslar 98
İKİNCİ BÖLÜM 102
MECLİS-İ MEBUSAN'IN İŞLEVSEL ANALİZİ 102
A. MECLİS'İN HUKUKSAL YAPISI VE ÖZELLİKLERİ 102
1. Kanun-ı Esasi'den Kök Alan Hukuki Yapı 102
1.1. Kanun-ı Esasi'ye Göre Meclis-i Mebusan'ın Açılışı ve Kapanışı 102
1.2. Kanun-ı Esasi'de Meclis-i Mebusan-Hükümet İlişkileri 105
1.3. Kanun-ı Esasi'ye Göre Anayasa ve Yasa Yapma Usulü 108
1.4. Kanun-ı Esasi'ye Göre Meclis-i Mebusan'da Oylama ve Müzakere 112
1.5. Kanun-ı Esasi'ye Göre Dokunulmazlıklar ve Meclis Üyeliğinin Düşmesi 114
1.6. Meclis-i Mebusan'da İç Düzen, Üyelerin Maaşı, Başkanlık ve Bütçe Görüşmeleri 114
2. Dâhili Nizamname'den Kök Alan Hukuki Yapı 115
2.1. 1914 Meclis-i Mebusanı'nda Nizamname-i Dâhili Tartışmaları 116
2.2. Nizamname-i Dâhilî'ye Göre Meclis-i Mebusanda Şube ve Encümenler 125
2.2.1. Şube ve Encümenlerin Oluşumu ve Görevleri 125
2.2.2. Encümenlerde Kanun Teklifi ve Değişikliği 129
2.2.3. Kanun Layihalarının Meclis Genel Kurulu'nda Görüşülmesinin Esasları 132
2.3. Meclis-i Mebusan'da Oturumların Gerçekleştirilmesi 136
2.4. Nizamname-i Dâhilî'de İzinler 142
B. MECLİS-İ MEBUSAN'IN İÇ DÜZENİ 143
1. Meclis-i Mebusan'ın Toplantı Dönemleri ve Çalışma Süreleri 143
2. Meclis-i Mebusan'ın İç Örgütsel Yapısı 148
2.1. İdare Heyetlerinin Oluşumu ve Dönemlere Göre İdare Heyetleri 148
2.1.2. Dönemlere Göre Başkanlık Divanı ve Kâtipliklerin Oluşumu 149
2.1.2.1. İçtima-i Fevkalade Dönemi 149
2.1.2.2. Birinci Toplantı Dönemi 150
2.1.2.3. İkinci Toplantı Dönemi 151
2.1.2.4. Üçüncü Toplantı Dönemi 151
2.1.2.5. Dördüncü Toplantı Dönemi 152
2.1.2.6. Beşinci Toplantı Dönemi 153
C. GENEL OLARAK YASAMA FAALİYETLERİ 155
1. Kanun Tekliflerine Genel Bir Bakış 155
2. 1914 Meclis-i Mebusan'da Görüşülen ve Bakaya Kalan Kanun Layihaları ve Kararnameler 157
3. Meclis-i Mebusan'a Verilen Dilekçeler 158
4. Sual ve İstizah Etkinliği 160
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 170
SİYASİ VE İDARİ YAPI ÜZERİNE MECLİS-İ MEBUSAN'IN ÇALIŞMALARI 170
A. ANAYASAYA İLİŞKİN DÜZENLEMELER 170

1. Meclis-i Mebusan'ın Çalışmalarına İlişkin Ön Girişimler ve Görüşmeler 170

2. Kanun-ı Esasi Değişiklikleri 173
2.1. İttihat ve Terakki İktidarının Pekiştirmesine Yönelik Çabalar ve Meclis-i Mebusan'ın Açılış ve Kapanışına İlişkin Değişiklikler 173
2.2. Mebusların Seçimine, Maaşına ve Üyeliklerinin Düşmesine Dair Değişiklikler 194
2.3. Meclis-i Mebusan'ın Yasama Süresine İlişkin Düzenleme 200

B. MECLİS-İ MEBUSAN'DA İDARİ ALANDA YAPILAN YASAMA FAALİYETLERİ 210

1. Osmanlı Devleti'nin Taşra İdari Yapısına Genel Bir Bakış ve Tanzimat Dönemi'nde İdari Yapıda Dönüşümler 210

2. 1914 Meclis-i Mebusanı'nın İdari Alandaki Düzenlemeleri 224
2.1. Nahiye Teşkiline Dair Düzenlemeler 235
2.2. Kaza Teşkiline Dair Düzenlemeler 239
2.3. Liva ve Müstakil Liva Teşkiline Dair Düzenlemeler 249

C. 1914 MECLİS-İ MEBUSANI'NDA KANUNLAŞTIRMA HAREKETLERİ 283

1. Ana Hatlarıyla Osmanlı Devleti'nin Yapısı ve Tanzimat Dönemi Sonrası Yapılan Hukuki Düzenlemeler 283

2. Meclis-i Mebusan'da Yapılan Adli Düzenlemeler 288
2.1. Kadı Olunmasına Dair Esaslar: "Hükkam-ı Şer Kanunu" 288
2.2. Avukatlığa İlişkin Yasal Düzenlemeler: "Mehakim-i Şer'iyede İcra-yı Vekâlet Edenler Hakkında Kanun" 291
2.3. Noterliğe Dair Yasal Düzenlemeler: "Katib-i Adl Kanunu" 297

3. Meclis-i Mebusan'da Yapılan Laik Hukuka İlişkin Düzenlemeler 301
3.1. Şer'iye ve Nizamiye Mahkemelerinin Görevleri Hakkında Düzenleme 301
3.2. Şer'i Mahkemelerin Adliye Nezareti'ne Bağlanması Hakkında Düzenleme 302
3.3. Ceza Kanunu Hakkında Yapılan Düzenlemeler 314
3.4. Yargılama Usulündeki Dönüşüm: "Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu" 326
3.5. Yargılama Usulünde Düzenleme: "Hukuk Muhakemeleri Usul Kanunu" 330
3.6. Medeni Kanunda Dönüşüm: "Hukuk-ı Aile Kararnamesi" 331

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 346

SAVAŞ SÜRECİ, ASKERİ-İKTİSADİ YAPILANMA VE SAVAŞ SORUMLULARININ YARGILANMASI 346

A. SAVAŞ ORTAMI VE ASKERİ ALANIN DÜZENLENMESİ 346

1. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi 346

2. Birinci Dünya Savaşı'nın Meclis-i Mebusan'daki Yankıları 354

3. Savaş Sürecinde Meclis-i Mebusan'dan Çıkarılan Askeri Kanunlar 370
3.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Askeri Sistemi ve Birlik Mevcutları 370
3.2. Asker İhtiyacını Karşılama Zorunluluğu: Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu 372
2.2.1. Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nda Muafiyet 378
3.3. Muhacirlerin Askere Alınmasına Dair Yasal Düzenlemeler 380
3.4. Yükseköğretimlilerin Askere Alınmasına Dair Yasal Düzenlemeler 382
3.5. Askere Alımda Yaş Haddine Dair Düzenlemeler 386
3.6. Askerlikten Muafiyete İlişkin Yasal Düzenleme: "Muafiyet-i Askeriye Vergisi Kanunu" 399

3.7. Bedelli Askerlik Hakkında Düzenleme: "Bedel-i Nakdi Kanunu" 405
3.8. Kısa Dönem Askerlik Düzenlemesi: "Hizmet-i Maksure'ye Dair Kanun" 419
3.9. "Muinsiz Efradının" Askere Alınmasına İlişkin Kanunlar 424
4. Askeri Ceza Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler 429
5. İdare-i Örfiye Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler 432
6. Birinci Dünya Savaşı Sonunda Meclis-i Mebusan'da İttihat ve Terakki Fırkası Hükümetlerinin Yargılanması 433
B. MECLİS-İ MEBUSAN'DA İKTİSADİ ALANDA YAPILAN DÜZENLEMELER 438
1. 1914 İtibariyle Genel Olarak İktisadi Durum 438
2. Kapitülasyonların Kaldırılması 439
3. Tarımsal Üretimin Arttırılmasına Yönelik Çabalar: "Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu" 443
4. Karaborsacılığın Engellenmesine İlişkin Düzenlemeler 461
5. Harp Kazançları Vergisi'ne Hazırlık: "Harp Kazançları Vergisi'nin Temin-i Tahsili İçin Tedabir-i Evveliyeyi Muhtevi Kanun" 463
6. Savaşa Hazırlık: Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Fevkalade Kanunları 474
6.1. Tekâlif-i Harbiye Kanunu 474
6.2. Tekâlif-i Fevkalâde Kanunu 484
7. İaşe Meselesi Hakkında Yasal Düzenlemeler 487
7.1. İaşe-i Umumiye Kanunu'nun Meclis-i Mebusan'daki Görüşmeleri 497
8. Savaş Döneminde Yürürlüğe Konulan İktsadi ve Mali Düzenlemeler 519
8.1. Borç Erteleme ve Borç Karşılığı Piyasaya Para Sürme 519
8.2. İç Borçlanmaya Dair Yasal Düzenleme 536
8.3. Sigara ve Oyun Kâğıdı ile Kibrit ve Kav İstihlakine Dair Kanunlar 540
8.4. Gümrük Vergisi'nin Yeniden Düzenlenmesine Dair Kanun 544
8.5. Sanayi Kuruluşlarının Arttırılmasına İlişikin Çalışmalar: 545
"Teşvik-i Sanayi Kanunu" 545
9. Emval-i Metruke Meselesi Hakkındaki Düzenlemeler 548
SONUÇ 554
KAYNAKÇA 561
EKLER 589
ÖZGEÇMİŞ 600

ÖNSÖZ

1914 Meclis-i Mebusanı Türk Parlamento Tarihi'nin gölgede kalmış dönemlerinden biridir. 1908'den beri ülkede en önemli siyasi aktör olan İttihat ve Terakki'nin tam iktidar döneminin Meclis-i Mebusanı'dır. Araştırma ile gölgede kalmış olan bu dönemin aydınlatılması çalışılmış ve İttihat ve Terakki'nin yasama alanında gerçekleştirdiği düzenlemeler ve Meclis'in etkinliğinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Tez konusu uzun süren bir araştırmadan sonra belirlenmiştir. Ardından tezin ana kısımları ve kullanılacak kaynakları tespit edilerek inceleme ve yazma aşamasına geçilmiştir. Bu aşamada karşılaşılan sorunlardan biri mebusların tercüme-i hal formlarına ulaşmak olmuştur. Meclis'i meydana getiren mebusların eğitim durumlarından bildikleri yabancı dile, mesleklerinden doğum yerlerine varacak ölçüde bir nitelik saptaması ortaya konulmak istenmiştir. Ancak bahsedilen kaynaklara ulaşılamaması bu isteğin gerçekleşmesini olanaksız hale getirmiştir. Buna rağmen 1914 Meclis-i Mebusanı'nın çalışmaları kapsamlı bir biçimde incelenmesine ve ortaya konmasına gayret gösterilmiştir.

Bu çalışmaya başlamam konusunda beni aydınlatan, tezin gelişmesi ve ilerlemesi sürecinde denetleyerek her zaman yanımda olan ve hiçbir zaman desteğini esirgemeyen Hocam Prof. Dr. Işıl Çakan Hacıibrahimoğlu'na sonsuz şükranlarımı sunarım. Tezin gelişmesinde ve şekillenmesinde katkılarını esirgemeyen ve uyarılarıyla yardımcı olan değerli hocalarım; Doç. Dr. Yücel Karlıklı ve Dr. Öğr. Üyesi H. Cevahir Kayam'a minnettarım.

Araştırmanın yazılması sırasında desteklerini esirgemeyen Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi ve İstanbul Teknik Üniversitesi personeline; teze birlikte başladığım ve desteğini her zaman yanımda hissettiğim Serap Sarıhan Hocam'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Tezin yazılması sırasında emeği geçen arkadaşlarım; Dr. Mevlüt Karagöz, Dr. Hasan Ulucutsoy, Ahmet Aslan Şevki Bilgehan Önver ve Sena Aydın'a; manevi desteklerini esirgemeyen İstanbul Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü'nden arkadaşlarım ve

hocalarıma teşekkür ederim. Son olarak beni bu günlere getiren annem ve babama sabır ve desteklerinden ötürü şükranlarımı sunarım.

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: 1914 İstanbul Seçimlerinde Seçilen Mebuslar ve Alınan Oylar

Tablo 2: Meclis-i Mebusanı Oluşturan Mebuslar ve Yemin Tarihleri

Tablo 3: İçtima-i Fevkalade Toplantı Dönemi Vefat ve İstifa Eden Mebusların Listesi

Tablo 4: Birinci Toplantı Dönemi Vefat ve İstifa Eden Mebusların Listesi

Tablo 5: İkinci Toplantı Dönemi Vefat ve İstifa Eden Mebusların Listesi

Tablo 6: Üçüncü Toplantı Dönemi Vefat ve İstifa Eden Mebusların Listesi

Tablo 7: Dördüncü Toplantı Dönemi Vefat ve İstifa Eden Mebusların Listesi

Tablo 8: Beşinci Toplantı Dönemi Vefat ve İstifa Eden Mebusların Listesi

Tablo 9: 1914 Meclis-i Mebusanı'nda Üyelikleri Düşen Mebusların Listesi

Tablo 10: Meclis-i Mebusan'da Nizamname-i Dâhilîsi Görüşmeleri

Tablo 11: Encümenlerde İşlem Gören Kanun Layihaları ve Kararnameler

Tablo 12: 1914 Meclis-i Mebusanı'nın Çalışma Süreleri

Tablo 13: 1914 Meclis-i Mebusanı'nın Aylara ve Yıllara Göre Toplantı Sayıları

Tablo 14: 1914 Meclis-i Mebusanı Başkanlık Heyetleri ve Aldıkları Oy Miktarı

Tablo 15: 1914 Meclis-i Mebusanı İdare Memurları ve Aldıkları Oy Miktarı

Tablo 16: 1914 Meclis-i Mebusa'ı Divan Kâtipleri ve Aldıkları Oy Miktarı

Tablo 17: 1914 Meclis-i Mebusanı'na Verilen Kanun Teklifi Sayıları

Tablo 18: 1914 Meclis-i Mebusan'da Görüşülen ve Bakaya Kalan Kanun Layihaları ve Kararnameler

Tablo 19: Meclis-i Mebusan'a Gelen Dilekçe ve Telgraflar

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	Aynı Eser
a.g.e.	Adı geçen eser
A.} DVN.MKL	Sadaret Divan-ı Hümayun Kalemi Mukavele Kısmı Belgeleri
BEO.	Bab-ı Ali Evrak Odası
bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
çev.	Çeviren
D.	Devre
DH.EUM.4.Şb.	Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Dördüncü Şube
DH.EUM.LVZ.	Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım Kalemi
DH.EUM.MEM.	Memurîn Kalemi Belgeleri
DH.EUM.MH.	Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi Evrakı
DH.EUM.MTK.	Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti Evrakı
DH.EUM.VRK.	Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemi Evrakı
DH.HMŞ.	Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Evrakı
DH.MB.HPS.M.	Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrak
DH.İD.	Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı
DH.İ.UM	Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı
DH.İ.UM.EK.	Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri
DH.KMS.	Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı
DH.SYS.	Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
DH.ŞFR.	Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı

DH.UMVM.	Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı
HR.SFR.(04)	Hariciye Nezareti Paris Sefareti Belgeleri
D.İ.A.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
İ.	İnikad
İ.A.	İslam Ansiklopedisi
İ.ML.	İrade Maliye
İ.MLU.	İrade Meclis-i Umumi
İ.MMS.	İrade Meclis-i Mahsus
K.	Kısım
MAZC	Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
MF.MKT.	Maarif Mektubi Kalemi
ML.EEM.	Maliye Evrak-ı Emiriye Müdüriyeti
MMZC	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MUZC	Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları
Nu.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
ŞD.	Şura-yı Devlet Evrakı
T.C.T.A.	Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi
v.d.	Ve devamı
Yay.	Yayınlayan

EKLER LİSTESİ

EK-1: Tanin Gazetesi'nde Meclis-i Milli'nin Açılışı

EK-2: Meclis-i Mebusan'ın Açılışı Sırasında Padişah Mehmet Reşat'ın Meclis Binasına Gelişini Gösteren Fotoğraf

EK-3: Trabzon Vilayeti'ne Ait 25 Yaş ve Üstü Erkek Nüfusunu Gösteren Cetvel

EK-4: İstanbul Mebusluğuna Sahib Mollabeyzade Osman Bey'in Seçildiğine Dair Evrak

EK-5: Müntefek Sancağı'na Ait Seçim Mazbatası Örneği

EK-6: Beyrut Vilayeti'nde Seçim Yolsuzluğu Yapıldığına Dair Telgraf

EK-7: Mehakim-i Şer'iyenin Adliye Nezareti'ne Rabtı Kanununun Meclis-i Mebusan'da Tartışılmasına Dair İkdam'da Çıkan Yazı

EK-8: Kapitülasyonların Kaldırılmasına Dair Kararın Sadrazama Bildirilmesine İlişkin Fotoğraf

EK-9: Mükellefiyet-i Ziraiye Kanun-ı Muvakkati

EK-10: Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu Esbab-ı Mucibe Layihası

EK-11: İkdam Gazetesi'nde Meclis-i Mebusan'ın Kapatılması

GİRİŞ: Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Sınırlılıkları Üzerine

1876 yılında Osmanlı Devleti'nin Anayasal sürecinin yürütücü gücü olarak oluşturulan Meclis-i Umumi, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan olmak üzere iki organdan meydana gelmektedir. Temsili demokrasinin önemli bir parçası olan Meclis-i Mebusan, Osmanlı Devleti'nin parlamenter dönemi içerisinde 1877-1920 tarihleri arasında varlığını sürdürmüştür. Bu tez çalışması Meclis-i Mebusan'ın 1914-1918 yılları arasındaki dönemine odaklanmıştır.

Bu yasama döneminin tez olarak seçilmesinde alanda Meclis-i Mebusan'ın yalnızca faaliyetlerine odaklanan bir çalışma yapmak ve bu doğrultuda literatürel katkı sağlama isteği gösterilebilir. 1914 Meclis-i Mebusanı, parlamento tarihi açısından 1908 ve 1912 Meclisleri ile Mütareke Dönemi Meclisinin arasında kalmış ve çalışılmamış bir alandır. Araştırmacıların çoğu Meclise; incelenen dönemde İttihat ve Terakki Fırkası'nın egemen olması, kanun yapma faaliyetinde tek egemen şeklinde görülmesi ve muhalif hareketlerin etkisizliği gibi nedenlerden dolayı ilgi göstermemişlerdir. Dönemi anlatan temel eserler dahi bu Meclisin üzerinde pek fazla durmamış, yalnızca İttihat ve Terakki Fırkası'nın tasarruflarının detaylandırılması yönünde çalışmalar yapılmıştır.

1914 Meclis-i Mebusanı, 14 Mayıs 1914 tarihinde açılmış ve altı dönem yasama faaliyetini gerçekleştirmiştir. Sözü edilen özelliği 1914 Meclis-i Mebusanı'nı diğer yasama dönemleriyle kıyaslandığında en uzun yasama dönemine sahip olması açısından öne çıkarmaktadır. Bu gerekçeler nedeniyle 1914-1918 Meclis-i Mebusanı'na bir parlamento etkinliği çerçevesinde bakılmasının gerekli olduğu düşünülmüştür.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın başat bir faktör olarak belirdiği dönemde otoriter eğilimlerinin olup olmadığı Meclis-i Mebusan ekseninde incelenmeye ve İttihatçıların meşruti yapının özüne uygun davranışlar gösterip göstermedikleri izlenmeye çalışıldı.

Araştırmada; öncelikle iki dereceli seçim süreciyle belirlenen 1914 seçim süreci ayrıntılarıyla ele alınmaya çalışıldı. Seçim sürecinin; Anayasada ve yasalarda ilgi çekilen kurallar dairesinde nasıl yapıldığı, seçim bölgeleri, adayların seçim sürecindeki etkinlikleri ve tutumları işlenmeye çalışıldı. Ayrıca arşiv belgeleri ve dönemin basının ışığında seçimlerde meydana gelen veya iddia edilen yolsuzlukların ortaya konulmasına çaba gösterildi.

İlk bölümde mebusların yasama yıllarına göre Meclis-i Mebusandaki hareketliliğine de yer verildi. Mebusların hareketliliği; istifa, vefat, üyeliklerin düşürülmesi başlıklarında incelendi. Mebus hareketliliği esas alınarak Meclis'in çalışma süresinin sonunda, savaşa giren hükümetlerin ve dolayısıyla bazı mebusların soruşturmaları da incelendi. Bahsi geçen soruşturmaların nasıl ve hangi hukuki bağlamda yapıldığı, kimlerin yargılandığı anlatıldı. Ayrıca bu bölümde yasama dönemindeki siyasi hareketlilikler ve kurulan hükümetler ele alındı.

Meclis-i Mebusanın işleyişini belirleyen hukuksal yapı parlamentonun işleyişinin anlaşılması açısından bir zorunluluk olarak belirdiğinden Meclis faaliyetlerinin aktarılmasından önce ortaya konulmak istendi. Çalışmanın ikinci bölümü bu açıdan meclisin gerek anayasal gerek içtüzük uyarınca bağlı olduğu hukuki yapının ortaya konulduğu ve bu kapsamdaki değişimlerin aktarıldığı bir bölüm şeklinde kurgulandı. Bu bölümde Meclis-i Mebusanın iç düzeni tüm organları ve işleyişi ile ortaya konulurken aynı zamanda bir temsil organının yetkileri içinde bulanan yasa yapma, siyasa belirleme, denetleme gibi işlevlerin genel ve sayısal olarak ortaya konulmasına çalışıldı. Meclis-i Mebusanda görüşülen kanunlar, encümenlerdeki hareketlilik, dilekçeler, izinler bölüm içerisinde değerlendirilen konular arasında yer aldı.

Üçüncü bölüm, Meclisin temel işlevleri arasında yer alan siyasi ve idari yapıya ayrıldı. Ardından geçmiş dönemlerden kalan Kanun-ı Esasi maddelerinde yapılan değişiklikler değerlendirildi. Ardından Kanun-ı Esasi değişikliklerini idari anlamda gerçekleştiren düzenlemeler izledi. Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatında yaptığı reform tarihsel arka plan ekseninde ve dönemin ana kaynakları da göz önünde bulundurularak incelendi. Üçüncü bölümün bir diğer konusu ise Meclis-i Mebusanda görüşülen kanunlaştırmaya dönük düzenlemeler oldu. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin hukuksal yapısı temelinde; Hükkam-ı Şer Kanunu, Mehakim-i

Şer'iyede İcra-yıVekâlet Edenler, Kâtib-i Adl Kanunu gibi yasalaşma faaliyetlerine odaklanıldı.

Araştırmanın dördüncü bölümünde ise, 1914 Meclis-i Mebusanında öne çıkan askeri ve iktisadi konular incelendi. Mebusların ülkenin savaşa girişine verdikleri tepkiler, hükümetin savaş hakkında yaptığı değerlendirmeler ve savaş sonunda yapılan barış antlaşmalarının Meclis-i Mebusan'daki yankılarına yer verildi.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişiyle ordunun asker ihtiyacının başlanması ve genel anlamda askere alım ile ilgili Meclis-i Mebusan'ın faaliyetleri aktarılmaya çalışıldı. Bu çerçevede Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu, Bedel-i Nakdi Kanunu gibi düzenlemeler üzerinde duruldu. Ayrıca iktisadi sıkıntıları azaltmak veya ortadan kaldırmak için yürürlüğe konulan kanunlar, çalışmanın bahsi geçen bölümünde ele alınarak, bu kapsamda Mükellefiyet-i Ziraiye, Tekâlif-i Harbiye, Tekâlif-i Fevkalade İaşe ve İstikraz-ı Dâhili gibi kanunlar ile Harp Kazançları Vergisi değerlendirildi.

Araştırmada 1914 Meclis-i Mebusanına ait zabıt cerideleri tarandı ve kullanılacak kanunların tasnifi yapıldı. Tasnif yapılırken; yukarıda da değinildiği gibi anayasa tartışmaları, idari, hukuki, adli, askeri ve ekonomik kanunlar seçildi. Bahsi geçen türdeki kanunların Meclis-i Mebusanda görüşülüp Düstur'da ve Takvim-i Vekayi'de ilanıyla yürürlüğe konulması, araştırmada yer alması için ölçüt oldu. Araştırmada tematik-kronolojik bir yazım yöntemi benimsendi.

Söz konusu araştırmada ikinci önemli kaynak dönemin gazeteleridir. Çalışmada; *Tanin, İkdam*, *Peyam* ve *Sabah* gazeteleri tarandı. Bu noktada belirtilmesi gereken husus bütün gazetelerin taranması yerine iktidara yakın, tarafsız ve muhalif sayılabilecek gazetelerin seçildiğidir. Böylece seçimler ve kanunların görüşülmesi sırasındaki ve sonrasındaki ortam hakkında nesnel bir yaklaşım geliştirilmeye çalışıldı.

İlk elden kaynaklar arasında arşiv kaynakları da önemli bir yere sahiptir. Araştırma esnasında Bab-ı Ali Evrak Odası, Dâhiliye Siyasi, Dâhiliye Şifre Kalemi ve Dâhiliye İdari kısım, Dâhiliye İdare-i Umumiye, Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti gibi belge tasniflerinden yararlanıldı. Kanunların Meclis-i Mebusanda görüşülmesi, vilayetlere tebliğ edilmesi gibi

hususlar buradan izlendi ve kanunun ne ölçüde uygulanabildiği incelenmeye çalışıldı.

Yazım sırasında başvurulan diğer kaynaklar ise hatıratlar oldu. Bununla beraber hatıratlara yazan kişinin öznel görüşlerini içermesi bakımından ihtiyatla yaklaşıldı. Ancak hem kanunların Meclisteki görüşmeleri sırasındaki atmosferi betimlemesi hem de merkezde ve taşradaki uygulayıcıların yaklaşımını göstermesi bakımından önemli veriler olarak görüldü. Örneğin idari alana ilişkin kanunların uygulanması sırasında merkezde ve taşrada görev yapan Abdülhalik Bey'in (Renda) anıları ile askeri kanunların incelenmesi sırasında içerden bir göz olarak Behiç Bey'in (Erkin) anıları bu bağlamda dile getirilmesi gereken eserlerdir.

Çalışmada; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesinden, arşiv belgesinden ve gazete yazılarından aynen alınmak durumunda kalınan kısımlar oldu. Dönemin görüşünü doğru ifade edebilmek, dil açısından bir kopukluk olmamasını ve metnin bütünlüğünü sağlamak amacıyla Meclisin kendine özgü terminolojisine bağlı kalınmaya çalışıldı. Bu bakımdan kanun tasarısı yerine kanun layihası, iç tüzük yerine dâhili nizamname, soru ve gensoru yerine sual ve istizah, seçim kanunu yerine intihab-ı mebusan kanunu, tutanak yerine zabıt ceridesi gibi örnekleri çoğaltılabilecek Meclis iç hukuk dili kullanıldı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde kullanılan; Hicri, Rumi ve Miladi takvimlerden miladi takvimi esas alan bir yazım gerçekleştirildi. Hicri veya Rumi takvime orijinal belgelerin künyelerinin yazılması sırasında yer verildi. Ayrıca metin içerisinde, dipnotlardan bağımsız bir biçimde, teşrin-i evvel, teşrin-i sani, kanun-ı evvel, kanun-sani yerine günümüzde kullandığımız ekim, kasım, aralık, ocak ayı isimleri yazıldı.

Araştırmanın yazımında yukarıda bahsedilen Düstur, Takvim-i Vekayi, tutanaklar gibi ilk elden kaynakların dışında, Meclis-i Mebusanın 1914 dönemine ait "Fihrist" de kullanıldı. Eserde; kanunların encümenlere hangi tarihte geldiği, ne zaman Meclis Genel Kurulunda görüşüldüğü, mebusların isimleri ve bölgeleri, kanun layihası ve kararname sayısı, encümenlerin ismi ve görüştüğü kanunlar gibi veriler istatiksel bir biçimde yer almaktadır. Araştırmanın muhtelif bölümlerinde kullanılan fihrist, dönemin Meclis-i Mebusanı tarafından hazırlanması açısından ilk elden kaynaklardan biridir.

Mebusların; doğum yerleri, eğitimi, yaşları, meslekleri dikkate alınarak 1914 Meclis-i Mebusanın üye profillerinin ortaya çıkarılması araştırmanın hedeflenen yanlarından biriydi. Ancak bu veriler için mebusların kısa öz geçmişlerinin yazılı olduğu "tercüme-i hal formları"na ulaşmak istenmişse de Meclis-i Mebusanı oluşturan mebusların bütününe ait formlara ulaşmak mümkün olmadı. Bu nedenle mebusların sosyo-ekonomik tabanının belirlenememesi çalışmanın kısıtlıklarından biri olmuştur.

İttihat ve Terakki ile Meclisin diğer dönemlerine ait pek çok çalışma olmasına rağmen 1914 Meclis-i Mebusanı hakkında sonradan yazılan ve basılmış bir eser bulunmamaktadır. Dönemi araştıran eserler araştırma konusunu dolaylı yoldan ele alan kaynaklardır. Bunlar içerisinde belirtilebilecek eserlerden biri Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914* isimli çalışmasıdır. Araştırmanın ana konularından biri olan 1914 seçimlerini; seçim süreci, yolsuzluklar ve Meclisi oluşturan üyelerinin niceliklerine yer vermesi açısından önemli bir kaynak niteliğindedir.

Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler* adlı eseri de araştırmanın yararlandığı ana kaynaklardan biridir. Eser 3 ciltten meydana gelmektedir. Ana tema olarak Meclis-i Mebusanı anlatmamakla birlikte özellikle 3. cildi İttihat ve Terakki Fırkasını hemen her yönüyle incelemiş olması bakımından başvuru kaynağıdır.

1914 Meclis-i Mebusanından bahseden ana kaynaklardan biri de İhsan Ezherli'nin *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992)* ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920) isimli çalışmasıdır. Çalışmada Osmanlı Meclis-i Mebusanları tanıtılmakta, Meclis'in açılış ve kapanış dönemleri, gerçekleştirmiş olduğu oturumları, mebuslar ve seçim çevreleri gösterilmektedir.

Konuyu doğrudan ele alan araştırmalar arasında Sibel Yazıcı tarafından 2018 yılında tamamlanmış olan *Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Faaliyetleri (1914-1918)* adlı doktora tezi de bulunmaktadır. Kendi tez çalışmamıza başlandığında bu tezin, YÖK Tez Kataloğunda olmadığı görülmüştür. Tezimizde bu tezden farklı olarak; 1914-1918 Meclis-i Mebusanı'nın yasama faaliyeti ve çalışma tarzı birinci ve ikinci bölümde anlatılamaya çalışılmış, mebusların Meclis içerisindeki faaliyetlerine azami oranda yer verilmiştir. Ayrıca mebus aritmetiği ikinci el kaynaklar ve arşiv kaynakları ışığında incelenerek teze yansıtılmıştır. Yine bu çalışma ile temel

farklılıklardan biri de tezimizin bir parlamento hukuku içinde ele alınmış olmasıdır. İttihat ve Terakki Fırkası'nın sayısal çoğunluğa sahip olduğu Meclis-i Mebusan'da encümenlerin çalışmalarına Sibel Yazıcı'nın tezinden farklı olarak ayrıntılı olarak yer verilmiş, tez salt bir siyasi tarih anlatısından farklı olarak kurgulanmıştır. Çalışmamız bu bakımdan hükümetlerin ve encümenlerin yayınladıkları esbab-ı mucibe layihalarının titizlikle incelendiği bir tez niteliğindedir. Ayrıca çalışmada gazetelerden de yararlanılmış ve bu gazetelerin verdiği tepkiler izlenmiştir. Araştırmada Meclis-i Mebusan odaklı bir bakış ortaya konmak istenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1914 MECLİS-İ MEBUSAN'I SEÇİMLERİ VE MECLİS-İ MEBUSAN'A ÜYE MEBUSLAR

A. SEÇİMLER

1. 1914-1918 Meclis-i Mebusan'ına Giden Yolda Siyasi Ortam

1299 yılında kurulan Osmanlı Devleti'nin mutlakiyet rejiminden meşrutiyet idaresine geçişi 1876 yılında gerçekleşmiştir. Sonradan "I. Meşrutiyet Dönemi" diye adlandırılacak olan bu dönem 1878'de son buldu ve "İstibdat" kavramıyla anılan yeni dönem başlamıştır. II. Abdülhamit'in baskıcı yönetimi, Meclis-i Mebusan'ın süresiz kapatıldığı 13 Şubat 1878'den II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz 1908'e kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanı ile parlamentolu hayat yeniden tesis edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu yeni dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimi tam anlamıyla eline alamamış ve ülkeyi perde arkasından yönetmeye çalışmıştır. Cemiyet, 13 Nisan 1909'da gerçekleşen 31 Mart Ayaklanması'ndaki sorumluluğunu ileri sürerek II. Abdülhamit'i tahttan indirmesine karşın bu yeni süreçte de yönetimde etkin bir rol üstlenememiştir.[1]

Diğer yandan, 1908 öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte anayasayı yeniden ilan etmeye ve parlamentoyu açmaya çalışan gruplar hedeflerine ulaştıktan sonra artık iktidarı perde arkasından denetlemeye başlayan İttihatçılara karşı muhalefet yapmaya geçmişlerdir. Nitekim 1908 seçimlerinde Ahrar Fırkası ile mücadele eden İttihat ve Terakki Fırkası'nın karşısında, 1911 yılında daha etkin bir muhalif grubu olan "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" olmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası eski askerlerden Sadık Bey başta olmak üzere Damat Ferit, Lütfi Fikri, Rıza Tevfik gibi isimler tarafından 21 Kasım 1911 tarihinde, Trablusgarp Savaşı atmosferinde, kurulmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın içinde Araplar, Arnavutlar, Ermeniler ve

[1]Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınları, 4. Basım, Ankara 2006, s. 243.

Bulgarlar gibi çeşitli Osmanlı unsurları bulunmuştur. Aynı zamanda Ahrar Fırkası da bu yeni oluşumda yerini almıştır.[2]

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, kuruluşunun ardından geçen kısa süre içinde ilk siyasi sınavını vermiş ve 11 Aralık 1911 tarihinde boş kalan İstanbul mebusluğu için yapılan seçimi, İttihatçılar karşısında bir oy farkla kazanmıştır. Böylece Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın siyasi konumu güçlenmiştir.[3]

İttihat ve Terakki Fırkası'nın siyasi otoritesinin düşüşe geçmesi karşısında İttihatçılar, Meclis'i feshetmeyi ve seçime gitmeyi uygun görmştür. Böylece 1908 Meclis-i Mebusan'ından farklı olarak İttihat ve Terakki Fırkası'na daha sadık mebusların bulunduğu bir meclis oluşturulabilecektir.

1912 seçimlerine gidilmesi oldukça sancılı bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası Meclis'teki çoğunluğu eline geçirdikten sonra 1908-1912 devresinde gerçekleştiremediği Anayasa'nın 35. maddesini değiştirmeyi yeniden denemiştir. 1876 tarihindeki Kanun-ı Esasi'de yer alan bu madde hükmünce hükümetle Meclis-i Mebusan arasında bir anlaşmazlık çıktığı takdirde padişah tercihen ya hükümeti yenileyecek ya da Meclis'i kapatıp mebus seçimlerini yenileyecektir. İlgili maddede 1909 yılında yapılan değişiklikle hükümetle Meclis-i Mebusan arasında bir anlaşmazlık olduğunda ise hükümet çekilecektir. Yeni atanan hükümetin de eski hükümetin kararında ısrar etmesi halinde Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesi devreye girecek ve padişah, hükümetin istifasını veya Meclis'in feshi durumlarından birini istemek hakkına sahip olacaktır. Ayrıca fesih kararının alınabilmesi için Meclis-i Ayan'ın onayı ve üç ay içerisinde seçimlerin tamamlanıp Meclis'in açılması gerekliliği bulunmaktadır. Değişiklikle birlikte Ayan Meclisi'ne danışıp danışmamak Padişah'ın elinde olacaktır.[4]

İttihat ve Terakki Fırkası, anti-demokratik bulup 1909 Kanun-ı Esasi değişiklikleri sırasında yeniden düzenlediği bu kanunu bu kez yeniden seçimlere gitmek için değiştirmek istemiştir. Ancak muhalefetin direnmesi nedeniyle 35.

[2] *A.e.*, s. 285-286.
[3] *A.e.*, s. 287. Seçimlerde İttihat ve Terakki Fırkası Mehmet Memduh Bey'i aday gösterirken, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı Tahir Hayrettin Bey'di. Seçimleri 195 oya karşı 196 oyla Tahir Hayrettin Bey kazanmıştır. Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s. 342.
[4] 35. madde 7. ve 43. Maddelerle birlikte 15 Mayıs 1330 (28 Mayıs 1914) tarihinde değiştirilmiştir. Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2006, s. 93.

madde üzerinde herhangi bir değişlik yapılamamıştır. Fakat kısa süre sonra Sultan Mehmet Reşat 15 Ocak 1912 tarihinde seçimlere gitmek üzere Meclis-i Mebusan'ın üç ay süreliğine kapatılmasına ilişkin tezkiresini Meclis-i Ayan'a göndermiştir. Ayan Meclisi yapmış olduğu oturum sonrasında padişahın tezkiresini onaylamış ve seçimlere gidilme kararı alınmıştır.[5]

1912 yılında İttihatçıların kazanma hırsının etkin olduğu, kısıtlama ve baskıların yer aldığı, bazı şiddet gösterilerinin olduğu bir seçim yapılmıştır. Bununla birlikte muhaliflerin de din üzerinden siyaset yaparak İttihat ve Terakki'ye karşı propaganda yaptığı bir seçim izlenmiştir. Demokrasi tarihimizde "sopalı seçimler" olarak adlandırılan seçimin sonucunda çoğunluğunu İttihat ve Terakki Fırkası'nın oluşturduğu bir Meclis-i Mebusan'ın kuruluşu gerçekleşmiştir.[6] Ancak 18 Nisan 1912 tarihinde açılan bu meclisin ömrü uzun olmamıştır. Bir taraftan içerideki siyasi çekişmeler diğer yandan Arnavutluk'un bağımsızlığını kazanması, Balkanlardaki karışıklıklar ve savaşın patlaması gibi dış gelişmeler 1912 Meclis-i Mebusanı'nın ömrünün kısa olmasının başlıca nedenleri haline gelmiştir.

Yaşanan bu iç gelişmelerin dışında dış politikada da önemli değişimler yaşanmıştır. İtalya 1911 yılında Trablusgarp'a saldırmıştı, ancak Osmanlı Devleti, burayı savunmakta zorlanmıştır. İmparatorluk merkezinden uzakta olan Trablusgarp aynı zamanda devletin Afrika'daki son toprak parçasıydı. Bu buhranlı günlerde hiç de huzurlu geçmeyen bir seçimden sonra İttihat ve Terakki'ye karşı büyük bir muhalefet oluşmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da desteklediği belirtilen "Halaskâr Zabitan Grubu" hükümeti ve İttihat ve Terakki'yi tehdit ederek; adil bir yönetim kurulmasını, ordunun siyasetten ayrılmasını istemiştir. Ayrıca Avrupa'nın güvendiği güçlü ve namuslu bir hükümetin iş başına gelmesi, seçimlerin doğru bir şekilde yapılarak yenilenmesi, Meclis-i Mebusan'ın dağılması gibi istekleri de bulunmuştur..[7] Bu isteklerinin yer aldığı bir mektubu Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'in evine bırakmışlardı.[8] Grubun baskısı sonuç vermiş ve İttihatçı Sadrazam Sait

[5] Cem Eroğul, "1908 Devrimini İzleyen Anayasa Değişiklikleri", *100. Yılında Jöntürk Devrimi*, ed. Sina Akşin, Barış Ünlü, Serap Balcı, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s.105-106. Enver Ziya Karal**,** *Osmanlı Tarihi*, C. IX, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, Ankara 2011, s. 159.
[6]Sina Akşin, *a.g.e.*, s. 290. Ayrıca bakınız (bkz.): Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, çev. Nuran Yavuz, 6. Basım, İstanbul 2004, s. 132.
[7]Enver Ziya Karal**,** *a.g.e.*, s. 164. Ayrıca bkz.: Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 9. Basım, Ankara 2004, s. 222.
[8]Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, K. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Basım, Ankara 1991, s. 293-294.

Paşa istifa etmiştir. Yerine İttihatçıların tüm çabasına rağmen aday bulunamamış ve padişah tarafından sadrazamlığa, 21 Temmuz 1912 tarihinde, Gazi Ahmet Muhtar Paşa getirilmiştir.[9]

Kurulan bu kabine; Kamil Paşa, Nazım Paşa gibi eski nüfuzlu nazırların da bulunması dolayısıyla "Kabine-i Azam" (Büyük Kabine) olarak adlandırılmıştır. Kabinenin; bu yapısı itibariyle ülkeyi içinde bulunduğu durumdan kurtaracak olgunlukta olduğu düşünülebilirdi. Ancak kabine kendisini ülkenin karmaşık iç politikasından bir nebze de olsa sıyırıp savaşa tam olarak yoğunlaşamamış, bu durum ardından büyük toprak kayıpları getirmiştir. Kabine tam bir İttihatçı karşıtı kabine haline gelmiştir. Bu dönemde Balkan Savaşı patlamış ve devlet bir taraftan Trablusgarp'ta diğer yandan da Balkanlarda zor duruma düşmüştü. Balkan Savaşı'nın çıkmasıyla, İtalya ile Uşi'de bir antlaşma yapılmak zorunda kalınmış, böylece Trablusgarp'taki Osmanlı hakimiyeti son bulmuştur.[10]

Göreve yeni başlayan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi, askeriye içerisinde muhalif bir güç olarak beliren Halaskâr Zabitan Grubu'nun isteğine uygun olarak 4 Ağustos 1912'de Meclis-i Mebusan'ı kapatmıştır.[11] Halaskâr Zabitan, hükümetin değiştirilmesini ve Kamil Paşa gibi İngiltere'nin desteğini arkasına alan güçlü ve daha tecrübeli birinin iktidara gelmesini istemiştir. Nitekim onların bu isteği olumlu sonuçlanmış ve Kamil Paşa kabinesi kurulmuştu. Kamil Paşa İttihatçılara muhalif bir isimdi ve göreve gelmesinden sonra ilk işlerinden biri İttihatçıları sindirmek olmuş, onların siyasi teşkilatlarını ortadan kaldırmaya çalışmıştır.[12]

İttihat ve Terakki'ye karşı yapılan bu sindirme politikası onların çalışmalarını daha da arttırmalarına neden olacaktır. Balkanların gün geçtikçe kaybedildiği bir sırada ülkedeki bu türden bir siyasi çekişme devlete zarar vermiştir. Kamil Paşa'nın Balkan Savaşı'nı yönetmedeki başarısızlığı ve her koşulda büyük bir devlete bağlı kalarak devleti ayakta tutma politikası onu ve hükümetini gözden düşürmeye yetmiştir. Bu kez İttihat ve Terakki karşı propagandaya girişmiş, Rumeli'nin

[9]Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi***,** Milliyet Yayınları, 1. Basım, İstanbul 1976, s. 339. Ayrıca bkz.: Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, 3. Basım, Ankara 2004, s.142. Ayrıca bkz.: Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 223.
[10]Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 18. Basım, İstanbul 2004, s.157.
[11]Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yayınları, 13. Basım, İstanbul 2005, s.201.
[12]Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 189-190.

kaybedilmesi üzerinden Kamil Paşa hükümetini eleştirmeye başlamıştır. Bu koşullar altında Bulgarların Balkanlarda taarruza geçmesi ve Edirne'nin tehlikeye düşmesi ile Kamil Paşa'nın böyle bir ortamda Edirne'yi terk etmeye razı görünmesi siyasi ortamı daha da gerginleştirmiştir.[13] Hatta Kamil Paşa, Edirne ile ilgili bir tasarı hazırlamıştır. Tasarıya göre; Edirne büyük devletlerin onayladığı bir mutasarrıfa devredilecek ve mutasarrıfın başkanlığında Şeyhülislam'ın atadığı bir müftü ve halkın seçtiği bir idare meclisi tarafından yönetilecektir. Şehirde yeteri kadar polis ve jandarma gücü kalacak ve Osmanlı askeri şehri terk edecektir.[14] Kamil Paşa bu kararı uygulamak için Meclis toplantı halinde olmadığından 22 Ocak 1913 tarihinde Saltanat Şûrâsı'nı toplamış ve Şûrâ'da Kamil Paşa'nın planı kabul edilmiştir. Ancak Edirne'nin gözden çıkarılması tehlikesi, Türk siyasi tarihinde "Bâb-ı Âli Baskını" olarak bilinen olayla sonuçlanacaktır. Baskın; 1. Balkan Savaşı'na ara verildiği, Edirne'nin Bulgar kuşatması altında diken üzerinde olduğu ve Londra'da bir barış konferansının sürdüğü sırada gerçekleşmiştir. Baskın sırasında Sadrazam'ın makamı basılacak, Harbiye Nazırı olan Nazım Paşa öldürülecek ve Sadrazam Kamil Paşa'ya istifası zorla imzalatılarak padişaha onaylatılacaktır.[15] Bâb-ı Âli Baskını İttihat ve Terakki'nin artık iktidarı tümden ele geçirmesi anlamını taşır.

Kamil Paşa'nın sadaretten alınmasından sonra yerine Mahmut Şevket Paşa getirilmişti ve yeni hükümet İttihatçıların yer aldığı ve ılımlılığıyla tanınan bir kabineydi. Kabinenin karşısındaki en önemli sorun Balkan Savaşı'nın getirmiş olduğu buhran ve özellikle Edirne'de süregelen Bulgar kuşatmasıydı. Mahmut Şevket Paşa kabinesi Edirne'nin elde kalması için çaba göstermiş, 30 Ocak 1913 tarihinde büyük devletlerin 17 Ocak 1913 tarihli notasına cevaben bir nota göndererek anlaşma zemini aramıştı. Ancak bu yöndeki isteğin Bulgaristan tarafından kabul edilmemesi üzerine görüşmeler kesilmiştir. Elde tutulmaya çalışılmasına rağmen istenilen sonuç alınamayan Edirne, Bulgarlar tarafından 26 Mart 1913 tarihinde işgal edilmiştir.[16]

Edirne'nin düşmesi Mahmut Şevket Paşa kabinesi ile İttihatçıların prestijini düşürmüştür. Muhalif gruplar bu durumu fırsat bilip İttihatçılara daha fazla

[13]Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 145-146. Ayrıca bkz.: Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.224.
[14]Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.3, İletişim Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2011, s. 513.
[15]Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, Alfa Basım Yayın, 1. Basım, İstanbul 2013, s.270.
[16]Sina Akşin, *a.g.e.*, s.343.Ayrıca bkz.: Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s.156.

yüklenmişlerdir. Hatta onların bir suikast hazırlığına girişecekleri haber alınmıştır. Kamil Paşa'nın da bu sıralarda Mısır'dan İstanbul'a gelmesi kuşkuları iyice arttırmıştır.[17] İstanbul Muhafızı Cemal Bey (sonra Paşa) bir karşı darbenin yapılacağını haber almıştır. Bunun üzerine gerekli makamları uyarmış ve Kamil Paşa'yı da İstanbul'dan göndertmeyi başarmıştır. Alınan bu önlemlere rağmen muhalifler sinmemiş, aksine yapacakları eylem için süreci daha da hızlandırmışlardır.

11 Haziran 1913 tarihinde Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın arabasının önü kesilmiş ve Sadrazam bir suikast sonucu öldürülmüştür. İttihat ve Terakki ise içerisinde daha güçlü temsil edildiği bir kabine kurmuş ve başına Sait Halim Paşa'yı getirmiştir. Kabinede Talat Bey Dâhiliye Nezareti'ne getirilirken, Enver Bey rütbesi arttırılarak Paşa yapılmış ve ardından Harbiye Nazırlığı'na getirilmiştir.[18]

İttihat ve Terakki Fırkası 23 Ocak 1913 tarihli Bab-ı Ali Baskını ile birlikte kesin olarak iktidara gelmiştir. Anayasa gereğince Meclis kapatıldıktan sonra en geç altı ay içerisinde seçimlerin yapılması ve Meclis'in açılması gerekmiştir. 14 Ekim 1913'te başlayan ve 1914 yılında devam eden seçimler neticesinde 14 Mayıs 1914 tarihinde Meclis-i Mebusan açılmıştır.[19] Meclis-i Mebusan'ın açılışına kadar gelinen süre içerisinde yasama organının bulunmayışından dolayı Hükümet ülkeyi kanun-ı muvakkatler (geçici kanunlar) ile yönetmiştir.[20]

İttihat ve Terakki Fırkası 1913 yılında iktidara gelişinin ardından sadrazamlık makamına Mahmut Şevket Paşa getirilmiştir. Mahmut Şevket Paşa, kısa süre sonra bir suikast neticesinde öldürülmüştür. Bu olayın ertesinde Talat Bey ve arkadaşlarının isteğiyle 12 Haziran 1913 tarihinde dönemin Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa sadrazam yapılmıştır.[21] Görevden kendi istifası ile 3 Şubat 1917 tarihinde ayrılmıştır. Sait Halim Paşa, Divan-ı Harpte verdiği ifadesinde istifa

[17]Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s.160. Ayrıca bkz.: Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 260.
[18]Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s.163.
[19] *BOA. DH.SYS. 49/70 1332.6.2* (Mebusların 14 Mayıs 1914 tarihinde İstanbul'da hazır bulunmasına dair Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 20 Nisan 1914 tarih ve 1115 numaralı irade). Ayrıca bkz.: *BOA. DH.SYS. 49/72 1332.6.16 (Toplantı senesi iki ay olmak üzere Meclis-i Umumi'nin 14 Mayıs 1914 tarihinde açılacağına dair Dâhiliye Nezareti'nden İstanbul Şehriminliği ve İstanbul Polis Müdüriyeti'ne yazılan 12 Mayıs 1914 tarihli, 332 Evrak ve 1759 kalem numaralı evrak)*; "Meclis-i Milli'nin Küşadı", *Tanin*, 15 Mayıs 1914, nu.: 1937, s.1.
[20]*BOA. BEO.* 4285/321343 1332.C.23 (Meclis-i Umumi'nin seddinden bu kere küşadı tarihine kadar geçen müddet içinde muvakkaten mevki-i icraya konulan beş yüz kırk iki aded kanunun tasdik olunmak üzere gönderildiğine dair yazı)
[21] M. Hanefi Bostan, *Bir İslamcı Düşünür Sait Halim Paşa*, İrfan Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul 1992, s.35.

nedenini Talat Paşa'nın sadaret makamına geçme isteği şeklinde açıklamıştır.[22] Padişah Mehmet Reşat'ın hatt-ı hümayununda ise Sait Halim Paşa'nın sağlık sorunlarını gerekçe göstererek görevinden istifa ettiği ifade edilmiştir.[23] Sait Halim Paşa'nın kapitülasyonlar konusunda önüne gelen evraklara cevap vermeyişi ve Talat Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne kendisine yakın olan Halil Bey'i (Menteşe) getirme isteği de istifanın nedenleri olarak öne sürülmektedir.[24]

Sait Halim Paşa'nın istifasından sonra yerine, 3 Şubat 1917 tarihinde Talat Paşa geçmiştir. Kendisi sadrazamlığa getirilen ilk mebustur.[25] Talat Paşa, hükümet programını 15 Şubat 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan'da okumuştur. Görev süresince "esaslı ticaret ve inkılaba imkân olmayacağı"nın altını çizmiş, yapacakları şeyin harbin yarattığı sıkıntıları gidermek olduğunu belirtmiştir. Hükümet programı 189 mebusun katıldığı oturumda bütün mebuslar tarafından kabul edilmiş ve güvenoyu almıştır.[26] Talat Paşa, Dâhiliye ve Maliye Nezaretlerini de vekâleten üzerine almış olmakla birlikte kabinesini; Musa Kazım Efendi (Şeyhülislam ve Evkaf Nazırı), Enver Paşa (Harbiye Nazırı), Nesimi Bey (Hariciye Nazırı), Cemal Paşa (Bahriye Nazırı), Halil Bey (Adliye Nazırı ve Şura-yı Devlet Başkanı), Şükrü Bey (Maarif Nazırı), Şeref Bey (Ticaret ve Ziraat Nazırı ve vekâleten Posta ve Telgraf Nezareti), Ali Münif Bey (Nafia Nazırı) isimlerinden meydana getirmiştir.[27]

Talat Paşa kısa süren sadrazamlık görevini, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına gelindiği ve Osmanlı Devleti'nin barış görüşmelerine zemin hazırladığı bir dönemde bırakmıştır. Onun sadaret makamından ayrılmasından sonra yerine 14 Ekim 1918 tarihinde Ahmet İzzet Paşa getirilmiştir.[28] Ahmet İzzet Paşa, 19 Ekim 1918 tarihinde hükümet programını okumuş ve 131 mebusun hazır bulunduğu Meclis-i Mebusan'da 121 kabul oyu ile güvenoyu alarak göreve başlamıştır. Hükümet içerisinde Talat Paşa'nın da etkisiyle İttihat ve Terakki Fırkası'na yakın isimler yer almıştır. Kabine; Ömer Hulusi Efendi (Şeyhülislam), Reşit Akif Paşa

[22] *A.e.*, s.72.
[23] İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler-Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)*, s.173. Ayrıca bkz.: "Bu hafta", *Servet-i Fünun*, 8 Şubat 1917, nu.: 1336, s.122.
[24] Hasan Babacan, *Mehmed Talat Paşa (1874-1921)*, Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, Ankara 2014, s.157.
[25] M. Şükrü Hanioğlu, "Talat Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (D.İ.A.)*, C.39, İstanbul 2010, s.503. Ayrıca bkz.: İhsan Güneş, *a.g.e.*, s.177.
[26] *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi* (*MMZC)*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:38, C:2, s.182-183.
[27] Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.159.
[28] İhsan Güneş, *a.g.e.*, s.215.

(Şura-yı Devlet Başkanı), Hayri Efendi (Adliye Nazırı), Fethi Bey (Dâhiliye Nazırı), Cavit Bey (Maliye Nazırı), Rauf Bey (Bahriye Nazırı), Nabi Bey (Hariciye Nazırı), Sait Bey (Maarif Nazırı), Abdurrahman Şeref Bey (Evkaf ve Vekâleten Telgraf Nazırı), Zeki Paşa (Nafia ve Vekâleten Ticaret ve Ziraat Nazırı), Celal Muhtar Bey (İaşe Nazırı) isimlerinden meydana gelmiştir.[29]

Ahmet İzzet Paşa hükümetinin programında emval-i menkule ve gayr-ı menkulelerin iade olunacağı, satılmış ise eşya bedellerinin sahiplerine verileceği, Amerikan Başkanı Wilson'un ilan ettiği hak ve adalet esaslarına bağlı olarak barışın kabul edileceği vurgulanmıştır. İdari anlamda ise Arapların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde hilafet ve saltanat makamına bağlı kalmak şartıyla muhtariyet ilan edileceği vadedilmiştir.

Programın Meclis-i Mebusan'da okunmasının ardından lehte ve aleyhte konuşmalar yapılmıştır. Yapılan konuşmalarda genel anlamda barışa doğru giden yolun açılması desteklenirken, savaşa yol açanların cezalandırılması, ülkede tekrar adaletin tesis edilmesi istenmiştir. Talat Paşa kabinesinin yönetimden ayrılması Meclis-i Mebusan'daki muhalefetin sesini yükseltmesine yol açmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası, Ahmet İzzet Paşa kabinesindeki etkisini devam ettirmiş olmakla birlikte artık Meclis-i Mebusan'a hâkim bir siyasi fırka olmaktan uzaktır. Görüşmeler sonucunda Ahmet İzzet Paşa kabinesi 131 mebusun katıldığı oturumda 121 oy alarak güvenoyu almıştır.[30]

Hükümetin kurulmasından sonra tepkiler artmış; İttihatçı bakanlar Hayri ve Cavit Beylerin kabineden ayrılmaları istenmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı propaganda artmıştır. Daha önceden Talat ve Enver Paşalardan övgü ile bahseden gazeteler, artık onları eleştirmeye başlamıştır.[31] İttihat ve Terakki Fırkası güç kaybetmiş ve istifalar meydana gelmiştir. Böyle bir ortamda İttihat ve Terakki Fırkası'nın son kongresi 1 Kasım 1918 tarihinde yapılmıştır. Kongrede konuşan Talat Paşa 1908-1918 yılları arasındaki faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir. Dış politik konular, Birinci Dünya Savaşı ve bu savaşa giriş nedenleri, Ermeni tehciri, iaşe meselesi, savaştaki yolsuzluklar, suçlularının takibi ve cezalandırılması gibi pek çok konuda beyanatta bulunmuş ve eleştirilere yanıt vermiştir. Talat Paşa, İttihat ve

[29] Metin Ayışığı, *a.g.e.*, s.195-196.
[30] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:4, C:1, s.37.
[31] Metin Ayışığı, *a.g.e.*, s.196.

Terakki Cemiyeti'nin sözü edilen yıllar içerisindeki muhasebesini yapmıştır. Konuşmasının sonunda uyguladıkları siyasetin başarısız olduğunu belirterek istifa etmiş, ardından kongreyi terk etmiştir. Kongrenin sonunda İttihat ve Terakki Fırkası kendisini feshetmiş ve *Teceddüt Fırkası*'na dönüştüğünü ilan etmiştir.[32] İttihat ve Terakki Fırkası'nın üç önemli ismi; Talat, Enver ve Cemal Paşa'lar yurt dışına kaçmışlardır. Kabinedeki İttihatçı bakanların da görevden ayrılmaları padişah tarafından talep edilmiştir. Bu talebi hükümetine müdahale olarak gören Ahmet İzzet Paşa 8 Kasım 1918 tarihinde istifa etmiştir.[33]

Ahmet İzzet Paşa'nın sadaret makamından ayrılmasının ardından yerine Tevfik Paşa 11 Kasım 1918 tarihinde hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.[34] Tevfik Paşa hükümeti; Haydarizade İbrahim Efendi (Şeyhülislam), Mehmet Şerif Paşa (Şura-yı Devlet Başkanı), Mustafa Arif Bey (Dâhiliye Nazırı), Mustafa Reşit Paşa (Hariciye Nazırı), Abdullah Paşa (Harbiye Nazırı), Ali Haydar Efendi (Adliye Nazırı), Abdurrahman Bey (Maliye Nazırı), Rıza Tevfik Bey (Maarif Nazırı), Mehmet Ziya Paşa (Nafia Nazırı), Kostaki Vayani Efendi (Ticaret ve Ziraat Nazırı), Ahmet İzzet Bey (Evkaf-i Hümayun Nazırı), Ali Rıza Paşa (Bahriye Nazırı), Oskan Efendi (Posta ve Telgraf Nazırı) ve Muzaffer Bey'den (İaşe Nazırı) meydana gelmektedir.[35]

Hükümet programı 18 Kasım 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan'da Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur.[36] Mustafa Reşit Paşa ülkenin içeride ve dışarıda yüz yüze olduğu sıkıntılar dolayısıyla ayrıntılı bir programla Meclis-i Mebusan'ın karşısına çıkmak istemediklerini, öncelikli işlerinin olduğunu anlatmıştır. Hükümetin hedeflerinden birinin ateşkes antlaşmasından sonra barış antlaşması yapmak olduğunu söylemiştir. İmzalanacak bu barış antlaşmasının Osmanlı Devleti'nin şeref ve haysiyetini zedelemeyecek mahiyette olmasına çalışacaklarını ifade etmiştir. Programda başlıca vurgulanan konuların başında kanuna aykırı uygulamaların kaldırılması gelmektedir. Ülkede asayiş ve güvenliğin sağlanması, buna bağlı olarak huzur ve sükûn ortamının kurulması amaçlanmaktadır. Savaştan sonra hükümetin, dağılan devlet otoritesini yeninden kurmak istediği

[32] Hasan Babacan, *a.g.e.*, s.204-206.
[33] Ali Servet Öncü, "Tevfik Paşa Hükümeti'nin Programı ve Meclis-i Mebusan'daki Müzakereleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, Sayı:49, Erzurum 2013, s.263.
[34] İhsan Güneş, *a.g.e.*, s.225.
[35] *A.e.*, s.228-229.
[36] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:14, C:1, s.136.

görülmektedir. İttihat ve Terakki hükümetlerinin de başlıca sorunu olan iktisadi meselelere de yer verilen programda; ihtikârla mücadele edileceği, iaşe işlerine düzen verileceği, ticari hayatın eski doğal haline dönüştürülmesine çabalanacağı belirtilmiştir.[37]

Meclis-i Mebusan'da program üzerinden şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Meclis-i Mebusan'da gerçekleştirilen görüşmelerde hükümet programından çok Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi ve bunda İttihat ve Terakki Fırkası'nın sorumluluğu, baskıcı politikaları konuşulmuştur. Bu bağlamda eleştirilerin odağında İttihat ve Terakki Fırkası, muhalefetin merkezinde ise Ermeni ve Rum mebuslar yer almıştır. Eleştirilerin karşısında bulunan Tevfik Paşa kabinesi ise savaş, ateşkes ve işgal konusundaki her türlü eleştiriye muhalif mebusların çizgisinde, sorumluluğu seleflerine bırakarak cevap vermişlerdir. Bir dönemin sessiz muhalifleri, yüksek sesle konuşmaya başlamışlardır. Tevfik Paşa kabinesi 124 mebusun katıldığı oylamada; 91 kabul, 26 ret, 7 çekimser oyla güvenoyu almıştır.[38]

Tevfik Paşa kabinesi ateşkes antlaşmasının uygulandığı ve ülkede işgalin yaşandığı bir dönemde kurulmakla birlikte 1914 Meclis-i Mebusanı'nın son kabinesi olmuştur. Meclis-i Mebusan 21 Aralık 1918 tarihli 29. oturumunda feshedildiğini beyan eden irade-i seniyyenin genel kurulda Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey tarafından okunmasıyla kapatılmıştır.[39] Böylece savaştan sonra gücü elinde tutan İttihat ve Terakki'nin egemen olduğu Meclis-i Mebusan son bulmuştur. Meclis'in kapatılmasıyla işgallerin genişlediği bir ortamda Meclis'in tepkisi ortadan kaldırılmış; hükümetin hayata geçireceği yasal düzenlemeler için uygun zemin hazırlanmıştır.[40]

2. Seçim Mevzuatı

Osmanlı Devleti'nde seçim mevzuatı 1876 Anayasası'nın ilanı öncesinde kabul edilen 28 Ekim 1876 tarihli "Talimat-ı Muvakkate" ve İstanbul için özel olarak hazırlanan "Beyanname" den meydana gelmiştir.

---

[37] *A.e.*, s.136-137.
[38] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.170. Ayrıca bkz.: Ali Servet Öncü, *a.g.e.*, s.278; Selçuk Ural, "Tevfik Paşa Hükümeti'nin Programı ve Mebusan Meclisi'ndeki Yankıları", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, Bahar 2008, s.223-225.
[39] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:29, C:1, s.363-364. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye'de Fevkalade Tarihi Bir Gün: Esbab-ı Zaruriye-i Siyasiye Binaen Meclis-i Mebusan Fesholunmuştur", *İkdam*, 22 Aralık 1918, nu.: 7853, s.1.
[40] Sabahattin Mıhçı, "Osmanlı Parlamento Tarihinde Son Dönem", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2000, s.17.

1877 parlamento seçiminde de uygulanan bu mevzuat yerini II. Meşrutiyet ile birlikte 1908 Meclis-i Mebusanı'nda kabul edilen İntihab-ı Mebusan Kanunu'na bırakmıştır. 1909 anayasa değişikliğiyle birlikte, 1908 yılındaki İntihab-ı Mebusan Kanunu, 1914 seçiminde uygulanan hukuki mevzuatı oluşturmuştur.

2.1. Seçim Hukuku Açısından Kanun-ı Esasi

Kanun-ı Esasi 1876 yılında ilan edildikten sonra II. Abdülhamid tarafından askıya alınmış, 23 Temmuz 1908 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin baskısıyla yeniden yürürlüğe konmuştur. 1876 Kanun-ı Esasisi'nde de II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin ardından 1909 değişiklikleri olarak bilinen düzenlemeler yapılmıştır.

Kanun-ı Esasi'nin seçimle ilgili hükümleri Heyet-i Mebusan başlığı altında ele alınmıştır. Buna göre: "Heyet-i Mebusan'ın miktar-ı azası tebaa-ı Osmaniye'den her 50.000 nüfus zükurda bir nefer olmak itibariyle tertip olunur" (madde 65) ifadesiyle bir mebus için Osmanlı tebasından 50 bin erkek seçmenin oyunun geçerli olacağı belirtilmiştir. Bu durum kadınların seçme ve seçilme haklarının olmadığı anlamına gelirken, aynı zamanda seçimlerin genelliği ilkesinin o dönem için gerçekleşmesine olanak tanımamıştır. Daha sonraki maddelerde kimlerin mebusluğa aday olacağı ilkeleri de eklenince seçimlerin tüm erkek vatandaşları kapsamadığı da anlaşılacaktır.

Kanun-ı Esasi'de seçimlerin gizli oylamayla yapılacağı ve yapılış şeklinin özel bir kanunla tayin olunacağı (madde 66) ifade edilmiştir. Bununla birlikte Heyet-i Mebusan üyeliği ile hükümet memuriyetinin bir kişide toplanamayacağı hükmü konulmuştur. Ancak bu durumun tek istisnası olarak Heyet-i Vükela üyesinin memur olabileceği ifade edilmiştir. Bunların dışındakilerin memurluk ile mebusluk arasında tercih yapması istenmiştir (madde 67).

Kanun-ı Esasi'de Meclis-i Mebusan seçimlerinde mebus seçilemeyecek olanlar da belirtilmiştir. Buna göre; Osmanlı vatandaşı olmayanlar, başka bir devletin hizmetinde çalışanlar, 30 yaşını doldurmayanlar, Türkçe bilmeyenler, seçim zamanında bir kimsenin hizmetinde bulunanlar, iflas nedeniyle mahkum olup da iade-i itibar elde etmemiş olanlar, kötü halleri ile tanınanlar, hacrine karar verilmiş olup da bu karar kaldırılmamış olanlar, medeni haklarından ıskat (düşürmek, hükümsüz bırakmak) edilmemiş olanlar, ecnebi tabiiyeti iddiasında bulunanlar

mebus olamayacaklardır. Bu şartların dışında mümkün mertebe Türkçe okumak yazmak hükmü getirilmiştir (madde 68). Ayrıca Meclis-i Mebusan seçimlerinin dört senede bir yapılacağı, her mebusun görev süresinin dört sene olacağı, fakat tekrar seçilebilmenin olanaklı olduğu da belirtilmiştir (madde 69). Adı geçen madde, 21 Mart 1918 tarihinde değiştirilmiştir. Buna göre dördüncü sene toplantısında ordu seferberlik halindeyse hem Meclis-i Mebusan hem de Meclis-i Ayan için Meclis'te hazır bulunanların üçte ikisinin müzakeresi ve yine Mecliste hazır bulunanların çoğunluğunun kabulüyle çıkarılacak bir kanunla bu sürenin uzatılabileceği hükmü getirilmiştir.[41]

Kanun-ı Esasi'ye göre mebus seçimine toplantı başlangıcı olan teşrin-i sani'den en az dört ay önce başlanır (madde 70), Heyet-i Mebusan üyesi sadece seçildiği bölgenin değil bütün Osmanlıların vekilidir (madde 71). Seçmenler seçecekleri mebusları bağlı bulundukları vilayet dairesi ahalisinden seçmeye mecburdur (madde 72). Fakat 72. madde 20 Mart 1916 tarihinde değiştirilmiş ve "Müntehipler evsafı matlubeyi haiz her Osmanlı'yı mebus intihab edebilirler. Ancak bir kimse aynı zamanda üçten ziyade daire-i intihabiyede namzetliğini vaz edemez"[42] şeklini almıştır. Böylece bir mebusun birden fazla seçim çevresinden aday olabilmesinin önü açılmıştır.

Kanun-ı Esasi'de seçimlerin yenilenme takvimi de açıklanmış; Meclis-i Mebusan dağıtıldıktan sonra altı ayda toplanmak üzere seçimlere başlanılacağı (madde 73) ifade edilmiştir. Meclis-i Mebusan'dan birisi vefat ederse, hacr altına alınmasına karar verilmişse, uzun müddet Meclise devam etmezse, istifa ederse, mahkûmiyete çarptırılırsa, memuriyeti kabul edip Meclis-i Mebusan üyeliği düşerse yerine gelecek toplantıya yetiştirilmek üzere usulüyle diğerinin tayin olunacağı (madde 74); boş kalan mebusluğa seçilecek Meclis-i Mebusan üyesinin görev süresinin gelecek genel seçimlere kadar süreceği (madde 75) hüküm altına alınmıştır.[43]

---

[41]*İntihab-ı Mebusan'a Ait Olup Tevarih-i Muhtelifede Takvim-i Vekayi İle Neşredilmiş Bazı Mukarrerat,* Hilal Matbaası, Dersaadet 1335, s.1. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.95.

[42]*A.g.e.*, s.1. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.96.

[43]*A.g.e.*, s.44-45. Ayrıca bkz.: Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı ve Kredi Yayınları, 13. Basım, İstanbul 2005, s.152-153. Cemil Koçak,"Meşrutiyet'te Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan",*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (T.C.T.A.)*, İletişim Yayınları, C.4, İstanbul 1985, s.962.

2.2. İntihab-ı Mebusan Kanunu

1877 Osmanlı Meclisi'nde 19 Haziran 1877 tarihinde kabul edilen kanun, yasalaşmamış ancak seçim kanununun yenilenmesine ihtiyaç duyulunca 2 Ağustos 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yürürlüğe konmuştur.[44] 83 maddeden oluşan[45] İntihab-ı Mebusan Kanunu'na göre; Osmanlı Devleti'nde mebus seçimi sancaklar esas alınarak yapılacak ve her sancak bir seçim çevresi, her nahiye bir seçim şubesi olacaktır (madde 1). Kanun-ı Esasi'nin 65. maddesi gereğince her 50.000 erkek nüfusa bir mebus seçileceği belirtilmiştir. Nüfusu 50.000'den az olan sancaklarda 25.000 nüfus, 50.000 nüfus itibariyle göz önüne alınacaktır. Buna göre nüfusu 25.000-75.000 arası olan sancaklarda 1 mebus; 75.000 ile 125.000 nüfusu olan sancaklarda 2 mebus; 125.000 ile 175.000 arasında nüfusu olan sancaklarda 3 mebus; 175.000 ile 225.000 arasında nüfusu olan sancaklardaysa 4 mebus çıkarılacaktır. 225.000 ve üstü erkek nüfus ise bu oranda hesaplanacaktır (madde 2).[46]

İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun yayınlandığı tarih olan 2 Ağustos 1908'den itibaren Osmanlı Devleti'nin her kazada bir "defter-i esasi" düzenlenmesine başlanacaktır (madde 3). Bu defterlerin düzenlenmesi için mahallelerin papaz, imam ve muhtarlarıyla mahallenin itibarlı kişilerinden oluşan ikişer veya üçer kişi sırasıyla belediyeye çağırılarak hangi cemaatten olurlarsa olsun mahallelerinde eskiden beri oturanlar ile bir seneden beri aynı yerde oturan Osmanlı erkek nüfusu defterlere kaydedilecektir. Defter iki kısma ayrılacaktır. Bir kısmı yirmi beş yaşına kadar gelen diğer kısmı yirmi beş yaşını geçen erkeklerin listesinden oluşacaktır (madde 5). Defter sekiz gün içerisinde düzenlenecektir (madde 6).[47]

İntihab-ı Mebusan Kanunu'na göre; bir (erkek) kişi bir seneden beri herhangi bir mahalle ve karyede ikamet ediyorsa o mahallenin veya karyenin defterine kaydolacaktır. Bunu şarta bağlayan maddeye göre bir kişi terk ettiği mahalle veya karyeden taşındığı yerin muhtarına hitaben bir ilmühaber getirmekle yükümlüdür. Bu hüküm devlet memuru için geçerli değildir. Ayrıca silahaltında bulunan nizamiye

---

[44]Mehmet Ö. Alkan, "1908'den 2009'a Çok Partili Seçimlerin 101. Yılı '1908 Seçimleri ya da 1324 İntihabı", *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet*, Haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, s.96.
[45]*1324 Senesi İntihabatında Mer'i'l-icrâ Olan İntihab-ı Mebusan Kanunu*, 1324. Ayrıca bakınız: Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982,* Milliyet Yayınları, İstanbul 1982.
[46] *1324 Senesi İntihabatında Mer'i'l-icrâ Olan İntihab-ı Mebusan Kanunu,* s.3.
[47] *A.e.*, s.4-5.

askerleri, redif ve zaptiyeden en az mülâzım rütbesine sahip olanların bulundukları yerde oy verebilecekleri belirtilmiştir. Yani teğmen rütbesinden aşağıda olanlar askerler oy kullanamayacaktır. İzinli olarak vatanında bulunan ve mebus seçimine tesadüf eden nizamiye askerleri, redif ve zaptiyeden seçmen şartlarını haiz olan askerlere kadar istisnasız hepsinin oy verme hakkı olacaktır. Askerlerin seçimlerde oy vermesi Temmuz 1912 yılında ordu içinde *Halaskâr Zabitan Grubu* ile meydana gelen siyasi kriz sonucunda yasaklanmıştır.[48] Sonrasında, askerlerin siyasetten men edilmesi konusu Askeri Ceza Kanunnamesi'ne yapılan bir ek ile birlikte düzenlenmiştir.[49] Seçme hakkı bulunup da vatanından başka yerde bulunan askerler ve zaptiye zabitleri diğer memurlar gibi ilmühabere ihtiyaç duymadan oldukları yerlerde oylarını kullanabileceklerdi. Kuraları çıkıp askere alınacaklarsa mahalle meclisleri aracılığıyla istediklerini vekil tayin edip oylarını kullanabileceklerdi (madde 9).

Köy ve mahallelerde hazırlanan kaza defterleri belediye meclisine gelmeye başlayınca kazanın büyüklüğüne göre dört kişiden on kişiye kadar bir "Heyet-i Teftişiye" oluşturulacaktır. Heyet-i Teftişiye, belediye başkanının başkanlığında idare meclislerinin halk tarafından seçilmiş üyeleriyle, belediye üyelerinden oluşur. Kazanın büyüklüğüne göre daha fazla üye alınması gerekirse yeni üyeler heyet-i teftişiyenin seçimiyle oy çokluğuyla alınır (madde 10).

Heyet-i Teftişiye seçim defterlerinin uygun ve hatasız olup olmadığını büyüklüğüne göre 6-15 gün içerisinde inceleyecek ve bu süre içerisinde her gün toplanacaktır (madde 12). Bu sürenin bitiminde incelenen seçim defterleri cami, kilise, havra, hükümet konağı gibi herkesin görebileceği yerlere asılacaktır. Seçmen listeleri buralarda on beş gün süreyle askıda kalacaktır (madde 13). Bu süre içerisinde listelere yapılan itirazlara heyet-i teftişiye tarafından gerekçeli olarak cevap verilecektir. İtiraz kabul olunursa ona göre düzeltim yapılacak; reddolunursa şikâyet sahibi kaza istinaf mahkemesine gidebilecektir. Mahkemeye başvurma süresi heyet-i teftişiyenin kendisine iletmiş olduğu gerekçeli kararın tebliğ tarihinden

[48] "Berri ve Bahri Erkan ve Ümera ve Zabitan ile Küçük Zabitan ve Jandarma Ümera ve Zabitan ve Efradıyla Mensubin-i Askeriyenin Hizmet-i Askeride Oldukları Müddetçe Hakk-ı İntihablarını İstimal Edememeleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 27 Eylül 1328, numara (nu.): 1251.
[49] *BOA*. *BEO*. 4189/314256 1331.B.10 (Saderet'ten Meclis-i Mebusan'a gönderilen 26 Haziran 1913 tarihli yazı)

itibaren beş gün olarak belirtilmişti. Mahkeme'nin sekiz gün içerisinde vereceği karar kesin olacaktır. (madde 14).

Askıya çıkan defterler kesinleştikten sonra heyet-i teftişiye aracılığıyla mutasarrıflıklara bildirilecektir. Bütün kazalardan bu defterler geldikten sonra sancak dâhilinde ne kadar nüfus bulunduğu ve kaç mebus çıkarabileceği mutasarrıf aracılığıyla vilayete, vilayet gazetesine, merkezde bulunan heyet-i teftişiyeye, oradan sancak kazalarına, kaymakamlara ve onlar aracılığıyla da her kazanın heyet-i teftişiyesine ve nahiye meclisine bildirilecektir. Heyet-i teftişiyeler seçilecek mebus sayısını ilan edecektir (madde 16).[50]

İntihab-ı Mebusan Kanunu'nda seçmen olamayacak olanlar da sıralanmıştır. Buna göre; yirmi beş yaşını tamamlamayanlar, medeni haklarından yoksun bulunanlar, yabancı tabiyetinde veya iddiasında bulunanlar, geçici olarak yabancı hizmetinde bulunan, kanunen iflasla mahkûm olup iade-i itibar etmemiş olanlar, kısıtlanmasına karar verilip de bu kararı kaldırılmamış olanlar, devlete az çok vergi vermeyenler seçme hakkından mahrum bırakılmışlardır (madde 11).[51]

Mebus olabilmek için taşınacak şartlar ise Kanun-ı Esasi'nin 68. maddesindeki şartlarla aynıdır. Ancak buna bağlı olarak dört sene sonra yapılacak seçimlerde mebus olabilmek için Türkçe okumanın yanında ve mümkün mertebe yazma şartı da getirilmiştir. Ayrıca memur olan birisi seçilirse aynı zamanda mebus olamayacak, ikisinden birini seçmek zorunda kalacaktır. Fakat vükeladan (bakanlar kurulundan) seçilen birisi için bu şart geçerli değildir. Mebusluk süresi dört senedir ve bir mebus tekrar mebus seçilebilir (madde 17).

Kanuna göre; seçim her nahiyede ayrı ayrı yapılacak ve bir nahiyede kayıtlı seçmen diğer nahiyede oy veremeyecektir. (madde 19). İkinci seçmenlerin seçimi kaza ve nahiye merkezlerinde yapılacak, seçim daireleri büyüklüğüne göre birbirine uzak köy veya mahallelerin birleştirilmesiyle oluşturulacaktır.[52]

---

[50]Tarhan Erdem, *a.g.e.*, s.140-141. Ayrıca bkz.: *1324 Senesi İntihabatında Mer'i'l-icrâ Olan İntihab-ı Mebusan Kanunu*, s.5-6; Kenan Olgun, "II. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 39, 2004, s.142-143.

[51]Tarhan Erdem, *a.g.e.*, s.139-140. Ayrıca bkz.: *1324 Senesi İntihabatında Mer'i'l-icrâ Olan İntihab-ı Mebusan Kanunu*, s.4; Servet Armağan, *a.g.e.*, s.60.

[52]Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2007, s.53. Ayrıca bkz.: Kenan Olgun, "II. Meşrutiyet Dönemi

Seçimler iki dereceli ve basit çoğunluk esasına göre yapılacaktır.[53] İntihab-ı Mebusan Kanunu'na göre; seçme hakkına sahip olmayanlar dışındaki tüm Osmanlılar birinci dereceden seçmendir ve bu birinci seçmenden her 500'ü bir ikinci seçmen seçebilirler (madde 21). Kanunda ikinci seçmen olamayacaklar ise şöyle sıralanmıştır: Osmanlı tebaasından olmayanlar, yabancı devlet hizmetinde bulunanlar, yirmi beş yaşına gelmemiş olanlar, seçim zamanında yabancı hizmetinde bulunanlar, iflas ile mahkûm olup iade-i itibarda bulunulmayanlar, kötü haller ile meşhur olanlar, kısıtlanmasına karar verilip de bu kararı kalkmamış olanlar, medeni haklarından yoksun bulunanlar (madde 22).

İntihab-ı Mebusan Kanunu'na göre bir nahiye dairesinde 500'den fazla 700'den az birinci seçmen olduğu halde bir ikinci seçmen, 750-1250 arası iki ikinci seçmen, 1250-2250 arası dört ikinci seçmen seçilecekti. Gösterilen miktardan daha fazla birinci seçmen varsa gösterilen oranda ikinci seçmen seçilecektir. Bir nahiyenin birinci seçmenleri 500'den aşağı 250'den fazla olursa yine de bir ikinci seçmen seçilebilecektir (madde 23).[54]

Seçimlerin yapılış süreci de kanunda ayrıntılı olarak belirtilmişti. Her nahiyenin seçmeni kadar Heyet-İ Teftişiye tarafından pusulalık ve üzerine birkaç isim yazılacak kadar beyaz kâğıtlar hazırlanacak ve arkaları mühürlenecek, bu mühürlü kâğıtlar nahiyeye tayin olan memura teslim edilecekti (madde 25). Nahiye içindeki seçmenler 300 kişilik olmak üzere ayrılacak ve oy verme işlemi her gün bu taksime göre yapılacaktır (madde 26). Heyet-i teftişiye'nin tayin edeceği memurlarla, tüm seçim evrakı ve seçim sandıkları seçmenlerin gelmesinden bir iki gün önce seçimin yapılacağı yerde hazır bulundurulacaktır (madde 29).

Seçimlerde hazır bulunacak memur, nahiye başkanı, nahiye meclisi başkanı ve üyeleri huzurunda seçim kanunnamesinin okunması (madde 30) ve ardından "heyet-i intihabiye" ismiyle bir geçici heyet oluşturulması gerekmektedir. Nahiye Meclis Başkanı ve üyeleri heyet-i intihabiyenin de üyeleri olacak (madde 31), heyet-i intihabiye nahiyedeki heyet-i teftişiye ve orada hazır bulunanlara seçim sandığının

---

Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, s.143.

[53]Mehmet Ö. Alkan, *a.g.e.*, s.97. Ayrıca bkz.: Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, s.58.

[54]*1324 Senesi İntihabatında Mer'i'l-icrâ Olan İntihab-ı Mebusan Kanunu*, s.7. Ayrıca bkz.: Tarhan Erdem, *a.g.e.*, s.142; Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, s.59.

içini açıp boş olduğunu gösterecek ve ardından sandık kilitlenip mühürlenecektir (madde 32).

En uzak köyden başlanarak seçmenler sandıkta görevli olan imam, papaz, muhtar ve ihtiyardan iki kişi ile seçimde hazır bulundukları halde oy verme işlemi başlayacaktı. Bu kişilerin huzurunda seçmenlere arkaları mühürlü pusulalardan verilecek ve bulundukları bölgede kaç kişi seçilmek isteniyorsa o kadar isim yazmaları istenecektir (madde 33). Seçmenler sırasıyla gelip pusulaları atmadan önce imam, papaz tarafından padişaha dua edilecek ve sonra oy kullanma işlemi başlayacaktır. Oy verme işlemi sırasında heyet-i intihabiyenin kâtibi tarafından seçmene köyü, ismi ve unvanı sorulacak, vereceği cevaplar muhtarca onaylandıktan sonra oy kullanacaklardır (madde 34).

Oy verme işlemi bu şekilde yapılıktan sonra oyların sayımına geçilecek ve mebusları seçecek olan ikinci seçmenler tespit edilmiş olacaktır. İkinci seçmenler belirtilen gün ve saatte hazır bulunacak, kendilerine arkası mühürlü pusulalar verilerek, tıpkı birinci seçmenlere denildiği gibi pusulalara sancak için ne kadar mebus seçilecekse o kadar mebus adayının isimlerini yazmaları veya yazdırmaları istenecektir (madde 46). Sandıkların içlerinin boş olduğu gösterilip tekrar kapatıldıktan sonra ikinci dereceden seçmenler davet edilip pusulaları sandığa atacaklardı. Oy verme işleme ikinci seçmenler oyunu kullanana kadar sürecektir. Sonra oyların sayımına geçecek ve oylar toplanarak heyet-i teftişiyeye gönderilecektir. Her kazadan gelen seçim mazbataları ise sancaklarda toplanacaktır. Kazalardan gelen bütün oyların toplanmasının ardından mebuslar belirlenecektir. Aynı oyu alanlar varsa kura çekilecek, kazanan kişi mebus addedilecektir (madde 52).

Her ismin aldığı oyu belirten mazbatanın suretleri bir adet kazanan adaya ve bir adet vilayet matbaasında basılarak her kazanın heyet-i teftişiyesine gönderilmek üzere vali ve mutasarrıflara gönderilecektir (madde 53). Mebus seçilenler seçildiği sancağın heyet-i teftişiyesinden aldıkları mazbatayı sancağın idare meclisine tasdik ettirdikten sonra Teşrin-i Evvel'in 20. günü Meclis-i Mebusan'ın açılışında geçici başkana ibraz ettireceklerdir (madde 54). Mazbatalar bağlı bulunduğu vilayette toplanıp burada okunduktan sonra her bir mebus için birer tane mazbata hazırlanacak ve her sancağın heyet-i teftişiyesinden gelen mazbatalarından da bir suret çıkarılıp

vali tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilecektir (madde 55). Dâhiliye Nezareti'ne gelen mazbatalar Meclis-i Mebusan açılana kadar saklanacak ve Meclis açılınca bu evrak Heyet-i Mebusan'a gönderilecektir (madde 56).[55]

Mebusluktan istifa edenlerin, vükela üyeliğinden başka devlet memuriyetinde bulunanların, Kanun-ı Esasi ve seçim kanunundaki seçilme şartını taşımayanların mebusluğu kabul edilmez ve yerlerine yeniden seçim yapılmalıdır (madde 78). Bir mebus birden fazla seçim çevresinden seçilirse hangisini istediğini beyan etmelidir. Mebusları noksan gelen sancakta ise yeniden seçim yapılması kanunda düzenlenmiştir (madde 79).

Seçim kanununda İstanbul için özel bir madde gerekli görülmüştür. Belediye kanununun belirlediği sınırlar içindeki mahaller bir seçim çevresi ve her belediye ise bir seçim şubesi olarak kabul edilmiştir. Sancaklarda geçerli olan bu usul İstanbul ve bağlı yerleri için de kabul edilmiştir (madde 83).[56]

3. 1914 Meclis-i Mebusanı Seçimine Giden Yol ve Seçime İlişkin İlk Faaliyetler ve Sorunlar

1912 Meclis-i Mebusanı içeride ve dışarıdaki siyasi ortamın gerginleşmesi nedeniyle feshedilmiş ve Balkan Savaşı'nın devam ettiği bir ortamda tekrar açılmamıştı. Meclis'in açılması için savaş nedeniyle silahaltında bulunan seçmenin askerden terhis olması beklenmişti.[57] Ancak seçimlerin 5 Şubat 1914 tarihinden önce bitirilip Meclis'in bu tarihte açılmak istendiği dönemin basının da yer almaktaydı. Bu tarih planlanmış kesin bir tarih değildi. Seçimlerin ne zaman ve nasıl yapılacağı ve Meclis'in ne zaman açılacağı kesinlik kazanmamıştı. Balkan devletleriyle barış antlaşması yapılmasından ve ordunun terhis edilmesinden sonra seçimlerin yapılabileceği üzerinde durulmaktaydı.[58] Ayrıca seçimlerin hangi seçim usulüne göre yapılacağı tartışılmaktaydı. Bu konuda Gayrimüslim vatandaşlar daha fazla mebus çıkarabilmek amacıyla seçimlerde nisbi temsil usulünü talep etmekteydiler.[59]

---

[55] *1324 Senesi İntihabatında Mer'i'l-icrâ Olan İntihab-ı Mebusan Kanunu*, s.14-15. Ayrıca bkz.: Tarhan Erdem, *a.g.e.*, s.147-148.
[56] *1324 Senesi İntihabatında Mer'i'l-icrâ Olan İntihab-ı Mebusan Kanunu*, s.19-20. Ayrıca bkz.: Tarhan Erdem, *a.g.e.*, s.150-151.
[57] "Mebusan İntihabatı", *İkdam*, 19 Eylül 1913, nu.: 5954, s.4.
[58] "İntihabata Dair", *İkdam*, 15 Teşrin-i Evvel 1913, nu.: 5980, s.2. Ayrıca bkz.: "Mebusan İntihabatı", *İkdam*, 16 Teşrini Evvel 1914, nu.: 5981, s.3; "Mebusan İntihabatı", *İkdam*, 23 Teşrin-i Evvel 1914, nu.: 5988, s.3.
[59] "Mebusan İntihabatı", *İkdam*, 16 Teşrini Evvel 1914, nu.: 5981, s.3.

1914 seçimleri öncesinde Osmanlı Devleti'nde yeni bir seçim sistemi oluşturmaya yönelik arayışlar da görülmüştür. Bu süreçte Osmanlı Devleti gibi çeşitli unsurlardan meydana gelen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun seçim kanununun incelenmesi kararlaştırılmıştı. Dâhiliye Nezareti'nden 16 Şubat 1914 tarihli bir yazıyla Viyana Elçisi Hüseyin Hilmi Paşa'dan, Avusturya-Macaristan'ın seçim usulünün ne olduğunun bildirilmesi istenmiştir.[60]

1914 Meclis-i Mebusan seçimleri 14 Ekim 1913 tarihinde Heyet-i Vükela tarafından alınan kararla başlamıştı. Seçimlere başlanması ve uygulanması görevi bir irade-i seniyye ile Dâhiliye Nezareti'ne verilmişti.[61] Ayrıca Meclis-i Mebusan seçimine başlanması amacıyla padişah tarafından bir irade-i seniyye de yayınlanmıştı.[62] Dâhiliye Nezareti kendisine verilen bu görev gereğince seçimlere başlanması doğrultusunda sancaklara ve vilayetlere tebliğde bulunmuş bu doğrultuda defatir-i esasiyenin (seçmen kütükleri) yenilenmesi yönünde vilayetlere yazılar gönderilmiş, Müslüman ve Gayrimüslim nüfusun 25 yaşından büyük ve seçim senesi 25 yaşına gireceklerin Nezaret'e bildirilmesi istenmişti. Özellikle Gayrimüslim nüfusun bağlı bulundukları cemaate göre ayrı ayrı yazılması istenmiş ve vilayetler de nüfus miktarlarını bildirmeye başlamışlardı.[63] Bunun yanı sıra seçim işlemlerinin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi ve seçim masraflarının karşılanması amacıyla 27 Kasım 1913 tarihinde Maliye Nezareti tarafından 1913 yılı Dâhiliye Nezareti bütçesine bir milyon kuruş eklenmiş[64] böylece 1914 seçimlerine resmen başlanmıştır.[65]

4. Seçim Süreci

1914 seçimine başlandığında bazı sorunlarla karşılaşılmıştır. Bu sorunlardan ilki 1912 seçim kayıtlarına ilişkindir. 1912 Meclis-i Mebusanı kapandıktan sonra yeniden seçimlere gidilmesi için gerekli olan işlemler başlatılmıştır. Bu işlemler

---

[60]*BOA. DH.KMS.* 15/7 1332.Ra.20 (Dahiliye Nezareti'nden Viyana Sefir-i Kebiri Hüseyin hilmi Paşa'ya gönderilen 16 Şubat 1914 tarihli yazı)

[61]*BOA. İ.DUİT.* 10/26 1331.Za.13 (1 Teşrin-i Evvel 1329 tarihli irade-i seniyye). Meclis-i Mebusan seçimlerinin, Dâhiliye Nezareti tarafından yapılmasına dair ayrıca bakınız: *BOA. BEO.* 4222/316621 1331.Za.13 (Dâhiliye Nezareti'ne gelen 1 Teşrin-i Evvel 1329 tarihli yazı)

[62]"Meclis-i Mebusan İntihabatı", *Tanin***,** 23 Teşrin-i Evvel 1913, nu.: 1737, s.2.

[63]*BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13.

[64]*BOA. DUİT.* 84/81 1331.Z.27 (Maliye Nezareti'nden yazılan ve Dâhiliye Nezareti bütçesine seçimlerde kullanılmak üzere bir milyon kuruş eklendiğini belirten 23 Kasım 1913 tarihli yazı) Ayrıca bkz.: "Mebus İntihabatı", *İkdam*, 3 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 6026, s.3; Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento***,** 3F Yayınları 1. Basım, İstanbul 2006, s.126.

[65]"İntihabat Hakkında", *Tanin*, 26 Teşrin-i Evvel 1913, nu.: 1740, s.1; "İntihab", *İkdam***,** 3 Teşrin-i Sani 1913, nu.: 5999, s.2.

neticesinde bazı yerlerde seçim defterleri hazırlanmış ve bu defterler askıya asılmıştır. Ardından müntehib-i saniler (ikinci seşmenler) belirlenmiş ve hatta bazı yerlerde mebuslar dahi seçilmiştir.[66] 14 Ekim 1913 tarihinde yeniden seçimlere gitme kararı alındığında bu durum bir kargaşaya yol açmıştır.

Seçimlerin başlamasının ardından Dâhiliye Nezareti'ne sorulan sorulardan birisi seçim işlemlerine yeniden başlanılıp başlanılamayacağı yönünde olmuştur. Musul'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafta; Balkan Savaşı dolayısıyla önce başlanıp sonra ertelenen seçim işlemlerinin tamamlanması mı yoksa yeniden seçim işlemlerine başlanması mı gerektiği sorulmuştur.[67] Diyarbakır'dan gönderilen bir telgrafta ise seçim işlemlerinin yenilenmiş defterler üzerinde yapıldığı, iptal edilen seçim sürecinde bazı mahallerde müntehib-i sanilerin seçildiği, bazı yerlerde ise mebusların dahi belirlendiği belirtilerek sadece bu kişilere mazbatalarının verilerek seçimin böylece tamamlanabileceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte yazıda bu işlemlerin yeniden yapılıp yapılmaması hakkında bilgi istendiği de görülmekteydir.[68] Aynı şekilde Bağdat[69] ve Halep[70] vilayetlerinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazılarda da benzer durumlardan yakınılmıştır.

Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti geçmiş seçim işlemlerinin yok sayılıp, seçimlere yeniden başlanılıp başlanmaması kararını Sadaret'e sormuş, oradan da Heyet-i Vükela'da görüşülmesi yönünde bir karar çıkmıştır.[71] Heyet-i Vükela'da alınan karar gereği seçim işlemlerine yeniden başlanması kararlaştırılmıştır.[72]

---

[66]*BOA. BEO.* 4229/317153 1331.Z.8. Basra ve Ammare seçimlerinde Müntefek (Nasıriye) dışındaki yerlerde seçimler tamamlanmış ve mebuslara mazbataları dahi verilmiştir. Ancak 1914 seçimleri yeniden seçim işlemleri yapılmasına karar verildikten sonra Basra'da daha önceden başlamış seçim işlemlerinin yok sayılıp bir seçim yapılması mı yoksa Müntefek Livası'nda da seçimlere devam edilip, Basra'da seçimlerin tamamlanması mı gerektiği Dâhiliye Nezareti'ne sorulmuştur. Aynı yönde Dâhiliye Nezareti'ne 12 Teşrin-i Evvel 1329 tarihinde İstanbul'dan, 16 Teşrin-i Evvel 1329 tarihinde Sivas'tan 19 Teşrin-i Evvel 1329 tarihinde Konya'dan 14 Teşrin-i Evvel 1329 tarihinde Musul'dan, 21 Teşrin-i Evvel 1329 tarihinde Diyarbakır'dan sorulmuştur. *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13; "İntihabat Hakkında", *Tanin*, 9 Teşrin-i Sani 1914, nu.: 1754, s.4.

[67]*BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13. (Dâhiliye Nezareti tarafından İrade-i Umumiye-i Dâhiliye olarak gönderilen 26 Teşin-i Evvel 1329 tarihli umum telgraf)

[68]*BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13. (Diyarbakır'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Teşrin-i Sani 1329 tarihli telgrafname)

[69]*BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13. (Bağdat Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderile 13 Teşrin-i Sani 1329 tarihli şifreli yazı)

[70]*BOA. DH.SYS***.** 122/1 1332.06.13. (Halep Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderile 22 Teşrin-i Evvel 1329 tarihli şifreli yazı)

[71]"İntihabat Hakkında", *Tanin*, 7 Teşrin-i Sani 1914, nu.: 1752, s.2.

[72]"İntihabat Hakkında", *Tanin*, 9 Teşrin-i Sani 1914, nu.: 1754, s.4.

Sonrasında bu karar Dâhiliye Nezareti tarafından bütün vilayetlere bildirilmiştir.[73] Dâhiliye Nezareti'nin emri üzerine Meclis-i Mebusan üyelerine takdim edilen mazbataların seçim kanununa uygun bir şekilde teslim edilmesi; karışıklığa meydan vermemek adına kaza, liva ve vilayet merkezinden verilen mazbataların ve numune olarak Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti'nce düzenlenen mazbatalardan Nezaretçe bastırılmış olanların kullanılması gerektiği vurgulanmıştır.[74]

Seçimlere yönelik olarak; Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Ali Münif Bey, *La Türki* gazetesi muhabiri tarafından yapılan bir mülakatta 50 veya 60 güne kadar seçimlerin başlayacağını, seçim cetvellerinin hazırlanması için iki ay kadar bir zaman gerekeceğini, bu bakımdan seçimlerin ne zaman başlayacağının belli olmadığını ifade etmiştir. Ali Münif Bey ayrıca belediyelerin muamelatı henüz yapmaya başladıklarını ve halk arasında seçimlere dair hiçbir hareket görülmediğini ve seçim meclislerinde değişiklik olup olmayacağının ise mahalli memurlara bırakıldığını beyan etmiştir. Seçimlerde uygulanacak usule de değinen Ali Münif Bey, nisbi temsil usulü için Kanun-ı Esasi'de değişiklik yapılması gerektiğini belirtmiş ve Arapların nüfusları nisbetinde mebus çıkaracağına dair çıkan söylentilerin ise asılsız olduğunu belirtmiştir.[75]

Seçimlerde yaklaşık olarak ne kadar mebus çıkarılacağı konusunda İttihat ve Terakki Katib-i Umumisi Mithat Şükrü Bey *Jamanak* gazetesine vermiş olduğu beyanatında bir önceki seçimlerde iki yüz yetmiş olarak belirttiği mebus sayısının Makedonya, Arnavutluk, Trablusgarp'ın kaybıyla birlikte düşeceğini ifade etmiştir. Mithat Şükrü Bey yeni dönemde mebus sayısının 210 veya 220 olarak beyan eder. Devletin büyük miktarda toprak kaybından sonra 50 veya 60 mebus düşeceği tahmininde bulunur.[76] Seçimlerde bazı yerlerde mebusların seçimi yapılırken bazı yerlerde henüz müntehib-i sanilerin seçimine dahi başlanmamıştır. Bu durum 1914 Mart ayının başında açılması planlanan Meclis-i Mebusan'ın daha geç tarihte açılmasına neden olmuştur.[77]

---

[73]*BOA. BEO.* 4229/317153 1331.Z.8 (Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dördüncü Şubesinden Sadaret'e gönderilen 15 Teşrin-i Evvel 1329 tarihli yazı).
[74]"Mebusan İntihab Mazbatası", *İkdam,* 3 Teşrin-i Sani 1913, nu.: 5999, s.2.
[75]"İntihab Hakkında", *İkdam*, 14 Teşrin-i Sani 1913, nu.:6007, s.4.
[76]"İntihab Etrafında", *İkdam*, 29 Teşrin-i Sani 1913, nu.:6022, s.4. Ayrıca bkz.: "İntihabat ve Ermeniler", *Peyam*, 29 Teşrin-i Sani 1913, nu.:16, s.4.
[77] "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 26 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 6080, s.3.

Seçimlerde askerlerin oy kullanıp kullanmayacakları önemli bir meseledir. Bu konuda 10 Ekim 1912 tarihli geçici kanun maddelerinin suretleri yayınlanır. Bu tarihe kadar askerler oy kullanma hakkına sahipken bu tarihten sonra yasaklanmıştır. Yayınlanmış olan kanun maddeleri şu şekildedir:

"Madde 1: Berri ve bahri erkân ve ümerâ ve zâbitan ile küçük zâbitan ve jandarma ümerâ ve zabitân ve efrâdı ve rütbe-i askeriyeyi haiz ve üniformayı lâbes bilcümle mensubîn-i askeriye hizmet-i askeride oldukları müddetçe gerek müntehib-i evvel ve gerek müntehib-i sani sıfatıyla hakk-ı intihablarını istimal edemezler.

Madde 2: Ordu hizmetinde bulunmayan bilumum mütekaidin-i berriye ve bahriye ve silah altında bulunmayan ihtiyat-ı zabitan ve efradıyla efrad-ı redife ve müstahfıza hakk-ı intihablarını istimal edebilirler."[78]

Kanunda da açık bir şekilde belirtildiği üzere askerlerin oy kullanması yasağı 1914 seçimlerinde de devam etmiştir. 24 Mart 1913 tarihinde yapılan bir düzenleme ile Matbuat Kanunu'nda değişiklik yapılarak Meclis üyelerinin ve devlet memurlarının siyasi gazetelerin sorumlu müdürü olması da yasaklanmıştır.[79]

4.1. İstanbul'da Meclis-i Mebusan Seçimleri

İstanbul seçimleri için taşra vilayetlerinde olduğu gibi öncelikli olarak seçim defterleri yeniden teşkil edilmişti. Ayrıca seçim işlemlerini yürütmek üzere bir de heyet-i teftişiye oluşturulmuştu. Buna göre Cemiyet-i Umumiye-i Belediye üyesinden Polis Müdür-i Umumisi Bedri, Şehremaneti Eski Yardımcısı Tevfik, Amir Hasib, Posta ve Telgraf Memurin Kalemi Eski Müdürü Hilmi, mülga (lağvedilmiş) İkinci Daire-i Belediye Eski Reisi Tahir Beyler, mülga On Dördüncü Daire-i Belediye Reisi Fuat Paşa, mülga Üçüncü Daire-i Belediye üyelerinden Tahsin,

[78] "Berri ve Bahri Erkan ve Ümera ve Zabitan ile Küçük Zabitan ve Jandarma Ümera ve Zabitan ve Efradıyla Mensubin-i Askeriyenin Hizmet-i Askeride Oldukları Müddetçe Hakk-ı İntihablarını İstimal Edememeleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 27 Eylül 1328, nu.: 1251. Ayrıca bkz.: "İntihabat", *Tanin*, 10 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 1782, s.3. "İntihab Haberleri", *Peyam*, 10 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 27, s.3; "Heyet-i Teftişiye", *İkdam*, 10 Kanun-ı Evvel 1913, nu.:6033, s.3; *BOA. DH. İ.UM.* EK. 113/95 1337.Za.29 (İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'den 26 Ağustos 1335 tarihli yazı); Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.I, İletişim Yayınları, 1. Basım, İstanbul 1998, s.363; Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *a.g.e.*, s.113; Mehmet Ö. Alkan, "Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri", *Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 23 (2006), s.142.

[79] "Matbuat Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Tadilini Havi Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekâyî*, 11 Mart 1329, nu.: 1410. Ayrıca bkz.: Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.303.

Duyun-ı Umumiye Eski Muhasebecisi Agâh Beyler ve İstanbul Vilayeti Meclis İdare azasından Celal Bey, Aram Halacyan Efendi heyet-i teftişiyeyi oluşturmuşlardır.[80]

Heyetin üyeleri arasında İdare Meclisi ve Belediye üyelerinin yanı sıra diğer memuriyetlerden gelenler de bulunmuştur. Bunların dışında seçim kanununa göre dışardan üye seçimini de tamamlamışlardır.[81] Heyet-i Teftişiye'nin başına Adana valisi Mahmut Nedim Bey getirilmiş ve seçim defterleri incelenmeye başlanmış ayrıca defterlerdeki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.[82]

İstanbul seçimlerine seçim defterlerinin hazırlanmasının ardından defterlerin asılması[83] ve müntehib-i sanilerin seçim tarihleri ile hangi gün hangi mahalle halkının hangi sandıkta oy kullanacaklarının ilan edilmesinin ardından 24 Ocak 1914 Cumartesi günü başlanmıştır.[84] Seçimler sırasında Fatih seçim şubesinden 90, Yeniköy seçim şubesinden 20, Anadoluhisarı seçim şubesinden 20, Üsküdar seçim şubesinden 21, Kadıköy seçim şubesinden 24, Adalar seçim şubesinden 7, Makriköy (Bakırköy) seçim şubesinden 20 müntehib-i sani seçilecektir.[85] İstanbul seçimleri sırasında ayrıca Dâhiliye Nezareti'nden gelen genelge üzerine de İstanbul'da bulunan Müslüman ve Gayrimüslim erkek nüfusun sayıları tespit edilmeye çalışılmıştır.[86] Ardından birinci seçmenlerin ikinci seçmenleri seçme işlemine geçilmiş yapılan seçimlerden sonra seçilen müntehib-i sanilerin isimleri ilan edilmeye başlanmıştır.[87]

İstanbul seçimleri bir yandan devam ederken diğer yandan da mebusluğa adaylığını açıklayanlar ve mebus seçilebileceklerin isimleri de basında yer almaya

---

[80]"İstanbul İntihabatı", *İkdam*, 1 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 6024, s.3.

[81]"İstanbul İntihabatı" *İkdam*, 2 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 6025, s.3. Buna göre dışarıdan üye olarak Adana Vali-i Sabıkı Mustafa Nedim Bey, Kalem Gazetesinden Mustafa Salah Cimcoz Bey, Divan-ı Muhasebat Mümeyyizlerinden Hıfzı Bey, Doktor Talha Bey, Tüccardan Raif Ağazade HüstinBey, Memurin-i Maliye-i Sabıktan Rauf Bey, Orman Müfettişlerinden Lütfi Bey ile Rumeli Şimendüfer İdaresi Müşaviri Yakup, Kimya Muallimi Nişan, Reji Memurlarından Dimetroki (?) Efendiler, Heyet-i Teftişiye Kitabeti'ne Mektubi Kalemi Baş Katibi Nedim, Sicil Müdürü Hayati, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Zabıt Katibi Mahmut Beyler tayin olunmuştur.

[82] "İntihabat İşleri", *İkdam*, 4 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 6027, s.3.

[83] Sırasıyla Fatih, Adalar ve Yeniköy, Anadolu Hisarı, Makriköy seçim defterleri hazırlanmış ve münhehib-i evvellerin (birinci seçmenlerin) listesi askıya asılmıştı. "İntihabat Defterleri", *İkdam*, 29 Kanun-ı Evvel 1914, nu.: 6052, s.4; "İntihabat Defterleri", *İkdam*, 2 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 6056, s.3.

[84]"İstanbul İntihabatı Başlıyor", *Tanin*, 22 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 1824, s.3; "İntihabat Başlıyor", *İkdam*, 22 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 6076, s.3.

[85]"Müntehib-i Sani intihabatı" *Tanin*, 22 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 1824, s.3.

[86]"İntihab Muamelatından", *İkdam*, 8 Kanun-ı Sani 1914, nu.:6062, s.2.

[87]"İntihabat-ı Müntehib-i Saniler", *Tanin*, 5 Şubat 1914, nu.:1825, s.2. Ayrıca bkz.: "İntihabat", *İkdam*, 28 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 6082, s.3; "Kadıköy Müntehib-i Sanileri", *İkdam*, 29 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 6083, s.3; "İstanbul Heyet-i Teftişiyesi", *Peyam*, 22 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 68, s.4.

başlamıştır. Bu bir anlamda müntehib-i sanilerin yönlendirilmesi olarak düşünülebilir. Ancak dönemin basınından izlendiği kadarıyla İttihat ve Terakki haricinde adaylıklarını açıklayanlar sınırlıdır. Ayrıca İstanbul'da mebusluğa aday gösterilmek istenilen Gayrimüslimlerin isimleri cemaatler tarafından gönderildikten ve İttihat ve Terakki tarafından onaylandıktan sonra aday olabiliyorlardı.

İstanbul için mebus adayı olanlardan birisi de Lütfi Fikri Bey'dir.[88] Lütfi Fikri Bey seçim bildirisinde kendisinin İttihat ve Terakki ve onun muhalifi fırkalar dışında bir siyasi seçenek öne sürdüğünü belirterek İstanbul halkına kendisini mebus seçmeleri için şu şekilde çağrıda bulunmuştur:

"Biz, sizin yalnız Osmanlılığınıza, vatan bir varlığına hitab ediyorum. Fikr-i meşrutiyet ve kanunun temini hususunu bu memlekette en elzem bir şey olduğunu kabul ediyorsanız beni mebus intihab ediniz..."[89]

İkdam gazetesinin Ermenice *Panper* gazetesini kaynak göstererek yazmış olduğu yazıda İstanbul'da mebus olarak İslam'dan 5, Rumlardan 3, Ermeni ve Musevilerden 1'er mebus seçileceği ifade edilmiştir. Ancak seçimlerde İstanbul'dan 11 mebus çıkarılmıştı. İstanbul'da yüksek ihtimalle seçilecek olan Müslüman mebuslar Ahmet Agayef, Darülfünun Muallimlerinden Celal Arif, Donanma Reisi Şefik, Ahmet Nesimi, Salah Beyler olarak görülmektedir.[90] Bu adayların dışında Rumlar da adaylarını İttihat ve Terakki'ye sunmuş ve Zigoridis, Haralambidis, Orfanidis Efendilerin adaylıklarının kabul edildiği gazetelere yansımıştır.[91] Ancak bahsi geçen isimlerin yer aldığı bir liste mevcut değildir. Müslümanlardan seçilecek 5 mebustan 4'ünün İttihat ve Terakki tarafından seçileceği geriye kalan 1 mebusun seçimi ise müntehib-i sanilerin oyuna bırakacaktır.[92]

Mebus adaylarının adaylıklarını ilan ettikleri bu süreçte bir yandan da seçim hazırlıkları devam etmiştir. Hazırlıkların sonunda seçimlerin İstanbul'da Darülfünun

[88]"Lütfi Fikri Bey'in Namzedliği", *İkdam*, 31 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 6085, s.4. Ayrıca bkz.: "Dersaadet İntihab-ı Mebusan Heyet-i Teftişiyesi Riyaset-i Alisi", *Peyam*, 16 Kanun-ı Sani 1914, nu. 64, s.3.
[89] "İntihab Haberleri", *Peyam*, 27 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 73, s.3.
[90]"İntihabat Etrafında-İstanbul Mebusları" *İkdam*, 4 Şubat 1914, nu.: 6089, s.4. Bu isimlerin dışında Peyam gazetsinde Babanzde İsmet'in de adı geçmekteydi. "İstanbul Mebusları", *Peyam*, 18 Şubat 1914, nu.: 94, s.3.
[91]"İstanbul Namzedleri", *İkdam*, 5 Şubat 1914, nu.: 6090, s.2.
[92] "İntihabat Meselesi", *Peyam*, 13 Şubat 1914, nu.: 90, s.4.

Konferans Salonu'nda yapılacağı planlanmıştır.[93] İttihat ve Terakki İstanbul'daki seçimlerde aday gösterilenlerin listeleri açıklanırken kesin bir karar vermemiştir.[94] Adaylarını mebus seçimlerine bir kaç gün kala açıklamıştır. Buna göre İstanbul'dan İttihat ve Terakki tarafından aday gösterilen mebuslar şunlardır:

Hüseyin Cahit Bey	İstanbul Eski Mebusu
Ahmet Nesimi Bey	" " "
Hacı Şefik Bey	" " "
Salah Bey	Kalem gazetesi muharriri
İsmet Bey	Şehremaneti Muavinliğinden müstefi
Urfanidis Efendi	Eski Mebus
Viktor Bey	Selanik Eski Umur-ı Ecnebiye Müdürü
Haralambidis Efendi	Dava Vekili
Emanuel Karasu Efendi	Eski Mebus[95]

Bunların dışında İstanbul'da 2 de Ermeni mebusun aday gösterilmesine karar verilmişti. Buna göre İstanbul'da seçilecek mebusların adedi 11 olarak gerçekleşecektir. Bağımsız adaylar ise:

İsmail Paşa	Tokat Eski Mebusu
Lütfi Fikri Bey	Dersim Eski Mebusu

Mizan gazetesi yazarı Murat Bey'dir.

Ayrıca basında seçimlerin 28 Şubat 1914 tarihinde gerçekleştirileceği ilan edilmiştir.[96] Ancak İstanbul seçimleri 1 Mart 1914 tarihinde saat 10:00'a doğru müntehib-i sanilerin Darülfünun Konferans Salonu'na gelmesiyle yapılmıştır. Heyet-i teftişiye başkanı ve üyelerinin gözetiminde yapılmış olan seçimlerde başta

[93]"İntihabat Etrafında-İstanbul Mebusları" *İkdam*, 14 Şubat 1914, nu.: 6099, s.4.
[94]"İntihabat Etrafında-İstanbul Mebusları", *İkdam*, 19 Şubat 1914, nu.: 6104, s.4. İlgili haberde ayrıca yeni Meclis-i Mebusan'ı oluşturacak olan mebusların sayısının 215'i geçmeyeceği belirtilirken 70 Arap, 16 veya 18 Ermeni, 17 Rum, 3 veya 5 Musevi ve yaklaşık 100 Türk mebus seçileceği belirtilmiştir.
[95]"İstanbul Namzedleri", *İkdam*, 25 Şubat 1914, nu.: 6110, s.1. Ayrıca bakınız: "İstanbul Mebus Namzedleri", *Tanin*, 28 Şubat 1914, nu.: 1861, s.1.
[96]"Re'sen Namzedliğini Vaz' Edenler", *İkdam*, 25 Şubat 1914, nu.: 6110, s.1. Ayrıca bkz.: "İntihab-ı Mebusan", *İkdam*, 27 Şubat 1914, nu.: 6112, s.3; "İntihabata Dair", *Peyam*, 25 Şubat 1914, nu.: 102, s.3.

Sadrazam olmak üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez üyeleri de oylarını kullanmışlardır. Müntehib-i saniler oylarını kullanmalarının ardından oy sayımına geçilmiştir. Seçimlere katılım yüksek olmuştu. 467 müntehib-i saniden 453'ü oyunu kullanmıştır. Seçimler sonucunda İttihat ve Terakki'nin göstermiş olduğu adaylar seçimleri kazanmışlardır. En yüksek oyu 450 oy ile Şefik Bey alırken, en düşük oyu müntehib-i sanilerden 428 oy ile Zöhrab Efendi almıştır.

Tablo 1: 1914 İstanbul Seçimlerinde Seçilen Mebuslar ve Alınan Oylar

1	Hacı Şefik Bey	450
2	Ahmet Nesim Bey	448
3	Bedros Halaçyan Efendi	448
4	Orfanidis Efendi	447
5	Emanuel Karasu Efendi	446
6	İsmet Bey	445
7	Hüseyin Cahit Bey	444
8	Viktor Bey	443
9	Haralambidis Efendi	439
10	Salah Bey	434
11	Kirkor Zöhrab Efendi	428

Kaynak: *Tanin*, 2 Mart 1914, nu.: 1862, s.1.

Bunların dışında bağımsız olarak seçime girenlerle seçime girmeyip oy alanların isimleri ve aldıkları oylar: Tokat eski mebusu İsmail Paşa: 6, *Mizan* gazetesi yazarı Murat Bey: 8, Eski mebuslardan Lütfi Fikri Bey: 6 olmuştur.

Seçimlerde aday olmayıp oy alanlar ise: Operatör Nazım Hamdi Bey 1, Ahmet Agayef Bey 2, Salahattin Bey 2, Benton Değirmenciyan Efendi 2, Ali Saib Bey 1, Adliye Nazır-ı Sabıkı Memduh Bey 1, Celal Arif Bey 1, Hacı Evliya Efendi 1, Yordanaki Petridi Efendi 1, Ohannes Paradyan Efendi 1, Kirkor Oskan Efendi 1, Ahmet Rasim Bey 1, Haşim Bey 1, Hakkı Bey 1, Bekir Sıtkı Bey 1, Saadettin Ferit Bey 1, Dimitri Kayş (veya Kayış) oğlu 1, Sava Boyacıoğlu 1, Hacı Lütfi Bey 1,

Sururi Beyzade Seyit Bey 1, Nafia Nazır-ı Sabıkı Hulusi Bey 1, Ferace Efendi 1, Karakaşyan Efendi 1 şeklinde sıralanmıştır.[97]

İstanbul seçimlerini büyük bir üstünlükle İttihat ve Terakki adaylarının kazanması *Tanin* gazetesinin "Siyasiyat" köşesinde geniş bir şekilde değerlendirilmiş başkentlerde böyle bir oyla iktidara gelmenin önemli olduğu; Osmanlılık adına daha önceki seçimlere nisbetle iyi bir neticenin ortaya çıktığı anlatılmıştır. Ayrıca bu sonuç ülkenin karışıklığa sürüklenmesinin önündeki bir gelişme olarak belirtilmiştir. Makaleye şu şekilde devam edilmiştir:

"Onların (Müntehib-i Sani) gözü önünde muayyen bir gaye vardır: Bir fırkanın programı, icraati. Onlarca İttihat ve Terakki muhasebe-i amali ve vicdanları tatmine, İttihat ve Terakki'nin mesleki amal-i milliyeyi temine kafi idi... Bizim Meclis-i Mebusan sahasında gördüğümüz müstakil fikirler, yahut kendi tabirlerince serbest içtihatlar hatadan noksandan hiçbir zaman hali kalmadıkları gibi muhtelif kuvvetler altında bazıçe (oyuncak) olmaktan kurtulamamışlar bu kararsızlık ile istiklal efkar-ı erbabı ya zamane perest olmak, yahut abus (çatık yüzlü) gayr-i muzmerr (saklı, örtülü) bir infirad (tek başına kalma, yalnızlık hali) içinde olmak mecburiyetinde bulunmuşlardı. Fazla olarak iki müstakilin yek diğerine karşı iki muhalifin vaziyet-i hasmanesinden farklı olmadığı zamanlar da unutulmadı. Bu hakikat diğer taraftan İttihat ve Terakki'nin mesleğine itimad ve ehemmiyet sanilerini İttihat ve Terakki namzedleri etrafında toplayan başlıca sebeplerdir..."[98]

4.2. 1914 Meclis-i Mebusan Seçimlerinde Ermeniler

1914 Seçimlerinde öne çıkan konulardan biri de Gayrimüslimlerin seçimler sırasında izlemiş oldukları siyaset olmuştur. Ermeniler ve Rumlar seçimler sırasında İttihat ve Terakki Fırkası'yla görüşmeler yaparak Meclis-i Mebusan'da nüfusları oranında temsil edilme hakkı istemişlerdir. Bu noktada Ermenilerin ve Rumların hükümet ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan görüşmeleri ön plana çıkmıştır.

Ermeniler adına seçimle ilgili işlemler ve görüşmeler Patrikhane ve Ermeni siyasi partileri tarafından yapılmıştır. Ancak Ermeni Patrikhanesi seçim işlemlerini tek başına yürütmek isterken, siyasi fırkaların seçimle ilgili işlemlere müdâhil olmasını istememiştir.[99] Ermenilerin haklarının bir bütün olarak tek merkezden

[97]"İstanbul İntihabatı Dün İcra Olundu", *İkdam*, 1 Mart 1914, nu.: 6114, s.2. Ayrıca bkz.: "İstanbul Mebusları", *Tanin*, 2 Mart 1914, nu.: 1862, s.1; "İstanbul Mebusları", *Peyam*, 29 Şubat 1914, nu.: 106, s.3.
[98]"İntihabat", *Tanin*, 2 Mart 1914, nu.: 1862, s.1.
[99]"İntihabat Meselesi ve Ermeniler", *İkdam*, 7 Teşrin-i Sani 1913, nu.: 6003, s.3.

savunulması planlanmıştır. Ermeni Patrikhanesi bunun için Ermeni Protestanları gibi cemaatleri yanına alarak seçimlerde ortak hareket etme kararı almıştır.[100] Ayrıca Ermeniler seçim işlerini yürütmek, Ermenilere seçimlerde nüfusları oranında mebus seçilmesini sağlamak amacıyla bir komisyon teşkil etmişlerdir. Oluşturulan bu komisyon Ermeni Katolik, Ermeni Protestan, Hınçak, Ramgavar gibi cemaat ve siyasi partilerden oluşturulmuştur.[101] Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren Ermeni siyasi partileri; Taşnaksutyun, Sosyal Demokrat Hınçak Partisi, Veregazmyal Hınçak Partisi, Anayasal Ramgavar Partisi olarak sayılabilir.[102]

Ermeni cemaati yapılacak olan seçimlerde mümkün olduğunca fazla mebus çıkarmayı hedeflemiştir. Nisbi temsil usulünün uygulanması Ermenilerin seçimlerdeki en büyük taleplerinden biri olmuştur. Bu seçim usulünün uygulanması ile Ermeniler nüfusları oranında Meclis-i Mebusan'da temsil edilme olanağına kavuşacaklarını düşünmüşlerdir.

Ermenilerin bu taleplerinin yerine gelmesi için Kanun-ı Esasi'de değişiklik yapılması gerekmekteydi. Ancak Meclis-i Mebusan kapalı olduğundan bu mümkün değildi. Bu konuda *Tanin* gazetesinde, *Jamanak* gazetesinden alınarak yayınlanmış olan bir yazıda Kanun-ı Esasi'de her 50.000 nüfusa bir mebus seçilmesi maddesinin bulunduğu ancak Osmanlı azınlıklarının nüfusları oranında mebus çıkarması adına bir madde bulunmadığı dile getirilmiştir. *Tanin*'de böyle bir istekte bulunmanın "fiyaskodan" başka bir sonuç yaratmayacağı ifade edilmiş ve Patrikhane'nin Ermeni mebusları kendi kendine seçmesi de eleştirilerek bunun kanuna aykırı olduğu belirtilmiştir.[103] Nisbi temsil usulünün uygulanamamasının bir nedeni olarak; ülke içinde yaşayan tüm milletlerin sayısını tespit edecek bir istatistiğin bulunmaması gösterilmiştir. Ancak yapılacak bu istatistiğin Meclis-i Mebusan'ın açılışını erteleyeceği düşünüldüğünden bu seçimlerde nisbi temsil usulünün uygulanmasının zaman açısından da zor olacağı üzerinde durulmuştur.[104]

Bahsedilen gelişmelerin ardından Patrikhane seçimlerle ilgili taleplerini Adliye Nezareti'ne bildirmiştir. Patrikhane'nin yazmış olduğu bu yazıda Osmanlı

[100]"Ermeni Protestanları", *Tanin*, 27 Teşrin-i Evvel 1913, nu.:1741, s.2.
[101] "İntihabat ve Ermeniler", *Peyam*, 16 Teşrin-i Evvel 1913, nu.: 3, s.4.
[102] Şaduman Halıcı, "Osmanlı Basınına Yansıyan Şekliyle 1914 Meclis-i Mebusan Seçimlerinde Ermeniler", *Tarih Dergisi*, S. 62 (2015/2), İstanbul 2016, s.131.
[103]"İntihabat", *Tanin*, 19 Teşrin-i Sani 1913, nu.: 1761, s.3. Ayrıca bkz.: "İntihabat ve Ermeniler", *Peyam*, 19 Teşrin-i Evvel 1913, nu.: 6, s.4.
[104] "İntihabat ve Ermeniler", *Peyam*, 25 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 42, s.3.

Devleti'nin coğrafi ve iktisadi koşullarında farklı tür ve mezheplerin yaşadığı, bu koşullarda mevcut kanunlardan bazılarının eşit olarak uygulanmasının imkânsız olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca herkesin oy hakkı bulunduğu Kanun-ı Esasi'de güvence altına alınmışsa da bu haktan Ermenilerin tam anlamıyla yararlanamadığı dile getirilmiştir. Adliye Nezareti'ne gönderilen yazıda dikkat çekici bir tespitte de bulunulmuştur. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin nüfus oranı birçok kaynakta sabit olduğundan 20'den fazla mebus çıkarması gerektiği belirtilirken, şimdiye kadar yapılan seçimlerde bunun yarısı kadar mebus çıkarıldığı ve seçilenlerin çoğunun da kendi cemaatlerinin oyuyla seçilmedikleri ifade edilmiştir. Ermenilerin mebus çıkaramamasındaki nedenlerinden biri olarak ülkenin çeşitli yerlerinde dağınık yaşamaları gerekçe gösterilmiştir. Yazıda ayrıca Ermeni mebuslarının bizzat Ermeni milleti tarafından seçilmesi talep edilmiştir:

"...Binaenaleyh millet-i daiyanem sakin oldukları vilayet veya sancaklardaki nüfusuna nisbeten ayrıca takdim olunacak defter taksimatına göre tevzi olmak üzere millet-i daiyanem nüfusu nisbetinde mebus intihab olunması ve mebusların doğrudan doğruya Ermeni müntehib-i sanileri tarafından intihab olunması hususunun fayda ittihazıyla bu babda müstacelen vilayata talimat ve evamir-i lazımenin itasına müsaade ve inayet-i aliyye-i rahimaneleri şayan buyrulması hususu icra kılınacak muamele-i intihabiye ile iştigal etmek üzere Ermeni ve Ermeni Katolik milletleri murahhasları ile bilcümle Ermeni siyasi fırkaları murahhaslarından teşkil eden komisyonun arzusu ve Meclis-i Muhtelit'in tensibi üzerine rica olunur. Ol babda." [105]

Ermeni Patrikhanesinin başkanlığındaki komisyon taleplerinde de açık bir şekilde görüldüğü üzere Ermenilerin nüfusları oranında Meclis-i Mebusan'a mebus göndermesi gerektiği ve bunların da bizzat Ermeni ikinci seçmenler tarafından seçilmesini istenmiştir.

Ermenilerden gelen bu taleplere yanıt gecikmemiştir. Nezaret, isteklerin kanuna aykırı olduğunu ifade etmiş, ayrıca Meclis-i Mebusan'ın şu veya bu kavmi temsil etmediği, bütün Osmanlı milletinin temsilcisi olduğu Kanun-ı Esasi'nin de bu konuda gayet açık olduğu belirtilmiştir. Kanunun değiştirilmesinin hükümetin yetkisi dâhilinde olmayıp Meclis'in açılmasıyla bu sorunun tartışılabileceği de açıklanmıştır. Yani bu teklif Patrikhane yerine kanun gereğince yasa teklifinde bulunması gereken

[105]"İntihabat Hakkında-Ermeni Patrik Kaymakamlığı'nın Bir Takriri", *Tanin*, 21 Teşrin-i Sani 1913, nu.: 1763, s.1.

mebus veya fırkalarca Meclis açıldıktan sonra Meclis'e sunabilecektir. Nezaret, Patrikhane'nin bu isteğini meşrutiyete bir tecavüz olarak algılamış[106] ve Ermeni Patrikhanesi'nin teklifini reddetmiştir.

Hüseyin Cahit Bey (Yalçın), *Tanin* gazetesinde bu konuda bir yazı yazarak Ermeni milletinin bu isteklerinden dolayı zarara uğrayacağı tezini ileri sürmüştür:

"...Ermeniler kendi mebuslarını kendileri intihab etmek hakkını istemek ve o mebuslara umum memleketin vekili değil, yalnız bir milletin vekili sıfatını vermeye kalkmak bu memleketin selamet ve saadet-i müşterekesi nokta-i nazarında hata olduğu kadar Ermeni noktai-i nazarından da pek büyük bir hatadır....Eski Meclis-i Mebusanlarda ittihaz edilen mukarrerat ile Ermenilerin hukukuna tecavüz edilmesine bundan sonra artık bu yolda mukarrerat ittihaz olunmayacak mı? Ermeniler yine ekalliyette kalmayacaklar mı? Binaenaleyh mebuslar arasında bir ayrılık hissi kazanmakta ve siyasi mücadelatı unsur mücadelatı haline kalbettirmekle Ermeniler ameli hiçbir faide temin edemeyeceklerdir. Halbuki bundan birçok zarar edeceklerini görüyoruz. Evvela Türk, Kürt, Ermeni unsurları gittikçe samimi olmasına çalıştığımız hissiyatı kabil şekl-i dostanesini muhafaza edemeyecektir..."[107]

Hüseyin Cahit Bey, Ermenilerin bu isteklerinin Osmanlı unsurları arasında bir soğukluk getireceğini, bu durumun ileride yerini husumete bırakacağını ifade etmiştir. Ayrıca Ermenilerin Osmanlı Devleti içindeki iktisadi konumunun da sarsılacağı iddiasında bulunurken, iktisaden Ermenilerin tüccar ve sarraf olduğunu, Türk ve Müslümanların ise tarımla uğraşan bir sınıf olduğunu belirterek bu iki unsur arasına girecek bir soğuklukta zararlı olacak tarafın Ermeniler olduğu tespitinde bulunmuştur. Hüseyin Cahit Bey, Ermenilerin zaten Osmanlı Devleti'nde bir millet olarak tanındığını, Ermeni seçmenler arasından mebus seçtiklerini ve Patrikhane'ye gönderdiklerini, okul ve hastanelerinin kendileri tarafından idare edildiğini belirtmiştir. Yazar, hal böyleyken Ermenilerin neden Meclis-i Mebusan'da ayrı bir millet olarak temsil edilmek istediklerini merak ettiğini de sormuştur. Sonuçta; varlığı tanınmış bir millet olarak Ermenilerin hukuku adına eksik bir nokta varsa düzeltilmesi gerektiğini dile getiren Hüseyin Cahit Bey; Patrikhane'nin Ermenilerin iç hukukunu ilgilendiren işleri idare ettiğini, devletin siyasi işlerini ilgilendiren

[106]"Nezaretin Cevabı", *Tanin*, 21 Teşrin-i Sani 1913, nu.: 1763, s.1.
[107]Hüseyin Cahit, "İntihabat Meselesi", *Tanin*, 24 Teşrin-i Sani 1913, nu.: 1766, s.1.

meselelerin ise siyasilerin işi olduğunu hatırlatmıştır. Bu bağlamda Patrikhane'nin ve dolayısıyla Ermenilerin işe yanlış bir yerden başladığı yorumunda bulunmuştur.[108]

Ahmet Agayef ise nisbi temsil usulünün kabul edilmesi halinde seçimlerin kavmiyet esasına göre yapılacağını, kişilerin başkaları için oy verme hakkından mahrum kalacaklarını ifade eder. Ahmet Ağaoğlu *Tercüman-ı Hakikat* gazetesindeki yazısında:

"Eğer her yüz bin kişiye bir milletvekili seçme hakkı verilirse bu sefer pek çok ahali seçimden mahrum kalacaktır... Tersi kabul edilip de bir miktar düşük tutulursa, bu sefer de meydana gelen mecliste iş görmek mümkün olmayacaktır"[109] diyerek nisbi temsilin uygulanmasının seçimlerde oy kullanma hakkını kısıtlayacağını ve Meclis'te meydana gelen çeşitlilik nedeniyle işlerin hızlı yürümeyeceğini ifade etmiştir.

Ermeni Patrikhanesi, Adliye Nezareti'nin kendilerine verdiği cevabın ağır olduğunu belirterek Nezaret'e yeni bir yazı yazmıştı. Patrikhane yazısında "bir mebusun seçilmesinin ardından bütün milletin vekili olduğu şeklinde Nezaret'in vermiş olduğu yanıtın doğruluğu kabul edilirse bütün Osmanlı milletinin vekili olarak Meclis'e girecek olan bir mebusun bütün Osmanlı milletinin oyunu alması gerekmez mi?" şeklinde bir soruyla Adliye Nezareti'ne karşılık vermişti. Kanun-ı Esasi'nin değiştirilmesine gerek olmadığını belirten Patrikhane, nisbi temsil usulünün eğer istenirse hükümet tarafından azınlıkların hukukunda yapılacak bir değişiklikle yürürlüğe girebileceğini de eklemiştir.[110]

Ermeni Patrikhanesi hükümetin bir anayasa değişikliği ile gerçekleşebilir dediği seçim sistemi için bu düzenlemenin hükümetin uygun bulacağı bir şekilde değiştirilebileceği yorumunda bulunmuştur. Adliye Nezareti ile olan bu anlaşmazlık Patrikhane'yi hükümete ve İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumisi ile görüşmeler yapmaya yönlendirmiş ve Ermeniler seçimle ilgili görüşmeleri genellikle bu iki makam arasında yürütmeye gayret göstermiştir.

---

[108]Hüseyin Cahit, *a.g.e.*, s.1.

[109] Erdem Karaca," 1914 Seçimleri Sürecinde İttihat ve Terakki Partisi'nin Ermenilerle Uzlaşma Çabalarının Osmanlı Basınına Yansıması", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 10, S.19 (Bahar 2014), s.85. Ayrıca bkz.: Şaduman Halıcı, *a.g.e.*, s.140-141.

[110]"Ermeni Patrikhanesinin Yeni Bir Takriri", *Tanin*, 28 Teşrin-i Sani 1913, nu.: 1770, s.3. Ayrıca bkz.: "İntihabat ve Patrikhanenin Takriri", *Peyam*, 30 Teşrin-i Sani 1913, nu.: 17, s.4.

Adliye Nezareti ile Patrikhane arasındaki bu soruna taşrada bulunan Ermeniler de tepki göstermiştir. Örneğin Erzurum Vilayeti'ne bağlı Tercan'dan Hınçakyan ve Taşnaksütyun temsilcileri tarafından gönderilen bir telgrafta Adliye Nezareti'nin, Patrikhanenin sunduğu talepleri red etmesine tepki göstermişlerdi.[111] Yine gönderilen bir başka telgrafta Adliye Nezareti'nin Patrikhane'nin taleplerini red etmesini Katolikler ve siyasi partiler olarak teessüfle karşıladıkları ifade edilmişti.[112] Ermenilerden gelen tepkilerden biri de seçimlere katılmama veya tarafsız olma yönünde olmuştu. Örneğin Van Vilayeti'ne bağlı Gevaş'tan gönderilen bir telgrafta Adliye Nezareti'nin bu tavrına karşılık seçimlerde tarafsız kalınacağı belirtilmişti.[113] Sonraki süreçte İttihat ve Terakki ile olan pazarlıklar sürerken seçimlere katılmama yönünde telgraflar gelmiştir.[114]

Ermeni siyasi partilerinden biri olan Taşnaksütyun Fırkası temsilcisinin *İstanbul* gazetesine vermiş olduğu mülakat Ermeni siyasi partilerinin görüşlerini yansıtması bakımından önemlidir. Taşnaksutyun Fırkası temsilcisi Aknoni Efendi, seçimlerin nisbi temsil yöntemiyle yapılmasını ve Ermeni mebusların bizzat Ermeniler tarafından seçilmesi gerektiğini belirtiyordu. Aknoni Efendi kendilerinin 1908 seçimlerinde İttihat ve Terakki saflarında yer aldıklarını belirterek o zamandan beri nisbi temsil şeklinin seçim sistemi olmasını istediklerini ancak İttihat ve Terakki'nin bunu kabul etmediğinden yakınır. Ona göre yapılması gereken, değişikliğe uğrayan Kanun-ı Esasi'nin 65. ve 66. maddelerini yeniden düzenlemek ya da hükümet tarafından uygulamaya konulacak bir kanun-ı muvakkatla değiştirmektir. Ermenilerin kendi mebus adaylarını kendilerinin seçmesi talebinin nedenini de açıklayan Aknoni Efendi, eğer Ermenilerin kendileri tarafından gösterilen mebuslar başarılı olamaz ve kaderlerini Müslüman seçmenlerin verecekleri oya bağlamaları durumunda nisbi temsil sisteminin de boşuna olduğunu ifade etmiştir.[115]

---

[111]*BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13. (Tercan'dan İstanbul Ermeni Patrikliği ve Sadaret'e gönderilen 28 Teşrin-i Sani 1329 tarihli Murahhasa Vekili Papaz Aszişe (??) imzasıyla telgrafname)

[112]*BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13. (Ermeni Patrikliği ve Azadamard gazetesine gönderilen 30 Teşrin-i Sani 1329 tarihli telgrafname)

[113]*BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13. (Gevaş'tan İstanbul Ermeni Patrikliği ve Azadamard gazetesine gönderilen 19 Kanun-ı Evvel 1329 tarihli telgrafname)

[114]*BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13. (Dâhiliye Nezareti ve Ermeni Patrikliği'ne gönderilen 4 Kanun-ı Sani 1329 tarihli telgrafname) Peyam gazetesinden verilen haberde Diyarbakır ve Bitlis'ten gelen haberlerde Ermeni müntehib-i sanilerinin seçimlere katılmaktan vaz geçtikleri belirtilmekteydi. "Vilayat Ermenileri ve İntihabat", *Peyam*, 26 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 43, s.3.

[115]"Taşnaksutyun Fırkası İntihabatı", *Tanin*, 10 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 1782, s.3.

Bab-ı Ali ile Ermeni Patrikhanesi arasında mebusların sayısı üzerinde pazarlık yapıldığı anlaşılmaktaydı. Basında Meclis'te yer alması istenilen Ermeni mebusların sayıları yer almaya başlamıştı.[116] Ermeni Hınçak Partisine mensup bir kişi basında çıkan bir mülakatında partisinin seçimlerde izlediği yol hakkında bilgi vermiş, buna göre dağınık halde bulunan Ermeni milletinin haklarının en iyi şekilde Meclis'te savunabilmesi için nispi temsil usulüne göre seçimlerin yapılması için çalışmalara başlayacaklarını belirtmiştir. Meclis'te Türk ve Kürt sosyal demokratlarla birlikte olacaklarını muhafazakâr mebuslarla çalışmayacaklarını bildirmişti.[117]

Ermeni Patrikhanesi temsilcileri bu talepleri için Dâhiliye Nezareti'ne giderek seçim kanununun değişmesi ve Ermenilere istedikleri oranda mebus verilmesi isteğini yinelemişlerdir. Bakanlıktan verilmiş olan yanıtta: "Ermeni mebus çıkarma hakkına sahip olan vilayetlerde seçilecek mebuslardan biri Ermeni olacak ve mahallindeki Ermeni müntehib-i sanilerle Türk müntehib-i sanileri arasında bir müzakere icra edildikten sonra Ermeni namzedleri tayin edilecektir..." denilmiştir.[118] Ancak Ermeniler nisbi temsil usulünün gerektirdiği miktarda mebus çıkarmaları hakkında bir kanun layihasının hazırlanmasını ve bu mebusların da Ermeni milleti tarafından seçilmesi yönündeki tekliflerinde ısrar etmiş; hükümetle de bu esaslara göre görüşmelerde bulunacaklarını yinelemişlerdir.[119]

İttihat ve Terakki Fırkası Ermeni temsilcileriyle anlaşmamasına rağmen müntehib-i sani seçimlerinde Ermeni milletinden isimleri de aday olarak göstermiştir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın bu politikası eleştirilere neden olurken bu politikayı doğru bulanlar da olmuştur. Yapılan eleştirilerde seçilen müntehib-i sanilerin Ermeni mebuslarınca nasıl tanınacağı (yani İttihat ve Terakki üyesi olarak mı yoksa Ermeni temsilcisi olarak mı) sorgulanırken, bu müntehib-i sanilerin istifaları gündeme getirilmiştir.[120] Diğer yandan kurulacak olan yeni Meclis'in Osmanlılık esasına göre kurulacağından dışardan bir müdahale olmaksızın müntehib-

[116]"İntihab Meselesi", *İkdam*, 7 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 6030, s.2. Peyam gazetesinin aktardığı haberde hükümetin Ermenilerin Meclis'te bulunduracakları mebus sayısı için Ermenilerle anlaşma sağladığı ve bu anlamda 20-22 Ermeni mebus çıkarılacağı bildirilmekteydi. "Meclis-i Mebusan'da Ermeniler", *Peyam*, 7 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 24, s.3.
[117]"İntihabat ve Ermeniler", *İkdam*, 13 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 6036, s. 3.
[118]"Ermeni Mebusları Hakkında", *Tanin*, 16 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 1788, s.2.
[119]"Ermeni Mebusları Hakkında", *Tanin*, 23 Kanun-ı Sani 1913, nu.: 1825, s.2. Ayrıca bakınız: "İntihabat-ı Mebusan Etrafında", *Peyam*, 17 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 34, s.3.
[120]"Ermeniler ve Mebusan İntihabatı", *Tanin*, 25 Kanun-ı Sani 1913, nu.: 1827, s.3.

i sanilerin kendi kanaatleri ve vicdanları doğrultusunda hareket ettikleri müddetçe temsil açısından bir sorun olmayacağı ifade edilmiştir.[121]

Ermeniler seçimler ilerledikçe isteklerinden taviz verme aşamasına gelmeye başlamışlardı. İttihat ve Terakki Fırkası Ermenilere 20 mebus teklif ettiklerini ancak seçimlerin ilerlemesiyle bu sayının da gittikçe eridiğini söylemiş Ermenilerin seçimlere katılıp katılmama konusunda ellerini çabuk tutmaları konusunda onları uyarmıştır. Nedeni; birçok yerlerde seçimler bitmiş olup, Ermenilerin o yerlerde mebus çıkarma şansları kalmamıştır. Ayrıca seçimlere katılma konusunda Ermeni cemaati içinde tam bir birliğin olmadığı anlaşılmaktadır. Bazı yerlerde Ermeni müntehib-i sanileri sınırlı miktarda seçimlere katılmışlardır.[122] Ermenice gazeteler Ermenilerin seçimlere katılmamasını ve yaşanan bu belirsizliği eleştirmiştir. Bunlardan *Pozantiyun* gazetesi şu satırlara yer veriyordu:

"Ermeni Katolik ve Ermeni Protestan cemaatleri intihabat meselesinde kendileri için bir hatt-ı hareket tayin etmiş oldukları gibi siyasi cemiyetler dahi kendi istedikleri hatt-ı hareketi tayin etmekte muhtardırlar. Malum olduğu veçhile bir buçuk sene evvel icra olunan son mebusan intihabatı esnasındaki şimdiki şeraitle ve şimdiki şekilde icra olunmuştu. Siyasi cemiyetlerimizden biri Patrikhane meclislerinin kararlarına havale-i sem'a itibar etmeyerek intibata iştirak etmiş ve Ermeni milletini de heyet-i intihabiye ile beraber ve onun gösterdiği cetveller üzerine rey vermeye davet etmiştir..."[123]

İttihat Terakki Fırkası'nın Katib-i Umumisi Mithat Şükrü (Bleda) Bey, Ermenilerin seçimlere katılmayacağı hususunda Ermenice bir gazeteye vermiş olduğu beyanatta aradaki anlaşmazlığın Ermeni Cemaatinin tavrı nedeniyle uzadığını ifade etmiş, düşüncelerini şu sözlerle dile getirmiştir:

"...İttihat ve Terakki Fırkası şeraitini evvelce dermeyan eylemiş olduğundan artık yeni şartlar dermeyan etmeyeceğini ve hususuyla birçok yerlerde intihabata başlanılarak Ermenilerden dahi mebus intihab olunanlar mevcut bulunduğunu ve Ermeniler İttihat ve Terakki Fırkası'yla İtilaf etmek istemedilerse buna karşı fırkanın ne yapabileceğini ve onlar ıslahat meselesinde hukuk-ı medeniyelerini avâmil (amil)- i siyasiye-i hariciyenin madununda addetmeyi tercih eyleyerek uzaklaştıkları için bu suretle tebâ'ud (uzaklaşma,

[121]"İntihabat", *Tanin*, 28 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 1830, s.3.
[122]"İntihabat Meselesi ve Ermeniler", *İkdam*, 27 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 6081, s.2. Ayrıca bakınız: "İntihabat Etrafında", *İkdam*, 1 Şubat 1914, nu.: 6086, s.3; "İntihabat ve Ermeniler", *Tanin*, 3 Şubat 1914, nu.: 1836, s.2.
[123]"Ermeniler ve İntihabat", *Tanin*, 6 Şubat 1914, nu.: 1839, s.2. Ayrıca bakınız: "İntihabat ve Ermeniler", *İkdam*, 7 Şubat 1914, nu.: 6093, s.2.

birbirinden uzak düşme) edenlere karşı bir şey yapılamayacağını ve Ermeni Patrikhanesi intihabata iştirake karar vermekte çok geç kalınacağından Ermenilerin eski adedlerinden daha az mebus vereceklerinden korktuğunu ve gerçi 18, 20 mebus için ve adede bulunmamış idilerse de de artık vakit geçtiği ve geçmekte bulunduğu ve birçok mahallerde intihabat hitam bulduğu cihetle Ermenilerin oralardan artık mebus vermeyecekleri tabii olduğunu beyan ile sözlerine şu suretle nihayet vermiştir: İntihabata henüz başlanmamış olan mahaller için Rumlarla bir itilaf hâsıl ettik… İki milletin aynı zamanda intihabata iştirak ettiklerini görerek onlardan kemal-i muhâlesat (birine karşı sıdk-ı hulusla muamele, samimi muhabbet) itilafı arzu edenlerle husul-i itilafı daha ziyade muvafık maslahat (sulh ve asayiş ve müsalemet yolu, iş, husus, madde, keyfiyet) add eyledik. Bu suretle iki milleti birden kaybedecek yerde hiç olmazsa birini kazanmış olduk. Bunun için de Ermenilere tahsis ettiğimiz mahallerden Rum mebusları çıkarmak üzere Rumlar ile itilaf hâsıl etmemiz muktezi idi. Binaenaleyh bu taahhüdatımızı artık idraki kabil-i esbab dolayısıyla keenlem yekün addedemeyiz."[124]

Mithat Şükrü Bey beyanatında Ermenilerin seçim anlaşmasında geç kaldıklarını, bu nedenle istedikleri sayıda mebusla Mecliste temsil edilmelerinin zor olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Ermenilerin mebus çıkarmak istedikleri yerlerde Rumlara mebusluk sözü verdiklerini ifade ederek, Ermenileri bir an önce anlaşma yapmaya zorlamıştır.

Ermeni Patrikhanesi seçimlere katılma meselesini bir karara bağlamak üzere Ermeni siyasi fırkalarını toplantıya çağırmıştır.[125] Toplanan Ermeni siyasi fırkaları seçimlere katılma konusunda altı madde halinde şartlarını ileri sürmüşlerdir. İlk olarak Osmanlı'da yerleşik Ermeni nüfusuna oranla 20 mebus seçilmesini; sonrasında Ermeni mebus adaylarının Ermeniler tarafından seçilmesini; Ermeni mebuslarının seçileceği yerlerin Ermeni milleti tarafından tespit edilmesini; Bab-ı Ali tarafından Meclis'e bir intihab-ı milli layihasının verilmesinin söz verilmesini; Ermeni mebusu seçilecek yerlerde seçimlerin durdurulması için Bâb-ı Âli tarafından gerekli emrin verilmesini; son olarak da bu maddelerin Ermeni Patrikhanesi tarafından oluşturulan seçim komisyonu ve Patrik Efendi'nin başkanlığında icra olunmasını teklif etmişlerdir. Patrikhane bu talepleri uygun bularak Dâhiliye Nazereti'ne iletmiş ve görüşme talep etmiştir. *Pozantiyun* gazetesi bahsi geçen isteklerin yer aldığı bir yazıda Ermenilerin ayrıca heyet-i intihabiyenin seçimlerle

[124]"Mithat Şükrü Bey'in Beyanatı", *İkdam*, 3 Şubat 1914, nu.: 6088, s.3.
[125]"Ermenilerin İntihabata İştiraki Meselesi", *Tanin*, 7 Şubat 1914, nu.: 1840, s.2.

ilgisi olmayan tarafsız kimselerden oluşmasını beklediklerini yazmıştır.[126] Ermeni siyasi fırkalarının seçimlere katılmama nedenlerinden birisi de bir süreden beri gündemde olan Ermeni ıslahatının bir an önce netliğe kavuşmasını istemeleridir. Şura-yı Devlet Reisi Halil Bey ile görüşen Pastırmacıyan Efendi Ermeni siyasi fırkalarının bu tavrını açıklıkla dile getirmiştir.[127]

Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ve Ermeni Patriği arasında yapılan görüşmede Talat Paşa Ermenilerin talep ettiği şartların tamamen kabul olunacağını ifade etmiş, Ermenilerin 20 mebus çıkarması ve adaylarını kendilerinin seçmesi konusunda teminat vermiştir. Ayrıca seçimlerin nisbi temsil usulüne göre yapılması konusunda Meclis-i Mebusan açıldığında bir kanun layihası verileceğini ve Ermeniler tarafından mebus adayı gösterilecek yerlerde eğer seçimler son bulmuşsa diğer seçim bölgelerinde bunun telafi edileceğinin sözünü vermiştir.[128] Bu bağlamda 20 mebusun hangi seçim bölgelerinden ne miktarda çıkarılacağı basına şöyle yansımıştır: İstanbul, Van, Erzurum'dan 2; Muş, Amasya, Kayseri, Kozan, İzmit, Diyarbakır, Harput, Karahisar-ı Şarki, Tekfurdağı, İzmir, Halep, Trabzon, Sivas 1. Hükümete verilecek isim listesi ise yalnızca 20 kişi olacaktır. Yani seçmenler bir kaç adaydan birini değil yalnızca gösterilen adayı seçeceklerdir.[129] Ancak Talat Bey ile olan görüşmeler Ermeniler açısından iyi geçmesine rağmen İttihat ve Terakki Fırkası Katib-i Umumisi olan Mithat Şükrü Bey ile olan görüşme olumlu geçmemiştir. Mithat Şükrü Bey Ermenilerin ancak 16 mebus çıkarabileceğini hatta bu rakamın da kesin olmadığını beyan etmiştir.

Seçimlerde Ermeni Patrikhanesi'nin izlemiş olduğu politika tepkilere neden olmuştu. Ermeni Katolik cemaati seçim meselesinin Patrikhane tarafından sürüncemede bırakılmasından ötürü karamsar olduklarını belirterek başkanları Kardaşyan aracılığıyla İttihat ve Terakki Fırkası Katib-i Umumisi Mithat Şükrü

---

[126]"Ermeni Patriğinin Ziyareti", *Tanin*, 11 Şubat 1914, nu.: 1844, s.2. İkdam gazetesi Ermenilerin bu isteklerini üç başlık altında toplamıştır: "Ermeni mebuslarının adedi intihab-ı hazırada 20'ye baliğ olsun, ikinci olarak bundan böyle vuku bulacak olan intihablarda da Ermeni Ermeni mebusların adedi 20'den aşağı düşmeyeceğine dair hükümetçe patrikhaneye teminat-ı resmiyye verilmesi, üçüncü olarak Meclis-i Mebusan'ın ilk devre içtimaında intihab kanununun temsil-i nisbiye göre tebdili hakkında müzakerat icrasına karar verilmesi." "Ermenilerin Metâlebatı", *İkdam*, 10 Şubat 1914, nu.: 6095, s.3.

[127] "Mebus İntihabatı ve Ermeniler", *Peyam*, 25 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 71, s.3. Ermenilerin ıslahat proramının yürürlüğe girme isteği için ayrıca bakınız: "Ermeniler ve İntihabat", *Peyam*, 26 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 72, s.3.

[128]"Ermeni Patriğinin Mülakatı", *İkdam*, 12 Şubat 1914, nu.: 6096, s. 3-4.

[129]"Ermeni Mebuslar", *Tanin*, 12 Şubat 1914, nu.: 1845, s.2. Ayrıca bakınız: "Ermeni Patriğinin Mülakatı", *İkdam*, 12 Şubat 1914, nu.: 6096, s.3-4.

Bey'e başvurmuş, seçimlere Ermeni Katolikleri olarak katılacaklarını bundan 35 sene önce olduğu gibi Meclis'te 3 Katolik Ermeni mebus istediklerini belirtmiştir. Mithat Şükrü Bey vermiş olduğu cevapta seçimlerin hemen her yerde bittiğini, bu isteklerinde geciktiklerini, kendilerine bir mebus verebileceklerini ve bir mebus için de İttihat ve Terakki Fırkası olarak gayret göstereceklerini dile getirmiştir. Ermeni Katolik Cemaati'nin gazetesi olan *Mecmua*'da Ermeni Katolik nüfusunun 150000 kadar olduğu yazılmış ve ayrıca İttihat ve Terakki'in isteği üzerine Ermeni Katolik Cemaati mebus çıkarılabilecek 10 mahal göstermiştir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın vermiş olduğu söz gereğince Ermeni Katolik Cemaati Vükela-yı Devai'den Mazekyan Efendi'yi ve Maarif Müfettişlerinden Kirkor Oskan Efendi'yi aday olarak göstermeye karar vermiştir. Burada dikkati çeken nokta Rum Patrikhanesi'nden bir mebus için iki aday gösterilirken Ermeniler açısından 2 mebus için 4 aday gösterilmemiştir.[130]

Ermeni Cemaati ile İttihat ve Terakki arasındaki pazarlıklar sürerken bir taraftan da seçimler devam etmiştir. Ermeni Patriği Zaven Efendi ile Talat Bey arasında yapılan bir görüşmede Talat Bey Ermeni milletinden çıkarılacak mebus sayısının 16'dan aşağı düşmeyeceğini Bitlis, Van ve İzmir'den mebus çıkarılmasına çalışacağını ifade etmiştir.[131] Ancak daha sonra pazarlıklar tıkanma noktasına gelmiş, Ermeniler 20 mebuslukta ısrar ederken İttihat ve Terakki Fırkası tarafından Ermenilere bu kez 13 mebusluk verilebileceğini beyan edilmiştir.[132]

Ermeniler ve hükümet arasındaki müzakerelerde İttihat ve Terakki; zamanın daralmasını ve seçimlerin ilerlemesini gerekçe göstererek Ermenilere seçimlere bir an önce katılmaları konusunda baskı yapmıştır. Görüşmeler sürerken İttihat ve Terakki Fırkası, Rum cemaati ile anlaşmaya varmıştır.[133] Bu durum Ermenilerin direncini kırma yolunda önemli bir adım olmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası'nın bu politikasına karşın Ermeniler tekrar İttihat ve Terakki Fırkası merkezinde fırka temsilcileriyle görüşmelerde bulundularsa da bir netice çıkmamıştır. Ermeni siyasi fırkaları İttihat ve Terakki Fırkası'nın bu tavrına tepki göstererek Meclis-i Mebusan'da kendilerine istedikleri miktarda mebusluk verilmezse kendilerinin

[130]"İntihabat ve Ermeni Katolik Cemaati", *Tanin*, 10 Şubat 1914, nu.: 1843, s.2.
[131]"İntihabat ve Ermeniler", *Tanin*, 18 Şubat 1914, nu.:1851, s.4.
[132]"İntihabat ve Ermeniler", *İkdam*, 14 Şubat 1914, nu.: 6099, s.3-4. Ayrıca bakınız: "Ermeniler ve İntihabat", *Tanin*, 20 Şubat 1914, nu.: 1853, s.3.
[133]"İtilaf-ı Kat'i", *Tanin*, 19 Şubat 1914, nu.: 1852, s.1.

seçimlere katılmayacaklarını; ancak Patrikhanenin seçimlere katılıp katılmama konusunda özgür olduğunu beyan etmişlerdir.[134] Patrikhane ise Ermeni Patriği Zaven Efendi başkanlığında hükümet ve İttihat ve Terakki ile yapmış olduğu görüşmelerin ardından Ermenilere 18 mebus verilmediği takdirde seçimlere katılmayacaklarını bildirmiştir. Bu anlamda İttihat ve Terakki Fırkası Merkezi ile hükümetin Ermenilere karşı farklı tavır almakta olduğu görülmüştür.[135]

Hükümet ve Talat Bey Ermenilere istekleri konusunda ne kadar olumlu yaklaşırsa yaklaşsın, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi Kâtibi Mithat Şükrü Bey Ermeni taleplerine daha keskin ve sert bir tavırla bakmaktaydı. Hükümet ve İttihat ve Terakki'nin Ermeni temsilcilerine yaklaşımı noktasındaki farklılık konusunda Nafia Nazırı Cemal Paşa'nın değerlendirmesi dikkat çekici olmuştur. Kendisiyle mülakatta bulunan Ermenice *Panper* gazetesi muhabirine Ermenilerin seçimlere katılıp katılmama meselesinin doğrudan hükümeti ilgilendiren bir mesele olmasına rağmen Ermeni cemaatinin İttihat ve Terakki ile anlaşmaya varması gerektiğini belirtmiştir.[136]

Seçimlerde İttihat ve Terakki'nin Ermeni Cemaatine karşı olan tavrını göstermesi bakımından İttihat ve Terakki Merkez azasından Doktor Bahattin Şakir Bey'in Ermenice *Panper* gazetesinde yapmış olduğu mülakat da dikkat çekicidir. Mülakatta prensip olarak nisbi temsil usulüne İttihat ve Terakki Fırkası'nın nasıl baktığı yönündeki soruya Bahattin Şakir şu şekilde yanıt vermiştir:

"Evvela biz temsil-i nisbi prensibine muhalif değiliz. Lakin Ermenilerin her talebini bizim hatt-ı hareketimize muvafık olmadıkları için kabul edemezdik. Ermenilerin öyle bir teklifi icra ederken Türkler de bir darbe ile yıkılamayacak bir takım ananatı, milli emelleri olduğunu nazar-ı dikkate almalıydılar. Sonra Ermeniler temsil-i nisbi prensibinin tatbiki için teklif ettikleri suretin kavanin-i devlete Kanun-ı Esasi'ye külliyen muhalif olduğunu bilmeliydiler. Ermenilerin böyle bulundukları muhiti nazar-ı dikkate almaksızın dermeyan ettikleri teklif bittabi gayr-i kabil-i icraydı. Bu prensibe istinaden Ermenilerin 20 mebus çıkarmalarını kabul etmekle değil, Ermeniler hakkında daha alicenap ve daha cömert olmak istiyorduk… Biz temsil-i nisbi kaidesini vilayat-ı şarkiyyede yapılacak umumi tahrir-i nüfusdan sonra tatbik edecektik. Ermenilere 20 mebus vermeyi de memleketin haric-i gavaili

[134]"İntihabat Etrafında", *İkdam*, 17 Şubat 1914, nu.: 6102, s.3.
[135]"Ermeni Patriği Bab-ı Ali'de", *İkdam*, 17 Şubat 1914, nu.: 6102, s.3. Ayrıca bakınız: "İntihabat ve Ermeniler", *Peyam*, 17 Şubat 1914, nu.: 93, s.3.
[136]"Cemal Paşa'nın Beyanatı", *İkdam*, 18 Şubat 1914, nu.: 6103, s.3.

arasında ve ba-husus Avrupa devletlerinden bazıları tarafından Ermeni ıslahatı namıyla bir mesele çıkarılarak vatan-ı Osman'ı taksime uğratılmak istenildiği bir sırada Hristiyan vatandaşlarımızla bir itilafda bulunmak düşüncesiyle vaad etmiştik. Ermeniler kendilerini memnun etmek için çalıştığımıza rağmen samimiyetle bize yaklaşmadılar, işi sürüncemede bıraktılar. Şimdi ise Ermenilere 20 mebus vermek imkân haricindedir. Mesela bundan bir ay evvel Harput'tan bir Ermeni mebus çıkarabilirdik. Fakat Ermenilerin intihabata iştirak etmemek yolunda izhar eyledikleri temayülat üzerine orada Ermeni yerine bir Türk namzedi gösterdik. Bu namzed hakkında bir propaganda yaptıktan sonra o namzedliği geri almak mümkünsüzdür. Ba-husus taşra müntehib-i sanilerinin hepsi de koyu İttihatçı değillerdir. Bazıları ciddi İttihatçı, diğerleri ise İttihat'a mütemayildirler..."[137]

Bahattin Şakir Bey İttihat ve Terakki merkezi ile Dâhiliye Nazırı Talat Bey arasındaki seçim konusundaki davranış farklılığına ise şu şekilde açıklık getirir:

"…Bir Dâhiliye Nazırı yalnız intihabat mülakatının muntazam surette cereyan etmekte olduğunu bilebilir. Bir mahalde hangi namzed için propaganda yapıldığını bilemez. Hükümet erkânı ayda bir kere İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisinde hazır bulunur. O Mecliste intihabat vesair mesail hakkında müzakerat cereyan eder. İşte Talat Bey bir ay evvel böyle bir Mecliste beyan edilen hallin elan devam etmekte olduğunu zannetmiştir."[138]

İttihat ve Terakki Fırkası listesinden seçilen mebusları Patrikhane'nin mebus sıfatıyla tanımaması durumunda ne yapacaklarına dair soruya Bahattin Şakir Bey, seçilen mebusları yalnızca Ermeni oldukları için değil Osmanîlik ve vatan için çalışacak olan Osmanlı Ermeni mebusu olarak seçeceklerini ifade etmiştir. Ayrıca Ermeni Patrikhanesi'nin müdahale alanını da hatırlatarak Patrikhane'nin meşihat makamı gibi yalnızca ruhani işlerle uğraşması gerektiğini, siyasi işlere karışmamasını, kendilerinin seçeceği mebusların muteber ve muktedir kimseler olduklarını ve bu şekilde tarafsız kimselerden seçilen mebusların daha faydalı olacaklarını anlatmıştır.[139]

Tanin gazetesindeki 25 Şubat 1914 tarihli bir haberde Ermeni Patrikhanesinin, Dâhiliye Nazırı Talat Bey ile tekrar görüştüğü, Ermeni mebus sayısının 16 olması konusunda Talat Bey ile anlaştığı yer almıştır.[140] Ardından Ermeni siyasi fırkaları temsilcilerinin de hazır bulunduğu Ermeni Meclis-i Muhteliti

[137]"Ermeniler ve İntihabat", *İkdam***,** 24 Şubat 1914, nu.: 6109, s.3.
[138]*A.e.*, s.3.
[139]*A.e.*, s.3.
[140]"Ermeni Mebusları Hakkında", *Tanin*, 25 Şubat 1914, nu.: 1858, s.2.

toplanmış ve seçimlere katılıp katılmama konusu görüşülmüştü. Siyasi fırka temsilcileri üyelerinin seçimlere katılmayacaklarını, hatta istemeden seçilseler bile mebusluktan istifa edeceklerini beyan etmişlerdi. Meclis-i Muhtelit, Ermeni siyasi fırkalarının bu kararına karşılık eğer İttihat ve Terakki Cemiyeti zaten seçmiş olduğu Ermeni mebuslarının adedini 16'ya çıkarırsa Ermenilerin seçimlere katılmasına ve Ermenilerin mebus adaylarının herhangi bir siyasi fırkaya mensup olmayıp tarafsız kişiler arasından seçilmesine müsaade etmeye karar verdiklerini ilan etmiştir.[141] Ardından Patrikhane seçilmesi istenen adayların listesini oluşturmaya başlamıştır.[142] Seçimlerde Ermenilerin İstanbul adayları olarak ilk önerilen isimler Bedros Hallaçyan ve Kirkor Zöhrab Efendiler olmuştur.[143]

Ermeni siyasi fırkaları seçimlerde mebus adayı göstermeyeceklerdi. Ancak Patrikhane aday gösterme kararlılığında bulunmuş ve aday göstereceği yerleri şu şekilde sıralamıştır: Erzurum 2, Bitlis 2, Van 2, Kayseri 1, Ergani 1, Maraş 1, Kozan 1, İzmit 1 ve İstanbul 2. Bu şekilde Ermenilerin Meclis-i Mebusan'da 16 mebus ile temsil edilmeleri sağlanacaktı. [144] Ancak Ermeni siyasi fırkaları aralarında görüşerek seçimlerle ilgili kararlarını vermişlerdir. Buna göre: Ermeni fırkaları mebus adayı göstermeyeceklerdir. Mebus adayları gösterseler ve bu adaylar seçilseler bile mebuslukları kabul edilmeyecektir.[145] Bu anlamda *İkdam* gazetesinde yayınlanan bir haberde Muş seçim bölgesinde Ermenilerin seçimlere katılmadığından şikâyet edilerek İttihat ve Terakki Fırkası tarafından Ermeni Patriği devreye sokulmuştur. Patrik aday çıkarılması gerektiğine dair telgraf göndererek, bundan doğacak sorunlar olması halinde sorumluluğu üstlenmeyeceğini bildirmiştir.[146]

İttihat ve Terakki ile Ermeni Patrikhanesi'nce varılan anlaşma gereğince Ermenilere 12'si Patrikhanece belirlenmek üzere 16 mebus verilecektir. İstanbul dışında gösterilen adaylar; Ermeni temsilciler, mahalli meclisler, fırka ve mezheb-i muhtelife adayları arasından istişare ile belirleneceklerdir. Böylece seçim esnasında Patrikhane ile siyasi fırkaların arasındaki ayrılık daha da netleşmiştir. Patrikhane

---

[141]"İntihabat ve Ermeniler: Meclis-i Muhtelit'in Kararı", *İkdam*, 26 Şubat 1914, nu.: 6111, s.2.
[142]"Ermeni Mebusları", *Tanin*, 27 Şubat 1914, nu.: 1860 ,s.1. Ayrıca bakınız: "Ermenilerin İntihabata İştiraki", *İkdam*, 27 Şubat 1914, nu.: 6112, s.3.
[143]"Ermeni Mebus Namzedleri", *İkdam*, 28 Şubat 1914, nu.: 6113, s.3. Ayrıca bakınız: "Ermeni Namzedleri", *Tanin*, 3 Mart 1914, nu.:1864, s.3.
[144]"Ermeniler ve İntihabat", *İkdam*, 4 Mart 1914, nu.: 6117, s.3.
[145]"Fırka-i Siyasiyenin Mukarreratı", *İkdam*, 5 Mart 1914, nu.: 6118, s.3. Ayrıca bakınız: "Ermeniler Müstenkif", *Peyam*, 26 Şubat 1914, nu.: 103, s.3.
[146] "Muş İntihabında Ermeniler", *Tanin*, 26 Mart 1914, nu.: 1887, s.3.

neredeyse tek belirleyici faktör olmuştur. Ancak siyasi fırkaların seçimler sırasında aday göstermemeleri Patrikhanenin işini zorlaştırmıştı. Bitlis'ten Minas Çiraz Efendi, Kayseri'den Diran Kilikyan ve Profesör Tomayan Efendi aday gösterilmiş olup, bunlardan Kilikyan Efendi "Ramgavar Fırkası"na üye olduğu için bu adayın adaylığından vazgeçilerek diğer isimlerin adaylığı kabul edilmişti. Aynı şekilde siyasi bir fırkaya mensup olan Hamparsum Boyacıyan Efendi'nin yerine Kozan Ermeni Protestan cemaatinden Matyos Nalbantyan Efendi aday gösterilmiştir. Van'dan aday gösterilen Vahan Papazyan ve Muş'tan aday gösterilen Vramyan Efendilerin ise siyasi fırkaya mensup olduklarından bunların yerine başkalarının aday gösterilmesi Patrikhane tarafından Ermeni temsilciliklerine bildirilmiştir.[147] Şayet Van Temsilciliği bu isimlerde ısrar ederse Patrikhane'nin bu isimleri hükümete takdim edeceği beyan edilmiştir.[148] Bunun dışında Ermeni Patrikhanesine verilen 16 mebusun yanı sıra bir Ermeni mebusun Meclis-i Mebusan başkan yardımcılığına getirilmesinin kararlaştırıldığı da iddia edilmiştir.[149]

Ermeni siyasi fırkalarının seçimlere girmemesi ve siyasi fırkalarla olan çekişmeler Patrik Zaven Efendi tarafından Ermeni Meclis-i Umumisi'nde değerlendirilmiştir. Zaven Efendi seçimlere ilişkin olarak şu değerlendirmede bulunmuştur:

"Patriklik makamına geldiğimiz zaman intihabat meselesinden dolayı patrikhane ile hükümetin arasını açık buldum. Bu gerginlik neticesiyle üç ay elim kolum bağlıydı ve birçok mühim meseleler muallakta kaldı. Patrikhane nizamnamesinin tamamı tatbikine yemin etmiş olmakla beraber milletin menfaatini de muhafazaya memur olduğundan hükümetle kat'-i müzakere edemezdim. Binaenaleyh mesuliyeti deruhte eyledim. Ve ileri atılarak bir sureti hal buldum. Zaten işin tehire uğramasından dolayı Katolik ve Protestan Cemaatleri murahhasları heyet-i intihabiyeden çekilmişlerdi ve yalnız fırka-i siyasiye murahhaslarıyla Meclis-i Muhtelit azaları kalmıştı ki bunlar da 16 adedinde ısrar ettiler. Meseleyi Meclis-i Umumiye arz eylemekten tevki eyledim. Çünkü o halde bir takım menafi'i hasise (hasis, nakis, cimri, alçak, deni) ortaya çıkacaktır. İstanbul mebuslarının tayini de aceleye geldi ve başkaları ile müzakereye vakit olmadığından şimdiye kadar Meclis-i Mebusan'da İstanbul Ermenilerini bihakkın temsil eden ve millet için menfaatli olan iki sabık mebusun

[147]"Ermeni Fırkaları ve İntihabat", *Tanin*, 5 Mart 1914, nu.: 1866, s.2. Ayrıca bakınız: "Fırka-i Siyasiyenin Mukarreratı", *İkdam*, 5 Mart 1914, nu.: 6118, s.3.
[148]"Ermeniler ve İntihabat", *İkdam*, 6 Mart 1914, nu.: 6119, s.4.
[149] Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki İş Birliğinden Çatışmaya*, çev.: Ludmilla Denisenko, Mutlucan Şahan, Yay. Haz.: Rober Koptaş, Aras Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2013, s.198.

namzedliğini teklif eyledim. Şimdi heyet-i intihabiye diğer namzedleri tayin için bana muavenette bulunuyor ve taşra murahhasalıklarının da reyini alıyoruz."[150]

Patrik Efendi, milletin bazı kesimleriyle anlaşma konusunda başarılı olamadığına ilişkin bir soruya ise şu şekilde cevap vermiştir:

"...Biri harici diğeri dâhili olarak iki nev'i münâza'â (ağız kavgası, muhalefet) zuhuru mecburiydi. Dâhili münâza'â aile münâza'âsı demek olacağından bunu harici münâza'âya yani hükümet ile olacak ihtilafa tercih eyledim. Fırka-i siyasiye bizim evladımız demektir ki onlarla er geç İttifak edebiliriz. Zaten onların intihabattan çekilmesini arzu etmezdim. Yine de iştirakleri için kendilerini davet eyledim. Red eyledilerse de yine ümidim var ve kararlarından rücû (geri dönme, avdet) edeceklerini me'mul (umulan, emel) ederim."[151]

Patrik Efendi seçimler konusunun bir neticeye kavuşmasını isterken seçimler konusunda Patrikhaneye muhalif olan siyasi fırkaların yerine kendilerinin hükümetle anlaşma sağlayıp seçimlere bir an önce girilmesini sağladıklarını ve siyasi fırkalar ile bu konudaki anlaşmazlığın sonunda çözüleceğini anlatmıştır. Seçim sürecinde Ermeni Patrikhanesi Ermeni siyasi fırkalarının seçimlerde göstermiş oldukları muhalif tavrı nedeniyle aday göstermekte zorlanmıştır.

Ermeni siyasi fırkalarının seçimlerdeki muhalefeti Patrikhanenin Ermeni vatandaşlarının bulunduğu bölgelerde üyelerine seçimlere katılması yönünde propaganda yapmalarına neden olmuştur. *Tanin* gazetesinin Ermenice *Azadamard* gazetesinden aktarmış olduğu bir haberde Ermeni papaz ve murahhaslarının kahvehaneleri dolaşarak Ermenileri seçime katılmaya çağırdığını buna rağmen Ermenilerin büyük çoğunluğunun seçimlere katılmadığını ve Ermeni siyasi fırkalarının almış oldukları kararları benimsediklerini belirtmektedir.[152]

Siyasi fırka temsilcilerinin anlaşmaya yanaşmamasına rağmen Ermeni Taşnaksutyun Fırkası bazı yerlerde mebus adayı göstermişti. Ermeni siyasi fırkaları arasında yapılan bir toplantıda Taşnaksutyun Fırkası temsilcileri kendilerinin seçimlere katılmamak yolunda hiçbir karar almadıklarını bu yanlışın tamir edilmesi gerektiğini ve Ermeni milleti seçimlere katılırken milletini temsil eden siyasi

[150]"Ermeni Patriğinin Beyanatı", *İkdam*, 8 Mart 1914, nu.: 6121, s.3.
[151]*A.e.*, s.3.
[152] "Ermeniler ve İntihabat", *Tanin*, 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.3.

fırkaların da seçimlere girmesi gerektiğini ifade etmiştir.[153] Van, Erzurum ve Muş'ta Taşnaksutyun Fırkası üyesi olan isimler aday olarak Patrikhaneye gönderilmiştir. Ancak Patrikhane tarafsız kimselerin aday olarak merkeze gönderilmelerini Van, Erzurum ve Muş temsilciliklerine bildirmiştir.[154]

Ermeni siyasi fırkaları Meclis'in açılmasına kısa bir süre kala seçimlere katılma konusunda Patrikhane ile anlaşmaya varmışlardır. Bu ittifaka dayanarak Van'da Taşnaksutyun Fırkası adayı Vramyan ve Hınçak Fırkası'ndan Tomacıyan, Erzurum için Taşnaksutyun Fırkası'ndan Vartkes ve Ramgavar Fırkasından Kilikyan Efendiler ile Muş'ta yine Taşnaksutyun Fırkası'ndan Kegam Efendiler aday gösterilmişlerdir.[155] Bununla birlikte Erzurum'da Pastırmacıyan ismi de ön plan çıkmaktadır.[156] Bitlis'ten Minas Çiraz Efendi'nin mebusluğu kabul etmemesine rağmen başka bir adayda anlaşma sağlanamadığından Patrikhanece Minas Çiraz Efendi'nin yeniden aday gösterildiği basına yansımıştır.[157] Ermeni Patrikhanesi mebus adaylığı konusunda Van, Erzurum ve Muş'ta Taşnaksütyun Fırkası'na mensup üç kişinin, Hınçak ve Ramgavar Fırkalarından birer kişinin seçileceğini beyan etmiştir.[158]

1914 seçiminde mebus adaylarının belirlenmesinde İttihat ve Terakki, Patrikhane ve Ermeni siyasi partileri etkili olmuşlardır. İttihat ve Terakki ile Ermeniler arasında yapılan pazarlıklar neticesinde Meclis-i Mebusan'a 15 Ermeni mebus göndermiştir. Bir önceki dönemde 13 mebus gönderen Ermeniler seçimlerde İttihat ve Terakki ile pazarlıklarının son ana kadar sürmesine rağmen mebus sayısını arttırmayı başarmıştır.

4.3. 1914 Meclis-i Mebusan Seçimlerinde Rumlar

Rumlar da tıpkı Ermeniler gibi seçimlerin başlamasıyla birlikte İttihat ve Terakki hükümetiyle anlaşmak istemişlerdir. Bunun için de hükümetle görüşmelere başlanmıştır. Rumlar seçimlerde nisbi temsil usulüne göre seçilmeyi, mebus adaylarının bizzat Patrikhane tarafından belirlenmesi talebinde bulunmuşlardır.[159]

[153]"Taşnaksutyun Fırkası ve İntihabat", *İkdam*, 10 Mart 1914, nu.: 6123, s.3.
[154]"İntihabat ve Ermeni Fırkaları", *İkdam*, 13 Mart 1914, nu.: 6126, s.4.
[155]"Ermeni Mebusları", *İkdam*, 19 Mart 1914, nu.: 6132, s.3.
[156]"Erzurum Ermeni Namzedleri", *Tanin*, 17 Mart 1914, nu.: 1878, s.3.
[157]"Bitlis Ermeni Mebusu", *İkdam*, 30 Mart 1914, nu.: 6143 , s.4.
[158]"Ermeni Mebus Namzedleri", *İkdam*, 23 Mart 1914, nu.: 6136 , s.2.
[159] "Rum Patrikhanesi ve İntihabat", *Peyam*, 13 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 30, s.3.

Osmanisch Lloyd gazetesinde çıkan bir haberde Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in Rumlardan 20 mebus seçilmesine müsaade olunacağını bildirmiştir. [160]

Rumlar hükümetle olan görüşmelerinde Ermenilere göre daha anlaşma yanlısı bir tutumla hareket etmişlerdir. Rumların da istemesine rağmen Ermenilerin talep ettiği gibi Ermeni mebusların yalnız Ermeni ikinci seçmenler tarafından seçilmesi, nisbi seçim usulünün bir hükümet kararıyla ve Kanun-ı Esasi'de bir değişikliğe gidilmeksizin kabul edilmesi gibi tekliflerde bulunmamışlardır.[161] Rumlar mebusların miktarı ve mebus adaylarının Rum cemaati tarafından seçilmesi gibi isteklerde bulunmuşlardır. İttihat ve Terakki, Ermenilerin anlaşmayı uzatan tavrına karşın Rumlarla daha çabuk bir anlaşma içerisine girmiştir. Öncelikle Rumlar ikinci seçmenlerin seçimine katılacaklarını açıklarken, mebus seçimlerine katılıp katılmayacaklarını İttihat ve Terakki Fırkası ile olan görüşmeler sonucunda karar vereceklerini beyan etmişlerdir.[162]

İttihat ve Terakki ile görüşme yapan Rum Meşrutiyet Kulübü Heyet-i İdaresi'nden Mirmiroğlu Efendi, kulüp olarak nisbi temsil hakkı ile mebus adaylarının bizzat Rumlar tarafından tespitini İttihat ve Terakki'den talep ettiklerini belirtmiştir. Mirmiroğlu ayrıca İstanbul'dan 3, Tekfurdağı'da 1, Gelibolu 1, Kırkkilise 1, Edirne 2, İzmit 1, Bursa 2, Karasi 2, İzmir 3, Niğde 2, Ankara 1, Trabzon 2, Samsun 2, Gümüşhane 2, Antalya 1, Manisa 1, Biga 1, Bilecik 1, Konya 1 olmak üzere 30 mebus çıkarmak istediklerini de İttihat ve Terakki Fırkası'na bildirdiklerini ifade etmiştir.[163] Rumlar ile hükümet arasında olan görüşmelerin Rum Meşrutiyet Kulübünce yürütülmesi, Mirmiroğlu'nun Rum cemaatinin isteklerini dile getirmesi Patrikhanenin tepkisine yol açmış ve Patrikhanenin Rum Meşrutiyet Kulübü'nün isteklerine göre hareket etmek istemediği yorumları yapılmıştır.[164]

Eski mebuslardan Emanuelidis Efendi farklı bir görüş öne sürerek Osmanlı Devleti'nde nisbi temsil usulünün uygulanmasının çok büyük sorunlara neden olabileceğini ifade eder. Emanuelidis Efendi'ye göre:

[160]"İntihabat Meselesi", *İkdam*, 13 Kanun-ı Evvel 1914, nu.: 6036, s.3.
[161]"İntihabat ve Patrikhaneler", *İkdam*, 22 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 6045, s.3.
[162]"İntihabat ve Rumlar", *İkdam*, 28 Kanun-ı Sani 1914, nu.:6082, s.3
[163]"İntihabat ve Rumlar", *Tanin*, 25 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 1797, s.2.
[164]"Rumlar ve İntihabat", *Tanin***,** 28 Kanun-ı Evvel 1913, nu.:1800, s.2.

"Hükümetin teklif etmekte olduğu usul, bilcümle anasırın Mecliste mebus bulundurabilmelerini temin etmekle beraber ekalliyette kalan ve fakat yekdiğeriyle birleştikleri halde kuvvetli bir ekseriyet teşkil etmeleri mümkün bulunan anasır-ı gayr-i müslimeyi ezecektir"[165]

Yapılması gereken şeyin bütün milletlerin temsil edilmesine müsait olacak olan bir seçim usulünün getirilmesi veya hal-i hazırdaki seçim usulünü ıslah ve tadil etmektir yorumunda bulunmuştur.[166] Emanuelidis Efendi seçim dairelerinin mantıklı bir suretle tadilini daha ufak ve homojen bir hale getirilmesiyle eksiklikler giderilebilir görüşünde bulunur.[167]

Seçim çalışmaları ve hükümetle devam eden pazarlıkları yürütmek üzere Rum Patrikhanesi tarafından bir heyet oluşturulmuştur. Rumlar ile İttihat ve Terakki ve hükümet arasındaki görüşmelerde Rumların temel isteklerinden biri seçimlerde mebus sayısını arttırmaktır.[168] Hükümetle görüşmelerinde seçimlere katılmama kozunu kullanarak anlaşma yapmak istemişlerdir. Görüşmeler sırasında Rumların 20 mebus çıkarmak istedikleri, İttihat ve Terakki Fırkası'nın ise Rumlara 17 mebus verebilecekleri ve bunun dışında 2 mebus fazla seçtirmek için de ellerinden geleni yapmaya çalışacakları beyan edilmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın ayrıca Kırkkilise'den Rum mebus çıkarmaya yanaşmadığı da ifade edilmiştir.[169] İttihat ve Terakki Fırkası seçim görüşmelerinde Rum Cemaati tarafından teklif edilecek mebus adaylarının eski devirlerin idaresine karışmamış, sözle ve yazıyla Osmanlılık hissiyatını rencide etmemiş, özellikle de Türkçe konuşup yazan kimselerden olmasını talep etmiştir.[170]

Rumların ittihat ve Terakki Fırkası ile yapmış olduğu görüşmeler sonucunda Rumlara 17 mebus verilmesi konusunda anlaşılmıştır. Ancak Rumlar daha fazla mebus verilmesi için İttihat ve Terakki Fırkası ile son ana kadar müzakerelerini sürdürmüştür. Anlaşma gereğince Rumlar İstanbul'dan 3, İzmir'den 2, Manisa'dan 1,

---

[165]"İntihabat Meselesi: Emanuelidis Efendi'nin Beyanatı", *İkdam*, 28 Kanun-ı Evvel 1913, nu.:6082, s.2.
[166]"İntihabat ve Temsil-i Nisbi", *Tanin*, 28 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 1800, s.2. Ayrıca bakınız: "İntihabat Meselesi: Emanuelidis Efendi'nin Beyanatı", *İkdam*, 28 Kanun-ı Evvel 1913, nu.:6082, s.2.
[167] "İntihabat ve Hristiyan Anasır Meselesine Dair", *Peyam*, 28 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 45, s.3.
[168]Seçimler ve Rumlar", *İkdam*, 28 Kanun-ı Evvel 1913, nu.:6082, s.3.
[169]"İntihabat ve Rumlar", *İkdam*, 29 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 6083, s.3. Ayrıca bakınız: "İntihabat ve Rumlar", *Tanin*, 30 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 1832, s.2; İntihabat ve Rumlar", *Peyam*, 31 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 75, s.3.
[170]"Şerait-i İtilaf", *Tanin*, 29 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 1831, s.2.

Tekfurdağı'ndan 1, Çatalca'dan 1, Trabzon'dan 2, Karahisar-ı Şarki'den 1, Samsun'dan 1, Niğde'den 1, Gelibolu'dan 1, Gümüşhane'den 1, Karasi'den 1, İzmit'ten 1 Rum mebus çıkaracaktır. Bunların dışında İttihat ve Terakki fırkası Bursa ve Edirne'den de birer mebus çıkarmayı taahhüt etmiştir. Ancak daha sonra bu kararından vazgeçen Cemiyet Edirne'de nüfus tahriri yapmadıkça Rum mebus seçmenin zor olduğunu bildirmiştir.[171] Gümüşhane'den bir mebus çıkarılması kararlaştırılmış ancak bu yönde bir sonuç çıkmamıştır. Bunun üzerine Rumca gazetelerde Gümüşhane'de seçimlerin feshedileceği ve bir Rum mebus çıkarılacağı haberleri yayınlanmışsa da seçimlerde bir değişikliğe gidilmemiştir.[172] Her bir mebusluk için bağlı bulunulan seçim çevresindeki Rum cemaati üyeleri ve metropolitleri tarafından iki aday gösterilecektir. İstanbul'dan seçilecek olan 3 mebus için 6 aday Patrikhane tarafından belirlenecek, İttihat ve Terakki bu adaylar arasından mebus adaylarını seçecektir .

İstanbul'daki adayların seçimini yapan Rumlar; Yanya Vilayeti Eski Vali Yardımcısı İstefaneki Karatodori Bey'i 17[173], Hariciye Şehbenderi Müdür-i Umumisi ve Patrikhane Meclis-i Muhtelit azasından Nikolaki Efendi'yi 17, İstanbul'un eski mebuslarından Orfanidis Efendi'yi 14, Dava Vekili Bordan Haralambidis Efendi'yi 11, Selanik Vilayeti Umur-ı Ecnebiye Müdürü Viktor Bey ve Panciri Beyleri 10 oy ile İstanbul mebusluğuna aday gösterilmişlerdir. İttihat ve Terakki Fırkası bu altı adaydan üçünün adaylığını kabul edecektir.[174]

Rumlar İttihat ve Terakki ile yapmış oldukları anlaşma gereği taşradaki Rum cemaati ve metropolithaneleri aracılığıyla mebus adaylarını seçmeye başlamışlardır. Seçmiş oldukları adayları merkeze bildirmişlerdir. Örneğin Trabzon Rum cemaati vilayetten seçilecek 2 Rum mebus için eski mebuslardan Leonidis, Teofitos, Mumcidis ve Saras Efendilerin adaylıklarını Patrikhaneye bildirmiştir.[175] Rum

---

[171] "Edirne'den Rum Mebusu", *Peyam*, 11 Şubat 1914, nu.: 88, s.3.
[172] "Gümüşhane İntihabatı", *Peyam*, 22 Şubat 1914, nu.: 99, s.3.
[173]İkdam gazetesinin Rumca gazetelere dayanarak vermiş olduğu haberde Mebus aday adayı olarak gösterilen Kara Teodori Bey'in bu görevi kabul etmediği ve istifasını sunduğunu yazmaktadır. "Bir Namzedin İstifası", *İkdam*, 2 Şubat 1914, nu.: 6087, s.3.
[174]"İntihabat ve Anasır-ı Gayrimüslime", *Tanin*, 1 Şubat 1914, nu.: 1834, s.2. Ayrıca bakınız: "İntihabat ve Rumlar", *İkdam*, 1 Şubat 1914, nu. 6086, s.3-4; "İntihabat ve Rumlar", *Peyam*, 31 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 77, s.3.
[175]"Rum Mebus Namzedleri",*Tanin*, 5 Şubat 1914, nu.: 1838, s.2. Rumların mebus namzedi adaylarının ayrıntısı için bakınız: "Rum Namzedleri", *Tanin***,** 6 Şubat 1914, nu.: 1839, s.2. İzmir mebus adayları için bakınız: " İzmir Rum Mebusları", *Tanin*, 9 Şubat 1914, nu.: 1842, s.2; "Rum Mebus Namzedleri", *İkdam*, 6 Şubat 1914, nu.: 6091, s.3.

Patrikhanesi kendilerine gelen bu listeyi 3 kişilik bir heyetle birlikte İttihat ve Terakki Fırkası'na sunmuştur.[176] Teklif edilen adayların bazıları yazılı hiçbir şartı taşımadığından adaylıkları kabul edilmemiştir.[177] Örneğin adaylıkları kabul edilmeyen Trabzon ve Niksar adayları yerine başka adaylar belirlenmiştir.[178] Rumların daha fazla mebus çıkarma istekleri de seçimler devam ederken son bulmuştu. Başlangıçta karar verildiği şekilde 17 Rum mebus konusunda anlaşma sağlanmıştı.[179]

Böylece Rumlar Ermenilerden önce İttihat ve Terakki ile anlaşma sağlamıştı. Bu durum İttihat ve Terakki Fırkası'nın Ermenilerle yapılan seçim pazarlıklarında elini güçlendiren bir etki yapmıştır. Her ne kadar Gayrimüslim cemaatler seçimlere katılmayıp, İttihat ve Terakki Fırkası'nı baskı altında tutup daha fazla mebus çıkarmaya uğraşsalar da seçim süresince adayların belirlenmesi ve mebus sayısının tespit edilmesinde kontrol mekanizması İttihat ve Terakki Fırkası'nın elinde olmuştur.

4.4. 1914 Meclis-i Mebusan Seçimlerinde Araplar

Osmanlı İmparatorluğu, Balkan coğrafyası ve Kuzey Afrika toprakları kaybedildiği için 1914 yılında Anadolu ve Arap yarımadasından ibaret kalmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren imparatorluğun toprak bütünlüğü açısından Arap nüfusu büyük önem kazanmıştır. II. Abdülhamit döneminden itibaren başlayan ve ittihat ve Terakki Fırkasınca da geliştirilen Arap coğrafyasını elde tutmaya yönelik politikalara rağmen Araplar içerisinde de milliyetçilik fikirleri yayılmaya başlamıştır.[180] İttihat ve Terakki hükümeti bu nedenle Arapların yaşadıkları bölgelerde bu fikirlerin yayılmasını engelleyici ve tüm tebaasını tek parça halinde tutacak olan İslamcılık ideolojisiyle hareket etmiştir. 1914 seçimleri başladığı sırada Rum ve Ermenilerin talep etmiş olduğu nüfusları nisbetinde Meclis'te temsil edilme hakkının (nisbi temsil sisteminin) Araplara tanınacağı, onlara diğer Osmanlı milletlerinden ayrı bir hak verileceği beyan edilmiştir.

---

[176]"Rum Mebusları Namzedleri", *Tanin*, 13 Şubat 1914, nu.: 1846, s.2.
[177]"İntihabat ve Rumlar", *İkdam*, 16 Şubat 1914, nu.: 6101, s.3.
[178]"Rum Patrikhanesinde", *Tanin*, 17 Şubat 1914, nu.: 1850, s.2.
[179]"İntihabat ve Rumlar", *İkdam*, 20 Şubat 1914, nu. 6105, s.4. Ayrıca bakınız: "İtilaf-ı Kat'i", *Tanin*, 19 Şubat 1914, nu.: 1852, s.1.
[180] Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar-Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, çev.: Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2003, s. 193-194.

Dâhiliye Nazırlığı Müsteşarı Ali Münif Bey iddiaları yanıtlarken nisbi temsil konusunun gündemde olduğuna dikkat çekerek bunun için Kanun-ı Esasi'de değişiklik yapılması gerektiğini ifade ederek Araplardan nüfusları nispetinde mebus seçileceği iddiasının asılsız olduğunu dile getirmiştir.[181]

Peyam gazetesinde yapılan bir değerlendirmede ise Arapların önceki meclislere göre 1914 Meclis-i Mebusanı'nda önemli bir rol oynayacaklardır. Bu mecliste geçmiş meclislere oranla daha az Türk mebus seçilecek olması bu iddiaya kanıt olarak ileri sürülmüştür. Çünkü Balkanlar kaybedilmeden önce büyük oranda Türk mebus çıkaran bu bölgeler elden çıkmıştır. Geriye kalan ve Arap nüfusunun yoğun olarak yaşadığı topraklarda artık daha fazla Arap mebus seçilecektir.[182]

Arapların seçimlerdeki politikasını öğrenmek üzere Paris'te bulunan Abdülhamid Zehravi Efendi'nin *Osmanisch Llyod* gazetesi muhabiri ile yapmış olduğu mülakat dikkat çekicidir. Muhabirin nisbi temsil üzerine sorduğu soruya ihtiyatlı bir cevap veren Zehravi Efendi hükümete kanun hükümleri dışında teklifte bulunmadıklarını ifade etmiş, seçimlerde serbestiye çok önem verdiklerinin altını çizmiştir. Zehravi Efendi Arapların yaşamış oldukları bölgelerde yeniden nüfus sayımına gidildiğini ve bu yüzden de mebus sayısında bir artış olacağını düşündüğünü belirtmiştir. İttihat ve Terakki'nin Arap mebuslarda iktidar, yeterlilik ve liyakat arayacaklarını, bu nedenle Arap mebusların hangi fırkaya mensup olduklarının bir önemi olmadığı ve Arap mebusların Meclis'te İttihat ve Terakki'den ayrı bir grup kurmayacaklarını, milletin menfaatine çalışacaklarını sözlerine eklemiştir.[183]

Araplar bir taraftan uzlaşmacı bir tavır içerisinde olsalar da diğer yandan İttihat ve Terakki ile görüşmelere devam etmekteydiler. Beyrut Islahat Fırkası'ndan bir üye Arapların seçimlerde nasıl bir yol izleyeceğini *Osmanisch Llyod* gazetesi muhabirine anlatırken Zehravi Efendi gibi seçimlerin serbesti içerisinde geçmesini arzu ettiğini söylemiş ve Arap siyasi fırkalarının seçimler sırasındaki politikasını şu şekilde anlatmıştır:

"Yakında icra kılınacak intihbatta takip edeceğimiz hatt-ı hareketi henüz tayin eylemedik. Fakat bu son aylar zarfında bizim için pek müessir (tesir eden, işleyen hükmünü

[181] "İntihab Hakkında", *İkdam*, 14 Teşrin-i Sani 1913, nu.: 6007, s.4.
[182] "Araplar ve Meclis-i Mebusan", *Peyam*, 22 Teşrin-i Sani 1913, nu.: 9, s.4.
[183] "Mesele-i İntihabiye Etrafında Bir Mülakat", *İkdam*, 21 Kanun-ı Evvel 1913, nu.: 6044, s.3.

icara eden, eser bırakan) bir muadele olan diğer ıslahat fırkaları arasında ibka-yı bürudet edecek hiçbir harekette bulunamayacağımızdan emin olabilirsiniz. Olanca kuvvetleriyle Arap ıslahat taraftaranı arasında ahenk vifakı (uygunluk, hem fikir ve hem rey olma, barış, sulh) ihlale çalışan bir takım kimseler mevcuttur. Fakat bu kabil kimseler teşebbüslerinde katiyyen muvafık olamayacaklardır. Biz hareket-i ahire ile istihsal eylediğimiz neticelerin muhafazası, aradaki ittifakın idamesiyle kaim bulunduğunu pek ala teslim eyleriz. Muhtelif Arap fırkaları arasında bir zemin-i itilaf bulunmazdan evvel intihabata iştirak etmeyerek tekmil fırkalar hep birden hareket eyleyeceğiz."[184]

İttihat ve Terakki Fırkası'nın Arapların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde çoğunluğu kazanıp kazanamayacağına da değinen Beyrut Islahat Fırkası yetkilisi Arap mebusların Meclis'te takınacağı tavrı da şöyle anlatmıştır:

"Biz, şimdilik ne ittihatçıyız, ne de ittihat aleyhdarı. Biz, yalnız ıslahat taraftarı ve vatanperverandanız. Hükümet-i hazıra ıslahat-ı mevdudeyi memleketimizde tatbike karar verdiği gibi kendisine zahir (yardımcı) olacağız. Memleketin siyaset-i umumiyesine gelince: Arap mebuslarından her biri, hükümet muvacehesinde faideli ve lüzumlu göreceği hatt-ı hareketi takipte serbest olacaktır. Hükümet-i hazıra harekâtında mantıktan inhiraf (doğru yoldan çıkma) etmedikçe bize istinat edebilecektir. Binaenaleyh hükümet siyasiye-i umumiyenin idaresi hususunda akilâne davrandıkça ekseriyeti kaybetmekten korkmamalıdır."[185]

1914 Meclis-i Mebusanı'nda Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarının elden çıkmasından sonra Türk mebus çıkaran bu yerlere nazaran Arapların yoğun olduğu yerlerin geride kalması Arap mebus sayısında bir yükseliş, Türk mebus sayısında bir düşüş beklentisi oluşturmuştur. Buna göre daha önceki meclislerde yüzde yirmi civarında temsil edilen Arap nüfusunun 1914-1918 Meclis-i Mebusanı'nda üçte bir oranında temsil edilmesi beklenmiştir.[186] İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1914 seçimlerinde liberal ve adem-i merkeziyet eğilimli Arapları desteklmeyi tercih etmiş hatta bazı bölgelerde Cemiyet'e yakın adayları desteklememiştir.[187] Arapların 1914 Meclis-i Mebusanı'nda temsil edilmesinde İttihatçıların dikkat ettiği bir diğer nokta

[184] "İntihabat ve Araplar", *İkdam*, 29 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 6083, s.2-3.
[185] *A.e.*, s.2-3.
[186] "Araplar ve Meclis-i Mebusan", *Peyam*, 22 Teşrin-i Sani 1913, nu.: 9, s.4.
[187] Hasan Kayalı, *a.g.e.*, s.196.

ise II. Abdülhamit'in aşiret reisleri ve şeyh ailelerine dayanan Arap politikası yerine daha çok şehirli Araplara dayanan bir politika tercih etmesidir.[188]

Arap mebuslar Meclis-i Mebusan'a geldiklerinde ortak hareket edecek ve karar alabilecek bir grup oluşturamamışlardır. Ancak bu yönde Beyrut Mebusu Selim Ali Selam önderliğinde çalışmalar yapılmış ise de başarılı bir sonuç alınamamıştır. Kendisi bunun nedenini Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin de girmesi şeklinde açıklamıştır. Arap mebuslar görüleceği üzere birlik halinde olmasa da eğitim gibi konularda Meclis'te seslerini yükseltmişlerdir.[189]

5. Seçimlerde Yapılan Yolsuzluk ve Usulsüzlükler

Seçimler sırasında devlet görevlilerinin de karışmış olduğu birçok yolsuzluk ve usulsüzlük iddiaları gündeme gelmiştir. Bu iddialar Dâhiliye Nezareti tarafından incelenip gerekli görülen işlemlerin yapılmasına gayret gösterilmiştir. Seçimlere başlanmasının adından müntehib-i saniler her seçim dairesinde çıkarılacak mebus oranı çerçevesinde seçilmeye ve mebusluk için adaylıklar açıklanmaya başlamıştı. Seçimler süresince ortaya çıkan sorunlar genellikle seçim kanununun yanlış yorumlanması, seçim kanununun hükümlerinden emin olunmamasından kaynaklanan sorunlar ve seçimlerdeki yolsuzluklar ve usulsüzlüklere ilişkin problemler olarak sıralanabilir.

Basra Vilayeti'ne bağlı Ammare Sancağı'ndaki seçimlerde, bazı kişilerin mebus seçilmesini istedikleri adayları seçtirebilmek için usulsüzlük yaptıkları tespit edilmiştir. Bunun üzerine durumu araştıran Basra Valisi usulsüzlük yapanları seçim dışı bırakıp Bağdat'a göndermiştir. Bunlar arasında Redif Yüzbaşı Reşit, Belediye Reisi İsmail Efendi, Jandarma Kumandanı Haydar Bey, Münir Bey ve biraderi Cemil ve Tahrirat Memuru Arif Efendiler sıralanmıştır. Dâhiliye Nezareti'ne başvuran Ammare sabık mebusu Münir imzasıyla gönderilmiş olan yazıda; kendisi aleyhine açılan davada adil bir şekilde yargılanamayacağını ve davasının Bağdat Vilayeti'ne nakledilmesini istemiştir. Hem savcı yardımcısından hem de Dâhiliye Nezareti'nden

[188] Feroz Ahmad, *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler-Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*, çev.: Ayşen Gür, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2017, s.162.
[189] Selim Ali Selam, *Beyrut Şehremini'nin Anıları (1908-1918)*, çev. Halit Özkan, Yay. Haz.: Hassan Ali Hallak, Klasik Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2009, s.141-142.

Basra Vilayeti'ne gönderilen yazılarda suçluların açık bir şekilde ortaya çıkmadan cezalandırılmamaları ve kanuna uygun muamele yapılması bildirilmiştir.[190]

Adana Vilayeti'nde Kozan'a bağlı olan Kars kazası'ndaki (Kadirli) mebus seçimlerinde kanunsuzluklar görülmüştür. Buna göre Kars kazası savcısı hükümet aleyhinde telkinlerde ve zararlı faaliyetlerde bulunulduğu iddia edilmiştir. Savcı orada bulunduğundan seçimlerin sağlıklı bir şekilde yürütülemeyeceği anlaşıldığından, Adliye Nezareti'nden savcının görevden alınması istenmiştir. Bunun üzerine durumu değerlendiren Adliye Nezareti Feke Kazası Bidayet Mahkemesi savcısı ile Kars Kazası savcısının görev yerlerinin değiştirilmesiyle çözüm yolu bulunmuştur.[191]

Dâhiliye Nezareti'ne bildirilen seçimlerle ilgili şikâyetlerden biri de Diyarbakır Vilayeti Beşiri kazasından gelmiştir. Keşiş Artin imzasıyla İstanbul Ermeni Patrikliği'ne gönderilmiş olan telgrafta seçmenlerin eksik çıkarıldığı, Gayrimüslimlerin hukukuna aykırı seçim şubeleri teşkil edildiği, oyları alanların ise Müslüman memurlar ve kâtipler olduğu Patrikhane'ye şikâyet edilmiştir.[192] Dâhiliye Nezareti'nden ise gönderilmiş yazıda kanuna aykırı bir duruma meydan verilmemesi istenmiştir.[193] Bu iddialara karşılık Diyarbakır vilayetinden Beşiri kazası kaymakamının ilgili yazısı ile birlikte iddialar yanıtlanmıştır. Kaymakam, Keşiş Artin'in bir süre önce yanına geldiğini kendisinden kanuna aykırı olarak seçimlerle ilgili bazı isteklerde bulunduğunu; ancak bu istekleri yerine getirmenin mümkün olmadığını kendisine anlattığını belirtmiştir. Keşiş Artin'in vazifesi dışında her işe karışan biri olup, şikâyetinde ifade ettiği gibi bir durumun bulunmadığını Dâhiliye Nezaretine iletmiştir. Ayrıca Keşiş Artin'in istediği kabul edilmeyince bu yola başvurduğu belirtilmiştir.[194]

Seçimler sırasında hükümet görevlileri kendi adaylarının seçilmesi yönünde baskılarda bulunmuştu. Baskı yollarından biri oluşturulan heyet-i teftişiyeler yoluyla

[190]*BOA. DH.SYS.* 122/2 1332.3.7 (Bağdat'tan 14 Kanun-ı Evvel 1329 tarihli telgraf, Kut'tan gönderilen 2 Kanun-ı Sani 1329 tarihli telgraf, Basra Vilayeti'nden gönderilen 26 Kanun-ı Evvel 1329 tarihli şifre yazı ve Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen 8 Kanun-ı Sani 1329 tarihli yazı)
[191]*BOA. DH.KMS.* 16/35 1332. R.27.
[192]*BOA. DH.SYS.* 122/5-3 1332.4.2. (Beşiri'den 10 Kanun-ı Evvel 1329 tarihinde İstanbul Ermeni Patrikliğine yazılan telgraf)
[193]*BOA. DH.SYS.* 122/5-3 1332.4.2. (Dâhiliye Nezareti'nden Vilayete yazılan 10 Kanun-ı evvel 1329 tarihli irade-i umumiye)
[194]*BOA. DH. SYS.* 122/5-3 1332.4.2. (Diyarbakır Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 15 Kanun-ı Evvel 1330 tarihli yazı)

seçimlere müdahale etmekti. Örneğin Urfa mutasarrıflığına bağlı Birecik kazasında başta Birecik Heyet-i Teftişiye Vekili Şeyh Müslim imzasıyla bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafta İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun 39. maddesine aykırı olarak geçici şubelerin açılması görevi heyet-i teftişiyelere verilmiş ve bu görev bitmiş de olsa mutasarrıfın emriyle yeni bir idare meclisi oluşturmak isteyen kaymakamın baskısı ve tehdidiyle idare meclisi üyelerinin meclisten kovuldukları şikayet edilmişti.[195] Sözlerine devam eden Şeyh Müslim ayrıca kaymakam hakkında şu iddialarda bulunulmuştu:

"...Kaymakam kendi amali dairesinde hadd-ı nezaretin nısfı derecesinde noksan şubeler teşkilini teklif-i heyet ile tehdit ediyordu. İki gün evvel Urfa Mutasarrıflığından bi'l-tahkik alınan emir üzerine teşkilatı meclis-i idarece müceddeden yazmak istedi. Karar-ı sabık kanunu muhafaza reyinde olan idare azalarımızı namuskar vekillerimizi tahkiren meclisten kovup teşkilatı kadı, mal müdürü, tahrirat katibi ile ve ekalliyetle yaptı..."[196] Ayrıca Halep'ten bir tahkik memuru isteyerek bölge hukukunun korunmasını istemiştir.

Hükümet görevlilerinin seçimlere karıştığı yönündeki iddialardan birisi de Ankara vilayetine bağlı Sungurlu'da gerçekleşmişti. Hacı Sadık Efendi imzasıyla yapılan şikâyette hükümet görevlilerinin müntehib-i sanilerin başında kılıç ve mızrakla beklediği belirtilmişti. Bunun üzerine kendisine karşı dava açılmıştı.[197]

Adana vilayeti Hassa şubesinden Hassa Şube Reisi Mustafa imzasıyla çekilen telgrafta ise Sezai Bey adında birinin kardeşini kaza kaymakamlığına tayin ettirerek ve nüfus memuru olan diğer kardeşiyle birlikte zor kullanarak kendisini mebus seçtirmeye çalışması şikâyet edilmiştir.[198]

Hükümetçe seçimlere müdahale edildiğinden yakınılan yerlerden biri de Beyrut Vilayeti Sayda kazası olmuştur. Sami El Salih tarafından yazılan telgraflarda mebus adaylığından çekilmesi için vali tarafından ısrar edildiği, zor kullanıldığı belirtilmiş ve diğer yandan da her iki mebusluk için Şii kökenli Abdülkerim ile

[195]*BOA. DH. SYS.* 122/5-3 1332.4.2. (Bilecik'ten Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 6 Kanun-ı Sani 1330 tarihli telgrafname). Ayrıca bu durum Protestan Reisi Ruhanisi Karabet ve Ermeni Reis-i Ruhanisi Dirserkisyan imzasıyla 8 Kanun-ı Sani 1330 tarihinde İstanbul Ermeni Patrikliği'ne, Dâhiliye Nezareti'ne ve Ayan Riyaseti'ne gönderilmiştir.
[196] *BOA. DH. SYS.* 122/5-3 1332.4.2. (Bilecik'ten Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 7 Kanun-ı Sani 1330 tarihli telgrafname).
[197]*BOA. DH. SYS.* 122/5-3 1332.4.2. (Ankara Vilayeti'den Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 16 Mart 1330 tarihli yazı). Ayrıca bakınız: Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.324.
[198]*BOA. DH. SYS.* 122/5-3 1332.4.2. (Hassa'dan Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 29 Kanun-ı Sani 1329 tarihli telgrafname). Bakınız: Fevzi Demir, *a.g.e.*, s. 324.

Kamil El Esad'ın seçilmesinin güvenlik açısından doğru olmadığı belirtilmişti.[199] Sami El Salih müntehib-i sanilerin tehdit edilmesi ve seçimlerin iptal edilmesi teşebbüsünde bulunulmasına rağmen oyların çoğunluğunu kendisinin aldığını belirtmişti. Heyet-i teftişiye ve ruhani reislerden bazılarının seçim sandığını mühürlemek istedikleri halde bunun kabul edilmediği sandığın açılmadığı ancak gece yarısı sandığın kırılarak açılıp oy pusulalarının kendi adayları lehinde değiştirildiği iddiasında bulunmuştu.[200] Hatta bu iddiası bazı müntehib-i sanilerin Dâhiliye Nezaretine gönderdikleri telgrafla da onaylanmıştı.[201] Dönemin Valisi Bekir Sami Bey ise kendisine yönelik olan iddiaları yalanlayarak sandığın müntehib-i saniler arasında meydana gelen tereddüt ve kaymakamlıktan gelen istek üzerine bir gün sonra açıldığını ifade etmişti. Gece de sandığın başında jandarmanın beklediği belirtilmişti. Sandıkta hiçbir zor kullanma olmadığını, Sami El Salih Bey'e oy veren kişilerin adını dördüncü sıraya yazdığından seçilemediğini, bununla birlikte seçimlerin hiçbir şekilde suiistimale uğramadığını telgrafında anlatmıştır.[202] Dâhiliye Nezareti'nin tetkikinin ardından Nezaret, şikâyetlerin asılsız olduğu ve bütün bunların Sami El Salih ve arkadaşlarının tertibi olduğu kanaatine varmıştır.[203]

Mebus seçimlerinde suiistimal ve baskı yapıldığına dair bir başka olay da Kozan mutasarrıflığından gelen şikâyet olmuştur. Buna göre halk silahla tehdit edilmiş, seçim defterleri usulsüz şekilde düzenlenmiş, nüfus miktarları livaya bildirilmemiş ve bazı kişilerin doğum tarihlerinde tahrifat yapıldığından yakınılmıştır. Bunların dışında bir kişinin mebusluğunu temin için kanuna aykırı faaliyetlerde bulunduğu da şikâyet edilen konular içerisinde yer almıştır.[204] Neticede suiistimalleri yapanlar hakkında kanuni işlem yapılması merkezden bildirilirken seçimlerin yeniden yapılması istenmiştir.[205]

---

[199] *BOA. DH.SYS.* 122/4 1332.5.18. (Halep Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti ve Sadaret'e gönderilen 8 Mart 1330 tarihli telgrafname)
[200] *BOA. DH.SYS.* 122/4 1332.5.18. (Sayda'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Mart 1330 tarihli telgrafname)
[201] *BOA. DH.SYS.* 122/4 1332.5.18. (Sayda'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Mart 1330 tarihli telgrafname)
[202] *BOA. DH.SYS.* 122/4 1332.5.18. (Beyrut'tan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 30 Mart 1330 tarihli telgrafname)
[203] *BOA. DH.SYS.* 122/4 1332.5.18. (Dâhiliye Nezareti'nin gönderilen 31 Mart 1330 tarihli ve 78/28/35 Evrak-ı Umumi numaralı İrade-i Umumiye)
[204] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 6 Şubat 1329 tarihli şifreli yazı)
[205] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 8 Şubat 1329 tarihli cevap yazısı)

Seçimler sırasında Dâhiliye Nezaretine bildirilen usulsüzlüklerden birisi de Bitlis'ten gönderilen ve meşayih'ten Saadettin imzasıyla, bazı eşraf ve meşayih mensuplarının da imzalarının bulunduğu telgraftır. Telgrafta Kürt halkına hükümet memurları tarafından baskı ve şiddet uygulandığı ve Türkçe okuyup yazması dahi olmayan Tillo kazasından Şeyh Nasrettin'in mebus seçtirilmek istendiği dile getirilmiştir. Bu şikâyet yazısına Bitlis Vilayeti tarafından verilen yanıtta şikâyette bulunan Saadettin'in müntehib-i sanilerden biri olduğu, Kürdistan Şeyhülmeşâyihi namıyla ve sahte sıfatla müracaatta bulunarak Bedirhanîlerden birini mebus seçtirmekte başarılı olamaması sebebiyle şikâyette bulunduğu Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiştir.[206]

Kanunlara aykırı olarak mebusluğa aday olunması da şikâyet edilen konular arasında yer almıştır. Trablus'tan Ömer El- Mehmet imzasıyla çekilen bir telgrafname bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Buna göre mebusluğa adaylığını koyanların seçim kanununa aykırı bir şekilde Türkçe bilmeyen ve kanunda belirtilen sıfatları taşımayan kimseler olduğu ifade edilmştir.[207]

Bu örneğin dışında Mardin'de tabur kâtipliğinde bulunan Liceli Hacı Zeki Efendi isminde birinin kendisini İttihat ve Terakki üyesi olarak gösterdiği, askerlikten istifa etmeden mebusluğa adaylığını koyduğu ve kendisini mebus seçtirmeye çalıştığı şikâyeti merkeze gelmiştir. Vilayetten Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazıda bu kişinin Mardin'den sürülmesi ve askerlikle olan ilişkisinin kesilmesi istenmiştir.[208]

İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun belirgin olmayan hükümlerinden doğan sorunlar da ortaya çıkmıştı. Hüdavendigar ve Adana vilayetlerinden gelen yazıda vilayet merkezlerinde başkaca bir merkez kazası teşkil edilip bir kaymakam tayin olunacağı ve meclis-i idare kurulacağı belirtildikten sonra vilayet meclisinin görevlerinin bu meclise verilip verilmeyeceği sorulmuştu. Ayrıca seçim işlemlerini yürüten heyet-i teftişiye üyelerinin kaza idare meclisi ya da vilayet idare meclisinden hangisini seçmesi gerektiği sorulmuştur.[209] Bu konu hakkında Dâhiliye Nezareti durumu Şura-yı Devlet'e sormuştur. Şura-yı Devlet bildirdiği görüşünde vilayet veya

[206] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Siirt'ten Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Şubat 1329 tarihli telgraf ve Bitlis Vilayeti'nden gönderilen 15 Mart 1330 tarihli cevap yazısı)
[207] *BOA. DH. SYS.* 122/5-3 1332.4.2. (Trablus'tan Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 7 Şubat 1330 tarihli telgrafname).
[208] *BOA. DH. SYS.* 122/5-3 1332.4.2. (Diyarbakır Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 18 Kanun-ı Sani 1329 tarihli yazı).
[209] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Hüdavendigar Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 2 Teşrin-i Sani 1329 tarihli yazı ve Adana Vilayeti'nden gönderile 20 Teşrin-i Sani 1329 tarihli yazı)

liva idare meclisinin seçilmiş üyelerinin seçim işlemlerini yürütecek olan heyet-i teftişiyeye girmesi gereklidir demiştir.[210]

Mamurettülaziz vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir telgrafta kanunen heyet-i teftişiyeye başkanlık etmekle görevli olan bir kişinin aynı zamanda belediye riyasetinde görevli olduğu halde mebusluğa aday olup olamayacağı sorgulanmıştır. Merkezden gelen yanıtta Heyet-i Ayan kararınca mebusluğa adaylığını koyan kişilerin heyet-i teftişiye başkanlığı ve üyeliğinin geçersiz olacağı, Mamuretütaziz belediye başkanının mebus adayı olmak istiyorsa mevcut memuriyetinden istifa etmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.[211]

Heyet-i teftişiyede bulunan bir kişinin mebus adayı veya müntehib-i sani olup olamayacağı Zor mutasarrıflığından (Adana) Dâhiliye Nezaretine sorulmuştur. Nezaretten verilen cevapta mebus adaylarının heyet-i teftişiye, belediye riyaseti görevlerinden istifa etmesi gerektiği iletilmiştir. Ayrıca bu kişilerin müntehib-i sani dahi olamayacakları vurgulanmıştır.[212]

Seçimler sırasında öne çıkan sorunlardan bir diğeri de seçmen-ikamet ilişkisi olmuştur. Memurların oy kullanabilmesi için seçim çevresinde ne kadar süre oturmalarının gerekli olduğu hakkında Dâhiliye Nezaretinden bilgi istenmiştir. Van Vilayeti'nden gönderilen bir yazıda bulunduğu mahalde bir seneden az ikamet eden memurların oy kullanıp, kullanmayacakları sorulmuştur. Verilen cevapta memurların ikamet ettikleri mahalde bir sene oturması şartının aranmadığı bildirilmiştir.[213]

Oy kullanıp kullanmayacakları sorun teşkil edenler arasında öğrenciler de bulunmaktaydır. Örneğin öğrencilerin çoğu memleketlerinin dışında olduğundan seçmen kütüklerindeki durumları Bursa vilayetinden Dâhiliye Nezaretine sorulmuştur. Yanıtta; öğrencilerin bulundukları seçim çevresinde bir seneden fazla ikamet ediyorlarsa bu kişilerin seçmen kütüklerine kaydedilmeleri istenmiştir.[214]

Seçimlerde oy kullanıp kullanamayacağı kesin olmayan merkeze yöneltilen sorunlardan biri de Rumeli muhacirlerinin durumu olmuştur. Sivas'tan Dâhiliye

---

[210] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Hüdavendigar Vilayeti ve Adana Vilayetlerine Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 25 Teşrin-i Sani 1329 tarihli yazı)
[211] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliğinden gönderilen 17 Teşrin-i Sani 1329 tarihli cevap yazısı)
[212] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Zor Mutasarrıflığı'ndan yazılan 7 Şubat 1329 tarihli telgraf ve Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 9 Şubat 1329 tarihli cevap yazısı)
[213] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Van Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 29 Teşrin-i Sani 1329 tarihli yazı)
[214] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Bursa Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 25 Kanun-ı Evvel 1329 tarihli yazı)

Nezaretine yazılan yazıda ikametleri henüz bir seneye ulaşmamış Rumeli muhacirlerinin oy kullanıp kullanamayacakları sorulmuştur. Sivas vilayetine verilen cevapta ikametleri bir seneye ulaşmamış muhacirlerin oy kullanamayacakları bildirilmiştir.[215] Balkan topraklarından gelen muhacirlerin oy kullanamamış olması seçimlerin bütün ülkeyi kapsayan bir katılımla yapılmamış olduğunun göstergelerinden biri olmuştur.

Erzurum'dan Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir telgrafta ise "Aşiret süvari alaylarının aşiret ümera ve zabitanı elbise-i askeri libas vezaif-i askeriyeden maaş almaktalarsa silahaltında bulunmadıkları cihetle..." seçim haklarını kullanıp kullanamayacakları sorulmuştur. Erzurum Vilayeti'ne verilen cevapta aşiret süvari alaylarının "ümera ve zabitanı oy kullanamaz" denilerek aşiret askerlerinin oy kullanmalarının önüne geçilmiştir.[216]

Seçimlerde İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun uygulanmasından doğan sıkıntılar da seçimlerdeki ana sorunların başında gelmiştir. Kastamonu Vilayeti'nden Dâhiliye Nezaretine yazılan yazı bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Kastamonu Valisi Reşit imzasıyla gönderilmiş olan telgrafta müntehib-i sani olacak kişinin salt nahiye içerisinde oturan ve oraya kayıtlı olan kişiler mi olduğu sorulmuş, kaza merkezine kayıtlı olup da o nahiyede emlakı olanlar ve nahiye ile alakası olanların da müntehib-i saniliğe seçilme hakkının bulunup bulunmadığı merkeze danışılmıştır. Dâhiliye Nezaretinin vermiş olduğu cevapta İntihab-ı Mebusan kanunun ilgili maddelerine atıfta bulunarak müntehib-i sanilerin o nahiyede kayıtlı ve o nahiye içerisinde bulunmaları gerekliği vilayete bildirilmiştir.[217]

Seçimler sırasında Osmanlı Devleti'nin bir parçası sayılan fakat Macaristan tarafından yönetilen Adakale'de[218] 19 oya karşı 105 oyla Cezire eşrafından Mehmet Fehmi müntehib-i sani seçilmiştir. Adakale'den seçilen müntehib-i sani İstanbul'da oy kullanacaktı. Ancak seçilen kişinin nasıl istanbul'a geleceği yol masraflarının nasıl karşılanacağı meselesi doğmuştur.[219]

---

[215] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Sivas Vilayeti'nden 5 Kanun-ı Evvel 1329 tarihinde Dahliye Nezareti'ne yazılan yazı ve Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 10 Kanun-ı Evvel 1329 tarihli cevap yazısı)

[216] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Erzurum Vilayeti'ne Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 5 Kanun-ı Evvel 1329 tarihli yazı)

[217] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Kastamonu Vilayeti'nden yazılan 5 Kanun-ı Sani 1329 tarihli telgraf ve Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 7 Kanun-ı Sani 1329 tarihli cevap yazısı)

[218] Sabahattin Özel, "Tuna'da Bir Türk Adası: Adakale", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Yıl: 1/2002, S.1, s.237.

[219] Mehmet Fehmi Efendi'nin oy kullanabilmesi için Viyana Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne İstanbul'a geliş harcırahının ödenmesi istenmişti. Hariciye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti ve oradan

Van Vilayeti'nden alınan şifreli bir yazıda İntihab-ı Mebusan Kanununun 10. maddesine atıfta bulunarak heyet-i teftişiyenin meydana getirilmesinde karşılaşılan bir sorunu bildirmiştir. Van Vilayeti'nde bulunan heyet-i teftişiyenin; 7 Ermeni, 3 İslam olmak üzere 10 üyeden oluştuğu dile getirilmiştir. Adı geçen heyetin belediye ve idare meclisinden üye alması ve üyeler arasında Müslim ve Gayrimüslim eşitsizliğinin bulunmaması gerekmekteydi. Buna göre idare meclisinden üye alarak, belediye meclisi üyelerinin de bir kısmını dışarıda bırakarak, 10 kişiyi geçmemek üzere heyet-i teftişiyenin oluşturulup oluşturulamayacağı sorulmuştur. Dâhiliye Nezaretinden verilen yanıtta 5 Müslim 5 Gayrimüslim üyeden oluşan bir heyet meydana getirilmesi ve üyelerin idare meclisi ve belediyeden denge gözeterek seçilmesinin doğru olacağı Van Vilayeti'ne bildirilmiştir.[220]

Müntehib-i Sani seçimleri devam ederken seçilmiş ve mazbatalarını almış olan müntehib-i sanilerin istifa etmeleri durumunda yapılacak olan işlemin ne olacağı Dâhiliye Nezaretine sorulmuştur. Kal'a-i Sultaniye'den gelen soru üzerine Dâhiliye Nezareti bir müntehib-i saninin istifası halinde geriye kalan müntehib-i sanilerin sayısı 10'da 8'den aşağı değilse seçimlere devam edilmesi istenmiştir.[221]

Meclis-i Mebusan seçimlerinin her yerde aynı anda yapılamaması, kış aylarına denk gelmesi, ulaşımın ve haberleşme olanaklarının kısıtlı olduğu bir dönemde yapılması gibi etmenler nedeniyle zor şartlarda icra edilmiştir. Seçimlerin başlaması için gerekli seçmen kütüklerinin heyet-i teftişiyece tetkik edilmesi ve yeniden düzenlenmesi zaman almıştır. Adana Vilayeti'nden yazılan bir yazıda yollar kar nedeniyle kapalı olduğundan ve seçmen kütükleri (defatir-i esamiye) alınamadığından seçimlerin yollar açılana kadar ertelenip ertelenemeyeceği sorulmuştur. Merkezden verilen cevapta seçim kanunun 16. maddesi gereği seçmen kütükleri heyet-i teftişiyece incelendikten sonra erkek nüfusun telgrafla

---

da Şehremaneti'ne giden yazılarla harcırah meselesi çözülmeye çalışılmıştı. İstanbul heyet-i teftişiyesinden yazılan yazıyla Mehmet Fehmi Efendi'nin harcırahının İstanbul'a gelince verilmesi kararlaştırılmıştı. *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Hariciye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 1 Rebiü'l-Evvel 1332/5 Kanun-ı Sani 1329 tarihli yazı ve Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 16 Kanun-ı Sani 1329 tarihli cevap yazısı). Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Dersaadet Heyet-i Tefitişiyesinden yazılan 20 Kanun-ı Sani 1329 tarihli cevap yazısı)

[220] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Van Vilayeti'den alınan 5 Şubat 1329 tarihli şifreli yazı ve Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 6 Şubat 1329 tarihli cevap yazısı)

[221] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Kal'a-i Sultaniye'den yazılan 14 Kanun-ı Sani 1329 tarihli yazı ve Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 19 Kanun-ı Sani 1329 tarihli cevap yazısı)

mutasarrıflığa bildirilmesi, yani seçmen defterinin gönderilmesinin şart olmadığı vurgulanmıştır. Böylece Adana Vilayeti'nin seçimlere devam etmesi istenmiştir.[222]

Seçmen kütüklerinin seçim bölgelerinde hazırlanması sırasındaki sorunlar devam etmişti. Örneğin Dâhiliye Nezaretine yazılan yazıda 25 yaşına gelmiş olan erkek nüfus ile geçen sene 24 yaşında olup da bu sene 25 yaşına girecek olanların ayrı ayrı deftere kaydedilmesi istenmiştir. Ancak bu durum bazı vilayetlerce kesin olarak anlaşılmamıştır. Erzurum Vilayeti'nden gönderilen bir telgrafta defatir-i esamiye 25 yaşında olan erkek nüfus ile bu sene 26 yaşında bulunan nüfusu yazdığından, 25 yaşına bu sene girmiş olanlar seçmen defterine yazılmamıştır. Bu nedenle de vilayet seçim muamelesinin neye göre yapılacağını nezarete sormuştur. Dâhiliye Nezareti vermiş olduğu cevap yazısında 25 yaşına girenler ile 24 yaşından 25 yaşına girenlerle ve Gayrimüslim ahali varsa milliyetlerine göre ayrı ayrı yazılması istenmiştir.[223]

25 yaşına gelen Gayrimüslim nüfusun miktarını ayrı ayrı yazmadan bütün Gayrimüslimlerin toplamını veren Diyarbakır, Basra Vilayetleri uyarılmış ve Gayrimüslimleri cemaatlerine göre ayrılarak yazılması istenmiştir.[224] Keza Dâhiliye Nezaretinden İstanbul Vilayeti'ne yazılan bir talimatnamede de benzer bir istek de bulunulmuştur.[225]

İstanbul'da Şehremaneti seçim işlemlerinin gerçekleşmesi için harekete geçmiş ve Dâhiliye Nezaretinin isteği yönünde ikinci seçmen listelerini hazırlamıştı. Ancak geçen sene 24 yaşında olup da bu sene 25 yaşına girenlerin bulunduğu liste için 10-15 kişilik bir kâtip grubuyla bu listenin hazırlıklarına girişeceklerini bildirilmiştir. Şehremaneti'ne gönderilen cevap yazısında son seçim tamamlanmadığından 1908 senesinden sonra 25 yaşına dâhil olanların adı geçen senedeki deftere bakılarak ayrımda bulunulabileceği ifade edilmiştir.[226]

25 yaşına girenlerin ve 25 yaşını geçmiş olan seçmenlerin yer almış oldukları listelerin hazırlanmasında çıkan sorunlar merkeze sorulmaya devam etmiştir.

---

[222] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 23 Kanun-ı Sani 1329 tarihli yazı ve Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 25 Kanun-ı Sani 1329 tarihli cevap yazısı)
[223] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Erzurum Vilayeti'den alınan 28 Ağustos 1329 tarihli yazı ve Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 28 Ağustos 1329 tarihli cevap yazısı)
[224] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Diyarbakır Vilayeti'nden yazılan 1 Ağustos 1329 ve Basra Vilayeti'nden yazılan 31 Ağustos 1329 tarihli yazılar ve Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 3 Eylül 1329 tarihli cevap yazısı)
[225] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 7 Eylül 1329 tarihli ve 453 Evrak numaralı cevap yazısı)
[226] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Dâhiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne yazılan 29 Eylül 1329 tarihli cevap yazısı)

Dâhiliye Nezareti tarafından yazılan irade-i umumiye ile İstanbul, Beyrut, Aydın, Edirne, Musul vilayetleri; Çatalca, Kudüs mutasarrıflıklarına yazılan yazıda Müslim ve Gayrimüslim miktarlarını süratle bildirmelerini istemiştir. Bununla birlikte Suriye Vilayeti'nin yalnızca 25 yaşına dâhil olanların nüfus miktarını bildirmesi üzerine Dâhiliye Nezareti 25 yaşını geçenlerin de sayısının da bildirilmesini istemişti. Dâhiliye Nezaretinin bu isteğine Diyarbakır Vilayeti'nin de riayet etmesi talep edilmiştir.[227]

Müntehib-i sani seçimlerinde birden fazla yerde müntehib-i sani seçilen birisi hakkındaki muamelenin ne yönde olacağı İntihab-ı Mebusan Kanunu'nda açıklık olamaması nedeniyle merkeze Dâhiliye Nezareti'ne sorulmuştur. İzmit'te meydana gelen bir olay buna örnek oluşturmuştur. Adapazarı'nda bir müntehib-i sani 2 yerden seçilmiş ve kendisine 2 yerden birini tercih etmesi istenmiştir. Ancak seçmediği ve boş kalan yer için ikinci sıradaki müntehib-i saninin mi seçilmesi gerektiği Dâhiliye Nezareti'ne sorulmuştur. Gelen yanıtta bu kişinin yerine yeni seçim yapılması gerektiği ancak mebus seçimleri başlayacağından ve zaman bulunmadığından mevcut müntehib-i sanilerin 10'da 8'i olduğu halde seçimlere devam edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.[228] Bu duruma benzer bir olay da Erzurum'da meydana gelmiş ve iki şubeden seçilen bir müntehib-i saninin tercih ettiği şubelerden birinde seçimlere girmesi Dâhiliye Nezaretinden bildirilmiştir.[229]

Musul vilayetinden bir telgrafta vefat eden müntehib-i sanilerle ilgili muamelatın nasıl yapılacağı sorulmuştur. Dâhiliye Nezareti vermiş olduğu yanıtta seçimlerin yeniden yapılması gerektiği ancak zaman darlığı nedeniyle mevcut müntehib-i sanilerle seçimlere gidilmesini istemiştir.[230]

Görüldüğü üzere ülke genelinde seçimler Dâhiliye Nezareti'nin kontrolünde yapılmıştır. Seçimler sırasında hukuksal mevzuat açısından yaşanan sıkıntılar yoğun olduğu görülmüştür. Geniş bir coğrafyaya yayılan 1914 seçimleri uzun sürmüş; Meclis seçimler her yerde tamamlanmadan açılmıştır.

---

[227] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 3 Teşrin-i Evvel 1329 tarihli ve 490/449 Evrak numaralı yazı ve 10 ve 18 Eylül 1329 tarihlerinde Suriye ve Diyarbakır vilayetlerine yazılan yazı)

[228] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (İzmit Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 6 Mart 1330 tarihli yazı ve Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen 9 Mart 1330 tarihli cevap yazısı)

[229] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Erzurum Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 20 Mart 1330 tarihli yazı ve Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen 22 Mart 1330 tarihli cevap yazısı)

[230] *BOA. DH.SYS.* 122/1 1332.06.13 (Musul Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 10 Nisan 1330 tarihli yazı ve Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen 15 Nisan 1330 tarihli cevap yazısı)

6. 1914 Meclis-i Mebusan Seçimlerinin Sonuçları

Osmanlı Devleti 1914 seçimlerine gelindiğinde 3 milyon metrekarelik toprağının 1.100.000 kilometrekaresini ve nüfusunun önemli bir kısmını kaybetmiştir. 1906 yılındaki nüfus sayımı kayıtlarında Osmanlı Devleti'nin nüfusu 20.947.617[231] olarak gözükürken bu rakam 1914 senesi nüfus kayıtlarında 18.520.016'ya düşmüştür.[232] Bu nüfus kayıtlarının dışında seçimlere katılacak 25 yaş ve üstü seçmenlerin millet esasına göre sayılarını içeren cetveller hazırlanmıştır. Böylece hangi seçim dairesinden kaç kişinin seçilebileceği tespit edilmiştir. Seçimler 93 seçim dairesinde yapıldığı izlenmiştir.[233] Seçimlerde İttihat ve Terakki Fırkası mebus adaylarını belirlemiş ve hemen her seçim dairesinde İttihat ve Terakki Fırkası'nın mebus adayları oyların büyük bir çoğunluğunu alarak seçimleri kazanmıştır. Seçimleri kazanan adaylar şu şekilde sıralanmaktadır:

Tablo 2: Meclis-i Mebusan'ı Oluşturan Mebuslar ve Yemin Tarihleri

Mebus Seçildiği Yer	**Mebusun İsmi**	**Yemin Tarihi**	**İntihab Encümeni Mazbatası Tarihi**
Edirne	Talat Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Faik Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Hacı İbrahim Bey[234]	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Erzincan[235]	Halet Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Ertuğrul[236]	Enver Bey	1 Mayıs 1330	5 Mayıs 1330 (İ:2)

[231] *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi*, T947, s.3. Osmanlı Devleti'nin nüfus hareketlerini inceleyen diğer bazı kaynaklarda bu rakam 20.884.630 olarak geçmektedir. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010, s.355. Ayrıca bkz.: Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *T.C.T.A.*," C.5, İstanbul 1985, s.1242-1243.

[232] Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.399. Ayrıca bakınız: Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.300.

[233] *Meclis-i Mebusan Üçüncü Devre-i İntihabiye, 1 Mayıs Sene 1330 Tarihinden 21 Kanun-ı Evvel sene 1334 Tarihine Kadar İçtimaa Eden Meclis-i Mebusan'ın Mesai-i Umumiye-i Teşri'ye ve Teşkilat-ı Dâhiliyesini Ale'l-Müfredat İrae Eder Resmi ve Umumi Fihristtir*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti Tarafından Üçüncü Defa Olarak Tanzim ve Meclis-i Mebusan Matbaasında Tab' Edilmiştir, 1335. (Adı geçen eserden bundan sonra metin içerisinde *Fihrist* şeklinde yazılacaktır.)

[234] *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 ("Mazbata-i İntihabiyeleri Şimdiye Kadar Vürud Etmemiş Mebusan-ı Kiramın Esami-i Varide-i İntihabiyelerini Mübeyyen Cetveldir." Başlığı altında Meclis-i Mebusan'a gönderilen belge)

[235] Halet Bey 46 oy ile mebus seçilmiştir. "Yeni Mebuslar", *İkdam*, 13 Mart 1914, nu.: 6126, s.4. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-2 1332.5.10 (Erzincan'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Erzincan Mebusluğuna Halet Bey'in seçildiğine dair 1 Mart 1330 tarih ve 32 numaralı belge)

[236] "Şimdiye Kadar İntihab Olunan Mebuslar-Bilecik Sancağı", *Tanin*, 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.1. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 ("Mazbata-i İntihabiyeleri Şimdiye Kadar Vürud

		(İ:1)	
	Şemsettin Bey[237]	31 Teşrin-i Evvel 1331 (İ:48)	29 Teşrin-i Evvel 1331 (İ:47)
	Mehmet Sadık Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Ergani[238]	Kamil Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	6 Mayıs 1330 (İ:3)
	İstepan Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Reşit Paşa[239]	26 Kanun-ı Evvel 1332 (İ:22)	22 Kanun-ı Evvel 1332 (İ:21)
Erzurum[240]	Hafız Ziya Efendi	14 Mayıs 1330 (İ:5)	17 Mayıs 1330 (İ:7)
	Hüseyin Tosun Efendi	14 Mayıs 1330 (İ:5)	17 Mayıs 1330 (İ:7)
	Vartkes Efendi	14 Mayıs 1330 (İ:5)	19 Mayıs 1330 (İ:8)
	Raif Efendi		24 Mayıs 1330 (İ:11)
	Seyfullah Efendi		24 Mayıs 1330 (İ:11)
	Oseb Medetyan Efendi	16 Haziran 1330 (İ:23)	24 Mayıs 1330 (İ:11)
İzmir[241]	Onnik İhsan Efendi	1 Mayıs 1330	5 Mayıs 1330 (İ:2)

Etmemiş Mebusan-ı Kiramın Esami-i Varide-i İntihabiyelerini Mübeyyen Cetveldir." Başlığı altında Meclis-i Mebusan'a gönderilen belge)

[237] *BOA. DH.İ.UM.* 49/7 1333.Z.29 (Ertuğrul (Bilecik) mebusluğuna Şemsettin Bey'in seçildiğine dair 3 Teşrin-i Evvel 1331 tarih ve 7970 numaralı telgrafname).

[238] "Ergani Madeni", *Tanin*, 25 Mart 1914, nu.: 1886, s.4. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-2 1332.5.10 (Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Ergani Mebusluğu seçimine dair 16 Mart 1330 tarih ve 46 Evrak numaralı ve 447 kalem numaralı belge)

[239] *BOA. DH.İ.UM.* 12-2/4-6 1335.S.11 (İstepan Efendi'den boşalan Ergani (Maden) mebusluğuna Reşit Paşa'nın seçildiğine dair Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafname). Ayrıca bkz.: İstepan boşalan Ergani mebusluğuna İttihat ve Terakki Fırkası adayı Kastamonu Eski Valisi Reşit Paşa'nın seçildiğine dair ayrıca bkz.: "Mebus İntihabı", *Tanin*, 29 Teşrin-i Sani 1916, nu.:2860, s.3; *BOA. DH.ŞFR.* 485/30 1331.A.11 (Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Ağustos 1915 tarihli şifre evrak)

[240] Erzurum Sancağı mebusan intihabı da hitam bularak Bitlis Naibi mebus-ı sabıkı Rauf Efendi'nin 228 ve mebus-ı esbak Kiğılı Hacı Hafız Ziya Efendi'nin 220 ve esbak mebus Hüseyin Tosun Bey'in 220 ve esbak mebus Seyfullah Efendi'nin 144 ve sabık mebus Vartkes Efendi'nin 154 Meredyan Oseb Efendi'nin müceddeden 128 rey ile mebus intihab olunduklarına dair yazı. *BOA. DH. KMS.* 22/6- 1332.C.22 (Erzurum'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 4 Mayıs 1330 tarih ve 10316 numaralı Vali Reşit imzalı telgraf). Ayrıca bakınız: "Erzurum Mebusları", *Tanin*, 19 Mayıs 1914, nu.: 1941, s.1

[241] İzmir Heyet-i Teftişiyesi mazbata ile bildirdiği üzere İzmir'de 285878 nüfusa karşılık olarak 6 mebus seçilmesi gerektiğini belirtmiştir. "İzmir Mebusları", *İkdam*, 15 Şubat 1914, nu.: 6100, s.3. İzmir'de mebusların seçildiğine dair bakınız: "İzmir Mebusları", *İkdam*, 7 Mart 1914, nu.: 6120, s.4; Tanin gazetesinde verilen haberde 116 müntehib-i saniden 108'inin hazır bulunduğu İzmir seçimlerinde Ubeydullah Efendi 107, Seyit Bey 107, İhsan Onnik Efendi 107, Simon Efendi 107,

		(İ:1)	
	Simonoğlu Simonidi Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Mimaroğlu Vangel Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Nesim Mazliyah Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Seyit Bey		5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Rahmi Bey	7 Kanun-ı Sani 1332 (İ:27)	5 Kanun-ı Sani 1332 (İ:26)
	Ubeydullah Efendi	14 Mayıs 1330 (İ:5)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Isparta[242]	Mehmet Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Mahmut Esat Efendi[243]	23 Teşrin-i Sani 1331 (İ:6)	19 Teşrin-i Sani 1331 (İ:5)
	Cudi Efendi	15 Kanun-ı Evvel 1333 (İ:18)	10 Teşrin-i Sani 1333 (İ:3)
	Hakkı Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
İstanbul	Şefik Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	6 Mayıs 1330 (i:3)
	Ahmet Nesimi Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	14 Mayıs 1330 (İ:5)
	Emanuel Karasu Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	14 Mayıs 1330 (İ:5)
	Orfanidis Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Bedros Hallaçyan Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	6 Mayıs 1330 (i:3)
	İsmet Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Fethi Bey	15 Kanun-ı	15 Kanun-ı Evvel

Vangel Efendi 106, Mazliyah Efendi 104 oy aldığı ifade edilmiştir. "İzmir İntihabatı", *Tanin*, 7 Mart 1914, nu.: 1868, s.5.

[242] "Şimdiye Kadar İntihab Olunan Mebuslar-Isparta Sancağı", *Tanin*, 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.1. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, İstanbul mebuslarının seçimine dair 19 Şubat 1329 tarih ve 480 Evrak-ı Umumi ve 3021 Kalem numaralı belge)

[243] *BOA. DH.İ.UM.* 49/7 1333.Z.29 (Isparta mebusluğuna Esat Efendi'nin seçildiğine dair 23 Eylül 1331 tarih ve 30725 numaralı, telgrafname). Ayrıca bakınız: *BOA. DH.İ.UM.* 49/6 1333.Z.25 (İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden Konya Vilayeti'ne gönderilen ve Mahmut Esat Efendi'nin mebus seçildiğine dair 18 Teşrin-i Evvel 1331 tarihli ve 6753 numaralı belge); *BOA. DH.İ.UM.* 49/12 1334.M.20 (İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden yazılan, 665 evrak numaralı ve 7543/7347 kalem numaralı evrak); *BOA. DH.ŞFR.* 492/54 1331.E.22 (Isparta'dan Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e yazılan 11672 numaralı ve 6 Ekim 1915 tarihli şifreli belge)

		Evvel 1333 (İ:18)	1333 (İ:18)
	Hüseyin Cahit Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	19 Mayıs 1330 (İ:8)
	Viktor Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Haralambidis Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Salah Cimcoz Bey	1 Mayıs 1330(İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Kirkor Zöhrab Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	14 Mayıs 1330 (İ:5)
	İsmet Bey[244]	29 Kanun-ı Evvel 1332 (İ:23)	12 Kanun-ı Evvel 1332 (İ:17)
	Osman Bey (2. Kez)[245]		12 Teşrin-i Evvel 1331 (İ:41)
Adana[246]	Suphi Paşa	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Amasya[247]	Fazıl Arif Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Nafiz Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	İsmail Hakkı Bey	5 Mayıs 1330 (İ:2) 14 Mayıs 1330 (İ:5) bir kez daha yemin ediyor.	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Asım Bey[248]	23 Teşrin-i Sani 1331 (İ:6)	12 Teşrin-i Sani 1331 (İ:3)
Antalya[249]	Hamdullah Emin Paşa	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Fuat Hulusi Bey	1 Mayıs 1330	5 Mayıs 1330 (İ:2)

[244] Kirkor Zöhrab Efendi'den boşalan İstanbul mebusluğuna Şehremini İsmet Bey'in seçildiğine dair bakınız: *BOA. DH.İ.UM.* 12-2/4-6 1335.S.11 (Şehremaneti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 25 Teşrin-i Evvel 1332 tarih ve 211 numaralı yazı)

[245] Boş bulunan İstanbul mebusluğuna Osman Bey'in seçildiğine dair yazı için bakınız: *BOA. DH.İ.UM.* 49/3 1333.Z.5 (Şehremaneti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Eylül 1331 tarih ve 146 Evrak ve 6244 kalem numaralı yazı).

[246] *BOA. DH. SYS.* 122/3-3 1332.5.27 (Dâhiliye Nezaretinden Meclis-i Mebusan Baş Kitabet-i Behiyyesine gönderilen 109 evrak ve 861 kalem numaralı ve 30 Mart 1330 tarihli ve Adana mebusu Suphi Paşa'nın Adana'dan mebus seçildiğine dair evrak.)

[247] Amasya'da yapılan seçimleri eski mebuslardan Fazıl Arif Efendi 77, Hakkı Bey 77, Nafiz Bey 74 oy ile seçilmişlerdir. "İntihabat: Amasya'da", *Tanin*, 4 Şubat 1914, nu.: 1837, s.2.

[248] *BOA. DH.İ.UM.* 49/10 1334.M.13 (İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Nezareti'nden Meclis-i Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesi'ne yazılan 8 Teşrin-i Sani 1331 tarih ve 546 evrak numarası ile 7353 kalem numaralı evrak).

[249] "Şimdiye Kadar İntihab Olunan Mebuslar-Antalya", *Tanin*, 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.1.

		(İ:1)	
Ankara[250]	Atıf Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Ömer Mümtaz Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Hacı Tayyip Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Hilmi Efendi	14 Mayıs 1330 (İ:5)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Urfa[251]	Şeyh Saffet Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Ömer Edip Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
İçel[252]	Hafız Emin Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Aydın	Yunus Nadi Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Veli Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Emanuel Emanuailidi Efendi	5 Mayıs 1330 (İ:2)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
İzmit[253]	Hafız Rüştü Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Ziya Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Anastas Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Bayezit[254]	Şefik Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)

[250] *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Ankara Sancağı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, Ankara mebuslarının seçmine dair 22 Şubat 1329 tarih ve 31221 numaralı telgrafname)

[251] "Urfa Mebusları", *Tanin*, 8 Mart 1914, nu.: 1869, s.2. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Urfa'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, Urfa mebuslarının seçimine dair 3 Mart 1330 tarih ve 8559 numaralı belge)

[252] "Şimdiye Kadar İntihab Olunan Mebuslar-İçel Sancağı", *Tanin*, 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.1. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-2 1332.5.10 (Adana Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve İç İl Mebusluğu seçimine dair 13 Mart 1330 tarih ve 1063 numaralı telgrafname).

[253] "İzmit Mebusları", *İkdam*, 5 Nisan 1914, nu.: 6149, s.3. İzmit Sancağında yapılmış olan seçimlerde Ziya Bey 191, Rüşdü Bey 167, Anastas Efendi 160 oy ile mebus seçilmişlerdir. Ayrıca bakınız: "İzmit Mebusları", *Tanin*, 29 Mart 1914, nu.: 1890, s.2; *BOA. DH.SYS.* 122/3-2 1332.5.10 (İzmit'ten Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve İzmit mebusluğuna Ziya Bey, Hafız Rüştü Bey ve Anastas Efendi'nin seçildiğine dair 15 Mart 1330 tarih ve 301 numaralı belge); *BOA. DH. SYS.* 122/3-3 1332.5.27 (İzmit Mutasarrıflığı'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 59 numaralı ve 25 Mart 1330 tarihli ve İzmit mebuslarının yazılı olduğu evrak.)

[254] *BOA. DH.SYS.* 122/3-2 1332.5.10 (Erzurum'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Bayezid Mebusluğuna Mehmet Şefik Efendi'nin seçildiğine dair 22 Nisan 1330 tarih ve 8576 numaralı telgrafname)

Bitlis[255]	Hasan Lami Bey		6 Kanun-ı Evvel 1330 (İ:2)
	Minas Çeraz Efendi		6 Kanun-ı Evvel 1330 (İ:2)
Bursa[256]	Rıza Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Hafız Ahmet Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Refet Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Hacı Adil Bey	17 Teşrin-i Evvel 1331 (İ:43)	12 Teşrin-i Evvel 1331 (İ:41)
	Memduh Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Basra[257]	Talip Bey		19 Mayıs 1330 (İ:8)
	Mehmet Hilmi Efendi[258]		1 Temmuz 1330 (İ:33)
	Ahmet Naim Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	19 Mayıs 1330 (İ:8)
	Hacı İsa Ruhi Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	19 Mayıs 1330 (İ:8)
	Abdullah Saib Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	19 Mayıs 1330 (İ:8)
	Abdürrezzak Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	19 Mayıs 1330 (İ:8)
	Süleyman Fevzi Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	19 Mayıs 1330 (İ:8)
Bağdat[259]	Sason Efendi	1 Mayıs 1330	5 Mayıs 1330 (İ:2)

[255] "Bitlis Mebusları", *Tanin*, 24 Temmuz 1914, nu.:2007, s.4.

[256] "Bursa Mebusları", *İkdam*, 25 Şubat 1914, nu.: 6110, s.3. Ayrıca bkz.: "Şimdiye Kadar İntihab Olunan Mebuslar-Hüdavendigar Vilayeti Merkez Sancağı", *Tanin*, 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.1. Ayrıca bakınız: *BOA. DH. SYS.* 122/3-3 1332.5.27 (Hüdavendigar Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, 683 Umumi, 60 Hususi numaralı ve 22 Mart 1330 tarihli evrak))

[257] "Şimdiye Kadar İntihab Olunan Mebuslar-Basra Vilayeti Merkez Sancağı", *Tanin*, 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.1. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Basra Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 22 Kanun-ı Evvel 1329 tarih ve 6911 numaralı telgrafname)

[258] *BOA. DH.SYS.* 49/76 1332.7.24 (Basra Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Talip Bey'in mebusluktan istifa etmesinden sonra yerine Hilmi Bey'in seçildiğine dair 4 Haziran 1330 tarih ve 2632 numaralı belge). Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-6 1333.2.18 (Basra Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, 189 numaralı ve 3 Haziran 1330 tarihli evrak); *BOA. DH.ŞFR.* 429/5 1331.E.20 (Basra Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 2942 numaralı ve 4 Haziran 1914 tarihli şifreli telgrafname)

[259] "Bağdat Mebusları", *İkdam*, 3 Nisan 1914, nu.: 6147, s.3. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 (Bağdat Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Bağdat, Kerbela, Divaniye mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu 10 Nisan 1330 tarih ve 907 umumi, 75 hususi numaralı evrak); *BOA. DH. SYS.* 122/3-5 1332.7.16 (Dâhiliye Nezareti'nden Meclis-i Mebusan Baş Kitabet-i Celilesi'ne gönderilen Bağdat Vilayeti Merkez ve Süleymaniye Sancağının mebuslarının yazılı olduğu

		(İ:1)	
	Fuat Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Zehavizade Cemil Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Tevfik Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Murat Bey	16 Haziran 1330 (İ:23)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Şevket Paşa	16 Haziran 1330 (İ:23)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Hamdi Bey		3 Mart 1333 (İ:47)
Burdur[260]	Atıf Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Seyit Haşim Bey[261]		19 Teşrin-i Sani 1331 (İ:5)
	Mithat Şükrü Bey[262]	17 Kanun-ı Evvel 1333 (İ:19)	26 Teşrin-i Sani 1333 (İ:10)
Bolu[263]	Necati Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Mustafa Zeki Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Yusuf Ziya Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Rifat Kamil Bey	14 Mayıs 1330 (İ:5)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Beyrut[264]	Selim Ali Selam Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	19 Mayıs 1330 (İ:8)
	Kamil El-Esat	16 Haziran 1330 (İ:23)	19 Mayıs 1330 (İ:8)

ve 29 Nisan 1330 tarih ve 246 numaralı evrak); *BOA. DH.SYS.* 122/3-2 1332.5.10 (Bağdat Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Bağdat Mebuslarının isimlerinin yer almış olduğu, 22 Mart 1330 tarih ve 3048 numaralı belge)

[260] "Burdur Mebusu", *Tanin*, 23 Mart 1914, nu.: 1884, s.3.

[261] *BOA. DH.İ.UM.* 49/7 1333.Z.29 (Burdur mebusluğuna Seyit Haşim Bey'in seçildiğine dair 19 Eylül 1331 tarih ve 30159 numaralı telgrafname). Ayrıca bakınız: *BOA. DH.İ.UM.* 49/6 1333.Z.25 (İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden Konya Vilayeti'ne gönderilen ve Seyit Haşim Bey'in mebus seçildiğine dair 18 Teşrin-i Evvel 1331 tarihli ve 6753 numaralı belge); *BOA. DH.İ.UM.* 49/12 1334.M.20 (İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden yazılan, 665 evrak numaralı ve 7543/7347 kalem numaralı evrak).

[262] *BOA. DH.ŞFR.* 537/47 1332.Te.31 (Konya Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan ve Mithat Şükrü Bey'in seçilmesine ilişkin 3985 numaralı ve 13 Kasım 1916 tarihli şifreli yazı)

[263] "Bolu Mebusları", *Tanin*, 11 Şubat 1914, nu.: 1844, s.2.

[264] "Beyrut Mebusları", *Tanin*, 13 Nisan 1914, nu.: 1905, s.2. Ayrıca bakınız: *BOA. DH. SYS.* 122/3-3 1332.5.27 (Beyrut'tan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 2540 numaralı ve 30 Mart 1330 tarihli ve Beyrut mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu telgrafname)

	Mişel Sersak Bey		19 Mayıs 1330 (İ:8)
Tekfurdağı[265]	Harun Hilmi Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Dimistokli Efkalidis	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Tokat[266]	Kamil Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Tahsin Rıza Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Fehmi Efendi	14 Mayıs 1330 (İ:5)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Canik[267]	Osman Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Talat Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Nihat Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Todoraki Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Cebeli Bereket[268]	Hasan Sezai Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Cebel-i Lübnan[269]	Emir Adil Bey	26 Kanun-ı Sani 1332 (İ:35)	23 Kanun-ı Sani 1332 (İ:34)
	Emir Haris Bey	24 Mart 1333 (İ:59)	23 Kanun-ı Sani 1332 (İ:34)
	Reşit Bey	26 Kanun-ı Sani 1332 (İ:35)	23 Kanun-ı Sani 1332 (İ:34)
Cidde[270]	Şerif Faysal Bey	14 Mayıs 1330 (İ:5)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Çorum[271]	İsmet Bey	1 Mayıs 1330	5 Mayıs 1330 (İ:2)

[265] *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 ("Mazbata-i İntihabiyeleri Şimdiye Kadar Vürud Etmemiş Mebusan-ı Kiramın Esami-i Varide-i İntihabiyelerini Mübeyyen Cetveldir." Başlığı altında Meclis-i Mebusan'a gönderilen belge)

[266] "Tokat Mebusları", *İkdam*, 10 Şubat 1914, nu.: 6095, s.3. Ayrıca bakınız: "Tokat Mebusları", *Tanin*, 10 Şubat 1914, nu.: 1843, s.2; *BOA. DH. SYS.* 122/3-3 1332.5.27 (Sivas Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 33292 numaralı ve 17 Mart 1330 tarihli Sivas, Karahisar-ı Şarki, Tokat mebuslarının yazılı olduğu evrak. Evrak Dâhiliye Nezaret-i İrade-i Umumiye olarak Meclis-i Mebusan'a 66 Evrak Numarası, 734 Kalem Numarası ile 25 Mart 1330 tarihinde bildirilmiştir.)

[267] "Samsun Mebusları", *Tanin*, 6 Nisan 1914, nu.: 1898, s.2.

[268] "Şimdiye Kadar İntihab Olunan Mebuslar-Cebel-i Bereket", *Tanin*, 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.1.

[269] *BOA. DH.İ.UM.* 12-2/4-29 1335.C.1 (Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'ndan gönderilen 10 Kanun-ı Evvel 1332 tarih ve 11 numaralı belge).

[270] "Cidde Mebusu", *Tanin*, 11 Şubat 1914, nu.: 1844, s.2. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Mekke'den Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, Cidde'den Emir Faysal'ın seçildiğine dair 29 Kanun-ı Sani 1329 tarih ve 5173 numaralı telgrafname)

[271] "Şimdiye Kadar İntihab Olunan Mebuslar-Ankara Vilayeti Çorum Sancağı", *Tanin*, 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.1. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS***.** 122/3-1 1332.4.13 (Çorum Sancağı'ndan Dâhiliye

		(İ:1)	
	Münir Bey		5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Azmi Bey[272]	16 Haziran 1330 (İ:23)	1 Temmuz 1330 (İ:33)
	Muhittin Bey[273]		12 Teşrin-i Sani 1331 (İ:2)
Çatalca[274]	Tokidis Efendi		29 Haziran 1330 (İ:31)
Hudeyde[275]	Hakkı İlhami Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	14 Mayıs 1330 (İ:5)
	Hıfzı Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Mustafa Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Abdurrahman Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Zühdü Bey		14 Mayıs 1330 (İ:5)
	Hasan Rıza Paşa[276]	25 Kanun-ı Sani 1331 (İ:24)	25 Kanun-ı Sani 1331 (İ:24)
Halep[277]	Gazezzade Beşir Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	İbrizade Beşir Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Ali Münif Efendi[278]		12 Mart 1334 (İ:68)
	Artin Efendi	1 Mayıs 1330	5 Mayıs 1330 (İ:2)

Nezareti'ne gönderilen, Çorum mebuslarının seçimine dair 28 Kanun-ı Sani 1329 tarih ve 12233 numaralı telgrafname)

[272] *BOA. DH.SYS.* 122/3-6 1333.2.18 (Çorum Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, 1633/424 numaralı ve 28 Haziran 1330 tarihli, Çorum Mebusluğuna Azmi Bey'in seçimine dair evrak)

[273] *BOA. DH.İ.UM.* 49/11 1334.M.14 (Ankara Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne, Çorum mebusluğuna Muhittin Bey'in seçildiğine dair yazılan 5 Teşrin-i Sani 1331 tarihli ve 50311/707 numaralı evrak)

[274] *BOA. DH.SYS.* 122/3-6 1333.2.18 (Çatalca Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, 1626 Umumi, 293 Hususi numaralı ve 23 Haziran 1330 tarihli, Çatalca mebusluğuna Tokidis Efendi'nin seçildiğine dair evrak)

[275] *BOA. DH. SYS.* 122/3-5 1332.7.16 (Yemen Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen Hudeyde Sancağının mebuslarının yazılı olduğu ve 13 Mayıs 1330 tarih ve 42 numaralı evrak). Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 ("Mazbata-i İntihabiyeleri Şimdiye Kadar Vürud Etmemiş Mebusan-ı Kiramın Esami-i Varide-i İntihabiyelerini Mübeyyen Cetveldir." Başlığı altında Meclis-i Mebusan'a gönderilen belge)

[276] *BOA. DH.ŞFR.* 667/6 1331.Ke.10 (Hasan Rıza Paşa'nın Zübeyr ve Zeydiye Kazalarının oylarıyla mebus seçilmesi hakkında 8464 numaralı ve 23 Aralık 1915 tarihli şifreli telgrafname). Ayrıca bkz.: *DH.ŞFR.* 507/94 1331.Ks.20 (Sana'dan Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 8819 numaralı şifreli telgrafname)

[277] "Halep Mebusları", *Tanin*, 10 Mart 1914, nu.: 1871, s.2. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Halep Sancağı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, Halep mebuslarının seçimine dair 24 Şubat 1329 tarih ve 32570 numaralı telgrafname)

[278] *BOA. DH.ŞFR.* 579/48 1334.Ma.05 (Halep Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 439 numaralı ve 5 Mart 1918 tarihli şifreli telgrafname)

		(İ:1)	
	Türkmenzade Ahmet Efendi		5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Hamit Bey		5 Mayıs 1330 (İ:2)
Hama[279]	İnaszade Vasfi Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	19 Mayıs 1330 (İ:8)
	Abdülkadir Geylani Efendi	16 Haziran 1330 (İ:23)	19 Mayıs 1330 (İ:8)
Havran[280]	Mir Şekib Arslan Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Saadettin Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Hakkari[281]	Münip Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Hamza Bey	16 Haziran 1330 (İ:23)	29 Mayıs 1330 (İ:13)
Dersim[282]	Mehmet Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Denizli[283]	Mehmet Sadık Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Rüştü Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Diyarbakır[284]	Feyzi Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Zülfü Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Divaniye[285]	Ali Haydar Mithat Bey	1 Mayıs 1330	5 Mayıs 1330 (İ:2)

[279] *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 (Beyrut Vilayeti'nden Meclis-i Mebusan Baş Kitabet-i Behiyyesine gönderilen ve Hama mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu 20 Nisan 1330 tarih ve 203 Umumi, 1486 kalem numaralı evrak). Ayrıca bakınız: *BOA. DH. SYS.* 122/3-5 1332.7.16 (Suriye Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen Hama Sancağının mebuslarının yazılı olduğu ve 29 Nisan 1330 tarih ve 246 numaralı evrak)

[280] "Havran Mebusluğu", *Tanin*, 30 Mart 1914, nu.: 1891, s.2. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 (Suriye Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Havran mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu 23 Mart 1330 tarih ve 113 numaralı evrak) Belgede ayrıca Mir Şekip Arslan Bey'in 37 oy, Miktatzade Saadettin Efendi'nin 31 oy ile seçildikleri belirtilmiştir.

[281] *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 ("Mazbata-i İntihabiyeleri Şimdiye Kadar Vürud Etmemiş Mebusan-ı Kiramın Esami-i Varide-i İntihabiyelerini Mübeyyen Cetveldir." Başlığı altında Meclis-i Mebusan'a gönderilen belge) *BOA. DH.SYS.* 122/3-3 1332.5.27 (Dâhiliye Nezareti'nden Meclis-i Mebusan Baş Kitabet-i Behiyyesi'ne gönderilen Hakkâri Sancağı'ndan Hamza ve Münip Beylerin seçildiğine dair 104/50 Evrak-ı Umumi, 1129/1133 numaralı ve 8 Nisan 1330 tarihli belge)

[282] "Dersim Mebusluğu", *Tanin*, 5 Şubat 1914, nu.: 1838, s.2. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 (Mamuretü'l-aziz Vilayeti'nden Dâhiliye Neareti'ne gönderilen ve Malatya ve Dersim mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu 5 Nisan 1330 tarih ve 49 numaralı evrak); *BOA. DH. SYS.* 122/3-3 1332.5.27 (Dâhiliye Nezaretinden Meclis-i Mebusan'a gönderilen 21 evrak ve 771 kalem numaralı ve 26 Mart 1330 tarihli ve Malatya ve Dersim mebuslarının yazılı olduğu evrak.)

[283] "Denizli", *Tanin*, 16 Mart 1914, nu.: 1877, s.2.

[284] "Diyarbakır'da İntihab-ı Mebusan", *İkdam*, 22 Kanun-ı Evvel 1914, nu.: 6045, s.3.

[285] "Divaniye Mebusları", *İkdam*, 18 Mart 1914, nu.: 6131, s.4. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 (Bağdat Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Bağdat, Kerbela, Divaniye mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu 10 Nisan 1330 tarih ve 907 umumi, 75 hususi numaralı evrak);

		(İ:1)	
	Süleyman Beyzade Halit Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Cebecizade Fuat Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Doktor Sami Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Zor[286]	Mehmet Nuri Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	
Siirt[287]	Şeyh Nasrettin Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Süleymaniye[288]	Babanzade Hikmet Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Hacı Sait Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	19 Mayıs 1330 (İ:8)
Sinop[289]	Hasan Fehmi Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Ömer Lütfü Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Sivas[290]	Ömer Şevki Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Emin Edip Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Rasim Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Rahmi Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)

BOA. DH.SYS. 122/3-2 1332.5.10 (Halep Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Divaniye Mebusluğuna dair 4 Mart 1330 tarih ve 634 numaralı belge)

[286] *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Zor'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, Zor mebusluğuna seçildiğine dair 25 Şubat 1329 tarih ve 9105 numaralı telgrafname)

[287] "Siirt Mebusu", *İkdam*, 14 Nisan 1914, nu.: 6158, s.4. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 ("Mazbata-i İntihabiyeleri Şimdiye Kadar Vürud Etmemiş Mebusan-ı Kiramın Esami-i Varide-i İntihabiyelerini Mübeyyen Cetveldir." Başlığı altında Meclis-i Mebusan'a gönderilen belge); *BOA. DH.SYS.* 122/3-2 1332.5.10 (Bitlis'ten Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Siirt Mebusluğuna Nasrettin Efendi'nin seçildiğine dair 2 Mart 1330 tarih ve 78 numaralı belge)

[288] "Şimdiye Kadar İntihab Olunan Mebuslar-Musul Vilayeti Süleymaniye Sancağı", *Tanin*, 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.1. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 ("Mazbata-i İntihabiyeleri Şimdiye Kadar Vürud Etmemiş Mebusan-ı Kiramın Esami-i Varide-i İntihabiyelerini Mübeyyen Cetveldir." Başlığı altında Meclis-i Mebusan'a gönderilen belge); *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Maliye Nezareti Muhasebe-i Maliye Müdüriyeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Mart 1330 tarih ve 365 umumi ve 6 hususi numaralı belge); *BOA. DH.SYS.* 122/3-2 1332.5.10 (Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Süleymaniye Mebusluğuna dair 13 Mart 1330 tarih ve 1135 numaralı telgrafname)

[289] "Şimdiye Kadar İntihab Olunan Mebuslar-Sinop", *Tanin*, 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.1.

[290] "Sivas Mebusları", *Tanin*, 5 Mart 1914, nu.: 1866, s.4."Şimdiye Kadar İntihab Olunan Mebuslar-Sivas Merkez Sancağı", *Tanin*, 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.1. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-2 1332.5.10 (Sivas Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Sivas Mebusluğu seçimine dair 10 Mart 1330 tarih ve 32912 numaralı belge). *BOA. DH. SYS.* 122/3-3 1332.5.27 (Sivas Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 33292 numaralı ve 17 Mart 1330 tarihli Sivas, Karahisar-ı Şarki, Tokat mebuslarının yazılı olduğu evrak. Evrak Dâhiliye Nezaret-i İrade-i Umumiye olarak Meclis-i Mebusan'a 66 Evrak Numarası, 734 Kalem Numarası ile 25 Mart 1330 tarihinde bildirilmiştir.)

	Dikran Barsamyan Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Siverek[291]	Vehbi Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Şam[292]	Mehmet Fevzi Paşa	1 Mayıs 1330 (İ:1)	14 Mayıs 1330 (İ:5)
	Avni Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	
	Faris El-Huri Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	14 Mayıs 1330 (İ:5)
	Şefik Bey		28 Kanun-ı Sani 1332 (İ:36)
	Bedi El Müeyyed Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	14 Mayıs 1330 (İ:5)
	Emir Ali Paşa[293]		6 Mayıs 1330 (İ:3)
	Sami Paşa	28 Kanun-ı Sani 1332 (İ:36)	28 Kanun-ı Sani 1332 (İ:36)
Saruhan[294]	Haydar Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Mehmet Sabri Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Mustafa Fevzi Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Mustafa Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
San'a[295]	Seyit Abdülkadir Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Seyit Ali İbrahim Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Seyit Mehmet Makhafi Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Seyit Ahmet El Kebsi	1 Mayıs 1330	5 Mayıs 1330 (İ:2)

[291] Siverek'te İttihat ve Terakki adayı Hacı Ganizade Vehbi Bey Çermik ve Viranşehir kazalarında aldığı 26 oy ile seçilmiştir. "Siverek Mebusu" *Tanin*, 11 Şubat 1914, nu.: 1844, s.2.

[292] "Şam İntihabatı", *Tanin,* 7 Nisan 1914, nu.: 1889, s.3. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 (Şam Vilayeti'nden Dâhiliye Neareti'ne gönderilen ve Şam mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu 17 Nisan 1330 tarih ve 195 numaralı evrak) *BOA. DH. SYS.* 122/3-3 1332.5.27 (Mamuretülaziz'den Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen Telgrafname) *BOA. DH. SYS.* 122/3-3 1332.5.27 (Şam'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Havran ve Şam mebus seçim sonuçlarına dair 119 numaralı ve 24 Mart 1330 tarihli Telgrafname)

[293] Emir Ali Paşa'nın sağlık sorunlarını gerekçe göstererek mebusluktan istifa etttğine dair bakınız: *BOA. DH.İ.UM.* 12-2/4-1 1334.B.4 (Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti tarafından Sadrazamlık makamına 24 Nisan 1332 tarih ve 20 Evrak-ı Umumi Numarası ve 2 Kalem numaralı yazı). Ayrıca bkz.: *BOA. BEO.* 4412/330896 1334.B.07 (Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e yazılan ve Emir Ali Paşa'nın sağlık sorunları nedeniyle istifa ettiğine dair 3265/183 numaralı ve 7 Mayıs 1916 tarihli evrak)

[294] Saruhan Sancağı nüfusu 181311'e yakın olduğundan burada 4 mebus seçilmesi gerektiği belirtilmiştir. "Manisa Mebusları", *İkdam,* 15 Şubat 1914, nu.: 6100, s.3.

[295] *BOA. DH.SYS.* 122/3-2 1332.5.10 (Yemen Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve San'a Mebusluğu seçimine dair 22 Mart 1330 tarih ve 422 Evrak ve 540 Kalem numaralı belge)

	Efendi	(İ:1)	
	Seyyit Ahmet Habbani Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Taizz[296]	Tahir Fevzi Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	13 Kanun-ı Evvel 1330 (İ:6)
	Seyyit Ahmet Paşa	5 Mayıs 1330 (İ:2)	17 Kanun-ı Sani 1330 (İ:17)
	Ebubekir Efendi	5 Mayıs 1330 (İ:2)	17 Kanun-ı Sani 1330 (İ:17)
	Ali Osman Efendi	5 Mayıs 1330 (İ:2)	17 Kanun-ı Sani 1330 (İ:17)
	İsmail Efendi		17 Kanun-ı Sani 1330 (İ:17)
Trablusşam[297]	Sadullah Molla Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Osman Paşa	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Trabzon[298]	İzzet Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Servet Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Mahmut Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Hafız Mehmet Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Kofidi Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	6 Mayıs 1330 (i:3)
	Hacı Yorgi Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Ali Osman Bey	5 Mayıs 1330 (İ:2)	14 Mayıs 1330 (İ:5)
	Naci Bey		10 Kanun-ı Evvel 1330 (İ:4)
Asir[299]	Seyit Yusuf Fazıl Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	6 Kanun-ı Evvel 1330 (İ:2)

[296] *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 (Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Taizz mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu 30 Nisan 1330 tarih ve 1760 numaralı evrak). Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-6 1333.2.18 (Yemen Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, 118 Evrak-ı Umumi ve 3529 kalem numaralı ve 23 Haziran 1330 tarihli, Taizz mebusu Tahir Fevzi Bey'in isminin yazılı olduğu evrak)

[297] *BOA. DH.SYS.* 122/3-2 1332.5.10 (Beyrut Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Trablusşam Mebusluğuna dair 10 Mart 1330 tarih ve 10 Evrak numaralı ve 250 kalem numaralı belge)

[298] *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 ("Mazbata-i İntihabiyeleri Şimdiye Kadar Vürud Etmemiş Mebusan-ı Kiramın Esami-i Varide-i İntihabiyelerini Mübeyyen Cetveldir." Başlığı altında Meclis-i Mebusan'a gönderilen belge); *BOA. DH. SYS.* 122/3-3 1332.5.27 (Trabzon'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 4002 numaralı ve 31 Mart 1330 tarihli ve Trabzon mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu telgrafname.)

[299] *BOA. DH.SYS.* 122/3-6 1333.2.18 (Beyrut'tan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, 7432 numaralı ve 2 Haziran 1330 tarihli, Asir mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu evrak)

	Seyit Abdülvahab		6 Kanun-ı Evvel 1330 (İ:2)
	Ali Haydar Bey		6 Kanun-ı Evvel 1330 (İ:2)
Akka[300]	Abdülfettah Sadi Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	19 Mayıs 1330 (İ:8)
Ammare[301]	Abdülkerim Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	17 Mayıs 1330 (İ:7)
	Abdülmecit Bey	14 Mayıs 1330 (İ:5)	17 Mayıs 1330 (İ:7)
	Mehmet Şükrü Bey		17 Mayıs 1330 (İ:7)
Ayıntab[302]	Ali Cenani Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	6 Mayıs 1330 (i:3)
	Hacı Mustafa Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	6 Mayıs 1330 (i:3)
	Fazıl Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	6 Mayıs 1330 (i:3)
Kırkkilise[303]	Rıza Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2
	Fehmi Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Kudüs[304]	Ragıb Neşaşib Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Feyzullah El İlmi Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Sait El-Hüseyni Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	6 Mayıs 1330 (i:3)
Karahisar-ı Şarki[305]	Zühdi Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)

[300] *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 (Beyrut'tan Vali Bekir Sami imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Akka ve Lazkiye seçimlerinde kazanan mebusların yazılı olduğu 5 Nisan 1330 tarihli ve 1580 umumi, 115 hususi kayıtlı yazı). Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-2 1332.5.10 (Beyrut Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Akka Mebusluğuna Abdülfettah Sudi Efendi'nin seçildiğine dair 23 Mart 1330 tarih ve 2125 numaralı belge)

[301] *BOA. DH.SYS.* 122/3-2 1332.5.10 (Basra Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Ammare Mebusluğuna dair 12 Mart 1330 tarih ve 324 numaralı belge)

[302] "Ayıntab Mebusları", *Tanin*, 15 Mart 1914, nu.: 1876, s.3.

[303] "Kırkkilise Mebusları", *Tanin*, 18 Mart 1914, nu.: 1879, s.2. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 ("Mazbata-i İntihabiyeleri Şimdiye Kadar Vürud Etmemiş Mebusan-ı Kiramın Esami-i Varide-i İntihabiyelerini Mübeyyen Cetveldir." Başlığı altında Meclis-i Mebusan'a gönderilen belge)

[304] *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 (Kudüs Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Kudüs mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu 10 Nisan 1330 tarih ve 41/63 numaralı evrak). Ayrıca bakınız: *BOA. DH. SYS.* 122/3-3 1332.5.27 (Dâhiliye Nezaretinden Meclis-i Mebusan'a gönderilen, Kudüs mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu, 51 evrak ve 1161 kalem numaralı ve 9 Nisan 1330 tarihli evrak.)

[305] "Şimdiye Kadar İntihab Olunan Mebuslar-Karahisar-ı Şarki", *Tanin,* 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.1. Ayrıca bakınız: *BOA. DH. SYS.* 122/3-3 1332.5.27 (Sivas Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 33292 numaralı ve 17 Mart 1330 tarihli Sivas, Karahisar-ı Şarki, Tokat mebuslarının yazılı

	Ali Muammer Bey[306]		24 Teşrin-i Evvel 1331 (İ:46)
	Küvanoğlu Yanko Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	6 Mayıs 1330 (i:3)
Karahisar-ı Sahib[307]	Rıza Paşa	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Ağaoğlu Ahmet[308]	26 Teşrin-i Evvel 1331 (İ:46)	24 Teşrin-i Evvel 1331 (İ:45)
	Salim Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	6 Mayıs 1330 (i:3)
	Kamil Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Karesi[309]	Hüseyin Kadri Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Ferhat Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Savapulos Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Haşim Bey		14 Mart 1334 (İ:69)
	Vehbi Bey	14 Mayıs 1330 (İ:5)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Galip Efendi	14 Mayıs 1330 (İ:5)	6 Mayıs 1330 (i:3)
Kastamonu[310]	Necmettin Molla Bey	1 Mayıs 1330	5 Mayıs 1330 (İ:2)

olduğu evrak. Evrak Dâhiliye Nezaret-i İrade-i Umumiye olarak Meclis-i Mebusan'a 66 Evrak Numarası, 734 Kalem Numarası ile 25 Mart 1330 tarihinde bildirilmiştir.)

[306] *BOA. DH.İ.UM.* 49/6 1333.Z.25 (İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden Sivas Vilayeti'ne gönderilen ve Ali Muammer Bey'in mebus seçildiğine dair 18 Teşrin-i Evvel 1331 tarihli ve 6753 numaralı belge). Ayrıca bakınız: *BOA. DH.İ.UM.* 49/8 1334.M.3 (Sivas Vilayeti'inden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 15 Teşrin-i Evvel 1331 tarihli ve 61685/500 numaralı evrak)

[307] "Şimdiye Kadar İntihab Olunan Mebuslar", *Tanin*, 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.1. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 ("Mazbata-i İntihabiyeleri Şimdiye Kadar Vürud Etmemiş Mebusan-ı Kiramın Esami-i Varide-i İntihabiyelerini Mübeyyen Cetveldir" başlığı altında Meclis-i Mebusan'a gönderilen belge)

[308] *BOA. DH.İ.UM.* 49/6 1333.Z.25 (Karahisar-ı Sahip Sancağı Mutasarrıflığı'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen Merhum Rıza Paşa'nın yerine Ağaoğlu Ahmet Bey'in mebus seçildiğine dair 18 Teşrin-i Evvel 1331 tarihli ve 370 numaralı belge)

[309] "Erdek'te", *İkdam,* 6 Şubat 1914, nu.: 6091, s.3. Ayrıca bakınız: "Balıkesir Mebusları", *İkdam*, 12 Şubat 1914, nu.: 6096, s.4. Karasi seçimleri tüm unsurların katılımıyla büyük bir katılımla gerçekleşmiştir. Buna göre İttihat ve Terakki namzedleri Hüseyin Kadri, Ferhat, Vehbi, Ali Galip, Savapulos Beyler Balıkesir, Bali, Burhaniye, Sungurdu'da seçilmiştir. Edremit, Bandırma, Erdek'e gelince: Edremit'te 27 müntehib-i sani'den 26'sının oyunu Hüseyin Kadri almıştır. Bandırma'da 31 müntehib-i saniden 31'inin oyunu Hüseyin Kadri, Vehbi, Ali Gali Beyler 30, Ferhad ve Savapulos Beyler 27 rey almışlardır. Erdek'te 21 oyun 21'ini Ferhat ve Ali Galip Beyler almıştır. Hüseyin Kadri 20, Savapulos 16, Vehbi Bey 12 oy almıştır. "Karasi İntihabı", *Tanin,* 11 Şubat 1914, nu.: 1844, s.2. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Karesi Sancağı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, Karesi mebuslarının seçimine dair 31 Kanun-ı Sani 1329 tarih ve 19973 numaralı telgrafname).

		(İ:1)	
	İsmail Mahir Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Rüştü Bey [311]	26 Kanun-ı Evvel 1332 (İ:22)	3 Kanun-ı 1332 (İ:13)
	Şükrü Bey	14 Mayıs 1330 (İ:5)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Ahmet Mahir Efendi		5 Mayıs 1330 (İ:2)
	İzzettin Bey[312]	16 Haziran 1330 (İ:23)	9 Haziran 1330 (İ:19)
	Sahip Mollazade İsmail Bey	26 Kanun-ı Evvel 1332 (İ:22)	3 Kanun-ı Evvel 1332 (İ:13)
Kal'a-i Sultaniye (Biga)[313]	Cavit Bey		5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Kazım Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Kozan[314]	Nalbantyan Matyos Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Konya[315]	Mustafa Şeref Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	6 Mayıs 1330 (i:3)
	Hamdi Bey	26 Kanun-ı Sani 1332 (İ:35)	26 Kanun-ı Sani 1332 (İ:35)
	Şakir Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Ali Rıza Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)

[310] "Kastamonu Mebusları", *İkdam*, 10 Mart 1914, nu.: 6123, s.3. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Kastamonu Sancağı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, Kastamonu mebuslarının seçimine dair 19 Şubat 1329 tarih ve 932 numaralı telgrafname)

[311] *BOA. DH.İ.UM.* 12-2/4-6 1335.S.11 (Rüştü Bey'in İsmail Mahir Bey'in yerine seçildiğine dair Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 16 Teşrin-i Evvel 1332 tarih ve 8258 numaralı yazı)

[312] *BOA. DH.SYS.* 122/3-6 1333.2.18 (Kastamonu Sancağı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, 324 numaralı ve 31 Mayıs 1330 tarihli, Kastamonu Mebusu Ahmet Mahir Efendi yerine Meclis-i Eytam Reis-i Sabıkı İzzettin Bey'e ait olan evrak)

[313] "Çanakkale Mebusları", *Tanin*, 17 Şubat 1914, nu.: 1850, s.2. Kal'a- i Sultaniye'ye resmi kayıtlarda Biga ve Çanakkale de denilmektedir. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Kal'a-i Sultaniye Sancağı Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, Kal'a-i Sultaniye mebuslarının seçimine dair 9 Şubat 1329 tarih ve 3 adet ve 532 hususi numaralı evrak)

[314] "Kozan Mebusları", **Tanin**, 6 Nisan 1914, nu.: 1898, s.2. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 (Kozan'dan Dâhiliye Neareti'ne gönderilen ve Matyos Nalbantyan Efendi'nin mebus seçildiğinin yazılı olduğu 23 Nisan 1330 tarih ve 1894 numaralı telgraf)

[315] Konya'da adaylığını açıklayan mebusların tümü seçimi kazanmıştır. Adaylıklarının ilan etmeleri hakkında bakınız: "Konya Mebus Namzedleri", *İkdam*, 17 Şubat 1914, nu.: 6102, s. 3. Seçimler de kazalardan Seydişehir 11, Beyşehir 22, Erikli'nin 18, Ilgın'ın 18, Sultaniye'nin 10 müntehib-i sani topluca İttihat ve Terakki Fırkası adaylarına oylarını vermiş oldukları belirtilirken Karaman'da 21 müntehib-i saniden yalnızca 1 muhalif oy verilmiştir. Bozkır'da da 17 müntehib-i sani arasından 17'si Ali Rıza ve Şakir Beyler, 16'si Tevfik Efendi, 15'i Ali Haydar, ve Şeref Beyler; Koçhisar 25 müntehib-i sani 25'i Şakir Şeref, Ali Haydar Beyler Tevfik Efendi, 23 Ali Rıza Efendiler tarafından alınmıştır. Çoğunluk oyundan fazlası İ.T.F. adayları tarafından alınmış olduğundan kendilerinin mebusluğu kesinlik kazanmıştır. "Konya'da", *Tanin*, 22 Şubat 1914, nu.: 1855, s.2.

	Ali Haydar Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	6 Mayıs 1330 (i:3)
	Tevfik Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Kırşehir[316]	Ali Rıza Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Mahmut Mahir Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Kayseri[317]	Ömer Mümtaz Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Tomayan Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Mustafa Şeref Bey		26 Kanun-ı Sani 1332 (İ:35)
Kerbela[318]	Abdülmehdi Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Sami Bey[319]		8 Şubat 1332 (İ:41)
	Nuri Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Kerek[320]	Tevfik El-Mecali Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Gelibolu[321]	Süleyman Bey[322]	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Dimitriaki Papafitu	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Gümüşhane[323]	Hasan Fehmi Bey	1 Mayıs 1330	5 Mayıs 1330 (İ:2)

316 "Şimdiye Kadar İntihab Olunan Mebuslar-Kırşehir Sancağı", *Tanin*, 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.1. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Ankara Sancağı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, Çorum ve Kırşehir mebuslarının seçmine dair 15 Şubat 1329 tarih ve 24033 numaralı telgrafname)

317 "Kayseri Mebusluğu", *Tanin,* 23 Mart 1914, nu.: 1883, s.3. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-2 1332.5.10 (Kayseri Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Kayseri Mebusluğuna Ömer Muhtar Bey ve Tomayan Karabet Efendi'nin seçildiğine dair 66 Evrak numaralı ve 670 kalem numaralı belge)

318 "Kerbela Mebusları", *İkdam*, 27 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 6081, s.3. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 (Bağdat Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Bağdat, Kerbela, Divaniye mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu 10 Nisan 1330 tarih ve 907 umumi, 75 hususi numaralı evrak); *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Bağdat Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 7 Kanun-ı Sani 1329 tarih ve 32372 numaralı belge)

319 *BOA. DH.İ.UM.* 12-2/4-8 1335.S.15 (Bağdat Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen Kerbela mebusu Abdülmehdi Bey'in yerine Kerkük Eski Mutasarrıfı Sami Bey'in seçildiğine dair 27 Teşrin-i Evvel 1332 tarih ve 6168 umumi ve 329 hususi numaralı yazı).

320 "Kerek Mebusu", *İkdam*, 14 Şubat 1914, nu.: 6099, s.4. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Suriye Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, Kerek mebusu Tevfik El Mecali Bey'in seçildiğine dair 4 Mart 1330 tarih ve 20 numaralı belge)

321 *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 ("Mazbata-i İntihabiyeleri Şimdiye Kadar Vürud Etmemiş Mebusan-ı Kiramın Esami-i Varide-i İntihabiyelerini Mübeyyen Cetveldir." Başlığı altında Meclis-i Mebusan'a gönderilen belge)

322 "Keşan İntihabı", *Tanin*, 9 Nisan 1914, nu.: 1901, s.2.

323 "Şimdiye Kadar İntihab Olunan Mebuslar-Trabzon Vilayeti Gümüşhane Sancağı", *Tanin,* 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.1. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-2 1332.5.10 (Trabzon Vilayeti'nden

		(İ:1)	
	Veysel Rıza Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Genç[324]	Mehmet Emin Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Kerkük	Nazım Bey	16 Haziran 1330 (İ:23)	17 Mayıs 1330 (İ:7)
	Abdullah Safi Efendi	16 Haziran 1330 (İ:23)	6 Mayıs 1330 (İ:3)
	Mehmet Ali Efendi	16 Haziran 1330 (İ:23)	6 Mayıs 1330 (İ:3)
Kengiri[325]	Mehmet Sabri Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Mustafa Nedim Bey[326]		29 Teşrin-i Evvel 1331 (İ:47)
	Behçet Bey		12 Kanun-ı Evvel 1334 (İ:25)
	Doktor Fazıl Berki Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Kütahya[327]	Hacı Hafız Abdullah Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Abdullah Azmi Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	İbrahim Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Sadık Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Lazkiye[328]	Abdülvahid Harun Efendi	1 Mayıs 1330	6 Mayıs 1330 (i:3)

Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Gümüşhane Mebusluğu seçimine dair 8 Mart 1330 tarih ve 11300 Umumi ve 29 Hususi numaralı belge)

[324] "Genç Mebusu", *İkdam*, 26 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 6080, s.3. Ayrıca bakınız: "Genç Mebusluğu", *Tanin*, 26 Kanun-ı Evvel 1914, nu.: 1828, s.2; *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Bitlis'ten Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, Genç mebuslarının seçimine dair 12 Kanun-ı Sani 1329 tarih ve 35373 numaralı telgrafname)

[325] *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 (Kastamonu Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Kengiri mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu 15 Nisan 1330 tarih ve 152 numaralı evrak)

[326] *BOA. DH.İ.UM.* 49/6 1333.Z.25 (İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden Kastamonu Vilayeti'ne gönderilen ve Mustafa Nedim Bey'nin mebus seçildiğine dair 18 Teşrin-i Evvel 1331 tarihli ve 6753 numaralı belge). Ayrıca bakınız: *BOA. DH.İ.UM.* 49/7 1333.Z.29 (Kengiri mebusluğuna Mustafa Nedim Bey'in seçildiğine dair 6 Teşrin-i Evvel 1331 tarih ve 27544 numaralı telgrafname).

[327] *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 ("Mazbata-i İntihabiyeleri Şimdiye Kadar Vürud Etmemiş Mebusan-ı Kiramın Esami-i Varide-i İntihabiyelerini Mübeyyen Cetveldir." Başlığı altında Meclis-i Mebusan'a gönderilen belge)

[328] *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 (Beyrut'tan Vali Bekir Sami imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Akka ve Lazkiye seçimlerinde kazanan mebusların yazılı olduğu 5 Nisan 1330 tarihli ve 1580 umumi, 115 hususi kayıtlı yazı). Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-2 1332.5.10 (Beyrut Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Lazkiye Mebusluğuna Abdülvahid Harun Efendi'nin seçildiğine dair 19 Mart 1330 tarih ve 1714 numaralı belge); *BOA. DH. SYS.* 122/3-3 1332.5.27 (Beyrut Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 1255 Umumi ve 81 Hususi numaralı ve 27 Mart 1330 tarihli ve Lazkiye mebusu Abdülvahid Harun Efendi'nin isiminin yazılı olduğu evrak)

		(İ:1)	
Lazistan[329]	Ziya Molla Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Sudi Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	6 Mayıs 1330 (i:3)
Mardin[330]	Mustafa Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Ali Rıza Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	İhsan Bey[331]		10 Kanun-ı Evvel 1330 (İ:4)
Medine-i Münevvere	Me'mun Berri Efendi		29 Kanun-ı Evvel 1330 (İ:11)
	Seyit Ahmet Safi[332]	28 Kanun-ı Sani 1332 (İ:36)	28 Kanun-ı Sani 1332 (İ:36)
Mersin[333]	Sadık Paşa	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Maraş[334]	Abdülkadir Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Agop Hırlakyan Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Mamuretülaziz[335]	Mehmet Nuri Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Mustafa Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Hacı Mehmet Sait Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Malatya[336]	Keşşaf Efendi	1 Mayıs 1330	5 Mayıs 1330 (İ:2)

[329] Seçimlerde Ziya Molla Bey 98 oy ile mebus seçilirken 95 oy almışlardır. "Rize Mebusları", *Tanin*, 14 Nisan 1914, nu.:1906, s.2. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 ("Mazbata-i İntihabiyeleri Şimdiye Kadar Vürud Etmemiş Mebusan-ı Kiramın Esami-i Varide-i İntihabiyelerini Mübeyyen Cetveldir." Başlığı altında Meclis-i Mebusan'a gönderilen belge); : *BOA. DH. SYS.* 122/3-3 1332.5.27 (Trabzon'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 4003 numaralı ve 1 Nisan 1330 tarihli ve Trabzon mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu telgrafname. Ayrıca aynı numaralı belgede Ziya Bey'in 98, Sudi Bey'in 95 oy alarak Rize mebusluğuna seçildiğini belirten evrak da bulunmaktadır.)

[330] "Mardin'de", *Tanin*, 11 Şubat 1914, nu.: 1844, s.2.

[331] *BOA. DH. SYS.* 49/79 1332.10.29 (Ali Rıza Bey'in vefatından sonra yerine Hacı Süleymanzade İhsan Bey'in seçildiğine dair Diyarbakır Vilayetinden 24 Ağustos 1330 tarih ve 418 numaralı yazı).

[332] Seyit Ahmet Safi Efendi'nin mebus seçilmesine dair bakınız: *BOA. DH.İ.UM.* 12-2/4-24 1335.R.14 (Medine-i Münevvere Muhafızlığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Kanun-ı Evvel 1332 tarih ve 104 numaralı belge)

[333] Sadık Paşa Tarsus'ta aldığı 40 oy ile mebusluğa seçilmiştir. "Tarsus'ta", *İkdam*, 20 Şubat 1914, nu.: 6105, s.3. Ayrıca bkz.: "İttihat ve Terakki Mebusları-Tarsus", *Tanin*, 20 Şubat 1914, nu.: 1853, s.5.

[334] "Yeni Mebuslar", *İkdam*, 13 Mart 1914, nu.: 6126, s.4. *BOA. DH.SYS.* 122/3-2 1332.5.10 (Maraş Sancağı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Maraş Mebusluğuna Abdülkadir Efendi ve Agop Hırlakyan Efendi'nin mebus seçildiğine dair 3 Mart 1330 tarih ve 269 numaralı belge)

[335] "Mamuretü'l-aziz", *Tanin,* 13 Nisan 1914, nu.: 1905, s.2. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 ("Mazbata-i İntihabiyeleri Şimdiye Kadar Vürud Etmemiş Mebusan-ı Kiramın Esami-i Varide-i İntihabiyelerini Mübeyyen Cetveldir." Başlığı altında Meclis-i Mebusan'a gönderilen belge). Mamuretülaziz mebusluğuna İttihat ve Terakki adayları olarak gösterilen Müftü Mehmet Nuri Efendi, Mustafa ve Hacı Sait Efendilerin seçildiğine dair bakınız: *BOA. DH. SYS.* 122/3-3 1332.5.27 (Mamuretülaziz'den Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen Telgrafname)

		(İ:1)	
	Haşim Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Mekke-i Mükerreme[337]	Şerif Abdullah Efendi		5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Hasan Şeybi Efendi	14 Mayıs 1330 (İ:5)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Menteşe[338]	Halil Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Sait Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Müntefek[339]	Abdülmuhsin Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	21 Mayıs 1330 (İ:10)
	Maruf Er'rusafi Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	29 Mayıs 1330 (İ:13)
	Mehmet Kureyş Efendi	5 Mayıs 1330 (İ:2)	14 Haziran 1330 (İ:22)
Musul[340]	Mehmet Ali Fazıl Efendi	16 Haziran 1330 (İ:23)	17 Mayıs 1330 (İ:7)
	Salih Sadi Efendi		19 Mayıs 1330 (İ:8)
	Hacı Emin Bey	26 Kanun-ı Sani 1332 (İ:35)	21 Kanun-ı Sani 1332 (İ:33)
	İbrahim Fevzi Efendi	16 Haziran 1330 (İ:23)	17 Mayıs 1330 (İ:7)
	Davut Yusufani Efendi	16 Haziran 1330 (İ:23)	17 Mayıs 1330 (İ:7)
Muş[341]	Hacı İlyas Efendi	1 Mayıs 1330	5 Mayıs 1330 (İ:2)

[336] "Malatya", *Tanin*, 25 Mart 1914, nu.: 1886, s.4. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 (Mamuretü'l-aziz Vilayeti'nden Dâhiliye Neareti'ne gönderilen ve Malatya ve Dersim mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu 5 Nisan 1330 tarih ve 49 numaralı evrak)

[337] *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Hicaz Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve 26 Kanun-ı Evvel 1329 tarih ve 227 numaralı belge)

[338] İttihat ve Terakki Fırkası adayları olan Halil Bey ve Seyit Bey büyük çoğunluk ile seçilmişlerdir. "Menteşe Mebusları", *Tanin*, 8 Mart 1914, nu.: 1869, s.2.Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Muğla'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, Menteşe mebuslarının seçimine dair 22 Şubat 1329 tarih ve 54 numaralı telgrafname)

[339] *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 (Beyrut Vilayeti'nden Meclis-i Mebusan Baş Kitabet-i Behiyyesine gönderilen ve Müntefek mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu 20 Nisan 1330 tarihli evrak). Ayrıca bakınız. *BOA. DH.SYS.* 122/3-6 1333.2.18 (Basra Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, 141 numaralı ve 18 Mayıs 1330 tarihli, Müntefek mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu evrak ve bu belgeye ekli seçim mazbatası numunesi)

[340] *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 (Musul'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Musul mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu 22 Nisan 1330 tarih ve 4559 numaralı telgrafname) Belge Musul mebuslarının almış oldukları oyları şu şekilde ifade etmiştir: "Musul vilayetinde bu kere icra olunan mebusan intihabatında İttihat ve Terakki namzedleri ihraz-ı ekseriyet ederek 234 müntehib-i saniden 199 mebus-ı esbak Mehmet Ali Fazıl, 192 mebus-ı sabık Salih Sadi, 189 mebus-ı sabık İbrahim Fevzi ve 175 mebus-ı sabık Davut Yusfani Efendilere ita-yı rey etmişlerdir."

[341] *BOA. DH.SYS.* 122/3-4 1332.6.17 ("Mazbata-i İntihabiyeleri Şimdiye Kadar Vürud Etmemiş Mebusan-ı Kiramın Esami-i Varide-i İntihabiyelerini Mübeyyen Cetveldir." Başlığı altında Meclis-i

		(İ:1)	
	Kegam Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Nablus	Emin Abdülhadi Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	24 Mayıs 1330 (İ:11)
	Tevfik Hammad Efendi	14 Mayıs 1330 (İ:5)	24 Mayıs 1330 (İ:11)
Niğde[342]	Şeyhülislam Hayri Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Ebu'l-Ula Bey	26 Kanun-ı Evvel 1332 (İ:22)	22 Kanun-ı Evvel 1332 (İ:21)
	Muhittin Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
	Ananyas Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	5 Mayıs 1330 (İ:2)
Van[343]	Vahan Papazyan		10 Kanun-ı Evvel 1330 (İ:4)
	Asaf Bey		10 Kanun-ı Evvel 1330 (İ:4)
	Vramyan Efendi		10 Kanun-ı Evvel 1330 (İ:4)
Yozgat[344]	Şakir Bey	1 Mayıs 1330 (İ:1)	6 Mayıs 1330 (i:3)
	Kasım Nuri Efendi	1 Mayıs 1330 (İ:1)	6 Mayıs 1330 (i:3)

Kaynak: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerinden Türetilmiştir.

7. Seçim Ardından *Tanin* Gazetesinde Mebuslarla Yapılan İlk Mülakatlar ve Yeni Mebusların Gelecek Dönemden Beklentileri

1914 Meclis-i Mebusanı'na seçilen mebuslar Meclis'ten beklentilerinin ve seçim bölgeleriyle ilgili sorunları *Tanin* gazetesinde dile getirmişlerdir. Tefrika halinde yayınlanan ve her seferinde bir mebusla yapılan mülakatlar "Mebuslarımızla Musahabeler" isimli yazı dizisiyle gazetede yayınlanmıştır. Mebusların; Meclis,

Mebusan'a gönderilen belge). Ayrıca bakınız: *BOA. DH. SYS.* 122/3-3 1332.5.27 (Dâhiliye Nezareti'nden Meclis-i Mebusan Baş Kitabet-i Behiyyesi'ne gönderilen Muş mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu 8906 Evrak-ı Umumi ve 1073/1079 numaralı ve 6 Mart 1330 tarihli evrak.)

[342] "Şimdiye Kadar İntihab Olunan Mebuslar-Niğde", *Tanin*, 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.1.

[343] *BOA. DH.SYS.* 122/3-6 1333.2.18 (Van Sancağı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, 15560 numaralı ve 26 Haziran 1330 tarihli, Van mebuslarının isimlerinin yazılı olduğu evrak. Evrakta Asaf Bey'in 147, Viramyan Efendi'nin 129, Vahan Papazyan Efendi'nin 104 oyla seçildiği belirtilmiştir.)

[344] "Şimdiye Kadar İntihab Olunan Mebuslar-Yozgat", *Tanin*, 9 Mart 1914, nu.: 1870, s.1. Ayrıca bakınız: *BOA. DH.SYS.* 122/3-1 1332.4.13 (Yozgat Livası'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, Yozgat mebuslarının seçimine dair 24 Şubat 1329 tarih ve 1162 numaralı telgrafname)

seçim bölgelerindeki sorunlar, ekonomi gibi konuları bizzat anlatmaları ve yapmak istediklerini dile getirmeleri açısından bu yazı dizisi önemlidir.

Mülakat yapılan mebuslardan Karesi Mebusu Ferhat Bey ülkenin ihtiyacının çok fazla olduğunu belirterek ekonomik olarak gelişmenin gerekliliği üzerinde durmuş ve önemli yerlerde ticaret borsaları kurulmasını önermiştir.[345]

Amasya Mebusu Fazıl Arif Bey[346], Siverek Mebusu Vehbi Bey, Tokat Mebusu Tahsin Rıza Bey[347] bölgelerindeki ulaşım sorunlarına dikkati çekerek başta demiryolu olmak üzere yolların yapılmasını, karayollarının geliştirilmesini var olan karayollarının onarımının yapılmasını dile getirmişlerdir. Mebusların değinmiş olduğu konulardan biri de bütçede azalmaya gidilmesinin gerekliliğidir. Ertuğrul Mebusu Enver Bey halkın hükümetten beklentisinin icraat olduğunu bu nedenle de kaymakamdan faal olmasını beklendiklerinin altını çizerken[348] Edirne Mebusu Faik Bey ise Edirne için Balkan Savaşı'nın etkisini ön plana çıkararak "Bütün harap olan yerlerin, köylerin, binaların yolların, köprülerin tamiri iktiza eder" demiştir.[349] Diyarbakır Mebusu Feyzi Bey ise diğer mebusların isteklerine benzer şekilde yolların ve ziraatin durumundan, buğdayın ucuzluğundan bahsederek Diyarbakır'ın ülkenin demiryolları ağına bağlanmasının şart olduğunu ifade etmiş tarım ürünlerinin ancak bu yolla başka pazarlara aktarılabileceğini vurgulamıştır.[350] Bağdat Mebusu Ali Haydar Mithat Bey ise bütçe konusuna değinerek bütçe için çekişme veya ihtiraslara yer olmadığını bütçe meselesinde yapılması gerekenin hükümetin teklifini kabul etmektir yorumunda bulunur.[351]

İstanbul mebusu Şefik Bey, belediyeleri ihtiyaca göre yeniden teşkil etmek gerekliliği ve İstanbul'un ticaretinin üzerinde durarak, son zamanlarda savaşın da etkisiyle İstanbul'un ticarette önemini yitirdiğini dile getirmiştir.[352] II. Meşrutiyet'in 1. ve 2. dönemlerinde Selanik mebusu olarak bulunan ve 3. dönemde İstanbul mebusu olarak seçilen Emanuel Karasu Efendi'ye muhabir tarafından sorulan sorular Selanik konusundan Adalar meselesine kadar geniş bir yelpazede olmuştur.

[345] "Mebuslarımızla Musahabeler", *Tanin*, 19 Mart 1914, nu.: 1880, s.1.
[346] "Mebuslarımızla Musahabeler", *Tanin*, 20 Mart 1914, nu.: 1881, s.3.
[347] "Mebuslarımızla Musahabeler", *Tanin*, 22 Mart 1914, nu.: 1883, s.3.
[348] "Mebuslarımızla Musahabeler", *Tanin*, 24 Mart 1914, nu.: 1885, s.3.
[349] "Mebuslarımızla Musahabeler", *Tanin*, 26 Mart 1914, nu.: 1887, s.1.
[350] "Mebuslarımızla Musahabeler", *Tanin*, 27 Mart 1914, nu.: 1888, s.3.
[351] "Mebuslarımızla Musahabeler", *Tanin*, 29 Mart 1914, nu.: 1890, s.3.
[352] "Mebuslarımızla Musahabeler", *Tanin*, 28 Mart 1914, nu.: 1889, s.3.

Kendisinin muhacerete karşı olduğunu dile getiren Emanuel Karasu Efendi, gelecekte Selanik'in muhtariyete kavuşacağını iddia etmiştir. Adalar meselesi üzerine de konuşan Karasu Efendi Anadolu'nun bir parçası sayılan adaların Yunanistan'a terk edilmesinin büyük devletlerce verilmiş hatalı bir karar olup devletin bu meselenin çözümünde tamamıyla lehimize sonuçlanması için çalışılması gereklidir yorumunda bulunmuştur. Meclis açıldığında üzerinde durulan en önemli konulardan biri olan bütçe meselesinde; devlet dairelerinin bütçelerini kabartmamaları gerektiği ve yalnızca gerekli olan harcamaları bütçeden talep etmelerini istemiştir. Bu sayede bütçenin Meclisten anlaşmazlıklar yaşanmadan kolaylıkla geçebileceğinin altını çizmiştir. Birçok konunun Mecliste sükûnet içerisinde geçeceğini ve Meclisin Eylül ayına kadar fazlaca kanun çıkarması gerektiğini ifade etmiştir. İstanbul'un sorunlarına da değinen Emanuel Karasu Rumeli vilayetlerinin kaybedilmesinden dolayı ticaretin sekteye uğradığını, nakliye yollarının geliştirilmesi gerektiğini sözlerine eklemiştir.[353]

Antalya mebusu Fuat Hulusi Bey seçim bölgesinin sorunları üzerine *Tanin* gazetesi muhabirine vermiş olduğu beyanatta Antalya vilayetinin en temel sorunlarını ve önerilerini sıralamıştır. Sorunlar arasında yapılması gereken işlerden birinin yörüklerin iskân edilerek medeni yaşama katılmalarını sağlamak olduğunu ifade etmiştir. Bölgenin kereste bakımından Bolu sancağı ile yarışabilecek bir düzeyde olduğunun altını çizen Fuat Hulusi Bey keresteciliğe Antalya ve yöresinde daha fazla önem verilerek kerestecilikten gelecek gelirin yüksek miktarda olacağını dile getirmiştir. Antalya'daki bir diğer sorunun ise verem ve frengi gibi hastalıklar olduğuna değinerek buna karşı hükümetin gereken müdahaleleri düzenli bir biçimde yapmasını talep etmiştir. Ayrıca hastane ve doktorların sayısının arttırılması, yabani zeytinliklerin bölge halkının istifade edebileceği bir hale getirilmesi bunun için ise köy köy gezen ziraat memurlarının tarımsal işleri halka anlatması gerektiğine sözlerine eklemiştir. Demiryolları yapılması ve bunlar yapılınca Isparta ve Burdur sancaklarının da Antalya limanından yararlanabileceklerini belirtmiştir. Eğitim konusuna da değinen Fuat Hulusi Bey halkın eğitime büyük önem verdiğini, talebin bu nedenle arttığını ve yeni okulların açılması için çalışmaların Antalya'nın müstakil bir liva olması dolayısıyla yapılacağı vaadinde bulunmuştur. Özellikle kız öğrenciler için inas mekteplerinin yapımı artırılmalı bir de Darülmuallimin açılmalıdır demiştir.

[353] "Mebuslarımızla Musahabeler", *Tanin,* 3 Nisan 1914, nu.: 1895, s.3.

Bütçe konusunda sorulan soruya Fuat Hulusi Bey denk bir bütçe yapılması yorumunda bulunurken; bürokrasinin basitleştirilerek masraflarının indirilebileceği önerisinde bulunmuştur.[354]

Mülakat yapılan isimlerden birisi olan Süleymaniye Mebusu Babanzade Hikmet Bey'dir. Seçim dairesi Süleymaniye'nin geri kalmış bir bölge olduğunun altını çizmiş ve bunun temel sebebi olarak devlet merkezinden uzak olmasını göstermiştir. Bayındırlık işlerine önem verilmesi ve bölgenin eğitim yönünden geliştirilmesini talep etmiştir. Alınan vergilerin adaletsizliğine de değinen Babanzade Hikmet Bey iltizam usulünün kaldırılmasını ve halkı mültezimlerin baskısından kurtarmak gerektiğini sözlerine eklemiştir.[355]

Genç mebusu Mehmet Emin Bey'in anlatmış olduğu sorun ve önerileri seçim dairesi olan Genç Sancağı'nın dışındaki sorunlara da ışık tutması açısından önemlidir. Mehmet Emin Bey Genç ilinin en önemli sorununu merkezden uzak olmasının yarattığı ihmal edilmişlik olarak açıklamaktadır. Tarım ürünlerinin pazara nakledilebilmesi, sanayinin ve yolların yapılabilmesi için yolların ve şoselerin yapımının lüzumuna işaret etmiştir. Eğitim meselesine de değinen Mehmet Emin Bey, Kürdistan bölgesindeki karışıklığın sebebini eğitimsizlik olarak göstermiştir. Meydana gelen bir kötülüğün cahillikten kurtulamayan halkın parasızlığından, iş sahibi olamayışından ve okulsuzluğundan kaynaklandığını ve buradan yayıldığını ifade etmiştir. Genç ilinde inas mekteplerinin ve öğretmenlerin sayısının az olduğunu dile getirmiştir. Diğer bölgelerdeki mebusların sözünü ettikleri gibi, o da bölgesindeki okulların sayısının arttırılması istemiştir.

Eğitimin sorunlarından başka bir yöne değinen Mehmet Emin Bey öğrenciler Kürtçe bildiklerinden beş altı saatlik öğrenim süresinin Türkçe'yi öğrenmelerine yetmediğinin altını çizmiştir. Sağlık sorunlarına da değinen Mehmet Emin Bey Genç sancağında yalnızca bir doktor olduğunu ve eczacı bulmanın ise çok zor olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca halkın demiryolu, parasız yatılı okullara ihtiyacı olduğunu dile getirmiştir.[356]

[354] "Mebuslarımızla Musahabeler", *Tanin*, 14 Nisan 1914, nu.: 1906, s.3.
[355] "Mebuslarımızla Musahabeler", *Tanin*, 10 Nisan 1914, nu.: 1902, s.3.
[356] "Mebuslarımızla Musahabeler", *Tanin*, 15 Nisan 1914, nu.: 1907, s.3.

Osmanlı Devleti'nin çeşitli sancaklarına bağlı mebuslarla yapılan bu mülakatlarda mebuslar genellikle yolların yetersizliğinden devletin taşraya olan ilgisizliğinden yakınmışlardır. Eğitimsizlik ve bu bağlamda okulların ve öğretmenlerin yetersizliğinden şikâyetçi olunurken sağlık sorunları, demiryollarının yaygınlaştırılması isteği genel istekler arasında yer almıştır. Mebuslar, Meclisin açılmasından sonraki temel hedefin ise sükûnet içerisinde geçici kanunların ele alınıp bir an önce Meclisten çıkarılması olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca bütçede tasarruf yapılması talebi de mebusların değindiği bir diğer konu olmuştur. Ancak mebusların hem bütçede tasarruf yapılmasından bahsedip hem de hükümetten seçim daireleriyle ilgili isteklerde bulunması ise mebusların söylemleri açısından tezat oluşturmuştur.

B. TOPLANTI DÖNEMLERİNE GÖRE 1914 MECLİS-İ MEBUSANI'NDA MEBUS HAREKETLİLİĞİ

1914 Meclis-i Mebusanı İçtima-i Fevkalade dönemi ve 1918 yılında bir dönem daha görev süresinin uzatılmasıyla toplamda altı toplantı dönemi ile yasama faaliyetlerini tamamlamıştır. Bu süre Meclis-i Mebusan'ın diğer dönemleri göz önünde bulundurulduğunda en uzun yasama dönemidir. Meclisten bu süreler içerisinde vefat, istifa ve üyeliğin düşmesi gibi sebeplerle mebus hareketliliği yaşanmış ve toplantı dönemlerinde göre üye sayılarında değişim olmuştur.[357] Ayrıca istifa ve vefat nedeniyle mebusluktan ayrılan bazı mebusların yerine ara seçim yapılmıştır.

1914 seçimlerinde mebuslukları kesinleşen mebusların isimleri ve üyeliklerinin kabul ediliş tarihleri tablo 2'de verilmiştir. Seçimlerin tamamlanması işlemleri uzun bir sürece yayıldığından seçim döneminde yayınlanan gazetelerde, toplanacak olan Meclisin sayısı ile ilgili birbirinden değişik rakamlar verilmiştir. Bunlardan biri *Tanin* gazetesinde yayınlanmıştır. Gazete 1914 seçimlerinde seçilmiş ve seçilecek mebusların sayısını vermektedir. Buna göre toplamda seçilen mebus sayısı 245 olarak gösterilirken, bunlardan; 142'sini Türk, 69'unu Arap, 16'sını Rum, 15'ini Ermeni, 3'ünü Musevi şeklinde sınıflandırmıştır. Gazete aynı haberinde Meclis açılıncaya kadar 30 mebusun daha seçileceğini ifade etmiştir.[358] Yine Meclis-i Mebusan Baş Kâtibi Asım Bey'in *Tanin* gazetesinde yayınlanan röportajında 1914

[357] Mebusların vefat ve istifa tarihlerinin tespitinde Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerinden yola çıkarak Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'na geldiği tarih ve Meclis'e gelmemişse Meclis tarafından yayınlanan yasama dönemine ilişkin verilerin yer almış olduğu fihristten yararlanmıştır.
[358] "Mebuslarımız", *Tanin*, 12 Nisan 1914, nu.: 1904, s.1.

Meclis-i Mebusanı'nın üye sayısını 240 olacağını belirtmiştir.[359] Ancak tüm bu rakamlar Meclisin üye sayısını tam olarak yansıtmamış tahmin edilenden farklı bir sonuç ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte dönemin basını ve devlet adamlarının tahminleri mebus sayısı konusundaki beklentileri göstermesi açısından önemlidir.

Meclis-i Mebusan'ın nicelik açısından inceleyen bir yazı da *İkdam* gazetesinde yayınlanmıştır. Yazı, Meclisteki üye sayılarını bir önceki Meclis ile kıyaslayarak vermektedir. Ayrıca mebusları etnik ve dini olarak sınıflandırmaktadır. Buna göre bir önceki Meclis'in üye sayısının 299 olduğu üzerinde durulurken; 1914 seçimleriyle oluşan Meclis'in 45 livadan seçilen 245 üyeden oluştuğu belirtilmiştir. 1914 Meclis-i Mebusanı'nın bir önceki Meclis'e göre üye sayısında 54 eksik olmasını ise Rumeli ve Trablusgarb'ın elden çıkması olarak yorumlamıştır. Haberde 1914 Meclis-i Mebusanı'nın 142 Türk, 69 Arap, 15 Rum, 13 Ermeni ve 3 Musevi üyeden meydana geldiği ifade edilmiştir. Arapların yoğun olarak yaşadıkları vilayetlerde 8 Türk'ün seçildiği göz önünde bulundurulduğunda Türk mebusların sayısının 150'ye yükseldiği dile getirilmiştir. Gazete, Meclisteki mebusları dini aidiyetine göre şu şekilde sıralanmıştır: 209 İslam, 16 Ortodoks Rum, 15 Ortodoks Ermeni, 3 Musevi, 1 Katolik, 1 Katolik Keldan. Bir önceki Meclis ile yeniden bir kıyaslama yapılarak Rum mebusların adedini 7'si Anadolu'dan, 14'ü Adalar ve Rumeli'den olmak üzere 21 olarak vermektedir. 1914 Meclisinde ise 16 Rum mebus olup, Edirne'yi temsil eden 1 mebustan başka diğer mebusların Anadolu'dan seçildiğini vurgulamıştır. Buradan yola çıkarak Rumların mebus çıkaramadık demelerinin doğru olmadığının altı çizilmiştir. Arap mebusların ülkenin toprak kaybından fazla etkilenmedikleri de yazıda önemle üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Sadece kabineden 5 mebusun, önceki Meclisten de 70 Arap mebusun yeniden seçildiğinin altı çizilmiştir.

Gazetede, 1914 Meclis-i Mebusanı'nın siyasi yapısına da değinerek seçilen mebusların 230'unun İttihat ve Terakki Fırkası üyesi olduğu belirtilmiştir. *İkdam*'da yer alan haberin değindiği önemli bir diğer konu da muhalif mebuslar olmuştur. 1914 Meclisinde Kamil Paşa kabinesinden kalma "bir iki mebus" dışında muhalif kalmadığı dile getirilmiştir. Bağımsız mebusların sayısı ise 15 olarak gösterilmiştir.[360]

[359] "Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 2 Mayıs 1914, nu.: 1924, s.2.
[360] "Meclis-i Mebusan'ın Küşadı Etrafında", *İkdam,* 18 Mayıs 1914, nu.: 6192, s.2-3.

Meclis-i Mebusan'da yer alan muhalif mebuslar meselesi de seçimlerin ardından basında yer alan konulardan biri olmuştur. *Tanin* gazetesinde yer alan bir yazıda Mecliste dikkate değer bir muhalif grubun oluşmadığının altı çizilmiştir. Bunun en büyük sebebi ise Meclis'te ekseriyeti oluşturan İttihat ve Terakki Fırkası'nın uygun bir ortama sahip olup bu suretle mebusların çoğunluğunu elde etmesi olarak gösterilmiştir. Yazıda farklı bir siyasal değerlendirme yapılarak muhalif olarak nitelenen ve bu suretle Meclis'e giren çok fazla siyasi parti olmadığı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın, programı da dâhil olmak üzere, İttihat ve Terakki Fırkası'nın bir uzantısı olduğu vurgulanmıştır. Bu anlamda Mecliste çoğunluk partisinin fikir ve düşüncelerinden farklı bir muhalefet yerine yalnızca "sandalyeleri değişmiş" bir grubun bulunduğu söylenmiştir. Ardından Mecliste gerçekleştirilen muhalefet şu şekilde tarif edilmiştir:

"…Ara sıra 3-5 kişimim bir yaprak gibi elinde salladığı tevsi-i mezuniyet, adem-i merkeziyet sözleri bazı tütüncülerin sigara paketiyle bir kibrit ikram etmesine benzer: satın alınan tütün birdir, kibritin sermayesi de tütünün karından çıkar, netice fazlasıyla 5, 10 müşteri celbinden, bir parça da reklamdan ibarettir…"[361]

Yazı bu şekilde çıkacak olan muhalefeti samimiyetsiz olarak nitelendirmektedir. Ayrıca muhalif mebusların sayısında net bir bilgi vermenin doğru olmadığını dile getirilen yazıda bu sayının 15-20 kişi olacağının tahmin edildiğini anlatmıştır.[362]

1914 Meclis-i Mebusanı Mayıs ayında açılarak göreve başlamıştır. Meclisin ilk oturumuna 195 mebus katılmıştır. Seçim dönemindeki beklentiler dışında günümüzde 1914 Meclis-i Mebusanı'nı oluşturan mebuslara ilişkin çeşitli rakamlar verilmektedir. Feroz Ahmad ve Danwart A. Rustow, II. Meşrutiyet Dönemi meclislerini konu alan çalışmalarında, 1914 Meclis-i Mebusanı'nın üye sayısına ilişkin iki farklı rakam öne sürmüştür. Bunlardan biri 245 rakamıdır. *Orient* gazetesinin *Tanin* gazetesine dayandırarak yapmış olduğu habere bağlı olarak bu rakamın verildiği anlaşılmaktadır.[363] Ancak görülmüştür ki gazete, 245 üye sayısını 12 Nisan itibariyle vermiş olmakla birlikte ayrıca 30 mebusun daha seçileceğini belirtmektedir. Feroz Ahmad ve Dankward A. Rustow, Meclis-i Mebusanı oluşturan mebusların sayısına ilişkin 259 rakamını öne sürmektedir. Burada mebus sayısının

[361] "Siyasiyat-Meclis-i Mebusan'da Muhalefet", *Tanin*, 18 Mayıs 1914, nu.: 1940, s.1.
[362] *A.e.,* s.1.
[363] Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 0, Sayı: 4-5, İstanbul 1976, s. 247.

dağılımını; 144 Türk, 84 Arap, 13 Rum, 14 Ermeni, 4 Yahudi olarak aktarmaktadır.[364]

1914 Meclis-i Mebusanı'nın üye sayısına ilişkin yapılan bir başka değerlendirme ise Tarık Zafer Tunaya'ya aittir. Tunaya, Meclis'i oluşturan mebus sayısını 255 olarak vermektedir.[365] Mebus sayılarına ilişkin kapsamlı bir değerlendirme yapanlardan biri de Fevzi Demir olmuştur. Ona göre 1914 seçimleriyle Meclise girmeye hak kazanan mebusların sayısı 254 olup, bu mebuslardan 147'si Türk, 69'u Arap, 16'sı Rum, 15'i Ermeni, 3'ü Yahudi, 7'si ise Kürt'tür.[366]

Mecliste bulunan mebusların sayısının verildiği bir başka çalışma da İhsan Ezherli'ye aittir. Ezherli, adı geçen araştırmasında mebusların sayısını 289 olarak vermektedir. Ancak mebusları etnik-dinsel açıdan bir tasnife tabi tutmamaktadır.[367] 1914 Meclis-i Mebusanı'nda Aydın mebusluğu yapan Emanuel Emanuelidis Efendi, ülkenin Balkanlar'da terk ettiği topraklara dikkati çekerek mebus sayısını 255 olarak vermiştir. İttihatçılarla yaptıkları anlaşma gereğince 16-17 mebus seçtiklerini ifade etmiştir. Ermeni mebusların sayısınının 15, Musevi mebusların sayısının ise 3 olduğunu beyan etmiştir.[368]

Sibel Yazıcı ise doktora çalışmasında üye sayısını Meclis-i Mebusanı'n 3. devresi başlarken 254 şeklinde vermiş, son iki yasama yılı esas alınarak bu rakamın 257 olduğunu ifade etmiştir.[369]

Seçimlerin ülke genelinde sona ermesiyle 256 mebus ile 1914 Meclis-i Mebusanı yasama görevini gerçekleştirmiştir. Ayrıca Meclisin görev süresi içerisinde 36 mebus ara seçimlerle yasama dönemine katkı sağlamıştır. Bütün bu veriler ışığında adı geçen dönem içinde toplam 292 mebus seçilmiştir. Seçilen bu mebusların etnik dağılımına bakıldığında 16'sı Rum, 15'i Ermeni, 3'ü Musevi olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

[364] *A.g.e.*, s.247.
[365] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.3, s.216.
[366] Fevzi Demir, *a.g.e.*, s.329.
[367] İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:54, s.169 ve 183-202.
[368] Emmanuil Emmanuilidis, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları*, çev.: Niko Çanakçıoğlu, Belge Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2014, s.295-301.
[369] Sibel Yazıcı, "Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Faaliyetleri (1914-1918)", Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Karahisar 2018, s.22.

1. İçtima-i Fevkalade Toplantı Dönemi

İçtima-i Fevkalade Toplantı döneminde vefat eden mebus sayısı 1 olmakla birlikte, aynı dönem içerisinde istifa edenlerin sayısı 10'dur. Vefat eden Ali Rıza Bey (Mardin)'in yerine mebusluğuna İhsan Bey seçilmiştir. İstifa edenler içerisinde bulunan Ahmet Mahir Efendi (Kastamonu) yerine İzzettin Bey, Refet Bey (Bursa) yerine Hacı Adil Bey seçilirken; Atıf Bey (Burdur) yerine ise Seyit Haşim Bey seçilmiştir. Münir Bey (Çorum) istifasıyla yerine Azmi Bey, onun da istifasıyla boşalan mebusluğa Muhittin Bey seçilmiştir. Ayrıca Ali Osman Bey (Trabzon), İsmet Bey (İstanbul), Talip Bey (Basra) gibi mebusların istifaları ile birlikte sırasıyla Naci Bey, Fethi Bey ve Mehmet Hilmi Efendi seçilmiştir. İstifa edenler içerisinde bulunan Seyit Hüseyin Abdülkadir Bey (San'a) Zamar Kaymakamlığı'na ve Hamza Bey'in (Hakkari) de Müntefek mutasarrıflığına tayin edilmesiyle boşalan mebusluklar için bir ara seçim yapılmamıştır.[370]

Tablo 3: İçtima-i Fevkalade Toplantı Dönemi Vefat ve İstifa Eden Mebusların Listesi

VEFAT	**TARİH**
Ali Rıza Bey (Mardin)	17 Mayıs 1330 (İ:7)
İSTİFA	**TARİH**
Ahmet Mahir Efendi (Kastamonu)	10 Mayıs 1330 (İ:4)
Mehmet Münir Efendi (Çorum)	10 Mayıs 1330 (İ:4)
Talip Bey (Basra)	21 Mayıs 1330 (İ:10)
Ali Osman Bey (Trabzon)[371]	4 Haziran 1330 (İ:16)
İsmet Bey (İstanbul)	6 Teşrin-i Sani 1330[372]
Refet Bey (Bursa)	15 Teşrin-i Sani 1330[373]
Atıf Bey (Burdur)	18 Teşrin-i Sani 1330[374]
Hamza Bey (Hakkari)	24 Temmuz 1330[375]
Seyit Hüseyin Abdülkadir	23 Teşrin-i Sani 1330[376]
Azmi Bey (Çorum)	31 Temmuz 1330[377]

Kaynak: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi ve Fihrist'ten Türetilmiştir.

[370] *Fihrist*, s.6. Hamza Bey (Hakkari) için de bakınız: Fihrist, s.5.
[371] *BOA. DH.SYS.* 49/77 1332.B.27 (Bolu Sancağı Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 2765 umumi, 149 hususi numaralı ve 9 Haziran 1914 tarihli evrak)
[372] *Fihrist*, s.2.
[373] *Fihrist*, s.3.
[374] *Fihrist*, s.4.
[375] *Fihrist*, s.5.
[376] *Fihrist*, s.6.
[377] *Fihrist*, s.5.

2. Birinci Toplantı Dönemi

1914 Meclis-i Mebusanı Birinci Döneminde 2 mebus vefat ederken, 1 mebus da istifa etmiştir. Vefat eden Mehmet Emin Efendi (Isparta) yerine Mahmut Esat Efendi seçilmiştir. Mehmet Sabri Efendi'nin yerine ise Mustafa Nedim Bey seçilmiştir. İstifa eden Ali Osman Efendi (Taizz) Muha kaymakamlığına tayini nedeniyle istifası Mecliste kabul edilmiştir.[378] Ancak boş kalan mebusluk için ara seçim yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Birinci toplantı dönemini takiben ara devrede vefat edenler de bulunmaktadır. Vefat eden mebusların isimleri Rıza Paşa (Karahisar-ı Sahip), Zihni Efendi (Karahisar-ı Şarki), Enver Bey (Ertuğrul) olup; yerlerine sırasıyla Ağaoğlu Ahmet Bey, Ali Muammer Bey ve Şemsettin Beyler seçilmiştir.

Tablo 4: Birinci Toplantı Dönemi Vefat ve İstifa Eden Mebusların Listesi

VEFAT	**TARİH**
Mehmet Emin Efendi (Isparta)[379]	3 Kanun-ı Sani 1330 (İ:13)
Sabri Efendi (Kengiri)	24 Kanun-ı Sani 1330 (İ:21)
İSTİFA	**TARİH**
Ali Osman Efendi (Taizz)	12 Teşrin-i Evvel 1331[380]
ARA DÖNEMDE VEFAT EDENLER[381]	**TARİH**
Rıza Paşa (Karahisar-ı Sahip)	-
Zihni Efendi (Karahisar-ı Şarki)	-
Enver Bey (Ertuğrul)	-

Kaynak: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi ve Fihrist'ten Türetilmiştir.

3. İkinci Toplantı Dönemi

İkinci Toplantı Döneminde vefat edenlerin sayısı 4 olup, istifa edenlerin sayısı ise 2'dir. Vefat eden Şevket Paşa (Bağdat) yerine Hamdi Bey seçilmiştir. Vefat eden diğer mebuslar; İzzettin Bey (Kastamonu), Salih Sadi Efendi (Musul),

[378] Ali Osman Efendi, Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi'nde Çorum Mebusu olarak geçmektedir. Ancak metinde de görüleceği üzere Çorum mebusları arasında böyle bir isim olmadığı gibi 5 Teşrin-i Evvel 1331 tarihinde kaymakamlığa tayin edilmiş olan Taizz Mebusu Ali Osman Efendi ile karıştırılmış olduğu anlaşılmaktadır. *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:41, C:1, s. 566. Ayrıca bakınız: Fihrist, s.4.

[379] *BOA. DH.SYS.* 49/78 1332.L.29 (Konya Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen, Mehmet Efendi'nin vefatına dair 16 Eylül 1914 tarih ve 728 numaralı evrak)

[380] Meclis Genel Kurulu'na sunulmuş olan tarih esas alınmıştır.

[381] Ara dönemde vefat eden mebusların vefat tarihlerine ilişkin bir belge rastlanmamıştır.

Abdülmehdi Efendi (Kerbela) yerlerine ise sırasıyla; Sahip Mollazade İsmail Bey, Hacı Emin Bey ve Sami Bey seçilmiştir. İstifa edenlerden Me'mun Berri Efendi (Medine-i Münevvere) yerine Seyit Ahmet Safi Efendi seçilirken Mustafa Şeref Efendi (Konya)'den boşalan mebusluğa ise Hamdi Bey seçilmiştir. Vefat ve istifa edenlerin isimleri ve bu iki duruma ilişkin tarihler aşağıda sıralanmıştır.

İkinci Toplantı Döneminin bitiminden sonra istifa eden mebuslar bulunmaktadır. Bunlardan İsmail Hakkı Bey (Amasya) yerine Doktor Asım Bey, Hayri Bey (Niğde) yerine ise Ebulula Bey seçilmiştir.

Tablo 5: İkinci Toplantı Dönemi Vefat ve İstifa Eden Mebusların Listesi

VEFAT	**TARİH**
Şevket Paşa (Bağdat)	21 Kanun-ı Evvel 1331 (İ:14)
İzzettin Bey (Kastamonu)	24 Kanun-ı Evvel 1331 (İ:15)
Salih Sadi Efendi (Musul)	26 Teşrin-i Sani 1331 (İ:7)
Abdülmehdi Efendi (Kerbela)	2 Şubat 1331 (İ:29)
İSTİFA	**TARİH**
Me'mun Berri Efendi (Medine-i Münevvere)	30 Teşrin-i Sani 1331 (İ:8)
Mustafa Şeref Bey (Konya)	21 Teşrin-i Sani 1331[382]
ARA DÖNEMDE İSTİFA EDENLER	**TARİH**
İsmail Hakkı Bey (Amasya)	9 Haziran 1331[383]
Hayri Bey (Niğde)	30 Teşrin-i Evvel 1332[384]

Kaynak: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi ve Fihrist'ten Türetilmiştir.

4. Üçüncü Toplantı Dönemi

Bu toplantı döneminde 2 mebus vefat ederken, 4 mebus ise istifa ile Meclisten ayrılmıştır. Vefat eden mebuslardan biri olan Mahmut Esat Efendi (Isparta) yerine Cudi Efendi seçilirken, İsmail Mahir Efendi (Kastamonu) yerine ise Rüştü Bey seçilmiştir. İstifa eden mebuslar; Emir Ali Paşa (Şam), Faris El Huri Efendi (Şam), Sami Bey (Kerbela) ve Seyit Bey (İzmir) olarak görülmektedir. Bunların yerine sırasıyla Sami Paşa ve Şefik Bey seçilirken; Sami Bey'den boşalan mebusluk için seçim yapılmamıştır. Seyit Bey'in yerine ise Rahmi Bey seçilmiştir.

[382] *Fihrist*, s.8
[383] *Fihrist*, s.3.
[384] *Fihrist*, s.9.

Tablo 6: Üçüncü Toplantı Dönemi Vefat ve İstifa Eden Mebusların Listesi

VEFAT	**TARİH**
İsmail Mahir Efendi (Kastamonu)	14 Teşrin-i Sani 1332 (İ:5)
Mahmut Esat Bey (Isparta)	28 Mart 1333 (İ:61)
İSTİFA	**TARİH**
Emir Ali Paşa (Şam)	5 Teşrin-i Sani 1332 (İ:3)
Faris El Huri Efendi (Şam)	5 Teşrin-i Sani 1332 (İ:3)
Sami Bey (Kerbela)	13 Şubat 1332 (İ:44)
Seyit Bey (İzmir)	30 Teşrin-i Sani 1332[385]

Kaynak: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi ve Fihrist'ten Türetilmiştir.

5. Dördüncü Toplantı Dönemi

Dördüncü Toplantı dönemindeki mebus hareketliliği gözlemlendiğinde 4 mebusun vefat ettiği, 3 mebusun ise istifa ettiği anlaşılmaktadır. Dördüncü döneminden sonraki ara dönemde ise 4 mebusun istifa ettiği görülmektedir. Ancak bu mebusların bıraktığı boş mebusluklar için seçim yapılmamıştır.

Vefat eden mebuslardan Seyit Haşim Bey (Burdur) yerine Mithat Şükrü Bey, İsmet Bey (İstanbul) yerine ise Osman Bey seçilmiştir. Diğer yandan vefat eden mebuslardan Ebrizade Beşir Efendi (Halep) yerine Ali Münif Efendi; Konstantin Savapulos Efendi (Karesi) yerine ise Haşim Bey seçilmiştir.[386] 1914 Meclis-i Mebusanı'nın dördüncü toplantı döneminde istifa edenler; Nihat Bey (Canik), Zühdü Bey (Hudeyde) ve Servet Bey (Trabzon) seçilirken adı geçen mebuslardan sadece Zühdü Bey'den boşalan mebusluk için seçim yapılmış ve yerine Hasan Rıza Bey seçilmiştir. Mebusların vefat ve istifa tarihleri aşağıda gösterilmiştir. Ara dönemde istifa eden mebuslar ise; Şeyh Safvet Efendi (Urfa), Azmizade Şeyh Beşir Efendi (Halep), Ali Muammer Bey (Karahisar-ı Şarki) ve Mehmet Vehbi Bey (Karesi)'dir.

Tablo 7: Dördüncü Toplantı Dönemi Vefat ve İstifa Eden Mebusların Listesi

VEFAT	**TARİH**
Seyit Haşim Bey (Burdur)	10 Teşrin-i Sani 1333 (İ:3)
İsmet Bey (İstanbul)	10 Teşrin-i Sani 1333 (İ:3)
Ebrizade Beşir Efendi (Halep)	29 Teşrin-i Sani 1333 (İ:11)
Konstantin Savapulos Efendi (Karesi)	24 Kanun-ı Evvel 1333[387]

[385] *Fihrist*, s.2.
[386] Emmanuil Emmanuilidis, *a.g.e.*, s.295.
[387] *Fihrist*, s.7.

İSTİFA	**TARİH**
Nihat Bey (Canik)	6 Mart 1334[388]
Zühdü Bey (Hudeye)	15 Teşrin-i Sani 1333[389]
Servet Bey (Trabzon)	6 Mart 1334[390]
ARA DÖNEMDE İSTİFA EDENLER	**TARİH**
Şeyh Saffet Efendi (Urfa)	2 Temmuz 1334[391]
Azmizade Şeyh Beşir Efendi (Halep)	4 Ağustos 1334[392]
Ali Muammer Bey	25 Nisan 1334[393]
Mehmet Vehbi Bey (Karesi)	13 Nisan 1334[394]

Kaynak: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi ve Fihrist'ten Türetilmiştir.

6. Beşinci Toplantı Dönemi

1914 Meclis-i Mebusanı'nın son döneminde 5 mebus vefat etmiştir. Vefat edenler arasında bulunan Mehmet Nedim Bey (Kengiri) boşalan mebusluğa Behçet Bey seçilmiştir. Adı geçen toplantı döneminde istifa eden mebus bulunmamaktadır.

Tablo 8: Beşinci Toplantı Dönemi Vefat ve İstifa Eden Mebusların Listesi

VEFAT	**TARİH**
Fuat Bey (Divaniye)	14 Kanun-ı Evvel 1334 (İ:26)
Mehmet Emin Bey (Genç)	19 Teşrin-i Evvel 1334 (İ:4)
Mustafa Nedim Bey (Kengiri)	19 Teşrin-i Evvel 1334 (İ:4)
Mahmut Memduh Efendi (Trabzon)	19 Teşrin-i Evvel 1334 (İ:4)
Keygam Efendi (Muş)	2 Kanun-ı Evvel 1334 (İ:20)

Kaynak: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi ve Fihrist'ten Türetilmiştir.

7. Üyelikleri Düşürülen Mebuslar

1914 Meclis-i Mebusanı'nda vefatlar ve istifalar ile yaşanan hareketliliğin yanında, bu yasama dönemi içerisinde üyeliği düşen mebuslar yer almıştır. Meclis-i Mebusan'da mebuslukların düşmesi durumu Kanun-ı Esasi ve Dâhili Nizamname incelemesinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Buna bağlı olarak bir mebusun üyeliğinin düşmesi Kanun-ı Esasi'nin 48. maddesi ile belirlenmiştir. 48. madde şu şekildedir:

[388] *Fihrist,* s.5.
[389] *Fihrist,* s.5.
[390] *Fihrist,* s.6.
[391] *Fihrist*, s.3.
[392] *Fihrist*, s.5.
[393] *Fihrist*, s.7.
[394] *Fihrist*, s.7.

"Meclisi Umumi âzasından birinin hiyanet ve Kanunu Esasiyi nakız ve ilgaya tasaddi ve irtikâp töhmetlerinden biri ile müttehem olduğuna mensup olduğu Heyet azayı mevcudesinin sülüsan ekseriyeti mutlakasile karar verilür veyahut kanunen hapis ve nefyi mucip bir ceza ile mahkûm olur ise azalık sıfatı zail olur ve bu af'alin muhakemesile mücazatı ait olduğu mahkeme tarafından rüyet ve hükmolunur."[395]

Maddede görüldüğü gibi Meclislerden herhangi birine mensup olanların üyeliklerinin düşmesi; vatana ihanet, Kanun-ı Esasi'yi bozmaya ve ortadan kaldırmayı tasarlama durumlarına bağlıdır. Buna da Meclis-i Mebusan çoğunluğunun üçte ikisinin onayının gerektiği ifade edilmektedir.

1914 Meclis-i Mebusanı'nda üyelikleri düşen mebus sayısı 7'dir. Bu mebusların üyeliklerinin düşmesi ile ilgili süreç Sadaret'e gelen bir yazı ile başlamış, izin almamalarına rağmen Meclis'e gelmeyen mebuslar sorulmuş ve Nizamname-i Dâhili'nin 88. maddesi gereğince işlem yapılması istenmiştir.[396]

Dâhiliye Nazırı Sadaret'ten gelen istek üzerine Meclis'te bulunmamış olan Erzurum Mebusu Vartkes, İstanbul Mebusu Zöhrab Efendi, Bitlis Mebusu Minas Çiraz, Ergani Mebusu İstepan Efendi, Van Mebusları Vramyan Efendi ve Papazyan Efendi, Kayseri Mebusu Tomayan Efendilerin durumlarını anlatan 22 Kasım 1916 tarihli bir yazıyı Sadrazam'a göndermiştir.[397] Bunların dışında ayrıca Basra Mebusları İsa Ruhi Efendi, Süleyman Fevzi Efendi ile Abdürrezzak Efendi ve Ammare Mebusu Abdülkerim Efendiler ile ilgili Sadaret tarafından yazılan bir yazı ile Dâhiliye Nezareti'nden bilgi talep edilmiştir. Dâhiliye Nezareti'nde adı geçen mebuslarla ilgili incelemeler yapıldıktan sonra sonuçları Meclis-i Mebusan'a bildirilmiştir. Ayrıca Basra Mebusları; İsa Ruhi Efendi, Abdullah Saib, Müntefek Mebusu Mehmet Kureyş, yine Basra Mebusu Süleyman Fevzi, Mekke-i Mükerreme Mebusları Şerif Abdullah ve Hüseyin Şibi Efendi ile Cidde Mebusu Şerif Faysal'ın durumlarının Meclise bildirilmesi 25 Kasım 1916 tarihinde istenmiştir.[398]

---

[395] Suna Kili, Şeref Gözübüyük**,** *a.g.e.*, s.42.

[396] *BOA. DH.İ.UM.* 12-2/4-16 1335.Ra.9 (Daire-i Saderet'ten Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 332908 umumi, 728 hususi numaralı ve 2 Teşrin-i Sani 1332 tarihli belge)

[397] *BOA. DH.İ.UM.* 12-2/4-16 1335.Ra.9 (Dâhiliye Nezareti'nden Sadrazam'a gönderilen 8527 umumi, 691 hususi numaralı ve 9 Teşrin-i Sani 1332 tarihli belge)

[398] *BOA. DH.İ.UM.* 12-2/4-16 1335.Ra.9 (Daire-i Saderet'ten Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 333332 umumi, 766 hususi numaralı ve 12 Teşrin-i Sani 1332 tarihli belge). Basra Mebusu Süleyman Fevzi Bey ve Ammare Mebusu Abdülkerim hakkındaki tetkikatın neticelenmemesi nedeniyle izin almamış olan ve kayıp mebuslar hakkında yapılması gereken muamelenin bildirilmesi Talat Bey tarafından talep edilmiştir.

Mebuslar içerisinde Müntefek Mebusu Mehmet Kureyş Efendi'nin Basra bölgesinde İngilizlerle birlikte çalıştığı haber verilirken[399], izinli olan Havran Mebusu Şekip Arslan Bey'in yapılan araştırma sonrasında Cebel-i Lübnan Müslümanlarından teşkil edilen gönüllü kıtaatında Dürzilerle münasebetlerde bulunduğu 4. Ordu Kumandanlığı tarafından 26 Şubat 1917 tarihinde bildirilmiştir.[400] Basra Mebusu Süleyman Fevzi Efendi'nin eskiden beri yine Basra Mebusu Seyyid Talip Efendi ile beraber hareket edip İngilizlere hizmet ettiği ve Ammare Mebusu Abdülkerim Efendi'nin ise orduya hizmet ettiği dile getirilmiştir. Ayrıca Mekke-i Mükerreme Mebusu Şebi Efendi'nin kötü bir hal içerisinde olduğuna dair bir bilgi bulunmadığı da 25 Aralık 1917 tarihinde bildirilmiştir.[401]

Meclis-i Mebusan kendisine gelen malumat üzerine vefat ettikleri ifade edilen Erzurum Mebusu Vartkes, İstanbul Mebusu Zöhrab, Ergani Mebusu İstepan, Van Mebusları Vramyan ve Papazyan ile Meclis toplantılarına katılmamış olan Bitlis Mebusu Çiraz, Kayseri Mebusu Tomayan Efendilerin yerine Kanun-ı Esasi'nin 74. maddesi gereğince diğerlerinin seçilmesini talep etmiştir.[402]

Daha sonra Dâhiliye Nezareti tarafından yapılan incelemeler sonucunda Meclise katılmamış mebuslar hakkında da bilgi verilmiştir. Basra Mebusu Abdullah Saib Efendi, Bağdat Mebusu Şevket Paşa, Kerbela Mebusu Mehdi Bey, Mekke-i Mükerreme Mebusu Şerif Abdullah, Cidde Mebusu Şerif Faysal, Şam Mebusu Emir Ali Paşa, Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi ve İzzettin Bey, Konya Mebusu Mustafa Şeref Bey, Musul Mebusu Salih Sadi Efendi, Hakkâri Mebusu Hamza Bey, Sana Mebusu Seyit Abdülkadir Efendi, Taizz Mebusu Ali Osman Bey, Medine-i Münevvere Mebusu Me'mun Efendi Meclise malumat verilen mebuslar olmuştur.[403]

Yukarıda adı geçen mebuslardan Vartkes Efendi[404] ve Zöhrab Efendi[405]'nin Diyarbakır'a gittiklerinde Çerkes Ahmet ve çetesi tarafından katledildikleri

---

[399] *BOA. BEO.* 4447/333497 1335.Ra.05 (Dâhiliye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Dâhiliye Müdüriyeti tarafından Sadaret'e gönderilen 8834 Umumi, 796 Hususi numaralı ve 18 Aralık 1916 tarihli yazı)

[400] *BOA. DH.İ.UM.* 12-2/4-30 1335.C.9 (Meclis-i Mebusan'dan Sadaret'e gönderilen 93 numara ve 13 Şubat 1332 tarihli belge).

[401] *BOA. BEO.* 4495/337118 1336.Ra.01 (Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 12411 umumi, 22 hususi numaralı 25 Aralık 1917 tarihli evrak)

[402] *BOA. DH.İ.UM.* 12-2/4-16 1335.Ra.9 (Meclis-i Mebusan'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 38 numaralı ve 29 Teşrin-i Sani 1332 tarihli belge)

[403] *BOA. DH.İ.UM.* 12-2/4-16 1335.Ra.9 (Meclis-i Mebusan İdare Dairesi tarafından hazırlanmış olan 15 ve 16 Teşrin-i Evvel 1332 tarihli belge)

[404] Vartkes Efendi'nin üyeliğinin düşmesi hakkında bakınız: *Fihrist***,** s.2.

[405] Zöhrab Efendi'nin üyeliğinin düşmesi hakkında bakınız: *Fihrist*, s.3. Zöhrab ve Vartkes Efendilerin tutuklanma ve öldürülmeleri hakkında bkz.: Emmanuil Emmanuilidis, *a.g.e.*, s.297.

bildirilmiştir. Ergani Mebusu İstepan Efendi[406]'nin ise hayatta olmadığı ve Bitlis Mebusu Minas Çiraz[407]'ın seferberlik ilanından sonra Avrupa'ya gittiğini, bu nedenle Meclise devam etmediğinden mebusluğunun düşürüldüğü görülmektedir. Bunların dışında Tomayan Efendi'nin seferberlikten üç, dört ay evvel İstanbul'dan İngiltere'ye eşinin yanına giderek dönmediği Polis Müdüriyeti tarafından bildirilmiştir.[408] Van mebuslarından Vramyan Efendi[409]'nin Van İsyanı sırasında Bitlis'te öldüğü belirtilirken, Papazyan Efendi[410]'nin ise Muş'ta çetelere katılarak öldürüldüğü haber verilmiş ve 22 Kasım 1916 tarihinde yazılan yazı ile mebuslukların düşürüldüğü bildirilmiştir.[411] Buna göre mebuslukları düşen mebuslar şu şekilde sıralanabilir:

Tablo 9: 1914 Meclis-i Mebusanı'nda Üyelikleri Düşen Mebusların Listesi

MEBUSUN ADI	**TARİH**
Vartkes Efendi	15 Teşrin-i Sani 1332
İstepan Efendi	15 Teşrin-i Sani 1332
Zöhrab Efendi	15 Teşrin-i Sani 1332
Minas Efendi	28 Teşrin-i Sani 1332
Tomayan Efendi	28 Teşrin-i Sani 1332
Vramyan Efendi	15 Teşrin-i Sani 1332
Vahan Papazyan Efendi	15 Teşrin-i Sani 1332

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri ve Fihrist'ten Türetilmiştir.

Tabloda da görüleceği üzere mebusluğu düşen mebus sayısı 7 olup 1914 Meclis-i Mebusanı'nın 3. toplantı döneminde üyeliklerinin düşürüldüğü görülmektedir. Üyelikleri düşen mebuslardan İstepan Efendi'nin yerine Reşit Paşa seçilirken, Zöhrab Efendi'nin yerine İsmet Bey, Tomayan Efendi'nin yerine ise Mustafa Şeref Bey seçilmiştir.

[406] İstepan Efendi'nin üyeliğinin düşmesi hakkında bakınız: *Fihrist,* s.2.
[407] Minas Efendi'nin üyeliğinin düşmesi hakkında bakınız: *Fihrist,* s.3.
[408] *BOA. DH.İ.UM.* 12-2/4-16 1335.Ra.9 (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden gönderilen 3122 numaralı ve 13 Teşrin-i Sani 1332 tarihli belge). Ayrıca bakınız: Tomayan Efendi'nin üyeliğinin düşmesi hakkında bakınız: *Fihrist*, s.8.
[409] Vramyan Efendi'nin üyeliğinin düşmesi hakkında bakınız: *Fihrist*, s.10.
[410] Vahan Papazyan Efendi'nin üyeliğinin düşmesi hakkında bakınız: *Fihrist*, s.10.
[411] *BOA. DH.İ.UM.* 12-2/4-16 1335.Ra.9 (Dâhiliye Nezareti'nden Sadrazam'a gönderilen 8527 umumi, 691 hususi numaralı ve 9 Teşrin-i Sani 1332 tarihli belge)

İKİNCİ BÖLÜM

MECLİS-İ MEBUSAN'IN İŞLEVSEL ANALİZİ

A. MECLİS'İN HUKUKSAL YAPISI VE ÖZELLİKLERİ

1. Kanun-ı Esasi'den Kök Alan Hukuki Yapı

1.1. Kanun-ı Esasi'ye Göre Meclis-i Mebusan'ın Açılışı ve Kapanışı

Meclis-i Mebusan'ın işleyişi iki hukuksal metne göre düzenlenmiştir. Bunlardan ilki *Kanun-ı Esasi* diğeri ise *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*'dir. Meclis-i Mebusan'ın açılışı ve kapanışına ilişkin hükümler Kanun-ı Esasi'den kök almaktadır. 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-ı Esasi, önce 1909 yılında sonrasında 1914-1918 yılları arasındaki çeşitli dönemlerde yeniden düzenlenmiştir. Buna bağlı olarak Meclis'in açılış ve kapanışına dair maddelerinde de değişiklikler olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin yasama makamı *Meclis-i Umumi*'dir. Bu Meclis iki kanattan meydana gelmektedir. Bu kanatlardan biri *Meclis-i Mebusan* diğeri ise *Meclis-i Ayan*'dır. (madde 42).[412] Kanun-ı Esasi'de Meclis-i Mebusan'ın açılış ve kapanışı, seçim yapılıp Meclis'in yeniden açılması şartıyla padişahın yetkisindedir (madde 7).

Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesi 22 Ağustos 1909 tarihinde değiştirilmiştir. Meydana getirilen değişiklikle Meclis-i Umumi'nin görev süresi içerisinde açılışı, tatili, olağanüstü hallerde vaktinden önce toplantıya çağrılması bazı koşullara bağlanmıştır. Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesine bağlı olarak Meclis-i Mebusan'ın üç ay içerisinde seçimler yapılıp yeniden toplanması ve Meclis-i Ayan'ın onay vermesi durumunda padişahın fesih kararı vermesi hüküm altına alınmıştır.[413]

Maddede yapılan bir diğer değişiklik 28 Mayıs 1914 tarihindedir. Buna göre Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesi gereğince padişaha Meclis-i Mebusan'ı; feshetmek,

[412] Suna Kili, Şeref Gözübüyük**,** *a.g.e.*, s.41. Ayrıca bakınız: Mehmet Yıldız, *Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.86.
[413] *A.e.*, s. 88-89. Ayrıca bkz.: *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi***,** Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.4.

toplantı yılının yarısını geçmemek ve o toplantı yılı içerisinde yasama senesini tamamlamak koşulu ile tecil ve tatil etmek yetkisi yeniden tanınmıştır.[414] Böylece Meclis'in feshini zorlaştıran koşullar ortadan kaldırılmıştır.[415] Sonrasında 7. maddede 11 Şubat 1915 tarihinde bir değişiklik gerçekleştirilmiştir.

Bu kez padişaha Meclis-i Umumi'nin; olağanüstü toplantıya davet edilebilmesi, yasama senesinin 3 ayı geçmemek ve tekrar etmemek şartıyla tecil edilebilmesi, toplantı senesi içerisinde süresini tamamlamak üzere meclisin belli bir zaman için tatile çıkarılabilmesi, Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesi gereğince Heyet-i Mebusan'ın gerektiği zaman feshedilebilmesi yetkisi verilmiştir. Son olarak Kanun-ı Esasi'de 9 Mart 1916 tarihinde bir değişiklik yapılmıştır. Bununla birlikte padişaha 4 ay içerisinde seçim yapılarak yeniden toplanılması koşuluyla Meclis-i Mebusan'ın feshi yetkisi verilmiştir.[416]

Kanun-ı Esasi uyarınca Meclis-i Umumi her sene teşrin-i sani başlangıcında irade-i seniyye ile toplanmalı ve irade-i seniyye ile mart ayı başında kapanmalıdır (madde 43).[417] Bu hükmü içeren Kanun-ı Esasi'nin 43 madde 21 Ağustos 1909 tarihinde yapılan değiştirilmiştir. Meclisin davet beklemeksizin teşrin-i sani başında toplanması ve mayıs ayı başında irade-i seniyye ile kapanması şeklinde düzenlenmiştir.[418]

Madde üzerinde 28 Mayıs 1914 tarihinde bir başka değişiklik gerçekleştirilmiştir. Meclis-i Umumi'nin her iki heyetinin teşrin-i sani ayı başında, erteleme olmuş ise erteleme süresinin sonunda davetsiz olarak toplanması koşulu getirilmiştir. Meclis'in toplantı süresinin 6 ay[419] olduğu ve bu sürenin sonunda irade-i seniyye ile kapanması, ayrıca Meclis-i Umumi feshedildiği halde 4 ay sonra toplanacak olan yeni Meclis toplantısının içtima-i fevkalade (olağanüstü toplantı) hükmünde ve iki ay süreli olması şartı Kanun-ı Esasi'ye konulmuşur. Bu sürenin

---

[414] *A.e.*, s. 93.
[415] Cem Eroğul, "1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, s.112.
[416] *A.e.*, s. 94.
[417] Suna Kili, Şeref Gözübüyük**,** *a.g.e.*, s. 41. Ayrıca bkz.: Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1982, s.4.
[418] Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g***.e.**, s. 91. Tarhan Erdem, *a.g.e.*,s.17.
[419] 11 Şubat 1915 tarihinde 43. Madde üzerinde yapılan değişiklikle toplantı süresinin 4 ay olduğu ifade edilmiştir. *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.12. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 94. Tarhan Erdem, *a.g.e.,*s.19.

istenirse uzatılabileceği, ama ertelenemeyeceği belirtilmiştir. Bununla birlikte Meclis 4 yıl açık olacaktır. Yasama faaliyetine teşrin-i sani ayı başında başlayacaktır.[420]

Kanun maddesinde 11 Şubat 1915 tarihinde yapılan bir diğer değişiklik ile Meclis-i Umumiyi oluşturan her iki Meclis'in teşrin-i sani başında toplanması, bir önceki dönemde uzatma meydana gelmişse ertelenme süresinin sonunda davetsiz olarak açılması hükmü getirilmiştir. Bu Meclisin toplanma süresi ise 4 ay olarak tespit edilmiştir.[421]

Meclis'i vaktinden önce açmak, kapamak, toplantı süresini uzatmak ve kısaltmak yetkisi Kanun-ı Esasi ile Padişaha verilmiştir (madde 44). Madde üzerinde 21 Ağustos 1909 tarihinde yapılan düzenlemeyle, padişaha Meclisi bizzat ya da mebusların çoğunluğunun yazılı isteği ile vaktinden evvel açmak ve Heyet-i Umumiye'nin kararı ile veya kendi isteği üzerine toplantı süresini uzatmak imkânı verilmiştir (madde 44).[422]

Kanun-ı Esasi'ye göre Meclis-i Mebusan seçimleri 4 senede bir yapılacaktır. Mebuslar, bu süre bittiğinde yeniden aday olabileceklerdir (madde 69).[423] Sonrasında maddede 21 Mart 1918 tarihinde bir değişiklik daha yapılmıştır. Meclis savaş durumunu da gözeterek, görev süresinin dördüncü ve son senesinde ordu seferberlik ilan edip, savaşta bulunduğu bir sırada Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan mevcut üyelerinin üçte ikisi ile müzakereye başlayabilecektir. Ayrıca her iki Meclis'in mutlak çoğunluğunun kabul edeceği bir kanun ile Meclis'in görev süresinin uzatılabilecektir.[424]

Kanun-ı Esasi hükmünce Meclis-i Umumi her dönem padişah tarafından; devletin iç ve dış ilişkileri, toplantı senesindeki gelişmeler ve alınabilecek tedbir ve girişimler hakkında yapacağı bir konuşmayla açılacaktır. Meclis'in açıldığı gün toplantıya padişahı temsilen sadrazam da katılabilecek (madde 45);[425] mebuslar sadrazamın huzurunda veya o gün yoksalar meclis başkanı huzurunda; padişaha,

---

[420] Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.,* s. 93-94. Ayrıca bkz.: Tarhan Erdem, *a.g.e.*,s.19.
[421] *A.e.*, s. 94. Ayrıca bkz.: Tarhan Erdem, *a.g.e.*,s.21.
[422] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi, Matbaa-i Amire*, İstanbul 1328, s.11. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 91.
[423] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi***,** Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.16.
[424] Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 96.
[425] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi***,** Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.11. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, a.g.e., s. 41.

Kanun-ı Esasi'ye ve vatana sadakat üzerine yemin ederek göreve başlayacaklardır (madde 46).[426]

1.2. Kanun-ı Esasi'de Meclis-i Mebusan-Hükümet İlişkileri

Meclis-i Mebusan ile hükümet arasındaki ilişkiler de Kanun-ı Esasi ile düzenlenmiştir. 1909 değişiklikleri ile birlikte padişah, 1876 Kanun-ı Esasi'sinde yer alan hükümetin atanması hakkındaki haklarını kaybederek yalnızca sadrazamın ve şeyhülislamın seçilip atanması yetkisine sahiptir. Bu hüküm gereğince sadrazamın oluşturduğu bakanlar kurulunun; onaylanması, gerektiğinde usulüne göre görevden alınması ve değiştirilmesi hakkına sahiptir (madde 7).[427] Ancak bir diğer Kanun-ı Esasi maddesi ile hükümetin Meclise karşı sorumlu olduğunun altı çizilmiştir (madde 30). 7. madde üzerinde 28 Mayıs 1914 tarihinde yapılan bir düzenleme ile birlikte Meclis-i Mebusan'ı feshetmek, toplantı yılının yarısını geçmemek ve o toplantı yılı içinde oturumları tamamlanmak koşuluyla tecil ve tatil etmek hakları yeniden padişaha tanınarak yürütme kuvvetinin yasama önünde güçlendirilmesi amaçlanmıştır. [428]

Kanun-ı Esasi'de hükümet ile Meclis-i Mebusan arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir diğer hüküm 35. maddedir. Üzerinde anlaşılamayan bir konu olduğunda, hükümet görüşünde ısrar ederse ve Meclis-i Mebusan da oy çokluğu ve etraflı bir gerekçe beyanıyla bu kararı kesin olarak reddederse hükümetin düşmesi gündeme gelir. Bunun dışındaki bir diğer seçenek de yeniden seçime gitmek üzere Meclis'in padişah tarafından feshedilmesidir.[429] Ancak

35. maddede 1909 yılında değişiklik yapılmıştır. Sonuçta hükümet ile Meclis-i Mebusan arasındaki bir anlaşmazlıkta hükümet kararında ısrar eder, Meclis de kesinlikle ve tekrar hükümetin kararını reddederse hükümet için iki koşul ön plana çıkarılmıştır; ya Meclisin kararını kabul ya da istifa etmek. Hükümet, bu kararlardan ilkini tercih edip istifa ederse ve yerine gelen hükümet de sabık hükümetin kararında ısrar ederse bunu da Meclis gerekçeli kararıyla yine reddederse bu kez 7. madde devreye girerek yeniden seçimlere başlanmak üzere padişah Meclis'i feshedebilirdi.

---

[426] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi***,** Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.11. Ayrıca bkz.: *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.13.
[427] Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 90. Ayrıca bkz.: Bülent Tanör, *a.g.e.*, s.193.
[428] *A.e.*, s. 93.
[429] *A.e.*, s. 40.

Yeni seçilen Meclis, bir önceki Meclis'in kararını uygun bulursa, mebusların oyu ile alınacak kararın geçerliliği hükmü getirilmiştir.[430]

Madde üzerinde 28 Mayıs 1914 tarihinde yeniden düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme sonucunda hükümet ile Meclis-i Mebusan arasında anlaşmazlık yaşanması durumunda ne yapılacağı anlatılmıştır. Anlaşmazlığa neden olan maddede hükümet teklifinde ısrar eder, Meclis-i Mebusan da oy çokluğuyla reddederse hükümetin değiştirilmesi ya da yeniden ve dört ay içerisinde seçilmesi yetkisi padişahta olacaktır. Ayrıca padişah yeniden toplanmak üzere Meclis'i feshedebilecektir. Yeni oluşan Meclis öncekinin kararında ısrar ederse, bu karar kabul edilecektir.[431] 35. madde 9 Mart 1916 tarihinde yapılmış olan bir düzenleme ile Kanun-ı Esasi'den kaldırılmıştır.[432]

Kanun-ı Esasi, 1909 değişiklikleri ile hükümete Meclis-i Mebusan kapalı olduğu ve çağırılması ve toplanmasına zaman bulunmadığı bir dönemde yasa koyma yetkisi vermiştir. Ayrıca yürürlüğe konulan muvakkat kanun ya da kanunların hükümet tarafından Meclis'in ilk oturumunda genel kurula getirilmesi koşulu getirilmiştir. Böylece hükümet karşısında Meclis daha da güçlendirilmiştir (madde 36).[433] Muvakkat kanunlar 1914-1918 yasama dönemi boyunca varlığını korumakla birlikte Meclis-i Mebusan tarafından sorgulanan bir konu olmuştur.

Muvakkat kanun, Meclis-i Mebusan'dan çıkacak bir kanunla mı yoksa yine onun tarafından red veya kabul edilmesinden sonra mı yürürlükten kalkacaktı yoksa sıradan bir kanun statüsünde mi olacaktı? Bu mesele ilk defa 21 Temmuz 1914 tarihli Tekâlif-i Fevkalade Kanun-ı Muvakkati'nin görüşmeleri esnasında gündeme gelmiştir. Yapılan tartışmaların ardından alınan kararla bir kanun-ı muvakkat Meclis-i Mebusan tarafından reddedilirse bu kanun uygulamadan kaldırılacaktır. Eğer aynen veya tadilat yapılarak kabul edilirse, sıradan kanunlar gibi işlem görecektir.[434]

---

[430] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi***,** Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.9. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 90.
[431] Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 93.
[432] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.10. Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 95.
[433] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi***,** Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.9. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 90.
[434] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade, D:3, İ:40, C.2, s. 526.

1876 Kanun-ı Esasisi ile gelen ve diğer dönemlerde de yürürlükte olan anayasa maddeleri ile hükümet üyelerinin hangi durumlarda yargılanmalarının yapılacağı anlatılmıştır. Buna göre Meclis-i Mebusan üyelerinden bir veya birkaçı Meclis'in vazifesi dâhilinde, bir hükümet üyesi hakkında şikâyetçi olabilirdi. Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi gereğince Meclise havalesinin mümkün olup olmadığının müzakeresi ile görevli şubede incelenmesi için Meclis-i Mebusan başkanına söz konusu şikâyet iletilecektir. Meclis Başkanının almış olduğu karar 3 gün içerisinde görevli şubeye gönderilecektir. Şube, gerekli incelemeleri yaptıktan ve şikâyetçi olan kişiyi dinledikten sonra ekseriyetle şikayetin görüşülebileceğine karar verilirse, buna dair olan kararname Meclis-i Mebusan'da okunacaktır. Şikâyet olunan kişi bizzat veya bir aracı ile açıklamalarını yapabilecektir. Meclisin mevcut üyesinin mutlak çoğunluğu muhakemeyi kabul ederse ilgili mazbata önce sadarete ardından padişah onayına sunulacaktır. Kabul edildiği takdirde meselenin Divan-ı Ali'ye sevki gerçekleştirilecektir (madde 31).

Görüldüğü üzere Meclis, Divan-ı Ali, hükümet üyelerinin görevde kaldıkları süreler dâhilinde hakkındaki şikâyetlerin incelendiği ve yargılanmalarının yapıldığı onay makamlarından biri haline gelmiştir.[435] Hükümet üyelerinin bir suç ile itham edildiklerinde yargılanmasının "kanun-ı mahsus" ile yapılacağı da Anayasa'nın ilgili maddesinde dile getirilmiştir (madde 32). Vekiller memuriyetleri dışındaki davalarda diğer Osmanlı vatandaşlarıyla eşit statüde sayılacak ve yapılan şikâyetlerin muhakemesi ait oldukları mahkemelere havale edilecektir (madde 33). [436]

Heyet-i Vükela üyeleri 1876 Kanun-ı Esasisi'nin yürürlükte olan 37. maddesiyle Meclis-i Mebusan görüşmelerine bizzat veya mahiyetindeki bir memur ile katılabilme hakkına sahiptir. Ayrıca istediği takdirde Meclis üyelerinin önüne geçip konuşabilme hakkı da bulunmaktadır (madde 37).[437]

Meclis-i Mebusan ve hükümet arasındaki ilişkide soru önergeleri Meclis-i Mebusan'ın hükümet üzerinde kurduğu bir denetim mekanizmasıdır. Bu çerçevede hükümet, Meclisten gelen soruları yanıtlamak zorundadır. Kabine üyelerine bir mebus tarafından sorulan sorular için Meclisin çoğunluğunun onayı gerekmektedir. Soru sorulacak olan hükümet üyesi Meclise davet edildikten sonra ya kendisi ya da

[435] *A.e.*, s. 7-8. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 41.
[436] Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 41.
[437] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi***,** Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s. 9-10.

maiyetindeki memurlardan birini genel kurula göndererek sorulara cevap verecektir. Hakkında şikâyet olunan hükümet üyesi ayrıca sorulan soruyu ya da soruları sorumluluğunu üzerine alarak vereceği cevabı erteleme hakkına sahiptir. Madde ile ayrıca çoğunluk kararıyla güven oylaması yapılması koşulu da getirilmiştir. Güvenoyu alamayan bakanın kabine üyeliğinin düşmesinin önü açılırken, güvenoyu alamayan sadrazam ise kabinin düşmesi hükmü getirilmiştir (madde 38).[438] Böylece yasamanın, yürütme üzerinde etkisi ve denetimi arttırılmıştır.

1.3. Kanun-ı Esasi'ye Göre Anayasa ve Yasa Yapma Usulü

Kanun-ı Esasi'nin "Mevadd-ı Şetta" isimli kısmında yer alan 115. ve 116. maddeleri anayasanın düzenlenmesi esaslarını belirlemektedir. Kanun- Esasi'nin "hiç bir sebep ve bahane ile tatil veya icradan ıskat edilemeyeceği" dile getirilirken (madde 115), yeni bir Kanun-ı Esasi yapmak yerine mevcut olanın sadece düzeltilmesinin yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Kanun-ı Esasi'nin herhangi bir maddesinin değiştirilmesi teklifi hükümet ile birlikte Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'a aittir. Her iki Meclis de toplam üye sayısının üçte iki çoğunluğuyla Kanun-ı Esasi değişikliğini onaylamalı ve değişiklik teklifi padişah tarafından tasdik edillip konu ile ilgili irade-i seniyye yayınlamalıdır. Maddenin eski hali irade-i seniyye yayınlanana kadar yürürlükte kalacaktır (madde 116).[439]

Kanun-ı Esasi'nin değiştirilmesi gerekliliği henüz 1908 yılında oraya atılırken bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Kanun-ı Esasi'nin padişahın haklarını koruduğu için görünüşte bir anayasa olduğu fikri ortaya atılırken, milli bir ihtilalle ortaya çıkmadığı dile getirilmiştir. Yine aynı şekilde Kanun-ı Esasi'nin kurucu meclis ile oluşturulmadığı, henüz denenmemiş bir anayasa olduğu da söylenmiştir.[440]

Meclisin en önemli yetkisi kanun çıkarma kuvvetidir. Bu yetki 1876 Kanun-ı Esasisi'nde bir kanunun teklif edilmesinden onaylanıp yürürlüğe girmesine Padişah tam anlamıyla yetkiliydi. Meclis-i Mebusan'ın kanun teklif etmesi "vazife-i muayene"si içesinde serbest bırakılmıştı. Yeni yasa çıkarmak ya da mevcut yasada düzenleme yapma önerisinde bulunmak, Sadaret makamı aracılığı ile yapılmalı ve

---

[438] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.10-11. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 90-91.
[439] *A.e.*, s.29-30. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 51.
[440] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi*, s.20-21.

padişahtan izin istenmeliydi (madde 54).[441] Bu durum 1909 Anayasa düzenlemesiyle birlikte ortadan kalkmış; Meclis-i Mebusan, Meclis-i Ayan ve Heyet-i Vükeladan her biri izin almadan kanun teklif etmeye yetkili kılınmıştır.

Mebusan ve Ayan Meclisleri yeniden veya mevcut halinde düzenlemeler yaparak kaleme aldıkları kanun layihalarını birbirlerine gönderirlerdi. Her iki Meclis'in onayını alan kanun layihası en son padişahın onayına sunulurdu (madde 53).[442] Böylece meclisler padişahın yetki ve denetiminden bağımsız yasama sürecine dâhil edilmişlerdi.[443] Meclis-i Mebusan'da ve Meclis-i Ayan'da kabul edilen kanun layihası padişaha arz edilirdi. Padişah, onaylamak ya da iki ay içerisinde yeniden görüşülmesi isteği ile kanun layihasını geri gönderme yetkisine sahipti. Anayasa gereği geri gönderilen kanun layihası her iki meclisin üçte iki çoğunluğunca kabul edildiği takdirde tekrar padişaha arz edilebilirdi. Kendisine bir kez daha gönderilen kanun tasarısını padişah onaylamak zorundaydı. Ayrıca meclislerde müstaceliyetine karar verilmiş olan kanun layihalarının padişah tarafından 10 gün içerisinde onaylanması zorunluluğu da bulunmaktaydı (madde 54).[444]

Kanun layihasının hem Mebusan Meclisi hem de Ayan Meclisinde maddeleri okunduktan sonra her kanun maddesi için oylama yapılması ve Meclislerin mutlak çoğunluğu ile kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca kanun maddelerinin kabul edilmesinden sonra kanun layihasının bütünü için de oylama yapılmasına karar verilmiştir (madde 55).[445] Mebusan ve Ayan Meclisleri, Heyet-i Vükela'dan gelecek vekilleri, kendi meclis üyelerinden olmayanları; resmen davet olunmuş memurlar dışındaki bir kişiyi, gerek asaleten gerekse vekâleten herhangi bir kanun maddesi hakkında görüş beyan etmesini kabul edemez ve beyanlarını dinleyemezdi (madde

---

[441] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi***,** Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.13. Ayrıca bkz.: *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.15; Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 42, Bülent Tanör**,** *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Yayınları, 13. Baskı, İstanbul 2005, s.139.

[442] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.15. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 91.

[443] Bülent Tanör, *a.g.e.*, s. 15.

[444] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.15. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.91.

[445] *A.e.*, s.15.

56).[446] Meclis görüşmeleri herkese açıktır. Ancak Heyet-i Vükela'nın isteği veya Meclis-i Mebusan üyelerinden 15'inin teklifiyle görüşmeler gizli olarak yapılabilecektir (madde 78).[447]

Kanun yapımında dikkati çeken bir nokta da Kanun-ı Esasi'nin 118. maddesidir. 1876 Kanun-ı Esasisi'nde adı geçen madde yürürlükteki kanunların kaldırılmadıkça ya da değiştirilmedikçe uygulanması koşulunu içermektedir. 1909 yılındaki değişikliklerle birlikte maddeye yapılan ek sonucunda kanun veya nizamnamelerin düzenlenmesinde güncel gereksinmelerin ve din kurallarının gözetilmesi hükmü getirilmiştir.[448]

Kanunların uygulanmasına yönelik Kanun-ı Esasi maddelerinden biri de 85. maddedir. Bu madde ile her davanın ait olduğu mahkemede görüleceği belirtilirken, hükümetle halk arasındaki davalara genel mahkemelerin bakması koşulu meydana getirilmiştir. Madde 28 Şubat 1916 tarihinde değiştirilmesi talebiyle Meclis-i Mebusan'da görüşülmüştür. Kanun-ı Esasi değişikliği teklifi Artin Boşgezenyan Efendi (Halep) tarafından verilmiştir.[449] Meclis-i Mebusan Genel Kurulundaki görüşmelere 27 Ocak 1917 tarihinde başlamıştır. Artin Boşgezenyan Efendi'nin teklifi şu şekildedir:

"Mahkemeler, rüyet eyledikleri hususatın mabihittatbiki olan mevaddı kanuniyye beyninde mübayenet görürlerse, Kanunu Esasi ahkamını sair kavanin ve nizamatın cümlesine ve kavanini saireyi evamir ve nizamata tercih eylemeye mecburdurlar. Ve bir kanun ve nizamı icrasından kendisini mutazarrır addeden şahıs o kanun veya nizamın Kanunu Esasi'ye mugayir olduğundan bahisle mahkemeye istida verir ve Mahkeme dahi işbu iddiayı haklı görürse, Kanunu Esasi'ye mugayyir olan o kanunun, müsteidi hakkında icra olunmamasına karar vermekle mükelleftir."[450]

Kanun-ı Esasi'de yapılmak istenilen düzenleme ile mahkemelerin bakacakları davalarda anayasa ile diğer kanun ve düzenlemeler arasında çelişki gördüklerinde

---

[446] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.15. Ayıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 43.
[447] *A.e.*, s.21. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.46.
[448] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.30. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.92; Cem Eroğul, "1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri", *100. Yılında Jön Türk Devrimi*, s.98.
[449] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:35, C:2, s. 185.
[450] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:30, C:2, s. 32.

anayasa hükmünü uygulanması istenmektedir. Ayrıca mahkemenin verdiği kararın anayasaya aykırı olduğunu iddia eden bir kimsenin dilekçe vererek mahkemeye başvurma hakkı olması talep edilmektedir. Tartışmalar sırasında teklifi, Layiha Encümeni adına değerlendiren Mehmet Şefik Efendi (Bayezid) mahkeme ve dairelerin istinaf mahkemesine dönüşeceğini, yasama makamının yürürlüğe koydukları kanunların Kanun-ı Esasi karşısında hükmünü yitireceğini dile getirmiştir. Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'da yapılan tartışmaların ardından kanun teklifinin görüşülmesine yer olmadığı belirtilerek kanunlaştırılmamıştır.[451]

Yasa koyucunun meydana getirmiş olduğu kanunların yorumlanması konusu ise Kanun-ı Esasi'nin 117. maddesi ile belirlenmiştir. Yorumlanması gereken kanun adli işlere bağlı bir konu ise Temyiz Mahkemesi, mülki idareye bağlı bir konu ise Şura-yı Devlet, Kanun-ı Esasi maddesi ile ilgili bir konu ise Meclis-i Ayan görevlendirilmiştir.[452] Böylece Kanun-ı Esasi'nin yorumlanması Meclis-i Ayan'ın sorumluluğuna terk edilmiştir.

Kanun-ı Esasi'nin 117. maddesi yeniden düzenlenmek için 14 Şubat 1916 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşülmesine başlanmıştır. 117. madde ile hali hazırda yürürlükte olan bir kanunun yorumlanması gerekirse bunu hangi makamın yapacağı hüküm altına alınmıştır. Değişikliğe ilişkin ilk açıklama hükümet adına Halil Bey (Menteşe) tarafından yapılmıştır. Halil Bey, öncelikle yapılan değişikliklerin geleceğe yönelik ve herkesi kapsaması gereği üzerinde durmuş ve kanunların yorumlanmasının belirli makamlar tarafından sınırlandırılmasını yasama makamına saldırı olarak yorumlamıştır. Bu anlamda Kanun-ı Esasi'nin yorumlanmasının yasama kanatlarından sadece Meclis-i Ayan'a verilmesine karşı çıkarak; bu durumun bir yorumlama değil, Meclis-i Mebusan'ın görüşmelerini tatil etmek anlamına geldiğini vurgulamıştır. Halil Bey, Kanun-ı Esasi'nin ilgili maddesiyle Meclis-i Ayan'a "muzır" bir hak verildiğini, bunun ise Meclis-i Mebusan'ın görevlerini sınırlandırdığını ifade etmiştir. Halil Bey konuşmasına şöyle devam etmiştir:

"…Meclis-i Mebusan yeni tecessüs etmiş olması dolayısıyla Kanun-ı Esasimizde evvel emirde Meclislerden geçmemiş yani hükümetçe tanzim edilmiş bir şekilde

[451] *A.e.*, s.34.
[452] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi,* Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.30. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.51.

bulunduğunda dolayı Meclis-i Mebusan'ın vazifesini mümkün olduğu kadar tahdit edebilmek için bir kere Şura-yı Devlet vasıtasıyla idareye müstenit kanun mahiyetinde birtakım emirler ve iradeler neşrettirebilmek salahiyetini tahdit etmek üzere bir çare düşünülmüş o da Meclis-i Ayan'a hakk-ı tefsir vermek suretiyle bulunmuştur."[453]

Halil Bey, yasaların yorumlanmasının işinin mahkemelere ait olduğunu ancak mahkemelerin geçmişe bağlı olarak kanunları yorumladıklarını vurgulamıştır. Temyiz Mahkemesi, Şura-yı Devlet ve Meclis-i Ayan'ın kanunları yorumlamasının ise gelecekte alınacak kararları veya verilecek hükümleri etkileyeceğinden ve herkes için bağlayıcı olacağından yapılacak şeyin kanunları yorumlamak yerine ihtilaflı kanunda değişiklik yapılması veya yeni kanun çıkartılması olduğunu belirtmiştir.[454] Böylece yapılan görüşmeler neticesinde Kanun-ı Esasi'nin 117. maddesinin yürürlükten kaldırılmasına karar verilmiştir. Ancak Meclis-i Ayan'da 117. madde kalmış ve yasalaşmamıştır.

Meclis-i Mebusan'daki Rum mebuslardan Emanuel Emanuelidis Efendi (Aydın) ise bahsi geçen maddenin Kanun-ı Esasi'nin özüne aykırı olduğunun altını çizerek, Meclis-i Ayan'ın anayasa hükmünce yapacağı yorumların, dönemin siyasi ortamına göre değişebileceğini dile getirmiştir. İttihat ve Terakki'nin başlangıçta bahsi geçen maddeyi değiştirmek istediğini ancak sonrasında anayasa hükümlerini bir silah şeklinde kullandıklarını ifade etmiştir.[455]

1.4. Kanun-ı Esasi'ye Göre Meclis-i Mebusan'da Oylama ve Müzakere

Kanun-ı Esasi ile Meclis'in oylama ve müzakere esasları da belirlenmiştir. Bu esaslar yalnızca Meclis-i Mebusan için değil aynı zamanda Meclis-i Ayan için de geçerli kılınmıştır. Buna göre Meclis-i Umumi'yi oluşturan üyelerden her biri oyunu bizzat kullanmalıdır. Yine her bir üyenin müzakere edilen maddeye ilişkin olarak çekimser kalma hakkı vardır (madde 49).[456] Kanun-ı Esasi'nin 49. maddesi 25 Şubat 1918 tarihinde Şefik Bey'in (Bayezid) verdiği değişiklik teklifi ile Meclis gündemine gelmiştir. Şefik Bey, Meşrutiyetle idare edilen ülkelerde oy kullanmaktan çekinme gibi bir hususun olmadığını ve neden çekimser oy kullandıklarını sorgulamıştır. Bu çerçevede 49. maddenin yeniden düzenlenerek mebusların görüşülen bir kanunun

[453] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:28, C:2, s. 22-23.
[454] Cem Eroğul, *a.g.e.*, s.118.
[455] Emmanuil Emmanuilidis, *a.g.e.*, s.248.
[456] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.14. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 42.

kabulü veya reddi yönünde oy vermesini istemiştir. Önerisi değerlendirilmek üzere Meclis-i Mebusan Layiha Encümeni'ne gönderilmiştir.[457] Ancak kanun teklif, Encümen'e gitmeden Meclis Kurulu'nda kalmıştır.[458]

Meclis'in toplanması için üye sayılarının yarısından bir fazlasının bulunması, bütün müzakerelerde Meclisin üçte ikisinin hazır bulunmadığı durumlarda, hazır bulunan azanın mutlak çoğunluğu ile kararların alınması gerekliliği belirtilmiştir. Görüşmeler sırasında yapılan oylamada eşitlik olması durumunda ise Meclis Başkanı'nın oyunun iki oy olarak sayılacağı da hüküm altına alınmıştır (madde 51).[459] Ayrıca Meclis-i Umumiyi oluşturan bütün heyetlerin görüşmelerinin Türkçe yapılması ve görüşülecek kanun layihalarının kopyalarının görüşme gününden önce heyetlerin üyelerine dağıtılması koşulu konulmuştur (madde 57). Kanunların görüşülmesi sırasında yapılacak oylamanın; Mecliste bulunan üyelerin isimlerinin okunması, işaret (ayağa kalkma veya el kaldırma) veya gizli oylama usulüne göre uygulanacağı dile getirilmiştir. Bununla birlikte gizli oylama yapılması kararının Meclisin mevcudunun salt çoğunluğu ile alınacağı şartı konulmuştur (madde 58).[460]

Kanun-ı Esasi'de kanunlar arasında özel bir yeri bulunan "muvazene" yani bütçe kanunun yürürlükte kalma süresinin bir seneye mahsus olduğu koşulu getirilmiştir. Bütçe kanunu sadece kabul edildiği sene için geçerli olup diğer senelerde uygulanamayacağı ifade edilmiştir (madde 102).[461] 11 Şubat 1915 tarihinde yapılan düzenleme ile bu hükmün "tecil ve tatil" edilemeyeceği ilkesi Kanun-ı Esasi'ye getirilmiştir.[462] Burada önemli olan husus şudur ki; Meclis-i Mebusan, bulunduğu senenin bütçesini kararlaştırmadan feshedilirse, hükmü bir seneyi geçmemek üzere bir önceki senenin bütçesi; hükümet kararnamesi ve padişahın onayı ile gelecek toplantısına kadar uzatılabilecektir (madde 102).[463]

---

[457] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:56, C:2, s.477.
[458] *Fihrist,* s. 486-487.
[459] *A.e.*, s.14. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.42.
[460] *A.e.*, s.16.
[461] *A.e.*, s.26. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.48-49.
[462] Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.94.
[463] 1876 Kanun-ı Esasi'sinde kabul edilen bu husus 11 Şubat 1915 değişikliği ile yürürlüğünü korumuştur. Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.48-49. Ayrıca bkz.: Mehmet Yıldız, *a.g.e.*, s.92.

1.5. Kanun-ı Esasi'ye Göre Dokunulmazlıklar ve Meclis Üyeliğinin Düşmesi

Kanun-ı Esasi'de, Meclis-i Umumi üyelerinin görüşlerini bildirirken özgür oldukları ifade edilmiş, söz veya beyanlarından hiçbirinin korkutma ya da talimatla kayıt altına alınamayacağı belirtilmiştir. Mebusların verdikleri oylardan ve Meclis'in müzakeratı sırasında beyan ettikleri görüşlerden dolayı suçlanamayacakları da dile getirilmiştir. Ayrıca Meclis-i Umumi üyelerini cezai sorumluluk altına sokan temel kuralların kendi iç tüzüklerinde belirtilen hususlar olduğu vurgulanmıştır (madde 47).

Bunların dışında Meclis-i Umumiyi oluşturan üyelerin ancak ihanet ve Kanun-ı Esasi'yi ortadan kaldırmakla şüpheli olduğunda, üyesi olmuş olduğu Meclisin üçte iki çoğunluğunun oyu ile veya kanunen hapis ve sürgünü gerektiren bir ceza ile mahkûm olursa, üyelik sıfatının düşeceği ifade edilmiştir. Ayrıca bu işlerin muhakemesi ve cezasının ait olduğu mahkeme tarafından yapılması hüküm altına alınmıştır (madde 48).[464] Meclis-i Mebusan'ı oluşturan mebuslardan her biri; vefat, istifa, mahkûmiyetinin kabulü sonucu üyeliğinin düşmesi gibi durumlarda gelecek oturuma kadar başka bir mebusun seçilmesi gereği de Kanun-ı Esasi'ye konulmuştur (madde 74).[465]

1.6. Meclis-i Mebusan'da İç Düzen, Üyelerin Maaşı, Başkanlık ve Bütçe Görüşmeleri

Meclislerin çalışma düzeni Kanun-ı Esasi ile düzenlenmiştir. Meclis-i Mebusan üyelerinden biri çoğunlukla karar verilmedikçe ya da bir suç veya cinayet işlerken veya işlediği suç sonrasında tutulmadıkça alıkonulamaz ve mahkemesi yapılamazdı (madde 79).[466]

Meclis-i Mebusan üyelerinin maaşına dair Kanun-ı Esasi'de yer alan hüküm gereğince; her birine her oturum senesinde 30.000 kuruş verileceği, her ay 5000 kuruş maaş bağlanması ve mülki memurlar statüsünde geliş ve gidiş harcırahı

---

[464] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.14. Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.42.
[465] *A.e.*, s.20. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.45.
[466] Mehmet Yıldız, *a.g.e.*, s.79.

almaları hükme bağlanmıştır. Kanuni süreden fazla oturum gerçekleşirse aylık 5000 kuruş olarak düzenli ödenek verilmesi hükmü getirilmiştir (madde 76).[467]

Madde üzerinde 9 Mart 1916 tarihinde yapılan düzenleme ile Meclis-i Mebusan üyelerinin her birine, her toplantı senesi için 50.000 kuruş verilmesi kararlaştırılırken, her ay ayrıca geliş ve gidiş harcırahı olarak 4.000 kuruş verilmesi gerektiği Kanun-ı Esasi'de ifade edilmiştir. Maddede toplantı süresinin uzaması ve Meclisin olağanüstü toplaması gibi durumlarda ayrıca ödenek verilmeyeceği ve eğer Meclis feshedilirse fesihten sonra toplanan Meclis üyesine ödeneğin yarısının verileceği de belirtilmiştir.[468]

Kanun-ı Esasi bütçe görüşmelerini Meclis-i Mebusan'ın sorumluluğu altına alarak, hükümetin de hazır olduğu toplantıda bütçenin; miktarına, nasıl kullanılacağına, eksiltilip azaltılmasına Meclis'in karar vereceğini 80. maddesiyle düzenlenmiştir.[469] Hükümetin de hazır olduğu toplantıda bütçenin miktarına "Masarifat-ı Umumiye-i Muvazene Kanunu"nda gösterildiği üzere Meclis-i Mebusan'da ayrıntılarıyla incelendikten sonra hükümetin huzurunda ve Meclisçe karar verileceği; ayrıca gelirin niceliği, niteliği, dağıtımı ve toplanması işlemlerinin yine hükümet ile Meclis-i Mebusan arasında gerçekleştirileceği belirtilmiştir (madde 80).[470]

Meclis-i Mebusan'ın başkanlık riyasetinin belirlenmesine dair Kanun-ı Esasi'de bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre Meclis Başkanlığına ve birinci ve ikinci başkan vekilliklerine her sene başında Meclis çoğunluğu ile birer kişi seçilmesi ve seçimden sonra padişahın onayına sunulması gerektiği ifade edilmiştir (madde 77).[471]

2. Dâhili Nizamname'den Kök Alan Hukuki Yapı

Meclis-i Mebusan'ın çalışma esaslarını belirleyen bir başka hukuki dayanak ise *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi* (İç Tüzük) olmuştur. Yasama meclislerinin hukuki işlemleri kanunlar ve Meclis kararları olarak ikiye ayrılmıştır.

---

[467] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi***,** Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.17. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.91.

[468] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.20. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.95.

[469] *A.e.*, s.21. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.92.

[470] *A.e.*, s.21. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.92.

[471] *A.e.*, s.20-21. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 92.

Dâhili nizamnameleri de hukuki açıdan bir meclis kararı olarak tanımlamak mümkündür.[472] Bu bakımdan Nizamname, Meclis'in kendi faaliyetlerini yürütmesi açısından oluşturulmuş, kendisiyle sınırlı metinler olarak yorumlanabilir. Osmanlı Devleti'nde ilk yasama nizamnamesi, 13 Mayıs 1877 tarihinde düzenlenmiştir. 1914-1918 tarihli Meclis-i Mebusan'ın dâhili nizamnamesi adı geçen nizamnamenin devamı niteliğindedir. İlk nizamname 105 maddeden meydana gelmiştir. 1914-1918 Meclis-i Mebusanı'nın dahili nizamnamesi ise buna bağlı olarak 20 fasıl ve bir özel fasıldan oluşan 190 madde halinde hazırlanmıştır.[473]

2.1. 1914 Meclis-i Mebusanı'nda Nizamname-i Dâhili Tartışmaları

Nizamname-i Dâhilî'nin değiştirilmesi sürecine II. Meşrutiyet Devri'nde başlanmıştır. Bu dönemde 1877 Meclisinden kalma dâhili nizamnamenin değişen Meclis yapısı nedeniyle yetersiz olduğu düşünülmüş, bu doğrultuda yeni bir dâhili nizamname vücuda getirilmeye çalışılmıştır. 1910 senesinde diğer ülke parlamentolarının nizamnamelerini incelemek ve yeni bir nizamname oluşturabilmek için hususi bir encümen meydana getirilmiştir. Nizamname-i dâhilinin değiştirilmesi çalışmalarına 17 Kasım 1910 tarihinde başlanmıştır.[474] Ancak müzakerelerin uzaması ve ertelenmesi nedeniyle istenilen çalışmalar gerçekleştirilememiştir. Görüşmeler daha sonra 1912 tarihinde tekrar başlamış ancak uzayan görüşmeler, bazı maddelerin ertelenmesi yönünde verilen takrirler nedeniyle görüşmeler bitirilememiştir.[475] 1914 yılında nizamname görüşmelerine yeniden başlanmıştır.

1914 Meclis-i Mebusanı'nda görüşmelere ilk olarak İçtima-i Fevkalade dönemi olarak bilinen dönemde başlanmıştır. Rıza Bey (Karahisar-ı Sahip) vermiş olduğu teklif ile nizamname-i dâhilinin 13. ve 22. maddelerinin değiştirilmesini talep etmiştir. Ancak Meclis yeni açıldığından ve buna bağlı olarak encümen teşkil edilmediğinden bir önceki dönemin üyelerinin encümende bulunması gereği ortaya çıkmıştır.[476] Sonuçta bu oturum senesinde bir daha nizamname konusunun gündeme gelmemiştir.

---

[472] Ergun Özbudun, "Parlamento Kararları ve Yasama Meclislerinin İç tüzükleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S.36, s.3.
[473] İhsan Ezherli**,** *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 54, s.113-144.
[474] Servet Armağan, *Memleketimizde İç Tüzükler*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972, s.27.
[475] *A.e.*, s.31.
[476] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade, D:3, İ:11, C.1, s. 160.

Meclis-i Mebusan nizamname-i dâhili oluşturabilmesi için bir hususi encümen kurmuştur. Bu encümenin başına Hüseyin Cahit Bey (Yalçın) getirilmiştir. 1915 yılında oluşturulan bu hususi encümen bir taslak metin hazırlamıştır. İlk görüşmeler 21 Şubat 1915 tarihinde başlamıştır. Nizamname-i Dâhili Encümeni yayınlamış olduğu *Nizamname-i Dâhili Layihası ve Encümen-i Mahsus* isimli mazbatada yaptığı çalışmalara yer vermiştir. Encümen taslak hazırlamadan önce kendilerine bir yöntem belirlediklerini, sonrasında diğer ülkelerin nizamnamelerini inceleyip, karşılaştırdıklarını belirtmiştir. Mazbatada yeni baştan bir nizamname meydana getirmek yerine eldeki nizamnamede düzenlemelerin yapılması yönteminin tercih edildiği vurgulanmıştır. Encümen başkanı hazırlanan mazbatada yedi seneden beridir uyguladıkları ve alışmış oldukları usulleri terk ederek Meclis'in düzeninin bozulması endişesini taşıdıklarını dile getirmiş ve sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

"...Esaslı tebeddülat vücuda getirmekten ise tecrübe ile mahzurları sabit olmuş mevaddı değiştirmek ilavesine ihtiyaç hissedilmiş, bazı ahkâmı ilave eylemek ve adeta gayr-ı mahsus tadilat ile Meclisin çalışmasını daha müfit, daha müsmir, daha kolay ve muntazam bir şekle koymak fikrine tabiyyet ettik..."[477]

Ayrıca Encümen tarafından kendilerinden önce 1910 yılında oluşturulan dâhili nizamnamenin görüldüğü, mukayese edildiği ve böylece tadilata başlandığını ifade etmiştir.

Encümen başkanı, nizamnamenin hazırlanması sırasında kendilerini sınırlandıran koşulların da ne olduğunu mazbatasında belirtmiştir. Encümene göre bu konuda kendilerini sınırlandıran en önemli unsur; Kanun-ı Esasi'dir. Nizamnamede değiştirilmesini istedikleri maddeler olduğunu ancak Kanun-ı Esasi dışına çıkamadıklarından bu maddeleri değiştiremediklerini ifade edilmiştir.[478] Encümen mazbatasında ayrıca nizamname değişikliklerini ihtiyaca göre yaptıklarını anlatmıştır. İşte bu koşullar içerisinde 16 fasıl ve 151 maddeden oluşan bir tasarı hazırlanmıştır.[479]

Bütün bu gelişmlerin ardından nizamname-i dâhili'nin görüşmelerine 21 Şubat 1916 tarihinde başlanmıştır. Meclis Başkanı, Encümen'in bu iş üzerinde çalıştığını ve bir an önce bu kanunun çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir.

---

[477] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhili Layihası Encümen-i Mahsus Mazbatası*, Numara: 107, Meclis-i Mebusan Matbaası, İstanbul 1331, s.1.
[478] *A.e.*, s.2. Ayrıca bakınız: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.33.
[479] Servet Armağan, tasarının 21 fasıl ve 190 maddeden oluştuğunu belirtmiştir. Servet Armağan, *a.g.e.*, s.32.

Encümenin Başkanı Hüseyin Cahit Bey ise nizamnamenin görüşmelerinin müstaceliyetini[480] talep etmiştir. Ancak Meclis'in bu konuda tereddüt göstermesi sonucu açıklama yapan Meclis Başkanı müstaceliyet isteğinin amacının Meclisi iki defa işgal etmemek olduğunu söylemiştir. Meclis'in Nizamname-i Dâhili görüşmelerini her fırsatta yapması gerektiğinin de altını çizmiştir. Ancak buna rağmen zaman konusunda sıkıntı yaşanabileceğini, nizamname görüşmeleri için ayrı bir toplantı günü bile belirlenebileceğini dile getirilmiştir. Bu konuşmadan sonra görüşmeler için müstaceliyet kararı mebuslar tarafından kabul edilmiştir.[481]

Görüşmeler sırasında söz alan Saffet Efendi (Urfa), nizamname-i dâhilinin padişah tarafından onaylanmadan yürürlüğe girmemesi gerektiğini beyan etmiştir. Abdullah Azmi Bey (Kütahya) ile Hüseyin Cahit Bey (İstanbul) bu görüşe karşı çıkarak daha önce de böyle bir uygulamanın yapıldığını, Nizamname-i Dâhilinin uygulanabileceğini ifade etmiştir. Hüseyin Cahit Bey, Nizamname'nin sadece kendileri tarafından uygulanacağını, buna ne Meclis-i Ayan'ın ne de başka bir icra makamının karışamayacağını da sözlerine eklemiştir.[482] Yapılan bu ilk nizamname görüşmelerinde 7 madde kabul edilmiştir.[483]

26 Şubat 1916 tarihinde nizamnamenin görüşmelerine devam edilmiştir.[484] Şube ve encümenlerin nasıl oluşturulacağı, kararların nasıl alınacağını düzenleyen 8. madde üzerine görüşmeler başlamıştır. Maddeyle ilgili söz alan Fuat Bey (Divaniye), encümenlerin şubeler tarafından seçilmesini, mebusların encümenlerde vazifeli olup, şubelerde toplantı yapılmadığından her encümenin şubeye dönüştürülmesini talep etmiştir. Böylece daha pratik bir yol olarak zamandan kazanabileceklerini ve daha fazla çalışabileceklerini sözlerine eklemiştir. Yapılacak şey, 16 şube oluşturmak ve Kanun-ı Esasi ile çelişmeden şubelerde doğrudan çalışabilmektir.[485] Fuat Bey'in talebini Saffet Efendi (Urfa) da desteklemiş ve encümenlerin şubelere dönüştürülmesini istemiştir.

---

[480] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.43-44.Müstaceliyet kararı verilen bir kanun layihasının veya kanun teklifinin yalnızca bir kere görüşülmesi gerekmektedir. Nizamname-i dâhilinin 51-56. maddeleri ile kanun layihasının müstaceliyet durumu düzenlenmiştir. Ancak Nizamname-i Dâhilîde yapılan değişiklerle kanun layihasının veya kanun teklifinin müstaceliyet durumu 10. madde ile belirtilmiştir. Müstaceliyet kararı verilmiş olan bir kanun layihası veya teklifinin görüşmelerine 24 saat sonra başlanması hükmü getirilmiştir (md. 10).
[481] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:32, C:1, s.111-112.
[482] *A.e.*, s.112.
[483] *A.e.*, s.115.
[484] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:34, C:1, s.150.
[485] *A.e.*, s.151-152.

Mehmet Nuri Efendi (Zor) ise madde ile ilgili yapmış olduğu konuşmasında mevcut nizamnameye göre mebusların yarısı hazır bulunmayınca görüşmelere başlanamayacağını, bu anlamda çoğunluk aranması gerektiğini ifade etmiştir. Yine Ahmet Hamdi Efendi (Bursa) de Mehmet Nuri Efendi'nin sözlerine katılarak alınan kararların, bütün meclislerde çoğunlukla alındığını onun için ilgili maddede bu doğrultuda bir değişiklik yapılmasını istemiştir.

Maddede değişiklik yapılmasını isteyen mebuslara cevap vermek üzere Encümen Başkanı Hüseyin Cahit Bey söz alarak Meclis'teki "nisab-ı müzakere ile ekseriyet" arasındaki farka işaret etmiş; nisab ile müzakerelere başlandığını, kararlar alınınca da ekseriyetin aranması gerektiğini ifade etmiştir.[486] Hüseyin Cahit Bey, Fuat Bey'in görüşülen madde hakkındaki teklifini de yanıtlayarak, şubelerin önemini anlatmıştır. Ardından seçim konusuna da değinen Hüseyin Cahit Bey şubeleri kaldırıp yerine Meclis-i Mebusanı almaları durumunda, Meclis'te çoğunluğu oluşturan siyasi partinin muhalifleri görmezden gelerek kanunlar çıkarabileceğini dile getirmiştir. Bu anlamda şubeleri kaldırmanın doğru olmayacağını anlatmıştır. Oysa şubelerde kur'a ile seçim yapılarak muhaliflerin kanun yapım sürecine dâhil edildiğini, bu yolla azınta olan mebusların haklarını da koruduklarını ifade etmiştir.[487] Görüldüğü üzere nizamname-i dâhilîde şubelerin ortadan kaldırılması teklifi, muhalefetin etkinliğini engellenebileceği düşüncesiyle Encümen başkanı tarafından uygun görülmemiştir.

Şubelerde yapılan oylamada toplantı yeter sayısı olarak encümenin teklif etmiş olduğu şubeyi oluşturan üyelerin üçte birinin hâlihazırda bulunması hükmünün değiştirilmesi istenmiştir. Ancak bu durum da Meclis tarafından kabul görmemiştir.[488] Encümenin seçilmesi ve hızlı karar alabilmesi için her ne kadar encümenlere katılımın fazla olması istenmişse de, encümenlerin üye sayısının üçte birinin hazır bulunması yeterli görülmüştür.

Encümenlerin sayısı ve yapısı da ilgili tartışmalarda dikkati çeken konulardan biri olmuştur. Örneğin; Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi tarafından "devair-i merkeziye" tartışmalarını ve kararları yürütecek yeni bir "Teşkilat Encümeni"nin kurulması istenmiş ve bu öneri onaylanmıştır. Nizamname-i Dâhili Encümeni'nin önerdiği 16 encümen kabul edilmiştir. Ayrıca alınan bu kararla birlikte "Defter-i

[486] *A.e.*, s.152.
[487] *A.e.*, s.153.
[488] *A.e.*, s.155.

Hakani ve Emval-i Gayr-ı Menkule Encümeni" ile "İlmiye ve Evkaf Encümeni" kurulmuştur.[489] Bu şekilde encümen sayısı 16'ya yükselmiştir. Yapılan ikinci görüşmelerle birlikte Meclis-i Mebusan nizamname-i dâhilîsinin 8-26. maddeleri kabul edilmiştir.

Nizamname-i dâhili tartışmaları sırasında görüşülen maddelerden biri de 36. madde olmuştur. Bu maddede

"…Meclis-i Mebusanın tecdiden intihabı halinde sabık Meclis tarafından kabul edilmemiş olan bilcümle levayih ve tekâlif-i kanuniye ile arzuhaller yeni gelen Meclis için keenlemyekün addolunur. Sabık Meclis tarafından kabul ve Heyet-i Ayan'a irsal edilmiş olan levayih ve tekâlifat-ı kanuniye, bera-yı tadil yeni Meclise iade edildiği takdirde, bunlar hakkında Ayan'dan iade edilen levayih-i kanuniye ahkâmı cereyan eder"[490] ibaresi yer almıştır.

Meclis'in fesih ve görev süresinin dolması ile birlikte yarım kalan görüşmelerin, yeni açılacak olan Meclis'e getirilmemesi hüküm altına alınmıştır. Böylece Meclis'in yasalar anlamında kendisinden sonraki Meclis'te devamlılığı kesilmiştir. Maddenin bu şekline Hamdullah Emin Paşa (Antalya) tarafından itiraz edilmiştir. Hüseyin Cahit Bey bu eleştiriye vermiş olduğu yanıtta; diğer başka ülkelerin nizamnamelerinde böyle bir madde olmasına rağmen kendilerinde bulunmadığını anlatmış ve eksikliğin giderilmesi yönünde hareket ettiklerini ifade etmiştir. Adı geçen madde ile yapılmak istenenin geçmiş dönem meclisinden kalan yasaların birikmesini ve kamuoyunda bu nedenden doğabilecek eleştirileri engellemek olduğu dile getirilmiştir.[491] Hüseyin Cahit Bey sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

"…Sonra bunlar (kanun layihaları) meri ve muteber olmak üzere yeni Meclise arz olunsa, hangi encümen namına buraya gelecek? Encümen yok. O encümenlerin teşkili lazım gelir. Encümenlerin teşkili lazım gelse, şubeler yok. Hâsılı, bu gibi lüzumdan dolayı eski Meclisten yeni Meclise hiçbir şey devredilmez… Eğer bir teklif ise ve o teklifi yapan mebus tekrar intihab edilmemişse, yeni arkadaşlarından biri o teklifi tekrar Meclise verebilir, onu, kendi namına deruhte edebilir. Eğer eski Mecliste encümenler çalışmış, mazbata hazırlamışsa bu vesaik buraya sevk edilebilirler ve yeni Meclise devrolunabilirler…"[492]

Nizamname-i dâhilinin 36. maddesinin tartışılması sırasında Zülfü Bey (Diyarbakır) söz alarak maddede "arzuhaller" kelimesinin kaldırılmasını istemiştir.

[489] *A.e.*, s.163.
[490] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:36, C:1, s.221.
[491] *A.e.*, s.221.
[492] *A.e.*, s.221.

Çünkü bir insanın hakkını aramak için Meclise dilekçeyle başvurduğunda bir sonuç alamazsa işlem görmeyen bir dilekçe için bir daha başvuruda bulunulmasına gerek olmadığını beyan etmiştir. Yusuf Fazıl Bey (Asir) de kendisine destek vermiş ve dilekçeyi veren kişinin hukukunun kaybolacağını, buna bağlı olarak arzuhal kelimesinin çıkarılmasını istemiştir. Tartışmalar neticesinde Zülfü Bey'in teklifini değerlendiren Encümen; bir seçim dönemine ait dilekçelerin kendisinden sonraki seçim döneminde de aynen geçerliliğini koruyacağını karara bağlamıştır.[493]

Nizamname-i dâhili değişikliklerinde önemli olan konulardan biri de bütçe meselesi olmuştur. Bu konuda bütçenin doğrudan doğruya Meclis tarafından yapılması usulü getirilmiş ve ayrı bir bölüm nizamnameye eklenmiştir. 83. madde ile bütçenin Muvazene Encümeni tarafından inceleneceği ifade edilmiştir. İncelenecek konular dört madde halinde sınırlandırılmıştır. Bunlar; "Meclis-i Mebusan Muvazenesiyle tahsisatı munzammesi hakkındaki kanun lâyihaları, Muvazene-i Maliyye Kanunu, tahsisat-ı munzamme ve tahsisat-ı fevkalade talebini havî olan kanun lâyihaları, varidat ve masarifat-ı devletin tezyid ve tenkisini intaç edecek her nevi kanun lâyiha ve teklifleri" olarak belirtilmiştir.[494]

Meclis-i Mebusan'ın bütçeyi hazırlaması konusunda söz alan Salah Cimcoz Bey (İstanbul), Meclis'in kendi bütçesi bile sıkı bir denetime tabi tutulurken, yine bütün devletin bütçesini denetlerken, Ayan Meclisi'nin bütçesini denetleyememesini, onlara böyle bir özgürlük verilmesini eleştirmiştir. Ayan bütçesi gibi Mebusan Meclisi bütçesinin de serbest bir şekilde hazırlanması gerektiğini dile getirmiştir.

Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi'nin görüşmelerinde önemli tartışma konularından biri de sual ve istizah meselesi olmuştur. Nizamname-i dâhilinin 29. maddesi ile istizahın nasıl verileceği belirlenmiştir. Bir mebusun istizah verebilmesi için istizahı içeren yazılı metnin Meclis'te okunması ve sonrasında müzakeresinin kabulünün Mecliste oylanması şartı konulmuştur. İstizahın oylanması sırasında mebusların çoğunluğunun oyuna başvurulması gerektiği hükme bağlanmıştır.[495] Sonrasında Nizamname-i Dâhilî'de gerçekleştirilen yeni düzenlemelerle "sual ve istizah" meselesi 107-118. maddeler arasında ve 12. fasılda yer almıştır. Adı geçen maddelerde öncelikle sualin tanımı yapılmış ve sözlü ve yazılı olarak iki ayrı şekilde sualin Meclis'te nasıl gerçekleştirileceği anlatılmıştır. Nizamname'de sual

[493] *A.e.*, s.223.
[494] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:42, C:2, s.412.
[495] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.35-36.

hükümetten alınacak "filan vak'a doğru mudur?" şeklinde sorulara verilecek açık bilgi talebi olarak belirtilmiştir.[496] İstizah ise nizamnamede hükümetten ilgili bakana verilen yazılı sorudur. Bir istizahın kabul edilebilmesi için "Meclis'te bulunan en az 20 mebusun oyu gerekmektedir" ibaresi getirilmiştir.[497]

1917 tarihli nizamnamede istizahın "…müzakeresine girişilmeyerek kabul ve adem-i kabulü hakkında rey'e müracaat olunur. Ekseriyet-i ara ile kabul olunur ise bir gün tayinine karar verilir…" şeklinde istizahın müzakeresine başlanabilmesi için Meclis'in onayına işaret edilmiştir. Servet Armağan ise istizahın açıklandığı 117. maddeyi "…istizah hükümete hareket ve icraatin esbabı veya gayesini sormaktan ibaret olup, istizah takrirleri laakal 20 mebus tarafından imza edilmesi lazımdır" şekilde belirtmiştir.[498]

Meclis-i Mebusan'ın 12 Aralık 1918 tarihli sual ve istizah meselesi görüşüldüğü sırada Hüseyin Cahit Bey, istizah konusunda Meclis'te çoğunluğa sahip olan siyasi partinin ve hükümetinin, muhalefet tarafından denetlenmesini sağlamak için "ekseriyetin kabulü" ilkesi yerine: "…istizah takrirleri laakal 20 mebus tarafından imza edilmek lazımdır…" şeklinde bir değişiklik yaptıklarını dile getirmiştir.[499] Ancak Meclis-i Mebusan'da meydana getirilen düzenleme ile istihzah verilebilmesi için hem en az 20 mebusun imzası teklif edilmiş, hem de Meclis'in istizah tekliflerini çoğunlukla kabul etmesi koşulu uygulamaya konmak istenmiştir.

Nizamname-i dâhilinin sual ve istizah ile ilgili 107-111. maddeleri 12 Aralık 1918 tarihinde yeniden görüşme yapılmıştır. Yapılmak istenen değişiklikle birlikte hükümete sorulmuş olan soruların kısa ve öz olmasına dikkat edilmesi, açık ve kısa bir şekilde bilgi talep edilmesi gereği üzerinde durulmuştur. Bu koşul muhalefetin sesinin kısılması olarak yorumlanmıştır. Bahsedilen eleştiri Meclis'te Gayrimüslim mebuslar tarafından gündeme getirilmiştir. Emanuel Emenuelidi Efendi (Aydın) "kısa" kelimesinin suiistimale açık bir mesele olduğunu belirterek "bir gün ekseriyet hukuku ekalliyetle beraber Meclis-i Mebusan'ın hak-ı tenkidi takyid edebilir"

[496] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertip Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.71. Ayrıca bakınız: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.179.
[497] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertip Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.73.
[498] Servet Armağan, *a.g.e.*, s.181.
[499] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:25, C:1, s.308

demiştir.[500] Kendisine cevap veren Hüseyin Cahit Bey sual ve istizahın ayrı şeyler olduklarını sualin kısa ve net bir şekilde hükümet tarafından cevaplandırıldığını, daha uzun ve ayrıntılı cevapların ise istizah ile verileceğini anlatmıştır. Sual ve istizahların Meclisin içerisinde çoğunluğu ön plana alıp, azınlığın veya muhalefetin haklarını hiçbir zaman göz ardı etmeyeceklerini, onların Meclis-i Mebusan'daki seslerinin kısılmayacağını ifade etmiştir.[501] Efkalidis Efendi (Tekfurdağı) de Emanuelidi Efendi'nin görüşüne destek vererek, memleketin menfaati ve ilerlemesi için istizahın Meclis'in çoğunluğunun oyuna bırakılmasını, azınlıkta kalanların hukukunun ortadan kaldıracağını dile getirmiştir. Hatta Emanuelidi Efendi Kanun-ı Esasi'nin de istizah için Meclis'in onayının alınmasını şart koştuğunu belirtmiştir.[502]

Emanuelidi Efendi: "…Hiçbir vakit farz edilmez ki ekseriyet fırkasına müstenid olan bir gayenin aleyhine vaki olan bir istizah, o kabineyi tehdit edecek surette ekseriyet tarafından kabul edilsin de ondan sonra ekalliyetlerin hakkı kelamı kalsın. Başka memleketlerde bu yoktur. Yalnız bizim Kanun-ı Esasimizde mevcuttur…"[503] diyerek sözlerini sürdürmüştür.

Emanuelidi Efendi istizah usulünün böylece Meclis'te çoğunluğu elinde tutan siyasi fırkaya verildiğini dile getirmiştir. Meclis'te azınlığı oluşturan grubun ellerinde bu haksızlığı bir anlamda hafifletmek için ortaya çıkarılan sual hakkının kaldığını, şimdi onun da ellerinden alınacağını söylemiştir. Tartışmalar sırasında Hüseyin Cahit Bey amaçlarının azınlık mebuslarının konuşma ve soru haklarını ellerinden almak olmadığını açıklamış ve Emanuel Emanuelidi Efendi'ye şu şekilde karşılık vermiştir:

"…İstizah muamelesi cereyan edebilmek için istizahın Meclisteki ekseriyetine mütevakkıf olması, cidden ekalliyetin hukukunu ihlal eder. Ve ekalliyetin hakkı murakabesi kalmış olmaz ve binaenaleyh işte bu ciheti de düşündüğümüz içindir ki istizah bahsini tamamıyla değiştirdik. İstizahı ekseriyetin kabulüne talik etmedik. Kanun-ı Esasimizin buna muhalefeti sarih değildir. Hatta tefsire bile ihtiyaç bırakmayacak derecededir. Binaenaleyh

[500] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:25, C:1, s.305.
[501] *A.e.*, s.306.
[502] Kanun-ı Esasi'nin yeniden düzenlenmiş olan 38. maddesiyle istizah açıklanmıştır. 38. madde: "İstizahı madde için Vükelâdan birinin huzuruna Meclisi Mebusan'da ekseriyetle karar verilerek davet olundukta ya bizzat bulunarak yahut maiyetindeki rüesayı memurinden birini göndererek irad olunacak suallere cevap verecek yahut lüzum görür ise mesuliyet üzerine alarak cevabının tehirini talep etmek hakkını haiz olacaktır. Netice-i istizahta Heyeti Mebusan'ın ekseriyeti arası ile hakkında adem-i itimat beyan olunan nazır sakıt olur. Reisi vükelâ hakkında adem-i itimat beyan olunduğu halde Heyeti Vükelâ hep birden sukut eder." Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.90-91.
[503] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:25, C:1, s.307.

biz Nizamname-i Dâhili Encümeni bunu o türlü anlamadık ve anlamaya da hiçbir metniye yoktur…"[504]

Meclis'te Hüseyin Cahit Bey'in açıklamalarına rağmen Yorgi Yuvanidis Efendi'nin (Trabzon) verdiği yazılı takrir ile birlikte Nizamname'nin 108. maddesinde yer alan ve sualler için geçerli olan "kısa" kelimesinin maddeden çıkarılması yönündeki teklifi Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmiştir.[505]

İstizah maddesi üzerinde Kanun-ı Esasi nedeniyle değişiklik yapılmamıştır. Sual ve istizah sorunu, Meclis'te tam anlamıyla güç kurmak isteyen ve 1914 seçimleriyle muhalefetsiz bir siyasi ortam oluşturan İttihat ve Terakki'nin başta azınlıklar olmak üzere oluşabilecek muhalefeti engelleme çabası olarak görülebilir. Her ne kadar sual konusunda ilgili maddede esneme sağlanmış olsa da istizah konusunda aynı esneklik elde edilememiştir.

Nizamname-i dâhili, yapılan tartışmalar ve encümene yapılmış olan iadeler nedeniyle 1914 Meclis-i Mebusanı döneminde tamamlanamamış bir sonraki dönem olan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na devredilmiştir.

Tablo 10: Meclis-i Mebusan'da Yapılan Nizamname-i Dâhilîsi Görüşmeleri

Sıra	Oturum Senesi	Tarih	Oturum	Görüşülen Maddeler
1	2. Oturum Senesi	8 Şubat 1331	32	1-7
2	2. Oturum Senesi	13 Şubat 1331	34	8-26
3	2. Oturum Senesi	16 Şubat 1331	36	27-44
4	2. Oturum Senesi	20 Şubat 1331	38	45-48
5	2. Oturum Senesi	21 Şubat 1331	39	49-61
6	2. Oturum Senesi	24 Şubat 1331	41	62-77
7	2. Oturum Senesi	25 Şubat 1331	42	78-89
8	2. Oturum senesi	27 Şubat 1331	43	90-100
9	2. Oturum Senesi	29 Şubat 1331	44	101-106, 186-190
10	3. Oturum Senesi	5 Teşrin-i Sani 1332	3	152-185
11	3. Oturum Senesi	14 Teşrin-i Sani 1332	5	127-134
12	3. Oturum Senesi	21 Teşrin-i Sani 1332	8	135-143
13	3. Oturum Senesi	24 Teşrin-i Sani 1332	9	188[506]
14	3. Oturum Senesi	17 Kanun-ı Evvel 1332	19	188 (tadil)
15	5. Oturum Senesi	12 Kanun-ı Evvel 1334	25	107-111

Kaynak: *Fihrist*, s.490.

[504] *A.e.*, s.307.
[505] *A.e.*, s.308-309.
[506] Nizamname-i Dâhili'nin 188. Maddesi Encümen Layihası için bakınız: *Nizamname-i Dâhili'nin 188'inci Maddesi Makamına Kaim Olmak Üzere Encümen-i Mahsusunca Tanzim Kılınan Madde-i Nizamiye Layihası*, Devre:3, İçtima:3, Numara: 86, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1332, s.1-2.

2.2. Nizamname-i Dâhilî'ye Göre Meclis-i Mebusanda Şube ve Encümenler

2.2.1. Şube ve Encümenlerin Oluşumu ve Görevleri

Yasama organının işlevini sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi ve daha nitelikli çalışabilmesi amacıyla Meclis-i Mebusan üyeleri arasında bir iş bölümü gerçekleşmiş; şube ve encümenler ortaya çıkmıştır. Şube ve Encümenler, Meclis tarafından Dâhili Nizamname ile oluşturulmuştur. Encümen üyeleri, Meclis-i Mebusan'a havale edilen kanun layihası ve evrakın incelenmesi için şubelerden seçilmiştir (madde 16).[507]

Geçici Meclis Başkanı ve Meclis Başkanı Yardımcılarının seçilmesinden sonra Meclis-i Mebusan üyeleri arasından kura usulü ile 5 şube belirlenecek, bu şubeler bir sonraki toplantı senesine kadar görevlerini sürdüreceklerdir.[508] Madde, 1917 yılındaki Nizamname-i Dâhili metninde yeniden düzenlenmiş ve "muvakkat reis ve kâtipler taayyün edince mebuslar kur'a ile beş şubeye taksim olunur. Bu şubeler ertesi sene içtima-i adisi küşadına kadar devam eder (madde 8)" şeklinde burada yer almıştır.[509]

Şubelerin mevcut üyelerinin en az yarısı hazır bulunmadığında oylama yapılamamaktadır.[510] Bu durum Nizamname'de yapılan değişiklik ile şube üyelerinin "sülüsü" yani üçte biri halihazırda bulunmadıkça oylama yapılamaz şeklinde değiştirilmiştir.[511] Her şube için bir başkan bir de kâtip seçilecektir.[512] Şubeler, Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'nun kendilerine göndermiş olduğu kanunları görüşmekle yükümlüdürler. Ayrıca her oturumun görüşmeleri ve bu görüşmelere katılan mebusların isimleri kayıt altına alınmalıdır.[513]

---

[507] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.31. Maddenin bu şekli yukarıda anlatılan değişiklikler çerçevesinde nizamnameden çıkarılmıştır.
[508] *A.e.*, s.31. Burada şubelerin görev süresi iki ay olarak belirtilirken, her iki ayda bir şube seçimlerinin yenileneceği ifade edilmiştir (madde 13).
[509] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.36.
[510] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.32.
[511] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.36.
[512] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.32. Ayrıca bkz.: *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.36.
[513] *A.e.*, s.31. Ayrıca bkz.: *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.36.

Meclis-i Mebusan'da müstaceliyetine karar verilen kanun layihaları dışındaki kanunların şubelerde görüşmelerine bir gün sonra başlanması hükmü nizamnamede yer alan bir başka hükümdür.[514] Yeniden yapılan düzenleme ile benzer bir şekilde müstaceliyetine karar verilen kanun layihası ve tekliflerinin müzakeresine 24 saat sonra başlanılması istenmiştir.[515]

Şubeler tarafından oluşturulan encümenler; hükümet, mebus ve ayan tarafından gönderilen hususları ve kanun layihasını müzakere etmekle yükümlüdürler. Nizamname-i dâhilîde encümenlerin üye sayıları belirtilmesine rağmen bu encümenlerin hangileri olacağı gösterilmemiştir. Bu bakımdan sadece Nizamname'nin 20. maddesi ile Layiha ve Arzuhal encümenleri; 21. maddesi ile Muvazene-i Maliye Encümeni oluşturulmuş ve görev alanı belirlenmiştir. Nizamname-i dâhili gereğince iki ayda bir şubelerin yenilenme zamanında 10'ar üyeden oluşan iki encümen kurulacağı ifade edilirken, bu iki encümenden biri mebuslardan bir veya bir kaçının verdikleri kanun layihalarını incelerken diğeri Meclis-i Mebusan'a verilecek olan arzuhalleri incelemekle görevli sayılmıştır (madde 20).[516]

Meclis'te oluşturulan encümenler arasında bulunan Muvazene-i Maliye Encümeni için yukarıda da belirtildiği gibi ayrıca bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre "Muvazene-i Maliye Kanun Layihası"nın incelenmesi için şubelerden seçilecek ve 15 üyeden oluşan bir encümen meydana getirilmesi gerekmektedir (madde 21). Encümen adı geçen maddede dile getirildiği gibi devletin gelir ve giderlerinin azaltılması, arttırılması konularının havale edildiği komisyon olacaktır.[517]

Sonrasında nizamnamede yapılan değişiklikle birlikte daimi encümenlerin oluşturulmasına geçilmiştir.[518] 1912 yılındaki nizamnamenin 16. maddesinde layiha ve evrakın incelenmesi için birer encümenin teşkil edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Encümenlerin üye sayısı "…Encümenler her şubeden 1'er aza alınmak üzere alesseviye 5'er azadan mürekkep olup maslahatın derece-i ehemmiyetine göre heyet-

[514] *A.e.*, s.31.
[515] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.36.
[516] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.33.
[517] *A.e.*, s.33.
[518] Bu değişiklik için bakınız: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.60 ve 61. Layiha ve Arzuhal Encümenleri için 17.12.1324 tarihli Meclis-i Mebusan'ın 7. oturumda üyeler belirlenirken, Maliye Encümeni için üyeler 18.12.1324 tarihli 8. Oturumda üyeleri belirlenmiştir. Diğer encümenlerin seçimi 22 Kanun-ı Sani 1324 tarihli 23. Oturumda yapılmıştır.

i umumiyenin kararı ile 10 yahut 15 azadan dahi tertip olunabilir" şeklinde tarif edilmiştir.[519] Ancak Nizamname'de yapılan düzenlemelerle birlikte encümenlere şubelerden seçilip gelecek üye sayısı 12. madde ile belirtilmiştir. Görev süreleri toplantı süresinin başlangıcından ertesi sene yapılacak olan toplantının başına kadar olup üyelerinin şubelerce seçildiği 15'er üyeden meydana gelen 16 daimi encümenin seçilmesi kararlaştırılmıştır.[520] Bu encümenler; İstida Orman ve Maadin ve Ziraat, Defter-i Hakani ve Emval-i Gayr-i Menkule, Posta ve Telgraf ve Telefon, Ticaret ve Sanayi ve Rüsumat, Hariciye, Dâhiliye, Sıhhiye, Adliye, Askeri, İlmiye ve Evkaf, Kavanin-i Maliye, Layiha, Maarif, Muvazene-i Maliye, Nafia encümenleri olarak sıralanmıştır.[521]

Daimi encümenlerin dışında 1914-1918 Meclis-i Mebusanı'nda oluşturulmuş olan özel encümenler de vardır.[522] Bunlar; Tetkik-i Hesabat Encümeni, Kanun-ı Esasi Encümeni, Divan-ı Muhasebat Encümeni, Nizamname-i Dâhili Encümeni, Kastamonu ve Bolu Ormanları Hakkındaki Müste'iyatın Tetkikatına Memur Edilen Encümen-i Mahsus, Şura-yı Devlet Teşkilatı Hakkındaki Layiha-yı Kanuniyenin Tetkikatına Memur Encümen-i Mahsus, Men-i İhtikâr Kanunu Hakkındaki Encümen-i Mahsus, Dar'ül-eytamlar Hakkındaki Layiha-i Kanuniye'nin Tetkikatına Memuren Teşkil Eden Encümen-i Mahsus, Tetkik-i Mezuniyet Encümeni olarak sıralanabilir.[523] Meclis her açıldığında ya kendisinin ya da encümenlerin seçimiyle birlikte 15 kişiden oluşan bir Ariza-i Cevabiye Encümeni oluşturulacağı ifade

[519] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.31.
[520] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.37.
[521] Servet Armağan, 26 Kanun-ı Sani 1326 tarihli içtima-i umumi kaydına atıfta bulunarak adı geçen encümenleri; Muvazene-i Maliye, Orman ve Maadin ve Ziraat, Evkaf ve Defter-i Hakani, İstid'a, Ticaret, Dâhiliye, Hariciye, Rüsumat, Sıhhiye, Adliye, Askeri, İlmiye, Kavanin-i Maliye, Layiha, Maarif, Nafia olarak sıralamıştır. Servet Armağan, *a.g.e.*, s.60. 1914-1918 dönemi Zabıt Cerideleri incelendiğinde encümenlerin tümünün nasıl oluştuğuna üyelerinin isimlerine dair kesin bilgiler elde edilememiştir. Ancak Meclis-i Mebusan tarafından hazırlanan ve çalışma dönemini kapsan Üçüncü Devre-i İntihabiye Resmi ve Umumi Fihristinde daimi encümenler ve özel encümenler metinde gösterildiği şekilde yer almaktadır. *Meclis-i Mebusan Üçüncü Devre-i İntihabiye Resmi ve Umumi Fihristidir*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti Tarafından Üçüncü Defa Olarak Tanzim ve Meclis-i Mebusan Matbaasında Tab Edilmiştir, 1335, s. 516-547.
[522] Bu encümenlerle ilgili düzenleme Nizamname'nin yenilenmesi sırasında ayrı bir madde halinde ele alınmıştır. Buna göre Nizamname-i Dâhili, madde 14 ile Hususi Encümenleri şu şekilde açıklamıştır: "bir layiha veyahut teklif-i kanuni ait olduğu encmenden gayrı hususi encümene havalesi hakkında bir teklif vuku bulursa mezkûr encümen azası Heyet-i Umumiye'nin kararına göre ya Meclisçe, ya şubelerce veya makam-ı riyasetçe intihab ve irae olunur." *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.38. Ayrıca bakınız: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.154.
[523] *Meclis-i Mebusan Üçüncü Devre-i İntihabiye Resmi ve Umumi Fihristidir*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti Tarafından Üçüncü Defa Olarak Tanzim ve Meclis-i Mebusan Matbaasında Tab Edilmiştir, 1335, s. 550-558.

edilmiştir. Ariza-i Cevabiye Encümeni'nden sonra daimi encümenlerin seçimine geçileceği dâhili nizamname ile belirlenmiştir.[524] Bunun dışında lüzum görürlerse ayrı bir mazbata muharriri de seçebilecektirler.

Nizamnameye göre hususi encümenler, bir kanun layihasının gönderilmiş bulunduğu encümenin dışında "hususi" bir encümene havalesi teklif edilirse oluşturulabilirdi. Adı geçen encümen; Meclis-i Mebusan, şubeler ya da Meclis-i Mebusan Başkanlık Divanınca seçilebilirdi.[525]

Encümenler her toplantısında toplantıya katılan üyelerin isimlerini toplantı tutanağına yazmalıdırlar (madde 15). Oturumlarda hazır bulunan ve bulunmayan encümen üyelerinin isimleri resmi gazete kaydedilecektir.[526] Encümenler gündem maddelerini kendileri düzenleyecek olup müstaceliyeti olan bir iş ortaya çıktığında encümen başkanı toplantı için üyelerini toplayabilecek, gerekirse Meclis başkanı dahi encümeni toplantıya çağırabilecektir.[527] Encümen toplantılarında mazeret bildirmeksizin sırasıyla üç defa hazır bulunmayan mebusun encümen üyeliği düşecektir. Yerine meclis başkanlığına haber verilerek ait olduğu encümenden bir başkası atanacaktır.[528] Bir mebus ikiden fazla encümene üye olamayacaktır.[529]

Meclis-i Mebusan, dâhili nizamnameye uygun olarak istediği takdirde encümenlerin sayısını azaltabilir ve encümenlerin birlikte çalışmalarda bulunmasına karar verebilirdi. Meclis-i Mebusan Dâhili Nizamnamesi ile oluşturulabilecek ortak encümenlerin; bir başkan, kâtip ve mazbata muharriri seçebilecekleri ifade edilmiştir.[530]

---

[524] Ariza-i Cevabiye Encümeni ile ilgili düzenleme Nizamname-i Dâhili'nin 1333 tarihli yeni düzenlemelerinin yer aldığı basımında 11. madde ile düzenlenmiştir. *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.37.

[525] *A.e.*, s.38.

[526] *A.e.*, s.38. Ayrıca bkz.: Şeref İba, *a.g.e.*, s.534.

[527] Nizamnamede yapılan değişiklik ile 16. madde de yerini almıştır. *A.e.*, s.38-39.

[528] Nizamnamede yapılan değişiklik ile 17. madde de yerini almıştır. *A.e.*, s.39.

[529] 1328 senesinde yayınlanmış olan Nizamname-i Dâhilî'de mebuslarla ilgili bu kayıt 24. maddede yer alırken Nizamname'de sonradan yapılan değişikliklerin yer almış olduğu 1333 yılındaki Nizamname'de 19. madde de yer almıştır. *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.34. Ayrıca bkz.: *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.39.

[530] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.33; *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.38. Ayrıca bakınız: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.61-62 ve 154.

Encümenlerin, üyelerinin üçte biri hazır bulunmazsa oylama yapamayacakları, kararların mevcut üyelerin çoğunluğuyla alınacağı belirtilmiştir. Ortak meclislerin seçecekleri üyeler diğer encümenlerin seçilme usulleriyle aynı olacaktır.[531] Oluşturulan daimi encümenlerin dışında gerek görülürse bir kanun teklifi veya kanun layihası ait olduğu encümen dışında özel bir encümene de gönderilebilecektir. Havalesi uygun bulunan bu encümenin üyeleri heyet-i umumiye kararına göre meclis, şubeler ya da başkanlık divanınca seçilecekti.[532]

Meclis-i Mebusan'ı oluşturan encümenler konusunda üzerinde durulması gereken bir husus da encümenlerin meydana gelmesinden sonra kontrolü sağlayacak olan bir başkan ve zabıt kâtibi seçilmesidir. 1912 tarihli nizamname gereğince, encümen üyeleri seçildikten sonra başkan, zabıt kâtibi ve araştırma sonuçlarını almak için mazbata muharrinin seçilmesi gerektiği de dile getirilmiştir. Sözü edilen görevlilerin seçimi esnasında nizamnamenin Meclis-i Mebusan Başkanı ve Divan Kâtipleri seçiminde uygulanan esasın takip edilmesi istenmiştir.[533] Nizamnamede yapılan değişikliklerin ardından uygun görülürse belirli hususlar için ayrı bir mazbata muharriri seçebileceği de hüküm altına alınmıştır.[534] Ayrıca encümenler, oturumlardan önce mevcut üyelerinin isimlerini, zapta kaydettirmelidir.[535]

2.2.2. Encümenlerde Kanun Teklifi ve Değişikliği

Meclis-i Mebusan'da bulunan her encümenin çalışma şekli nizamnamece düzenlenmiştir. Buna göre meclis başkanı şube ve encümenlere görüşülecek evrakı öncelikle göndermektedir. Mebuslar, adı geçen yerlere gönderilen evrakı görebilirler ve istedikleri encümenin toplantısına katılıp oralarda bilgi edinme ve konu hakkında görüşünü beyan etme hakkına sahip olabilirlerdi. Şube ve encümenlerin kanun layihası hakkındaki vesika ve takrirleri, Heyet-i Umumiye'de de kesin karara varılmasından sonra Meclis-i Mebusan'a bağlı Hazine-i Evraka gönderilecektir.[536]

---

[531] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.38.
[532] *A.e.*, s.38.
[533] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.33.
[534] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.38.
[535] *A.e.*, s.34.
[536] 1328 senesinde yayınlanmış olan Nizamname-i Dâhilî'de mebuslarla ilgili bu kayıt 25. maddede yer alırken Nizamname'de sonradan yapılan değişikliklerin yer almış olduğu 1333 yılındaki Nizamname'de 20. madde de yer almıştır**.** *A.e.*, s.33. *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi,* Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.39-40.

Şubeler ve encümenler gerekli gördüklerinde kanun layihası veya teklifi için görüş bildirmek üzere kanun layihası ile ilgili nazırı veya konunun uzmanını davet edebilirlerdi.[537] Ayrıca encümenlerden herhangi biri kendisine gönderilen kanun teklifini veya kanun layihasını diğer bir encümenin yetkisi dâhilinde görürse, gerekçesini (esbab-ı mucibesini) açıklayarak kanun layihasını veya kanun teklifini göndermek istediği encümene havalesini talep edebilirdi.[538]

Sadaret makamından Mebusan'a gelen kanun layihası, heyetçe kabul edildiği haliyle okunurdu. Meclis Başkanı, kanun layihalarını gerekçeli kararını belirttikten sonra bastırıp bir kopyasını Meclis üyelerine dağıttırırdı. Ayrıca bu kanun layihalarını şubelere veya halihazırda bir encümeni var ise buralara da havale ettirmesi gerekmekteydi.[539] Nizamnamede yapılan bir düzenleme ile birlikte Meclis Başkanı tarafından kendisine kanun layihası ve evrak gönderilen encümen, gerekçeli kararını da belirterek başka bir encümenin görüşünü de alabilirdi. Görüşü istenen encümen, kanun layihasının kendisine havale edilmesini talep edebilirdi. Her iki encümen aralarında anlaşırlarsa Meclis Başkanı'nın heyete bilgi vermesi gerekmekteydi. Kanun layihası Meclis'te tartışılmadan önce görüşü alınan encümenin ve diğer encümen mazbatalarının basılması ve dağıtılması hükmü getirilmişti.[540]

Encümenlere gelen kanun layihaları üç ay içerisinde görüşmeye alınmalı ve Meclis Genel Kurulu'na havale edilmelidir. Meclis Genel Kurulu'na gönderilmeyen kanun layihaları teklif sahibi veya hükümet tarafından Meclis Genel Kurulu'nun gündemine alınmasını teklifi verilebilirdi.[541] Kanun layihaları görüşülmeden önce bastırılmalı ve Meclis-i Mebusan üyelerine dağıtılmalıdır. Yalnızca Muvazene-i Maliye Kanun Layihası Mazbatası'nın dağıtım tarihinden itibaren 8 gün sonra

---

[537] 1333 tarihli Nizamname'de 21. Madde olarak yer almaktadır. *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi,* Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.40.

[538] 1333 tarihli Nizamname'de 22. madde olarak yer almaktadır. *A.g.e.*, s.40. Ayrıca bakınız: 1328 tarihli Nizamname 25. madde. *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.34. Ayrıca bakınız: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.62.

[539] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.34-35. *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.40.

[540] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.40. Ayrıca bakınız: Şeref İba, *a.g.e.*, s.536.

[541] *A.e.*, s. 41. Ayrıca bakınız: Şeref İba, *a.g.e.*, s.536.

müzakeresine başlanması gerekmektedir.[542] Encümenler, kendilerine gönderilen kanun tekliflerini incelemelerinin ardından elde etmiş oldukları sonuçları Meclis Genel Kurulu'na sözlü bir şekilde sunabilmek için mazbata muharrirlerine görev verebilmektelerdir.

Meclis-i Mebusan'a bağlı encümenlerin 1914-1918 tarihleri arasındaki yasama faaliyetlerine ait tablo aşağıdaki gibidir. Meclis faaliyetleri açısından encümenlerin çalışmalarını nicelik olarak değerlendirdiğimizde söz konusu dönemler içerisinde Muvazene-i Maliye Encümeni öne çıkmaktadır. Encümene havale olan kararname sayısı 661 iken, layiha sayısı ise 500'dür. Muvazene-i Maliye Encümeni kendilerine gönderilen kararnamelerden 623'ünün; layihalardan ise 464 adedinin görüşmelerini tamamlamıştır. Meclis'e gelen toplam kararnamelerin %49,48'i, kanun layihalarının ise %55,18'i bu Encümene havale edilmiştir.

Meclis-i Mebusan encümenleri arasında Muvazene-i Maliye Encümeni ile birlikte kanun layihası ve kararnamelerin yoğunlukla gönderildiği bir diğer encümen Askeri Encümeni olmuştur. Encümen'e havale edilen kararname sayısı 186, kanun layihasının sayısı ise 95'tir. Askeri Encümen kendilerine gönderilen kararnamelerden 167'sinin görüşmelerini tamamlarken, kanun layihalarının ise 83'ünün görüşmelerini tamamlamıştır. Encümenlere havale olunan toplam kararnameler içerisinde %13,92'si, kanun layihalarının ise %10,48'i Askeri Encümene gönderilmiştir.

Kavanin-i Maliye encümeni de daimi encümenler içerisinde kararname ve kanun layihalarının önemli miktarda gönderdiği encümenlerden biridir. Encümen'e 157 kararname gönderilmiş olup, 107 adet de kanun layihası gönderilmiştir. Encümen kendisine havale edilen bu kararnamelerden 153'ünün görüşmelerini tamamlamış, kanun layihalarının ise 98'inin görüşmelerini tamamlamıştır. Meclis-i Mebusan encümenlerine gönderilen toplam kararnamelerden %11,75'i; toplam kanun layihalarından %11,81'i Kavanin-i Maliye Encümenine gönderilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin seferberlik durumunda olması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan mali gereksinimler bütçede sürekli düzenleme yapılması ihtiyacı doğurmuştur. Bu açıdan Muvazene-i Maliye Encümeni, Meclis-i Mebusan'da en fazla iş yüküne sahip encümen olarak görülmektedir. Askeri, Kavanin-i Maliye ve Adliye Encümenlerinde işlem gören kanun layihaları ve kararnamelerin sayısının da

[542] *A.e.*, s. 41.

yüksek olması, bu encümenlerin de Meclis-i Mebusan'da yoğun bir biçimde çalıştıklarının kanıtı niteliğindedir.

Tablo 11: Encümenlerde İşlem Gören Kanun Layihaları ve Kararnameler

Encümenlerin İsimleri	**Encümenlere Gönderilen**		**Encümenler Tarafından İncelemesi Tamamlanan**		**Encümenler Tarafından İncelemesi Tamamlanamayan**	
	Kararname	**Layiha**	**Kararname**	**Layiha**	**Kararname**	**Layiha**
Orman ve Maden ve Ziraat	29	23	28	23	1	-
Defter-i Hakani ve Emval-i Gayr-ı Menkule	12	4	-	1	12	3
Posta ve Telgraf ve Telefon	2	1	-	1	2	-
Ticaret ve Sanayi ve Rüsumat	9	18	6	17	3	1
Hariciye	6	11	1	9	5	2
Dâhiliye	75	41	52	32	23	9
Sıhhiye	4	16	3	11	1	5
Adliye	154	48	93	30	61	18
Askeri	186	95	167	83	19	12
İlmiye ve Evkaf	8	9	8	9	-	-
Kavanin-i Maliye	157	107	153	98	4	9
Maarif	8	12	7	8	1	4
Muvazene-i Maliye	661	500	623	464	38	36
Nafia	22	9	18	5	4	4
Encümen-i Mahsuslar	3	12	3	5	-	7

Kaynak: *Fihrist*, s.506.

2.2.3. Kanun Layihalarının Meclis Genel Kurulu'nda Görüşülmesinin Esasları

Kanun layihalarının Genel Kurulu'nda görüşülmesi de belirli esaslar çerçevesinde yapılmaktadır. Kanun teklifi görüşmelerinde "müstacel" olanlar haricinde her kanun layihasının en az beş gün ara vermek şartıyla ayrı ayrı iki defa okunması ve görüşmeleri yapılmadıkça kabulü veya reddi hakkında çoğunluk kararına başvurulamayacağı belirtilmektedir.[543] Ayrıca gerçekleştirilecek ilk görüşme kanun layihasının "heyet-i umumisi" hakkında olmalıdır. Kanun layihasının heyet-i umumisi hakkında görüş bildirildikten sonra Meclis Başkanı maddelerin görüşülmesine geçilip geçilmemesi gerektiğini sorar. Bu noktada Meclis Genel

[543] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.37. Servet Armağan, *a.g.e.*, s. 66.

Kurulu görüşmelere başlanmamasına karar verirse Meclis Başkanı tarafından kanun layihası veya teklifin kabul olunmadığı beyan edilir. Ancak eğer Meclis Genel Kurulu'nda söz konusu layiha veya teklifin görüşmelerine geçilmesi kabul edilirse sırasıyla ve tek tek maddelerin görüşülmesine geçilmelidir. Maddelerin görüşmeleri sırasında mebuslar kanunun; hükümet, encümen veya encümenlerden çıkan şekli üzerinde değişiklik veya düzenleme tekliflerinde bulunabilir ve görüşmeler de Meclis'te bu şekilde cereyan eder.[544] Maddelerin görüşmeleri tamamlandığında Meclis-i Mebusan ikinci görüşmelere geçilip geçilmemesi konusunda karar vermelidir.[545]

Meclis'e gönderilen kanun teklifleri ve layihaları üzerinde yapılacak düzeltmeleri Meclis'teki bir ya da bir kaç mebus yazılı olarak ve isterlerse bir tadilname düzenleyerek Meclis Başkanı'na vermelidir. 1917 Nizamnanesi'nde yapılan değişiklikle tadilnamenin kanunun hangi maddesine ya da muvazene kanunun kaçıncı faslına ait olduğunun belirtilmesi kaydı düşürülmüştür. Verilen tadilnameler encümen mazbatalarının eklerine tadil sahibi veya sahiplerinin gerekçeleri ile birlikte bastırılmalı ve sözü edilen tadilnameler hakkında encümenin vereceği kararlar ve sebepleri de kanun mazbatasında yerini almalıdır.[546]

Kanun layihasının görüşmeleri sırasında, layiha hakkındaki tadiller sırası geldiğinde sahibi tarafından gerekçesi ile birlikte sunulmalıdır. Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'nu oluşturan mebuslar tadili kabul ederlerse müzakereye konulması; aksi takdirde tadilnamenin dikkate alınmaması hüküm altına alınmıştır. Kanun layihalarının maddelerinin tamamlanmasının ardından tadilnameler, layihayı incelemekle görevli encümene gönderilmelidir. Ayrıca bir kanunun birinci ve ikinci görüşmeler sırasında takdim edilen tadilnamelerin ait oldukları encümene havalesini mazbata muharriri encümen adına talep ettiği takdirde havalesi gereklidir.[547] Aksi takdirde tadilatın gerekçesi sahipleri tarafından kısa bir şekilde Meclis'te beyan edilebilir. İkinci görüşmeler sırasında tadilnamelere yalnızca havale edilmiş olduğu encümen üyesi cevap verebilir. Bunun üzerine tadilnamelerin Meclis tarafından

---

[544] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.54; Servet Armağan, *a.g.e.*, s.167.
[545] *A.e.*, s.55.
[546] *A.e.*, s.55.
[547] *A.e.*, s.55. Ayrıca bkz.: *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.38. Servet Armağan, *a.g.e.*, s. 66-67.

dikkate alınıp alınmamasına genel kurul karar vermelidir. Tadilat sahipleri fikirlerini isterlerse, encümende anlatabilirler. Bir kanun layihasının ikinci görüşmeleri sırasında encümene iade olunan maddeleri hakkında mebuslar tarafından tadil teklifi verilebilir. Maddeler hakkında verilen tadilnamelerin her zaman asıllarından önce oylanması gerekmektedir. Bununla birlikte kanun layihasının ikinci görüşmeleri sırasında her maddenin ve ona bağlı bütün tadilnamelerin kabul edilip edilmemesi hakkında oylama yapılmalıdır. Ardından kanun layihasının heyet-i umumisi hakkında kabulü veya reddi hakkındaki oylamaya müracaat edilmelidir.

Kanun layihalarının iki defa görüşülmesi usulü bazı kanun layihaları için geçerli değildir. Bunlar; "mesarifat bütçesi", "muhasebe-i katiye kanunu", "tahsisat-ı munzame ve fevkalade talebini muhtevi" kanun layihalarıdır. Adı geçen layihaların görüşmeleri bir kere yapılmalıdır.[548] Nizamname, Meclis-i Mebusan'da reddedilen kanun tekliflerinin aynı oturum içerisinde bir kez gündeme gelmesini de kayıt altına alır.[549]

Yeniden kanun yapılması veya mevcut kanunların düzenlenmesi için hazırlanan kanun layihaları, Hükümet'in kanun ile ilgili teklifi veya Meclisteki mebuslardan bir veya bir kaç zatın verdiği teklif, gerekçeli kararıyla birlikte Meclis Başkanı'na takdim edilmelidir. Teklif, Meclis Genel Kurulu'nda okunmasının ardından kanun layihasının görüşmeye alınıp alınmaması hakkında oylama yapılmalıdır.[550] Görüşmeye alınan kanun layihası 1912 Nizamname-i Dâhilîsi gereğince kanun layihalarını incelemek amacıyla kurulmuş olan "encümen-i mahsus"a gönderilmelidir.

Nizamnamede sonradan yapılan değişiklikle gerekçeli karar ile Meclis'e gelen kanun teklifi sadrazamın ve kanunun bağlı olduğu nazırın imzasıyla ya Meclis başkanlığına ya da Meclis Genel Kurulu'na verilmelidir. Meclis talep ettiği takdirde ilgili kanun layihası okunmalıdır. Ardından Meclis, kanun layihasını ilgili encümene

---

[548] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.57. Ayrıca bkz.: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.169. Meclis-i Mebusan'ın 21 Temmuz 1914 tarihli görüşmeleri sırasında Meclis Başkanı Halil Bey vergi kanunlarının diğer ülkelerde olduğu gibi 1 defa yapılmasını istemiş ve bu isteği Meclis-i Mebusan Genel Kurulunca kabul edilmiştir. *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:40, C:2, s.512.

[549] *A.e.*, s.57.

[550] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.35. Ayrıca bkz.: Servet Armağan, *a.g.e.*, s. 63.

göndermelidir. Burada mazbatası hazırlanarak tekrar Meclise gönderilmelidir.[551] Meclis'te okunduktan sonra tartışılıp oya konulmalıdır. Meclis'te çoğunluk ile kabul edilen bir layiha Şura-yı Devlet'e oradan da sadarete bir mazbata ile sunulmalıdır. Nizamname'de yapılan düzenleme ile kanun layihaları şubelere gönderilebilir, önemli olanları gerekçeli kararıyla birlikte bir muhtıra ile beraber basılıp üyelere dağıtılabilirdi. İki celse arasında meclis başkanlığına sunulan kanun layihalarından müstaceliyeti olanların, meclis başkanı tarafından ilk oturumda Meclis Genel Kurulu'na bilgi verilmek üzere ait olduğu encümene gönderilmelidir.[552]

Bir kanun layihası Nizamname gereğince, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'a gönderilmesinin ardından onaylanmak üzere padişaha havale edilmelidir. Ancak padişah Kanun-ı Esasi'nin 54. maddesi uyarınca kendine gelen layihayı tekrar incelenmesi için iade edebilir. Padişah tarafından iade olunan kanunlar gerekçesi ile birlikte bastırılıp dağıtılmalıdır. Kanun layihasının tekrar incelenmesi için yeni bir encümen kurulmasına karar verilmez ise ait olduğu encümene gönderilmelidir. Kanunu yeniden ele alan encümen, ona ilişkin mazbatasını hazırlamalı ve Meclis'te yeniden görüşülmesine başlanmalıdır.[553]

Hükümet tarafından verilen kanun layihaları Meclis Genel Kurulu'na bilgi verdikten sonra geri alınabilirdi. Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi, seçim döneminin son bulması ve Meclis'in seçimle birlikte yenilenmesi sonucu bir önceki Meclis tarafından kabul edilmeyen kanun layihaları ve kanun teklifleri yeni gelen Meclis için yok hükmünde (keenlemyekün) olacağı belirtilmiştir. Önceki Meclis tarafından kabul edilip Meclis-i Ayan'a gönderilen kanun layihası ve kanun teklifi tadil edilmek üzere Meclis-i Ayan'a iade edildiği takdirde bunlar hakkında Ayan'dan iade edilen kanun layihası işlemleri geçerli olacaktır.[554]

Yok hükmünde olan kanun layihaları ve kanun teklifleri, yeni gelen encümen veya 20 mebusun isteği üzerine başkanlık divanınca yeniden gündeme alınıp, mazbata şeklinde encümenlere gönderilebilirdi. Encümenler bu mazbataları aynen

[551] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.44. Ayrıca bkz.: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.158.
[552] *A.e.*, s.44. Ayrıca bkz.: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.159.
[553] *A.e.*, s.45. Ayrıca bkz.: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.160.
[554] *A.e.*, s.45. Ayrıca bkz.: Şeref İba, *a.g.e.*, s.160.

veya tadilen kabul etme yetkisine sahip bulunmaktaydı. Ancak nizamnamede kabul edilen bir istisna ile muvakkat kanunların yok hükmünde sayılamayacaktır.[555]

Nizamname üzerinde sonradan yapılmış olan değişiklikle birlikte Mebusan tarafından yapılan teklifler gerekçeli kararıyla birlikte başkanlık divanına gönderilmelidir. Kanun layihasının Meclis Başkanına gönderilmesinden sonra onun tarafından Layiha Encümeni'ne gönderilmesi koşulu getirilmiştir. Kanun teklifinde bulunan ya da bulunanlar isterlerse kanun layihasının gönderildiği encümende fikir beyan etme hakkına sahiptirler.

Layiha Encümeni kendine gelen kanun layihaları ve kanun tekliflerinin her biri hakkında 15 gün zarfında bir mazbata düzenlemeye ve sunmaya mecburdur. Bir mazbata; görüşmelere alınmak, red olunmak ya da görüşmeye alınmamak gibi şıklardan biriyle karşılaşabilirdi. Encümen, kanun layihası için müstacel teklifinde bulunmaya da yetkilidir. Kanun layihasının Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmesine karar verilirse Layiha Encümeni'ne havale edilmesi gerekmekteydi. Layiha Encümeni isterse kanunu yetkili başka bir encümene havale etmeyi Meclis Genel Kurulu'na teklif edebilirdi. Kanun teklifi sahibi, kanunun görüşülmesi yapılmış olsa bile teklifini geri çekme hakkına sahiptir. Ancak Meclis'teki başka bir mebus teklifi kendi uhdesine alırsa Mecliste görüşmeleri devam ederdi.[556]

2.3. Meclis-i Mebusan'da Oturumların Gerçekleştirilmesi

Nizamname-i Dâhili gereği her oturum, meclis başkanı tarafından açılır ve ardından bir önceki oturuma ait zabıtların kâtip tarafından okunması ile başlamalıdır.[557] Sonrasında Meclis başkanı tarafından karar yeter çoğunluğunun tespiti yapılmalıdır. Mebusların yarısından bir fazlası hazır bulunmadıkça görüşmelere başlanmaması gerekmektedir. Hâlihazırda bulunan mebusların sayısı yeterli değilse meclis başkanının yoklama yapmasının ardından oturum, belirlenen

[555] *A.e.*, s.45-46. Ayrıca bkz.: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.160.
[556] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.46-47. Ayrıca bakınız: Şeref İba, *a.g.e.*, s.540-541.
[557] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.48. Ayrıca bkz.: *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.47.

bir başka tarihe ertelenmelidir. Belirlenen tarihte toplanan Meclisin ertelenen oturumdaki gündem ile toplanmalıdır.[558]

Meclis-i Mebusan'da bir önceki oturumun zabıtlarının mebuslar tarafından kabulünün ve ardından karar yeter çoğunluğunun tespitinin yapılmasından sonra meclis başkanı, genel kurulu kendilerine gönderilmiş olan evraklardan haberdar etmelidir. Sözü edilen evraklarla ilgili işlemlerin gerçekleştirilmesiyle, o gün Meclis'in gündeminde yer alan maddelerin sırayla ele alınmasıyla tartışmalara geçilmelidir. Meclis-i Mebusan'da belirlenen gündem maddelerinin sırasının değişebilmesi için genel kurulun kararı yeterlidir. Oturumun tamamlanmasının ardından görüşme zabıtlarını; oturumu açan başkan ve en az iki zabıt kâtibinin imzalaması gerekmektedir.[559]

Mebusların, genel kurulda söz alabilmeleri belirli kurallar dâhilinde gerçekleştirilmektedir. Bir mebusun söz alabilmesi için öncelikle divan kâtiplerine ismini kaydettirmesi veya görüşmeler sırasında Meclis Başkanından izin alması şarttır. Eğer görüşmeler bir kanun layihası üzerinden yürütülecekse, adı geçen kanun layihasına ait mazbata ait olduğu encümen tarafından gündeme alınmalıdır. Bu koşul gerçekleşmediği sürece kâtipler, mebusların isimlerini söz sırasına kaydedemez. İsimleri kaydedilen mebuslar kanun layihası hakkında sırasıyla lehte ve aleyhte söz söyleyebilirler. Ancak bu konuda istisna teşkil eden bir hal de mevcuttur. Bir kanun layihasının görüşülmesi sırasında; layihayı kaleme alan mebuslar ve layihanın bağlı olduğu bakan veya onu temsilen genel kurulda yer alan memurlar, kâtiplere ismini kaydettirmek veya meclis başkanından söz talebinde bulunup sıraya girmek zorunda değillerdir.[560]

Bunun dışında mebuslar bazı durumlarda söz hakkı talep edebilmektedirler. 1912 tarihli Nizamname-i Dâhilî'de bir mebusun söz isteme nedeni geniş tutularak, şahsına ait bir durumdan konuşmak isterse söz verilebilir kaydı getirilmiştir.[561] 1917

---

[558] *A.e.*, s.48. Ayrıca bkz.: *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.47-48.

[559] *A.e.*, s.48. Ayrıca bkz.: *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.48.

[560] *A.e.*, s.48-49. Ayrıca bkz.: *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.49.

[561] *A.e.*, s.49. Ayrıca bkz.: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.79-80.

yılında hazırlanan Nizamname'de ise bu durum sınırlandırılmıştır. Bir mebus sataşma meydana gelirse ve Meclis'te yapmış olduğu konuşma nedeniyle ithamda bulunulduğunu düşünürse her zaman söz isteme hakkına sahiptir. Söz konusu mebus, söz alabilmek için öncelikle neden böyle bir konuşma yapacağını beyan etmelidir. Ancak Meclis-i Mebusan Başkanı'nın uygun görmesi halinde konuşma yapabilecektir. Meclis Başkanının izin vermemesi ve söz isteyen mebusun ısrarı halinde son sözü Meclis Genel Kurulu yapacağı oylama belirleyecektir. Meclis başkanı isterse bu oylamayı oturumun sonunda gerçekleştirebilecektir.[562] Belirtilen koşullar içerisinde konuşmasını yapan bir mebusun sözü sadece meclis başkanı tarafından kesilebilmektedir. Konuşma yapan kişinin söz almış olduğu kanun maddesi hangisi ise onun hakkında görüşünü beyan etmelidir. Konu dışına çıkan mebus, meclis başkanı tarafından uyarılır. İki defa uyarı alan mebusun madde hakkında aynı celsede söz almaması meclis başkanı tarafından genel kurula teklif edilebilir. Nizamnamede bir mebusun söz alıp alamayacağına yapılacak oylama ile karar verileceği hükmü de yer almaktadır.[563]

Nizamname-i Dâhili gereğince mebuslar konuşmalarını kürsüden yapmalıdırlar. Bunun için kendilerine tanınan süre "bir çeyrek saat"tir. Meclis-i Mebusan Başkanı'nın kanun maddelerinin oylamasına geçilmesi esnasında lehte veya aleyhte görüşünü beyan etmemesi istenmektedir. Ancak kendisi madde hakkında görüş beyan etmek isterse, başkanlık makamını terk ederek konuşma yapılan kürsüye inmelidir. Bu süre içerinde başkanlık makamında bulunmamalı ve konu ya da maddenin görüşmeleri tamamlanıp oylama yapıldıktan sonra yeniden başkanlık makamına geçmeldir. Meclis başkanı yalnızca nizamname-i dâhilinin uygulanmasından doğan sorunlarda kürsüden görüşünü beyan edebilir. Meclis başkanları dışında söz almak isteyen kâtipler de görüşmeler sırasından söz almak isterlerse nizamnamede belirtilen kurallar dâhilinde söz alabilir ve konuşmasını yapıp

[562] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.50.
[563] *A.e.*, s.49. Ayrıca bkz.: *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.50; Servet Armağan, *a.g.e.*, s.164.

madde veya meselenin oylamasının yapılmasının ardından tekrar başkanlık divanına geçebilir.[564]

Nizamnamede, Meclis Genel Kurulu aksi yönünde bir karar almadıkça hiçbir mebusun aynı madde hakkında üçten fazla söz alamayacağı belirtilmektedir. Ancak bu durumun iki istisnası mevcuttur. Bunlardan ilki kanuna dair görüş bildiren bakan veya bakanlar, diğeri ise kanunun havale edildiği encümenin mazbata muharriridir. Meclis'te tartışılan bir konunun görüşmeleri sırasında; söz konusu görüşmelerin tamamlanması, Meclis-i Mebusan oturumunun gündemine riayet edilmesi veya nizamname-i dâhiliye uyulması isteklerinde işaret ile oylama yapılması ve kararın buna göre alınması şartı koşulmuştur.[565] Görüşmelere son verilip verilmemesi hakkında yapılan oylamada Meclis Başkanı ve kâtiplerde şüphe oluşması halinde bir kez daha oylama yapılmalıdır. Ancak yine şüphe meydana gelirse görüşmelere devam edilmesi nizamnamede kayıt altına alınmıştır. Ayrıca müzakerelerin son bulması konusunda çoğunluğun sağlanmasının ardından tartışılan maddenin artık lehinde veya aleyhinde mebuslar tarafından görüş bildirilmesine izin verilmemesi; yalnızca oylama konusunda konuşma yapılabilmesi gerektiği vurgulanmıştır.[566]

Mecliste ortaya çıkacak düzensizliğe meclis başkanı müdahale etmektedir. Gerçekleştirilen görüşmeler esnasında gürültü meydana gelir ve bu durum meclis başkanı tarafından durdurulamazsa başkan ayağa kalkmalı, eğer gürültü devam ederse celseyi tatil edeceğini ilan etmelidir. Bunlara rağmen başkan Meclis'te idareyi sağlayamazsa bir saat süreyle görüşmelere ara vermelidir. Ancak yeniden celse açıldığında aynı hal devam ediyorsa oturumu sonlandırıp, bir sonraki güne ertelemelidir.[567]

Önemli bir maddenin müzakeresinin Meclis-i Mebusan'da gizli bir biçimde gerçekleştirilmesi meselesi de nizamnamede hüküm altına alınan başlıklardan biridir.

---

[564] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.49-50. Ayrıca bkz.: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.164.

[565] *A.e.*, s.50. Ayrıca bkz.: *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.51; Servet Armağan, *a.g.e.*, s.165.

[566] *A.e.*, s.50. Ayrıca bkz.: *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.51; Servet Armağan, *a.g.e.*, s.80 ve 165.

[567] *A.e.*, s.50. Ayrıca bkz.: *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.52; Servet Armağan, *a.g.e.*, s.80 ve 166.

Gizli oturum gerçekleştirilmesi için hükümetten veya Meclis-i Mebusan üyelerinden 15'nin teklifi gerekmektedir. Yapılacak oylamada Meclis'i oluşturan üyelerin dışındaki herkes çıkarılıp, işaretle oylama yapılmalıdır. Gizli oturum yapılmasını isteyenlerin isimleri Meclisin zabıt ceridelerinde ve resmi gazetede yayınlanmalıdır. Ayrıca gerçekleştirilen oturumdan sonra görüşmelerin tekrar açık bir şekilde yapılması için meclis başkanı tarafından Meclis Genel Kurulu'na teklif olunmalı ve verilen karara göre hareket edilmelidir. Bunun dışında adı geçen toplantının tutanakları Meclis-i Mebusan kâtipleri tarafından tutulup, başkanlık divanında korunmalı ve bir sonraki celseden önce yine gizli yapılacak bir toplantıda okunmalıdır.[568]

Bir oturum meclis başkanı tarafından sonlandırılmalıdır. Meclis başkanı, görüşmeleri sonlandırmadan önce gelecek oturumun gündemini Meclis Genel Kurulu'nun kararı ile ilan etmelidir. Bu konuda 1912 nizamname-i dâhilîsi, görüşmelerin tamamlanmasının ardından yapılacak işlemler arasında Meclis'in hangi gün ve saate açılacağı ve hangi gündemle toplanacağı konularının yer aldığı bir metnin Meclis'te uygun bir yere asılması gereğini de hükme bağlamaktadır.[569] Meclis-i Mebusan'ın yapmış olduğu bütün görüşmelerinin yer aldığı zabıt cerideleri hükümetin resmi gazetesinde yayınlanmalıdır.[570]

Öte yandan savaşın devam ettiği bir dönemde, olağanüstü koşullar gerekçe gösterilerek haftalık çalışma günlerinin saptanması istenmiştir. 9 Ekim 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan'da gerçekleştirilen görüşmelerde Meclis'in çalışma günleri belirlenmiştir. Buna göre Meclis Genel Kurulu ve encümenlerde olmak üzere Meclisin hangi günler çalışacağına dair yapılan tartışmalarda Abdullah Azmi Efendi (Kütahya) Cumartesi, Pazartesi ve Perşembe olmak üzere üç gün teklifinde bulunmuştur. Ardından söz alan Şakir Bey (Yozgat) Cumartesi ve Salı günü olmak üzere iki gün şeklinde olmasını isterken, Fevzi Bey (Diyarbakır) hâlihazırda kanun layihası varsa üç gün, yoksa iki gün yeterlidir demiş ve gün teklifinde bulunmamıştır. Ayrıca ihtiyaç halinde toplantı yapılabileceğini de sözlerine eklemiştir. Meclis-i

---

[568] *A.e.*, s.51. Ayrıca bkz.: *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.53; Servet Armağan, *a.g.e.*, s.81 ve 166.

[569] *A.e.*, s.51. Ayrıca bkz.: Şeref İba, *a.g.e.*, s.81.

[570] **A.e.**, s.51. Ayrıca bkz.: *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.53-54; Servet Armağan, *a.g.e.*, s.81 ve 166-167.

Mebusan Başkanı Halil Bey (Menteşe), hükümetten yoğun bir şekilde kanun layihasının encümenlere ulaştığına vurgu yapmış ve encümenlerin çoğunluğu sağlayarak bir an önce kanun layihalarını kendilerine ulaştırması gerektiğini ifade etmiştir. Teklifleri de göz önünde bulundurulduğunda haftada üç gün Meclis'in çalışmasını oya koymuştur. Oylama sonucunda Cumartesi, Pazartesi ve Perşembe günlerinde Meclis'in çalışması kararı kabul edilmiştir.[571]

Belirtilen oturum dönemi dışında 10 Kasım 1917 tarihli ve 4. oturum senesinde Meclis-i Mebusan'ın haftada 3 gün toplanmasına devam edilmiştir. Meclis'in; Cumartesi, Pazartesi ve Perşembe günleri saat 2'de görüşmelere başlanmasına karar verilmiştir.[572] Bunun dışında 3 Aralık 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan toplantı saatini bir saat uzatarak akşam saat 5'te görüşmeleri sonlandırmaya karar vermiştir.[573] Görüldüğü üzere Meclis-i Mebusan, yoğun dönemlerde ve karşılaşmış olduğu özel durumlarda kendi çalışma esaslarını belirleyebilmektedir.

Meclis'in verimli ve daha fazla çalışması isteği mebuslar tarafından da dile getirilmiştir. Böylece hızlı karar alınabilecek kanun layihaları Meclis'in onayından geçebilecekti. Örneğin; Tahsin Rıza Bey (Tokat), 17 Aralık 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan'da yapmış olduğu konuşmasında genel kurulun haftada üç kez toplandığını ve saat 2 gibi toplanıp saat 4-5 gibi toplantının sona erdiğini söylemiştir. Bu durumun haftada 6, ayda 24, bir toplantı dönemi içinse 96 saate karşılık geldiğini vurgulayarak; kanun layihalarının görüşülmesi için haftada beş defa toplanmasını, daha fazla zaman ayrılması gerektiğini belirtmiştir. Meclis-i Mebusan Başkanı Hacı Adil Bey ise Meclis-i Vükela'nın toplantıda olduğu Çarşamba yerine Salı günleri de Meclis-i Mebusan'ın toplanmasını talep etmiştir. Meclis'te görüş bildirmek üzere bakanların gelebileceğini bu nedenle salı gününün uygun olduğunu sözlerine eklemiştir. Görüşmeler sırasında Tahsin Bey'in beş gün Meclis açık kalsın isteğine karşılık Hacı Adil Bey'in dört gün Meclis'in açık kalması yönündeki isteği kabul edilmiştir.[574]

[571] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:37, C:1, s.528-529.
[572] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:3, C:1, s.20.
[573] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:13, C:1, s.173.
[574] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:19, C:1, s.307.

2.4. Nizamname-i Dâhilî'de İzinler

Meclis-i Mebusan yasama dönemi içerisinde Meclis'e devamlılık önemli olmuştur. Ancak Meclis'te bir dönem boyunca mebusların hali hazırda bulunmadıkları ya da ayrılmalarına sebep olan haller de meydana gelmiştir. İzin konusu Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi'nde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Buna göre bir mebus her ne sebeple olursa olsun bir mahalden başka bir mahale gittiğinde ya da acil bir durum ortaya çıktığında meclis başkanına gerekçesini belirten bir yazı ile birlikte ve sonradan Meclis'e bilgi vermek kaydıyla meclis başkanlığından izin alması koşulu getirilmiştir.[575] Bir mebus izin almadan bir tarafa giderse veya gidip de izin süresini aşarsa geçirmiş olduğu gün sayısı kadar tahsisatının kesileceği ifade edilmiştir. Yine bir mebus birbirini takiben altı defa Meclis'e ve encümenlere devam etmezse "gaib-i gayr-ı mezun" sayılacak ve yokluğu geçerli bir sebebe dayanmadığı takdirde isminin resmi gazetede yayınlanacağı ifade edilmiştir.[576]

Nizamname-i dâhilî'de sonradan yapılan bir düzenleme ile mebusların izin almasına dair hususlar değiştirilmiştir.[577] Buna göre meclis başkanı bir mebusa en fazla sekiz gün izin verebilmektedir. Bu sürenin üzerindeki izin talepleri Meclis-i Mebusan'ın onayının alınması şartı getirilmiştir. Sekiz günden fazla izin isteyenlerin talepleri öncelikle meclis başkanlığınca incelenecektir. Meclis başkanı izin taleplerini Meclis'e arz ederken başkanlık divanı her bir izin isteği hakkındaki gerekçeyi açıklayacaktır. Meclis müzakereye devam ederek işaret yoklaması ile izin isteyen mebusa bu iznin verilip verilmeyeceğine karar verecektir.[578]

Meclis-i Mebusan'da herhangi birisi üst üste üç oturuma katılmazsa ve bu durum Meclis-i Mebusan yoklamalarında ve oylamalarında ortaya çıkarsa "gaib-i gayr-i mezun" sayılacağı hükmü getirilmiştir. Kayıp ve halihazırda olmayan mebusun durumunu araştırmak ve tespit etmek meselesinin ise Meclis-i Mebusan

---

[575] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.51. Ayrıca bakınız: Servet Armağan, *Memleketimizde İç Tüzükler*, s. 81-82.
[576] *A.g.e.*, s.51-52. Ayrıca bakınız: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.82.
[577] Meclis-i Mebusan Dâhili Nizamnamesi'nde değişiklik yapıldıktan sonra 1333 tarihli nizamnamede mebusların izinleri ile ilgili olan hususlar On Dokuzuncu Fasıl'da, "Mezuniyet" başlığı altında 165-170. maddeleri arasında yer alırken, Servet Armağan ve Şeref İba'nın iç tüzük metinlerinde yine On Dokuzuncu Fasıl ve Mezuniyet başlığı altında yer almış ve 173-178 maddeleri arasında gösterilmiştir.
[578] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi,* Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti Tarafından Beşinci Defa Olarak Tertip Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, 89. Ayrıca bakınız: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.196; Şeref İba, *Parlamento İç Tüzük Metinleri*, s.569.

idare memurlarına havale edileceği belirtilmiştir. Ayrıca kaybolanların ve izinli oldukları halde izin sürelerini geçirenlerin aldıkları ödeneklerin kesileceği, izinli bir mebusun süresi bittiğinde Meclis'te meclis başkanı huzurunda isbat-ı vücut edeceği ifade edilmiştir.[579]

Mebusların istifası durumunda uygulanacak olan kurallar da dâhili nizamname tarafından hüküm altına alınmıştır. Buna göre bir mebusun istifasının meclis tarafından incelenmesi şartı konulmuştur. İstifa eden mebusun istifanamesini meclis başkanı'na sunması, bu makamdan da işlemlerin tamamlanması için sadaret makamına gönderilmesi gerekmiştir.[580] Ancak dâhili nizamname'de yapılan düzenlemeden sonra mebusların istifalarının yalnızca Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilebileceği ve istifa dilekçesini meclis başkanlığına sunması şartı getirilmiştir.[581]

Meclis-i Mebusan'da toplam 247 adet iznin mebuslar tarafından alındığı görülmektedir. Yasama senelerine göre izinler; içtima-i fevkalade toplantı senesinde 21, birinci toplantı senesinde 64, ikinci toplantı senesinde 31, üçüncü toplantı senesinde 52, dördüncü toplantı senesinde 56 ve beşinci toplantı senesinde 26 olarak gerçekleşmiştir. İzinlerin alınma nedenleri dikkate alındığında sağlık başta gelirken bunu savaş, ulaşım durumu ve mazeret izni takip etmiştir.

B. MECLİS-İ MEBUSAN'IN İÇ DÜZENİ

1. Meclis-i Mebusan'ın Toplantı Dönemleri ve Çalışma Süreleri

Yasama faaliyetine 14 Mayıs 1914 tarihinde başlayan Meclis-i Mebusan'ın çalışma süresi Kanun-ı Esasi ve Nizamname-i Dâhili ile belirlenmiştir. 1914 Meclisi, 1912 Meclisi'nin yasal süresinden önce kapatılmasıyla, Balkan Savaşı'nın getirmiş olduğu koşullar ve iç karışıklıklar nedeniyle açılamamıştı. Sonrasında 1913 yılında İttihat ve Terakki Fırkası'nın devletin yönetimini yeniden eline geçirmesinin ardından seçim çalışmalarına başlanmıştı. Meclis yukarıda belirtilen tarihte Kanun-ı Esasi'nin 43. maddesine dayanarak içtima-i fevkalade hükmünde açılmıştır.[582]

---

[579] *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti Tarafından Beşinci Defa Olarak Tertip Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, 89-90. Ayrıca bakınız: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.196-197; Şeref İba, *Parlamento İç Tüzük Metinleri*, s.569-570.
[580] Servet Armağan, *Memleketimizde İç Tüzükler*, s. 87.
[581] *A.g.e.*, s.199. Ayrıca bkz.: *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti Tarafından Beşinci Defa Olarak Tertip Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.92.
[582] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade, D:3, C:1, İ:1, s.2.

Toplantı süresi 23 Temmuz 1914 itibariyle tamamlanması gerekirken, 21 Temmuz 1914 tarihli irade-i seniyye ile içtima-i fevkalade toplantı döneminin süresi uzatılmıştır.[583] Bu olağanüstü oturum senesi 2 Ağustos 1914 tarihli bir irade-i seniyye ile son bulmuştur.[584]

Meclis'in, Kanun-ı Esasi'de geçen hüküm gereğince teşrin-i sani başında açılması gerekliydi. Ancak seçimlerin yapılıp Meclis'te ekseriyetin oluşmasıyla içtima-i fevkalade hükmünde Meclis çalışmalara başlamış ve bu durum yaklaşık iki buçuk ay sürmüştü. Birinci oturum senesi normal süre olan teşrin-i sani başında değil bir ay sonra 14 Aralık 1914 tarihinde başlamıştır.[585] Meclis-i Umumi'nin geç açılmasına gerekçe olarak Avrupa'da meydana gelen savaşın meydana getirdiği koşullar gösterilmiştir.[586]

Meclis-i Mebusan, ülkenin savaşta olduğu bu dönemde yine padişah iradesiyle 1 Mart 1915 tarihinde 28 Eylül 1915 tarihinde yeniden çalışmalarına başlamak üzere tatil edilmiştir.[587] Meclis'in bu dönemi 13 Kasım 1915 tarihinde irade-i seniyye[588] ile son bulmuştur.

---

[583] "İrade-i Seniyye: Bazı kavanin-i mühimmenin tetkiki ve Balkan muhaberesinden dolayı esbak vükelaya tecvih olunan isticvabatın neticelendirilmesi için Meclis-i Umumi'nin 10 Temmuz 1330 tarihinde hitam bulacak olan müddet-i içtimaiyesi 25 Temmuz 1330 tarihine kadar temdit edilmiştir. Bu irade-i sniyenin icrasına Sadaret memurdur. 28 Şaban 1332 ve 9 Temmuz 1330, Mehmet Reşat, Sadrazam Mehmet Sait." *MMZC*, İçtima-i Fevkalade, D:3, C:2, İ:41, s.579. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan'da-Müddet-i İçtima'nın Temdidi", *Tanin*, 23 Temmuz 1914, nu.: 2006, s.4.

[584] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade, D:3, C:2, İ:47, s.663.

[585] *MMZC*, Birinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:1, s.2. Ayrıca bkz.: *BOA. DH.SYS.* 49/82 1333.01.21 (Dâhiliye Nezareti'nden Meclis'in 14 Aralık 1914 tarihinde açılacağına dair 1297 evrak numaralı ve 9 Aralık 1914 tarihli evrak; Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e yazılan 324327 umumi, 1297 hususi numaralı ve 8 Aralık 1914 tarihli yazı); *BOA. BEO.* 4325/324327 1334.M.19 (Daire-i Sadaret Umur-ı Mühimme Kalemi'nden Dâhiliye, Hariciye, Harbiye, Bahriye nezaretleriyle Meclis-i Ayan'a gönderilen Meclis-i Umumi'nin açılışının yazılı olduğu 239 evrak numaralı ve 8 Aralık 1914 tarihli yazı); "Vaziyet-i Siyasiye-Meclis-i Milli-i Osmani'nin Küşadı", *Sabah*, 14 Kanun-ı Evvel 1914, nu.. 9067, s.1; "Meclis-i Mebusan'ın Küşadı", *Servet-i Fünun*, 17 Kanun-ı Evvel 1914, nu.: 1228, s.1.

[586] *BOA. DH.SYS.* 49/81 1332.Z.02 (Sadaret makamından Dâhiliye Nezareti'ne yazılan Meclis-i Umumi'nin açılışının bir ay ertelenmesine dair 323693 umumi, 1088 hususi numaralı ve 17 Ekim 1914 tarihli yazı; Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nden umum vilayetlere gönderilen 1088 evrak ve 14 Ekim 1914 tarihli telgraf)

[587] "1 Kanun-ı Evvel 1330 tarihinde küşad olunarak Muvazene-i Umumiye ve tahsisat-ı harbiyeye müteallik kavanin-i mühimme ve müstacele tetkikatını ikmal eylemiş olan Meclis-i Umumi'nin, filhal devam eden ahval-i harbiyeye binaen Kanun-ı Esasi'nin 7. Madde-i muadelesi hükmünce 15 Eylül 1331 tarihinde tekrar içtima edilmek üzere 16 Şubat 1330 tarihinde tatilini irade eyledim. Bu irade-i seniyyemizin icrasına Heyet-i Vükela memurdur. 14 Rebiülahir 1333 ve 16 Şubat 1330 Mehmet Reşat." *MMZC*, Birinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:33, s.480. Ayrıca bakınız: "Meclis-i Milli'nin Tatili", *İkdam*, 1 Mart 1915, nu.6477, s.1; "Meclis-i Mebusan'ın Tatili-Halil Bey'in Nutku", *Servet-i Fünun*, nu.: 1239, s.268.

[588] "Meclis-i Umumi-i Osmaninin üçüncü devre-i intihabiyesinin birinci sene-i içtimai hitam bulunduğundan, Kanun-u Esasinin muaddel kırk üçüncü maddesi mucibince bi-mennihi Teâlâ Teşrinisani iptidasında tecemmu etmek üzere bugün müzakerata nihayet verilerek, Meclisin

Meclis-i Mebusan ikinci oturum senesi Kanun-ı Esasi'ye uygun olarak 14 Kasım 1915 tarihinde açılmış[589] ve 13 Mart 1916 tarihinde irade-i seniyye ile tatil edilmiştir.[590] Meclis'in üçüncü dönem çalışmaları 14 Kasım 1916 tarihinde başlamış,[591] 13 Mart 1917 tarihinde çalışmaların mart ayının sonuna kadar uzatılmasına karar verilmişir.[592] Yapılan bu uzatmadan sonra 31 Mart 1917 tarihinde Meclis tatil edilmiştir.[593]

Dördüncü dönem Meclis çalışmaları 14 Kasım 1917 tarihinde başlamış[594] olup, 28 Şubat 1918 tarihindeki bir irade-i seniyye ile 1918 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun tam anlamıyla incelenmesi ve görüşmelerinin yapılabilmesi

---

kapanmasını irade eyledim. İş bu irademizin Meclis-i Umumide kıraatine ve mesai-i vakıa-i hamiyetkaranelerinden dolayı aza-yı Meclise mahzuziyetimizin tebliğine Sadrazam memurdur. 5 Muharrem 1334 ve 31 Teşrin-i Evvel 1331 Mehmet Reşat." *MMZC*, Birinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:48, s.731. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Umumi-İrade-i Hazret-i Padişahi Sureti", *Sabah*, 14 Teşrin-i Sani 1915, nu.: 9402, s.1.

589 *MMZC*, İkinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:1, s.2. Ayrıca bkz.: *BOA. DH.İ.UM.* 50/1 1334.S.06 (Sadaret makamından Dâhiliye Nezaret-i Vekâleti'ne gönderilen 328680 umumi, 787 hususi numaralı ve 11 Kasım 1915 tarihli yazı); "Meclis-i Umumi'nin Resm-i Küşadı", *Sabah*, 15 Teşrin-i Sani 1915, nu.: 9403, s.1.

590 "İrade-i Seniye-i Hazret-i Padişahi: Meclisi Umumi-i Osmaninin Üçüncü Devre-i İntihabiyesinin İkinci Sene-i İçtimai hitam bulduğundan, Kanunu Esasi'nin muaddel kırk üçüncü maddesi mucibince bimennihi taalâ Teşrin-i Sani iptidasında tecemmu etmek üzere müzakerata nihayet verilerek, Meclis'in kapanmasını İrade eyledim. Bu İrademizin Meclisi Umumide kıraatına ve mesai-i vakıa-i hamiyet mendanelerinden dolayı Aza-yı Meclise mahzuziyetimizin tebliğine Sadrazam memurdur. 8 Cemadel'ulâ 1334 ve 29 Şubat 1331 Sadrazam Mehmet Sait." *MMZC*, İkinci Toplantı Dönemi, D:3, C:2, İ:44, s.499.

591 *MMZC*, Üçüncü Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ.1, s.2. Ayrıca bkz.: *BOA. BEO.* 4438/332793 1335.M.09 (Daire-i Sadaret Umur-ı Mühimme Kalemi'nden Dâhiliye, Hariciye, Harbiye, Bahriye nezaretleriyle Meclis-i Ayan ve Mebusan'a gönderilen Meclis-i Umumi'nin açılışının yazılı olduğu 154 evrak, 1694 kalem numaralı ve 6 Kasım 1916 tarihli yazı); "Meclis-i Milli'nin Küşadı", *Sabah*, 15 Teşrin-i Sani 1916, nu.: 9698, s.1; "Meclis-i Milli'nin Küşadı", *Servet-i Fünun*, 23 Teşrin-i Sani 1916, nu.: 1326, s.308.

592 "Bin üç yüz otuz üç senesi muvazene-i umumiye Kanununun ikmal-i tetkik ve müzakeresi için Meclis-i Umûminin sene-i mezkûre Martı'nın on üçüncü günü hitam bulacak olan müddet-i içtimaiyyesinin şehri mezbur nihayetine kadar temdidini irade eylerim. Bu irademizin Meclis-i Umûmi'de kıraatına Sadrazam memurdur. 19 Cemaziyelulâ 1335 ve 13 Mart 1333 Mehmet Reşat, Sadrazam Mehmet Talât". *MMZC*, Üçüncü Toplantı Dönemi, D:3, C:3, İ:55, s.228. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Milli-Meclis-i Mebusan'da", *Sabah*, 14 Mart 1917, nu.: 9817, s.2.

593 "Meclis-i Umûmi-i Osmani'nin üçüncü devre-i intihabiyyesinin sene-i haliyye Martı'nın nihayetine kadar temdit edilen üçüncü sene-i içtimaiyyesi hitam bulduğundan, Kanun-ı Esasinin muaddel 43. maddesi mucibince bimennihitealâ Teşrin-i Sani iptidasında tecemmu etmek üzere, bugün müzakerata nihayet verilerek, Meclis'in kapanmasını irade eylerim. Bu İrade-i Seniyyemizin Meclis-i Umûmi'de kıraatına ve bu sene-i içtimaiyye zarfında Meclis'e tevdi edilen mesailin ve bahusus memleketimizin menafi-i hayatiyyesiyle alâkadar olan bazı kavanini mühimmenin tetkik ve müzâkeresinde ibraz olunan müessir-i hamiyet ve kiyasetten dolayı azayı Meclis'e mahzuziyetimizin tebliğine Sadrazam memurdur. 7 Cemâziyelâhir 1335 ve 31 Mart 1333 Sadrazam Mehmet Talât Mehmet Reşat." *MMZC*, Üçüncü Toplantı Dönemi, D:3, C:3, İ.63, s.448. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Milli- Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 1 Nsan 1917, nu.: 9835, s.3.

594 *MMZC*, Dördüncü Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:1, s.2. Ayrıca bkz.: *BOA. BEO.* 4488/336577 1336.M.07 (Daire-i Sadaret Umur-ı Mühimme Kalemi'nden Dâhiliye, Hariciye, Harbiye, Bahriye nezaretleriyle Meclis-i Ayan ve Mebusan'a gönderilen Meclis-i Umumi'nin açılışının yazılı olduğu 117 evrak, 1392 kalem numaralı ve 24 Ekim 1917 tarihli yazı)

için 15 gün uzatılmıştır.[595] Ancak çalışmalar tamamlanamayınca 14 Mart 1918 tarihli bir başka irade-i seniyye ile yeniden 15 gün uzatılmasına karar verilmiştir.[596] Meclis'in dördüncü dönem yasama çalışmaları 31 Mart 1918 tarihinde sona ermiştir.[597]

1914 Meclis-i Mebusanı'nın yasama faaliyetinin sadaretten gelen istek üzerine bir sene uzatılması istenmiş;[598] Meclis-i Ayan'dan gelen düzeltme ile 28 Mart 1918 tarihinde Meclis'in yasama süresinin uzatılmasına karar verilmiştir.[599] Hükümetin Meclis-i Mebusan'a gönderdiği bir yazıda, Meclis-i Umumi'nin yeniden seçimlere gitmeden yasama süresinin uzatılmasını ülkenin "muhafaza-i mevcudiyet"i ve "temin-i istiklal"i için gerekli gördüğü beyan edilmiştir. Meclis-i Mebusan'a kararını şu şekilde iletmiştir:

"…muhafaza-i mevcudiyet ve temin-i istiklal için hükümet ve milletin harp ile meşgul olduğu bir sırada icabat-ı umumiye icrasına menafi-i memlekete muvafık görülmemesi ve memalik-i saire meclis-i teşriyesinin hitamıyla devre-i intihabiyeleri kavanin-i mahsusa neşri ile temdid edilmekte olmasına binaen müddet-i intihabiyenin hitamı muharebeye müsadif olduğu halde sülüsan-ı ekseriyet-i ara ile kabul edilecek bir kanun ile

[595] "Bin üç yüz otuz dört senesi Muvazene-i Umumiyye Kanununun ikmâl-i tetkik ve müzakeresi için, Meclis-i Umumi'nin sene-i mezkûre Şubat'ı nihayetinde hitam bulacak olan müddet-i içtimaiyyesinin on beş gün temdidi tensip olunmuştur. Bu irâdemizin Meclis-i Umumîde kıraatma, Sadrazam mezundur. 14 Cemaziyelula 1334 ve 26 Şubat 1334. Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat, Mehmet Reşat." *MMZC*, Dördüncü Toplantı Dönemi, D:3, C:2, İ:59, s.574.

[596] "İrade-i Seniyye-i Hazret-i Pâdişahî Sene-i Hâliyye Muvazene-i Umumiyye Kanununun tetkik ve müzakeresi henüz ikmâl olunamamasına ve müstacelen müzakeresi muktazi bâzı kavanin-i mühimme de mevcut bulunmasına binaen Mart'ın 15. gününe kadar temdit edilmiş olan Meclis-i Umumi müddet-i içtimaiyyesinin Mart nihayetine kadar temdidi Meclis-i Vükelâ kararıyla tensik olunmuştur. Bu irade-i seniyyemizin Meclis-i Umumide kıraatına Sadrazam Vekili memurdur. 30 Cemaziyelula 1336 ve 14 Mart 1334 Sadrazam Vekili ve Harbiye Nazırı Enver, Mehmet Reşat." *MMZC*, Dördüncü Toplantı Dönemi, D:3, C:3, İ:69, s.162.

[597] "Meclis-i Umûmî-i Osmânî'nin Üçüncü Devre-i İntihâbiyyesinin Mart nihayetine kadar temdit edilmiş olan dördüncü sene-i içtimai hitam bulduğundan, Kanun-u Esasinin muaddel 43. maddesi mucibince bimennihî Taâlâ Teşrin-i Sani ihtidasında tecemmu etmek üzere bugün Müzakerâta nihayet verilerek Meclis'in kapanmasını irâde eyledim. Bu irademizin Meclis-i Umûmîde kıraâtına ve tevdî olunan kavânînin tetkik ve müzakerâtında gösterilen gayret ve mesâî-i hamiyyetkârânelerinden dolayı âzâ-yı Meclis'e mahzûziyyetimizin tebliğine Sadrazam memurdur. 18 Cemâziyelâhir 1336 ve 31 Mart 1334, Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat, Mehmet Reşat." *MMZC*, Dördüncü Toplantı Dönemi, D:3, C:3, İ:79, s.563.

[598] *MMZC*, Beşinci Toplantı Dönemi, D:3, C:3, İ:74, s.310. Konu ile ilgili olarak ayrıca bakınız: *BOA*. *BEO.* 4508/338063 1336.C.8 (Sadaret Mühimme Kaleminden Meclis-i Mebusan Başkanlığına gönderilen 21 Mart 1334 tarihli yazı)

[599] *MMZC*, Beşinci Toplantı Dönemi, D:3, C:3, İ:77, s.406.

muvakkaten temdid olunabileceğine dair Kanun-ı Esasi'nin 69. maddesine bir fıkra ilavesi…"[600]

1914 Meclis-i Mebusanı'nın son dönemi olan beşinci toplantı dönemi 1 Ekim 1918 tarihinde yasama faaliyetine başlayacaktır.[601] Meclis, son toplantısını 21 Aralık 1918 tarihinde yapmış ve irade-i seniyye ile Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesi gereğince feshedilmiştir.[602]

Tablo 12: 1914 Meclis-i Mebusanı'nın Çalışma Süreleri

Toplantı Dönemleri	**Açılış**	**Kapanış**
İçtima-i Fevkalade	14 Mayıs 1914	2 Ağustos 1914
Birinci Toplantı Dönemi	14 Aralık 1914	13 Kasım 1915
İkinci Toplantı Dönemi	14 Kasım 1915	13 Mart 1916
Üçüncü Toplantı Dönemi	14 Kasım 1916	31 Mart 1917
Dördüncü Toplantı Dönemi	1 Kasım 1917	31 Mart 1918
Beşinci Toplantı Dönemi	1 Ekim 1918	21 Aralık 1918

Kaynak: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerinden Türetilmiştir.

Tablo 13: 1914 Meclis-i Mebusanı'nın Aylara ve Yıllara Göre Toplantı Sayıları

	Sene	**Eylül**	**Teşriniev**	**Teşrinisa**	**Kanun-ı Evvel**	**Kanun-ı Sani**	**Subat**	**Mart**	**Mayıs**	**Haziran**	**Temmuz**	**Toplam**	
İçtima-i Fevkalade	1330								14	18	15	47	
I. Oturum Senesi	1330-1331	5	10		12	13	8					48	
II. Oturum Senesi	1331			8	9	10	17					44	

[600] *BOA. MV*. 211/94 (Meclis-i Vükela'nın Kanun-ı Esasi'nin 69. maddesinin yeniden düzenlenmesi hakkındaki 94 sıra ve 3 Mart 1918 tarihli Müzakerata Mahsus Zabitname); *BOA. BEO.* 4505/337873 (Sadaret-i Umur-ı Mühimme Kalemi'nden Meclis-i Mebusan'a gönderilen 94 evrak, 308 kalem numaralı ve 4 Mart 1918 tarihli yazı)

[601] *MMZC*, Beşinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:1, s.2.

[602] "Esbabı zaruriyye-i siyasiyyeden naşi Meclisi Mebusan'ın feshi iktiza etmesine ve Kanun-ı Esasi'mizin muaddel yedinci maddesinin fıkra-i mahsusası mucibince ledeliktiza, Heyeti Mebusan'ın feshi, hukuku şahanemiz cümlesinden bulunmasına binaen, Meclis-i mezkûrun bugünden itibaren bermucib-i kanun feshini irade eyledim. 21 Kanun-ı Evvel 1334 (1918), Sadrazam Tevfik, Mehmet Vahdettin". **MMZC**, Beşinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:29, s.363-364.

III. Oturum Senesi	1332-1333			11	13	13	8	18				63	
IV. Oturum Senesi	1333-1334			11	14	17	17	20				79	10 Mart 1334 (1918) tarihli 66. Oturumun 2. Celsesinde gizli oturum yapılmıştır.
V. Oturum Senesi	1334		9	10	10							29	30 Teşrin-i Evvel 1334 (1918) tarihli 8. Oturum gizli yapılmıştır.
Toplam												310	

Kaynak: *Fihrist*, s.508.

2. Meclis-i Mebusan'ın İç Örgütsel Yapısı

2.1. İdare Heyetlerinin Oluşumu ve Dönemlere Göre İdare Heyetleri

Dâhili Nizamname gereğince mebusların yasama faaliyetlerine başlayabilmeleri için iki koşul gerekmektedir. Bunlardan ilki Kanun-ı Esasi'nin 46. maddesi gereğince padişahın Meclis'teki açılış konuşması, ikincisi ise mebusların yemin etmeleridir.[603] Meclis açılınca öncelikli olarak geçici başkan ve başkan vekilleri seçilecektir. Ardından geçici dört başkanlık kâtibi seçilerek, Meclis'in başkanlık divanı oluşturulacaktır. Geçici başkanlığın ise seçilme senesi en yakın eski reis vekillerinden biri tarafından yapılacağı ifade edilmiştir. Eğer bu görevi yapacak eski bir vekil bulunmazsa, mevcut üyeler arasından en yaşlısının başkanlık görevine getirileceği belirtilmiştir. Kitabet görevi de geçici başkanlıkta olduğu gibi eski kâtipler arasından seçilecektir. Ancak hâlihazırda yoksa mevcut üyeler arasından en genç olanların seçileceği düzenlenmiştir.[604] Meclis-i Mebusan'a seçilecek olan mebusların yarısından bir fazlasının seçimleri onaylandıktan sonra daimi başkanlık divanının seçimlerine başlanacaktır. Ayrıca mebusların seçimi önceki oturumlardan birinde onaylanmış ise ilk celsede geçici başkanın göreve başlamasının ardından daimi divan riyasetinin seçimine başlanacaktır.[605]

---

[603] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.34. Ayrıca bkz.: Şeref İba, *Parlamento İçtüzük Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009, s.531.

[604] *A.e.*, s.34. Ayrıca bkz.: Şeref İba, *a.g.e.*, s.531.

[605] *A.e.*, s.34-35.

Başkanlık riyaseti için seçim yapılarak; bir başkan, iki başkan vekili, en az yarısı Meclis'te hazır bulunmak üzere dört veya altı kâtip ve üç idare memuru seçilecektir. Oy verme işleminin ise, Nizamname'nin 103. maddesine atıfta bulunularak gizli oylama ve Meclis üyelerinin mutlak çoğunluğunun oyuyla yapılacağı belirtilmiştir.[606] Oy kullanma işlemi sırasında mebuslar bir kutuya seçilmesini istedikleri üye veya üyelerin isimlerini açık bir zarf içinde atacaklardır. Oyları sayma işlemi Meclis içerisinden kura ile seçilecek olan üç kişi tarafından yapılacaktır. Oylarını yazacakları kâğıda başkan yardımcıları için iki, kâtipler için dört veya altı, idare memurları için üç isim yazılacaktır.[607]

Nizamname-i dâhili ile meclis başkanı ve meclis başkan vekilleri belirlendikten sonra geçici meclis başkanı tarafından önce sadaret'e bildirilmesi, ardından padişah onayının alınıp sadaret makamının tebliği üzerine göreve başlamaları koşulu getirilmişti.[608] Dâhili nizamname'de yapılan değişiklikle meclis başkan ve başkan vekillerinin, meclis başkanı tarafından doğrudan padişaha arz edileceği ve sonra da Meclis-i Ayan'a tebliğ edilmesi hükmü konulmuştur. Böylece Meclis-i Mebusan'ın başkanlık divanı kesin bir şekilde oluşturulmuş olacaktı.[609]

2.1.2. Dönemlere Göre Başkanlık Divanı ve Kâtipliklerin Oluşumu

2.1.2.1. İçtima-i Fevkalade Dönemi

Daimi başkanlık divanı seçimleri 19 Mayıs 1914 tarihinde yapılmıştır. Oy verme işlemine katılan 181 mebusa oy pusulaları dağıtılarak üzerine başkan olmasını istediklerinin isimlerini yazmaları istenmiştir. Meclis başkanlığına oyların sayımının tamamlanmasının ardından 180 oy alan Halil Bey (Menteşe) seçilmiştir. 1 oy ise Necmettin Molla (Kastamonu) tarafından alınmıştır.[610]

Meclis-i Mebusan başkanı seçiminin tamamlanmasının ardından aynı gün Meclis başkan vekilleri seçimi yapılmıştır. Oylamaya katılan 160 mebustan 112 oyu alan Emir Ali Paşa (Şam) birinci başkan vekili seçilmiştir. İkinci başkan vekilliğine

---

[606] Şeref İba, *a.g.e.*, s.532.
[607] *Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından Beşinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1333, s.34.
[608] Meclis başkan ve başkan vekillerinin göreve başlaması koşulu Nizamnamenin 10. Maddesi ile ifade edilmiştir. Servet Armağan, *Memleketimizde İç Tüzükler*, s.59.
[609] *A.e.*, s.152. Adı geçen madde Meclis-i Mebusanın 8 Şubat 1331 tarihli 32. Oturumunda değiştirilmiştir.
[610] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade, D:3, C:1, İ:3, s.21.

ise oyların 104'ünü alan Hüseyin Cahit Bey (İstanbul) seçilmiştir.[611] Başkan vekilliği seçimlerinin tamamlanmasıyla divan kâtipliği seçimleri yapılmıştır. Seçimlere 175 mebus katılmış; Ferhat Bey (Karesi) 154, Bedi EI-Müeyyed Bey (Şam) 151, Haydar Bey (Saruhan) 147, İstepan Efendi (Ergani) 133 oy alarak divan kâtipliğine seçilmişlerdir. İdare memurluğuna ise oylamaya katılan 152 mebustan Rıza Bey (Bursa) 138, Salah Bey (İstanbul) 131, Kazım Bey (Biga) 135 oy alarak seçilmiştir.[612]

2.1.2.2. Birinci Toplantı Dönemi

Meclis-i Mebusan, I. toplantı yılına 14 Aralık 1914 tarihinde başlamıştır. Toplantı başladığında Meclis içerisinde çoğunluğun oluştuğunu gözlemleyebilmek için yoklama yapılmış ve sonrasında Meclis başkanlık divanının oluşturulmasına geçilmiştir. Toplantı başında yöntemsel bir sorun ortaya çıkmış, önceki dönemin normal koşullardaki bir toplantı senesi olmadığı, bir içtima-i fevkalade olduğu, bu nedenle eski meclis başkanın görevine devam etmesi gerektiği ifade edilmiştir. meclis başkanlığı vekâletinde bulunan Başkan Vekili Hüseyin Cahit Bey, nizamnameye göre meclis başkanlarının bir sene için seçildiklerini, önceki toplantı senesinin içtima-i fevkalade olduğunu bu dönemdeki meclis başkanının görev süresinin bittiğini dile getirmiştir. Kanun-ı Esasi'nin 43. maddesinin de kendisini desteklediğini sözlerine eklemiştir. Meclis'teki usul tartışmasına katılan Abdullah Azmi Bey (Kütahya), Kanun-ı Esasi'nin 77. maddesine değinerek meclis başkanının yeniden seçilmesi gerektiğini ifade etmiş,[613] sonuçta daimi meclis başkanının seçilmesine geçilmiştir.

Başkanlık makamına en yaşlı üye sıfatıyla Rıza Paşa (Karahisar-ı Sahip) geçmiştir. Başkanlık divanının seçimine başlanmış ve meclis başkanlığına oylamaya katılan 127 mebustan 126'sının oyunu alan Halil Bey seçilmiştir. Halil Bey bu toplantı senesi içerisinde 25 Ekim 1915 tarihinde Hariciye Nezareti'ne ataması yapılınca, yerine Bursa Mebusu Hacı Adil Bey 153 oydan 128'ini alarak başkanlığa getirilecektir.[614] Başkan vekilliklerine yapılan seçimde meclis birinci başkan vekilliğine alan Emir Ali Paşa (Şam), meclis ikinci başkan vekilliğine alarak Hüseyin Cahit Bey (İstanbul) seçilmişlerdir.

---

[611] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade, D:3, C:1, İ:3, s.22.
[612] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade, D:3, C:1, İ:3, s.22.
[613] *MMZC*, Birinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:1, s.3.
[614] *MMZC*, Birinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:41, s.566.

Divan kâtipliklerine ise yapılan oylama neticesinde Bedi El Müeyyed Bey (Şam), Ferhat Bey (Karesi), Haydar Bey (Manisa), İstefan Efendi (İzmir) ile seçilmişlerdir.[615] I. toplantı döneminde seçilen idare memurları ise Rıza Bey (Bursa), Salah Cimcoz Bey (İstanbul), Kazım Bey (Biga)'dan oluşmaktadır.[616] Bu işlemler tamamlandıktan sonra Meclis'teki mebuslar 5 şubeye ayrılmıştır.[617]

2.1.2.3. İkinci Toplantı Dönemi

Meclis-i Mebusan II. toplantı dönemi 1 Teşrin-i Sani 1331 (14 Kasım 1915) tarihinde nizamnameye uygun olarak açılmıştır. En yaşlı üye Rıza Paşa vefat edince Meclis yine aynı sıfatla Abdullah Emin Paşa başkanlığında açılmış olup, geçici kâtipliğe Vehbi Bey (Karesi), Ferhat Bey (Karesi), Ali Haydar Bey (Konya), Nihat Bey (Canik) geçirilmiştir.[618] Ardından başkanlık divanı seçimlerine geçilmiştir. Meclis Başkanlığı seçimine 162 mebus katılmıştır. Yapılan oylamada 151 oy ile Hacı Adil Bey (Bursa) başkanlığa seçilmiştir. Başkanlık vekâleti seçimlerinde birinci başkan vekilliğine 143 oy ile Emir Ali Paşa (Şam), ikinci başkan vekilliğine 136 oy ile Hüseyin Cahit Bey (İstanbul) seçilmiştir.[619]

Divan kâtipliği seçimleri başkan vekilliği seçiminden sonra yapılmış ve Servet Bey (Trabzon), Haydar Bey (Saruhan), Fuat Bey (Divaniye), Faik Bey (Edirne) divan kâtipliğine seçilmişlerdir. İdare memurluklarına ise; Tevfik Bey (Bağdat), Sabri Bey (Saruhan), Salâh Cimcoz Bey (İstanbul) seçilmişlerdir.[620]

2.1.2.4. Üçüncü Toplantı Dönemi

III. toplantı dönemi 1 Teşrin-i Sani 1332 (14 Kasım 1916) tarihinde açılmıştır. Geçici Meclis Başkanlığı görevinde başkan vekili sıfatıyla Hüseyin Cahit Bey bulunurken divan kâtipliği görevinde Faik Bey (Edirne), Ali Haydar Bey (Saruhan) bulunmaktaydı. Meclis'te dâhili nizamname gereğince şubelerin seçimi yapıldıktan sonra daimi başkalık riyaseti ve kâtiplerin seçimi yapılmıştır. Meclis başkanlığına oylamaya katılan 132 mebustan 107'sinin oyunu alan Hacı Adil Bey (Bursa) seçilmiştir. 132 mebustan 120'sinin oyunu alan Hüseyin Cahit Bey (İstanbul)

[615] *MMZC*, Birinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:1, s.4.
[616] *MMZC*, Birinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:1, s.4.
[617] *MMZC*, Birinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:1, s.7-8.
[618] *MMZC*, İkinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:1, s.2.
[619] *MMZC*, İkinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:1, s.4.
[620] *MMZC*, İkinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:1, s.5.

Birinci Başkan Vekilliğine, 113 oy alan Fevzi Paşa (Şam) İkinci Başkan Vekilliğine seçilecektir.[621]

Meclis-i Mebusan divan kâtiplikleri ve idare memurluğu için yapılan 142 mebusun katılımıyla gerçekleşen oylama da ise Haydar Bey (Saruhan), Faik Bey (Edirne), Memduh Bey (Bursa), Nuri Bey (Kerbela) divan kâtipliğine seçilirken, İdare Memurluğuna Kâzım Bey (Çanakkale), Âsaf Bey (Van), Süleyman Bey (Gelibolu) getirilecektir.[622]

2.1.2.5. Dördüncü Toplantı Dönemi

Meclis-i Mebusan'ın IV. Toplantı Dönemi 1 Teşrin-i Sani 1333 (14 Kasım 1917) tarihinde başlamıştır. Meclis başkanlığı makamı için yapılan oylamaya 140 kişi katılmış, yapılan oylama neticesinde Hacı Adil Bey (Bursa) 94 oy ile meclis başkanlığına seçilmiştir.[623] Başkan vekillikleri için yapılan oylamaya 126 mebus katılmış ve oyların 117'sini alan Hüseyin Cahit Bey (İstanbul) Meclis Birinci Başkan Vekilliğine, 109 oy alan Mehmet Fevzi Paşa (Şam) ise Meclis İkinci Başkan Vekilliğine seçilmiştir.[624] Ancak Başkan vekilleri seçimi Meclis çoğunluğu sağlanmadığı için iptal edilmiştir. Ancak yeniden yapılan sayım ile birlikte Meclis Başkanı oylaması sırasında Meclis'te 140 değil 133 mebusun olduğu ve bu suretle ekseriyetin sağlandığı görülmüştür.

Sonuçta Hacı Adil Bey'in başkanlığı onaylanmıştır. Meclis başkan vekillerinin oylaması sırasında, Meclis'in toplam adedinin 256 olduğundan, Meclis'te en az 129 mebus bulunması gerekirken 127 mebusun bulunduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle oylamanın tekrar edilmesi gerektiği dile getirilmiştir.[625] Ancak başkan vekillerinin seçimi onaylanmış ve başkanlık divanının seçimleri yapılmasına geçilmiştir.

Divan Kâtipleri ve İdare Memurları seçimine Meclis'in ilk oturumunda geçilmek istenmiş ancak çoğunluk sağlanamayınca gerçekleşmemiştir. Divan kâtipliği oylaması Meclis-i Mebusan'ın bir sonraki oturumunda yapılmıştır. Oylamaya 145 mebus katılmıştır. Oylamaya katılan içerisinde Memduh (Bursa),

---

[621] *MMZC*, Üçüncü Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:1, s.5.
[622] *MMZC*, Üçüncü Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:3, s.17-18.
[623] *MMZC*, Dördüncü Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:1, s.4.
[624] *MMZC*, Dördüncü Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:1, s.4.
[625] *MMZC*, Dördüncü Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:2, s.8.

Haydar (Saruhan), Faik (Edirne), Nuri (Kerbela) Beyler divan kâtipliğine seçilmişlerdir.[626] Dördüncü toplantı dönemi idare memurluklarına oylamaya katılan 149 mebustan aldıkları oylar ile Süleyman Bey (Gelibolu), Âsaf Bey (Van), Kazım Bey (Kal'a-i Sultaniye) seçilmişlerdir.[627]

2.1.2.6. Beşinci Toplantı Dönemi

Toplantı dönemine 1 Teşrin-i Evvel 1334 (14 Ekim 1918) tarihinde başlanmıştır. Toplantı döneminin başında önce şubelere ardından encümenlere üyeler seçilerek Başkanlık Divanının seçimlerine başlanmıştır. Meclis başkanlığı seçimlerine 131 mebus katılmıştır. Katılan mebusların 70'nin oyunu alan Halil Bey (Menteşe) Meclis Başkanlığına seçilmiştir.[628] Meclis Birinci Başkan Vekilliğine 93 oy ile Hüseyin Cahit Bey (İstanbul), Meclis ikinci başkan vekilliğine 95 oy ile Mehmet Fevzi Paşa (Şam) seçilirken oyların toplamı ise 129 olarak belirtilmiştir.[629] idare memurlarının seçimine 125 mebus katılmış ve çoğunluk olmadığı için yapılamadığı ifade edilmiştir.[630]

Divan kâtiplerinin belirlenmesi amacıyla oylamaya 17 Teşrin-i Evvel 1334 (30 Ekim 1918) tarihinde başlanmıştır. 133 mebusun katıldığı oylama neticesinde divan kâtipliklerine Haydar Bey (Saruhan) 131 oy, Vehbi Bey 122 oy, Halet Bey (Erzincan) 129 oy, Memduh Bey (Bursa) 126 oy ile seçilmişlerdir. Meclis idare memurluklarına ise 133 mebusun katıldığı oylamada Süleyman Bey (Gelibolu) 121 oy, Şemsettin Bey (Ertuğrul) 102 oy, Fuat Hulusi Bey (Antalya) 117 oy ile idare memurluğuna seçilmişlerdir.[631]

Tablo 14: 1914 Meclis-i Mebusan'ı Başkanlık Heyetleri ve Aldıkları Oy Miktarı

	Meclis Başkanı	**Oy Sayısı**	**Birinci Başkan Vekili**	**Oy Sayısı**	**İkinci Başkan Vekili**	**Oy Sayısı**
İçtima-i Fevkalade	Halil Bey (Menteşe)	180	Emir Ali Paşa (Şam)	102	Hüseyin Cahit Bey (İstanbul)	104
I. Toplantı Dönemi	Halil Bey (Menteşe)	126	Emir Ali Paşa (Şam)	92	Hüseyin Cahit Bey (İstanbul)	89
II. Toplantı Dönemi	Hacı Adil Bey (Bursa)	151	Emir Ali Paşa (Şam)	143	Hüseyin Cahit Bey (İstanbul)	136

[626] *MMZC*, Dördüncü Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:2, s.9.
[627] *MMZC*, Dördüncü Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:2, s.10.
[628] *MMZC*, Beşinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:1, s.3.
[629] *MMZC*, Beşinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:2, s.9.
[630] *MMZC*, Beşinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:2, s.10.
[631] *MMZC*, Beşinci Toplantı Dönemi, D:3, C:1, İ:3, s.19.

III. Toplantı Dönemi	Hacı Adil Bey (Bursa)	107	Hüseyin Cahit Bey (İstanbul)	127	Mehmet Fevzi Paşa (Şam)	113
IV. Toplantı Dönemi	Hacı Adil Bey (Bursa)	94	Hüseyin Cahit Bey (İstanbul)	137	Mehmet Fevzi Paşa (Şam)	124
V. Toplantı Dönemi	Halil Bey (Menteşe)	70	Hüseyin Cahit Bey (İstanbul)	93	Mehmet Fevzi Paşa (Şam)	95

Kaynak: *Fihrist*, s.11.

Tablo 15: 1914 Meclis-i Mebusan'ı İdare Memurları ve Aldıkları Oy Miktarı

	İsim	**Oy Sayısı**	**İsim**	**Oy Sayısı**	**İsim**	**Oy Sayısı**
İçtima-i Fevkalade	Rıza Bey (Bursa)	138	Salah Cimcoz Bey (İstanbul)	131	Kazım Bey (Biga)	135
I. Toplantı Dönemi	Rıza Bey (Bursa)	99	Salah Cimcoz Bey (İstanbul)	97	Kazım Bey (Biga)	96
II. Toplantı Dönemi	Tevfik Bey (Bağdat)	141	Salah Cimcoz Bey (İstanbul)	113	Sabri Bey (Saruhan)	119
III. Toplantı Dönemi	Kazım Bey (Biga)	113	Asaf Bey (Van)	102	Süleyman Bey (Gelibolu)	86
IV. Toplantı Dönemi	Kazım Bey (Biga)	142	Asaf Bey (Van)	143	Süleyman Bey (Gelibolu)	144
V. Toplantı Dönemi	Fuat Hulusi Bey (Antalya)	117	Şemsettin Bey (Ertuğrul)	102	Süleyman Bey (Gelibolu)	121

Kaynak: *Fihrist*, s.11.

Tablo 16: 1914 Meclis-i Mebusan'ı Divan Kâtipleri ve Aldıkları Oy Miktarı

	İsim	**Oy Sayısı**	**İsim**	**Oy Sayısı**	**İsim**	**Oy Sayısı**	**İsim**	**Oy Sayısı**
İçtima-i Fevkalade	Ferhat Bey (Karesi)	154	Bedi' El Müeyyed Bey (Şam)	151	Haydar Bey (Saruhan)	147	İstepan Çıracıyan Efendi (Ergani)	133
I. Toplantı Dönemi	Ferhat Bey (Karesi)	95	Bedi' El Müeyyed Bey (Şam)	96	Haydar Bey (Saruhan)	90	İstepan Çıracıyan Efendi (Ergani)	85
II. Toplantı Dönemi	Servet Bey (Trabzon)	144	Fuat Bey (Divaniye)	144	Haydar Bey (Saruhan)	154	Faik Bey (Edirne)	129
III. Toplantı Dönemi	Memduh Bey (Bursa)	127	Nuri Bey (Kerbela)	117	Haydar Bey (Saruhan)	134	Faik Bey (Edirne)	127
IV. Toplantı Dönemi	Memduh Bey (Bursa)	139	Nuri Bey (Kerbela)	102	Haydar Bey (Saruhan)	138	Faik Bey (Edirne)	125
V. Toplantı Dönemi	Memduh Bey (Bursa)	126	Halet Bey (Erzincan)	129	Haydar Bey (Saruhan)	131	Vehbi Bey (Siverek)	122

Kaynak: *Fihrist*, s.11.

C. GENEL OLARAK YASAMA FAALİYETLERİ

1. Kanun Tekliflerine Genel Bir Bakış

1914 Meclis-i Mebusanı altı dönem boyunca yasama faaliyetinde bulunmuştur. Meşrutiyet Dönemi içerisinde yasama yılı en fazla olan Meclis olma özelliği taşımaktadır. Dönem içerisindeki yasa tekliflerinin toplamı 86 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sayı bir dönemlendirmeye tabi tutulduğunda 1914 Meclis-i Mebusanı'nın içtima-i fevkalade yasama yılında 4 kanun teklifi verildiği görülürken, bu sayı; I. içtima senesi'nde 20, II. içtima senesi'nde 23, III. içtima senesi'nde 11, IV. içtima senesi'nde 23, V. içtima senesi'nde 5'tir.

Meclis-i Mebusan'da teklif edilen yasalar, genel kurulda okunmasının ardından önce Layiha Encümeni'ne gönderilir, burada yasa yapılıp yapılmaması tartışıldıktan sonra Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'nda görüşülerek ilgili encümene havalesi gerçekleştirilirdi. Layiha Encümeninden çıkan kanun teklifi Meclis'te görüşüldükten sonra kanunlaşabilmesi için diğer süreçler takip edilirdi. Ancak her ne olursa olsun kanun hareketliliği içerisinde mebuslardan gelen teklifler onların Meclis'te ne kadar etkin olduklarının göstergesidir. Ayrıca kanun teklifleri, mebusların yasama kuvvetini yönlendirme konusundaki işlevini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kanun tekliflerinin kimlerden geldiği ve hangi süreçleri takip ettiği 1914 Meclis-i Mebusanı'na ait fihristten izlenebilmektedir.

Tablo 17: 1914 Meclis-i Mebusanı'na Verilen Kanun Teklifi Sayıları

Senesi	**Meclis-i Mebusan'a Gönderilen Kanunlar**	**Meclis'in İşlemlerini Tamamladığı Kanunlar**	**Meclis Kapatılana Kadar İşlemleri Tamamlanamayanlar**
İctima-i Fevkalade	4	3	1
I.Oturum Senesi	20	14	6
II. Oturum Senesi	23	18	5
III. Oturum Senesi	11	6	5
IV. Oturum Senesi	23	11	12
V. Oturum Senesi	5	1	4
Toplam	86	53	33

Kaynak: *Fihrist*, s.507.

1914-1918 yılları arasında mebusların Meclis'e vermiş olduğu teklifler tablo 17'de gösterildiği şekildedir. Buna göre 86 kanun teklifinden 53'ünün Meclis'te işlemleri tamamlanırken, 33'ünün ise Meclis kapatılana kadar işlemlerinin tamamlanmadığı görülmektedir. Geçmiş dönemden 1914 Meclis-i Mebusanı'na gelen yalnızca 1 kanun teklifi bulunmaktadır. Sivas Mebusu Ömer Şevki Bey tarafından 31 Aralık 1911 tarihinde meclis başkanlığına sunulan kanun teklifi 22 Kasım 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan gündemine gelmiş[632] ve Nafia Encümeni'ne havale edilmiştir. Adı geçen encümen tarafından görüşmeleri tamamlandıktan sonra Ticaret ve Sanayi ve Rüsumat Encümeni'ne gönderildiği kayıt altına alınmıştır. Ancak bu encümenden Meclis'in feshine kadar kanun teklifi müzakere aşamasında kalmıştır.[633]

Kanun teklifleri içerisinde adı geçen 86 kanun teklifinden 60'ı (%69,76) mebuslardan verilmiştir. Bu tekliflerden 40'ını mebuslar tek başlarına vermiş olup, bunun toplam kanun tekliflerine oranı %46,51'dir. Sözü edilen tekliflerden 20'si ise birden fazla mebus tarafından verilmiştir. Bunun toplam kanun tekliflerine oranı ise %23,25'tir. Geriye kalan kanun tekliflerinden; 12'si Muvazene-i Maliye Encümeni, 9'u Meclis-i Mebusan İdare Heyeti, 4'ü Meclis-i Ayan, 1'i Askeri Encümen tarafından verilmiştir. Muvazene-i Maliye Encümeni'nin toplam kanun tekliflerine oranı %13,95 olup, Meclis-i Mebusan İdare Heyeti'nin %10,46, Meclis-i Ayan'ın %4,65, Askeri Encümen'in ise %1,16'dır.

Mebusların verdiği kanun teklifleri tasnife tabi tuttulduğunda şahsi bir şekilde verilen kanun teklifleri ile birden fazla kişi tarafından verilen kanun teklifleri şeklinde ikiye ayrılabilirler. Buna göre bir kanun teklifi, Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'na sunulduğu şekliyle ismi ilk sırada bulunan mebus esas alınarak bir sıralama yapılmıştır. 1914-1918 Meclisi'nde en fazla kanun teklifi veren mebus 4 teklif ile Sadık Bey (Ertuğrul) olmuştur. Onu 3'er teklifle; Fuat Bey (Divaniye), Artin Boşgezenyan Efendi (Halep), Vehbi Bey (Karesi) takip etmiştir. Ali Cenani Bey (Ayıntab), Sadettin Efendi (Havran), Tahsin Bey (Tokat), Nedim Bey (Kengiri), Abdülfettah Efendi (Akka), Emanuelidi Efendi (İzmir), Hüseyin Kadri Bey (Karesi), Muammer Bey (Karahisar-ı Şarki), Şakir Bey (Konya) ise 2'şer kanun teklifinde bulunmuşlardır.

---

[632] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:2, C:1, s.9.
[633] *Fihrist*, s.494.

2. 1914 Meclis-i Mebusan'da Görüşülen ve Bakaya Kalan Kanun Layihaları ve Kararnameler

1914 Meclis-i Mebusanı'na Meclis'in çalışma dönemleri içerisinde toplam 545 kanun layihası gönderilmiştir. Bu kanun layihalarından; 52'si içtima-i fevkalade döneminde, 134'ü birinci oturum senesi'nde, 132'si ikinci oturum senesinde, 66'sı üçüncü oturum senesinde, 127'si dördüncü oturum senesinde, 34'ü beşinci oturum senesinde başkanlık makamına gönderilmiştir. Kanun layihalarından Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'nda gerekli işlemleri tamamlananların sayısı 415'tir. Dönemlerine göre ayrıldığında bu sayı; içtima-i fevkalade döneminde 42, birinci oturum senesi'nde 117, ikinci oturum senesinde 119, üçüncü oturum senesinde 40, dördüncü oturum senesinde 89, beşinci oturum senesinde 8'dir. Meclis-i Mebusan'a gönderilen kanun layihaları arasında genel kurula gelen ancak müzakeresi gerçekleşmeyenlerin sayısı ise toplam 130'dur. Bu kanun layihalarından; 10'u içtima-i fevkalade dönemine, 17'si birinci oturum senesi'ne, 13'ü ikinci oturum senesi'ne, 26'sı üçüncü oturum senesi'ne, 38'i dördüncü oturum senesi'ne, 26'sı beşinci oturum senesi'ne aittir.

Aynı dönem içerinde Meclis-i Mebusan'a gönderilen kararnamelerin sayısı ise 1006'dır. Bu kararnameler içerisinde; 574'ü içtima-i fevkalade döneminde, 267'si birinci oturum senesi'nde, 1'i ikinci oturum senesinde, 115'i üçüncü oturum senesinde, 26'sı dördüncü oturum senesinde, 23'ü beşinci oturum senesinde Meclis'e gönderilmiştir. 1006 kararname arasından 795'inin Meclis tarafından işlemleri tamamlanmıştır. Kararnamelerden; 486'sı içtima-i fevkalade döneminde, 202'si birinci oturum senesinde işlemleri görüşülürken ikinci oturum senesinde işlemleri tamamlanan kararname bulunmamaktadır. Üçüncü oturum senesinde 95, dördüncü oturum senesinde 10, beşinci oturum senesinde 2 kararname işlemleri yapılarak tamamlanmıştır. Meclis-i Mebusan'a gönderilen kararnamelerden genel kurula gelen ancak müzakeresi gerçekleşmeyenlerin sayısı ise toplam 211'dir. Bunlardan; 88'i içtima-i fevkalade dönemine, 65'i birinci oturum senesine, 1'i ikinci oturum senesine, 20'si üçüncü oturum senesine, 16'sı dördüncü oturum senesine, 21'i beşinci oturum senesine aittir. Bakaya kalan 211 kararnameden 174 adedi encümenlerde, geriye kalan 37 adedi ise Meclis Genel Kurulunda kalmıştır.

1914 Meclis-i Mebusanı döneminde ve önceki dönemlerde İttihat ve Terakki hükümetlerinin muvakkat kanun ve kararnameleri sık kullandığı görülmektedir. Bu

durum İttihatçı hükümetlerin Meclissiz ve otokratik bir yönetim isteklerinin olduğunu düşündürebileceği gibi laik hukuk düzenine geçişte uyguladıkları bir yöntem olarak gördükleri de söylenebilmektedir. Ayrıca İttihatçı hükümetlerin Meclis içerisinden gelebilecek muhalefete karşı laik kanunları geçici surette yürürlüğe koydukları görülmektedir.[634]

Tablo 18: 1914 Meclis-i Mebusan'da Görüşülen ve Bakaya Kalan Kanun Layihaları ve Kararnameler

SENELER	**KARARNAMELER**			**KANUN LAYİHALARI**		
	Meclise Gönderilen	**Meclis Tarafından İşlemleri Tamamlanan**	**Bakaya Kalan**	**Meclise Gönderilen**	**Meclis Tarafından İşlemleri Tamamlanan**	**Meclisin Kapanmasına Kadar Müzakere Edilemeyen**
İctima-i Fevkalade	574	486	88	52	42	10
I.Oturum Senesi	267	202	65	134	117	17
II. Oturum Senesi	1	-	1	132	119	13
III. Oturum Senesi	115	95	20	66	40	26
IV. Oturum Senesi	26	10	16	127	89	38
V. Oturum Senesi	23	2	21	34	8	26
Toplam	1006	795	211	545	415	130

Kaynak: *Fihrist*, s.505.

3. Meclis-i Mebusan'a Verilen Dilekçeler

Daimi encümenler içerisinde halktan doğrudan gelen isteklerin değerlendirilmiş olduğu "İstid'a (Dilekçe) Encümeni" önemli bir yere sahiptir. Encümen, halktan gelen arzuhallerin incelenmesini ve işleme konulmasını sağlamaktadır. Meclis'e verilen arzuhaller, arzuhali veren kişinin ismini, adresini açık bir şekilde belirtmesi ve arzuhalin deftere kaydedilmesiyle işleme konulmaktadır. Eğer arzuhal bir mebus tarafından verilecek olursa kendi ismi ve imzasıyla birlikte Meclis'e sunulmalıdır. Meclis'e gelen arzuhaller İstid'a Encümeni'ne gönderilmekte ve burada kayıt altına alınmaktadır. Başka encümenlerin incelemesine bırakılan arzuhaller meclis başkanı tarafından doğrudan ilgili encümene

[634] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1, s.469.

havale edilmektedir. İsteyen mebus, encümen başkanından izin alarak encümendeki tartışmalara katılabilmektedir. [635]

Arzuhal Encümeni'nde her bir dilekçe incelenerek; bakanlıklar içerisinde gerekli yerlere gönderilecek olanlar, Meclis'in incelemesine gerekli görülenler ve her iki makama gönderilmesine gerek olmayanlar şeklinde bir sınıflandırmaya da tabi tutulmaktadırlar.[636] Dilekçenin sonucu numaralandırılmış olan adet ile birlikte dilekçenin üzerinde yazılı olan sahibine bildirilmektedir. Arzuhal Encümeni'ne gelen ve sonuçlandırılan arzuhaller haftalık cetveller halinde basılmaktadır.[637] Bunun dışında Encümen, kendisine gönderilen arzuhallerin incelenmesine dair sonuçları Heyet-i Umumi'de okumaktadır. Görüşmeleri yapılan arzuhaller ile ilgili Heyet-i Umumiye'de oy çokluğu aranmaktadır.[638] Nizamname-i dâhilî'de yapılmış olan değişikliklerle birlikte lüzum görüldüğü takdirde haftalık cetvellerin yayınlanabileceği kabul edilmiştir.[639] Ayrıca her mebus cetvelin dağıtıldığı tarihten başlayıp iki ay içerisinde Arzuhal Encümeni'nin verdiği karar ne olursa olsun Meclis-i Mebusan'da arzuhalin incelenmesini isteyebilmektedir.[640]

Tablo 19: Meclis-i Mebusan'a Gelen Dilekçe ve Telgraflar

İçtima-i Fevkalade 1330	**Birinci İçtima 1330-1331**	**İkinci İçtima 1331**	**Üçüncü İçtima 1332-1333**	**Dördüncü İçtima 1333-1334**	**Beşinci İçtima 1334**	**Toplam**	**Muameleat**
567	327	199	319	202	2	1673	Meclisçe Muamelesi Hitam Bulan
283	177	112	123	374	109	1184	Hükümete Tebliğ Olunan Cevablarına İntizar Olunan
-	2	16	8	128	41	58	Arzuhal Encümeninde

[635] 1328 tarihli Nizamname madde 44-46 arasında yer almaktadır, *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.39-40. Servet Armağan, *a.g.e.*, s.68-69. Nizamname'nin değiştirilmesiyle birlikte 136-138. maddede metinde belirtilen durum yer almaktadır. Servet Armağan, *a.g.e.*, s.187-188.

[636] 1328 tarihli Nizamname 47. madde. *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.40. Ayrıca bakınız: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.69-70. Nizamname'nin değiştirilmesiyle birlikte 139. maddede metinde belirtilen durum yer almaktadır. Servet Armağan, *a.g.e.*, s.188.

[637] 1328 tarihli Nizamname 48. madde. *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.41. Ayrıca bakınız: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.70.

[638] 1328 tarihli Nizamname 49. madde. *Meclis-i Mebusan Nizamname-i Dâhilisi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.41. Ayrıca bakınız: Servet Armağan, *a.g.e.*, s.70.

[639] Değiştirilen Nizamname'nin 140. maddesinde yer almaktadır. Servet Armağan, *a.g.e.*, s.188.

[640] Değiştirilen Nizamname'nin 141. maddesinde yer almaktadır. Servet Armağan, *a.g.e.*, s.188.

							Bulunan
39	11	2	2	18	1	207	Muhtelif Encümenlerde Bulunan
-	1	7	2	7	-	17	Heyet-i Umumi'de Bulunan
161	161	153	223	238	100	1036	Mesail-i Müteferrikaya Ait Olan
1050	679	489	677	967	253	4115*	* 1918 Telgraf, 2197 Arzuhal

Kaynak: *Fihrist*, s.514.

Meclis-i Mebusan'a gelen dilekçe sayıları incelendiğinde yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere yoğunluklu olarak içtima-i fevkalade ve dördüncü toplantı dönemlerinde geldiği görülmektedir. İçtima-i fevkalde döneminde Meclis'e gelen dilekçe sayıları toplamda 1050 iken, dördüncü toplantı döneminde bu sayı 967; birinci toplantı döneminde 679 olarak karşımıza çıkmaktadır. 1914-1918 Meclis-i Mebusanı'nda Arzuhal Encümeni'ne gönderilen dilekçeler, İçtima-i fevkalade dönemi toplam dilekçeler içerisinde %25,51'ine denk gelmektedir. Dördüncü toplantı döneminde ise bu oran %23,49; birinci toplantı döneminde %16,50 olarak karşımıza çıkmaktadır. Meclis'e gelen bütün dilekçeler göz önünde bulundurulduğunda işlemi biten dilekçelerin sayısının gelen dilekçelerin sayısına göre daha az olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum encümene gelen bir dilekçenin sahibine sonucu bildirilinceye kadarki işlem sürecinin uzunluğuna bağlanabilir.

4. Sual ve İstizah Etkinliği

Meclis-i Mebusan'da sual ve istizaha dair esaslar Kanun-ı Esasi ve nizamname-i dâhiliye göre belirlenmiştir. Meclis-i Mebusan'ın hükümeti denetlediği araçlardan biri olarak sual ve istizahlar 1914-1918 dönemi boyunca toplam 27 adettir. Bunlardan 22'si soru olmakla birlikte 5'i istizahtır.[641]

Sual ve istizahların Meclis'te işlemlerinin yapıldığı dönemler göz önünde bulundurulduğunda bunlardan sadece 1'i içtima-i fevkalade oturum senesine aittir. Bahsi geçen sual, Aydın Mebusu Emanuelidi Efendi ve arkadaşları tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yöneltilmiş ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey tarafından 6 Temmuz 1914 tarihinde yanıtlanmıştır. Rumların muhacereti sırasında hangi tedbirlerin alınmış olduğu sorulmuştur. 8 Ocak 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan'da okunan ve

[641] *Fihrist,* s.498-501.

telgrafla yapılan görüşmelerde yaşanan gecikmelerin nedeninin açıklanmasının istendiği sual, 10 Ocak 1918 tarihinde Posta ve Telgraf Nazırı İbrahim Bey tarafından cevaplanmıştır. Sual ve istizahlar genel olarak 5. oturum senesinde hükümete iletilmiştir.

Sual ve istizahların sorulduğu nezaretlere bakıldığında Dâhiliye Nezareti ön plana çıkmaktadır. Dâhiliye Nezareti'ne mebuslardan yöneltilen ve cevabı beklenen suallerin sayısı 12'dir. Dâhiliye Nezareti'nden cevabı beklenen 1 sualin ayrıca Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden de cevabı beklenmiştir. Buna karşılık 1 istizah bulunmaktadır. Dâhiliye Nezareti'ni takip eden Hariciye Nezareti'nden 4 sual, 2 istizah istenmiş; Harbiye Nezareti'nden 2 sual ve 1 istizahın yanıtı talep edilmiştir. Diğer yandan 1'er sualin cevabı da Posta ve Telgraf Nezareti ile Evkaf Nezareti'nden istenilmiştir. Sualler içerisinde 9'una Meclis'in feshedilmesi gerekçesiyle yanıt verilmemiştir.

Sualler genel olarak yasama döneminin sonlarında yoğunluk göstermiştir. Tehcir, İttihat ve Terakki Fırkası'nın yönetimi sırasındaki sorunlar, sansürün ortadan kaldırılması, ateşkes antlaşmasından sonra İtilaf devletlerinin işgaline dair sualler, ordunun terhisinden sonra askerin durumu, işgalden sonra Rumların İzmir'de yaptığı nümayişler ve ülkede meydana geldiği iddia edilen mezalim dolayısıyla vilayetlere gönderilecek komisyonlara ilişkin sualler hükümete yöneltilmiştir.

Nezaretlerden cevabı beklenen istizahlar arasından ikisi Meclis-i Mebusan'daki görüşmeler esnasında ve mebuslardan gelen talepler doğrultusunda sualden istizaha çevrilmiştir. Bunlardan ilki 11 Aralık 1918 tarihli Tokidis Efendi (Çatalca) ile Efkalidis Efendi (Tekfurdağı) tarafından verilen Edirne Vilayeti'nden Rum ve Ermenilerin tehcirine dairdir. Diğeri ise Talat Bey'in (Canik) terhis edilen Osmanlı Devleti askerinin durumuna ilişkin sualidir.

1914 Meclis-i Mebusanı'nda nezaretlere verilen istizahlardan ilk ikisi Hüseyin Kadri Bey (Karesi) tarafından 2 Aralık 1918 tarihinde verilmiştir. İstizahlardan ikisi de Harbiye Nezareti'ne verilmiş olup Divan-ı Harp Başkanlığına atanan Müşir Kazım Paşa'nın emekli olduğunu, buna karşılık Askeri Ceza Kanunu'nun 50. maddesi gereğince adı geçen makama görevde olan kimselerin atanması gerektiğini; bu durumun kanuna aykırı olduğunu ifade etmiştir. Diğer yandan Erkan-ı Harbiye Miralaylığından emekli olan Ali Kemal Bey'in yeniden

muvazzaf göreve getirilmesinin; sefer zamanında olağanüstü hizmette bulunmuş olması, geçici hizmete talip olması ve bahsi geçen talebin amirlerden oluşan bir heyet tarafından uygun bulunması şartı konulmuştur. Ancak Ali Kemal Bey'in savaşa katılmadığını ve emekliliği döneminde ticaretle uğraştığını dile getirmiştir. Yapılan bu işlemin kanuna aykırı olduğunu belirtmiş ve bu işlemler hakkında istizah vermiştir.[642]

Hüseyin Kadri Bey'in 2. istizahı matbuata konulan sansüre ilişkindir. Hükümetin İdare-i Örfiyye Kararnamesi'ne dayanarak aldığı bu kararın Kanun-ı Esasi'ye aykırı olduğu savunulmuş ve bu anlamda hükümetten istizah talebinde bulunulmuştur. Her iki istizah da Meclis-i Mebusan Genel Kurulunda usul tartışmalarının yaşanmasının ardından oylamaya sunulmasının ardından reddedilmiştir.[643]

İstizah verenler içerisinde Efkalidis Efendi (Tekfurdağı) ve Tokididi Efendi (Çatalca) yer almaktadır. Yukarıda da dile getirildiği gibi adı geçen mebusların sual şeklinde sordukları sorular sonradan istizaha dönüştürülmüştür. Edirne Vilayeti ve Çatalca Sancağı'ndan tehcir edilen Rum ve Ermenilerin bu işlem sırasında yaşadığı sorunlar Dâhiliye Nezareti'ne istizah şeklinde sorulmuştur. Çatalca ve Edirne'de yaşayan insanların etnisitesini başkalaştırmak amacıyla oluşturulan çeteler tarafından 300.000 Rum'un emval-i metrukelerinin yağmalandığı ve Yunanistan'a göç ettirildiği iddia edilmiştir. Sonrasında Bulgaristan ile yapılan ittifak antlaşması çerçevesinde Dimetoka'nın buraya verilmesiyle Müslümanların, Rumların yerlerine yerleştirildiklerini ve Rum mallarının yağmalanıp yağmalanmadığı sorusu yöneltilmiştir. 3. olarak da idare-i örfiyye nedeniyle vilayat-ı şarkiyyede meydana gelen karışıklıklar ve Tekfurdağı ve Silivri'de bulunan Ermenilerin toplu bir şekilde "vacibü'l-idam" suçlu sayılarak emval-i metrukesine el konulduğu, insanların göç ettirildiğini ifade etmiştir. Nakil ve sürgün edilen Ermenilerin açlık ve soğuktan ve başka bir icat vesilesiyle katledildiklerini anlatılmıştır. Bunlardan yola çıkarak Edirne Valisi Hacı Adil Bey'in Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na getirildiğini, Tekfurdağı Mutasarrıfı Zekeriya Bey'in ise Edirne Valisi olarak atandığını

[642] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:20, C:1, s.216.
[643] *A.e.*, s.218.

vurgulayarak, suçlu olarak gösterdikleri adı geçen memurların akıbetini Dâhiliye Nazırı'na sormuştur.[644]

Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey bahsi geçen bölgelerdeki ihmallerin araştırıldığını ve hatta suali yönelten mebusların da bilgilerine başvurulmak istendiğini anlatmıştır. Çetelerin bölgede gerçekleştirdiklerini söyledikleri faaliyetlerin delilleriyle beraber anlatılmazsa bir iddiadan öteye geçemeyeceklerini ifade etmiştir. Bu anlamda olaylar hakkında bilgisi olanların yetkili makamlara iletmesini talep etmiştir.[645] Dâhiliye Nazırı'na cevap veren Efkalidis Efendi (Tekfurdağı), parlamenterizm kanunları çerçevesinde yapılacak işlemler tamamlandıktan sonra mebusların hükümete yardımla mükellef olduklarının altını çizerek, bir hükümet politikası olarak Müslümanları zenginleştirmek amacıyla Hristiyanların mallarının yağmaladığını, Rumların en uysal olanlarının yaşadığı ve isyanın olmadığı yerlerde dahi Rum yoğunluğunun ortadan kaldırıldığını dile getirmiştir. Ayrıca devlet memurlarının da bu işleme yardımcı olduklarını anlatmıştır. Rumlara karşı yapılan hareketi bir imha hareketi şeklinde yorumlamıştır.[646] Rumların mallarının yağmalanmasından sonra yabancı ülkelere gönderildiğini ve memleketin 500.000 kişinin verimli işlerinden mahrum kaldığını ifade etmiştir. Rumlara yapılanlar dolayısıyla ülkenin uluslararası alanda diplomatik zorluklarla mücadele edemeyecek bir hale getirildiği, suçluların tespitinde geç kalındığı, göç ettirilenlerin çeşitli acılar yaşamak durumunda kaldığını beyan etmiş ve hükümetten gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmiştir.

Yapılan konuşmadan sonra "sual" Mehmet Emin Efendi (Musul), Faik Bey (Edirne) ve Harun Efendi'nin (Tekfurdağı) vermiş olduğu önerge ve Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'nun kabulü ile "istizaha" dönüştürülmüştür.[647] Efkalidis Efendi'nin konuşması sırasında dikkati çeken bir husus da Şemsettin Bey (Ertuğrul), Süleyman Sudi Bey (Lazistan) gibi mebusların Meclis-i Mebusan çatısı altında konuşulanların Yunanistan'ın emellerine hizmet etmekten başka bir şey getirmediği yönündeki eleştirileri olmuştur. Tartışma karşılıklı cevaplar şeklinde sürmüştür.[648]

---

[644] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:24, C:1, s.285-286.
[645] *A.e.*, s.286.
[646] *A.e.*, s.287.
[647] *A.e.*, s.289.
[648] *A.e.*, s.288-289.

Söz alanlar arasında bulunan Mehmet Emin Bey (Musul), Rum ve Ermenilerin Osmanlı Devleti'nde geçmişten gelen konumlarından bahsederek, Türklerin tarih boyunca mazlum milletlerin yanında yer aldığını, hâkimiyeti altındaki milletlerin milli hissiyatına müdahale etmediğini ve Türklerin de tarih boyunca ezilen milletlerden biri olup bunun da hesabının sorulması gerektiğini belirtmiştir.[649] Mehmet Faik Bey (Edirne) ise Yunanistan Meclisi'nde de Müslüman mebusların olduğunu ancak hiçbir zaman bulundukları Meclis'te seslerini çıkaramadıklarını, ama Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda çoğunluğun hukukunun ve eşitliğinin ayaklar altına alındığını ifade etmiştir. Sonrasında Efkalidis Efendi'nin ortaya atmış olduğu iddiaların yalan olduğunu hiçbir Rum'un zorla tehcir edilmediğini aksine Rumların Yunanistan'ın yanında yer almak için kendilerinin göç ettiğini beyan etmiştir. Kırkkilise'de tehcirin meydana geldiğini ve 3.000 kişinin göç ettiğini dile getirmiş ve Rum çetelerinin Müslüman halka karşı yaptıkları öldürme ve baskıyı anlatmıştır. Ayrıca Edirne Vilayeti'nden firar ederek Bulgar ve Yunan ordusunda Osmanlı'ya karşı savaşan insanların sayısına değinmiştir. Bunların Balkan Harbi de dâhil olmak üzere 65.800 kişi olduğunu belirtmiştir. İsimlerinin kayıtlı olduğunu dile getiren Mehmet Faik Bey, bir kısmının hala Yunan ordusunda bulunduğunu söylemiştir. Edirne Vilayeti'nden tehcir olunmuş bir kısım Rum ahalinin ise malına ve canına dokunulmadığını beyan etmiş; bunların sayısının 82.000 kişiye bile ulaşmadığını da sözlerine eklemiştir. Bütün bunlara karşın Yunanistan'ın 450.000 Müslümanın malını ve eşyasını komitacılara yağmalattığını anlatmıştır. Tartışma sırasında söz alan Emanuelidi Efendi (Aydın) geçmişte tehcir edilenlerin geri döndürülüp döndürülmeyeceğini Mecliste sorduğunda Talat Paşa'nın tehcir edilenlerin dönemeyeceğine ve mallarının da iade edilmeyeceğini söylediğini vurgulayarak İttihatçı hükümetin Rum ve Ermenilerin dönüşünü istemediğini belirtmiştir. Kürsüye gelenler içerisinde bulunan Mehmet Emin Bey (Trabzon) farklı bir bakış açısıyla olayları değerlendirmiştir. Dönemin hükümetinin ve devlet memurlarının Rum ve Ermenilere karşı işledikleri suçları anlatmış, ancak bir bütün olarak Türk milletinin suçlanmasının yanlış olduğunu vurgulamıştır. Suçluların cezalarının verilmesinin gerekli olduğunu ama meselenin her gün gündeme getirilmemesini istemiştir.[650]

[649] *A.e.*, s.289-293.
[650] *A.e.*, s.299-301.

İstizah hakkında Meclis-i Mebusan'da gerçekleştirilen görüşmelere 12 Aralık 1918 tarihinde devam edilmiştir. Görüşmeler sırasında söz alan Efkalidis Efendi (Tekfurdağı) Rumların göç ettirilmesi sırasında Edirne'de Rum kalmadığını, herkesin gönderildiğini söylemiştir. Göçe tabi tutulan insanların yağma, angarya işlerde çalıştırılıp ve tecavüz gibi çeşitli facialarla karşı karşıya bırakıldıklarını vurgulayarak 300.000 kişinin hükümetin izni olmaksızın nasıl göç ettirilebildiklerini sormuştur. İnsanların köylerinden alınarak Pire Limanı'na çıkarıldıklarını, bilmedikleri bir yerde aç ve sefil kaldıklarını anlatmıştır.[651]

Efkalidis Efendi'den sonra Meclis kürsüsüne gelen Matyos Nalbantyan Efendi (Kozan) ise Ermeni tehciri üzerine konuşma yapmış ve düşüncelerini açıklamıştır. Doğrudan Edirne ve Çatalca'daki göç yerine ülkenin genelinde yaşananları açıklamaya çalışmıştır. Göçü meydana getiren kanunu "kıtal kanunu" şeklinde yorumlamıştır. Görüşmeler sırasında yaşanan bu olayların sebeplerini anlatmaya gayret gösteren Mehmet Faik Bey (Edirne) ile tartışmıştır. Matyos Nalbantyan Efendi, yaşananlarının hâkim unsur olarak işaret ettiği Türklük adına yapıldığını, bu nedenle suçluların adil bir şekilde cezalandırılması gerekiyorsa bunun Türklerin hâkim olduğu Osmanlı Devleti'nin yasaları ile değil uluslararası hukukla gerçekleştirilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Hatta kendi tabiri ile "mazlum milletler" tarafından hesabının isteneceğini dile getirmiştir.[652] Söz alanlar arasında bulunan İlyas Sami Bey (Muş) ise Matyos Nalbantyan Efendi'ye cevap vermiş ve yaşananların bir nedeninin olduğunu dile getirmiştir. Bu acıların ortaya çıkmasında ve hükümetin göç kararını almasındaki temel etmenin savaş zamanında Ermenilerin Rusların yanında savaşması olduğunun altını çizmiştir.[653]

İstizaha cevap vermek üzere kürsüye Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey gelmiştir. Geçmişte yaşanmış olayları tartışmanın kimseye bir yarar getirmeyeceğini ifade etmiştir. Meydana gelen olayları inkâr etmenin doğru olmadığını, ancak bazı kimseler tarafından yapılanların da bütün bir millete mal edilemez olduğunu söylemiştir. Ayrıca 5-8 sene evvelki olaylar hakkında yapılan görüşmelerin anasır arasında "uçurumlar" açacağını dile getirmiştir. Görüşmelerin bitirilmesi isteklerine karşılık Yorgo Yuvanidis Efendi (Trabzon) ise yaraların söylenmesi ve bunlara çare

[651] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:25, C:1, s.313-315.
[652] *A.e.*, s.316-317.
[653] *A.e.*, s.317-321.

bulunması gerektiğini vurgulayarak hükümetin yarım tedbirlerle bu sorunu çözemeyeceğini anlatmıştır. Kendisine cevap veren Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey ise iddiaların bir delilinin bulunmasının şart olduğunu yoksa bir yandan seneler önce meydana gelen olayları anlatarak diğer yandan da bunları savunarak bir şey elde edilemeyeceğini beyan etmiştir.[654]

Görüşmelere son verilmek istenmesi üzerine Rum mebuslar hükümete güvenoyu verilmemesini teklif etmişlerdir. Emanuel Emanuelidi Efendi (Aydın) isteklerine gerekçe olarak hükümetin Wilson Prensipleri'ne uygun hareket ederek her millete haklarını vermesini istediklerini ancak bu isteğe cevap veilmediğini ifade etmiştir. Ancak yapılan oylama sonucunda istizaha verilen cevap yeterli görülmüştür.[655]

Meclis-i Mebusan'da görüşülen istizahlarından biri de 18 Aralık 1918 tarihli Talat Bey (Canik), Arif Fazıl Efendi (Amasya), Seyit Ali Haydar Efendi (Asir) ve Hasan Rıza Efendi (Hudeyde) tarafından verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ateşkese imza atmasından sonra terhis edilen ordunun kömürsüzlükten, tren ve vapurların hareket edememesinden dolayı sokaklarda, istasyonlarda kötü mevsim şartlarında kaldığı dile getirilmiş ve hükümetin bu durum karşısında nasıl bir yol izlediği sorulmuştur.[656]

Soruya Harbiye Nazırı adına Ordu Dairesi Başkanı Miralay Behiç Bey cevap vermiştir. Ateşkesin imzalanmasıyla düzenin bozulduğuna işaret eden Behiç Bey, ulaşım sorununun başlıca sebebinin kömürsüzlük olduğunu beyan etmiştir. Nakil araçlarının az olduğunu, var olanların ise çeşitli ülkelere mensup esirlerin taşımasında kullanıldığını vurgulamıştır. Esirlerin taşınmasından sonra Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu vatandaşı ve askerinin taşınacağını, en son Osmanlı Devleti'nin askerinin nakline çaba harcananacağını anlatmıştır. Ayrıca Harbiye Nezareti'nden tüm nezaretlere yazılan yazıda askerin terhisi için ellerinden geleni yapmalarını istediklerini beyan etmiştir. Ordunun genel anlamda İstanbul'da toplandığına dikkati çeken Behiç Bey, İstanbul'da ayrıca bir terhis komisyonu kurulduğunu ifade etmiştir. Nakliye araçlarının yetersiz olması nedeniyle 1 ayda askerleri nakledemeyeceklerini anlatmıştır. Kışlalarda askerleri terhis olmadan

[654] *A.e.*, s.322-323.
[655] *A.e.*, s.323.
[656] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:27, C:1, s.331-332.

tutmaya çalıştıklarını ancak çeşitli yollar deneyerek askerin dışarı çıktığını dile getirmiştir. Kendisine cevap veren Hasan Rıza Paşa (Hudeyde), Behiç Bey'in açıklamalarının anlamının tüm önlemleri aldık başaramadık yolunda olduğunu söylemiştir. Ayrıca savaş boyunca türlü sıkıntılar çeken ordunun ülkenin her yerinde perişan bir halde bulunmaması gerektiğini ifade etmiştir. Askerlerin içinde bulunduğu durumun sorumlusu olarak Harbiye Nazırı'nı göstermiştir. Hasan Rıza Paşa, terhisi yapan kişi olarak Harbiye Nazırı olan kişinin getirilip ona istizah edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Onun bu konuşmasından sonra Kazım Bey (Biga) ve Hüseyin Kadri Bey (Karesi) tarafından verilen takrirlerle meselenin istizaha dönüştürülmesi kabul edilmiştir. Harbiye Nazırı'nın Meclis-i Mebusan'da istizaha cevap vermesi istenmiş ve bir sonraki oturumda görüşülmesine karar verilmiştir.[657]

19 Aralık 1918 tarihli oturumda Yusuf Ziya Molla Bey (Lazistan) Harbiye Nazırı'nın istizaha cevap vermesinin beklendiğini ancak akıbetin ne olduğunu sormuştur. Meclis Başkanı, Harbiye Nazırı Abdullah Paşa'nın istifası nedeniyle Meclis-i Mebusan'a bilgi verilemeyeceğini belirtmiş ve Meclisin kapanması nedeniyle istizah yanıtsız kalmıştır.[658]

1914 Meclis-i Mebusanı'nda tartışılan bir diğer istizah ise yine 18 Aralık 1918 tarihli Hüseyin Kadri Bey (Karesi) tarafından verilmiştir. İstizah hükümet programında ilan edilen maddelerin uygulanıp yürürlüğe konulamamasına dairdir. Hüseyin Kadri Bey bu esasları şu şekilde ifade etmiştir:

"…Evvelen: Devletin şeref ve haysiyyetiyle kabili telif bir sulh akdi esbabını istihsale sarfı nezidı gayret etmek. Saniyen: Gayrı kanunî ve gayrı tabii icraatın serian ref ve izalesi ile ahkâmı kanuniyyenin fiilen ve tamamen icrasına ve bilumum sunuf-ı ahali arasında samimi bir vifak ve muhadetetin her türlü vasaitle tesisine ve kâffe-i anasırın hukuku siyasiye-i memleketten temini istifadesiyle dâhilen ciddi bir huzur ve sükûn takririne ve izalei mazlumiyyetle telafii mağduliyetine çalışmak. Salisen: Asayiş ve emniyetin iadeten takriri ve ihlali sükûn ve inzibata tasaddi eyleyenlerin derhal meni için tedabiri lazime ve ciddiyyeye derhal tevessül edildiği gibi her az bir nokta-i nazarı dikkat önünde bulundurmak. Rabian: İdarei memlekette dairei meşruiyyet ve meşrutiyyetten zerre kadar inhiraf etmemek. Hamisen: İhtikârı men ile iaşe umurunun tanzimi ve muamelatı ticariyyenin hali tabiiyye iadesi için teşebbüsatı ciddiyede bulunmak. Velhasıl kanun ve hak ve adlin bihakkın

[657] *A.e.*, s.332-333.
[658] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:28, C:1, s.357-358.

tatbikiyle muamelatı umumiyeyi dâhilen ve haricen emin ve itimadı kemali hal intizama irca eylemek…"[659]

Hüseyin Kadri Bey istizahında hükümetin; devletin şeref ve haysiyeti ile bağdaştırılamayacak bir barış anlaşması yapması, devlet otoritesinin yeniden sağlanıp kanunların uygulanması, halk arasındaki uyumun ve anlaşmanın yeniden temin edilmesi hususlarını yerine getiremediğini belirtmiştir. Ayrıca huzurun ve asayişin yeniden sağlanması ve bu konuda suçları tespit edilenlerin cezalandırılması, ülke yönetiminde meşrutiyetten ve ilkelerinden sapılmaması, ihtikârın önlenmesi, iaşe meselesinin düzene konulması, ticari işlemlerin doğal seyrinde devam etmesi için ciddi girişimlerde bulunulması gibi hedeflerin gerçekleştirilemediğini ifade etmiştir. Bunlarla birlikte kanun ve adaletin tam anlamıyla uygulanmadığını, tüm işlemlerin içerde ve dışarda tam bir güven içerisinde yapılamadığını vurgulamıştır. Bu noktalardan hareketle hükümetin cevap vermesini istemiştir.[660]

İstizaha Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa cevap vermiştir. Mustafa Reşit Paşa istizah konusu maddelerin yerine getirilmemesinin nedeninin ülkeyi savaşa sokanlar olduğunu söylemiştir. Ona göre Trablusgarb ve Balkan Savaşlarında yorgun düşen ülkenin, zorlayıcı bir neden olmaksızın Birinci Dünya Savaşı'na girmesi yanlış olmuştur. Üstelik Avrupalı devletlerin savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı korunmasını isteklerini ancak yapmış oldukları tekliflerin görmezden gelindiğini ve sonuçta ülkenin bütünlüğünün bozulduğunu söylemiştir. Hariciye Nazırı, harbin ilerleyen senelerinde kendilerine hiçbir fayda getirmeyeceği görüldüğü halde savaşmakta ısrar edildiğini ifade etmiştir. Barış görüşmelerine başlanması eğilimlerinin yönetimdekilerin ihtirasları nedeni ile gerçekleştirilemediği, Müslim ve Gayrimüslimlerin mezalime uğradığını, maddi ve iktisadi kaynakların yok edilip, içeride ve dışarda insanların gücendirildiğini vurgulamıştır. Buradan da hareketle görüşülecek ve yardım istenilebilecek hiçbir gücün bırakılmadığı yorumunda bulunmuştur.

Mustafa Reşit Paşa, galip devletle olan görüşmelerin kesilmediğini, barış görüşmelerini yapabilmek için çaba gösterildiğini de sözlerine eklemiştir. Geçmiş senelerden ve özellikle savaşa girişten sonra hukuksuz işlem ve icraatlerin yapılmış olduğunu ancak az zamanda ülkedeki bu kanunsuzlukları gidermenin zor olduğunu

[659] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:27, C:1, s.333-334.
[660] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:29, C:1, s.360-361.

ifade etmiştir. Bununla birlikte ülkeyi lekeleyen suçluların takibatını yapmaya ve asayişi sağlamaya çalıştıklarını söylemiştir. Tehcir ve tedip edilmiş olanların hükümeti kurmalarından sonra nakliye şartlarının elverişsizliğine rağmen en azından bir kısmının yerlerine yerleştirildiğini; meşrutiyet ve meşruiyetten sapmadıklarını anlatmıştır. İhtikâr ve iaşe meselesine de değinen Mustafa Reşit Paşa, ticari faaliyetlerin savaş döneminden sonraki olağan akışına dönmedikçe ihtikârın önlenemeyeceğini, senelerden beri ihtikârın önlenmesi bir yana resmi şekilde desteklendiğini, kendilerinin de az zamanda ihtikâra engel olamayacaklarını belirtmiştir. Resmi daireleri ayrım yapmaksızın ticari işlem yapmasını yasakladıklarını, ticari taşımacılığın doğal haline geri dönmesi için yapılan girişimler sonucunda ticari gemilerin boğazlardan geçişinin sağlanacağının altını çizmiştir. Büyük sermaye ile kurulan İaşe Nezareti'nde toplanan paraların başka yerlere harcandığını ancak bu yerlerin tespite çalışıldığı ve bir kısmına ulaştıklarını dile getirmiştir. Nakliye konusunda ise yaşanan sıkıntıların çözülmesinin ardından iaşe meselesinin düzene gireceğini açıklamıştır. Sansür konusuna da değinen Hariciye Nazırı, basının özgür olmasına taraftar olduklarını ancak savaş sonrasının getirdiği hassas duruma dayanarak bir süre daha sansüre devam edeceklerini anlatmıştır. İstizaha verilen cevabın hemen ardından Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey tarafından Meclis-i Mebusan'ın feshine dair irade-i seniyye okunmuş ve 1914 Meclisi sona ermiştir.[661]

Sual ve istizahlar incelendiğinde Meclis-i Mebusan'ın hükümeti denetleme kuvvetlerinden biri olarak etkili bir şekilde kullanılmadığı görülmüştür. Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'na sunulmuş olduğu tarihler göz önünde bulundurulduğunda sual ve istizahların tümünün İttihat ve Terakki hükümetinin iktidardan ayrılmış olduğu 5. oturum senesinde gündeme getirildiği tespit edilmiştir. Ayrıca sual ve istizahların konularının da çoğunlukla İttihat ve Terakki hükümeti dönemindeki olaylar hakkında olduğu tespit edilmiştir. Sual ve istizahların hükümetin sorgulandığı araçlar olduğu göz önünde bulundurulduğunda, İttihat ve Terakki Fırkası'nın etkisini yitirdiği 5. oturum senesinden Mütareke Dönemine giden süreçte muhalif seslerin ortaya çıktığı veya çıkma cesaret bulabildiği söylenebilir.[662]

---

[661] *A.e.*, s.362-363.
[662] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1, s.523.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASİ VE İDARİ YAPI ÜZERİNE MECLİS-İ MEBUSAN'IN ÇALIŞMALARI

A. ANAYASAYA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

1. Meclis-i Mebusan'ın Çalışmalarına İlişkin Ön Girişimler ve Görüşmeler

Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra hükümetin yapmak istediği işlerin başında Kanun-ı Esasi değişiklikleri gelmekteydi. İttihat ve Terakki Fırkası'nın önde gelen isimlerinden biri olan Talat Bey, bu isteklerini ve ilerde Meclis'te hangi konularda düzenlemeler yapıp, neleri ele alacaklarını dönemin gazetelerinde anlatmıştır. *Peyam* gazetesinin, *Tan* gazetesinde yer alan röportaja dayandırarak yapmış olduğu haberinde Talat Bey'in Meclis'te neler yapacaksınız sorusuna şu şekilde cevap verdiği aktarılmıştır: "Bütçenin tasdiki, iki seneden beridir irade-i şahane ile tasdik olunan kanunların onaylanması ve beş senedir yapılamayan Kanun-ı Esasi tadilatı." Önceliklerini böylece dile getiren Talat Bey ayrıca İkinci Meclis'in feshinden sonraki yasama faaliyetine ilişkin bilgiler de vermiştir. Hükümetler tarafından 493 geçici kanun çıkarıldığını ve bunların 248'inin Maliye'ye ait olduğunun altını çizmiştir. Ancak bu kanunların içerisinde 17'sinin çok vakit alacak kanunlar olduğunu ve Meclis'in bunları bir an önce görüşmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu kanunlardan birkaçını şu şekilde sıralamıştır: 1- Vilayet Kanunu, 2- Ahz-ı Asker Kanunu, 3- Eytam ve Eramil ve Mütekaidin Kanunu, 4- Emval-i Gayr-i Menkule Kanunu, 5- Sulh Muhakemelerini Ait Kanun, 6- Polis ve Jandarma Teşkilatına Dair Kanun. Ayrıca Talat Bey en çok önemsedikleri kanunun Kanun-ı Esasi değişiklikleri olduğunu beyan etmiştir.[663]

Tanin gazetesinde yer alan başka bir yazıda yasama faaliyetine yeniden başlanması Talat Bey'in de vermiş olduğu beyanatta söylediği gibi büyük bir iş yükünü de beraberinde getirmişti. Bu iş yükü içerisinde bazı konuların hemen ele

[663] "Yeni Meclisin Vezaifi", *Peyam*, 18 Mayıs 1914, nu.: 177, s.3.

alınması ve kanunların süratle çıkarılması gerekiyordu. Talat Bey'in başkanlığında toplanan hükümet bu noktada hazırlamış olduğu bir cetvelle görüşülmesi gerekli olan kanunları sıralamıştı. Meclis-i Mebusan'ın programı şu şekildedir: 1- Tahsisat-ı Manzume Kavanin-i Muvakkatesiyle bunlara merbut kavanin-i maliye-i saire, 2- Bütçe, 3- Kanun-ı Esasi Tadilatı, 4- Emval-i Gayr-i Menkule Kavanin-i Muteadidesi, 5- İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu, 6- Ceza Kanunu, 7- Usul-i muhakemeler, 8- Sulh Hâkimleri Kanunu, 9- Katib-i Adl Kanunu, 10- Teşvik-i Sanayi Kanunu, 11- Tedrisat-i İbtidaiye Kanunu, 12- Ahz-ı Asker Kanunu, 13- Edirne Vilayeti Teşkilat-ı Adliyesi, 14- İstimlak Kanunu, 15- Bunlar haricinde kalıp bir iki maddeden oluşan geçici kanununlar.[664] Ayrıca hükümetin çalışma planı bir cetvel ile Meclis'e de bildirilmiştir. Bildirilen cetveldeki geçici kanunların 18'i Meclis'te okunmuş ve müstaceliyet ile görüşülmesine karar verilmiştir. *Tanin* gazetesinde çıkan haberde Meclise 542 geçici kanunun incelenmek üzere gönderildiği ifade edilmiştir.[665]

İkdam gazetesinde yer alan benzer bir haberde Meclis-i Mebusan'ın göreve başlamasıyla büyük işlerin sırada beklediği ifade edilerek, bu işlerin arasında Meclisin kapalı olduğu dönemde hükümet tarafından çıkarılan geçici kanunların görüşülmesinin yer aldığı dile getirilmiştir. Haberde Meclisin bu döneminin kısa bir dönem olduğuna vurgu yapılarak; bu kadar kısa sürede işlerin nasıl tamamlanabileceği sorulmuştur. Gazeteye göre Meclisin yapması gereken şey, geçmiş dönemlerdeki meclislerden farklı olarak, çokça tartışmalara girmeden belli başlı konulara eğilmektir. Bunlar, *Tanin* gazetesinde yer alan konular olup, öncelikli ele alınması istenen geçici kanunlar arasında ise; "Matbuat Kanunu'na Tezyil Edilen Mevadd-ı Muvakkate" yer almaktadır. Ayrıca mebuslar encümenlere uzmanlık alanlarına göre ayrılmalı ve böylelikle zamanın iyi kullanılması sağlanmalıdır.[666]

Hükümet tarafından Meclis-i Mebusan'a 20 Mayıs 1914 tarihinde gönderilen bir yazı ile birlikte bazı kanunların müstaceliyetle görüşülmesi istenmiştir. Bu kanunlar şöyle sıralanmıştır: 1- Emval-i Gayr-i Menkule'nin Tahdit ve Tahriri Hakkındaki Kanun, 2- Eşhas-ı Hakimenin Emval-i Gayr-i Menkuleye Suret-i Tasrifleri Hakkında Kanun, 3- Emval-i Gayr-i Menkule İntikalatı Hakkında, 4- Emval-i Gayr-i Menkulenin Deyn Mukabelesinde Teminat İra'esi Hakkında, 5-

[664] "Meclis-i Umumi İçtimaı", *Tanin*, 5 Mayıs 1914, nu.: 1927, s.2.
[665] "Hayat-ı Teşr'i-i Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 24 Mayıs 1914, nu.: 1946, s.1.
[666] "Meclis-i Mebusan'dan Ne Bekliyoruz?", *İkdam*, 19 Mayıs 1914, nu.: 6193, s.1.

Emval-i Gayr-i Menkule'nin Tasrifleri Hakkında, 6- Bi'l-iştirak Tasrif Olunan Emval-i Gayr-i Menkulenin Suret-i Taksimi Hakkında, 7- İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu, 8- Kanun-ı Cezanın Bazı Hükkamını Muaddel Maddeler, 9- Usul-i Muhakemeleri Muaddel Mevad, 10- Sulh Hakimleri Kanunu, 11- Katib-i Adl Kanunu, 12- Teşvik-i Sanayi Kanunu, 13- Edirne Vilayeti'nde Hadis Olacak Tebea-i Ecnebiyeye Müsadif Deavinin Merci'-i Ru'yeti, 14- Tedrisat-i İbtidaiye Kanunu, 15- Memurin Muhakematı, 16- Kır Bekçileri Hakkında, 17- Ahz-ı Asker Kanunu, 18- Edirne Vilayeti Teşkilatı Hakkında. Bu kanunların görüşülmesi Mecliste kabul edilmiştir.[667] Kanunlar arasında hükümetin önemli olduğunu düşündükleri kanunlar ise Kanun-ı Esasi değişikliğine dair kanun, İdare-i Vilayat Kanunu, Ahz-ı Asker Kanunu ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'dur.[668]

İttihat ve Terakki, Meclisin kısa yasama süresi içerisinde 542 adet geçici kanunu ele alamayacağını öngörerek, kendilerince önemli olan kanunları Meclis'ten çıkarmaya çalışmıştır. *Tanin* gazetesinde yayınlanan bir makalede bu durumdan şu şekilde bahsedilmektedir:

"…Kanun-ı Esasi bilumum kavanin-i muvakkatenin ilk içtimada parlamentoya takdimini kuvve-i icraiye nokta-i nazarından mecburi kılmış ise de kendisine arz olunan bütün kanunları ilk devre-i içtimaiyede çıkarmak kuvve-i teşriye mecburi değildir. Şu kadar ki levayih-i kanuniye yalnız mühim ve müstacel olanları tetkik ve tasdik etmek esası kabul edilse bile bunlar için de bir zaman isteriz…"[669]

Tanin gazetesinde yayınlanan bir başka yazıda ise İttihat ve Terakki tarafından belirlendiği söylenen Meclis-i Mebusan'ın çalışma esasları üzerinde durulmaktadır. Bu esaslar; çok çalışmak, emekleri israf etmemek, zamanı verimli kullanmanın yollarını çoğaltmak ve az zamanda çok iş görmek olarak açıklanmıştır. Meclis-i Mebusan'da bulunan muhalefetin de bu esasları göz önünde bulundurarak çalışması istenmiştir. Geçmişteki gibi sıradan bir kanunun tartışılmasında saatlerce zaman harcanmaması, yapıcı eleştirilerde bulunulması gerektiği ifade edilmiştir. Yazıda Meclis-i Mebusan'ın verimli çalışması için dâhili nizamnamesinin ihtiyaçlara

[667] *BOA, BEO.* 4286/321411 1332.C.24 (Acilen görüşülmesi istenilen konu ve kanunların yer almış olduğu cetvel). Ayrıca bakınız: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 24 Mayıs 1914, nu.: 6198, s.3.
[668] "Meclis-i Mebusan- Kanun Layihaları", *İkdam*, 22 Mayıs 1914, nu.: 6196, s.3.
[669] "Siyasiyat-Meclis-i Mebusan-Müddet-i İçtima", *Tanin*, 7 Mayıs 1914, nu.: 1929, s.1.

uygun şekilde yeniden düzenlemesi de talep edilmiştir.[670] Böylece hükümet tarafından çıkarılan geçici kanunlar toplu bir şekilde ya da tek tek değil, aciliyeti olanlar sıralanarak yasalaştırılmıştır. Meclis-i Mebusan tarafından ele alınan konular içerisinde Kanun-ı Esasi değişiklikleri başta gelmiştir.

2. Kanun-ı Esasi Değişiklikleri

1876 Kanun-ı Esasisi ilk kez 1909 tarihinde değişikliğe uğramıştır. Bunu 1914, 1915, 1916 ve 1918 yıllarındaki değişikler izleyecektir.[671] Anayasa değişikliklerinin ne şekilde yapılacağı Kanun-ı Esasi'nin 116. maddesiyle düzenlenmiştir. Buna göre maddelerden bazıları açık ve kesin bir lüzum görüldüğü takdirde, zamanın gerekliliklerine göre değiştirilip, düzenlenebilecektir. Değişiklik için öncelikle Meclis-i Mebusan, Meclis-i Ayan veya hükümetten bir teklif gelmelidir. Teklif Meclis-i Mebusan'da üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile kabul edilmeli; Meclis-i Ayan'da ise aynı şekilde üçte iki çoğunlukla onaylanması gerekmektedir. Kanun-ı Esasi değişiklik teklifi padişah tarafından da onaylanırsa yürürlüğe girecektir. Anlatılan şekildeki gibi değişiklik yapılıp, padişah tarafından onaylanana kadar eski madde geçerliliğini koruyacaktır.[672]

2.1. İttihat ve Terakki İktidarının Pekiştirmesine Yönelik Çabalar ve Meclis-i Mebusan'ın Açılış ve Kapanışına İlişkin Değişiklikler

1909 yılında Kanun-ı Esasi'nin; 3., 6., 7., 10., 12., 27., 28., 29., 30., 35., 36., 38., 43., 44., 53., 54., 76., 77., 80., 113. ve 118. maddeleri değiştirilmiştir. 119. maddesi de yürürlükten kaldırılmıştır. 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'ye yeni bir 119. madde ile 120. ve 121. maddeleri eklenmiştir.[673] 1909 yılında yapılan değişikliklerle Padişah'ın yetkileri sınırlandırılırken, Meclis-i Mebusan'ın etkisi arttırılmıştır. Bu dönemde açılan Meclis, Anayasayı bütün halinde değiştirme yoluna gitmemiştir. Meclis 1876 Kanun-ı Esasisine göre seçildiğinden ve bir kurucu meclis niteliği

---

[670] "Siyasiyat-Meclis-i Mebusan'ın Tarz-ı Faaliyeti", *Tanin*, 8 Mayıs 1914, nu.. 1930, s.1.

[671] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938: Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi 1876-1918*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul 2009, s.20.

[672] Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2006, s.51. Ayrıca bakınız: Cemil Koçak, *a.g.e.*, s.966-967.

[673] Mehmet Yıldız, *Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2015, s.86-89. Ayrıca bakınız: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.88-93; Cem Eroğul, "1908 Devrimini İzleyen Anayasa Değişiklikleri", *100. Yılında Jöntürk Devrimi*, ed. Sina Akşin, Barış Ünlü, Serap Balcı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.91-100; Mehmet Kaan Çalen, "1909 Kanun-ı Esasi Tadilatı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi***,** Cilt:2, Sayı:4, Temmuz 2012, s.137.

taşımadığından, Kanun-ı Esasi'nin 116. maddesi uyarınca sadece maddelerde değişiklik yapmıştır.[674] Meclis-i Mebusan yapılan bu değişikliklere devam etmek istemiş; ancak ülkedeki siyasi ortam buna izin vermemiştir.

1910 ve 1911 yılında da Kanun-ı Esasi değişiklikleri yapılmak istense de başarılı olunamamıştır. İktidarı elinde tutan İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı ilk hareket 13 Nisan 1909 tarihinde meydana gelmiştir. 31 Mart Olayı olarak bilinen ayaklanma İttihatçı subaylar tarafından bastırılmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası bu olayın ardından 1909 yılı Kanun-ı Esasi değişikliklerini yapmış, padişah II. Abdülhamit'i tahttan indirmiş ve ülkede kendi egemenliğini sağlamlaştırmaya başlamıştır. Yapmış olduğu hamlelerden birisi de ülkedeki muhalefeti sindirmeye çalışmaktır.[675] 1910-1911 yılları muhalefetin önce Hizb-i Cedit sonrasında ise Ahali Fırkası gibi siyasi partilerle kendisini gösterdiği yıllar olmuştur. Trablusgarb Savaşı'nın çıkmasından hemen sonra iktidar partisine karşı yeni bir muhalif hareket kendisini göstermiştir. İttihat ve Terakki'ye karşı muhalifler 1911 yılında Hürriyet ve İtilaf Fırkası adı altında birleşmiştir.[676] Meclis-i Mebusan'da da muhalefet kendisini göstermeye başlamıştır. Bu durum İttihatçıların Meclis'teki çalışmalarını kısıtlamalarına neden olmuş ve çareyi yeni bir Meclis oluşturmakta bulmuşlardır. Yapmak istedikleri şey Meclis-i Mebusan'ı feshetmek[677] ve 7. ve 35. maddeler gibi Meclis'in feshine ilişkin maddeleri yeniden düzenlemek olmuştur.

1909 yılından sonra İttihat ve Terakki, tekrar ortaya çıkabilecek gerici ayaklanma ve onun kaynağı olarak gördüğü Saray'a karşı Kanun-ı Esasi değişikliklerini yapıp, etkin olduğu parlamentoyu güçlendirmek ve tahtı zayıflatmak istemiştir. Ancak yürütme kuvvetinin zayıflaması, sonraki siyasal süreçte İttihat ve Terakki'nin hükümetini güçsüz bırakmıştır. Yürütmeyi tam anlamıyla kontrol etmeye başlaması ve Padişah Mehmet Reşat'ın uzlaşmacı tavrı bu kez İttihatçıların parlamentoya verdikleri yetkileri yeniden almak istemelerine neden olmuştur. Bu

[674] Burhan Gürdoğan, "İkinci Meşrutiyet Devri'nde Anayasa Değişiklikleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:16, Sayı:1, 1959, s.92.
[675] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.3, s.461.
[676] *A.e.*, s.462.
[677] Mustafa Emil Elöve, "İkinci Meşrutiyet Devrinin Siyasi Hayatına Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:9, S:1, 1952, s.215.

durum 1911 sonrasında Kanun-ı Esasi'de yapılan değişikliklerin temeli haline gelmiştir.[678]

1911 yılına gelindiğinde İttihat ve Terakki Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na karşı girmiş olduğu ara seçimi kaybedince Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesini değiştirmek istemiştir. Ancak buna Meclis'teki muhalif hareket izin vermeyince İttihat ve Terakki Fırkası 18 Ocak 1912 tarihinde Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesine dayanarak padişah iradesiyle Meclis'i feshetmeyi başarmıştır.[679] Yeni oluşturulan Meclis İttihatçılardan kurulu bir Meclis olmuştur.[680] Ancak yeni gelen Meclis de Kanun-ı Esasi değişikliklerini askeri ve siyasi koşulların el vermemesi nedeniyle yapamamıştır. 13 Mayıs 1912 tarihinde açılan Meclis'in yapmak istediği ilk şey ise Kanun-ı Esasi'nin başta 35. maddesi olmak üzere anayasada değişikliğe gitmektir. Bu amaç doğrultusunda Meclis'te Kanun-ı Esasi çalışmaları başlatılmış; değişiklik yapılmasına dair teklif kabul edilmiştir.[681]

1912 Meclis-i Mebusanı'na Kanun-ı Esasi değişikliği teklifi 18 Mayıs 1912 tarihinde gelmiştir. Hükümet, Meclis'ten 7., 35., 38., maddelerde değişiklik yapılmasını isterken; 43. maddenin değiştirilmesini, 72. maddenin kaldırılmasını ve 76. maddenin yerine geçmek üzere bir madde eklenmesini Sadaret tezkireleri ile istemiştir. Meclis, değişiklik tekliflerini Kanun-ı Esasi Encümeni'ne göndermiş[682] ve ardından 22 Haziran 1912 tarihinde tekrar Meclis'e gündemine gelmiştir. Hükümetin değişiklik teklifleri Encümende yeniden ele alınmış ve aynı oturum içerisinde 7. madde kabul edilmiştir.[683] Görüşmelere iki gün sonra devam edilmiş ve Kanun-ı Esasi'nin 35., 43. ve 73. maddeleri üzerinde durulmuştur. Meclis'te yapılan tartışmalardan sonra 35.[684]ve 43. madde kabul edilirken; 73. maddenin kaldırılması kararı alınmıştır.[685] Bu sırada ülkede yaşanan siyasi karışıklıklar İttihat ve Terakki hükümetinin düşmesine ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın iktidara geçmesine yol açmıştır. Kanun-ı Esasi değişiklikleri bu kez yeni hükümet tarafından Meclis

[678] Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.361.
[679] Ali Birinci, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:18, İstanbul 1998, s.508.
[680] Baran Hacıoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul 2010, s.240.
[681] Burhan Gürdoğan, *a.g.e.*, s.102.
[682] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:2, İ:6, C:1, s.48-50.
[683] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:2, İ:18, C:1, s.463. Ayrıca bkz.: Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s.133.
[684] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:2, İ:19, C:1, s.469.
[685] *A.e.*, s.490.

gündemine getirilmiştir. Amaç; İttihatçılardan oluşan 1912 Meclis-i Mebusanı'nı feshetmektir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Meclis'i feshedebilmek amacıyla hükümet ile Meclis-i Mebusan arasında bir sorun çıkartmak istemiş, bunun için Kanun-ı Esasi değişikliğini gündeme getirmiştir. Meclis'in feshini düzenleyen 7. maddesinde değişiklik yaparak, Meclis-i Mebusan ile kabine arasındaki anlaşmazlık durumunda padişaha yeni bir kabine kurmak veya Mebusan Meclisi'ni feshetme hakkı verilmiştir. Ayrıca padişah isterse Meclis-i Ayan'ın fikrini sorması hükmü anayasaya eklenmek istenmiştir.[686] Hükümet bunların dışında ancak olağanüstü durumlarda feshe başvurulmasını talep etmiştir.[687]

Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümetinin yasa teklifi Meclis-i Mebusan'a gelmiş ve mebuslar tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Tartışmaların ardından hükümet Kanun-ı Esasi'ye aykırı bir biçimde Meclis-i Ayan'da gizli oturumda okunan bir padişah iradesiyle Meclis-i Umumi'yi feshettiğini açıklamıştır.[688] Meclis Başkanı Halil Bey bu durumu 5 Ağustos 1912 tarihli oturumda anlatmıştır. Meclis-i Mebusan'ın toplantı halinde bulunarak görevini yerine getirmesi gerektiğini vurgulamış ve Meclis'i telgrafla acilen toplantıya çağırmıştır.[689] Toplantı sırasında Meclis Başkanı yapılan usulsüzlüğe ve Meclis-i Mebusan'ın devre dışı bırakılmasına değinmiş ve sözü Mehmet Cavit Bey'e (Selanik) bırakmıştır. Mehmet Cavit Bey, Meclis-i Mebusan'da hükümeti eleştiren bir konuşma yapmıştır. Yapılanın 1908 dönemine geri dönmek olduğunu dile getirmiş[690] ve hükümetin Kanun-ı Esasi'ye darbe vurduğunu belirtmiştir. Ayrıca Meclis-i Mebusan'ın süresiz tatil edilmesini teklif etmiştir. Yapılan oylama sonucunda teklif, mebusların büyük bir çoğunluğunun oyunu alarak kabul edilmiştir.[691]

İttihatçıların iktidardan indirilmesi ile yerine geçen muhalefet, 23 Ocak 1913 tarihli Bab-ı Ali Baskını'na kadar yönetimde kalmıştır. Bu sırada Balkan Savaşı'nın devam etmesi ve Meclis'in kapalı olması nedeniyle Kanun-ı Esasi değişiklikleri yapılamamıştır. Değişiklikler Meclis'in yeniden açılacağı 1914 yılının Mayıs ayına kalmıştır. Meclis'in açılması ile birlikte bir türlü yapılamayan Kanun-ı Esasi değişiklikleri hükümet tarafından yeniden ele alınmış, 7., 35. ve 43. maddeler

[686] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.3, s.463.
[687] Cem Eroğul, *a.g.e.*, s.108.
[688] *A.e.*, s.109-110.
[689] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:2, İ:47, C:2, s.647.
[690] *A.e.*, s.652.
[691] *A.e.*, s.655. Ayrıca bakınız: Cem Eroğul, *a.g.e.*, s.109-110.

değiştirilmek istenmiştir. 1914 yılında yapılan bu ilk değişiklik Meclis-i Mebusan'a gelmeden Meclis-i Ayan'da tartışılmış ve kabul edilmiştir. Sadaret, Meclis-i Ayan'a yazdığı bir yazı ile 1912 Meclis'i döneminde Meclis-i Mebusan'a Kanun-ı Esasi değişikliği teklifini gönderdiklerini ve burada gereken muamelenin yapıldığını belirtmiştir. Bunun üzerine hükümet, teklifi 1914 yasama dönemi içerisinde "müstaceliyet" kararı ile Meclis-i Ayan'a göndermiştir.[692]

İttihat ve Terakki hükümeti zaman kazanmak amacıyla Kanun-ı Esasi değişikliği teklifini doğrudan, 1912 yılında onayı alınamayan Meclis-i Ayan'a göndermiştir. Meclis-i Ayan, kanunu alt komisyonlarından bir olan Kanun-ı Esasi Encümeni'ne havale etmiştir. Burada bir konuşma yapan Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Sait Paşa kabinesinin Kanun-ı Esasi tasarısını hükümetçe aynen kabul ettiğini beyan etmiştir.[693] Encümen, yapılan görüşmede Kanun-ı Esasi değişikliği teklifini büyük bir çoğunlukla kabul etmiş ve buradan genel kurula göndermiştir.[694]

Ayan Meclisi'nde öncelikle Meclis-i Mebusan Kanun-ı Esasi Encümeni'nin 13 Haziran 1912 tarihli raporu okunmuştur.[695] Yapılan değişikliklerin nedenleri raporda ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Ardından Meclis-i Ayan'da Kanun-ı Esasi Encümeni'nin hazırlamış olduğu rapor okunmuştur. Raporda Meclis-i Mebusan'ın Kanun-ı Esasi'nin 7., 35. ve 43. maddelerinde yapmış olduğu değişiklikler aynen kabul edilirken, 73. maddesinin kaldırılmasının uygun görüldüğü beyan edilmiştir. Meclis-i Ayan kararnamesi 26 Mayıs 1914 tarihinde padişaha gönderilmiştir.[696] Kararnamede hükümet tarafından düzenlenen teklifin, Meclis-i Mebusan'da değiştirilerek kabul edildiği, oradan da Meclis-i Ayan'a gönderildiği ve ilgili maddelerin hükümetten; Sadrazam, Bahriye, Maliye, Nafia ve Ticaret Nazırlarının hazır bulundukları oturumda kabul edildiği ifade edilmiştir.[697]

---

[692] *BOA. BEO.* 4286/321394 1332.C.23 (Sadaret'ten Meclis-i Ayan Başkanlığı'na gönderilen 19 Mayıs 1914 tarihli yazı). Kanun-ı Esasi değişikliği teklifinin Meclis-i Ayan'da görüşülmesi hakkında ayrıca bakınız: "Meclis-i Ayan'da", *İkdam*, 25 Mayıs 1914, nu.: 6199, s.2.
[693] "Kanun-ı Esasi Tadilatı", *Tanin*, 21 Mayıs 1914, nu.: 1943, s.1.
[694] "Meclis-i Ayan'da Kanun-ı Esasi", *Tanin*, 25 Mayıs 1914, nu.: 1947, s.1.
[695] *Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi (MAZC)*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:3, C:1, s.18-26.
[696] *BOA. İ.DUİT.* 91/7 1332.B.01 (Meclis-i Ayan Başkanı tarafından Sadrazam'a gönderilen ve yapılan Kanun-ı Esasi değişikliklerinin aynen kabul edildiğine dair kararnamenin ve kanun layihasının huzurlarına iletildiğine dair Umumi: 4, Hususi: 1 numaralı yazı). Meclis-i Ayan'da Kanun-ı Esasi görüşmelerinin tamamlandığına dair bakınız: "Hayat-ı Teşri'ye-Meclis-i Ayan'da bir Celse-i Mühimme", *Tanin*, 26 Mayıs 1914, nu.: 1948, s.1.
[697] *BOA. İ.DUİT.* 91/17 1332.B.02 (Meclis-i Ayan tarafından hazırlanan Kanun-ı Esasi değişikliklerine ilişkin kararname).

1909 yılında düzenlenen 7. maddede; "…Otuz beşinci madde mucebince Meclis-i Mebusan üç ay zarfında intihab olunub içtima etmek şartıyla ve Heyet-i Ayan'ın muvafakatiyle lede'l-iktiza feshi…"[698] ibaresi yer alırken yapılan değişiklikle birlikte Meclis'in görev süresinin ertelenmesi ve tatil edilebilmesi kabul edilmiştir. Erteleme ve tatil süresinin Meclis'in bir senelik toplam toplantı süresinin yarısını geçmemesi koşulu getirilmiştir.[699] Yani padişaha Meclis'i feshetmenin yanında erteleme ve tatil etme yetkisi verilmiştir. Buna göre Meclis-i Mebusan'ın bir senelik görev süresi 6 ay olmakla birlikte bu sürenin 3 ayı geçmemesi istenmiştir. Hem erteleme hem de tatil durumunda o seneki toplantı dönemi içerisinde sürelerini tamamlama zorunluluğu getirilmiştir.[700] Ayrıca Mebusan'ı dağıtmak için Meclis-i Ayan'ın onayını almak şartı anayasadan çıkarılmıştır. Değişiklikle padişaha ve dolayısıyla İttihat ve Terakki'ye Meclis'i feshetmesi yetkisi verilmekle birlikte, İttihatçıların mebusları baskı altında tutması sağlanmıştır.[701]

Meclis-i Mebusan'ın feshini düzenleyen 35. madde, hükümet ile Meclis-i Mebusan arasında yaşanacak bir anlaşmazlığın çözümünde izlenecek yolu göstermektedir. Anlaşmazlık halinde hükümet aldığı kararında ısrar eder ve Meclis de vermiş olduğu kararında diretirse hükümet, ya istifa edecek ya da Meclis'in kararını kabul edecektir.[702] 1914 yılında yapılan düzenleme ile böyle bir durumda son söz padişahta olacaktır. Padişaha hükümetin değişimi veya Meclis'in, 4 ay içerisinde seçime giderek toplanması şartıyla, feshi kararlarından birini alma yetkisi verilmiştir. Yeni seçilecek olan Meclis'in, önceki Meclis'in kararında ısrar etmesi durumunda Meclis'in oyunun geçerli olacağı koşulu ise Kanun-ı Esasi'de korunmuştur.[703]

Değişiklik yapılan madde ile birlikte 1909'da yapılan düzenlemelerden geri adım atılmıştır. Kanun hükmünce hükümet ile Mebusan arasından bir sorun meydana

---

[698] *Kanun-ı Esasi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.4.
[699] Meclis-i Mebusan'ın görev süresi Kanun-ı Esasi'nin 69. maddesi gereğince 4 senedir. Her oturum senesi ise Kanun-ı Esasi'nin 43. maddesi gereğince 6 ay şeklinde düzenlenmiştir.
[700] *BOA. İ.DUİT.* 91/17 1332.B.02 (Meclis-i Ayan tarafından yazılan ve Kanun-ı Esasi değişikliklerinin yazılı olduğu Bakanlar Kurulu imzalı 794 numaralı Kanun Layihası). Ayrıca bakınız: Cem Eroğul, *a.g.e.*, s.111; Cemil Koçak, *a.g.e.*, s.968.
[701] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III, Kısım: IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1991, s.370.
[702] *Kanun-ı Esasi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.9.
[703] *BOA. İ.DUİT.* 91/17 1332.B.02 (Meclis-i Ayan tarafından yazılan ve Kanun-ı Esasi değişikliklerinin yazılı olduğu Bakanlar Kurulu imzalı 794 numaralı Kanun Layihası). Ayrıca bakınız: Cem Eroğul, *a.g.e.*, s.111; Cemil Koçak, *a.g.e.*, s.968.

geldiğinde hükümetin çekilmesi gerekmekteydi. Ardından gelen hükümet de eskisinin görüşünde ısrar ettiği takdirde padişah Meclis'i dağıtabilmekteydi. 1914'te gerçekleştirilen düzenlemeler ile padişahın rolü bahsi geçen tıkanıklıkta daha etkin hale getirilmiş; Meclis'i yeniden seçilmek üzere kapatması ve hükümeti değiştirmesi seçeneklerinden birini uygulaması yetkisi verilmiştir.[704]

Kanun-ı Esasi'nin değiştirilen maddeleri arasında 43. madde de yer almıştır. Madde Meclis'in açılış ve kapanış sürelerini belirlemektedir. 1909 değişiklikleri ile Meclis'in Kasım ayı başında padişah iradesiyle açılıp, Mayıs ayı başında yine padişah iradesiyle kapatılacağı hükme bağlanmıştır.[705] Ancak yapılan değişiklikle erteleme, tatil etme gibi durumlar da göz önünde bulundurularak sürenin nasıl ayarlanacağı anlatılmıştır. Meclis-i Umumi'nin iki kanadının da her sene Kasım ayı başında açılacağı ve ertelenme meydana gelmiş ise ertelemenin bitimiyle davetsiz toplanacağı dile getirilmiştir. Toplantı süresinin altı ay olması hükmü korunmuştur. Ayrıca Meclis-i Mebusan'ın feshinden 4 ay sonra toplanacak olan yeni Meclis'in olağanüstü hükmünde olacağı kabul edilmiştir. Bu olağanüstü Meclis'in süresi iki ay olarak belirlenmiş; ertelenme süresinin uzatılamayacağı kararlaştırılmıştır. 69. maddeye de atıfta bulunularak Meclis'in görev süresinin 4 sene olacağı ve göreve Kasım ayı başında başlayacağının altı çizilmiştir.[706]

Kanun-ı Esasi'nin 73. maddesi Meclis-i Mebusan'ın feshiyle 6 ay içerisinde toplanmak üzere seçimlerin yapılmasını gerekli kılmaktadır.[707] Ancak maddede yer alan koşul 1909'da 3 aya inerken, 1914'te 43. maddede yapılan değişiklik ile 4 aya çıkarılmıştır. Bu durumda 73. maddenin bir önemi kalmamıştır. Yapılan düzenleme ile 73. madde Kanun-ı Esasi'den kaldırılmıştır.[708]

---

[704] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, Kısım: IV, s.370.
[705] *Kanun-ı Esasi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.11.
[706] *BOA. İ.DUİT.* 91/17 1332.B.02 (Meclis-i Ayan tarafından yazılan ve Kanun-ı Esasi değişikliklerinin yazılı olduğu Bakanlar Kurulu imzalı 794 numaralı Kanun Layihası). Ayrıca bakınız: Cem Eroğul, *a.g.e.*, s.111-112; Cemil Koçak, *a.g.e.*, s.968.
[707] *Kanun-ı Esasi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1328, s.16.
[708] *BOA. İ.DUİT.* 91/17 1332.B.02 (Meclis-i Ayan tarafından yazılan ve Kanun-ı Esasi değişikliklerinin yazılı olduğu Bakanlar Kurulu imzalı 794 numaralı Kanun Layihası). Ayrıca bakınız: Cem Eroğul, *a.g.e.*, s.112; Cemil Koçak, *a.g.e.*, s.968; Kanun-ı Esasi'nin adı geçen maddelerinin düzenlenmesi için ayrıca bakınız: *BOA. ŞD.* 2829/17 1332.B.23 (Kanun-ı Esasi değişikliklerini içeren evrak); "Kanun-ı Esasi'nin 5 Şaban 1327 Tarih 7., 35., 43. Mevadd-ı Muaddelesi", *Düstur*, Tertip:2, Cilt: 6, Numara: 318, s.749-750; "Kanun-ı Esasi'nin 5 Şaban 1327 Tarihli 7, 35, 43. Mevadd-ı Muaddelesini Muaddel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, nu.: 1837, 22 Mayıs 1330, s.2.

Kanun-ı Esasi değişiklikleri 1915 yılında 7., 43. ve 102. maddelerdeki düzenlemelerle devam edilmiştir. Değişikliklerdeki temel amaç padişahın elindeki yetkilerin, yasama kuvvetine oranla arttırılmasıdır. Önceki bölümde de bahsedildiği üzere Kanun-ı Esasi üzerinde yapılacak her türlü düzenlemenin Meclis içerisinde oluşturulacak bir Kanun-ı Esasi Encümeni aracılığı ile yapılması ve ayrıca Meclis-i Mebusan'ın üçte iki çoğunluğunun Meclis'te bulunması şartı konulmuştur.[709] Bu nedenle görüşmelere başlamadan önce Meclis-i Mebusan'da bir sayım yapılmıştır. Kanun-ı Esasi düzenlemeleri için 189 mevcuttan 169 mebusun hazır bulunduğunu yani Meclis'in üçte iki çoğunluğunun hazır olduğu yapılan sayım ile ispatlamıştır.

Kanun-ı Esasi değişikliği teklifi hükümet tarafından yapılmıştır. 1909 yılında yapılmış olan değişiklikle yasama kuvvetine çok fazla yetki verildiği düşünerek bunların kısaltılması gerektiği iddia edilirken; yürütme kuvvetinin ve padişahın yetkilerinin arttırılması talep edilmiştir.[710] Kanun-ı Esasi değişikliği isteği 14 Aralık 1914 tarihinde Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir.[711] Değişiklik Meclis-i Mebusan ve ardından Meclis-i Ayan'da görüşülmesiyle Sadaret'e gönderilmiştir.[712]

Kanun-ı Esasi değişikliği teklifi hükümet tarafından Meclis'e sunulmuştur. Görüşmelere 18 Ocak 1915 tarihinde başlanmıştır. Kanun-ı Esasi tartışmalarında ilk sözü Encümen adına mazbata muharriri Mustafa Şeref Bey (Konya) almıştır.[713] Mustafa Şeref Bey, Kanun-ı Esasi değişikliğinde başlıca dört noktaya değinmiştir. Birincisi toplantı süresinin azaltılması, ikincisi tadil hakkı, üçüncüsü tecil hakkı ve sonuncusu fevkalade toplantı hakkıdır. Bunlardan ilki olan toplantı süresinin azaltılması ile yönetim erkleri arasındaki dengenin sağlanması amaçlanmıştır. Mustafa Şeref Bey yasama, yürütme ve yargının birbirinden bağımsız bir şekilde hareket etmesini amaçladıklarını, yasama kuvvetinin kanun çıkarmak suretiyle kamu üzerinde bir yaptırım gücü oluşturduğunu, yürütme gücünün ise kanunları uygulama

---

[709] Kanun-ı Esasi'nin 116. Maddesi gereğince hareket edilmiştir. Mehmet Yıldız, *a.g.e.*, s.84.

[710] "Kanun-ı Esasi'nin Yedinci ve Kırk Üçüncü ve Kırk Dördüncü ve Yüz İkinci Maddelerinin Tadilatı Hakkında Kanun-ı Esasi Encümeni Mazbatası", *Meclis-i Mebusan*, Devre:3, İçtima Senesi:1, Numara;9, s.3-4.

[711] *BOA. BEO.* 4326/324379 1333.M.25 (Sadaret'ten gönderilen 2380 kalem ve 484 evrak numaralı hükümetin Kanun-ı Esasi değişikliğinin görüşülmesi için Meclis-i Mebusan'a göndermiş olduğu yazı)

[712] *BOA. İ.DUİT.* 91/8 1333.Ra.25 (Meclis-i Ayan'dan Sadarete yazılan Kanun-ı Esasi değişikliklerinin görüşüldüğü ve kabul edildiğine dair 41 umumi ve 18 hususi numaralı yazı.) Kanun-ı Esasi'nin kabul edilmesine dair yazı 3 Şubat 1330 tarihinde tüm ülkeye gönderilmiştir. *BOA. DH. KMS.* 31/8 1333.R.15 (Dâhiliye Nezareti tarafından bütün vilayet ve elviye-i gayrimülhakiye gönderilen 136 evrak ve 281 kalem numaralı yazı)

[713] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:14, C:1, s. 192.

yetkisinin olduğunu beyan etmiştir. Yasama kuvvetinin, yürütme kuvveti üzerinde bir denetim gücünün olduğuna da değinen Mustafa Şeref Bey, bu gücü yürütmenin kanunları uygularken milletin menfaatini ön plana alarak yapıp yapmadığını denetlemek olarak tanımlamıştır.

Kuvvetler arasındaki ilişkileri anlattıktan sonra Kanun-ı Esasi değişikliği ile neyi amaçladıklarına da değinmiştir. Mustafa Şeref Bey, yasama organının yürütme organına göre üstünlüğünün altını çizmiş ve hedeflerinin meşrutiyetin uygulanması olduğunu, ayrılan kuvvetleri birbirlerine karşı bağımsız hale getirmeye çabaladıklarını vurgulamıştır. Yaşanan deneyimlerin gelişmiş milletleri yasama süresini oturum devrelerine ayırmaya ittiğini de belirten Mustafa Şeref Bey, bu yasama devresi için en alt sınır olarak 45 günden başlayıp 5 aya kadar uzayan bir müddet tayin edildiğini dile getirmiştir. Meclis-i Mebusan'ın 6 ay müddetinin ise yürütme kuvvetinin bağımsızlığını tam olarak temin edemediğini Meşrutiyet'in ilk üç senesinde geçirilen anarşi ile bunun sabit olduğunu anlatmıştır. Mustafa Şeref Bey, yürütme kuvvetinin güçlenmesi için hükümetin de isteği doğrultusunda toplantı süresinin 4 aya indirilmesinin doğru olacağını belirtmiştir. Keza bu 4 ayın ise Meclis'in toplanması için en az süre şeklinde yorumlamıştır. Meclis'in bu süreden fazla toplanmasının yasak olmadığının da altını çizmiştir.[714] Mustafa Şeref Bey, Meclis'in toplantı süresinin 4 aya çekilmesini şu şekilde anlatmıştır:

"…Kavanin-i Esasiye'nin kâffesine hükümran olan tevzin-i kuvvayı daha iyi temin etmek ve kuvvetler beynindeki istiklali daha ahenkdar ve muvazeneli bir şekle ifrağ etmek maksadıyla yapılmıştır…"[715]

Kanun-ı Esasi'de değiştirilmesi istenilen meselelerden biri de tecil ve tatil haklarının serbest bırakılmasına (ıtlakına) dairdir. Buna göre hali hazırda yürürlükte olan Kanun- Esasi'de Padişahın haklarından biri; toplantı senesinin yarısını geçmemek üzere Meclis'i tatil ve tecil etmektir. Mustafa Şeref Efendi bu hak doğrultusunda Kanun-ı Esasi'nin Meclis'e 6 ay süresince çalışması hükmü verdiğini; ancak teklifle Meclis'e tatil ve tecil için, 6 ayın yarısı olan, 3 ayı geçmeyecek bir süre verildiğini ifade etmiştir. Ayrıca tatil ve tecil için verilen sürenin tekrar etmeyeceğini de sözlerine eklemiştir. Meclis'in toplantısı tatil veya tecil edildiği takdirde hükümetin veya Padişahın Meclis'i çağırmasına gerek kalmadan kendisini davetsiz

[714] *A.e.*, s.192.
[715] *A.e.*, s.192.

olarak yeniden açabilecektir. Böylece hükümete verilen yetki sınırlandırılacaktır. Mustafa Şeref Bey sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

"Mademki Meclis bila davetin içtima etmek salahiyetine haizdir, eğer kendisini o içtimaının hükümet tarafından görülecek lüzum üzerine tatil ettirmemek salahiyetini göstermeyecek olursa yine hükümetin Meclis karşısında esareti tevellüt etmiş olacak buna meydan vermemek için tatili alelıtlak verdik. Fakat Kanun-ı Esasimizin ahkâm-ı umumisine nazaran bu tatil keyfiyeti bi'l-fiil mahdut ve mukayyettir. Çünkü yine tatil vuku bulmakla beraber, muvazene-i maliye o sene zarfında Meclis'ten çıkacaktır."[716]

Muvazene Kanunu Meclis'ten çıktıktan sonra Meclis'in 3 ay tecil ettiği düşünülürse Şubat ayında Meclis'in açılmış olacağı belirtmiştir. Şubat ayı başında açılan Meclis'in, Muvazene-i Umumiye Kanunu çıkardıktan sonra çok az bir zamanı kaldığından arkasından gelecek olan tatilin 8 ayı geçemeyeceğini dile getirmiştir. Ayrıca Hükümet, tatil süresinin bitiminde toplanmak üzere Meclis'i kapatabilecektir.

Mustafa Şeref Bey, Kanun-ı Esasi'de yapmak istedikleri tadilattan bir diğerinin ise fevkalade toplantı dönemi (olağanüstü toplantı) olduğunun altını çizmiştir. Kanun-ı Esasi'de yer alan toplantı döneminin tecili ile fevkalade toplantı dönemi arasında farklılıklar bulunduğunu ifade etmiştir. Tecil edilen toplantı dönemini anlatarak, Meclis'in zamanında açılmasının ve teşrin-i saniye 4 ay kala toplantıya davet edilmesinin gerekli olduğunu söylemiştir. 7. maddede yapmış oldukları tadilatla birlikte "Meclis'in küşadı ve tatili" hükmü yerine "Meclis'in miadında (zamanında) açılıp kapatılması" hükmünün getirildiğini dile getirmiş ve "tatili" kelimesinin metinden çıkarılmasına değinerek, Kanun-ı Esasi'nin diğer maddeleriyle uyumlu olması için değişikliği yaptıklarını vurgulamıştır.[717]

Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesinde yapmış oldukları bir diğer değişikliği ise, Meclis'in görev süresinin 3 ayı geçmemek ve tekrarlanmamak üzere toplantı döneminin tecili cümlesinden, "tecil" kelimesinin çıkartılması olduğunu vurgulamıştır. Tecil etmek kavramının tatil etmek anlamına gelmediğine değinerek tecil kelimesinin anlamını toplantı döneminin başlangıcını arkaya götürmek şeklinde

[716] *A.e.,* s.193.
[717] *A.e.*, s.193-194.

düzenlediklerini açıklamıştır. Ayrıca Meclis'in ne zaman tatil edilmiş olursa olsun, o seneki toplantı döneminin süresi olan 4 ayı tamamlaması gerektiğini belirtmiştir.[718]

Yine Hükümetin vaktinden önce Meclis'i toplantıya çağırmasının olağan üstü bir sebebe bağlanması gerektiğini beyan etmiştir. Meclis'i toplantıya çağıran bu sebebin toplantı gündemine (ruzname) gireceğini; toplantı gündemine bu olağanüstü durum dışında başka bir şeyin eklenemeyeceğini dile getirmiştir. Mustafa Şeref Bey olağanüstü toplantı dönemi ile ilgili olarak "…Hükümet hangi mesele için Meclis'i fevkalade surette içtima ettirmişse Meclis ancak o meseleyi mütalaa edebilir… Arzu ettiği vakit fevkalade içtima hükümetin salahiyeti dâhilindedir" yorumu ile konuşmasını sürdürmüş ve Meclis'in görev süresinin uzatılması durumuna ilişkin ise şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"Bizim memleketimiz zaten teşkilat devresinde bulunuyor, o teşkilat devresinde bulunduğumuz için hükümet bi'z-zarure bir takım muvakkat kanun neşretmektedir. Bu kavanini zaten Meclis'e tevdi edecek olursa Meclis tekmil etmeyecek, Meclis'ten çıkmayacaktır. Bu teşkilat devresini iltizam ettirdiği sürat ile mütenasip olmak üzere kavanin-i muvakkateyi şimdiden neşrediyor; onları herhalde Meclis'in daire-i tetkikine getirecekler ve bu suretle Meclis'in müddetinin temdidine ihtiyaç hâsıl olacaktır. Yani bu sebep şimdi bile ufak bir düşünce taayyün edebilir. Onun için temdid-i müddet keyfiyeti de ilave edilmiştir."[719]

Mustafa Şeref Bey'in görüşlerine karşılık olmak üzere söz alan Artin Boşgezenyan Efendi (Halep), Meclis'in çalışma süresinin 4 ay olmasının yeterli olduğunu, önemli olanın iş görmek olduğunu ifade etmiştir. Ancak Artin Boşgezenyan Efendi, Meşrutiyet veya parlamenter rejimlerde yönetim kuvvetlerinin birbirinden tamamen bağımsız olmayacağını dile getirmiştir. Boşgezenyan Efendi konuşmasına şöyle devam etmiştir: "Bir hükümeti Meclis'te müstakil bir tarike sevk etmek yahut Meclis'i müstakil bir tarike sevk etmek, parlamentarizm usulüne mugayirdir; fakat tatil hususunda herhalde hükümetin teklifine müşarikim…"[720]

Artin Boşgezenyan Efendi, Kanun-ı Esasi düzenlemelerinin tek taraflı yapıldığını ve yapılan düzenlemelerin amacının hükümetin yetkilerini yasama karşısında dengelemek olduğunun altını çizmiş, ayrıca kuvvetlerin ayrımı ve eşitliği

[718] *A.e.*, s.195.
[719] *A.e.*, s.194.
[720] *A.e.*, s.195.

ilkesine uygun olarak Meclis'e de yetkiler verilmesi, iki kuvvet arasında yetki eşitliği olması gerektiği yorumunda bulunmuştur.[721]

Artin Boşgezeyan Efendi'den sonra söz alan Kanun-ı Esasi Encümeni Başkanı Hüseyin Cahit Bey, Meclis olağanüstü toplantı ile açıldığında yalnız toplantı gündemini tartışılır, başka bir şey görüşemez yönündeki görüşlerine karşılık, bahsedilen konunun Kanun-ı Esasi tadilatı haricinde bir konu olduğunu ve encümence müzakere edilmediğini ifade etmiştir. Olağanüstü toplantı döneminde Meclis'in toplanılan konu dışında başka konular da görüşebileceğini sözlerine eklemiştir.

7. maddenin görüşmeleri sırasında tekrar söz alan Boşgezenyan Efendi, maddeye göre üç çeşit oturum olduğunu dile getirerek bunları; sıradan oturum, olağanüstü oturum, vaktinden evvel oturum şeklinde sıralanmıştır. Artin Boşgezenyan Efendi vaktinden evvel toplantıyı, toplantı süresinin uzatılması olarak açıklamıştır. Olağanüstü toplantı ile normal toplantı süresinin birbiriyle karıştırılabileceğini, bunun görüşmeler sırasında ortadan kaldırılmasını talep etmiştir. Kendisine Seyit Bey (İzmir) tarafından cevap verilmiş ve Meclis'in 4-5 ay öncesinden toplantıya davet edilip 4 ay çalışmasının vaktinden evvel toplantı mı yoksa olağanüstü toplantı mı olduğunun Artin Efendi tarafından anlaşılmadığını, oysa meselenin Kanun-ı Esasi'nin 43. maddesine bağlı olduğunu ve ancak bu madde ile anlaşılabileceğini ifade etmiştir. 43. maddeye de açıklık getirerek Meclis-i Umumi'nin teşrin-i sani başında "behemehâl" açılacağını; bunların üzerine bir de tecil meydana gelmişse tecil süresinin bitimiyle toplantının başlayacağını vurgulamıştır. Seyit Bey, tecil meydana gelmişse Kanun-ı Esasi'nin 43. maddesince artık teşrin-i sanide toplantı yapılamayacağı biçiminde bir hükmün bulunmadığını vurgulamıştır. Seyit Bey sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

"… Vaktinden evvel içtima teşrin-i saniye ittisal etmezse ona içtima-i adi denmez, o içtima-i fevkaladedir dedik. Çünkü bugün Osmanlı Kanun-ı Esasi'sinde müddet-i içtima için bir müddet tayin ve tahsil ediliyor. O halde vaktinden evvel içtima başka türlü olamaz. Vaktinden evvel içtima ya içtima-i fevkalade ya da içtima-i adidir…"[722]

[721] *A.e.*, s.196.
[722] *A.e.*, s.197.

Hükümet adına Meclis'te görüşmelerde bulunan Talat Bey ise toplantı açılış, kapanış meselesinde hükümetin padişah hukukuna uygun hareket etmek istediğinin altını çizmiştir.[723] Kendisinden sonra söz alan Rıza Paşa (Karahisar-ı Sahip) ise hem Artin Boşgezenyan Efendi'nin görüşlerine cevap vermek hem de konuyu aydınlatmak üzere bir konuşma yapmıştır. Ona göre madde ile hükümdara Meclis'i toplantıya davet etmek için yetki verdiklerini, bunlardan birinin vaktinden evvel toplantı, diğerinin ise olağanüstü toplantı olduğunu anlatmıştır. Fevkalade toplantı ile vaktinden evvel toplantı arasındaki farkı, toplantının süresinin ve gündeminin açıkça belirtilmesi şeklinde açıklamıştır. 7. madde üzerinde Meclis'te yapılan değişiklikle, oylaması yapılarak kabul edilmiştir. Maddedeki değişiklik;

"…Meclis-i Umumi'nin miadında açılıp kapatılması gerek vaktinden gerek suret-i fevkaladede içtima daveti, temdid-i müddeti, üç ayı tecavüz ve tekerrür etmemek üzere tecili ve sene-i içtimaiyesi zarfında müddetini ikmal eylemek üzere Meclis'in muayyen bir zaman için tatili 35. madde mucebince Heyet-i Mebusan'ın lede'l-iktiza feshi, ale'l-umum muahedat akdi hukuk-ı mukaddese-i padişahidendir…"[724] şeklinde son halini almıştır.

Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesinde yapılmış olan değişiklikle birlikte Meclis'in çalışmalarına ara verdiği dönemde uyulması gereken üç aylık sınır kaldırılmış ve yerine Meclis-i Umumi'nin üç ayı geçmemek ve tekrar etmemek üzere görev süresinin ertelenmesi hükmü getirilmiştir.[725] Düzenleme ile birlikte Meclis'in tatil edilmesi için aynı toplantı yılı içinde görev süresini tamamlaması gerekmektedir. Hükümet, bu değişiklik ile birlikte Meclis-i Mebusan'ı toplamak ve toplantılarına ara vermek konusunda esneklik kazanıştır.[726] Yapılan tartışmaların ardından Kanun-ı Esasi'nin 43. maddesinin görüşmelerine geçilmiştir. [727]

Kanun-ı Esasi'nin 43. maddesi Meclis'in açılış ve kapanış zamanlarını düzenlemektedir. Gündem üzerine söz alan Artin Boşgezenyan Efendi, toplantı süresinin 4 ay olmasına bir şey diyemeyeceğini, bununla hükümete tatil hakkı verdiklerini ve o tatilin gerekçesini de "Meclis'in ihtirasa kapıldığı ve bazen lazım

[723] *A.e.*, s.197-198.
[724] "7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-ı Esasi'nin 102. Maddesiyle 2 Recep 1332 Tarihli 7. ve 43. Mevadd-ı Muaddelesini Muaddel Kanun", *Düstur*, 9 Kanun-ı Sani 1330, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 80, s.224-225. Ayrıca bkz.: "7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-ı Esasi'nin 102. Maddesiyle 2 Recep 1332 Tarihli 7. ve 43. Mevadd-ı Muaddelesini Muaddel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 2 Şubat 1330, nu.: 2084.
[725] Cem Eroğul, *a.g.e.*, s.113.
[726] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, Kısım: IV, s.371.
[727] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:14, C:1, s.198.

olan selamet-i fikriyeye malik olmadığı zamanlar…" olarak açıklamıştır. Kirkor Zöhrab Efendi'nin (İstanbul), Meclis'in fikri selamete sahip olmamasının doğru bir ifade olmadığı yönündeki itirazına Artin Efendi cevap vermiştir. Meclis ve kabine arasındaki anlaşmazlıkta her iki taraf kararında direnirse sağlıklı bir sonuç çıkmasının zorlaşacağına vurgu yapmıştır. Doğru bir kararın çıkabilmesi için Meclis'in kendini tatil edebilmesi ve bu tatilin toplantı süresini uzatmamasını gerektiği talep etmiştir. Bu istekleri doğrultusunda Meclis'e vermiş olduğu takrirler reddedilmiştir. 43. maddenin de oylaması yapılarak Meclis'ten geçmiştir.[728] Kanun-ı Esasi'nin 43. maddesi Encümenden Meclis Genel Kurulu'ndan gelen haliyle ve şu şekilde kabul edilmiştir:

"Meclisi Umuminin iki heyeti beher sene Teşrinisani iptidasında ve tecil vuku bulmuşsa, müddeti tecîîiyenin inkızasında biladavetin içtima eder ve ba İradei Seniyye kuşat edilir. Müddeti içitima dört aydır ve bu müddetin hitamında..."[729]

43. maddede yapılmış olan değişiklikle 1909 yılında kabul edilmiş olan Meclis'in görev süresini 6 aya çıkaran hüküm dört aya indirilmiştir. 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'ye geri dönülmüştür.[730] Meclis-i Umumi'nin her sene Kasım ayı başında toplanacağı, tecil meydana gelmişse tecil süresinin bitiminden hemen sonra davetsiz olarak Meclis-i Umumi'nin açılacağı şartı konulmuştur.

Meclis-i Mebusan'ın tatil, tecil ve fesih gibi durumlarda yasama süresinin ne şekilde belirleneceği hakkındaki kanunlarla bağlantılı olarak bütçenin geçerlilik süresinin belirlendiği 102. maddede de değişiklik yapılmıştır. Madde bütçenin geçerlilik süresinin bir seneye mahsus olduğu hükmünü içermektedir. Bu hükme bağlı olarak bütçenin "tecil ve tatil" ile ihlal edilemezliği koşulu getirilmiştir. Olağanüstü koşullar sebebiyle Meclis bütçeyi kararlaştırmadan fesholunursa hükümet geçmiş senenin (veya bir önceki senenin) bütçesini irade-i seniyye ile Meclis-i Mebusan'ın gelecek toplantısına kadar uzatılabilecektir.[731] 102. maddenin görüşmeleri sırasında söz alanlardan biri Tahsin Rıza Bey'dir (Tokat).

---

[728] *A.e.*, s.199-200.
[729] "7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-ı Esasi'nin 102. Maddesiyle 2 Recep 1332 Tarihli 7. ve 43. Mevadd-ı Muaddelesini Muaddel Kanun", *Düstur*, 9 Kanun-ı Sani 1330, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 80, s.225.
[730] Cem Eroğul, *a.g.e.*, s.114.
[731] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:14, C:1, s.200. Ayrıca bkz.: Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.48-49.

Tahsin Rıza Bey, 1876 tarihli Anayasa'nın ilk hali ile Meclisin bütçe üzerindeki hakkının sadece "yorumlanması ve hikâye edilmesi"nden ibaret olduğunu belirtmiştir. Ona göre maddenin yorumlanmasıyla Kanun-ı Esasi'de iki fesih hakkı yer almıştır. Bunlardan ilkinin Kanun-ı Esasi'nin 43. maddesinde, diğerininse 102. maddede olduğunu vurgulamıştır. Tahsin Rıza Bey bu iki madde arasındaki farklılıklara da dikkat çekerek 43. maddede ihtilaftan doğan bir fesih, 102. maddede ise olağanüstü hallerden doğan bir fesih bulunduğunu ifade etmiştir:

"…Gerçi 102. madde bu zikir bu hakk-ı mahsus bahşetmese de mademki 93 Kanun-ı Esasi'sindeki hakk-ı fesihe atfen yazılmıştır ve bu hakk-ı fesih-i mutlak da ilahire tağyir edilmiştir. Burada ahval-i fevkaladeden dolayı Meclis-i Mebusan'ın feshi cümlesi zait kalmıştır. Bendeniz bu ahval-i fevkaladeden dolayı kaydının tayyını teklif ediyorum…" demiştir.[732]

Kendisine cevaben söz alan Hüseyin Cahit Bey, Tahsin Rıza Bey'in görüşüne Encümen olarak katıldıklarını dile getirmiştir. 102. maddede Meclis'in feshedilmesini işaret eden "bazı ahvali fevkaladeden dolayı" ibaresinin yerine "fesholunduğu" kaydının kalmasının doğru olduğunun altını çizmiştir. Tahsin Rıza Bey maddede olağanüstü durumlara dair olan ibarenin kaldırıldığını, Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesi ile Meclisin feshedilmesinin kayda geçirildiğini ve böylece amaca ulaştığını sözlerine eklemiştir.[733]

Hükümet adına yeniden söz alan Talat Bey: "Meclisin ahval-i fevkaladeden dolayı feshedileceğine dair bir hal mevcut olduğunu tasavvur etmediğimden dolayı hükümet adına muvafakat ediyoruz" demiştir. Görüşmeler sonunda Kanun-ı Esasi'nin 102. maddesinden " ahval-i fevkalade" kaydı çıkarılmıştır. Sonrasında ise madde:

"Muvazene kanununun hükmü bir seneye mahsustur. O senenin haricinde hükmü cari olmaz. Bu hüküm tecil ve tatil ile ihlal edilemez. Ancak Meclisi Mebusan muvazeneyi kararlaştırmaksızın fesholunduğu halde…" şeklinde kabul edilmiştir.[734]

---

[732] *A.e.*, s.200.
[733] *A.e.*, s.200-201.
[734] *A.e.*, s.200-202. Ayrıca bkz.: "7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-ı Esasi'nin 102. Maddesiyle 2 Recep 1332 Tarihli 7. ve 43. Mevadd-ı Muaddelesini Muaddel Kanun", *Düstur*, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 80, s.225.

Kanun-ı Esasi'nin 102. maddesinde yapılmış olan düzenleme ile birlikte bütçenin bir seneye mahsus olduğu ve o sene haricinde geçerli olamadığı vurgulanmıştır. Ayrıca bütçenin Meclisin yasama süresinin tecili ve tatili halinde de bu hükmünün geçerli olacağının altı çizilmiştir. Böylece bütçenin Meclis'in kapalı olduğu dönemlerde hükümet tarafından çıkarılacak bir geçici kanunla düzenlenmesinin önüne geçilmek istenmiştir.

Kanun layihasının görüşmeleri sırasında Faris El Huri Efendi (Şam) kanunun müstaceliyetle görüşülmesini teklif etmiştir. Teklif kabul edilmiş ve ardından maddelerin görüşülmesine geçilmiştir. Görüşmelerin ardından kanun teklifinin heyet-i umumiyesi 188 oya karşılık 187 oy ile kabul edilmiştir.[735] Kanun-ı Esasi değişikliği teklifi Meclis-i Mebusan'da kabulünün ardından Meclis-i Ayan'a gönderilmiş[736] ve ardından burada da kabul edildikten sonra 22 Ocak 1915 tarihinde yasalaşmıştır.[737] Meclis-i Ayan'da yapılmış olan görüşmelerde kanun layihası hâlihazırda bulunan 55 Ayan üyesinin; 3 ret ve 1 çekimser oya karşılık 43 oy ile kabul edilmiştir.[738] Kanun-ı Esasi görüşmelerinde ayrıca 44. maddenin görüşmeleri de gündeme alınmış, bu konuyu İlyas Sami Bey (Muş)'in hatırlatmış olmasına rağmen Meclis Başkanı, Kanun-ı Esasi Encümeni Başkanının isteği üzerine bu maddenin görüşmelerini kaldırdıklarını açıklamıştır.[739]

İttihat ve Terakki hükümeti 1916 yılında Kanun-ı Esasi değişikliklerine ilişkin yeni düzenlemeler yapmıştır.[740] Değişiklikler için yapılan görüşmeler

---

[735] *A.e.*, s.202. Kanun-ı Esasi'nin 7., 43. ve 102. maddelerinin oylanmasına dair cetvelde oylamaya katılan 185 mebusun 184'ü kabul, 1'inin red oyu verdiği gösterilmektedir. Oylamada red oyu veren mebus Erzurum Mebusu Ohannes Vartkes Efendi'dir. Bkz.: *A.g.e.*, s.203-204.

[736] "Meclis-i Ayan", *İkdam*, 20 Kanun-ı Sani 1915, nu.: 6436, s.2.

[737] "7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-ı Esasi'nin 102. Maddesiyle 2 Recep 1332 Tarihli 7. ve 43. Mevadd-ı Muaddelesini Muaddel Kanun", *Düstur*, 9 Kanun-ı Sani 1330, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 80, s.224-225. Ayrıca bakınız: "7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-ı Esasi'nin 102. Maddesiyle 2 Recep 1332 Tarihli 7. ve 43. Mevadd-ı Muaddelesini Muaddel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, nu.:2084, 2 Şubat 1330, s.1.

[738] *BOA. İ.DUİT.* 91/18 1333.R.26 (Kanun-ı Esasi değişikliklerinin kabulüne dair 28 Kanun-ı Sani 1330 tarihli Meclis-i Ayan kararnamesi). Yapılan Kanun-ı Esasi değişiklikleri için ayrıca bakınız: *BOA. DH.İ.UM.EK.* 6/106 1333.R.29 (Kanun-ı Esasi'nin tadil edilen maddelerini içeren 13 Şubat 1330 tarih ve 1040 Kalem numaralı belge); *BOA. A} DVN.MKL.* 60/10 1333.Ra.26 (Kanun-ı Esasi'nin değiştirilen maddelerini içeren belge); *BOA. DH.EUM.LVZ.* 28/11 1333.Ca.02 (Kanun-ı Esasi'nin 7., 43. ve 102. maddelerinde yapılan değişikliklerin onaylanmasına ilişkin Padişah ve Bakanlar Kurulu imzalı 29 Kanun-ı Sani 1330 tarihli belge); "Hayat-ı Teşri'ye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 20 Kanun-ı Sani 1915, nu.: 2185, s.3; "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 19 Kanun-ı Sani 1914, nu.: 6435, s.1; "Kanun-ı Esasi Tadilatı", *Servet-i Fünun*, 1 Şubat 1915, nu.: 1236, s.222.

[739] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:14, C:1, s.200.

[740] *BOA. BEO.* 4397/329715 1334.R.02 (Sadaret'ten Meclis-i Mebusan'a gönderilen Kanun-ı Esasi'nin 7., 72., 35. ve 117. Maddelerinde değişiklik yapılmasını teklifinin Meclis-i Umumi

öncelikle Meclis'i oluşturan mebusların üçte birinin hazır bulunması şartı aranmıştır. Bu şartın sağlandığı görülünce görüşmelere geçilmiştir. Meclis'te 208 mebusun hazır bulunduğu anlaşılmıştır.[741]

Kanun-ı Esasi değişiklikleri 14 Şubat 1916 tarihinde Meclis-i Mebusan'da tartışılmaya başlamış ve ilk sözü hükümet adına Hariciye Nazırı Halil Bey (Menteşe) almıştır.[742] Halil Bey hâkimiyetin üç kuvvet arasında paylaştırılması (yasama, yürütme ve yargı) ve bu üç kuvvetin kendi yetkileri çerçevesinde bağımsızlıklarının sağlanması gerektiğini dile getirmiştir. Yasama, yürütme ve yargının yetkilerinin aynı amaca yöneldiklerini, birbirleriyle temasta bulunduklarını ve daima birbirlerini kontrol edip düzenlediklerinin altını çizmiştir. Kuvvetleri düzenleyen maddelerin adaletli bir şekilde dengelenmediğini, aksine bu dengeyi ihlal edici bir şekilde kayıt altına alındığını belirtmiştir. Daha önce yapılan Kanun-ı Esasi değişikliklerinin meşrutiyetin buhranlı günlerinde yapıldığını, bundan da kendi tabiriyle "muzır" sonuçlar alındığını dile getiren Halil Bey, adil bir denge oluşturacak şekilde maddelerin yeniden ele alınmasının istenci içerisinde bulunduklarını sözlerine eklemiştir. Halil Bey hükümetin 35. madde üzerinde daha yapmış olduğu değişiklikleri kuvvetler ayrılığı ilkesine uygun görmediklerini, bu nedenle yeniden ele alınmasını istediklerini ifade etmiştir. Halil Bey hükümetin bu talebini şu şekilde dile getirmiştir:

"Bu defa hükümet, 35. maddenin tayyını teklif ediyor ve zat-ı hükümdarinin 4 ay zarfında intihab ve içtima olunmak üzere Heyet-i Mebusanı lede'l-iktiza feshedebilmesi hakkının 7. maddeye dercini hükümet teklif ediyor… Kuvve-i umumiye, yani hakim olan kuvvet daima menafii-i umumiyeye muvafık surette kullanılmalıdır. İdare-i meşruta ile idare-i müstebidenin yek diğerinden ayrılmış olduğu nokta ve beynlerindeki mühim fark buradan başlar…"[743]

Yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin sınırlarının ve yetkilerinin kendi doğalarına uygun bir şekilde korunması gerektiğini ifade eden Halil Bey, insanların nüfuslarını kullanarak, kuvvetleri suiistimal etmemeleri gerektiği yargısında bulunur. Şahıslar gibi hükümetlerin ve Meclis-i Umumilerin ellerindeki bu kuvvetleri kötüye

---

tarafından incelenmesi için esbab-ı mucibe layihası ile birlikte gönderildiğine dair 2619 Kalem Numaralı ve 24 Kanun-ı Sani 1334 tarihli belge)

[741] "Kanun-ı Esasi Tadilatı-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 15 Şubat 1916, nu.: 2576, s.3.

[742] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:28, C:1, s. 5.

[743] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:28, C:1, s. 5.

kullanabileceklerini ve ihtirasa kapılabileceklerini dile getirir. Halil Bey, Meclislerin güçlerine değinerek büyük bir kontrol ve savunma özellikleri ile donatıldığını; buna bağlı olarak isterlerse kanun yapmak, denetlemek ve reddetmek gibi yetkileri hükümete karşı kullanabileceklerinin altını çizmiştir. Halil Bey, daha önceki Kanun-ı Esasi değişiklikleriyle kendileri tarafından Meclis'e verilen bu yetkilerin sınırlandırılmasını istemiştir.

Yürütme makamının başı olarak nitelendirdiği hükümdara Meclisi feshetme hakkının verildiğini söylemiştir. Çünkü bu yetki verilmezse kuvvetler ayrılığı meselesinin tam olarak yerine getirilmesinin ve sorumluluklarının hakkıyla sağlanmasının mümkün olmayacağını sözlerine ekler:

"…Bir taraf tamamıyla icra-yı nüfus ve tazyik etmekle muktedir olup diğer taraf ise hükümdardan hükümdarlık sıfatıyla memleketin hayat-ı umumiyesine taalluk eden hususata herkesten ziyade alakadardır. Meclis-i Mebusan menafii-i devletle kabil-i teklif bir siyaseti takipte ısrar ettiğini gören ve bunu menafii-i milliye ile kaabil-i telif bulmayan veyahut deminden arz ettiğim gibi, Meclis-i Mebusan'ın ufak ufak bir takım fırkalara ayrılması ve o fırkalar arasında mücadelatın esası ve menafii-i umumiye mücadeleleri yerine bir takım şahsi mücadelelere inkılap etmesi ve nüfus-ı kanuni ve emniyet-i umumiyeyi selb edebilecek surette ekseriyetle işlerin görülmemesi gibi bir takım ahval karşısında bulunduğu zaman hükümdar da Meclis'i feshederek meseleyi mazhar-ı umumiyeye arz edebilmek salahiyetini haiz olmalıdır…"[744]

Meclisin herkesin yararına olacak kararlar alması ve bu kararların; koruması, güvence altına alması gerektiğini düşünen Halil Bey, aksi takdirde ortaya çıkan zararlardan kurtulabilmek için 35. maddedeki fesih hakkının kullanılmasına imkân kalmayacağını ifade eder. Ona göre padişahın seçmiş olduğu hükümete karşı Meclis sürekli güvensizlik içerisinde olabilir. Halil Bey bu durumu şöyle anlatır:

"…Çünkü zuhur eden meselede ilk defa muvafakat gösterir ve ikinci defa tekrar hükümete hücum eder, padişahın menafii-i hükümete muvafık gördüğü siyaseti temsil etmek üzere göndereceği her hükümete karşı izacatta devam edebilir. Hâlbuki Meclis'in takip ettiği siyasetin, menafii-i devlete mugayyir olduğu kanaatinde bulunan hükümdar şu vaziyette gayet müşkül bir vaziyette kalmış olur. Devletin en büyük müessese-i millliyesi ile hükümdarı arasında devam edecek olan bu buhranın husule getireceği aksi tesirat ve memlekette vuku bulacak fetret ve fesatlar devlet için pek muzır neticeler husule getirebilir.

[744] *A.e.*, s. 5.

Binaenaleyh bundan dolayı meşrutiyetin selametle cereyanını akdemi vezaif addeden hükümet, meşrutiyetin selametle cereyanını ihlal edecek olan ve ihlal edeceği kanaatinde bulunan 35. maddenin tayyı ile hakk-ı feshin mutlak olarak zat-ı hükümdariye verilmesini teklif ediyor…"[745]

Hükümetin kanun teklifinde üzerinde durmuş olduğu noktalar arasında Meclis'i feshetmenin belirsiz bir hükme bağlanmaması istemi yer almıştır. Ayrıca kanun değişikliği teklifinde yalnızca Meclis-i Mebusan ile hükümet arasındaki meselelerde değil aynı zamanda Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'daki siyasi ayrılıklar karşısında da ihtilafa düşememek adına Kanun-ı Esasi'de yeni düzenlemeler istediklerini söylemiştir.[746]

Halil Bey'in açıklamalarına karşılık, Artin Boşgezenyan Efendi (Halep) sözü almış ve hükümetin görüşüne uygun bir şekilde padişaha Meclisi feshetme hakkının verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak Halil Bey'in söylemiş olduğu sebepler arasında hangisinden dolayı Meclis feshedilirse edilsin, feshedilen Meclisten sonra gelen Meclisin oyu ile Meclis-i Ayan'ın oyu örnek teşkil etmedikçe bir zincirleme durum meydana geleceğini ve hükümetin önüne set çekilemeyeceğini vurgulamıştır. Artin Boşgezenyan Efendi hükümetin kararına uymayan her Meclisi de bu şekilde kapatabileceğinin altını çizmiştir. Ayrıca ana sorun Meclisin feshi ile halkın oyuna başvurmaksa, yeni seçilen Meclisin kullanacağı oyun geçerli olmasını savunmuştur. Bunun ise Meclis ile hükümet arasındaki ihtilaflı bir konuda halkın oyuna başvurmaktan başka bir anlam taşımayacağını belirtir.[747]

Artin Boşgezenyan gibi Kanun-ı Esasi değişikliğini eleştirenler arasında Emanuel Emanuelidi Efendi (İzmir) bulunmaktadır. Emanuel Emanuelidi Efendi, hükümetin adı geçen Kanun-ı Esasi değişikliği ile birlikte zaten güçlüyken daha da güçleneceğini belirtmiştir. Meşrutiyetle idare edilen ülkelerde Meclisin feshedilmesi hakkının padişaha ait bir hak olduğunu, Meclisin feshinden sonra seçimlerin yapılmasının ise millete ait bir iş olduğunu anlatmıştır.[748]

---

[745] *A.e.*, s.5-6.
[746] Hükümetin fesih yetkisinin padişaha verilmesi hakkındaki görüşü ile ilgili ayrıca bakınız: "Kanun-ı Esasi'nin Bazı Maddelerinin Tadili Hakkında Hükümetin Esbab-ı Mucibe Layihasıyla Encümen-i Mahsus Mazbatası", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 110, Meclis-i Mebusan Matbaası, İstanbul 1331, s.2.
[747] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:28, C:1, s. 6.
[748] *A.e.*, s.6.

Yeniden söz alan Halil Bey, Artin Boşgezenyan Efendi'nin eleştirilerine cevap olarak; feshedilen Meclis'ten sonra başka bir Meclisin gelmesi halinde çoğunlukla yeni seçilen Meclis'in kendi fikrini açıklayabileceğinin altını çizmiştir. Halil Bey, Meclis sisteminin bütün yönleriyle Kanun-ı Esasi'de yer alamayacağını, Artin Boşgezenyan Efendi'nin söylediklerinin de bu türden konulardan biri olduğunu dile getirmiş ve bu görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

"Parlamentarizm o kadar nazik, o kadar mürekkep bir usul olmuştur ki, onun bütün netayic-i hukukiyesini Kanun-ı Esasi'de zikr ve tadat etmek gayr-i kabildir. Binaenaleyh bu usul parlamenter usulün tamami-i nezaketi ve gayet mürekkep olmasından dolayı netayic-i hukukiyesinden birçoğu henüz daha mektup bir hale girmemiştir ve giremez de…"[749]

Meclisin feshedildikten sonra seçim yapılması ve sonra yeniden feshedilmesi şeklinde sürüp gidecek durum karşısında hükümetin, Meclis ile oynayacağı görüşüne ise; artık bu devirlerin kapandığı, milletin her halükarda yönetim kuvvetini elinde tutanlara istediğini kabul ettirecek bir konumda olduğu yanıtını vermiştir. Kanun-ı Esasi değişikliği ile birlikte hükümetin daha fazla güçleneceğini belirten Emanuel Emanuelidi Efendi'ye karşılık olarak da bunun bir iftira olduğunu; istediklerinin meşrutiyetin daha sağlıklı işlemesi için gerekli olan düzenlemeleri yapmak olduğunun altını çizmiştir. 7. maddenin görüşülmesinin tamamlanmasının ardından maddenin oylanmasına geçilmiş ve madde kabul edilmiştir. Ardından Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinin görüşülmesine geçilmiştir. Görüşmeler sırasında 35. maddenin niteliğinin 7. maddenin görüşülmesi sırasında netlik kazandığı ifade edilerek, 35. madde Kanun-ı Esasi'den kaldırılmıştır. 7. maddede yapılan değişiklik ile:

"…dört ay zarfında bi'l-intihab içtima etmek üzere lede'l-iktiza Heyet-i Mebusanın feshi… Hukuk-ı mukaddese-i padişahidendir" şeklini almıştır.[750] Düzenleme padişaha Meclis'i istediği gibi kapatma yetkisi tanımıştır. Yusuf Hikmet Bayur, Rusların Doğu Anadolu'yu işgal ettiği; göç, karaborsacılık, pahalılık, kıtlık gibi koşulların dayanılmaz hale geldiği böyle bir dönemde bu değişiklikle hükümetin "kukla padişaha" istediğini yaptırabileceğini vurgulamıştır. Meclis-i Mebusan'ı bu

[749] *A.e.*, s.7.
[750] *A.e.*, s.10. Ayrıca bkz.: "Kanun-ı Esasi'nin 26 Rebi'ül-Evvel 1333 Tarihli 7. Madde-i Muaddelesinin Tadili İle 2 Recep 1332 Tarihli 35. Madde-i Muaddelesinin Tayyı Hakkında Kanun", *Düstur*, 25 Şubat 1331, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 308, s.484.

şekilde baskı altında tutabileceğinin altını çizmiştir.[751] Bu durum, sonrasında Padişah Mehmet Vahdettin'in 21 Aralık 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan'ı dağıtmasının önü açılmıştır.[752]

Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesinde değişiklik yapılmasına dair Meclis-i Mebusan'da yer alan mebuslardan Artin Boşgezenyan Efendi (Halep) tarafından 19 Aralık 1914 tarihinde bir kanun değişikliği teklifi Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na verilmiştir.[753] Artin Boşgezenyan Efendi, Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesinde yer alan "harb ilanı" ibaresinden önce "Meclis-i Umumi'nin tasvibine binaen" kaydının konulmasını teklif etmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sonra vermiş olduğu kanun teklifiyle Artin Boşgezenyan Efendi, savaşa girme kararının padişahın ve dolayısıyla hükümetin tekelinden çıkarılıp, bu işten en fazla zarar görecek olan kesimin temsilcilerinden oluşan Meclis'e verilmesini istemiştir. Teklif değerlendirilmek üzere aynı tarihte Layiha Encümenine gönderilmiştir.[754] Layiha Encümeninin 2 Ocak 1915 tarihli raporu 5 Ocak 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan'da okunmuştur.[755] Adı geçen karar:

"…Kanunu Esasinin yedinci maddesinin ilanı harbe müteallik fıkrası, ihtiyacatı hal ve zamana muvafık ve tadil lüzumundan vareste olduğu ve zaten teklif olunan tadir sırf nazarî olup filiyatta tatbikine imkân bulunmadıktan başka, ilanı harbi müstelzim ahval karşısında Hükümetin salahiyyetten tecridi yahut bir müddet intizar mecburiyetinde bırakılması, netayici mühlike tevlit edeceği tezekkür edildiğinden, bu babdaki takririn nazarı itibara almaya şayan olmadığının Heyeti Umumiyyeye arzına karar verildi" şeklinde ilan etmiştir.[756]

Görüldüğü üzere teklifin nazari olup uygulanamayacağı ve değişikliğin Meclis'ten geçmesi halinde hükümetin savaş sırasında sorunlarla karşılaşabileceği belirtilmiştir. Ardından Layiha Encümeni Mazbatasına dayanılarak teklif reddedilmiştir.[757]

---

[751] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, Kısım: IV, s.371.
[752] *A.e.*, s.372-373.
[753] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:4, C:1, s. 31.
[754] *A.e.*, s.32-33.
[755] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:10, C:1, s.122-123.
[756] *A.e.*, s.123.
[757] *A.e.*, s.123. Ayrıca bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, Kısım: IV, s.373-374. Emanuel Emanuilidis Efendi hatıratında yapılan değişiklikleri dağıtılamaz olan Meclis'te hükümeti verememe acizliği olarak yorumlamakta ve seçimlerin kontrülünün hükümete verilemsini eleştirmektedir. Emmanuil Emmanuilidis, *a.g.e.*, s.247.

2.2. Mebusların Seçimine, Maaşına ve Üyeliklerinin Düşmesine Dair Değişiklikler

Kanun-ı Esasi'nin mebusların seçimine ve maaş artışına dair 72. ve 76. maddeleri Meclis-i Mebusan'da 1916 yılında görüşülmüştür. 72. madde seçimlerle ilgili olup, bir kimsenin Osmanlı Devleti'nin her yerinden mebus adayı olabileceğini ancak üçten fazla yerde aday olamayacağını hükme bağlamıştır. Maddenin görüşülmesi sırasında sözü öencelikle Encümen adına Şemsettin Bey (Ertuğrul) almıştır. Şemsettin Bey seçimlerde önemli olan konunun "seçim hakkı" olduğunu; seçim hakkının ne kadar serbest bırakılırsa milletin oylarının o kadar iyi bir şekilde Meclis'e yansıyacağını belirtmiştir. Daha önceki 72. madde ile bu durumun kısıtlandığının altını çizerek, mebusların sadece vilayetlerin içerisindeki adaylardan seçildiğini dile getirmiştir. Nasıl ki bir mebus sadece seçildiği yerin değil aynı zamanda bütün Osmanlı Devleti'nin mebusu ise bir kişi memleketin her tarafından mebus adayı olabilmelidir. Şemsettin Bey sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

"...Eğer mebus intihab edilecek zat, vilayet ahalisinden olursa herkes kendisini yakından tanıyacağı için seciyesini, iktidarını anlar. O surette gönderecekleri mebusu daha ziyade emniyet ve itimat ile gönderirler…"[758]

Ona göre bir kişinin mutlaka dışarıdan aday olması gibi seçenek yoktur. Seçmenler kendi seçim çevrelerinde güvendikleri bir kişiyi bulurlarsa seçebilmelidir. Şemsettin Bey, Meclis üyelerinin oluşturulmasına nitelik açısından vurgu yaparak ülkenin her yerinde okul olmadığından güvenilir kimselerin bulunmasının zorlaşacağını söylemiştir. Bu madde ile Meclis-i Mebusan'a tanınmış ve güvenilir mebusların girebileceğini dile getirmiştir.

Ardından bir mebusun üçten fazla yerden aday olmasının engellenmesine de değinen Şemsettin Bey, bunun altında yatan sebeplerden birinin; Meclis'e gelecek kişilerin Meclisi tahakküm etmek esasını benimseyebileceğini, ikinci sebep olarak da seçimlerde kargaşanın çıkabileceği ve birçok yerde seçimlerin yeniden yapılmasına neden olabileceği üzerinde durmuştur. Burada önemli olan konu üç ya da iki yerde birden seçilen mebusun bunlardan birini seçmesi gerekmektedir.[759]

Kanun-ı Esasi değişikliği görüş beyan eden mebuslar arasında Tevfik Hammad Efendi (Nablus)'de bulunmaktadır. Tevfik Hammad Bey, seçilme şartlarını

[758] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:28, C:1, s.16.
[759] *A.g.e.*, s.17.

taşıyan her Osmanlı vatandaşının, Osmanlı Devleti'nin her yerinden mebus seçilmesinin istenmesi ile bir seçim çevresindekinin; coğrafi koşullarına, ruh haline, iktisadi hayatına vakıf olmayan kimselerin seçilmesi demek olacağını vurgulamıştır. Bu durumun ise ülkenin her parçasının gelişimine engel olacağını dile getirmiştir. Meclis'teki tartışmaların ardından Kanun-ı Esasi'nin 72. maddesi kabul edilmiş,[760] ardından Meclis-i Ayan'a gönderilmiştir.

Kanun-ı Esasi'nin 72. maddesinin görüşmelerine Meclis-i Mebusan'ın 9 Mart 1916 tarihli 42. oturumda, Meclis-i Ayan'dan geri dönmesi üzerine devam edilmiştir. Geri dönen madde: "Müntehibler evsaf-ı matlubeyi haiz her Osmanlı'yı intihab edebilirler. Ancak bir kimse aynı zamanda üçten ziyade daire-i intihabiyede namzetliğini vaz edemez" şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Meclis-i Ayan gerekli şartları taşıyan Osmanlı vatandaşlarının ülkenin her yerinden kendini mebus intihab "ettirebilir" şeklindeki ibaresini "edebilir" olarak düzenlemiştir. Meclis-i Ayan böylece iktidarını seçmenlerden başlatmak suretiyle değişikliği kabul ettiklerini bildirmiştir. Değişiklik 187 mebusun hepsinin oyunu alarak kabul edilmiştir.[761] Kanun-ı Esasi değişikliği 20 Mart 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[762]

Kanun-ı Esasi'nin 72. maddesinin görüşülmesinden sonra 76. maddesinin görüşülmesine geçilmiştir. Adı geçen madde ile hükümet mebusların 30 bin kuruş olan maaşlarının artırılmasını ve Meclis'e geliş ve gidiş harcırahlarının 3500 kuruş olarak verilmesini istemiştir. Hükümet adına konuşma Hariciye Nazırı Halil Bey (Menteşe) tarafından yapılmıştır. 76. madde ile bir mebusun yıllık tahsisatının 30 bin kuruş olup, bunun da aylık 2 bin kuruşa denk geldiğinin altını çizmiştir. Tahsisatın az bulunmasının gerekçesini, Mebusan'ın feshe maruz kalması ve dört senelik seçim devresinde bazen birkaç defa yeniden seçilmeleri şeklinde açıklayan Halil Bey, aylık 2 bin kuruşun az olduğunu dile getirmiştir. Ardından sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

" …Memleketin erbab-ı iktidarına merkez olması lazım gelen şu mahfili aliden, erbab-ı iktidarın yavaş yavaş çekilmesini icab edecek bir zaruret ve mazarrat tevlit edeceğini

---

[760] *A.g.e.*, s.18.

[761] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:42, C:2, s.405-406 ve 437. Değişikliğin Meclis-i Mebusan'da kabul edilmesine dair bakınız: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 1 Mart 1916, nu.: 6851, s.2: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 10 Mart 1916, nu.: 2600, s.3.

[762] "7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-ı Esasi'nin 72. Maddesini Muaddel Kanun", *Düstur*, 7 Mart 1332, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 370, s.754. Ayrıca bakınız: "7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-ı Esasi'nin 72. Maddesini Muaddel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 20 Mart 1332, nu.: 2486.

hükümet gördü. Halbuki bu mahfili alide mümkün olduğu kadar memleketin erbab-ı tecrübe ve iktidarını toplamak lazım gelir. Hususiyetle, memleketimizde, mekatib-i aliyeden mezun zevatın –hemen kısm-ı küllisini demiş olsam hakikate muvafık olmaz- belki yüzde 98'i memuriyete süluk etmiş zevattır ve bu suretle memuriyete süluk etmiş zevatın 2 bin kuruşluk bir tahsisatı hususiyle arz ettiğim gibi bazen dört sene devre-i intihabiyede müteaddid defalar arızalara uğrayacak surette 2000 küsür kuruş maaş ile geçinmeleri ve sabır ve tahammül eylemeleri kabi olamıyordu…"[763]

Halil Bey, Encümen'de yapılan görüşmelerde, Kanun-ı Esasi'de yapılacak değişiklik ile birlikte mebusan tahsisatının senelik 50000'e çıkarılmasını ve 5000 kuruş olarak verilen harcırahların miktarının ise 4000 kuruşa indirilmesini talep etmiştir. Encümenin de mebusan tahsisatının 50000 kuruşa çıkarılmasını onayladıklarını sözlerine eklemiştir.[764] Halil Bey'in konuşmasına ilk tepki Artin Boşgezenyan Efendi tarafından verilmiştir. Artin Boşgezenyan Efendi mebusların maaşına zam yapılması meselesine değil de usulen tadile karşı çıktığını, Kanun-ı Esasilerin devleti yöneten kuvvetlerin görevlerini, birbirlerine karşı durumlarını, halkın doğal hukukundan bahsetmesi gerektiğinin altını çizerek Kanun-ı Esasi'den bu maddenin kaldırılmasını talep etmiştir. Mebusların hatta Ayan Meclisi üyelerinin maaşlarının basit bir kanun ile düzenlenmesi gerektiğini de sözlerine eklemiştir.[765] Halil Bey, Artin Boşgezenyan Efendi'nin teklifinin bir ortadan kaldırma olmadığını esasen değişiklik olduğunun altını çizmiştir. Ancak yine Meclis bu yönde bir karar verirse hükümetin de uyacağını ifade etmiştir.

76. maddenin görüşmeleri yeterli görülünce tekliflere geçilmiş, Hüseyin Cahit Bey mebusların her birine senelik 50000 kuruş tahsisat ve 4000 kuruş gidiş geliş harcırahı verilmesi için takrir vermiştir.[766] Meclis'te yapılmış olan tartışmalarda Seyyit Bey (İzmir) söz alarak yapılmış olan teklifin eksik olduğunu, çünkü Meclis'in görev süresinin uzaması ve Meclis'in fevkalade toplantılarının bu teklife dâhil olmadığını söylemiştir. Meclis'te yapılan görüşmeler sonunda 76. maddeye toplantı süresinin uzaması, olağanüstü toplantı gibi hallerde ayrıca tahsisat verilmeyeceği görüşü hâkim olmuştur. Fesihten sonra toplantı yapılırsa Meclis üyelerine senelik tahsisatının yarısının verileceği şerhi düşülmüştür.

[763] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:28, C:1, s.18.
[764] *A.g.e.*, s.19.
[765] *A.g.e.*, s.19.
[766] *A.g.e.*, s.20.

Dâhiliye Nazırı Talat Bey (Edirne) hükümet adına Meclis'in görev süresinin uzatılması halinde tahsisat veremeyeceklerini ve bu konuda kararlı olduklarını dile getirmiştir. Meclis bu konuda ısrar ederse Kanun-ı Esasi'nin değişiklik öngörülen 76. maddesinin encümene götürülmesini talep edeceklerini açıklamıştır.[767] Talat Bey gerekçe olarak Meclis'in görev süresinin uzatılmasının veya olağanüstü toplantı yapılarak alınacak harcırahın bir tazminat olduğunu vurgulamıştır. Yapılan görüşmeler sonunda Meclis'teki her bir mebusa senelik 50000 kuruş tahsisat ile geliş-gidiş harcırahı olarak da 4000 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır. Meclis'in görev süresinin uzatılması veya olağanüstü toplantı hallerinde harcırah verilmemesine ve Meclis herhangi bir sebepten dolayı kapatılır ve sonra tekrar toplanırsa her bir Meclis üyesine senelik almış oldukları tahsisatın yarısı kadar tahsisat verilmesine karar verilmiştir. Kanun-ı Esasi'nin 76. maddesinde yapılmak istenen değişiklik Meclis-i Mebusan'da yapılan şekliyle Meclis-i Ayan'da da kabul edilmiştir.[768] Kabul edilen 76. madde:

"Meclis-i Mebusan azasından her birine her sene içtimaı için elli bin küsür tahsisat ve şehri 4000 kuruş üzerinde azimet ve avdet harcırahı verilir. Müddet-i içtimaın temdidi ve Meclisin fevkalde içtimaı halinde ayrıca tahsisat verilmez. Fesihten sonra içtima eden Meclis azasına tahsisatın nısfı verilir"[769] şeklinde düzenlenmiştir. Meclis-i Mebusan Kanun-ı Esasi değişikliklerini 193 oyla kabul etmiş[770] ve buradan Meclis-i Ayan'a gönderilmiştir.[771] Meclis-i Ayan'da yapılan görüşmelerin ardından yasa, 19 Mart 1916 tarihinde kabul edilmiştir.[772]

Kanun-ı Esasi'nin 76. maddesinin görüşülmesi sırasında maddenin yürürlükten kaldırılmasını teklif eden Artin Boşgezenyan Efendi (Halep), maddeyi 23 Şubat 1918 tarihli değişiklik teklifiyle yeniden gündeme getirmiştir. Kanun-ı

---

[767] *A.g.e.*, s.21.
[768] Kanun-ı Esasi değişikliği Meclis-i Ayan'da 23 Şubat 1331 tarihinde kabul edilmiştir. *BOA. İ.DUİT* 91/24 1334.Ca.4 (Kanun-ı Esasi'nin 76. Maddesinin kabul edildiğine dair 23 Şubat 1331 tarihli Meclis-i Ayan kararnamesi). Ayrıca bakınız: "Kanun-ı Esasi'nin 5 Şaban 1327 Tarihli 76. Maddesini Muaddel Kanun", *Düstur*, 25 Şubat 1331, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 307, s.483; "Kanun-ı Esasi'nin 5 Şaban 1327 Tarihli 76. Madde-i Muaddellesini Muaddel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 29 Şubat 1331, nu.: 2466, s.1.
[769] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:28, C:1, s. 22.
[770] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:28, C:1, s.24-26. Kanun-ı Esasi değişikliklerinin Meclis-i Mebusan'da görüşülmesi ve yapılan değişiklikler hakkında ayrıca bakınız: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 15 Şubat 1916, nu.: 6827, s.1-2; "Kanun-ı Esasi Tadilatı-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 15 Şubat 1916, nu.: 2576, s.3.
[771] "Meclis-i Ayan", *İkdam*, 17 Şubat 1916, nu.: 6829, s.2. Ayrıca bakınız: "Meclis-i Ayan'da", *Tanin*, 18 Şubat 1916, nu.: 2579, s.2.
[772] "Meclis-i Ayan'da Kanun-ı Esasi Tadilatı", *Tanin*, 7 Mart 1916, nu.: 2597, s.3.

Esasi gibi devletin teşkilatı, kişi hak ve özgürlükleri gibi geneli kapsayan bir hukuksal metinde bütçeyi ilgilendiren ve tahsisata ait olan bir hükmün yer almaması gerektiğini dile getirmiştir. Kanun teklifi Layiha Encümeni'ne gönderilmiştir.[773] 7 Mart 1918 tarihinde Encümen'den çıkan ve Meclis Genel Kurulu'nda okunan mazabata sonucu müzakere olunmak üzere Kanun-ı Esasi Encümeni'ne gönderilmiştir. Ancak Encümen'de kalmış ve bir daha gündeme alınmamıştır.[774]

1916 yılında gerçekleştirilen Kanun-ı Esasi değişikliklerine mebusların üyeliklerinin hangi durumlarda düşeceğine dair çalışmalarla devam edilmiştir. Kanun-ı Esasi'de bu durum 48. madde ile hüküm altına alınmıştır. Maddenin görüşülmesi sırasında Meclis-i Umumi'de hangi durumlarda üyeliğin düşeceğini düzenleyen 74. ve 62. maddeler gibi benzer maddelere de vurgu yapılmıştır. Değişiklik Kanun-ı Esasi Encümeni tarafından yapılmıştır.[775] Belirtilmesi gereken bir konu da görüşmeler sırasında Tahsin Bey'in (Tokat) vermiş olduğu Kanun-ı Esasi'nin 74. maddesinin değiştirilmesi hakkındaki teklifinin 48. madde ile birleştirilmesidir.[776] Birleştirmenin temel nedeni 48. maddede Meclis-i Umumi üyeliğinin düşmesine dair açıklık olmaması gösterilmiştir. 48. maddeye ek olarak: " Meclis-i Umumi azalarının devletle müşterekü'l-menfaa veya devletin doğrudan doğruya muaveneti maliyesinden müstefit şirketlerde hizmet ve vazife kabul etmeleri ve doğrudan doğruya hazine-i maliyeden tediyatı müstelzim taahhüdat ve iltizamatta bulunmaları memnu ve aksi hareket, ayanlıktan ve mebusluktan sükûtu müstelzimdir" ibaresi getirilmiştir.[777]

---

[773] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:55, C:2, s.446-447.
[774] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:64, C:1, s.3.
[775] "Kanun-ı Esasi'nin Bazı Maddelerinin Tadili Hakkında Hükümetin Esbab-ı Mucibe Layihasıyla Encümen-i Mahsus Mazbatası", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 110, Meclis-i Mebusan Matbaası, İstanbul 1331, s.13.
[776] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:13, C:1, s.10. Tahsin Bey'in vermiş olduğu Kanun-ı Esasi değişikliği teklifi görüşmeler sırasında verilen takrirlerle Kanun-ı Esasi Encümeni'ne gönderilmiş ve burada mazbatası yapılmış olmasına rağmen Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'nda görülmesi gerçekleşmemiştir. *Fihrist***,** s. 470-471.
[777] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:28, C:2, s.10. Kanun-ı Esasi'nin 7. ve 35. Maddelerinde yapılmış değişiklikleri için bakınız: *BOA. İ.DUİT.* 91/23 1334.Ca.4 (Kanun-ı Esasi değişikliklerinin Meclis-i Ayan'da kabul edildiğine dair 22 Şubat 1331 tarih ve 2302 numaralı hükümet tarafından da onaylanan evrak). Ayrıca bakınız: *BOA. ŞD.* 2836/7 1334.Ca.7 (Kanun-ı Esasi'nin 7. ve 35. maddelerinde yapılan değişiklikleri Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan tarafından kabul edildiğini belirten Sadaret tarafından hazırlanmış 25 Şubat 1331 tarih ve 2702 numaralı evrak); 7. Ve 35. Madde üzerinde yapılan değişiklik için bkz.: "Kanun-ı Esasi'nin 26 Rebi'ül-Evvel 1333 Tarihli 7. Madde-i Muaddelesinin Tadili İle 2 Recep 1332 Tarihli 35. Madde-i Muaddelesinin Tayyı Hakkında Kanun", *Düstur*, 25 Şubat 1331, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 308, s.484; " Kanun-ı Esasi'nin 26 Rebi'ül-Evvel 1333 Tarihli 7. Madde-i Muaddelesinin Tadili İle 2 Recep 1332 Tarihli 35. Madde-i Muaddelesinin Tayyı Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, nu.: 2467, 1 Mart 1332, s.1.

48. maddede yapılan düzenlemeyi encümen adına anlatan isim Şemsettin Bey (Ertuğrul) olmuştur. Şemsettin Bey, maddede yapılan değişiklikle Meclis-i Umumiyi oluşturan üyelerin kendi hür iradeleri ile fikirlerini beyan etmeleri üzerinde durmuştur. Aksi durumda hür iradesi ile arasına girecek maddi beklentinin Meclis'teki üyelerin özgür düşünmelerini engelleyeceğini vurgulamıştır. Kanun-ı Esasi'nin 48. maddesinin görüşmelerinde 74. maddeye de göndermede bulunmuştur. Kanun-ı Esasi'nin 74. maddesi ile mahkûmiyetin, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da üyeliğin düşmesinin sebebi olarak gösterildiğine dikkati çekilmiştir. Ancak 48. maddede 74. maddeden farklı olarak hapis ve sürgün cezasının Meclis üyeliğinin düşmesinin sebebi olarak gösterildiğinin altını çizmiştir. Böyle bir durumda önemli olan hususun 74. maddede belirtilen hapis cezasına ilişkin olup, cünha (küçük suç) veya bir kabahatle mebusan ve ayandan bir üyenin cezalandırılabileceğini, bu ceza ile Meclis üyeliğinin düşebileceğini ifade etmiştir. Şemsettin Bey böyle bir duruma Meclis'in karar vermesini ve bu kararını da üyenin bağlı bulunduğu Meclis'in üçte iki çoğunluğunun oyu ile yerine getirmesi gerektiğini sözlerine eklemiştir.

Kanun-ı Esasi'nin 48. maddesinin değiştirilmesi konusunda Encümen görüşünün aleyhinde söz alan Mehmet Sadık Efendi (Denizli) ise gerçekleşmesi muhtemel sorunlar üzerinde durarak Meclis-i Umumi azasından biri maddede geçen şekilde ceza alırsa ve bu cezadan ötürü bağlı bulunduğu Meclis tarafından mahkemenin kesin kararı beklenmeden üyeliği düşürülürse ne olacağını sormuştur. Geçmişte Meclis'in vermiş olduğu kararın üyeliği düşürülen kişi için bir "töhmet" olacağını dile getirmiştir. Meclis'in mahkemenin hükmüne göre karar vermesinin doğru olacağını ifade etmiştir.[778]

48. maddenin aleyhinde görüş beyan edenlerden Muhittin Bey (Çorum) ise Meclis'in mahkeme sıfatını kazanmasının doğru olmadığını dile getirirken, Mahmut Mahir Efendi (Kırşehir) bir mebusun Meclis üyeliğinin düşmesinin Meclis-i Mebusan'ın onayı olmadan gerçekleştirilemediğini ve Meclise doğrudan bir mahkeme rolü verildiğini ifade etmiştir.[779]

48. maddenin değiştirilmesi meselesinde birçok sorun olduğunu dile getirenlerden biri de İlyas Sami Efendi (Muş) olmuştur. Değişiklik tekliflerinin

[778] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:28, C:2, s. 14.
[779] *A.g.e.*, s.15.

ruhsuz olduğunu belirterek, yapılmak istenen Kanun-ı Esasi değişikliğini eleştirmiştir. Maddenin aleyhine görüş bildiren mebuslar arasında Fuat Bey (Divaniye) de yer almaktadır. Ona göre eski 48. maddede bir kişinin yasama makamında bulunamayacağı koşulu, hapis veya sürgün cezasına çarptırılmış olmasına bağlıdır. Ancak yapılmak istenilen değişiklikle Encümenin "muhill-i şeref ve haysiyet olan cünha"yı da bu suçlara eklediğini dile getirmiştir. Fuat Bey cünhanın müddetinin üç sene hapis olduğunu dile getirerek bir üye bu suçtan ceza alırsa ve Meclis de kendisini üyelikten düşürmezse ne olacağını sormuştur. Sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

"Farz edelim ki muhill-i şeref ve haysiyet olmayan bir sebep ile üç sene mahpus oldu ve heyet-i muhtereme onun bu mahkumiyetini azalık sıfatının zevaline kâfi görmedi. Bu zat aza olacak deriz. O halde heyet-i aliyeniz iki mesele karşısında kalacak; ya icranın cezası lüzumu veyahut azanın devamı ve mebusluğu ifa etmesi lüzumu karşısında bulunacak. O vakit buna nasıl bir tarik bulunacak?..."[780]

Fuat Bey'in eleştirilerine cevap veren Seyit Bey (İzmir) bu cihetin kendileri tarafından da düşünülemediğini, üç beş gün hapis cezası alanların mebusluğunun düşmesinin doğru olmadığını yinelemiştir.[781] Tartışmalardan sonra 48. madde Kanun-ı Esasi değişiklikleri arasından çıkarılmıştır.[782]

2.3. Meclis-i Mebusan'ın Yasama Süresine İlişkin Düzenleme

Kanun-ı Esasi'nin Meclis-i Mebusan'ın görev süresinin hükme bağlandığı 69. madde; Meclis'in görev süresi ve seçim aralığı dört seneden ibaret olmakla beraber yeniden seçim yapılmasında bir sakınca olmadığı belirtilir. Yapılmak istenen değişiklikle yasama süresinin tamamlandığı dönem bir savaş zamanına denk geliyorsa Meclis'in üçte iki çoğunluğunun çıkaracağı bir kanunla sürenin geçici olarak uzatılabileceği ifade edilmiştir. Kanun-ı Esasi değişikliği raporu 18 Mart 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşülmüş ve burada alınmış olan bir karar ile birlikte Kanun-ı Esasi Encümeni'ne gönderilmiştir.[783]

Hükümet Kanun-ı Esasi değişikliği teklifinde Almanya, Bulgaristan gibi ülkeleri örnek göstererek, adı geçen ülke Meclislerinin görev süreleri dolmasına rağmen anayasalarına dayanarak görev sürelerini uzatabildiklerini vurgulamış ve

[780] *A.g.e.*, s.15.
[781] *A.g.e.*, s.16.
[782] Cem Eroğul, *a.g.e.*, s.117.
[783] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:63, C:2, s.684.

savaşın sürdüğü bir dönemde siyasi mücadeleye girişmenin doğru olmadığını ifade etmiştir. Ancak yapılacak bu uzatmanın olağanüstü şartlara dayandırılması koşulu getirilmiştir. Hükümet ayrıca Meclis'in süresini uzatma zorunluluğunun; savaş çıkması, özel bir kanun ile yürürlüğe girmesi ve oy çokluğu ile kabul edilmesi gibi şartlar taşıması gerektiği belirtmiştir.[784] Hükümetin değişiklik teklifine ilişkin kararı ise 20 Mart 1918 tarihinde yayınlanmıştır.[785] Değişiklik teklifi hükümet tarafından müstaceliyet kararı ile birlikte Meclis-i Umumiye havale edilmiştir.[786] Kanun-ı Esasi değişikliğini görüşebilmesi için öncelikle Meclis'te çoğunluğun olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Toplantıda 192 üyenin olduğunun anlaşılması ile birlikte görüşmelere başlanmıştır.[787]

Değişikliği Kanun-ı Esasi Encümeni adına Şemsettin Bey (Ertuğrul) anlatmıştır. Şemsettin Bey, Meclis-i Mebusan'ın 4. toplantı döneminin son bulmasına yaklaştıklarını hatırlatmıştır. Meclis'in kapatılıp, teşrin-i sani ayından dört ay öncesinden başlamak üzere seçimlerin yapılması gerektiğini dile getirmiştir. Ancak hali hazırdaki savaş nedeniyle yasama makamına ihtiyaç duyulacağını ve seçimlerin böyle bir ortamda yapılmasının zorlaşacağını vurgulamıştır. Seçimlerin yapılmasının ülkede bir buhrana sebebiyet verebileceğini ve milli birliği sarsabileceğini sözlerine eklemiştir. Hükümetin, Kanun-ı Esasi'nin 69. maddesine bir fıkra ekleyerek savaş zamanında Meclis-i Mebusan'ın alacağı bir kararla Meclisin toplantı süresinin uzatılmasını talep ettiğini, Encümenin de hükümetin bu teklifine katıldığını belirtmiştir. Şemsettin Bey hükümetten gelen teklifte bazı değişiklikler yapıldığını da sözlerine eklemiştir. Ona göre doğru olan şey Meclis-i Mebusan'da bulunan mebusların her birinin seçimlerin ertelenmesini istememesidir. Çünkü seçimlerin ertelenmesi ağır bir sorumluluğu da beraberinde getirmektedir. Fakat içinde bulundukları şartlara işaret eden Şemsettin Bey zorunluluk nedeniyle seçimlerin ertelenmesinin daha doğru olacağını dile getirmiş ve bu zorunluluğu şu şekilde anlatmıştır:

---

[784] "Kanun-ı Esasi'nin Altmış Dokuzuncu Maddesinin Tadili Hakkında Layiha-i Kanuniye, Hükümetin Esbab-ı Mucibe Layihası, *Meclis-i Mebusan*, Devre: 3, İçtima Senesi: 4, nu.: 466, İstanbul 1334, s.1-2.

[785] *BOA. MV*. 211/131 1336.C.07 (Kanun-ı Esasi'nin 69. maddesinde yapılmak istenen değişikliği gösterir 20 Mart 1334 tarihli Meclis-i Vükela kararı)

[786] *BOA. BEO.* 4508/338063 1336.C.08 (Sadaret'ten Meclis-i Mebusan'a yazılan Kanun-ı Esasi değişikliğinin içeriğini ve müstaceliyet kararını belirten 21 Mart 1334 tarihli belge)

[787] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:67, C:3, s.99.

"…Bugün Heyeti muhteremeniz de bu ağır ve mesuliyetli mesele karşısında bulunuyor. Fakat bugün, intihabatın icrası veya tehiri şekillerini mukayese ederken vatanın müdafaası, vahdet-i milliyenin temini ve istikbalin tehlikeden kurtarılması her şeye ve her hakka müreccah olduğunu düşünmek iktiza eder…"[788]

Şemsettin Bey, savaş ve onun getirmiş olduğu şartlar göz önünde bulundurulduğunda seçimlerin yapılması yerine Meclis'in görev süresinin uzatılmasının daha doğru olacağının vurgulamıştır. Hükümetin de bu zorunluluk karşısında Kanun-ı Esasi'yi değiştirme yoluna gittiğini, Encümenin de bu karara katıldığının altını çizmiştir.

Encümen, hükümetin Kanun-ı Esasi değişikliği teklifinde düzenleme yaparak 11 Mart 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan gündemine getirmiştir. Maddenin hükümetin teklifinden önceki hali: "Mebusan intihabı umumisi dört senede bir kere icra olunur ve her mebusun müddeti memuriyeti dört seneden ibaret olup, fakat tekrar intihap olunmak caizdir" şeklindedir. Mevcut haline: "Maahaza, iş bu müddetin hitamı muharebeye müsadif olduğu halde, sülüsanı ekseriyeti ârâ İle kabul edilecek bir kanun ile muvakaten temdid olunabilir" ibaresi eklenmiştir.[789] Şemsettin Bey, hükümetin değişiklik teklifine karşılık kendilerinin teklifinin ise: "Maahaza iş bu müddetin hitamı bir devleti ecnebiye ile muharebeye müsadif olduğu halde, her iki Meclis'te adedi mürettebin sülüsanıyla müzakeresine iptidar ve bu mevcudun sülüsanı ile kabul edilecek bir kanun ile müddeti mezkûre temdid olunabilir" olduğunu ifade etmiştir.[790] Yapılacak olan değişikliğin hiçbir hükümet tarafından suiistimal edilmemesi için Kanun-ı Esasi değişikliği teklifinde düzenleme yaptıklarını da sözlerine eklemiştir. Şemsettin Bey, maddeye Meclis'in görev süresinin uzatılması için bir zorunluluk olması şartının koyulduğunu ifade etmiş, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da da bu yönde bir kanaat oluşması koşulu üzerinde durmuştur. Encümenin Kanun-ı Esasi değişikliği teklifini hükümetin değişiklik teklifinden ayıran taraflar ise; uzatma kararının her iki Meclis'te de mevcudun üçte ikisinin kabulü ile görüşülmesine başlanması ve yine mevcudun üçte ikisinin kabul edeceği bir kanun layihası ile yasamanın görev süresinin uzatılabilmesidir. Şemsettin Bey, bu durumu şu şekilde anlatmıştır:

[788] *A.e.*, s.99.
[789] *A.e.*, s.100.
[790] *A.e.*, s.100.

"…Yani, teklif edilen lâyiha-i kanuniyye, mevcudun sülüsanı ekseriyyetiyle kabul edilebilecektir. Demek ki, biz ancak bir zarureti katiyye muvacehesinde bulunulduğu vakit intihabatın tehirine taraftar oluyoruz. Bu zaruretin taayyün edebilmesinin, yani intihabatın tehir edilebilmesinin de ancak bir kanun ile olmasını teklif ediyoruz. Sonra, o kanunun müzakeresine iptidarı hem Meclisi Mebusanın ve hem de Meclisi Ayanın sülüsanı ile mümkün olmasını şart koşuyoruz. İntihap, ancak işte bu gibi şerait dairesinde temdid olunabilecektir. Başka şerait dâhilinde temdid edilmesi mümkün değildir. 69. maddeye bu fıkranın ilavesinden dolayı maddenin aslında da bazı kelime tadilatı yaptık…"[791]

Şemsettin Bey, Kanun-ı Esasi değişikliği teklifine karşı ilk tepkinin Encümen'de bulunan Sason Efendi tarafından yapıldığını sözlerine eklemiştir. Sason Efendi'nin (Bağdat) Encümen'deki konuşmasında Meclis'in görev süresinin uzatılması meselesinin Kanun-ı Esasi'de yapılacak olan bir değişiklik yerine sıradan bir kanun ile çözülebileceğini teklif ettiğini; ancak Kanun-ı Esasi'nin diğer maddelerinin değişikliğe uygun olmaması nedeniyle Encümenin Sason Efendi'nin isteğini kabul etmediğini belirtmiştir.[792]

Değişiklik teklifi aleyhine konuşma yapanların başında Mehmet Fuat Hulusi Bey (Antalya) gelmektedir. Ona göre hükümetin ve Encümenin teklifinde yasama süresinin uzatılmasının Meclis-i Mebusan'ın üçte iki çoğunluğunun alacağı karara ve yabancı bir devletle savaş halinde olunması şartına bağlanması, yapılmak istenilen değişiklik için yeterli değildir. Ayrıca yasama süresinin bitiminin savaşa denk gelmesi, Meclis'in görev süresinin uzatılabilmesinin ön koşulu olduğu bir zamanda, uzatılma kararının alınmasına karar verecek bir Meclis'in olmayacağını öne sürmüştür. Mehmet Hulusi Bey, hükümet ve Encümen'in teklifine karşı şu teklifte bulunmuştur:

"Mebusan intihab-ı umumisi, dört senede bir kere icra olunur. Ancak, intihap zamanı bir Devlet-i ecnebiyye ile muharebeye müsadif olduğu halde intihabın icrası sulhun akdiyle Kuva-yı Umumiyye-i Harbiyyenin bilfiil vuku-u terhisinden üç ay sonraya talik edilir. Bu müddetin inkızasında derhal intihaba mübaşeret ve dört ay zarfında bi'l-ikmal Meclis-i Umumî içtimaa davet olunur. Bu halde intihab-ı sabıkın hükmü, intihab-ı cedidin hitamına kadar devam eder. Meclis-i Mebusan'ın feshi halinde, intihab-ı umumî hiçbir sebeple tehir olunamayıp, 7. maddede muharrer şartlara riayet olunmak labüddür."[793]

[791] *A.e.*, s.101.
[792] *A.e.*, s.101.
[793] *A.e.*, s.102-103.

Görüldüğü üzere Mehmet Hulusi Bey yabancı devletlerle savaşıldığı bir zamanda yapılacak olan seçimleri; barış antlaşmasının yapılması ve askerlerin terhisinden üç ay sonraya bırakılmasını ve bu üç ayın bitimiyle birlikte seçimlere başlanılmasını ve son olarak dört ay içerisinde de Meclis'in tamamen açılmasını önermiştir. Böylece seçimleri 4 ay öncesinden yaparak Kanun-ı Esasi'nin seçimlerin yapılmasını belirleyen 70. maddesine uyulmuş olacağını; ülke savaş halindeyse, seçimleri barış antlaşmasından sonraya bırakarak her şeyin eski haline dönemeye başladığı zamanı bekleyeceklerini ifade etmiştir.

Kanun-ı Esasi değişikliği konusunda görüş bildirenler arasında Fuat Bey (Divaniye) de bulunmaktadır. Fuat Bey, encümen ve hükümetin teklifleri arasından Encümenin teklifine katıldığını dile getirmiştir. Encümenin teklifinde her iki Meclis'te de toplam sayının üçte ikisiyle görüşmelere başlanılması ve mevcudun üçte ikisiyle kabul edilecek bir kanun ile yasama makamının süresinin uzatılmasını kabul etmediğini beyan etmiştir. Fuat Bey'in konuşmasında Kanun-ı Esasi değişikliği gibi önemli bir konuda partilerin dışında kalan azınlıkların[794] da fikirlerine başvurulması gerekliliği üzerinde durmuştur. Çünkü böyle bir konuda çoğunluğu oluşturan siyasi partinin, azınlıkta kalan partilerin ve grupların da oyunu alması gerektiğini dile getirmiştir. Bu isteğini şu şekilde anlatmıştır:

"…Kanun-ı Esasi'nin tadilinde biz birçok kuyudu nazarı dikkate almışızdır. Yani, vazı-ı kanun, Kanun-ı Esasi'nin tadilini böyle sülüsan-ı ekseriyyet-i araya raptetmiştir. Bundan maksadı, tabiîdir ki, mümkün mertebe ekseriyet fırkasının galebesini tahdit etmek ve ekalliyet fırkasının hukukuna riayet eylemektir. Hâlbuki biz, eğer böyle bir kanunu kabul edecek olursak, o halde karşısında ekalliyet fırkasının artık katiyyen sesini çıkartamayız ve o büsbütün mahvedilmiş olur. Zannediyorum ki bu, bendenizce bir Fırka istibdadından başka bir şey değildir. Bu da, bittabi doğru olamaz. Bu kanun, sülüsanı ekseriyyetle kabul edilmeli ve aynı, Kanunu Esasi mahiyetinde bulunmalıdır…"[795]

Hükümet ve Encümenin teklifine karşı görüş bildirenlerden biri de Ali Cenani Bey (Ayıntap) olmuştur. Ona göre yapılması gereken şey encümen üyelerinden biri olan Sason Efendi'nin (Bağdat) görüşlerine uygun bir karar alınmasıdır. Meclis'in

[794] Burada ekalliyet şeklinde bir ifade olmakla birlikte bundan kastının hiçbir siyasi partiye mensup olmayan grubu kastettiği düşünülmektedir.
[795] *A.e.*, s.105.

görev süresinin uzaması milletle vekilleri arasında ayrılık yaratabilecektir. Mebus, savaş zamanında bu tür yolların denenebileceğinin altını çizmiştir.[796]

Konuşma yapanlar arasında bulunan Muhittin Bey (Çorum) ise hem hükümet hem de encümen tarafından yapılan tekliflerde değiştirilmesini istediği kelime ve kavramları sıraladıktan sonra iki sorun üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki Meclis'in süresinin uzatılmasına ilişkindir. Osmanlı Devleti'nin yabancı bir devletle savaş halinde bulunması ibaresinin kanunda yer almasının doğruluğunu vurgulamıştır Burada "muharebe" kelimesi yerine "hal-i harp" kelimesinin kullanılmasını istemiştir. Muhittin Bey, savaş halinde bulunulmasının, seferberlik getirecek bir hal olmayabileceğini, bunun ise seçimlerin yapılmasını gerektirmeyeceğini anlatmıştır. Eleştirdiği konular arasında Meclis'in uzatma kararı aldığı oylama şeklidir. Hem Hükümetin hem de Encümenin tekliflerinde bulunan "Meclis'in üçte ikisinin oy çokluğu" ve "Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da tam sayının üçte ikisi ile görüşmelere başlama ve mevcudun üçte ikisi ile kabul edilecek kanun" ibarelerinin yanlış olduğunu dile getirmiştir. Ona göre yapılması gereken salt çoğunlukla uygulamaya konulacak bir kanunla Meclis'in görev süresinin uzatılmasıdır.[797]

Kanun-ı Esasi değişikliği hakkında konuşma yapan Emanuel Emanuelidi Efendi (Aydın) Meclis'in süresinin uzatılması kararının çoğunluk esasına göre alınmasını talep edecektir. Meclis'in süresinin uzatılması kararının Kanun-ı Esasi'ye bağlı çıkartılmasının sorunlara sebebiyet vereceğinin altını çizmiştir. Ona göre, böyle bir ibarenin Kanun-ı Esasi'ye konulması Meclis'in süresinin uzamasına yol açacak olayların tekrar yaşanmasına neden olacaktır. Sadece hali hazırdaki durumlar karşısında hareket etmenin doğru olacağını dile getirmiştir. Bu bakımdan Sason Efendi'nin teklifinin, yani Kanun-ı Esasi'nin 69. maddesinde değişiklik yapmak yerine bir kanun vasıtasıyla karar almanın, daha doğru olacağını belirtmiştir.[798]

Değişiklik teklifine karşı yapılan eleştiri ve önerilere cevap vermek üzere hükümet adına Halil Bey (Menteşe) konuşma yapmıştır. Halil Bey, meclislerin görev sürelerinin sınırlı olmasının "usul-ı serbesti" ile yönetilen ülkelerde önemli bir konu olduğunu vurgulamıştır. İçinde bulundukları durum düşünüldüğünde savaşın yalnızca devletlerin değil milletlerin de savaşı olduğunu dile getirmiştir. Kanun-ı

[796] *A.e.*, s.105-106.
[797] *A.e.*, s.107.
[798] *A.e.*, s.108.

Esasi'de bir açıklık olamamakla birlikte, ülkede bir seçim buhranı yaratmamak için diğer devletlerin de yaptığı gibi Meclis'in görev süresini uzatmak istediklerini belirtmiştir. Bunu yaparken iki temel meselenin altını çizmiştir. Bunlardan ilki; geçici olan bu hal karşısında geçici bir çare bulmaktır. Diğerini ise Kanun-ı Esasi'yi değiştirmek suretiyle ileride gelişebilecek olaylar karşısında kalıcı bir çözüm getirmek şeklinde açıklamıştır. Halil Bey, hükümetin vermiş olduğu teklife dayanarak kendilerinin ikinci yolu tercih ettiklerini vurgulamıştır. Gerekçesini ise şu şekilde anlatmıştır:

"Bir kere Kanun-u Esasi'nin sarahat-ı mevcudesi, Mebusanın müddet-i memuriyetlerini tahdit ediyor, dört senedir diyor. Şimdi tayin edilmiş olan bu müddeti temdid edebilmek salahiyet ve mezuniyetini Kanun-ı Esasi'ye bahşetmek lazım gelir. Saniyen, Kanun-ı Esasi, bu mezuniyeti bahşetmekle beraber, ne gibi ahval ve şerait tahtında bu temdid-i Mebusiyet kaabil olacağını da tayin etmek lazımdır. Çünkü Teşkilat-ı Esasiye-i Devlete taalluk eden ve bu hususta amil olan Kanun-ı Esasi'dir. Saniyen, bugünkü zaruret-i ahvali izale edecek surette Kanun-ı Esasi'ye bir zeyl mahiyetinde sülüsan-ı ekseriyetle bir madde geçirmek bir su-i misali mucip olabilir diye düşündük ve geleceklere de Kanun-ı Esasi'ye taallûk eden bu gibi geçici zaruretlerden dolayı birtakım geçici hadisatı halledecek muvakkat maddeler suretinde Kanun-u Esasi'ye müteselsil bir takım zeyller yapılması hususuna meydan vermemek istedik, yani böyle bir su-i misalden de korktuk. Ondan dolayıdır ki, çare-i daime cihetini iltizam eyledik ve Kanun-u Esasi'yi de bugünkü arz ettiğimiz şekilde teklif ettik…"[799]

Halil Bey konuşmasına devam ederek, Meclis'in görev süresini nasıl değiştirmek istediklerini anlatmıştır. Öncelikle uzatmanın özel bir kanunla ve yabancı bir devletle savaş halindeyken yapmayı düşündüklerini, bunu yeterli görmeyince uzatılma hakkındaki kanunu, Kanun-ı Esasi de olduğu gibi Meclis'in üçte iki oy çokluğu ile yapmak istediklerini ifade etmiştir. Amaçlarının bazı mülahazat ve siyasi etkilerden kanunu kurtarmak olduğunu dile getirmiştir. Üçte iki oy çokluğu kaydını ise her siyasi partinin bu konu hakkındaki oyunu kullanabilmesi için eklediklerini söylemiştir. Halil Bey, encümen ile aralarındaki farklılığa da değinmiştir. Encümenin üçte ikisi çoğunluk kaydını; tam sayının üçte iki çoğunluğu mu yoksa mevcudun üçte iki çoğunluğu mu olacağını düşündüğünü, hükümetin ise her siyasi partinin oyunu toplayabilmek için tam sayının üçte iki çoğunluğunu

[799] *A.e.*, s.109.

dikkate aldığını dile getirmiştir.[800] "Umumi seferberlik" ve "muharebe" kavramlarına da değinen Halil Bey, umumi seferberlik ilan edildikten sonra savaşmak üzere oldukları devletle belki aylarca görüşebileceklerini, bu durumdan istifade edilmemesi için mutlaka muharebenin başlamasını şart koştuklarını vurgulamıştır. Ancak Meclis üçte iki çoğunlukla seferberlik isterse onu da kabul edebileceklerini sözlerine eklemiştir.[801] Fuat Bey'in eleştirilerine de cevap veren Halil Bey, Meclis'in görev süresinin uzaması ve feshedilememesi ihtimalini hükümetin de kabul edemeyeceğini belirtmiştir.

Kanun-ı Esasi değişikliği hakkında söz alanlardan biri de Hüseyin Cahit Bey'dir (İstanbul). Meclis'in görev süresinin uzatılmasına ilişkin kanunun üçte iki oy çoğunluğu ile kabul edilmesine karşı olduğunu ifade eden Hüseyin Cahit Bey, Meclis'te bulunan farklı siyasi partiler arasında bir birlik aranması gerektiğinin altını çizmiştir. Üçte iki oy çokluğunun büyük bir nicelik teşkil ettiğini ve 10-15 kişinin çoğunluğu bozabileceğini ve kanunun çıkmayacağını, bunun da Meclis'in görev süresinin uzatılamamasına sebebiyet vereceğini anlatmıştır. Ona göre seçimler de yapılamayınca kargaşanın meydana gelmesi kaçınılmazdır. Meclis'in süresinin uzatılmasının Kanun-ı Esasi'de yapılacak bir değişiklik ile değil de sıradan bir kanun ile yapılmasının doğru olacağını belirtmiştir. Ayrıca "bir devlet-i ecnebiye ile muharebe" ibaresine karşılık "harp" demenin yeterli olduğunu dile getiren Hüseyin Cahit Bey, askeri manevralar için yapılmış umumi seferberlik sırasında da seçimlerin yapılabileceğini; ancak hal-i harb sebebiyle yapılmış seferberlikte Meclis'in görev süresinin uzatılması gerekliliği üzerinde durmuştur.[802]

Söz alanlar arasında bulunanlardan biri de Sason Efendi'dir (Bağdat). Sason Efendi, göz önünde olan bir olaya karşı değil de, ileride nasıl olacağını ve ne şekilde gelişeceğini bilmediğimiz durumlar karşısında Kanun-ı Esasi'ye bir madde koymanın sakıncalı olacağını ifade etmiştir. Meclis'in süresinin uzatılmasının bir kanun yoluyla yapılabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca konuşmasında kanunun yürürlüğe giriş tarihine ilişkin önemli bir ayrıntıya yer vermiştir. Meclis'in daha önceden çıkardığı kanunlardan biri olan "Kavanin ve Nizamatın Neşrine Dair Kanun"a atıf yaparak bir kanunun ne zaman yasalaşacağının belli olduğunu; ancak herhangi bir tarih belirtilmemişse Takvim-i Vekayi'deki ilan tarihinden iki ay sonra

[800] *A.e.*, s.109.
[801] *A.e.*, s.110.
[802] *A.e.*, s.111.

yürürlüğe girebileceğini hatırlatmıştır. Hâlihazırda hükümetin, encümenin ve kendisinin teklifinden hangisi kabul edilirse edilsin yapılacak şeyin mutlaka kanunun yürürlüğe konulma tarihinin belirtilmesi olduğunu dile getirmiştir.[803]

Değişiklik teklifi hakkında Fuat Bey (Divaniye) yeniden söz almıştır. Hüseyin Cahit Bey'in Kanun-ı Esasi değişikliğinin Meclis'in üçte iki çoğunluğuyla alınması isteğine karşılık, bu durumun bir siyasi parti sorununu da beraberinde getireceğine işaret etmiştir. Fuat Bey bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

"…Eğer bir Meclis-i Mebusan'da yekdiğerine muhalif fırkaların adedi sülüsan-ı ekseriyetten, yani sülüsan-ı ekseriyetle ittihaz edilmesi lazım gelen bir kararı sektedar edebilecek bir kemiyette ise, o vakit millet hakkında bir kara ittihazına salahiyetdar bir zümre yok demektir. O halde o ekseriyet fırkası hakiki bir ekseriyet fırkası değildir. Çünkü ekalliyet demek olur. O halde o ekalliyete kanunla bir nüfuz verip, milletin üzerinde onun hükmünü ve tasarrufunu kabul etmek hiç doğru olamaz…"[804]

Fuat Bey yasama makamının görev süresinin uzatılması meselesinin Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'ın üçte iki çoğunluğu ile kabul edilecek bir geçici kanun ile halledilmesini teklifini tekrarlamıştır.

Kanun-ı Esasi değişikliğine ilişkin kanun teklifi, tayin-i esami yöntemi ile Meclis-i Mebusan'da oylanmıştır. 197 mebusun katılmış olduğu oylamada Divaniye mebusları Ali Haydar Mithat Bey ve Fuat Beylerin red oyuna karşılık 195 kabul oyu ile Kanun-ı Esasi'nin 69. maddesi onaylanmıştır.[805] Sonrasında Meclis-i Ayan'a giden kanun teklifi burada yeniden düzenleme yapıldıktan sonra Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir.[806] Kanun-ı Esasi Encümeninde görüşülen değişiklik teklifi, 19 Mart 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'nda görüşülmüştür.[807] Ayan Meclisi, Mebusan'ın kabul ettiği "dördüncü içtima harp münasebetiyle…" yerine "…dördüncü sene-i içtimaiye…" ibaresini getirmiştir. Yine Meclis-i Mebusan'ın kabul ettiği "…harp münasebetiyle ordu-yu hümayunun umumi seferberliği…" yerine "…Ordu-yu hümayunun umumi seferberliğini müstelzim muharebeye müsadif olduğu halde…" tabiri metne eklenmiştir. Kanun değişikliğinin ikinci fıkrasında yer alan "…aded-i mürettebin sülüsanıyla müzakeresine ibtidar…" ibaresi aynı kalırken "…bu mevcudun sülüsanıyla kabul…" yerine "aded-i mürettebin ekseriyeti

[803] *A.e.*, s.112.
[804] *A.e.*, s.114.
[805] *A.e.*, s.117 ve 121.
[806] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:71, C:3, s.234-235.
[807] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:72, C:3, s.272.

mutlakasıyla kabul edilecek…" şeklini Kanun-ı Esasi'nin 69. maddesine eklemiştir.[808]

Meclis-i Ayan'da yapılan görüşmeler sonucunda Kanun-ı Esasi değişikliği ile ilgili düzenleme 1 muhalif oya karşı 35 oy ile kabul edilmiştir.[809] Meclis-i Ayan, yapmış olduğu değişiklikle birlikte, her iki Meclis'in tam sayısının salt çoğunluğu ile görüşmelere başlanacağını onaylarken, tam sayının salt çoğunluğu ile kanunun kabul edilebilmesi hükmünü maddeye eklemiştir. Böylece Meclis-i Ayan, kanunun çıkmasını kolaylaştıracak şekilde bir düzenleme yapmıştır.

Meclis-i Ayan'ın yapmış olduğu değişiklik aleyhinde konuşmak üzere Fuat Bey (Divaniye) söz almıştır. Fuat Bey, iki mesele üzerinde durmuştur. İlki Meclisin görev süresinin uzatılmasına zemin hazırlayacak olan koşuldur. Fuat Bey, Meclis'in görev süresi olan 4 senenin sonu, savaş hali nedeniyle ordunun seferberliğine denk gelirse Meclis'in görev süresinin uzatılabileceğini hatırlatmıştır. Ancak Meclis-i Ayan'ın bu hükmü değiştirerek: "Ordu-yu Hümayun'un umumi seferberliğini müstelzim muharebeye müsadif olduğu halde…" şeklinde bir kayıt metne düştüğünü ve böylece kanun değişikliğini gerektirecek koşulu daralttığını ve hatta daha sıkı bir hale getirdiğini ifade etmiştir. Çünkü Meclis-i Ayan'ın yapmış olduğu düzenleme ile Meclis'in süresinin uzatılması şartını, ordunun genel seferberliğini gerektiren savaşa dönüştürdüğünü dile getirmiştir. İkincisi ise kanunun kabulü için gerekli oy sayısıdır. Ona göre kanun teklifi, daha önceden de talep ettiği gibi üçte iki oy çokluğu ile kabul edilmelidir.[810] Kanun-ı Esasi değişikliğinin Meclis-i Mebusan'da kabul edildiği oturumda neden red oyu verdiğini de anlatan Fuat Bey, bundaki sebebin seçimlerin ertelenmesine taraftar olmadığından değil, teklif edilecek kanunun üçte iki çoğunlukla kabul edilmesini istediğinden kaynaklandığını sözlerine eklemiştir.

Meclis-i Ayan'dan geri dönen kanun teklifi Meclis-i Mebusan'da yeniden görüşülmüş ve 186 oy ile kabul edilmiştir.[811] 69. madde şu şekildedir:

"Mebusan intihabı umumisi, dört senede bir kere icra olunur. İntihap olunan mebusların müddeti mebusiyeti 4 seneden ibaret olup, fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Ancak, 4. sene-i içtimaiye, Orduyu Hümayunun umumî seferberliğini müstelzim

[808] *A.e.*, s.272.
[809] "Hayat-ı Teşri'ye-Meclis-i Ayan", *Tanin*, 19 Mart 1918, nu.: 3330, s.3-4. Ayrıca bakınız: "Meclis-i Ayan", *İkdam*, 19 Mart 1918, nu.: 7581, s.2.
[810] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:72, C:3, s.273.
[811] *A.e.*, s.274. Ayrıca bakınız: "Dâhili Şu'un-Meclis-i Mebusan 72. İçtima", *İkdam*, 20 Mart 1918, nu.: 7582, s.2.

muharebeye müsadif olduğu halde her iki Mecliste adedi mürettebin sülüsanıyla müzakeresine ibtidar ve adedi mürettebin ekseriyeti mutlakasıyla kabul edilecek bir kanun ile müddeti mezkûre temdit olunabilir." Kanun-ı Esasi değişikliği teklifi 21 Mart 1334 tarihinde yasalaşmıştır.[812]

B. MECLİS-İ MEBUSAN'DA İDARİ ALANDA YAPILAN YASAMA FAALİYETLERİ

1. Osmanlı Devleti'nin Taşra İdari Yapısına Genel Bir Bakış ve Tanzimat Dönemi'nde İdari Yapıda Dönüşümler

Osmanlı Devleti kuruluşundan 17. yüzyılın başına kadar süren ve *klasik dönem* olarak nitelendirilen bir dönemde idari yapılanmasını askeri sistemin gerekleri üzerinde kurmuştur. Fethedilen topraklar miri arazi şeklinde kaydedilmiştir. Mülkiyetinin hanedana, kullanım hakkının reayaya verilmesi olarak tanımlanabilecek miri arazi, timar sistemi halinde parçalara ayrılmıştır.[813] Timar sistemi, devletin gelirlerinin; has, zeamet ve timar olarak ayrıldığı, asker ve vergisini doğrudan toplayıp güvenliği sağladığı sistem olarak tarif edilebilir. Timar; miri arazilerin kullanımı, köylülerin statüsü, tarımın ve dolayısıyla üretimin sürdürülebilirliği açısından da önemlidir.[814] Timar toprağının verildiği kimselere *sipahi* veya *timarlı sipahi* adı verilmiştir. Sipahi, kendisine verilen arazinin vergi gelirlerini toplayıp[815] karşılığında savaşa hazır cebeli asker yetiştirmekle mükellef tutulmuştur. Timar sistemi Osmanlı Devleti'nin askeri-mali-idari birlikteliğini simgelemektedir. Bu yüzden sistemin bozulması beraberinde idari-askeri-mali sorunlar ve çözüm arayışlarını da getirmiştir.[816] İltizam sisteminin yaygınlaştırılması, malikâne topraklar, ayanlık, muhassıllık teşkilatının kurulması ve sonrasındaki mahalli idarelerdeki gelişmeler, Osmanlı asker-bürokrat sınıfının ve taşradaki yerel unsurların timar sisteminin bozulmasına verdikleri tepkiler olarak görülebilir. İdareyi

[812] "Kanun-ı Esasi'nin 69. Maddesini Muaddel Kanun", *Düstur*, Tertip:2, Cilt: 10, Numara: 102, s.176. Ayrıca bakınız: "Kanun-ı Esasi'nin 69. Maddesini Muaddel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 22 Mart 1334, nu.: 3187, s.2.
[813] Bahtiyar Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Merkezden Yönetimin Taşra İdaresi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.4, Yıl: 1999, s.127.
[814] Halil İnalcık, "Timar", *D.İ.A.*, C.41, İstanbul 2012, s.168.
[815] Halil Cin, *Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, Konya 1987, s.10.
[816] Ayla Efe, "Taşra Yönetimine Muhassıllıktan Açılan Kapı", *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Ed.: Erkan Tural, Selim Çapar, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1. Basım, Ankara 2015, s.32-33.

kontrol altında tutmaya çalışan devlet yerel unsurlara daha fazla dayanmak zorunda kalmıştır. Sonrasında uzlaşma sağlama yoluna girmiştir.[817]

İdari anlamda önemli ilerlemeler II. Mahmut döneminde verilmiştir. II. Mahmut iktidara gelmesinin ardından başa çıkmak zorunda kaldığı iki önemli sorun bulunmaktaydı. Bunlardan ilki 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi'nden sonra Osmanlı Devleti'nde azınlıkların çıkarmış oldukları ulus temelli ayaklanmalardır. Ayaklanan ilk azınlık Sırplar olmuştur. 1912 yılında imzalanan Bükreş Antlaşmasıyla Sırplara ayrıcalık verilirken; 1829 yılında yapılan Edirne Antlaşması ile özerklik verilmiştir. Ayrıca 1821 tarihinde gerçekleşen Yunan Ayaklanması, 1829 tarihli Edirne Antlaşması'nın savaş sonu koşulları içerisinde yer almış ve Yunanistan bağımsızlığını kazanmıştır. Aynı antlaşma ile Eflak-Boğdan'a da özerklik verilmiş; tıpkı Sırplar da olduğu gibi sonrasında bağımsız olabilmesinin yolu açılmıştır.[818] Diğeri ise Mısır gibi yerlerde mevzilenen ve iç işlerinde devletten bağımsız hareket eden yerel güçlerdir. Padişah, tahta geçmesinden sonra ayanları merkeze bağladığı gibi diğer yerel unsurları da kendisine bağlamaya yönelik hareket ve davranışlarda bulunacaktır. Halkı Müslüman olmakla birlikte kendisine verilen imtiyazları kullanan Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa, 1831 yılında ayaklanarak Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemiş ve ne kadar büyük bir güç olduğunu Avrupa ve Osmanlı başta olmak üzere kanıtlamıştır. Bir eyalet valisinin bu denli güçlenmesi ve onun karşısında devletin zayıf durumu dikkati çekmiştir.

II. Mahmut esas itibariyle bu kötü durumu ortadan kaldırabilmek için çaba göstermiş; modern bir merkezi teşkilat yapısı oluşturmaya çalışmıştır.[819] Onun ilk modernleşme hamlesi ise askeri alanda olmuştur. 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmış ve merkeze bağlı *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* isimli bir ordu kurmuştur.[820] Vücuda getirilen modern askeri teşkilat, sonrasında yapılacak yeniliklerin önünü açmıştır. Nitelikli subaylar yetiştirmek üzere Harbiye'yi meydana getiren II. Mahmut, ayrıca Askeri Tıp Okulunu oluşturmuştur. Askeri alanda gerçekleştirdiği reform hareketini merkezi idare ve ekonomik idare alanında da

[817] Cenk Reyhan, "Taşranın Osmanlı-Türk Siyasal Hayatına Etkisi Bir Açıklama Modeli", *Toplum ve Bilim*, S.83, Kış 1999/2000, s.285-287.
[818] Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten*, C.LI, S.201, Yıl: Aralık 1987, s.1217.
[819] *A.e.*, s.1218.
[820] Sina Akşin, "1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Uluslararası Durum", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed.: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011, s.141.

devam ettirmiştir.[821] Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra boş kalan eyaletlerde güvenliği sağlamak üzere *Redif Askeri Teşkilatı*'nı kurulmuştur. Adı geçen teşkilat, güvenliğin sağlanması ve vergilerin toplanması ile görevlendirilmiştir. Ülkenin bütün sancaklarında 1400 askerden oluşan bir tabur kurulmasına karar verilmiştir. Bu arada sancaklar belirli merkezlere bağlanmıştır.[822] Rediflerin çoğalması ile birlikte askeri ve mülki görevleri yerine getirmek üzere müşirlikler kurulmuştur.[823]

II. Mahmut döneminin önemli gelişmeleri arasında *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*'nin oluşturulması gelmektedir. 24 Mart 1838 tarihinde kurulan Meclis[824], kanun ve nizamnameleri hazırlamak, bunların uygulanmasını denetlemek gibi görevlerinin yanı sıra Tanzimat döneminin reformlarının belirlemesi ve hayata geçirilmesi yetkisine de sahiptir. Bu bakımdan yasama kurumu olarak faaliyet gösterecektir.[825]

Musa Çadırcı, II. Mahmut zamanı taşra idaresinde iki yöneticinin daha bulunduğunu ifade eder. Bunlardan birini *mutasarrıf*, diğerini ise *muhassıl* olarak belirtmiştir. Bu dönemde merkezdeki valilere geçimlerini sağlamak üzere bir veya birkaç sancağın idaresi verilmiştir. Hatta mutasarrıflıklar paşa ve vezir rütbesindekilere ek gelir getiren yerler olarak bırakılmışlardır. Adı geçen sancak veya sancakların idaresine mutasarrıflık denilmiştir.[826] Muhassıl ise, Tanzimat Dönemi'nde yerini bulan anlamından farklı bir anlamda kullanılmaktaydı. Önceleri padişah haslarını toplayan kimselere bu unvan verilirken, II. Mahmut zamanında valilerin bazılarına eyaletleri dışında kalan toprakları muhassıllık olarak verilmiş, buralarda vali adına görevli olanlara da muhassıl denilmiştir.[827]

İdari alanda yapılan bir diğer yenilik valilerin Dâhiliye Nezaretine bağlanması[828] ve devletin maaşlı bir görevlisi haline getirilmesidir.[829] Muhtarlık teşkilatının kurulması da II. Mahmut zamanında gerçekleştirilen düzenlemelerdendir. Önceleri İstanbul'un mahallelerinde güvenliğini sağlamak, hırsızlık, yolsuzluk

[821] Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten***,** s.1219.
[822] *A.e.*, s.1220-1221.
[823] Nejat Göyünç, *a.g.e.*, s.86.
[824] Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2004, s.64.
[825] *A.e.*, s.66.
[826] Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten***,** s.1226.
[827] *A.e.*, s.1227.
[828] *A.e.*, s.1219.
[829] Nejat Göyünç, *a.g.e.*, s.86.

yapanları tespit etmek amacıyla 1829 yılında kurulan teşkilat, 1833 yılından sonra taşrada da yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Bulundukları yerlerin asayişini, doğan ve ölen, göç eden gibi nüfusa bağlı kayıtlarını tutan muhtarlar, sonrasında vergilerin toplanmasıyla da yetkilendirilmişlerdir. Görevlerini yaparken kendilerine yardımcı olmaları için, mahallenin nüfusuna göre 3 ila 12 arasında değişen ve *ihtiyar heyeti* olarak isimlendirilen kurullar da oluşturulmuştur. Muhtarlar halk ile devlet arasındaki bağlardan biri haline gelmiştir.[830]

II. Mahmut'un merkeziyetçi devlet yapısını kurma yönündeki çabaları Sultan Abdülmecit zamanında devam etmiş; 1839'da ilan edilen *Tanzimat Fermanı* ile birlikte devletin hemen her alanında yenileşme hareketine girişilmiştir. Bu anlamda idari alanda da önemli düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat Fermanı genel itibariyle incelendiğinde, ayırt etmeksizin tüm halkın can ve mal güvenliğinin sağlanacağını ve vergilerin halktan eşit bir şekilde toplanacağını belirtmektedir. Burada altı çizilmesi gereken bir husus da Ferman'da iltizam usulünün; faydasız, yıkıcı olarak nitelenmesi ve devletin siyasi ve mali işlerinin bir adamın keyfine ve baskısına teslim edilmemesi şeklindeki tarifidir. Bu yüzden de vergi sisteminin adil olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca askerlik sisteminde düzenlemeye gidileceği ve askerlik süresinin kısaltılacağı vurgulanmıştır.[831] Bunların dışında; mahkemelerin herkese açık yapılacağı, yargılamalarda suçun şahsiliği ilkesinin benimseneceği, rüşvete kanun ile son verileceği, makam ve mevkisine bakılmadan herkesin eşit bir şekilde yargılanacağı Tanzimat Fermanı'nın içeriği arasında yer almıştır.[832] Tazimat Fermanı, aynı adla bilinen bir dönemi de açmış ve burada belirtilen isteklerin pek çoğu Kanun-ı Esasi'de yerini bulmuştur. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, fermanla aslında uzun zamandır yapmaya çalıştığı şeyi bir program dâhilinde ilan ediyordu. Vergilerin güvenli bir ortamda ve sağlıklı bir şekilde toplanmasını arzu ediyordu. İdari ve askeri teşkilatını buna göre yeniden düzenliyordu. Ayrıca Tanzimat idarecileri öncekilerden daha kapsamlı bir plan hazırlayarak gelir kaynaklarını yeniden düzenlemeyi ve modern devlet gereksinimlerine göre harcama yapmayı hedeflemişlerdir.[833]

---

[830] Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s.76.
[831] Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed.: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011, s.100.
[832] *A.e.*, s.101.
[833] Ayla Efe, *a.g.e.*, s.33.

Tanzimat Dönemi'nde taşra idaresinde köklü değişiklikler yapılmıştır. Adı geçen değişikler içerisinde iltizam usulünün kaldırılması önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu sistemin yerine Muhassıllık örgütü oluşturulmuştur. Ayrıca sancakların yönetimi mütesellimlerden, muhassıllara verilmiştir. Tanzimat kurallarının uygulanmasına merkezi yönetimin kesin denetiminde olan yerlerde başlanmıştır. Edirne, Bursa, İzmir, Ankara, Sivas bu yerler arasındadır. Yeni düzenleme ile sancaklardan bir kısmı eski eyaletlerinden alınarak, yeni kurulan eyaletlere dâhil edilmiştir. Örneğin Ankara eyaletinin sınırları değiştirilerek, Çankırı dışında Bozok, Kayseri, Kastamonu sancakları da bu eyalete eklenmiştir. Güvenliğin müşir tarafından atanan ferik ve mirliva rütbesindeki yöneticiler tarafından sağlanması istenirken, mali işlerin muhassıl tarafından yapılması öngörülmüştür.[834] Böylece eyalet işlerinde bir görev paylaşımına gidilmiştir. Vergilerin adil toplanmaması konusunda çıkan huzursuzlukları giderebilmek, Tanzimat Fermanı'nın gereklerini yerine getirebilmek amacıyla muhassıllar merkezden atanmaya başlamış; yanlarına yardımcı olması için mal, emlak ve nüfus kâtibi verilmiştir.[835] Ayrıca her sancakta *Muhassılık Meclisleri* oluşturularak vergilerin tespiti ve paylaştırılmasında muhassılın yükü hafifletilmiştir.[836]

Meclis; muhassıl, hâkim, müftü, asker zabiti, mahallin ileri gelenlerinden 4 temsilci ve 2 kâtipten meydana gelirken, Meclisin kurulduğu bölgede Gayrimüslimler yaşıyorsa, mensup oldukları cemaatin dini önderlerinden belirlenen 2 kişi de bulunacaktı. Ancak Gayrimüslimlerin temsilinde sorun ortaya çıkınca Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de alınan kararla her cemaatin 1 kişi ile temsil edilmesi hükmü verilmiştir.[837] Muhassılık Meclislerinin bulunmadığı kazalar birleşerek ayrıca küçük meclisler oluşturabilecekti. Köylerde Meclisin sorumluluklarını imam ve muhtarlar yerine getirirken, Gayrimüslim köylerinde kocabaşılar tarafından yürütülecektir.[838] Muhassıllık sistemi getirmiş olduğu temsil hakkıyla, Türk toplumunun sonraki dönemlerinde yaşayacağı parlamento hayatına yansıyacak bir deneyim kazandıracaktır. Bununla birlikte Tanzimat döneminin idari reformları, Osmanlı'dan günümüze kadar uzanan mahalli idarelerin doğuşunu için

[834] Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", *Belleten*, C.LII, S.203, Yıl: Ağustos 1988, s.611-612.
[835] Yücel Özkaya, Ali Akyıldız, "Muhassıl", *D.İ.A.*, C.31, İstanbul 2006, s.19.
[836] Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *T.C.T.A.*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.213.
[837] Yücel Özkaya, Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s.19.
[838] **A.e.**, s.19.

gerekli şartları sağlayacaktır.[839] Ayrıca Meclis üyeliğine seçim ve seçmenlerin belirlenmesi işlemi bir usul çerçevesinde olmuş; Bab-ı Ali'nin koymuş olduğu kurallara taşrada bulunan ve Meclislere doğrudan seçilen yerel güçler uyum sağlamışlardır.[840] Merkez-taşra ikilisinde merkez, idari anlamda kendisini kuralları belirleyen bir konuma getirmiştir. Sistem ile vali gibi idari ve askeri görevi bulunanların üzerinden mali yük alınarak, vergilerin toplatılması ve harcanması, merkezden atanan görevlilere verilmişti. Böylece valilerin yetkileri genişletilmiş, devletin denetim gücü arttırılarak, taşradaki yöneticilerin devletin gelirini kişisel istekleri doğrultusunda kullanmasının önüne geçilmek istenmişti.[841]

Muhassıllık teşkilatı yaygınlaştırılmasına rağmen istenilen verim alınamamış ve devletin gelirlerinde azalma görülmüştür. Göreve getirilenlerin eskiden mültezimlik yapanlarla ilişkileri, bazı bölgelerde büyük ailelerin ve uygulamayı anlamayanların direnmesi sonunda Muhassıllık kaldırılmış ve 1842 yılında alınan kararlarla iltizam usulüne geri dönülmüştür.[842] Ancak hemen belirtilmesi gerekir ki, devlet muhassıllık teşkilatına son vermesine rağmen, bir bütün halinde Tanzimat ilkelerinin uygulanmasına son vermemiştir. Vergilerin adil bir şekilde toplanması, idarecilerin yol açmış olduğu sorunların önlenmesi, muhassılık meclislerinin getirmiş olduğu meclis geleneği devam etmiştir. Bunun en güzel örneklerinden bir tanesi teftiş kurullarının oluşturulmasıdır.

Tanzimat Fermanı sonrasında yapılan düzenlemeleri, sistemin düzgün işleyip işlemediğini görmek üzere Rumeli ve Anadolu'ya müfettişler gönderilmiştir. 1840 yılında yapılan ilk teftişten bir sonuç alınamayınca 1842 ve 1850 yıllarında yeni teftişler gerçekleştirilmiştir. 1850 yılındaki teftişlerde Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlanan bir talimatname uygulanmıştır. Anadolu ve Rumeli'de yapılan teftişlerde hemen bütün idari görevliler kontrol edilecek ve ceza ve ödül yöntemi ile kurallara daha fazla uyulması sağlanmaya çalışılacaktı. 1851'de teftişler sırasında müfettişlerin kaza kaza dolaşmasına son verilerek, sadece sancak merkezlerinde görevlerini yerine

[839] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Mahalli İdareler (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, Ankara 2011, s.18.
[840] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Mahalli İdareler (1840-1880)*, s.37.
[841] Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *T.C.T.A.*, s.213. Ayrıca bkz.: Bahtiyar Akyılmaz, *a.g.e.*, s.144.
[842] *A.e.*, s.213. Ayrıca bkz.: Yücel Özkaya, Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s.19; Ali Akyıldız, "Osmanlılar", *D.İ.A.*, C.33, İstanbul 2007, s.508.

getirmeleri istenmiştir.[843] Tanzimat'ın uygulanmasından doğan sorunları çözmek amacıyla teftiş dışında bir yöntem daha geliştirilmiş ve her eyaletten iki kişinin İstanbul'a çağrılması kararı alınmıştır. 1845 yılından sonra yapılan bu uygulama ile eyaletlerden Müslim ve Gayrimüslim temsilciler İstanbul'a çağrılmışlardır. Onlardan öncelikle bulundukları bölgelerin sorunlarını yazılı bir şekilde vermeleri istenirken, gruplar halinde Meclis-i Vâlâya da alınarak görüş ve önerileri dinlemiştir.[844] Yerel meclis geleneğinin yerleşmeye başladığı bir sırada merkeze gelen bu temsilciler, parlamenter Meclislerdeki gibi ülkenin idaresi hakkında söz sahibi olmuşlardır. Ayrıca ülkenin sorunları, memleketin her yanından gelen davetliler vasıtasıyla bir bütün halinde dinlenme ve en önemlisi tespit edilme fırsatı bulmuştur.

Muhassıllık teşkilatından bekledikleri biçimde fayda sağlayamayan Osmanlı Devleti, taşra idaresinde yeni değişikliklere gitmiştir. Bu değişiklikler arasında *kaza* idaresinin oluşturulması önemlidir. Vergilerin adaletli bir şekilde toplanması ve asayişin sağlanması amacıyla Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliyede alınan kararla her sancak ve kazada *müdür* ismi verilen görevliler seçilmiştir. Bütün sancak ve kazaların ileri gelen ailelerinin aralarından birini müdür seçmeleri istenmiştir. Böylece vergilerin hiçbir sorunla karşılaşmadan toplanması ve halkın güvenliğinin sağlanması hedeflenmiştir.[845] Ayrıca müdürlerin görevlerinde yolsuzluğa bulaşmalarını engellenmek istenmiştir. Eyaletlerin maliye, zaptiye, mülkiye işleri yeniden valilere verilirken, sancakların başına da *kaymakamlar* atanmaya başlanmıştır. Valilere, gerekçesini hükümete bildirmek şartı ile müdürlerin görevlerine sonlandırabilme yetkisi verilmiştir.[846]

1842 yılından sonra gerçekleştirilen bir diğer yenilik de Muhassıllık Meclislerinden sonra idari yapıda onların yerini alacak eyalet ve sancak meclislerinin kurulması olmuştur. Muhassılık Meclisleri kapatılmalarıyla birlikte 1849 yılına kadar varlıklarını *Memleket Meclisleri* ismiyle devam ettirmişlerdir. Memleket Meclislerine eyaletlerde *Büyük Meclis* ismi verilmiştir.[847] Bu Meclis'in vali başkanlığında; defterdar, kadı, müftü ile Gayrimüslimlerden 2, Müslümanlardan 4

[843] Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", *Belleten*, s.620-621.
[844] *A.e.*, s.622. Ayrıca bkz.: Fatih Sadık Torun, "Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876)", *Karadeniz Araştırmaları*, S.32, Kış 2012, s.84-85; Ali Akyıldız, "Osmanlılar", *D.İ.A.*, s.508.
[845] Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, C.LII, S.206, Yıl: Nisan 1989, s.238.
[846] *A.e.*, s.228-239.
[847] Fatih Sadık Torun, *a.g.e.*, s.90.

seçilmiş üyeden meydana gelmesi planlanmıştır. Meclis, eyaletin sorunlarının konuşulduğu ve karara bağlandığı yer olmakla birlikte, sancak meclislerinden gönderilen konuların görüşüldüğü makam haline getirilmiştir. Ayrıca devlet memurlarının yargılanması ile de görevlendirilmiştir.[848] Görüldüğü üzere valilerin yetkileri arttırılarak merkez güçlendirilmiş, diğer yandan da Gayrimüslim toplulukların yönetime katılmaları sağlanmıştır.[849] Memleket Meclislerinin sancaklarda almış olduğu ad ise *Küçük Meclis*'tir. Bu Meclisler de tıpkı Büyük Meclislerde olduğu gibi vergilerin toplanmasından, güvenliğin sağlanmasına, sağlık, eğitim, bayındırlık gibi pek çok görevi yerine getirmişlerdir.[850] Adı geçen Meclisler, 1849 tarihine kadar devam etmiştir. Bu tarihte hazırlanan *Eyalet Meclislerine Verilecek Talimat-ı Seniyye* ile ülkede yeniden bir idari düzenleme yapılmıştır. Talimatname ile Eyalet ve Sancak Meclisleri kurulmuştur.[851] Ayrıca Eyalet Meclislerinin vali başkanlığında; defterdar, kadı, müftü, kâtip, Gayrimüslim cemaatlerden birer ve Müslümanlardan 4 temsilci halinde toplanmasına karar verilmiştir. Talimatname, 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi hazırlanana kadar yürürlükte kalmıştır.[852]

1864 yılına kadar önce merkezi yapıyı güçlendiren ve valinin yetkilerini arttıran 28 Kasım 1852 tarihli ferman ile taşra idaresinde değişiklik yapılmıştır. Ancak Kırım Savaşı'ndan sonra yabancı devletlerin ülkedeki azınlıklara yönelik himayeci politikaları, Osmanlı Devleti'ni taşra idaresinde yeniden bir düzenleme yapmasına neden olmuş; 22 Eylül 1858 tarihinde yürürlüğe giren *Vülat-ı İ'zam ve Mutasarrıfin-i Kiram ve Kaimekamların ve Müdürlerin Vezaifini Şümul Talimat* ile yerel yönetimlerin yetkileri arttırılmıştır.[853] Talimat ile ülkenin; eyalet, liva, kaza ve köylere ayrıldığı belirtilmiştir. Eyaletin yönetimine vali atanırken, livaya kaymakamlar, kazaya ise müdür getirilmiştir. Hiçbir eyalete bağlı olmayan livalar varsa bu idare biriminin mutasarrıflar tarafından yönetileceği dile getirilmiştir.[854] Talimat, Osmanlı topraklarındaki idari değişiklik ve düzenleme için padişah fermanını gerekli kılmıştır. Sonraki dönemlerde ulaşım ve haberleşme imkânlarının

[848] Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *T.C.T.A.*, s.214-215.
[849] Bahtiyar Akyılmaz, *a.g.e.*, s.143.
[850] Fatih Sadık Torun, *a.g.e.*, s.90.
[851] Ali Akyıldız, "Osmanlılar", *D.İ.A.*, s.509. Ayrıca bkz.: Fatih Sadık Torun, *a.g.e.*, s.91.
[852] *A.e.*, s.509. Ayrıca bkz.: Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *T.C.T.A.*, s.215.
[853] Fatih Sadık Torun, *a.g.e.*, s.91-92.
[854] Nazım Kartal, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Mülki İdare", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi,* C.4, S.1, İlkbahar 2013, s.8. Ayrıca bkz.: Fatih Sadık Torun, *a.g.e.*, s.92.

artması beraberinde merkezi yapının güçlenmesini getirmiştir. Nüfus hareketleri ve artan ticari ilişkiler bazı bölgeleri, ülkenin diğer yerlerine oranla merkezi bir hale getirmiştir. Tüm bu koşullar idari yapının sürekli değişmesine; eyalet ve sancaklarının biçimlenmesine neden olmuştur.[855]

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra idari alanda yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen Kırım Savaşı'ndan sonra daha radikal bir şekilde devam etmiştir. Savaştan sonra gerçekleştirilen Paris Konferansı ile birlikte Avrupalı devletler statüsüne getirilen Osmanlı Devleti'nden Tanzimat Fermanı ilkelerinin geliştirilmesi istenmiştir. Bu nedenle daha çok Gayrimüslimleri kapsayacak olan *Islahat Fermanı* ilan edilmiştir. Fermanda anahatlarıyla; can, mal ve ırz güvenliğinin sağlanması, vergilerin adaletli bir şekilde toplanması, mahkemelerde Müslim-Gayrimüslim eşitliğin sağlanmasından bahsedilmiştir. Bir anlamda Tanzimat fermanındaki ilkeleri tekrarlanmıştır. Ayrıca Fermanla, Gayrimüslimlerin askerlik ve sivil memurluklara alınmasında yeni düzenlemeler yapılmıştır. Gayrimüslimlerin askerlikte üst rütbelere ve memurlukta üst makamlara kadar getirilmesinin önü açılmıştır.[856] Islahat Fermanı ile getirilen Müslim-Gayrimüslim eşitliği her iki tarafın da tepkilerine sebebiyet vermiştir. Özellikle askerlik meselesi iki tarafında kabulde zorlandığı konulardan olmuştur.[857] Gayrimüslimler içerisinde Rumlar, Hristiyan azınlıklar arasındaki üstünlüğünü kaybetmişlerdir. Ayrıca Balkanlarda, Suriye, Lübnan, Bosna-Hersek'te karışıklıklar çıkmıştır. Osmanlı hükümeti öncelikle Balkanlara bir teftiş heyeti göndermiştir. Bu heyetin başında bulunan Kıbrıslı Mehmet Paşa 1860 yılında Varna'ya geldiğinde geri İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır.

Lübnan'da Marunî ve Dürziler arasında meydana gelen anlaşmazlık sonucu çatışma başlamıştı. Olaya müdahalede gecikmeyen Avrupalı devletler, çıkan kargaşayı uluslararası bir soruna dönüştürmüşlerdir.[858] Osmanlı Devleti, bu sorunu ortadan kaldırabilmek için 1861 yılında *Lübnan Nizamnamesi'ni* yürürlüğe koymuştur. İdari alanda getirilen bu düzenleme ile Osmanlı Lübnan'ı otonom bölge olarak kabul etmiştir. Hristiyan bir mutasarrıfın yönetiminde bulunacak olan

[855] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Mahalli İdareler (1840-1880)*, s.28-29.
[856] Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tuna Vilayeti Nizamnamesi", *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Ed.: Erkan Tural, Selim Çapar, Türkiye ve Orta Doğu amme İdaresi Enstitüsü, 1. Basım, Ankara 2015, s.47-48.
[857] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Mahalli İdareler (1840-1880)*, s.46.
[858] *A.e.*, s.50-51. Ayrıca bkz.: Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s.48.

Lübnan'da, mutasarrıfın yanında her cemaatin temsilcisi olacak ve cemaatler tarafından seçilen ikişer üyeden meydana gelen bir de Meclis kurulacaktı.[859] Böylece 1861 yılında Lübnan'a özel bir statü verilmiş ve ayrıcalıklı ve bağımsız bir vilayet haline getirilmiştir.[860] Bu yönetim şeklinin ülkenin her yanına yayılmasını engellemek amacıyla idari sistemde bir reform yapılması öngörülmüştür. Osmanlı Devleti'nin kapsamlı bir idari reforma girişmesinde 1861 tarihinde Balkanlarda meydana gelen Bosna-Hersek isyanının da etkili olduğu görülmektedir.[861] Büyük devletler, benzeri bir özerkliği Girit'te 1821'den beri devam eden ve 1866'da alevlenen bir karışıklığın neticesi olarak kabul ettirmişlerdir. Cenk Reyhan, Avrupalı büyük devletlerin Cebel-i Lübnan Nizamnamesi'ni adem-i merkeziyetçi bir yapı ile Osmanlı Ortadoğusuna sızmanın bir aracı olarak kullandığını ifade ederken; aynı şekilde Girit Vilayet Nizamnamesi'ni de Doğu Akdeniz'e girmenin bir vasıtası olarak değerlendirmektedir.[862] Osmanlı Devleti kendisine dışardan gelen baskılar karşısında yeni bir idari teşkilat kurma yoluna girmiştir.[863]

Reforma başlamadan önce Rumeli'ye teftiş heyetleri gönderilmiş ve onların hazırladıkları raporlar çerçevesinde bir vilayet nizamnamesi hazırlanmıştır. Ahmet Vefik Paşa Hüdavendigar, Rıza Efendi Canik, Ahmet Ziya Bey Bosna-Hersek ve Suphi Paşa Rumeli Eyaleti'ne gönderilmiştir. Ahmet Ziya Bey'in yerine sonradan Ahmet Cevdet Paşa teftiş görevine devam etmiştir.[864] Nizamname hemen yürürlüğe konmamış; Niş, Vidin, Silistre vilayetlerini içerisine alan, Tuna Vilayeti oluşturularak öncelikle burada uygulanmıştır. Vilayetin başına Mithat Paşa getirilmiştir.[865] Mithat Paşa'nın, vilayet yönetimini başarıyla uygulaması ile Nizamname kademe kademe diğer bölgelerde de yürürlüğe konulmuştur. Sırasıyla;

---

[859] *A.e.*, s.51.
[860] Cenk Reyhan, "Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi", *MEMLEKET Siyaset Yönetim*, 2006/1, s.171.
[861] Erkan Tural, "Bir Belge-1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.13, S.2, Nisan 2004, s.97-99.
[862] Cenk Reyhan, "Girit Vilayet Nizamnamesi", *MEMLEKET Siyaset ve Yönetim*, C.1, S.2, Eylül 2006, s.140-141. Ayrıca bkz.: Zekeriya Türkmen, "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.12, 2001, s.236-237.
[863] Işıl Çakan, "Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Kamu Yönetiminin Modernleşmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, C:.39, S.4, Aralık 2006, s.48.
[864] Erkan Tural, "Bir Belge-1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, s.101.
[865] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Mahalli İdareler (1840-1880)*, s.53. Ayrıca bkz.: Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s.48-49.

Bosna, Edirne, Halep, Suriye, Trablusgarb ve Erzurum'da uygulanmıştır.[866] 1864 Vilayet Nizamnamesi yürürlükte olan yerlerden alınan olumlu tepkiler sonrası ülkenin her yerinde gerçekleştirilmesine karar verilmiş ve bu durum 17 Mart 1867 tarihli bir beyanname ile ilan edilmiştir.[867]

Osmanlı topraklarında kapsamlı bir taşra idare nizamnamesi *1864 Vilayet Nizamnamesi* adıyla, 7 Kasım 1864 tarihinde hazırlanmıştır. Nizamname; 5 bab, 78 madde ve 1 madde-i mahsusadan meydana gelmektedir.[868] Eyalet idaresi yerini *vilayet* isimli birime bırakmıştır. Vilayet ve kaza arasında liva idare birimi konulmuştur. Livanın yönetiminin mutasarrıf tarafından yerine getirilmesi hükme bağlanmıştır. Liva idaresinden sonra başında kaymakamın bulunduğu kaza ve muhtar tarafından yönetilen köy/kariye teşkilatları oluşturulmuştur. Nizamnamede bazı kariyeler/köyler nüfus açısından bir kaza oluşturamadığı halde başka bir kazaya bağlı olarak idare olunması hükmü yer almaktadır. Bu şekilde nahiyeler meydana getirilmiştir.[869] Ayrıca nizamname ile kasaba ve şehirlerde en az 50 haneden meydana gelen mahallelerin oluşturulacağını, mahallelerin karye hükmünde olacağı ifade edilmiştir.[870]

Vilayet Nizamnamesi ile oluşturulan yönetim birimleri ayrıca *İdare Meclisleri* kurulmuştur. Vilayet, liva, kaza birimlerinin her birinde bu meclisler yer almıştır. Meclislerin en önemli özelliği Müslim-Gayrimüslimlerden oluşan seçilmiş kimseleri de bünyesinde barındırması olmuştur. Her bir idari birimde oluşturulan ve sürekli olan idare Meclislerinin dışında yılda bir kez toplanan, danışma meclisi niteliğinde olan Vilayet Umumi Meclisi de kurulmuştu. Senede bir defa toplanan bu Meclise her sancaktan 2 Müslüman ve 2 Gayrimüslim üye katılmaktaydı.[871] Yerel meclislerin varlığı idaredeki adem-i merkeziyetçi yönetime sapmayı göstermekle

---

[866] *A.e.*, s.54-55. Ayrıca bkz.: Cenk Reyhan, "1864-8171 Vilayet Nizamnamelerinde İdare Meclisleri: Osmanlı Taşrasında 'Bir Örnek Yönetim Modeli'nin Kuruluş Sorunu", *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Ed.: Erkan Tural, Selim Çapar, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1. Basım, Ankara 2015, s.55.
[867] Cenk Reyhan, *a.g.e.*, s.55.
[868] "1864 Vilayet Nizamnamesi", *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Ed.: Erkan Tural, Selim Çapar, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1. Basım, Ankara 2015, s.374-383.
[869] Erkan Tural, "Bir Belge-1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, s.110.
[870] *A.e.*, s.110. Ayrıca bkz: Musa Çadırcı, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, s.251.
[871] İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Mahalli İdareler (1840-1880)*, s.62. Ayrıca bkz.: Stanford Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye-Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975*, çev.: Mehmet Harmancı, E Yayınları, C.2, 2. Baskı, İstanbul 1994, s.124.

birlikte; merkezden atanan görevlilerin yetkilerinin genişletilmesi, taşra-merkez bağının düzene kavuşturulması gibi durumlar da merkeziyetçi bir vilayet idare kanunu da gözler önüne sermektedir.[872] Nizamname, ilk kez vilayet kavramının kullanıldığı idare kanunu olma özelliğini taşımaktadır. 1864 Vilayet Nizamnamesi şekil ve yapının değişmesi beraberinde yöneticilerinin eski alışkanlıklarını bırakmasını getirmemiş; geçmiş zihniyet devam etmiştir.[873]

1864 Vilayet Nizamnamesi'nden sonra daha kapsamlı bir vilayet kanunu çıkarılmıştır. 22 Ocak 1871 tarihinde *İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi* ilan edilmiştir. Bu nizamnameyi 1864 yılında ilan edilen nizamnameden ayıran faktörlerden biri valilik kurumunu ayrıntılı bir şekilde ele alması olmuştur. Valinin görev ve sorumlulukları arttırılmıştır. Ayrıca *vali muavinliği* makamı meydana getirilmiştir.[874] Valilerin arttırılan görevlerinde ona yardımcı olması istenmiştir. Böylece vilayet idaresinde bir iş bölümü oluşturulmaya çalışılmış ve merkezi idarenin güçlendirilmesi, yerel teşkilatın kontrolünün ve işlerliğinin sağlanması hedeflemiştir. Bunun yanı sıra valiye bazı hukuki konularda başvurulmasının önü açılmıştır.[875] 1871 Vilayet Nizamnamesi ile nahiye idaresi daha belirgin hale getirilmiştir. Yeni Nizamname ile nahiye teşkilatına 30 madde ayrılmış ve bir nahiyenin oluşturulabilmesi için en az 500 erkeğin bu yönetim biriminin sınırları çerisinde yaşaması şartı konulmuştur.[876] Nahiyeye bağlı köylerin ihtiyar heyetleri arasından seçilen üyelerden meydana gelen nahiye meclisleri kurulmuştur.[877] 1871 yılında hazırlanan Vilayet Nizamnamesi 129 maddeden oluşmaktadır. Bu bakımdan 1864 yılında hazırlanan Nizamname'den daha kapsamlıdır. Adı geçen nizamname kendisinden önceki nizamnameyi tamamlayan bir belge olarak görebilir.[878] Üzerinde durulması gereken önemli bir husus 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yürürlükten kaldırılmamış olmasıdır. Çünkü 1871 yılında yürürlüğe konan nizamnamenin "madde-i mahsusa"sında, kendisinden önceki vilayet kanunlarının geçerli olduğu ifade edilmektedir. 1871 Vilayet Nizamnamesi'nde hükme bağlanmayan konuların

[872] Büşra Ulucak, *Türkiye'de Mülki İdare Sistemi ve Sistemin Güncel Sorunları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s.51.
[873] Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *T.C.T.A.*, s.213.
[874] Erkan Tural, "Bir Belge 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiye-i Vilayat Talimatnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.14, S.1, Ocak 2005, s.72.
[875] *A.e.*, s.74.
[876] *A.e.*, s.78.
[877] Mehmet Boztepe, *a.g.e.*, s.8.
[878] Nazım Kartal, *a.g.e.*, s.14.

1864 Nizamnamesi'ne uygun yapılması gerekmektedir.[879] 1871 Nizamnamesi modern idare anlayışının ve taşrada sivil bürokrasinin gelişmesine, vilayet idare meclisleri ile yerel düzeyde katılımın artmasına katkı sağlamıştır.[880] 1871 Vilayet Nizamnamesi'nden sonra idari alanda 6 Nisan 1876 tarihinde *Nahiye Nizamnamesi* hazırlanmıştır. Hazırlanan nizamname ile nahiye teşkilatı 1871'den farklı olarak ele alınmıştır. Bu şekilde bir nahiye teşkilatının ne şekilde oluşturulması gerektiği hükme bağlanmıştı. Kurulacak nahiyenin merkezine, nahiyeyi oluşturan köylerin en fazla üç saat uzaklıkta olması, nahiye müdürlerinin halk tarafından seçilmesi ve seçimlerin iki senede bir yapılması gibi maddeler Nahiye Nizamnamesi'nde yer almıştır.[881]

Vilayetlere dair yürürlüğe konulan bir başka metin de 1872 tarihli *Vilayetlere Dair Talimatname*dir. Adı geçen talimatname, vilayetlerin idare işleri ile vilayet dışında, mutasarrıf tarafından yönetilen yerlerin; mülki, mali, hukuki, askeri meseleleri hakkında o güne kadar yürürlükte olan kanun ve nizamnamelerin yürürlükte kalmasına devam etmekle birlikte "izahat-ı cedide" gerekli görülerek bir takım değişiklikler yapıldığı belirtilmiştir. Taşra teşkilatında bulunan yönetici ve bürokratların görevlerinde değişiklikler yapılmıştır.[882]

1864, 1871 idari düzenlemelerinden sonra 21 Şubat 1876 tarihinde vilayet idaresi hakkında bir talimat yayınlanarak yeni düzenlemeler yapılmıştır. 40 maddeden oluşan *İdare-i Umumiye-i Vilayat Hakkında Talimat* adıyla bilinen kanun; vilayet teşkilatının görevleri, valilerin, mutasarrıfların ve kaymakamların görevleri gibi konularda düzenlemeler vücuda getirmiştir.[883] Mahmut Nedim Paşa'nın sadaretinde yapılan düzenlemelerle valilerin vilayetleri daha adil bir surette yönetmeleri, ayrıca danışma meclislerinin seçimle iş başına gelmesi istenmiştir.[884]

---

[879] *A.e.*, s.15.
[880] Erkan Tural, "Bir Belge 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiye-i Vilayat Talimatnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, s.83.
[881] Nazım Kartal, *a.g.e.*, s.16-17. Ayrıca bkz.: Muttalip Şimşek, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Taşra Teşkilatında Nahiye Yönetimi: Kıreli Örneği", *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.2, Yıl: 2017, s.58.
[882] Erkan Tural, Tülay Ercoşkun, "Bir Belge-1872 Tarihli Vilayetlere Dair Talimatname", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.19, S.2, Nisan 2010, s.99-109.
[883] Erkan Tural, "Bir Belge 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiye-i Vilayat Talimatnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, s.85-90.
[884] Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *a.g.e.*, s.196.

Vilayet idaresine dair çıkarılan kanunların yanı sıra 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-ı Esasi, idare hukukunu içerisinde barındırmaktadır. Anayasada "Vilayat" başlığı altında 108-112. maddeleri arasında yer almaktadır.[885] 108. madde ile vilayetlerin yönetim şekli "tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif" usulüne göre yapılacağının altı çizilmiştir. Sırasıyla yetki genişliği ve görev ayrımı olarak tanımlayabileceğimiz ilkeler, anayasada idare teşkilatının temel ilkeleri olmuşlardır. Kanun-ı Esasi'nin bu iki kavramı, sonrasında merkeziyetçilik ve adem-i merkeziyetçilik tartışmalarına konu edilmiştir. Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyet ilkesi karşısında İttihat ve Terakki Fırkası'nın *Tanin* gazetesi sütunlarında Hüseyin Cahit'in merkeziyetçilik ilkesinin savunusu ile gösterdiği bir tartışma başlamıştır. Ülke topraklarının yönetim şeklinin nasıl olması gerektiği yönündeki tartışma, iki farklı düşünce tarzının çarpışmasına da sahne olmuştur.[886] Adı geçen madde ile ayrıca taşra idaresinin derecelerinin özel bir kanunla belirleneceği vurgulanmıştır.[887] Kanun-ı Esasi'nin 109. maddesi ile vilayet, liva ve kaza merkezlerinde toplanan idare meclisleriyle, yılda bir kere vilayet merkezinde toplanan Meclis-i Umumi azalarının seçimlerinin bir kanunla ile yapılmasını hükme bağlarken, 110. madde ile Meclis-i Umumilerin görevlerinin içeriğinin ne şekilde olacağı belirtilmiştir. 111. maddede ise cemaat meclisleri ve yetkileri düzenlenmiştir. 112. maddede ise İstanbul ve taşrada seçimle meydana gelecek belediye meclislerinin; oluşturulması, görevleri ve üyelerin seçiminin ayrı bir kanunla tayin edileceği dile getirilmektedir.[888]

Yapılan bütün düzenlemelere rağmen idari anlamda değişiklik yapılması gereği hissedilmiş ve II. Meşrutiyet Dönemi'nde ülke yönetiminde kapsayıcı ve eksilikleri gideren bir yasa hazırlanması çalışmalarına başlanmıştır. Bu çerçevede Kanun-ı Esasi'ye dayanan ve vilayetlerden elde edilen bilgilerden yola çıkarak bir tasarı hazırlanmıştır. Hazırlanan bu tasarı görüşülmek üzere önce Şura-yı Devlet'e,

[885] Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.49.
[886] Cenk Reyhan, *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare Merkeziyetçilik Adem-i Merkeziyetçilik*, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara 2007, s.29 v.d.
[887] Nazım Kartal, *a.g.e.*, s.19.
[888] Suna Kili, Şeref Gözübüyük, *a.g.e.,* s.50. Ayrıca bkz.: Nizam Önen, Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011, s.255-257; Fatih Kırışık, Özcan Sezer, "Türk Anayasalarında Yerel Yönetimler", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.15, S.2, Nisan 2006, s.8.

buradan da Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir.[889] Meclis'te kanun tasarısını görüşmek üzere özel bir encümen oluşturulmuştur. Encümen hazırladığı tasarıyı Meclis Genel Kuruluna göndermişse de Balkan Savaşlarının çıkması nedeniyle Meclis gündemine alamamıştır. Savaşın ardından yeniden ülkede iktidar makamına gelen İttihat ve Terakki hükümeti tarafından geçici kanun olarak yasalaştırılmıştır.[890]

2. 1914 Meclis-i Mebusanı'nın İdari Alandaki Düzenlemeleri

İttihat ve Terakki Fırkası, başarılı bir şekilde gerçekleştirdiği ihtilal ile 1908 tarihinde iktidara geçmesinin ardından yayınladığı siyasi programında vilayetlerin yönetimi meselesine de değinmiştir. Fırka, idari alanda yürürlükte olan kanunları değiştirmeyeceğini, Kanun-ı Esasi'nin 108. maddesinde belirtilen tevsi-i mezuniyet ilkesine tamamen bağlı olacağını ve kanunları da buna bağlı olarak çıkaracağını İttihatçılarca ifade etmiştir. Bununla mevcut düzenin bozulmayacağının güvencesi verilmeye çalışılmıştır.[891] Dikkat çeken husus Kanun-ı Esasi'nin dile getirilen maddesinde yer alan diğer bir ilkesi olan tefrik-i vezaif ilkesine değinilmemiş olmasıdır. Programda belirtilen ve üzerinde durulması gereken bir noktada vilayetlerde gerçekleştirilmek istenilen taksimat-ı mülkiyenin tarzına ilişkindir. İttihat ve Terakki, mülki idarelerde yapılacak değişikliklerin Meclis-i Mebusan'ın kararına bağlı olmasını istemektedir. Buna yönelik değişiklikler yaparken; kura ve nahiyelerin merkeze ne kadar mesafede olduğu ve mülki değişiklik yapılan bölgede idari işlerin kolaylıkla yapılıp yapılmayacağına dikkat edileceği ifade edilmiştir.[892] Sonrasında yapılan mülki değişiklikler göz önünde bulundurulduğunda bu ilkenin temel prensipler olarak uygulandığı söylenebilir. İttihat ve Terakki Fırkası 1909 senesinde ilan etmiş olduğu siyasi programında da 1908'dekine benzer bir duruma vurgu yapmış ve tevsi-i mezuniyet ilkesine göre hareket edeceğini belirtmiştir. Ayrıca halkın ihtiyaçları çerçevesinde kanun çıkarılacağının ve nahiye teşkilatına önem verileceğinin altını çizmiştir.[893]

1911 tarihli kongresinde İttihatçılar yayınlamış oldukları siyasi beyannamenin idari kısmında, Kanun-ı Esasi'ye atıfta bulunarak vilayetlerde siyasi ve idari

---

[889] Yüksel Kaştan, "Osmanlı Devleti'nde '1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati' İle Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, Ocak 2016, s.83.
[890] Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *T.C.T.A.*, s.226.
[891] Nizam Önen, Cenk Reyhan, *a.g.e.*, s.300.
[892] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1, s.99.
[893] *A.e.*, s.115.

muhtariyeti meydana getirecek her türlü faaliyeti engelleyeceklerini dile getirmişlerdir. İttihat ve Terakki, ülke idaresindeki düşüncelerini Kanun-ı Esasi'nin 108. maddesine uygun olarak yapacaklarını ifade ederek, idari ve mülki teşkilata dair kanunları da buna göre çıkaracaklarını vurgulamıştır. İttihatçıların tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif kavramlarına programlarında değinmeleri, onların adı geçen kavramları mülki ve idari kalkınmayı gerçekleştirebilecekleri iki önemli ilke olarak gördüklerinin kanıtı olmuştur. Keza 1913 Vilayet İdare Kanunu ve aynı tarihteki siyasi programlarını da değinerek bu iki ilke etrafında yasama faaliyeti gerçekleştirmeye çalıştıkları izlenmektedir.[894] İttihat ve Terakki 1911 yılında yayınladıkları siyasi programında ayrıca nahiye, kaza, liva, vilayet mülki taksimatına uyulacağı belirtilirken nahiyenin kazaya, kazanın livaya dönüştürülmesi gibi işlemlerde uyacağı şartlar da belirlenmiştir. Bu durum programda şu şekilde yer almıştır:

"…nevahinin kazalara veya kazaların elviyeye tahvil ve tebdili ve bazı kura ve nevahinin elyevm tabi bulundukları merkezden fekk-i irtibatıyla kurbiyet ve münasebet cihetiyle daha muvafık merkezlere rabtı ve ilhakını el hâsıl taksimat-ı mülkiyede suret-i umumiyede tadil ve tebdilinden ziyade muamelat ve müracaat-ı resmiyeden ahalinin mazhar-ı teshilat olması kafil-i tedabir vaz'ı ve mümkün olduğu kadar mevadd-ı umraniye ve iktisadiyede vilayete ait salahiyet ve mezuniyetinin kısmen livaya ve livadan da kazaya tevzi'i suretiyle bu gibi mevaddın süratle ve katiyyen hal ve temşiyeti teklif olunacaktır…"[895]

Görüldüğü üzere mülki teşkilatta yapılacak herhangi bir değişiklikte; yakınlık, bağlanmak istenen merkezle ilişkiler, halka sağlayacağı kolaylıkların göz önünde bulundurulacağı açıklanmaktadır. 1914-1918 arasında yapılan değişikliklerde bölgesel anlamda bazı farklılıklar olsa da (aşiret veya göçerlerin durumu, asayiş gibi) meydana getirilen mülki değişikliklerin temelinde bu gibi özellikler bulunacaktır.

1911 yılında hazırlanan siyasi program gereğince vilayet kanunnamesine nahiyelerde gerçekleştirilecek idari düzenlemeler için bir madde konulacağı da dile getirilmiştir. Buna göre, nahiyelerde müdürlerin tedricen görevlendirilmesi ile güvenlik ve asayişin sağlanması için her nahiyede bir jandarma subayı veya polis

[894] *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti 1327 Senesi Siyasi Programı*, Şehzadebaşı'nda İttihat ve Terakki İkinci Klübü Tararfından İkinci Def'a Tab' ve Temessül Ettirilmiştir, Tanin Matbaası, İstanbul 1327, s.6.
[895] *A.e.*, s.7.

memuru bulundurulacağı belirtilmiştir. Ayrıca nahiyelerde şer'i davalar ile kısmen ceza davalarına bakabilecek kadı naibi, sulh hâkimi ve mal memurunun vazifelendirilmesi de programa dâhil edilmiştir. Aşiretler meselesinin çözümü için de idari düzenlemeler yapılacağı ve bu anlamda hükümete yetki verileceği de ifade edilmiştir. Bunların dışında vilayetlerin yetkileri arttırılarak, her vilayete özel bütçe verilmesi ve bu bütçe ile eğitim, tarım, bayındırlık, sanayi gibi ülkenin kalkınması ve ilerlemesine yardımcı olacak işlerin yapılmasında yetkili kılınacağı ilan edilmiştir. Vilayetlerin borçlanması ve küçük imtiyazlar vermesine izin verileceği de vurgulanmıştır. Programda mahalli idarelerde düzenleme yapılacağı açıklanarak, şehir ve kasabaların güvenli ve bayırdır bir hale getirilmesi ve eksikliklerinin giderilmesi için yoksul halkı ezmeyecek şekilde belediye vergilerinin arttırılmasının sağlanacağı üzerinde durulmuştur. Ayrıca belediye meclislerine verilecek yetkilerle sağlık sorunlarının çözüleceği ve belediye işlerini kolaylaştıracak yönde düzenlemeler yapılacağının da altı çizilmiştir.[896] İttihat ve Terakki bu isteklerini 1911 senesinin siyasi şartlarının hem içerde hem de dışarda kendisini baskıladığı bir ortamda hayata geçiremeyecektir. Ancak iktidar tam olarak yerleşmeye başladığı andan itibaren programını derece derece uygulamaya başlayacaktır. Aynı tarihte İttihat ve Terakki'nin programı hakkında bir yazı kaleme alan Emrullah Efendi, İttihatçıların idare sistemini açıklamaya çalışarak vilayet idaresinin tefrik-i vezaif ve tevsi-i mezuniyet ilkelerine dayanacağını, ancak bunun zannedildiği gibi adem-i merkeziyet olmadığını dile getirmiştir. Çünkü ona göre adem-i merkeziyet yerel idarelerin özel işlerinde merkezin etkisinin bulunmamasıdır.[897]

İttihat ve Terakki Fırkası'nın 1913 Kongresi'nde ilan ettiği programı ile siyasi, iktisadi, ticari konularla birlikte idari alandaki eksiklikleri gidermeyi hedeflediği gözlemlenmektedir. Bu anlamda İttihat ve Terakki, Kanun-ı Esasi'nin 108. maddesine dayanarak fırkanın idari siyasetini tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif prensipleri şeklinde belirlenmiştir. Ayrıca 1913 yılında Osmanlı topraklarını bu esasa göre yönetmeyi amaçladığı kanunu yürürlüğe koyacaktır.[898] İttihat ve Terakki programında idareye dair bir kısım ayırmış ve bu alanda hedeflenenler sıralamıştır. Üzerinde durulan konuların başında idarede yapılacak ıslahat gelmektedir. Halkın güvenliğini sağlamanın, adaleti tesis etmenin ve idari şubelerin ıslahının başlıca

[896] *A.e.*, s.8-9.
[897] Nizam Önen, Cenk Reyhan, *a.g.e.*, s.302.
[898] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.3, s.293.

amaçları olduğu vurgulanmıştır. Adı geçen programda bir "nevahi kanunnamesi"nin teklif olunacağı üzerinde durulurken, nahiyelerin; eğitim, asayiş, bayındırlık ve sağlık işlerinin geniş bir şekilde adı geçen kanunname ile ele alınacağı ifade edilmiştir. Mülki taksimata da değinen program; kura, nahiye ve kazaların hâlihazırda bulundukları yerlerden ayırarak, kamusal işlerin rahat görüleceği, halkın işlerinin kolaylaşacağı merkezlere yakınlık esasına göre bağlanacağı belirtilmiştir.[899] Ayrıca aşiretler meselesine de yer verilmiş, göçebe bir halde bulunanların iskân edilmesine çalışılacağı, yerleşik düzende bulunanların idaresine de çıkarılacak kanunlar aracılığı ile düzen verileceği dile getirilmiştir.[900]

İttihat ve Terakki Fırkası, 1916 yılında toplanan kongresinde mülki ve idari teşkilata dair kararlar almış ve bunları siyasi programının 5. maddesinde ilan etmiştir. Buna göre öncelikle vilayet, kaza ve nahiyelerin sayılarının artırıp üç dereceli olacağı vurgulanmıştır. Nahiyelerin bir veya birden fazla karyeden meydana gelen "şahsiyet-i hükmiye" özelliği taşıyan idari birimler şeklinde vasıflandırılacağı beyan edilmiştir.[901]

1917 Kongresine sunulan raporun *Kavanin ve Nizamatın Islahına* İlişkin kısmında idari teşkilata dair değişikliklerin yapılmasına değinilmiştir. Yapılması istenilen değişikliklerden biri "nahiye naibliği" teşkilatının oluşturulmak istenmesi ve bu göreve ilişkin talimatnamenin hazırlanması olmuştur. 1916 kongresinde kabul edilen ve nahiyelere şahsiyet-i hükmiye veren kanunun tanzimi için Bulgaristan ve Macaristan'a heyet gönderildiği, heyetin verdiği rapora uygun olarak adı geçen kanunun hazırlandığı ve 1917 senesi içerinde Meclis-i Mebusan'a verileceği ifade edilmiştir. Aynı sene idare-i vilayet kanununda tecrübelerden edinilen sonuçlar çerçevesinde mülki taksimatta bazı değişikliklerin yapılmasının teklif edileceği de açıklanmıştır. Raporda altı çizilen önemli bir husus da İdare-i Örfiye Kanun Layihasının hazırlandığının ilan edilmesi olmuştur.[902] 1917 yılında gerçekleştirilen kongrede aşiretler meselesi 1913'teki gibi siyasi programdaki değişiklik konuları

[899] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1, s.143.
[900] *A.e.*, s.144.
[901] *A.e.*, s.153-15c4.
[902] *A.e.*, s.156.

arasında tekrar yer almıştır. Göçebe aşiretlerin iskânı ve yerleşik halde bulunanların idaresine dair kanun ve nizamname hazırlanacağı belirtilmiştir.[903]

İttihat ve Terakki'nin, Osmanlı Devleti'nde uygulayacağı mülki ve idari değişikliklerin izlenmeye çalışıldığı alanlardan biri de hükümet programlarıdır. 1914-1918 Meclis-i Mebusanı'nın çalışmalarına yön veren hükümetler içerisinde ilki; 11 Haziran 1913 tarihinde yayınlanan hatt-ı hümayun ile göreve başlayan Mehmet Sait Paşa hükümetidir.[904] Hükümet programında göreve geldiği dönemin koşullarına değinen Sait Paşa, Mahmut Şevket Paşa kabinesinin bıraktığı çalışmalara devam ettiklerini, bu anlamda 1913 geçici vilayet kanununa önem verdiklerini anlatmıştır. Kanun ile anayasaya uygun olarak tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif usulüne göre düzenleme yaptıklarını belirtmişlerdir. Vilayet işlerinin yeniden düzenlendiğini ilan eden programın, işleri; "menafi-i umumiye" ve menafi-i hususiye" şeklinde ayrıldığı üzerinde durmuştur. Bu şekilde valilerin yetkilerinin arttırıldığı ve vilayet hususi bütçelerini inceleme ve onay verme yetkisinin de vilayet umumi meclislerine verildiği dile getirilmiştir. Hükümet, kanunla yetki genişliği ve görev paylaşımı yapmakla birlikte merkezi hükümetin kontrolünün saklı tutulduğunu ve ülkenin birliğinin güvence altına alındığını da vurgulamıştır.[905] Böylece ilan etmiş olduğu programla hükümet, Kanun-ı Esasi'de de yer aldığı biçimiyle vilayetlere belirli ölçülerde bir serbestlik verdiğini beyan ederken aynı zamanda merkezi gücü de elinde bulundurduklarına ve kanunla federasyona gidecek bir yön vermediklerinin de altını çizmiştir. Programda belirtilen bir başka husus da nahiye teşkilatının oluşturulmasına dair hazırlıkların devam etmesine dairdir. Hükümet, nahiyeler kanununu yalnız idari işleri yapmak için değil aynı zamanda köylerin iktisadi ve toplumsal olarak kalkınmasını sağlamak amacıyla yürürlüğe istediklerini belirtmiştir. ifade etmiştir.[906] Nahiyelerle ilgili ilk düzenlemelere 1914 yılında başlanmakla birlikte 1918 tarihinde daha kapsamlı bir kanun meydana getirilecektir.

Mehmet Sait Paşa hükümetinden sonra kabineyi oluşturmakla Mehmet Talat Paşa hükümeti görevlendirilmiştir. Talat Paşa göreve 4 Şubat 1917 tarihinde Padişah

---

[903] *A.e.*, s.157.
[904] Adı geçen Hatt-ı Hümayun için bkz.: *Takvim-i Vekayi*, 30 Mayıs 1329, nu.: 1490.
[905] İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclis'teki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2012, s.159-160.
[906] *A.e.*, s.160.

Mehmet Reşat imzalı bir hatt-ı hümayun ile getirilmiştir.[907] Talat Paşa'nın sadrazamlığa getirildiği dönem savaşın devam ettiği bir dönemdir. Bu nedenle hükümetin programı da yaşanan olağanüstü dönemin izlerini taşımaktadır. Programda tarımda ülkenin ihtiyaçlarının karşılanacağı ve memleketin gereksinimleri doğrultusunda sanayi ve iktisat konularına dair kanunlar çıkartılacağı dile getirilmiştir. Ayrıca maliye konusunda dikkatli olacaklarını dile getirerek bütçeyi denk hale getirmek, yeni masraflardan kaçınmak gibi tedbirler alacakları ifade edilmiştir.[908] Ancak programda idari ve mülki değişiklikler konusuna değinilmemiştir. 1913 yılından itibaren yapılan düzenlemelerin ve en son nahiye konusunda yapılan çalışmaların ışığında İttihat ve Terakki'nin yürürlüğe koymuş olduğu kanunlarla, idare konusundaki hedeflerine büyük oranda ulaşması bu durumun nedeni olarak görülebilir.

Osmanlı Devleti'nin idari ve mülki bölünmesi incelendiğinde 1914 yılı ve sonrasındaki değişimde savaşların ve İttihat ve Terakki'nin izlemiş olduğu idari politikaların önemli bir rolü bulunmaktadır. 1912 tarihinde ülkenin vilayetleri devlet salnamesinde; Edirne, Erzurum, İstanbul, İşkodra, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Basra, Bağdat, Beyrut, Cezair-i Bahr-i Sefid, Hicaz, Halep, Hüdavendigar, Diyarbakır, Selanik, Suriye, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Kosova, Konya, Ma'muretü'l-aziz, Manastır, Musul, Van, Yanya, Yemen şeklinde sıralanmaktadır. Bunların dışında ülkede vilayet statüsünde elviye-i gayr-i mülhakalar bulunmaktadır. İsmi geçen yerler; Urfa, İzmit, Bolu, Canik, Cebel-i Lübnan, Çatalca, Zor, Asir, Kudüs-i Şerif, Karesi, Kal'a-i Sultaniye, Medine-i Münevvere'den meydana gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde ayrıca mümtaz eyalet statüsünde bulunan bölgeler mevcuttur.[909] Bu bölgeler; Mısır, Trablusgarb ve Bingazi, Tunus Eyaleti, Girit Vilayeti, Kıbrıs Ceziresi, Sisam İmareti olarak kayıtlarda yer almaktadır.[910]

1912 Salnamesi incelendiğinde Osmanlı vilayetlerinin sayısı 29 olarak görülmektedir. Müstakil livaların sayısı ise 12'dir. Ülkede yer alan ve özerklikle yönetilen bölgelerin sayısı ise görüleceği üzere 6'dır. İmparatorluğun toprakları Avrupa, Asya ve Afrika'ya doğru yayılmakta ve mülki ve idari teşkilat açısından 47

[907] *A.e.*, s.173.
[908] *A.e.*, s.182-183.
[909] *1327 Sene-i Maliye, Salname-i Devlet-i Osmaniye*, Altmış Yedinci Sene, Selanik Matbaası, Dersaadet, 1327, s.498-902.
[910] *A.e.*, s.906.

birimden meydana gelmektedir. 1914 tarihine gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin idari ve mülki teşkilatında değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler, 1912-1913 tarihinde meydana gelen Balkan Savaşları'nın sebep olduğu kopuşlar ve 1913 yılında iktidara kesin manada gelen İttihat ve Terakki'nin idare politikalarıyla 1914 Meclis-i Mebusanı döneminde de devam etmiştir.

Değişim ve yeni düzenlemelerin izlendiği 1917-1918 devlet salnamesinde ise Osmanlı Devleti'nin vilayetleri; Edirne, Erzurum, İstanbul, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Basra, Bağdat, Beyrut, Cezair-i Bahr-i Sefid, Hicaz, Halep, Hüdavendigar, Diyarbakır, Suriye, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Ma'muretü'l-aziz, Musul, Van, Yemen biçiminde sıralanmaktadır. Aynı tarihler içerisinde ülkede bulunan müstakil livalar ise; Urfa, İzmit, İçil, Eskişehir, Bolu, Teke nam-ı diğer Antalya, Canik, Cebel-i Lübnan, Çatalca, Zor, Asir, Kudüs-i Şerif, Karesi, Kal'a-i Sultaniye, Kayseri, Karahisar-ı Sahip, Kütahya, Menteşe nam-ı diğer Muğla, Maraş, Medine-i Münevvere, Niğde'den oluşmaktadır.[911] Bunların dışında kalan ayrıcalıklı eyaletler ise; Mısır, Trablusgarb ve Bingazi, Kıbrıs, Sisam, Tunus Eyaleti, Girit Vilayeti şeklindedir.[912]

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde coğrafi sınırlardaki daralma kendisini idari yapıda da göstermiş ülke toprakları Avrupa kıtası başta olmak üzere Afrika'daki vilayetlerinin elden çıkmasıyla bir daralma gerçekleşmiştir. Bu dönemde vilayetlerin sayısı 24'e düşerken, müstakil livaların sayısının 21'e yükseldiği görülmektedir. İmtiyazlı eyaletler ise 6 idari birim haline varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. İmparatorluğun topraklarının azalması vilayetlerin sayısının azalmasına neden olmuşken, müstakil livaların sayısında artış gözlemlenmektedir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın mülki ve idari yapıda merkeziyetçiliğe yönelmesi bu durumun gerekçesi olarak görülebilir. Sınırların küçüldüğü, merkezi yapının etkin hale getirildiği, bu sayede hükümet kontrolünün arttırılmak istendiği anlaşılmaktadır.

1914 senesi Dâhiliye Nezaretinin bütçe görüşmeleri sırasında taksimat-ı mülkiye konusu gündeme gelmiştir. İsmail Mahir Efendi (Kastamonu) yapmış olduğu konuşmada mülki taksimatın birbiriyle olan ilgisizliği nedeniyle hükümetin vilayetlerde komisyonlar kurarak çalışma yaptığını ve güzel sonuçların alınması

[911] *1333-1334 Sene-i Maliye, Salname-i Devlet-i Osmaniye*, Altmış Sekizinci Sene, Hilal Matbaası, Dersaadet, 1334, s.476-817.
[912] *A.e.*, s.817.

beklenirken başarı sağlanamadığını dile getirmiş; vilayetlerde en fazla sıkıntıya devletin işlerini layıkıyla yapamamasının neden olduğunu sözlerine eklemiştir. Mülki taksimat yapılırken halkın işlerini rahatlıkla halledebilmesi için bir idari birimin merkeze olan konumunun ve merkeze gidiş süresinin belirleyici olması gerektiğini önermiştir. İsmail Mahir Efendi ayrıca vilayetlerin sınırlarının biçimsiz olmasından, adli ve asayiş konularında sıkıntı yaşandığından yakınmıştır. Bunların çözülmesi için vilayet kanunu çıkarıldığını ancak sorunların çözülemediğini anlatmıştır. Sorunların çözülmesi için ilk olarak sancakların "umumi müstakil sancak" yapılmasını ve idari birimlerin üçe ayrılmasını talep etmiştir. Yani vilayet, liva, kaza, nahiye birimlerinden birinin çıkarılmasını teklif etmiştir. İsmail Mahir Efendi idari birimde yapılmasını istediği değişiklikleri şu şekilde ifade etmiştir:

"…Bendeniz, gerek tasarruf için, gerek memleketin hüsn-ü idare olunması için teklif ediyorum ve elhamdülillah ara sıra görüyorum ki, bazı Sancakları Müstakil yaptılar, şimdi de (Departman) usulü yapınız, yani umumi Müstakil Sancak. Eğer böyle yaparsanız, Valilere birçok para vermekten kurtulursunuz. Bir de bu vilayetlerin hududu ufalır. Vali olacak adam, az zaman zarfında vilayetin hemen her tarafım dolaşır ve inzibatı da temin etmiş olur. Her hususta kolaylaşmış olur. Antalya, Bolu, Menteşe müstakil oldu ve zannediyorum ki bu her yerde de olur. Burada birçok tasarruflar da olur. Vali maaşından kurtulacağız. Bunun için biz de dereceyi üçe indirelim. Çünkü biz ağzımıza lokmayı ters veriyoruz. Vilayet olduktan sonra, livaya ne lüzum var? Vilayetleri ufaltırız, isterseniz sancak deyin, isterseniz liva deyin, ismi ne olursa olsun kazalara isterseniz liva deyiniz, nahiyelere de kaza; fakat teşkilatı iyi yapınız. Bir de, nahiyelerde bulunan nahiye müdürünün elinde hiçbir salahiyyet olmadığı için bugün kâffesi bostan korkuluğu gibi hiçbir iş göremiyorlar… [Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in iş bilen nahiye müdürleri olduğu yönündeki itirazından sonra] iş görenler, şahsi teşebbüse malik olan hamiyyetli adamlardır, korkak değildirler, vatanperverdirler, çalışırlar, iş görürler. Fakat bendeniz diyorum ki, bunların selahiyyetlerini artık, hükümet bir nizamname mi yapacak, talimatname mi yapacak, ne yapacaksa yapsın; fakat hal-i hazırda; yani böyle bir selahiyyet kendilerine verilmezse, bunlardan zerre kadar bir fayda görülmez, bostan korkuluğundan hiçbir farkı olmaz. Tıpkı nahiye nüvvabı gibi, nahiye nüvvabının da zerre kadar faydası yoktur…"[913] Buradan yola çıkarak tasarruf yapılabileceği üzerinde de durmuştur.

1864, 1871 Vilayet Nizamnamelerinden sonra II. Meşrutiyet Devri'nde idareye ilişkin en kapsamlı kanun, 26 Mart 1913 tarihinde *İdare-i Umumi-i Vilayet*

[913] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:32, C:2, s.195.

Kanun-ı Muvakkati adıyla yürürlüğe girmiştir. Hükümet tarafından "geçici" statüsünde yürürlüğe konulan bu kanun 2 kısım ve 149 maddeden meydana gelmektedir. Yasa, *Vilayet Genel İdaresi* ve *Vilayet Özel İdaresi* olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. Kanunun "mukaddeme" bölümünde Kanun-ı Esasi'nin 108. maddesine atıf yapılarak vilayetlerin tevsi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif usulüne göre idare edileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca her memurun yetkisi dairesinde görevini yapmakla yükümlü ve memuriyeti müddetince bütün yaptıklarından sorumlu olduğu belirtilmektedir.[914] Nuray Ertürk Keskin, tevsi-i mezuniyet kavramını şu şekilde açıklamaktadır:

"Bir bakana ait yetkinin, kanunun öngördüğü sınırlar içerisinde vali ya da mutasarrıfa bırakılması tevsii mezuniyet demektir. Fransızca deconcentration teriminin karşılığı olarak kullanılan ve günümüz diline yetki genişliği olarak çevrilen bu ilkenin, yalnızca memurlara ilişkin bir ilke olduğunu buna karşılık tefrik-i vezaif ilkesinin halkla ilgili olduğu söylenmiştir…" Nuray Ertürk Keskin, 1912 tarihinde Vilayet İdare Kanunu hazırlayan Encümen'in raporunu kaynak göstererek tefrik-i vezaifin tanımını ise şu şekilde yapmaktadır:

"…bir devlette hükümetin üstlendiği görevleri önem derecesine göre belirli parçalara ayırmak bunlardan bir bölümünü hükümet merkezine vermek, geri kalanını ise vilayetlere ve belediyelere bırakmak…"[915]

1913 İdare-i Vilayet Kanununun birinci kısmı olan vilayet genel idaresi ayrımında, idari taksimat ve vilayet memurları ve onların görevlerine ayrılmıştır. Ülke toprakları belirgin bir şekilde; vilayet, liva, kaza, nahiye ve karye şeklinde taksimata tabi tutulmuştur. 1871 Vilayet Nizamnamesi'nden sonra Osmanlı Devleti'nde meydana getirilen "elviye-i gayr-i mülhakalar" liva (müstakil liva) olup, vilayet statüsünde kabul edilen yerlere denilmiştir. Gayr-i mülhak livalarda görevli mutasarrıf, vali gibi doğrudan merkeze bağlanmıştır. Kudüs, Kocaeli, Şehrizor gibi livalar adı geçen idari biçimde yönetilen bölgeler arasında gösterilebilir.[916] 1913 İdare-i Umumi-i Vilayat Kanunu ile elviye-i gayr-ı mülhakalar vilayet hükmünde

[914] "İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati", *Düstur*, 13 Mart 1329, Tertip: 2, Cilt: 5, Numara: 120, s.186. Ayrıca bkz.: "İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati", *Takvim-i Vekayi*, 15 Mart 1329, nu.: 1414; Cenk Reyhan, "Bir Belge-Yerel Yönetim Metinleri (XX), 1913 Tarihli Vilayat Genel İdaresi Geçici Kanunu", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.9, S.1, Ocak 2000, s.131.
[915] Nuray Ertürk Keskin, *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*, Tan Kitabevi Yayınları, 1. Basım, Ankara, s.226.
[916] Ali Akyıldız, "Osmanlılar", *D.İ.A.*, s.508.

kabul edilmiştir.[917] Vilayet memurlarının görevleri yeniden ele alınırken, valilerin sorumlulukları arttırılmış ve daha güçlü hale getirilmiştir. Livalarda mutasarrıf ve liva memurlarının, kazalarda ise kaymakam ve kaza memurlarının görevleri belirlenmiştir. İdari taksimat içerisinde ilk kez vilayet merkezlerinde olmak üzere merkez liva teşkilatı oluşturulmuştur.[918]

Kanun ile yeni bir mülki teşkilatın nasıl yapılacağı da açıklanmıştır. Liva ve kaza merkezlerinin değiştirilmesi, sınır düzenlenmesinin yapılması, kaza ve nahiyelerin bağlı olduğu yerlerden ayrılması ve başka bir merkeze bağlanması hüküm altına alınmıştır. Bahsedilen düzenlemelerin yapılabilmesi için meclis-i umumi kararı, Dâhiliye Nezaretinin onayı ve padişah iradesi aranmıştır. Yeniden karye ve mahalle oluşturulması ve bunların aynı kaza içerisinde bir nahiyeden ayırıp, başka birine bağlanması durumunda meclis-i umumi kararı gerekli olmakla birlikte Dâhiliye Nezaretine bilgi verilmesi istenmiştir. Yeni nahiyelerin kurulması ve idaresinin ise "kanun-ı mahsus" ile belirlenmesi şartı getirilmiştir.[919]

Vilayet idare meclisleri de kanunda yerini alarak; vilayet, liva ve kaza idare meclisleri kurulmuş ve bunların yetkileri yasalaşmıştır. İdare meclislerinin, vilayetlerde valinin ve vali muavinin başkanlığında; naib, defterdar, mektupçu, maarif müdürü, nafıa sermühendisi, ziraat müdürü, müftü, ruhani reisler ve seçilmiş üyelerden meydana gelmesi hüküm altına alınmıştır. Livalarda mutasarrıfın başkanlığı altında; naib, muhasebeci, tahrirat müdürü, nafıa mühendisi, ziraat memuru, müftü, ruhani reisler ve seçilmiş üyelerden oluşacağı dile getirilmiştir. Kazalarda ise kaymakamın başkanlığında; naib, mal müdürü, tahrirat kâtibi, müftü, ruhani reisler ve seçilmiş üyelerin bulunduğu idare meclisinin varlığı yasalaşmıştır.[920] İdare meclisleri memurların yargılanması, her türlü mal alım satımı, kanun ve nizamnameler çerçevesinde; sözleşmelerin tayin şartlarına uygunluğunun kontrol edilmesi, askeri gelirlerin, vergilerin müzayede ve ihale edilmesinden sorumludur. Ayrıca emanette kalan malların idaresi, hazineye ait ormanlardan nizamına uygun bir şekilde elde edilen kerestenin açık arttırma ile satılması, hükümete ait taşınır ve taşınmaz malların bakımı ve korunması, kabristan yerlerinin

[917] Cenk Reyhan, "Bir Belge-Yerel Yönetim Metinleri (XX), 1913 Tarihli Vilayat Genel İdaresi Geçici Kanunu", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, s.132. Ayrıca bkz.: Nuray Ertürk Keskin, *a.g.e.*, s.230.
[918] Yüksel Kaştan, *a.g.e.*, s.86. Ayrıca bkz.: Nazım Kartal, *a.g.e.*, s.19.
[919] Cenk Reyhan, "Bir Belge-Yerel Yönetim Metinleri (XX), 1913 Tarihli Vilayat Genel İdaresi Geçici Kanunu", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, s.132.
[920] *A.e.*, s.139.

kurulması, mahalli dairelerce gerekli görülecek suyollarının incelenmesi ve kanunların ve nizamnamelerin kendisine verdiği diğer görevlerle ilgili kararların kullanılması yetkisine sahiptir.[921] Kanun ile vilayet idare meclislerinin, meclis-i umumi ile vilayet encümenin işlerine müdahale edemeyeceğini belirtmiştir. Liva ve kaza meclislerinden kendilerine gelen kararları inceleme yetkileri bulunurken, vilayet idare meclislerinden gelen kararları inceleme yetkisine sahip makam olarak Şura-yı Devlet gösterilmiştir.[922]

Kanunla, vilayet umumi meclislerinin oluşturulması da düzenlenmiş, meclislerin kazalarda bulunan her 12000 erkek nüfusa bir üye şeklinde seçilmesi ve yılda bir kez 40 gün süre ile toplanmasına karar verilmiştir. Vilayet Umum Meclisine gelenlerin, son Meclis-i Mebusan seçimlerindeki ikinci seçmenlerle, kaza ve belediye meclisi üyeleri tarafından seçilmesi hüküm altına alınmıştır. Bu meclisler ayrıca kendi içerisinden seçecekleri 4 üye ile *Vilayet Encümenini* meydana getirecektir. Meclis-i Umumi üyelerinin adedinin 8'den aşağı olduğu yerlerde ise encümenlerin 2 üyeden oluşacağı belirtilmiştir.[923]

1913 yılında yürürlüğe giren idare kanununun ikinci kısmı yukarıda da ifade edildiği gibi Vilayet Özel İdaresine ayrılmıştır. Adı geçen kurum yasada yer alan şekliyle, vilayet taşınır ve taşınmaz malların tasarrufuna ve kanun ile belli ve sınırlı yetkilere sahip bir "şahs-ı manevi" olarak nitelendirilmiştir. Bu şekilde vilayet idare meclislerine tüzel kişilik verilmiştir. Vilayet işlerini idare etmek, menfaatlerini korumak ve onu temsil etmek görevi vali, meclis-i umumi ve vilayet encümeninin sorumluluğunda olduğu ifade edilmiştir. Mahalli idarelerin kontrolü ve sorumluluklarının yerine getirilmesi işi özel idarelere bırakılmıştır. Böylece vilayet idaresinin taşraya kadar uzanan idari görevleri vilayet umum meclislerine verilirken, mahalli hizmetler ve vilayetlere ait paranın sarfedilmesi yetkisi vilayet özel idaresine verilmiştir.[924] Vilayet özel idarelerinin yetki çerçevesini belirleyen hükümet yasayla; meclis-i umumilerin nasıl ve kimlerden oluşacağını, seçilme şartlarını, meclisin kararlarını ne şekilde alacağını, kanunların ilan edilme sürecini, meclis gündemine nasıl karar verileceği gibi konuları da hüküm altına almıştır.

[921] *A.e.*, s.140. Ayrıca bkz.: Nuray Ertürk Keskin, *a.g.e.*, s.228.
[922] *A.e.*, 140. Ayrıca bkz.: Nazım Kartal, *a.g.e.*, s.20.
[923] *A.e.*, 150. Ayrıca bkz.: Nuray Ertürk Keskin, *a.g.e.*, s.228.
[924] *A.e.*, s.141-142. Ayrıca bkz.: Nazım Kartal, *a.g.e.*, s.20.

2.1. Nahiye Teşkiline Dair Düzenlemeler

1913 tarihli vilayet idare kanunun çıkmasından sonra İttihat ve Terakki tarafından idari alanda düzenlemeler yoğunlaşmıştır. Bu anlamda gerçekleştirilenler içerisinde nahiye teşkilatının yeniden düzenlenmesi öne çıkmaktadır. *Tanin* gazetesinde 20 Mart 1914 tarihinde yayınlanan bir yazıda nahiyelerin sayısının ihtiyacı karşılayamamasından ötürü bu tür çalışma yapıldığı dile getirilmiştir. Gazetede nahiyelerin sayısının 832, bütçeye maliyetinin ise 8.691.800 kuruş olduğu bilgisine yer verilmiştir. Bütçede yer alan nahiye kâtipliği makamı kaldırılarak tasarruf sağlanırken onların görevlerinin nahiye müdürlerine devredilmesi kararlaştırılmış ve müdürlerin maaşına bir miktar zam yapılmıştır. Ayrıca nahiyelerin sayısının 950 olacağı vurgulanmıştır. Yapılması hedeflenen düzenleme ile nahiyelerin ve müdürlerin maaşı artırılmakla birlikte 239.800 kuruş tasarrufun meydana gelmesi ve bu parayla 7-8 kaza kurulması ve bazı kazaların da livaya çevrilmesine çalışılacağı belirtilmiştir.[925]

Yukarıda anlatılan amaçlar doğrultusunda 20 Nisan 1914 tarihinde nahiye teşkilatında düzenleme yapılarak nahiye kâtiplikleri kaldırılmış[926] ve bazı nahiyeler lağvedilerek, yeni bir düzenleme gerçekleştirilmiştir.[927] *Nevahi Kâtipliklerinin Lağvı ve Nevahi-i Mevcudenin Dokuz Yüz Elliye İblağı ve Mesarifatı Hakkında Kanun-ı Muvakkat* ile Edirne Vilayeti'ne bağlı Dimetoka, Uzunköprü, Kırkkilise, Tekfurdağı, Malkara, Gelibolu, Keşan merkez nahiyeleri kaldırılmıştır.[928] 118 nahiye teşkil edilirken diğer nahiyeler sınıflandırılmaya tabii tutulmuştur. Nahiyelerin toplam sayısını 950 olarak gösteren kanun, bunlardan 100'ünü 1. sınıf, 300'ünü 2. sınıf, 550'sini ise 3. sınıf şeklinde kategorize etmiştir. Ayrıca nahiye müdürlerinin maaşları da yasaya uygun olarak sınıflandırma esasına göre belirlenmiştir. Buna göre; 1., 2., 3. sınıf nahiye müdürlerine sırasıyla; 1000, 800 ve 600 kuruş maaş verilmesi hükme bağlanmıştır. Diğer yandan kanun gereğince her nahiyeye 60 kuruş maaşla birer odacı tayin edilmiştir.[929]

---

[925] "Nahiye Teşkilatı", *Tanin*, 20 Mart 1914, nu.: 1886, s.1.
[926] Nahiye Katipliğinin kaldırılmasına dair bkz.: "Nahiye Katipleri", *Tanin*, 29 Mart 1914, nu.: 1890, s.3.
[927] Kanun-ı muvakkatin hazırlandığına dair bkz.: "Nevahi Kanunu", *Tanin*, 19 Nisan 1914, nu.: 1911, s.2.
[928] Edirne'de ismi geçen merkez nahiyelerin lağvedilmesine dair bkz.: "Edirne Merkez Nahiyeleri", *Tanin*, 29 Mart 1914, nu.: 1890, s.3.
[929] "Nevahi Katipliklerinin Lağvı ve Nevahi-i Mevcudenin Dokuz Yüz Elliye İblağı ve Mesarifatı Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 7 Nisan 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 251, s.511-512.

Geçici kanun halinde yürürlüğe giren ve nevahi kâtipliği makamının kaldırılmasını ve buna bağlı olarak yeni nahiyeler kurulmasını öngören kanun, 29 Haziran 1914 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kuruluna gelmiştir.[930] Burada ilk sözü Seyit Ahmet El Kebsi Efendi (San'a) almıştır. Kanun layihasını Yemen üzerinden değerlendiren Seyit Ahmet El Kebsi Efendi, nevahi kâtipliğinin kaldırılmasının doğru olmayacağına vurgu yapmış ve nahiye müdürlerinin meşihat makamından geldiğinden mali ve idari konularda yetersiz olduklarını dile getirmiştir. Nahiye müdürlerinin bu eksikliklerinin nahiye kâtipleri tarafından doldurulduğunu ifade ederek kanunun aleyhinde beyanatta bulunmuştur. Kendisine cevap vermek üzere kürsüye gelen Dâhiliye Nazırı Talat Bey, nahiye kâtipliği makamını kaldırmalarındaki amacın buradan tasarruf edilen para ile yeni nahiyeler meydana getirmek olduğunun altını çizmiştir. Talat Bey ayrıca kendilerine Yemen'den böyle bir şikâyetin ulaşmadığını da belirterek, Seyit Ahmet El Kebsi Efendi'nin nahiye kâtipliğine dair sözlerini dikkate alacaklarını sözlerine eklemiştir. Sonrasında sözü Mehmet Şefik Efendi (Bayezid) almıştır. Ona göre kanun ile nahiye kâtipliğini kaldıran hükümet, ihtiyaç duyup yeniden teşkil edecektir. Nahiye müdürlerinin siyasi, idari ve askeri pek çok işle meşgul olduklarını, halkın şikâyetleri ile uğraşamadıklarını üzerinde durmuş ve nahiye kâtiplerinin halkla ilgilendiğinin altını çizmiştir. Onlara duyulan ihtiyaç nedeniyle adı geçen makamın kaldırılmamasını istemiştir.[931] Kanun aleyhine beyanatta bulunanlardan biri de Mehmet Nuri Efendi'dir (Zor). Mehmet Nuri Efendi de kendisinden önce söz alan mebuslar gibi nahiye kâtipliğinin kaldırılmamasını talep etmiştir. O, ismi geçen makam aracılığıyla halkın işleriyle daha fazla ilgilenildiğine vurgu yapmış, gerekirse nahiye müdürleri ve odacıların maaşından kesinti yapılarak nahiye kâtipliğinin kalması yönünde açıklama yapmıştır. Görüşmeler sırasında tekrar kürsüye gelen Dâhiliye Nazırı Talat Bey, ülke topraklarının genişliğinden bahsederek, pek çok yerde nahiye teşkilatı bulunmadığını, elde edilecek gelirle en azından yeni nahiyeler oluşturulacağını

Ayrıca bkz.: "Nevahi Katipliklerinin Lağvı ve Nevahi-i Mevcudenin Dokuz Yüz Elliye İblağı ve Mesarifatı Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 11 Nisan 1330, nu.: 1797; "Nevahi Teşkilatı", *Tanin*, 21 Nisan 1914, nu.: 1913, s.2; *BOA. DH.EUM.LVZ.* 20/120 1332.C.25 (Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen ve nahiyeler teşkilatı hakkındaki değişikliğe ilişkin yazı); *BOA. DH.İ.UM.EK.* 87/58 1332.C.02 (Dâhiliye Nezareti'nden nahiyeler teşkilatındaki değişikliklerin ilgili yerlere gönderilmesi hakkında yazı)

[930] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:23, C:1, s.528. Meclis-i Mebusan'da görüşmelerine başlanan kanun layihasının Encümenlerden gelen gerekçeli kararı için bkz.: "Kanun-ı Muvakkat Suretidir", *Meclis-i Mebusan*, D:3, İ.S: İçtima-i Fevkalade, nu.: 90, s.1.

[931] *A.e.*, s.529.

anlatmıştır. Sonrasında bütçenin de imkânı dâhilinde bütün memurlarıyla nahiye teşkil edeceklerini ve kâtiplikleri de yeniden açabileceklerini belirtmiştir.[932]

Kanun hakkında söz alanlar arasında Abdullah Azmi Efendi (Kütahya) de bulunmaktadır. Birinci maddeye atıfta bulunan Abdullah Azmi Efendi, madde ile nahiyelerin sayılarının sınırlandırıldığını dile getirmiş, lağvedilecek nahiye kâtiplikleri ile kanunda belirtilen nahiyelerin sayısının arttırılmasını istemiştir. İsmail Mahir Efendi (Kastamonu) ise nahiye kâtipliği görevinin genellikle yetersiz memurlar tarafından yürütüldüğü, onların okuma yazma bilmediklerini anlatmıştır. Bu yüzden kaldırılmasını talep etmiştir. Nahiye müdürlüğü görevine de değinen İsmail Mahir Efendi, nitelikli memurlar arasından ismi geçen göreve atama yapılması gerektiğini ve hatta bir Nahiye Müdürü Mektebi kurulmasını önermiştir. Kanun layihası hakkında yapılan eleştiri ve önerilere yanıt veren Dâhiliye Nazırı Talat Bey, bundan sonra nahiye müdürlerinin Mülkiye Mektebi veya yüksek okul mezunları arasından tayin olunacağını, ayrıca nahiye müdürü yetiştirmek için okul açmanın ise gereksiz olduğunu ifade etmiştir.[933]

Yapılan görüşmelerin ardından 1. madde kabul edilmiştir. Kanun layihasının diğer maddeleri de onaylanarak Meclis-i Mebusan'da ilk görüşmeleri tamamlanmıştır.[934] Kanun layihasının ikinci görüşmelerine 9 Temmuz 1914 tarihinde yapılmıştır.[935] Yapılan görüşmeler sırasında Mehmet Nuri Efendi (Zor) değişiklik yapılmasını istemiştir. Ona göre aylık 60 kuruş tahsisat alan odacılar kaldırılmalı ve onun yerine ihtiyaç olunan nahiyeler kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Onun bu görüşüne Mehmet Ömer Vehbi Bey (Karesi) ve Rıza Paşa (Karahisar-ı Sahip) karşı çıkarken, Meclis'te yapılan oylamamın ardından Mehmet Nuri Efendi'nin teklifi reddedilmiştir. Bununla birlikte kanun layihasının ikinci görüşmeleri tamamlanarak Meclis-i Mebusan'daki tartışmalara son verilmiştir.[936] Adı geçen kanun 2 Ağustos 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[937]

---

[932] *A.e.*, s.529-530.
[933] *A.e.*, s.530.
[934] *A.e.*, s.531.
[935] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:29, C:2, s.88.
[936] *A.e.*, s.88-89.
[937] "Nevahi Katipliklerinin Lağvı ve Nevahi-i Mevcudenin Dokuz Yüz Elliye İblağı ve Mesarrifatı Hakkında Kanun", *Düstur*, 20 Temmuz 1330, nu.: 494, s.1055. Ayrıca bkz.: "Nevahi Katipliklerinin Lağvı ve Nevahi-i Mevcudenin Dokuz Yüz Elliye İblağı ve Mesarrifatı Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 19 Ağustos 1330, nu.: 1922.

İttihat ve Terakki hükümeti belirlenen ilkeler dâhilinde idari ve mülki değişiklikler yapmıştır. Bu anlamda Meclis-i Mebusan'da görüşülen kanunlardan biri Zor Livası'nda yapılacak idari değişikliğe dairdir. 1 Kasım 1913 tarihinde geçici kanun olarak yürürlüğe girmiş[938], Meclis-i Mebusan'daki görüşmelerine 15 Haziran 1914 tarihinde müstaceliyet kararıyla başlanmıştır.[939] Yapılan görüşmeler neticesinde adı geçen livaya ilişkin değişiklikler kabul edilmiştir. Kesre ve Marat karyelerinde 2. sınıftan birer nahiye kurulmuştur.[940]

Meclis-i Mebusan tarafından yapılan değişiklikler arasında Bitlis Merkez Kazası içerisinde gerçekleştirilmiştir. Hükümetin, 21 Eylül 1913 tarihinde geçici kanun hükmünde yürürlüğe koyduğu[941] ve Tatvan Karyesini 1. sınıf nahiye statüsüne kavuşturan kanun, 15 Haziran 1914 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşülmüş, aynı tarihte müstaceliyet kararı ile birlikte kabul edilmiştir. [942] Kanun tasarısı 23 Temmuz 1330 tarihinde yasalaşmıştır.[943] Bu kararın alınmasındaki gerekçe olarak Van Gölü civarında bulunan Müslüman ahali ile Ermeniler arasındaki sorunlar gerekçe gösterilmiştir. Bölgede 20'den fazla Ermeni köyünün bulunduğu belirtilen yazıda Gevaş Kazası'ndan bir takım silahlı Ermenilerin geçiş güzergâhında olması ve

---

938 "Zor Livası Dâhilinde Kesre ve Marat Karyelerinde İkinci Sınıftan Birer Nahiye Teşkili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 19 Teşrin-i Evvel 1329, Tertip: 2, Cilt: 5, Numara: 339, s.868. "Zor Livası Dâhilinde Kesre ve Marat Karyelerinde İkinci Sınıftan Birer Nahiye Teşkili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 22 Teşrin-i Evvel 1329, nu.: 1631.

939 *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.284. Kanun-ı Muvakkatin Meclis-i Mebusan'da kabulü hakkında ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 16 Haziran 1914, nu.:6221, s.3.

940 "Zor Livası Dâhilinde Kesre ve Marat Karyelerinde İkinci Sınıftan Birer Nahiye Teşkili Hakkında Kanun", *Düstur*, 10 Temmuz 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 438, s.966. Ayrıca bkz.: "Zor Livası Dâhilinde Kesre ve Marat Karyelerinde İkinci Sınıftan Birer Nahiye Teşkili Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 3 Ağustos 1330, nu.: 1909; "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 16 Haziran 1914, nu.: 8889, s.2; "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 16 Haziran 1914, nu.: 1969, s.3; *A.} DVN.MKL.* 58-A/101 1332.Ş.30 (Kesre ve Marat Nahiyelerinde 2. sınıftan birer nahiye kurulmasına dair yazı); Kanun layihasının Meclis-i Ayan'da kabul edilmesine dair bkz.: *BOA. İ.MLU.* 7/17 1332.Ş.30 (Meclis-i Ayan'ın kanun layihasını kabul ettiğine dair kararname ve aynı kararın Sadaret makamına bildirilmesine dair 14 Temmuz 1914 tarihli yazılar)

941 "Bitlis'in Merkez Kazasına Muzaf Tatvan Karyesi Birinci Sınıf Nahiyeye Tahvili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 8 Eylül 1329, Tertip: 2, Cilt: 5, Numara: 279, s.762. Ayrıca bkz.: "Bitlis'in Merkez Kazasına Muzaf Tatvan Karyesi Birinci Sınıf Nahiyeye Tahvili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 10 Eylül 1329, nu.: 1589.

942 *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.284. Kanun-ı Muvakkatin Meclis-i Mebusan'da kabulü hakkında ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 16 Haziran 1914, nu.:6221, s.3; "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 16 Haziran 1914, nu.: 1969, s.3; *BOA. A.} DVN.MKL.* 58-A/105 1332.Ş.30 (Kanun layihasının Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da görüşülmesine dair yazı)

943 "Bitlis'in Merkez Kazasına Muzaf Tatvan Karyesi Birinci Sınıf Nahiyeye Tahvili Hakkında Kanun", *Düstur*, 10 Temmuz 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 441, s.969. Ayrıca bkz.: "Bitlis'in Merkez Kazasına Muzaf Tatvan Karyesi Birinci Sınıf Nahiyeye Tahvili Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 4 Ağustos 1330, nu.: 1910.

Tatvan'ın da bölgede bir merkez şeklinde nitelendirilmesi nedeniyle, asayişi temin edebilmek için idari düzenleme yapılmasının kararlaştırıldığı ifade edilmektedir. Belge ile ayrıca telgraf hattının Tatvan'a kadar uzatılması istenmiştir.[944]

Nahiye teşkil edilen bir diğer bölge de Kütahya Sancağı'dır. Adı geçen sancağa bağlı Gümüş ma'a Armuteli nahiyesinin Gümüş kısmına 2. sınıftan bir nahiye kurulması 16 Ekim 1913 tarihli geçici kanunla yürürlüğe girmiştir.[945] Kanun, 15 Haziran 1914 tarihinde Meclis-i Mebusan gündemine gelmiş[946] ve 23 Temmuz 1914 tarihinde kanunlaştırılmıştır.[947]

2.2. Kaza Teşkiline Dair Düzenlemeler

İttihat ve Terakki nahiye idari biriminin yanı sıra kaza idari biriminin yeniden teşkili ve sayısını arttırılması doğrultusunda çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bunlardan biri Van Vilayeti'nde gerçekleştirilen düzenlemedir. Van Vilayeti'nin Bargiri Nahiyesi'ne bağlı Muradiye, Nurdüz Nahiyesinin Mamuretü'r-Reşat isimleriyle 1. sınıf kaza statüsüne getirilmeleri şeklindeki yasa tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarı 21 Haziran 1913 tarihinde geçici kanun olarak yasalaştırılmıştır.[948] 1 Temmuz 1914 tarihinde Meclis-i Mebusan genel kurulunda görüşülen ve müstaceliyet kararı

---

[944] *BOA. DH.İD.* 202/6 1332.L.6 (Bitlis Vilayeti'den Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 6 Ağustos 1913 tarihli ve 3558 numaralı yazı)

[945] "Kütahya Sancağı Merkezinde Merbut "Gümüş ma'a Armuteli" Nahiyesinin Gümüş Kısmında 2. Sınıftan 'Gümüş' Namıyla Bir Nahiye Teşkili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 3 Teşrin-i Evvel 1329, Tertip: 2, Cilt: 5, Numara: 318, s.833. Ayrıca bkz.: "Kütahya Sancağı Merkezinde Merbut "Gümüş ma'a Armuteli" Nahiyesinin Gümüş Kısmında 2. Sınıftan 'Gümüş' Namıyla Bir Nahiye Teşkili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 6 Teşrin-i Evvel 1329, nu.: 1615.

[946] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.283. Kanun-ı Muvakkatin Meclis-i Mebusan'da kabulü hakkında ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 16 Haziran 1914, nu.:6221, s.3; "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 16 Haziran 1914, nu.: 8889, s.2; "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 16 Haziran 1914, nu.: 1969, s.3.

[947] "Kütahya Sancağı Merkezinde Merbut "Gümüş ma'a Armuteli" Nahiyesinin Gümüş Kısmında 2. Sınıftan 'Gümüş' Namıyla Bir Nahiye Teşkili Hakkında Kanun", *Düstur*, 10 Temmuz 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 447, s.970. Ayrıca bkz.: "Kütahya Sancağı Merkezinde Merbut "Gümüş ma'a Armuteli" Nahiyesinin Gümüş Kısmında 2. Sınıftan 'Gümüş' Namıyla Bir Nahiye Teşkili Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 4 Ağustos 1330, nu.: 1910; *BOA. A.} DVN.MKL.* 58-A/102 1332.Ş.30 (Kanun layihasının Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da görüşülmesine dair tarihlerin yer aldığı yazı); *BOA. İ.MLU.* 7/15 1332.Ş.30 (Kanun Layihasının Meclis-i Ayan'da kabul edilmiş olduğuna dair 14 Temmuz 1914 tarihli kararname ve aynı tarihli Meclis-i Ayan'dan Sadaret makamına yazılan yazı)

[948] "Bargiri Nahiyesi'nin Muradiye ve Nurdüz Nahiyesinin Mamuret'ül-Reşat Tevsimiyle Birinci Sınıf Kazaya Tahvilleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 8 Haziran 1329, Tertip: 2, Cilt: 5, Numara: 210, s.516. Ayrıca bkz.: "Bargiri Nahiyesi'nin Muradiye ve Nurdüz Nahiyesinin Mamuret'ül-Reşat Tevsimiyle Birinci Sınıf Kazaya Tahvilleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 12 Haziran 1329, nu.: 1503.

bulunan kanun tasarısı aynı tarihte kabul edilmiştir.[949] Ardından 26 Temmuz 1914 tarihinde yürürlüğe konulmuştur.[950]

İdari bakımdan statüsü değiştirilen bölgelerden biri de Van Vilayeti'ne bağlı olan Beytüşşebab nahiyesidir. Adı geçen nahiye hükümet tarafından 7 Ocak 1914 tarihinde geçici kanunla kazaya dönüştürülmüştür.[951] Geçici kanun layihası 15 Haziran 1914 tarihinde Meclisin gündemine getirilmiştir.[952] Müstaceliyet kararı alınması ve ardından yapılan görüşmeler neticesinde kanun kabul edilmiş[953] ve yasalaştırılmıştır. [954] Beytüşşebab Nahiyesinin kazaya dönüştürülmesi hakkında Van Valisi Tahsin Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine yazılan bir telgrafnamede bu durumun gerekçesi açıklanmıştır. Tahsin Bey, Beytüşşebab'ın kaza olmasının "farz-ı ayn" hükmünde olduğunu vurgulamış; nüfusu, topraklarının genişliği, gelirlerinin yüksekliği, kaza olunması için bu bölgeyi öne çıkaran faktörler olarak sıralamıştır. Ayrıca Şırnak nahiyesinin de kazaya dönüştürülmesi ile Hilal ve Geliguyan gibi zararlı faaliyetleri görülen aşiretlerinin buraya bağlanacağı[955] ve bölgede hükümetin otoritesinin kesin manada sağlanacağı düşünülmüştür. [956]

İdari taksimat açısından çıkarılan bir diğer kanun ise 21 Nisan 1914 tarihli *Musul Vilayeti Dâhilinde Zibar Nahiyesinin Kazaya Tahvili Hakkında Kanun-ı Muvakkat'*tır. Musul Vilayeti'ne bağlı ve nahiye statüsünde bulunan Zibar, kazaya

---

[949] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:24, C:1, s.550. Kanun-ı Muvakkatin Meclis-i Mebusan'da kabulü hakkında ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 2 Temmuz 1914, nu.:6237, s.4; "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 2 Temmuz 1914, nu.: 1985, s.4.

[950] "Van Vilayeti'nde Bargiri Nahiyesi'nin 'Muradiye' ve Nurdüz Nahiyesinin 'Mamuret'ül-Reşat' Tevsimiyle Birinci Sınıf Kazaya Tahvilleri Hakkında Kanun", *Düstur,* 17 Temmuz 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 417, s.936. Ayrıca bkz.: "Van Vilayeti'nde Bargiri Nahiyesi'nin 'Muradiye' ve Nurdüz Nahiyesinin 'Mamuret'ül-Reşat' Tevsimiyle Birinci Sınıf Kazaya Tahvilleri Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 12 Haziran 1329, nu.: 1503.

[951] "Van Vilayeti Dâhilinde Beytüşşebap Nahiyesinin Kazaya Tahvili Hakkında Kanun-I Muvakkat", *Düstur,* 25 Kanun-ı Evvel 1329, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 72, s.159. Ayrıca bkz.: "Van Vilayeti Dâhilinde Beytüşşebap Nahiyesinin Kazaya Tahvili Hakkında Kanun-I Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 30 Kanun-ı Evvel 1329, nu.: 1696.

[952] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.284.

[953] Kanun-ı Muvakkatin Meclis-i Mebusan'da kabulü hakkında ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 16 Haziran 1914, nu.:6221, s.3; "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 16 Haziran 1914, nu.: 1969, s.3; "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 16 Haziran 1914, nu.: 8889, s.2.

[954] "Van Vilayeti Dâhilinde Beytüşşebap Nahiyesinin Kazaya Tahvili Hakkında Kanun", *Düstur*, 10 Temmuz 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 446, s.973. Ayrıca bkz.: "Van Vilayeti Dâhilinde Beytüşşebap Nahiyesinin Kazaya Tahvili Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 5 Ağustos 1330, nu.: 1911.

[955] *BOA. DH.İD.* 149-2/9 1332.C.11 (Van Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 20168 numaralı ve 21 Ağustos 1913 tarihli telgraf)

[956] *BOA. DH.İD.* 149-2/9 1332.C.11 (Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 282 evrak ve 2455 kalem numaralı ve 21 Ağustos 1913 tarihli telgraf)

dönüştürülmüş, Barzan kariyesi merkez haline getirilmiştir.[957] Geçici kanunun 15 Haziran 1914 tarihinde Meclis-i Mebusan'da tartışılarak yasa haline gelmesi kabul edilmiş[958] ve 23 Temmuz 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[959]

Geçici kanun şeklinde yürürlüğe konulan yasalar arasında *Bitlis Vilayeti Dâhilinde Şırnak Nahiyesinin Birinci Sınıf Kazaya Tahvili Hakkında Kanun-ı Muvakkat* de bulunmaktadır. Yasa ile Şırnak Nahiyesi 1. sınıf kazaya dönüştürülmüştür.[960] Adı geçen kanun, 15 Haziran 1914 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kurulu gündemine gelmiştir. Mecliste gerçekleştirilen görüşmeler sırasında hem Musul Vilayeti'ne bulunan Zibar'ın hem de Bitlis Vilayeti dâhilinde yer alan Şırnak'ın kazaya dönüştürülmesine dair kanunlar, kazaların sınıfı konusunu gündeme getirmiştir. Zibar nahiyesinin kaza olması yönündeki hükümetin talebi ve Meclis-i Mebusan Dâhiliye Encümen'nin bu talebini kabul etmesi Salih Sadi Efendi (Musul) tarafından eleştirilmiş ve Zibar'ın da Şırnak gibi 1. sınıf kaza yapılmasını istemiştir.

Şırnak'ta görev mutasarrıf olarak görev yapan Mustafa Abdülhalik Bey (Renda), anılarında Şırnak'ta bulunan aşiretlerin aralarındaki mücadeleyi ve hükümete karşı olan davranışlarını anlatmaktadır. Burada öncelikle üzerinde durmuş olduğu husus asayiş sorunların giderilmesi ve hükümetin bölgedeki gücünü tesis

---

[957] "Musul Vilayeti Dâhilinde Zibar Nahiyesinin Kazaya Tahvili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 8 Nisan 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 252, s.512-513. Ayrıca bkz.: "Musul Vilayeti Dâhilinde Zibar Nahiyesinin Kazaya Tahvili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 11 Nisan 1330, nu.: 1797.

[958] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.286. Kanun-ı Muvakkatin Meclis-i Mebusan'da kabulü hakkında ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 16 Haziran 1914, nu.:6221, s.3; "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 16 Haziran 1914, nu.: 1969, s.3; "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 31 Kanun-ı Sani 1915, nu.: 2196, s.3.

[959] "Musul Vilayeti Dâhilinde Zibar Nahiyesinin Kazaya Tahvili Hakkında Kanun", *Düstur*, 10 Temmuz 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 449, s.976. Ayrıca bkz.: "Musul Vilayeti Dâhilinde Zibar Nahiyesinin Kazaya Tahvili Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 5 Ağustos 1330, nu.: 1911.

[960] "Bitlis Vilayeti Dâhilinde Şırnak Nahiyesinin Birinci Sınıf Kazaya Tahvili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 8 Nisan 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 271, s.573. Ayrıca bkz.: "Bitlis Vilayeti Dâhilinde Şırnak Nahiyesinin Birinci Sınıf Kazaya Tahvili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 21 Nisan 1330, nu.:1810. *BOA. DH.EUM.LVZ.* 20/92 1332.C.18 (Bitlis Vilayeti'ne bağlı Şırnak'ın kazaya dönüştürülmesine dair Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Şubesi Muharebe ve Tensikat Şubesi tarafından Levazım Memurluğu'na gönderilen 4 Mayıs 1914 tarihli kanun sureti); *BOA. DH.EUM.MEM.* 48/48 1332.C.20 (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muharebe ve Tensikat Şubesi tarafından Memurin Müdüriyet-i Alisine gönderilen 4 Mayıs 1914 tarihli evrak). Şırnak'ta kaza teşkil edilmesindeki en önemli sebeplerden biri bölgede bulunan aşiretlerin birbirleriyle mücadelesi, Hilal, Bedirhani gibi aşiretlerin hükümet aleyhine faaliyetler olduğu izlenmektedir. Hükümet kontrolünü sağlamak için idari teşkilatını geliştirmek istemiştir. *BOA. DH.İD.* 149-2/9 1332.C.11 (Umum Erkan-ı Harbiye Dairesi 4. Şubesi'ne Van'da bulunan 11. Şube Komutanı Cabir Paşa'dan gelen mektup sureti)

edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bunun yapılabilmesi için de Şırnak Nahiyesi'nin 1. sınıf bir kazaya dönüştürülmesi gerektiğini dile getirmektedir.[961]

İdari anlamda kazaları derecelendirmenin ve yeniden teşkil etmenin hükümete ait bir yetki olduğunu bir kez daha dile getiren Hasan Sezai Bey (Cebel-i Bereket), derecelendirmenin maaşları belirleme amacıyla yapıldığını ve bunda merkeze uzaklığın esas alındığını belirtmiştir. Sınıf tahsis edilmeyen kazaların ise hükümetçe takdir edilecek maaşları alacağını ifade etmiştir. Sonrasında Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey (Menteşe) ise hükümetin dâhiliye bütçesine bağlı olarak tahsisat ayırdığını, sınıf tayin edilmesi durumunda Meclisin yeniden bütçe arttırması gerekeceğinin altını çizmiştir. Kanun, hükümetin talebi yönünde Meclis tarafından kabul edilmiştir.[962] Ancak Şırnak'ın 1. sınıf kazaya çevrilmesini öngören kanunun görüşmeleri sırasında tartışma yeniden çıkarak Zibar'ın neden 1. sınıf kazaya dönüştürülmediği Fevzi Bey (Diyarbakır) tarafından sorulmuştur.

Meclis-i Mebusan'da söz alanlar arasında bulunan Mehmet Emin Efendi (Genç), Şırnak Nahiyesi'nin Cizre ve Eruh kazaları arasında yer alan bir bölge olduğunu vurgulamıştır. Boylamının 18 saat, enleminin ise 9-10 saat olan Şırnak'ın 120 köyden meydana geldiğini anlatmıştır. Aşiretlerin de uğrak yeri haline gelen bölgenin güvenlik sorunları yaşadığını belirtmiş ve bu tür sorunları ortadan kaldırmak için mahallin memurlarının da isteği ile kazaya dönüştürülmesini talep etmiştir.[963]

Tekrar söz alan Hasan Sezai Bey, meselenin kendilerinin bir takdiri olmayıp hükümetin inisiyatifine bırakılmış bir mesele şeklinde nitelendirmiştir. Ardından söz alan Faris El-Huri Efendi ise kazaya dönüştürülecek Şırnak'ta kaç nahiye, karye ve mezra bulunduğunu, bunların kaza merkezinden uzaklığını ve devlete kazandırdığı gelirlerin miktarını açıklanmasını istemiştir. Hasan Sezai Bey tekrar söz alarak Encümen'in devlet ve milletin karşılıklı yararını göz önünde bulundurarak sınıflandırma meselesini hükümete neden bıraktıklarını şu şekilde dile getirmiştir:

---

[961] Mustafa Abdülhalik Renda, *Hatırat*, Yay. Haz.: Aytaç Demirci, Sabri Sayarı, Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2019, s.132-133.
[962] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.286. Kanun-ı Muvakkatin Meclis-i Mebusan'da kabulü hakkında ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 16 Haziran 1914, nu.:6221, s.3.
[963] *A.e.*, s.287.

"…Encümenin esas itibariyle kabul ettiği bir mesele, bir yerde ki hükümet yoktur ve bir yerde ki hükümetin vazifesini ifa edecek kuvvet mevcut değildir, bir yerde ki halk kendi ihtiyacat-ı medeniyyesini temin için hükümet nezdine, uzak yerlere gitmek mecburiyetindedir. Bu memleket için zarar ve hükümetin tahmil ettiği vazife esasına muhaliftir. Biz gördük ki bu teşkilat iki tarafın menfaatini temin hususuna hizmet ediyor. Oralarda adalet tevzi edilir, halk müstefid olur, teşkilat icra olunan yerlerde halk, devlete karşı mükellefiyyetini ifa eder, devlet de halka karşı olan vezaifini icra eyler. Bundan da mütekabilen iki taraf menfaattar olur. Sizin tarif ettiğiniz veçhile buraların nüfusu, varidatı, teşekkülatı arzıyyesi, mesafesi münasebeti, kariyerler arasındaki nisbeti ve sairesi hakkında malumat vermemizi arzu ediyorsanız, bu bizden muhall-i temennidir. Buna hiç imkân yoktur. Biz esas itibariyle kabul ettiğimiz ve kabulünü muvafık ve gayet musib gördüğümüz şekil, hükümetçe dairesi tayin edilen mahallerde devletin vazifesini ifa ve hakkını istifa edecek bir kuvvet ikame etmek ve bilmukabele halkı bu vazife ve kuvvetin ifasından müstefid kılmaktır…" Şırnak kazasının 1. sınıf kaza haline getirilmesi yapılan tartışmaların ardından onaylanmıştır.[964] Kanun, 23 Temmuz 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[965]

11 Mayıs 1914 tarihinde Kastamonu Vilayetinde yapılan bir düzenleme ile Gerze Nahiyesi 3. sınıf kazaya dönüştürülmüştür.[966] Meclis-i Mebusan'a 15 Haziran 1914'te gelen muvakkat kanun[967], 23 Temmuz 1914 tarihinde yasalaştırılmıştır.[968] Bu kanunu Meclis-i Mebusan'da aynı zaman diliminde gerçekleşen Antalya, Karesi

[964] *A.e.*, s.287. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 16 Haziran 1914, nu.: 1969, s.3; *BOA. A.} DVN. MKL.* 58-A/100 1332.Ş.30 (Şırnak'ın 1. Sınıf kazaya dönüştürülmesi hakkında Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan oturumlarını gösterir evrak)

[965] "Bitlis Vilayeti Dâhilinde Şırnak Nahiyesinin Birinci Sınıf Kazaya Tahvili Hakkında Kanun", *Düstur*, 10 Temmuz 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 450, s.977. Ayrıca bkz.: "Bitlis Vilayeti Dâhilinde Şırnak Nahiyesinin Birinci Sınıf Kazaya Tahvili Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 5 Ağustos 1330, nu.: 1911.

[966] "Kastamonu Vilayeti Dâhilinde Gerze Nahiyesinin Üçüncü Sınıf Kazaya Tahvili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 28 Nisan 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 292, s.658. Ayrıca bkz.: "Kastamonu Vilayeti Dâhilinde Gerze Nahiyesinin Üçüncü Sınıf Kazaya Tahvili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 28 Nisan 1330, nu.: 1810; *BOA. DH.EUM.LVZ.* 20/81 1332.C.15 (Sinop Sancağı'na bağlı Gerze'nin 3.sınıftan kazya dönüştürülmesine dair Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından yazılan 11 Mayıs 1914 tarihli kanun sureti); *BOA. DH.EUM.MEM.* 52/47 1332.C.23 (Sinop Sancağı'na bağlı Gerze'nin kazaya tahvili ile gerekli idari ve mülki kadroların oluşturulmasına dair 14 Ağustos 1914 tarihli belge); *BOA. DH.İD.* 204/19 1332.C.18 (Kastamonu Vilayeti'nin Sinop Sancağı'na bağlı Gerze Nahiyesi'nin kazaya dönüştürülmesi hakkında Sadaret makamından yazılan 636/137 numaralı ve 11 Mayıs 1914 tarihli kanun sureti)

[967] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.288. Kanun-ı Muvakkatin Meclis-i Mebusan'da kabulü hakkında ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam,* 16 Haziran 1914, nu.:6221, s.3. *BOA. A.} DVN.MKL.* 58-A/99 1332.Ş.30 (Kanun layihasının Meclis-i Mebusan'da görüşülmesine dair yazı)

[968] "Kastamonu Vilayeti Dâhilinde Gerze Nahiyesinin Üçüncü Sınıf Kazaya Tahvili Hakkında Kanun", *Düstur*, 10 Temmuz 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 451, s.978. Ayrıca bkz.: "Kastamonu Vilayeti Dâhilinde Gerze Nahiyesinin Üçüncü Sınıf Kazaya Tahvili Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 5 Ağustos 1330, nu.: 1911.

ve Menteşe idari birimlerinde yapılan değişiklikler izlemiştir. Hükümet tarafından kanun-ı muvakkat olarak yürürlüğe konulan değişiklikler, 9 Aralık 1916 tarihinde Meclis-i Mebusan'a gelmiştir. Burada ilk görüşmesi gerçekleştirilmiş ve 1. maddesinde Mehmet Vehbi Bey'in (Karesi) önerisi ile değişiklik yapılmak üzere tekrar Dâhiliye Encümeni'ne gönderilmiştir.[969] Mehmet Vehbi Bey, adı geçen yerlerdeki nahiye ve kura isimleri ile bağlı bulundukları idari yerlerin kanun layihasındaki cetvelde yazılı olduğunu ancak bir idari birimin bağlı olduğu yer ve isminin sadece idare-i umumiye-i vilayet kanunu gereğince "mecalis-i umumiye-i mahalliye" tarafından belirlenebileceğini söylemiştir. Kanun layihasının ilgili kısmında değişiklik yapılmasını istemiş, bu teklifi Meclis tarafından kabul edilmiştir. Sonrasında teklifin Antalya ve Menteşe sancakları için de geçerli olmasına karar verilmiştir.[970]

Yürürlüğe giren kanunlar arasında Ankara Vilayeti'ne bağlı Mecidiye Nahiyesi'nin kazaya dönüştürülmesi de yer almaktadır. Yasa, hükümet tarafından 10 Ekim 1914 tarihinde geçici kanun şeklinde yürürlüğe konulmuştur.[971] Meclis-i Mebusan gündemine 30 Ocak 1915 tarihinde gelen kanun yapılan tartışmaların ardından kabul edilerek[972], 6 Mart 1915 tarihinde yasalaştırılmıştır.[973] Kanunun ardından Mecidiye Kazası'nın merkezi Kırdök Karyesi olarak belirlenmiştir.[974]

---

[969] *MMZC*, Üçüncü İçtima Senesi, D:3, İ:10, C:1, s.107.
[970] *A.e.*, s.106.
[971] "Ankara Vilayeti Dâhilinde Mecidiye Nahiyesinde Kaza Teşkili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 28 Eylül 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 551, s.1333. Ayrıca bkz.: "Ankara Vilayeti Dâhilinde Mecidiye Nahiyesinde Kaza Teşkili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 29 Eylül 1330, nu.: 1963; *BOA. BEO.* 4296/322136 1332.Ş.07 (Ankara Vilayeti'nin Kırşehir Sancağı'na bağlı Mecidiye Kazası'nın nahiyeye, Mucur Nahiyesi'nin ise kazaya dönüştürülmesine dair Daire-i Sadaret Umur-ı Mühimme Kalemi'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 1084 evrak numaralı ve 1 Temmuz 1914 tarihli yazı); *BOA. DH.EUM.LVZ.* 22/67 1332.Ş.20 (Dâhiliye Nezareti tarafından Kırşehir Sancağı'na bağlı Mecidiye Kazası'nın nahiyeye Mucur Nahiyesi'nin kazaya dönüştürülmesine dair 92228 umum, 286 hususi evrak numaralı ve 4 Temmuz 1914 tarihli yazı)
[972] *MMZC*, Birinci İçtima Senesi, D:3, İ:17, C:1, s.251. Ayrıca bkz: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 31 Kanun-ı Sani 1915, nu.: 2196, s.3.
[973] "Ankara Vilayeti Dâhilinde Mecidiye Nahiyesinde Kaza Teşkili Hakkında Kanun", *Düstur*, 21 Şubat 1330, Tertip: 2, Cilt: 7, Numara: 123, s.426. Ayrıca bkz.: "Ankara Vilayeti Dâhilinde Mecidiye Nahiyesinde Kaza Teşkili Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 25 Şubat 1330, nu.: 2107.
[974] *BOA. DH.İ.UM.* 45-1/18 1333.Ca.27 (Ankara Vilayeti'ne Mecidiye Kazası merkezinin Kırdök Karyesi olduğuna ve Kalecik Kazası'na bağlı Araf Karyesi'nin Sungurlu Kazası'na, Bala Kazası'nın Bayındır Karyesi'nin Merkez vilayete ilhakı hususunda Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye'den yazılan 919 evrak, 11253 kalem numaralı ve 12 Nisan 1915 tarihli yazı). Mecidiye'nin kaza statüsüne dönüştürülmesi hakkında Mecidiye Kazasından ve ona Dâhiliye Nezareti tarafından verilen yanıt için bkz.: *BOA. DH.İ.UM.* 92/2-01 1333.M.09 (Mecidiye'den Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e gönderilen 279 numaralı ve 21 Eylül 1914 tarihli telgrafname)

Gerçekleştirilen idari düzenlemeler içerisinde Medine-i Münevvere Livası'nda yer alan Sevarikiye Kazası'nın kaldırılması ve Suriye Vilayeti'ne bağlı Cevf mıntıkasında bir kaza teşkil edilmesi de bulunmaktadır. Kanun layihası hükümet tarafından teklif edilmiştir. Meclis-i Mebusan gündemine 13 Aralık 1915 tarihinde gelen kanunun ilk görüşmeleri tamamlanarak[975], ikinci görüşmelerine geçilmiştir. Kanun maddelerinin Meclis'te 20 Aralık 1915 tarihinde kabul edilmesinin ardından[976], 12 Mart 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[977]

İzmit Livası'na bağlı Hendek Nahiyesi de Kanun ile kazaya dönüştürülmek istenmektedir. Bu yolda İzmit Livası Meclis-i Umumisi'nin almış olduğu karar hükümet tarafından uygun görülerek harekete geçilmiştir. İzmit Livası'na bağlı bulunan Adapazarı Kazası'nın genişliği, büyüklüğü, 100.000'e yakın nüfusu ile idarede zorluklara neden olduğu üzerinde durulmuştur. Raporda her kazasında çokça polis ve jandarma görevlendirilmesine rağmen güvenlik ve asayişin sağlanılamamasından şikâyet edilmiştir. Ayrıca bir kaymakam tarafından idare edilemediğinin de altı çizilerek Adapazarı Kazası'nın ikiye ayrılması gerekli görülmüştür. Kurulması planlanan kazanın Hendek olacağı ifade edilmiştir. Hendek kazasının teşkili için Akyazı Nahiyesi'ne bağlı 54 karyenin buraya bağlanması ile 121 karye ve 24.615 nüfuslu bir kazanın meydana geleceği açıklanmıştır.[978]

Kanun layihasında kaza olması hedeflenen bölgelerden biri de Halep-Zor güzergâhında bulunan Sebha Nahiyesidir. Sebha Nahiyesi'ne 5 saat mesafede bulunan Maden Karyesi'nin de buraya bağlanmasıyla idari teşkilatta değişikliğe gidilmesi düşünülmüştür. Bölgenin büyüklüğü ve Gazze aşiretlerinin hareket alanı olmasının hükümetin kontrol mekanizmasını zayıflattığı, bunun da güvenlik ve asayiş sorununa sebebiyet verdiği vurgulanmıştır. Adı geçen sahanın idari, ticari ve iktisadi açıdan geliştirilmesi için idari değişikliğin gerekli olduğunun altı çizilmiştir.[979]

---

[975] *MMZC*, İkinci İçtima Senesi, D:3, İ:8, C:1, s.154.
[976] *MMZC*, İkinci İçtima Senesi, D:3, İ:10, C:1, s.182.
[977] "Medine-i Münevvere Livası Dâhilindeki Sevarikiye Kazası'nın Lağvı ve Cevf Mıntıkasında Bir Kaza Teşkili Hakkında Kanun", *Düstur,* 27 Şubat 1331, Tertip: 2, Cilt: 8, Numara: 317, s.656. Ayrıca bkz.: "Medine-i Münevvere Livası Dâhilindeki Sevarikiye Kazası'nın Lağvı ve Cevf Mıntıkasında Bir Kaza Teşkili Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 27 Şubat 1331, nu.: 2474.
[978] *A.e.*, s.26.
[979] *A.e.*, s.26.

Layihanın görüşülmesine 5 Şubat 1918 tarihinde devam edilmiştir.[980] Görüşmeler esnasında ilk konuşma Mehmet Ömer Vehbi Bey (Karesi) tarafından yapılmıştır. Teşkilat hakkındaki bu kanunun hükümetin görevlerini yerine getirmesi ve halkın adalet hususundaki hukukunu koruması için gerekli olduğunu, bu yüzden kimsenin itiraz etmeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca kanun layihasının müstaceliyetle görüşülmesi teklifi, Meclis tarafından kabul edilmiştir.[981] Sonrasında maddelerin görüşülmesine geçilmiştir. 1. madde üzerinde iki farklı teklif göze çarpmaktadır. Dâhiliye Encümeni teklifinde, "Zonguldak, Ereğli, Devrek, Bartın kazaları Bolu Sancağı'ndan bi't-tefrik merkezi Zonguldak olmak üzere gayr-ı mülhak liva teşkil olunmuştur" demiştir. Ancak Muvazene-i Maliye Encümeninin teklifi, kanun layihasının 1. maddesinde 1 Mart 1335 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Zonguldak, Ereğli, Bartın, Devrek kazalarının Bolu Sancağı'ndan ayrılarak, merkezi Zonguldak olan bir liva oluşturulmasını öngörmektedir. Muvazene-i Maliye Encümeni, Dâhiliye Encümeni'nin teklifinden farklı olarak yapılacak idari değişiklik için gerekli mali kaynağı toparlayabilmek amacıyla kanunun yürürlüğe gireceği tarihi 1. maddeye eklemiştir. Ayrıca "müstakil liva" yerine "liva" kelimesini maddede kullanmıştır. Yani yeni meydana getirilecek livanın mülhak liva statüsünde olmasını arzu etmektedir. Mecliste madde hakkında söz alan Mehmet Ömer Vehbi Bey (Karesi), Dâhiliye Encümeninin kanun layihasının 3. maddesinde belirtmiş olduğu "…1 Mart 1335 tarihinden itibaren mer'iyyülicradır" ibaresinin, Muvazene-i Maliye Encümeninin 1. maddeye koyduğu geçerlilik tarihinin yerine kabul edilmesini talep etmiştir.[982] Muvazene-i Maliye Encümeninin kanun teklifinde yer alan mülhak liva olması yönündeki isteğini de eleştirmiştir. Ona göre liva yapılması istenilen adı geçen yerin mülhak liva olabilmesi için çevresinde vilayet bulunmadığını, bunun Muvazene Encümeninin yanlışlıkla kanuna eklediğini iddia etmiştir. Benzer şekilde İsmet Bey (Çorum) da Dâhiliye Encümeninin teklifinin Meclis tarafından onaylanmasını istemiştir.[983] Yapılan görüşmelerin ardından kanun layihasının 1. maddesi Dâhiliye Encümeninin teklifi dâhilinde "Zonguldak, Ereğli, Devrek, Bartın kazaları Bolu Sancağı'ndan bi't-tefrik merkezi Zonguldak olmak üzere, gayr-i mülhak bir liva teşkil olunmuştur" şeklinde kabul edilmiştir. Sonrasında 2. maddenin müzakeresine başlamıştır. Kanunun 2. maddesi şu şekildedir:

[980] *MMZC*, Dördüncü İçtima Senesi, D:3, İ:45, C:2, s.198.
[981] *A.e.*, s. 198-199.
[982] *A.e.*, s.199.
[983] *A.e.*, s.199.

"Çorum Sancağı'na merbut Hüseyinabad, Havran Sancağı'na merbut Salhad; Ergani Sancağı'na merbut Ergani, Kengırı Sancağı'na merbut Koçhisar, Eskişehir Sancağı'na merbut Seyitgazi; İçel Sancağı'na merbut Silinti; Karesi Sancağı'na merbut Balat; Kütahya Sancağı'na merbut Emet ve Tavşanlı; İzmit Sancağı'na merbut Hendek ve Zor Sancağı'na merbut Sübha nahiyelerinde birer kaza teşkil ve Koçhisar'ın unvanı 'İlgaz' ve Balat'ın 'Dursunbey' tesmiye edilmiştir."[984]

Kanun maddesinin tartışılması sırasında söz alanlar içerisinde bulunan Fuat Bey (Divaniye), Zor Sancağı'na bağlı ve maddede "Sübha" şeklinde geçen yerin, "Sebha" biçiminde değiştirilmesini istemiştir. Dâhiliye Nezareti Müsteşarı tarafından bu isteği uygun bulunarak gerekli değişikliğin yapılacağı sözü verilmiştir. Konuşma yapanlardan biri de Sadık Bey'dir (Kütahya). Hükümetin sağlam esaslar içerisinde yeni bir idari teşkilat kurduğunu, bu kanunun da güzel bir örnek teşkil ettiğini belirtmiştir. 2. maddede Kütahya Sancağı'na bağlı Emet ve Tavşanlı'nın kaza haline getirilmesi ile birlikte Uşak Kazası'nın da adı geçen kazaları birleştirecek bir livaya dönüştürülmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Sadık Bey'in önerisinin hükümet tarafından da incelenip Uşak'ın liva olması konusunda harekete geçtikleri ifade edilmiştir. Kendilerinin bu konuda öncelikle Uşak ve çevresinde bulunan vilayetlerin meclis-i umumilerinden onay almalarının lüzumuna değinerek bunu sağladıktan sonra kanun tasarısını Meclis-i Mebusan'a getireceklerini beyan etmiştir.

Maddeye Şakir Bey (Yozgat) tarafından itiraz edilmiştir. Ailesinin geçmişten gelen bağlılıklarını ve Yozgat'a yakınlığını kanıt göstererek "Hüseyinabad"ın ismi geçen livaya bağlı bir kaza olması durumunu dile getirmiştir. Kanun layihasının 2. maddesinde bu yönde bir düzenleme yapılması talep etmiştir. Şakir Bey'e cevap vermek üzere söz alan Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Mustafa Abdülhalik Bey, Çorum ve Yozgat'ın Ankara Sancağı'na bağlı iki mülhak liva olduğunu hatırlatarak, kaza ve nahiyelerin bir sancak dâhilinde bulunan iki mülhak livadan birine verilebilmesi için Ankara Meclis-i Umumisinin karar vermesinin şart olduğunu ifade etmiştir. Böyle bir idari değişiklik için yasa yapılması lüzumunun bulunmadığını vurgulamıştır.[985] Mustafa Abdülhalik Bey'den sonra açıklamada bulunarak Şakir Bey'e cevap veren bir diğer isim de İsmet Bey (Çorum) olmuştur. İsmet Bey, Hüseyinabad Nahiyesi'nin, Yozgat'a nazaran Çorum'a yakın olmakla birlikte iktisadi olarak da

[984] *A.e.*, s.200.
[985] *A.e.*, s.200-201.

Karadeniz sahillerine yakın bulunduğunu; iktisadi çıkarlarının Hüseyinabadlıları Çorum'a yönlendirdiğinin altını çizmiştir. Mesele hakkında düşüncesi beyan eden Abdullah Azmi Efendi (Kütahya) ise Hüseyinabad'ın kaza olmasından sonra kendi durumuna karar verebileceğini, şimdiden tartışmanın yersiz olduğunu anlatmıştır.[986]

Hakkında söylenenlere cevap vermek üzere Şakir Bey (Yozgat) tekrar söz almıştır. Hâlihazırda Meclis-i Umumi-i Vilayette Çorum livasının Yozgat livasından daha fazla üyeye ile temsil edildiğinin altını çizerek Meclis-i Umumide bahsedilen meselede Yozgat lehine karar çıkmasının zor olduğunu belirtmiştir. 1913 idare-i Umumiye-i Vilayet Kanununda kazada yapılacak idari değişikliğin hükme bağlanmadığını, Dâhiliye Nezareti Müsteşarının bahsettiği idari düzenlemelerde Umumi Meclislerin kararının aranmasının nahiyeler için geçerli olduğunu söylemiştir. Ancak Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Mustafa Abdülhalik Bey, 1913 tarihli yasanın 3. maddesini yeniden okuyarak meseleye şu şekilde açıklık getirmeye çalışmıştır:

"…Ne olursa olsun, bir vilayet dâhilinde bulunan livalar hakkında, bu kanun caridir. Hatta biz bu kararname mucibince ayrı vilayetlerde bulunan kazaların da diğerlerine ilhak edilebileceği zannındaydık. Şûrayı Devlet 'yalnız bir vilayet dâhilinde' kaydıyla tefsir ettiğinden, bir vilayet dâhilinde bulunanlara aittir. O da kanunda münderiçtir. İki Meclisi Umuminin kararına bırakılır. Bu iki Meclisi Umuminin vereceği karar yekdiğerine mutabık değilse, Nezaret hâkim olur, buraya bir kanun takdim eder."[987]

Kanun maddesinin görüşmelerinden sonra yapılan kanun düzenlenmesi tekliflerinden Fuat Bey'in (Divaniye) önerisi yerinde görülerek "Sübha" nahiyesinin isminin "Sebha" şeklinde düzenlemesi Meclis tarafından kararlaştırılmıştır. Kanun layihasının diğer maddeleri de tek tek okunarak onaylanmış ve layihanın tümü oylanarak kabul edilmiştir.[988] Kanun 28 Mart 1918 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[989]

---

[986] *A.e.*, s.202.
[987] *A.e.*, s.203.
[988] *A.e.*, s.204. Kanunun kabul edilmesine dair ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye, Meclis-i Mebusan-Zonguldak, Ereğli, Devrek ve Bartın", *Tanin*, 6 Şubat 1918, nu.: 3289, s.3; *BOA*. *BEO*. 4253/333953 1335.R.15 (Bolu Sancağı'na bağlı Zonguldak, Bartın, Ereğli, Devrek'in Bolu Vilayeti'nden ayrılarak Zonguldak Merkezli livaya çevrilmesine dair Daire-i Sadaret Umur-ı Mühimme Kalemi'nden Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na yazılan 610 evrak numaralı ve 8 Şubat 1917 tarihli yazı)
[989] "Zonguldak Livası'nın Teşkili ve Anadolu'da Bazı Nahiyede Kaza Teşkilatı Hakkında Kanun", *Düstur*, 28 Mart 1334, Tertip: 2, Cilt:10, Numara: 109. s.359. Ayrıca bkz.: "Zonguldak Livası'nın Teşkili ve Anadolu'da Bazı Nahiyede Kaza Teşkilatı Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 8 Nisan 1334, nu.: 3198.

2.3. Liva ve Müstakil Liva Teşkiline Dair Düzenlemeler

1914 Meclis-i Mebusanı'nda yasalaşan idari düzenlemeler arasında liva biriminin oluşturulmasına dair kanunlar da bulunmaktadır. Bunlar arasında hükümet tarafından geçici kanun şeklinde 1 Kasım 1913 tarihinde yasalaştırılan[990] ve Halep Vilayeti sınırlarında bulunan Ayıntab kazasının 3. sınıf liva şeklinde düzenlenmesini öngören kanun ise 15 Haziran 1914 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşülmüştür.[991] Kanun muvakkat layihası Mecliste alınan müstaceliyet kararı ile beraber kabul edilmiş ve 23 Temmuz 1914 tarihinde yürürlüğe konulmuştur.[992]

Gerçekleştirilen düzenlemeler biri de Aydın Vilayeti idari sınırları içerinde bulunan Menteşe Sancağı'nın 1 Kasım 1913 tarihinde bir geçici kanun ile müstakil liva yapılmasıdır.[993] Adı geçen kanun, 15 Haziran 1914 tarihinde Meclis genel kurulunda tartışılmış ve burada yapılan görüşmelerin sonrasında kabul edilmiştir.[994] 23 Temmuz 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanun ile Menteşe Sancağına adli

---

990 "Halep Vilayeti Dâhilinde Ayıntab Kazasının Üçüncü Sınıf Liva'ya Tahviline Mütedair Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 19 Teşrin-i Evvel 1329, Tertip: 2, Cilt: 5, Numara: 337, s.867. Ayrıca bkz.: "Halep Vilayeti Dâhilinde Ayıntab Kazasının Üçüncü Sınıf Liva'ya Tahviline Mütedair Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 22 Teşrin-i Evvel 1329, nu.: 1631; *BOA. DH.İD.* 188/5 1332.S.23 (Ayıntab Kazasının 3. sınıftan livaya tahviline ve buna dair Dâhiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gerekli tahsisatın ayrılması hakkında 9 Ağustos 1913 tarihli yazı ve Daire-i Sadaret Tahrirat Kalemei'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen liva teşkilatı için gerekli tahsisata ilişkin 7 Eylül 1913 yazı). Kanun layihasının gerekçesinde 98.000 küsur nüfusa sahip olan Ayıntab Kazası'nın Halep bölgesinde önemli bir merkez olarak; gelişime açık kendi ödeneğini zamanla karşılayacak düzeye olan, ordu ve adalet teşkilatının liva derecesinde büyük bir yapıya sahip olduğu belirtilmiştir. Buradan da hareketle sonradan Sadaret'e yazılan yazılarda Nizip, Rumkale, Kilis bölgesinde yaşayan halkın da Ayıntab'a bağlanmak istedikleri görülmektedir. *BOA. DH.İD.* 188/5 1332.S.23 (Ayıntab'tan Sadaret makamına gönderilen 4 Ekim 1913 tarihli telgrafname; Kilis'ten Sadaret Makamına gönderilen 23 Eylül 1913 tarihli telgrafname; Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e yazılan 27 Aralık 1913 tarihli yazılar)

991 *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.283. Kanun-ı Muvakkatin Meclis-i Mebusan'da kabulü hakkında ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 16 Haziran 1914, nu.:6221, s.3; *BOA. A.} DVN. MKL.* 58-A/92 1332.Ş.30 (Halep Vilayeti'ne bağlı Ayıntab Kazası'nın 3. sınıf livaya tahviline dair Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da görüşülmesi hakkında yazı)

992 "Halep Vilayeti Dâhilinde Ayıntab Kazasının Üçüncü Sınıf Liva'ya Tahviline Mütedair Kanun", *Düstur*, 10 Temmuz 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 443, s.971. Ayrıca bkz.: "Halep Vilayeti Dâhilinde Ayıntab Kazasının Üçüncü Sınıf Liva'ya Tahviline Mütedair Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 4 Ağustos 1330, nu.: 1910; "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 16 Haziran 1914, nu.: 8889, s.2; "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 16 Haziran 1914, nu.: 1969, s.3.

993 "Aydın Vilayeti Dâhilinde Menteşe Sancağının Teşkilat-I Adliyece İzmir'e Merbut Olmak Üzere Müstakil Liva'ya Tahviline Mütedair Kanun-I Muvakkat", *Düstur*, 19 Teşrin-i Evvel 1329, Tertip: 2, Cilt: 5, Numara: 336, s.866. Ayrıca bkz.: "Aydın Vilayeti Dâhilinde Menteşe Sancağının Teşkilat-I Adliyece İzmir'e Merbut Olmak Üzere Müstakil Liva'ya Tahviline Mütedair Kanun-I Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 22 Teşrin-i Evvel 1329, nu.: 1631.

994 *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.283. Kanun-ı Muvakkatin Meclis-i Mebusan'da kabulü hakkında ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 16 Haziran 1914, nu.:6221, s.3; "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 16 Haziran 1914, nu.: 8889, s.2.

teşkilat bakımından İzmir'e bağlı olmakla birlikte, müstakil liva statüsü verilmiştir.[995]

1914 Meclis-i Mebusanı'nda müstakil livaya dönüştürülen yerlerden biri Teke Sancağı'dır. Konya Vilayeti'ne bağlı Teke Sancağı, 12 Mart 1914 tarihinde çıkarılan geçici kanun ile müstakil liva haline getirilmiştir.[996] Sonrasında Teke Sancağı'na bağlı Göynem, Kencik, Yeniköy, Derekiciyan, Kirli Zekeriya köyleri buradan ayrılarak Konya Seydişehir'e bağlanmıştır.[997] Meclis gündemine 15 Haziran 1914 tarihinde gelen kanun, yapılan görüşmelerin ardından müstaceliyet kararı ile kabul edilmiştir.[998] Kanunun Mecliste görüşülmesi sırasında söz alan İlyas Sami Efendi (Muş), Teke Sancağı üzerinden hükümetin neden idari anlamda değişiklikler yaptığını anlamadığını dile getirmiştir. Hatta meydana getirilen değişiklikleri "şahsi ve ferdi" değişiklikler olarak yorumlamış ve gerekçeli karar olmadan yasaların çıkarılmasını eleştirmiştir. Osmanlı idari teşkilatında gerçekleştirilen düzenlemelerin hükümet ve Dâhiliye Encümeni arasında ihtilaflı bir mesele olduğunun altını çizen İlyas Sami Efendi bazı livaların "nüfuz" neticesinde müstakil yapıldığını dile getirmiştir.[999] Kendisine Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey (Menteşe) cevap vermiştir. İlyas Sami Bey'in aralarında Menteşe'nin de bulunduğu yerleri kastederek, bu yerlerin birilerinin nüfuzuna dayalı halde müstakil liva haline getirildiği yönündeki açıklamasının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Kendisinin kanunun, muvakkat bir surette çıktığı dönemde hükümette bulunduğunu söylemiş ve Menteşe

---

[995] "Aydın Vilayeti Dâhilinde Menteşe Sancağının Teşkilat-I Adliyece İzmir'e Merbut Olmak Üzere Müstakil Liva'ya Tahviline Mütedair Kanun", *Düstur*, 10 Temmuz 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 445, s.972. Ayrıca bkz.: "Aydın Vilayeti Dâhilinde Menteşe Sancağının Teşkilat-I Adliyece İzmir'e Merbut Olmak Üzere Müstakil Liva'ya Tahviline Mütedair Kanun", *Takvim-i Vekayi,* 5 Ağustos 1330, nu.: 1911; "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 16 Haziran 1914, nu.: 1969, s.3.

[996] "Teke Sancağının Müstakil Liva'ya Tahvili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 27 Şubat 1329, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 164, s.296. Ayrıca bkz.: "Teke Sancağının Müstakil Liva'ya Tahvili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 5 Mart 1330, nu.: 1760; *BOA. DH.İUM.EK.* 87/7 1332.Ra.10 (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye'den Sadaret'e yazılan Teke Sancağı'nın müstakil liva haline getirildiğine dair 3152 kalem numaralı ve 8 Mart 1914 tarihli yazı) *BOA. DH.EUM.MH.* 79/12 1332.R.21 (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhaberat ve Tensikat Şubesi tarafından yazılan 12 Mart 1914 tarihli evrak). Teke Livası'na ait işlemlerin Konya'dan bağımsız bir şekilde yapılmasına dair ayrıca bkz.: *BOA. DH.EUM.MH.* 79/37 1332.R.24 (Maliye Nezareti Muhasebe-i Umumiye Müdüriyet-i Umumisi tarafından yazılan 1134 umumi, 14 hususi numaralı ve 31 Mart 1914 tarihli evrak; Antalya Livası'na eski 2. komiser ile 4 komiser muavini ve 20 polisin atanmasına dair 253 kayıt, 567 dosya numaralı ve 30 Mart 1914 tarihli yazı)

[997] *BOA. DH.EUM.MH.* 87/133 1332.Ş.18 (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti tarafından yazılan 92530/318 numaralı ve 12 Temmuz 1914 tarihli evrak)

[998] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.284-285. Kanun-ı Muvakkatin Meclis-i Mebusan'da kabulü hakkında ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 16 Haziran 1914, nu.:6221, s.3; "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 16 Haziran 1914, nu.: 8889, s.2; "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 16 Haziran 1914, nu.: 1969, s.3.

[999] *A.e.*, s.284.

bölgesinin vilayete uzak olmasını, müstakil liva olmasındaki etken olarak göstermiştir. Halil Bey bunu şu şekilde açıklamıştır:

"…İzmir'in her tarafı şimendiferlerle, yollarla merkeze merbut olduğu halde Menteşe Livası merkezi vilayete uzak olmasından ve sevahili bugünkü vaziyete göre kesb-i ehemmiyet etmesinden dolayı hükümet, orada nafiz ve kuvvetli bir merkeziyet muhafaza etmeye lüzum görmüştür…"[1000]

Halil Bey'den sonra söz olan Hasan Sezai Bey (Cebel-i Bereket), Dâhiliye Encümeni adına İlyas Sami Bey'e yanıt vermiştir. O, devletin görevlerini yapabilmesi için bazı araçlara sahip olunması gerektiğini ifade etmiş ve görevlerini kaza ve nahiyeler teşkili ile yerine getirebileceğini vurgulamıştır. Halkın bu değişikliklerden yararlanacağını, işlerinin kolaylaşacağını ve asayişin de rahat bir biçimde sağlanabileceğini beyan etmiştir. Hasan Sezai Bey hükümete neden kaza ve nahiye teşkil edebilme yetkisini verdiklerini şöyle açıklamıştır:

"…bu teşkilatın icrası doğrudan doğruya paraya tevakkuf ettiği ve Meclis-i Mebusan Heyet-i Umumiyesinden ziyade hükümet elindeki vesaiti cihetiyle ihtiyaç olan yerleri daha salahiyettar bir surette tayin etmek hakkını haiz olduğu için biz bu hakkı kendilerine bıraktık…"[1001]

Müstakil liva kurulmasının şart olup olmadığı meselesine de değinen Hasan Sezai Bey, hükümetin 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu ile mahalli idareleri güçlendirmek istediğini dile getirmiştir. Mahalli idarelerin gelirlerini kendi ihtiyaçları için kullanamadığını, paralarını merkeze aktarmak zorunda kaldığını söylemiş ve müstakil liva kurulmasının nedenini; mutasarrıflıkların yetkisinin sınırlı olması, merkez tarafından kabul edilebilecek isteklerin ikinci bir elden geçtikten sonra merkeze gönderilmesi şeklinde sıralamıştır. Ayrıca Encümenin, hükümete kaza ve nahiye teşkili ile müstakil liva oluşturulma yetkisini "vilayet dâhilindeki hududu tayin etmemek şartıyla" kabul ettiklerini sözlerine eklemiştir.[1002] Görüşmelerin ardından Teke Sancağı 23 Temmuz 1914 tarihinde müstakil livaya çevrilmiştir.[1003]

[1000] *A.e.*, s.285.
[1001] *A.e.*, s.285.
[1002] *A.e.*, s.285-286.
[1003] "Teke Sancağının Mahsusat-ı Hazırasıyla Müstakil Livaya Tahvili Hakkında Kanun", *Düstur*, 10 Temmuz 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 447, s.974. "Teke Sancağının Mahsusat-ı Hazırasıyla Müstakil Livaya Tahvili Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 5 Ağustos 1330, nu.: 1911.

Vilayetlerde gerçekleştirilen düzenlemelerden biri de Ankara Vilayeti'ne bağlı bulunan Kayseri'nin müstakil liva idari birimine dönüştürülmesidir. 20 Nisan 1330 tarihinde geçici kanun ile bu idari statüye getirilen Kayseri[1004], 15 Haziran 1914 tarihinde Meclis-i Mebusan'da yapılan görüşmelerinin ardından müstakil liva olarak ilan edilmiştir.[1005] Kanun, 23 Temmuz 1913 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1006] Kayseri livası kurulmasından sonra 1 Eylül 1914 tarihinde buraya bağlı Küllü, Bozca, Tahirini, Söğüt, Kızılviran gibi köylerin İncesu Kazası'na bağlanmıştır.[1007] Bunu 8 Nisan 1915 tarihli Sarıkürklü Köyü'nün İncesu Kazası'na bağlanması[1008] ve 6 Nisan 1915 tarihli Boğazlıyan Kazası'nın Ankara'dan ayırıp Kayseri Livası'na bağlanması izlemiştir.[1009]

Hükümetin teklif ettiği başka bir kanun ile Fırat ve Dicle nehirleri arasında üç müstakil mutasarrıflık kurulması planlamıştır.[1010] Kanun layihasının gerekçesinde adı geçen bölgeleri geniş ve bereketli olmakla birlikte hükümet otoritesinin bulunmadığı onun yerine aşiret ve kabilelerin nüfuzunun etkili olduğu bir bölge şeklinde tanımlanmıştır. Burada ilerlemenin ve gelişmenin ön şartının asayişi sağlamak ve adaleti temin etmek olduğu ifade edilmiştir. Gerekçeli raporda dikkati

---

[1004] "Kayseri Sancağının Müstakil Livaya İfrağı Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 7 Nisan 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 250, s.511. Ayrıca bkz.: "Kayseri Sancağının Müstakil Livaya İfrağı Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 11 Nisan 1330, nu.: 1797; "Kayseri Sancağı", *Tanin*, 20 Nisan 1914, nu.: 1913, s.2.

[1005] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.285. Kanun-ı Muvakkatin Meclis-i Mebusan'da kabulü hakkında ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 16 Haziran 1914, nu.:6221, s.3; *A.} DVN.MKL.* 58-A/97-1 1332.Ş.30 (Kayseri'nin müstakil livaya çevrilmesi meselesinin kanun layihasının Meclis-i Mebusan'da görüşülmesi hakkında evrak); *BOA. DH.EUM.LVZ.* 19/111 1332.Ca.27 (Dâhiliye Nezareti'nden Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhaberat ve Tensikat Şubesi'ne gönderilen ve Kayseri'nin müstakil liva dönüştürülmesi hakkında 20 Nisan 1914 tarihli evrak); *BOA. DH.EUM.MEM.* 47/63 1332.C.10 (Kayseri livasına 2 komiser ve 3 komiser muavini ile 26 polis memurunun verilmesine dair Dâhiliye Nezareti'nden Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne yazılan 30 Nisan 1914 tarihli evrak); *BOA. İ.MLU.* 7/59 1332.Ş.30 (Bab-ı Ali Hazine-i Evrak Dairesi'nden 1329 numaralı ve irade-i seniyye hülasası ve kanun layihasının Meclis-i Ayan tarafından kabul edilmesine dair 14 Temmuz 1914 tarihli kararname)

[1006] "Kayseri Sancağının Müstakil Livaya İfrağı Hakkında Kanun", *Düstur*, 10 Temmuz 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 448, s.975. Ayrıca bkz.: "Kayseri Sancağının Müstakil Livaya İfrağı Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 5 Ağustos 1330, nu.: 1911.

[1007] *BOA. DH.EUM.MTK.* 48/45 1332.Za.09 (Kayseri Sancağı'na bağlı köylerden bir kısmının İncesu Kazası'na bağlanmasına dair Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'ne yazılan 93156 Umumi, 361 Hususi numaralı ve 1 Eylül 1914 tarihli evrak)

[1008] *BOA. DH.İ.UM.* 45-1/15 1333.Ca.27 (Sarıkürklü Köyü'nün İncesu Kazası'na bağlanmasına dair Dâhiliye Nezareti'nden Kayseri Sancağı Mutasarrıflığı'na yazılan 279/84 Evrak, 725/877 Kalem numaralı ve 12 Nisan 1915 tarihli evrak)

[1009] *BOA. DH.İ.UM.* 45-1/27 1333.Ca.02 (Boğazlıyan Kazası'nın Kayseri Livası'na bağlanmasına dair Dâhiliye Nezareti'nden Kayseri Sancağı Mutasarrıflığı'na ve Ankara Vilayeti'ne yazılan 8 Evrak, 701 Kalem numaralı ve 6 Nisan 1915 tarihli evrak)

[1010] *BOA. BEO.* 4489/336664 1336.M.17 (Daire-i Sadaret Umur-ı Mühimme Kalemi'nden Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na yazılan ve kanun layihasına ilişkin gerekçeli kararların gönderildiğine dair 342 evrak, 1437 kalem numaralı ve 1 Ocak 1917 tarihli yazı)

çeken husus; aşiretlerin yerleşik hayata geçememelerinin vermiş olduğu sıkıntılarla, onların kendilerine özgü yaşam ve idare tarzlarının gözler önüne serilmesi olmuştur. Aşiretlerin yapısının beraberinde yağmalama, baskı, tecavüz ve asayişsizlik gibi meselelere yol açtığı vurgulanmıştır. Onların çevresinde bulunan köylerin bahsedilen olumsuzluklardan etkilenerek; tarımsal faaliyetlerini aksattığı, köylülerin yerlerini terk ettiği üzerinde durulmuştur. Kısacası devletin olmadığı alanların aşiret ve kabilelerin, mülki memurların yerinin ise aşiret reislerinin doldurduğu dile getirilmiştir. Kanun layihasının gerekçesinde sorunlar karşısında yapılmak istenilen şeyin ise tam manasıyla hükümetin olmayan otoritesini yeniden kurmak olduğu belirtilmiştir. Gerekçede ayrıca şu ifadelere yer verilmiştir:

"…havali-i mezkurede asayişsizliğe kanunsuzluğa karşı mevcudiyet-i hükümet gösterebilecek kuvvetli bir teşkilat vücuda getirilmesi temin edilmiştir. Teşkilat-ı idare ne kadar küçük parçalara münkasım olur ve kuvve-i zabıta ne derece birbirine merbut, vasi ve muntazam bulursa matlub-ı gayenin temini de o kadar kolaylaşacağı cihetle bu teşkilatın bir vilayet teşkilatından ziyade vaziyet-i coğrafya ve iktisadiye ile asayiş ve inzibat nokta-i nazarından yekdiğeri ile münasebettar mahallerden mürekkeb birkaç liva halinde olması da devletçe müstelzim gayenin tesisine o kadar tesri' edeceği şüphesiz bulunduğundan layiha-i kanuniyede tasrih edilen mülhakattan mürekkeb olmak üzere Cizre ve Sencar ile Hasebce de Habur müstakil livalarının teşkili teklif edilmiştir…"[1011]

Altı çizilmesi gereken bir nokta da bu livalara atanacak memurların yetkileri noktasında olmuştur. Hükümet, kanunda geçen bölgelere atanacak mutasarrıf ve kaymakamların "idari, inzibati ve mali" yetkileri olup askeri idarenin de kendilerine verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Dâhiliye Encümeni hükümetten gelen kanun teklifini incelediğini ve tüm maddelerini kabul ettiğini raporlamıştır. Gerekçesinde arazinin büyüklüğü ve sahip olmuş olduğu şartlar bir kez daha belirtilerek, halkın rahatının, güvenliğinin ve gelişmesinin kanun layihasının kabul edilmesindeki etken olarak beyan etmiştir.[1012] Kanun layihası hakkında görüşü istenen Adliye Encümeni ise sadece 3. maddenin kanundan çıkarılmasını talep ederek diğer maddelerini kabul ettiklerini açıklamıştır. Bölgeden kaynaklanan şartlara dayanarak 3. maddede

[1011] "Fırat ve Dicle Nehirleri Arasında Üç Müstakil Liva Teşkili ve Teferruatı Hakkında Layiha-i Kanuniye", *Meclis-i Mebusan*, Devre: 3, İ.S.: 4, nu.: 397, s.1.
[1012] *A.e.*, s.2.

istenilen adli ve hukuki statünün sonradan bir kanun ile birlikte Meclis-i Mebusan'dan çıkarılmasının daha doğru olacağını gerekçesinde ilan etmiştir.[1013]

Kanun layihasının görüşmelerine 7 Kanun-ı Sani 1918 tarihinde devam edilmiştir.[1014] Görüşmeler sırasında ilk sözü Abdullah Safi Bey (Kerkük) almıştır. Kanunun lehinde görüşlerini dile getiren Abdullah Safi Bey, düzenlemenin meşrutiyetin ilanından beri hükümetin çıkardığı en mühim kanun olduğunu ifade etmiş, El Cezire bölgesinin "ihya ve imarını" hedefleyen bir kanun olarak kabulünü teklif etmiştir.[1015] Kanun hakkında değerlendirmelerde bulunan bir isim de Artin Boşgezenyan Efendi'dir (Halep). Boşgezenyan Efendi kanunu reddetmediğini belirtmekle birlikte, henüz uygun şartların oluşmadığı görüşündedir. Ona göre iki önemli sorun vardır. Bunlardan ilki yeterli paranın bulunmaması, diğeri ise teşkilatın sürekliliğini sağlayacak nitelikte memur bulunmamasıdır. Paranın borçlanma yoluyla temin edilebileceğini ancak memurun bulunmasının zor olduğunu sözlerine eklemiştir. Sıradan memurların görevlendirilmelerindense hiç görev verilmemesinin daha olacağını vurgulayarak; hâlihazırda Arapların köylerde hayvancılıktan elde ettikleri ürünlerden istifade edebildiklerini ancak kanun tasarısının yasalaşması halinde bunları da yapamayacaklarını belirtmiştir. Artin Boşgezenyan Efendi yapılacak idari yasayı uygulayabilecek, kendinden çok oranın halkını düşünecek memurlara sorumluluk verilemesini talep etmiş, ardından sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

"…Şu biçareleri kendi hallerine bırakınız. Orada ne memuru sitemkâr, ne de ekşi yüzlü tahsildar, ne harp, ne darp, ne asker ve ne de leşker. Bunlar daimi bir bahar içinde yaşıyorlar. Bunları temdin etmekte ne mana var... Şimdi orada, çölde ne şahs-ı mukim var, ne de menkul. Ne mali memluk ne de metruk. Onlar kırlangıç kuşu gibi baharın peşine koyulmuşlar, bahar nerede ise onlar orada. Safi hava, safi gıda, safi ma saf ve temiz ahlak ve adet! Ne tatlı hayat! Eğer hayatta bir tat varsa…"[1016]

Artin Boşgezenyan Efendi'den sonra kürsüde görüşlerini beyan eden Fevzi Bey (Diyarbakır) de kanunun önemli olup, geç kalmış bir kanun şeklinde nitelendirmiş ve yetersiz olduğunu vurgulamıştır. Fırat ve Dicle nehirleri arasında yaşayan aşiretlerin seyyar olduklarını ve Habur Nehri vadisince uzandıklarını, bu

[1013] *A.e.*, s.2-3.
[1014] *MMZC*, Dördüncü İçtima Senesi, D:3, İ:29, C:1, s.517.
[1015] *A.e.*, s.517-518.
[1016] *A.e.*, s.518.

bölgeyi müstakil halinde toplamanın istenilen neticeyi vermeyeceğini sözlerine eklemiştir. Fevzi Bey'e göre yapılması gereken şeyin üç müstakil liva oluşturmak yerine bölgeyi geniş yetkilere sahip genel vali ile yönetmek olmalıdır. Fevzi Bey, bölgenin aşiret yapısına da değinerek, halkın uğradığı haksızlıklar karşısında devletten kaçarak şeyhlerin vesaitine girdiklerini, onları şeyhin yanından koparıp hükümetin kontrolü altına girmesini sağlamak gerektiğini ifade etmiştir. Sorunun birinci derecede çözümünü ise bölgeye gönderilecek mülki yöneticiler ve onlara verilecek yetkilerle gerçekleşecektir. Çünkü geniş yetkilere sahip bir genel valinin bu işi yapabileceği üzerinde durmuştur. Mali kaynağın bulunması meselesinin ise "tahsisat-ı fevkalade verilmesi" ve bölgenin gelirlerinin birkaç sene oraya bırakılması biçiminde çözülebileceğini sözlerine eklemiştir. Fevzi Bey, kanun layihasının Adliye Encümeni tarafından çıkarılmasının yanlış olmasına da değinerek, kanunda adı geçen bölgenin kendisine has yapısı nedeniyle hızlı karar alınması ve bu kararların da hızlıca uygulanması lüzumuna vurgu yapmış, yasa koyucunun 3. maddeyi yeniden kanuna eklemesini talep etmiştir.[1017] Fevzi Bey'in itirazına konu olan 3. madde ile kanunda geçen bölgenin kanun ve nizamnamelerinin "kanun-ı mahsus" ile belirlenmesi, şer'i ve hukuki işlerin hâkim-i münferitler ile ceza işlerinin divan-ı harp yetkilerine sahip heyetler tarafından görülmesini hükme bağlamaktadır. Hâkim-i münferitler ve heyetlerin tayin, atama, sorumluluk derecelerinin de Adliye Nezareti tarafından belirleneceği dile getirilmiştir.[1018]

Kanun layihası hakkında görüş bildirenlerden biri de Mehmet Nuri Efendi (Zor) olmuştur. O da Fevzi Efendi gibi kanunun çıkmasına taraftar olduğunu ancak işler eskisi gibi ilerleyecekse bölge halkının olumsuz yönde etkileneceğini söylemiştir. Kanuna konu olan sahanın aşiretlerden meydana geldiği üzerinde duran Mehmet Nuri Bey, bunların seyyar bir özellik taşıdığını, pek çoğunun muhacir olduğunu belirtmiştir. Ayrıca aşiretlerin hükümetle olan ilişkilerinde mesafeli olduğunun altını çizerek, bu durumun sebebini; hükümetin adaleti sağlayamamasında ve aşiretlerin yapı ve alışkanlıklarına göre hareket edememiş olmasında görmektedir. Aşiretler ile devlet arasındaki kopukluklar üzerinde duran Mehmet Nuri Bey, sorunun sebebini ve çözümünün nasıl gerçekleşebileceğini şöyle anlatmıştır:

[1017] *A.e.*, s.519.

[1018] "Fırat ve Dicle Nehirleri Arasında Üç Müstakil Liva Teşkili ve Teferruatı Hakkında Layiha-i Kanuniye", *Meclis-i Mebusan*, Devre: 3, İ.S.: 4, nu.: 397, s.4.

"…Düşünelim ki, orada bir Arabın oturup oturmaması, Hükümetin kendi yedi ihtiyarındadır. Çünkü arazisi yok, mülkü yok, bağı yok, çiftliği yok; eğer Hükümetten hukuklarının temin edildiğini ve adaletin icra olunduğunu görürse, tabiî orada oturacak ve temeddün edecek ve hayatının bir medenî şekle ifrağına razı olacak. Fakat zulüm ve cefa görünce bittabi elindeki deve ağnamını alıp ve çadırını da bir deve üzerine yükleyerek savuşacaktır. Ama Halep dâhilinde olmazsa Şam dâhiline, Şam dâhilinde olmazsa Elcezire dâhiline, Irak Ovasına gidecektir. Bu yüzden Elcezire kıtası, kesbi ümran etmemiştir. Eğer o havalinin ümranına bakılmış olsaydı, belki Mısır'dan ziyade varidat temin eder idi ve şimdiki gibi Elcezire harap kalmış olmazdı. Binaenaleyh, bu teşkilatı icra edecek olan Hükümete, bendeniz, bu Meclisin huzurunda derim ki: Eğer bu esasat üzerine teşkilat icra edecek olursa, herhalde ahalinin etvar ve mişvarına muvafık memurlar intihabına çalışmalıdır. Eğer, güzel bir memur intihap edip oraya gönderecek olursa, efendiler, emin olunuz ki, değil bir şeyhe tabi olmak, hatta şeyhi bile kabul etmezler cümlesi Hükümetin ziri cenahına girerler… Bunların şeyhlerine ittiba etmelerinin sebebi, yekdiğerinden gördükleri zulüm ve cefadan mütevellittir… "[1019]

Kendisi ayrıca Habur bölgesi gibi yerlerde kanunun öngördüğü şekilde bir değil iki sancak kurulması mümkünken, hükümetin bu konuda bir tasarrufunun olup olmadığını sormuştur. Tartışmaya katılanlardan Mehmet Şefik Bey (Bayazıt) ise hükümetin bölgede yapmak istediği değişikliklerin lüzumlu olduğunu dile getirerek, boş bırakılmış ve teşkilatsız yerlerin kanunla yeniden düzenleneceğini bu nedenle kanunun layihasının kabul edilmesini istemiştir.[1020] Beyanatta bulunanlar arasında en dikkat çekici açıklama Ağaoğlu Ahmet Bey (Karahisar-ı Sahip) tarafından yapılmıştır. Kendisinden önce konuşanların kanunun başarısının memurların adalet ve iktidarına; kabul edilecek idari tedbirlerin güzellikle uygulanması bağlı olduğundan bahsedildiğini belirtmiştir. Ona göre mesele anlatılanlardan farklıdır. Çözüm yolu aşiret yapısı ve Arapları anlamaktan geçmektedir. İslamiyet'in, Arapların hayatıyla yoğun bir biçimde ilgilendiğini, buna rağmen başarılı olmadığını vurgulamıştır. Bu açıdan bakıldığında bedevi ve göçebe hayat tarzı bulunan Arapların yaşamlarını düzenlemek istemenin zor bir teşebbüs olduğunu ifade etmiş; memurun adil olması, işini iyi yapabilmesi ile üstesinden gelinecek bir durum olmadığının altını çizmiştir. Belirtildiği üzere bölge halkının memurdan kaçıp şeyhe sığınmasının devlet otoritesine karşı şeyh otoritesine geçmek olmayıp intikam isteğinden kaynaklanan bir hareket olduğunu dile getirmiştir. Göçebe hayatının

[1019] *MMZC*, Dördüncü İçtima Senesi, D:3, İ:29, C:1, s.520.
[1020] *A.e.*, s.520-521.

devletin otorite kurmasına engel olduğunu onları yerleşik yaşama adapte edecek tedbirler üzerinde düşünülmesi gerektiğini sözlerine eklemiştir. Ağaoğlu Ahmet Bey kanun layihasını kabul etmekle birlikte iklim şartları ve kişilik yapıları göz önünde bulundurularak göçebe hayatını değiştirecek esasların kabulünü teklif etmiştir.[1021]

Kanun layihası hakkında söz alanlar içerisinde; Hasan Sezai Bey (Cebel-i Bereket) ve Mehmet Fuat Hulusi Bey (Antalya) de bulunmaktadır. Hasan Sezai Bey, hükümetin idari teşkilatı olmayan bir yere kanun ile hükmünü geçirmeye çalıştığını, meselenin adı geçen bölgeye memurun nasıl muamele edeceği, işlerinin ne şekilde görüleceği olmadığını vurgulamıştır. Kanunun lehinde olduğunu belirtmekle birlikte layiha üzerinde düzenlemeler yapılmasını istemiştir. Benzer bir şekilde Mehmet Fuat Hulusi Bey de kanunun yapılacak bazı değişikliklerle kabul edilmesini istediğini beyan etmiştir.[1022] Kanun hakkında görüşlerini açıklayanlar içinde bulunan Şeyh Saffet Efendi (Urfa) ise meşrutiyetin ilanından beridir ilk kez aşiret ve kabilelerin toplumsal yapılarında inkılap gerçekleştirecek bir yasa yapıldığının altını çizerek kabile ve aşiretlerin özellikleri göz önünde bulundurularak kanunun çıkarılmasını istediğini ifade etmiştir. O, kanun layihasında iptal edilen ve konuya bağlı olarak yukarıda bahsedilen 3. maddenin yeniden kanuna eklenmesini istemiştir.[1023]

Meclis-i Mebusan'da görüşülenlere cevap vermek ve kanun layihasını savunmak üzere Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Mustafa Abdülhalik Bey bir konuşma yapmıştır. Kanun ile hükümetin bölgede 3 liva kurmak isteğini dile getirmiş ve bu livaların isimlerini de; Habur, Sencar, Cizre livaları şeklinde sıralamıştır. İsimleri geçen yerleri de Habur'dan başlayarak açıklamaya çalışmıştır. İddia edilenin aksine burada hükümetin memurlarının kötü yönetiminden değil, aşiretlerin baskısı ile halkın köylerini terk ettiğini beyan etmiştir. Bunun sebebini ise hükümetin bölgedeki teşkilatının zayıf olmasını göstermiştir. Aşiretlerin köylere saldırarak onların mallarına el koyduğunu; köylülerin bu durum karşısında saldırıda bulunan aşirete sığınmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Bölgedeki sorunların tespitinde hükümetin bakışının anlaşılmasında önemli söylevler veren Dâhiliye Müsteşarı, aşiret ve kabileleri kontrol altına almanın önemine vurgu yapmaktadır. Habur'un liva yapılmasındaki sebeplerden ilkini bölgenin kuzeyinden Resülayn'a kadar hiçbir

[1021] *A.e.*, s.521-522.
[1022] *A.e.*, s.523.
[1023] *A.e.*, s.523.

hükümet otoritesi olmaması şeklinde açıklarken, ikinci sebebin ise bölgenin kuzeyinden Bağdat tren hattının geçmesi olarak göstermiştir. Ulaşım noktalarına yakınlığın diğer pek çok kanun da olduğu gibi bu kanun layihası ile de idari ve mülki düzenlemelerde dikkat edilen başat faktör olduğunu göz önüne sermiştir. Her iki sebebin ortak özelliği merkezileşmeyi beraberinde getirmesi ve asayişi sağlayacak tedbir alınmasında devletin etkinliğini artırmasıdır. Mustafa Abdülhalik Bey, aşiretlerin toplumsal durumlarına uygun bir takım kanun ve nizamnamenin ise ancak onların durumunu anladıktan sonra yasalaştırılabileceğini sözlerine eklemiştir. 2. sancak olan Sencar Sancağı'nın kurulması sebebini asayiş şeklinde vurgulayarak devletin bu bölgede otorite sağlayamamasını temel mesele olarak sunmaktadır. 3. sancak olacak Cizre'nin diğerlerine oranla daha sakin bir yapıya sahip olmakla birlikte burada Kürt seyyar aşiretlerinin varlığına değinmiştir. Toprakları verimli olmasına rağmen halkın hemen hemen bölgeyi terk ettiğini, Cizre'ye katmak istedikleri bölgelerin hükümetin içine giremediği, halkını tanımadığı bölgeler olduğunu ifade etmiştir.[1024]

Kanunun bütünü hakkına yapılan görüşmelerin ardından maddelerin okunmasına geçilmiştir. Fırat ve Dicle nehirleri arasında Habur, Cizre ve Sancar bölgelerinin kurulmasını hüküm altına alan kanun layihasının 1. maddesi kabul edilmiştir. Kanun layihasının 2. maddesi ile Dâhiliye Nezareti'ne 1. maddede belirtilen üç liva dâhilinde 6 kaza ve 10 nahiye teşkili için yetki verilmektedir. Adı geçen madde hakkında ilk beyanat Abdullah Safi Efendi tarafından verilmiştir. Kendisi Sencar Livası'na 16 saat mesafede 10 bin köyü bulunan Telafer Nahiyesi'nin kazaya dönüştürülmesini teklif etmiştir. Fuat Bey (Divaniye) teşkil edilecek kaza ve nahiyelerin nereler olduğunu kendilerine bildirilmesini talep ederken, hükümetin madde ile yapmak istediği hareketi Mehmet Ömer Vehbi Bey (Karesi) anlatmıştır. Meclis'ten alınacak yetki ile aşiretlerin kendi aralarındaki örf, adet ve eğilimlerine göre bir taksimatın yapılacağı üzerinde durulmuştur. Fuat Bey (Divaniye) sözlerine devam ederek usul konusunda eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre hükümetin yapacağı teşkilattan yasama makamı olan Meclis haberdar edilmelidir. Kanunun yürürlüğe girmesine bir sene müddet konulduğundan hükümetin kanun layihasını gelecek sene Meclise getirmesini talep etmiştir. Hükümetin, Meclis'in izni ile teşkilat

[1024] *A.e.*, s.524.

yapması gerektiğini vurgulamıştır.[1025] Tartışmaların ardından bu maddede Mecliste kabul edilmiş ve 3. maddenin görüşmelerine geçilmiştir.

Madde Adliye Encümeninin isteği ve Dâhiliye Encümeninin onayı ile kanun layihasından kaldırılmıştır. Bahsi geçen kanun hükümete bölgenin özellikleri ve içinde bulunmuş olduğu duruma bağlı olarak, farklı bir hukuksal yapı öngörmüştür. Madde üzerinde yapılan tartışmalar neticesinde hükmün kanundan kaldırılması Meclis-i Mebusan tarafından da onaylanmıştır.[1026] Sonraki madde ise artık 3. madde hükmünde olup, kanunun 1919 senesinde yürürlüğe girmesini hükmetmektedir. Madde hakkında söz alan Fuat Bey (Divaniye) maddeye itiraz ederek, hükümetin livalar kurulması için acele ettiğini ancak kanunu neden bir sene ertelediğini anlamadığı dile getirmiştir. Kendisine karşılık veren Hamit Bey (Halep), konunun bütçe meselesi olduğunu ve Encümenin kanunu 1919 bütçe senesinde uygulamak için maddenin bu şekilde icra edildiğini belirtmiştir.[1027] Fuat Bey yeniden söz alarak bütçe meselesinin üstesinden gelinecek bir mesele şeklinde dile getirmiş ve kanunla planlanan teşkilatın çok az bir miktar ile halledilebileceğini sözlerine eklemiştir. Bu nedenle kanunu yürürlüğe konulmasının ertelenmemesini 1919 kaydının 1918 biçiminde değiştirilmesini teklif etmiştir. Dâhiliye Nezareti adına Meclisteki görüşmelere katılan Müsteşar Abdülhalik Bey ise kanunun tehir sebebinin savaşın getirmiş olduğu koşullar içerisinde 1919 senesi başına kadar memurları hazırlamak olarak açıklamıştır.[1028] Yapılan görüşmelerin ardından kanun layihasının 4. maddesi de kabul edilerek ilk görüşmeleri tamamlanmıştır.

Kanun tasarısının İkinci görüşmelere 12 Kanun-ı Sani 1918 tarihinde devam edilmiştir.[1029] 1. madde ile tartışmalarına başlanmış ve Mehmet Ali Fazıl Efendi'nin (Musul) Meclis Başkanlığına vermiş olduğu takrir okunmuştur. O, kanunda belirtilen 3 livanın, bölgenin koşulları ve sağlanabilecek yarar, üç liva arasındaki mesafenin yakınlığı göz önünde bulundurularak, bir vilayet haline getirilmesini önermiştir.

[1025] *A.e.*, s.525.
[1026] *A.e.*, s.528-529.
[1027] Benzeri bir gerekçe Dâhiliye Nezareti'den Sadaret'e yazılan yazıda ifade edilmektedir. Mart ayından sonra bahsi geçen nahiye ve kazalarda yeniden teşkilat kurmanın mali konularda karışıklığa sebebiyet verebileceği dile getirilerek 1919 senesinden itibaren yürürlüğe konulması şartı Maliye Nazırı tarafından beyan edilmiştir. *BOA. BEO.* 4489/336664 (Maliye Nezareti Muhasebe-i Umumiye Müdüriyet-i Umumisi'nden Maliye Nazırı imzasıyla Sadrazam'a gönderilen 8166 umumi, 69 hususi numaralı ve 28 Eylül 1917 tarihli evrak)
[1028] *A.e.*, s.529-530.
[1029] *MMZC*, Dördüncü İçtima Senesi, D:3, İ:32, C:1, s.574.

Önergeye karşı cevap veren Dâhiliye Müsteşarı Mustafa Abdülhalik Bey, İttihat ve Terakki'nin genel anlamda idare politikasını gösterecek bir tarzda; "vilayet idarelerini ve idare mıntıkalarını küçülterek asayişi daha muntazam bir surette temin etmek hususunda takip ettiğimiz gayenin aksi netice tevellüt edecektir. Binaenaleyh, hükümet müstakil liva usulünü tercihen teklif ve maddenin bu surette kabulünü rica ediyor…" biçiminde yanıt vermiştir. Fazıl Efendi'nin verdiği takrir reddedilmiş ve ardından yapılan oylama sonucunda kanun layihasının bütün maddeleri Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmiştir.[1030] Kanun tasarısı, 14 Mart 1918 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1031]

1914 Meclis-i Mebusanı'nda görüşülen ancak yürürlüğe girmemiş bulunan kanun layihaları da mevcuttur. Bunlardan biri 29 Aralık 1917 tarihinde Meclis gündemine alınan ve görüşmeleri tamamlanan *1334 Senesi Martından İtibaren Elviye-i Mülhakadan Yirmi Kadarının Müstakil Livalığa Tahviline Dair Kanun Layihası*dır.[1032] Kanun layihası hükümet tarafından teklif edilmiştir. Layiha, *1334 Senesi Martından İtibaren Bilumum Elviye-i Mülhakanın Doğrudan Doğruya Merkezden İdaresi ve Elviyeye Vilayet Unvanı İtası Hakkında Layiha-i Kanuniye* adıyla Meclis-i Mebusan'a havale edilmiştir. Hükümet kanun teklifi ile her livanın kendi kararlarını kendisinin vermesinin önünü açmak, iktisadi ve idari anlamda kalkınmasını sağlamak amacıyla livaların özerk hale getirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu amaçla idari ve mülki bölünmenin; vilayet, kaza ve nahiye şeklinde üç dereceye ayrılmasını istemiştir. Kanun teklifinde bazı yerlerde iaşe temin edebilmek amacıyla vilayet özel idarelerinin özerk kalması şartıyla vilayet genel idareleri ile savaşın sonuna kadar birlikte idarelerine Dâhiliye Nezaretince izin verildiği de vurgulanmıştır. Hükümet kanun layihasının gerekçesine şu şekilde devam etmiştir:

"…Memleketteki derecat-ı idare nahiye ve kaza ve vilayete inhisar edecek olup fakat vilayet namı yalnız eski vilayet merkez sancaklarına ait kalacağından ve nazar-ı kanunda ve hatt-ı zatında aynı mevki ve salahiyeti haiz olan makamattan birine vilayet diğerine gayr-i

[1030] *A.e.*, s.576. Ayrıca bkz.: "Hayat- Teşriye", *Tanin*, 13 Kanun-ı Sani 1334, nu.: 3265, s.3; "Meclis-i Mebusan-Müstakilen İdare Edilecek Elviye", *İkdam*, 13 Kanun-ı Sani 1334, nu.: 7516, s.2.
[1031] "Fırat ve Dicle Nehirleri Arasında Üç Müstakil Liva Teşkili ve Teferruatı Hakkında Kanun", *Düstur*, 14 Mart 1334, Tertip: 2, Cilt:10, Numara: 92, s.160. Ayrıca bkz.: "Fırat ve Dicle Nehirleri Arasında Üç Müstakil Liva Teşkili ve Teferruatı Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 21 Mart 1334, nu.: 3186.
[1032] *MMZC*, Dördüncü İçtima Senesi, D:3, İ:24, C:2, s.418.

mülhak liva denilmesi doğru olmayacağından livalara suret-i umumiyede vilayet uncanı ita olunmuştur. Bundan dolayı memurin kadrolarında ve memurin-i dâhili unvanlarında bir guna tadilat icrasında mahal görülmemiştir. Elyevm 10.000, 12.500, 15.000 kuruş maaş itibariyle üçe münkasem bulunan derecat şimdilik altıya baliğ olacak ve altıncı sınıf vilayet üçüncü sınıf mutasarrıflık muadili olacaktır. Vilayetlerin derece-i vüs'at ve ehemmiyetine göre işbu derecatın tadili maddesi atiyen teemmül edilecektir."[1033]

Hükümetin adı geçen kanun teklifini inceleyen Dâhiliye Encümeni; livaların kendi kendilerini idare edeceklerini ve bu durumun da iktisadi, zirai, eğitim, ticaret gibi pek çok fayda sağlayacağını dile getirerek kanun layihasının encümence kabul edildiğini beyan etmiştir. Ancak kanun maddelerinde bazı değişiklikler yapmıştır. Encümen, 1. maddede yapmış olduğu değişiklikle birlikte, hükümetin önermiş olduğu "1333 senesi Mart'ından itibaren bilumum elviye-i mülhaka doğrudan doğruya merkezden idare olunacaktır" ibaresi yerine "bilumum mülhak livalar müstakil mutasarrıflıklara kalb ettirilmiştir" ifadesi getirilmiştir. Dâhiliye Encümeni, kanun layihasının 2. maddesinde de bu yolda bir değişiklik gerçekleştirmiştir. Savaş sırasında iaşe teminini sağlamak için hükümetin kanun tasarısına eklemiş olduğu vilayet özel idarelerinin özerk olması şartıyla, seferberliğin sonuna kadar vilayet genel idaresiyle ortak idaresini ön gören ve bu idareyi Dâhiliye Nezareti'ne veren maddesi yeniden düzenlenmiştir. Buna göre seferberliğin devamı müddetince Dâhiliye Nezareti'nin gerekli göreceği livaları birleştirerek idare etmesi hüküm altına alınmıştır.[1034] Encümen, kanun layihasının 3. maddesine vurgu yaparak idari birimlerin vilayet, kaza, nahiye şekline getirilmesinin Kanun-ı Esasi'nin 109. maddesinde ifade edilen; "vilayet, liva ve kaza merkezlerinde olan idare meclisleriyle" ibaresiyle çeliştiğine dikkat çekmiş; kanunun anayasaya değişikliği yapılmasını zorunlu kılacağını hatırlatmıştır. Bu nedenle liva isminin yerinde kalmasını önermiştir. Böylece hükümetin, bütün livalara 1333 senesi Mart ayından itibaren vilayet denilmesi hükmünü seferberlikten sonra mülhak livaların müstakil livaya dönüştürülmesi şekline dönüştürmüşlerdir.[1035] Dâhiliye Encümeni, 4. maddede gerçekleştirdiği değişiklik ile kanunun ilan edildiği tarihten itibaren yürürlüğe gireceğini belirtmiştir.

[1033] "1334 Senesi Martı'ndan İtibaren Bilumum Elviye-i Mülhakanın Doğrudan Doğruya Merkezden İdaresi ve Elviyeye Vilayet Unvanı İtası Hakkında Layiha-i Kanuniye", *1332-1333 Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniye No.: 321-427*, Devre:3, İçtima: 4, C.1, nu.: 382, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 200.
[1034] *A.e.*, s.201 ve 202.
[1035] *A.e.*, s.200 ve 202.

Dâhiliye Encümeninden sonra Muvazene-i Maliye Encümeni de kanun hakkındaki gerekçeli kararını beyan etmiştir. Encümen hükümetin teklifi ve Dâhiliye Nezaretinin tadilini gerekçesinde aktardıktan sonra 1. maddeyi yeniden düzenlemiş ve 1334 senesi Mart ayından itibaren geçerli olmak üzere 20 kadar livanın müstakil mutasarrıflığa dönüştürülmesine izin verdiklerini ifade etmiştir.[1036]

Kanun layihası 29 Aralık 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan'a gelmiştir.[1037] Mecliste görüşülmesi sırasında söz alan Mehmet Ömer Vehbi Bey (Karesi), yapılması elzem bir kanun olduğunu vurgulayarak, "tevsi-i mezuniyet" esasının gerçekleştirilmek istendiğini belirtmiştir. Kanun ile geri kalan bölgelerin eğitim ve bayındırlık gibi sorunlarının çözümünde etkili olacağına değinerek kabul edilmesi taraftarı olduğunu beyan etmiştir.[1038] Kanunun lehine görüşünü beyan edenler arasında Mehmet Hilmi Efendi (Basra) de bulunmaktadır. Ona göre vilayetlerin genişliği valinin kontrolünde bile olsa hâkimiyeti tam sağlamayacağı için liva teşkilat esas olarak kabul edilmelidir. Bunun dışında bir kazanın eğitim, sağlık gibi masraflarının merkezden karşılanması nedeniyle hizmet aktarımında aksamalar yaşanabileceğini, ülke topraklarının daha küçük idari birimlere ayırarak bunların önüne geçebileceği görüşünü benimsediğini dile getirmiştir. Tüm bu nedenlerle kanun layihasının kabul edilmesini istemiştir. Kanunun lehine görüş bildirenlerden biri de Mehmet Şefik Bey (Bayezit) olmuştur. Ülke topraklarının geniş bir şekilde taksim edildiği üzerinde durarak, daha kolay bir idare ve bu yolla bürokrasinin hızlanacağı iddiasında bulunmuştur. Ardından kürsüye gelerek konuşmasını gerçekleştiren Emanuel Emanelidi Efendi (Aydın) ise kanun hakkında aleyhte görüş bildirip, tehirini talep edenleri eleştirerek ilan edilmek istenen kanununla elde edilecek yararları sıralamıştır. O da diğer lehte beyanda bulunanlar gibi vilayetlerin büyüklüğüne vurgu yaparak işlerin azalacağını, merkezden gelen kanunların süratle uygulanacağını, işlerin muazzam bir şekilde yürüyebilmesi için alanın daralması gerektiğini ve "tefrik-i vezaif" usulünün kanunla imkân bulacağını açıklamıştır. Bu nedenle kabul edilmesini istemiştir.[1039] Benzeri noktadan hareket ederek Mehmet

[1036] *A.e.*, s.201 ve 202.
[1037] *MMZC*, Dördüncü İçtima Senesi, D:3, İ:24, C:2, s.418.
[1038] *MMZC*, Dördüncü İçtima Senesi, D:3, İ:24, C:2, s.418-419.
[1039] *A.e.*, s.423.

Emin Bey (Musul), Mehmet Ömer Vehbi Bey (Karesi) gibi mebuslar da kanun layihasının kabul edilmesi yönünde görüşlerini dile getirmiştir.[1040]

Kanun layihasının ne lehinde ne de aleyhinde olduğunu dile getiren Artin Boşgezenyan Efendi (Halep) ise temelsiz bir işe girişildiği üzerinde durmuştur. Ona göre yapılması gereken şey en aşağıdan başlayarak bir teşkilatın kurulmasıdır. Nahiyelere ilişkin bir kanun yapılmadıkça idari alanda yapılanların faydasız olacağını dile getirmiştir. Sonrasında hükümetin adı geçen kanunu savunurken bundan amacının ilerleme, yenileşme ve halkın işlerinin kolaylaşması olduğunu söyleyeceklerini, ancak bunların bir fayda vermeyeceğini anlatmıştır. Ona göre maksat merkezin yetkilerini alıp valiye vermek olmalıdır. Tevsi-i mezuniyetten kastın da bu olması gerekliliğini ifade etmiştir. Diğer yandan da valilerin bu yetkilerini kötüye kullanabileceklerini ve halka zulmedebileceklerinden bahsetmiştir. Ancak tersi bir biçimde çok iyi valilerinde olabileceğini de belirterek uzak bir yerde bulunan merkez ile bölgeye yakın bir yerde bulunan valinin işlevinin bir olmayacağını vurgulamıştır. İdari anlamda; Kanun-ı Esasi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti programı gereğince tevsi-i mezuniyet ilkesinin yerine getirilmesini talep etmiştir. Artin Boşgezenyan Efendi, kanunun henüz erken olduğunu ve savaşın bitiminden sonra akıbetine karar verilmesi gerektiğini sözlerine eklemiştir.[1041] Söz alanlardan biri de Muhittin Bey'dir (Çorum). Muhittin Bey Artin Boşgezenyan Efendi'nin sözlerine katılarak, kanunun yürürlüğe konmasının henüz erken olduğunu dile getirmiştir. Hükümetin bu kanunu çıkartırken ki amacının tevsi-i mezuniyet olduğunun altını çizerek kanunun iyi düşünülerek yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Kanunun özelliklerine de değinen Muhittin Bey, yasa ile vilayetlerin kaldırılıp idari taksimatı liva şeklinde gerçekleştirmenin hedeflendiğini beyan etmiştir. Ayrıca yapılmak istenenle sorunların önüne geçilemeyeceğine de dikkati çekmiştir. Yeni idari sistemin hazırlanarak yapılması gerektiğinin ve sorunların üstesinden gelebilecek memurlar yetiştirilmesinin önemli olduğu üzerinde durmuştur. "Biz başlayalım sonradan ikmal edilir" fikrinin sakıncalı bir düşünce olduğunu da sözlerine eklemiştir.[1042]

[1040] *A.e.*, s.423-424.
[1041] *A.e.*, s.419-420.
[1042] *A.e.*, s.421.

Kanun lehinde ve aleyhinde yapılan bu değerlendirmelerden sonra layihayı savunmak üzere Meclis-i Mebusan'da Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Talat Paşa konuşma yapmıştır. Meydana gelen tartışmalardan yola çıkarak üç nokta üzerinde durmuştur. Bunlar; taksimat-ı mülkiye, nahiye teşkilatı ve kaza, liva ve vilayetten birinin lağvı meselesi olmuştur. Mülki teşkilatı yeniden yapılandırılması konusunda üzerinde araştırmalar yaptıklarını, uzman görüşlerinden yararlandıklarını, haritalar meydana getirdiklerini beyan etmiştir. Bunun uzun sürecek bir mesele olarak belki de savaş sonuna kalacağını dile getirmiştir. Aynı şeyi nahiyeler konusunda da gerçekleştirdiklerini çalışmalarının devam ettiğini belirtmiştir. Diğer konudaki düşüncesini anlatan Talat Paşa, mülhak livaları müstakil yaparak ya da yeni müstakil livalar meydana getirerek, bundan çok istifade ettiklerini ifade etmiştir. Müstakil haline getirilen yerlerin ilerleme kaydettiklerine dikkati çekerek Muvazene-i Maliye Encümeni'nden sadece 20 liva için anlaştıklarını kanunun da adı geçen encümenin isteği üzerine kabul edilmesini Meclisten istemiştir.[1043]

Yukarıda bahsi geçen tartışmaların neticesinde 1. madde ile 1334 senesinin Mart ayından itibaren geçerli olmak üzere 20 livanın, müstakil mutasarrıflığa geçmesine izin verilmiştir. Kanunun diğer maddelerini görüşülmesi de tamamlanarak [1044] oylama yapılmıştır. Mecliste bulunan 133 mebusun; 96'sının kabul, 29'unun red, 8'inin de çekimser oy vermesi ile kanun layihası parlamentodan geçmiştir.[1045] 12 Ocak 1918 tarihinde 2. görüşmesi gerçekleştirilen tasarı bir kez daha kabul edilmiştir.[1046] Ancak Kanun layihası, Meclis-i Mebusan'da onaylanmasına rağmen Meclis-i Ayan'a ve oradan da Padişah'a gitmediğinden yürürlüğe girmemiştir.

Hükümet tarafından yapılan idari düzenlemelerden biri de Karesi Sancağı teşkilatında gerçekleştirilmiştir. Karesi Sancağının da mülki teşkilatı yeniden düzenlenen yerlerden biridir. Karesi'de bulunan nahiyelere 12 Mayıs 1914 tarihinde 10 yeni nahiye ilave edilmiştir.[1047] Sonrasında kanun-ı muvakkat Meclise havale

[1043] *A.e.*, s.425.
[1044] *A.e.*, s.427.
[1045] *A.e.*, s.435.
[1046] *MMZC*, Dördüncü İçtima Senesi, D:3, İ:32, C:1, s.577.
[1047] "Karesi Sancağı Teşkilat-ı Mülkiyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 29 Nisan 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 309, s.713. Ayrıca bkz.: "Karesi Sancağı Teşkilat-ı Mülkiyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 1 Mayıs 1330, nu.: 1816. *BOA*. *İ.MMS.* 184/20 1332.C.20 (Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret makamına gönderilen Karesi Sancağı'nın yeniden teşkilne dair 90342 umumi, 320 hususi numaralı ve 7 Mayıs 1914 tarihli yazı)

edilmiş ve görüşmelerine 9 Aralık 1916 tarihinde başlanmıştır.[1048] Mehmet Vehbi Bey'in teklifine dair düzenlemenin yapılmasıyla ikinci kez Mecliste görüşülen kanun 14 Aralık 1916 tarihinde kabul edilmiş[1049] ve 22 Şubat 1916 tarihinde yasa haline gelmiştir.[1050]

4 Mayıs 1914 tarihli kanun-ı muvakkat ile Antalya Sancağı'nda bulunan Korkuteli, Finike ve Manavgat isimleriyle üç kaza oluşturulmuştur.[1051] 9 Aralık 1916 tarihli Meclis-i Mebusan görüşmeleri sırasında Mehmet Vehbi Efendi'nin 1. maddenin yeniden düzenlemesi talebi üzerine Encümene geri gönderilmiştir.[1052] 14 Aralık 1916 tarihinde Dâhiliye Encümeni'nden dönen kanun layihası Meclis Genel Kurulunda kabul edilmiş[1053] ve 22 Şubat 1916 tarihinde kanunlaştırılmıştır.[1054]

Karesi ve Antalya sancaklarından sonra Menteşe mülki teşkilatında değişiklik öngören kanun-ı muvakkat 4 Mayıs 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanun ile Menteşe sancağına 14 yeni nahiye eklenmiştir.[1055] Menteşe, müstakil liva yapılmasından sonra mülki taksimatında ikinci değişiklik gerçekleştirilmiştir. Kanun-ı muvakkat halinde 9 Aralık 1916 tarihinde Meclis gündemine alınırken[1056], Mecliste

---

[1048] *MMZC*, Üçüncü İçtima Senesi, D:3, İ:10, C:1, s.107.

[1049] *MMZC*, Üçüncü İçtima Senesi, D:3, İ:12, C:1, s.130-131. Kanun-ı Muvakkatin Meclis-i Mebusan'da kabulü hakkında ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan'da ", *İkdam*, 15 Kanun-ı Evvel 1916, nu.: 7127, s.1.

[1050] "Karesi Sancağı Teşkilat-ı Mülkiyesi Hakkında Kanun", *Düstur*, 9 Şubat 1332, Tertip: 2, Cilt: 9, Numara: 131, s.192. Ayrıca bkz.: "Karesi Sancağı Teşkilat-ı Mülkiyesi Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 2 Mart 1333, nu.: 2810; "Karesi Sancağı Teşkilat-ı Mülkiyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat Üzerine Dâhiliye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri Mazbatası", *Meclis-i Mebusan*, D:3, İ.S: İçtima-i Fevkalade, nu.: 192, s.1-8.

[1051] "Antalya Sancağı Teşkilat-ı Mülkiyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 21 Nisan 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 280, s.603. Ayrıca bkz.: "Antalya Sancağı Teşkilat-ı Mülkiyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 30 Nisan 1330, nu.: 1815. Antalya Sancağı'nda Korkuteli, Manavgat ve Fenike ismiyle 3 kaza teşkil edilmesi hakkında ayrıca bkz.: "Antalya Sancağı Teşkilatı", *İkdam*, 14 Mayıs 1914, nu.: 6188, s.3.

[1052] *MMZC*, Üçüncü İçtima Senesi, D:3, İ:10, C:1, s.107.

[1053] *MMZC*, Üçüncü İçtima Senesi, D:3, İ:12, C:1, s.131. Kanun-ı Muvakkatin Meclis-i Mebusan'da kabulü hakkında ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan'da ", *İkdam*, 15 Kanun-ı Evvel 1916, nu.: 7127, s.1.

[1054] "Antalya Sancağı Teşkilat-ı Mülkiyesi Hakkında Kanun", *Düstur*, 9 Şubat 1332, Tertip: 2, Cilt: 9, Numara: 130, s.191. Ayrıca bkz.: "Antalya Sancağı Teşkilat-ı Mülkiyesi Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 2 Mart 1333, nu.: 2810. "Kanun-ı Muvakkat", *Meclis-i Mebusan*, D:3, İ.S: İçtima-i Fevkalade, nu.: 191, s.1-5.

[1055] "Menteşe Sancağı'nda Müceddeden On dört Nahiye Teşkili Liva-i Mezkur Taksimat-ı Mülkiyesinin Tadili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 21 Nisan 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 275, s.576-584. Ayrıca bkz.: "Menteşe Sancağı'nda Müceddeden On dört Nahiye Teşkili Liva-i Mezkur Taksimat-ı Mülkiyesinin Tadili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 27 Nisan 1330, nu.: 1812; *BOA*. *DH.EUM.MEM*. 48/48 1332.C.27 (Menteşe Sancağı'na bağlı 14 nahiyenin oluşturulmasına dair kanun suretinin Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muharebe ve Tensikat Şubesi'nden Memuriyet Müdüriyet-i Alisi'ne 4 Mayıs 1914 tarihinde gönderilmiştir).

[1056] *MMZC*, Üçüncü İçtima Senesi, D:3, İ:10, C:1, s.107-108.

14 Aralık 1916 tarihinde yeniden görüşülmüştür. Bu görüşmelerin ardından kanun kabul edilerek[1057]; 27 Şubat 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1058]

1914 Meclisi döneminde gerçekleştirilen idari düzenlemeler arasında Urfa Livasından alınarak Zor Livasına bağlanacak bir kısım arazi ile ilgili kanun layihası da bulunmaktadır. Hükümet, teklif edilen kanunun 3 Kasım 1917 tarihli gerekçeli raporunda başlangıçta Zor Livası'na bağlı iken Halep Vilayeti'ne verilen ve sonra Urfa Livasına ilhak edilen[1059] Rakka Kazası'na bağlı yerlerin Zor'a bağlanmasını istemektedir. Değişikliğin ana nedeni, Fırat Nehri'nin Halep ve Zor mıntıkaları arasına kalan kısmının Urfa Livası sınırları içerisinde bulunmasının kendilerini, aşiretler ve "urbanın" asayiş sorunlarıyla karşı karşıya bırakması olarak gösterilmiştir. Raporda ayrıca Rakka'nın Urfa'dan ziyade Zor'a yakın olmasının bölgeyi buraya bağlamayı gerekli kıldığı da yer almıştır.[1060] Adı geçen bölgenin yakınlığı ve güvenlik problemi idari değişikliğe gerekçe olarak gösterilmektedir.

Dâhiliye Encümeni de gerekçeli kararında hükümetle aynı yönde düşündüğünü göstermiş benzer sebeplerle adı geçen yerin Zor'a ilhakını onaylamıştır. Encümen raporunda kararını şu şekilde dile getirmiştir:

"…Mevzubahis olan arazi Rakka Kazası dâhilinde olup mezkûr kaza esasen Zor Livası'na tabi bulunmasına ve Fırat Nehri'nin Zor Livası havzasında olduğu anlaşılmasına binaen Zor Sancağı'na ilhakı encümenimizce münasip görülerek layiha-i kanuniye aynen kabul ve heyet-i umumiyeye takdim kılındı." [1061]

[1057] *MMZC*, Üçüncü İçtima Senesi, D:3, İ:12, C:1, s.131. Kanun-ı Muvakkatin Meclis-i Mebusan'da kabulü hakkında ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan'da ", *İkdam*, 15 Kanun-ı Evvel 1916, nu.: 7127, s.1.

[1058] "Menteşe Sancağı'nda Müceddeden On dört Nahiye Teşkili Liva-i Mezkûr Taksimat-ı Mülkiyesinin Tadili Hakkında Kanun" *Düstur*, 14 Şubat 1332, Tertip: 2, Cilt: 9, Numara: 141, s.208. Ayrıca bkz.: "Menteşe Sancağı'nda Müceddeden On dört Nahiye Teşkili Liva-i Mezkur Taksimat-ı Mülkiyesinin Tadili Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 5 Mart 1333, nu.: 2813; *BOA. İ.DUİT.* 57/38 1335.Ca.05 (Meclis-i Ayan tarafından yazılan 27 Şubat 1916 tarihinde yazılan kanun sureti)

[1059] *BOA. BEO.* 4283/321154 1332.C.10 (Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne yazılan ve Rakka'nın Urfa'ya bağlandığını ihtiva eden yazı). Rakka Kazası'nın Urfa Sancağı'na bağlanmasına dair *BOA. DH.EUM.LVZ.* 20/87 10.C.1332 (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından yayımlanan 6 Mayıs 1914 tarihli irade-i seniyye sureti); *BOA. DH.İ.UM.* 46-2/2-11 1333.B.15 (Sadaret makamından gönderilen 5 Mayıs 1914 tarihli irade-i sebiyye)

[1060] "Urfa Livası'ndan İrtibatının Fekkiyle Zor Livası'na İlhak Olunacak Kısm-ı Arazi Hakkında Layiha-i Kanuniye: Hükümetin Esbab-ı Mucibe Layihası", *Meclis-i Mebusan*, Devre:3, İ.S:4, nu.: 360, s.1.

[1061] "Urfa Livası'ndan İrtibatının Fekkiyle Zor Livası'na İlhak Olunacak Kısm-ı Arazi Hakkında Layiha-i Kanuniye: Dâhiliye Encümeni Mazbatası", *Meclis-i Mebusan*, Devre:3, İ.S:4, nu.: 360, s.2. Dâhiliye Nezareti tarafından kanun layihasına ilişkin gerekçeli kararın takdim edilmiş olmasına dair bkz.: *BOA. BEO.* 4489/336666 1336.M.17 (Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e yazılan 11873 umumi, 620 hususi numaralı ve 14 Ekim 1917 tarihli evrak

Urfa Livası'ndan ayrılması istenilen yer ve bu yerin sınırı ise kanun tasarısının 1. maddesi ile şu şekilde belirtilmiştir: "Urfa Livasın'da Büleyh Nehri üzerindeki Telsemen mevkiinden Fırat üzerinde bulunan Caber Kariyesi arasında vasıl edilecek hat mefruzen cenub kısmı Urfa'dan fekk edilerek Zor Livası'na ilhak edilmiştir."[1062]

Kanun layihası Meclis-i Mebusan gündemine 8 Aralık 1917 tarihinde gelmiş ve görüşmeler sırasında ilk sözü Şeyh Saffet Efendi (Urfa) almıştır.[1063] Şeyh Saffet Efendi, kanun layihası ile Urfa'dan ayrılması istenilen yerin Urfa merkezine uzak olduğunun altını çizerek Rakka'nın ya bütün olarak Urfa'dan ayrılıp Zor Sancağı'na bağlanmasını ya da hâlihazırdaki idari yapılanmanın devam etmesini istemiştir. Ona göre Urfa'dan koparılan arazi Rakka'ya Urfa merkezinden daha yakındır; eğer kanunda ifade edildiği şekliyle bir bölünme gerçekleşirse güvenlik ve asayişi sağlamak daha da zorlaşacaktır.[1064] Şeyh Saffet Efendi Urfa mebusları olarak isteklerinin kanun layihasının, Urfa'nın teşkilat-ı mülkiyesine ait olup Muvazene-i Maliye Encümeninde bulunan ve hudut değişikliğini öngören bir başka kanunla birleştirilmesi; yapılacak coğrafi, idari, iktisadi incelemeler sonucunda asayişin sağlanması ve aşiretlerin medenileşmesi için Urfa'ya uygun görülecek yeni bir şekil verilmesi olarak açıklamıştır.[1065]

Kanun Layihasının tartışılması sırasında söz alanlardan biri de Mehmet Nuri Bey'dir (Zor). Kendisi Rakka'nın idaresinin Zor'da kalmasını talep etmiştir. Bunun nedenlerinden biri olarak aşiretlerin Zor Livasında kalmasını gösterirken; ülkenin güvenliğini, halkın ticaret ve istirahatinin teminini de buna eklemiştir. Meclis-i Mebusan'da yapmış olduğu konuşmada konuyu şu şekilde anlatmıştır:

"…bu layihai kanuniyye, Fırat Nehri üzerinde kâin 'Caber' noktasından 'Tellüssemen' Karyesine müntehi olan bir hattı mefruz ki, 13-16 köyden ibarettir. Bu kısım arazi, Zor Sancağına ilhak olunursa, 'Sebha' Nahiyesi ile 'Kesre' Nahiyesinin hudutlarıyla birleşerek, ayrıca bu Kazanın temini asayişine sebep olur ve birbirine merbut ve muttasıl karakolların etrafındaki çöllerin asayişinin teminine hadim olur. Zira karakolların yedd-i vahide merbut bulunması, asayiş noktasından daha ziyade muvafıktır. Binaberin Ceber ve Tellüssemen Karyeleri dâhil olduğu halde hattı mefruz üzerine 'Rakka'nın 'Zor'a verilmesi

[1062] *A.e.*, s.2.
[1063] *MMZC*, Dördüncü İçtima Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.223.
[1064] *A.e.*, s.223.
[1065] *A.e.*, s.223-224.

lazimedendir ve halkın temini hayatlarını da mucip olur. Maksat, mallarının teminidir. Ticaret ve rabıta-i esasiyye itibariyle bu kazanın 'Zor'a raptı daha muvafıktır…"[1066]

Mehmet Nuri Bey'den sonra Şeyh Saffet Efendi tekrar söz alarak kendisinin de amacının güvenliğin sağlanması olduğunu vurgulamış, Rakka'nın Zor Livası'na "tamamen" bağlanması gerektiğinin altını çizmiştir. Halep ve Urfa'ın mülki taksimatını içeren diğer kanun layihası ile birleştirilmesini tekrar istemiştir. Görüşmeler sırasında Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Abdülhalik Bey söz alarak görüşmesi yapılan kanun layihasının diğer kanun layihaları ile hiçbir ilgisinin bulunmadığı Urfa'ya bağlı olan Rakka'nın 13 köyünün Zor Livası'na bağlamakla diğer kanun layihalarına zarar gelmeyeceğini beyan etmiştir. Hâlihazırdaki durumları üzerinde duran Abdülhalik Bey, Halep ile Zor arasına Urfa'nın girdiğini, Zor, Rakka ve Urfa arasında da Halep'in yer aldığını ifade ederek amaçlarının bu durumu ortadan kaldırmak olduğunu dile getirmiştir.[1067] Yapılan tartışmaların ardından kanun layihası Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmiş ve ilk görüşmeleri tamamlanmıştır.[1068] 15 Aralık 1917 tarihinde ikinci görüşmeleri yapılan kanun kabul edilmiş[1069] ve 10 Şubat 1918 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1070]

Şeyh Saffet Efendi'nin Urfa Livası mülki teşkilatının değişimi sırasında Meclis-i Mebusan'da değinmiş olduğu Halep Vilayeti teşkilatına dair düzenleme ilk olarak 31 Aralık 1917 tarihinde Mecliste görüşülmeye başlanmıştır.[1071] Kanun layihasının ilk maddesi şöyledir.

"Halep Vilayeti ile Mamuretülaziz Vilayeti'ne Göksu, Urfa Sancağı'na Fırat nehirleri hadd-i fasıl ittihaz edilmiştir. Malatya Sancağı'na merbut Besni Kazası'nın Göksu cenubunda kalan aksamıyla Urfa merbutatından olup, Fırat'ın garb sahilinde kalan aksamı Ayıntap Livasına ve Halep merbutatından olup, Fırat'ın şark sahilinde kalan aksamı Urfa

[1066] *A.e.*, s.224.
[1067] *A.e.*, s.225.
[1068] *A.e.*, s.226.
[1069] *MMZC*, Dördüncü İçtima Senesi, D:3, İ:18, C:1, s.282. Kanun Layihasının kabul edilmesine dair ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 16 Kanun-ı Evvel 1917, nu.: 3237, s.3; "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 16 Aralık 1917, nu.: 7488, s.2; "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 16 Aralık 1917, nu.: 10089, s.2.
[1070] "Urfa Livası'ndan İrtibatının Fekkiyle Zor Livasına İlhak Olunacak Kısm-ı Arazi Hakkında Kanun", *Düstur*, 10 Şubat 1334, Tertip: 2, Cilt:10, Numara: 64, s.98. Ayrıca bkz.: "Urfa Livası'ndan İrtibatının Fekkiyle Zor Livasına İlhak Olunacak Kısm-ı Arazi Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 18 Şubat 1334, nu.: 3155.
[1071] *MMZC*, Dördüncü İçtima Senesi, D:3, İ:25, C:1, s.449.

Livasına ve Kilis dâhilindeki Kürtdağı Nahiyesinin Karasu sathı mailindeki aksamı bir Nahiye teşkil edilerek Cebelibereket Livası'na rabtolunacaktır"[1072] şeklinde okunmuştur.

İlk hakkında ilk sözü Mehmet Ömer Vehbi Bey (Karesi) almıştır. Madde üzerinde daha önce Muvazene-i Maliye Encümeni'nde alınan kararlara uygun düzenleme yapılmasını istemiştir. Buna göre "Halep Vilayetiyle Mamuretülaziz Vilayetine" tabiri yerine "Ayıntap Livasıyla Malatya Livasına" getirilmesini; Dâhiliye Encümeni'nde yapılan tadilat ile "Halep Vilayeti'ne" tabiri yerine "Ayıntab Livasına", "Adana Livası'na" yerine de "Cebel-i Bereket Livası'na" isimlerinin kullanılmasını önermiştir. Ardından Hacı Mustafa Efendi (Ayıntab) beyanatta bulunarak kendisinin aslen Kilis halkından olduğunu, bu nedenle kanunda yapılacak değişikliklere vakıf bulunduğunu dile getirmiştir. O da Ömer Vehbi Bey gibi "…Kilis dâhilindeki Kürtdağı Nahiyesinin Karasu sathı mailindeki aksamı bir Nahiye teşkil edilerek Adana Vilayeti'ne raptolunacaktır" ifadesindeki "Adana Vilayeti" yerine "Cebelibereket" Sancağı'na bağlanacaktır şeklinde değişiklik yapılmasını istemiştir. Hacı Mustafa Efendi, bölgede daha önceden Cebelibereket Heyet-i Islahiyesi başkanlığı görevinde bulunan Derviş Paşa tarafından düzenlemeler yapıldığını Islahiye Kazasının meydana getirildiğini ve Karasu Nehri'nin etrafındaki arazinin bölünerek Kilis ve Islahiye arasında paylaştırıldığını söylemiştir. Derviş Paşa'nın bu düzenlemeleri yapmasında adı geçen nehrin her iki tarafının merkeze 6'şar saat mesafede bulunmasının etkili olduğunu vurgulamıştır. Görüşmeleri yapılan ve Dâhiliye Encümeni tarafından Cebelibereket'e verilecek yerlerin ve büyük bir ormanın da bu bölgede bulunduğunu sözlerine eklemiştir. Derviş Paşa'nın nehir ve ormanlarla doğal bir sınır belirlediğini ve bu sınırın yapılacak düzenlemelerle bozulmaması gerektiğini; aksi takdirde karışıklık çıkacağını sözlerine eklemiştir. Hacı Mustafa Bey durumu:

"…Fakat şimdi bu köyleri bir taraftan alınıp, diğer tarafa verilirse, idare nokta-i nazarından teşevvüş hâsıl olacaktır. Mesela "Urbalı " dan bir kısım alınıyor "Azye" Kazası teşkil ediliyor. Diğer bir kısım arazi alınıyor "Con " Kazası teşkil olunuyor. Hâlbuki bu köylerin bütün muamelat ve münasebatı hep "Kilis " iledir. "Babuzzor " namıyla yine altışar saat mesafeyle bir kaza teşkil ediliyor. Haddim müntehası ise, 10-11 saattir. Bu surede iki kaza arasında iki saat kalıyor. Bu kazaları buradan alıp "Cebelibereket "e ilhak etmek katiyyen doğru olmaz, öteden beri bütün bu kısım arazi halkının teması, alakası "Kilis "

[1072] *A.e.*, s.449-450.

iledir. Binaenaleyh bu tefrik, teşevvüş-i idareyi mucip olacaktır…" şeklinde anlatmış ve maddeden Kilis ve Cebelibereket'te yapılacak düzenlemelerin çıkarılmasını teklif etmiştir.[1073]

Ardından Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Mustafa Abdülhalik Bey söz alarak Hacı Mustafa Bey'in beyanlarına cevap vermiştir. Mustafa Abdülhalik Bey, köylerin kendi kaza ve livalarını sınırlandıracak miktarda bulunmadığını Karasu havzasında bulunan köylerin sayısının da 15 olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda teklif etmiş oldukları idari teşkilatta Kilis'in geniş bir sınırı bulunurken, buradan az miktarda köyün çıkarılmasının Kilis üzerinde bir etkisinin olmayacağını iddia etmiştir. Ancak tekrar söz alan Hacı Mustafa Efendi, yapılmak istenilen değişiklikle 10-15 köyün Kilis'ten ayrılmasının bir fayda vermeyeceğini, halkın menfaatlerinin zedeleneceğini ve idari anlamda karışıklıkların çıkacağı üzerine yeniden durmuştur. Hatta 96 köyden meydana gelen Azye Kazası'nın Kilis Livası'na bağlanmasıyla Kilis'in genişliğini kaybedeceğini dile getirmiştir. Tartışılan durumun bölge halkı tarafından da kabul edilmediğini de sözlerine eklemiş ve kanunun bu kısmının maddeden çıkarılması yönünde bir takriri Meclis-i Mebusan Başkanlığına sunmuştur. Yapılan oylama ile Hacı Mustafa Bey'in önerisi kabul edilmiştir. Böylece maddenin son fıkrası kanundan çıkarılmıştır.[1074]

Kanun layihasının 1. maddesi üzerine yapılan düzenlemelerde söz alan bir diğer isim de Mehmet Nuri Efendi'dir (Zor). Ona göre kanunda Urfa'ya bağlı olan ve Fırat Nehri'nin Batı sahilindeki bölgenin Ayıntab'a bağlanmasını öngören kısım "Ayıntab Livası ile Halep Vilayeti'ne" şeklinde değiştirilmelidir. Belirtilen bölgede bulunan birkaç köyün Meskene'ye, buranın da Halep'e bağlı olduğunu ifade etmiş ve kendisine Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Mustafa Abdülhalik Bey tarafından cevap vermiştir. Mustafa Abdülhalik Bey, ifade edilen bölgenin Ayıntab Livasına komşu olduğunu bu yüzden Mehmet Nuri Bey'in dile getirdiği yerin buraya bağlandığını söylemiştir. İddia edilenin aksine Fırat'ın Batısında, Urfa'nın Meskene tarafında hiçbir köyün bulunmadığını da sözlerine eklemiştir. Mecliste gerçekleşen görüşmelerin ardından 1. maddeyi yeniden düzenlemek için Encümen'e geri gönderilmiştir.

[1073] *A.e.*, s.450.
[1074] *A.e.*, s.450.

Kanun layihasının 2. maddesi ile de Halep Merkez Sancağı'na bağlı Mamurettünnuman ile Cisr-i Suğur Kazası'na bağlı Mazık Nahiyesi'nin Hama'ya bağlanması öngörülmüştür. Kanun layihasının ilgili maddesinin görüşmeleri hakkında Mehmet Ömer Vehbi Bey (Karesi) söz alarak "Halep Merkez Sancağı" ibaresinden "Merkez" kelimesinin çıkarılmasını istemiş ve bu teklif Meclis tarafından kabul edilmiştir. Madde üzerinde düzenleme yapılmak üzere Encümenlere gönderilmiştir. Sonrasında ise 3. maddenin görüşmelerine geçilmiştir. Muvazene Encümeni'nin teklifi ve Dâhiliye Encümeni Mazbata Muharririnin onayı ile madde kanun layihasından kaldırılmıştır. Yerine geçen 4. madde ile Halep Livası'nı oluşturan sancaklar yeni idari düzenleme ile belirlenmiştir. 3. madde layihada şu şekilde yer almıştır:

"Halep Livası Cebeli Suman, Bab, İdlib ve müceddeden teşkil olunan Hanasır, Oğuzhan, Meskene kazalarını ve Ayıntap Sancağı, Besni, Munbuç ve yeniden teşkil edilecek Cenkaga, Nizip kazaları ve Kilis Sancağı yeniden teşekkül eden İlbeyli ve Com ve Azye kazalarını Antakya Sancağı, İskenderun, Cisr-i Şuğur, Reyhaniye ve yeniden teşkil edilecek Kırıkhan kazalarını müştemildir." [1075]

Madde hakkında söz alan Fevzi Bey (Diyarbakır), kanun layihası ile Antakya Sancağı'nın meydana getirildiğini ancak İskenderun gibi Anadolu'nun hem en önemli iskelesi hem de Bağdat hattının en büyük geçiş noktasının neden sancak haline getirilmediğini sorgulamıştır. İleride liva olabilecek kapasiteye sahip olan İskenderun yerine Antakya'nın tercih edilmesinin açıklanmasını istemiştir. Fevzi Bey'in bu isteğine Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Mustafa Abdülhalik Bey yanıtlamıştır. Aslında Osmanlı Devleti'nde sancak ve kazaların oluşturulmasında göz önünde bulundurdukları esas ölçütü açıklamıştır. O, yeni oluşturulan kaza ve sancakların, kendisine katılan yerlerin ortasında bulunuyor olmasına dikkat ettiklerinin altını çizmiştir. İskenderun yerine Antakya'nın liva merkezi seçilmesinin nedenini ise:

"Antakya'nın kendisine ilhak olunan 'Cisrişuğur' 'Reyhaniye' ve 'Belan' -ki, namı şimdi 'Kırıkhan'a kalbedilmiştir- Kazalarına mesafesi hemen müsavidir. Eğer 'İskenderun' merkez-i liva ittihaz edilecek olursa, buraya 'Cisrişuğur' uzak geleceği gibi, 'Reyhaniye' dahi uzak gelecektir. 'Antakya' bunların vasatında bulunduğu gibi, kadim ve büyük bir şehir

[1075] *A.e.*, s.451.

olduğundan liva merkezi ittihaz edilmiştir" biçiminde beyan etmiştir. Böylece maddenin görüşmeleri tamamlanmıştır. Ardından kanun layihasının diğer maddeleri de tamamlanarak layihanın görüşmelerine son verilmiştir.[1076]

Kanun layihasının ikinci görüşmelerine 14 Ocak 1918 tarihinde devam edilmiştir.[1077] Talep edilen ve Meclis tarafından kabul edilen değişikliklerin yapılmasının ardından maddelerin tartışılmasına geçilmiştir. İstenilen değişikliklere dair Dâhiliye Encümeni mazbatası okunmuştur. Encümen Hacı Mustafa Efendi'nin (Halep) Karasu nehri cihetinin doğal sınır olması konusundaki teklifini haklı gördüklerini belirterek değişikliği bu yönde yapmıştır. Madde ile ilgili beyanda bulunan isimlerden biri Şeyh Saffet Efendi (Urfa) olmuştur. Kendisi Dâhiliye Nezareti Müsteşarı'na sorularını yönelterek, kanun layihası hakkındaki itirazlarını dile getirmiştir. Nehrin doğal sınır şeklinde kabul edilmesinin yanlışlığına vurgu yapmış ve Fırat Nehri'nin Urfa ve Halep arasında sınır kabul edildiği takdirde neler olabileceğini sıralamıştır. Ona göre böyle bir durumda Fırat'ın doğusunda kalan Birecik kazası Urfa'ya, Fırat'ın doğu sahilinde yer alan; karyeler, araziler, tarlalar ve bahçelerin ise Fırat'ın batısında bulunan Ayıntap'a bağlı kalacağını ifade etmiştir. Bunun da kamusal işlerde karışıklığa yol açabileceğini sözlerine eklemiştir. Şeyh Saffet Efendi, yapılanın usulen de yanlış olduğunu vurgulamıştır. Ona göre yapılacak sınır değişikliği için İdare-i Vilayat Kanununa uygun bir şekilde Vilayet Umumi Meclislerinden onay almak gereklidir. Bunun alınıp alınmadığını sormuş ve merkez nahiye veya kaza tespitinde orta noktada bulunmasına karar alınıyorsa Birecik kazası merkezinin neden ortada değil de kazanın sonunda bulunduğunu açıklamasını istemiştir.

[1076] *A.e.*, s.451. Antakya'nın livaya çevrilmesi hakkında 20 Ağustos 1913 tarihinde Halep Valisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazıda da Antakya'nın Halep'e 30 saat mesafede Cisr-i şuğur, Harim, Belan kazalarının tam ortasında, 4 nahiye, 200 kariye ve 100 binin üzerinde nüfusu ile iktisadi gelişim bakımından önemli bir yer olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda adı geçen yerlerle birlikte Sevidiye Nahiyesi'nin de Antakya'ya bağlanması istenmiştir. *BOA. DH.İUM.* 45-2/8 1334.M.13 (Halep Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 358 adet numaralı ve 20 Ağustos 1913 tarihli evrak). Aynı numaralı ve Halep Valisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 51 adet numaralı evrakta ayrıca Kilis Kazası'nın da Ayıntab'tan alınarak Halep'e yeniden bağlanması istenmektedir. Bu istek 20 Şubat 1915 tarihinde Kilis'in Halep'e yakın olması nedeniyle kabul edilmiştir. *BOA. DH.İD.* 222/17 1333.R.10 (Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret makamına yazılan 808 evrak, 10601 numaralı ve 20 Şubat 1915 tarihli evrak). Halep Vilayeti hudut teşkilatının yeniden düzenlemesine dair kanun layihasının Meclis'e gelmeden önce Mustafa Abdülhalik Bey tarafından kendisi henüz Halep Valiliği makamında bulunurken merkeze gönderdiği raporundan bahsetmiş ve Dâhiliye Nazarı Talat Bey ile olan görüşmesini hatıratında aktarmıştır. Mustafa Abdülhalik Renda, *a.g.e.*, s.188 ve 193-194.

[1077] *MMZC*, Dördüncü İçtima Senesi, D:3, İ:33, C:1, s.589.

Sorularına karşılık vermek üzere kürsüye Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Mustafa Abdülhalik Bey çıkmıştır. Toprakların idari birimlere ayrılması konusunda dikkat çekici açıklamalarda bulunmuştur. Fırat Nehri gibi büyük nehirlerin üzerinde ulaşım vasıtalarının az bulunması nedeniyle buranın idaresini Fırat'ın batısı ve doğusu şeklinde yaptıklarını, batısında merkez olarak Nizip'i, doğusunda ise Bilecik'i merkez kaza haline getirdiklerini belirtmiştir. Fırat'ın doğusu ve batısı konusunda Urfa Meclis-i Umumisi ile Halep Meclis-i Umumisi arasında ihtilaf meydana geldiğini söylemiştir. Çözüm yolu bulabilmek amacıyla kendilerinin aracı gönderdiğini ancak her iki tarafın da kararlarında ısrarcı olmaları nedeniyle bir sonuca varılamadığını ifade etmiştir.[1078] Mustafa Abdülhalik Bey, idari anlamda düzenlemeler yapma yetkisinin nasıl belirlendiğine de değinerek İdare-i Vilayat Kanununun 3. maddesine atfen sınırların düzenlenmesi ve belirlenmesinin, liva ve kaza merkezlerinin değiştirilmesinin, kaza ve nahiyelerin bir merkezden alınıp başka bir merkeze bağlanmasının Vilayet İdare Meclislerinin kararı ve Dâhiliye Nezareti'nin onayı ile gerçekleştiğini açıklamıştır. Dâhiliye Nezareti buna dayanarak taksimat meselesini kendisi halletmek istediğinde ise Meclis-i Umumilerin onayı olmadan böyle bir şeyi yapamayacakları yönünde itirazlarla karşılaştıklarını dile getirmiştir. Ardından İdare-i Vilayet Kanunun yorumlanması için Şura-yı Devlet'e başvurduklarını, buradan alınan yanıt gereğince hareket ettiklerini ifade etmiştir. Şura-yı Devlet'in birbirine komşu livaların sınır değişimlerinin "teşkilat-ı cedide" sayıldığı için "kanun-ı mahsus" yoluyla halledilmesi yolunu önerdiğini, meseleyi böylece Nezaret'e iade ettiğini anlatmıştır.

Kanun layihası hakkında söz alanlar arasında kanundan doğrudan etkilecek bölgelerin mebusları; Hasan Sezai Bey (Cebel-i Bereket) ve Hacı Mustafa Efendi (Ayıntab) konuşma yapmışlardır. Hasan Sezai Beyi ilk görüşmelerde de olduğu gibi Kürt Dağı'nın Karasu tarafında teşkil edilecek nahiyelerin Cebel-i Bereket'e bağlanmasın teklif etmiştir. Bölgenin asayişinin sağlanması ve hükümet kontrolü için bunun daha uygun olacağını beyan etmiştir.[1079] Hacı Mustafa Bey de iddialarını tekrar etmiş ve daha önce yapılan idari ve mülki taksimatta bu bölgenin Karasu Nehri ile ayrıldığını, aşiretlerin asayişi, Kilis'in merkez kaza olarak gelişmişliği gibi

[1078] *A.e.*, s.590.
[1079] *A.e.*, s.591.

gerekçelerle Encümen'den Meclise havale edildiği şekliyle kalmasını istemiştir.[1080] Tartışılan 1. madde şu şekilde kabul edilmiştir:

"Ayıntap Livasıyla Malatya Livası'na Göksu, Urfa Sancağı'na Fırat nehirleri haddi fasıl ittihaz edilmiştir. Malatya Sancağına merbut Besni Kazası'nın Göksu cenubunda kalan aksamıyla, Urfa ve merbutatından olup Fırat'ın garb sahilinde kalan aksamı Ayıntap Livası'na ve Halep merbutatından olup Fırat'ın şark sahilinde kalan aksamı Urfa Livası'na rabtolunacaktır." Meclis-i Mebusan'da kanun layihasının diğer maddeleri de tartışılarak, onaylanmış [1081] ve 14 Mart 1918 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1082]

İdari teşkilatta yapılan düzenlemelerden arasında Bolu Sancağı'na bağlı Zonguldak, Devrek ve Bartın kazalarının müstakil livaya dönüştürülmesi hakkında kanun layihası da yer almaktadır. Kanun layihası başlangıçta sadece Zonguldak'ın livaya dönüştürülmesine dairdir. Hükümet buna göre bir gerekçeli karar yazmıştır. Ardından gerekçeli kararda ekli olmayan Kütahya'ya bağlı Emet, Tavşanlı, Hendek kazalarını da içerisine alacak şekilde kanun layihası genişletilmiştir.[1083] Gerekçeli karar da buna göre hazırlanmıştır. Hükümet 8 Şubat 1917 tarihinde ilk olarak hazırladığı kanunun gerekçesinde başta Bolu Zonguldak bölgesinde idari değişikliğe neden ihtiyaç duyduğunu anlatmıştır.

Hükümet gerekçeli kararında Bolu Sancağı'nı 400.000'e yakın nüfusu ve doğal servetleri ile Karadeniz sahilinde yer alan önemli yerlerden biri olarak göstermektedir. Ayrıca böyle bir alanın yalnızca bir merkeze bağlı kalmasının doğru olmayacağı üzerinde durmuştur. Bölgenin idaresinin, ilerlemesinin ve güvenliğinin sağlanmasında zorluklar yaşandığını ifade etmiştir. Bu çerçevede 3 liva, 15 kaza kurulması amacıyla hazırlık yaptıklarını vurgulamıştır. Bu livalardan 2'sinin

---

[1080] *A.e.*, s.592.
[1081] *A.e.*, s.593.
[1082] "Halep Vilayeti Hudut ve Teşkilatının Tadili Hakkında Kanun", *Düstur*, 14 Mart 1334, Tertip: 2, Cilt:10, Numara: 93, s.162. Ayrıca bkz.: "Halep Vilayeti Hudut ve Teşkilatının Tadili Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 21 Mart 1334, nu.: 3186; Halep Vilayeti teşkilatına dair kanunun kabulüne dair bkz.: "Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 15 Kanun-ı Sani 1918, nu.: 3267, s.2; "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 15 Kanun-ı Sani 1918, nu.: 7518, s.1; "Meclis-i Mebusan'da", *Sabah*, 15 Kanun-ı Sani 1918, nu.: 10119, s.1. Halep Vilayeti'nin sınır tartışmaları için ayrıca bkz.: Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi-İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2013, s.256. Abdülhalik Bey'in Meclis-i Ayan'da yapmış olduğu konuşmaya yer verilen eserde, aşiretlerin kontrol altına alınması konusunda yaşanan zorluklar anlatılmaktadır.
[1083] Kütahya Sancağı'nda Merkez Kazası'na Merbut Emet ve Tavşanlı ve İzmit Sancağında Adapazarı Kazası'na Merbut Hendek ve Zor Sancağı Merkez Kazası'na Merbut Sebha Nahiyelerinde Bir Kaza Teşkili Hakkında Layiha-i Kanuniye" 5 Şubat 1918 tarihinde Zonguldak Livası'nda yapılan ve metinde ismi geçen kanunla birleştirilerek 28 Mart 1918 tarihinde yürürlüğe gircektir. Bkz.: *Fihrist*, s.428.

Halep'te kurulacak olup, 1'inin ise Zonguldak olacağının altı çizilmiştir. Hükümet, Kastamonu Vilayeti Kengiri Sancağı'na bağlı Koçhisar Nahiyesinin etraftaki kasabalara 12 saat, Kastamonu merkezine ise 15 saat mesafede, 500 haneli kasabası, 50'ye yaklaşan karyesiyle ticaret ve tarımda ileri bir durumda bulunuyor olmasını ve merkezinde; mektep, medrese, çarşı, pazarın mevcudiyetini gerekçe göstererek Kengiri'ye bağlı bir kazaya dönüştürülmesini teklif etmiştir. Bununla birlikte, Konya Vilayeti'ne bağlı Koçhisar Kazası ile karıştırılmaması için de isminin "Hisar" olarak değiştirilmesinin zorunluluğunu belirtmiştir.

Kazaya dönüştürmek istenen yerlerden biri de Musul Vilayeti içerisinde bulunan Sencar Kazası'na bağlı Telafer Nahiyesi'dir. Adı geçen bölgenin; Musul ve Halep arasındaki ticaret yolunun üzerinde, vilayet ve kaza merkezine 12'şer saat mesafede bulunduğu vurgulanmıştır. Bunun dışında seyyar Şimr aşiretlerinin hareket sahasında olması ve asayişin sağlanmasında zorluklara karşılaşılması sebebiyle kaza olmasının lüzumuna işaret edilmiştir. İçel Livası sınırları dâhilinde bulunan Anamur Kazasına bağlı Silinti Nahiyesi de kazaya çevrilmesi istenilen bölgeler arasındadır. Merkeze olan yakınlığı diğer değişikliklerde olduğu gibi dikkate alınan bir unsur olmuştur. Ayrıca Silinti Nahiyesi'nde bulunan halkın eski geleneklerini koruyarak bağlarda ve çadırlar içerisinde yaşadıkları ve tütün kaçakçılığı ile uğraştıkları belirtilmiştir. Bu nedenle bölge halkının gelişmesi ve ilerlemesi için buranın kazaya çevrilmesi talep edilmiştir.

Değişiklik öngörülen yerler arasında Zor Livası da yer almaktaydı. Zor Livası'na bağlı Hasebce Nahiyesi kazaya dönüştürülmek istenmektedir. Hasebce'nin liva merkezine 18 saat mesafede bulunması, Habur Nehri civarında yer alması nedeniyle askeri bir merkez haline gelebileceği düşüncesi ve yine ilerlemeye açık bir bölge olmasından dolayı hükümet adı geçen alanı kazaya dönüştürmeyi talep etmiştir. Gerekçede ayrıca Zor livasının önemine vurgu yapılarak Resulayn Kazası'nın Mardin'e ilhak edilmesi kararlaştırıldığından Bağdat, Halep ve Suriye Vilayetleri arasında seyyar aşiretlerin hareket bölgesi olan Zor Livası'nın kuzeyindeki böyle bir yerde kaza kurulmasının zorunlu olduğu beyan edilmiştir.[1084]

[1084] "Bolu Sancağına Merbut Zonguldak, Ereğli, Devrek ve Bartın Kazasının Müstakil Liva halinde İdare Olunmak Üzere Bolu'dan Tefriki ve Zonguldak Kasabası'nın Liva Merkezi İttihazı ve Dokuz Nahiyede Kaza Teşkilatı", *1332-1332-1333 Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniye,* Devre:3, İçtima: 4, C.1, nu.: 354, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 109.

Kanun layihasında Karesi Livası sınırları dâhilindeki Balat Nahiyesi de kazaya dönüştürülmesi istenilen yerlerdendir. İsmi geçen nahiyenin merkeze 18 saat mesafede bulunması ve ulaşım imkânlarının yetersizliği halkın güçlük yaşamasına neden olmasından ötürü kaza haline getirilmesi lüzumlu görülmüştür. Kazaya tahvili istenilen bir diğer yer ise Salhad kazasıdır. Havran Sancağı'na bağlı Salhad'ın merkezi olan Busra Şam'a nakledilmesiyle, Salhad Kazasının merkeze bağlandığını dile getiren hükümet, Dürzilerin sebebiyet vermiş oldukları askeri ve idari güçlükler nedeniyle adı geçen bölgenin nahiye ve karye kurularak idaresinin mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Bu nedenle Havran Sancağı'na bağlı Salhad Kazası'nın oluşturulması istenmiştir. Kanun layihasında bahsedilen ve kazaya çevrilmesi öngörülen; Eskişehir Sancağı'na bağlı Seyyid Gazi, Çorum Sancağı'na bağlı Hüseyinabad ve Maden Sancağı'na bağlı Ergani, mahalli meclislerinde almış oldukları karar gereğince kazaya çevrilmesi istenmiştir. Hükümet de isteğe uygun olarak mahalli meclislerin kararlarını kanun layihasına eklediklerini gerekçeli kararda açıklamıştır.[1085]

Kanun layihası ile ilgili diğer encümeneler de görüşlerini Meclise göndermişlerdir. Dâhiliye Encümeni ilk göndermiş olduğu 14 Şubat 1917 tarihli gerekçeli raporunda ülkenin idari ve güvenlik ihtiyacına uygun bir şekilde bu kanunun çıkmasına yardımcı olduklarını belirtmiştir. Yapılacak değişikliklerde Karesi bölgesindeki Balat nahiyesinin adının bölgeye hizmetleri olduğu dile getirilen Dursun Bey'in isminin verilmesini, Zor Sancağı'nda bulunan Hasebce'nin de adının kıyısında yer almış olduğu Habur nehrin isminin verilmesini istemiştir.[1086]

Muvazene-i Maliye Encümeni ise 22 Kasım 1917 tarihli ilk gerekçeli raporunda hükümetin isteği üzerine kanun layihasının kendileri tarafından incelendiğini ifade etmiştir. Ardından Osmanlı ülkesinin mülkü teşkilatında siyasi önemi, ticari yapısı, bulunduğu konumu, nüfusu ve ulaşım yolları dikkate alınarak "esaslı ve sabit bir teşkilat ve taksimat-ı mülkiyeye rabtı" meselesinin çoktan halledilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu yapılmadığı için de kanun layihasının savaştan sonraki bir zamanda gerçekleştirilmesinin daha doğru olacağı vurgulanarak, encümenin kanun layihasını hükümete iade ettiği beyan edilmiştir. Muvazene-i Maliye Encümeni bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

[1085] *A.e.*, s.110.
[1086] *A.e.*, s.110.

"…Bir zamandan beridir icra kılınan bu gibi teşkilatta istihdaf olunan gaye gayr-i sabittir. Vilayetin hudut-ı mülkiyesi kasr ve tahdit edilmekte ve elviye-i gayr-i mülhakanın adedi tezyit edildiği gibi bir taraftan bazı kazalar elviye-i mülhaka idadına ithal edilmekte ve binaenaleyh taksimat-ı mülkiyede istihadaf olunan gaye ve vilayat-ı elviye-i gayr-i mülhakaya kelb mi yoksa ehemmiyetini tenkis mi bu cihet tayin edilememektedir. Badelharb anifen arz olunan esasat dairesinde esaslı bir taksimat ve teşkilat-ı mülkiye icrası lüzum ve ihtiyaç-ı mübremi derkar bulunmuş ve binaenaleyh iş bu layiha-i kanuniye ile talep olunan teşkilatın da harbten sonraya taliki encümenimizce münasib olacağı mütaala kılınmış olmakla…"[1087]

Kanunun Meclis-i Mebusan'da tartışılmasına 10 Ocak 1918 tarihinde başlanmıştır. Layihayı savunmak üzere Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Mustafa Abdülhalik Bey konuşma yapmıştır. Bolu Sancağı'nın genişliği, Zonguldak'ın birçok kömür madenine sahip olması, kanun ile liva olarak teşkil edilen yerlerin kazaların ortasında bulunması gibi sebeplerle 1335 tarihinden itibaren yürürlüğe girmek üzere kanunun Meclis tarafından kabul edilmesini istemiştir. Ardından söz alan Hamit Bey (Halep), Telafer ve Hasebce'de idari teşkilatın yeniden düzenlenmesi gerektiğini ve bu nedenle kanun layihasında değişiklik yapılmak için Dâhiliye ve Muvazene-i Maliye Encümenine gönderilmesini talep etmiştir. Meclis-i Mebusan kendisinin beyanını uygun görerek görüşmeleri başka bir oturuma ertelemiştir.[1088]

Hükümet, istenilen değişiklikleri yaptıktan sonra kanun layihası yeniden Dâhiliye Encümenine gelmiştir. Buna göre kanun layihasında Telafer'de ve Zor Livası'na bağlı Hasebce'de idari düzenleme yapılmasından vazgeçilmiştir. Ayrıca kanunun 2. maddesi ile Kütahya Sancağına bağlı Emet ve Tavşanlı ile İzmit Sancağı'na bağlı Hendek'in kazaya dönüştürülmesi ve yine kazaya çevrilmesi öngörülen Balat'ın da adının "Ilgaz" yapılması hüküm altına alınmak istenmektedir. Dâhiliye Encümeni hazırladığı gerekçeli raporda Zonguldak bölgesinin önemine değinilmiştir. Raporda son zamanlarda Zonguldak'ın gösterdiği gelişimin, Bolu Sancağı'ndan ayrılmasını gerekli kıldığı anlatılmıştır. Ayrıca Bolu'nun iki kısımdan meydana geldiğini ve bu yerlerin aralarındaki doğal ve ticari engeller sebebiyle iletişimin az olduğu dile getirilmiştir. Bu nedenle kanun layihasında belirtilen ve 4 kazadan meydana gelen Zonguldak Livasının kurulmasının uygun görüldüğü vurgulanmıştır. Ardından hükümetten gelen kanun teklifinin 2. maddesinde yer alan

[1087] *A.e.*, s.111.
[1088] *MMZC*, Dördüncü İçtima Senesi, D:3, İ:31, C:1, s.562.

ve nahiyeden kazaya dönüştürülmesi istenen Telafer ve Hasebce'nin kanun layihasından çıkarıldığına değinilmiştir. Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki bölgenin idari taksimatına dair kanun layihasında adı geçen yerlerdeki değişiklik isteğinin kabul edilmesinin bu durumun sebebi olarak gösterilmiştir. Hükümetten kendilerine gönderilen değişiklik isteklerinin onaylandığını anlatılarak rapora şöyle devam edilmiştir:

"…hükümetin esbab-ı mucibe mazbatasında tafsilan beyan olunduğu üzere mevki-i müzakerede kaza teşkili zaruri ve müfid görülmüş ve yalnız Balat, Koçhisar isimlerinin teaddüdü [çoğalması] dolayısıyla 'Dursunbey' ve 'Ilgaz' tesmiyeleri tensip kılınmış ve heyet-i umumiyece kabul edilen bir layihaya göre livalardan hangilerinin bu sene ibtidasından gayr-ı mülhak bir hale ifrağı gayr-ı muayyen olmakla ve bu kanun gelecek sene ibtidasından itibaren tatbik edileceğinden bir takım fıkraların haşv [yararsız, fazladan] olarak kalması varid bulunmasıyla taarruza meydan kalmamak üzere o tarz tahrir dahi tebdil ve hudut tahsisatı bir vilayet ve liva dâhilinde kaldıkça meclis-i umumiyi mahalliye ait bulunduğundan ona dair fıkra tayyedilmiştir…"[1089]

Dâhiliye Encümeni, kanunun yürürlüğe girme tarihini belirleyen 3. maddesini hükümetin isteği üzere kabul ettiğini de raporunda beyan etmiştir. Ancak bu madde Muvazene-i Maliye Encümeni tarafından kaldırılacaktır. Kanun tasarısının tekrar gönderildiği diğer bir encümen de Muvazene-i Maliye Encümeni'dir. Encümen gerekçeli kararında, 22 Kasım 1917 tarihli ve kendisine önceden gelen hükümetin kanun layihasında düzenleme yapılmak üzere yeniden hükümete iade ettiklerini, sonrasında yapılan değişikliklere kanun layihasını kabul ettiklerini vurgulamıştır. Kendilerine Dâhiliye Encümeni tarafından gönderilen gerekçeli karar ve kurulacak livanın merkezinin Bartın olması konusunda Bartın müftüsü ve refikleri tarafından havale edilen telgrafname göz önünde bulundurularak hazırlandığı dile getirilmiştir. Hükümetin teklifinin ve Dâhiliye Encümeninin değişikliklerinin kabul edildiği anlatılarak mülkiye ve maliye için gerekli bütçenin onaylandığı Muvazene-i Maliye Encümeni tarafından belirtilmiştir. Ardından Meclis-i Mebusan'daki görüşmelere başlanmıştır.[1090]

[1089] "Zonguldak, Ereğli, Devrek ve Bartın Kazalarının Bolu Sancağı'ndan Bi't-tefrik Merkezi Zonguldak Olmak Üzere Gayr-i Mülhak Bir Liva Teşkili ve On Bir Nahiyede Kaza Teşkilatı İcrası Hakkında Layiha-i Kanuniye", *Meclis-i Mebusan*, Devre: 3, İ.S.: 4, nu.: 434, s.3-4.
[1090] *A.e.*, s.4.

Hükümet 21 Ocak 1918 tarihinde göndermiş olduğu bir raporunda Kütahya'da yapılacak idari değişikliklerin nedenlerini anlatmıştır.[1091] Bölgenin 318 köy ve 150.000 kişilik nüfusu ile 8000 km^2'lik bir alana yayılmasının memurların işlerini kaza merkezi ile sınırlandırmalarına yol açarken; liva halkının hükümetle olan ilişkilerinde zorluklar yaşamasına sebebiyet verdiğini ifade etmiştir. Liva Encümeni'nden gelen talep üzerine bahsedilen sorunları ortadan kaldırmak amacıyla merkez kazası nahiyelerinden ikisinden ayrıca kaza teşkil edilmesi istenmiştir. Kütahya merkez kazasına bağlı bu iki nahiye Emet ve Tavşanlı olarak belirlenmiştir. Bunlar içerisinde Emet Nahiyesinin büyüklüğü ve nüfusunun yoğunluğu gibi sebeplerin yanında ahz-ı asker şubesine olan yakınlığına dayanarak Harbiye Nezareti'nden gelen istek üzerine Emet'in kazaya dönüştürülmesinin gerekliliği dile getirilmiştir. Raporda Emet'in sınırında bulunan Virancık Nahiyesi'nin Eğrigöz'e bağlanması hükmü konulmuştur. Diğer yandan Eğrigöz'e bağlı olup nahiye merkezine uzak mesafede yer alan; Çakallı, Uyucek, Çırıcık, Ovacık, Yaş, Ağa, Gölcük, Emrullah, Uyan Özü, Abdüsselam Timurlu karyelerinin de Eğrigöz'den ayırıp Tavşanlı'ya bağlanması talep edilmiştir. Merkezi Emet olmak üzere Eğrigöz ve Virancık nahiyelerinden oluşan bir kaza kurulması hükümetçe uygun görülmüştür.

Kazaya dönüştürülmesi düşünülen bölgelerden biri de Tavşanlı'dır. Adı geçen bölgenin 1700 hane, 10.000 nüfus ve 250.000 kuruş senelik belediye gelirlerine sahip olması ile Emet gibi ahz-ı asker şubesinin merkezi bulunması ve Dağardı, Karlıyar, Vartıranlar, Kozluca, Miran krom madenlerinin geçiş güzergâhında yer alması ile öne çıktığı vurgulanmaktadır. Bu sebeplerden ötürü Tavşanlı'nın bir kazaya dönüştürülmesi ve Simav kazasının Dağardı Nahiyesi'ne bağlı olmakla birlikte bulundukları konumları gereği Tavşanlı ile ilişkileri olan; Alabara, Kargılı, Çaltılı, Doğanlar, Kadıköy, Yataklı, Öksüzler, Suluganlar, Yalıköy, Ereğli, Alve-i Kebir, Alve-i Sagir nahiyelerinin de buraya bağlanmasını, Dağardı nahiye merkezinin Ekenmur nahiyesine nakli hüküm altına alınmıştır. Yakınlığı nedeniyle liva merkez nahiyesi Gümüş'e bağlı; Sekiviran, Örence Anne, Gulam-ı Kervan, Ağaç, Dere, Yocalıçiftliği karyelerinin Kütahya'ya, diğer nahiyelerin ise Tavşanlı'ya

[1091] *BOA. BEO.* 4500/337479 1336.Ra.08 (Sadaret makamından Meclis-i Mebusan'a gönderilen ve gerekçeli kararın tebliğine ilişkin 33 evrak numaralı ve 21 Ocak 1918 tarihli yazı ve yine buna gerekçeli kararın takdimine dair Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret makamına yazılan 8164 umumi, 67 hususi numaralı ve 20 Ocak 1918 tarihli evrak)

bağlanmasıyla Tavşanlı, Gümüş ve Dağardı nahiyesinin bir kısmından meydana gelen bir kaza oluşturulması öngörülmüştür.[1092]

Hükümet tarafından tasarlanan ancak Encümende görüşmesi yapılmasına rağmen yürürlüğe girmeyen kanun tasarıları arasında *Nahiyelerin Teşkil ve İdaresi Hakkında Layiha-i Kanuniye* de bulunmaktadır. 29 Kasım 1917 tarihinde hükümetin bildirmiş olduğu gerekçeli kararda layiha hakkının teklif edilme sebebi ortaya konulmaktadır. Raporda özellikle geri kalan ve buna rağmen vatanı için her şeyini feda eden köylüyü, diğer uygar ülkelerde olduğu gibi geliştirmeyi amaç edindikleri dile getirilmiştir. Burada öne çıkan noktalar arasında; geçmiş idare kanunlarını inceleyerek nahiyelere dair eksikliklerin tespit edildiği, ülkenin ihtiyacı ve halkın toplumsal seviyesinin göz önünde bulundurularak kanun yapıldığı yer almaktadır. Ayrıca köy ve şehirlere aynı yaklaşımla hazırlanan bir kanun ortaya çıkarmak yerine köylerin gereksinimi ve halkın yaşam koşullarına uygun bir yasa çıkardıkları üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte nahiyelere "şahsiyet-i manevi" verilerek onların hem İdare-i Vilayet Kanunu ile üzerine düşen işleri hem de çıkarılacak kanun ile kendi işlerini yapabileceğini ve yaptığı işlerde nahiyelere tahsis edilen bütçeyi doğrudan kullanabileceği belirtilmiştir. İdari açıdan amaçlanan köyleri birleştirip birer nahiye haline getirmektir. Böylelikle kendilerine yeten idari birimler oluşturmak ve yerel düzeyde az gelişmişliğe son vermektir.[1093]

Hükümet, köylerden nahiyelere olan evrimime sebep olan düşünceyi gerekçeli raporda açıklamıştır. Nahiyelerin nüfusunun fazla olması nedeniyle memur ve müstahdemlerin maaşı ile diğer bazı giderleri karşılayabileceklerinin altı çizilmiş; köylerin ise nispeten daha az nüfusa sahip olmaları ve fakirlikleri nedeniyle nahiyeler ölçüsünde gelişemeyecekleri vurgulanmıştır. Buradan hareketle yapılması gereken şeyin ise "münasebat-ı mevkiyeye ve iktisadiyeye göre" uygun bir merkez etrafında köyleri toplayıp nahiyeler teşkil etmek olduğu ifade edilmiştir. Birleşikten başlayıp basite doğru ilerleme anlayışının benimsendiğini rapora eklemişlerdir. Bir başka dikkati çeken nokta ise Fransa, Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Hollanda ve Belçika'nın nahiye teşkilatlarının incelenerek kanun layihasının hazırlandığının

[1092] "Emet ve Tavşanlı ve Hendek ve Sebha Nahiyelerinde Kaza Teşkilatına İcrasına Müteallik Layiha-i Kanuniye", *Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniye*, Devre:3, İçtima: 4, C.2, nu.: 434, TBMM Basımevi, Ankara 1993, s. 25.
[1093] "Nahiyelerin Teşkil ve İdaresi Hakkında Layiha-i Kanuniye", *Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniye*, Devre:3, İçtima: 4, C.2, nu.: 435, TBMM Basımevi, Ankara 1993, s. 29-30.

gerekçeli kararda görülmesidir. Ayrıca Macaristan, Bulgaristan ve Romanya'nın idare kanunlarında yer alan yabancıların ikametine ilişkin maddelerin kanun layihasına alınmasının uygun görüldüğü de ifade edilmiştir.[1094]

Kanun ile nahiye meclislerinin görevleri, adı geçen meclislere; seçimlerin nasıl yapılacağı, kimlerin seçmen olabileceği ve seçileceği, nahiye müdürlerinin ve kâtiplerinin görevleri, nahiyelerin gelirleri, bütçelerinin oluşturulması gibi konular hüküm altına alınmıştır.[1095] Dâhiliye Encümeni ise yazmış olduğu gerekçeli kararından Osmanlı Devleti'nde toprağın yönetilmesinin tarihsel sürecine değinmesinin ardından kanun layihasının maddelerini açıklamıştır. Encümen kanun layihasının kabul edilmesi talebini şu şekilde açıklamıştır:

"…Müstaceliyet kararı ile encümenimize havale buyrulan ve arz edilen suver ve eşgalde tadil ve kabul edilen layiha-i kanuniyye memlekette bir inkılab-ı idari ve içtimai ve yeni bir hayata çığır açacağından tamami-i tatbikine muvaffakiyet temennisinden başka bir söz bulunmadığı ve Meclisin müdde-i kanuniyesinin tamamisine zaman kalmadığı cihetle heyet-i celilenin kabulü veçhile müstaceliyetle müzakeresini istirham ve bu layihanın tatbik edilmesi teehhür eden mevakide elyevm mevcut nizamat ve kavanin tatbikini temenni ile heyet-i celileye takdim eyleriz."[1096] Kanun, adı geçen Encümen'den çıkmasına rağmen sonraki süreçte yasalaşmamıştır.

Yürürlüğe konulan idari kanunlar içerisinde Meclis-i Mebusan'a gelmeden uygulanan yasalar da bulunmaktadır. Bu kanunlardan biri 7 Ağustos 1918 tarihli *Bazı Kaza, Kurra ve Nevahinin Tahvil-i İrtibat ve Tebdil Merkezleri Hakkında İrade-i Seniyye*'dir. Adı geçen kanun ile birlikte bazı köy, kasaba, nahiye ve kazaların bağlı oldukları yerleri ve merkezler değiştirilmiştir. Değişiklik yapılan yerler arasında daha önceden Edirne, Hüdavendigar, Diyarbakır, Suriye, Kastamonu, Mamuretü'l-Aziz, Musul Vilayetleri; Teke, Karesi, Niğde Livaları ve Kal'a-i Sultaniye Sancağı'na bağlı nahiye ve köyler yer almaktadır.[1097]

Yasalaşan ancak Meclis-i Mebusan'da görüşmesi yapılmayan kanunlar içerisinde *Batum Vilayeti Teşkilatı Hakkında Kararname* de yer almaktadır. Elviye-i

[1094] **A.e.**, s.30.
[1095] **A.e.**, s.30-35.
[1096] *A.e.*, s.41.
[1097] "Bazı Kaza, Kurra ve Nevahinin Tahvil-i İrtibat ve Tebdil Merkezleri Hakkında İrade-i Seniyye", *Düstur*, 7 Ağustos 1334, Tertip: 2, Cilt:10, Numara: 184, s.568. Ayrıca bkz.: "Bazı Kaza, Kurra ve Nevahinin Tahvil-i İrtibat ve Tebdil Merkezleri Hakkında İrade-i Seniyye", *Takvim-i Vekayi*, 10 Ağustos 1334, nu.: 3314.

Selase olarak da adlandırılan bölge, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusya'nın hâkimiyetine geçmişti. Rusya bölgeden 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması ile çekilmişti. Adı geçen antlaşmanın 4. maddesi gereğince Rusya bölgeyi tahliye edecek ve Elviye-i Selase halkı kendi kaderlerini kendileri belirleyecekti.[1098] Böylece bir halk oylaması yapılmış ve bölge halkı Osmanlı Devleti'nin yönetiminde kalmayı tercih etmişti. [1099] Bununla birlikte bölgeye inceleme yapmak ve mülki idareyi yeniden oluşturmak için Dâhiliye Nezareti adına Müsteşar Mustafa Abdülhalik Bey başkanlığında bir heyet gönderilmiştir. Mustafa Abdülhalik Bey incelemelerinden elde ettiği bilgi ve gözlemlerine dayanarak mülki teşkilata dair bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor gereğince tasarlanan kanun uygulamaya geçirilmiştir.[1100]

Kanun ile Batum, Ardahan, Kars livaları içerinde içerisinde Batum ve Kars'tan oluşan "Batum Vilayeti"nin kurulması hükme bağlanmıştır. Vilayet; Batum Livası Orta Batum, Çürük Su, Borçka, Maradit, Aşağı Acara, Yukarı Acara, Artvin, Ardanuş, Savşat Kazaları ile 35 nahiye, Kars Livası, Ardahan, Göle, Çıldır, Nıfs-ı Kars, Şuragel, Akbaba, Zaroşad, Sarıkamış, Horasan, Kağızman, Nahçıvan, Oltu, Tavuskerd ve Poshof kazaları ile 65 nahiyeden meydana gelmesi öngörülmüştür. Batum Vilayeti dâhilindeki livaların İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu'na uygun olarak müstakil liva hükmünde olacağı belirtilirken; idare-i umumiyesinden ötürü vilayete bağlı olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca kanun ile birlikte vilayet, liva, kaza ve nahiyelerin 1. Sınıf addedilmesi hükmü konulmuştur. Kanun 14 Eylül 1918 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1101]

[1098] Selçuk Ural, "Kurtuluştan Mondros Mütarekesine Elviye-i Selase'de Yaşanan Sorunlar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.47, Bahar 2011, s.650.

[1099] *A.e.*, s.655. Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı Devleti'ne katılmasına dair ayrıca bkz.: "Batum, Kars ve Ardahan İle Mülhakatının İcra-yı Memalik-i Osmaniden Addolunması Hakkında Hatt-ı Hümayun", *Düstur*, 10 Ağustos 1334, Tertip: 2, Cilt:10, Numara: 189, s.573;"Batum, Kars ve Ardahan İle Mülhakatının İcra-yı Memalik-i Osmaniden Addolunması Hakkında Hatt-ı Hümayun", *Takvim-i Vekayi*, 17 Ağustos 1334, nu.: 3320.

[1100] *A.e.*, s.665.

[1101] "Batum Vilayeti Teşkilatı Hakkında Kararname", *Düstur*, 14 Eylül 1334, Tertip: 2, Cilt:10, Numara: 200, s.586. Ayrıca bkz.: "Batum Vilayeti Teşkilatı Hakkında Kararname", *Takvim-i Vekayi*, 15 Eylül 1334, nu.: 3345.

C. 1914 MECLİS-İ MEBUSANI'NDA KANUNLAŞTIRMA HAREKETLERİ

1. Ana Hatlarıyla Osmanlı Devleti'nin Yapısı ve Tanzimat Dönemi Sonrası Yapılan Hukuki Düzenlemeler

Osmanlı Devleti hukuk sistemi temel olarak *şer'i* ve *örfi* hukuk olarak ayrılmaktadır. Şer'i hukuk İslam fıkhına göre oluşturulan hukuku; örfi hukuk ise padişahın emir ve fermanları uyarınca meydana getirilen hukuk sistemleridir.[1102] Hem şer'i hem de örfi hukuk birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamaktadır. Ancak yoğunlaştıkları alanlar birbirinden farklıdır. İslam fıkhına göre hüküm veren şer'i hukuk; şahıs, aile, miras, eşya, borçlar gibi alanları kapsamaktadır. Örfi hukuk ise devlet işleri ile ilgili konuları kapsamaktadır. Vergi, ceza, idare gibi alanları bulunmaktadır.[1103] Bu hukuk alanları ile birlikte Gayrimüslimlerin kendi hukuksal alanları mevcuttur. İslam hukukunda şer'i yasaların kaynağını *Kur'an-ı Kerim* meydana getirmektedir. Diğer yandan Kur'an'ın kesin hüküm veya yorumlama getirmediği durumlarda ise Hz. Muhammed'in söz ve eylemlerinden oluşan ve *sünnet* denilen kurallar devreye girmektedir. İslam hukukunda Kur'an ve sünnet dışında bir diğer hukuk kaynağına *icma* denilmektedir. İcma İslam dünyasında yetkin hukuk bilginlerinin oy birliği ile oluşturmuş olduğu hukuk kurallarına denilmektedir. Şer'i hukuk içerisinde hukukun kaynaklarından biri de *kıyas*tır. Hüküm vermekte zorlanılan bir durum ile karşılaşıldığında bir ayet ya da hadise dayanılarak hüküm vermeye *kıyas* denilmektedir.[1104] Şunu ifade etmek gerekir ki İslam dininde yer alan mezhepler ve bu mezheplerin İslam dinini farklı yorumlamaları nedeniyle şer'i hükümler tüm Müslümanları kapsayıcı değildir. Osmanlı Devleti'nde Balkanların ve ardından İstanbul'un fethi ile birlikte Gayrimüslim nüfus artmıştı. Gayrimüslimler *millet sistemi* ile sınıflandırılarak din ve mezheplerine göre ayrılmışlardı. Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı'da nüfusları ile orantılı olarak en ayrıcalıklı Gayrimüslim millet Ortodokslar olmuşlardı. Ortodoksların evlenme, boşanma, miras gibi sorunları ve hukuksal meseleleri kilise tarafından çözülmeye başlanmıştı. Sonrasında bu ayrıcalıklar Ermeni Gregoryen Patrikhanesi, Katolikler ve Museviler

[1102] M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, 3. Basım, İstanbul 1999, s. 67-68. Ayrıca bkz.: Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul 2005, s.40-42; Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Etkisi*, Adalet Yayınevi, 1. Basım, Ankara 2010, s.89-90.
[1103] M. Akif Aydın, *a.g.e.*, s.76-77.
[1104] Coşkun Üçok, "Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devleti'nde Hukuk", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* İletişim Yayınları, C.2, İstanbul 1995, s. 574.

gibi Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde yaşayan diğer unsurlara da verilmişti. Devlet, Gayrimüslimlerin aralarındaki hukuksal meselelerin çözümünü kendilerine bırakırken, hükmün yerine getirilmesi sırasında devreye girmekteydi.[1105]

Osmanlı Devleti'nde *kaza* ya da diğer adıyla *yargı* kuvveti de çeşitlilik göstermekteydi. Müslümanların mahkemelerine şer'i mahkemeler bakarken; Gayrimüslimler arası hukuki sorunların çözülmesi ve cezalandırma yetkisi ise cemaat mahkemelerine verilmişti.[1106] Bunların dışında bir de kapitülasyonların getirmiş olduğu, yabancı uyruklu kişiler arasındaki davalara bakan konsolosluk mahkemeleri bulunmaktaydı.[1107] Özetle Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde bir hukuk birliğinin olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Devletin bu hukuki yapısı küçük değişiklikler ile birlikte Tanzimat dönemine kadar gelmiştir. Tanzimat devrinde eğitimden sosyal yaşama kadar pek çok alanda olduğu gibi hukuk sahasında da Batılı anlamda düzenlemeler yapılmıştır. Dönemin yöneticilerinin ana hedefi uyrukları arasında eşitlik sağlamak ve Osmanlı Devleti'ni bir arada tutabilmekti. Böylece toplumun her kesimini kapsayan ve hukukta birliği sağlayacak olan yasaların yapılmasına başlandı. Bu anlamda ilk yasa 3 Mayıs 1840 tarihli *Ceza Kanunnamesi* olmuştur.[1108] Ceza Kanunnamesini laik anlamda oluşturulan diğer yasalar takip etmiştir. 1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi*[1109], 1850 tarihli *Ticaret Kanunnamesi,* 1917 tarihli *Hukuk-ı Aile Kararnamesi* bu yasalar arasında sayılabilir.[1110] 1876 tarihinde hazırlıkları tamamlanan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* de Tanzimat döneminin öne çıkan kanunlarından biri olmuş; Osmanlı Devleti'nde medeni hukuk anlamında boşluk, kaynağını İslam hukukundan alarak doldurulmuştur.[1111] Böylece Osmanlı Devleti'nde modern yasalar ve yargılama usulü getirilmeye başlanmıştır.

[1105] *A.e.*, s.576.
[1106] Zafer Toprak, "Adalet Örgütlenmesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul 1993, s.76.
[1107] Bülent Tahiroğlu, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", *T.C.T.A.*, İletişim Yayınları, C.3, İstanbul 1995, s. 595. Konsolosluk mahkemeleri 1535 tarihinde Fransızlara verilen ilk kapitülasyonlarla birlikte düzenlenmiş ve yargı yetkisinin alanları belirlenmiştir. Bu konu ile ilgili bakınız: Bahadır Apaydın, *a.g.e.*, s.69.
[1108] *A.e.*, s. 592.
[1109] Arazi Kanunnamesi de tıpkı Mecelle gibi Ahmet Cevdet Paşa tarafından hazırlanmıştır ve kaynağını İslam fıkhından almaktadır. M. Akif Aydın, *a.g.e.*, s.431.
[1110] M. Akif Aydın, *a.g.e.*, s.431-435.
[1111] *A.e.*, s.432.

Tanzimat döneminde hukuk alanında yapılan düzenlemelerden biri de Şeyhülislamlık makamının yetki alanının genişletilmesi olmuştur. Makam öncesinde kabine içerisine sokulmuş; sonrasında ise şer'i ve örfi mahkemeler Şeyhülislamlık çatısı altında birleştirilmiştir. Ayrıca eğitim teşkilatı da bu makamın yetkisi dâhiline alınmıştır. Şeyhülislam eğitim, hukuk, yönetim gibi alanlarda büyük nüfuza sahip bir otorite haline getirilmiştir.[1112] Bülent Tanör'ün ifadesiyle, şeyhülislam fetva bağımsızlığını yitirmiş ve devletin denetimine girmiştir.[1113] Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ticari ilişkilerinin artması ve özellikle yabancı tüccarlar ile hukuki anlaşmazlıkların ortaya çıkması, yeni ihtiyaçlar doğurmuştur. Bu anlamda Adliye teşkilatında düzenlemeler yapılmıştır. Ticaret mahkemeleri, karma mahkemeler, ceza mahkemeleri kurulmuştur.[1114] 1864 yılında idari teşkilatta düzenlemeler yapılarak *Vilayet Nizamnamesi* hazırlanmıştır. Adı geçen nizamnamede vilayet, sancak ve kazalarda yedi üyeden meydana gelen Meclis-i Deavi (Dava Kurulu), Meclis-i Temyiz (Temyiz Kurulu), Divan-ı Temyiz (Üst Temyiz Kurulu) oluşturulmuştur. Ayrıca Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasındaki; ticaret, ceza, iltizam bedelatı, kontrat gibi davalara bakan nizamiye mahkemeleri kurulmuştur. Bununla birlikte şer'i mahkemelerle aralarındaki görev alanları belirlenmiştir.[1115] İki mahkeme arasındaki görev ayrımı şu şekilde karar alınmıştır:

"…Şer'an fasıl ve hasmi icab eden deaviden talak ve nikah ve nafaka ve hıdane, ve hürriyet ve rıkkiyet ve kısas ve diyet ve erş ve gurra ve hükümet-i adil ve kasame ve gaip ve mefkut ve vaziyet ve miras davaları mehakim-i şer'iyede ve ticaret ve ceza ve biladevir güzeşte ve nizamen lazım gelen zarar ve ziyan ve iltizam bedelatı ile konturato davaları dahi mahakim-i nizamiye'de fasıl ve ru'yet ve bunlardan maadası, tarafeyn razı oldukları halde, mehakim-i şer'iyede ve olmadıkları surette mahkeme-i nizamiyede ru'yet edilecektir."[1116]

Böylece kadıların ve Şeyhülislamın yetkileri daraltılarak, bütün Osmanlı uyruklarını kapsayan kanun ve değişiklikler meydana getirilmiştir. 1873 yılında

[1112] Bülent Tanör, *a.g.e.*, s.99-100. Ayrıca bkz.: A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2017, s.40-41.
[1113] Bülent Tanör, *a.g.e.*, s.101.
[1114] Bülent Tahiroğlu, *a.g.e.*, s.596.
[1115] A.Refik Gür, *a.g.e.*, s.59. Ayrıca bkz.: Bülent Tahiroğlu, *a.g.e.*, s.597; İbrahim Duran, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XII, S.3-4 (2008), s.80-81; Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, "Tanzimat Döneminde Türk Hukuku", *Halil İnalcık Adalet Kitabı*, Ed.: Bülent Arı, Selim Aslantaş, Yeditepe Yayınevi, 2. Basım, İstanbul 2005, s.232; Joseph Schacht, "Mahkeme", *M.E.B. İ.A.*, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, C.6, İstanbul 1977, s.148.
[1116] Ebül'ula Mardin, "Kadı", *M.E.B. İ.A.*, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, C.6, İstanbul 1977, s.45.

şer'iye mahkemelerinin üst mahkemesi özelliğinde bulunan *Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye* ve 1875 yılında bir ara mahkeme özelliği taşıyan ve şer'i mahkeme ile Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye arasında bulunan *Fetvahane-i Ali* kurulmuştur. Şer'i mahkemelerin almış olduğu kararları denetime tabi tutularak, hukuka aykırılık söz konusu ise gerekçesi ile birlikte Şeyhülislam'a gönderilecektir.[1117] 1879 yılında yapılan bir düzenleme ile birlikte şer'i mahkemeler Şeyhülislamlığa bağlı kalırken; nizamiye mahkemeleri ise Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır.[1118] 1879 yılından sonra modern anlamda savcılık, noterlik ve avukatlık kurumları oluşturulmuştur.[1119] Mahkemeler; bidayet, istinaf ve temyiz olmak üzere üç kademeye ayrılmıştır.[1120] Yapılan düzenlemelerle birlikte dinsel yargılama sisteminde ayrılma başlamıştır.[1121] Burada değinilmesi gereken bir husus da ticaret mahkemelerinin ortaya çıkmasıdır. Ticaret mahkemeleri, kapitalist sistemin yayılmasıyla etki alanını arttırmış ticari faaliyetlerin sonucunda ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti bir yandan Avrupalıların baskı diğer yanda değişen ticari ilişkiler neticesinde bu mahkemeleri kurmuştu. Ticaret mahkemeleri, şer'i mahkemelerin dışında kalan laik anlayışa sahip mahkemelerin meşruluk kazanmasında büyük bir rol oynamıştır.[1122]

Yeni kanunların hayata geçirilmesini sağlamak amacıyla 1869 yılında *Hukuk Mektebi* kurulmuştur. Okul, 1900 yılında *Darülfünun*'a bağlanmıştır. Şer'i mahkemelerde görev yapacak kadı yetiştirmek üzere de 1853 yılında *Muallimhane-i Nüvvab* ya da sonraki adıyla *Medresetü'l-Kuzat* açılmıştır. Böylece kadı olabilmek için de yüksekokul bitirmiş olmak şartı getirilmiştir.[1123] Böylece hukuk sahasında çalışabilecek nitelikli kimseler yetiştirilmeye başlanmıştır.

Şer'i yargılama usulü Tanzimat Dönemi'nde 1876 yılında bir bütün halinde yürürlüğe giren Mecelle'nin son üç kitabı; Kitabü'd-Dava, Kitabü'l-Beyyinat Ve't-Tahlif ve Kitab-i Kaza ile belirlenmiştir. Usul hükümleri sadece şer'i mahkemelerde

---

[1117] Ahmet Akgündüz, "İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.14, 2009, s.18.
[1117] Ekrem Buğra Ekinci, *a.g.e.*, s. 420.
[1118] M. Akif Aydın, "Mahkeme", *D.İ.A*, C.27, İstanbul 2003, s.344.
[1119] Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S.5, 2005, s.420. Ayrıca bkz: Cengiz Otacı, *Hukukun Laikleşme Serüveni*, Birey Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul 2004, s.239.
[1120] Münir Atalar, "Şer'iye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe", *Ankara İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Ankara 1980, s.308.
[1121] Bülent Tanör, *a.g.e.*, s.101.
[1122] Gürsoy Akça, Himmet Hülür, "Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, 2007, s.250.
[1123] Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *a.g.e.*, s.234.

değil nizamiye mahkemelerinde de uygulanmıştır.[1124] Şer'i mahkemelerin ve şer'iye memurlarının teşkilat yapısı, kadıların görevlerinde alacağı dereceler, kadılarda olması gereken nitelikler, seçim ve tayin işlemleri, terfileri, görevden alınmaları gibi konuların tümü 26 Nisan 1913 tarihinde ilan edilen *Hükkam-ı Şer'i ve Memurin-i Şer'iye Hakkında Kanun-ı Muvakkati* ile belirlenmiştir.[1125] Ayrıca Hükümet, kanun-ı muvakkat ile hâkim-i münferit usulü[1126], istinaf, temyiz gibi meseleleri düzenlenmiştir. Ardından Adliye Nezareti'nin idari yapısını ve nezarete bağlı mahkemelerde görev yapacak olan hâkimlerin ve memurların niteliklerini, göreve başlama, görevde yükselme ve görevden alınma gibi koşullarını, 13 Temmuz 1913 tarihli *Hükkam ve Memurin-i Adliye İntihab Nizamnamesi* ile düzenlemiştir.[1127]

Usul-i Muhakeme-i Şer'iyeye dair İttihat ve Terakki hükümeti tarafından çıkarılan bir diğer düzenleme ise 18 Şubat 1914 tarihli *Usul-ı Muhakemat-ı Şer'iyeye Dair Bazı Mevad Hakkında Nizamname*'dir.[1128] Kadıların davaya bakarken uyacakları bazı hükümler yenilenmiştir. Örneğin; bir davada hasmının talebi ile veya talep olunmadan kendisine yemin isteğinde bulunulan kimsenin bu yeminini nasıl gerçekleştirebileceği hükme bağlanmıştır. Bunun yanı sıra temyiz mahkemesine dair düzenlemeler yapılmıştır. Şer'i mahkeme usullerine dâhil olmak üzere 4 Mayıs 1914 tarihinde yürürlüğe giren *Usul-ı Muhakemat-ı Şer'iyeye Dair Bazı Mevad Hakkında Nizamname* yayınlanmıştır. Nizamname ile mahkeme kararlarının temyizi, gıyabi muhakeme, mahkeme masraflarının ödenmesi ile ilgili kararlar alınmıştır.[1129]

[1124] Cengiz Otacı, *a.g.e.*, s.224..

[1125] "Hükkam-ı Şer'i ve Memurin-i Şer'iye Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 13 Nisan 1329, Tertip: 2, Cilt: 5, Numara: 166, s.352-361. Ayrıca bkz.: "Hükkam-ı Şer'i ve Memurin-i Şer'iye Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 22 Nisan 1329, nu.: 1452, s.1-4. Ancak sonrasında bazı maddelerinde yanlışlık yapıldığı fark edilerek Takvim-i Vekayi'nin 25 Nisan 1329 (8 Mayıs 1914) tarih ve 1455 numaralı nüshasının 2. sayfasında "Tashih" başlığı ile düzeltmeler yapılmıştır. Ayrıca bkz.: Ayrıca bkz.: Mehmet Hakan Sağlam, *Osmanlı Devlet Mevzuatı (1908-1922)***,** C.II Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s.139.

[1126] Hakim-i Münferit, Sulh hakimleri olarak tanımlanmaktadır. Sulh hakimi, az emniyetli hukuk ve ceza davalarını tetkik ve hal ile görevli ve hakimlik sınıf ve derecelerine göre tek hakimdir. *Türk Hukuk Lügati*, Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğünce Yayınlanmıştır, 3. Basım, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s.112 ve 305.

[1127] "Hükkam ve Memurin-i Adliye İntihab Nizamnamesi", *Düstur*, 11 Haziran 1329, Tertip: 2, Cilt: 5, Numara: 216, s. 520. Ayrıca bkz.: "Hükkam ve Memurin-i Adliye İntihab Nizamnamesi", *Takvim-i Vekayi*, 30 Haziran 1329, nu.: 1521, s.1-4.

[1128] "Usul-ı Muhakemat-ı Şer'iyeye Dair Bazı Mevad Hakkında Nizamname", *Düstur*, 5 Şubat 1330, Tertip: 2, Cilt: 7, Numara: 85, s. 230-231. Ayrıca bkz.: "Usul-ı Muhakemat-ı Şer'iyeye Dair Bazı Mevad Hakkında Nizamname" *Takvim-i Vekayi*, 5 Şubat 1330, nu.: 2090; Fahrettin Atar, "Mürafaa", *D.İ.A.*, C.32, İstanbul 2006, s. 39.

[1129] "Usul-ı Muhakemat-ı Şer'iyeye Dair Bazı Mevad Hakkında Nizamname", *Düstur*, 21 Nisan 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 269, s. 571-572. Ayrıca bkz.: "Usul-ı Muhakemat-ı Şer'iyeye Dair Bazı

Hükümet, Mecelle'nin yukarıda adı geçen son üç kitabındaki eksiklikleri tamamlamak, usul-ı şer'iyeye dair kapsayıcı, boşlukları dolduran ve bir bütünlük getiren yeni bir şer'i usul kanunu ilan etmiştir. 25 Ekim 1917 tarihli *Usul-ı Muhakeme-i Şer'iye Kararnamesi*'ni yürürlüğe koymuştur.[1130] 65 maddeden oluşan kararname ile Kararname ile kadıların görev ve yetkileri, muhakeme ve temyiz usulleri belirlenmiştir.[1131]

İttihat ve Terakki hükümeti 1914-1918 dönemi içerinde hukuk alanında laik olarak nitelendirilebilecek kanunları yürürlüğe koymuştur. Bu kanunlar arasında şer'i mahkemelerin Adliye Nezareti'ne bağlanmasını sağlayan *Mehakim-i Şer'iye'nin Adliye Nezareti'ne Rabtına Dair Kanun* başta gelmektedir. Ayrıca ülkemizdeki medeni hukukun şer'i hükümlerden bağımsız olarak algılanmaya başladığı *Hukuk-ı Aile Kararnamesi* de hukukta laikleşme adına yasalaşan kanunlardandır. Hukuk alanında yapılan değişikliklerden biri de yargı alanında yapılan ve kadıların göreve başlama ölçütlerini düzenleyen *Hükkam-ı Şer Kanunu*'dur.

2. Meclis-i Mebusan'da Yapılan Adli Düzenlemeler

2.1. Kadı Olunmasına Dair Esaslar: "Hükkam-ı Şer Kanunu"

İttihat ve Terakki tarafından gerçekleştirilen hukuki düzenlemeler arasında kadılık esaslarını düzenleyen Hükkam-ı Şer Kanunu da yer almaktadır. Kanun, 1914 tarihinden sonra Meclis-i Mebusan gündemine gelerek bazı maddelerinde değişiklikler yapılmıştır. Görüşmelere 20 Temmuz 1914 tarihinde başlanmıştır. Kanun ile hükümet, kadı olabilmenin şartlarını yeniden düzenlemektedir. Bu anlamda kanunun 17. ve 23. maddelerinde değişiklik yapılmıştır. Kanun layihası ile 25 yaşını doldurmuş olup, küçük suç (cünha) işlememiş olmak, Mecelle'nin 1792, 1294 sayılı maddelerinde belirtilen kadı olabilme şartlarını taşımak ve Medrese-i Kudat mezunu olmak veya mezun olmayıp yargı hizmetinde görev yapmış olup, Medrese-i Kudat'ta öğretilen derslerin sınavını geçmek kaydı getirilmiştir. Böylece kadı olabilmenin koşulları yenilenmek istenmiştir.[1132] Kanun layihası Encümende ele alınmadan önceki halinde: "bir sene ve daha ziyade suç ile mahkûm olamamış

Mevad Hakkında Nizamname", *Takvim-i Vekayi*, 24 Nisan 1330, nu.: 1809; Fahrettin Atar, *a.g.e.*, s.39.

[1130] Cengiz Otacı, *a.g.e.*, s.224 ve 233. Ayrıca bkz.: "Usul-ı Muhakeme-i Şer'iye Kararnamesi", *Düstur*, 25 Ekim 1917, Tertip:2, Cilt:9, Numara: 328, s.783-794; "Usul-ı Muhakeme-i Şer'iye Kararnamesi", *Takvim-i Vekayi*, 31 Teşrin-i Evvel 1333,, nu.: 328, s.10-14.

[1131] "Usul-ı Muhakemat-ı Şer'iye Kararnamesi", *İkdam*, 10 Teşrin-i Sani 1917, nu.: 7452, s.2.

[1132] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:39, C:2, s.452.

olmak" kaydı yer almaktaydı. İlmiye Encümeni gerekçeli kararında, kadılık makamı gibi kutsiyeti bulunan bir makam ile suçu yan yana getirmeyi uygun bulmadıklarının altını çizerek; "cünha ile mahkûm olmamış" koşulunu kanuna eklediklerini ifade etmiştir.[1133] Kanun layihasında yapılan diğer değişiklikle kadıların azilleri ve görevde yükselmelerine yönelik düzenlemeler yapılmıştır.[1134] Encümen tarafından, sadece kadılara özgü olan ve görevden alınma şartları dolayısıyla Kanun-ı Esasi'nin 81. maddesine bağlı kalınarak maddenin yeniden düzenlendiği dile getirilmiştir. Anayasa gereğince ellerinde berat-ı şerif bulunan kadılar dokunulmaz olduklarından görevden alınamazlar. Kanun-ı Esasi'ye göre bir kadının görevine ya kendi isteği ile istifası ya da işledikleri suç sonucu aldıkları mahkûmiyetleri nedeniyle son verilebilirdi. Encümen, ellerinde berat olmayan kadıları Kanun-ı Esasi'de yazılı şartlardan bağımsız olarak değerlendirdiklerini de sözlerine eklemiştir.[1135]

Kanun layihasının Meclis-i Mebusan'daki görüşmelerinde ilk sözü İlmiye Encümeni adına Mehmet Sadık Efendi (Denizli) almıştır. Mehmet Sadık Efendi, kanunun hazırlanmasının nedenini kadılık kurumunun yolsuzluklara bulaşması, kadı atamalarındaki usulsüzlükler olarak vurgulamıştır. Kanun ile birlikte bunlara son verilmek istendiğinin altını çizmiştir.[1136] Kanun layihası hakkında söz alanlardan biri de Hakkı İlhami Bey (Hudeyde) olmuştur. Ona göre kadı olma yaşı kanun layihasında belirtildiği şekliyle çok geç olup 35 yaş sınırı koyulmalıdır. Söz alanlar arasında bulunan Şakir Bey (Yozgat) ise kadı adayının küçük bir suçtan yargılanıp ceza almasının doğru olmadığını, şeref ve haysiyeti zedeleyen bir suçtan yargılanıp ceza alması durumunda göreve getirilmemesini talep etmiştir.[1137] Kanun layihası hakkında söz alanlar arasında Harun Hilmi Efendi (Tekfurdağı), İlyas Sami Efendi (Muş) de bulunmaktaydı. Harun Hilmi Efendi Kanun-ı Esasi gereğince herkesin memur olabileceğini bu nedenle kısıtlanamayacağını ifade ederek; Medrese-i Kudat'tan mezun olma şartının kaldırılmasını istemiştir. Yalnızca okulda görülen derslerden sınava tabi tutulmasını koşulunun getirilmesini sözlerine eklemiştir. İlyas Sami Bey (Muş) ise Medrese-i Kudat'tan mezun olmak ya da okulda okutulan derslerden sınav yapılmasını ve "ehliyetli ve liyakatli" kişilerin kadı yapılmaları

[1133] "Hükkam-ı Şer ve Memurin-i Şer'iye Kanun-ı Muvakkatinden Müfrez Mevadd", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 138, 1330 İçtimaı, s.1-2.
[1134] *A.e.*, s.2.
[1135] *A.e.*, s.3.
[1136] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3., İ:39, C:2, s.453.
[1137] *A.e.*, s.455.

gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Devair-i Şer'iye'de 6 ay uygulama görmeli demiştir.[1138] Mehmet Sadık Efendi yeniden söz alarak kanun layihası hakkındaki değişiklik isteklerine yanıt vermiştir. Kadılığa hukuk eğitimi almış olanların atanmasının doğru olduğunun altını çizmiş; daha önce meslekte görev yapıp okuldan mezun olmayanların ise mağdur edilmeyeceklerini ve bu bağlamda onlar için sınav şartı getirerek kendilerini ispat hakkı tanıdıklarını ifade etmiştir. Mesleğe gireceklerin tecrübe kazanması konusunda ise hâlihazırda Meşihat makamının talimatnamesi uyarınca hareket edeceklerini belirtmiştir.[1139] Kanun layihasını anlatmak için hükümet adına Bahri Efendi (Meşihat Memurin Kalemi Müdürü) de konuşma yapmıştır. Bahri Efendi okulda okumayanların yapılan sınavda başarı gösterirlerse atamalarının yapıldığını dile getirmiştir. Ayrıca kadıların görevinin adaleti sağlamak ve doğru hükümler vermek olduğunu ifade ederek, göreve getirileceklerinin ruh halinin dengeli olmasına ve bu bakımdan en küçük bir suçtan dahi mahkûm olmamış olmasına dikkat ettiklerini vurgulamıştır.[1140] Madde hakkında söz alanlar arasında Rüştü Bey (Denizli) ve Ahmet Ziya Bey (Erzurum) de yer almıştır. Kanun layihasında yer alan "cünha ile mahkûm" ifadesi yerine "bir haftadan daha ziyade hapis ile mahkûm olmamış" kaydının konulması istenmiştir. Yine Abdullah Azmi Bey (Kütahya) ise "ceraim-i adliyeden dolayı cünha derecesinde hapis cezasıyla mahkûm olmamış" ibaresinin getirilmesini talep etmiştir.[1141]

Kanun layihasının görüşmelerine 2. madde ile devam edilmiştir. Bu madde ile Medrese-i Kudat'tan mezun olmuş bir kadının 5 sene meslekte tecrübe kazandıktan sonra fetva emini başkanlığında kurulacak özel bir komisyon tarafından yapılacak sınavı geçmesi istenmiştir. Sınavı geçen kişinin evrakı Meşihat makamına gitmekte ve burada onaylandıktan sonra kendisine berat-ı şerif verileceği belirtilmektedir. Bu aşamaları geçen bir kadının kanun ile belirlenmiş olan hukuk ve ayrıcalıklara kavuşacağı dile getirilmiştir.[1142] Maddeye yönelik ilk itiraz Rıza Paşa (Karahisar-ı Sahip) tarafından yapılmıştır. Rıza Paşa, kanuna "neş'et eden ve bi'l-imtihan isbat-ı ehliyet etmiş olan" kaydı getirilmeli görüşünde bulunmuştur. Ardından söz alan Abdullah Azmi Efendi (Kütahya) ise kadıya, maddede belirtilen şartlar dâhilinde verilecek olan imtiyazı kabul etmeyip, 5 sene tecrübe şartının 10 seneye

[1138] *A.e.*, s.455-456.
[1139] *A.e.*, s.456.
[1140] *A.e.*, s.457.
[1141] *A.e.*, s.459.
[1142] *A.e.*, s.460.

çıkarılmasını talep etmiştir.[1143] Meclis-i Mebusan'da yapılmış olan görüşmelerde Mehmet Sadık Efendi yeniden söz alarak eleştiri ve isteklere cevap vermiştir. Madde hakkında eleştiri yapanlardan biri de Harun Hilmi Efendi'dir (Tekfurdağı). Ona göre Medrese-i Kudat'tan mezun olmak şartı berat almanın koşullarından kaldırılmalıydı. Çünkü kadı olduğu halde mektepli olmadığı için berat alamamasının yanlış olduğunu; yetki ve liyakati bulunduktan sonra her kadının bu belgeyi alması gerektiğini ifade etmiştir. Hasan Sezai Bey (Cebel-i Bereket) ise encümenin teklifine destek vererek 5 sene tecrübe kazandıktan sonra beratın verilmesinin doğru olduğunu dile getirmekle birlikte; hükümetin talim ve terbiyesinin etkili olduğu böyle bir okuldan mezun olup belgeyi almanın daha doğru olduğunun altını çizmiştir. Kanun layihası Meclisteki tartışmalardan sonra yeniden düzenleme yapılmak üzere Encümene gönderilmiştir. Encümen kanun layihasında bazı değişiklikler yaparak yeniden Meclise göndermiştir. Encümen kanun layihasında yaptığı değişiklikle; kadı olabilmek için 25 yaşını doldurmuş olmak kaydını koymuştur. Kanunen bir mazereti olması dışında adli suçlardan dolayı bir haftadan fazla hapis cezası alan bir kişinin kadı olamayacağı hükmünü vermiştir.[1144] Ayrıca kadılarda aranması gereken özellikler saptanmıştır.[1145] Kanun layihası Meclis-i Ayan'da da kabul edilmesinin ardından 30 Temmuz 1914'te yürürlüğe girmiştir.[1146]

2.2. Avukatlığa İlişkin Yasal Düzenlemeler: "Mehakim-i Şer'iyede İcra-yı Vekâlet Edenler Hakkında Kanun"

Adalet teşkilatında yapılan diğer bir düzenleme de *Mehakim-i Şer'iyede İcra-yı Vekâlet Edenler Hakkında Kanun*'dur.[1147] Kanun ile şer'i mahkemelerde dava vekili olunabilmesi ve göreve başlanmasına dair koşullar belirlenmiştir. Kanun layihasının görüşmelerine 20 Aralık 1915 tarihinde başlanmıştır. İlmiye Encümeni adına söz alan Mehmet Sadık Efendi (Denizli), kanun layihasının müstaceliyetle görüşülmesini talep etmiştir. İsteği, Meclis-i Mebusan'da kabul edilerek, kanunun maddelerinin görüşülmesine başlanmıştır.

[1143] *A.e.*, s.460.
[1144] *A.e.*, s.464. Hükkam-ı Şer Kanunu'nun Meclis'te görüşülmesine dair ayrıca bakınız: "Dünkü Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 21 Temmuz 1914, nu.: 2004, s.3; "Meclis-i Mebusan-Hükkam-ı Şer Kanunu", *İkdam*, 21 Temmuz 1914, nu.: 6256, s.4; "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 21 Temmuz 1914, nu.:8924, s.1; Ebül'ula Mardin, *a.g.e.*, s.45.
[1145] Münir Atalar, *a.g.e.*, s.308.
[1146] "Hükkam-ı Şer'in Evsaf ve İmtiyazatı Hakkında Kanun", *Düstur*, 17 Temmuz 1330, Tertip: 2, Cilt:6, Numara: 481, s.1027-1028. Ayrıca bkz.: "Hükkam-ı Şer'in Evsaf ve İmtiyazatı Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 10 Ağustos 1330, nu.: 1918, s.1-2.
[1147] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.214.

Encümen gerekçeli kararında, dava vekaleti mesleğini yerine getireceklerin tecrübeli, hukukun her alanına hakim kimselerden meydana gelmesini talep etmiştir. Ayrıca dava vekilliğinin idaresini sağlam kurallarla sağlamak istediklerini de sözlerine eklemiştir. İlmiye Encümeni hükümetten gelen kanun teklifini incelemiş ve üzerinde bazı değişiklikler yaptıktan sonra Meclise göndermiştir.[1148] Hükümet, kanun teklifinde 1. madde ile İstanbul'da görev yapacak dava vekilleri ile taşrada görev alacaklar arasında bir ayrıma gitmiştir. İstanbul'da görev yapacakların Medresetü'l-Kuzat ve Darülfünun Hukuk Şubesi mezunu olmak şartını koymuştur. Böylece başkent için yüksekokul mezunu olma koşulunun yerine getirilmesini gerekli kılmıştır. Taşrada görev alacak dava vekilinin ise; adı geçen okullardan mezun olup, en az 10 sene kadılıkta veya müftülükte bulunup yeterlilik kazanması, görevlerinde göstermiş oldukları iyi idareye dayanarak Meşihat makamından izin alması hükmünü getirmiştir.[1149] İlmiye Encümeni buradaki 10 sene tecrübe hükmünü 5 seneye indirmiştir. Hükümetten gelen kanun teklifinin devamında vilayet merkezlerinde 8, liva merkezlerinde 6, kaza merkezlerinde 4 kişi bulunmadığı takdirde veya dava için vekâlet talebinde bulunanların; eşlerine veya çok yakın akrabalıklarına bağlı olmaları halinde şer'i mahkemelerde bu hükmün sınırlandırılamayacağı belirtilmiştir.[1150] İlmiye Encümeni, hükümetin kanun teklifinde düzenleme yapmış ve İstanbul'da görev yapacak dava vekili ile taşradakiler arasındaki farkı kaldırmıştır. Ayrıca taşrada müftü veya kadılıkta görev yapmış, dava vekili olmak isteyenler için tecrübe şartını da 5 yıla indirmiştir. Darülfünun Hukuk Şubesinden mezun olmuş olanların ayrıca Meşihat tarafından belirlenen bir heyetin huzurunda Medretü'l-Kuzat derslerinden "kavanine ait dürus" hariç olmak üzere sınav olması koşulunu da maddeye eklemiştir. Bu koşula sahip olanlardan vilayet, liva ve kaza merkezlerinde dava vekili bulunmadığı takdirde kanun hükmünün nasıl yerine getirileceği hakkındaki fıkrada da değişiklik yaparak vekalet sayısını vilayet, liva ve kaza halinde sırasıyla; 7, 5 ve 3 kişi olarak belirlemiştir. Hükümetin kanun teklifinde yer alan 3. madde ile kanunun yürütülmesi

[1148] "İlmiye Encümeni Esbab-ı Mucibe Layihası", *Meclis-i Mebusan*, Devre:3, İçtima Senesi:1, nu.:18, s.1-2.
[1149] *A.e.*, s.3.
[1150] Hükümetin kanun teklifinin son fıkrası şu şekildedir: "İş bu ehliyeti haiz olmayanların Mehakim-i Şer'iyede vekaletleri kabul olunmaz. Şu kadar ki ehliyet-i meşruhayı haiz olarak muhakemeyi bi'l-müraca'a mevcudiyetlerini kaydettirmiş vilayet merkezlerinde sekiz, liva merkezlerinde altı, kaza merkezlerinde dört zat bulunmadığı takdirde veya dava ifa-yı vekalet talebinde bulunan kimselerin zevcelerine veya aslen ve sıhren aba ve ecdat ve evlatlarına taalluku halinde mehakim-i şer'iye bu hüküm ile takyid etmez." *A.e.*, s.3.

görevi Meşihat'e verilmiştir.[1151] İlmiye Encümeni hükümetin de onayını aldığını ifade ederek gerekçelerini mazbata muharririnin de Meclis-i Mebusan'da açıkladığı değişiklikleri yapmıştır.

Kanun Layihasının birinci maddesi Mecliste okunmuştur. Bu madde ile şer'i mahkemelerde görev alacak dava vekilleri için şartlar belirlenmiştir. Buna göre Medrese-i Kuzat ile Darülfünun Hukuk Şubesi'nden mezun olmak ve en az 5 sene kadılıkta ve müftülükte bulunup tecrübe edinmek ön koşul olarak getirilmiştir. Ardından Meşihat makamından alınacak olan belge ile dava vekilliği görevi verileceği ifade edilmiştir. Meşihat makamından verilecek olan belgenin alınması şartları da kanun maddesinde açık bir biçimde dile getirilmiştir. Öncelikli koşul Darülfünun Hukuk Şubesi'nden dava vekilli belgesini alıp fiili olarak bu görevi yerine getirmektir. Sonra Meşihat Makamı tarafından belirlenen Medrese-i Kuzat hocalarından oluşan heyet huzurunda, Medrese-i Kuzat ders programından kanunlara ait dersler hariç olmak üzere diğer derslerden yapılacak sınav ile alınması şartı konulmuştur. Bu sınavı geçenlerin dava vekilliği görevini yerine getirebileceklerinin altı çizilmiştir. Bu yeterliliğe sahip olamayanların şer'i mahkemelerde vekâlet etmeleri yasaklanmıştır.[1152] Kanun ile dava vekili olmaya hak kazananlardan vilayet merkezlerinde 7, liva merkezlerinde 5, kaza merkezlerinde 3 kişi bulunmazsa veya davaya vekalet edecek kimseler; eşlerine ve aslen hısımlık, ecdat ve evlatlarına bulunması halinde davasının yasaklanması yüksektir, kaydı da düşülmüştür. Kanun layihası encümen adına Mehmet Sadık Efendi (Denizli) tarafından anlatılmıştır. Encümen adına hükümetin teklifini değerlendirdiklerini ve buna göre bir karara vardıklarını ifade eden Mehmet Sadık Efendi, dava vekilliğinin özel bir meslek olduğunu ve bu mesleği yerine getirenlerin yeterliliğe sahip olması gerektiği üzerinde durmuştur. Her işin ehline verilmesi, şer'en ve idareten saygın, güvenilir ve nitelikli olabilmesinin altını çizmiştir.[1153]

Mehmet Sadık Efendi, kanun layihasının, Mecelle'de sultanın halk üzerindeki tasarrufunun maslahata bağlı olmasından yola çıkarak bir kimsenin vekalet görevini yapabilmesi için görevde yetkinliğini ispat etmesinin şart olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca hükümetin istediğinden farklı olarak İstanbul'daki mahkemelerde vekâlet

[1151] *A.e.*, s.3.
[1152] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.214-215.
[1153] *A.e.*, s.215.

edebilmek için yalnızca Medresetü'l-kuzat ve Hukuk Mektebi mezunu ayrıcalığını ortadan kaldırdıklarını ve meslekte 5 sene hizmet etmiş kadı ve müftülere de dava vekilliği hakkı verdiklerini ifade etmiştir. Mehmet Sadık Efendi, dava vekilliği yapabilecekleri saydıktan sonra vilayet merkezlerinde 7, livalarda 5, kazalarda 3 dava vekili varsa görevi ancak onların yapabileceğini; ancak böyle kimse yoksa "sunuf-ı saire erbabından arzu edenlerin" şer'i mahkemelerde dava vekilliği görevini yerine getirebileceğini sözlerine ekler. Ancak kanunda belirtilen yakın akrabaların davası olursa vekalet olarak onu üstlenmesinin yasak olduğunu ifade etmiştir.[1154] Kanun layihası ile birlikte şer'i mahkemelerde görev alacak dava vekillerinin nitelikleri belirlenirken, görevlerine belirli ölçütler konulmuştur.

Mehmet Sadık Efendi, Hakkı İlhami Bey'in (Hudeyde) sorusu üzerine sınavların Mekteb-i Kuzat'ta yapılacağını söylemiştir. Ayrıca şimdiye kadar dava vekili olanlar arasından şahadetnamesi bulunanların sınava alınacağını; ancak herkesin sınavla dava vekili yapmayacağını vurgulamıştır. İşinde yeterli olmayanların mesleğe alınmasının hukuki anlamda büyük sorunlara yol açabileceğinin altını çizmiştir. Kanun layihasının birinci maddesine eleştiride bulunanlardan biri de Ubeydullah Efendi'dir (İzmir). Ona göre amaç Mekteb-i Kuzat'ı korumaktır. Mehmet Sadık Efendi vermiş olduğu cevapta; amaçlarının sadece Mekteb-i Kuzat'ın değil, Mekteb-i Mülkiye gibi okulların mezunlarına da dava vekili olma fırsatını vererek işi ehline vermeyi istediklerini belirmiştir. Kanun hakkında söz alanlardan biri de Tahsin Rıza Bey (Tokat) olmuştur. Ona göre kanun layihası ile çok önemli bir sorun çözüme kavuşturulmuştur. Dava vekâleti mesleğini düzenleyerek adaleti sağlamış olacaklarını dile getirmiştir. Tahsin Rıza Bey, kanunun yalnızca şer'i mahkemelerde görev yapan dava vekillerini değil, aynı zamanda nizamiye mahkemelerinde görev yapanları da kapsamasını talep etmiştir.[1155] Ayrıca iki sorun üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki kanun ile nizamiye mahkemelerinde üyelik yapmış ve savcılık makamında bulunmuş olan kişilere herhangi bir okuldan mezun olmamalarına rağmen Adliye Nezareti tarafından ruhsatname verilirken; bunun dışında kalan, 5 sene istinaf makamında ve müdde-i umumilikte görevini yapmış kişilere dava vekâleti görevi verilmediğini belirtmiştir. İkinci sorunun ise Hukuk Mektebi'nde öğrenilmesi şartı olan kanun ve hükümlerle birlikte şer'i

[1154] *A.e.*, s.216.
[1155] *A.e.*, s.216-217.

hükümleri içeren kitaplardan sınav olanların kanun ile yeniden sınava tabii tutulmasının çelişkili olduğunu dile getirmiştir. Tahsin Rıza Bey'in eleştirilerine Meşihat Müsteşarı Evliya Efendi cevaplamıştır.

Evliya Efendi, istinaf ve bidayet mahkemelerinde bulunanların ya Hukuk Mektebi mezunu olduklarını ya da olmadıklarının altını çizerek; Hukuk Mektebi mezunlarının sınava tabi tutulmayıp dava vekilliğini alacaklarını belirtmiştir. Hukuk mektebi mezunu değillerse Darülfünun sınavlarını geçip yeterliliklerini ispat ettikleri takdirde göreve getirileceklerini dile getirmiştir. Evliya Efendi konuşmasına devam etmiş ve sözlerine şu şekilde açıklık getirmiştir:

"…Mademki derslerden imtihan olmuş, bu suretle tasdikname almıştır, bizim nazarımızda bunlar Darülfünun mezunu gibidir. Yalnız, burada Darülfünundan müteşekkil heyeti mümeyyizeden şahadetnamesi olanlardan maksat, vaktiyle Mektebi Hukukta bir heyeti mümeyyize vardı, burada Mecelle, Usulü Muhakematı Cezaiyye ve Usulü Muhakematı Hukukiyye ve Ceza Kanunlarından imtihan icra ediliyor ve bunlara o suretle dava vekâleti şahadetnamesi veriliyordu. Tabiî bunlar, mahakimi şeriyyede rüyet edilecek feraizi ve ahkâmı evkafı bilmezlerdi. Kanunun da hatta bir kısmından imtihan olurlardı. Kanundan başka bir şey bilmiyorlardı. Onun için bu heyeti mümeyyize tabiri bunlara şamildir. Yoksa Darülfünunda okunan bütün derslerden olursa, tabiî bunlar mezun addediliyor, Mektebi Hukuktan mezun deniliyor. Çünkü Darülfünun, malumu alinizdîr ki, mektep değildir. Bir darülfünundur. Darülfünunda bulunmayan, hariçten bir adam gelir, darülfünunda okunan bütün derslerden imtihan olur, Darülfünun şahadetnamesi alır."[1156]

Evliya Efendi, Şer'i Mahkemelerde görev yapacak dava vekillerinin; Mecelle, Ceza Muhakemeleri Usulü, Hukuk Muhakemeleri Usulü, Ceza Kanunundan sınav yapılmasının yanında şer'i mahkemelere dair konulardan ne şekilde sınava tabi tutulacaklarını açıklamıştır.

Kanun layihasına yapılan itirazlar arasında Mehmet Şefik Bey (Bayezid) ve Servet Bey'den (Trabzon) gelmiştir. Onların itiraz konusu sınava İstanbul dışında girecekler için meydana gelecek mali yük olmuş; bu durumun ortadan kaldırılmasını talep etmişlerdir.[1157] Kanun layihası hakkında söz alan isimler arasında İlyas Sami Efendi (Muş) da bulunmaktadır. İlyas Sami Efendi, kanun ile Medresetü'l-Kuzat ve Darülfünun Hukuk Şubesi'nden mezun olanlar ile 5 sene kadılıkta ve müftülükte

[1156] *A.e.*, s.217.
[1157] *A.e.*, s.217-218.

bulunup yeteneklerine ve ehliyetlerine dayanarak Meşihat makamından kendilerine belge ve izin verilerek dava vekilliği yapabilmesinin uygun görüldüğünü ifade etmiştir. Buna karşılık Darülfünun Hukuk Şubesi'nden usulü ile sınav yapılarak dava vekâleti belgesine sahip olanlar ile hâlihazırda fiili olarak dava vekilliği ile uğraşanların da böyle bir hakka sahip olup olmayacaklarını sormuştur. Mahkemelerin ıslahı maksadıyla vekâlet mesleğini düzenlerken, dava vekilliği yaparak hayatını kazananların görev yapabilmeleri için gerekli belgeyi alamamasının doğru olmadığını savunmuştur. Bu insanlara da sınav kapısı açılmalı demiştir. Kendisine Encümen adına Mehmet Sadık Efendi (Denizli) tarafından cevap verilmiştir. Vilayet merkezlerinde, livalarda, kazalarda kanun gereğince ve sırasıyla 7, 5, 3 dava vekili bulunmuyorsa, herkesin vekâlet görevini yerine getirebileceğini belirtmiştir. Hukuk Mektebi ve Darü'l-Kuzat mezunu olanların ve görevde 5 sene süreyle çalışanların dışında kalanlar için de kapının kapanmadığını vurgulamıştır.[1158] Kanun layihası hakkında görüş bildirenler arasında Abdullah Azmi Efendi (Kütahya) ve Raif Efendi (Erzurum) bulunmaktadır. Kanun layihasının son kısmına değinerek "akraba ve taallukat" ibaresinin çok geniş anlama sahip olabileceğini, bu nedenle değiştirilmesini istemişlerdir. Raif Efendi kanunun kişinin yalnızca kendi çocuklarına ve eşine ve onların ecdadına özel kıldığını; kanuna kardeşleri, amcaları ve kardeşlerini oğullarının da dâhil edilmesini teklif etmiştir. Encümen bu teklifi uygun bularak madde üzerinde değişiklik yapmışlardır. Kanun layihası Meclis-i Mebusan'da yapılan müzakereden sonra 3 maddeden oluşan kanun kabul edilmiştir.[1159] Kanun Layihası Meclis-i Ayan'da da görüşülmesinin ardından 2 Mart 1914 tarihinde kabul edilmiştir.[1160]

Kanun ile bir dava vekilinin hukukun her alanında görev yapabilecek seviyeye getirilmesinin amaçlandığını ve şer'i mahkemede görev yapacak dava vekili ile diğer mahkemelerde görev alacaklar arasındaki ayrımın kaldırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca yukarıda da belirtildiği üzere dava vekilliğine bir ölçüt getirildiği görülmektedir.

[1158] *A.e.*, s.219.
[1159] *A.e.*, s.221-222.
[1160] "Mehakim-i Şer'iye'de İcra-yı Vekalet Edecekler Hakkında Kanun", *Düstur*, 17 Şubat 1330, Tertip: 2, Cilt:7, nu.: 105, s.400-401. Ayrıca bkz.: "Mehakim-i Şer'iye'de İcra-yı Vekalet Edecekler Hakkında Kanun", , *Takvim-i Vekayi*, 22 Şubat 1330, nu.: 2104.

2.3. Noterliğe Dair Yasal Düzenlemeler: "Katib-i Adl Kanunu"

Bugünkü ismiyle *noterlik* olarak bilinen kurum süratli yazan, not tutan anlamıyla dilimize Latince'den geçmiştir. Kelime İslam kaynaklarında *katib-i adl, katibü'l-adl, katibü'l-vesaik* gibi terimlerle de karşılanmakla birlikte;[1161] ayrıca *Mukavelat Muharrirliği* de Katib-i Adl için kullanılan isimlerden biridir.[1162] 1868 yılında Ticaret ve Deavi Nizamnamesi düzenlenerek kara ticareti ile ilgili evrakların hazırlanması ve onaylanması, ticaret mahkemelerine verilen belgeleri tercüme etme görevi Deavi Kalemi'ne verilmekle birlikte, 1878 yılında yürürlüğe giren *Mukavelat Muharrirleri Nizamnamesi* ile benzerlerine Avrupa'da rastlanan noterlik kurumu oluşturulmuştur.[1163] Nizamname ile İstanbul ve diğer vilayetlerdeki katib-i adllerin bidayet mahkemelerine bağlı olacakları, tayinlerinin ise Adliye Nezareti tarafından yapılacağı hükme bağlanmıştır.[1164]

Katib-i Adl Kanunu, 28 Ekim 1913 tarihinde geçici kanun olarak *Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkati* adıyla çıkarılmıştır.[1165] Kanun, üçer fasıldan oluşan iki kısımdan meydana gelmekte ve 110 maddeden oluşmaktadır. Kanun ile katib-i adllerin görev ve yetkileri, yapacakları muamelelere dair düzenlemeler, alacakları ücretler hükme bağlanmıştır. Ayrıca 12 Ocak 1914 tarihinde ilan edilen *27 Zilkadde 1331 Tarihli Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkati'nin Ta'lik-i Mer'iyeti Hakkında Kanun-ı Muvakkat* ile kanunun, 1914 senesi Mart ayı başında yürürlüğe gireceği beyan edilmiştir.[1166] Ancak yapılmış olan bu düzenlemeler yeterli görülmeyerek kanun-ı muvakkatin bazı maddelerinde 12 Mart 1914 tarihinde değişiklik yapılmıştır. *27 Zilkadde 1331 Tarihli Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkati'nin Bazı Mevaddını Muaddel Kanun-ı Muvakkat* ile katib-i adllerin yapacakları işlemlerde, yerine getirecekleri esaslardan bazıları

[1161] Fahtettin Atar, "Noter", *Türkiye D.İ.A.*, C. 33, İstanbul 2007, s. 210.
[1162] *Türk Hukuk Lügati*, s.271.
[1163] Nevin Ünal Özkorkut, "Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti'ne Girişi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 52, S. 4, 2003, s.153-154. Ayrıca bkz.: Fethi Gedikli, *Katib-i Adllere Mahsus Sakk-Osmanlı Dönemi Noterlik İşlem Formülleri-Tarihçe, Okuma Parçaları, Mevzuat*, Türkiye Noterler Biriği, Ankara 2012, s.14-16.
[1164] Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, Ankara, s. 127-128. Ayrıca bkz.: Nevin Ünal Özkorkut, *a.g.e.*, s. 154.
[1165] "Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkati", *Düstur*, 15 Teşrin-i Evvel 1329, Tertip:2, Cilt:5, Numara: 331, s.843-862. Ayrıca bkz.: "Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkati", *Takvim-i Vekayi*, 5 Teşrin-i Sani 1329, nu.: 1641. Ayrıca bkz.: Fethi Gedikli, *a.g.e.*, s.20.
[1166] "27 Zilkadde 1331 Tarihli Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkati'nin Ta'lik-i Mer'iyeti Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 30 Kanun-ı Evvel 1329, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 76, s.162-163. Ayrıca bkz.: *Takvim-i Vekayi*, 2 Kanun-ı Sani 1329, nu.: 1699, s.1.

değiştirilmiştir.[1167] Aynı gün çıkarılan *27 Zilkadde 1331 Tarihli Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkatinin 63, 69, 70 ve 92'nci Maddelerini Musahhih İrade-i Seniyye* ile adı geçen maddelerde yeni düzenlemeler meydana getirilmiştir.[1168]

Kanun layihası, Adliye Encümeni'ne gelmiş ve Encümen 21 Şubat 1916 tarihinde Katib-i Adl Kanununa dair raporunu hazırlamıştır. Encümen yukarıda bahsedilen Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkati ile kanun-ı muvakkatin bazı maddelerinin değiştirildiği iki parça geçici kanunu birleştirerek yeniden düzenlemiş ve gerekçeli kararını Meclise sunmuştur.[1169] Adliye Encümeni hazırlamış olduğu rapor ile kanun üzerinde düzenlemeler yapmış ve kanunun bazı maddeleri kaldırırken; bazı maddelerini ise yeniden düzenlemiştir. Böylece kanun 107 madde haline getirmiştir.[1170]

Katib-i Adl kanun layihası Meclis-i Mebusan gündemine 30 Kasım 1916 tarihinde gelmiştir.[1171] Ancak burada kanun layihasının görüşmeleri ertelenince, sonraki sene 25 Aralık 1917 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır. Görüşmeler sırasında söz alan Artin Boşgezenyan Efendi (Halep), Meclis gündeminin çok önemli olduğunu dile getirmiştir. Kanunu diğer kanun kanunlar içerisinde "en sevimlisi" şeklinde tanımlayarak; kanun layihasının önemine şu şekilde vurgu yapmıştır:

"Bizi mahkeme kapılarında sürünmekten, yalancı şahitlerin şerrinden, arının dikeninden, akrebin, yılanın sokmasından ziyade zehirli olan dilinden vikaye edecek bir kanundur… Gayet hoş bir kanun olduğu için 'Hoş geldin, merhaba' demeyi vazife addederim…"[1172]

Artin Boşgezenyan Efendi konuşmasını sürdürerek iki nokta üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki kanunun hazırlanması sırasında Adliye teşkilatında bu işle

---

[1167] "27 Zilkadde 1331 Tarihli Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkati'nin Bazı Maddelerini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 27 Şubat 1329, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 158, s.291-292. Ayrıca bkz.: "27 Zilkadde 1331 Tarihli Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkati'nin Bazı Mevaddını Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 1 Mart 1330 nu.: 1756, s.5.

[1168] "27 Zilkadde 1331 Tarihli Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkatinin 63, 69, 70 ve 92'nci Maddelerini Musahhih İrade-i Seniyye", *Düstur*, 27 Şubat 1329, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 159, s. 293. Ayrıca bkz.: "27 Zilkadde 1331 Tarihli Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkatinin 63, 69, 70 ve 92'nci Maddelerini Musahhih İrade-i Seniyye", *Takvim-i Vekayi*, 1 Mart 1329, nu.: 1756, s.5.

[1169] "Katib-i Adl Kanun-ı Muvakkati İle Kanun-ı Muvakkat-i Mezkurun Bazı Mevaddını Muaddel İki Kıt'a Kanun-ı Muvakkati Tevhiden Encümen-i Adliyece Yeniden Tertip ve Tanzim Edilen Layiha-i Kanuniye", *Meclis-i Mebusan*, Devre-i İçtimaiye: 3, İçtima Senesi: 2, Numara: 163, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1331, s.1-31.

[1170] *A.e.*, s.31.

[1171] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:6, C:1, s.61.

[1172] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:23, C:1, s.400.

ilgili olan memurların görüşlerinin alınmadığını, kanunu en iyi şekilde çıkarabilmek adına Katib-i Adllerin de görüşlerinin alınması gerektiğini dile getirmiştir. İkinci olarak, diğer devletlerin benzer kanunlarının incelenmesini önermiştir. Örneğin mükemmel kanunlara sahip devletler olarak tanımladığı; İtalya, İsviçre gibi devletlerin düzenlemelerinden yararlanılmasını talep etmiştir. Ancak kanunu olduğu gibi almak yerine uyarlamanın doğru olduğunu sözlerine eklemiştir. Söz alanlardan bir diğeri olan Nesim Mazliyah Efendi (İzmir) ise kanun layihasının aylarca Meclis ruznamesinde olmasına rağmen yeterli derecede inceleyemediklerini ve bu kadar önemli kanununun her yanıyla ele almak üzere ilerideki bir tarihte görüşülmesini teklif etmiştir. Mazelyah Efendi'nin bu teklifi Meclis genel kulunda bulunanlar tarafından kabul edilmiştir.[1173]

Kanun layihasının görüşmelerine 31 Aralık 1917 tarihinde devam edilmiştir. Tartışmalar sırasında ilk sözü Adliye Encümeni adına Asaf Bey (Van) almıştır. 1879 senesinde Mukavelat Muharrirleri ismiyle kurulduğunu ifade eden Asaf Bey, kurumu Bidayet Mahkemeleri nezdinde oluşturduklarını dile getirmiştir. Mukavelat Muharrirlerinin onayladıkları resmi senetlerden hiç denecek kadar az faydalandıklarının altını çizmiştir. Ayrıca Mukavelat Muharrirlerine taşınır ve taşınmaz malların devir ve teslimiyle idaresi, emanetleri muhafaza etmek yetkilerinin verilmediğini, onların manevi şahsiyetlerinin göz ardı edildiğini dile getirmiştir. Asaf Bey, Katib-i Adl kanunu çalışmalarına Necmettin Molla Bey'in Adliye Nazırlığı zamanında kurulan özel bir komisyon ile başlandığını sözlerine eklemiştir. Kanun ile amaçlarının Avrupa'da olduğu gibi Katib-i Adl'leri devlet memuriyetinden kurtararak vefat, istifa, küçük suçlar ile mahkûmiyet, tedavisi olmayan hastalık gibi şartlar oluşmadıkça görevden alınmaması ve "başlı başına bir müessese" haline getirmek olduğunu dile getirmiştir. Ardından sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

"İşte bu kanun ile Katib-i Adl tarafından resen tanzim edilmiş olan bir sened-i resmi ile bir kimse alacağını pek suhuletle tahsil edebilecektir. Katib-i Adl'in tanzim etmiş olduğu senedin bilabeyyine mucibince amel olunması istifadesini senet sahiplerine vermiştir…"[1174]

Asaf Bey böylece daha önce geçici kanun olarak yararlanılan bu kanunun Meclis tarafından kabul edilmesini talep etmiştir. Encümen adına yapılan bu konuşmadan sonra maddelerin görüşülmesine geçilmiştir.

[1173] *A.e.*, s.401.
[1174] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:25, C:1, s.455.

Katib-i Adil Kanun layihasının görüşmeleri, uzun bir müddet Meclis-i Mebusan gündeminde yer almıştır. Kanun layihasının görüşmeleri sırasında müstaceliyet kararı alınmasına rağmen bu karar unutulmuş ve görüşmeler iki kez yapılmıştır. Katib-i Adl Kanunu görüşmeleri 21 Mart 1918 tarihinde son bulmuştur.[1175]

Adliye Nazırı İbrahim Bey, 17 Şubat 1916 tarihinde alanda İkdam gazetesinde yayınlanan mülakatında adli alanda yapılan düzenlemeler hakkında bilgi vermiştir. Bu düzenlemeler arasında 1869 tarihli düzenlemeye atıfta bulunarak *Deavi Nezareti*'nin kurulduğunu ve sonrasından Divan-ı Ahkâm-ı Adliye gibi bir kurumun vücuda getirildiğinin altını çizerek, 1879 tarihli Nizamiye Mahkemeleri Kanunu ile Osmanlı Devleti'ndeki adliye teşkilatına bambaşka bir şekil verdiklerini ifade etmiştir. Bu yeni teşkilat ile *hâkim-i vahit* sistemini temsil eden kadılar yerine 3, 5 üyeden oluşan mahkemeler kurulduğunu dile getirmiştir. Ancak kurulan bu mahkemelere yeteri kadar hâkim bulunamadığını, kendisi göreve geldikten sonra hukuk bilgisine sahip hâkimler bulmak için *hâkim-i münferit* usulünü uygulamaya başladıklarını belirtmiştir. Bu amaçla sulh hâkimleri kurumunu oluşturduklarını ve yüksek derecede faydalarını gördüklerini de sözlerine eklemiştir. İbrahim Bey, İstanbul Sulh Mahkemeleri ile ilgili bir örnek vererek adı geçen mahkemenin çalışma yoğunluğunu göz önüne getirmiş ve İstanbul Sulh Mahkemelerinde sadece bir yılda 30 bin hukuk ve 17 bin ceza davasını sonuçlandırdıklarını ifade etmiştir. Ardından sulh mahkemelerinin 2 derece olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilkini doğrudan bir hâkimin idaresine bırakılmış olarak tanımladığı müstakil sulh mahkemeleri; ikincisini ise bir başkan ve iki üyeden meydana gelen bidayet mahkemeleri olarak göstermiştir. Özellikle bidayet mahkemelerinde görevlendirilecek hâkimlerin yetiştirilmesi ve bütçenin yetersizliği gibi sorunlar nedeniyle adliye teşkilatı açısından yapılan reformların istenilen sonuçları vermediğini vurgulamıştır. Sorunlar arasında ayrıca üç kişiden oluşan mahkemelerde, mahkeme üyelerinin pasifliğine işaret ederek idare ve sorumluluğun mahkeme başkanın üzerinde kaldığını dile getirmiştir. Ardından İbrahim Bey hâkimlerin göreve getirilmesine dair değerlendirilmelerde bulunarak, hâkim olabilmenin koşulunu anlatmıştır.[1176]

[1175] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:73, C:2, s.294-298.
[1176] Mehmet Sadi, "Adliye Nazırı İle Mülakat: Mehakim-i Adliye'de Hakiki Islahat Projeleri", *İkdam*, 17 Şubat 1916, nu.: 6829, s.1.

3. Meclis-i Mebusan'da Yapılan Laik Hukuka İlişkin Düzenlemeler

3.1. Şer'iye ve Nizamiye Mahkemelerinin Görevleri Hakkında Düzenleme

1914-1918 döneminde adalet teşkilatında yapılan düzenlemeler arasında 13 Ekim 1914 tarihli *Mehakim-i Şer'iye ve Nizamiyenin Tefrik ve Vezaifi Hakkında Nizamname* de yer almaktadır. Bu Nizamname ile şer'i mahkemeler ile nizamiye mahkemeleri arasındaki görev ayrımı yapılmıştır. Böylece şer'i mahkemelerin yetkileri daha da daraltılmıştır. Yürürlüğe konulan bu nizamnamenin çıkarılmasında kapitülasyonların 8 Eylül 1914 tarihinde kaldırılmasından sonra yabancıların şer'i mahkemelere gitmesini engellemek ve dini hükümlere dayanan yasaların tatbik edilmeyeceği göstermeye çalışmaktır. Böylece yabancıların adli kapitülasyonların kalkması aleyhindeki şikâyetleri önlenmek istenmiştir.[1177] Nizamname ile iki mahkeme arasındaki görev ayrımı şu şekilde karara bağlanmıştır:

"Ticaret ve ceza ve emval-i gayr-ı menkulenin tasrif ve intikal ve taksimine ve ikraz ve istikrazına ve güzeşte ve zarar ve ziyana ve iltizamat ve imtiyazat ve mukavelata ve kitab-ı hacirden maada keyfiyet hali mecelle-i ahkam-ı adliye ve diğer kavanin ve nizamat ile muayyen mevadd-ı saireye ait bilcümle dava mehakim-i nizamiyede ve bunların haricinde kalan rakabe-i vakfe ve hacr ve fen-i hacre ve vasiyete ve nasb ve azl-i vasiye ve emval-i eytam ve evkafın medayinatına ve menkul ve gayr-i menkul terikatın usul ve feraiz ve kavanin-i mevzua dairesinde taksimine müteallik olan ve mucib-i tahrir –i terikat aleyhine ikame olunan dava ile sair hukuk-ı şer'iye davaları mehakim-i şer'iyede ru'yet olunur."[1178]

Ayrıca bir davanın taraflarından hiç birinin şer'i mahkemede bakılan davayı alıp nizamiye mahkemelerine taşıyamayacakları ve bir dava şer'i veya nizamiye mahkemelerinden hangisinde görüldüyse yargılama işleminin o mahkeme tarafından yürütülmesi kararı alınmıştır.[1179] Nizamname 13 Ekim 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1180] İki mahkemenin görev ve yetkileri arasında bir ayrıma gidilerek yargı erkini daha etkin bir hale getirmek ve müstakil bir şekilde hareket etmelerini temin ederek yargıdaki kargaşaya son vermek amacı güdülmüştür.

[1177] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, Kısım: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Basım, Ankara 1991, s.163 ve 173.

[1178] "Mehakim-i Şer'iye ve Nizamiyenin Tefrik-i Vezaifi Hakkında Nizamname", *Düstur*, 30 Eylül 1330, Tertip: 2, Cilt:6, nu.:552, s.1334. Ayrıca bkz.: Mehmet Hakan Sağlam, *a.g.e.*, , s.221.

[1179] *A.e.*, s. 1334. Ayrıca bkz.: Ebül'ula Mardin, *a.g.e.*, s.45.

[1180] "Mehakim-i Şer'iye ve Nizamiyenin Tefrik-i Vezaifi Hakkında Nizamname", *Düstur*, 30 Eylül 1330, Tertip: 2, Cilt:6, nu.:552, s.1334. Ayrıca bkz.: "Mehakim-i Şer'iye ve Nizamiyenin Tefrik ve Vezaifi Hakkında Nizamname", *Takvim-i Vekayi*, 3 Teşrin-i Evvel 1330, nu.: 1967, s.1; Mehmet Hakan Sağlam, *a.g.e.*, s.221.

3.2. Şer'i Mahkemelerin Adliye Nezareti'ne Bağlanması Hakkında Düzenleme

İttihat ve Terakki hükümetinin hukuk alanında yapmış olduğu düzenlemelerden biri de 12 Mart 1917 tarihli şer'i mahkemelerin Adliye Nezareti'ne bağlanmasını sağlayan yasadır. Bu yasa ile ilmiye sınıfının etkisi azaltılmaya çalışılmış ve adliye örgütünün karmaşık yapısından sadeleştirilmesine doğru giden süreç daha kararlı bir şekilde ifade edilmiştir.

İttihat ve Terakki Fırkası, 1916 Kongresi'nde kabul edilen siyasal program ile mahkemelerin birbirinden ayrılması ve adalet örgütünde laikliğin kabul edilmesi ilkesini benimsenmiştir.[1181] 1916 Kongresi'nde kararlaştırılan siyasal program ve nizamnamenin 3. maddesi ile hukuk alanında yapılmak istenen değişiklik kayıt altına alınmış ve adı geçen madde şu şekilde düzenlenmiştir:

"Kuvve-i kazaiye münhasıran Adliye Nezaretine mevdudur; binaenaleyh bilcümle teşkilat-ı kazaiyenin Adliye Nezareti'ne rabt ve ilhakı için kanunnameler tanzimi teklif olunacaktır."[1182]

Hükümet, kongreden sonra Meclis-i Mebusan'a yargı birliğini öngören kanun teklifini havale etmiştir. Göndermiş olduğu kanun teklifinin gerekçesinde, devleti oluşturan her bir yönetim parçasının yetki ve sorumluluklarını doğru bir şekilde yerine getirmesinin gerekli olduğu vurgulanmış ve yargı gücünün de bir düzene kavuşturulması talep etmiştir. Yargı siteminde meydana gelen sorunların hükümeti zor durumda bıraktığının altını çizmiştir. Hükümet, kanun teklifinin gerekçeli kararında meseleyi şu şekilde dile getirmiştir:

"…daire-i salahiyeti dâhilindeki mesailden mesul olan Şeyhülislam ile kezalik vezaif-i adliyesi hakkında hiçbir rakip tanımayan Adliye Nazırı -Kanun-ı Esasi'nin her nazıra bahşettiği salahiyete binaen- kendi teşkilat-ı kazaiyyelerinin tekamül ve terakkisine çalışmak hakkını siyanen haiz bulunuyor ve salahiyetlerin tevzi'-i ve taksiminde her biri kendine merbut müessesenin tevsi'-i nüfuz ve salahiyetine sa'y ediyorlar idi. Bunun en bariz mesailini her iki nev'i mahkemenin tahdit vezaifi emrinde hükümetin maruz kaldığı müşkilat-ı mütemadiyede görebiliyoruz: Filvaki menleü'l-kadim memalik-i osmaniyede gerek muamelat-ı medeniyeye ve gerek muamelat-ı cezaiye ile umur-ı saireye mutlak olarak tekevvün eden kaffe-i dava ihtilafat mehakim-i şer'iyede niyet edilegelerek mehakim-i

[1181] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, İletişim Yayınları, 1. Basım, C.1, İstanbul 1998, s.62-63.
[1182] *A.e.*, s.153.

şer'iye, mehakim-i umuriyeden bulunduğu cihetle mehakim-i nizamiye ile mehakim-i şer'iyenin hin-i tefrikinde mehakim-i nizamiyenin daire-i kazasında idhal kılınan deavinin fasıl ve rüyetinden hükkam-ı şer men edilmemiş bu sebeple aynı mesalik fasıl ve hasmı hususunda her iki mehakimeye de müracaat imkanı mühim bir menbi'-i ihtilaf husule getirmiştir…"[1183]

Ayrıca kadıların hem şer'i hem de adliye mahkemelerinin görevlerini yerine getirmesine rağmen, onların; tayini, terfisi, azilleri ve yer değiştirme işlemlerinin Meşihat makamınca yapılması ve Adliye Nezareti'nin bunda bir etkisinin bulunmaması da kanunun çıkartılma sebepleri arasında gösterilmiştir. Bunun yanında kadıların "takibat ve tahkikat" işlemlerinin bir kurumdan yapılmamasının da sorunlara neden olabileceğini anlatılmıştır.[1184] Hükümet, kanunun gerekçesine şöyle devam etmiştir:

"…Mütenakızü'l-hüküm fakat lazımü'l-infaz alamat karşısında acz-i infazdan ve ashab-ı mesalihi beyhude israf-ı zaman ve sermayeden tahlis etmek ve muamelat ve mukavelata teminat-ı hukukiyeden tamamiyle müstefid olabilecek surette bahş-i emniyet ve istikrar etmek ve'l-hasıl tevzi'-i adaletin selamet-i cereyanını daha ziyade te'min eyleyebilmek maksadıyla mehakim-i şer'iye Makam-ı Meşihat'ten fekk-i irtibatıyla Adliye Nezareti'ne rabtı hükümetçe takarrür etmiş ve mukaddem layiha-i kanuniyenin birinci maddesi bu esasa binaenaleyh tanzim edilmiştir…"[1185]

Adliye Encümeni de kanun layihasının yasalaşmasına dair yayınlanan gerekçeli kararında görüşlerini ifade etmiştir. Encümen, bir devletin siyasi ve toplumsal teşkilatında yargı makamının önemine vurgu yapmış ve yargı makamının birdenbire veya devamlı bir halde yapılan her önemli inkılapta düzenleme ve değişimlere tabi tutulmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca devlet yönetimini oluşturan kuvvetlerin birbirinden ayrılmasının kamu hukukunda iki esasa dayandığını vurgulamıştır. Bunlardan ilkini milletin temsilcilerinin kanun koyma gücüne katılabilmeleri, ikincisini; kanun hâkimiyetine gerekli güvencenin verilmesi şeklinde açıklamıştır. Yine bunlardan birincisini hukuk-ı esasiyeye, ikincisini ise hukuk-ı idareye ait güzel ve faydalı işler olarak yorumlamıştır. Adliye Encümeni kanun layihasıyla elde etmek istediklerini:

[1183] "Mehakim-i Şer'iyenin Makam-ı Meşihatten Fekk-i İrtibatıyla Adliye Nezareti'ne Rabtı Hakkında Layiha-i Kanuniye", *Meclis-i Mebusan*, Devre: 3, İ.S: 3, nu.: 204, s.3.
[1184] *A.e.*, s.5.
[1185] *A.e.*, s.6.

"Her sınıf ve her nev'i mahkemenin hangi hudut dâhilinde ve hangi nev' ve kıymetteki davaları ru'yet etmek salahiyetine haiz olması ciddi surette tetkikat icrasından sonra tayin etmek tevzi-i adaletin mühim levazımındandır; ta ki her dava sahibi devletin mehakim-i muhtelifesinden hangisine müracaat etmesi muktezi bulunduğunu kolaylıkla bilsin ve maddi ve mali külfetlerden kurtulsun. İşte bu teşkilat ve salahiyet kanunları sayesinde devletin keyfi surette umur-ı kazaiyyeye müdahalesi kat'i ve mahkemelerin yekdiğeri vazife salahiyetine mütekabilen mütecavizi men' edilmiş olur…"[1186] şeklinde dile getirerek, hükümetin hazırladığı kanun teklifini kabul ettiklerini belirtmiştir.[1187]

İlmiye ve Evkaf Encümeni de kanun teklifi ile ilgili gerekçeli kararını Meclise bildirmiştir. Encümen insanlığın ilerlemesini ve mutluluğunu sağlamanın en önemli yolunun adalet olduğunu vurgulamış; adaleti sağlayan kadılık kurumunun alanlarında yetkin kimselere verildiğini açıklamıştır. Ardından yargı alanında yapılan düzenlemelere değinerek şu değerlendirmede bulunmuştur:

"…İnkılab-ı mes'udu müteakib Medresetü'l-Kuzat ile mehakim-i şer'iyenin ıslahına dahi himmet buyrulmuş olduğu nazarı şükran ile görülmekte ise de emr-i kaza zamanen, mekanen, maslahaten kabil-i takyid ve münhasıran halifeye ait olup kadılar halife namına icra-yı kaza etmekte oldukları halde müftüler doğrudan evamir-i şer'iyenin mübelliğleri bulunmak hasebiyle dünyevi hiçbir amirin emrine tabi olmayacaklarına binaen ifta ile kazanın yekdiğerinden tefrikini ve tevhid merci' maksadıyla mehakim-i şer'iyenin Adliye Nezaret-i Celilesine tahvil-i irtibatı ve makam-ı iftanın da sadr-ı islamdaki mehabet ve kudretiyle münasib bir derece-i balaterin kalmak üzere Bab-ı Meşihat-ı İslamiye'de ibkası maslahat-ı ammeye daha muvafık görülerek…"[1188]

Görüldüğü gibi İlmiye ve Evkaf Encümeni, şer'i mahkemelerin Adliye Nezareti'ne bağlanmasını, fetva makamının İslam dinindeki yerinin büyüklüğü ve gücüyle orantılı olan en yüksek derecede yani Meşihat makamında kalması şartıyla, uygun gördüğünü söylemiştir. Kanun layihası için ayrıca Muvazene-i Maliye Encümeni'nin mali açıdan görüşü alınmıştır. Encümen şer'i mahkemelerin Adliye Nezareti'ne bağlanmasının "bütçeye mühim bir tesiri olmayacağı" ifade etmiştir.

Kanun Layihasının Meclis-i Mebusan'daki görüşmelerine 24 Şubat 1916 tarihinde başlanmıştır.[1189] Adliye Nazırı ve Şura-yı Devlet Başkanı olan Halil Bey'in

[1186] *A.e.*, s.11-12.
[1187] *A.e.*, s.13.
[1188] *A.e.*, s.15.
[1189] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:43, C:2, s.287.

(Menteşe) isteği üzerine Kanun layihasının müstaceliyeti kabul edilerek görüşmelere geçilmiştir. İlk sözü Mehmet Sait Efendi (Mamuret'ül-aziz) almış ve görüşmelerin genelinde de görüleceği üzere ilmiye mensuplarının hassasiyetini yansıtan bir konuşma yapmıştır. Onun tek isteği şer'i hükümlerin devamlılığıdır. Nikâh işlemi, bayram, ramazan ilamı gibi meselelerin nasıl halledileceği, şer'i mahkemelerden gelen mahkeme hükümlerinin (ilamların) nasıl verileceği, muhakemenin ne şekilde yapılacağını sorgulamıştır.[1190] Kanunun görüşmelerinde söz alan bir diğer isim Mehmet Sadık Efendi'dir (Denizli).

Şer'i mahkemelerin bundan sonra alacağı biçimi merak eden Mehmet Sadık Efendi, her şeyin önceki gibi mi devam edeceğinin ve şer'i mahkemeler açısından değişenin ne olduğunun açıkça ifade edilmesini istemiştir. Örneğin Şer'i mahkemelere bağlı istinaf, temyiz gibi diğer kurum ve bu kurumlara mensup memurların Adliye Nezaretine bağlandığını; ancak akıbetlerinin tam olarak anlaşılmadığını vurgulamıştır. Ayrıca Hükümetin isteğinin kanun layihası ile "yargı birliği" sağlamak olduğunun altını çizerek, meydana gelen boşluğun nasıl doldurulacağını sormuştur. Ardından soruya ilişkin önerisini açıklamıştır. Meşihat makamının din uleması yetiştirmek için medreselerde ıslaha ihtiyaç duyduğunu, esas görevini bu şekilde yerine getirebileceğini belirtmiştir. Meşihat makamının teşkilatını yeniden düzenleyebilmesinin yolunu ise İslam vakıflarının bu makama bağlanması ve vakıflardan elde edilen gelirlerin yine bu makamda toplanması şeklinde göstermiştir. Bu bakımdan Şeyhülislam olanların aynı zamanda Evkaf Nazırlığı da yapması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre; vakıflara ait ne kadar bina ve maddi hasılat varsa Meşihat'e devredilmelidir. Dini binaların inşası, imarı, medreselerin ıslahı vakıf gelirleriyle sağlanmalıdır. Meşihat makamının bıraktığı boşluk ancak bu şekilde doldurulabilirdi.[1191] Hatta bu iş için Meşihat'te bir komisyon kurulduğunu da dile getirmiş ve hâlihazırda görüşülen kanun layihası ile birlikte yasal hale getirilmesini teklif etmiştir.

Mehmet Sadık Efendi, kanun layihasının 2.maddesinde yer alan ve şer'i mahkemelerin temyiz makamı görevini yerine getirecek *Birinci Hukuk* isimli dairenin oluşturulmasından sonra aynı görevi yerine getiren *Meclis-i Tetkik-i Şer'iye*'nin varlığını koruyup korumayacağını sormuştur. Ayrıca şer'i mahkemelerin

[1190] *A.e.*, s.287-288.
[1191] *A.e.*, s.288.

verdikleri kararlarda bazı anlaşma ve ahit şeklinde kabul edilen belgelerin bulunduğunu, bunların incelenmesi işini yapan *Bab-ı Fetva*'ya ne olacağını merak ettiğini dile getirmiştir. Şer'i mahkemelerin Adliye Nezareti'ne bağlanması sırasında, Nezarete bağlanmayıp istisnai olarak Meşihat makamına bağlı kalacak olan mahkemelerin olup olmadığını da öğrenmek istemiştir. Mehmet Sadık Efendi'nin sorularına Halil Bey (Menteşe) cevap vermiş ve hükümetin kanun layihası çıkarmaktaki amacını şu şekilde dile getirmiştir:

"…Bu kanun layihasının maksad-ı aslisi memlekette emr-i kazayı bir mercide toplamak ve o merci vasıtasiyle emr-i kazanın intizam ve insicamını daha fazla bir murakabe ve teftişe tabi tutmak ve kazadan maksud olan gayeyi memleketin ihtiyacı atisine muvafık surette daha mesut netice ile mevkii husule getirmektir. Hükümet, kazanın bu suretle bir mercide toplanması cihetini maslahatın hayır ve selameti namına düşündüğü zaman Meşihatı Ulyaca da asıl maksat ve gayesini temin edecek surette birtakım teşkilat yapılması düşünülmüş ve bunun için Makamı Meşihat'te de komisyonlar teşkil edilmiştir. O komisyonlar umur-ı diniyyenin ve itikaadatın murakabe ve teftişini temin etmek üzere birtakım teşkilat icra ve ihzar etmişlerdir..."[1192]

Halil Bey, açıklamasından da anlaşılacağı üzere kanun ile ülkedeki yargı örgütünü bir kurumda birleştirmek ve bu sayede yargıyı düzenleyerek, kontrol ve teftişe tabi tutmak istediklerini beyan etmiştir. Amaçlarını gerçekleştirebilmek için Meşihat makamında komisyonlar kurulduğunu ve onlarla ortak hareket ettiklerinin altını çizmiştir. Mehmet Sadık Efendi'nin şer'i mahkemelerin Adliye Nezareti'ne bağlanması ile şer'i hükümlerin uygulanıp uygulanmayacağı şüphesine de değinerek şer'i hükümlerin uygulanmasına devam edileceğini de dile getirmiştir. Ramazan ve bayram ilamlarının nasıl yapılacağını layihanın 1. maddesi ile açıkladıklarını, şer'i mahkemelerin temyiz işlemlerinin ise *Mahkeme-i Temyiz*'de oluşturulacak 4. Daire ile yapacaklarını vurgulamıştır. Kanun layihasındaki maddelerle çelişen hükümlerin geçersiz olduğunu, diğer konulardaki hükümlerin aynen geçerli olduğunu vurgulamıştır.

Kanun layihası hakkında görüşünü açıklayanlardan biri de Ali Galip Efendi (Karesi) olmuştur. Kanuna "mamafih muahedat ve kanun-ı mahsus mucebince Meşihat-i İslamiyeye ait olan ilamatın makam-ı müşarünileyhaca tetkiki kemafi's-sabık devam edecektir" kaydının konulmasını telep etmiştir. (Anlaşmalarla ve özel

[1192] *A.e.*, s.289.

kanun gereğince Meşihat'e ait olan mahkeme kararlarının, eskiden olduğu gibi yine Meşihat tarafından incelenmesine devam edilmesini istemiştir.) Halil Bey, anlaşmaların ve bazı mahkeme kararlarının Fetvahane tarafından incelendiğini; ancak anlaşma gibi hükümlerin kanunla sınırlandırılamayacağını dile getirmiştir. Ali Galip Efendi'nin kanun layihası hakkındaki isteği Meclis tarafından kabul edilmemiştir. Görüşmeler sırasında İlmiye Encümeni'nde bulunan Ali Galip Efendi kanun layihasını imzalamadığını ve muhalif olduğunu beyan etmiştir.[1193]

Meclis-i Mebusan'da Adliye Encümeni adına konuşma Mazbata Muharriri Seyit Haşim Bey (Burdur) tarafından yapılmıştır. Konuşmasında kanun layihasını neden hazırladıklarını açıklamıştır. Ülkede yargı işlerinde karşılaşılan sorunların giderilmesinin hedeflendiğini belirtmiştir. Kanun layihasının 1. maddesiyle hâlihazırda yürürlükte olan ve Meşihat-i İslamiye 'ye bağlı şer'i mahkemelerin bütün halinde Adliye Nezaretine bağlandığını ve o güne kadar şer'i mahkemelerin uyguladığı ne kadar hüküm ve yargılama usulü varsa eskiden olduğu gibi yürürlükte olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca daha önce şer'i mahkemelerin temyiz merci olan Fetvahane-i Ali ve Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyye yerine bu görevi yürütecek bir "Daire" kurulacağını da sözlerine eklemiştir. Seyyit Haşim Bey, Fetvahane-i Ali'nin kendisine arz edilen "ilam-ı sakk-ı sebk"i (eski mahkeme kayıtları) şer'i açıdan inceleyen makam olarak tarif etmiştir. Tetkikat-ı Şer'iyye Meclisini ise gelen itiraz raporuna göre bir olayın ilamda yazıldığı gibi gerçekleşip gerçekleşmediğinin incelendiği temyiz makamı olarak tanımlamıştır. Kanun Layihası ile temyiz makamlarının tek çatı altında toplanmasını sağladıklarını dile getirmiştir. Bununla birlikte muhakeme usullerinde hiçbir değişiklik yapılmadığını yalnızca adı geçen temyiz makamlarının tek çatı altında toplandığını vurgulamıştır. Değişen şeyin görevi yapan şahıs olduğunu belirterek bu durumu şu şekilde anlatmıştır:

"…Esasen bir vazife ve salahiyeti haiz olan, şahıs değil, belki o şahsın ifa edeceği vazife nazarı dikkat ve itinaya alınır. Hâlbuki burada o vazifede hiçbir guna tebdilat vukua getirilmiyor. Yalnız şahıs tebeddül ediyor ve sureti terekkübü tadilata tabi oluyor. Bundan dolayı usulü muhakemece ve esasatı Şeriyyece mabihittatbik olan kavanince hiçbir tebeddülat vukua gelmiyor demektir…"[1194]

[1193] *A.e.*, s.290.
[1194] *A.e.*, s.291.

Seyit Haşim Bey, temyiz makamı ile ilgili başka bir konuya değinerek Fetvahane-i Ali'de o güne kadar incelenen mahkeme kararlarının bir takım antlaşma ve sözleşmeye dayandığını ifade etmiştir. Adı geçen antlaşma ve sözleşmelerin kanunla teyit edilmeye ihtiyaç olmadığını da sözlerine eklemiştir. Bu noktada kanun layihası hazırlanırken encümende iki görüşün ortaya çıktığını belirtmiştir. Bunlardan ilkini uluslararası antlaşmaların ulusal alanda uygulanamaz olduğunu savunan görüş; diğerini ise uluslararası antlaşma ve sözleşmelere imza atan devletin bunlara ülke içinde de aynen uyulması gerektiğini dile getiren görüş olarak açıklamıştır. Bunların ülke içerisinde bir kanun vasıtasıyla değiştirilmesinin mümkün olmadığını, mahkeme kararlarının icap eden mahallerde ve yine icap eden şekilde incelenip, temyiz edileceğini sözlerine eklemiştir. Kendilerini uluslararası antlaşmalarla sınırlayan noktalarda olursa ona hareket edeceklerini de söylemiştir. Ardından Seyyit Haşim Bey 3. maddeye değinmiştir. Kanun layihasının 3. maddesi hükümeti kadıların seçiminde etkin bir konuma getiren ve Adliye Nazırı tarafından oluşturulan bir encümene devrini öngören düzenleme içermektedir. Encümende yer alan üyelerin çoğunluğunun kadıların o güne kadar tabi oldukları kanuna uygun olarak Adliye Nezareti tarafından teşkil olunacak encümence seçilmesini kabul ettiklerini ifade etmiştir.

Kanun layihasının 4. maddesine de açıklık getirmeye çalışan Seyyit Haşim Bey, hükümetten kendilerine gönderilen kanunun adı geçen maddesinde sadece bir kelimesinde değişiklik yaptıklarını beyan etmiştir. Kanun teklifinde yer alan "mefsuh" kelimesi yerine "nesh" kelimesinin getirildiğini belirtmiştir. *Fesh* kelimesinden türetilen mefsuh kelimesinin yürürlükte olan bir hükmün yürürlükten kaldırılması durumunda kullanıldığını; ancak encümenin kanun maddesinde vakfiyelerde yazılan *nesh*/*mensuh* kelimesini kullanmayı doğru bulduklarını söylemiştir. Vakfiyelerde hükümlerden biri diğerini ortadan kaldırdığında nesh kelimesinin metinde yer aldığını dile getirmiştir. Bu durumu Seyyit Haşim Bey: "…Her nerede bir hükmün ıskatı, bir hükmün meriyetinin nihayeti mevzubahis edilirse, orada nesh tabiri kullanılılır…" biçiminde ifade etmiştir. Kendisi başka bir noktaya da dikkat çekmiş ve nesh kelimesinin Usul-ı Fıkıh kitaplarında tarif edildiğini ve bu tariflerin hiçbirinde şer'i hükümlerin ıskatı anlamında kullanılmadığını belirtmiştir. Kanun layihasının 5. maddesini de değinerek Encümen tarafından gerekli görüldüğü için adı geçen maddesinin çıkarıldığını beyan etmiştir.

Madde ile kanun hükmünün; usulünce temyiz olunup, incelenmesi tamamlanmamış olan mahkeme kararı ve şer'i ücreti için de geçerli olacağının altını çizmiştir. Şer'i mahkemelere dair hemen bütün evrakın kanun ile Adliye Nezareti'ne gönderilmesini istediklerini de sözlerine eklemiştir.[1195]

Adliye Encümeni adına konuşma yapılmasının ardından kanun layihasının heyet-i umumiyesi kabul edilmiş ve tek tek maddelerinin görüşülmesine geçilmiştir.[1196] Öncelikle 1. maddenin görüşmeleri tamamlanmış ve hükümetten gelen şekli ile kanun maddesi kabul edilmiştir. Sonrasında ise 2. maddenin görüşmelerine başlanmıştır. Bu madde ile hükümet, şer'i mahkemeler için temyiz görevi yapacak ve Temyiz Mahkemesi'nde bulunacak bir daire teşkil edilmesini istemektedir. Meydana getirilecek temyiz dairesine *Birinci Hukuk* ismi verilmesi ve bu dairenin 1 başkan ve 6 üyeden oluşturulması istenmiştir.[1197] Kanun layihasını inceleyen İlmiye Encümeni şer'i mahkemelerin temyiz makamına *Şer'iye* denilmesini istemiş ve Adliye Encümeni gibi 1 başkan ve 6 üyeden oluşan bir heyetle idare edilmesi hükmünü benimsemiştir.

Madde hakkında görüş bildiren Mehmet Hilmi Efendi (Basra), Bidayet ve İstinaf Mahkemeleri Adliye Nezareti'ne bağlandığında, nasıl ki Bidayet ve İstinaf Mahkeme-i Şer'iyesi deniliyor Temyiz mahkemesinde kurulacak heyete "şer'iye dairesi" denilmesinin uygun olacağını belirtmiştir. Mahmut Mahir Efendi (Kırşehir) de, Mehmet Hilmi Efendi gibi düşündüğünü ve temyiz mahkemesinde oluşturulacak kurulun adının şer'iye olmasını talep etmiştir. Ayrıca kurulacak olan kurulun temyiz ve tetkik dışında bir görevi olmadığını bunun da halihazırda temyiz görevini yerine getiren Mahkeme-i Tetkikat-ı Şer'iye'nin görev alanını kapsamadığını ifade etmiştir. Çünkü bazı idari kararların da bu mahkemede incelendiğine dikkati çekmiştir. Mahmut Mahir Efendi, maddenin sonundaki "iş bu daire bir reis ve altı azadan mürekkep ve diğer dairelerin hukuk ve vezaifini haizdir" ibaresiyle tam olarak hangi daireleri kapsadığının belirtilmediğini söylemiştir. Örneğin icra dairesinin görev ve yetkilerine sahipmiş izlenimi verdiğini iddia etmiştir. Bu anlamda hükümetin teklifinin daha uygun olduğunu sözlerine eklemiştir. Görüşmeler sırasında söz alanlardan biri de İlyas Sami Efendi'dir (Muş). Maddeye karşı eleştirilerini dile

[1195] *A.e.*, s.292.
[1196] *A.e.*, s.293.
[1197] *A.e.*, s.294.

getirerek, Meclis-i Tetkik-i Şer'iyenin yerine getirilecek olan kurul, onunla aynı göreve sahip olacak ise Tetkik-i Şer'iyenin neden kaldırıldığını sormuştur. Ayrıca Tetkik-i Şer'iye'nin inceleme yetkisi de olduğunu ve kendisine gelen şer'i mahkeme kararlarını iptal ederek diğer bir mahkeme kararına bağlamaya; başka bir deyişle mahkeme hükmünden başka bir hüküm vermeye yetkili olduğunun vurgulamıştır. Tetkikat-ı Şer'iye'nin, her bir vesikanın incelenmesi ve karara bağlanması gibi bir görevinin olmadığını, kanun ile neden bu vasıfların verildiğini sorgulamıştır.[1198]

Kanun maddesi ile ilgili eleştirilere Seyyit Haşim Bey tarafından cevap verilmiştir. Mahkeme-i Temyiz'de, Şer'iye ismiyle bir daire oluşturulduğu takdirde diğer dairelerin şer'i hükümler haricindeki işlerle uğraştıklarını ve bu hükümlere dayanarak karar alıp, mahkemelerini bu şekilde yürüttüklerini ilan etmiş olacaklarını ifade etmiştir. Yeni oluşturulacak temyiz dairesinin şer'i işlerle ilgileneceğini vurgulamıştır. İlyas Sami Bey'in eleştirilerini de yanıtlayarak, Tetkikat-ı Şer'iye'nin iki işle uğraştığını bunlardan ilkinin temyiz ikincisinin ise Meclis-i İdare ve İstişare olduğunun altını çizmiştir. Temyiz mahkemesinin görevinin kendisine gönderilen mahkeme kararlarını ve hüccetlerini (sözleşmelerini) tetkik ve temyiz etmek ve Meşihat makamından gelen bazı konularla ilgili görüşünü bildirmekle görevlidir demiştir. Yeni kurulması istenilen temyiz dairesine de mahkeme kararlarını inceleme ve temyiz görevi verdiklerini dile getirmiştir. Hâlihazırdaki temyiz makamı olan Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyenin 1 başkâtip ve 1 başkandan oluşan 8 kişiden meydana geldiğini; ancak kanunla sayısını 6 üye ve 1 başkana indirdiklerini belirtmiştir. Yeni kurulan heyette Başkâtipliğin olduğunu ancak üyelik görevi vermediklerini sözlerine eklemiştir.[1199]

Tekrar söz alan Mehmet Hilmi Efendi (Basra), Seyit Haşim Bey'in Mahkeme-i Temyiz'de Birinci Hukuk Dairesi teşkilinin uygun olacağı ve şer'iyye ismini verecekleri bir temyiz makamının karışıklığa sebebiyet vereceği yönündeki beyanatına karşılık vermiştir. O, mademki şer'i mahkemeler Adliye Nezareti'ne bağlanıyor, o halde bidayet ve istinaf mahkemelerine şer'iye ismi verilebilir demiştir. Temyiz kısmına "Hukuk namı" verilmesinin doğru olmadığını vurgulamıştır. Hukuk mahkemelerinin esası Mecelle'den, fıkıhtan aldığından bu mahkemelere veya makamlara şer'iye dışı diyecek kimse olamaz yorumunda bulunmuştur. Bu yüzden

[1198] *A.e.*, s.294.
[1199] *A.e.*, s.295.

İlmiye Encümeni'nin bunda ısrar ettiğini dile getirmiştir.[1200] Tartışmanın ardından 2. maddenin oylamasına geçilmiştir. İlmiye Encümeni'nin teklifi üzerine Mehkeme-i Temyiz'de teşkil edilecek daireye "Şer'iyye" unvanı verilmesi kabul edilmiş ve kanun layihasının adı geçen maddesi onaylanmıştır.[1201]

Kanun layihasının 3. maddesinin tartışmalarına geçilmiştir. 3. Madde görev alacak kadıların seçilmesine ilişkin hükmü içermektedir. Madde ile ilgili Hükümetin teklifi "Kuzatın emr-i intihabı Adliye Nazırı tarafından müntehab bir encümende icra olunur" şeklindedir. Hükümet madde ile kadıların seçim işinin Adliye Nazırı'nın seçtiği bir encümen tarafından yapılması şartını koymuştur. Adliye ve İlmiye Encümen ise kanunun adı geçen maddesinde değişiklik yapmış ve "Kuzatın emr-i intihabı, Adliye Nazırı tarafından müntehab bir encümende kanun-ı mahsusuna tevfikan icra olunur" ibaresiyle maddeye son şeklini vermiştir. Adliye ve İlmiye encümenleri kadıların seçimi Adliye Nazırı tarafından ve özel bir kanunla belirlenmesini istemişlerdir. Yapılan oylamanın ardından 3. madde Adliye ve İlmiye Encümeni'nin teklifi doğrultusunda kabul edilmiştir.[1202]

Kanun layihasının 4. maddesi; Hükümetin ve İlmiye Encümenin ortak teklifi ile Adliye Encümenin teklifi olmak üzere Mecliste görüşülmesine başlanmıştır. Bu madde ile Hükümet ve İlmiye Encümeni, 1. maddede dile getirilen şer'i mahkemeler ve onun bağlantılarıyla ilişkili kanun ve nizamnamelerin içinden bu kanunla çelişenlerin yürürlükten kaldırıldığını, diğerlerinin ise eskisi gibi yürürlüğünü devam ettirdiği ve kanunu uygulamakla sadece Adliye Nazırının görevli olduğunu ifade etmektedir. Adliye Encümeni ise kanun layihasının ilgili maddesinde düzenleme yaparak kanun hükmünün sadece Adliye Nazırına ait olduğuna dair kısmını kaldırmıştır. Bu şekilde Meclis-i Mebusan'da tartışılmaya başlanmıştır. Madde ile ilgili söz alan Hasan Fehmi Efendi (Sinop), maddede geçen kanun ve nizamnameler ile teşkilata bağlı olanları mı mahkeme usulüne bağlı olan kanun ve nizamnameleri kastettiğini sormuştur. Halil Bey (Menteşe) cevap vererek kanun layihasından yer alan temyiz mahkemesi ile Meşihat makamında bulunan temyiz dairesinin aynı şeyler olmadığını savunmuştur. Görev itibariyle Fetvahane ile Tetkikat-ı Şer'iye arasındaki temyiz makamının bir bütün halinde yetkilerinin kanun ile yeni kurulacak

[1200] *A.e.*, s.295.
[1201] *A.e.*, s.296.
[1202] *A.e.*, s.296.

mahkeme verileceğini dile getirmiştir. Bununla birlikte görev ve yetkileri çelişen hükümlerin yürürlükte olacağını, diğerlerinin yürürlükten kaldırılacağını dile getirmiştir.[1203] Hasan Fehmi Efendi kanunda değişiklik yapılması istemiştir. Şer'i mahkemelerin hükümlerinde kanunla birlikte yeni bir düzenleme yapılmasını ve eksikliklerinin tamamlanmasını talep etmiştir. Ayrıca şer'i mahkemelerin muhakeme usullerinde de değişikliğe gidilmesini istemiştir. Halil Bey tekrar söz alarak Şer'i mahkemelerin muhakeme usulünü, tabi haliyle bırakmayacaklarını Tefrik-i Vezaif ve Usul-ı Muhakeme kanunları ile değiştireceklerini beyan etmiştir.[1204] Mehmet Hilmi Efendi, 4. madde hakkında söz almış ve maddede yer alan mensuh kelimesi yerine mefsuh kelimesinin getirilmesini İlmiye Encümeni adına istemiştir. "Nesh" kelimesinin semavi kitaplar için kullanıldığını, sonradan indirilen semavi kitapların hükmünü "neshettiğinden" bu kelimenin Kur'an-ı Kerim'de diğer semavi kitaplarda kullanılmasından dolayı burada mefsuh ibaresinin kullanılmasının doğru olacağını belirtmiştir. Halil Bey, her iki kelimenin tartışmasına girilirse görüşmelerin uzayacağını söylemiş; her iki kelimenin yerine "ahkâmı mülgadır" denilmesinin daha doğru olacağını dile getirmiştir. Halil Bey'in teklifi ve Harun Bey'in (Tekfurdağı) vermiş olduğu yazılı önerge ile kanunun 4. maddesine ahkâmı mülgadır tabirinin eklenmesi kabul edilmiştir.[1205] Mehmet Emin Efendi (Trabzon) ise nikâh, talak gibi davalar hariç olmak üzere Ticaret Kanunu, Usul-ı Muhakeme gibi kanunların yürürlükte kalmasını istemiştir. Ancak isteği Meclis tarafından kabul edilmemiştir.

Meclis-i Mebusan 4. maddenin görüşmelerini tamamlamasının ardından kanun layihasının 5. maddesinin görüşmelerine geçilmiştir. Madde ile Hükümet, kanunun 1 Mart 1917 tarihinden itibaren yürürlüğe girmesini teklif etmişken; Adliye ve İlmiye Encümeni, kanun hükmünün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren değil de hâlihazırda tamamlanmamış mahkeme kararları ve şer'i sözleşmeler için de geçerli olmasını önermiştir. Kanun maddesi Adliye ve İlmiye Encümeni'nin teklif ettiği şekliyle kabul edilmiştir.[1206]

Kanun layihasının 6. maddesi kanununun yürürlüğünü sağlayacak kurum veya kişi ile ilgilidir. Maddenin Adliye ve İlmiye Encümeni tarafından verilen teklifinde: "İş bu kanun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren meriyülicradır" kaydı

[1203] *A.e.*, s.297.
[1204] *A.e.*, s.297.
[1205] *A.e.*, s.298.
[1206] *A.e.,* s.299.

bulunurken; hükümetin teklifinde ise: "Bu kanunun icrasına Şeyhülislam ve Adliye Nazırı memurdur" kaydı konulmuştur. Meclis-i Mebusan Adliye ve İlmiye Encümenlerinin düzenlediği şekliyle kabul edilmiştir. Ancak Meclis'te bir madde daha kanuna eklenmiştir. Böylece 7. madde Hükümetin teklifi ve İlmiye Encümeninin onayı üzerine kanunun yürütmesinden Şeyhülislam ve Adliye Nazırını sorumlu hale getirmiştir. Kanun layihası bu şekilde Meclis-i Mebusan'da kabul edilmiştir.[1207] Kanun 12 Mart 1917 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1208]

Kanun layihasının görüşmelerinde Hükümet adına Halil Bey (Menteşe), Adliye Encümeni adına Mazbata Muharriri Seyyit Haşim Bey (Burdur), İlmiye Encümeni adına Mehmet Sadık Efendi (Denizli) görüşlerini bildirmiştir. Görüşmeler sırasında başta hükümet olmak üzere Encümenlerin kanuna dair düzenlemeleri de Mecliste okunmuş ve tartışılmıştır. Adliye, İlmiye encümenleri bazı maddelerde Hükümet'ten ayrı düzenlemeler yapmıştır. Bu durum Meclis-i Mebusan'da kanun layihası üzerinde bir fikir birliğine varılamadığı göstermektedir. Ayrıca Şer'i mahkemelere ait önemli bir kanunun tartışılması sırasında Meşihat makamını temsilen Şeyhülislam'ın bulunmayışı dikkate değerdir. Meclis-i Mebusan'da bulunan ilmiye kökenli mebusların kanuna karşı büyük bir tepki vermediği gözlemlenirken; maddeler görüşüldüğü sırada Meşihat makamını ve şer'i hükümleri koruma çabaları onların az da olsa direndiklerinin göstergesidir. Kanun Layihası ile birlikte şer'i mahkemelerin yerini adliye nezaretine bağlı laik mahkemeler alırken, temyiz mahkemesine bağı "Şer'iye" adıyla bir şube açılmıştır. Kanun ile birlikte bütün şer'i mahkemeler ve ona bağlı daireler Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır. 8 Nisan 1924 tarihli *Mehakim-i Şer'iye'nin İlgasına ve Mahakimin Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun* ile şer'i mahkemelerin bütün görevleri asliye mahkemelerine devredilerek kadılık makamına son verilmiştir.[1209] Şer'iye mahkemelerinin kaldırılarak Adliye Nezareti'ne bağlanması ve hukuku laikleştirmek için atılan bu önemli adım İttihat ve Terakki Fırkası iktidardan düştükten sonra eski haline döndürülmüştür.[1210]

[1207] *A.e.*, s.299.

[1208] "Bilumum Mehakim-i Şer'iye İle Merbutanın Adliye Nezareti'ne Tahvil-i İrtibatı Hakkında Kanun", *Düstur*, 12 Mart 1917, nu.: 177, s.270-271. Ayrıca bkz.: "Bilumum Mehakim-i Şer'iye İle Merbutanın Adliye Nezareti'ne Tahvil-i İrtibatı Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 1 Nisan 1917, nu.: 2840; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, Kısım: IV, s.378.

[1209] Işıl Çakan, *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1999, s.244. Ayrıca bkz.: Ebül'ula Mardin, *a.g.e.*, s.45.

[1210] Ekrem Buğra Ekinci, *a.g.e.*, s. 420.

Halil Bey'in Mecliste kanunun kabul edilmesine yönelik yaptığı konuşma önemlidir. Hükümetin kanun ile neyi amaçladıklarını anlatan Adliye Nazırı, yargı kuvvetini bir muhit ve bir makam altında toplamayı istediklerini vurgulamıştır. Din işlerinin de eskiden olduğu gibi Meşihat makamında bulunduğunu sözlerine eklemiştir.[1211]

Halil Bey (Menteşe) mehakim-i şer'iyenin Meşihat makamından ayrılarak Adliye Nezareti'ne bağlanmasına hatıratında da yer ayırmaktadır. Kanunun Adliye Nazırı İbrahim Bey tarafından uygulanmasının uzatıldığını, Şeyhülislam Hayri Efendi'nin ise kendisinin görevi sırasında bu işin yapılmamasını istediğini aktarmaktadır. İbrahim Bey ve Hayri Bey'in medrese öğrenimi almış kimseler olduklarına vurgu yapan Halil Bey, Talat Bey'in (Edirne) Hariciye Nazırlığı makamının yanı sıra Adliye Nazırlığı'nı da uhdesine alarak mehakim-i şer'iyenin Adliye Nezaretine bağlanması meselesini halletmesini istediğini dile getirmektedir. Hatta Talat Bey'in "militarize" olmuş bir siyasal ortamda kendisini muhtemel bir Cemal ve Enver Paşalar muhalefetine karşı koruma taahhüdü verdiğini de ifade etmektedir.[1212] Ayrıca mehakim-i şer'iyenin Adliye Nezareti'ne bağlanmasındaki asıl amacın şer'i mahkemeleri kaldırarak hukuku laikleştirmek şeklinde açıklamıştır.[1213]

3.3. Ceza Kanunu Hakkında Yapılan Düzenlemeler

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemi ile birlikte müslim, Gayrimüslim ayırt etmeksizin herkes için kapsayıcı yasalar çıkartılmaya başlanmıştı. Yukarıda da belirtildiği üzere bu yasalardan ilki 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi olmuştur. Kanunla, Tanzimat'ın eşitlik ilkesini gösterir bir şekilde 1. maddesinde yasa karşısında "dağdaki bir çobanla bir vezirin eşit tutulacağı" ifade edilmiştir.[1214] Kanun, hazırlanma aşamasında özel bir komisyon tarafından oluşturulmuş olmakla birlikte şer'i ve örfi hukuku birleştirmesi bakımından önem taşımaktadır. Her ne kadar Batı hukuku tarzında çıkarılan bir kanun olsa da şer'i hükümleri bünyesinde korumuştur.[1215]

[1211] "Meclis-i Mebusan-Mehakim-i Şer'iyenin Adliye Nezareti'ne Rabtı", *İkdam*, 25 Şubat 1917, nu.: 7199, s.1. Ayrıca bkz.: "Bu Hafta", *Servet-i Fünun*, 1 Mart 1917, nu.: 1338, s.154.
[1212] Halil Menteşe, *Osmanlı Meclis-i Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfi Yayınları, 1.Basım, İstanbul 1986, s.224-225.
[1213] *A.e.*, s.228.
[1214] Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s.98. Ayrıca bkz.: Bülent Tahiroğlu, *a.g.e.*, s.592.
[1215] Tahir Taner, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s.229.

1840 Ceza Kanunu, eksiklikleri nedeniyle uzun yıllar yürürlükte kalamamış, 1851 yılında yeni Ceza Kanunu hazırlanmıştır.[1216] Kanun; 1840 tarihli kanundan üslup ve içerik bakımından çok fazla değişiklik göstermese de daha önce düzenlenmeyen bazı suçları düzenlemesi, sabit cezalar yerine hâkimin takdir yetkisini de içerisinde barındıran alt ve üst ceza sınırları belirlemesi bakımından dikkat çekici olmuştur.[1217] Ayrıca yeni ceza kanunnamesi ile bir suça dayanarak kısas gerektirecek hallerde, mağdurun suçluyu affetmesinin devlet açısından bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Bu durum kamu davası anlayışının hukuk sistemimize girişinin göstergesidir.[1218] 14 Temmuz 1851 tarihli Ceza Kanunu, 3 Mayıs 1840 tarihinde hazırlanmış olan Ceza Kanununa oranla daha fazla şer'i hükümleri içermektedir.[1219] Ancak yeni kanun da çağın gerekliliklerini ve devletin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalmıştır.

9 Ağustos 1858 tarihinde başkanlığını Ahmet Cevdet Paşa'nın yapmış olduğu bir komisyon tarafından, 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'ndan yararlanarak yeni bir ceza kanunu hazırlanmıştır.[1220] Kanun üç kısım, 32 fasıl ve 264 maddeden meydana gelmektedir. Fransız ceza hukukunun kullanıldığı kanun, bir yandan Osmanlı ceza hukukuna Batı tarzı yenilik getirirken, diğer yandan da klasik Osmanlı hukukuna uygun kısas, diyet gibi şer'i hükümler de içermektedir. Kanun; kıyas, diyet gibi kişi hukukunu ilgilendiren davaları şer'i mahkemelerin yetki alanına bırakırken, diğer bütün meseleleri nizamiye mahkemelerine vermiştir.[1221] Bu durum yargı birliği sağlanamamasına da neden olmuştur.[1222] 1858 Ceza Kanunu ile suçun bireyden çok toplumu ilgilendiren bir mesele olarak anlaşıldığı, çağdaş, tutarlı bir ceza kanunu yapılmaya çalışılmıştır.[1223] Kanunda 1911 ve 1914 yıllarında büyük ölçüde

[1216] *A.e.*, s.98-99.
[1217] Said Nuri Akgündüz, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları", *dergİabant* (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Güz 2016, C.4, S.8, s.8.
[1218] Aydın Yetkin, "Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devleti'nin Gelişim Süreci", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.24, Kış 2013, s.403.
[1219] Tahir Taner, *a.g.e.*, s.228.
[1220] Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s.100. Ayrıca bkz.: Said Nuri Akgündüz, *a.***g.e.**, s.9.
[1221] *A.e.*, s.101. Ayrıca bkz.: Ülkü Azrak, "Tanzimat'tan Sonra Resepsiyon", *T.C.T.A.*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.605.
[1222] Tahir Taner, *a.g.e.*, s.230.
[1223] Ülkü Azrak, *a.g.e.*, s.605.

değişiklik yapılmıştır.[1224] 1858 yılında yürürlüğe giren kanun, 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu'nun ilanına kadar varlığını korumuştur.[1225]

Altı çizilmesi gereken bir nokta ise Fransa'dan ilham alınarak yapılan 3 Şubat 1855 tarihli *Men'i İrtikab Kanunnamesi*'nin, Türk ceza hukukunun Batı'ya açılmasını sağlayan bir etki yaratmış olmasıdır. Rüşvetle mücadele amacıyla çıkarılan bu kanunname, 1858 Ceza Kanunnamesinin hazırlanmasına katkıda bulunmuştur.[1226]

Meclis-i Mebusan'ın açılmasında önce 11 Mayıs 1914 tarihinde ilan edilen geçici kanun ile birlikte Ceza Kanunu'nun 82., 207., 208., 209., 210., 211., 212. maddeleri başka bir maddeyle ikame edilirken, 102. maddeye ek yapılmış, 236. ve 245. maddeleri yeniden düzenlenmiştir. Ceza Kanunu'nun 90. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır.[1227]

1914 Meclis-i Mebusanı'nda Ceza Kanununun maddeleri ihtiyaç ortaya çıkınca değiştirilmeye başlanmıştır. Bu anlamda değiştirilen kanun maddelerinden biri 8 Haziran 1914 tarihinde değiştirilen 144. maddedir. Madde, Osmanlı Devleti'nde altın ve gümüş paranın taklit edilmesi halinde suçu işleyen kişiye verilecek cezai hükmü ifade etmektedir.[1228] Adliye Encümeni adına kanun maddesindeki değişikliği Tahsin Bey (Tokat) anlatmıştır. Görüşmeler sırasında Kirkor Zöhrab Efendi (İstanbul), Fazıl Efendi (Musul) kürsüye çıkarken; Hükümet adına Umur-ı Cezaiye Müdürü Tahir Bey konuşma yapmış ve kanun maddesindeki değişiklik kabul edilmiştir.[1229] Kanun 25 Haziran 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1230]

[1224] Tahir Taner, *a.g.e.*, s.231.
[1225] Işıl Çakan, *a.g.e.*, s.238.
[1226] Bülent Tahiroğlu, *a.g.e.*, s.593. Ayrıca bkz.: Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s.100; Said Nuri Akgündüz, *a.g.e.*, s.9.
[1227] "28 Zilhicce 1274 Tarihli Ceza Kanunu'nun Bazı Mevaddını Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 28 Nisan 1330, Tetip:2, Cilt: 6, Numara: 285, s.644. Ayrıca bkz.: "28 Zilhicce 1274 Tarihli Ceza Kanunu'nun Bazı Mevaddını Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 30 Nisan 1330, nu.: 1815.
[1228] Ceza Kanununun ilgili maddesine dair Adliye Encümeni'nin yazmış olduğu gerekçe için bkz.: "Kanun-ı Cezanın 144. Maddesi Makamına Kaim Olmak Üzere Kaleme Alınan Madde-i Muaddele-i Kanuniye Suretidir", *Meclis-i Mebusan*, Devre: 3, İ.S.: İçtima-i Fevkalade, nu.: 31, s.1.
[1229] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:12, C:1, s.206.
[1230] "28 Zilhicce 1274 Tarihli Kanun-ı Ceza'nın 144. Maddesini Muaddel Kanun", *Düstur*, 12 Haziran 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 360, s.818. Ayrıca bkz.: "28 Zilhicce 1274 Tarihli Kanun-ı Ceza'nın 144. Maddesini Muaddel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 26 Haziran 1330, nu.: 1876.

Ceza kanununda diğer bir değişiklik ise 37. maddede yapılmıştır. Bu madde ile para cezasına çarptırılan birinin, cezayı ne şekilde ödeyeceğinin altı çizilirken, ödenmemesi durumunda şahsa uygulanacak hukuki yaptırım düzenlenmiştir.[1231] Maddenin Meclis görüşmelerine 8 Haziran 1914 tarihinde başlanmıştır.[1232] Adliye Encümeni adına maddeyi Tahsin Bey (Tokat) savunmuştur. Hükümet adına kanunu değerlendiren kişi ise Umur-ı Cezaiye Müdürü Tahir Bey'dir. Matyos Nalbantyan Efendi (Kozan), Artin Boşgezenyan Efendi (Halep), Abdullah Azmi, Efendi (Kütahya), Şakir Bey (Yozgat), Rüştü Bey (Denizli) gibi isimler madde hakkında görüş bildirmişlerdir. Kanun layihası yapılan görüşmelerin ardından kabul edilmiştir.[1233] Kanun 4 Temmuz 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1234]

Ceza Kanunu'na dair çıkarılan bir diğer kanun ise 11 Mayıs 1914 tarihinde yürürlüğe giren *Ceza Kanununun 6 Cemaziyelahir 1329 tarihli 102. Madde-i Muaddelesine Zeyl-i Sani Olmak Üzere İlave Edilen Fıkra Hakkında Kanun-ı Muvakkat*'tır.[1235] Kanun ile seferberlik hazırlıklarında ihmali bulunan personelin cezalandırılması hükme bağlanmıştır. Ayrıca 16 Eylül 1915 tarihinde yürürlüğe giren *Kanun-ı Ceza'nın 206. Maddesine Muaddel Fıkra Hakkında Kanun-ı Muvakkat* gereğince Ceza Kanun'a seferberlikte idare-i örfiyenin devamı boyunca asker eşleri ve çocuklarını korumaya yönelik ek yapılmıştır.[1236]

Ceza Kanunu üzerinde yapılan düzenlemeler daha sonra da devam etmiştir. Kanunun öncelikle 179. maddesi, ardından 4. faslına müzeyyel fıkrası, 155. maddesi ve 60. Maddesine ilişkin değişiklik görüşmeleri yapılmıştır.[1237] 179. madde ile bir kişi, darp edilmesi ve yaralaması durumlarında 10 günden fazla hastalığı yoksa sözlü veya yazılı beyanıyla şikâyette bulunabilecektir. Ayrıca hüküm kesinleşinceye kadar

[1231] "Kanun-ı Cezanın 2 Cemaziyelahir 1329 Tarihli 37. Madde-i Kaimesi Makamına Kaim Mevadd-ı Kanuniye Suretidir", *Meclis-i Mebusan*, Devre: 3, İ.S.: İçtima-i Fevkalade, nu.: 32, s.1.
[1232] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:12, C:1, s.199.
[1233] *A.e.*, s.204.
[1234] "Kanun-ı Ceza'nın 6 Cemaziyelahir 1329 tarihli 37. maddesini Muaddel Kanun", *Düstur*, 21 Haziran 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara: 370, s.857. Ayrıca bkz.: "Kanun-ı Ceza'nın 6 Cemaziyelahir 1329 tarihli 37. maddesini Muaddel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 1 Temmuz 1330, nu.: 1877.
[1235] "Ceza Kanununun 6 Cemaziyelahir 1329 tarihli 102. Madde-i Muaddelesine Zeyl-i Sani Olmak Üzere İlave Edilen Fıkra Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 28 Nisan 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 400, s.915. Ayrıca bkz.: "Ceza Kanununun 6 Cemaziyelahir 1329 tarihli 102. Madde-i Muaddelesine Zeyl-i Sani Olmak Üzere İlave Edilen Fıkra Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 22 Temmuz 1330, nu.: 1897.
[1236] "Kanun-ı Ceza'nın 206. Maddesine Muaddel Fıkra Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 3 Eylül 1331, Tetip:2, Cilt: 7, Numara: 338, s.725. Ayrıca bkz.: "Kanun-ı Ceza'nın 206. Maddesine Muaddel Fıkra Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 7 Eylül 1331, nu.: 2296.
[1237] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:14, C:1, s.251-272.

darp edilen veya yaralanan kişi davasından feragat ettiği takdirde davasının düşeceği ifade edilmiştir.[1238] Görüşmelere 13 Haziran 1914 tarihinde başlanmıştır. Kanunla ilgili görüşlerini dile getiren Umur-ı Cezaiye Müdürü Tahsin Bey, Ceza Kanunu'nun tamamına işaret ederek eski ve değiştirilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Ayrıca yeni ihtiyaçlar karşısında kanunda meydana gelen boşlukların kapatılması gerektiğini de sözlerine eklemiştir.[1239] Rüştü Bey (Denizli), kanunun çıkarılmasına karşı olmuştur.

Kanunun 1. maddesinin görüşülmesi sırasında Ali Galip Efendi (Karesi), Artin Boşgezenyan (Halep), Keygam Efendi (Muş), Sadık Efendi (Denizli), Ohannes Vartkes Efendi (Erzurum) kanunun yeniden düzenlemesini istemişlerdir. Mehmet Fuat Hulusi Bey (Antalya), 10 günden fazla hastalığı sürmek kaydının kaldırılması koşulu ile Rıza Paşa (Karahisar-ı Sahip) kanun aynen yürürlükte kalmasını talep etmişlerdir. Kanununun hükümetin teklifinden farklı olarak yeniden düzenlenmesini isteyenler darp ve yaralama durumunda bundan feragat etmenin toplumunun uyumuna kötü etkilerinin olacağına işaret etmişlerdir. Ayrıca 10 günlük hastalık süresinden fazla ibaresinin de şikâyet konusuna eklemelerini doğru bulmamışlardır. Hükümet başta olmak üzere kanunun geçmesini isteyenler ise 10 günden az olan suçlar için şikâyet ve sonrasında hüküm gerçekleşinceye kadar davadan feragat hakkı verilerek mahkemelerin işlerinin daha kolaylaşacağı noktasında birleşmişlerdir. Böylece 179. madde Adliye Encümeni'ne gönderilmiştir.[1240] Maddenin görüşmelerine 23 Haziran 1914 tarihinde devam edilmiştir. Ancak burada ilgili kanun maddesi üzerinde anlaşılamayınca yeniden Adliye Encümeni'ne havale edilmiştir.[1241] Kanun maddesi Encümen'de görüşülmesinin ardından 6 Aralık 1915 tarihinde tekrar Meclis gündemine gelmiş ve kabul edilmiştir.[1242] Kanun 22 Şubat 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1243]

[1238] "Kanun-ı Cezanın 179. Maddesine İlavesine Muaddel Kanun Suretidir", *Meclis-i Mebusan*, Devre: 3, İ.S.: İçtima-i Fevkalade, nu.: 35, s.1.
[1239] *A.e.*, s.252-253.
[1240] *A.e.*, s.260. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 14 Haziran 1914, nu.: 8887, s.2.
[1241] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:20, C:1, s.461. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 24 Haziran 1914, nu.: 8897, s.2.
[1242] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:6, C:1, s.113. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 7 Kanun-ı Evvel 1915, nu.: 2506, 3.
[1243] "Kanun-ı Ceza'nın 179. Maddesinin 6 Cemaziyyelahir 1329 Tarihli İlavesini Muaddel Kanun", *Düstur*, 9 Şubat 1331, Tertip: 2, Cilt: 8, Numara: 262, s.398. Ayrıca bkz.: "Kanun-ı Ceza'nın 179. Maddesinin 6 Cemaziyyelahir 1329 Tarihli İlavesini Muaddel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 15 Şubat 1331, nu.: 2452.

Ceza Kanunu'nun 4. faslına ek madde ile birlikte polis memurlarının kendilerine ait eşyaları kaybetmeleri, satmaları durumu ve bu durumları bilerek satın alan ve kullanan kişiler hakkında uygulanacak cezai işlemler düzenlenmiştir. Kanun maddesine yapılan ek ile ilgili düzenleme önce geçici kanun olarak 14 Aralık 1913 çıkarılmıştır.[1244] Ardından 13 Haziran 1914 tarihinde Meclis-i Mebusan gündemine alınmıştır. Görüşmeler sırasında söz alanlar arasında bulunanlardan Süleyman Fevzi Efendi (Basra), Şakir Bey (Yozgat), Sadık Efendi (Denizli), Cemil Efendi (Bağdat) gibi isimler maddede değişiklik yapılması istemişlerdir.[1245] Mecliste yapılan görüşmelerin ardından kanun kabul edilmiştir.[1246] Ancak Ceza Kanunu'nun adı geçen maddesi, Meclis-i Ayan'dan 21 Ekim 1915 tarihli yazı ile birlikte üzerinde bazı düzenlemeler yapılarak geri dönmüştür.[1247] Yapılmış olan bu değişiklikler Meclis-i Mebusan'da kabul edilmiştir.[1248] Ceza Kanunu'nun 4. faslına ek kanun layihası 8 Şubat 1916 tarihinde bu kez düzenlemeleri yapılarak tasdikan tekrar onaylanmıştır.[1249]

Kanun Ceza Kanunu'na dair görüşülen maddelerden biri de 155. maddedir. Madde ile kendisine veya bir başkasının çıkarlarına uygun olarak evrakta sahtecilik yapan, yalan beyanda veya gerçek dışı ihbarda bulunan kişilere uygulanacak cezalar hükme bağlanmaktadır.[1250] *28 Zilhicce 1274 Tarihli Kanun-ı Cezanın 155. Maddesini Müzeyyel Fıkarat Hakkında Kanun-ı Muvakkat* ismiyle 4 Nisan 1914 tarihinde geçici kanun olarak yasalaşmıştır.[1251] Kanunun görüşülmesi sırasında söz alanlardan Saffet Efendi, memurların da makam ve mevkilerini kullanarak kanun

---

[1244] "Kanun-ı Ceza'nın 4. Faslına Müzeyyel 14 Rebiülevvel 1319 Tarihli Fıkrayı Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 1 Kanun-ı Evvel 1329, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 40, s.99. Ayrıca bkz.: "Kanun-ı Ceza'nın 4. Faslına Müzeyyel 14 Rebiülevvel 1319 Tarihli Fıkrayı Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 5 Kanun-ı Evvel 1329, nu.: 1671.

[1245] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:14, C:1, s.251-272.

[1246] **A.e.**, s.262. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 14 Haziran 1914, nu.: 8887, s.2.

[1247] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:19, C:1, s.374.

[1248] *A.e.*, s.374.

[1249] "Kanun-ı Ceza'nın 4. Faslına Müzeyyel 14 Rebiülevvel 1319 Tarihli Fıkrayı Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 26 Kanun-ı Sani 1331, Tertip: 2, Cilt: 8, Numara: 249, s.383. Ayrıca bkz.: "Kanun-ı Ceza'nın 4. Faslına Müzeyyel 14 Rebiülevvel 1319 Tarihli Fıkrayı Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 3 Şubat 1331, nu.: 2440.

[1250] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:14, C:1, s.262. Ceza Kanununun ilgili maddesine dair Adliye Encümeni'nin yazmış olduğu gerekçe için bkz.: "28 Zilhicce 1274 Tarihli Kanun-ı Cezanın 155. Maddesine Müzeyyel Fıkarat Hakkında Kanun Suretidir", *Meclis-i Mebusan*, Devre: 3, İ.S.: İçtima-i Fevkalade, nu.: 37, s.1.

[1251] "28 Zilhicce 1274 Tarihli Kanun-ı Cezanın 155. Maddesini Müzeyyel Fıkarat Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 22 Mart 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 205, s.340. Ayrıca bkz.: "28 Zilhicce 1274 Tarihli Kanun-ı Cezanın 155. Maddesini Müzeyyel Fıkarat Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 27 Mart 1330, nu.:1782.

dışına çıktığı takdirde herkes gibi cezalandırılmasının maddeye eklenmesini istemiştir. Kanun hakkında hükümet adına Tahir Bey (Umur-ı Cezaiye Müdürü), Adliye Encümeni adına ise Tahsin Rıza Bey (Tokat) konuşma yapmıştır. Ayrıca mebuslar arasında Seyyit Bey (İzmir), Hasan Sezai Bey (Cebel-i Bereket), Artin Boşgezenyan Efendi (Halep), İsmail Mahir Efendi (Kastamonu) konuşma yapmış olup, kanunun üzerinde bazı değişikliklerin yapılmasını beyan etmişlerdir. Talep edilen değişliklerin gerçekleştirilmesi için kanun yeniden Adliye Encümeni'ne gönderilmiştir.[1252] 155. maddenin görüşmelerine 29 Haziran 1914 tarihinde devam edilmiş ve Encümen'den Meclis gündemine gelen kanun layihası kabul edilmiştir.[1253] Adı geçen kanun 26 Temmuz 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1254]

Ceza Kanunu'nda yapılan düzenlemeler arasında 60. ve 66. maddelerine ek konulması da yer almaktadır. Adı geçen maddeye yapılacak olan bir ek ile birlikte askerlerin; kendi başlarına veya nakil yoluyla makale yayınlaması, halka açık yerlerde konuşmaları, toplu veya ayrı ayrı görüşmeleri, itaat ve düzenden dışarı çıkmayı teşvik ve tahrik etmeleri yasaklanmıştır. Kanuna aykırı hareket edenlerin, geçici süreliğine kalebent olarak cezalandırılması hükmü kabul edilmiştir.[1255] Kanun maddesi hakkında söz alanlar arasında Adliye Encümeni Mazbata Muharriri Tahsin Rıza Bey maddeye ek yapılmasının sebebini: "…ordunun itaat ve inzibatını mahfuz bulundurmak…"[1256] olarak açıklamıştır. Ayrıca madde hakkında görüşünü beyan edenlerden biri olan İlyas Sami Efendi'nin de belirttiği gibi yasada yapılacak değişiklik ile ordunun siyasetten el çektirilmesinin hedeflendiği izlenmektedir.[1257] Mecliste kanun aleyhine görüş bildiren olmazken, konuşma yapan mebuslar arasında Cemil Zehavi Efendi (Bağdat), Mehmet Sadık Efendi (Denizli), Faris El-Huri Bey (Şam) gibi isimler bulunmaktadır. Kanun maddesi yapılan görüşmelerin ardından kabul edilmiştir. 66. maddeye yapılan ek ile birlikte, 60. maddede yapılan ek daha da genişleterek halkı devletin koyduğu kanuna uymamaya teşvik etmek, ülke

[1252] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:14, C:1, s.268. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 14 Haziran 1914, nu.: 8887, s.2.
[1253] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:23, C:1, s.514. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 30 Haziran 1914, nu.: 8903, s.2.
[1254] "28 Zilhicce 1274 Tarihli Kanun-ı Cezanın 155. Maddesini Müzeyyel Fıkarat Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 13 Temmuz 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 472, s.1017. Ayrıca bkz.: "28 Zilhicce 1274 Tarihli Kanun-ı Cezanın 155. Maddesini Müzeyyel Fıkarat Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 13 Ağustos 1330, nu.: 1916.
[1255] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:14, C:1, s.268.
[1256] *A.e.*, s.269.
[1257] *A.e.*, s.269.

güvenliğinde tehlike oluşturacak yazılar yazmak ve yine umuma açık yerlerde devlete karşıtı söylevlerde bulunmak gibi durumlarda ceza verilmesi kararlaştırılmıştır.[1258] Adı geçen kanun, 30 Temmuz 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1259] Düzenlemeler ile ordu, halk ve basın üzerindeki devlet kontrolünün güçlendirildiği sonucuna ulaşılabilir.

1914 Meclis-i Mebusanı'nda Ceza Kanunu'nun 60. ve 66. maddeleri ile ceza muhakemelerinin matbuat suçları ile ilgili hükümleri 24 Eylül 1912 tarihinden sonra tekrar 1914 Meclis-i Mebusanı gündemine gelmiştir. Kanun, ilan edilmesine rağmen yürürlüğe gireceği tarih unutulup, belirtilmediğinden müstaceliyet kararı ile görüşülmesi Adliye Encümeni adına Tahsin Rıza Bey (Tokat) tarafından talep edilmiştir. Talebin kabul edilmesinden sonra görüşmelere başlanmıştır. Görüşmelerde üzerine durulan konu; kanunların yürürlüğe gireceği tarih belirtilmese bile yayınlanmasına ve ilanına dair hâlihazırda bir kanunun olduğudur. Bu anlamda görüştükleri kanun layihasının gereksizliği mebuslar tarafından dile getirilmiştir. Konu hakkında ilk konuşma yapan Şakir Bey'dir (Yozgat). Şakir Bey bir kanunun ne zaman yürürlüğe gireceği belirtilmemiş ise, bu tarihin kanunun resmi gazetede yayınlanmasından iki ay sonrası olduğunu vurgulamıştır.[1260] Görüşmeler sırasında Ali Cenani Bey (Ayıntab) de Şakir Bey'in görüşüne katılarak, kanunun hükümet tarafından veya Meclis tarafından yürürlüğe giriş tarihi belirtilmediğinden kanunun resmi gazetede yayınlanmasından iki ay sonra yürürlüğe girebileceğini beyan etmiştir. Ali Cenani Bey kanun teklifinin reddedilmesini talep etmiştir. Yapılan görüşmelerin ardından kanun layihası, Adliye Nezaretinden gelecek bir memurun da Mecliste hazır bulunabilmesi için ileri bir tarihe ertelenmiştir.[1261] Kanun layihasının görüşmelerine 7 Ekim 1915 tarihinde devam edilmiştir.[1262] Kanunun 1. maddesi okunarak görüşmeler başlamıştır. 1. madde ile adı geçen kanunların İstanbul'da 1 Ekim 1912 tarihinde taşrada ise vilayet gazetelerinde yayınlandığı tarihten itibaren yürürlüğe gireceği ifade edilmiştir. Görüşmeler sırasında Hükümeti temsilen Umur-ı

[1258] *A.e.*, s.272.
[1259] "28 Zilhicce 1274 Tarihli Kanun-ı Ceza'nın 60. ve 66. Maddelerine Müzeyyel Fıkrat Hakkında Kanun", *Düstur*, 17 Temmuz 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 400, s.1012. Ayrıca bkz.: "28 Zilhicce 1274 Tarihli Kanun-ı Ceza'nın 60. ve 66. Maddelerine Müzeyyel Fıkrat Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 9 Ağustos 1330, nu.: 1915. Ceza Kanununun ilgili maddesine dair Adliye Encümeni'nin yazmış olduğu gerekçe için bkz.: "Adliye Encümeni Mazbatası", *Meclis-i Mebusan*, Devre: 3, nu.: 56, s.1.
[1260] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:31,C:1, s.447.
[1261] *A.e.*, s. 448.
[1262] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:36, C:1, s.510.

Cezaiye Müdürü Tahsin Bey hazır bulunmuştur. Tahsin Bey, kanun layihasını bir önceki seçim döneminde onayladıklarını; ancak yürürlüğe giriş tarihini koymadıklarını dile getirmiştir. Hükümetin bu kanunu hemen icra edebilmek için muvakkaten yürürlüğe koyduğunu ve muvakkaten yürürlüğe konulan kanunların hemen uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Kanun Layihası, Şakir Bey'in (Yozgat) itirazlarına rağmen, önce 1. maddenin ardından 2. maddenin kabulü ile tamamlanmış[1263] ve 16 Kasım 1915 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1264]

1914 tarihinde Ceza Kanunu'nda yapılan düzenlemelerden sonra 1915 senesinde de değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerden biri Ceza Kanunun 149. maddesine ek yapılmasına dair kanundur. Kanun; Osmanlı Devleti'ne ait posta pullarının taklit edilip piyasaya sürülmesi, tedavülden kaldırılmış pulların satılması suçları ile bütün bunları bilerek satın alıp, kullananların cezalandırılması hakkındadır. Meclis-i Mebusan Genel Kuruluna 11 Ekim 1915 tarihinde gelen[1265] kanun hakkında ilk sözü Hükümet adına konuşma yapan Umur-ı Cezaiye Müdürü Tahir Bey almıştır. Daha önceden posta pullarına ilişkin sahtekârlığın önlenmesine dair ceza kanununda bir maddenin olmadığını vurgulayan Tahir Bey, bu şekilde kanundaki boşluğu ortadan kaldırmak istediklerine dikkati çekmiştir.[1266] Kanun görüşmeleri sırasında söz alanlar maddenin düzenlenmesine dair görüşlerini ifade etmişlerdir. Mehmet Şefik Bey (Bayezit), Mehmet Sadık Efendi (Denizli), Faris El-Huri Efendi (Şam), Şefik Bey (İstanbul) Orfanidis Efendi (İstanbul), Necmettin Molla Bey (Kastamonu) tarafından konuşma yapılmıştır. Kanun maddesi üzerinde mebuslardan gelen talepler de göz önünde bulundurularak değişiklikler yapılması için Adliye Encümeni'ne gönderilmiştir.[1267] Ardından 21 Aralık 1916 tarihinde tekrar Meclis-i Mebusan gündemine gelen maddenin ilk görüşmeleri tamamlanmıştır.[1268] 149. madde Meclis-i Mebusan'da yapılan değişliklerle birlikte

[1263] *A.e.*, s. 510-511.
[1264] "Kanun-ı Ceza'nın 60. ve 66. Maddeleriyle Matbuat Ceraiminin Suret-i Ru'yetine Dair Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatine Müzeyyel 12 Şevval 1330 Tarihli Muvakkat Kanunların Tarih-i Mer'iyyeti Hakkında Kanun", *Düstur*, 3 Teşrin-i Sani 1331, Tertip:2, Cilt:8, Numara:54, s.135. "Kanun-ı Ceza'nın 60. ve 66. Maddeleriyle Matbuat Ceraiminin Suret-i Ru'yetine Dair Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatine Müzeyyel 12 Şevval 1330 Tarihli Muvakkat Kanunların Tarih-i Mer'iyyeti Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 9 Teşrin-i 1331, nu.: 2355.
[1265] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:38, C:1, s.533.
[1266] *A.e.*, s.533-534.
[1267] *A.e.*, s. 541. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 12 Teşrin-i Evvel 1915, nu.: 9369, s.3.
[1268] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.181.

21 Şubat 1917 tarihinde kabul edilmiştir.[1269] Adı geçen kanun maddesi 21 Mart 1917 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1270]

Ceza Kanunu'nda meydana getirilen değişiklikler arasında 261. madde de bulunmaktadır. Madde üzerinde 13 Aralık 1914 tarihinde öncelikle geçici kanunla düzenleme yapılmıştır.[1271] Ardından 5 Ekim 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan'a gelmiştir. Kanun, şahsa ait olan bir araziye, bir başkasının hayvanın girmesi durumunda uygulanacak cezai yaptırımı hükme bağlanmaktadır. Kanun hakkında görüşlerini ifade edenler arasında Mustafa Fevzi Bey (Saruhan), Mehmet Sadık Efendi (Denizli), Şakir Bey (Yozgat) gibi mebuslar bulunmaktadır. Mebuslar yapmış oldukları konuşmalarda kanununun ilgili maddesi üzerinde bazı düzenlemeler yapılmasını talep etmişlerdir. Mecliste yapılan konuşmaların ardından kanunun ilk görüşmeleri tamamlanmıştır.[1272] Meclis gündemine ikinci kez gelen 261. madde bu kez mebuslardan gelen değişiklik istekleri nedeniyle Adliye Encümenine gönderilmiştir.[1273] İlgili kanun maddesi Meclisin 24 Aralık 1331 tarihli oturumunda kabul edilmiştir.[1274] Böylece kanun 13 Mart 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1275]

Ceza Kanunun 264. maddesi de Meclis-i Mebusan gündemine gelen ve üzerinde düzenleme yapılan maddelerinden biridir. Kanuna yapılan ek ile birlikte yol hendeklerinin doldurulması ve üzerinde tarım yapılmasının yasaklanması istenmektedir. Görüşmeler sırasında Mehmet Sadık Bey (Ertuğrul) kanun maddesine yapılan ek ile birlikte yolların korunmasının amaçlandığını beyan etmiştir. Ancak kanun ile halka ait olup, önceden var olan ağaçların kesilmesi gibi bazı sakıncaların

---

[1269] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:41, C:2, s.240. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 22 Şubat 1917, nu.: 7197, s.1.

[1270] "Kanun-ı Ceza'nın 149. Maddesine Zeyl-i Sani Olmak Üzere Müzeyyel Fıkarat Hakkında Kanun", *Düstu***r**, 10 Kanun-ı Evvel 1331, Tertip: 2, Cilt:8, Numara: 128, s.243. Ayrıca bkz.: "Kanun-ı Ceza'nın 149. Maddesine Zeyl-i Sani Olmak Üzere Müzeyyel Fıkarat Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 15 Kanun-ı Evvel 1331, nu.: 2391. Tasdikan onaylanmasına dair düsturda yer alan kayıt için bkz.: "28 Zilhicce 1274 Tarihli Ceza Kanununun 149. Maddesine Müzeyyel Fıkarat Hakkında Kanun", *Düstur*, Tertip: 2, Cilt:9, Numara: 160, s.240; "28 Zilhicce 1274 Tarihli Ceza Kanununun 149. Maddesine Müzeyyel Fıkarat Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 8 Mart 1333, nu.: 2816.

[1271] "28 Zilhicce 1274 Tarihli Kanun-ı Ceza'nın 261. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 30 Teşrin-i Sani 1330, Tertip: 2, Cilt:7, Numara: 35, s.132-133. Ayrıca bkz.: "28 Zilhicce 1274 Tarihli Kanun-ı Ceza'nın 261. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 30 Teşrin-i Sani 1330, nu.: 2021.

[1272] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:41, C:1, s.578.

[1273] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:43, C:1, s.598-599.

[1274] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.314.

[1275] "28 Zilhicce 1274 Tarihli Kanun-ı Ceza'nın 261. Maddesini Muaddel Kanun", *Düstur*, 29 Şubat 1331, Tertip: 2, Cilt:8, Numara: 332, s.675-676. Ayrıca bkz.: "28 Zilhicce 1274 Tarihli Kanun-ı Ceza'nın 261. Maddesini Muaddel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 10 Mart 1332, nu.: 2476.

olabileceğinin altını çizmiştir. Mecliste yapılan görüşmenin ardından madde yeniden düzenlenmek üzere Encümene gönderilmiştir.[1276] Buradan 20 Aralık 1915 tarihinde yeniden Meclis gündemine gelen kanun maddesi yapılan görüşmelerin ardından kabul edilmiştir.[1277] 264. maddeye yapılan ek, 25 Mart 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1278]

Ceza Kanunun 194. ve 257. maddesinde düzenleme yapılarak geçici kanun olarak Hükümet tarafından yürürlüğe konulmuştur. Geçici kanun ile 196. madde yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak yaklaşık iki sene sonra yeniden Meclis gündemine gelen adı geçen kanununlar üzerinde tekrar düzenleme yapılmıştır.[1279]

Meclis-i Mebusan'ın 8 Mart 1916 tarihli oturumunda Ceza Kanunu'nun 194, 257 ve 196. maddelerinde yeniden düzenleme yapılmıştır. Yapılan bu düzenlemeler için müstaceliyet kararı alınmıştır.[1280] Bu kanunlar içerisinde 194. madde ile halkın kullanımına açık yerlerde kuyu, mecra, hazine ve bentler sularına sağlığı bozan herhangi bir madde atan; yiyecek, içecek ve tıbbi malzemelerin karışımlarını sağlığa zararlı bir şekilde taklit eden, değiştiren veya başka bir madde ile karıştıran ve bütün bunları bilerek satan kişilere ceza hükmü getirilmektedir. Ayrıca eczacılık mezunu olup da tıbbi malzeme çeşit, nitelik ve nicelik itibariyle doktor reçetelerinin içeriklerine uygun olmayan bir şekilde satanlar için de ceza öngörülmüştür. Sağlık için bir zararı olmayan ancak taklit edilmiş ve katkılı olan yiyecek ve içeceği gerçeği yerine ana unsurlarını tamamen veya kısmen alan, eksilten ve kıymetini düşürenlerin de ceza alması kanunun ilgili maddesine eklenmiştir.[1281] Kanununun 194. maddesi böylece kabul edilmiştir. Ardından 257. maddenin görüşmelerine başlanmıştır.

[1276] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:43, C:1, s.599.
[1277] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:10, C:1, s.183. Ceza Kanununun ilgili maddesinin gerekçeli raporu için ayrıca bkz.: "Kanun-ı Cezanın 264. Maddesine Bir Fıkra Tezyiline Dair Kanun Layihası", *1331 (1915) Senesi Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniye*, Devre:3, İçtima Senesi: 2, C.1, nu.: 584, TBMM Basımevi, Ankara 1993, s. 18.
[1278] "28 Zilhicce 1274 Tarihli Ceza Kanunu'nun 264. Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Kanun", *Düstur*, 12 Mart 1332, Tertip: 2, Cilt:8, Numara: 399, s.867. "28 Zilhicce 1274 Tarihli Ceza Kanunu'nun 264. Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 21 Mart 1332, nu.. 2487.
[1279] "28 Zilhicce 1334 Tarihli Kanun-ı Ceza'nın 194 ve 257. Maddelerini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 29 Mart 1330, Tertip: 2, Cilt:6, Numara: 232, s.391. Ayrıca bkz.: "28 Zilhicce 1334 Tarihli Kanun-ı Ceza'nın 194 ve 257. Maddelerini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 3 Nisan 1330, nu.: 1789.
[1279] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:41, C:1, s.578.
[1280] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:41, C:2, s.388.
[1281] *A.e.*, s.389.

257. madde ile ekşimiş, kokmuş ve bozulmuş yiyecek ve içeceği ellerinde bulunduranlar, bununla ilgili belediyenin emrine uymayanlar için ceza uygulaması getirmektedir. Madde görüşmenin ardından kabul edilmiştir. Ardından 196. maddenin görüşmeleri yapılmıştır. Adı geçen madde ile kefaletsiz zehir satanlar hakkında hangi cezaların uygulanacağı anlatılmaktadır. Madde Mecliste kabul edilmiş ve kanun layihasının tamamı onaylanmıştır.[1282] Ceza Kanunu'nun adı geçen maddeleri Meclis-i Ayan'dan üzerinde bazı değişiklikler yapılarak geri dönmüş ve 6 Aralık 1917 tarihinde yeniden Meclis-i Mebusan gündemine alınmıştır.[1283] Burada yapılan görüşmelerin ardından Ayandan gelen değişiklikler kabul edilmiştir.[1284] Kanun değişiklikleri 24 Aralık 1918 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1285]

1914 yasama döneminde ele alınan Ceza Kanunu maddeleri içerinde 166. madde de yer almaktadır. Ceza Kanunu'nun 166. maddesinin ekinin düzenlenmesine ilişkin olarak *Kanun-ı Ceza'nın 166. Maddesinin 6 Cemaziyelahire 1329 Tarihli Zeylinin Fıkra-i Ahiresini Muaddel Kanun-ı Muvakkat* 13 Aralık 1914 tarihinde geçici kanun biçiminde çıkarılmıştır.[1286] Adı geçen kanun, sonrasında Meclis-i Mebusan'a getirilerek tartışılmıştır. Yapılan değişiklik, revolver tipi silahların kanunla belirtilen özelliklere sahip olanlarının yasaklanmasına dairdir.[1287] Meclis'te yapılan tartışmalarda Abdullah Azmi Efendi (Kütahya), Hüseyin Kadri Bey (Karesi), Tahsin Rıza Bey (Tokat) gibi isimler söz almışlardır. Yapılan tartışmaların ardından kanun layihası Adliye Encümenine gönderilmiştir. [1288] 26 Ocak 1916 tarihinde yeniden Meclis gündemine gelen kanun layihası, Adliye Encümeni'nin reddine dair

---

[1282] *A.e.*, s.390.

[1283] Maddeler hakkında Adliye Encümeninde yapılan değişiklere dair bkz.: "Kanun-ı Cezanın 194. Maddesinin Zeyli ve Kanun-ı Mezkurun 196. ve 257. Maddelerinin Tadili Hakkında Olup Meclis-i Ayanca Tadilen İade Olunan Layiha-i Kanuniye Üzerine Adliye Encümeni Mazbatası", *1332-1333 Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniye No.: 321-427*, C.1, nu.: 346, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 93-95.

[1284] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:14, C:1, s.207-208.

[1285] "28 Zilhicce 1274 tarihli Ceza Kanunun 194. Maddesi Müzeyyel Fıkrat İle 196 ve 257. Mevadd-ı Muaddelesi Hakkında Kanun", *Düstur*, 24 Kanun-ı Evvel 1333, Tertip: 2, Cilt:10, Numara: 32, s.49. Ayrıca bkz.: "28 Zilhicce 1274 tarihli Ceza Kanunun 194. Maddesi Müzeyyel Fıkrat İle 196 ve 257. Mevadd-ı Muaddelesi Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 2 Kanun-ı Sani 1334, nu.: 3108.

[1286] "Kanun-ı Ceza'nın 166. Maddesinin 6 Cemaziyelahir 1329 Tarihli Zeylinin Fıkra-i Ahiresini Muaddel Kanun-ı Muvakkat" *Düstur*, 30 Teşrin-i Sani 1330, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 43, s.132. Ayrıca bkz.: "Kanun-ı Ceza'nın 166. Maddesinin 6 Cemaziyelahir 1329 Tarihli Zeylinin Fıkra-i Ahiresini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 30 Teşrin-i Sani 1330, nu.: 2021.

[1287] Ceza Kanununun ilgili maddesinin gerekçeli raporuna dair bkz.: "Kanun-ı Cezanın 166. Maddesinin Tadiline Dair Kanun-ı Muvakkat", *1331 (1915) Senesi Meclis-i Mebusan Encümen Mazbataları ve Levayih-i Kanuniye*, Devre:3, İçtima Senesi: 2, C.1, nu.: 51, TBMM Basımevi, Ankara 1993, s. 50.

[1288] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:25, C:1, s.367.

yazdığı kararname doğrultusunda Meclis tarafından da kabul edilmeyerek gereğinin Hükümet'e iletilmesine karar verilmiştir.[1289] Adliye Encümeni, hükümetin silahlı kuvvetlerine karşı direniş, ülkenin asayişinin ihlal edilebilme tehlikesi ve ülkenin hali hazırdaki özel durumuna dayanarak halkın taşıdığı silahların çapının 9 mm'den uzun bulunmasında sakınca görülerek kanun layihasını reddettiğini Meclise bildirmiştir. Encümende bu fikre karşı olumsuz görüş bildiren ve kanun layihasının kabul edilesini talep eden sadece Asaf Bey (Van) olmuştur. Ona göre silahların namlu çapının 15 cm olmasının ülkenin güvenliğine olumlu etkisi olacaktır.[1290] Kanunun reddi hakkında kararname 25 Ocak 1917 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1291]

3.4. Yargılama Usulündeki Dönüşüm: "Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu"

Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu ve Hukuk Muhakemeleri Usul Kanunu 1914 Meclis-i Mebusanı'nda çıkarılan kanunlar arasındadır. 1850 yılında ilan edilen *Ticaret Kanunnamesi* Osmanlı Devleti'nde hem yeni bir ticaret hukuku oluştururken hem de 1860 yılında *Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyl* isimli bir ek çıkarılarak yargılama sahasında Ticaret Mahkemelerini kurulmuştur.[1292] 1861 yılında ilan edilen *Ticaret Muhakemesi Usulü Nizamnamesi* yargılama yetkisi ticaret mahkemeleri için yenilenmiş, bu Nizamname 1880 yılında hazırlanan Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu yasalaşana kadar yürürlükte kalmıştır. Kanun ticaret mahkemeleri ile birlikte nizamiye mahkemelerini de kapsamıştır.[1293] Burada vurgulanması gereken hususlardan birisi de Mecelle'nin son üç kitabının yargılama usullerine ilişkin hükümler taşımasıdır. Yukarıda isimleri geçen bu kitaplar yargı usulü anlamında yeni kanunlar çıkarılana kadar bütün mahkemelerde geçerli olmuştur.[1294] Ceza kanununun yargılama usulünü belirleyen Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu ise 25 Haziran 1879 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu ve Hukuk

---

[1289] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:29, C:2, s.19.
[1290] "Kanun-ı Muvakkat", *Meclis-i Mebusan*, Devre-i İntihabiye: 3, Sene-i İçtimaiye: 2, Numara: 25, Meclis-i Mebusan Matbaası, s.1.
[1291] "Kanun-ı Ceza'nın 166. Maddesinin 6 Cemaziyyelahir 1329 Tarihli Zeylinin Fıkra-i Ahiresini Muaddel 24 Muharrem 1333 Tarihli Kanun-ı Muvakkatin Reddi Hakkında Meclis-i Meclis-i Mebusan Kararnamesi", *Düstur*, 12 Kanun-ı Sani 1332, Tertip: 2, Cilt:9, Numara: 69, s.125. Ayrıca bkz.: "Kanun-ı Ceza'nın 166. Maddesinin 6 Cemaziyyelahir 1329 Tarihli Zeylinin Fıkra-i Ahiresini Muaddel 24 Muharrem 1333 Tarihli Kanun-ı Muvakkatin Reddi Hakkında Meclis-i Meclis-i Mebusan Kararnamesi", *Takvim-i Vekayi*, 18 Kanun-ı Sani 1332, nu.: 2780.
[1292] Ülkü Azrak, *a.g.e.*, s.605.
[1293] Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizamiye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004, s.215-216. Ayrıca bkz.: Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s.152.
[1294] Said Nuri Akgündüz, *a.g.e.*, s.12.

Muhakemeleri Usul Kanunu Fransız hukuk usullerinden iktibas edilerek hukuk sistemimize dâhil edilmiştir.[1295]

1914 Meclis-i Mebusanı'nda Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu'nun bazı maddelerinde yeni düzenlemeler meydana gelmiştir. Bu maddelerden bazıları Meclis'in açılmasından kısa süre önce yürürlüğe girmiştir. 11 Mayıs 1914 tarihli geçici kanun ile birlikte Ceza Muhakemeleri Usul Kanunun 153., 154., 173., 179., 180., 306. ve 257. maddelerinde değişiklik yapılmıştır. Yapılan değişiklikler mahkeme tutanaklarının eksiksiz tutulması ile mahkeme ilamlarının ne şekilde oluşturulacağına dairdir. Ayrıca adı geçen kanunun 257. maddesi gereğince bir mahkemenin yargı alanının dışında bulunan veya özrü bulunan şahidin sorgusunun nasıl yapılacağı da hüküm altına alınmıştır.[1296]

Yapılan düzenlemelerin ardından Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu'na ek yapılarak matbuata ilişkin suçların yargılanması konusunda değişiklik yapılmıştır. Matbuata dair suçların Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu'na göre davalarının görüleceği dile getirilmiştir. Ayrıca adı geçen kanunla bu tip suçlara ilişkin davaların görülme süresi sınırlandırılmıştır. Hükümetin teklif etmiş olduğu kanun layihası 18 Haziran 1914 tarihinde Meclis-i Mebusan genel kuruluna gelmiştir.[1297] Kanunun aleyhine görüş bildirenler arasında Raif Efendi (Erzurum), Zihni Efendi (Karahisar-ı Şarki), Süleyman Fevzi Efendi (Basra), Cemil Zehravi Efendi (Bağdat), Mehmet Sait Efendi (Mamuretülaziz), Ohannes Vartkes Efendi (Erzurum), Faris El Huri Efendi (Şam), Emanuel Emanuelidi Efendi (Aydın), Simonaki Simonoğlu Efendi (İzmir) gibi isimler yer almıştır. Kanunun kabulü isteyenler arasında ise Mehmet Sadık Efendi (Denizli), Fevzi Bey (Diyarbakır) gibi isimler bulunmaktadır.

Raif Efendi, kanunun kabul edilmesinin lüzumsuzluğunu vurgulayarak, ülkenin güvenliğini sağlama yönünde pek çok kanun varken, hükümetin matbuat suçlarına ait yargılamayı genişletmesini anlam veremediğini dile getirmiştir. Ayrıca mahkemelerin matbuat dışındaki daha önemli konuları müstacelen görüşmelerinin uygun olacağını sözlerine ekleyerek kanun layihasının Meclis tarafından

[1295] Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s.198.
[1296] "5 Recep 1296 Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatinin Bazı Mevaddını Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 28 Nisan 1330, Tertip:2, Cilt:6, Numara:286, s.651. Ayrıca bkz.: "5 Recep 1296 Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatinin Bazı Mevaddını Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 30 Nisan 1330, nu.: 1815.
[1297] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:17, C:1, s.361.

reddedilmesini talep etmiştir. Zihni Efendi, bu kanun ile birlikte matbuat suçlarına ait davalarının; hükme bağlanma, itiraz, istinaf, temyiz sürelerinin kısaltılmış olacağını ifade etmiştir. Daha ağır suçlar dururken matbuat cezalarında neden acele edildiğini sorgulamıştır.[1298] Tartışmalar sırasında söz alan Süleyman Fevzi Efendi, Hükümet ve Adliye Encümenini eleştirerek, katillerin ve suçluların davalarına baskıda bulunmazken kalem erbabının ve aydınlarımızın baskı altında tutulmasını anlamadığını belirtmiştir. Kanunun tartışılması sırasında altının çizilmesi gerek bir nokta da matbuat suçlarının "zem ve kadih"[1299] dava olarak algılanmasıdır. Bu tarz sıradan davaları, önemli suçların önüne konularak yasalaştırılması adı geçen mebuslar tarafından eleştirilen bir başka konudur.[1300] Ohannes Vartkes Efendi de Raif Bey'in sözlerine katıldığını ifade ederek asayişi ihlal eden bir makale yayınlandığında muhakemesinin süratle yapılacağı bir kanun öngörüldüğü ifade etmiştir. Ancak hâlihazırdaki yasalarda da güvenlik tehlikesi ile karşılaşıldığında yazının yayınlandığı gazetenin kapatıldığını, sahibinin tutuklandığını ve ceza aldığını belirtmiştir. Bu yüzden ek bir kanun çıkarmaya gerek olmadığını sözlerine eklemiştir.[1301] Kanuna karşı çıkılmasının bir nedeni de matbuat özgürlüğünün Meşrutiyet'in temel ilkelerinden biri olarak kabul edilmesidir. Bu konuda konuşma yapanlardan biri Emanuel Emanuelidi Efendi (Aydın) olmuştur. O basın özgürlüğüne vurgu yaparak, matbuat serbestisi olmayan bir yerde meşrutiyetin, özgür bir dilin olmayacağını dile getirmiştir.[1302]

Kanun Layihasına yapılan eleştirilere Adliye Encümeni Mazbata Muharriri Tahsin Rıza Bey (Tokat) cevap vermiştir. Matbuat suçları gibi şahsa ait suçların asayişi ihlal eden niteliği olduğunu ve bundan çok fazla zarar gördüklerini anlatmıştır. Suç, kimden ve nasıl gelirse gelsin aynı muameleyi yapacaklarını vurgulamıştır. Tahsin Rıza Bey, kanunu çıkarmalarındaki amaçlarını; ülkede matbuat suçu işlenmişse, hemen mahkemesinin yapılmasıyla yazara isnat edilen suçun onun tarafından işlenip işlenmediğini anlamak ve matbuat suçlarının etkilerinin daha derin ve kapsayıcı olması nedeniyle bu tür suçları işleyenlerin bir an önce

[1298] *A.e.*, 361-362.
[1299] Zem ve kadih: Zem, bir kimsenin, diğer bir kimse aleyhine mahsus bir cürüm tayin ederek veyahut cürüm teşkil etmeyecek mahsus bir madde beyan eyleyerek halkın hakaret ve husumetine maruz kılması veya namus ve kıracak isnatlarda bulunmasıdır. Kadih ise, bir kimsenin mahsus madde beyan etmeksizin her ne suretle olursa olsun diğer bir kimsenin namus, şöhret veyahut haysiyetine taarruz eylemesidir. *Türk Hukuk Lügati*, s.370.
[1300] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:17, C:1, s.362.
[1301] *A.e.*, 363.
[1302] *A.e.*, 364.

cezalandırılmasını sağlamak şeklinde açıklamıştır.[1303] Meclis-i Mebusan'daki görüşmeler sırasında Hükümeti, Umur-ı Cezaiye Müdürü Tahir Bey temsil etmiştir. Ona göre yasalaştırılmak istenen kanun ile birlikte matbuata dair yeni cezalar getirilmemektedir. Burada amaçlanan şeyin muhakeme usulü olduğunu belirtmiştir.[1304] Aynı şekilde Mehmet Sadık Efendi (Denizli) de kanun layihası ile matbuatın elinin kolunun bağlanmadığını, zaten işlenecek suçlara dair ceza kanununda maddelerin bulunduğunu ve burada suça karşılık bir ceza hükmünün konulmadığını ifade etmiştir.[1305] Meclis-i Mebusan'da kanun layihasının lehine görüş bildirenlerden biri olan Fevzi Bey (Diyarbakır) ise kendisinin de matbuat özgürlüğünden yana olduğunu dile getirmiş; ancak matbuatın önceki dönemlerden de hatırlanacağı üzere ihtilallerin ve toprak kayıplarının sebebi olduğunu sözlerine eklemiştir. Bu yüzden kanunun kabul edilmesini istemiştir.[1306]

Kanun layihası Meclis'te tartışılmasının ardından bazı maddelerinde düzenleme yapmak üzere Adliye Encümenine havale edilmiştir.[1307] 23 Haziran 1914 tarihinde yeniden Meclis gündemine gelen kanun layihasının Encümene gönderilen 7. maddesi kaldırılmıştır. Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu'nda yapılan değişiklik kabul edilerek Meclis-i Ayan'a gönderilmiştir.[1308] Kanun 26 Temmuz 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1309]

Mecliste görüşülen usule ilişkin kanunlardan birisi de 134. maddeye ek yapılması öngörülen kanun olmuştur. Hükümet, "mahsus savcı yardımcısı" bulunmayan kaza bidayet mahkemelerinde adı geçen görevin gerektiğinde mahkeme başkâtipleri tarafından yapılmasını istemektir. Kanun, Mecliste yapılan görüşmenin ardından kabul edilmiştir.[1310] Kanun layihasının ikinci görüşmeleri 22 Kasım 1915

[1303] *A.e.*, 362.
[1304] *A.e.*, 363.
[1305] *A.e.*, 366.
[1306] *A.e.*, 364.
[1307] *A.e.*, 374.
[1308] *MMZC,* İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:20, C:1, s.477-478.
[1309] "Matbuat Ceraiminin Suret-i Ruyeti Hakkında 5 Recep 1296 Tarihli Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkate Müzeyyel Kanun", *Düstur*, 13 Temmuz 1330, Tertip:2, Cilt:6, Numara:456, s.984. Ayrıca bkz.: "Matbuat Ceraiminin Suret-i Ruyeti Hakkında 5 Recep 1296 Tarihli Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkate Müzeyyel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 6 Ağustos 1330, nu.: 1912.
[1310] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:46, C:1, s.688.

tarihinde Meclis-i Mebusan'da yapılmış ve tekrar kabul edilmiştir.[1311] 134. madde yapılan düzenlemenin ardından 1 Ocak 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1312]

Ceza Kanunu'nda 11 Kasım 1915 tarihinde Meclis gündemine havale edilen bir layiha ile 329., 330., 345., 308. maddelerinde değişiklik yapılmıştır. Yapılan değişikliklerle birlikte temyiz dilekçesinin verilmesinden hükmün uygulanmasına kadar olan süreç hüküm altına alınmıştır. Kanun layihasının maddeleri yapılan düzenlemelerle kabul edilmiştir.[1313] Kanun ikinci görüşmeleri için Meclise 25 Kasım 1915 tarihinde gelmiştir. Yapılan görüşmelerin ardından adı geçen maddeler kabul edilmiş[1314] ve 22 Şubat 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1315]

3.5. Yargılama Usulünde Düzenleme: "Hukuk Muhakemeleri Usul Kanunu"

Hukuk Muhakemeleri Usul Kanunu 1914 yasama dönemi içerisinde düzenlenen kanunlar arasındadır. Bu dönemde gerçekleştirilen ilk düzenleme 11 Mayıs 1914 tarihlidir. Miras, taşınır ve taşınmaz mallar, sözleşmelere ait bazı hükümler yeniden düzenlenmiştir.[1316] Gerçekleştirilen bu düzenleme ile Mecelle'nin değiştirilemez usulleri hafifletilmeye ve değiştirilmeye çalışılmıştır.[1317] Mecelle'nin mal tanımı, sözleşme serbestliği tanımayan hükümleri, sağlık şartları konusunda koyduğu katı kurallar ticaret alanında sorunlara neden olmuştu. Yapılan değişiklikle, sözleşme serbestliği getirilirken, malın tanımı yeniden düzenlenmiştir.[1318]

Hukuk Muhakemeleri Usul Kanunu'nda 26 Ekim 1914 tarihinde yürürlüğe giren geçici kanunla 80. ve 81. maddelerinde değişiklik yapılmıştır. 80. maddedeki

---

[1311] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:2, C:2, s.9-10.
[1312] "5 Recep 1296 Tarihli Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatinin 134. Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Kanun", *Düstur*, 19 Kanun-ı Evvel 1331, Tertip:2, Cilt:8, Numara:147, s.261. Ayrıca bkz.: "5 Recep 1296 Tarihli Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatinin 134. Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 27 Kanun-ı Evvel 1331, nu.: 2403.
[1313] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:47, C:1, s.688.
[1314] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:3, C:1, s.31.
[1315] "5 Recep 1296 Tarihli Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanununun 308, 329, 330 ve 340. Maddelerini Muaddel Kanun", *Düstur*, 9 Şubat 1331, Tertip:2, Cilt:8, Numara:263, s.399. Ayrıca bkz.: "5 Recep 1296 Tarihli Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanununun 308, 329, 330 ve 340. Maddelerini Muaddel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 16 Şubat 1331, nu.: 2453.
[1316] "2 Recep 1296 Tarihli Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatinin 64. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 28 Nisan 1330, Tertip: 2, Cilt: 6, Numara: 287, s.653-654. Ayrıca bkz.: "2 Recep 1296 Tarihli Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatinin 64. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 30 Nisan 1330, nu.:1815.
[1317] Esat Arsebük, "Türkiye'de Medeni Hukukun İnkişaf Sahaları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, Ankara 1943, s.16.
[1318] *A.e.*, 17. Ayrıca bkz.: Sıddık Sami Onar, "İslam Hukuku ve Mecelle", *T.C.T.A.*, İletişim Yayınları, C.3, İstanbul 1985, s. 587.

değişiklik ile birlikte senetlere bağlı olan her türlü taahhüt, sözleşme, şirket iltizamı ve borçlanmasına dair olup 1000 kuruşu geçen iddialarda senetle ispat etme yükümlülüğü getirilmiştir. Senede karşı açılan ve 1000 kuruşu aşmayan davaların bile, senet veya iddia sahibinin kabul etmesi ve defter ile ispat koşulu hükme bağlanmıştır. 81. madde ile birlikte 80. maddede beyan edilen usul ve kaidede geçen anapara zammı veya iddia olunan birkaç parça malın birleşmesiyle meydana gelen miktar 1000 kuruşu aşsa bile kanunun yürürlükte olması şartı konulmuştur.[1319] Ayrıca 26 Ekim 1914 tarihinde yürürlüğe giren bir geçici kanun ile birlikte Hukuk Muhakemeleri Usul Kanununun 80. ve 81. maddelerine dair davaların sulh hâkimleri tarafından görülmesine karar verilmiştir.[1320]

3.6. Medeni Kanunda Dönüşüm: "Hukuk-ı Aile Kararnamesi"

İttihatçıların yapmış olduğu düzenlemelerden bir diğeri de Mecelle'nin zamanın şartlarını karşılamadığı düşünülerek yeni bir medeni kanun yapma girişimidir. Bu anlamda İttihat ve Terakki, 1917 Kongresi'nde Meclis'e Hukuk-ı Aile Kanunu teklifi verilmesini kabul edilmiştir.[1321]

1917 Kongresi'nde "Kavanin ve Nizamatın Islahına" dair kısımda ve 1. maddede yer alan kanun teklifi isteği, şu şekildedir:

" Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin İhtiyacat-ı hazıra-i medeniyeyi temine kâfi olmadığı nazar-ı dikkate alınarak bunun ıslahı için teşkil edilen Kanun-ı Medeni Komisyonu evvel emirde muamelata taalluk eden ahkâm-ı medeniyenin istinat edeceği esasları ve suret-i tatbikini tayin ve tensip etmek üzere tali bir komisyon vücuda getirmiş ve bu komisyonca tertip edilen layiha heyet-i umumiyeye derdest-i tevdi bulunmuştur. Mehakim-i şer'iyenin adliyeye tahvil-i irtibatı ile Kanun-ı Medeninin nikâh, talak, vesayet, veraset gibi hukuk-ı aileye taalluk eden ve gayr-i mektup bulunan mevadını tedvin emrinde icab eden esasatın ihzarı için dahi bir Hukuk-ı Aile Komisyonu teşkil edilerek şimdiye kadar icra kılınan

[1319] "2 Recep 1296 Tarihli Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkatinin 80. ve 81. Maddelerini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 13 Teşrin-i Evvel 1330, nu.: 1977. Ayrıca bkz.: " 2 Recep 1296 Tarihli Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkatinin 80. ve 81. Maddelerini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 564, s.1302.

[1320] "Sulh Hakimlerine Mütedair 17 Cemaziyelevvel 1331 Tarihli Kanun-ı Muvakkate Müzeyyel Made Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 13 Teşrin-i Evvel 1330, nu.: 1977. Ayrıca bkz.: "Sulh Hakimlerine Mütedair 17 Cemaziyelevvel 1331 Tarihli Kanun-ı Muvakkate Müzeyyel Madde Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 565, s.1303.

[1321] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, İletişim Yayınları, 1. Basım, C.1, İstanbul 1998, s.155.

müzakerat neticesinde nikâh ve talak mesailine müteallik layihalar ihzar edilmiş ve aksam-ı mütebakiye dahi derdest-i müzakere bulunmuştur (madde 1)."[1322]

Osmanlı Devleti'nde hukuk sistemi çoklu bir yapı şeklinde geliştiğinden, bu alanda yargı birliği sağlanamamıştı. Ayrıca İslam hukukunda içtihat oluşturacak kaynakların toplanması ve bir kanun haline getirilmesi mümkün olmamıştı. Devlet, çağın gereklerine uygun modern yasalar yapsa bile bu yasalar yetersiz kalmış ve devletin eski hukuk sistemi ile birlikte uygulandığından bir karışıklık ve ikilik meydana gelmişti. Sorunlu alanlardan biri de medeni hukuk sahası olmuştu. Medeni hukuk alanında görev yapan hâkimler, karşılaştıkları davalarda hüküm vermekte zorlanıyorlardı. Nitekim benzer dava konularında hâkimler birbirinden farklı hükümler verebiliyorlardı. Şer'iye ve nizamiye mahkemeleri yetki alanlarının belirgin olmaması, onlara yol gösterecek toplu bir kanunun olmayışı medeni kanuna olan ihtiyacı arttırmıştı.[1323] Bu ihtiyacı karşılamak üzere *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* meydana getirilmiştir.

Mecelle hazırlanması sırasında devlet adamları ve hukukçular tarafından tartışılmış; kanunun Batı hukukundan mı alınacağı ya da yürürlükteki kanunların derlenip toplanması yoluna mı gidileceği üzerinde durulmuştur. Yeni medeni kanunun, Fransız Medeni Kanununun iktibası yolu ile alınmasını isteyen Ali Paşa, daha önce Mısır'ın almış olduğu bu kanunu ülkenin tümüne uygulamak taraftarıydı. Ayrıca kanunun şer'i hükümlere dokunmayarak nizamiye mahkemelerinde geçerli olmasını talep etmekteydi. Ali Paşa, medeni kanunun ülkede yaşayan herkesi din ve mezhepten başka maddelerde birleştirerek aralarındaki çekişme ve rekabetin kaldırılmasına yardımcı olup, tehlikeleri ortadan kaldıracağını düşünmekteydi.[1324] Bunların yanında Avrupalıların Osmanlı hukuk sisteminin değiştirilmesi yönündeki talepleri de onun Fransız Medeni Kanunu'nu alınması isteğinde etkili olmuştur.[1325] Ali Paşa, Sait Paşa'yı Fransız Medeni Kanunu'nu, Arapça metninden Türkçe'ye

[1322] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.1, s.155.
[1323] Sıddık Sami Onar, *a.g.e.*, s. 582.
[1324] Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s.160. Ayrıca bkz.: Hıfzı Veldet, *a.g.e.*, s.200; Bülent Tahiroğlu, *a.g.e.*, s.594.
[1325] Seda Örsten Esirgen, "Osmanlı Devleti'nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi Fransız Medeni Kanun'u mu?", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S.29, Bahar 2011, s.39.

çevirmekle görevlendirirken, kanunun ülkede uygulanabilmesi için bir de komisyon kurmuştu.[1326]

Ali Paşa'nın karşısında medeni kanunun iktibas yoluyla değil hâlihazırdaki İslam dinine ait kuralların sistemli bir şekilde toplanmasıyla hazırlanmasını isteyen ve başlarında Ahmet Cevdet Paşa'nın bulunduğu grup yer almaktaydı. Ahmet Cevdet Paşa, Fransız Medeni Kanunu'nun ülkeye uymayacağını, ulema tarafından tepki ile karşılanacağını vurgulamıştır. Bu iki taraf arasında Ahmet Cevdet Paşa'nın görüşü kabul edilmiş ve İslam hukukundan yararlanılarak bir kitap hazırlanmasına girişilmiştir. Bu amaçla oluşturulan Mecelle Cemiyeti görevine 1868 yılında başlamıştır.[1327] Çalışmalar 1876 tarihinde son bulmuştur.[1328] Medeni kanun tartışmalarında muhafazakâr görüş benimsenmiş ve İslam hukukuna dayalı bir medeni kanun hazırlanması yoluna gidilmiştir.[1329]

Tamamlanması yaklaşık 8 yıl süren Mecelle; bir mukaddeme, 99 maddeden oluşan genel hükümler ile toplam 1851 madde ve 16 ciltten meydana gelmektedir.[1330] Mecelle, esas olarak borçlar hukuku yer almakla birlikte, eşya ve miras hukukuna dair hükümleri de içerisinde barındırmaktadır. Bunun dışında o zamana kadar yapılmayan ve özellikle nizamiye mahkemelerinin eksikliklerini gidermek amacıyla usul hukukuna ilişkin hükümleri de içermektedir. Mecelle hazırlanış itibariyle sadece Hanefi mezhebi esas alınarak yapılan bir kanun düzenlemesi özelliği taşımaktadır. Ayrıca kişi, aile, miras ve vakıf hukukuna dair hükümler bulunmamaktadır. Mecelle dışında kalan alanların uygulanması İslamlar için şer'iye mahkemesi, diğer dini gruplar için cemaatlerin ruhani makamları yetkili kılınmıştır.[1331]

[1326] *A.e.*, s.40. Ayrıca bkz.: Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s.160; Osman Öztürk, "Osmanlılarda Tanzimat Sonrası Yapılan Hukuki Çalışmalar ve Mecelle-i Ahkam-ı Adliye"**,** *Osmanlı*, C.6, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.504.

[1327] Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s.160-161. Ayrıca bkz.: Sıddık Sami Onar, *a.g.e.*, s. 582; Cengiz Otacı, *a.g.e.*, s.266; M. Akif Aydın, "Mecelle-i Ahkam-ı Adliye", *D.İ.A.*, C.28, İstanbul 2003, s.233; Osman Öztürk, *a.g.e.*, s.507; Osman Kaşıkçı, "Osmanlı Medeni Kanun'u: Mecelle", *Osmanlı*, C.6, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.522.

[1328] M. Akif Aydın, "Mecelle-i Ahkam-ı Adliye", *D.İ.A.*, s.231 ve 233. Ayrıca bkz.: Bülent Tahiroğlu, *a.g.e.*, s.594.

[1329] Seda Örsten Esirgen, *a.g.e.*, s.40. Mecelle'nin hazırlanması ile ilgili ayrıca bkz.: Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, "Mecelle-i Ahkam-ı Adliye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S.29, Bahar 2011, s.94.

[1330] *A.e.*, s.233. Ayrıca bkz.: Cengiz Otacı, *a.g.e.,* s.266; Sıddık Sami Onar, *a.g.e.*, s. 584.

[1331] Sıddık Sami Onar, *a.g.e.*, s. 586. Ayrıca bkz.: M. Akif Aydın, "Mecelle-i Ahkam-ı Adliye", *D.İ.A.*, s.233; Esat Arsebük, *a.g.e.*, s.14; Osman Kaşıkçı, *a.g.e.*, s.523.

Mecelle hazırlanmasına rağmen Osmanlı devlet adamları ve hukukçuların Batı kaynaklı medeni kanunlara olan ilgisi azalmamıştır. Bunun ilk göstergelerinden biri Fransız Medeni Kanunu'nun 1885 yılında Dava Vekili Nazaret Hilmi tarafından Türkçeye çevrilmesidir. Ayrıca Cemalettin Efendi'nin yazmış olduğu makalesinde Fransız Medeni Kanunu ile Mecelle'yi kıyaslamış, Hanefi ve Şafii mezhebinin fıkıh görüşlerine yer vermiştir. Medeni Hukuk alanında meydana getirilen çevirilerden biri de Haçeriyan Efendi'nin 1912 yılında yayınlanan İsviçre Medeni Kanunu'nun çevirisidir.[1332] Kanun, yayınlanmasından 14 yıl sonra Türkiye Cumhuriyeti tarafından medeni kanun olarak kabul edilecek olması çeviriyi daha önemli hale getirmektedir. İsviçre Medeni Kanunu'ndan sonra 1916 yılında Alman Medeni Kanunu'n çevirisi de yapılmış ve hukukçuların dikkatine sunulmuştur.[1333] Tüm bu çeviriler bir bakıma Osmanlı hukukçuları açısından bir arayışın göstergesi olmuştur. Mecelle'nin eksik yönlerini göz önüne sermekte ve ağırlıklı bir şekilde İslam hukukundan ziyade Batı kaynaklı laik hukuka dikkati çekmektedirler.

Mecelle hazırlanması sırasında ve sonrasında düzenlenmesi ve değiştirilmesi yönünde üzerinde çalışılmıştır. Çünkü medeni kanun olarak görülmesine rağmen borçlar, eşya hukuku gibi konulara ağırlık vermesi, İslam mezhepleri içerisinde Hanefi fıkhına uygun olarak yazılması ve diğer mezhepleri dışlaması; ayrıca başlangıç kısmında kadıların sahip olacakları nitelikleri ve yargı usulüne dair hükümlerin yer alması Mecelle'yi amacı dışına çıkarmış ve yetersiz kılmıştır. Bu durum eksikliklerinin giderilmesi yönünde çalışmalar yapılmasına yol açmış; medeni hukuk alanında meydana gelen sorunları diğer mezheplerin de isteği doğrultusunda çözmek ihtiyacı belirmişti. 1916 yılında yayınlanan iki irade-i seniyye ile ilk kez diğer mezheplerin hukuki sorunları yorumlamasından yararlanılmıştır.[1334] Mecelle'deki eksikliklerin en başında aile hukukunun kanunlaştırılamaması gelmektedir.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Devri'nden itibaren medeni kanun üzerinde yasama faaliyetlerinde bulunulmuş ve bu bağlamda Arazi Kanunu (1858) gibi

[1332] Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s.163-164.
[1333] *A.e.*, s.166.
[1334] M. Akif Aydın, "İslam-Osmanlı Aile Hukukunun Kanunlaştırılması ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Osmanlı*, C.6, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.494 ve 495. Ayrıca bkz.: Ahmet Yasin Küçüktiryaki, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.13, S.26, 2014/2, s.181.

kanunlar çıkarılmış olmasına rağmen sıra aile hukukuna gelmemiştir.[1335] Aile hukuku konusundaki eksikliklerden arasında kadılara, hüküm vermelerinde yardımcı olacak hukuk kitaplarına olan ihtiyaç başta gelmektedir. Çünkü kadılar, davaya konu olan mesele ile ilgili hükmü vermekte zorlanmaktalardı. Aile hukukuna duyulan gereksinimin artmasında hem Balkan Savaşı hem de Birinci Dünya Savaşı ile birlikte kamusal alanda kadının yerinin artmasının önemli bir payı vardır. Tanzimat Dönemi'ndeki gelişmeler ve sonrasında özellikle II. Meşrutiyet Dönemi'yle birlikte kadının basın hayatına girişi ve kendini daha fazla ifade etmeye başlaması onların hukuki ve siyasi alanda isteklerde bulunmalarına yol açacaktır.[1336] Mecelle'de değişiklik yapılmasının nedenleri arasında 8 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonların kaldırılmasından sonra adli kapitülasyonların da kaldırılması ve devletin bundan yararlanarak uyrukları içerisinde yargı birliğini sağlamak isteği de bulunmaktadır.[1337] Aile hukuku alanında yapılacak değişiklikler bağlamında üzerinde durulması gereken bir nokta da dönemin basınında Mecelle sorununun tartışılmasıdır. Ahmet Şuayb, Celal Nuri, Ziya Gökalp gibi yazarlar Mecelle'de yeni düzenlemeler yapılmasını talep etmişlerdir.[1338] Hukuk sisteminin ihtiyaçları, dönemin şartları ve basından gelen istekler Mecelle'de yeni düzenlemeler yapılmasını gerektirmiştir. Bu amaçla gerçekleştirilen çalışmalar aile hukuku sahasında yasal düzenlemeler yapılmıştır.

Aile hukuku alanında meydana gelen aksaklıkları ortadan kaldırabilmek ve talepleri yerine getirebilmek adına 1916 yılında tadil komisyonu olan *İhzar-ı Tadil Komisyonu* oluşturulmuştur. *Kanun-ı Medeni Komisyonu* ya da *Medeni Kanun Tali Komisyonu* olarak bilinen komisyon, alt komisyonlardan meydana gelmiştir. Bunlar; Tadil Prensipleri Komisyonu, Mecelle Tadil Komisyonu ve Hukuk-ı Aile Komisyonu'dur.[1339] Adı geçen üç komisyon içerisinde bulunan ve aile hukuku

[1335] M. Akif Aydın, "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *D.İ.A.*, C.18, İstanbul 1998, s.314. Ayrıca bkz.: Cengiz Otacı, *a.g.e.*, s.270; Esat Arsebük, *a.g.e.*, s.13; Ahmet Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkam-ı Adliye*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1. Basım, İstanbul 2013, s.30; M. Akif Aydın, "İslam-Osmanlı Aile Hukukunun Kanunlaştırılması ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Osmanlı*, s.493.

[1336] Zafer Toprak, "Yüzüncü Yılında Aile Hukuku Kararnamesi", *Toplumsal Tarih*, S.288, Aralık 2017, s.52-53. Ayrıca bkz.: Ahmet Yasin Küçüktiryaki, s.185-186; M. Akif Aydın, "İslam-Osmanlı Aile Hukukunun Kanunlaştırılması ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Osmanlı*, s.496.

[1337] Cengiz Otacı, *a.g.e.*, s.277. Ayrıca bkz.: Ahmet Yasin Küçüktiryaki, *a.g.e.*, s.184.

[1338] Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s.166. Ayrıca bkz.: Seda Örsten Esirgen, *a.g.e.*, s.42-43.

[1339] Ayşegül Çoban, "Mecelle'nin Ta'dil Edilen Maddelerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2008, s.13. Ayrıca bkz.: Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, s.32; Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, *a.g.e.*, s.115; Osman Öztürk, *a.g.e.*, s.511. Osman Öztürk oluşturulan komisyonları; Mecelle Tadil Komisyonu, Kanun-ı Medeni ve Hukuk-ı Aile Komisyonu, Usul-ı Muhakemat-ı Şer'iyye ve Hukukiye

alanında yasa çıkarmak üzere kurulan Hukuk-ı Aile Komisyonu, bir tasarı hazırlamıştır. Hazırlanan bu tasarı, Meclis içerisinde tepki ile karşılaşacağı ve hatta engelleneceği düşünülerek, Kanun-ı Esasi'nin hükümete Meclisin kapalı olduğu dönemlerde geçici kanun yapma yetkisi veren 36. maddesine dayanılarak, "kanun-ı muvakkat" olarak çıkarılmıştır.[1340] 1917 yılında yasalaşan Hukuk-ı Aile Kararnamesi, Kanun-ı Medeni Komisyonu'nun yürürlüğe giren yegâne tasarısıdır.[1341]

Hukuk-ı Aile Komisyonu'nu Isparta Mebusu Mahmut Esat Bey başkanlığında; Şura-yı Devlet üyelerinden Ali Baş Hampa Efendi, Menteşe Mebusu Sait Bey, Fetvahane Mümeyyizlerinden Hafız Şevki Efendi, Mahkeme-i Evrak Kadısı Mustafa Fevzi Efendi'den meydana gelmekteydi.[1342] Hazırlanan kanun tasarısı, Emanuel Emanuelidi Efendi (Aydın) tarafından özel bir komisyonda tartışılması teklifi ile 15 Kasım 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan genel kuruluna gelmiştir.[1343]

Mecliste takrir hakkında görüşünü beyan eden Emanuelidi Efendi, kanun layihasının çok önemli olduğunu ve buna binaen işlerinin yoğunluğu sebebiyle meselenin Adliye Encümeni yerine bir "Encümen-i Mahsus" ile çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca hükümet tarafından çıkarılan bir geçici kanunun Meclise gelip tartışılmadan senelerce yürürlükte kalmasının doğru olmadığını ifade ederek, kanun-ı esasiye aykırı bir durum ortaya çıkabileceğine dikkati çekmiştir. [1344] Meclisin, yürürlüğe giren kanunu yürürlükten kaldırması durumunda aile teşkilatının ne olacağını ve o zamana kadar verilen hükümlerin nasıl değerlendirileceğini sormuştur. Kararname'nin Gayrimüslimler için önemine değinerek, kanunun 600 yıllık Osmanlı anane ve usulüne aykırı olduğunun altını çizmiştir. Çünkü kanun ile İslamiyet dışındaki dinlerin nikâh işlerine hiçbir zorunluluk ve mecburiyet olmadığı halde müdahale edilmesine anlam veremediğini dile getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin bütün unsurlarını kapsayan böyle bir kanun hazırlanırken, onların bağlı olduğu dinin

---

Komisyonu, Ahkam-ı Şahsiye Komisyonu, Kanun-ı Medeni Ukud ve Vacibat Komisyonu şeklinde sıralamıştır.

[1340] Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.229. Ayrıca bkz.: M. Akif Aydın, "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *D.İ.A.*, s.315; Abdurrahman Yazıcı, "Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi (1917) ve Sadrettin Efendi'nin Eleştirileri", *EKEV Akademi Dergisi*, S.62, Yıl: 19, (Bahar 2015), s.569.

[1341] Cengiz Otacı, *a.g.e.*, s.273. Ayrıca bkz.: Ayşegül Çoban, *a.g.e.*, s.14.

[1342] M. Akif Aydın, "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *D.İ.A.*, s.315. Ayrıca bkz.: Abdurrahman Yazıcı, *a.g.e.*, s.568-569.

[1343] *MMZC,* Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:5, C:1, s.30.

[1344] *A.e.*, s.30.

temsilcilerinin "hissiyat, efkâr ve temayülatını nazar-ı dikkate almak" gerektiğini de sözlerine eklemiştir.[1345]

Müzakereler sırasında Emanuel Emanuelidi Efendi'nin eleştirilerine cevap vermek üzere Şeyh Saffet Efendi (Urfa) söz almıştır. Şeyh Saffet Efendi, meselenin şer'i konuları ilgilendiren bir mesele olmasından dolayı İlmiye Encümenine havalesini talep etmiştir. Diğer dinlere mensup Osmanlı uyruklarının aile hukukuna ait meseleleri İslam fıkhına ait kitapların tam anlamıyla içerdiğini belirterek İslam hukukunun kapsayıcılığına vurgu yapmıştır. Ayrıca İlmiye Encümeni'nin bütün mebuslara açık olduğunu, çağrılan uzmanların görüşüne her zaman başvurulabileceğini ifade etmiştir.[1346] Şeyh Saffet Efendi bu şekilde İlmiye Encümeni'nin sağlıklı bir şekilde aile hukuku konusunu ele alabileceğini dile getirmiştir. Söz alanlar arasında bulunan İlyas Sami Efendi (Muş) ise encümen-i mahsus oluşturmanın gereksiz olduğunu dile getirerek, Adliye Encümeninin Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ne öncelik vererek hemen çıkartabileceğini beyan etmiştir. Encümenlere üye seçilirken alanlarıyla ilgili olanların tercih edildiğini ve böyle önemli bir kanun tartışılırken uzmanların da görüşlerinin alınabileceğinin altını çizmiştir. Meclis-i Mebusan'da yapılan tartışmaların ardından kanun layihası Adliye Encümeni'ne havale edilmiştir.[1347] Ancak sonrasında layihanın akıbeti hakkında bir sonuca ulaşılamamıştır. Kararname'nin 25 Ekim 1917[1348] tarihinde yürürlüğe konulduğu ve hemen ardından 1 Kasım 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan'ın açıldığı düşünüldüğünde İttihat ve Terakki'nin kararnameyi Meclisin onayına sunma gibi bir düşüncesinin olmadığı kanaati güçlü bir şekilde hissedilmektedir.

Hukuk-ı Aile Kararnamesi, 157 madde, 9 kısım ve 21 fasıldan meydana gelmektedir. Kararname evlenme (münakehat), boşanma (müfarekat) şeklinde iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Ayrıca nafaka, mehir, kefaet, talak, taaddüt-i zevcat gibi konularda bazı düzenlemeler yapmıştır.[1349] Kararnamenin yürürlüğe

---

[1345] *A.e.*, s.31.
[1346] *A.e.*, s.32.
[1347] *A.e.*, s.32.
[1348] "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Düstur*, 25 Teşrin-i Evvel 1333, Tertip: 2, Cilt:9, Numara: 326, s.762. Ayrıca bkz: "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Takvim-i Vekayi*, 31 Teşrin-i Evvel 1333, nu.: 3046. Takvim-i Vekayi'de yer alan ilan metninde hatalar yapıldığından 7 Kasım 1917 tarihli nüshasında düzeltmeler yayınlanmıştır. Yapılan düzeltmeler için bkz.: "Tashih", *Takvim-i Vekayi*, 7 Teşrin-i Sani 1333, nu.: 3053.
[1349] Mehmet Ünal, "Medeni Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.34, S.1, Ankara 1977, s.224-225.

konulmasının ardından boşlukta kalan konuları da kanunlaştırmak amacıyla çalışmalar devam etmiştir. Ancak dönemin koşulları nedeniyle yasalaştırılamamıştır.[1350] Hanefi mezhebinin etkisi azaltılarak, Şafii, Hanbeli, Maliki mezheplerinin belirtilen konular üzerine yapmış olduğu yorumlara da yer verilmiştir. Bu bakımdan eklektik bir nitelik taşımaktadır. Kararname, İslam ve Osmanlı Tarihinde aile hukukunu kapsaması anlamında bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca yalnızca Müslümanların değil aynı zamanda Hristiyan ve Museviler için de hükümler koyduğundan çok dinli bir karakteri bulunmaktadır. Altının çizilmesi gereken bir nokta da kanun tasarısı hazırlanırken İsviçre, Almanya, Fransa gibi ülkelerin kanunları incelenirken; İngiltere, Amerika, Macaristan, Avusturya gibi ülkelerin kanunlarının incelenmesidir. Bu durum yeni ihtiyaçlara gereğince, sorunlara çözüm bulma anlayışına uygun hareket ettiklerini göstermişlerdir.[1351] Kararname ile Osmanlı Devleti'nin İslamiyet dışındaki dinlere yargı ayrıcalığı veren ve kişi hukuku alanında yargılama yetkisi olan cemaat mahkemelerini kaldırmıştır. Bu konularda şer'i mahkemeleri yetkilendirmiştir. Böylece Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden sonra kapitülasyon mahkemelerini kaldıran Osmanlı Devleti, 1917 Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ni yürürlüğe koyarak yargı birliğini büyük ölçüde sağlamış oldu.[1352] Bu anlamda Halil Bey (Menteşe) anılarında yazılı olmayan aile hukukunu yazılı hale getirmek istediklerini, bu amaçla bir an önce şer'i mahkemeleri ve patrikhanenin imtiyazlarını savaş şartları içerisinde kaldırarak emrivaki yapmak istediklerini dile getirmiştir.[1353]

Kararname, getirmiş olduğu yenilikler ile 17 Şubat 1926 tarihinde yasalaştırılacak olan Türk Medeni Kanunu'na temel teşkil etmiştir.[1354] Bu yeniliklerin başında çok eşlilikte yapılan düzenleme gelmektedir. Kararname ile çok eşlilik ortadan kaldırılmamıştır. Ancak kadına evlenmeden önce tek eş olmayı evlilik şartı olarak koyabilme imkânı getirilmiştir. İkinci eş ile evlilik yapıldığı takdirde eşlerden birinin boşanmış sayılacağını ön gören evlilik akdi devreye girecektir. Böylece kararnameyi hazırlayanlar çok eşliliği yasaklamak gibi kesin bir kanun

[1350] *A.e.*, s.225.
[1351] Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s.170-171.
[1352] M. Akif Aydın, "İslam-Osmanlı Aile Hukukunun Kanunlaştırılması ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Osmanlı*, s.498-499. Ayrıca bkz.: Ahmet Yasin Küçüktiryaki, *a.g.e.*, s.187-190.
[1353] Halil Menteşe, *a.g.e.*, s.227.
[1354] Işıl Çakan, *a.g.e.*, s.235.

hükmü yürürlüğe koymak yerine nikâh akdine konulacak bir koşul ile bunu sınırlamış ve kadının isteğine bırakmıştır.[1355]

Boşanma konusunda eşler arasında hukuki bir eşitlik getirmemesine rağmen erkekle sınırlı olan boşanma hakkı, bazı koşullarda kadına da verilmiştir. Daha önce kocanın evliliğin devamına izin vermeyen iktidarsızlık gibi sorunları boşanma sebebi olarak kabul edilirken, bu sebepler genişletilmiştir. Kocanın nafaka bırakmadan ortadan kaybolması ve bu durumun 4 yıl sürmesi; savaş sırasında haber alınamaması durumunda ise esirlerin ülkeye dönmesinden 1 yıl sonrasına kadına boşanma hakkı verilmiştir. Ayrıca akıl hastalığı, zührevi hastalıklar, cüzzam gibi hastalıklar eş için boşana sebebi sayılmıştır.[1356] Kararname boşanmaları önleyebilmek için aile meclisi yöntemini hükme bağlamıştır. Buna göre eşlerden biri boşanma talebiyle hâkime müracaat ettiği takdirde hâkim, tarafların ailelerinden oluşan birer hakem tayin edecektir. Hâkim, taraflar arasında hakem olacak niteliklere sahip birini bulamazsa aileler dışından uygun olanları seçecektir. Hakemler aralarında karar konusunda anlaşamadıkları takdirde gerekli niteliklere sahip başka bir hakem seçilecektir. Eğer bunların da anlaşmazlık çıkarmaları durumunda hâkim, tarafların yakınlarından olmayan başka bir hakem tayin edecektir.[1357] Boşanma konusunda kanunlaştırılan bir diğer hüküm ise sarhoşken verilen boşanma kararının geçerli olmayacağıdır.[1358]

Evlilik konusunda getirilen düzenlemeler arasında evliliğin devlet kontrolüne alınması isteği de bulunmaktadır. Osmanlı Devleti 1881 yılında yürürlüğe koymuş olduğu Sicill-i Nüfus Nizamnamesi ve 1914 yılında yasalaştırdığı Sicill-i Nüfus Kanunu ile evlenmelerin ve boşanmaların kaydettirilmesi hükmünü koymuştu. Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile birlikte bu hükümleri daha da genişletmiştir. Nikâhın gerçekleştirilmesinden önce hükümete bildirilmesi ve hâkim veya hâkim vekilinin huzurunda kıyılarak mahkemeye tescil ettirilmesi koşulu getirilmişti. Böylece evliliğin istenilen yerde ve zamanda yapılması keyfiyeti ortadan kaldırılmış ve kayıt

[1355] M. Akif Aydın, "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *D.İ.A.*, s.316-317. Ayrıca bkz.: Ahmet Yasin Küçüktiryaki, *a.g.e.*, s.191; Mehmet Ünal, *a.g.e.*, s.229; "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Düstu***r**, 25 Teşrin-i Evvel 1333, Tertip: 2, Cilt:9, Numara: 326, s.766.
[1356] *A.e.*, s.317.
[1357] "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Düstur*, 25 Teşrin-i Evvel 1333, Tertip: 2, Cilt:9, Numara: 326, s.777-778. Ayrıca bkz.: M. Akif Aydın, "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *D.İ.A.*, s.317; Abdurrahman Yazıcı, *a.g.e.*, s.573-574.
[1358] *A.e.*, s.774.

şartı getirilerek evliliğe düzen verilmiştir.[1359] Kararname ile ayrıca nişanlılık bir müessese olarak İslam ve Osmanlı aile hukuku sistemine girmiştir. Ancak nişanlanma ve nişanlanmayı bozma durumlarına hukuki bir hüküm verilmemiştir.[1360]

Kararname'de yer alan konulardan biri de evlenmelerde yaş sınırının getirilmesidir. Evlenme akdini ilk kez yerine getirenlerin; erkek ise 18, kadın ise 17 yaşını doldurması şartı getirilmiştir. Kadın, yaş sınırını doldurmamışsa velisinin onayı gereklidir. Velisinin itirazı olduğu hallerde ise hâkimin kanaatinin geçerli olacağı hükme bağlanmıştır. Erkek, yaş sınırını doldurmamışsa baliğ olduğunu ispatlaması halinde hâkim evlenmesine izin vermektedir. Ancak ergenlik çağına gelmemiş, 12 yaşını tamamlamamış erkek ile 9 yaşını tamamlamamış olan kızların hiç kimse tarafından evlendirilemeyeceği hükme bağlanmıştır.[1361] Ayrıca zorla nikâh kıyılması durumunda nikâhın geçersiz olacağı şartı yasalaştırılmıştır.[1362]

Hukuk-ı Aile Kararnamesi dönemin basınında da yer almıştır. *İkdam* gazetesinde yer alan yazıda Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ni hazırlayanların toplumun örf ve adetlerine uyarak kanunu meydana getirdiklerini dile getirmiştir. Ayrıca kanunu oluştururken şer'iate uyduklarını, toplumun gelenekleri çerçevesinde hareket ettiklerini, onu bozmaya uğraşmadıklarını, yalnızca asayişi sağlamak için yeni bir takım usul ve hükümler meydana getirdiklerini anlatmıştır. Yazı da yer alan bir başka husus ise kanunu hazırlayanların yalnızca Hanefi mezhebinin içtihadına göre değil aynı zamanda Maliki, Şafii, Ebu Yusuf içtihadı gibi İslam dininin diğer mezheplerini de göz önünde bulundurarak hareket etmeleridir. Kararname ile devletin artık modern bir şekilde evlenme ve boşanmalarına ait kayıtları tutacağı ve böylece karışıklıklara son verileceği ifade edilmiştir. Yazıda boşanma meselesi şu şekilde yer almıştır:

"…Bu ıslahat lazımdı… Hamiyetkarane bir cihet ile bu netice hasıl oldu. Kanun erkeklerin hakk-ı talakına zerrece itiraz etmez. Lakin kadınları himaye ile onları da zalim

[1359] Abdurrahman Yazıcı, *a.g.e.*, s.572. Ayrıca bkz.: Mehmet Ünal, *a.g.e.*, s.228; "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Düstur*, 25 Teşrin-i Evvel 1333, Tertip: 2, Cilt:9, Numara: 326, s.766.
[1360] Mehmet Ünal, *a.g.e.*, s.226. Ayrıca bkz.: Abdurrahman Yazıcı, *a.g.e.*, s.571; M. Akif Aydın, "İslam-Osmanlı Aile Hukukunun Kanunlaştırılması ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Osmanlı*, s.499-500; Zafer Toprak, "Yüzüncü Yılında Aile Hukuku Kararnamesi", *Toplumsal Tarih*, s.54.
[1361] *A.e.*, s.226-227. Ayrıca bkz.: Abdurrahman Yazıcı, *a.g.e.*, s.571-572. Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin maddeleri için bkz.: "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Düstur*, 25 Teşrin-i Evvel 1333, Tertip: 2, Cilt:9, Numara: 326, s.762.
[1362] "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Düstur*, 25 Teşrin-i Evvel 1333, Tertip: 2, Cilt:9, Numara: 326, s.768.

kocalardan kurtarmak için akval-i mülkiyeyi müftüye addediyor. Kezalik usul-ı cedide, taaddüd-i zevcadı ortadan kaldırmıyor…"[1363]

Ardından çok eşlilik konusuna da değinilerek, bu konuda yapılan eleştirilere şu şekilde açıklık getirilmiştir: "…Filvaki Avrupalı ve Amerikalı bir takım ulema –ki bunların ekserisi külahlıdır- bu noktaya sinin endaz-ı taarruz olarak bize pek çok çatıyorlarsa da kadim-i şerait Museviye ve İseviye'de de mevcut bulunan bu ahkâm yeni içtimaiyyat muamelelerinin hedef ve taarruzu olmamıştır. 'Le Bon' taaddüd-i zevcatta hikmet ve faide tasvir ediyor ve bunu mukteziyat-ı içtimaiyyeye muvafık buluyor. Hususuyla harb-i umumi ahval-i içtimaiyyeyi alt üst etti. Ricalin adedine kıllet geldi…"[1364]

Görüldüğü üzere yazıda çok eşliliğin kanun ile birlikte korunduğunu belirtirken bunun aslında Avrupa'da da bir zamanlar bulunmakla birlikte, toplumsal hayatta savaşın getirmiş olduğu şartlar da göz önünde bulundurulduğunda yararlı olduğunu vurgulamıştır.

Tanin gazetesinde yer alan bir haberde ise İttihat ve Terakki'nin 1917 tarihli Kongresi'nde kabul edilen esaslar çerçevesinde "yargı birliği" oluşturmak adına Hukuk-ı Aile Kararnamesinin yapılmasına girişildiği dile getirilmiştir. Yazıda yargı birliğini sağlama görevinin Adliye Nezaretine verildiğini ve çalışmalara başlandığını belirtmiştir. Çalışmalar kapsamında Nezaretin komisyonlar kurduğunu ve bu komisyonların göreve başladığını anlatılmaktadır. Kurulan komisyonlardan biri Mecelle'de zamanın ihtiyaçlarına uygun ne gibi düzenlemeler yapılacağına bakarken, diğer komisyonun ise Mecelle'de bulunmayan aile hukukuna ilişkin hükümleri kitaplaştırmaya çalışacağını belirtmiştir. Bu alanda önemli olan konuları; evlenme, boşanma, nafaka-i zevcat olarak nitelendirmiştir. Gazete kanunun getirmiş olduğu yenilikleri şu şekilde tasvir etmektedir:

"…Kanunun kabul ettiği ahkâm arasında bir takım yenilikler görülür. Bunları teşrih etmek için evvel emirde Müslümanlara ait olandan başlayalım; bu ahkâmın bir kısmı sırf şekle ve merasim-i hariciyeye, diğer bir kısmı da esasa, bizzat nikâha mütedair ahkâma aittir. Şekle ait olan ahkâmdaki yeniliği üç noktada görüyoruz: nikâhın hâkim huzurunda akdi, nikâhın tescili ve nikâhın kabe'l-akit ilanı. Din-i İslam nokta-i nazarından nikâh esas itibariyle bugün nikâh-ı medeni denilen nikâhtan başka bir şey değildir. Tarafeyn iki şahit

[1363] "Tekemmülat-ı Kanuniye", *İkdam*, 30 Teşrin-i Evvel 1333, nu.: 7441, s.1.
[1364] *A.e.*, s.1.

huzurunda birbirleriyle izdivaca muvaffakiyetlerini bildirmeleri nikâhın inikadına kâfidir. Şimdiye kadar da biz de tatbik edilen usul de bundan ibaret olup nikâhlar amme tarafından akdedilirdi. İşte yeni kanun bu esası tevsiye lüzum görmüş, merasime daha resmi bir mahiyet vermiştir. Kanun nikâhların yine yalnız iki şahit huzurunda akdini gayr-i kâfi görmüş ve bunun için hâkimin veyahut hâkime nebayet edecek bir memur akd-i nikah merasimine riyaset etmesini şart koşmuştur. Bundan maksat münakehat umurunun tanzim ve tevsikidir…"[1365]

Tanin'de yer alan yazıda nikâh müessesinde getirilen ilkler anlatılırken bunların faydaları sıralanmıştır. Bunların başında nikâhı kayıt altına alarak sonrasında ortaya çıkacak karışıklıkları ortadan kaldırmak olarak anlatmıştır. Hâkimin veya nikâh vazifesini görecek bir naibinin bu işi yaparak nikâh akdinin daha güvenilir bir şekilde yerine getirileceğinin altı çizilmiştir. Evliliğin kaydettirilmesinin nedenini ise değinen yazı, nikâhın tescili ile getirilen hükümlere aykırı hareket edilmesi sonucunu doğuracak filleri tespit etmek ve ortaya çıkacak sorunları kaldırmak şeklinde açıklamıştır. Boşanma konusuna da değinilen yazıda boşanma hakkına dair: "…bir rabıta-i içtimaiyyenin kırılmasını intaç eder. Bu rabıta bugünkü şekliyle erkek tarafından istenildiği zaman kırıldığı halde kadın tarafından kırılması gayr-i mümkün denilecek derecelerde müteassirdir…"[1366] denilerek kadına da bu hak verilmek istense de toplumsal bağların buna imkân tanımaması nedeniyle bu yolun onaylanmadığını belirtmiştir. Ancak boşanma konusunda Kararname ile getirdikleri hükümle kadına da bu hakkı "bir dereceye kadar" sağladıklarını dile getirmiştir. Bu hak, boşanmadan evvel tarafların yakınlarından kurulu ikişer kişilik bir hakem heyeti oluşturmak ve bu heyet vasıtasıyla sorunların çözmektir. Eğer heyet, kendisine verilen arabuluculuk görevini başaramaz ise hâkim boşanmaya hükmedecektir.[1367]

Zorla nikâh konusunda da değerlendirmelerde bulunan gazete hükümetin, kanunda yer alan madde ile bu konuda ne amaçladığını beyan etmiştir. Burada İmam Şafii mezhebinin yorumunun kabul edildiğini vurgulayarak zorla kıyılan nikâhların geçersiz olacağını, bu şekilde kılınan nikâhların azaltmak başta olmak üzere faydalarının pek çok olacağını ifade etmiştir. Yazıda ayrıca çok eşlilik meselesinde

[1365] "Siyasiyat: Yeni Bir Kanun", *Tanin*, 29 Teşrin-i Evvel 1333, nu.: 3189, s.1. Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin getirdiği yenilikler hakkına ayrıca bkz.: "Kanun-ı Medeni Meselesi'nin Halli: Nikah ve İzdivaç Meseleleri ve Kanun-ı Medeni Ahkamı", *İkdam*, 30 Teşrin-i Evvel 1917, nu.: 7441, s.1.
[1366] *A.e.*, s.1.
[1367] *A.e.*, s.1.

nikâh akdinin getirdiği faydalardan ve evliliklerde kadın ve erkek için getirilen yaş sınırlamasından da bahsedilerek İslam dininde bu kadar önemli sorunların uygun bir biçimde halledildiğini anlatmıştır.[1368]

Tanin gazetesinde 30 Ekim 1917 tarihinde Gayrimüslimleri ilgilendiren aile hukuku hükümlerinden bahsedilmiştir. Yazıda vurgulanan hususların başında Osmanlı Devleti'ni meydana getiren bütün azınlıklar ve mezhepler için eşitlik getiren Kanun-ı Esasi gereğince, evlenme ve boşanma meselelerine Gayrimüslimleri katmamanın doğru olmayacağı dile getirilmiştir. Bu açıdan nikâh meselesine değine gazete Gayrimüslimlerin nikâh işlemlerinin devlet kontrolüne alınmasını şöyle savunmuştur:

"…Malum olduğu üzere, bazı müstesnalarla, Avrupa'nın hemen her tarafından nikâh medeni usulü kabul etmiştir. Bununla birlikte şarklı İseviler arasında nikâhın kilisede ve rahip marifetiyle akdine büyük bir ehemmiyet verilmiş olduğu için kanun da bu ciheti nazar-ı itibara almıştır. Kanunun bu noktaya ait ahkâmına nazaran kilisede rahip huzurunda akdedilecekse de aynı zamanda hâkimin yahut kendisine vekâlet edecek bir memurun bulundurulması meşrut olacaktır. Bu suretle münakehatın devlet namına tescili ve bi'l-netice elyevm mevcut olan usul-i nikâhtan mütevellid intizamsızlıkların men'i hususu temin edilmiş bulunacaktır. Kanun kilise rahibinin akd-i nikâh için dermeyan edebileceği bazı mevani' tanımıştır; bundan maksat da bi't-tabi dini akdedilen ayinlere hürmet ve riayet endişesidir. Bununla beraber kanunda mevcut olmayan esbabdan dolayı rahip tarafından nikâh akdinden imtina edilecek olursa efradın mahkemeye vuku bulacak müracaatları is'af edebilecektir. Bi't-tabi hâkim veya vekili huzuruyla akd ve mahkeme tarafından tescil edilmemiş olan münakehatın devlet nazarında bir mevcudiyet-i hukukiyesi bulunmayacaktır…"[1369]

Gazetede boşanma meselesine de değinilmiş ve Musevilerin ve Hristiyanların kararname ile nasıl boşanabilecekleri hükme bağlanmıştır. Mesele şu şekilde yer almıştır:

"…Bi't-tabi talak iddiaları mahkeme huzurunda ru'yet edilecektir. Mahkeme talak hükmettiği takdirde ise tarafeyne bu babda icab eden merasim-i diniyyenin ifası için üç ay mühlet verilecektir. Bu mühlet zarfında isterlerse tarafeyn lazım gelen merasim-i diniyyeyi ifada muhtar bulunacaklardır; ancak mahkeme huzurunda evvelce talak iddia etmiş bu babda

[1368] *A.e.*, s.1.
[1369] "Siyasiyat: Nikah ve Talak Kanunu", *Tanin*, 30 Teşrin-i Evvel 1333, nu.: 3190, s.1.

bizde hüküm istihsal eylemiş olan taraf-ı müddei, bu müddet zarfında tekrar mahkemeye müracaatla iddiasından nükûl ettiğini beyan edecek olursa mahkeme hükmünden sarf-ı nazar edecektir. İlave edilmekle merasim-i diniyyenin ifası ihtiyari olup bunun ifa edilmemiş olmasından dolayı mahkeme tarafından verilen karara bir tebdil vuku bulmayacaktır…"[1370]

Kararnamenin önemli bir özelliği de Gayrimüslimlerin evlenme, boşanma konularına ilişkin düzenlemeler yapmış olmasıdır. Kararname'de genel anlamda İslam aile hukukuna dair kanunlaştırma yapılırken, Musevilerin ve Hristiyanların da aynı kanun hükmüne tabi olmaları sağlanmıştır.[1371] Kararname'de aynı metin içerisinde İslam, Hristiyan ve Musevilere ait hükümlere yer verirken, dinlerin birbirinden ayrılan noktalarında farklı bölümlerde birbirinden farklı hükümlere yer verilmiştir. Evlenme akdinin gerçekleştirilmesi, nikâhın yasak olduğu haller, nikâhın fesat ve butlanı durumları, boşanma, iddet gibi hükümler belirlenmiştir.[1372]

Yargı birliği getirmiş olan Hukuk-ı Aile Kararnamesi Museviler ve Hristiyanlar tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Çünkü Kararname 156. madde ile adı geçen hukuki konularda cemaat mahkemelerine ait yargı yetkisini ellerinden alıp şer'iat mahkemelerine vermişti.[1373] Yargı birliği ve eşitliği göz önünde bulunduran hükümet bu durumu elzem görmekteydi.[1374] Ancak bu durum cemaatlerin tepkisi ile karşılaşmıştır. Kararname'nin Encümenlere gönderilmesi sırasında, yukarıda da belirtildiği gibi, Meclis-i Mebusan'da Emanuelidi Efendi'nin yönelttiği eleştiriler bunlardan biridir. Cemaat temsilcileri hem Osmanlı hükümetinden hem de Batılı devletlerden kanunun ilgili hükmünün kaldırılması yönünde istekte bulunmuşlardır.[1375]

Aile hukukunu düzenleyen bu Hukuk-ı Aile Kararnamesi, evlenme, boşanma gibi konularda hukuki boşlukları gidermiş ve bir yargı birliği ortaya koymuş olmasına rağmen; nesep, vesayet, mal rejimine dair hükümleri boşlukta bırakmıştır. Ayrıca yalnızca Gayrimüslimlerin değil aynı zamanda muhafazakâr Müslümanların

---

[1370] *A.e.*, s.1.
[1371] Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s.172.
[1372] M. Akif Aydın, "İslam-Osmanlı Aile Hukukunun Kanunlaştırılması ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Osmanlı*, s.499. Ayrıca Kararnamenin ilgili maddeleri için bkz.: "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Düstur*, 25 Teşrin-i Evvel 1333, Tertip: 2, Cilt:9, Numara: 326.
[1373] "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Düstur*, 25 Teşrin-i Evvel 1333, Tertip: 2, Cilt:9, Numara: 326, s.781. Ayrıca bkz.: Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.,* s.173; Ahmet Yasin Küçüktiryaki, *a.g.e.*, s.195.
[1374] "Münakehat ve Müfarekat Kararnamesi", *Tanin*, 2 Teşrin-i Sani 1333, nu.: 3193, s.3.
[1375] M. Akif Aydın, "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *D.İ.A.*, s.317. Ayrıca bkz: Abdurrahman Yazıcı, *a.g.e.,* s.574.

da tepkisi ile karşılaşmıştır.[1376] Kararname, 19 Haziran 1919 tarihinde Damad Ferit hükümeti devrinde *8 Muharrem 1336 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin Lağvı Hakkında Kararname* ile yürürlükten kaldırılmıştır.[1377]

Hukuk-ı Aile Kararnamesi, Batı kaynakları kanunları incelemesine oradan örnekler alınmasına rağmen İslam hukukuna ait hükümlerin yoğun bir şekilde kullanıldığı bir kanun olmuştur. Ancak şu da bir gerçek ki Kararname Müslim, Gayrimüslim değiştirmeden bütün Osmanlı unsurlarını kapsamıştır. Tam anlamıyla bir medeni kanun olmasa bile kendisinden sonraki hukuki gelişmelere kaynaklık etmiştir. Ayrıca Kararname İttihat ve Terakki'nin 1917 yılında şer'iye mahkemelerini Adliye Nezaretine bağlaması, 1914 yılında kapitülasyonların kaldırılması, Miladi Takvimin kabul edilmesi şeklinde devam eden Batılı kanun yapma hareketinin bir halkası olarak da görülebilir.[1378]

[1376] Aile hukukuna dair yapılan eleştirilerden biri Sadrettin Efendi tarafından Sebilürreşat dergisinde yapılmıştır. Bu eleştiriler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Yasin Küçüktiryaki, "Sadrettin Efendi'nin Hukuk-ı Aile Kararnamesine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Ankara 2009. Ayrıca bkz: Abdurrahman Yazıcı, *a.g.e.*, s.574-581.

[1377] "8 Muharrem 1336 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin Lağvı Hakkında Kararname", *Düstur*, 19 Haziran 1335, Tertip: 2, Cilt:11, Numara: 176, s.299. Ayrıca bkz.: Mehmet Hakan Sağlam, *a.g.e.*, s.446.

[1378] Sina Akşin, *a.g.e.*, s.449.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞ SÜRECİ, ASKERİ-İKTİSADİ YAPILANMA VE SAVAŞ SORUMLULARININ YARGILANMASI

A. SAVAŞ ORTAMI VE ASKERİ ALANIN DÜZENLENMESİ

1. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi

Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasında Fransız İhtilali sonrasındaki milliyetçi akımlar, Almanya ve İtalya'nın birliğini sağlamaları ve ardından sanayilerine ham madde ve pazar arayışına girişmeleri başlıca etmenler olarak sıralanabilir. Bu devletler sömürgecilik yarışına geç girmiş olmalarına rağmen yeni topraklar edinmeye başlamış, büyüyerek güçlü kara ve deniz ordularına sahip devletler haline gelmişlerdir. Ayrıca adı geçen ülkeler Afrika ve Uzakdoğu'da edinmiş oldukları sömürgelerle büyük bir iktisadi güce kavuşmuş[1379] ve İngiltere, Fransa ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bu durum, yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'nın büyük devletlerinin bloklara ayrılmasıyla sonuçlanacaktır.

1870 yılında Alman birliğini kuran Bismark'ın, Fransa'yı Avrupa'da yalnız bırakma siyaseti üzerine oluşturulan bloklaşma stratejisi, sonrasında Fransa'nın da benzeri bir siyasete yönelmesine sebebiyet vermiştir.[1380] Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 1879 yılında yapmış oldukları ikili ittifak, 1889 tarihinde İtalya'nın da katılmasıyla üçlü ittifak halini almıştır. Bunu 1893 yılında Fransa-Rusya, 1904'te Fransa-İngiltere ve 1907 yılında gerçekleştirilmiş olan İngiltere-Rusya antlaşmaları takip etmiştir. Böylece Almanya'nın öncülük ettiği İttifak bloğu ve Fransa'nın öncülük ettiği İtilaf bloğu meydana gelmiştir.[1381]

Avrupa'nın büyük devletlerinden yardım isteyen İttihat ve Terakki hükümeti, bu yardımın merkezine Almanya'yı yerleştirmiştir. Aslına bakılırsa orduyu

---

[1379] A. Haluk Ülman, *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 2. Basım, Ankara 1973, s.1-5.
[1380] *A.e.*, s.95.
[1381] Ercüment Kuran, "Birinci Dünya Savaşı", *D.İ.A.*, C.6, İstanbul 1992, s.192.

modernize etmek adına Almanya'dan alınan yardımlar ilk değildir. Sultan III. Mustafa (1757-1774) zamanında Prusya Kralı Friedrich'ten istenilen askeri yardım 1760 yılında Osmanlı Devleti'ne bir savunma anlaşması önerilmesi ile sonuçlanmıştır. Ardından III. Selim'in (1789-1807) talebi doğrultusunda Albay von Goetze Türk birliklerini denetlemiş, Rusya ile yapılan savaşta yüksek rütbeli Osmanlı subaylarının yanına Prusyalı subaylar verilmiştir.[1382] II. Mahmut (1808-1839) da yeniçeri teşkilatının ortadan kaldırmasının ardından ordunun modernizasyonuna önem vermiş ve bunun için Avrupalı askeri uzmanlardan yararlanma yoluna gitmiştir. Bu anlamda öne çıkan isimlerden biri Helmuth von Moltke olmuştur. 26 Ocak 1837 tarihinde von Moltke'nin, bir subay grubu ile birlikte Osmanlı Devleti'ne gelerek göreve başlamasına karar verilmiştir.[1383] Böylece devam eden süreklilik II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde de varlığını korumuştur. Alman birliğinin kurucusu olarak görülen Bismark'ın hükümetten ayrılmasından sonra Almanya politika değiştirmiş ve iş ve endüstri çevrelerinin de etkisiyle daha fazla sömürge elde etmeye girişmiştir. Bu anlamda İmparator Wilhelm, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini artırmaya ve onu elverişli iktisadi yayılma sahasına dönüştürmek istemiştir. Ülke, Almanya tarafından doğuya doğru yönelimin etkin bir nüfuz alanı oluşturabilmesinin parçası olarak görülmeye başlanmıştır.[1384]

1880 ve sonra 1890 yılında yapılan ticaret anlaşmasıyla Almanya, etkisini daha da artırmış;[1385] 1882'de Alman subayları ordunun yeniden yapılandırılması amacıyla Osmanlı Devleti'ne gönderilmiştir.[1386] Bu heyeti, askeri eğitim ve öğretim faaliyetlerini gerçekleştirmesi istenilen Baron Colmar von der Goltz'un görevlendirilmesi takip etmiştir.[1387] Alman heyetleri yalnızca askeri çalışmalar değil

[1382] Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri*, Çev.: Em. Tuğg. Fahri Çeliker, Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, Ankara 1985, s.7.
[1383] *A.e.*, s.14.
[1384] Mustafa Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Savaşa Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2010, s.74-75. Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin parçalanma aşamasına geldiğinde ondan toprak almak için hazırlık yapmasına dair bkz.. Mustafa Aksakal, *a.g.e.*, s.81.
[1385] İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, 15. Basım, İstanbul 2016, s. 57.
[1386] *A.e.*, s.105-106. Ayrıca bkz.: Jehuda L. Wallach, *a.g.e.*, s. 31-32; 11 Nisan 1882 tarihinde Osmanlı Devleti'ne Albay Kaehler başkanlığında asker ve sivil memurlardan oluşan bir heyet gönderilmiştir. Salih Kış, *Osmanlı Ordusunda Alman Ekolü Von Der Goltz Paşa (1883-1895)*, Palet Yayınları, 1. Basım, Konya 2017, s.39.
[1387] *A.e.*, s.111. Ayrıca bkz.: Jehuda L. Wallach, *a.g.e.*, s. 43; Salih Kış, *a.g.e.*, s.61; Selami Kılıç, "Birinci Dünya Savaşı'na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması", *1914'ten 2014'e 100'üncü*

aynı zamanda istihbarat faaliyetleri ve Alman üreticiler için silah antlaşması da yapmıştır.[1388] Bunların dışında II. Wilhelm Osmanlı'yı 1889 ve 1898 olmak üzere iki kez ziyaret ederek iki ülke arasındaki bağları kuvvetlendirmiştir.[1389] Böylece Almanya, doğrudan işgal ve sömürü yoluyla değil, barışçı bir işgal politikasıyla Osmanlı'ya nüfuz etmeye çalışmıştır.[1390]

Almanya'nın ülkedeki etkisini artıran bir başka gelişme ise Liman von Sanders'in 1914 yılı içerisinde Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce orduda reform yapmak üzere geniş yetkilerle İstanbul'a gelmesidir. Sanders'in gelmesi İngiltere, Rusya gibi devletleri kuşkulandırmış, hükümetin Almanya'ya yanaştığı izlenimi uyandırmıştır. Bu izlenimi ortadan kaldırmak ve dış politikada bir denge sağlamak amacıyla Osmanlı'nın deniz kuvvetleri Amiral Limpus komutasında İngiltere'ye, Jandarma teşkilatı da General Baumann komutasındaki Fransa'ya verilmiştir.[1391] Savaş sırasında da Osmanlı askeri Sanders, Bronsart von Schellendorf gibi subaylar aracılığıyla Alman Genelkurmayının yönetiminde bulunacaktır.[1392]

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda uzun zamandır uygulamaya çalıştığı reformlar ile ayakta durmaya gayret göstermişti. Ancak 19. yüzyıla girdiğinde artık varlığını koruyamayacak durumdaydı. Bir yandan devletin içerindeki farklı milletler Fransız İhtilali'nin meydana getirmiş olduğu milliyetçilik akımından esinlenerek başta Balkanlarda olmak üzere ayaklanmaya ve bağımsızlıklarını elde etmeye başlarken, diğer yandan Rusya, Avusturya, İngiltere gibi devletlerin nüfuz oluşturma ve yeni sömürgeler elde etme yönündeki siyasetlerinin bir uygulama alanı haline gelmişti. Sırpların ve ardından Yunanlıların ayaklanması, Balkanlarda yüzyılın sonuna kadar sürecek bir buhran döneminin yaşanmasına neden olmuştu. Yunanlılar bağımsızlıklarını kazanırken[1393], 1875'te Hersek isyanı, 1876'da Bulgar isyanı gerçekleşmişti. Ve aynı yıl Sırplar ve

---

Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak 20-21 Kasım 2014 Sempozyum Bildirileri, İstanbul 2015, s.96.

[1388] Selami Kılıç, *a.g.e.*, s.97.

[1389] A. Haluk Ülman, *a.g.e.*, s.142-143.

[1390] Selami Kılıç, *a.g.e.*, s.92.

[1391] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.375. Ayrıca bkz.: Mustafa Aksakal, *a.g.e.*, s.89-90.

[1392] Selami Kılıç, *a.g.e.*, s.100. Liman von Sanders'in başkanlık yapmış olduğu Alman Askeri Heyetin mevcudu önce 42 kişiyken sonrasında 70'e yükselmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda askeri heyetin miktarı memurlarla birlikte 800'e ulaşmıştır. Konu ile ilgili bkz.: Veli Yılmaz, *1'inci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, Cem Ofset Matbaacılık, 1. Basım, İstanbul 1993, s.46-49.

[1393] Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2006, s.169.

Karadağlılar ile savaşılmak durumunda kalınmıştı.[1394] 1877-1878 yılında meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra da Sırplar, Karadağlılar, Romenler bağımsızlıklarını ilan etmiş ve bir Bulgar Prensliği kurulmuştur.[1395] Bunu Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhakı[1396], 1908 yılında Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi[1397] takip etmiştir. Osmanlı'nın toprak kayıpları sonraki yıllarda da sürmüştür. 1911-1912 yılları arasında İtalya ile gerçekleştirilen Trablusgarp Savaşı ile Kuzey Afrika'daki son toprak parçasını, Rodos ve 12 Ada'yı kaybetmiştir.[1398] Bu durumdan yararlanmak arzusunda olan Balkan devletleri 1912-1913 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne saldırmıştır. Cereyan eden savaşlarla birlikte ülke sınırı Meriç Nehri'ne kadar gerilemiştir.[1399]

Balkan Savaşları'nın Osmanlı Devleti açısından sonuçları ağır olmuştur. Devlet, Avrupa'daki topraklarının %83'ünü, nüfusunun ise %69'unu yitirirken; gelir getiren verimli topraklarını da kaybetmiştir.[1400] Ayrıca işgal edilen toprakları terk edip Osmanlı'ya sığınan büyük miktardaki göçmen kitlesi ile de ilgilenmek zorunda kalmıştır. Osmanlı'nın Balkan devletlerine yenilmesi kendisi açısından büyük bir prestij kaybına ve Avrupa'nın büyük devletlerinin gözünü Osmanlı Asya'sına dikmelerine sebebiyet vermiştir.[1401] Balkan savaşları ile birlikte ordu dağılmış, etkisiz bir halde olduğu gözler önüne serilmiştir. Bu aşamadan sonra İttihat ve Terakki, orduyu toparlamak ve orduda bir modernizasyon hareketi başlatmak için çaba göstermiştir. Bu kapsamda 5 Ocak 1914 tarihinde Ahmet İzzet Paşa'nın yerine Enver Paşa Harbiye Nazırı olmuştur. Enver Paşa; sivil ve askeri otoritenin yetki alanlarını belirlemiş, Balkan Harplerinde yetersiz performans gösteren 1300 "alaylı" üst subayı emekli etmiş, 6 Nisan 1914 tarihinde Balkan Harplerindeki asker kaçaklarının dosyaları incelenmek üzere "Divan-ı Temyiz-i Askeriye" oluşturmuştur.

[1394] *A.e.*, s.355-365.
[1395] *A.e.*, s.392-393. Ayrıca bkz.: Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, 14. Basım, İstanbul 2014, s.516.
[1396] *A.e.*, s.466. Ayrıca bkz.: Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.600-601.
[1397] *A.e.*, s.469-470. Ayrıca bkz.: Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.610.
[1398] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.625.
[1399] *A.e.*, s.671. Ayrıca bkz.: William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, çev.: Petek Demir, Mozaik Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2003, s.23-24.
[1400] Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *a.g.e.*, s.359.
[1401] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.IX, 3. Basım, Ankara 2011, s.351-353. Ayrıca bkz.: A. Haluk Ülman, *a.g.e.*, s.202-203.

Ayrıca asker alma sistemi değiştirilerek ordu ve kolordu bölgelerinde askerlik daire ve şubeleri kurmuştur.[1402]

Birinci Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı Devleti tarafsız bir konumdaydı. Avrupa'nın büyük devletlerinin savaşa hazırlandığı bir ortamda Osmanlı hükümeti müttefik arayışına girişmişti. Temel amaç ülkenin bir bütün halinde ayakta kalmasını sağlamaktı. Bunun için öncelikle İtilaf devletleriyle görüşmeler yapılmıştı. Talat Bey ve Enver Paşa, Rusya ile görüşürken; Cavit Bey İngiltere'ye, Cemal Paşa ise Fransa'ya ittifak teklifinde bulunmuştu.[1403] Ancak hiçbiri Osmanlı Devleti ile ittifaka yanaşmamıştı.[1404] Özellikle Rusya ve İngiltere ile temaslar başarısız olurken İngiltere kendilerine sipariş verilmiş olan Sultan Osman ve Reşadiye isimli gemilere el koymuştur. Genel anlamda İtilaf devletlerinin kapitülasyonların kaldırılması konusunda anlayış göstermemeleri ve çıkacak savaşta Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine genişleme ihtimali[1405] hükümeti farklı arayışlara yönlendirmiştir. Bu nedenlere bir de Rusların, Ermeni ihtilal komitelerinin faaliyetlerini desteklemelerini de eklemek yerinde olacaktır.[1406]

Avrupa'da başlayan ve bütün dünyayı sarsacak ve yaklaşık 4 yıl sürecek olan savaş, 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahtı Arşidük Ferdinand ve eşinin Bosna-Hersek'te bir suikast neticesinde öldürülmesiyle meydana gelmiştir. Ardından Avusturya-Macaristan hükümeti, Sırbistan'a 48 saat süreli bir ültimatom vermiş; Sırbistan, bu ültimatomu değerlendirip ılımlı cevap göndermesine rağmen Avusturya-Macaristan tarafından kendisine 28 Temmuz 1914 tarihinde savaş ilan edilmiştir.[1407]

Enver Ziya Karal, Avrupa'yı sarsan bu durumu şu şekilde değerlendirmiştir:

"28 Temmuz sabahı Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş açması ile Hazret-i İsa ümmetinin tokatlaşması değil, yumruklaşması değil, birbirlerinin boğazına sarılması

[1402] Mevlüt Karagöz, "Birinci Dünya Savaşı'nda Menzil Hizmetleri: IV. Ordu Örneği", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2019, s.13-16.
[1403] Veli Yılmaz, *a.g.e.*, s.13-16.
[1404] Mustafa Aksakal, *a.g.e.*, s.96-101.
[1405] *A.e.*, s.101-102.
[1406] Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *a.g.e.*, s.372.
[1407] Sina Akşin, *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2014, s.57-58. Ayrıca bkz.: Taha Niyazi Karaca, "Birinci Dünya Savaşına Giden Yolda Kara El Grubu ve Franz Ferdinand'a Suikast", *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu 03-05 Kasım 2014 Budapeşte*, Yay. Haz.: Aynur Yavuz Akengin, Selcan Koçaslan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.103-104.

olayı başlamıştı ve bu çabuk da bitmeyecekti. Yeni olaylarla bir Avrupa savaşı, sonra da bir dünya savaşı haline gelecekti…"[1408]

Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesinin ardından Rusya 30 Temmuz'da seferberlik kararı almıştır. Bunun üzerine Almanya, 1 Ağustos 1914 tarihinde Rusya'ya ardından 3 Ağustos'ta Fransa'ya ve 4 Ağustos'ta Belçika'ya savaş ilan ederken İngiltere de 4 Ağustos 1914 tarihinde Almanya'ya savaş ilan etmiştir.[1409] Neticede Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasındaki çarpışma Avrupa'daki bloklaşmaların yol açtığı büyük bir savaşa sebebiyet vermiştir.

Osmanlı Devleti, savaşın başlamasından sonra özellikle Rusya'nın yarattığı güvenlik tehdidini engellemek, uluslararası anlamda yalnızlığına son verebilmek ve hatta mümkünse kaybetmiş olduğu bir kısım toprağını geri alabilmek ümidiyle İttifak devletleri ile anlaşmak istemiştir. Bu çerçevede Almanya ile ittifak anlaşması için görüşmelere başlanmıştır. Temmuz ayı sonlarında başlayan görüşmeler[1410] 2 Ağustos 1914 tarihinde iki ülke arasında antlaşma yapılması ile sonuçlanmıştır.[1411] Antlaşma ile Osmanlı başkumandanlığı Alman heyetine teslim edilmiştir.[1412] Antlaşmanın imzalanmasından Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan üyeleri haberdar edilmediği gibi kabineyi oluşturan bakanların önemli bir çoğunluğunun da onayı alınmamıştır. Seferberlik kararı alınan ve paraya ihtiyaç duyulan bir dönemde Maliye Nazırı Cavit Bey ve İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya haber verilmemiştir. Yapılan antlaşmadan sadece Sadrazam Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Bey ve Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey'e (Menteşe) bilgi verilmiştir.[1413]

[1408] *A.e.*, s.370.
[1409] Ercüment Kuran, *a.g.e.*, s.196.
[1410] Mustafa Aksakal, *a.g.e.*, s.113.
[1411] Ali Kaşıyuğun, *Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi*, Yeditepe Yayınevi, 1. Basım, İstanbul 2015, s.227. Ayrıca bkz.: Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s.21; Mustafa Aksakal, *a.g.e.*, s.119; Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.380-381; Selami Kılıç, *a.g.e.*, s.103; Ercüment Kuran, *a.g.e.*, s.197.
[1412] Jehuda L. Wallach, *a.g.e.*, s.141.
[1413] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi*, Haz.: Hasan Babacan, Servet Avşar, C.II, 1. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s.614-616. Ayrıca bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi 1914-1918 Genel Savaşı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.III-I, 3. Basım, Ankara 1991, s.63; Ali Kaşıyuğun, *a.g.e.*, s.240. İttihat ve Terakki'yi idare edenlerin Birinci Dünya Savaşı'na giriş konusundaki tartışmalarına dair ayrıca bkz.: Hasan Babacan, "İttihat ve Terakki Yöneticileri Arasında Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Tartışmaları", *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Türk Tarih Kurumu, C.2, 1. Basım, Ankara 2017, s.361-379.

14 Mayıs 1914 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan[1414], 2 Ağustos 1914 tarihinde kapatılmıştır.[1415] Böylece Almanya ile gerçekleştirilen antlaşma hakkında bilgisi olmayan Meclis, ülkenin savaşa hazırlandığı dönemde kanun yapma sürecinin dışına çıkarılmıştır. Yusuf Hikmet Bayur bu durumu bir oldubittiye getirmek olarak tanımlamış ve şu şekilde açıklamıştır:

"Savaşla sonuçlanan bütün hazırlıkları ve savaşa girişi Meclisler kapalı iken yapmış ve onları itirazsız yapabilmek için Meclisleri kapamış ve kapalı tutmuş olan hükümet, ortaya çıkarttığı olup bittiyi onlara padişah ağzıyla sunar…"[1416]

Antlaşma imzalanmasına rağmen Osmanlı Devleti bir müddet daha tarafsızlığını korumaya çalışmıştır. Seferberlik hazırlıklarına başlayan hükümet, zaman kazanmaya ve hazırlıklarını tamamlamaya çaba göstermiştir. Seferberlik, Almanya ile yapılmış olan ittifak anlaşmasının imzalandığı günün ertesi yürürlüğe girmiştir.[1417] Burada üzerinde durulması gereken bir nokta da Enver Paşa'nın sınırlı bir seferberlik yerine İtilaf devletlerinin dikkatini çeken bir halde genel seferberliğe başlamasıdır.[1418] Seferberlik ilanından sonra başkomutanlık vekâletine, Harbiye Nazırlığı görevini de yerine getiren Enver Paşa getirilmiştir.[1419] Bu şekilde Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin kaderini etkileyecek bir konuma gelmiştir. Hükümet, seferberlik yasalarını ilan etmiş ve 2 Ağustos 1914 tarihinde günlük ve haftalık gazetelerde ordu ve donanma ile ilgili konularda yayın yasağı getirmiştir.[1420]

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi Goeben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisinin, Kuzey Afrika'daki Fransız limanlarını bombalaması ve sonrasında Akdeniz'deki İngiliz savaş gemilerinin takibinden kurtulup Çanakkale'ye girmesi ile hızlanmıştır. İki savaş gemisinin boğazlardan içeri alınması Osmanlı'nın İtilaf devletleriyle karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Osmanlı'nın tarafsızlığını

[1414] "Meclis-i Umumi'nin Küşadı Hakkında İrade-i Seniyye", *Düstur*, 28 Nisan 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara: 278, s.601-602. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Umumi'nin Küşadı Hakkında İrade-i Seniyye", *Takvim-i Vekayi*, 29 Nisan 1330, nu.: 1814.
[1415] "Meclis-i Umumi'nin Devre-i İçtima-i Fevkaladesinin Tatili Hakkında İrade-i Seniyye", *Düstur*, 20 Temmuz 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara: 593, s.1412.
[1416] Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.425.
[1417] *A.e.*, s.63. Ayrıca bkz.: Mustafa Aksakal, *a.g.e.*, s.120; Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatatorluğu Savaşa Giriş*, C.1, Çev.: Beyza Sümer Aydaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, Ankara 2014, s.130.
[1418] Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, çev.: Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s.55.
[1419] Ali Kaşıyuğun, *a.g.e.*, s.320. Ayrıca bkz.: Mustafa Aksakal, *a.g.e.*, s.120.
[1420] *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I,* T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu.: 130, İstanbul 2013, s.26.

koruması için Alman gemilerinin ülkeyi terk etmesi gerekiyordu. Ancak Hükümet, adı geçen gemileri satın aldığını ilan etmiş gemilerin başında bulunan Wilhelm Souchon Osmanlı donanmasının başına getirilmiş ve Alman donanma personeli Osmanlı bahriyesi bünyesine dâhil edilmiştir.[1421] Ardından Goeben ve Breslau'nun isimleri değiştirilerek Yavuz ve Midilli yapılmıştır.[1422]

22 Ekim 1914 tarihinde Enver Paşa, Donanma Komutanı Souchon Paşa'ya vermiş olduğu emirle Rus donanmasını bulduğu yerde savaş ilan etmeden saldırılmasını isterken[1423] Cemal Paşa da Bahriye Nazırı sıfatıyla Türk donanmasına verdiği talimatla Amiral Souchon ile "talim" amacıyla Karadeniz'de yapacakları harekâtta Amiral'in emrine harfiyen uymalarını istemiştir. Osmanlı donanması limandan ayrıldıktan sonra genel harekât planı kendilerine ulaştırılmıştır. Buna göre Rusya'ya savaş açılıp deniz güçlerinin imha edilmesi ve Rusya için savaşta önemli şehirlerin bombalanması temel stratejidir.[1424] Enver ve Cemal Paşaların olurunu alan Alman komutan, talimatı uygulayarak donanmasıyla; Odessa, Sivastopol, Novorosiski ve Yalta'yı topa tutmuştur. Bu olayın ardından Rusya, 2 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş, bu gelişmeyi Rusya'yı 5 Kasım 1914 tarihinde İngiltere ve Fransa'nın savaş ilanı izlemiştir.[1425] Böylelikle Osmanlı Devleti Karadeniz'de gerçekleştirdiği harekât sonrasında savaşa girmiştir. Kararın alınmasına mukabil Cavit Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa gibi kabinedeki bakanların istifa ettikleri görülmüştür. Bu, durum kabineden savaşa karşı gösterilmiş en somut tepki olmuştur.[1426]

Osmanlı Devleti'nin savaş sırasındaki en önemli silahı *cihad-ı ekber* ilan etmekti. Böylece İngiltere, Fransa, Rusya sömürgesi altında yaşayan Müslümanların

---

[1421] Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *a.g.e.*, s.374. Ayrıca bkz.: Ercüment Kuran, *a.g.e.*, s.197; Cavid Bey, *a.g.e.*, s.617-618.
[1422] Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.84. Ayrıca bkz.: Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s.24; A. Haluk Ülman, *a.g.e.,* s.219-220.
[1423] Ali Kaşıyuğun, *a.g.e.*, s.538. Ayrıca bkz.: Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.393.
[1424] *A.e.,* s.539-540. Ayrıca bkz.: Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s.25; A. Haluk Ülman, *a.g.e.*, s.223; Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.393-394.
[1425] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.397-398. Ayrıca bkz.: Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s.26. Karadeniz'de Rus donanması ve kıyı şehirlerinin bombalanmasından sonra Enver Paşa'nın 29 Ekim 1914 tarihinde donanma filosunu öven mektubu için bkz.: Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu,* s.60; Cemal Akbay, "Birinci Dünya Harbi'nde Türkiye'yi Harbe Sürükleyen Karadeniz Olayı", *Askeri Tarih Bülteni*, S.13/25, Ağustos 1988, s.41 ve 44; *Talat Paşa'nın Anıları*, Yay. Haz.: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2003, s.36-37.
[1426] Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Haz.: Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul 1976, s.220.

halifenin etrafında toplanması ve adı geçen ülkelere karşı ayaklanması sağlanmış olacaktı. Kutsal savaşı ilan etmek Osmanlı Devleti kadar belki de ondan da fazla Almanya tarafından arzulanmaktaydı. Çünkü Kafkasya, Mısır gibi bölgelerde açılacak cepheler sayesinde Rusya ve İngiltere bu bölgelerde tutulacak, bu suretle Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın askeri yükü hafifletilecekti.[1427] Bu esaslar çerçevesinde Osmanlı, 14 Kasım 1914 tarihinde İtilaf devletlerine karşı cihad-ı ekber ilan etmiştir.[1428] Fatih Camii'nde ilan edilen cihad fetvası, bütün Müslümaan ülkelere gönderilmişti. Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi ve dönemin ulemasının imzasıyla ilan edilen fetvadan sonra Şeyhülislam ayrıca bir beyanname yayınlayarak cihad-ı ekberin sömürge altında ezilen bütün Müslümanlara değil, sadece halifeye savaş açan devletleri kapsadığının altını çizmişti.[1429]

2. Birinci Dünya Savaşı'nın Meclis-i Mebusan'daki Yankıları

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girdiği dönemde Meclis-i Mebusan kapatılmış, İttihat ve Terakki Fırkası bir oldubitti ile ülkeyi savaşa sokmuştur. Bu aşamadan sonra Meclis-i Mebusan'da savaşa dair konuşmalar genellikle ordunun savaştaki durumu hakkındadır. Padişah Mehmet Reşat Meclis-i Umumi'nin açılışı sebebiyle yayınladığı nutkunda Balkan savaşlarının verdiği zararları bir an önce telafi etmeye çalışırken Avrupa'da meydana gelen savaşın Osmanlı Devleti'nin egemenliğine zarar verecek şekilde genişlediğini, bunun sonucunda seferberlik kararı aldıklarını belirtmiştir. Ardından Rus donanmasının tecavüzlerine maruz kalınması, İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti sınırlarına müdahale etmesi gibi nedenlerle savaşa girdiklerini beyan etmiştir. Padişah Mehmet Reşat, ordu ve donanmanın bu süreçteki faaliyetlerini övmüş; savaşa girişin ana sebeplerinden biri olduğunu gösterircesine kapitülasyonlara son verdiklerini ifade etmiştir.[1430]

Savaşa giriş nedeni Meclis-i Mebusan Ariza-i Cevabiye Encümeni'nin Padişaha verdiği cevap dolayısıyla açıklanmıştır. Burada Balkan savaşının yarattığı olumsuz koşulların ortadan kaldırılmaya çalışıldığı sırada meydana gelen Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin kendi hukuk ve menfaatlerini korumak için girdiği beyan edilmiştir. Encümen metninde Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını ilan

[1427] Ali Kaşıyuğun, *a.g.e.*, s.555.
[1428] *A.e.*, s.559. Ayrıca bkz.: "Cihad-ı Ekber", *Servet-i Fünun*, 26 Teşrin-i Sani 1915, nu.: 1225, s. 40.
[1429] Cemal Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi*, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s.262.
[1430] "Nutuk İftitahı", *Sabah*, 15 Kanun-ı Evvel 1914, nu.: 9068, s.1.

ettiği ve bunu koruduğu sırada İngiltere, Rusya ve Fransa'nın düşmanlığına uğraması üzerine savaşa girdiği vurgulanmıştır. Ayrıca İslam hükümetlerinin devamlılığının sağlanması istenmiş ve bu nedenle Müslümanların düşmanlarına karşı cihat ilan edildiği vurgulanmıştır.[1431] Yapılan açıklamalarda dikkat çeken nokta mebusların tepkisizliğidir. Mebuslar savaşa giriş konusunda hükümete hiçbir eleştiri yöneltmemişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girişinden sonra Meclis-i Mebusan orduya olan desteğini göstermek üzere Başkumandanlık Vekaleti'ne bir telgraf göndermiştir. "Kahraman Osmanlı Askerleri" hitabıyla başlayan telgrafta; intikam gününün geldiği vurgulanmış, Osmanlılığın ve İslam dininin en büyük düşmanı Rusya ve onun müttefikleri İngiltere ve Fransa'ya galip gelinmesi temennisinde bulunulmuştur.[1432] Meclis, telgrafı ile ülke savaşa girdikten sonraki en açık desteğini vermiş, hedefteki asıl düşmanın Rusya olduğunu ve Türk askerinin arkasında olduğunu ilan etmiştir.

Meclis-i Mebusan'da Birinci Dünya Savaşı hakkındaki konuşmalarda ordunun düşmanla yaptığı çarpışmaların bir kahramanlık anlatısı üzerinden anlatıldığı görülmektedir. Bu durum cephelerdeki savaşın gidişatının Meclis'te ayrıntılı anlatılmayarak, buradan gelebilecek tepkilerin önlenmesinin istendiği sonucu çıkarılabilir. Meclis'te savaş hakkında öne çıkan konuşlardan biri Halil Bey (Menteşe) tarafından 1 Mart 1915 tarihinde yapılmıştır. Halil Bey, 1 Aralık 1914 tarihinde hükümetin Meclis'i, milletin onayını almak için toplantıya davet ettiğinin altını çizmiş, söz konusu vatan olunca anlaşmazlıkların bir kenara itildiğini söylemiştir. Ayrıca ordunun Kafkas, Kanal cephesinde gösterdiği gayret ve başarılardan söz edilirken Çanakkale cephesinde boğaza yapılan düşman taarruzunun başlamasından hareketle, düşman donanmalarının hezimete uğrayacağından ve Rusların açık denizlere inme isteğinin Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya-Macaristan orduları tarafından durdurulacağından bahsetmiştir.[1433] Halil Bey bu konuşmasının ardından 5 Ekim 1915 tarihindeki devam niteliğinde olan konuşmasında Çanakkale Savaşı'nda düşmanın denizden ve karadan hücumunu püskürtmesinin Almanya nezdindeki yankılarını anlatmış; Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle kurduğu bağı dile getirmiştir. Bundan sonra askeri durum hakkında

[1431] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:3, C:1, s.23-24.
[1432] *A.e.*, s.26.
[1433] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:33, C:1, s.481.

bilgi vermek üzere Harbiye Nazırı Enver Paşa kürsüye gelmiş ve uzun bir konuşma yapmıştır.[1434]

Enver Paşa konuşmasında Balkan savaşlarının ordudaki olumsuz etkisinden kurtulmaya çalıştıkları bir dönemde büyük savaşın patladığını ve Rusların Karadeniz'deki suikastı sonucunda savaşa girildiğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin seferberlik kararı almasının ardından geçen yaklaşık 1,5 sene sonra Enver Paşa, Meclis'e bu tarzda bir açıklama yaparak savaşa giriş nedenini açıklamıştır. Konuşmasının devamında cephelerdeki son durum hakkında bilgi vermiş ve ordunun asker mevcudunun yeterli olduğunu, hâlihazırdaki döneme kadar orduya yaklaşık 2,5 milyon askerin alındığını ifade etmiştir.[1435] Enver Paşa'nın ardından mebuslar arasından kendi seçim bölgelerinde süren savaşı anlatan İlyas Sami Efendi (Muş) ve Mehmet Tevfik Bey (Divaniye) söz almıştır. Adı geçen mebuslar savaş sırasında yalnızca meydana gelen olaylar ve gelişmeler üzerinde durmuş, hükümet ve savaşın yönetimi konusunda herhangi bir muhalif tavır göstermemişlerdir.[1436]

Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarına ara verdiği 1 Mart 1915 tarihinden sonra çalışmalarına tekrar başladığı 28 Eylül 1915 tarihinde Çanakkale Savaşları sürmekte ve galibiyetler alınmaktaydı. Böyle bir dönemde Meclis-i Mebusan gündemine gelen sadaret tezkiresiyle; padişaha "gazi" unvanının verilmiştir. Meclis bu unvanın verilmesini olumlu karşılamış ve desteklemiştir.[1437] Aynı gün Çanakkale Savaşı'na dair Bahriye Kaymakamlığından emekli (Deniz Yarbay) İsmail Hakkın Bey ve Harbiye matbaasında memur Yüzbaşı Tahsin Bey tarafından yapılan resimler Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Başkanlığı tarafından Meclis-i Mebusan'a hediye edilmiştir. Zafer bu şekilde ölümsüzleştirilmeye çalışılmıştır.[1438] Ayrıca Abdullah Azmi Efendi'nin (Kütahya) teklifi ile Çanakkale'de vatanı savunan askerlere Meclis-i Mebusan'ın şükranlarının sunulması kabul edilmiştir.[1439]

[1434] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:35, C:1, s.490.
[1435] *A.e.*, s.491.
[1436] *A.e.*, s.492-493.
[1437] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:34, C:1, s.484. Ayrıca bkz.: Alaattin Uca, "Çanakkale Zaferi Osmanlı Parlamentosu'nda Nasıl Yankı Buldu?", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 19, Erzurum 2002, s. 258-259.
[1438] *A.e.*, s.484-485.
[1439] *A.e.*, s.485.

Meclis-i Mebusan 5 Ekim 1915 günü hem Padişah Mehmet Reşat'a verilen gazilik unvanını tebrik etmek hem de hastalığı dolayısıyla kendisi ziyaret etmek amacıyla saraya, aralarından seçtikleri temsilcilerin gönderilmesini kararlaştırmışlardır.[1440] Meclis'te, Emin Edip Efendi (Sivas), Bedi El Müeyyed Bey (Şam), Babanzade Hikmet Bey (Süleymaniye), Hamdullah Emin Efendi (Antalya), Sudi Bey (Lazistan), Şakir Bey (Konya), Mehmet Sabri Bey (Saruhan), Salah Cimcoz Bey (İstanbul), Abdullah Azmi Efendi (Kütahya), Kazım Bey (Biga), Necati Efendi (Bolu), Veli Bey (Aydın), İlyas Sami Efendi (Muş), Ömer Edip Efendi (Urfa) isimlerinden oluşan bir başka heyet oluşturarak Çanakkale Cephesi'ni ziyaret etmekle görevlendirilmiştir. Ziyarette bulunan mebuslar, telgrafla Meclis'in takdir ve teşekkürlerinin askerlere iletildiğini bildirmişlerdir.[1441] Mebusların bu ziyaretinden dolayı 5. Ordu Kumandanı Liman von Sanders de memnuniyetini dile getiren bir telgrafı Meclis-i Mebusan'a yollamıştır. Telgraf, 29 Kasım 1915 tarihinde genel kurulda okunmuş ve Meclis-i Mebusan Başkanı Hacı Adil Bey'in isteği ile ziyarete katılan mebuslardan birinden konu ile ilgili açıklama yapılması istenmiştir. Mebuslar arasından Abdullah Azmi Efendi (Kütahya) kürsüye gelmiş ve cepheye dair izlenimlerini Meclis'te paylaşmıştır. Abdullah Azmi Efendi, Çanakkale'ye aralarında Meclis-i Ayan üyelerinin de bulunduğu 18 kişilik bir heyetle gittiklerini ifade etmiş ve ardından cephedeki durumu gözler önüne sermiştir. Burada Albay Mustafa Kemal Bey (Atatürk) ve 5. Ordu Kumandanı Liman von Sanders ile görüşülmüştür. Heyeti Anafartalar'da karşılayan ve cephe hakkında bilgi veren Albay Mustafa Kemal Bey olmuştur. Abdullah Azmi Bey, onun gösterdiği cesaret ve kumandanlığı Meclis-i Mebusan çatısı altında anlatmıştır. Hatta Albay Mustafa Kemal Bey'in heyet üyelerinin isimlerinin yazılı olduğu cephe haritasını da kendilerine dağıttığını belirtmiştir.[1442] Ziyaret, Mustafa Kemal Bey'i öne çıkarması ve siyasiler nezdinde tanıtması bakımından önemli olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nda Meclis-i Mebusan'ın uysal ve destekleyici tavrı ilerleyen dönemlerde de görüşmelere yansımıştır. 15 Kasım 1915 tarihinde hem Padişah Mehmet Reşat'ın Meclis-i Umumi'yi açış nutkunda[1443] hem de Meclis-i Mebusan'ın 3. devre 2. sene açılışına dair Ariza-i Cevabiye Encümeni raporunda

[1440] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:35, C:1, s.496.
[1441] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:44, C:1, s.608. Ayrıca bkz.: Alaattin Uca, *a.g.e.*, s.263.
[1442] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:4, C:1, s.48. Ayrıca bkz.: Alaattin Uca, *a.g.e.*, s.48.
[1443] "Nutuk İftitahı", *Sabah*, 15 Teşrin-i Sani 1915, nu.: 9403, s.1.

savaş boyunca çekilen sıkıntılara ve düşmanların isteklerine rağmen ülkenin içinde bulunduğu durumla övünülmüştür. Burada özellikle Çanakkale Savaşlarından bahsedilerek büyük bir zafer kazanıldığı üzerinde durulmuştur. Müttefik devletlerle Osmanlı Devleti arasındaki uyuma da yer verilen raporda, Bulgaristan'ın müttefik sıfatıyla saflara katılmasının galibiyeti yakınlaştırdığı yorumunda bulunulmuştur.[1444]

Meclis-i Mebusan, savaş boyunca ordunun yanında olduğunu askeri erkâna gönderdiği motive edici telgraflarda göstermiştir. 5 Ekim 1915 tarihinde Abdullah Azmi Efendi'nin (Kütahya) önerisi üzerine gönderilen telgrafta kara ve deniz ordularının gösterdikleri fedakârlıklar takdir edilirken, Enver Paşa tarafından Meclis-i Mebusan'ın verdiği destekten dolayı teşekkür edilmiştir.[1445] 23 Aralık 1915 tarihinde Arıburnu ve Anafartalar zaferi dolayısıyla Meclis adına Ordu ve Başkumandanlık Vekâlet'ine tebligatta bulunulması kabul edilmiştir. Meclis-i Mebusan Başkanı Hacı Adil Bey, Gelibolu'yu fetheden Osmanlı Padişahı Orhan Gazi'nin oğlu Şehzade Süleyman Paşa'yı anmış ve fethettiği yerleri kirleten düşmanı zaferle defettiklerini anlatmıştır. Hasan Fehmi Efendi (Sinop) ise orduya galibiyetinden ötürü teşekkür edilmesini istemiştir.[1446] Bu çerçevede Meclis, Çanakkale zaferi dolayısıyla 5. Ordu Kumandanı Liman von Sanders ve Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya telgraflar göndermiş ve bunlardan yanıtlar almıştır. 30 Aralık 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'nda okunan telgraflar vasıtasıyla Meclis, sevincini askeri makamlarla paylaşmıştır.[1447]

Meclis-i Mebusan'da savaşın ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı toplantılardan biri de 10 Aralık 1916 tarihinde yapılmıştır. Enver Paşa, Hasan Fehmi Efendi'nin şifahi (sözlü) önergesi üzerine (Sinop) Meclis kürsüsüne davet edilerek, Çanakkale zaferini anlatmıştır. Enver Paşa savaş sırasında ordunun durumu ve savaş şartları hakkında bilgi vermiştir. Onun konuşması mebuslar tarafından coşkulu alkışlarla kesilmiştir. Meclis, kazanılan zafer dolayısıyla ordunun ve hükümetin yanında durduğunu göstermiştir.[1448] Enver Paşa tarafından savaş hakkında yapılan bir başka açıklama 30 Kasım 1916 tarihindedir. 1915 senesi Harbiye Nezareti bütçesine

[1444] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:3, C:1, s.26-29.
[1445] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:35, C:1, s.496.
[1446] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:11, C:1, s.229.
[1447] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:13, C:1, s.259. Ayrıca bkz.: Alaattin Uca, *a.g.e.*, s.266-267.
[1448] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:16, C:1, s.319-321.

1.500.000 kuruşluk ek yapılması hakkındaki kanununun görüşmeleri sırasında söz alarak savaşın gidişatı hakkında bilgi vermiştir. Savaşın uzaması sonucunda artan ordu giderlerinin karşılanması gerekmekteydi. Bu bağlamda Enver Paşa, savaşı tamamlayabilmek için ek tahsisat istemek durumunda kaldıklarını belirtmiştir. Cephelerdeki durumu ayrıntılarıyla anlatmaktan kaçınan Enver Paşa; Irak, İran, Kafkas, Galiçya ve Dobruca cephelerindeki genel vaziyeti açıklamıştır.[1449]

Enver Paşa, savaşa dair bir başka konuşmayı 10 Mart 1917 tarihinde yapmıştır. 1917 senesi Harbiye Nezareti bütçesine 1.500.000.000 lira ilave edilmesi hakkındaki kanunun görüşülmesi sırasında Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'na hitap etmiştir. Enver Paşa savaşın uzun süreceğine değinerek askeri durum hakkında bilgi vermiştir. Alman ordusu aleyhine büyük bir saldırı beklendiğine işaret etmiş ve Doğu Cephesinde Ruslarla çarpışmaların yapılacağını söylemiştir. Osmanlı Devleti'nin savaştığı cepheler hakkında da bilgi vermiş; bazı cephelerde önceden planlandığı gibi ordunun geri çekildiğini ama bunun bir mağlubiyet sayılmaması gerektiği üzerinde durmuştur.[1450]

Enver Paşa 26 Kasım 1917 tarihli başka bir konuşmasında ise devam eden savaş müddetince ordu ve donanmanın masraflarını karşılamak üzere 1.500.000.000 liralık ek tahsisat daha istemiştir. Kafkas, Irak, İran, Galiçya, Romanya cephelerindeki durumu açıklamıştır. Amerika ve Japonya'nın savaşa düşman saflarında katılmasının onların bekledikleri sonucu vermeyeceğini, 1916 senesine göre harbe daha hazırlıklı bir halde olduklarını ifade etmiştir.[1451] Harbin uzun uzadıya sürebileceği kanaati görünen Enver Paşa, umutsuzluk belirtisi göstermemiş; ancak daha önceki beyanatlarındaki gibi coşkulu bir anlatı ile mebuslara seslenmemiştir.

Savaşın ilerleyen dönemlerinde Meclis kürsüsünden ordunun savaştığı her cephedeki başarıları ve dirençleri takdir ve teşekkür ile beyan edilmeye devam etmiştir. 14 Kasım 1916 tarihinde Meclis'in 3. senesi açılışında Padişah Mehmet Reşat, cephelerde ordunun gösterdiği mukavemetten övgü ile bahsetmiş, düşmanın Çanakkale önlerinde aldığı yenilginin onu diğer cephelerde hırslandırdığını dile

[1449] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:6, C:1, s. 58-59.
[1450] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:52, C:3, s. 144.145.
[1451] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:10, C:1, s.119-120. Ayrıca bkz.: Sibel Yazıcı, *a.g.e.*, s.341.

getirmiştir. Padişah, özellikle Irak cephesinde Kut'ül-Amare'de büyük bir başarı elde edilerek İngiliz General Townshend'in mahiyeti ile birlikte esir alındığını söylemiştir. Ayrıca kapitülasyonların kaldırılması konusuna değinerek Osmanlı Devleti'nin hukukunu Avrupa hukukuna denk konuma getirmeleri gerektiğini söylemiştir.[1452] Meclis-i Mebusan padişahın bu nutkuna karşılık 27 Kasım 1916 tarihinde verdiği cevapta ordunun azmi övmüş, nihai zafere ulaşıncaya kadar fedakâr bir şekilde hareket edeceklerini beyan etmiştir.[1453]

Meclis-i Mebusan'ın 4. senesi açılış konuşmasında Padişah, müttefik devletlerin ve Osmanlı Devleti'nin savaşta kazandığı zaferleri ve gösterilen gayretleri takdirle karşılamış; Osmanlı Devleti'nin Amerika ile iyi ilişkileri olmasına rağmen savaş nedeniyle aradaki bağı koparmak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. Padişah nutkunda ayrıca Papa'nın barış teklifinden övgü ile bahsetmiş ve kendisine, müttefik devletlerle istişare ederek bir cevap verildiğini söylemiştir. Alman İmparatorunun İstanbul ziyaretine de değinen Padişah Mehmet Reşat , bu ziyaretin iki ülke arasındaki dostluğu pekiştirdiği vurgusunu yapmıştır.[1454] Ariza-i Cevabiye Encümenince 17 Kasım 1917 tarihinde padişaha yazılan cevapta savaşın sonuna gelinse de cephelerde elde edilen başarılar ve bundan duyulan övüncün etkisini kaybetmediği vurgulanmıştır. İtilaf devletlerinin Batı cephesinde giriştikleri taarruzların başarıyla atlatıldığının altı çizilmiş ve Gazze Cephesi'nde İngilizlerin taarruzlarına karşı Osmanlı ordusunun verdiği mücadele anlatılmıştır. Amerika'nın ve Yunanistan'ın savaşa İtilaf devletleri safında girmesine de değinilen ariza-i cevabiye metninde, Osmanlı Devleti'nin de bahsi geçen devletlerle ilişkilerinin sertleşeceği ifade edilmiştir. Metinde; savaşın sonuna doğru Osmanlı Devleti'nin barış antlaşması yapma konusundaki istekliliğini ve Papa'nın savaşın sona ermesi yönündeki çağrısını olumlu yankılandığı da görülmektedir.[1455]

Savaşın sonlarına ulaşıldığında artık Meclis kürsüsünden yapılan konuşmalarda barış söylemleri artmaya başlamıştır. Padişah Mehmet Reşat'ın vefatıyla beraber tahta çıkan VI. Mehmet (Vahdettin), 10 Ekim 1918 tarihli Meclis-i Umumi'yi açış konuşmasında "şerefli bir sulh yolunun" oluşmasını istemiştir.

[1452] "Nutuk İftitahı", *Sabah*, 15 Teşrin-i Sani 1916, nu.: 9698, s.1.
[1453] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:5, C:1, s.39-40. Ayrıca bkz.: "Nutk-ı Hümayun", *Servet-i Fünun*, 23 Teşrin-i Sani 1916, nu.: 1326, s.306.
[1454] *MUZC* (Meclis-i Umumi Zabıt Ceridesi), Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:1, C:1, s. 82-83.
[1455] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:6, C:1, s.57-58.

Padişah, bu yolun savaşın yarattığı zorluklar göz önünde bulundurularak silahların bırakılmadığı bir ortamda ve sakin bir biçimde açılmasını temenni etmiştir. Ona göre ordunun ihtiyaçlarının tatmin ve tanzim edilmesi, ülkede güvenliğin sağlanması ve iaşe temini için barış gereklidir. Bulgaristan'ın barış antlaşmasını yaptığını, kendilerinin de Amerikan Başkanı Wilson'un ilkeleri çerçevesinde barış yapacaklarını İtilaf devletlerine ilettiklerini söylemiştir. Bununla birlikte Padişah Mehmet Reşat barışa giden yolun açılması gerekliliğini şu şekilde dile getirmiştir:

"…Meclis-i Mebusan'ın itimadını haiz olan hükümeti ibka ve ısdar eylediğim hatt-ı hümayunumda emniyet ve vifak ve ittihat-ı dâhilinin tesis ve idamesini ve pek uzun süren harbin tesisatı guna gününden muzdarib olan milletimin ızdırabının tehvinini ve iaşe hususunun ve vazifelerini kahramanane bir surette ifa etmekte olan ordularımın ihtiyacatının tanzim ve tatminini ve şerefli bir sulh yolunun teharrisini emrettim…"[1456]

Padişahın barış söylemi Meclis-i Mebusan'da yankı bulmuş, 26 Ekim 1918 tarihindeki Ariza-i Cevabiye'de bu konuya yer verilmiştir. Cevapta; padişahın dile getirdiği asayiş ve güvenliğin sağlanması, iaşenin temini ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanması gibi isteklerinin takdir edildiği anlatılmıştır. "Şerefli sulh yolunun" açılmasını milletin dikkatle izlediğine değinilmiş ve Amerikan Başkanı Wilson'un prensipleri etrafında bir barış antlaşmasının yapılması olumlu karşılanmıştır. Bu prensipler vatanın kurtuluşunu hayırlı bir sonuca bağlayacak bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.[1457]

Ariza-i cevabiye metninin Meclis-i Mebusan'da tatışılması sırasında bu tür bir metne ilk büyük tepki Yorgi Yuvanidi Efendi (Trabzon) tarafından verilmiştir. Metnin ana noktalarına sıralayarak onu eleştiren Yorgi Yuvanidi Efendi, savaşa milletin kurtuluşu için girilmediğini, "yalnız öyle istediler ve netice ne olursa olsun dediler ve o kayıt ile harbe girdiler…" demiş; savaşa girişi hükümetin keyfi bir kararı olarak nitelendirmiştir. İaşe meselesine de değinerek milletin isteyerek veya istemeyerek fedakârlık yaptığını; ancak hükümetin de aynı ölçüde yolsuzluk ve suistimale kalkıştığını, Meclis'in bütün bunları ve sorumluları bilmesine rağmen sessiz kaldığını söylemiştir. Yorgi Yuvanidi Efendi, açıklamalarıyla doğrudan İttihat

[1456] *MUZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:1, C:1, s. 86.
[1457] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:7, C:1, s.70.

ve Terakki'yi hem savaşa girmekle hem de iaşe meselesindeki uygulamalarıyla eleştirmiştir. Son dönem Meclis-i Mebusanı bu bakımdan eleştirilerin yoğunlaştığı bir dönem olarak kendini göstermiştir.[1458] Yorgi Yuvanidi Efendi'nin eleştirisine Hasan Rıza Paşa (Hudeyde) cevap vermiştir. Savaşa Yorgi Yuvanidi Efendi'nin iddia ettiği gibi birilerinin keyfi kararları ile değil, milletin isteği ile girdiklerini belirtmiştir. Hasan Rıza Paşa, iaşe meselesi ile ilgili konuya değinmemiş ve sadece savaşa giriş meselesi konusundaki eleştiriyi yanıtlamıştır. Yorgi Yuvanidi Efendi'nin "…Milletin halas ve selameti uğrunda silaha sarılarak her surette fedakârlıkları azami derecelerini kabul ettiği şu harbte…" ifadesiyle somutlanan itirazına Yunus Nadi (Aydın) savaşın sebeplerini müzakere etmiyoruz biçimindeki çıkışıyla tepkisini göstermiştir.[1459]

Savaşın uzaması ile birlikte barış arayışları da ortaya çıkmıştı. İngiliz ve Fransız donanmalarının Çanakkale önlerine gelmesi ve boğazları tehdit etmesi, Rusların müttefiklerinin taarruzdan elde etmek istedikleri amaçlardan kuşkulanması Almanya'da Rusya nezdinde barış yapılması umudunu meydana getirmiştir. Bu doğrultuda Rus Çarı'na Avusturya'da bulunan Prenses Vasilçikova aracılığı ile mektup yazılmıştır. Mektupta Avusturya ve Almanya'nın Rusya'ya karşı herhangi bir kininin olmadığı vurgulanarak barışa taraftar oldukları anlatılmıştır. Barış için Rus Çarı'na boğazlardan serbest geçiş sözü verilmiştir. Ancak mektuptan istenilen sonuç elde edilememiştir. İngiltere ve Fransa, Almanya'nın bu hamlesine karşı boğazlar konusunda Rusya'ya daha tavizkar davranmak zorunda kalmışlardır.[1460] Rus Çarı; İngiltere ve Fransa tarafından tatmin edilmiş olması, Almanya ile bir antlaşma yapması durumunda Rus milliyetçileri tarafından tahttan indirileceği ve öldürüleceği endişesi taşıması sebebiyle barışa yanaşmamıştır. Almanya'nın Rusya'yı yanına çekmek amacıyla öne sürdüğü monarşik rejimlerin yıkılacağı ve cumhuriyetlerin kurulacağı yönündeki uyarıları da Rusya tarafından dikkate alınmamıştır.[1461] 1916 yılında Almanya, Rusya'yı yeniden barış masasına çekmek amacıyla aralarında Lehistan ile İstanbul ve boğazların olduğu tavizler teklif etmiştir. Bu bağlamda Rus Duması İkinci Başkanı Protopopof ile Alman elçilik Maliye Müşaviri Warburg arasında görüşmeler yapılmış, ancak bir sonuca

[1458] *A.e.*, s.67.
[1459] *A.e.*, s.68.
[1460] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III/II, s.130.
[1461] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III/III, s.500.

ulaşılamamıştır.[1462] Ayrıca boğazlardan serbest geçiş koşulunu öne süren bir Bulgaristan ve bir Danimarka hükümet görevlisinin Almanya-Rusya barışına ön ayak olma girişimleri de karşılıksız kalmıştır.[1463]

Almanya dışında savaş sırasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da tek taraflı bir barış için Fransa ile görüşmüştür. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tahtında bulunan Franz Joseph, 21 Kasım 1916 tarihinde vefat etmiş ve yerine I. Karl geçmiştir. Yeni imparator ülkenin savaşa devam edecek gücünün olmadığı inancıyla barış antlaşması için zemin aramıştır. Ancak Rusya'da ihtilalin patlak vermesi bu görüşmelerin gerçekleşmesini engellemiştir.[1464] Barış yönünde 1916 yılında Amerikan Başkanı Wilson'un çabaları da görülmüştür. Sözü edilen çabalar Almanya'nın denizlerdeki saldırgan tavrı, İngiltere'nin Amerika'yı savaşa girecek bir müttefik şeklinde görmesi gibi nedenlerle başarısız olmuştur.[1465] Ancak İttifak devletleri Amerika'nın bir an önce devreye girip barışın önünü açmasını istemekteydi. Bu hedef doğrultusunda İttifak devletleri İspanyol ve Amerikan elçilikleri vasıtasıyla İtilaf devletlerine barış önerilerini sunmuşlardır. Öneri, İtilaf bloğuna bağlı devletlerce değerlendirilmiş ve kesin zafere kadar savaşa devam kararı vermişlerdir.[1466]

Barış talebi Meclis-i Mebusan'da da yankı bulmuştur. 14 Aralık 1916 tarihinde yapılan görüşmelerde Hariciye Nazırı Halil Bey (Menteşe) tarafından açıklama yapılmıştır. Meşru müdafaa için savaşa girildiğini vurgulayan Halil Bey, İttifak devletlerinin zaferler kazandığı bir dönemde, daha fazla kan dökülmesini engellemek amacıyla barış teklifinde bulunduklarını ve İtilaf devletlerinden cevap beklediklerini belirtmiştir. Özellikle İtilaf devletlerinin, İttifak devletleri orduları karşılarındaki yenilgileri üzerinde durarak barışa hazır oldukları ve savaşı güçlü bir şekilde devam ettirebilecek bir yapıda bulunduklarını dile getirmiştir.[1467] Barış için ortaya konulan çabanın olumsuz sonuçlandığını 15 Şubat 1917 tarihinde Almanya

[1462] *A.e.*, s.503-506.
[1463] *A.e.*, s.508-509.
[1464] *A.e.*, s.515-517.
[1465] *A.e.*, s.606-607.
[1466] *A.e.*, s.620-621.
[1467] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:12, C:1, s.127-128.

ziyaretinden dönen Meclis-i Mebusan Başkanı Hacı Adil Bey genel kurula ilan etmiştir.[1468]

Barış istekleri ilerleyen senelerde de Osmanlı Devleti'nin gündemine gelmiştir. Almanya ile Amerika arasında yaşanan denizaltı krizi sonucunda iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmişti. Amerika, Almanya'ya karşı mücadelesinde Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ın yansızlığını istemiş, bu konuda Cavit Bey nezdinde İttihat ve Terakki hükümetinin tavrını yoklamıştır.[1469] Barış için yardımcı olacağı söylenmiştir. Ancak bu öneri hükümet tarafından kabul görmemiştir. Özellikle Bolşevik devriminin Rusya'ya yarattığı etki bu kararın verilmesinde büyük rol oynamıştır. Almanya ve Avusturya-Macaristan, Amerika'ya savaş ilan edince Osmanlı Devleti de Amerika ile diplomatik ilişkileri istemeyerek de olsa kesmiştir.[1470]

Rusya'da savaşın getirdiği ekonomik ve sosyal sorunlar, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı barış görüşmelerini yapmaya daha da istekli hale getirmişti. Maliye Nazırı Cavit Bey 4 Nisan 1917 tarihli hatıralarında Meclis-i Vükela'da Osmanlı Devleti'nin Rusya ile münferit bir barış görüşmesi yapma meselesini konuştuklarını, hükümetin anlaşmaya niyeti olduğunu belirtmektedir.[1471] Bunların yanı sıra Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Rusya ile yaptığı görüşmelerden kesin bir sonuç alınamamıştı. Barış görüşmeleri Bolşeviklerin Rusya'da iktidara gelmesinden sonra gerçekleşmiştir.[1472]

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki görüşmeler Bolşevik hükümetinin ateşkes antlaşması ve barış antlaşması istemesi üzerine başlamıştır. Rusya'nın ateşkes antlaşması ve barış teklifi Meclis-i Mebusan'da ilk olarak 3 Aralık 1917 tarihinde Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey'in beyanatı ile gündeme gelmiştir. Ordunun gücünün herkese ispat edildiğini belirten Ahmet Nesimi Bey, kendilerine Lenin ve Troçki imzalarıyla barış görüşmelerine başlama teklifi geldiğini açıklamıştır. Görüşmelere müttefiklerle birlikte katılmak şartıyla temsilciler atadıklarını ve önceki Rus hükümetinden farklı bir şekilde Osmanlı Devleti'nin

[1468] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:38, C:2, s.178.
[1469] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi*, C.III, s.363-364.
[1470] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III/IV, s.101-103. Ayrıca bkz.: Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi*, C.III, s.365.
[1471] Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi*, C.III, s.370.
[1472] Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.504.

bağımsızlık ve egemenliğine riayet eden Bolşevik hükümetiyle barış görüşmelerine hazır olduklarını ifade etmiştir.[1473] Meclis-i Mebusan'da daha önce hükümet üyelerinin savaş hakkındaki konuşmalarından faklı olarak Salah Cimcoz Bey (İstanbul), hükümetin önceden nasıl savaşı sonuna kadar yaparız diyorsa şimdi de "herçibadabat" (her ne olursa olsun) barış için her şeyi yapması gerektiğini dile getirmiştir.[1474] Bu konuda kendisini Nesim Mazelyah Efendi (İzmir) desteklerken, Veli Bey (Aydın) büyük tepki göstermiş ve Salah Cimcoz Bey'in koşulsuz barış olarak yorumlanabilecek sözlerini protesto etmiştir. Kendisi, savaşa giriş şartlarını dile getirerek hükümetin kazanımlar elde edilecek bir barış antlaşması yapılması gerektiğini söylemiştir. Veli Bey'in sözleri Hasan Fehmi Efendi (Sinop) tarafından desteklenmiştir.[1475] Salah Cimcoz'un eleştiri ve isteği Meclis'te kabul görmese de kürsüden doğrudan bunu ifade etmiş olması önemlidir.

Rusya ise Bolşevik ihtilalinin yol açtığı ortam neticesinde savaşı tamamlayamayacağını görmüş ve bu doğrultuda mütareke isteğini Almanya'ya bildirmiştir. Rusya 18 Aralık 1917 tarihinde Osmanlı Devleti ile Erzincan Mütarekesini yapmıştır. Taraflar antlaşma yapılıncaya kadar bulundukları yerlerde kalmak şartıyla savaşa son vermiştir[1476]

Barış hakkında Meclis-i Mebusan'da yapılan bir başka görüşme 24 Aralık 1917 tarihlidir. Hariciye Nazırı Vekili Halil Bey (Menteşe), Rusya ile gerçekleştirilen barış müzakerelerine dair bilgi vermiştir. Halil Bey, Brest-Litovsk barış görüşmelerinin başladığını ve iyi bir şekilde sonuçlanacağından ümitli olduğunu dile getirmiştir.[1477] Ardından Rusya ile 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Barış antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma hakkında 4 Mart 1918 tarihinde Adliye Nazırı ve Hariciye Nazırı Vekili Halil Bey tarafından Meclis-i Mebusan'a bilgi verilmiştir. Halil Bey, Büyükelçi Hakkı Paşa'nın mektubunu okumuş ve antlaşmayı genel özellikleriyle açıklamıştır. Osmanlı Devleti'nin müzakereler sırasında Rusya'dan; işgal etmiş olduğu topraklardan çıkmasını, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda işgal ettiği Kars, Ardahan ve Batum'u boşaltmasını ve kendi

[1473] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:13, C:1, s.175-176. Ayrıca bkz.: Fahri Taş, *Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk*, Özyurt Matbaacılık, Ankara 1995, s.11-12.
[1474] *A.e.*, s.177.
[1475] *A.e.*, s.177 ve 179.
[1476] Enver Ziya Karal, *a.g.e.,* s.510. Ayrıca bkz.: Nurcan Yavuz, "Erzincan Mütarekesinin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.17, S.28, Yıl: 1995, s.220.
[1477] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:22, C:1, s.388. Ayrıca bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III/IV, s.106-108.

mukadderatlarını belirleme konusunda serbest bırakılmasını; Rusya ile Avrupa devletler hukuku çerçevesinde, mütekabiliyet esasına dayanan antlaşmalar yapılmasını talep ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca bu taleplerin Ruslarca kabul edildiğini de sözlerine eklemiştir.[1478]

Barış antlaşmasının yapılması Meclis-i Mebusan'da olumlu karşılanmıştır. Bu yönde Hasan Fehmi Efendi (Sinop), Hacı Mehmet Emin Bey (Musul), Asaf Bey (Van) Halil Bey'den sonra kürsüye gelerek memnuniyetlerini dile getirmiştir. Ancak Ağaoğlu Ahmet Bey (Karahisar-ı Sahip), antlaşmasın yapılıp Kars, Ardahan ve Batum'a kendi kaderlerini tayin hakkının verilmesini tebrik ederken, bazı noktaların unutulduğunu dile getirmiştir. Antlaşmada Rusya'da yaşayan Türklerin hukukunu korumak adına ne gibi güvenceler alındığının belirtilmediğini beyan etmiştir. Ağaoğlu Ahmet Bey'in eleştirisine Sadrazam Talat Paşa'nın Berlin'de bulunması nedeniyle onu temsilen Meclis'te bulunan Sadrazam Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa cevap vermiştir. Enver Paşa, Bolşevik hükümetinin bütün milletlerin mukadderatının kendileri tarafından tayin edilmesi hakkını kabul ettiğinden Ağaoğlu Ahmet Bey'in ifade ettiği konuda teşebbüste bulunmaya gerek duymadıklarını anlatmıştır.[1479] Ertesi gün 5 Mart 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan tarafından her şubeden üç kişinin yer alacağı bir heyet oluşturarak padişahı tebrik etmek üzere saraya gönderilmesine karar verilmiştir.[1480] Ayrıca Rusya ile akdedilen barış antlaşması hakkında Adliye Nâzırı ve Hariciye Nâzırı Vekili Halil Bey (Menteşe) beyanatta bulunmuştur. Halil Bey antlaşmanın ayrıntılarına değinmiş ve Ağaoğlu Ahmet Bey'in Rusya Türkleri ve Müslümanların antlaşmada unutulduğuna dair eleştirisine kendisi de cevap vererek bunun unutulmadığını, hükümetin görevini yerine getirdiğini vurgulamıştır.

Brest-Litovsk Antlaşması'na giden süreçte Ukrayna'yla da bir antlaşma yapılmıştır. Rusya'da 1917 yılında başlayan olaylar sırasında özerkliğini ilan eden Ukrayna, önce 20 Kasım 1917 tarihindeki bir bildiri ile bağımsızlık yolunda ilk adımlarını atmıştır. 9 Ocak 1918 tarihinde seçim yapmış ve bu seçimler sonucunda 22 Ocak 1918 tarihinde kendi meclisini kurmuştur.[1481] Ukrayna, İttifak devletleriyle

[1478] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:62, C:2, s.656-657.
[1479] *A.e.*, s.658-659.
[1480] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:63, C:2, s.684.
[1481] Ender Korkmaz, "Brest-Litovsk Antlaşması Çerçevesinde Osmanlı Ukrayna Diplomatik İlişkileri (1918)", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2016-2, S.30, s.112.

Rusya arasında gerçekleştirilen barış görüşmelerine katılma kararı almış ve Brest-Litovsk'a bir heyet göndererek bağımsızlıklarını onaylatmak istemiştir.[1482] Ancak Ukrayna'nın bağımsızlık talebi, Rusya tarafından kabul görmemiştir. Rusya ile Ukrayna arasındaki kriz derinleştiği sırada, 9 Şubat 1918 tarihine İttifak devletleriyle Ukrayna arasında bir antlaşma imzalanmıştır.[1483] Ukrayna ile barış antlaşması imzalandığına ilişkin duyuru 12 Şubat 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'na Adliye Nazırı ve Hariciye Nazırı Vekili Halil Bey tarafından duyurulmuştur.[1484] Ukrayna ile gerçekleştirilen antlaşma sırasında Rusya'nın sergilediği tavır da Meclis-i Mebusan'da 14 Şubat 1918 tarihinde dile getirilmiştir. Açıklamayı yapan Halil Bey, Troçki'nin Brest-Litovsk'u terk etmesiyle görüşmelerin kesildiğini ifade etmiştir.[1485]

Barış antlaşması ayrıntı bir şekilde Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey tarafından 23 Şubat 1918 tarihinde Meclis'e anlatılmıştır. Ahmet Nesimi Bey, antlaşmanın Rus temsilcilerce bir hayli sürüncemede bırakıldığını ve Rusların amacının Bolşeviklik ilkelerini Almanya ve Avusturya-Macaristan'a sirayet ettirmek olduğunu dile getirmiştir. Rusların, görüşmeler boyunca başlangıçta takındıkları olumlu tavrın Ukrayna temsilcilerinin görüşmeler sırasında yol kat ettiklerini görünce değiştiğini, müzakereleri ne şekilde kestiklerini ve sonrasında tekrar görüşme masasına nasıl oturduklarını anlatmıştır. Ahmet Nesimi Bey, Ukrayna ile imzalanan barış antlaşmasının içeriğine de değinmiş, antlaşma aracılığıyla yeni devletle siyasi, ticari ve hukuki alanlarda istedikleri biçimde bir antlaşma yaptıklarını vurgulamıştır. Ayrıca Ukrayna ile yapılan barışın devamı olarak Romanya ile bir barış antlaşması imzalamak amacında olduklarını, hatta temsilcilerin bu ülkeye gittiklerini beyan etmiştir.[1486]

Rusya ve Ukrayna ile yapılan antlaşma maddeleri 28 Mart 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan'a gelmiştir. *Hükümet-i Osmaniye ve Müttefikleriyle Rusya ve Ukrayna Arasında Hal-i Sulhun İadesine Dair Muahedatın İmza ve Teatisine*

[1482] *A.e.*, s.113.
[1483] *A.e.*, s.119. Ayrıca bkz.: Sibel Yazıcı, *a.g.e.*, s.349.
[1484] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:49, C:2, s.284.
[1485] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:50, C:2, s.314-315.
[1486] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:55, C:2, s.442-442.

Mezuniyeti Mübeyyin Kanun Layihası adıyla görüşülmüş ve 163 oy ile kabul edilmiştir.[1487]

1918 yılının sonlarına gelindiğinde önce Bulgaristan ateşkes isteyerek savaştan çekilmiştir. İngiliz, Fransız, Sırp, Yunan ve İtalyan kuvvetlerinin saldırısı karşısında Bulgaristan 27 Eylül'de ateşkes istemiştir. 30 Eylül'de Selanik Ateşkes Antlaşması yapılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin müttefikleri ile olan bağlantısı kesilmiş, İstanbul yolu açılmıştır.[1488] Bulgaristan'ın ateşkes istemiş olduğu günün ertesinde Almanya'da Genelkurmay Başkanı Ludendorff, Alman hükümetine savaşın bitirilmesini önermiştir. 5 Ekim'de Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti Amerikan Başkanı Wilson'a başvurarak barış talebinde bulunmuşlardır.[1489] İspanya elçisi aracılığıyla yapılan bu barış teklifi Amerika tarafından hemen yanıtlanmamıştır. Buradan ümidini kesen hükümet, Bern Askeri Ataşesi Miralay Halil Bey ile İngiltere, Hahambaşı Haim Naum Efendi vasıtasıyla Amerika ve Ahmet İzzet Paşa'nın Suriye'de tanıdığı banka müdürü Marcel Savva aracılığıyla Fransa ile temasa geçmek istediyse de başarılı olunamamıştır.[1490]

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde savaşa giriş nedeniyle İttihat ve Terakki Fırkası suçlanmaktadır. Özellikle Bulgaristan'ın İtilaf devletleriyle ateşkes yapması durumu daha da ağırlaştırmıştır. Amerikan'nın barış teklifine verilecek cevabı ağırdan alması, Talat Paşa'yı istifa noktasına getirmiş ve bu düşüncesini Padişah Mehmet Vahdettin'e açmıştır. Padişah, onun istifasını kabul etmiş ve Tevfik Paşa'ya hükümeti kurma yetkisini vermiştir. Talat Paşa'nın kabineye İttihat ve Terakki Fırkası'dan bazı isimleri almak istemesi nedeniyle hükümet kurulamamıştır. Bunun üzerine Padişah, Ahmet İzzet Paşa'yı 14 Ekim 1918 tarihinde kabineyi kurmakla görevlendirmiştir.[1491] Ahmet İzzet Paşa hükümet programını 19 Ekim 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan'da okumuştur. Programının esasların anlatan Ahmet İzzet Paşa, kendilerinin yalnızca barış için çalışacaklarını dile getirmiştir.[1492] Kurulan yeni

[1487] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:77, C:3, s.420.
[1488] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.IX, s.553.
[1489] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.IX, s.557. Ayrıca bkz.: Burcu Özcan Erdal, "Mondros Mütarekesi Görüşmeleri ve Türk Heyeti", *İmparatorluklar Çağına Veda*, Ed.: Bülent Bakar, Okan Yeşilot, Süleyman Beyoğlu, Mehdi Genceli, Ötüken Neşriyat, 1. Basım, İstanbul 2019, s.66.
[1490] Burcu Özcan Erdal, *a.g.e.*, s.67.
[1491] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I-Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2010, s.5.
[1492] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:4, C:1, s.28.

kabinede Ali Fethi Bey (Okyar), Rauf Bey (Orbay), Cavit Bey, Hayri Efendi gibi İttihatçılar yer almıştır.[1493]

Barışa doğru giden yol İngiliz General Townshend'in araya girmesiyle açılmıştır. İstanbul'da esir bulunan İngiliz General Townshend, İtilaf devletleri Akdeniz Filosu Başkumandanı Amiral Calthorpe'a ulaşılarak barış görüşmeleri için gereken zemini hazırlamıştır. 18 Ekim 1918 tarihinde İngiltere'ye doğrudan barış teklifinde bulunmak üzere yola çıkan General Townshend, 20 Ekim 1918 tarihinde Midilli Adası'na geçerek görüşmelere başlamıştır. Ardından Calthorpe, müzakerelerin başlaması amacıyla bir heyetin adaya gönderilmesini talep etmiştir.[1494] Barış görüşmesine baş delege olarak General Townshend'in de önerisi ile Rauf Bey (Orbay) katılacaktır. Onun dışında Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Kurmay Yarbay Sadullah Bey heyete dâhil edilmiştir. Ayrıca Hariciye Nezareti kadrosunda bulunan Ali Fuat Bey (Türkgeldi) de sekreter olarak atanmıştır.[1495]

Midilli Adası'na gönderilecek heyet, padişah ve hükümet arasında bir görüş ayrılığı meydana getirmiştir. Padişah Mehmet Vahdettin'in amacı güvendiği bir isim olan eniştesi Damat Ferit Paşa'nın barış görüşmelerine gönderilmesini sağlamaktır. Ancak Ahmet İzzet Paşa'nın kararında direnmesi üzerine ateşkes görüşmelerine Rauf Bey gönderilecektir.[1496] Ateşkes antlaşması Midilli Adası'nın Mondros Limanı'nda, *Agamemnon* zırhlısında yapılmıştır. Bu nedenle *Mondros Ateşkes Antlaşması* adını almıştır. Barış görüşmelerine İngilizler adına; General Calthorpe, Seymour, Dickson ve Labens gibi temsilciler katılmıştır.[1497] Taraflar arasında antlaşma 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmıştır.[1498]

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, 30 Ekim 1918 tarihinde, hükümetin önceden gönderdiği davetiye ile Meclis-i Mebusan'ı toplamış ve gizli bir oturum

[1493] *A.e.*, s.14.
[1494] Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa-Askeri ve Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu, 2.Basım, Ankara 2013, s.202-203.
[1495] Gürbüz Aslan, "Mondros Mütarekesi Nasıl İmzalandı ve Nasıl Karşılandı", *İmparatorluklar Çağına Veda,* Ed.: Bülent Bakar, Okan Yeşilot, Süleyman Beyoğlu, Mehdi Genceli, Ötüken Neşriyat, 1. Basım, İstanbul 2019, s.104.
[1496] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III/IV, s.727.
[1497] Metin Ayışığı, *a.g.e.*, s.207. Ayrıca bkz.: "Mütarekename Vakt-i Zuhrda İmzalandı", **İ***kdam*, 1 Teşrin-i Sani 1918, nu.: 7802, s.2.
[1498] Burcu Özcan Erdal, *a.g.e.*, s.90.

gerçekleştirmiştir.[1499] Bu oturumda Mondros Mütarekesi okunmuştur. Ahmet İzzet Paşa görüşmelerden önce tepki toplamasını engellemek amacıyla antlaşmanın bazı maddeleri hakkında bilgi vermek istememiştir. Özellikle Doğu Anadolu'da Ermeni vilayetlerinden bahseden 24. maddenin aslından farklı bir şekilde okunmasını sağlamıştır. Meclis-i Mebusan bu görüşmeden sonra hükümetin isteği üzerine antlaşmayı onaylamıştır.[1500]

3. Savaş Sürecinde Meclis-i Mebusan'dan Çıkarılan Askeri Kanunlar

3.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Askeri Sistemi ve Birlik Mevcutları

Osmanlı askeri teşkilatı esas olarak kara ordusuna dayanmaktaydı. Bu ordu nizamiye, redif ve müstahfız isimleri verilen birliklerden meydana gelmekteydi. Nizamiyede 3 sene görev yapan bir askerin 3 sene de ihtiyat birliklerinde kalması gerekmekteydi. İhtiyatlar savaş durumunda nizamiye birliklerini tamamlamakla yükümlüydüler. İhtiyat sınıfında bulunup görev süresini bitirenler ise redif sınıfına girmekteydiler. Redif sınıfı, orduda görevini bitiren ve yedeğe ayrılan askerlerden oluşmaktaydı. Müstahfız ise muvazzaf, ihtiyat ve redif ordu gruplarından sonra 7 yıllık görev süresi olan askeri sınıftır.[1501] Redif Teşkilatı, yerinde ve süratle seferber olma özellikleriyle iyi bir sınıf olmakla birlikte eğitimsiz ve savaş gücü zayıftı. Bu gibi nedenlerle Redif Teşkilatı, Balkan Savaşlarından sonra kaldırılmıştı. Müstahfız sınıfı ise savaş zamanında düzenli ordu ve ihtiyat grupları cephedeyken garnizon görevleri ve düzenin sağlanması ile yükümlü kılınmıştı.[1502] Askerlik hizmetini tamamlamış 38-45 yaş arası erlerden meydana gelen müstahfız teşkilatı Balkan Savaşlarındaki etkisizliği nedeniyle kaldırılmıştır.[1503]

Redif Teşkilatı'nın kaldırılmasından sonra askerlik bölgelerinde ve askere alma usulünde yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti 13 kolordu

---

[1499] "Dâhili Şu'un-Meclis-i Mebusan'da Mühim Bir İçtima'", *İkdam*, 30 Teşrin-i Evvel 1918, nu.: 7800, s.1. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan-Sekizinci İnikad", *İkdam*, 31 Teşrin-i Evvel 1918, nu.: 7801, s.1.

[1500] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:8, C:1, s.74-75. Ayrıca bkz.: Gürbüz Aslan, *a.g.e.*, s.145 ve 155-157; Sibel Yazıcı, *a.g.e.*, s.353; Metin Ayışığı, *a.g.e.*, s.212.

[1501] Cemal Akbay, *a.g.e.*, s.121. Ayrıca bkz.: Mehmet Beşikçi, "Topyekûn Seferberlik ve On Yıllık Harp", *Osmanlı Askeri Tarihi Yenileşme Dönemi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed.: Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2013, s.216-217; Gültekin Yıldız, "Kara Kuvvetleri", *Dünya Savaşı Tarihi Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed.: Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2013, s.56.

[1502] Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihine Geçiş Dönemi (1908-1928)*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2009, s.160.

[1503] Gültekin Yıldız, *a.g.e.*, s.62.

bölgesine ayrılmıştır. Her kolordu bünyesinde askere alma işlerini yürütmesi için Askere Alma Heyeti; her tümen bölgesinde Askere Alma Kalemi kurulmuştur. Ayrıca bir veya birkaç kazada Askere Alma Şubeleri meydana getirilmiştir.[1504]

Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Ordusunun barış mevcudu 200.000 kişidir.[1505] Sefer kadro mevcudu ise 14.438 subay, 483.000 er ve 180.000 hayvan olarak belirlenmiştir.[1506] Seferberliğin ilanı ile birlikte 7. Kolordu ile Hicaz bölgesinde bulunan 21. ve 22. bağımsız tümenler hariç seyyar ordu mevcudu 12.469 subay, 477.868 ere ulaşmıştır.[1507] Seferberliğin ilanı ile birlikte kadro karşılama oranı %99 iken, harbi sevk ve idare edecek olan subay karşılama oranı ise %86.3'tür. Bu oranın düşüklüğünde Balkan Harbi'nden sonra orduda yapılan değişiklik kapsamında subayların emekli edilmesi büyük bir etkendir. 13 Ekim 1913 tarihinde ise ordular, müstahkem mevkiler ve Hicaz bölgesindeki birlikler dâhil Osmanlı ordu mevcudu 820.000'i savaşan olmak üzere 1.000.000 insan, 210.000 hayvandır.[1508] Birinci Dünya Savaşı boyunca seferber edilen insan sayısı 2.850.000 olarak tespit edilmiştir. Bu sayıya bir de gönüllü olarak adlandırılan birlikler eklendiğinde_toplam sayının yaklaşık 3.000.000 olduğu tahmin edilmektedir.[1509]

Birinci Dünya Savaşı'nın uzun sürmesi ülkedeki insan kaynaklarının tükenmesine neden olmuştu. Bu yüzden savaş boyunca; askerlik süresinin kısalması, Gayrimüslimlerin de askere alınması, gönüllülük esasına dayanarak asker sayısının artırılması gibi uygulamalar ve kanunlar yürürlüğe girmiştir. Balkan Savaşları'ndan sonra askerlik süreleri kısaltılarak askere alımlarla ilgili yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.[1510] Osmanlı Devleti'nde çıkarılan kanunlar, ifade edilen asker sayılarına ulaşılması açısından Meclis-i Umumi ve hükümetin çabalarını da gözler önüne sermektedir. Nüfusun artırılmasına dair çabalar TBMM dönemi yasama

[1504] Cemal Akbay, *a.g.e.*, s.122. Ayrıca bkz.: Mehmet Beşikçi, "Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusu Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası", *Türkiye Günlüğü*, No: 110 (Bahar 2012), s.43.
[1505] Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s.38.
[1506] *A.e.*, s.50. Askere alma şubesinde bulunan Behiç Bey'in tespiti için bkz.: Behiç Erkin, *Hatırat 1876-1958*, haz.: Ali Birinci, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara 2019, s.149.
[1507] Edward J. Erickson, *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, s.25. Ayrıca bkz.: Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2015, s.117.
[1508] Cemal Akbay, *a.g.e.*, s.136.
[1509] Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, s.121-122.
[1510] Cemal Akbay, *a.g.e.*, s.122.

faaliyetlerine de yansımış ve bekâr nüfusun vergiye tabi tutulması hakkında yasal teklifte bulunulmuştur.[1511]

3.2. Asker İhtiyacını Karşılama Zorunluluğu: Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu

Zorunlu askerlik sistemi ilk kez 1848 yılında *Kur'a Nizamnamesi* ile birlikte ayrıntılı bir şekilde belirlenmişti. Askere alma, seçilmeye uygun kişiler arasından kura çekilmesi ile yapılmıştı. İsimleri kurada çıkanlar nizamiye birliklerine gönderilmişken diğerleri ise *redif* birliklerine gönderilmişlerdi.[1512] Sonrasında askerlik sisteminde 1869 yılında değişiklikler yapılmış, bunu 1870 yılında hazırlanan ve 1871 yılında yürürlüğe giren Kur'a Nizamnamesi izlemiştir.[1513] Balkan Savaşları'na giden süreçte 25 Ekim 1886 tarihli Askere Alma Kanunu yürürlükte bulunmaktaydı. Bu kanunda 1909 yılında değişiklikler yapılmış ve askerlik Osmanlı tebaasının tümünü kapsayacak şekilde genişletilmiştir.[1514] Ancak sistem içerisinde her ne kadar Gayrimüslimlerin de askere alınması istense de pratikte bu istek uygulanmamıştır. Gayrimüslimler bedel-i nakdi karşılığı askere alınmayabileceklerdir. Askerlik yükümlülüğü olmasına rağmen bundan muaf tutulan Müslümanlar da mevcuttur. Medrese öğrencileri, İstanbul ve Hicaz'da ikamet edenler, ulema mensupları, ailesinin geçimini sağlamaya çalışan tek erkek çocuk [muin], muafiyet vergisi ödeyenler askerlikten muaf tutulabilen Müslüman tebaa arasında gösterilebilir.[1515]

Askerlik mükellefiyetine dair ilk kanun, henüz savaş başlamadan ve geçici kanun şeklinde 12 Mayıs 1914 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Kanunla hanedan ailesi dışında Osmanlı Devleti'nde yaşayan her erkek nüfusun askere alınacağı belirtilmiştir. Buna göre idare meclislerinde belirtilen doğum tarihi esas alınmak üzere her ferdin 18 yaşını tamamladığı seneyi takip eden Mart ayı başından itibaren askere alınacağı, 19 ve 20 yaşında bulunan askerlik mükelleflerinin ise ancak bir

[1511] Sevilay Özer, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bekârlık Vergisi'ne İlişkin Tartışmalar", *Akademik Bakış Dergisi*, C.6, S.12, Yaz 2013, s.173-175.
[1512] Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s.159.
[1513] *A.e.*, s.160-161.
[1514] Mehmet Beşikçi, "Topyekûn Seferberlik ve On Yıllık Harp", *Osmanlı Askeri Tarihi Yenileşme Dönemi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, s.216-217.
[1515] Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, s.104-105. Ayrıca bkz.: Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş*, s.144.

savaş halinde askere alınacağı dile getirilmiştir. Kanun ile 20 yaşını dolduranların ve sonraki yaşlara dâhil olanların askerlik sistemi içerisindeki yerleri anlatılmıştır.[1516]

Kanunun hazırlayanlar içerisinde olup dönemin Harbiye Dairesi Ordu Şubesi Ahz-ı Asker Kalemi Amiri Behiç Bey (Erkin), hatıratında kanunun yürürlüğe girmesi ve genel değerlendirmelerde bulunmaktadır. Yasanın Meclis-i Mebusan'ın toplantıda olmadığı bir sırada geçici kanun şeklinde yürürlüğe girdiğine vurgu yapmaktadır. Behiç Bey, kanunun hükümetten hemen çıkmasına rağmen Padişahın idam cezasıyla dolu olan böyle bir hukuksal metni imzalamak istemediğini ve Enver Paşa'nın dönemin Şeyhülislam'ı Hayri Efendi'yi devreye sokarak imzalattığını belirtmektedir. Bu durum yasanın çıkmasında Enver Paşa'nın istekliliğini göz önüne sermektedir. Behiç Bey kanunun kapsamlı bir kanun olmasından yola çıkarak eski kanunla yeni kanun arasında bir kıyaslama yapmaktadır. Eski kanun ile yaş dâhilinde olanların ancak %35 kadarının askere alındığını, yani kanunla bu oranın %95'e çıktığını ifade etmektedir.[1517]

Kanunla birlikte askere alımlarda insan gücü daha etkin kullanılmak istenirken muafiyet ve bedel uygulamalarına sınırlama getirilmiştir.[1518] Ayrıca adı geçen geçici kanunla askere alımlar toplumun tamamını kapsayacak bir şekle getirilmeye çalışılmıştır.[1519] Ancak sonrasında çıkarılan kanunlarda da görüleceği üzere ordunun mevcudunu artırmak amacıyla askere alımlarda bir yandan yaş aralığı genişletilirken, diğer yandan bedel-i nakdi, hizmet-i maksure [kısa dönem askerlik] ve 1914 askere alma kanununda belirtilen istisnalarla ordunun mevcudunda azalma da meydana getirilmiştir. Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu yürürlüğe konulmasının

---

[1516] "Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu", *Düstur*, 29 Nisan 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara:296, s.662. Ayrıca bkz.: "Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu", *Takvim-i Vekayi*, 1 Mayıs 1330, nu.: 1810.; "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati", *Tanin*, 14 Mayıs 1914, nu.: 1936, s.3. Adı geçen kanun Tanin gazetesinde 15, 16, 17 Mayıs 1914 tarihlerinde yayınlanmıştır. Ayrıca bkz.: *BOA. DH.HMŞ.* 23/95 1332.C.16 (Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun yayınlanmış olduğu Takvim-i Vekayi nüshası); *BOA. MV.* 235/63 1332.C.14 (Mükellefiyet-i askeriye Kanunu'nun geçici kanun statüsünde kabul edilmesine dair 10 Mayıs 1914 Meclis-i Vükela mazbatası). Harbiye Nezareti'nde Ahz-ı Asker kısmı amirliğine atanan Behiç Bey hatıratında 20 yaşının kabul edilmesinin nedenini, asker olma çağına gelmeyenlerin Balkan Savaşları sırasında silahaltına alınması olarak göstermiştir. Çünkü 1914 yılına gelindiğinde terhis olan askerin yerine gelebilecek 21 yaş grubundan asker bulunmadığından bir sonraki gruptan asker alımı yapıldığına işaret etmiştir. Hatıratında ayrıca bedensel anlamda gelişmemiş gençlerin silahaltına alınmasına karşı olduğunun altını çizmektedir. Behiç Erkin, *a.g.e.*, s.121.

[1517] Behiç Erkin, *a.g.e.*, s.123.

[1518] Mehmet Beşikçi, "Topyekûn Seferberlik ve On Yıllık Harp", *Osmanlı Askeri Tarihi Yenileşme Dönemi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, s.218.

[1519] *A.e.*, s.220.

ardından Dâhiliye Nezareti tarafından ilgili yerlere gönderilerek uygulanmaya başlanmıştır.[1520]

Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu üzerinde gerek geçici kanunlarla gerekse Meclisin yasal düzenlemeleri ile pek çok değişiklik yapılmıştır. Bunlardan biri 12 Mayıs 1914 tarihli değişiklik olup 144. madde yeniden düzenlenmiştir. Adı geçen madde, kanunun 1915 senesine kadar yürürlükte tutulabileceği hükmünü getirmektedir. Ayrıca bedel-i nakdi verenlerin haklarının saklı olduğu ve kanun ilan edildiğinde bakaya kalan nizamiye askerlerinin önceki kanunun hükümlerine tabi oldukları belirtilmektedir. Bunun dışında 144. madde zorunlu askerlik süresi olan 5 seneyi dolduranların terhis olabileceklerini dile getirmektedir.[1521] 10 Mart 1915 tarihinde gerçekleştirilen düzenleme ile bahsi geçen maddenin geçerliliği Mart 1916 tarihine kadar uzatılmıştır.[1522] Harbiye Nezareti, layihanın gerekçesinde özellikle kanunun uygulamadaki zorluğuna ve Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun tam olarak anlaşılmadığına dikkati çekmiştir. Kesin bir zorunluk halini almış olan bu durumun 144. maddede yapılan değişiklikle giderilmesine çalışılacağını belirtmiştir.[1523] Sonrasında 13 Mayıs 1916 tarihinde çıkarılan başka bir yasa ile Askeri Mükellefiyet Kanunu'nun kısım kısım uygulanmasına dair Harbiye Nezareti'ne verilen süre Mart 1917 tarihine kadar uzatılmıştır.[1524]

[1520] *BOA. DH.İ.UM.EK.* 88/17 1332.B.17 (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti tarafından Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun doğru ve yanlış cetveli ile ilgili yerlere gönderilmesine dair 91380 umumi, 224 hususi numaralı ve 25 Mayıs 1330 tarihli evrak)

[1521] "Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu", *Düstur*, 29 Nisan 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara:296, s.701. Ayrıca bkz.: Osman Köksal, *a.g.e.*, s.117.

[1522] "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'nin 144. Maddesinin Fıkra-i Evvelisini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 25 Şubat 1330, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 155, s. 465. Ayrıca bkz.: "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'nin 144. Maddesinin Fıkra-i Evvelisini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 1 Mart 1331, nu.: 2111; *BOA. MV.* 238/89 1333.R.20 (Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 144. geçici kanun statüsünde kabul edilmesine dair 10 Mart 1915 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası)

[1523] *BOA. İ.MMS.* 194/28 1333.R.28 (Harbiye Nezareti tarafından yazılan esbab-ı mucibe layihası)

[1524] "Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun Kısım Kısım Tatbiki İçin Harbiye Nezareti'ne Verilmiş Olan Salahiyet Müddetinin Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 30 Nisan 1332, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 549, s.1053. Ayrıca bkz.: "Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun Kısım Kısım Tatbiki İçin Harbiye Nezareti'ne Verilmiş Olan Salahiyet Müddetinin Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 4 Mayıs 1332, nu.: 2530; Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun kısım kısım uygulaması hakkında Harbiye Nezareti'ne verilen yetkinin uzatılması kanun düzenlemesi için bkz.: *BOA. DH.İ.UM.EK.* 14/62 1334.B.10 (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti tarafından 7082 umumi, 311 umum numaralı ve 27 Haziran 1916 tarihli yazı); *BOA. İ.DUİT.* 76/39 1334.B.10 (Bab-ı Ali Daire-i Sadaret-i Uzma Amedi-i Divan-ı Hümayun tarafından yazılan Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun kısım kısım tatbiki için Harbiye Nezareti'ne verilmiş olan salahiyet müddetinin temdidine dair 31 numaralı ve 13 Mayıs 1916 tarihli kanun layihasının sureti); *BOA. MV.* 242/81 1334.B.07 (Meclis-i Vükela tarafından kaleme alınan 29 numaralı ve 10 Temmuz 1916 tarihli mazbata(

Askeri Mükellefiyeti Kanunu erken tarihli yapılmış olmasına rağmen savaş içerisinde değiştirilmeye ve yeniden düzenlenmeye devam etmiştir. Bu anlamda en kapsamlı düzenlemelerden biri 31 Mayıs 1915 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Kanunun 46, 48, 69. ve 70. maddeleri değiştirilmiştir. Bahsi geçen kanunların Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından yazılan gerekçelerinde vatani görevlerine gitmek istemeyenlerin askerlikten kurtulmak için mahkûm olmayı tercih ettiklerini dile getirilmiş ve yürürlüğe konulan yasalarla bu durumun önlenmek istendiği ifade edilmiştir. Ayrıca yasalarla belirtilen cezalara çarptırılmış olanların eline silah vermeyip inşaat ve emsali işlerde görevlendirilebilecekleri başka bir deyişle geri hizmette kullanılabilecekleri değişiklik gerekçeleri arasında yer almıştır.[1525]

Kanunun 46. maddesi, askerlik işlemleri ve muayenesinin bir sonraki seneye ertelenmesindeki koşulları belirlemektedir. Örneğin; hastalık, hapis, geçici kalebentlik ve sürgün cezasına çarptırılanlar bu madde kapsamında değerlendirilmiştir.[1526] Adı geçen maddede yapılan değişiklikle birlikte maddenin 3. fıkrasına muayene edilen senenin Kasım ayı sonuna kadar cezası bitmemiş olanların da askerlik işlemlerinin bir sonraki sene değerlendirilmesi kaydı eklenmiştir. Ayrıca sıralanan cezai türler içerisine geçici kürek cezası da konulmuştur. Yeniden düzenlenen şekli ile muayenelerinin Ahz-ı Asker Meclislerince yapılacağının altı çizilmiştir. Böylece askere alınma işlemlerinde kanunda belirlenen şartların oluşup oluşmadığının askeri kurumlarca denetlenmesi hükmü getirilmiştir.[1527]

Ardından 48. maddede değişiklik yapılmıştır. Madde, askerlik hizmetini fiili bir şekilde yerine getiremeyen kişilerle ilgili hükümleri kapsamaktadır. Değişiklikle birlikte bir kişinin askerlik hizmetine alınıp alınamayacağına dair süreç

[1525] *BOA. DH.İ.UM.* 76/19 1333.B.16 (Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından yazılan esbab-ı mucibe layihası)

[1526] "Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu", *Düstur*, 29 Nisan 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara:296, s.674. Ayrıca bkz.: Osman Köksal, *a.g.e.*, s.89.

[1527] "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatinin 46, 48, 69 ve 70. Maddelerini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 18 Mayıs 1331, Tertip:2, Cilt: 7, Numara:247, s.612-613. Ayrıca bkz.: "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatinin 46, 48, 69 ve 70. Maddelerini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 23 Mayıs 1331, nu.: 2193; "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'nin Tadili", *Tanin*, 6 Haziran 1915, nu.: 2322, s.3; "Kavanin ve Nizamat", *İkdam*, 6 Haziran 1915, nu.: 6573, s.2; *BOA. DH.İ.UM.* 13-1/12 1333.Za.23 (Dâhiliye Nezareti Muharebat-ı Umumiye Dairesi'nden 46., 48., 69. Ve 70. maddelerde yapılan düzenlemelerin genelge ile ilgili yerlere gönderildiğine dair 386 Evrak, 3257 kalem numaralı ve 23 Haziran 1915 tarihli yazı ve Harbiye Nezaretinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 751 numaralı ve 21 Haziran 1915 tarihli evrak); *BOA. DH.İ.UM.EK.* 77/34 1333.Ş.10 (İdare-i Umumiye-i Vilayet Müdüriyeti'nden Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 45., 48., 69. ve 70. maddelerinin iki adet suretinin 1642 Umumi, 318 hususi numaralı ve 10 Haziran 1331 tarihinde gönderilmesine dair yazı)

zorlaştırılmıştır.[1528] Askerlik hizmetini yapamayacak durumda olup ihraç edilenlerin içerisinde kimlerin "askerlik vergisi" vereceklerinin belirtilmiş olduğu 69. madde yeniden düzenlenirken; buna bağlı olarak yapılacak işlemlerin ele alındığı 70. maddede de değiştirilmiştir.[1529]

Kanunda yapılan düzenlemelerden biri de *hizmet-i maksure* olarak geçen ve kısa dönem askerlik olarak tanımlanabilen askeri mükellefiyete dair olan 42. maddedir. Maddede hizmet-i maksure ile mükellefiyetini yerine getireceklerin muayenelerinden sonra ve belirtilmiş olan şartlar dâhilinde askerliğini yapacakları hükmü yer almaktaydı.[1530] Değişiklikle buna yapılan ek ile birlikte 1894 doğumluların muayenesi yapıldıktan sonra ve askerlik hizmetine celp ve sevkinden önce maddede belirtilen koşullara sahip olanların hizmet-i maksureden yararlanabilecekleri düzenlenmiştir.[1531] Kanunun aynı maddesinde 27 Mayıs 1915 tarihinde tekrar bir düzenleme yapılarak bu kez askerlik muayenesi esnasında Sultani mekteplerin 10. sınıfında bulunanların "hizmet-i maksure" hakkına sahip olabilecekleri kaydı getirilmiştir.[1532]

[1528] "Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu", *Düstur*, 29 Nisan 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara:296, s.613-614.

[1529] *A.e.*, s.614. Ayrıca bkz.: *BOA. DH.EUM.VRK.* 15/10 1333.Ş.17 (Adı geçen kanun maddelerinin düzenlemelerinin İdare-i Umumiye-i Vilayet tarafından 1642 Umumi, 318 Hususi numaralı ve 10 Haziran 1331 tarihli genelge ile gönderildiğine dair yazı); *BOA. DH.İ.UM.* 76/19 1333.B.16 (Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından yazılan 103 numaralı ve 18 Mayıs 1331 tarihli evrak); *BOA. ML. EEM.* 1159/19 1331.H.23 (Mükellefet-i Askeri Kanunu'nun bahsi geçen maddelerinin yer aldığı ve dört parçadan oluşan kanun sureti. Ayrıca Maliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti tarafından Emlak Müdüriyeti'ne yazılan 84 umumi, 41 hususi ve 6 Temmuz 1915 tarihli evrak); *BOA. MV.* 240/29 1333.B.15 (Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 46., 48., 69. ve 70. maddelerinde yapılan değişikliğe dair 103 numaralı ve 30 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela tarafından yazılan mazbata)

[1530] "Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu", *Düstur,* 29 Nisan 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara:296, s.671. Ayrıca bkz.: Osman Köksal, *a.g.e.*, s.86.

[1531] "16 Cemaziyyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'nin 42. Maddesine Müzeyyel ve 1310 Tevellüdlü Efrada Mütedair Fıkra Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 10 Mayıs 1331, Tertip:2, Cilt: 7, Numara:242, s.607. Ayrıca bkz.: "16 Cemaziyyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'nin 42. Maddesine Müzeyyel ve 1310 Tevellüdlü Efrada Mütedair Fıkra Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 11 Mayıs 1331, nu.: 2188; "Kavanin ve Nizamat", *İkdam*, 1 Haziran 1915, nu.: 6568, s.3; "16 Cemaziyyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeri Kanun-ı Muvakkati'nin 42. Maddesine Müzeyyel 1310 Tevellüdlü Efrada Mütedair Fıkra Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Tanin*, 1 Haziran 1915, nu.: 2317, s.3; *BOA. MV.* 240/22 1333.B.11 (Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 42. maddesinde yapılan değişikliğe dair 99 numaralı ve 25 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela tarafından yazılan mazbata)

[1532] "16 Cemaziyyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'nin 42. Maddesine Müzeyyel ve Mekatib-i Sultaniye Onuncu Sınıf Müdaviminine Mütedair Fıkra Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 14 Mayıs 1331, Tertip:2, Cilt: 7, Numara:243, s.608. Ayrıca bkz.: "16 Cemaziyyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'nin 42. Maddesine Müzeyyel ve Mekatib-i Sultaniye Onuncu Sınıf Müdaviminine Mütedair Fıkra Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 19 Mayıs 1331, nu.: 2189; "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati", 2 Haziran 1915, nu.: 2318, s.1; *BOA. İ.DUİT.* 76/18 1333.B.12 (Bab-ı Ali Meclis-i

19 Temmuz 1915 tarihinde Askeri Mükellefiyet Kanunu'nun 91. maddesi yeniden düzenlenmiştir. Kanunun son fırkasında yer alan ve Gayrimüslimlerin ruhani önderleri ve görevlilerinden ihtiyat sınıfında olanlarının; seferberlik, talim ve manevralarda vuku bulacak çağrılarda silahaltında alınmasını öngören hüküm genişletilmiştir.[1533] Ardından kanunda, aynı tarihte başka bir değişiklik daha yürürlüğe konulmuş, Askeri Mükellefiyet Kanunu'nun 50. maddesi yeniden düzenlenmiştir. Adı geçen maddede askerlik mükellefiyeti olan birinin yardıma muhtaç olan ailesine, ya da onlara bakacak olan akrabası belirlenmeye çalışılmış, yardım yapılacak kişilerin kapsamı az da olsa genişletilmiştir.[1534] Yine Askeri Mükellefiyet Kanunu'nun 51. maddesinde 9 Ağustos 1915 tarihinde düzenleme yapılarak muin (yardımcı) olarak belirtilen kimselerin özellikleri belirtilmiştir. Muin

---

Mahsus tarafından yayınlanan Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun 42. maddesinin yer aldığı 99 numaralı ve 27 Mayıs 1915 tarihli kanun sureti); *BOA. MF.MKT.* 1209/69 1333.B.26 (Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 42. Maddesine yapılan eke dair Maarif-i Umumi Nezareti Kalem-i Mahsus tarafından yazılan Müşavirlik kalemine tevdi edildiği belirtilem 27 Mayıs 1331 tarihli kanun sureti); *BOA. MV.* 240/21 1333.B.11 (1310 doğumlular içerisinde gerekli şartları taşıyanların kısa dönem askerlik yapabilmelerine dair Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 42. maddesinin yeniden düzenlenmesine dair 98 numaralı ve 26 Mayıs tarihli mazbata)

[1533] "16 Cemaziyelahir 1332 tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatının 91. Maddesinin Fıkra-i Ahiresine Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 6 Temmuz 1331, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 287, s.672. Ayrıca bkz.: "16 Cemaziyelahir 1332 tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatının 91. Maddesinin Fıkra-i Ahiresine Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 11 Temmuz 1331, nu.: 2241; "Kavanin ve Nizamat", *İkdam*, 25 Temmuz 1915, nu.: 6622, s.2. Kanun çıkmasından sonra genelge ile ilgili yerlere bildirilmesine dair bkz.: *BOA. DH.İ.UM.* 13-1/12 1333.Za.23 (Dâhiliye Nezareti'nden yayınlanan 464 Evrak, 3959 kalem numaralı ve 13 Temmuz 1915 tarihli irade-i umumiye ve Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun leffen irsal kılınması hakkında 807 numaralı ve 25 Temmuz 1915 tarihli evrak); *BOA. İ.DUİT.* 76/21 1333.N.06 (Daire-i Sadaret Amedi-i Divan-ı Hümayun bürosu tarafından yazılan, Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun 91. Maddesinin yer almış olduğu 158 numaralı ve 19 Temmuz 1915 tarihli kanun sureti. Ayrıca bkz.: Şura-yı Devlet tarafından kaleme alınan ve Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun 91. maddesinin içeriğinin maksadına uygun bulunduğuna dair 295 numara ve 25 Haziran 1915 tarihli yazılı belge)

[1534] "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatinin 50. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 6 Temmuz 1331, Tertip:2, Cilt: 7, Numara:289, s.673-675. Ayrıca bkz.: "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatinin 50. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 12 Temmuz 1331, nu.: 2242; *BOA. DH.İ.UM.* 13-1/12 1333.Za.23 (Dâhiliye Nezareti'nden yayınlanan 576 Evrak, 4802 kalem numaralı ve 18 Ağustos 1915 tarihli irade-i umumiye ve Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun 50. maddesinin irsal kılınması hakkında 573 numaralı ve 15 Ağustos 1915 tarihli evrak); Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun 50. maddesi gereğince muinsiz kimselerin babalarının hangi durumlarda muin sayılabileceği Harbiye Nezareti'nin sorusu üzerine Şura-yı Devlet tarafından cevaplandırılarak olumlu yanıt verilmiştir. Bunun için bkz.: *BOA. BEO.* 4345/325854 1333.Ca.02 (Harbiye Nezareti'nin Mükellefiyet-i Askeriye'nin 50. maddesininin yorumlanmasına talebine 15 numara ve 21 Şubat 1915 tarihinde verilen yanıt); Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun değiştirilen 50. ve 91. maddelerinin genelge ile gönderildiğine dair bkz.: *BOA. DH.İ.UM.EK.* 94/62 1333.L.20 (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Nezareti tarafından Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun 50. ve 91 madde-i muaddelesinde gerçekleştirilen düzenlemelerin uygulanma şekline dair 2498 umumi, 509 hususi numaralı ve 18 Ağustos 1331 tarihli evrak); *BOA. İ.MMS.* 198/5 1333.N.06 (Mükelllefiyet-i Askeriye kanun suretinin yer almış olduğu Bab-ı ali Meclis-i Mahsus tarafından tebliğ edilen 157 numaralı ve 19 Temmuz 1915 tarihli belge)

olacak kimsenin 18 yaşından aşağı olmaması ve pederlerin muin olması halinde bedensel durumlarının; babaları dışında muin olacakların ise mali durumlarının yerinde olması şartı koşulmuştur.[1535]

Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nda bir başka değişiklik de 6 Haziran 1916 tarihinde 139. maddesinde gerçekleştirilmiştir. Adı geçen madde, hava değişimi için gönderilip, sağlığına kavuştuktan sonra birliğine dönenlerin, hava değişimi süresinin yalnızca 1 yılının askerlik süresinden sayılabileceğini ihtiva etmektedir.[1536] Yapılan değişiklikle birlikte hava değişim süresinin yalnızca 3 ayının askerlikten sayılabileceği açıklanmaktadır. Ayrıca kanunla, hava değişimine gidenlerin sağlığına kavuşmalarının ardından tekrar askere alım işlemlerinin nasıl yapılabileceği de düzenlenmiştir. İhtiyat ve müstahfız askerlik hizmetinde olup silahaltında bulunan personelin hava değişimi ve sonrasındaki süreçleri de benzer bir biçimde geçici kanunla hükme bağlanmıştır.[1537]

2.2.1. Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nda Muafiyet

1914 Askeri Mükellefiyet Kanunu'nda yapılan düzenlemeler içerisinde 92. madde önemli bir yeri kapsamaktadır. Bu bağlamda 92. maddesine 6 Ağustos 1914 tarihinde ek yapılmıştır. Maddede ihtiyat askerleri içerisinde yalnızca seferberlik

[1535] "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatinin 51. Maddesinin Fıkra-i Evvelisini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 27 Temmuz 1331, Tertip:2, Cilt: 7, Numara:307, s.693-694. Ayrıca bkz.: "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatinin 50. Maddesini Fıkra-i Evvelisini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi,* 3 Ağustos 1331, nu.: 2261; "Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu", *Tanin*, 17 Ağustos 1915, nu.: 2394, s.2; "Kavanin ve Nizamat-Mükellefiyet-i Askeriye Kanununda Tadilat", *İkdam*, 17 Ağustos 1915, nu.: 6645, s.2; *BOA. BEO.* 4377/328252 1333.Za.23 (Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun 51. maddesinde yapılan değişikliğin Sadaret'e bildirilmesine dair Maliye Nezareti Muhasebe-i Umumiye Müdüriyeti'nden gönderilen 7152 Umumi, 126 Hususi numaralı ve 14 Eylül 1331 tarihli evrak); Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nda yapılan genelge ile bildirilmesine dair bkz.: *BOA. DH.İ.UM.* 88-3/4-03 1333.L.21 (Dâhiliye Nezareti'nden yazılan 578 Evrak, 4849 Kalem numaralı ve 1 Eylül 1915 tarihli irade); *BOA. DH.İ.UM.EK.* 94/64 1333.L.21 (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Nezareti tarafından Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun 51. muaddelesinde gerçekleştirilen düzenlemeye dair 2516 umumi numaralı ve 19 Ağustos 1331 tarihli evrak); *BOA. İ.DUİT.* 76/43 1333.N.27 (Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 51. Maddesinin tadili hakkındaki kanun suretine dair Şura-yı Devlet Tanzimat dairesi tarafından yazılan 185 numaralı ve 9 Ağustos 1915 tarihli evrak)

[1536] "Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu", *Düstur*, 29 Nisan 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara:296, s.700. Ayrıca bkz.: Osman Köksal, *a.g.e.*, s.115-116.

[1537] "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'nin 139. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 24 Mayıs 1332, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 692., s.1200. Ayrıca bkz.: "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'nin 139. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 27 Mayıs 1332, nu.: 2553; "Kavanin ve Nizamat", *Tanin*, 11 Haziran 1916, nu.: 2693, s.2-3; *BOA. İ.DUİT.* 81/35 1334.ş.05 (Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 139. Maddesinde yapılan düzenlemenin yer almış olduğu Bab-ı Ali Daire-i Sadaret-i Uzma Amedi-i Divan-ı Hümayun'dan yazılan 57 numaralı ve 6 Haziran 1916 tarihli belge)

zamanlarında askerlikten muaf olan devlet memurlarını sıralanmaktadır.[1538] Kanunda yapılan değişiklikle birlikte; mahkeme-i temyiz, istinaf mahkemesi ve bidayet mahkemesi başkanı, üyeleri, savcısı, Şura-yı Devlet daireleri başkanlık üye ve başyardımcıları, Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye Başkanı ve üyeleri, reisü'l-müsevvidin, hukuk müşavirleri, mektupçular, şube müdürleri, sulh hâkimleri ve hâkim-i münferidler, müsteşar, müdür ve muavinleri, vilayet ve müstakil livaların başmühendisleri, posta ve telgraf mevzi' ve memurları, fen başmüfettişliği, ambar ve sevk memurları gibi görevliler askerlik dışı tutulmuşlardır.[1539] Gerçekleştirilen düzenleme ile birlikte askerlikten 12 Mayıs 1914 tarihli kanunla kıyaslandığında muaf tutulan görevlilerin kapsamı daraltılmıştır. Bu durum, savaş döneminde ordunun askere olan ihtiyacının belirginleştiğini gösteren düzenlemelerdendir. Kanunun uygulamasında sorunlarla karşılaşıldığı da görülmektedir. Örneğin bir görevde bulunan ve aynı işi yerine getiren devlet memurlarından hepsinin mi askerlikten muaf olacağı belirsizliğe yol açmıştır. Dâhiliye Nezareti, konuyu Şura-yı Devlet'e sorarak çözüme kavuşturmuştur. Bu bağlamda aynı görevde bulunan memurlardan yalnızca birinin yerinde bırakılması kararı verilmiştir.[1540]

23 Eylül 1915 tarihinde maddede yapılan bir başka düzenleme ile askeri mükellefiyetten muaf olanların kapsamı daha da daraltılmıştır. Askerlikten muaf tutulmasına gerek kalmayanların silahaltına alınması hükmü yürürlüğe konulmuştur.[1541] Ancak buna bağlı olarak 92. maddede muafiyeti ortadan kaldırılan

[1538] "Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu", *Düstur*, 29 Nisan 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara:296, s.689-692.
[1539] "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'nin 92. Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 29 Nisan 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara:296, s.924. Ayrıca bkz.: "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'nin 92. Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 24 Temmuz 1330, nu.: 1900; Osman Köksal, "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati 29 Nisan 1330 (Osmanlı Devleti'nde Askerealmada Son Durum)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tez***i**, Ankara 1987, s.105-107; "Askerlikten İstisna", *İkdam*, 7 Ağustos 1914, nu.: 6272, s.3; *BOA. MV.* 236/27 1332.N.13 ((Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun geçici kanun statüsünde kabul edilmesine dair 1508 numaralı ve 5 Ağustos 1914 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası)
[1540] *BOA. DH.EUM.LVZ.* 23/61 1332.L.15 (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Şubesi'nin 6 Eylül 1914 tarihli yazı ile kanununun 92. maddesini Şura-yı Devlet'e yorumlatması)
[1541] *BOA. İ.DUİT.* 76/25 1333.Za.14 (Meclis-i Mahsus tarafından kaleme alınan ve Mükellefiyet-Askeriye Kanunu'nun 92. maddesinde gerçekleştirilen düzenlemenin yer almış olduğu 247 numaralı ve 22 Eylül 1915 tarihli evrak)

memurların askere celp tarihinden itibaren 15 gün içerisinde bedel-i nakdi vererek muafiyetlerinin devamının önü açılmıştır.[1542]

3.3. Muhacirlerin Askere Alınmasına Dair Yasal Düzenlemeler

Savaşın devam ettiği bir dönemde askere olan gereksinimi karşılayabilmek amacıyla 5 Nisan 1915 tarihinde Askeri Mükellefiyet Kanunu'na ek geçici kanun yürürlüğe girmiştir. *16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'ne Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat* ismiyle meydana getirilmiş olan bu düzenleme ile Harbiye Nezareti'nin gerekli görmesi durumunda "şimdiye kadar gelmiş ve bundan sonra gelecek olan" bütün muhacirlerin Osmanlı Devleti'ne gelişlerinden 3 ay sonrasından başlamak üzere silahaltına alınması öngörülmüştür.[1543] Sadaret tarafından Dâhiliye ve Harbiye Nezaretlerine gönderilen yazı ile de muhacirlerin veya Osmanlı Devleti'nin terk ettiği yerlerin halkından herhangi bir sebeple ülkeye gelenlerin silahaltına alınması da istenmiştir.[1544]

Muhacirlerin silahaltına alınması hakkında kanun layihası 17 Ocak 1916 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'na gelmiştir.[1545] Ordunun askere olan ihtiyacı savaş süresince artmaya devam etmiştir. Bu bakımdan hükümet, kanun layihasının gerekçesinde savaşın başlamasıyla Askeri Mükellefiyet Kanunu'nun ordunun ihtiyacı için lüzumlu insan kaynağı sağladığını, ancak savaşın ne zaman

---

[1542] "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatının 92. Maddesiyle Zeylleri ve Bunlara Müfessir Kararlar Mucibince İstisna' Edilen Me'murinden Devam-ı İstisnalarına Mahal Kalmayanların İstisnalarının Ref'i Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 10 Eylül 1331, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 350, s.736. Ayrıca bkz.: "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatının 92. Maddesiyle Zeylleri ve Bunlara Müfessir Kararlar Mucibince İstisna' Edilen Me'murinden Devam-ı İstisnalarına Mahal Kalmayanların İstisnalarının Ref'i Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, nu.: 2303; 92. maddenin Şura-yı Devlet'te yorumlanmasına dair bir örnek için bkz.: *BOA. BEO.* 4310/323247 1332.Ş.26 (Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nden 546 numara ve 16 Eylül 1914 tarihinde Trabzon Belediye Dairesi Muhasebe Başkâtibi İbrahim Ethem Efendi tarafından gönderilen, 92. Maddenin taşrayı da kapsayıp kapsamadığına dair bilgi edinme isteğine verilen cevap). *BOA. İ.DUİT.* 76/25 1333.Za.14 (Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından kaleme alınan ve Mükellefiyet- Askeriye Kanunu'nun 91. ve 92. maddesinde yer alan kanun ve buna eklerle askerlikten istisna edilmelerine gerek kalmayanların yer aldığı ve bu durumda olanların bedel-i nakdi verebilmesine dair 446 numaralı ve 22 Eylül 1915 tarihli evrak)

[1543] "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'ne Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 23 Mart 1331, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 199, s.546. "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'ne Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 25 Mart 1331, nu.: 2135; "Mükellefiyet-i Askeriye-Muhacirin Hakkında", *Tanin*, 8 Nisan 1915, nu.: 2263, s.3; *BOA. İ.DUİT.* 76/32 1334.R.25 (Şimdiye Kadar gelmiş ve bundan sonra gelecek olan muhacirinin seferberlik süresince Osmanlı Devleti'ne gelişinden 3 ay sonrasından itibaren askere alınmasına dair 2634 numaralı ve 29 Şubat 1915 tarihli evrak); *BOA. MV.* 239/48 1333.Ca.19 (41 numaralı ve 22 Mart 1915 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası. Ayrıca kanun suretinin yer almış bulunduğu Harbiye Nezareti rafından yazılan Mart 1915 tarihli evrak)

[1544] *BOA. BEO.* 4359/326901 1333.B.26 (Sadaret Dairesi tarafından 28 Mayıs 1331 tarihinde Dâhiliye ve Hariciye Nezaretlerine gönderilen evrak)

[1545] *MMZC,* İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:18, C:1, s.361.

sona ereceği belli olmadığından söz konusu ihtiyacın daha da artacağını vurgulamıştır.[1546]

Buradan yola çıkan hükümet, Askeri Mükellefiyet Kanunu'na ek yapılmasına dair bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Kanun layihasının 1. maddesi, Harbiye Nezareti'nin ihtiyacı doğrultusunda ve seferberlik zamanında bütün muhacirlerin silahaltına alınabilmesi hükmünü taşımaktadır. Kanun layihası hakkında ilk sözü Ali Galip Efendi (Karesi) almış layihanın, Askeri Mükellefiyet Kanunu ile çeliştiğini, orada muhacirler için 6 yıl muafiyet hakkı bulunduğunu dile getirmiştir. Hükümet adına söz alan Behiç Bey (Ordu Dairesi Reis Vekili) Ali Galip Efendi'nin sözlerine cevap vermiş ve kanunun sadece seferberliğe mahsus olduğunu belirtmiştir. Kendisinin isteği üzerine kanunun müstaceliyeti kabul edilmiştir.[1547]

Kanun tasarısının 2. maddesi, muhacirlerin ihtiyat ve müstahfız sınıfı yaşlarında bulunup bedel vererek askerlikten muaf tutulabileceği hükmünü taşımaktadır. Yapılan tartışmalarda ilk sözü Rüştü Bey (Denizli) almıştır. Rüştü Bey, kanun layihasına açıklık getirmeye çalışarak muhacirlerin *gayr-ı muallem* [eğitimsiz, talimsiz] olanlarından bedel alınacağını belirtmiştir. Ancak bu durumda olan muhacirlerin kendilerinin gayr-ı muallem olduklarını nasıl ispat edecekleri, ellerinde bir belge dahi bulunmadığı vurgulanmıştır. Behiç Bey gayr-ı muallem olup olmadıklarını sözlü olarak beyan etmelerine göre karar veremeyeceklerini, kaldırılan Redif Taburlarında görevli iki subayın onayının gerekli olduğunu açıklamıştır. Meclis'te yapılan tartışmalar esnasında Rüştü Bey (Denizli), Ali Galip Efendi (Karesi), Mustafa Nedim Bey (Kengırı) gibi mebuslar iki subayın onayının istenmesinin muhacirlerin işini zorlaştıracağından; kendi beyanları, hemşeri ya da göç edilen yerin ileri gelenlerinin şahitliğinin de geçerli olmasını istemişlerdir. Ancak Behiç Bey, suiistimale yol açacağından bunların yanlış olduğunu ifade etmiştir.[1548] Tartışmalarından ardından kanun layihası kabul edilmiş[1549] ve 29 Şubat 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1550]

[1546] "Esbab-ı Mucibe Layihası", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 98, Devre: 3, Toplantı Senesi: 1, s.1.
[1547] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:18, C:1, s.361.
[1548] *A.e.*, s.362-363.
[1549] *A.e.*, s.364. Kanun layihasının kabul edilmesine dair bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 18 Kanun-ı Sani 1916, nu.: 2548, s.3. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 18 Kanun-ı Sani 1916, nu.: 6799, s.2.
[1550] "Muhacirlerin Mükellefiyeti Hakkında 16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatine Müzeyyel Kanun", *Düstur*, 16 Şubat 1331, Tertip:2, Cilt: 8, Numara:135,

Muhacirlerin silahaltına alınmasına dair kanunlardan biri de *Muhacirinin Mükellefiyetine Mütedair 25 Rebiülahir 1334 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat*'tır. Geçici kanun ile memleketlerinde ailelerini bırakıp bekâr bir şekilde Osmanlı Devleti'ne gelenlerin hemen askerlik hizmetine alınması yasalaştırılmıştır. Kanun, 23 Kasım 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1551] Geçici kanun hükmünde yürürlüğe giren bu kanun, 1 Şubat 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'na gelmiştir. Maddelerinin okunmasının ardından kanunun ilk görüşmeleri tamamlanmıştır.[1552] Bahsi geçen kanun 19 Mart 1917 tarihinde yürürlüğe girecektir.[1553] Sonradan kanun layihasında tekrar değişiklik yapılmak üzere 1 Şubat 1917 tarihinde Meclis'te görüşmelerine başlanmıştır. Kanun ile ailelerini bırakıp Osmanlı Devleti'ne gelen muhacirlere süre verilmeksizin silahaltına alınması kabul edilmiştir.[1554] İkinci görüşmelerine 8 Şubat 1917 tarihinde başlanan kanun layihası, aynı tarihte Meclis'ten geçmiş[1555] ve 19 Mart 1917 tarihinde uygulamaya konulmuştur.[1556]

3.4. Yükseköğretimlilerin Askere Alınmasına Dair Yasal Düzenlemeler

Mükellefiyet-i Askeri Kanunu'nda gerçekleştirilen düzenlemeler arasında yükseköğrenim görenlerin silahaltına alınması da yer almaktadır. Buna yönelik 8 Aralık 1914 tarihinde meydana gelen bir değişiklikle, kanunun 147. maddesine ek yapılmıştır. Madde ile 1887-1893 arasında doğmuş olup, askerlik hizmetini bedel

---

s.297. Ayrıca bkz.: "Muhacirlerin Mükellefiyeti Hakkında 16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatine Müzeyyel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 20 Şubat 1331, nu.: 2457. Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun gerekli durumlarda Muhacirlerin silahaltına alınması hakkında bkz.: *BOA*. *DH.UMVM.* 124/46 1335.M.15 (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden gönderilen ve muhacirlerin askere alınmasına dair düzenlemenin yer aldığı 10389 numaralı ve 23 Ekim 1916 tarihli evrak)

[1551] "Muhacirinin Mükellefiyetine Mütedair 25 Rebiülahir 1334 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 11 Teşrin-i Sani 1332, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 811, s.1303. Ayrıca bkz.: "Muhacirinin Mükellefiyetine Mütedair 25 Rebiülahir 1334 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 11 Teşrin-i Sani 1332, nu.: 2685; *BOA*. *MV*. 243/23 1334.Ş.04 (Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun 139. Maddesinin tadil edilmesine dair 57 numaralı ve 4 Ağustos 1916 tarihli Meclis-i Vükela Mazbatası)

[1552] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:32, C:2, s.69.

[1553] "Muhacirinin Mükellefiyetine Mütedair 25 Rebiülahir 1334 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun", *Düstur*, 19 Mart 1333, Tertip:2, Cilt: 9, Numara: 190, s.291. Ayrıca bkz.: "Muhacirinin Mükellefiyetine Mütedair 25 Rebiülahir 1334 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 26 Mart 1333, nu.: 2834.

[1554] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:32, C:2, s.69.

[1555] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:35, C:2, s.127. Kanun layihasının Meclis-i Mebusan'da kabul edilmesine dair bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 9 Şubat 1917, nu.: 2932, s.3.

[1556] "Muhacirinin Mükellefiyetine Mütedair 25 Rebiülahir 1334 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun", *Düstur*, 19 Mart 1333, Tertip:2, Cilt: 9, Numara: 190, s.291. Ayrıca bkz.: "Muhacirinin Mükellefiyetine Mütedair 25 Rebiülahir 1334 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 26 Mart 1333, nu.: 2834.

veya bedenen yapmamış olanların Darülfünun, Medresetü'l-Kuzat, Maliye Mektebi gibi yüksekokullardan ve özel, yabancı ve başka ülkelerin yüksekokullarından mezun olanların muinli veya muinsiz olduğuna bakılmaksızın silahaltına alınması hükmü getirilmektedir. Buna mekteb-i sultani, resmi, özel ve yabancılara ait idadileri bitirmiş olanlar ve bu okulların son iki sınıfında bulunup öğrenim dolayısıyla okullarını tecil edenler de eklenmiştir. Ayrıca talebe-i ulumdan altıncı sene sınavını vermiş olanlarla, bu sınavı geçemeyenlerin sınavlarını tamamlamalarının ardından askere alınacakları ve bunların özel şartları belirlenmiştir. Yapılan değişiklikle birlikte, kalem veya şube idare mensuplarının kur'a ile asker seçilmelerine ilişkin usul Askeri Mükellefiyet Kanunu'nun 92. maddesindeki esaslar göz önünde bulundurularak değiştirilmiştir.[1557]

Savaş döneminde ordunun personel ihtiyacı giderilmeye çalışılmakla beraber doktor, eczacı ve diş hekimi gibi meslek sahiplerinin de istihdam edilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır.[1558] Sağlık personeli açığını kapatmak için Osmanlı tebasından olan Gayrimüslim vatandaşlara görev verilmiş, bu maksatla 1 Ağustos 1914 tarih ve 1097 kanunla sivil tabib, eczacı ve diş hekimlerinden yaşları 20-45 arasında olanların askere alınmalarına karar verilmiştir.[1559] Savaşın birinci yılında 8 Temmuz 1915 tarihinde *Gayr-ı Mükellef Sivil Etıbba, Eczacı ve Dişçileri Hakkında Kanun-ı Muvakkat* yürürlüğe konulmuştur. Geçici kanun ile doktor, eczacı ve diş hekimleri arasından 40 yaşından yukarı olup, askerlik mükellefiyeti bulunmayanlar ve sağlık

[1557] "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatin 147. Maddesine Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 25 Teşrin-i Sani 1330, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 30, s 128. Ayrıca bkz.: "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatin 147. Maddesine Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 25 Teşrin-i Sani 1330, nu.: 2021; Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun'nun 147. Maddesinin genelge yoluyla ilgili yerlere tebliğ edilmesine dair bkz.: *BOA. DH.İ.UM.* 36/1-15 1333.S.04 (Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen 1326 Evrak, 8576 numaralı ve 21 Ocak 1915 tarihli yazı); *BOA. DH.İ.UM.EK.* 5/56 1333.S.04 (Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen ve Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun 147. maddesindeki düzenlemeyi gösteren 96183 umumi, 860 umum numaralı ve 22 Aralık 1914 tarihli genelge); *BOA. DH.İ.UM.EK.* 90/59 1333.S.04 (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden gönderilen 147. maddede yapılan düzenlemenin yer aldığı 96823 umumi, 860 umum numaralı ve 11 Ocak 1915 tarihli evrak); *BOA. DH.MB.HPS.M.* 18/81 1333.02.13 (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden gönderilen 147. maddede yapılan düzenlemenin yer aldığı 96823 umumi, 860 umum numaralı ve 11 Ocak 1915 tarihli evrak)

[1558] "Kanun-ı Muvakkat", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 29/320, Devre: 3, Toplantı Senesi: 2, s.2.

[1559] Alev Keskin, Fatma İlhan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde Salgın Hastalıklar ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Şubat 2013, S.21, s.184.

durumları iyi olanların ikamet ettikleri yerlerde askeri sağlık hizmetleri ile görevlendirilmeleri hükmü getirilmiştir.[1560]

Ardından Meclis-i Mebusan'da 7 Kanun-ı Sani 1916 tarihli *Mükellef ve Gayr-ı Mükellef Sivil Etıbba ve Eczacı ve Dişçiler Hakkında Kanun Layihası*'nın görüşmelerine başlanmıştır.[1561] Askeri Encümen adına söz alan Ziya Bey (İzmit), hükümetin mükellef ve gayr-ı mükellef doktor ile diş hekimi ve eczacılarla ilgili kanun layihaları gönderdiğinden söz ederek Encümen'in bu layihaları birleştirip tek kanun haline getirdiğini belirtmiştir. Kendisi, geçmişte doktorların orduda çeşitli rütbelerde istihdam edildiğini, ancak subayların yararlanmış bulunduğu haklardan tam anlamıyla istifade edemediklerini ifade etmiştir. Hükümetin kanun ile ordudaki doktor ihtiyacının karşılanmasını amaçladığını beyan etmiş, ayrıca onları yüzbaşı rütbesiyle ve bütün hukuki haklara sahip olarak görevlendirmeyi istediğini de dile getirmiştir. Ziya Bey kanunun müstaceliyetini teklif etmiş ve bu teklif Meclis tarafından kabul edilmiştir.[1562]

Yedi maddeden meydana gelen kanun layihasının ilk maddesi ile bahsi geçen mesleklere sahip kişilerin en gençlerinden başlayarak ve ihtiyaç oranında askere alınması şartı konulmuştur. 2. madde ile de askerlik yaşının dışında bulunan doktor, eczacı ve diş hekiminin ihtiyaç halinde bulundukları yerlerde görevlendirilmeleri hedeflenmiştir. 3. madde ile orduya 1. ve 2. maddelerde ifade edilen şekilde alınacak doktorların kıdemsiz yüzbaşı, eczacı ve diş hekimlerinin ise mülazım-ı evvel rütbeleri ile alınması düzenlenmiştir. Ayrıca adı geçen görevlilerin orduya alındıkları rütbeler üzerinden tahsisat almaları ve askerlik hukukuna sahip olmaları hükmü konulmuştur. Layihanın 4. maddesinde ise askerlik yaşı gelen ve diş hekimliği ikinci sınıfında bulunanların Ordu Hizmet-i Sıhhiyesi ve Baytariyesi'nde görevli sıhhiye başçavuşu ile eşit maaş alması hususu yasalaştırılmak istenmiştir. 5. madde kanunun yürürlüğünü seferberlik ile sınırlandırırken; 6. madde ise barış zamanında manevralar ve askere alma işlemleri için görevlendirilecek doktorların seferberlikteki askeri hukuktan istifade edebilmelerinin önünü açmıştır. Kanunun diğer maddelerinin

[1560] "Gayr-ı Mükellef Sivil Etıbba, Eczacı ve Dişçileri Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 25 Haziran 1331, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 271, s.644. Ayrıca bkz.: "Gayr-ı Mükellef Sivil Etıbba, Eczacı ve Dişçileri Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 29 Haziran 1331, nu.: 2230.; "Sivil Etıbba Hakkında", *Tanin*, 13 Temmuz 1915, nu.. 2359, s.4.
[1561] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:19, C:1, s.384. Esbab-ı Mucibesi hakkında bkz.: "Kanun-ı Muvakkat", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 29/398, Devre: 3, Toplantı Senesi: 2, s.2.
[1562] *A.e.*, s.384.

görüşmeleri de tamamlandıktan sonra onaylanarak Meclis-i Ayan'a gönderilmiştir.[1563] Meclis-i Ayan, Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilen kanunun 5. maddesinde yer alan ve kanunun hâlihazırdaki seferberlikle sınırlı olması hükmüne dayanarak 6. maddenin yürürlükten kaldırılmasını talep etmiştir. Kanun layihası, Meclis-i Ayan'ın yeniden düzenlenme talebi doğrultusunda Askeri Encümeni'ne gönderilmiş[1564] ve ardından 8 Mart 1916 tarihinde Meclis-i Mebusan gündemine gelmiştir. Meclis-i Ayan'ın isteği, Askeri Encümen'in de onayı ile Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmiş[1565] ve Kanun 21 Mart 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1566]

Seferberlik döneminde ordunun ihtiyacını karşılamak amacıyla sivil memurların askerlikte istihdam edilmesine verilebilecek en güzel örneklerden biri de *Seferberlikte Orduya Alınan Mükellef Sivil Memurin-i Baytariye İle Muavin Mektebi Mezuniyeti Hakkında Kanun*'dur. Kanun, askerlik mükellefiyeti dâhilinde bulunan ve Baytar Mektebi'nden mezun olan baytar ve baytar yardımcılarının orduda görevlendirilmesine ilişkindir. Kanun layihası Meclis-i Mebusan'a 11 Mart 1915 tarihinde gelmiştir.[1567] Söz alanlardan kanunun aynı dönem içerinde Meclis'ten geçmesini isteyen Servet Bey (Trabzon) müstaceliyet teklifinde bulunmuş ve bu teklifi kabul edilmiştir.[1568] Kanun layihası, üzerinde gerçekleştirilen düzenlemeler sonucunda Meclis-i Mebusan'da onaylanarak[1569] ve 15 Şubat 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1570]

[1563] *A.e.*, s.386.
[1564] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:33, C:2, s.122.
[1565] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:41, C:2, s.372.
[1566] "Seferberlikte Orduya Alınacak Mükellef ve Gayr-ı Mükellef Sivil Memurin-i Sıhhiye Hakkında Kanun", *Düstur*, 8 Mart 1332, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 377, s.761. Ayrıca bkz.: "Seferberlikte Orduya Alınacak Mükellef ve Gayr-ı Mükellef Sivil Memurin-i Sıhhiye Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 13 Mart 1332, nu.: 1479. Kanunun 3. Maddesine 13 Mayıs 1918 tarihinde yürürlüğe konulan kararname ile ek yapılmıştır. "Seferberlikte Orduya Alınacak Mükellef ve Gayr-ı Mükellef Sivil Memurin-i Sıhhiye Hakkında 8 Mart 1332 Tarihli Kanununun 3. Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Kararname", *Düstur*, 13 Mayıs 1334, Tertip:2, Cilt: 10, Numara: 160, s.511.
[1567] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:43, C:2, s.447. Kanunun gerekçesi için bkz.: "Kanun-ı Muvakkat", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 125, Devre: 3, Toplantı Senesi: 1, s.1.
[1568] *A.e.*, s.447.
[1569] *A.e.*, s.448.
[1570] "Seferberlikte Orduya Alınan Mükellef Sivil Memurin-i Baytariye İle Muavin Mektebi Mezuniyeti Hakkında Kanun", *Düstur*, 2 Şubat 1332, Tertip:2, Cilt: 9, Numara: 100, s.158. Ayrıca bkz.: "Seferberlikte Orduya Alınan Mükellef Sivil Memurin-i Baytariye İle Muavin Mektebi Mezuniyeti Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 7 Şubat 1332, nu.: 2800.

3.5. Askere Alımda Yaş Haddine Dair Düzenlemeler

Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nda yapılan değişiklikler ve yasal düzenlemelerle savaş esnasında askerlik yaşı ihtiyaca bağlı olarak değiştirilmiştir. Kanunun 91. ve 92. maddeleri ve 92. maddesine yapılan ekte 1887 doğumlular ile 1886 ve daha önce doğanların askerlik mükellefiyetlerine eşit koşullar getirilmek istenmesi olmuştur. Kanun tasarısı 20 Şubat 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'na gelmiştir. Görüşmeler sırasında müstaceliyet kararı alınan kanunu Askeri Encümen adına Hüseyin Kadri Bey (Karesi) açıklamıştır.[1571] Hüseyin Kadri Bey, kanunun başına "Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 91. ve 92. maddeleri ve 92. maddesine zeyl olanlardan başka" cümlesi getirilerek yeni düzenlemenin bedel veya bedeni hizmet karşılığında askerliğini yapmayan yüksekokul mezunu ve kanunda belirtilmiş sınırlar içerisindeki öğrenciler için geçerli olacağını dile getirmiştir. Söz alanlar arasında bulunan Seyyit Bey (İzmir), usul açısından kanunu eleştirirken, Faris El-Huri Efendi (Şam) yaşı ne olursa olsun kanun çerçevesi içerisinde herkesin subay okullarına gönderilmesini eleştirmiş ve kanunun sadece seferberlikle sınırlandırılmasını talep etmiştir.[1572] Kanun hakkında konuşma yapanlardan bir diğer kişi Haralambidi Efendi (İstanbul) ise bedel-i nakdi verenlerin bu kanuna dâhil olup olmayacaklarının açığa kavuşturulmasını istemiştir. Hüseyin Kadri Bey, kanunda belirtilen kimselerin zihinlerinden yararlanılacağını ve onlardan bedel alınmayacağını söylerken amaçlarını şu şekilde dile getirmiştir:

"…Bu kanun 28 yaşında ve daha yukarı yaşlarda olan ve kabiliyeti haiz olanların da ihtiyat zabit olmasını temin maksadıyla yapılmıştır. Şu itibarla bu kanunun 1303 [1887] tevellüdünden evvelkilere de 1303 tevellütlülerden sonrakilerin haiz oldukları hukuk veya mükellefiyeti tamamen teşmil ediyor. 1303 tevellüdü ve onlardan daha genç olanlar hakkındaki muamele ve tatbikattan gayrı bir şeyi bunlara yaparsak doğru bir şey olmaz. Onlar ki, hizmet-i maksureye tabi bulunuyorlar, bedel veremiyorlar. Onlardan kabul edemediğimiz gibi bunlardan da kabul edemeyiz. Çünkü bunlar ihtiyacı mahsus üzerine ve dimağlarından istifade için davet edilmişlerdir…."[1573]

Ohannes Vartkes Efendi (Erzurum), kanuna farklı bir açıdan yaklaşarak eleştiri getirmiştir. Yüksek tahsil görmüş birinin ihtiyat subayı (yedek subay) olarak

[1571] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:30, C:1, s.418.
[1572] *A.e.*, s.419.
[1573] *A.e.*, s.419. Kanun layihasının esbab-ı mucibesi için ayrıca bkz.: "Layiha-i Kanuniye", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 48, Devre: 3, Toplantı Senesi: 1, s.1.

görev almasının sakıncaları olduğunu belirtmiştir. 42, 43 yaşında birinin askere yedek subay olarak alınmasıyla 2 ay eğitim göreceğini, ancak bunun savaş sırasında cephede yetersiz kalacağını ve sonuçlarının olumsuz olabileceğini ifade etmiştir. Ona göre yapılması gereken şey kanunda belirtilen kişilerden bedel-i nakdi almaktır.[1574] Bahsi geçen kanunda 1886 ve daha önceki doğumlulardan askerlik mükellefiyeti bulunan "…mekatibi aliyye ve sultaniye ve yedi senelik idadiye-i resmiye veya bu derecedeki hususî ve ecnebi mekatib mezunini ile mekatibi aliyye-i resmiyye ve hususiyye ve ecnebiyye müdavimininin ve Ahz-ı Asker Kanun-ı sabıkı mucibince, altıncı sene imtihanını vermiş olan talebe-i ulumun…" yedek subay ve ast subay yetiştiren kanun ve nizamata uygun olarak kısmen veya tamamen orduda istihdam edilmeleri istenmektedir. [1575]

Kanun, görüşmelerin ardından Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmiştir. Ancak kanun layihası Meclis-i Ayan'da yapılan düzenlemeler sonunda tekrar Meclis-i Mebusan'a havale edilmiştir. Kanun layihasında Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun 91. ve 92. maddede ifade edilen hükümleri kaldırılarak "…memuriyet hizmetlerinden dolayı silahaltına alınmaktan istisna edilenlerle, mezkûr seferberlik içtimaına mukabil olmak üzere bedel-i nakdi verenlere şamil olmamak…" ibaresi eklenmiştir. Böylece kanun layihasıyla yükseköğrenim görmüş ve mekteb-i sultaniyede eğitim almış olanların yedek subay olarak görevlendirilmeleri, devlet memuriyetinde çalışanlar ve bedel verenlerin ise bu kanun içerisine alınmamalarına karar verilmiştir.[1576] Kanun, 6 Mart 1915 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1577]

29 Nisan 1915 tarihinde Askeri Mükellefiyet Kanunu'nun 2., 3., 4. ve 5. maddelerinde geçici kanun ile değişiklikler yapılmıştır. 2. maddede gerçekleştirilen düzenleme ile askerlik yaşı yeniden belirlenmiştir. Madde üzerinde yapılan değişiklikle birlikte bir ferdin askerlik yükümlülüğünün 18 yaşını tamamlamasını takip eden Mart ayı başlangıcından, 45 yaşını tamamladığı seneyi takip eden ekim

---

[1574] *A.e.*, s.420.
[1575] *A.e.*, s.420.
[1576] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:33, C:1, s.468. Kanun layihasının kabul edilmesine dair bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 21 Şubat 1915, nu.: 2217, s.3.
[1577] "1302 Ve Daha Evvelki Tevellüdat Ashabından Bulunan Mükellefin Meyanında Mekatib Müdavimiyle Talebe-i Ulumun Celp ve İstihdamı Hakkında Kanun", *Düstur*, 21 Temmuz 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara: 396, s.421. Ayrıca bkz.: "1302 Ve Daha Evvelki Tevellüdat Ashabından Bulunan Mükellefin Meyanında Mekatib Müdavimiyle Talebe-i Ulumun Celp ve İstihdamı Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 26 Şubat 1330, nu.: 2108; "Mükellfiyet-i Askeriye", *Tanin*, 12 Mart 1915, nu.: 2236, s.3; "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 21 Şubat 1915, nu.: 6468, s.2; "Kavanin ve Nizamat", *Sabah*, 12 Mart 1915, nu.: 9155, s.3.

ayında son bulacağı hükmü getirilmiştir. Böylece askerlik çağı gelen her Osmanlı vatandaşının yaklaşık 27 yıl 8 ay silahaltında tutulacağı koşulu yürürlüğe konulmuştur. Değişiklik yapılan madde ayrıca 18 ve 19 yaşını tamamlayanlar ile 20 yaşı bitmesine rağmen askere alınmamış kişilerin de bir savaş halinde askere alınmaları hükmü bulunmaktadır.[1578]

Yukarıda 2. maddede gerçekleştirilen düzenlemelerden sonra geçici kanunda yeniden bir değişiklik yapılmış ve askerlik mükellefiyetindeki yaş sınırları düzenlenmiştir. Buna göre sicil-i nüfusta kayıtlı olanlar için doğum tarihi, olmayanlar için Sicil-i Nüfus Kanunu'na uygun olarak belirlenecek doğum tarihi esas olmak üzere her ferdin, 18 yaşını bitirdiği seneyi takip eden senenin Mart ayından başlayıp, 45 yaşını tamamladığı seneyi takip eden senenin ekim ayında son bulacak şekilde silahaltında bulundurulacağı ifade edilmiştir. Ayrıca bir savaş halinde 17, 18 ve 19 yaşlarını tamamlamış ve 20 yaşını bitirmekle birlikte silahaltına alınmamış olanların padişahın onayı ile askere alınabileceği de hüküm altına alınmıştır. Geçici kanun 7 Mayıs 1917 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1579]

Yürürlüğe konulan bir diğer geçici kanunla Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 3. maddesinde de değişiklik yapılmıştır. Adı geçen madde 20 yaşını tamamlamış askerlik yükümlülüğü olan kişiye uygulanacak işlemleri içermektedir. Maddede piyade, nakliye ve diğer kara birlikleri ile mızıka, jandarma ve bahriye sınıflarının askerlikte görevde ve ihtiyatta kalacakları süreler belirlenmiştir. Ayrıca 21 yaşına gelmeden askere alınanların silahaltında geçirecekleri süre Harbiye

---

[1578] "16 Cemaiyelahir 1332 Tarihli Askeri Mükellefiyet Kanun-ı Muvakkati'nin 2, 3, 4, 5. Maddelerini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 16 Nisan 1331, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 226, s.589. Ayrıca bkz.: "16 Cemaiyelahir 1332 Tarihli Askeri Mükellefiyet Kanun-ı Muvakkati'nin 2, 3, 4, 5. Maddelerini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 21 Nisan 1331, nu.: 2161; Osman Köksal, *a.g.e.*, s.76; "Kavanin ve Nizamat", *Tanin*, 5 Mayıs 1915, nu.: 2290, s.5; "Kavanin ve Nizamat", *İkdam*, 5 Mayıs 1915, nu.: 6541, s.2; "Kavanin ve Nizamat-16 Cemaziyyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'nin 2, 3, 4, 5. Maddelerini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Sabah*, 5 Mayıs 1915, nu.: 9209, s.4; *BOA*. *DH.İ.UM.* 13-1/12 1333.Za.23 (Dâhiliye Nezareti Muharebat-ı Umumiye Dairesi'nden 2., 3., 4, 5. Maddelerde yapılan düzenlemelerin Eskişehir, Niğde, İçil, Kütahya, Menteşe, Maraş, Karahisar-ı Sahib Mutasarrıflıklarına gönderildiğine dair 266 Evrak, 2253 kalem numaralı ve 24 Mayıs 1915 tarihli yazı)

[1579] "Mükellef-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'nin 14 Cemaziyelahir 1333 Tarihli 2. Madde-i Muaddelesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 7 Mayıs 1333, Tertip:2, Cilt: 9, Numara:279, s.666. Ayrıca bkz.: "Mükellef-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'nin 14 Cemaziyelahir 1333 Tarihli 2. Madde-i Muaddelesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 10 Mayıs 1333, nu.: 2879; "Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun 14 Cemaziyyelahir 1333 Tarihli 2. Madde-i Muaddelesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Tanin*, 11 Mayıs 1917, nu.: 3023, s.3; "Mükellefiyet- Askeriye Mebdei", *İkdam*, 11 Mayıs 1917, nu.: 7274, s.2; *BOA*. *MV*. 247/38 1335.B.14 (Meclis-i Vükela tarafından yazılan 39 numaralı ve 6 Mayıs 1917 tarihli belge)

Nezareti'nin uygun göreceği miktar kadar zorunlu askerlik hizmetinden düşürüleceği ifade edilmiştir.[1580] Düzenleme ile zorunlu askerlik; "muvazzaf ve müstahfız" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Muvazzaf askerlik hizmetinin yaş sınırı nakliye ve piyade sınıfları için 40; diğer kara birlikleri, jandarma, mızıka, sanayi sınıfları için 38; Bahriye sınıfı için ise 30 yaşını tamamladıkları seneyi takip eden senenin ekim ayına kadar devam edeceği hükmü konulmuştur. Müstahfaza (ihtiyat birlikleri) askerlik hizmetinin ise muvazzaf hizmetlerde belirlenen tarihlerden itibaren geçerli olmak üzere 45 yaşını takip eden senenin ekim ayına değin devam edeceği şeklinde düzenlenmiştir. Bahriye sınıfından müstahfız sınıfına geçenlerin ise piyade sınıfı için belirlenen yaş sınırlamasına tabi olacağı belirtilmiştir. Ayrıca sıcak bölgelerde askerlik hizmetini yerine getirenlerin kaldıkları süreler kadar zorunlu askerlik müddetinden indirim yapılacağı ifade edilmiştir.[1581]

Kanunun yeniden düzenlenen maddelerinden biri de 4. maddedir. Bu madde ile fiili askerlik hizmetinin tanımı yapılmış; fiili askerlik, muvazzaflıktan ihtiyat askerliğine kadar gelen dönem olarak tanımlanmıştır. Ayrıca askerlerin kıtalara teslim olmasıyla askerliğin başlayacağı ifade edilmiştir. 5. maddede ise 4. maddede ifade edilen tanımlamalar doğrultusunda askerlik süreleri açıklanmıştır. Fiili askerlik süresi piyade ve nakliye sınıfları için 2; diğer kara sınıfları, jandarma ve mızıkada yer alanlar için 3 yıl şeklinde belirlenmiştir. Bahriye sınıfı içinse 5 yıllık bir süre konulmuştur. Muvazzaf askerliğin dile getirilen sürelerden fazla olan kısmı ise ihtiyat sınıfı şeklinde düzenlenmiştir.[1582]

Askeri Mükellefiyet Kanunu'nda değişikliklerden biri de 140. maddede meydana getirilmiştir. Adı geçen madde ile ilk askerlik yoklamasından sonra yaş değiştirmenin askerlikle ilgili işlemlerde geçerli sayılmaması koşulu getirilmiştir. Ayrıca nüfusa kayıtlı yaşları ile görünürdeki yaşları birbirini tutmayan kişilerin

---

[1580] "Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu", *Düstur*, 29 Nisan 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara:296, s.662.
[1581] "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatinin 2, 3, 4, 5. Maddelerini Muaddil Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 16 Nisan 1331, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 226, s.590. Ayrıca bkz.: "16 Cemaziyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkatinin 2, 3, 4, 5. Maddelerini Muaddil Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 21 Nisan 1331, nu.: 2161. Osman Köksal, *a.g.e.*, s.77.
[1582] *A.e.*, s.590-591. Ayrıca bkz.: *BOA. İ.DUİT.* 76/15 1333.C.14 (Adı geçen maddelerin yürürlüğe girmesine dair kanunun suretinin yerdığı Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Umur-ı Divan-ı Hümayun tarafından yazılan 73 numaralı evrak ve Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından yazılan ve Harbiye Nezareti tarafından görüşülmesi istenilen kanunun uygulamaya konulmasına dair 113 numaralı ve 18 Nisan 1915 tarihli yazı); *BOA. MV.* 239/91 1333.C.13 (Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 2., 3., 4., 5. maddelerini tadilen kaleme alınan kanun layihasının içeriğinin uygun görüldüğüne dair 28 Nisan 1915 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası)

yaşlarını düzeltme işinin Ahz-ı Asker Meclislerince gerçekleştirebileceği ifade edilmiştir. Yapılan değişiklik ile birlikte bu düzeltme işlemi için savcılık makamına yapılacak başvuru yoluyla Ahz-ı Asker Meclisleri ile Ahz-ı Asker Başkanlığı yetkili kılınmıştır. Kanunun bahsi geçen maddesine yapılan ekleme ile askerlik muayenesini olmuş veya olmamış olan askerlerin 23 yaşın üstü ile altında bulunması durumuna göre askere alınma şartları tespit edilmiştir. Bu şekilde yaş değiştirerek askeri mükellefiyetin ertelemesi veya süresinin azaltılması teşebbüslerinin önlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle asker sayısındaki azalmanın da engellenmesi hedeflenmektedir.[1583] Bahsi geçen geçici kanun 21 Mayıs 1915 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1584]

140. madde 20 Haziran 1916 tarihli bir geçici kanunla tekrar değiştirilmiştir. Değişiklikle birlikte askerlik işlemlerinin başlamasının ardından gerçekleştirilecek yaş düzeltmenin "muamelat-ı askeriyece müesser" olmadığı ibaresi bahsedilmiştir. Ayrıca ilk askerlik muayenelerini tamamlamayanlar için de beyan edilmiş yaş ile görünürdeki yaşları birbirini tutmayanların yaşlarını düzeltmek için Ahz-ı Asker Meclisleri veya Ahz-ı Asker Başkanlığı tarafından savcıya başvurulup oluşturulacak mahkemenin vereceği karara göre askerlik işlemlerinin yapılmasına çalışılması hüküm altına alınmıştır.[1585] Kanunun gerekçesinde askerliğini ertelemek, kısaltmak

---

[1583] *BOA. İ.DUİT.* 76/16 1333.B.02 (Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından yazılan ve Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 140. maddesinin yer aldığı 93 numaralı kanun sureti; Şura-yı devlet tarafından yazılan 172 numaralı ve 12 Mayıs 1915 tarihli kanun layihası hakkındaki gerekçesini belirten yazı. Ayrıca Şura-yı Devlet tarafından yayınlanan esbab-ı mucibe layihası)

[1584] "16 Cemaziyyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'nin 140. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 4 Mayıs 1331, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 237, s.600. Ayrıca bkz.: "16 Cemaziyyelahir 1332 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati'nin 140. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 7 Mayıs 1331, nu.: 2177; *BOA. A.} DVN.MKL.* 60/23 02.B.1333 (Askeri Mükellefiyet Kanunu'nun 140. maddesinin düzenlenmesi hakkında 17 Mayıs 1915 tarihli evrak); *BOA. BEO.* 4357/326710 1333.B.10 (25 Mayıs 1915 tarihinde Daire-i Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne maddede gerçekleştirilen düzenlemeyi belirten yazı); Kanunun uygulanmasında meydana gelen sorunların ve tereddüdlerin giderilmesi amacıyla bkz.: *BOA. DH.İ.UM.* 13-1/6 1333.Ş.04 (Dâhilye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen 199 Evrak-ı Umumiye, 2717 Kalem Numaralı ve 6 Haziran 1915 tarihli evrak ile İstanbul Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 1265 umumi, 199 hususi numaralı ve 3 Haziran 1915 tarihli evrak); *BOA. MV.* 240/13 1333.B.03 (Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 140. maddesinde yapılan değişikliğe dair 93 numaralı ve 16 Mayıs 1331 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası)

[1585] "Mükellefiyet-i Askeri Kanun-ı Muvakkati'nin 2 Recep 1333 Tarihli 140. Madde-i Muaddelesinin 1 ve 2. Fıkralarını Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 7 Haziran 1332, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 700, s.1209. Ayrıca bkz.: "Mükellefiyet-i Askeri Kanun-ı Muvakkati'nin 2 Recep 1333 Tarihli 140. Madde-i Muaddelesinin 1 ve 2. Fıkralarını Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 10 Haziran 1332, nu.: 2567; Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 140. maddesinin 1. ve 2. fıkralarının düzenlenmesine dair kanun sureti için ayrıca bkz.: *BOA. DH.İ.UM.EK.* 16/55 1334.Ş.19 (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Müdüriyeti'nden yazılan 7139 umumi, 320 umum numaralı ve 2 Temmuz 1916 tarihli telgrafname-i umumi); *BOA. MV.* 243/48 1334.Ş.18 (Meclis-i Vükela tarafından yazılan

ve askerlikten muaf isteyenlerin yaş düzenlemesi yapmak yoluna başvurduğu dile getirilmiş; bu durumun savaş ortamında ordunun gücünü düşürebileceğinin altı çizilmiştir. Kanunun gerekçesi şu şekilde açıklanmıştır:

"…maksad ve gaye-i kanuni muayene-i ibtidaiye görecek bir sene vasıl olduktan sonra tahsis-i sin ettirmek suretiyle mükellefiyetlerini tehir veya tenkis veyahut büsbütün ihraz-ı istisnaiye yeltenmek isteyen eşhasın bu yoldaki emellerine bir hadd-i mümanaat çekerek kuvva-yı umumiyeyi halelden vikaye ve muhafazaya matuf bulunduğu veçhiyle…"[1586]

Yürürlüğe konulan kanunlardan biri de geçici kanun biçiminde yasalaştırılan 5 Nisan 1915 tarihli *Hizmet-i Askeriye Haricinde Bulunan Efraddan Silah İstimaline Kabiliyetli Olanların Suret-i Celb ve İstihdamı Hakkında Kanun-ı Muvakkat*'tır. Yasa, Askeri Mükellefiyet Kanunu'nun 2. maddesinde belirtilmiş olan yaş sınırlaması gereğince 19 ve 20 yaşında olup silahaltına alınmamış ve askerlik hizmetinin dışında bulunanlar içerisinde silah kullanmakta yetenekli olanların ihtiyaç duyulduğunda görevlendirilmesi hükmünü içermektedir. Bu görevler; ülke sınırlarının, sahil güvenliğinin ve asayişin korunması şeklinde sınırlandırılmıştır.[1587] Kanunda 14 Haziran 1915 tarihinde değişiklik yapılmıştır. Buna göre ihtiyaç duyulduğunda silahaltına alınacak askeri mükellefler içerisinde "…efrad-ı Müslimenin gayr-ı muallemleri ile Gayrimüslimlerin muallem ve gayr-ı muallemlerinden…" seferberliğe mahsus olmak, tehir edilmemek üzere 20 Osmanlı lirası bedel-i nakdi ve 2 lira vilayet hissesi alınmasına dair geçici kanun yürürlüğe konulmuştur.[1588] Kanun ile askerlik yapmaya müsait olanlar içerisinden daha önce

---

ve Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 140. maddesinin yeniden düzenlenmesine dair 68 numaralı ve 19 Haziran 1916 tarihli belge)

[1586] *BOA. İ.DUİT.* 76/42 1334.Ş.19 (Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından yayınlanan esbab-ı mucibe layihası. Ayrıca Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun 140. maddesinin 1. ve 2. fıkralarının tadilinin yer almış olduğu Bab-ı Daire-i Sadaret-i Uzma Amedi-i Divan-ı Hümayun tarafından yazılan 68 numaralı ve 20 Haziran 1916 tarihli evrak)

[1587] "Hizmet-i Askeriye Haricinde Bulunan Efraddan Silah İstimaline Kabiliyetli Olanların Suret-i Celb ve İstihdamı Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 23 Mart 1331, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 198, s. 545. Ayrıca bkz.: "Hizmet-i Askeriye Haricinde Bulunan Efraddan Silah İstimaline Kabiliyetli Olanların Suret-i Celb ve İstihdamı Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 25 Mart 1331, nu.: 2135; "Mükellefiyet-i Askeriye", *Tanin*, 8 Nisan 1915, nu.: 2263, s.3; *BOA. MV.* 239/47 1333.Ca.19 (Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 2. Maddesinde yapılmış olan düzenlemenin yer aldığı ve Harbiye Nezareti tarafından yazılan 40 numaralı ve 4 Nisan 1915 tarihli evrak)

[1588] "20 Cemaziyelvvel 1333 Tarihli Kanun-I Muvakkat Mucibince Lede'l-Hace Celp ve İstihdam Olunacak Mükellefiyet-İ Askeriye Haricindeki Efraddan Bedel-İ Nakdi Kabulü Hakkında Kanun-I Muvakkat", *Düstur*, 1 Haziran 1331, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 252, s. 618. Ayrıca bkz.: "20 Cemaziyelvvel 1333 Tarihli Kanun-I Muvakkat Mucibince Lede'l-Hace Celp ve İstihdam Olunacak Mükellefiyet-İ Askeriye Haricindeki Efraddan Bedel-İ Nakdi Kabulü Hakkında Kanun-ı Muvakkat" *Takvim-i Vekayi*, 3 Haziran 1331, nu.: 2214; *BOA. İ.MMS.* 197/13 1333.Ş.01 (Bab-ı Ali Daire-i

askere gidenlerin asayiş ve sahil güvenlik alanında istihdam edildikleri belirtilmiştir. Bu çerçevede askeri eğitim almayanların ise bedel-i nakdi tahsil edilerek askerlikten muaf tutulmaları amaçlanmıştır.[1589]

Çıkarılan bir diğer geçici kanun ise 3 Ağustos 1914 tarihinde yürürlüğe konulmuş olan *45 Yaşına Kadar Olanların Hidmet-i Askeriye İle Mükellefiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat*'tır. Adı geçen kanun ile birlikte İstanbul halkı, Gayrimüslimler ve 1299 yılından önceki doğumlulardan olup 45 yaşına kadar olanların askerlik yükümlülükleri düzenlenmiştir.[1590] Kanun Layihasının gerekçesinde Askeri Encümen, İstanbul halkı ve Gayrimüslimlerin aynı hukuk ve vatan görevi ile sorumlu oldukları belirtilmiştir.[1591] Böylece onların da askere alınmasının önü açılmıştır.

Yukarıda dile getirilen ve geçici kanun, 25 Kasım 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kurulu gündemine gelmiştir.[1592] Kanun layihasının görüşmeleri sırasında Hamit Bey (Halep), kanunun Askeri Mükellefiyet Kanunu'na bağlı olduğunu ve buna göre değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmiş; hâlihazırdaki Askeri Mükellefiyet Kanunu'nun da geçici kanun hükmünde olup Meclis'in onayına sunulmadığına işaret etmiştir. Önlerine gelen geçici kanunun Askeri Mükellefiyet Kanunu ile birlikte ele alınmasını talep etmiştir. Nesim Mazelyah Efendi (İzmir), Servet Bey (Trabzon) gibi mebuslar buna karşı çıkarken hükümeti temsilen konuşma yapan Hüseyin Kadri Bey (Karesi) ise Hamit Bey'in bahsetmiş olduğu kanun layihasını Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'na bağlamak mecburiyetinde olmadıklarını vurgulamıştır. Yapılan tartışmalardan sonra kanun layihası Meclis-i Mebusan'da kabul edilmiştir.[1593] İkinci görüşmelerine 2 Aralık 1915 tarihinde devam

---

Sadaret-i Uzma Amedi-i Divan-ı Hümayun'dan yazılan 121 numaralı ve 14 Haziran 1915 tarihli kanun sureti)

[1589] "Kanun-ı Muvakkat", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 181/304, Devre: 3, Toplantı Senesi: 1, s.4.

[1590] "45 Yaşına Kadar Olanların Hidmet-i Askeriye İle Mükellefiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 21 Temmuz 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara: 396, s.912-913. Ayrıca bkz.: "45 Yaşına Kadar Olanların Hidmet-i Askeriye İle Mükellefiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 22 Temmuz 1330, nu.: 1897.

[1591] "Askeri Encümen Mazbatası", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 106/104, Devre: 3, Toplantı Senesi: 1, s.1.

[1592] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:3, C:1, s.33.

[1593] *A.e.*, s.34.

edilen kanun layihası Meclis-i Mebusan'da onaylanarak,[1594] 27 Aralık 1915 tarihinde yürürlüğe girmiştir. [1595]

Savaş dolayısıyla geçici surette çıkarılan askere alma kanunları içerisinde 1895 doğumluların yasa ile belirlenmiş sürelerinden önce askere alınması yer bulunmaktaydı. Bu şekilde olası bir asker ihtiyacı halinde eldeki mevcudun hemen kullanılması ve sayısının artırılması hedeflenmekteydi.[1596] 1895 doğumluların askerlik müddetinden önce silahaltına alınmasına dair düzenlemeleri, 1896 ve 1897 doğumlularla ilgili işlemler izleyecektir.

Meclis-i Mebusan'da tartışılan kanunlar arasında *1312 Tevellütlü Efradın Muayene-i İbtidaiye Müddetinin Taksirine ve 1313 Tevellütlü Efradın Mebde-i Mükellefiyetlerinin Takdimine Dair Kanun Layihası* da yer almaktadır. Meclis-i Mebusan gündemine 17 Ocak 1916 tarihinde gelen kanun layihası[1597] ile hükümet, askerlik işlemlerinin savaş dolayısıyla 1332 senesinden 1331 senesine çekilmesini talep etmiştir. Yapılan görüşmelerin ardından kanun layihasının müstaceliyeti Meclis tarafından kabul edilmiştir.[1598] Adı geçen layiha 31 Ocak 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1599]

Meclis-i Mebusan'da görüşülen ve yasalaşan kanunlardan biri de askerlik mükellefiyetinin 50 yaşına kadar uzatılması hakkındaki kanun tasarısıdır. Hükümet kanun layihasının gerekçesinde; savaşın ne kadar süreceğinin belli olmaması, Osmanlı Devleti'nin insan kaynaklarından Mükellefiyeti Askeriye Kanunu çerçevesinde yeteri kadar yararlanamaması ve savaşın birçok cephede meydana

---

[1594] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:5, C:1, s.76.
[1595] "45 Yaşına Kadar Olanların Hizmet-i Askeriye İle Mükellefiyetleri Hakkında Kanun", *Düstur*, 14 Kanun-ı Evvel 1331, Tertip:2, Cilt: 8, Numara:135, s.250. Ayrıca bkz.: "45 Yaşına Kadar Olanların Hizmet-i Askeriye İle Mükellefiyetleri Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 28 Kanun-ı Evvel 1331, nu.: 2404.
[1596] *BOA*. *İ.DUİT*. 76/12 1333.R.17 (Daire-i Sadaret Amedi Divan-ı Hümayun'dan çıkan 2917 numaralı ve 4 Mart 1915 tarihli kanun sureti ve Meclis-i Mahsus tarafından yayınlanan 2917 numaralı ve 3 Mart 1915 tarihli evrak). Kanun layihasının esbab-ı Mucibe layihası için bkz.: "Kanun-ı Muvakkat", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 107/224, Devre: 3, Toplantı Senesi: 1, s.1.
[1597] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:18, C:1, s.360.
[1598] *A.e.*, s.361. Kanun layihasının Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmesi hakkında ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 18 Kanun-ı Sani 1916, nu.. 2548, s.3.
[1599] "1312 ve 1313 Tevellütlülerin Mebde-i Mükellefiyetleri İle Muayene-i İbtidaiye Müddetlerinin Taksiri Hakkında Kanun", *Düstur*, 18 Kanun-ı Sani 1331, Tertip: 2, Cilt: 8, Numara: 220, s. 442-443. Ayrıca bkz.: "1312 ve 1313 Tevellütlülerin Mebde-i Mükellefiyetleri İle Muayene-i İbtidaiye Müddetlerinin Taksiri Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 21 Kanun-ı Sani 1331, nu.: 2427; "Kavanin ve Nizamat", *Sabah*, 4 Şubat 1916, nu.: 6484, s.2.

gelmesi gibi nedenlerle askere ihtiyaç duyulduğunu kayda geçirmiş, diğer devletlerde de olduğu gibi askerlik süresinin 50 yaşına kadar uzatılmasını talep etmiştir.[1600]

Bu konudaki kanun layihası 7 Mart 1916 tarihinde Genel Kurul'a gelmiştir.[1601] Düzenlemenin ilk maddesinde her ferdin 50 yaşını takip eden senenin ekim ayında son bulmak üzere askerliğinin uzatıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca kanun layihasının son fıkrasında kanun hükümlerinin hâlihazırda askerliğini tamamlayanlar için de geçerli olacağı belirtilmiştir. Kanun layihası hakkında görüş bildirenler arasında bulunan Mehmet Nuri Efendi (Zor) son fıkranın layihadan kaldırılmasını talep etmiştir.[1602] Aynı şekilde Seyit Haşim Bey (Burdur) da son fıkranın kaldırılmasını kanunun yürürlüğe girdikten sonra geçerli olacağının kaydının eklenmesini istemiştir. Ziya Bey (İzmit) ise aksine fıkranın kanunda kalması görüşünü savunmuş; 46, 47 yaşında olanların kendilerini kapsam dışında görebileceklerine işaret etmiştir. Yapılan tartışmaların ardından kanunun 1. maddesi:

"Mükellifiyyet-i askeriyye, her ferdin, 50 yaşını ikmâl ettiği' seneyi takip eden senenin Teşrinievvelinde nihayet bulmak üzere temdit olunmuştur. İşbu kanunun ahkâmı, mükellef iyyet-i askeriyyesini ikmâl etmiş olanlar hakkında dahi caridir" şeklinde kabul edilmiştir.[1603] Ardından kabul edilen 2. madde ile askerlik mükellefiyetinin kanunla uzatılan kısmının "hizmet-i müstahfızadan" sayılacağı hükme bağlanmıştır.[1604]

Kanunun 3. maddesi ise askerlik yükümlülüğü olan muallem ve gayr-ı muallemlerin seferberlikle sınırlandırılmak ve 2 lira daha vilayet hissesi alınmak üzere 20 lira bedel-i nakdi vermesi karşılığına askerlikten muaf tutulacağını hükme bağlamaktadır. Adı geçen madde hakkında görüş bildiren Behiç Bey, muallemlerden de bedel alınmasının kanuna ilave edilmiş olduğunu ancak silahaltında bu durumda olanlardan istifade edilemese de geri hizmette kullanılabileceklerini dile getirmiş, kanun layihasının bu biçimde düzenlemesini talep etmiştir. Behiç Bey'in bu isteğine Hasan Rıza Paşa (Hudeyde), Mehmet Sadık Bey (Ertuğrul) aleyhe görüş bildirmiş askerlikte uzun seneler hizmet etmiş olanların fayda veremeyeceğini dile

[1600] "Mükellefiyet-i Askeriyenin 50 Yaşına Kadar Temdidi Hakkında Layiha-i Kanuniye-Hükümetin Esbab-ı Mucibe Layihası", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 151, Devre: 3, Toplantı Senesi: 2, s.1. Hükümetin Meclis-i Mebusan'a göndermiş olduğu yazı için bkz.: *BOA. BEO.* 4398/329782 1334.R.02 (Daire-i Sadaret Mühimme Kaleminden Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesi'ne 547 numara ve 28 Kanun-ı Sani 1331 tarihinde gönderilen evrak)
[1601] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:40, C:2, s.340.
[1602] *A.e.*, s.341.
[1603] *A.e.*, s.342.
[1604] *A.e.*, s.342.

getirmişlerdir. Yapılan tartışmaların ardından kanun layihasının 3. maddesi de encümence teklif edildiği şekliyle kabul edilmiştir.[1605] Meclis'te gerçekleşen görüşmeler esnasında Mehmet Nuri Bey (Zor), Mustafa Nedim Bey (Kengiri) gibi mebusların takriri üzerine kanunun seferlik müddetince yürürlükte kalması talep edilmiş, bu talep Genel Kurul tarafından kabul edilerek kanun belirtilmiş olan ek ile birlikte onaylanmıştır.[1606] Böylece kanun 20 Mart 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1607]

Savaş döneminde Meclis-i Mebusan gündemine gelen kanunlardan biri de 1898 doğumluların askere alınmak istenmesine dair düzenlemedir. Hükümet kanun layihasının gerekçesinde savaş dolayısıyla bazı olağanüstü tedbirler alınması gerektiğinden defterleri hazırlanan ve sayıları belirlenip diğer askerlik işlemleri gerçekleştirilen 1898 doğumluların askerlik hizmeti ile yükümlü tutulmasını talep etmiştir. Hükümetin kanun tasarısını değerlendiren Askeri Encümen ise kanun layihasının gerekçesinde, savaş şartlarını sebep göstererek orduda meydana gelecek boşlukları telafi etmek ve "bir tedbir-i ihtiyati olmak üzere" 1898 doğumluların askerlik işlemlerinin erkene alınmasını öngören kanun layihasını değerlendirdiklerini ifade etmiştir. Askeri Encümen kanunda muayene başlangıcının devamı hakkında bir açıklık görülmediğinden "bu ciheti tevzih için 1332 senesi Haziran nihayetine kadar taksirini tensib eylemiş ve kanunun heyet-i umumiyesini de vatanın müdafaası mevzubahis olmak itibariyle" uygun bulunduğunu beyan etmiştir. Kanun Layihası bu şekilde Meclis'e gönderilmiştir.[1608]

19 Şubat 1916 tarihinde Meclis gündemine gelen kanun layihası hükümetten kimsenin bulunmaması nedeniyle Servet Bey'in (Trabzon) isteği üzerine ertelenmiştir.[1609] Layihanın görüşmelerine 21 Şubat 1916 tarihinde devam edilmiştir.[1610] 1. madde ile 1898 doğumluların askerlik hizmeti ile mükellef tutulup,

---

[1605] *A.e.*, s.343.
[1606] *A.e.*, s.345-346.
[1607] "Mükellefiyet-i Askeriye'nin 50 Yaşına Kadar Temdidi ve Teferruatı Hakkında Kanun", *Düstur*, 7 Mart 1331, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 355, s.730. Ayrıca bkz.: "Mükellefiyet-i Askeriye", *Tanin*, 26 Mart 1916, nu.: 2616, s.3; *BOA. İ.DUİT.* 76/44 1334.Ca.15 (Mükellefiyet-i askeriyenin her ferdin 50. Yaşını tamamladığı sanayi takip eden senenin Teşrin-i Evvel sonunda bitmek üzere uzamasına dair Meclis-i Ayan tarafından yazılan 71 numaralı 13 Mart 1915 tarihli kanun sureti)
[1608] "Üç Yüz On Dört Tevellütlülerin Hizmet-i Askeriye İle Mükellefiyetleri Hakkında Layiha-i Kanuniye-Hükümetin Esbab-ı Mucibe Layihası", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 115, Devre: 3, Toplantı Senesi: 2, s.1.
[1609] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:31, C:2, s.90.
[1610] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:32, C:2, s.103.

"muayene-i ibtidaiyelerinin" 1332 Haziran sonuna kadar tamamlanması hüküm altına alınmak istenmektedir.

Kanun layihası hakkında söz alanlardan Abdullah Safi Efendi (Kerkük), muayenenin haziran sonuna bırakılmasının uygun olmadığını, yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebileceğini dile getirmiştir. Kanun maddesinde yer alan ve askerlik muayenesinin haziran sonunda tamamlanması ibaresi yerine haziran sonunda tamamlanmasını devam eden 1898 senesi doğumluların celp ve istihdam edilmesi kaydının eklenmesini talep etmiştir. Meclis-i Mebusan'da konuşma yapanlardan Mehmet Şefik Bey (Bayezıt), kanunla birlikte 1898 doğumlulardan askere çağırılacaklar arasında yüksek tahsil yapmış olanların yedek subay olarak mı alınacağını sorarken; Mehmet Sadık Bey (Ertuğrul), hasat zamanında askere alımın olmamasını, en azından ağustos ayından sonra yapılmasını talep etmiştir. Mehmet Nuri Bey (Zor) ise meseleye benzer bir yönden bakarak askere alınmak istenenlerin pek çoğunun yüksek tahsil yaptığını, onların okullarının ağustos ayının sonunda biteceğini bu nedenle askere çağrılmanın eylül sonunda başlaması gerektiğini dile getirmiştir. Harbiye Nezareti adına kanun layihasını savunan Behiç Bey (Harbiye Nezareti Ordu Dairesi Reis Vekili) geçici kanuna mükelleflerin zamanında gelmeleri hususunda bir sınır koymalarının şart olduğunu, aksi takdirde cezai işlem uygulanabileceğini ifade etmiştir. Bu sınırı da kanun ile haziran ayı şeklinde belirlediklerini vurgulamıştır. Haziran ayının sonunda askere alımların değil, askerlik işlemlerinin bitireceğini açıklamıştır. Ayrıca Harbiye Nezareti'nin ihtiyaç duyması halinde askere hemen alınabileceğini, bu sürenin hemen ya da temmuz ayı da olabileceğini sözlerine eklemiştir. Konuşmasına devam eden Behiç Bey, 1898 doğumluların ne zaman askere alınacakları bilinmediğinden, yüksek tahsillilerin askerliklerini yine kısa dönem olarak yapabileceklerinin altını çizmiştir.[1611] Görüşmeler sırasında Mehmet Sadık Bey (Ertuğrul) ve Abdülfettah Efendi'nin (Akka) vermiş olduğu takrirler ile maddede geçen haziran ayı kaydı yerine temmuz veya Ağustos aylarından biri şeklinde değiştirilmesi istenmiştir. Kanun layihası değişiklik yapılmak üzere Askeri Encümeni'ne havale edilmiştir.[1612]

Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'na Encümenden tekrar dönen layihada herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Encümen adına söz alan Ziya Bey (İzmit),

[1611] *A.e.*, s.104.
[1612] *A.e.*, s.105.

askerlik işlemlerine ağustos ayında başlamaları halinde mükellef açısından sorun olabileceğini; çünkü askerlik işlemleri biter bitmez asker alımlarının gerçekleşebileceğini ifade etmiştir. Oysaki haziran denilmesi halinde askerlik işleri tamamlanıp belki bir sene sonra silahaltına alınacağını sözlerine eklemiştir. İki maddeden meydana gelen kanun, Askeri Encümen'in isteği doğrultusunda Meclis'e geldiği haliyle kabul edilmiştir.[1613] Ancak adı geçen kanun layihası Meclis-i Ayan'dan 13 Mart 1916 tarihinde geri dönmüştür. Meclis-i Ayan, "muayene-i mezkure 1332 senesi Haziran nihayetinde ikmal edilecektir" ibresinde haziran ayı yerine "ağustos" ayını getirmiştir. Kanun layihası, Meclis-i Mebusan'da Ayan'dan dönen şekliyle kabul edilmiş[1614] ve 20 Mart 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1615]

Askere alma kanunları içerisinde 24 Ekim 1916 tarihli *Sin-i Mukayyedlerine Göre Vasıl-ı Mükellefiyet Olmadıkları Halde Hizmet-i Askeriyeye Elverişli Bulunanların Celbi Hakkında Kanun-ı Muvakkat* de bulunmaktadır. Adı geçen kanun, askerlik çağına gelmeyenler arasında olup, Ahz-ı Asker Başkanlığı'nın isteği ve doktorun vereceği rapor ile fertlerin silahaltına alma hakkının hükümete verilmesi şeklinde açıklanabilir. Seferberliğin sonuna kadar geçerli olacağı belirtilen kanun, asker olmaya elverişli ve eli silah tutabilecek kişilerin askere alınmasını yasal hale getirmektedir. Geçici kanun, 24 Kasım 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1616]

Kanun hakkında Askeri Encümen olumsuz raporunu Meclis-i Mebusan'a sunmuştur. Gerekçesinde, gerçekte askerliğe girmesi gerekenlerin bu sorumluluğu yerine getirmekten muaf tutulamayacağı vurgulanarak, meselenin çözümü için ayrı bir kanun yapmak yerine Nüfus Kanunu'nda değişiklik yapılmasına işaret ederek layihanın reddedilmesini istemiştir.[1617] Aynı şekilde Dâhiliye Nezareti de Nüfus Kanunu'nun 11. maddesinde ilgili değişikliğin yapılmasının altını çizerek kanunun

[1613] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:33, C:2, s.124.
[1614] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:44, C:2, s.486. Kanun layihasının kabul edilmesine dair ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye", *Tanin*, 14 Mart 1916, nu.: 2604, s.3.
[1615] "1314 Tevellütlülerin Mükellefiyet-i Askeriyesi Hakkında Kanun", *Düstur*, 7 Mart 1332, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 354, s.729. Ayrıca bkz.: "1314 Tevellütlülerin Mükellefiyet-i Askeriyesi Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 11 Mart 1332, nu.: 1477; " Kavanin ve Nizamat", *İkdam*, 13 Temmuz 1915, nu.: 6610, s.2; "Mükellefiyet-i Askeriye'nin Temdidi", *Tanin*, 26 Mart 1916, nu.: 2616, s.3.
[1616] "Sin-i Mukayyedlerine Göre Vasıl-ı Mükellefiyet Olmadıkları Halde Hizmet-i Askeriyeye Elverişli Bulunanların Celbi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 11 Teşrin-i Evvel 1332, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 811., s.1303. Ayrıca bkz.: "Sin-i Mukayyedlerine Göre Vasıl-ı Mükellefiyet Olmadıkları Halde Hizmet-i Askeriyeye Elverişli Bulunanların Celbi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 14 Teşrin-i Sani 1332, nu.: 2685.
[1617] "Sinn-i Mukayyedlerine Göre Vasıl-ı Mükellefiyet Olmadıkları Halde Hizmet-i Askeriyeye Elverişli Bulunanların Celbi Hakkında Layiha-i Kanuniye-Askeri Encümen Mazbatası", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 168/640, Devre: 3, Toplantı Senesi: 3, s.1.

reddedilmesini istemiştir.[1618] Bahsi geçen encümenler, eli silah tutan şeklinde bir yaş sınırlandırılması belirtmeksizin çıkarılan yasaya, birey açısından değil teknik açıdan yaklaşmışlardır. Nüfus Kanunu'nda yapılacak bir değişikle askerlik yaşında hükümetin serbestlik kazanabileceğini ifade etmişlerdir.

5 Şubat 1917 tarihinde, Meclise gelen geçici kanunun görüşmeleri sırasında büyük bir çoğunlukla yürürlükten kaldırılması istenmiştir. Kanun hakkında Askeri Encümen adına söz alan Mazbata Muharriri Hüseyin Kadri Bey (Karesi), bağlı bulunduğu encümenin kanunu reddettiğini dile getirmiştir. Ancak hükümetin kanun hakkında bazı tekliflerde bulunması ile Nüfus Kanunu'nda değişiklik yapılması için tekrar Encümene iadesini Meclisten istemiştir. Söz alanlar arasında bulunan Faik Bey (Edirne), Nüfus Kanunu ile bir ilgisinin olmadığını, birçok suiistimale sebebiyet veren böyle bir kanunun kaldırılmasını talep etmiştir. Ayrıca sayıları 300'ü bulan 15-16 yaşlarındaki çocuğun askere alındığını, devletin bu kadar askere ihtiyacı varsa herkesi askere almalarını ve kanun gereğince askere alınanların hemen terhis edilmesi dileğini sözlerine eklemiştir. Tekrar söz alan Hüseyin Kadri Bey, konuşmasına şu şekilde devam etmiştir:

"…Bir kimsenin halihazırı mükellefiyyeti askeriyye dâhilinde olduğunu gösterirken bunun sinni hakkında Ahz-ı Asker Devairinin bihakkın varit olacak itirazları üzerine ispatı müddea ve tashihi sin için Nüfus Kanunnamesinin 11'inci maddesi mucibince icrayı muamele edildiği takdirde pek uzun zaman geçeceğinden hali seferberide biz böyle uzun zaman geçmesine intizar edemeyiz. Onun için, müsait sinde gördüğümüzü alırız şeklinde idi. Binaenaleyh, esbabı mucibesi Nüfus Kanununda mevcut olan bir mahzura istinat ettirildiğinden dolayı biz, muhtacı tashih olan kanun odur, onu tashih ediniz, bu yolda bir teklif doğru değildir demiş ve bu nokta-i nazardan reddetmiştik. Hükümet, şimdi Nüfus Kanununa ait tadilat teklifim vardır; bu esası, bu teklif ile tahtı emniyete alacağım diyor ve Encümende müzakeresini talep ediyor…"[1619]

Kanunun reddi hakkına görüş bildirenler arasında Mehmet Nuri Efendi (Zor) de bulunmaktadır. Kendisi kanunun sakıncalarına değinerek sadece Askeri Encümen'in değil aynı zamanda Dâhiliye Encümeni'nin de reddettiğini beyan etmiştir. Reddini isteyenlerden Servet Bey (Trabzon) ise meseleye başka bir açıdan bakmıştır. Yürürlükte olan kanunun geçici olduğuna dikkati çekerek Meclis-i

[1618] "Dâhiliye Encümeni Mazbatası", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 168/640, Devre: 3, Toplantı Senesi: 3, s.2.
[1619] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:34, C:2, s.111.

Mebusan ve Meclis-i Ayan tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girebileceğinin altını çizmiş ve Meclis-i Mebusan tarafından reddedildiğinde kanunun şüpheli bir mahiyet kazanacağını dile getirmiştir. Ayrıca reddi halinde askere alınanların terhis edilip edilmeyeceğini sormuştur. Kanun, yapılan tartışmaların sonunda reddedilmiştir. Meclis Başkanı, askerlerin terhis edilip edilmeyeceği sorusuna ise verilecek bir "sual takriri" ile sorumlu bakanın cevap verebileceği beyan edilmiştir.[1620] Böylece Meclis-i Mebusan yayınlamış bulunduğu kararname geçici kanunun reddedildiğini ilan etmiştir.[1621]

3.6. Askerlikten Muafiyete İlişkin Yasal Düzenleme: "Muafiyet-i Askeriye Vergisi Kanunu"

Askerlik mükellefiyeti hakkında çıkarılan kanun ve yapılan düzenlemelerle birlikte askere olan ihtiyaç açıkça görülmüştür. Buna rağmen devlet iktisadi olarak yaşanılan zor durumdan kurtulmak amacıyla *Muafiyet-i Askeriye Vergisi*'ni uygulamaya koymayı amaçlamıştır. Verginin yasalaşma süreci 15 Ocak 1918 tarihinde başlamıştır.

Hükümet, kanun layihasının gerekçesinde; 3,5 senedir devam eden savaşın ülkede yaratmış olduğu koşullara değinerek, milyonlarca Osmanlı vatandaşının silahaltına alındığını, "muhtelif sebeplerden" ötürü bir kısmının ise askeri mükellefiyet kapsamında tutulmadığını dile getirilmiştir. Kanun ile birlikte yaşıtları vatan savunmasında iken askere gitmeyen, tarım, ticaret ve sanatla uğraşan sınıftan vergi alınacağını vurgulamıştır. Bunun nedenini ise adı geçen sınıfın yalnızca milletin hayatının devamı için değil aynı zamanda savaş için faydalı işler yapması ve kazanç elde etmesi şeklinde açıklamıştır.[1622] Askeri Encümen ve Muvazene-i Maliye Encümeni de beyan ettikleri gerekçelerinde silahaltında bulunmak yerine işiyle uğraşmak üzere bırakılmış olanların, bu müsaade karşılığında vergi ile yükümlü tutulmalarının uygun bulduğunu belirtmiştir.[1623] Benzer bir şekilde kanun layihasının

[1620] *A.e.*, s.112.
[1621] "Sinn-i Mukayyedlerine Göre Vasıl-ı Mükellefiyet Oldukları Halde Hizmet-i Askeriyeye Elverişli Bulunanların Celbine Dair 26 Zilhicce 1334 Tarihli Kanun-ı Muvakkatin Reddi Hakkında Meclis-i Mebusan Kararnamesi", *Düstur*, 23 Kanun-ı Sani 1332, Tertip:2, Cilt: 9, Numara: 85, s.142. Ayrıca bkz.: "Sinn-i Mukayyedlerine Göre Vasıl-ı Mükellefiyet Oldukları Halde Hizmet-i Askeriyeye Elverişli Bulunanların Celbine Dair 26 Zilhicce 1334 Tarihli Kanun-ı Muvakkatin Reddi Hakkında Meclis-i Mebusan Kararnamesi", *Takvim-i Vekayi*, 31 Kanun-ı Sani 1332, nu.: 2793.
[1622] "Mafuvviyet-i Askeriye Vergisi Kanunu Layihası-Hükümetin Esbab-i Mucibe Layihası", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 402, Devre: 3, Toplantı Senesi: 4, Meclis-i Mebusan Matbaası, s.1.
[1623] *A.e.*, s.2 ve 4-5.

kabul edildiğini ifade eden Kavanin-i Maliye Encümeni ise bunun gerekçesini şu şekilde açıklamıştır:

"Mükellefiyet-i Askeriye dâhilinde bulunan vatandaşlarımızdan bir kısm-ı mühimmi silahaltına alınarak dört seneye karib bir zamandan beri şu haile-i uzmada cephe-i harbte isar-ı hun-ı hamasetle vazife-i vataniyelerini ifa ederken hem esnan erbabından diğer bir kısmının esbab-ı kanuniye ve sail-i muhtelife ile seferberliğe adem-i iştirakle ailesi nezdinde muamele-i ticariye ve iktisadiyesinde bulunarak bir çok menafii-i zatiye mevcut bulunduğundan bu gibilerin nakden olsun harbe iştirakleri için Muafiyet-i Askeriye Vergisi namında bir vergiye tabi tutulmaları muvafik-ı nasfet ve muadelet görüldüğünden layiha-i kanuniyenin heyet-i umumiyesi bila münakaşa kabul edilmiştir."[1624]

Kanun layihası hakkında ilk sözü Hacı Şefik Bey (İstanbul) almıştır. Ona göre kanun bir muafiyet kanunu olup askerlikten affedilenlerden vergi alındığını görmediğini dile getirmiştir. Ayrıca verginin alınma biçimindeki adaletsizliğe dikkati çekerek, devlet memurunun vermediği bir verginin neden tüccar, çalışan gibi sınıflardan alındığını sormuştur. Bu anlamda Hacı Şefik Bey, layihanın reddedilmesini teklif etmiştir.[1625] Kanun hakkında söz alanlardan Veli Bey (Aydın) ise söz konusu verginin alınmasına karşı çıkmamakla birlikte herkesten ekonomik durumları ölçüsünde vergi alınmasını talep etmiştir.[1626] Eleştirilere cevap vermek üzere kürsüye hükümet adına Maliye Nezareti Müsteşarı Hasan Tahsin Bey gelmiştir. Kanunun çıkarılmasının sebebine değinen Tahsin Bey, ülke ekonomisine hizmet etmek ve halkın genelini ilgilendiren görevleri yapmak için verginin toplandığını vurgulamıştır.

Veli Bey'in verginin miktarına ilişkin yaptığı eleştiriye değinerek hükümetin kanunu geç çıkarmakla hata yaptığını belirtmiştir. Savaş şartlarından dolayı verginin ülkeyi hırpalayacak bir şekilde değil, aksine ülkenin iktisadiyatını ilgilendirdiğinden birtakım bilimsel esaslar doğrultusunda salınmasının daha doğru olacağını ifade etmiştir. Ayrıca Harp Kazançları Vergisi ile bir kıyaslama yaparak vergiyi "kan vergisine karşı mal vergisi" olarak yorumlamıştır.[1627]

[1624] *A.e.*, s.3. Hükümetin kanun teklifinin gerekçesi için ayrıca bkz.: "Yeni Kanunlar", *Sabah*, 14 Kanun-ı Sani 1918, nu.: 10118, s.1.
[1625] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:34, C:1, s.608-610.
[1626] *A.e.*, s.610.
[1627] *A.e.*, s.611.

Mecliste kanun layihasının geneli üzerinde yapılan tartışmaların ardından maddelerin görüşülmesine başlamıştır. 1. madde ile kanun çerçevesinde vergi alınacaklar sıralanmıştır. Söz alan Fuat Bey (Divaniye), kanunun seferberliğin sonuna kadar geçerli olamamasını, yapılacak bir ekleme ile ihtiyaç duyulduğunda tekrar yürürlüğe girecek şekilde kalmasını istemiştir. Sonrasında kürsüye Mazbata Muharriri Hamit Bey (Halep) gelerek madde üzerinde bazı değişiklikler yapılmasını önermiştir. Mebusların üzerinde durduğu hususların başında kanunun kapsamı gelmiştir. Bu durum askerliğe ilişkin yasaların mebuslar tarafından net bir şekilde anlaşılamadığını göstermektedir.

Madde hakkında görüş bildiren Rüştü Bey (Denizli), "mükellefiyet-i askeriye" kavramının geniş bir kavram olduğunu ve bunun daraltılması lazım geleceğini ifade etmiştir. Bu amaçla Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu ve Temdid-i Mükellefiyet Kanunu ile belirlenen sınırlar içerisindeki askerlik mükellefiyeti bulunanları tayin ettiklerini, Meclis uygun görürse bunların da maddeye eklenmesini istemiştir. Benzer bir biçimde Nesim Mazliyah Efendi (İzmir) de kanunun daha açık bir şekilde yapılmasını, önceden çıkarılan kanunlar gereğince 70 yaşında birinin de bu vergiyi vermesi gerekebileceğini söylemiştir.[1628] Kendisine cevap veren Hamit Bey (Halep), mükellefiyet-i askeriyenin 20 Mart 1916 tarihli kanunla 45'ten 50'ye çıkarıldığını, bu sınırlar dâhilinde olanlardan vergi alınacağını dile getirmiştir. Aynı şekilde görüşlerini bildiren Ordu Dairesi Muavini Behiç Bey de 18 yaşının Mart ayı başından başlayıp, 50 yaşını takip eden senenin ekim ayına kadar askerlik mükellefiyetinin bulunduğunu, bunun dışındakileri kanunun kapsamadığının altını çizmiştir. Kanunun ilk fıkrasında yer alan ve kanunun "…seferberliğin hitamıyla ordu-yı hümayunun hal-i hazara rucuu hakkındaki irade-i seniyyenin şeref taalluk ettiği sene…" yürürlükten kalkacağı ibaresinin değiştirilmesini, çünkü hiçbir kanunda bu şekilde bir ifade tarzı kullanılmadığını ve değiştirilmesini talep etmiştir.[1629]

Kanun layihası; Askeri Encümen, Muvazene-i Maliye Encümeni ve Kavanin-i Maliye Encümenleri tarafından ayrı ayrı hazırlanmıştır. Bütünlük açısından bir fark olmamakla birlikte yazım ve ifade şekli gibi bazı farklılıklar bulunmaktadır. Meydana gelen değişiklikler arasında Fazıl Arif Efendi'nin (Amasya), söylenişinin

[1628] *A.e.*, s.612.
[1629] *A.e.*, s.614.

daha kolay olması nedeniyle "Mafuvviyet-i Askeriye" yerine "Muafiyet-i Askeriye" denilmesini önerisinin kabul edilmesi de yer almıştır.[1630] Böylece benzer anlamları bulunan iki kelimeden "muaf" kelimesi kanunda kullanılmıştır. Meclis-i Mebusan'da gerçekleştirilen görüşmelerin ardından 1. madde aşağıdaki şekliyle kabul edilmiştir:

"Mükellefiyyeti Askeriyye Kararnamesi ile Temdidi Mükellefiyyet Kanununa tevfikan sinni mükellefiyyet dâhilinde olup da herhangi bir sebeple bilfiil silahaltına alınmayan her Osmanlı'dan iş bu kanunun neşri tarihinden 21 Temmuz 1330 tarihinde ilan edilen Umumî Seferberliğin hitamıyla Ordu-yu Hümayunun hali hazara rücuu hakkında iradei seniyyenin şeref taalluk ettiği senenin nihayetine kadar Muafiyyeti Askeriyye Vergisi namıyla her sene bir vergi istifa olunur. Eşhası mükellefe bunlardır: 1-Mükellefiyyeti Askeriyye Kararnamesinin 95. ve 19 Mart 1333 tarihli Reddi Bedel Kanunu'nun 3. maddesi mucibince bilfiil silahaltına alınmamış olanlar 2- Mükellefiyyeti askeriyyeden, henüz davet edilmeyerek mezunen hanelerinde bulunanlar, 3- Silahaltına alınmamış efraddan olup da maluliyet dolayısıyla müddeti muvakkate ve muayyene ile mezun bırakılanlar…"[1631]

Kanun layihasının 2. maddesi ile adı geçen vergiden muaf tutulanlar sıralanmıştır. Ahmet Hamdi Bey (Bursa), yasaların herkesi kapsaması gerektiğinden bahsetmiş, kanun layihasının bu maddesinin meşrutiyet ilkelerine aykırı bulunduğunu dile getirmiştir. Gerekçeli kararda, maddede açıklanan yüksek devlet memurlarının önemli görevlerde bulunduklarından vergi alınmadığını, ancak vatan hizmetiyle çalışmayan birçok kimsenin bulunduğunu sözlerine eklemiştir. Kadınların dahi vatan hizmetinde bulunduğu bir dönemde bu maddenin kaldırılmasını istemiştir.[1632] Kendisi gibi açıklamalarda bulunan birisi de Dikran Barsamyan Efendi'dir (Sivas). O da kimsenin bir diğerinden üstün tutulmadan vergi vermesini ve maddenin layihadan kaldırılmasını teklif etmiştir. Ancak teklifi kabul edilmemiştir.[1633]

İbrahim Efendi (Kütahya) ise kanundan istisna edilenler arasına çiftçilerin de konmasını talep etmiştir. Çoğunluğunun tarımla uğraştığı bir ülkede, çiftçilerin ülkenin şartlardan en fazla zarar gören kesim olduğunu dile getirmiştir. Tüccar, demirci, esnaf sınıfının bazen hiç hak etmediği halde ayrıcalıklardan yararlandığını, biraz da olsa bu hakkın çiftçiye verilmesi zorunluluğunu vurgulamıştır. Onların savaş

[1630] *A.e.*, s.615.
[1631] *A.e.*, s.617-618.
[1632] *A.e.*, s.618.
[1633] *A.e.*, s.621.

şartlarında geçinemediklerini anlatmıştır. Muafiyet konusunda konuşma yapan Hüseyin Kadri Bey (Karesi), İlyas Sami Efendi (Muş) ve Mehmet Şefik Bey (Bayezid) toprakları işgal edilip mülteci durumuna düşenlerden bu verginin alınmaması yönünde görüş bildirmişlerdir. Mehmet Sait Efendi (Mamuretülaziz) ise ulema sınıfının zor şartlar altında yaşadığını beyan ederek,, vergiden bahsi geçen kesimin ve hatta çiftçilerin bazılarının da muaf tutulmasını istemiştir. Maliye Nezareti Müsteşarı Hasan Tahsin Bey ise ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaları, iaşe sıkıntısının çözülmesi için memleketlerinde bırakılması gibi sebeplerden ötürü çiftçilerin vergiden muaf tutulamayacağını belirtmiş, hatta çiftçilerden bir kısmının tarım ürünlerine olan ihtiyaç nedeniyle ürünlerini fazla fiyata satarak zenginleştiğini de sözlerine eklemiştir. Toprakları işgal edilen ve mülteci durumuna düşenlere de değinen Hasan Tahsin Bey devletin yardıma muhtaç olanlara zaten yardım ettiğini, bu nedenle onların bir istisna olamayacağını anlatmıştır.[1634] Meclis-i Mebusan'da yapılan görüşmeler neticesinde Kütahya Mebusu İbrahim Efendi'nin çiftçilerin vergiden muaf tutulması yönündeki isteği kabul görmezken; işgalden kaçan mültecilerin ve ulema sınıfının isteği doğrultusunda imam, hatip ve müezzinler vergiden muaf kılınmıştır. Bu şekli ile 2. madde kabul edilmiştir.[1635]

Kanunun 3. maddesinde yaş sınırlaması veya savaşta maluliyeti bulunmayıp emekli ve istifa etmiş olup ticaret ve sanatla uğraşan "zabitan, ümera ve erkan"ın Muafiyet-i Askeriye Vergisi vermeleri hükmü yer almaktadır. Gerçekleştirilen tartışmaların ardından encümenler, adı geçen maddeyi:

"Tahdid-i sin veya harpte maluliyet suretlerinden biri ile olmayarak mütekait veya müstafi olup ticaret ve sanatla iştigal eden ve Mükellefiyet-i Askeriye Kararnamesi ile muayyen sin-i mükellefiyet dâhilinde bulunan Muafiyet-i Askeriye Vergisi ile mükelleftir" şeklinde düzenlemişlerdir.[1636]

Kanunun 4. maddesi 7 Mart 1332 tarihli Temdid-i Mükellefiyet Kanunu gereğince bedel-i nakdi verenlerin mükellefiyetinin muafiyet-i askeriye vergilerinden vermiş oldukları bedel miktarı kadar düşürülmesine dairdir. Madde bu şekliyle kabul edilmiştir. Kanun layihasının 5. maddesi ise ordunun ihtiyacı olan erzak ve eşya

[1634] *A.e.*, s.620.
[1635] *A.e.*, s.623.
[1636] *A.e.*, s.625.

temin edenlerin bir muayene senesi için askerlik mükellefiyeti tecil olanların 1333 senesi Mükellefiyet- Askeri Vergisinden istisna edilmiş olduklarını ihtiva etmekle birlikte Meclis-i Mebusan'da kabul edilmiştir.[1637] Verginin miktarının belirlendiği 6. madde ise yapılan tartışmaların ardından Meclis'te çoğunluk oluşmadığı için oylamaya sunulamadan başka bir oturuma ertelenmiştir.[1638]

Maddenin görüşmelerine 17 Ocak 1918 tarihinde devam edilmiştir.[1639] Tartışmalarda söz alan Rüştü Bey (Denizli), verginin alınma sebebini, herkesin muafiyetten faydalanması ölçüsünde vergiye tâbi tutulması şeklinde açıklamıştır. Ülkede yaşayanların bir kısmının savaşırken, diğer kısmının "menafi-i vataniye" düşünülerek istirahat ettiklerini, rahat şekilde hayatlarına devam edenlerden hiç değilse vergi almak istediklerini sözlerine eklemiştir.[1640] Madde hakkında düşünlerini açıklayanlardan Artin Boşgezenyan Efendi (Halep) ise verginin adaletsizliğine vurgu yaparak maddenin kaldırılmasını talep etmiştir. Aynı şekilde Hacı Şefik Bey (İstanbul) da vergi adaletsizliğine işaret ederek ya eşit şekilde alınmasını ya da yürürlükten kaldırılmasını istemiştir.[1641] Konuşma yapanlar arasında yer alan Muhittin Bey (Çorum), vergi alınması konusunda eşit davranılamayacağını, çünkü herkesten verebileceği ölçüde vergi toplanması gerektiğini belirtmiştir. Verginin aslen vatana hizmet etmekle birlikte kendilerine de çıkar sağlayan bir kısım çiftçi, tüccar gibi kesimlerden alınacağını dile getirmiştir.[1642] Kanunun ilgili maddesiyle birlikte diğer maddelerinin de Meclis-i Mebusan'da görüşülmesiyle ilk görüşmeler tamamlanmıştır.[1643]

Kanunun ikinci görüşmeleri ise 26 Ocak 1918 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasına söz alan Emanuel Emanuelidi Efendi (Aydın), kanun layihasının eşit ve adil bir şekilde toplanan bir kanun olmadığını beyan etmiştir. Kanunun görüşmeleri sırasında her ne kadar aleyhte görüş bildiren olsa da lehte konuşma

---

[1637] *A.e.*, s.625.
[1638] *A.e.*, s.628. Kanun layihasının kabul edilmesiyle ilgili bkz.: " Muafiyet-i Askeriye Vergisi", *Tanin*, 16 Kanun-ı Sani 1918, nu.: 3268, s.3; "Muafiyet- Askeriye Vergisi Kanunun Müzakeresi", *İkdam*, 16 Kanun-ı Sani 1918, nu.: 7519, s.2; "Muafiyet-i Askeriye Vergisi", *Sabah*, 16 Kanun-ı Sani 1918, nu.: 10120, s.2.
[1639] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:35, C:2, s.4.
[1640] *A.e.*, s.5.
[1641] *A.e.*, s.7-8.
[1642] *A.e.*, s.8.
[1643] *A.e.*, s.12-13. Konu hakkında ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 18 Kanun-ı Sani 1918, nu.: 3270, s.2; "Muafiyet-i Askeriye Vergisi", *İkdam*, 18 Kanun-ı Sani 1918, nu.: 7521, s.2; "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 18 Kanun-ı Sani 1918, nu.: 10122, s.2.

yapan mebuslar da bulunmaktadır. Kanunun herkesten eşit alınmadığı, bazı sınıfların kayırıldığı üzerinde durulmuştur. Ancak her şeye rağmen hükümetin teklif ettiği kanun Meclis-i Mebusan'a bulunan 133 mebusun 122'si lehte 5'i aleyhte, 16'sı çekimser oy vermesiyle onaylanarak Meclis-i Ayan'a havale edilmiştir.[1644] Muafiyet-i Askeriye Vergisi Kanunu 9 Mart 1918 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1645]

3.7. Bedelli Askerlik Hakkında Düzenleme: "Bedel-i Nakdi Kanunu"

Zorunlu askerlikle birlikte askerlikten muaf olmak da sitemin içerisinde yer almaktaydı. Muafiyet kazandıran usullerden biri "bedel-i nakdi" verilmesiydi. Meclis'in açılmasından sonra çıkarılan *1303 Tevellüdünden 1308 Tevellüdüne Kadar Olan Erbab-ı Esnandan İstisnai Bedel-i Nakdi Kabulü Müteferruatı Hakkında Kanun* isimli düzenleme ile 1887 (1303) ile 1892 (1308) arasında doğmuş olanların askerlikten muaf tutulmasına karar verilmiştir. Bedel-i nakdinin yasada belirtilen hususlar içerisinde alınması hükümet tarafından talep olunmuştur. Hüseyin Kadri Bey (Karesi), dile getirilen yıllar arasında askere çağrılıp gelmeyenlerin firari kaldıklarını, ayrıca bulundukları yerlerde asayişi bozan haller içinde olduklarını ifade etmiştir. Bunun dışında pişmanlığını beyan ederek askere gidecek olanları da hükümetin affetmek suretiyle bedel-i nakdi vermekle yükümlü kıldığını, bedel-i nakdi vermeyenlerin ise askerlik hizmetine alınacağını anlatmıştır. Ayrıca 11 Mart 1913 tarihinden başlayıp sekiz ay müddetle askerlik davetine icabet etmeyenlerin kanundan yararlanacağı dile getirilmiş ve bir defaya mahsus olduğunu belirtmiştir.[1646] 6 maddeden oluşan kanun layihası, 27 Mayıs 1914 tarihinde kabul edilmiş[1647] ve aynı tarihte yürürlüğe girmiştir.[1648]

[1644] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:40, C:2, s.91 ve 101-104. Kanun layihasının ilk görüşülmesinden sonra Muzavene-i Maliye Encümeni'nin gerçekleştirmek istediği değişiklikler için bkz.: "Muafiyet-i Askeriye Vergisi Hakkında Layiha-i Kanuniye-Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 420, Devre: 3, Toplantı Senesi: 4, Meclis-i Mebusan Matbaası, s.1; "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 27 Kanun-ı Sani 1918, nu.: 2279, s.3; "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 27 Kanun-ı Sani 1918, nu.: 7530, s.2: "Meclis-i Mebusan'da", *Sabah*, 27 Kanun-ı Sani 1918, nu.: 10131, s.2.

[1645] "Muafiyet-i Askeriye Vergisi Hakkında Kanun", *Düstur*, 9 Mart 1334, Tertip:2, Cilt: 10, Numara: 83, s.143. Ayrıca bkz.: "Muafiyet-i Askeriye Vergisi Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 15 Mart 1334, nu.: 3180; *BOA. İ.DUİT.* 76/61 1336.Ca.25 (Muafiyet-i Askeriye Vergisi Kanunu'nun yer aldığı Meclis-i Ayan tarafıdan yazılan 372 numaralı ve 9 Mart 1918 tarihli kanun sureti. Ayrıca Meclis-i Ayan'ın Muafiyet-i askeriye Vergisi'nin onayladığına dair kararnamenin yer aldığı 28 Şubat 1918 tarihli evrak)

[1646] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Oturum Senesi, D:3, İ:5, C:1, s.46.

[1647] *A.e.*, s.47. Kanun layihasının kabul edilmesine dair bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 28 Mayıs 1914, nu.: 1950, s.2; "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 28 Mayıs 1914, nu.: 6202, s.3.

[1648] "1303 Tevellüdünden 1308 Tevellüdüne Kadar Olan Erbab-ı Esnandan İstisnai Bedel-i Nakdi Kabulü Müteferruatı Hakkında Kanun", *Düstur*, 27 Mayıs 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara: 330, s.768.

3 Ağustos 1914 tarihinde Gayrimüslim ihtiyat askerilerinden isteyenlerin bedel-i nakdi şeklinde ve harp vergisi ve vilayet hissesi ayrıca alınmak üzere 30 altın karşılığında askerlikten muaf tutulmalarına dair kanun geçici kanun çıkarılmıştır.[1649] Kanun layihasının çıkmasında Askeri Encümen Gayrimüslimlerin büyük kısmının talim görmemiş olmalarını gerekçe göstermiştir.[1650]

Bu geçici kanunu, Gayrimüslim müstahfız askerlerinin de tıpkı ihtiyat askerleri ile ilgili geçici kanunda olduğu gibi aynı miktardaki bedel-i nakdi karşılığında askerlikten muaf tutulması izleyecektir.[1651] Bu amaçla 5 Ağustos 1914 tarihinde Erkan-ı Harbiye'den yayınlanan yazı ile 1869-1882 arasında doğan Müslim ve Gayrimüslimlerin askerlik şubelerine başvurması istenmiştir.[1652] Geçici kanun statüsünde çıkarılmış iki kanun da 23 Aralık 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'na gelmiştir.[1653] Gerçekleştirilen müzakerelerden sonra aynı tarihte kabul edilerek 7 Şubat 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1654]

Bedel-i nakdi ile askerlik hizmetinden muafiyet sağlanan bir başka geçici kanun ise 8 Ağustos 1914 tarihli *Müslim Efrad-i İhtiyat ve Müstahfazasının Gayr-ı Muallem Kısmından Bedel-i Nakdi Kabulü Hakkında Kanun-ı Muvakkat*'tır. Geçici kanunun gerekçesinde Askeri Encümen, Meşrutiyet'in ilanından itibaren askeri

---

Ayrıca bkz.: "1303 Tevellüdünden 1308 Tevellüdüne Kadar Olan Erbab-ı Esnandan İstisnai Bedel-i Nakdi Kabulü Müteferruatı Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 1 Haziran 1330, nu.: 1847.

[1649] *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu.: 130, İstanbul 2013, s.27-28. Ayrıca bkz.: "Taht-ı Silaha Celb Olunan Milel-i Gayrimüslime Efrad-ı İhtiyatiyesinden Bedel-i Nakdi Kabulü Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 21 Temmuz 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara: 397, s.913. Ayrıca bkz.: "Taht-ı Silaha Celb Olunan Milel-i Gayrimüslime Efrad-ı İhtiyatiyesinden Bedel-i Nakdi Kabulü Hakkında Kanun-ı Muvakkat**",** *Takvim-i Vekayi*, 22 Temmuz 1330, nu.: 1897; "Bedel-i Nakdi Hakkına Kanun-ı Muvakkat", *İkdam*, 4 Ağustos 1914, nu.: 6269, s.1.

[1650] "Kanun-ı Muvakkat", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 181/106, Devre: 3, Toplantı Senesi: 1, s.1.

[1651] "Taht-ı Silaha Celb Olunan Milel-i Gayrimüslime Efrad-ı Müstahfazasından Bedel-i Nakdi Kabulü Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 24 Temmuz 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara: 410, s.926. Ayrıca bkz.: "Taht-ı Silaha Celb Olunan Milel-i Gayrimüslime Efrad-ı Müstahfazasından Bedel-i Nakdi Kabulü Hakkında Kanun-ı Muvakkat**",** *Takvim-i Vekayi*, 25 Temmuz 1330, nu.: 1900. Kanunun gerekçesi için bkz.: "Kanun-ı Muvakkat", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 181/21, Devre: 3, Toplantı Senesi: 1, s.1.

[1652] *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu.: 130, İstanbul 2013, s.28-29.

[1653] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:11, C:1, s.224.

[1654] "Taht-ı Silaha Celb Olunan Milel-i Gayrimüslime Efrad-ı İhtiyatiyesinden Bedel-i Nakdi Kabulü Hakkında Kanun", *Düstur*, 25 Kanun-ı Sani 1331, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 242, s.375. Ayrıca bkz.: "Taht-ı Silaha Celb Olunan Milel-i Gayrimüslime Efrad-ı İhtiyatiyesinden Bedel-i Nakdi Kabulü Hakkında Kanun**",** *Takvim-i Vekayi*, 5 Şubat 1331, nu.: 2442. Ayrıca bkz.: "Taht-ı Silaha Celb Olunan Milel-i Gayrimüslime Efrad-ı Müstahfazasından da Bedel-i Nakdi Kabulü Hakkında Kanun", *Düstur*, 25 Kanun-ı Sani 1331, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 243, s.386. Ayrıca bkz.: "Taht-ı Silaha Celb Olunan Milel-i Gayrimüslime Efrad-ı Müstahfazasından Bedel-i Nakdi Kabulü Hakkında Kanun**",** *Takvim-i Vekayi*, 5 Şubat 1331, nu.: 2442.

birliklerde yoğunlukla talimsiz askerlerin bulunduğunun altını çizerek bu durumun sakıncalı olmasına işaret etmiş, ayrıca ülkenin ekonomik koşullarına katkı sağlamak amacıyla kanunun çıkmasını uygun gördüklerini sözlerine eklemiştir.[1655]

Bu kanun ile yüksek tahsil görenlerin askerlik hizmetini düzenleyen Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 42. ve 147. maddeleri uyarınca, birer sene askere alınanlar hariç olmak üzere ihtiyat ve müstahfaza sınıflarının talim görmemiş kısmından 43 liralık bedel-i nakdi alınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca kanunun 2. maddesinde "gayr-ı muallem" kavramı; daha önce hiç silahaltına alınmamış ve askerlik hizmetinde 3 aydan az süre bulunmuş olanlar şeklinde tanımlanmıştır. Kanunun geçerlilik süresi Osmanlı Devleti topraklarında bulunanlar için 1 hafta, yabancı ülkelerde veya Osmanlı'ya bağlı ayrıcalıklı eyaletlerde bulunanlar için 2 hafta olarak belirlenmiştir.[1656] Bedel-i nakdi ile birlikte vilayet hissesi alınıp alınmayacağı sorunu, kanunun ilanını izleyen süreçte ortaya çıkmıştır. Meseleyi çözebilmek için Maliye Nezareti ile yapılan yazışmalardan netice çıkmayınca Dâhiliye Nezareti kanunu Şura-yı Devlet'e yorumlatmıştır. Sonuçta Müslim ve Gayrimüslim bedel-i nakdi veren herkesten 3 lira vilayet hissesinin ayrılması karara bağlanmıştır.[1657]

Bahsi geçen geçici kanunların süresi 13 Ağustos 1914[1658] ve 21 Ağustos 1914[1659] tarihlerinde yasalaşan geçici kanunlarla 1 hafta müddetle uzatılmıştır.[1660]

[1655] "Kanun-ı Muvakkat", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 181/108, Devre: 3, Toplantı Senesi: 1, s.2.

[1656] "Müslim Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazasının Gayr-ı Muallem Kısmından da Bedel-i Nakdi Kabulü Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 26 Temmuz 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara: 414, s.931. Ayrıca bkz.: "Müslim Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazasının Gayr-ı Muallem Kısmından da Bedel-i Nakdi Kabulü Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 27 Temmuz 1330, nu.: 1902; "Mükellefiyet-i Askeriye-Bedel-i Nakdi", *Tanin*, 8 Ağustos 1914, nu.: 2021, s.1; "Bedel-i Nakdiye Tabi Olanlar", *İkdam*, 8 Ağustos 1914, nu.: 6273, s.3.

[1657] *BOA. BEO.* 4342/325624 1333.R.23 (Daire-i Sadaret İdare-i Umumiye Kalemi'nden Dâhiliye ve Maliye Nezareti'ne gönderilen 1051 Evrak Numarası ve 10 Mart 1915 tarihli yazı)

[1658] "Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazadan Bedel-i Nakdi Kabulü İçin Muayyen Mahallerin Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 31 Temmuz 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara: 440, s.968. Ayrıca bkz.: "Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazadan Bedel-i Nakdi Kabulü İçin Muayyen Mahallerin Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 3 Ağustos 1330, nu.: 1909.

[1659] "Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazadan Bedel-i Nakdi Kabulü İçin Muayyen Mahallerin Tekrar Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 8 Ağustos 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara: 468, s.1013. Ayrıca bkz.: "Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazadan Bedel-i Nakdi Kabulü İçin Muayyen Mahallerin Tekrar Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 9 Ağustos 1330, nu.: 1915.

[1660] Esbab-ı mucibe layihasında geçici kanunla bedel-i nakdi veremeyenlerin mağduriyetini ortadan kaldırmanın amaçlandığı belirtilmiştir. 13 Ağustos 1330 tarihli gerekçe için bkz.: "Kanun-ı Muvakkat", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 181/23, Devre: 3, Toplantı Senesi: 1, s.2; 21 Ağustos 1330 tarihli gerekçe için bkz.: "Kanun-ı Muvakkat", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 181/93, Devre: 3, Toplantı Senesi: 1, s.3.

Kanunlar Meclis'te 23 Aralık 1915 tarihinde görüşülmüştür. 13 Ağustos 1914 tarihli bedel-i nakdi geçici kanunun görüşmeleri sırasında Mükellefiyet-i Askeri Kanununun 42. ve 147. maddelerine işaret edilenlerin hariç tutulması ibaresi kanundan kaldırılmış ve "bir sene müddetle silahaltına alınacakların ihtiyat zabit namzetliğine tefrik edilenleri" fıkrası maddeye eklenerek kanun Meclisten geçmiştir.[1661] 21 Ağustos 1914 tarihli kanun ise Meclisten aynen kabul edilmiştir. Kanunlar 7 Şubat 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1662]

8 Ağustos 1914 tarihinde uygulamaya konulan geçici kanun da diğer geçici kanun suretinde hüküm altına alınan bedel-i nakdi kanunları gibi 23 Aralık 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşülmüştür. Hükümetten gelen istek üzerine kanunun 1. maddesinde yer alan; Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun 42. ve 147. maddelerine yapılan atıf ile birer sene süre ile tabiri kaldırılmış ve bu şekilde maddeye son şekli verilmiştir. Düzenleme ile kanuna "Bir sene müddetle silahaltına alınacakların ihtiyat zabit namzetliğine tefrik edilenleri müstesnadır" ifadesi eklenmiştir.[1663] Layiha, Meclis-i Mebusan'da gerçekleştirilen görüşmelerin ardından 7 Şubat 1916 tarihinde yasalaştırılmıştır.[1664]

Bedel-i Nakdi Kanunu'na dair süre uzatma işlemi çıkarılan geçici bir kanunla yeniden uzatılacaktır. Bu şekilde diğer kanunlardaki eksikliklerin giderilmesi amaçlanmıştır.[1665] 8 Ekim 1914 tarihli kanun ile Müslim ve Gayrimüslim ihtiyat ve müstahfaza sınıfına bağlı ve eğitim görmemişler ile fiziksel durumları elverişli olmayıp doktor raporuyla askerlik dışına ayrılmış olanlardan, adı geçen kanunun ilanından itibaren geçerli olmak üzere bedeli nakdi alınması kararlaştırılmıştır. Bedel-i nakdi miktarı ise harp vergisi ve vilayet hissesi alınmaksızın 43 Osmanlı altını olarak belirlenmiştir. Bedelin kabul olunması için gayr-ı muallem olup kıtaya

[1661] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:11, C:1, s.225.
[1662] "Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazadan Bedel-i Nakdi Kabulü İçin Muayyen Mahallerin Temdidi Hakkında Kanun", *Düstur*, 25 Kanun-ı Sani 1331, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 245, s.378. Ayrıca bkz.: "Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazadan Bedel-i Nakdi Kabulü İçin Muayyen Mahallerin Temdidi Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 5 Şubat 1331, nu.: 2442. Ayrıca bkz.: "Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazadan Bedel-i Nakdi Kabulü İçin Muayyen Mahallerin Tekrar Temdidi Hakkında Kanun", *Düstur*, 25 Kanun-ı Sani 1331, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 246, s.379. Ayrıca bkz.: "Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazadan Bedel-i Nakdi Kabulü İçin Muayyen Mahallerin Tekrar Temdidi Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 5 Şubat 1331, nu.: 2442.
[1663] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:11, C:1, s.225.
[1664] "Müslim Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazasının Gayr-ı Muallem Kısmından da Bedel-i Nakdi Ahzi Hakkında Kanun", *Düstur*, 25 Kanun-ı Sani 1331, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 244, s.377. Ayrıca bkz.: "Müslim Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazasının Gayr-ı Muallem Kısmından da Bedel-i Nakdi Ahzi Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 5 Şubat 1331, nu.: 2442.
[1665] "Kanun-ı Muvakkat", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 181/119, Devre: 3, Toplantı Senesi: 1, s.3.

kayıt yaptırmamak şartı getirilirken amele taburlarında olanların bu hükmün dışında tutulması kayıt altına alınmıştır. Belirtilen şartları taşıyanların, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 1 ay müddetle bedel-i nakdi için başvurmaları da istenmiştir.[1666]

Bedel-i Nakdi Kabulünün Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat, 23 Aralık 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşülmüştür. Mehmet Sadık Bey (Ertuğrul) ve Şakir Bey (Yozgat), kanunu eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlamış ve yeniden düzenlemesini istemiştir. Hükümet tarafından askerlikten muaf tutulan geliri yüksek olan devlet memurları bedel vermezken küçük dereceli memurlarının neden bedel verdiklerini sormuşlardır. Bunun üzerine konuşan Meclis Başkanı Hacı Adil Bey, kanunun 1 ay süreyle uygulamaya koyulduğunu, bundan sonra bir başka kanunun yürürlüğe girdiğini ve sözü edilen kanun hakkında görüş bildirmenin doğru olmadığını vurgulamıştır. Yapılan tartışmaların ardından layiha Meclis tarafından onaylanmıştır.[1667] Kanun layihası, 7 Şubat 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1668]

Bedel-i Nakdi Kanunun yürürlüğe geçici olarak konulmasından sonra, yukarıda da belirtildiği gibi ihtiyaç üzere farklı biçimlerde yasalaştırılmıştır. *Bedel-i Nakdi Kanun Layihası* ismiyle 15 Şubat 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kurulunda görüşülmesine başlanmıştır. Görüşmeler sırasında kanun tasarısının müstaceliyeti teklif edilmiş ve ardından kabul edilmiştir.[1669] Kanun layihası, 3 Ağustos 1914 tarihinde ilan edilen seferberliğe müteakip silahaltına alınmayanları kapsamaktadır. Ayrıca kendisinden önce yürürlüğe konulan bedel-i nakdi kanunları ile benzer özellikler taşımaktadır. İlk maddesiyle talimli olsun olmasın müstahfız ve ihtiyat sınıflarının aşar iltizam etmiş, fiziki durumundaki yetersizliği doktor raporu ile sabitlenmiş ve silahlı hizmete alınmamış, seferberliğin ilanı ile silahaltına davet edilmemiş kişilerin bedel-i nakdi verebilecekleri belirtilmiştir. Harbiye Nezareti tarafından önerilen kanun tasarısının yasalaşması için, daha önce çıkarılan bedel-i

[1666] "Bedel-i Nakdi Kabulünün Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 25 Eylül 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara: 549, s.1331. Ayrıca bkz.: "Bedel-i Nakdi Kabulünün Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 27 Eylül 1330, nu.: 1961.
[1667] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:11, C:1, s.227-228.
[1668] "Bedel-i Nakdi Kabulünün Temdidi Hakkında Kanun", *Düstur*, 25 Kanun-ı Sani 1331, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 247, s.380. Ayrıca bkz.: "Bedel-i Nakdi Kabulünün Temdidi Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 5 Şubat 1331, nu.: 2442.
[1669] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:26, C:1, s.350.

nakdi kanunlarının yeterli gelmemesi ve birçok başvurunun olması da gerekçe gösterilmiştir.[1670]

Görüşmeler sırasında söz alan Fevzi Bey (Diyarbakır), sadece müstahfız sınıfından olup eğitim görmemiş kişilerden değil, aynı zamanda eğitimlilerden de bedel alınmasını talep etmiştir. Gerekçe olarak talimlerinin şimdiki gibi iyi olmamasını ve savaşın yükünü kaldıramayacaklarını göstermiştir. Buna yanıt veren Behiç Bey (Harbiye Nezareti Şube Müdürü) ise böyle bir şey yapılacak olursa asker sayısında bir azalma meydana gelebileceğini beyan etmiştir.[1671] Görüşmeler sırasında maddenin tam anlaşılamamasından doğan tartışmalar gerçekleşmiştir. Mehmet Nuri Efendi (Zor), Hamit Bey (Halep), Haralambidis Efendi (İstanbul), Tahsin Rıza Bey (Tokat) bu isimler arasındadır. Söz alanların eleştirileri, bedel-i nakdinin kişilerin askere davet edilmesinden sonra kabul edilip edilmeyeceği üzerine yoğunlaşmıştır. Eleştirilere cevap veren ve hükümet adına layihayı savunan Behiç Bey, davet ettikten sonra bedel kabul etmeyeceklerinin altını çizmişlerdir. Benzer bir şekilde Fazıl Berki Bey (Kengiri) de davet edilmeden bedel vermenin daha doğru olduğu belirtmiştir. Çünkü davet edilmenin askere olan ihtiyacı işaret ettiğinden, tersi bir durumun vatan savunmasında tehlikelerle karşılaşabileceği iddia etmiştir.

Tahsin Rıza Bey (Tokat), seferberlikten sonra davet edilip bedel vermeyen, ikinci davetten sonra bedel veren bir kişinin bedel-i nakdisi kabul edilirse bunun adaletsizlik olacağını belirtmiştir. Yani seferberlikle birlikte askere alınan 1285 (1868) doğumlulardan bedel alınmazken 1286 (1869) doğumlulardan bedel vermek isteyenlerin vermesi, vermeyen yaşıtlarının ise hükümet tarafından askere çağrılmasının haksızlık olacağını dile getirmiştir. Bedel-i nakdi konusunda öneride bulunan Tahsin Rıza Bey, bedel vermek isteyenlerin emanet suretiyle Ziraat Bankasına parasını yatırmasını, bu yolla hükümetin kaç kişiden ve ne kadar bedel alacağını bilmesi, ayrıca kaç kişinin fiili askerlik hizmetine gireceğini görmesi açısından da yararlı olabileceğini ifade etmiştir.[1672] Ohannes Vartkes Efendi (Erzurum), Tahsin Rıza Bey'in sözlerine destek vermiş ve onun ifadelerini adilane şeklinde yorumlamıştır. Hatta ordunun düzenine zarar vermemek şartıyla 39, 40, 43, 44 yaşlarında olanlar bedel verip yaşıtları askere çağrılmazsa ödedikleri bedel

[1670] "Esbab-ı Mucibeye Havi Harbiye Nezareti Tezkiresi Sureti", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 47, Devre: 3, Toplantı Senesi: 1, s.1.
[1671] *A.e.*, s.350.
[1672] *A.e.*, s.352.

kendilerine geri verilmelidir demiştir. Onun bu teklifi Meclis'te bulunan mebuslardan Salim Efendi (Karahisar-ı Şarki), Kirkor Zöhrab Efendi (İstanbul) gibi isimler tarafından desteklenmiştir. Sonrasında kürsüye gelen Raif Efendi (Erzurum), bedel-i nakdi uygulamasının hâlihazırdaki seferberlik süresince geçerli olmasını talep ederken; Fazıl Berki Bey (Kengiri), bedel-i nakdi iadesinin askeri kaynakları tüketeceğini ve belki de 18, 19 yaşındakilerin askere alınabileceğini vurgulamıştır.[1673] Rıza Paşa (Karahisar-ı Sahip), bedelli askerliğin kan bedeli olduğunu, zengin ve fakir ayrımına gidilerek gelirine göre bedel alınmasını talep etmiştir.[1674] Ancak Rıza Paşa'nın bu teklifi Behiç Bey'in yapmış bulunduğu açıklamalar neticesinde uygulanması mümkün olamayan bir sistem olarak nitelendirilmiştir. Yapılan oylama neticesinde ilk maddeye Fevzi Bey'in (Diyarbakır) verdiği takrir doğrultusunda bedel-i nakdiden yararlanacaklar arasına müstahfaza sınıfına dâhil olup talimli olanlar da eklenmiştir. Değişikliğin ardından 2. maddenin görüşmelerine geçilmiştir.

Abdullah Azmi Efendi (Kütahya) ve Hasan Fehmi Efendi (Sinop) maddeye ilişkin eleştirilerde bulunarak 3 aydan az talim gören askeri mükelleflerin "gayr-ı muallem" [talimsiz] sayılmasının doğru olmadığını, çünkü eğitimlerin yeterli olmadığını, hatta pek çoğunun kâğıt üzerinde eğitim gördüklerini belirtmişlerdir. Kendilerine cevap veren Hüseyin Kadri Bey (Karesi), 3 aylık askeri talim şartının koyulmasının uygunluğuna değinerek bunun yeterli gelmeyeceğini düşünüldüğünde hassa ordusunu oluşturan büyük çoğunluğun da yetersiz olduğunu kabul etmek gerektiğini anlatmıştır. Ayrıca bedel almanın Harbiye Nezareti'nin menfaatleriyle ters düştüğünü, asker ihtiyacının bulunduğunu söylemiştir. Hüseyin Kadri Bey, esas amacını ordunun isteklerini karşılamak şeklinde vurgularken ordunun bedel almasının ihtiyaçtan kaynaklandığı yönüne işaret etmiştir. Yapılan tartışmaların ardından 2. madde kabul edilmiştir.[1675]

Kanun layihasının 3. maddesi Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 42. ve 147. maddelerinde gereğince silahaltına alınacaklar içerisinde yedek subaylığa ayrılanların bedel-i nakdi kabul edilmemesini öngörmektedir. Adı geçen madde ile bedel-i nakdi miktarını "kırk yüzlük" şeklinde belirleyen 4. madde, kanunun

[1673] *A.e.*, s.353-354.
[1674] *A.e.*, s.354.
[1675] *A.e.*, s.357.

yürürlüğe girdiği tarihten önce kıtaya kaydedilen ve kadro dâhilinde istihdam edilmiş olanların talim görüp görmediğine bakılmaksızın bedel alınmayacağı; hizmet taburları, hamal kollarından bedel alınacağı hükmünün konulduğu 5. madde ve kanunun ilanıyla yürürlüğe gireceğinin dile getirildiği 7. madde Meclis-i Mebusan'da kabul edilmiştir. Ancak bedel miktarının aylık 10'ar liralık taksitler halinde ödenmesi koşulunun yer aldığı 6. madde ise Muvazene-i Maliye Encümeni ve Askeri encümenin görüşünün alınmadığı gerekçesi ile Hüseyin Kadri Bey (Karesi) isteği üzerine yeniden encümenlere havale edilmiştir. Böylece kanun layihası, encümenlerde görüşülmek üzere görüşmeleri ertelenmiştir.[1676] 24 Şubat 1914 tarihinde tekrar Meclis-i Mebusan gündemine gelen kanun layihasının 3. maddesi Meclis-i Ayan'ın düzenlemesiyle "Bir sene müddetle silahaltına alınacakların ihtiyat zabit namzetliklerine tefrik edilenlerden bedeli nakdî kabul olunmaz" şeklini almış ve böylece kabul edilmiştir.[1677] Bedel-i Nakdi Kanunu eksiklikleri giderilerek 6 Mart 1915 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1678]

Meclis-i Mebusan'da bedel-i nakdi kanununun çıkmasından sonra ve geçerlilik süresinin belirlenmesi amacıyla 2 Mart 1916 tarihinde bir düzenleme meydana getirilmiştir. Kanun layihasının görüşmeleri sırasında Dâhiliye Nazırı ve Maliye Nazırı Vekili Talat Bey (Edirne), hükümet adına kanun layihasının müstaceliyetini talep etmiştir. Onun bu isteği Meclis Genel Kurulu tarafından kabul edilerek maddelerin görüşülmesine başlanmıştır. İlk madde 21, 24 ve 26 Temmuz 1330 ve 8 Ağustos, 25 Eylül ve 21 Şubat 1330 tarihli kanunlar gereğince verilmiş ve 21 Şubat 1330 tarihli kanun gereğince verilecek bedel-i nakdilerin istisnai süresinin, ilk taksitten başlamak üzere 1 yıl olduğunu belirlemektedir.[1679]

Hükümet kanun layihasının gerekçesinde, adı geçen bedel-i nakdi kanunlarıyla askerlik hizmetini yerine getiremeyenlerden bedel alındığını, ancak silahaltına alınanlar arasında eşitliğe aykırı bir durum meydana geleceğinden kanuna sınırlama getirdiklerini ifade etmiştir.[1680] Askeri Encümen de hükümetin görüşünü

[1676] *A.e.*, s.358.
[1677] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:32, C:1, s.455.
[1678] "Bedel-i Nakdi Kanunu", *Düstur*, 21 Şubat 1330, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 131, s.434. Ayrıca bkz.: "Bedel-i Nakdi Kanunu", *Takvim-i Vekayi*, 26 Şubat 1330, nu.: 2108; "Bedel-i Nakdi Kanunu", *Sabah*, 12 Mart 1915, nu.: 9155, s.3; "Bedel-i Nakdi Kanunu", *Tanin*, 12 Mart 1915, nu.: 2236, s.4.
[1679] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:37, C:2, s.262. Ayrıca bkz.: "Bedel Kanunu", *Tanin*, 26 Mart 1916, nu.: 2616, s.3.
[1680] "Efrad-ı İhtiyatiye Müstahfaza Bedelat-ı Nakdiyesinin Tahdid Müddetine Dair Layiha-i Kanuniye", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 133, Devre: 3, Toplantı Senesi: 2, s.1.

onaylamış ve harbin ne zaman biteceği belli olmadığından bu sınırlamanın doğru olduğu yönünde beyanatta bulunmuştur.[1681] Encümen'de yapılan görüşmeler sırasında Süleyman Bey (Gelibolu) çekimser oy kullanırken Trabzon Mebusu Servet Bey, Lazistan Mebusu Sudi Bey ve Tekfur Dağı Mebusu Harun Hilmi Bey kanunun aleyhinde olduklarını beyan etmişlerdir. Servet Bey olumsuz yönde görüş bildirmesinin nedenini hükümetin gerekçesini inandırıcı bulmaması şeklinde açıklarken; Sudi Bey ise kanunun da belirtilen sürelere sınır getirilmesinin diğer kanunlarla uyumlu olmaması şeklinde açıklamıştır.[1682] Muvazene-i Maliye Encümeni de kanun hakkında görüş bildirmiştir. Encümen, bedel-i nakdinin seferberlik müddetince geçerli olması ve seferberlik bitimine kadar bedel verenlerin askere çağrılmayacakları konusunda yasama ve yürütme makamlarınca taahhüt edildiğini ve bundan geri dönülmesinin sorunlara sebebiyet vereceğini açıklamıştır. Kanuna destek verme sebeplerini de şu şekilde dile getirmiştir:

"…Teşkilat-ı mahsusaya malik olmayan ve iktisaden kuvvetli bulunmayan memleketimizde bu kanunun tatbiki neticesinde istihsalat-ı umumiyemizin daha ziyade tenakıs ederek maişetçe müşkilatı mudi olacağı veyahut evvelce bedel vermiş olanların tekrar bedel vermeleri için yeniden gayr-ı kabil-i tahammül ve iktisadiyat-ı memleket nokta-i nazarından gayet muzır birçok fedakârlıklara katlanacakları ve şimdiye kadar bedel-i nakdiden alınmış olan 6 milyon liraya zımnen 3 milyon lira kadar bir mebaliğ hazineye girse bile varidattan hâsıl olacak noksanın bu miktarı tecavüz ederek maliyece bir faide-i ameliye memur olmadığı cihetle hükümetin taahhüdat-ı sabıkasını ihlal eden ve zaruri faidesine galip olan bu kanunun teklifinden bir menfaat istihsal olunacağını zannetmiyoruz. Maamafih Heyet-i Celile kabulünü zaruri görürse Askeri Encümen'in teklifi elbette şayan-ı tercihtir…"[1683]

Kanun layihasının Meclis-i Mebusan'daki görüşmelerinde ilk söz alan Nazım Bey (Kerkük), daha önce bedel-i nakdi verenlerin kayıtsız şartsız tekrar verebilmesini öngören bir fıkranın maddeye eklenmesini talep etmiştir. Gerekçe olarak aynı şartlara bağlı olarak bedel-i nakdi vermelerinin adaletsiz olabileceğini göstermiştir. Kendisine cevap vermek üzere kürsüye gelenlerden Ziya Bey (İzmit), daha önce bedel verenlerden şimdi bedel almanın doğru olmayacağının altını çizmiş ve daha önce bedel-i nakdi verenlerin içerisinde silahsız hizmette bulunup muayene

[1681] *A.e.*, s.1-2.
[1682] *A.e.*, s.2.
[1683] *A.e.*, s.4.

edilenlerin, 1 sene sonra sağlığına kavuşan hastaların bulunduğunu belirtmiştir.[1684] Ona göre bu tür durumlarda olanlardan bedel alınmamalıdır. Harbiye Nezareti adına konuşma yapan Ordu Dairesi Başkan Yardımcısı Behiç Bey ise Nazım Bey'in teklifinin sakıncalı olduğunu vurgulamıştır. O, savaşın ne zaman biteceği belli olmadığından hükümetin isteği ile askere alma sürecinin yeniden başlayabileceğini anlatmıştır. Bu durumda askere alınanlar arasında ilk bedel kanunundan yararlanacakların da olabileceğini ifade etmiştir. Tekrar söz alan Nazım Bey, geçmişte böyle bir hak verilenlerin, hâlihazırda bu haktan mahrum bırakılmaması gerektiğini beyan etmiştir. Söz alan Mehmet Nuri Efendi (Zor) de benzer ifadelerle Nazım Bey'in lehinde konuşma yapmıştır. Kürsüye gelenler arasında bulunan Zülfi Bey'in (Diyarbakır) hizmet-i maksure olarak tanımlanan kısa dönem askerlik yapanların bedel-i nakdisi kabul edilecek mi tarzındaki sorusuna Behiç Bey yanıt vermiştir. Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun, fiili hizmetten saydığı hizmet-i maksurenin yaş sınırlamasının 1887 (R.1303) ile başladığını ve bu gruba dâhil olanlardan bedel alınmadığını söylemiştir. Görüşmelerin ardından 1. madde Meclis'te kabul edilmiştir.[1685]

Layihanın 2. maddesi ise 6 Mart 1915 tarihli Bedel-i Nakdi Kanunu'na atıfta bulunarak bedel veren amele, hamal kolları ve hizmet taburuna bağlı kişilerin diğerlerinden ayrı bir şekilde sürelerinin başlangıcının, bu kanun üzerine meydana gelen terhis tarihinden itibaren olduğu hükmü konulmuştur. Madde bu şekilde kabul edilmiş ve 3. maddenin görüşmelerine başlanmıştır. 3. madde ise, 1. maddede belirtilen hükme uygun olarak bedel-i nakdi veren ve ilk taksitini yatırmasından itibaren 18 aylık istinai süresini tamamlayanların, görüşülen kanununun yürürlüğe girmesinden sonraki 1 ay içerisinde 3 lira vilayet hissesi ve 30 Osmanlı lirası bedel-i nakdi vermelerini hükme bağlamaktadır. Aksi takdirde askeri hizmetle mükellef tutulmaları şartını getirmektedir. Maddede Muvazene-i Maliye Encümeni adına söz alan Ali Cenani Bey'in (Ayıntab) yaptığı olduğu düzeltme isteği üzerine "ayrıca vileyet hissesi alınmamak" ibaresi maddeye eklenmiştir.[1686] Bedel-i nakdiyi ilk kez vereceklerin 44 Osmanlı lirası vermelerini öngören 4. madde Meclis'te onaylanmıştır. Ardından bedel-i nakdilerin istisna sürelerinin tamamlanmasından önce seferberliğin bitmesi halinde alınan bedellerin geri ödenmeyeceğini; ancak 2.

[1684] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:37, C:2, s.263.
[1685] *A.e.*, s.264.
[1686] *A.e.*, s.265.

taksitin 60 günlük ödeme süresinin bitiminden önce seferberlik son bulduğu takdirde bu taksitin alınmayacağını kayıt altına alan 5. madde kabul edilmiştir. Seferberlik süresinin bitimi 6. madde ile tarif edilirken 7. maddede bahsi geçen kanunun Osmanlı Devleti'nin farklı coğrafi alanlarda ne zaman yürürlüğe gireceği dile getirilmiştir. 8. madde ile kanunun uygulanacağı alanları belirleme yetkisi Harbiye Nazırı'na verilmiştir. Layiha, gerçekleştirilen görüşmelerden sonra kabul edilmiş[1687] ve 20 Mart 1916 tarihinde uygulamaya konulmuştur.[1688]

Hükümet bedel-i nakdi kanunu çıkarmakla ordunun ekonomik durumunu düzeltmeye çaba göstermiştir. Ancak savaş durumunda asker ihtiyacı nedeniyle bedel verenlerin de askere alınmasını öngören bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre çıkarılan bedel-i nakdi kanunları çerçevesinde silahaltına alınmayan kişilerin uygun görüldüğünde askere alınması ve ödedikleri bedel miktarının da kendilerine verilmesi hüküm altına alınmıştır. Bu maksatla *Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazadan Bedel-i Nakdi Vermiş Olanların İhtiyaç-ı Mübrem Halinde Taht-ı Silaha Alınması Hakkında Kanun-ı Muvakkat* isimli geçici kanun 19 Ekim 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1689]

Sözü edilen kanun layihası, 1 Şubat 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan gündemine gelmiştir. Kanun layihasını açıklamak amacıyla kürsüye gelen Askeri Encümeni Mazbata Muharriri Hüseyin Kadri Bey (Karesi), Encümen'in bedel-i nakdinin eskisi gibi devam edip etmemesi sorunu üzerinde konuştuklarını dile getirmiştir. Hüseyin Kadri Bey kan vergisi şeklinde tanımladığı askerliğin nakit bir bedel ile kıyaslanamayacağını göz önünde bulundurduklarını belirtmiştir. Bu anlamda bedel-i nakdinin kaldırılmasını, askerlik görevinin bütün Osmanlılara eşit bir şekilde yüklenmesini uygun bulduklarını anlatmıştır. Bununla birlikte kimlerin askerlikten muaf tutulacağı konusu tartışıldığında Enver Paşa'nın Encümen'de konuşma yaptığını, savaş alanındaki zaferlerin devam edebilmesi için ülkenin üretim

[1687] *A.e.*, s.266.
[1688] "Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfaza Bedelat-ı Nakdiyesinin Tayin-i Müddeti Hakkında Kanun", *Düstur*, 7 Mart 1332, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 353, s.727. Ayrıca bkz.: "Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfaza Bedelat-ı Nakdiyesinin Tayin-i Müddeti Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 11 Mart 1332, nu.: 2477.
[1689] "Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazadan Bedel-i Nakdi Vermiş Olanların İhtiyac-ı Mübrem Halinde Taht-ı Silaha Alınması Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 6 Teşrin-i Evvel 1332, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 808, s.1334. Ayrıca bkz.: "Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazadan Bedel-i Nakdi Vermiş Olanların İhtiyac-ı Mübrem Halinde Taht-ı Silaha Alınması Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 13 Teşrin-i Evvel 1332, nu.: 2684.

kaynaklarını beslemek ve korumak gerekliliğini sözlerine eklemiştir. Kendilerinin de bu esas çerçevesinde hareket ederek kimlerin askerlikten muaf tutulacağını belirlediklerini, Enver Paşa'ya duydukları güven neticesinde de bedel-i nakdi verenleri, ihtiyaç halinde askere alma yetkisinin orduya verilmesini uygun bulduklarını ifade etmiştir.[1690] Ardından kanun layihasının maddelerinin görüşülmesine geçilmiştir.

Layihanın ilk maddesiyle 6 Mart 1914, 7 Şubat 1916 ve 20 Mart 1916 tarihli bedel-i nakdi kanunları hükmüyle askerlikten muaf olanların Harbiye Nazırı'nın isteği ile orduya alınması istenmektedir. Söz alan Ordu Dairesi Başkan Yardımcısı Behiç Bey, bahsi geçen kanunların yürürlükten kaldırdıkları maddeye eklenmesini, böylece bu kanunlar çerçevesinde bedel-i nakdi almaya devam edilmesinin engellenmiş olacağını dile getirmiştir. Bu öneriye Ziya Molla Bey (Lazistan), Hüseyin Kadri Bey (Karesi) karşı çıkarken; Tahsin Rıza Bey (Tokat) destek vermiştir. Hamit Bey (Halep) ise maddede geçen kanun layihalarının içinde hükümleri devam edebilecek kanunlar olabileceğini, bu yüzden de incelendikten sonra yürürlükten kaldırılmasına karar verilmesini istemiştir. Onun önerisi doğrultusunda madde incelenmek üzere Askeri Encümene havale edilmiştir. Görüşmelere 2. madde ile devam edilmiştir.[1691]

Madde gereğince bedel-i nakdi ödemeleri yapanlara, askere alınmalarından sonra para iadesinin ne şekilde yapılacağı belirlenmektedir. Kürsüye gelenler içerisinde bulunan İbrahim Bey (Kütahya), Redd-i Bedel Kanunu ile bedel-i nakdi verenlerden paralarının alınmaması yönünde emir verildiğini ve o günden beridir bedel alınmadığını vurgulamış, ancak emrin geç ulaştığı yerlerde bedel alınmaya devam ettiğinden aynı yaş gruplarına sahip birinden para alınmışken diğerinden alınmadığını ifade etmiştir. Bu durumda bir adaletsizlik meydana geldiğini söylemiş ve "Reddi Bedel Kanunu neşredilmezden evvel verilen emirden sonra alınan bedel, olduğu gibi iade edilir" şeklinde kanunun ilgili maddesinin düzeltilmesini istemiş ve kabul edilerek madde yeniden düzenlenmek amacıyla encümene iade edilmiştir.[1692] Ardından görüşmelere 3. madde ile devam edilmiştir.

[1690] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:32, C:2, s.69-70.
[1691] *A.e.*, s.70.
[1692] *A.e.*, s.71.

Madde ile bedel-i nakdi vermiş olup "menafi-i umumiye" açısından önemli kurum ve fabrikalarda bulunanların arasında Harbiye Nezareti tarafından varlığı gerekli görülenlerin askerliğinin tecil edilebileceği belirtilmiş ve bu gruba dâhil olanların bedelleri geri ödenmeyeceği, aynı zamanda yeni bedel alınmayacağının da altı çizilmiştir. Behiç Bey, maddenin okunmasının ardından söz alarak "tecil olunabilir" ibaresinin yerine "asker olarak terk olunabilir" ifadesinin getirilmesini; böylece jandarma ve Ahz-ı Asker Şubesi'nin kontrolünde, kanunun suiistimal edilmesinin önüne geçileceğini anlatmıştır.[1693] Sonrasında madde hakkında konuşma yapan Ali Haydar Bey (Konya), Hamdullah Emin Paşa (Antalya), Mehmet Sadık Bey (Ertuğrul) savaş döneminde önemli işlevi bulunan çiftçilerin de zirai faaliyetlerini gerçekleştirmeleri için kanundan yararlanmalarını istemiştir. Mehmet Sadık Bey, özellikle ipek üreticilerinin ve demircilerin bundan yararlanmasını talep etmiştir. Bunun dışında Emanuel Emanuelidi Efendi (Aydın), cemaat okullarına mensup olanların, İlyas Sami Efendi (Muş) mültecilerin, Hamdullah Emin Paşa (Antalya) ise Çiftçiler Derneği çalışanlarının maddeden yararlanmasını istemiştir.[1694] Taleplere yanıt veren Hüseyin Kadri Bey (Karesi), bu isteklerin yerine getirilmesi durumunda askere alınmaların yapılamayacağını, bir mesleğe mensup olanın diğerine göre üstün tutulamayacağını beyan etmiştir. Bu nedenle maddenin aynen kabul edilmesini talep etmiştir.[1695] Benzer bir şekilde savaş döneminde ordunun temel isteğinin iaşesini sağlamak üzerinde duran Hasan Fehmi Efendi (Sinop), diğer başka şeylerden "erzak meselesinin" önemine işaret etmiştir. Hatta bu yolda işçilerin de tarımda çalıştırılmalarını talep etmiştir.[1696] Konuşmaların ardından takrirler okunmuştur. Bunların içerinde bulunan ve "…menafi-i umumiye ait…" ifadesinden sonra "çiftçilik" kelimesinin eklenmesini isteyen takriri Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmiştir. Böyle tadil edilen kanun yeniden görüşülmek üzere Encümene gönderilmiştir.[1697]

Askeri Encümen'e 1 Şubat 1917 tarihinde gelen kanun layihası yeniden görüşülmüş ve 4 Şubat 1917 tarihinde tamamlanarak bir rapor ile yeniden Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir. Gerekçeli raporda, 6 Mart 1914, 7 Şubat 1916 ve 20 Mart 1916 tarihli bedel-i nakdi kanunlarının yürürlükten kaldırılmasına dair hükümetin

[1693] *A.e.*, s.71.
[1694] *A.e.*, s.72-74.
[1695] *A.e.*, s.75.
[1696] *A.e.*, s.75-76.
[1697] *A.e.*, s.78-79. Ayrıca bkz.: "Bedel Verenlerin Askerliği", *Tanin*, 2 Şubat 1917, nu.: 2925, s.3-4.

teklifini kabul etmiştir. Bu durumun nedenini ise suiistimallerin önlenmesi ve denetimin sağlanabilmesi şeklinde göstermiştir. Ayrıca Encümen, İbrahim Bey'in (Kütahya) vermiş olduğu ve Redd-i Bedel Kanunu'nun çıkmasından önce yerel idarelere gönderilen bedel alınmaması yönündeki emirinden sonra alınan bedellerin geri iadesi isteğini uygun bulmamıştır. Harbiye Nezareti'nin gönderdiği bu emrin bedel-i nakdi verenlerin yararına bir buyruk olması ve her konuda kanun çıkarmanın doğru olmadığını gerekçe göstererek reddetmiştir. Kanunun görüşmeleri sırasında çiftçinin askerlikten muaf olması yönündeki istek de görüşülmüştür. Bedel verme konusunda veren veya hali hazırda askerde bulunan çiftçiler açısında bir adaletsizlik oluşacağı sebep gösterilmiş; Ali Haydar Bey (Konya), Abdullah Azmi Bey (Kütahya) gibi isimlerin verdiği takrirler reddedilmiştir. Raporda dikkati çeken bir husus da Balkan Harbi'nin kaybedilmesinin sebeplerinden biri olarak ülkenin bütün savaş vasıtalarını serbestçe kullanamaması ve buna bağlı kanunlar yürürlüğe koyamaması gösterilmiştir. Topyekûn harp kavramına atıf yapılan rapor şu şekilde tamamlanmıştır:

"…Esasen Harbiye Nezareti ziraate ehemmiyet-i mahsusa vererek zira'i hakkında teslihat-ı lazıme irae ve muavenet-i fiiliyeyi ifa etmektedir. Balkan Harbini bizim için elim neticeye isal eden esbab-ı mühimmeden biri de hükümetin selamet-i vatan namına milletin, memleketin bütün vesait-i harbiyesine serbestçe müracaat etmesine müsait esbab ve vesaiti temin edeceği kavanin ve vesaiti vaz' etmemesiydi. Encümenimiz hükümetin umde ittihaz ettiği zafer-i nihaiye vasıl olması için hizmet-i askeriye ile mükellef olanların celb ve suret-i istihdamlarında tahdit salahiyeti mutazammın kuyud vaz'ını muvafık görmediğinden kanun şekl-i ahir-i muaddeliyle heyet-i umumiye arz edilmek üzere takdim eyledi."[1698]

Askeri Encümen Meclis-i Mebusan'da yapılan tartışmalardan sonra kanunu tekrar görüşerek 1. ve 3. maddelerde değişiklik yapmıştır. Buna göre birinci maddede diğer bedel-i nakdi kanunlarını uygulamadan kaldırırken 3. maddede "tecil olunabilir" ibaresi yerine "asker olarak terk olunabilir" cümlesini getirmiştir.[1699] Kanun layihası 12 Şubat 1917 tarihinde yeniden Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'na gelmiştir. Gerçekleştirilen görüşmelerin ardından layiha kabul edilmiş[1700] ve 19 Mart

[1698] "Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazadan Bedel-i Nakdi Vermiş Olanların İhtiyaç-ı Mübrem Halinde Taht-ı Silaha Alınması Hakkında Layiha-i Kanuniye, *Meclis-i Mebusan*, nu.: 183, Devre: 3, Toplantı Senesi: 3, s.1.
[1699] *A.e.*, s.2.
[1700] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:37, C:2, s.163. Kanun layihasının kabul edilmesine dair bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 13 Şubat 1917, nu.. 2936, s.3.

1917 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1701] Kanunun Meclis-i Mebusan'da yasalaşmasının ardından iade edilecek bedellerin geri ödemesi için 1916 bütçesine 10 milyon kuruş ilave edilmesine dair kanun da kabul edilmiştir.[1702]

3.8. Kısa Dönem Askerlik Düzenlemesi: "Hizmet-i Maksure'ye Dair Kanun"

Askeri Mükellefiyet Kanunu ile belirlenen silahaltına alma usullerinden biri de "hizmet-i maksure" olarak adlandırılan kısa dönem askerlik uyugulamasıdır. Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nda kısa dönem askerlikten faydalanabilecekler; daimi surette muallimlik yapanlar, Darülfünun, Medreset'ül-Kuzat, Kadastro Mektebi, Maliye Mektebi ve diğer yüksekokul mezunları ile mezuniyeti Maarif Nezareti tarafından onaylamış olanlar şeklinde sıralanmaktadır. Ayrıca programları ve dersleri Maarif Nezareti'nin teftiş ve onayından geçmiş, sultani veya 7 senelik idadi seviyesindeki okullardan mezun olup adı geçen bakanlıkça mezuniyetleri onaylanan yabancı okul mezunları da yer almıştır. Talebe-i ulumdan olup 4. sene sınavında yeterliliklerini kanıtlayanlar ile ruhban ve haham okulları gibi eğitim kurumlarından mezun durumunda bulunanların da hizmet-i maksureden yararlanabileceği adı Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nda dile getirilmiştir.[1703]

Hizmet-i maksure kapsamında çıkarılan kanunların çoğunluğunun geçici statüde çıkarıldığı görülmektedir. Bu kanunlar arasında ilki 1896 doğumlulardan hizmet-i maksure kapsamında bulunanların silahaltına alınması ile ilgilidir. Askeri Encümen'de tartışılan kanun savaşın getirdiği durum gerekçe gösterilerek kabul

---

[1701] "Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazadan Bedel-i Nakdi Vermiş Olanların İhtiyac-ı Mübrem Halinde Taht-ı Silaha Alınması Hakkında Kanun", *Düstur*, 19 Mart 1333, Tertip:2, Cilt: 9, Numara: 189, s.290. Ayrıca bkz.: "Efrad-ı İhtiyatiye ve Müstahfazadan Bedel-i Nakdi Vermiş Olanların İhtiyac-ı Mübrem Halinde Taht-ı Silaha Alınması Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 26 Mart 1333, nu.: 2834.

[1702] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:37, C:2, s.164. Behiç Erkin, Bedel-i Nakdi Kanunu'nun yürürlükten kaldırılmasında Enver Paşa'nın etkili olduğu ve bunu Almanların isteği üzerine gerçekleştirildiği belirtmektedir. Almanya'nın, bedel-i nakdi ile askere alınacak gayrimüslim tüccarın yerini doldurmayı amaçladığını ifade etmektedir. Behiç Erkin, *a.g.e.*, s.153-154.

[1703] "Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu", *Düstur*, 29 Nisan 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara:296, s.671. Ayrıca bkz.: Osman Köksal, *a.g.e.*, s.87. Hizmet-i Maksureden kimlerin yararlanabileceği kesin olarak anlaşılamayan meselelerden biri olmuştur. Bu anlamda Şura-yı Devlet'e bu anlamda kanunun yorumlanmasının istendiği görülmektedir. Konu hakkında bkz.: *BOA. DH.EUM.LVZ.* 23/61 1332.L.15 (Dâhiliye Nezareti'nden 545 numara ve 11 Eylül 1330 tarihinde yazılan yazı)

edilmiştir.[1704] Harbiye tarafından yazılan gerekçede ise savaşın doğurduğu koşulların altı çizilerek subay ve astsubay sayısının artırılmak istendiği vurgulanmıştır.[1705]

Kanun ile Mükellefiyet-i Askeriye Kanununun 42. maddesinde yer alan ve hizmet-i maksure kapsamı dâhilinde değerlendirilen veya tahsil durumu itibariyle bahsi geçen şartlara sahip olmak için bir sene zamanı bulunan 1896 doğumlu kişilerin yedek subay ve yedek astsubay olarak yetiştirilmek üzere celp ve istihdamlarının Harbiye Nezareti tarafından yapılması öngörülmektedir. Geçici kanun, 23 Ağustos 1915 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1706] Belirtilen şekilde askere alınanların kendilerinden önce askere alınan yaş gruplarıyla eşit haklara sahip oldukları da karara bağlanmıştır.[1707]

Hükümet tarafından uygulamaya konulan geçici kanunlar içerisinde 1897 doğumlular arasında kanunda belirtilen şartlara sahip olanların askerliğe celp ve istihdamı yer almaktadır. Askeri Encümen, gerekçesinde subay ve astsubay ihtiyacının karşılanması amacıyla kanunu kabul ettiklerini dile getirmişlerdir.[1708] Kanun; Mükellefiyet-i Askeri Kanununun 42. maddesinde belirtilen şartlara sahip, bahsi geçen kanun maddesinde belirtilen koşulları elde etmek için 1 sene zamanları bulunanlardan ve askerlik yapmalarına bedenen bir kusura sahip olmayan 1897 doğumluları kapsamaktadır. Bu kişilerin Harbiye Nezareti'nin uygun bulması durumunda yedek subay ve yedek astsubay olarak yetiştirilmeleri için celp ve

---

[1704] "1312 Tevellüdlülerden Evsaf-ı Lazımeyi Haiz Olanların İhtiyat Zabiti Veya Küçük Zabit Yetiştirilmek Üzere Celb ve İstihdamları Hakkında Layiha-i Kanuniye-Askeri Encümen Mazbatası", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 190/355, Devre: 3, Toplantı Senesi: 1, s.1.

[1705] *BOA. İ.DUİT.* 76/22 1333.L.12 (Harbiye Nezareti İkmal Şubesi tarafından yazılan Harbiye Nazırı Enver Paşa imzalı evrak)

[1706] "1312 Tevellüdlülerden Hizmet-i Maksureye Tabii Olanların Suret-i Celb ve İstihdamı Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 10 Ağustos 1331, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 317, s.707. Ayrıca bkz.: "1312 Tevellüdlülerden Hizmet-i Maksureye Tabii Olanların Suret-i Celb ve İstihdamı Hakkında Kanun-ı Muvakkat" *Takvim-i Vekayi*, 12 Ağustos 1331, nu.: 2271; *BOA. HR.SFR.04.* 893/62 1915.08.23 (Mükellefite-i Askeriye Kanununun 42. maddesinin suretinin yer almış olduğu 1015 numara ve 12 Teşrin-i Evvel 1915 tarihli evrak); *BOA. HR.SFR.04.* 895/32 1915.08.23 (Mükellefiyet-i Askeriye Kanunun 42. maddesinin yeniden düzenlenen suretinin yazılı olduğu evrak); *BOA. İ.DUİT.* 76/22 1333.L.12 (Bab-ı Ali Saderet-i Uzma Amedi-i Divan-ı Hümayun tarafından Mükellefiyet-i Askeriye 42. Maddesinde gerçekleştirilen yer aldığı 202 numaralı ve 23 Ağustos 1915 tarihli evrak); Esbab-ı Mucibe Layihası için bkz.: "1312 Tevellütlülerden Evsaf-ı Lazımeyi Haiz Olanların İhtiyat Zabiti Veya Küçük Zabit Yetiştirilmek Üzere Celb ve İstihdamları Hakkında Layiha-i Kanuniye", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 190/355, Devre: 3, Toplantı Senesi: 1, s.1.

[1707] *BOA. BEO.* 4404/330297 1334.Ca.14 (Şura-yı Devlet'in Harbiye Nezaret'inden gelen talep üzerine 3 numara ve 15 Mart 1916 tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun 42. maddesini yorumlamasına dair yazı)

[1708] "1313 Tevellüdlülerden Evsaf-ı Lazımeyi Haiz Olanların İhtiyat Zabiti Veya Küçük Zabit Yetiştirilmek Üzere Celb ve İstihdamları Hakkında Layiha-i Kanuniye-Askeri Encümen Mazbatası", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 191/378, Devre: 3, Toplantı Senesi: 1, s.1.

istihdam edilmesi istenmektedir. Ayrıca bu şartları taşıyan ancak kötü bir hal nedeniyle öğrenimlerine ara verilenlere de kanun kapsamında işlem yapılacağı belirtilmiştir. Kanun 23 Eylül 1915 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1709] Aynı şekilde 15 Mayıs 1916[1710] ve 25 Eylül 1916[1711] tarihinde uygulamaya konulan geçici kanunlarla, 1898 ve 1899 doğumluların diğer kanunlarda belirtilen koşullarda hizmet-i maksureden çıkarılarak askere celpleri kararlaştırılmıştır. 1898 doğumluların belirtilen koşullarda askere alınmasına dair kanunun gerekçesinde subay ve astsubay ihtiyacının "temin ve telafi" edilmesinin amaçlandığı görülmektedir.[1712]

Yukarıda geçen kanunlar içerisinde 1898 ve 1899 doğumluların hizmet-i maksure celp ve istihdam edileceklerine dair kanun layihası 3 Şubat 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan gündemine gelmiştir.[1713] 1. maddenin görüşülmesi esnasında söz alan Hamit Bey (Halep), maddede geçen "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati" tabiri yerine "kararname" ibaresinin kullanılmasını istemiş, bu isteği Meclis-i Mebusan tarafından onaylanmıştır. Geçici kanunlarda da belirtildiği şekliyle kanunun 1. maddesi kabul edilmiştir. Ardından 2. maddenin görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Adı geçen madde, 1899 doğumluların hizmet-i maksure ile celp

[1709] "1313 Tevellüdlülerden ve İşbu Sene İle Ondan Evvelki Senenler Tevellüdlülerin Terk-i Tahsil Etmiş Bulunanlarından Hizmet-i Maksure İle Celp Ve Edilecekler Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 10 Eylül 1331, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 349, s.735. Ayrıca bkz.: "1313 Tevellüdlülerden ve İşbu Sene İle Ondan Evvelki Senenler Tevellüdlülerin Terk-i Tahsil Etmiş Bulunanlarından Hizmet-i Maksure İle Celp Ve Edilecekler Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1331, nu.: 2303; "1313 Tevellütlüler", *Tanin*, 28 Eylül 1915, nu.: 2436, s.2; *BOA. İ.DUİT.* 76/24 1333.Za.14 (Şura-yı Devlet tarafından yazılan ve 1313 tevellütlülerden iş bu sene ve ondan evvelki senelerde doğmuş olanlar içerisinde eğitimini yarıda bırakmış olanların kısa dönem askerlik ile celp ve istihdam olunacaklarına dair 245 numaralı 10 Eylül 1331 tarihli seçim kanunu)

[1710] "1314 Tevellüdlülerinden Hizmet-i Maksureye İle Celb ve İstihdam Edilecekler Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 2 Mayıs 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara:573, s.1075. Ayrıca bkz.: "1314 Tevellüdlülerinden Hizmet-i Maksureye İle Celb ve İstihdam Edilecekler Hakkında Kanun-ı Muvakkat" *Takvim-i Vekayi*, 6 Mayıs 1332, nu.: 2532; "Kavanin ve Nizamat", *Sabah*, 22 Mayıs 1916, nu.: 9525, s.3.

[1711] "1315 Tevellüdlülerinden Hizmet-i Maksureye İle Celb ve İstihdam Edilecekler Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 12 Eylül 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara:780, s.1310. Ayrıca bkz.: "1315 Tevellüdlülerinden Hizmet-i Maksureye İle Celb ve İstihdam Edilecekler Hakkında Kanun-ı Muvakkat" *Takvim-i Vekayi*, 14 Eylül 1332, nu.: 2659; *BOA. İ.DUİT.* 76/45 1334.Za.27 (Daire-i Sadaret-i Uzma Amedi-i Divan-ı Hümayun'dan yazılan 1315 doğumluların kısa dönem askerliğe alınmasına dair 175 numaralı ve 25 Eylül 1916 tarihli kanun suretinin yer aldığı evrak)

[1712] *BOA. İ.DUİT.* 76/41 1334.B.13 (Şura-yı Devlet Tanzimat Daresi tarafından yazılan esbab-ı mucibe layihası ile 1314 doğumluların kısa dönem askerlik ile celb ve istihdam edilecekler hakkında kanun layihasının Şura-yı devlet Tanzimat dairesi tarafından yazılan 37 numaralı ve 3 Mayıs 1332 tarihli kanun layihası sureti)

[1713] Kanun layihasının Esbab-ı Mucibe Layihası için bkz.: "1314-1315 Tevellüdlülerinden Hizmet-i Maksure İle Celb ve İstihdam Edilecekler Hakkında İki Kıta Karar-ı Muvakkati Tevhiden Askeri Encümence Tanzim Kılınan Layiha-i Kanuniye", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 160, Devre: 3, Toplantı Senesi: 3, s.1.

ve istihdamını hükme bağlayan 25 Eylül 1916 tarihli geçici kanunun yürürlükten kaldırması hakkında olup 3. ve 4. maddelerle birlikte kabul edilmiştir. [1714] Aynı gün Meclis-i Mebusan Genel Kurulu tarafından 1897 ve önceki doğumluların hizmet-i maksure ile celp ve istihdamlarına dair kanunun görüşmeleri yapılmıştır. Kanun layihasının ilk maddesi Hüseyin Kadri Bey'in isteği üzerine bahsi geçen kanunun diğer kanunlarla aynı tarzda olması nedeniyle birleştirilmek üzere Encümen'e gönderilmesini istemiş ve bu talebi Meclis tarafından kabul edilmiştir.[1715] 2. ve 3. maddelerin de Meclis'te okunmasıyla kanunların ilk görüşmeleri tamamlanmıştır.

Kanun layihasının görüşmelerine 10 Şubat 1917 tarihinde devam edilmiştir. 1896, 1897, 1898, 1899 doğumluların hizmet-i maksure ile celp ve istihdam olunmalarına dair kanunlar birleştirilmiştir.[1716] Bu nedenle Meclis-i Mebusan Başkanı tarafından yeni bir kanun şeklinde değerlendirmeye alınmıştır. Kanun layihasının ilk görüşmeleri bu çerçevede gerçekleştirilmiştir.

Hükümet adına söz alan Ordu Dairesi Başkan Yardımcısı Behiç Bey, 1899'luların celp ve istihdamına ait kanunu çıkardıklarını, diğerlerini ise yeniden düzenlediklerini beyan etmiştir. Maarif Nezareti'nin onayladığı okullarda çalışan daimi muallimlerin kanundan yararlanması koşulu kaldırılarak ellerinde Darülmuallimin şehadetnamesi bulunan veya Maarif Nezareti ve Maarif İdareleri tarafından onaylı yetki belgesinin bulunması şartı maddeye eklenmiştir.[1717] Madde hakkında söz alan Ali Haydar Bey (Konya) ise Behiç Bey'in teklifinin aleyhinde görüşünü beyan etmiştir. Ona göre maddenin doğrudan doğruya Maarif Nezareti'nden mezun olanları kapsaması yanlıştır. Medresede eğitim alarak öğretmenlik yapanların da kanunla Maarif Nezareti'ne bağlı okullara verilen haklardan faydalanmasını istemiştir. Hamdullah Emin Paşa (Antalya), Maarif Mektebinde öğretmenlik yapan birini subay okuluna alarak okullarda okuyan çocukların eğitimden mahrum kalacağını belirtirken; Mehmet Sait Efendi (Mamuretülaziz) ise ulemaya ihtiyacın olduğu bir dönemde medresede ve Maarif Nezareti'ne bağlı okullarda okuyan çocukları subay okuluna almalarının yanlış bir

[1714] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:33, C:2, s.87.
[1715] *A.e.*, s.88-89. Kanun layihasının kabul edilmesi hakkında ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 4 Şubat 1917, nu.. 2927, s.4.
[1716] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:36, C:2, s.148.
[1717] *A.e.*, s.148.

uygulama olduğunu dile getirmiştir.[1718] Hükümet adına adı geçen mebuslara cevap veren Behiç Bey, yüksek tahsil yapanların ve Medresetülkuzat mezunlarının tam süreli askeri yükümlülüğe tabi tutulmadıklarını; askerlik süresinin iki seneden bir seneye indirildiğini ve subay yapma hakkının kendilerine verildiğini vurgulamıştır. Söz alanlar arasında bulunan Servet Bey (Trabzon), Behiç Bey'in teklif etmiş olduğu değişikliğe karşılık Maarif Nezareti tarafından kendilerine verilen belge ile öğretmenlik yapanlarla, Darülmuallimlerinden mezun olanların eşit statüde tutulmamasını teklif etmiştir. Ancak teklif, Behiç Bey'in zamansızlığı gerekçe göstermesi nedeniyle kabul görmemiştir. Sonrasında madde Behiç Bey'in teklifi üzerine kabul edilmiştir.[1719] Meclis'te gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde diğer maddeler de kabul edilmiştir.[1720] Kanunun ikinci görüşmeleri 17 Şubat 1917 tarihinde yapılmıştır.[1721] Görüşmelerin ardından kanun layihası kabul edilmiş[1722] ve 21 Mart 1917 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1723] 15 Temmuz 1917 tarihinde çıkarılan bir kararname ile 1890 doğumluları da kapsayan bir hale getirilmiştir.[1724]

10 Eylül 1917 tarihinde yürürlüğe konulan *1312-1316 Tevellüdlülerden Mekatib-i Sultaniyenin Sondan Dördüncü Sınıfına Müdavim Bulunanların Hizmet-i Maksureye Tabi Tutulmaları Hakkında Kararname* ile birlikte hizmet-i maksure kapsamı genişletilmiştir. 1896-1890 doğumlulardan Sultani okulların sondan 4. sınıfına devam edenlerin hizmet-i maksure ile askerlik yükümlülüklerini yerine getirebilecekleri hüküm altına alınmıştır.[1725] Artık savaşın sonuna doğru yaklaşıldığında bir irade-i seniyye ile hizmet-i maksure ile askerlik görevini yerine

[1718] *A.e.*, s.149.
[1719] *A.e.*, s.150.
[1720] *A.e.*, s.151. Kanun layihasının kabul edilmesine dair bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 11 Şubat 1917, nu.: 2934, s.3.
[1721] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:39, C:2, s.198.
[1722] *A.e.*, s.198-199. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 18 Şubat 1917, nu.: 2941, s.1.
[1723] "1312, 1313, 1314, 1315 Tevellüdlülerinden Hizmet-i Maksure İle Celp Edilecekler Hakkında Kanun", *Düstur*, 21 Mart 1333, Tertip:2, Cilt:9, Numara:195, s.298. Ayrıca bkz.: "1312, 1313, 1314, 1315 Tevellüdlülerinden Hizmet-i Maksure İle Celp Edilecekler Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 29 Mart 1333, nu.:2837.
[1724] "1316 Tevellüdlülerinden Hizmet-i Maksureye İle Celb Edilecekler Hakkında Kararname", *Düstur*, 2 Temmuz 1333, Tertip:2, Cilt:9, Numara:290, s.702. Ayrıca bkz.: "1315 Tevellüdlülerinden Hizmet-i Maksureye İle Celb Edilecekler Hakkında Kararname" *Takvim-i Vekayi*, 4 Temmuz 1333, nu.: 2934.
[1725] "1312-1316 Tevellüdlülerden Mekatib-i Sultaniyenin Sondan Dördüncü Sınıfına Müdavim Bulunanların Hizmet-i Maksureye Tabi Tutulmaları Hakkında Kararname", *Düstur*, 10 Eylül 1333, Tertip:2, Cilt:9, Numara:306, s.722. Ayrıca bkz.: "1312-1316 Tevellüdlülerden Mekatib-i Sultaniyenin Sondan Dördüncü Sınıfına Müdavim Bulunanların Hizmet-i Maksureye Tabi Tutulmaları Hakkında Kararname", *Takvim-i Vekayi*, 13 Eylül 1333, nu.: 3002.

getirenlerin terhis edilmeye başlanması istenmiştir. Buna göre 1866-1893 doğumluların kanunen nakledilmeleri gerekirken "sınıflara göre naklen ihtiyaca göre tedricen" terhis edilmeleri ve 1887-1893 arası doğumlulardan hizmet-i maksureye tabi olanların 1 yıllık askerliklerini tamamlamalarının ardından terhis edilmeleri kanunlaştırılmıştır.[1726]

3.9. "Muinsiz Efradının" Askere Alınmasına İlişkin Kanunlar

Osmanlı Devleti'nde askere alımlarda getirilen bir diğer yenilik de bakacak kimsesi bulunmayan ve *muinsiz* olarak adlandırılan kimselerin askere alınmaya başlamasıdır.[1727] Öncesinde geçici kanunlarla, sonrasında ise Meclis-i Mebusan'da yürürlüğe konulan yasalarla muinsizlerin askerde bulundukları süre dâhilinde ailelerine maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. İlk kez 5 Aralık 1912 tarihli geçici kanun ile savaş sırasında silahaltına alınan redif ve müstahfız askerilerinin ailelerine maaş bağlanması yasalaştırılmıştır.[1728] 1 Şubat 1913 tarihinde çıkarılan bir başka geçici kanunla bahsi geçen yasanın kapsamı genişletilmiştir.[1729] 3 Haziran 1913[1730] ve 11 Mart 1914[1731] tarihlerinde yürürlüğe konulan yasalarla bütçeye ek yapılarak muinsizlerin ailelerine verilecek tahsisat da belirlenmiştir. Ayrıca 1306-1309 arası

[1726] "1282-1309 Tevellüdlü Hizmet-i Tamme ve Maksure Erbabının Tedricen Terhisi Hakkında İrade-i Seniyye", *Düstur*, 5 Teşrin-i Sani 1334, Tertip:2, Cilt:11, Numara:4, s.51. Ayrıca bkz.: "1282-1309 Tevellüdlü Hizmet-i Tamme ve Maksure Erbabının Tedricen Terhisi Hakkında İrade-i Seniyye", *Takvim-i Vekayi*, 6 Teşrin-i Sani 1334, nu.: 3387.

[1727] Cemal Akbay, *a.g.e.*, s.122.

[1728] "Hal-i Harb Münasebetiyle Taht-ı Silaha Celb Olunan Muinsiz Efrad-ı Redife ve Müstahfazanın Ailelerine Tahsis Olunacak Maaş Hakkında Kanun", *Düstur*, 22 Teşrin-i Sani 1328, Tertip:2, Cilt:5, Numara:14, s.34. Ayrıca bkz.: "Hal-i Harb Münasebetiyle Taht-ı Silaha Celb Olunan Muinsiz Efrad-ı Redife ve Müstahfazanın Ailelerine Tahsis Olunacak Maaş Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 23 Teşrin-i Sani 1328, nu.: 1364 ve 1366.

[1729] "Hal-i Harp Münasebetiyle Taht-ı Silaha Celb Olunan Muinsiz Efrad-ı Redife ve Müstahfaza Ailelerine Tahsis Olunacak Maaşa Mütedair 25 Zilhicce 1330 Tarihli Kanun-ı Muvakkata Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 20 Kanun-ı Sani 1328, Tertip:2, Cilt:5, Numara:34, s.53. Ayrıca bkz.: "Hal-İ Harp Münasebetiyle Taht-ı Silaha Celb Olunan Muinsiz Efrad-ı Redife ve Müstahfaza Ailelerine Tahsis Olunacak Maaşa Mütedair 25 Zilhicce 1330 Tarihli Kanun-ı Muvakkata Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 23 Kanun-ı Sani 1328, nu.: 1364 ve 1366.

[1730] "Taht-ı Silaha Alınan Muinsiz Efrad Ailelerine Muhassas Maaşat İçin 1329 Maliye Bütçesine Tahsisat-ı Fevkalade Olarak 10,000,000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-ı Muvakkat", ", *Düstur*, 21 Mayıs 1329, Tertip:2, Cilt:5, Numara: 204, s.510. Ayrıca bkz.: "Taht-ı Silaha Alınan Muinsiz Efrad Ailelerine Muhassas Maaşat İçin 1329 Maliye Bütçesine Tahsisat-ı Fevkalade Olarak 10,000,000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 25 Mayıs 1329, nu.: 1485.

[1731] "Muinsiz Efrad Aileleri İçin 1329 Maliye Bütçesine Zamimeten 5,000,000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 27 Şubat 1329, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 167, s.300. Ayrıca bkz.: "Muinsiz Efrad Aileleri İçin 1329 Maliye Bütçesine Zamimeten 5,000,000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 5 Mart 1330, nu.: 1760.

doğan ve muinsizlikleri nedeniyle 2. askere alınma dönemine alınanların bir sene süre ile silahaltına alınmasının önü açılmıştır.[1732]

Yukarıda belirtilen 3 Haziran 1913 tarihli ve 11 Mart 1914 tarihli bütçe tahsisatına dair yasalar 4 Kasım 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan'a havale edilmiş ve yapılan görüşmelerin ardından[1733] 6 Kasım 1915 tarihinde 89 oy ile Meclis tarafından onaylanmıştır.[1734] Muinsiz ailelerine verilen tahsisatın miktarı 27 Temmuz 1916 tarihli bir irade-i seniyye ile artırılarak 200 milyon kuruş yapılmıştır.[1735] Hükümet, muinsizlerin silahaltına alınması ile asker sıkıntısını gidermeye çalışmıştır. Ancak ailelerine yapılan yardım, mali sıkıntı yaşanılan bir dönemde bütçeye ek yük getirmiştir.

Silahaltına alınan muinsiz kimselerin ailelerine savaş süresince maaş verilmesine dair kanun layihası 27 Mayıs 1914 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'nda görüşülmüştür.[1736] Kanun layihası ile adı geçen ailelere Ekim ayının 1. gününden başlamak ve terhis olunan tarihi takip eden ay başında son bulmak üzere ayda 30 kuruş maaş verilmesi hüküm altına alınmıştır. Görüşmeler sırasında söz alan Mehmet Vehbi Bey (Karesi), askere gidip geri dönemeyen kimselerin bulunduğunu, maaşları kesilen ailelerinin bu durumdan mağdur olduklarını belirtmiş ve hükümetin buna önlem almasını istemiştir.[1737] Benzer bir biçimde Cemil Zehavi Efendi (Bağdat) ise muinsiz efradı olarak nitelenen kimselerin askerden terhisinden sonra hemen iş bulamadıklarını, bu bakımdan bir ay daha maaşlarının devam etmesini teklif etmiştir.

[1732] "1306, 1307, 1308 ve 1309 Tevellütlü Muinsiz Efradın Bir Sene Müddetle Taht-ı Silaha Alınması ve Ailelerine Maaş İtası Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 18 Şubat 1329, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 136, s.239. Ayrıca bkz.: "1306, 1307, 1308 ve 1309 Tevellütlü Muinsiz Efradın Bir Sene Müddetle Taht-ı Silaha Alınması ve Ailelerine Maaş İtası Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 21 Şubat 1329, nu.: 1748.

[1733] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:44, C:1, s.622-623.

[1734] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:45, C:1, s.661. Kanunların yürürlüğe girmesine dair bkz.: "Muinsiz Efrad Aileleri İçin 1329 Maliye Bütçesine Zamimeten 5,000,000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun", *Düstur*, 3 Mayıs 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 583, s.1085. Ayrıca bkz.: "Muinsiz Efrad Aileleri İçin 1329 Maliye Bütçesine Zamimeten 5,000,000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi,* 26 Mayıs 1332, nu.: 2552; "Taht-ı Silaha Alınan Muinsiz Efrad Ailelerine Muhassas Maaşat İçin 1329 Maliye Bütçesine Tahsisat-ı Fevkalade Olarak 10,000,000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun", *Düstur*, 17 Mayıs 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 613, s.1181. Ayrıca bkz.: "Taht-ı Silaha Alınan Muinsiz Efrad Ailelerine Muhassas Maaşat İçin 1329 Maliye Bütçesine Tahsisat-ı Fevkalade Olarak 10,000,000 Kuruşun Sarfı Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 12 Haziran 1332, nu.: 2569; "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 7 Teşrin-i Sani 1915, nu.: 2476, s.3; "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 7 Teşrin-i Sani 1915, nu.: 6727, s.2.

[1735] "Muinleri Taht-ı Silaha Alınan Ailelere Muavenet İçin 1332 Maliye Bütçesine 200,000,000 Kuruş İlavesi Hakkında İrade-i Seniyye", *Düstur*, 14 Temmuz 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 724, s.1237.

[1736] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:5, C:1, s.48.

[1737] *A.e.*, s.48.

Mehmet Vehbi Bey'in önerisi Abdullah Azmi Efendi (Kütahya) tarafından desteklenirken, Kirkor Zöhrab Efendi (İstanbul), kanunun hüküm açısından uygulanmakta olduğunu, bunun görüşülen kanuna eklenmesiyle askerlik sisteminin kötü etkilenebileceğini dile getirmiştir. Fuat Bey (Divaniye) tarafından müstaceliyeti teklif edilen kanun layihası kabul edilmiş[1738] ve 9 Temmuz 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1739]

Meclis-i Mebusan'da muinsiz ailelerine dair kanununun görüşülmesinden sonra kanuna ek yapılarak "…muinsizlik hali iktisap eyledikleri halde terhisleri hitamı harbe tâlık edilen Efradı Nizamiyye ve İhtiyatiyye ve Redife ailelerine…" maaş verilemeye devam edilmesi görüşülmüş ve kabul edilmiştir.[1740]

Meclis-i Mebusan gündemine gelen kanunlardan biri de savaş için orduya gönüllü olarak katılan muinsiz efradın yardıma muhtaç olan ailelerine Askeri Mükellefiyet Kanunu'nun 49. maddesi uyarınca maaş verilmesi hakkındadır. Müstaceliyeti onaylanan kanun, 30 Ocak 1915 Meclis tarafından kabul edilmiştir.[1741] Ancak kanun 24 Şubat 1915 tarihinde Meclis-i Ayan'dan geri dönmüştür. Gerekçe olarak Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nun henüz Meclis'te görüşülüp kanunlaşmamasını gösteren Meclis-i Ayan, ona atfeden kanunu onaylamayı doğru bulmadıklarını belirtmişlerdir. Bu bakımdan "…mükellefiyet-i Askeriye Kanununun 49. maddesi mucibince…" ibaresi kaldırılarak yerine, "…muinsiz efrad-ı muvazzafa müsilli maaş tahsis edilecektir…" hükmü getirildiğini bildirmiştir. Meclis-i Mebusan, Ayan'dan gelen teklifi aynen kabul etmiş[1742] ve kanun layihası 6 Mart 1915 tarihinde uygulamaya konulmuştur.[1743]

[1738] *A.e.*, s.49. Kanun layihasının gerekçesi hakkında ayrıca bkz.: "Layiha-i Kanuniye", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 6/61, Devre: 3, Toplantı Senesi: İçtima-i Fevkalade, s.2. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye", *Tanin*, 28 Mayıs 1914, nu.: 1950, s.2; "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 28 Mayıs 1914, nu.: 8870, s.2; "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 28 Mayıs 1914, nu.: 6202, s.3.

[1739] "Hal-i Harb Sebebiyle Taht-ı Silaha Celb Olunan Muinsiz Efrad-ı Redife ve Müstahfaza Ailelerine Tahsis Olunacak Maaş Hakkında Kanun", *Düstur*, 26 Haziran 1330, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 372, s.859. Ayrıca bkz.: "Hal-i Harb Sebebiyle Taht-ı Silaha Celb Olunan Muinsiz Efrad-ı Redife ve Müstahfaza Ailelerine Tahsis Olunacak Maaş Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 6 Temmuz 1330, nu.: 1882.

[1740] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:5, C:1, s.50. Kanun layihasının gerekçesi hakkında ayrıca bkz.: "Zeyl", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 6/77, Devre: 3, Toplantı Senesi: İçtima-i Fevkalade, s.2.

[1741] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:17, C:1, s.253.

[1742] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:32, C:1, s.454.

[1743] "İfa-yı Fariza-i Cihat İçin Gönüllü Olarak Orduya İltihak Eden Muinsiz Efrad Ailelerine de Maaş Tahsisi Hakkında Kanun", *Düstur*, 31 Şubat 1330, Tertip:2, Cilt:7, Numara: 130, s.433. Ayrıca bkz.: "İfa-yı Fariza-i Cihat İçin Gönüllü Olarak Orduya İltihak Eden Muinsiz Efrad Ailelerine de Maaş Tahsisi Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 26 Şubat 1330, nu.: 2108.

Savaşa gittiğinde ailelerine bakacak kimsesi olmayan ve muinsiz olarak adlandırılan kişilerin şehit düşmesi veya savaştan malul bir şekilde dönmesi durumunda önceden ailelerine verilen maaşın kesilmesini engellemek amacıyla Hüseyin Kadri Bey (Karesi) ve Harun Hilmi Efendi (Tekfurdağı) tarafından 22 Kasım 1915 tarihinde kanun teklifi yapılmıştır.[1744] Teklif, temel olarak bahsi geçen durumda bulunanların mağduriyetine son vermeyi amaçlamaktadır. Hüseyin Kadri Bey ve Harun Hilmi Efendi tekliflerinin gerekçesinde vurguladıkları ilk nokta muinlerin şehadeti veya maliyeti halinde maaşın devamına dair hiçbir kaydın konulmadığına dairdir. İkincisi ise askerlerin, şehit veya malulen ordudan ayrılmaları durumunda ailelerinin maaşının kesileceğini düşünerek motivasyonlarının olumsuz yönde etkilenebileceğidir.[1745] Layiha Encümeni'ne gönderilen kanun teklifi 1 Aralık 1915 tarihinde Encümen'den bir rapor halinde Meclis'e havale edilmiştir. Hazırlanan raporda her ne kadar şehit ailesine ve malulün kendisine maaş verilmiş olsa da maaş icrasına dair muamelenin uzun sürmesi ve bürokratik işlemlerin çokluğu nedeniyle mağduriyete sebebiyet verdiğinin altı çizilerek kanun teklifinin yasalaştırılmasını kabul etmişlerdir. Ancak 3 maddeden meydana gelen teklifin 1. maddesinde değişiklik yapılmasını istemiştir. Buna göre bahsi geçen maddede yer alan, muinsiz ailelere maaşın yalnızca "firar ve ihanetlerinin tebeyyünü halinde kat' olunur" ibaresi kaldırılmıştır.[1746] Kanun hakkında toplanan Muvazene-i Maliye Encümeni ise şehadet ve maluliyet halinde emeklilik, yetim ve dul aylığı bağlanma konusunda kimsenin mağdur edilmediğini belirterek kanun teklifinin reddedilmesini istemiştir.[1747]

Encümenlerden havale edilen kanun teklifi Meclis'te ertesi yasama yılı içerisinde değerlendirmeye alınmıştır. 14 Aralık 1916 tarihli görüşmelerde esas olarak Muvazene-i Maliye Encümeni'nin raporu görüşülmüştür. Kanun teklifini hazırlayan Hüseyin Kadri Bey (Karesi), söz alarak muinsizlerin şehit olmaları veya maluliyeti durumunda şehit, yetim veya maluliyet aylığı bağlanana kadar zor durumda kalabileceklerini belirtmiştir. Konuşmasına devam eden Hüseyin Kadri Bey maliye memurlarının vatanperver davranışla muinsiz ailelerinin maaşlarını belli bir müddet kesmediklerini, ancak fiiliyattaki bu durumun kanuni bir mecburiyet haline

[1744] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:2, C:1, s.9.
[1745] "Teklif-i Kanuni Esabab-ı Mucibesi", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 30, Devre: 3, Toplantı Senesi: 3, s.1.
[1746] *A.e.*, s.2. Layiha Encümeni'nin gerekçesinin Meclis'te okunmasına dair bkz.: *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:8, C:1, s.147-148.
[1747] *A.e.*, s.2.

getirilmesini gerektiğini de eklemiştir. Eleştirilere cevap vermek için konuşma yapan Muhassasat-ı Zatiyye Müdür Vekili İbrahim Bey, hükümetin kendilerine verdiği bir belge ile şehit ailelerine 100 kuruş maaş ödediklerini anlatmıştır. Bu nedenle kanuna ihtiyaç bulunmadığını sözlerine eklemiştir. Ayrıca muinsiz efradına verilen maaşla kendilerinin verdiği maaşın miktarı arasındaki farka dikkat çekerek muinsizlere verilen miktarın daha fazla olduğu üzerinde durmuştur.[1748] Ardından kürsüye gelen Tahsin Rıza Bey (Tokat), İbrahim Bey'i eleştirerek idari işlemlerde kimseye maaş tahsis edilemeyeceğini ve bir kanuna dayanılması lüzumunu vurgulamıştır. Bu bakımdan kanun teklifinin kabul edilmesi gerektiğini anlatmıştır. Görüşmelerin ardından kanun teklifi görüşülmek üzere yeniden Muvazene-i Maliye Encümeni'ne havale edilmiş,[1749] ve 20 Ocak 1917 tarihinde Meclis'te tekrar müzakere edilmiştir.

Daha kapsamlı bir hale getirilen kanun ile maaş tahsisinden kimlerin yararlanabileceği anlatılmıştır. Ayrıca muinsizlik maaşı aylık 100 kuruş olarak belirlenmiştir. Maluliyet halinde verilecek maaşın yer aldığı 2. maddede muinsizlik maaşının maluliyet maaşından fazla olmaması gerektiğine dikkat çekilmiştir.[1750] Maluliyet maaşının, doktorun sunduğu rapor doğrultusunda derecelendirileceği ve buna göre verileceği hüküm altına alınmıştır. Tahsin Bey (Tokat), 2. maddeyi eleştirerek muinsizlik maaşının maluliyet maaşından fazla olmaması halinin nasıl belirleneceğini sorgulamıştır. İbrahim Bey (Muhassasat-ı Zatiyye Müdür Vekili) maaşların 6 kademe halinde derecelendirilip verileceğini ifade etmiştir. 1. dereceden maluliyete 300 kuruş verileceği; 6. dereceden maluliyete ise 50 kuruş ödeme yapılacağını açıklamıştır. Ardından 3. maddenin görüşmelerine geçilmiştir. Madde maluliyet, yetim ve dul maaşı bağlanan bir kimseye ne kadar süre ile ödeme yapılacağını koşul altına almaktadır. Yapılan görüşmelerin sonunda kanun layihası 22 Şubat 1917 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1751]

Askere almaya ilişkin çıkarılan kanunlar göstermiştir ki hükümet personel mevcutlarını tamamlama konusunda akla gelebilecek her türlü imkanı denemiş, ancak bedel-i nakdi, hizmet-i maksure gibi uygulamalara devam etmek zorunda

[1748] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:12, C:1, s.139.
[1749] *A.e.*, s.140.
[1750] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:27, C:1, s.401.
[1751] "Muinsiz Efrad Aileleri Maaşının Muinlerin Vefat ve Maluliyeti Halinde Eytam ve Eramil veya Maluliyet Maaşı Tahsisine Kadar Devam-ı Tediyesi Hakkında Kanun", *Düstur*, 9 Şubat 1332, Tertip:2, Cilt:9, Numara: 126, s.187. Ayrıca bkz.: "Muinsiz Efrad Aileleri Maaşının Muinlerin Vefat ve Maluliyeti Halinde Eytam ve Eramil veya Maluliyet Maaşı Tahsisine Kadar Devam-ı Tediyesi Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 1 Mart 1333, nu.: 2809.

kaldığı için asker sayısını kadro miktarlarına göre tamamlayamamıştır. Bu ikili durum askere alma kanunları açısından bir zıtlığa da sebep olmuştur.

4. Askeri Ceza Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler

Birinci Dünya Savaşı döneminde hükümetin yürürlüğe koyduğu askeri yasalar içerisinde Askeri Ceza Kanunu önemli bir yer kapsamaktadır. Sözü geçen dönemde toplam 24 Askeri Ceza Kanunu düzenlemesi gerçekleştirilmiştir. Kanunların büyük kısmı geçici kanun ile uygulamaya konulurken yalnızca 3 adedi Meclis-i Mebusan tarafından görüşülerek yasalaştırılmıştır. Askeri Ceza Kanunlarının Meclis'in kapalı olduğu bir dönemde yürürlüğe sokulduğu izlenmekle birlikte; bu durumun hükümetin askeri disiplin anlamında ihtiyaçlara hızlı cevap vermek isteğinin bir göstergesi olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra Askeri Ceza Kanunun yukarıda belirtilen maddeleri Birinci Dünya Savaşı sırasında divan-ı harplerin oluşturulmasında güçlüklerle karşılaşıldığının ve yüksek rütbeli subay sayısında azalma yaşandığını gösteren önemli hukuksal düzenlemeler olarak görülebilir.

Meclis-i Mebusan'da görüşülen ilk yasa Askeri Ceza Kanunu'nun 48. maddesinde yapılan düzenlemedir. Kanun önce 12 Mart 1914 tarihinde geçici kanun hükmünde yürürlüğe girmiş olmakla birlikte divan-ı harp kurullarını meydana getiren üyelerin kimlerden seçileceği belirlenmiştir. Ayrıca yargılanması gerçekleşen askerlerin rütbesine göre mahkeme başkanı ve üyelerinin rütbesi sıralanmıştır.[1752] Adı geçen kanun layihası 17 Haziran 1914 tarihinde Meclis'te görüşülmüştür.

Söz alan Hüseyin Kadri Bey (Karesi), düzenleme ile maddenin hâlihazırdaki halinden farklı olarak divan-ı harplerin üye sayısını azaltmak istediklerini anlatmıştır. Önceden divan-ı harplerde görevlendirilen mahkeme başkanlarının suç isnat edilen kimselerin birkaç rütbe üstündeki subaylar arasından seçildiğini; ancak bunun yeniden düzenlenerek mahkeme başkanlarının 1 derece üst rütbeli subaylardan olması şartının getirildiğini belirtmiştir. Ayrıca yasal düzenlemeden önce üst rütbeli bir askerin yargılanması sırasından mahkeme heyeti kâtipliklerine Erkan-ı Harbiye Yüzbaşısı atanırken divan-ı harplerde bu görevin Erkan-ı Harp Binbaşısına verildiğini de sözlerine eklemiştir. Hüseyin Kadri Bey, değiştirilmek istenilen yasa

[1752] "Askeri Ceza Kanunu'nun 48. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 29 Mart 1330, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 225, s.376. Ayrıca bkz.: "Askeri Ceza Kanunu'nun 48. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 2 Nisan 1330, nu.: 1788.

ile kâtiplik makamına herhangi bir subayın gelebileceğini beyan etmiştir. Tartışmalar sırasında Ali Haydar Bey (Saruhan) tarafından önerilen kanun müstaceliyeti teklifi kabul edilmiştir.[1753]

Meclis-i Mebusan'da gündem hakkında konuşanlar arasında bulunan Mehmet Tevfik Efendi (Bağdat), kanun layihasında yapılacak değişikler içerisinde mahkeme başkanlıklarına Kıdemli Binbaşı yerine Kıdemli Yüzbaşı atanmasını talep ederken, Artin Boşgezenyan Efendi (Halep) ise oluşturulacak olan mahkemeye askeri üyelerle birlikte sivil üyelerin de atanmasını istemiştir. Mehmet Tevfik Efendi'nin sözlerine Askeri Encümeni adına cevap veren Hüseyin Kadri Bey (Karesi), esas olarak Kıdemli Binbaşı'nın mahkeme başkanlığına seçilebileceğini o yoksa Kıdemli Yüzbaşı'nın bu görevi yerine getirebileceğini açıklamıştır. Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey (Menteşe) de Artin Boşgezenyan Efendi'nin (Halep) talebine cevap vererek Harbiye Nezareti'ne bağlı Divan-ı Temyiz-i Askeri'de sivil üye bulunduğunu dile getirmiştir. Askeri Ceza Kanunu gereğince ilk yargılama sırasında sivil üyenin olmadığı görülmekle birlikte, sivil üyenin yalnızca temyiz mahkemesine verilerek kısmi bir etkinin Adliye Nezaretine verildiği düşünülebilir. Diğer iki maddesinin de kabul edilmesiyle birlikte kanun layihası Meclis-i Mebusan tarafından onaylanarak Meclis-i Ayan'a gönderilmiştir.[1754] Askeri Ceza Kanunu'nun 48. maddesinin düzenlenmiş olduğu kanun 26 Temmuz 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1755]

Askeri Ceza Kanunları arasında olup Meclis-i Mebusan'da görüşülen bir başka kanun layihası da 7 Mart 1914 tarihinde geçici kanun şeklinde uygulamaya konulan yasadır. 62. maddeye ek yapılmasını hüküm altına alan bu yasa, Müşir rütbesinin sahip olduğu yetki ve sorumlulukların her ne surette olursa olsun kolordu kumandanlarına; ferik ve mirliva rütbesinin yetki ve sorumluluklarının ise fırka kumandanlarına da verilmesine ilişkindir.[1756]

[1753] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:16, C:1, s.349.
[1754] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:16, C:1, s.349.
[1755] "Askeri Ceza Kanununun 48. Maddesini Muaddel Kanun", *Düstur*, 13 Temmuz 1330, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 457, s.187. Ayrıca bkz.: "Askeri Ceza Kanununun 48. Maddesini Muaddel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 6 Ağustos 1330, nu.: 1912.
[1756] "Askeri Ceza Kanunu'nun 62. Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 22 Şubat 1329, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 142, s.261. Ayrıca bkz.: "Askeri Ceza Kanunu'nun 62. Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 26 Şubat 1329, nu.: 1753.

Kanun layihası Meclis'te 7 Ekim 1915 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır. Askeri Encümen adına konuşan Fazıl Berki Bey (Kengiri) eskiden kolordu ve fırka kumandanlarının müşir veya ferik rütbesinde bulunduklarını dile getirmiş ve Askeri Ceza Kanunnamesi'nde adı geçen rütbelerde bulunanların tayin ve ceza işlemlerinde bir yetki derecelendirmesi bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak sonradan orduda yüksek rütbeli asker sayısı azalmaya başladığından bu makamlara daha alt rütbelerdeki kimselerin atandığına değinmiştir. Bu noktadan hareketle hukuksal anlamda bir dengesizliğe dikkat çeken Fazıl Berki Bey, yüksek mevkilere getirilen bu alt rütbeli subayların sahip olduğu cezalar ile işgal ettikleri mevkilerin birbirine uyumlu olmadıklarına işaret etmiştir. Yapılan yasal değişiklikle birlikte kolordu ve fırka kumandanlığı görevinde bulunan kimselerin rütbeleri ne olursa olsun ceza alırken müşir ve ferik statüsünde değerlendirilmelerinin önünün açıldığı tespitinde bulunmuştur. Ardından kanun layihasının müstaceliyetini talep etmiştir. Hem kanun hem de müstaceliyet kararı onaylanarak Meclis'teki görüşmeler son bulmuştur.[1757] Kanun, Meclis-i Ayan tarafından onaylandıktan sonra 13 Kasım 1915 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1758]

Divan-ı harp mahkemesine üye atanması konusunda sanık olarak yargılanan ordu mensubunun rütbesinin göz önünde bulundurulmasını düzenleyen Askeri Ceza Kanunu'nun 52. maddesi de Meclis-i Mebusan'da gerçekleştirilen hukuki düzenlemeler arasında yer almıştır. Değişiklik 19 Temmuz 1915 tarihinde geçici kanun hükmünde yasalaşmıştır. Buna göre Askeri Ceza Kanunu'nun 48. maddesinde bulunan ve divan-ı harp üyelerinin rütbelerinin gösterildiği cetvelin üye toplanma ve tayininde etkili olduğu belirtilmiştir. Buna rağmen sanığın rütbesinden aşağı rütbede bulunmamak ve astsubay üye sayısını artırmamak şartıyla cetvelde yer alan derecelerin bir rütbe altında üye seçilmesi yasal hale getirilmiştir. Ayrıca bu şekilde divan-ı hap üyelerinin oluşturulmasında zorlukla karşılaşılırsa yalnız askeri

[1757] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:36, C:1, s.506-507.
[1758] "Askeri Ceza Kanunu'nun 62. Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Kanun", *Düstur*, 31 Teşrin-i Evvel 1331, Tertip:2, Cilt:7, Numara: 377, s.794. Ayrıca bkz.: "Askeri Ceza Kanunu'nun 62. Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 5 Teşrin-i Sani 1331, nu.: 2351 ve 2352.

yargılamalara mahsus olmak kaydıyla divan-ı harplerin yukarıdaki fıkraya uygun bir şekilde emekli askerlerle tamamlanabileceği de yasalaştırılmıştır.[1759]

Askeri Ceza Kanunu'nun 52. maddesi, Meclis-i Mebusan Genel Kuruluna 10 Ocak 1916 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır. İlk görüşmeler kanun layihasının maddelerinin okunmasının ardından tamamlanmıştır.[1760] Layiha, 2. kez görüşülmek üzere 17 Ocak 1916 tarihinde yeniden Meclis gündemine alınmıştır. Maddeler okumalardan sonra onaylanarak, Meclis-i Ayan'a havale edilmiştir.[1761] Ancak Meclis-i Ayan, madde üzerinde yapılan değişikliği yeterli görmeyerek yeniden düzenlemiştir. Bu çerçevede Meclis-i Mebusan'a gönderilen kanun layihasının gerekçesinde divan-ı harp üyelerinin emekli askerler arasından seçildiği gibi divan-ı harp başkanlarının da emekli askerler arasından seçilmesini kanun maddesine eklemiştir.[1762] Ayan Meclisinden havale edilen tadilat isteği Meclis-i Mebusan Askeri Encümeni'nde görüşülerek genel kurula gönderilmiştir. Askeri Encümenin kararında emekli askerler arasında geçmişte işini iyi ve ahlaklı bir şekilde yapanlar olduğu gibi kötü bir biçimde yapanların da yer aldığının altı çizilmiştir. Bununla beraber görevde bulunan bir askerin yargılanmasının ilk adımında uzun süreden beridir askerlik dışında bulunan birinin mahkeme başkanı olarak ilgilenmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bu noktalardan yola çıkarak Meclis-i Ayan'ın teklifi reddedilmiştir. Kararını tekrar gözden geçirmek üzere kanun layihası 8 Mart 1916 tarihinde Meclis-i Ayan'a geri gönderilmiştir.[1763] Kanun layihası, Meclis-i Mebusan'ın kabul ettiği haliyle 21 Mart 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1764]

5. İdare-i Örfiye Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler

Meclis-i Mebusan'da görüşmesi yapılan kanun layihalarından biri de *İdare-i Örfiyye Kanununun Üçüncü Maddesini Muaddel Layiha-i Kanuniye*'dir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın 1917 Kongresi programında yer alan ve hazırlanması planlanan kanunlar arasındadır. Bu çerçevede 2 Ekim 1877 tarihinde yürürlüğe giren İdare-i

[1759] "Askeri Ceza Kanunu'nun 52. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 6 Temmuz 1331, Tertip:2, Cilt:7, Numara: 292, s.678. Ayrıca bkz.: "Askeri Ceza Kanunu'nun 52. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 12 Temmuz 1331, nu.: 2242.
[1760] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:16, C:1, s.327.
[1761] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:18, C:1, s.360.
[1762] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:33, C:2, s.122.
[1763] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:41, C:2, s.372.
[1764] "Askeri Ceza Kanunu'nun 52. Maddesini Muaddel Kanun", *Düstur*, 8 Mart 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 381, s.767. Ayrıca bkz.: "Askeri Ceza Kanunu'nun 52. Maddesini Muaddel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 19 Mart 1332, nu.: 2485.

Örfiye Kanunun 3. maddesinde değişiklik yapılması öngörülmektedir. Kanun layihası, 31 Ekim 1916 tarihinde geçici kanun statüsünde yürürlüğe konulmuştur.[1765]

Kanun ile idare-i örfiye ilan edilen yerlerde askeri görevlerin, Bakanlar Kurulu tarafından belirlenecek hususlar çerçevesinde askeri hükümete devredilmesi istenmektedir. Ayrıca göreve bağlı olarak askeri hükümetin kararlarını mahalli kuvvetler tarafından uygulanmasının önünün açılması hedeflenmektedir. Teklif, Meclis'e 20 Mart 1917 tarihinde gelmiş ve aynı tarihte ilk görüşmeleri kabul edilmiştir.[1766] İkinci görüşmelerine 26 Mart 1917 tarihinde başlanan kanun layihası aynı tarihte Meclis-i Mebusan tarafından onaylanmış[1767] ve 10 Ocak 1918 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1768] Böylece askeri makamların sivil idare karşısındaki yetkileri arttırılmıştır.

6. Birinci Dünya Savaşı Sonunda Meclis-i Mebusan'da İttihat ve Terakki Fırkası Hükümetlerinin Yargılanması

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Meclis-i Mebusan'da, İttihat ve Terakki Fırkası hükümetleri savaşa girmekle ve savaşın meydana getirdiği sorunlarla suçlanmıştır. Savaş boyunca Osmanlı Devleti'nde iki İttihat ve Terakki Fırkası hükümeti görev yapmıştır. Bunlardan ilki Sait Halim Paşa hükümeti diğeri Talat Paşa hükümetidir. Ahmet İzzet Paşa hükümetinde ise İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup isimler olmakla beraber bir İttihat ve Terakki Fırkası kabinesi şeklinde nitelendirilemez. Savaştan sonra hem ülkedeki hem de Meclis-i Mebusan içerisindeki muhalefet büyümüş, Birinci Dünya Savaşı döneminin etkili isimleri olan Talat, Enver ve Cemal Paşalar yargılanmaktan kurtulmak amacıyla yurt dışına kaçmışlardır. Eski Sadrazam Sait Halim Paşa ise Meclis-i Ayan'a dilekçe vererek Divan-ı Ali'de yargılanmak istemiştir. Savaşa katılan hükümetlerin yargılanması ise

[1765] 13 Ramazan 1293 Tarihli İdare-i Örfiyye Kararnamesinin 3. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 18 Teşrin-i Evvel 1332, Tertip: 2, Cilt:8, Numara: 825, s.1366. Ayrıca bkz.: "13 Ramazan 1293 Tarihli İdare-i Örfiyye Kararnamesinin 3. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 20 Teşrin-i Evvel 1332, nu.: 2691.
[1766] *MMZC*, Üçüncü İçtima Senesi, D:3, İ:57, C:3, s.277.
[1767] *MMZC*, Üçüncü İçtima Senesi, D:3, İ:60, C:3, s.341. Kanunun kabul edilmesine dair ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 27 Mart 1917, nu.: 7229, s.1.
[1768] "13 Ramazan 1293 Tarihli İdare-i Örfiyye Kararnamesinin 3. Maddesini Muaddel Kanun", *Düstur*, 10 Kanun-ı Sani 1334, Tertip: 2, Cilt: 10, Numara: 44, s.67. Ayrıca bkz.: "13 Ramazan 1293 Tarihli İdare-i Örfiyye Kararnamesinin 3. Maddesini Muaddel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 18 Kanun-ı Sani 1334, nu.: 3124.

Fuat Bey'in (Divaniye) 28 Ekim 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na vermiş olduğu bir önerge ile başlamıştır.[1769]

Fuat Bey önergesini ilk kez 2 Kasım 1918 tarihinde gündeme getirmiş, ancak bu tarihte gündeme alınmamıştır.[1770] Önerge, 4 Kasım 1918 tarihli 11. oturumda Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'nda okunmuştur. Fuat Bey, Sait Halim Paşa ve Talat Paşa kabinelerinin 10 maddede sıraladığı nedenler dolayısıyla Divan-ı Ali'de yargılanmasını talep etmiştir. Bahsi geçen kabineler; sebepsiz ve vakitsiz harbe girilmek, harbin sebepleri ve savaşın ilerleyişi hakkında Meclis-i Umumiye doğru bilgi vermemek; seferberlikten sonra ve harp ilanından önce İtilaf devletleri hükümetlerinden gelen teklifleri reddetmek, hiçbir fayda temin etmeden Almanya'nın yanında savaşa girmek; harbi dirayetsiz ve kifayetsiz ellere vermek ve bu ellerin harp biliminde yeri olmayacak "mecnunane" hatalar yapmasına göz yummak, şahsi menfaatler uğruna hayat kuvvetinin gasp ve israfına neden olmakla suçlanmıştır. Ayrıca önergede insan ve hukuk kanunlarına özellikle Kanun-ı Esasi'nin ruhuna tamamen aykırı muvakkat kanunlar, emir ve nizamnameler çıkarılarak memleketi bir felaket alanına dönüştürmek; savaşta meydana gelen gelişmelerden bahsetmemek, İtilaf devletlerinden ve bilhassa Rusya'daki Bolşevik İhtilali'nden sonra önerilen barış tekliflerini reddetmek ve bunun ülkeyi halihazırdaki akıbete sürüklemesine neden olmak; halkın çektiği sıkıntılar karşısında onların ihtiyaçlarını karşılamak yerine birtakım kişilerin servet edinmesini sağlanmak ve ihtikar, suiistimal yollarına saparak ülkenin iktisadını bozulmak; hiçbir gerekçe ve kanuna dayanmayarak siyasi ve askeri sansürlerin çıkarılması ile matbuat ve haberleşme hürriyetini ihlal etmek, bunlara bağlı olarak Avrupa basınına ait haberlerin ülkeye girmesinin engellemek yer almıştır. Son olarak; ülke içerisinde idari karışıklık meydana getirerek can, mal, namus hürriyetine kastedecek birtakım çeteleri desteklemek ve yaptıkları suçlara ortak olmak önergede yer alan diğer suçlamalar olmuştur.[1771]

Takrir okunduktan sonra Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey (Menteşe), Kanun-ı Esasi ve Nizamname-i Dâhili gereğince önergeden Meclis Başkanlık Divanı'nın haberdar edilip ait olduğu encümene gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir.

[1769] Ahmet Ali Gazel, *Osmanlı'nın Son Savaşları Nedeniyle Açılan Meclis Soruşturmaları (Trablusgarb, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları)*, Pegem Akademi, 1. Basım, Ankara 2013, s.114.
[1770] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:10, C:1, s.91.
[1771] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:11, C:1, s.103.

Ayrıca önergenin hangi encümende görüşülmesinin tespit etmek için kura yoluna başvurulmasını istemiştir. Bunun üzerine söz alan Emanuel Emanuelidi Efendi (Aydın), önerge hakkında hükümetin de görüşünün alınmasını talep etmiştir. Ancak hükümet, Meclis-i Mebusan'da hazır bulunmakla birlikte bir görüş beyan etmemiştir. Önerge sahibi Fuat Bey (Divaniye) kürsüye gelerek araştırmayı yapacak şubenin 5. Şube olacağına dair kurayı çekmiştir.[1772]

Kabine üyeleri hakkında yasal bir tahkikat yapılmasının hukuki dayanağı Kanun-ı Esasi'nin 31. ve 32. maddelerdir. 31. maddede Nizamname-i Dâhili gereğince şikâyete konu olan önergenin Meclis-i Mebusan Başkanı tarafından kendisine teslimini takip eden üç gün içerisinde şubeye gönderilmesini, şube tarafından soruşturmasının yapılmasını hüküm altına almaktadır. Şubenin hazırladığı rapor Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'nda okunmasının ve görüşülmesinden sonra oylanacaktır. Meclis-i Mebusan'da var olan mebusların üçte iki çoğunluğu raporu onaylarsa muhakemesinin yapılması işi Divan-ı Ali'ye havale edilecektir. 32. madde ise kabineden suçlanan olursa onların muhakemesinin "kanun-ı mahsus" ile yapılması koşulunu taşımaktadır.[1773]

Divan-ı Ali'nin ne şekilde kurulacağı ve kimlerden oluşacağı ise yine Kanun-ı Esasi'nin 92-95. maddeleriyle belirlenmiştir. Kanun-ı Esasi'ye göre Divan-ı Ali 30 üyeden meydana gelir. Bu üyelerin 10'u Meclis-i Ayan, 10'u Şura-yı Devlet, 10'u ise Mahkeme-i Temyiz ve İstinaf üyesi arasından kur'a ile seçilecektir. İki kısımdan oluşan Divan-ı Ali'nin ilk kolu *daire-i ithamiye*, diğer kolu ise *divan-ı hüküm*dür. Daire-i ithamiye dokuz üyeden oluşur ve haklarında şikâyet olan kişilerin suçlanıp suçlanmayacağına üçte iki çoğunlukla karar verir. Divan-ı hüküm ise 21 üyeden meydana gelmektedir. Kendisine daire-i ithamiyeden gelen davalara üçte iki çoğunlukla ve istinaf ve temyiz yolu kapalı olmak üzere karar vermektedir.[1774]

Kura çekiminin ardından Meclis-i Mebusan'da usul yönünden tartışma yaşanmıştır. Ali Haydar Bey (Saruhan) hükümetlerin Divan-ı Ali'ye sevkine dair önergeyi yalnızca şubeye havale etmenin yeterli olmayacağını suçlanan kabine

[1772] *A.e.*, s.104.
[1773] Mehmet Yıldız, *Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 1. Basım Ankara 2015, s.73-74. Ayrıca bkz.: Osman Selim Kocahanoğlu, *İttihat ve Terakki'nin Yüce Divan Sorgulaması-Meclis-i Mebusan Beşinci Şube Tahkikatı*, Temel Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017, s.21.
[1774] *A.e.*, s.81. Ayrıca bkz.: Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e.*, s.21.

üyelerinin muhakeme usulü hakkında bir kanun bulunmadığını dile getirmiştir. Kanun-ı Esasi'nin yukarıda ifade edilen esaslarının yerine getirilmesi istenmiştir. Hükümet adına söz alan Dâhiliye Nazırı Fethi Bey bazı ülkelerde bakanların hangi maddelerle ve ne şekilde cezalandırılacağına ilişkin kanun hükümlerinin bulunduğunu, ancak Osmanlı Devleti'nde böyle bir kanun bulunmamakla birlikte yürürlüğe bir kanun koymak istense bunun geçmişe dönük hüküm veremeyeceğini ifade etmiştir. Ona göre yapılacak şey Divan-ı Ali'nin görevini yapmasına razı olmak ve onun vereceği karara uymaktır. Fethi Bey'in bu görüşüne Fuat Bey (Divaniye) aksini söyleyerek tepkisini göstermiştir. Hem Fuat Bey hem de Artin Boşgezenyan Efendi (Halep) yargılama usullerinin geçmişi de kapsayabileceğini belirtmiştir. Artin Boşgezenyan Efendi, ayrıca hükümetin hangi hallerden dolayı görevini ihlalden sorumlu tutulacağını açıklamıştır.[1775]

Sorgulamayı gerçekleştirecek olan Meclis-i Mebusan'ın 5. şubesi, 44 üyeden meydana gelmiştir. Üyeler Meclis-i Mebusan'ın 5. oturum senesinin 1 Ekim 1918 tarihli 1. toplantısında kur'a yöntemiyle belirlenmiştir. Bahsi geçen üyeler; Sadık Efendi (Kütahya), Tevfik Bey (Bağdat), Abdülkadir Geylani Bey (Hama) - Hasan Fehmi Efendi (Gümüşhane), Şemsettin Bey (Ertuğrul), Hüseyin Kadri Bey (Karesi), Rıza Bey (Bursa), Emin Edip Efendi (Sivas), Necati Bey (Bolu), Osman Paşa (Trablus Şam), Kamil El Esat Efendi (Beyrut), Osman Bey (Canik), Nuri Bey (Kerbela), Salim Bey (Karahisarı Sahip), Ahmet Nesimi Bey (İstanbul), Mehmet Emin Efendi (Genç), Mahmut Bey (Trabzon), Ebu Bekir Haddad Efendi (Taaz), Seyyid Ali Haydar Bey (Asir), Harun Hilmi Efendi (Tekfurdağı), Hilmi Bey (Basra), Agop Hırlakyan Efendi (Maraş), Hasan Rıza Paşa (Hudeyde), Abdülfettah Sadi Efendi (Akka), Hüseyin Tosun Bey (Erzurum), llyas Sami Efendi (Muş), Ömer Lütfi Bey (Sinop), Misel Sarsak Efendi (Beyrut), Cavit Bey (Kal'a-i Sultaniye), Mithat Şükrü Bey (Burdur), Seyyid Mehmed Makhafı Efendi (Sana), Keygam Efendi (Muş), Hacı Tayyip Efendi (Ankara), Halit Bey (Divaniye), Mustafa İbrahim Bey (Saruhan), Ali Cenani Bey (Ayıntap), Tevfik El Mecali Bey (Kerkük), Kâmil Efendi (Karahisar-ı Sahip), Selim Ali Selam Efendi (Beyrut), Ragıp Neşaşibi Bey (Kudüs-i Şerif),

[1775] *A.e.*, s.105-106. Ayrıca bkz.: Ahmet Ali Gazel, *a.g.e.*, s.116-117.

Seyfullah Efendi (Erzurum), Abdullah Azmi Efendi (Kütahya), Mustafa Fevzi Efendi (Saruhan), Vİktor Bey'den (İstanbul) meydana gelmektedir.[1776]

5. Şube'nin 6 Kasım 1918 tarihli ilk toplantısında başkanlığa Abdullah Azmi Efendi (Kütahya) , kâtipliğine ise Şemsettin Bey (Ertuğrul) seçilmiştir. Şube üyeleri arasında Türk kökenli üyeler çoğunlukta olmakla beraber şube üyeleri arasında sorgusu yapılan; Maliye Nazırı Cavit Bey (Biga), İttihat ve Terakki Kâtib-i Umumisi Mithat Şükrü Bey (Burdur), eski Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey (İstanbul) de bulunmaktadır. Bahsi geçen kişiler dışında sorgulanan isimler; Sadrazam Sait Halim Paşa, Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa, Adliye Nazırı İbrahim Bey, Maarif Nazırı Şükrü Bey, Adliye Nazırı Halil Bey, Nafia Nazırı Ali Münif Bey, Ticaret Nazırı Mustafa Şeref Bey, Dâhiliye Nazırı İsmail Canbolat, Posta ve Telgraf Nazırı Hüseyin Haşim Bey, İaşe Nazırı Kara Kemal Bey, Nafia Nazırı Abbas Halim Paşa, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi, Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi'den oluşmaktadır. Sıralanan bu isimlerden Şeyhülislam Hayri Efendi ve Musa Kazım Efendi'nin ifadeleri yazılı olarak alınmıştır. Bunun dışında Sorgulamalar 6 Kasım 1918 ile 19 Aralık 1918 tarihleri arasında yapılmıştır. Talat, Enver ve Cemal Paşalar ise ateşkes antlaşmasından sonra yurt dışına kaçtıklarından ifadeleri alınamamıştır.[1777]

Meclis-i Mebusan soruşturmasında vurgulanması gereken bir diğer konu da sorgulayanlarla sorgulananların mebus ve ayan olmasıdır. Bu bakımdan eşit haklara sahiptirler.[1778] Soruşturma Fuat Bey'in savaş dönemi kabinelerinin yargılanmasına ilişkin önergesinin okunması ve kendisinden izahat alınıp görüşmelerin ne şekilde yapılacağının tespiti ile 6 Kasım 1918 tarihinde Abdullah Azmi Efendi (Kütahya) başkanlığında yapılmıştır. Bundan sonra 9 Kasım 1918 tarihinde eski Sadrazam Sait Halim Paşa'nın sorgusuyla İttihat ve Terakki Fırkası'nın yargılanmasına başlamıştır.[1779] 19 Aralık 1918 tarihinde gerçekleştirilen son toplantıda eski Şeyhülislam ve Meclis-i Ayan üyesi Hayri Efendi ile eski Şeyhülislam ve Meclis-i

[1776] *MMZC*, Beşinci Oturum Senesi, D:3, İ:1, C:1, s.3. Ayrıca bkz.: Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e.*, s.22.
[1777] Osman Selim Kocahanoğlu, *a.g.e.*, s.23.
[1778] Erol Şadi Erinç, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları I-Birinci Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki Hükümetlerinin Sorumluluğuna Dair Meclis-i Mebusan Soruşturması*, Yay. Haz.: Mustafa Yeni, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s.XII.
[1779] *A.e.*, s.8-9.

Ayan üyesi Musa Kazım Efendi'nin yazılı ifadelerinin okunmasıyla sorgulama tamamlanmıştır.[1780]

Soruşturmanın tamamlanmasının ardından 5. şube raporunu tamamlayıp Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'na göndermeden 21 Aralık 1918 tarihli irade-i seniyye ile Meclis-i Mebusan kapatılmıştır. Böylece soruşturma sonuçsuz kalmış ve Divan-ı Ali'ye gönderilmemiştir. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı 12 Ocak 1920 tarihinde açıldıktan sonra Abdullah Azmi Efendi ve Yahya Sezai Bey (Kal'a-i Sultaniye), soruşmanın tamamlanması amacıyla 12 Şubat 1920 tarihinde bir önerge vermişlerdir. Burada savaş kabinelerinin Divan-ı Ali'ye sevklerini talep eden önergenin yeni oluşturulan Meclis tarafından tamamlanması istenmiştir. Bu talep Meclis-i Mebusan'da kabul edilmiş ve soruşturmayı sona erdirmek için Meclis 2. şubesi görevlendirilmiştir.[1781] Ancak son dönem Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın 11 Nisan 1920 tarihinde feshi nedeniyle soruşturma bir kez daha sonuçlanamamıştır.[1782]

B. MECLİS-İ MEBUSAN'DA İKTİSADİ ALANDA YAPILAN DÜZENLEMELER

1. 1914 İtibariyle Genel Olarak İktisadi Durum

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısının dışa bağımlılık göstermeye başladığı bir dönemdir. Sanayi devrimi Avrupa'da pazara yönelik üretimi artırdığından buna bağlı olarak Osmanlı Devleti yabancı sermeyenin ve ürünlerinin ülke içerisinde rahatça dolaşım sağladığı, hammadde üretilip, yurt dışından sınai ürün satın alındığı bir ülke haline gelmiştir.[1783] Ülke sanayisinin gelişmediği, tarıma dayalı bir iktisadi yapı, imparatorluğun gerilemesindeki öncel unsur olmuştur. Kapitülasyonlarla birlikte ülkenin sanayi ülkelerine pazar olma niteliği daha da artmıştır. Bu durum ise yerli üreticinin yok olmasına ve milli sermayenin yaratılamamasına yol açmıştır. Ülkeyi yönetenler iktisadi anlamda bu gerilemeye çareler aramış olsa da bunda başarı sağlanamamıştır.[1784] Osmanlı Devleti, Avrupa sanayisi ve sermayesi ile rekabet edemeyecek halde kalmıştır.

[1780] *A.e.*, s.415-427.
[1781] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:4, İ:1, C:1, s.95-98.
[1782] Ahmet Ali Gazel, *a.g.e.*, s.462.
[1783] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitabevi, 15. Basım, Ankara 2011, s.20.
[1784] Vedat Eldem, *a.g.e.*, s.58.

İstatistiksel olarak incelendiğinde; Osmanlı Devleti'nde 1883 ile 1913 yılları arasında yerli sermaye ile kurulan sanayi ve ticaret kuruluşlarının sayısı 46 iken; harcanan kaynağın ise 110 milyon kuruş olduğu görülmektedir. Diğer yandan yabancı sermaye ile kurulan işletmelerin sayısı 39 olmakla birlikte, sermayelerinin toplamı 1 milyar kuruşa ulaşmaktadır. Yerli girişimci ve sermayedarları koruyucu tedbirlerin yetersizliğine karşılık yabancıların elinde bulunan ve onlara serbestlik ve garanti sağlayan kapitülasyonların varlığı nicelik olarak olmasa dahi nitelik olarak onlara üstünlük vermektedir.[1785]

Savaş koşulları içerisinde Osmanlı Devleti'nde var olan sanayi kuruluşlarının sayıları ve nitelikleri ile tarım alanlarının miktarı ve üretim artırılmaya çalışılmıştır. Bundan amaç; savaşın getirdiği ortamda fiyatların düşmesini sağlamaktır. Ayrıca bu dönemde kapitülasyonların kaldırılması sonrası yürürlüğe konulan yasalarla bağımsız bir iktisadi sistem oluşturulmasına ve meydana gelen mali yükün azaltılmasına çaba gösterilmiştir. Bu çerçevede; kapitülasyonların kaldırılması, Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu, İaşe Kanunu, Tekalif-i Harbiye Kanunu, Tekalif-i Fevkalade Kanunu, Tecil-i Duyun Kanunu, Men'i İhtikar Kanunu, Teşvik-i Sanayi Kanunu, İstikraz-ı Dâhili Kanunu gibi kanunlar uygulamaya konulmuştur.

2. Kapitülasyonların Kaldırılması

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girdiği dönemde başta iktisadi alan olmak üzere siyasi ve adli alanlarda da büyük güçlükler yaşanmıştır. Balkan Savaşları'ndan sonra uygulanan ekonomi politikalarında öncelikle bağımsız bir ekonomi politikasının uygulanmasında kendisine engel teşkil eden kapitülasyonlardan kurtulmaya çalışılmıştır. Böyle bir ortamda bir yandan milli iktisat politikasına ilişkin kanunları diğer yandan da ayakta kalabilmek ve iaşe temin edebilmek için gerekli kanunları yürürlüğe koymuştur.

Kapitülasyon kavramı Latince'den gelmekte olup, *sözleşme yapma* anlamındadır.[1786] Terim olarak ise "…bir ordunun ya da bir kalenin, bir şehrin teslim edilmesi amacıyla yapılan antlaşmalar…" şeklinde kullanılmaktaydı.[1787] Osmanlı Devleti tarihsel süreç içerisinde bahsi geçen kavrama çeşitli isimler vermiştir. Bu

[1785] *A.e.*, s.59.
[1786] Aybars Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.51, S.2, Ankara 2002, s.80.
[1787] Zeki Arıkan, "Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.4-5, s.217.

isimler; *muahedat-ı atika, uhud-ı atika, imtiyazat-ı atika* şeklinde sıralanmaktadır.[1788] Osmanlı'da genel olarak *imtiyaz* kavramı ile karşılık bulan kapitülasyonlar, "…bir devletin kendi ülkesinde özellikle yabancı kişi, zümre, kurum veya devletlere verdiği bazı iktisadi hak ve ayrıcalıkları ifade eder…"[1789] Yabancı devletlere verilen kapitülasyonlarla Osmanlı Devleti mali açıdan hazinesine gelir sağlamayı amaç edinirken; siyasi açıdan çıkarlarını korumak amacıyla batılı devletleri birbirlerine karşı kullanmayı, kendisine karşı gelebilecek olası tehditleri ortadan kaldırmayı ve müttefik bulmayı hedeflemiştir.[1790]

Osmanlı Devleti'nde ilk kapitülasyonlar Ceneviz, Venedik, Napoli, Toscana gibi ülkelere verilmiştir. Sonraki dönemlerde de yabancı devletlere verilen imtiyazlar devam ederken Fransa, İngiltere, Avusturya, Rusya gibi ülkeler de bahsi geçen ayrıcalıklardan yararlanmaya başlamıştır. Özellikle I. Süleyman döneminde, 1536 yılında Fransızlara verilen kapitülasyonlar ile sözü edilen ülkeye yalnızca iktisadi ayrıcalıklar değil aynı zamanda siyasi, adli ayrıcalıklar da verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya tanıdığı bu haklar, sonradan verilecek ayrıcalıklar açısından bir örnek teşkil etmiştir.[1791] Fransa'ya verilen bu kapitülasyonların dikkat çeken bir yönü ise baştaki padişahın dönemi ile sınırlı olmasıdır. I. Süleyman'dan sonra tahta çıkan padişahların da anlaşmanın devam etmesi için onayı gerekmiştir.[1792] 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti; Avusturya, Venedik gibi devletlerle girdiği mücadelelerde desteğe ihtiyaç duymuş ve bu anlamda gerekli destek Fransa'dan gelmiştir. Karşılığında Fransa ile yeni bir kapitülasyon antlaşması yapılmıştır. 1740 yılında imzalanan bu antlaşma ile kapitülasyonlar sürekli hale gelmiştir.[1793] Devletin güçlü olduğu dönemlerde kapitülasyonlar ülkeye ağır zararlar vermezken devletin zayıflamaya başlamasıyla birlikte "ayrıcalık ve dokunulmazlık sistemi" haline gelmiştir.[1794]

[1788] Aybars Pamir, *a.g.e.*, s.81.
[1789] Cengiz Kallek, "İmtiyazat", *D.İ.A.*, C.22, İstanbul 2000, s.242.
[1790] Halil İnalcık, "İmtiyazat", *D.İ.A.*, C.22, İstanbul 2000, s.246. Ayrıca bkz.: Aybars Pamir, *a.g.e.*, s.84.
[1791] Zekeriya Türkmen, "Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S.6, Ankara 1995, s.331.
[1792] Aybars Pamir, *a.g.e.*, s.88.
[1793] Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.334.
[1794] Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s.219.

Kapitülasyonlar Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri gücü oranında artmış ve özellikle 16 Ağustos 1838 tarihli Balta Limanı Antlaşması ile birlikte artan bir ivme kazanmıştır. Antlaşma ile İngiltere iç ve dış ticarette imtiyazlar elde ederken Osmanlı Devleti olağanüstü vergiler koyma ve ticari sınırlamalar getirme hakkından feragat etmiş,[1795] bağımsız bir iktisat politikası uygulayamayacak duruma gelmiştir. Aynı sene, önce Fransa'ya ardından da pek çok Avrupa ülkesine Balta Limanı Antlaşması ile İngiltere'ye tanınan ayrıcalıklar verilmek durumunda kalınmıştır.[1796] Böylece Osmanlı, imtiyaz sahibi ülkenin mallarını ülkeye kolay bir şekilde sokabildiği; yerli ürünlerin ise iç gümrük vergisi ödemeden dışarıya çıkarılabildiği bir ülke haline gelmiştir.[1797]

Kapitülasyonları ortadan kaldırmak yolunda ilk adımlar Tanzimat Dönemi'nde başlanmıştır. Bu yönde ilk talebin Esseyyid Ali Efendi tarafından 20 Ağustos 1797 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanlığına verdiği bir takrir ile başladığı iddia edilmektedir. Esseyyid Ali Efendi, Fransız tüccarların Osmanlı Devleti'nde sahip olduğu ayrıcalıklara mütekabil Osmanlı tüccarlarının da Fransa'da aynı imtiyazlardan yararlanmasını talep etmiş; ancak bu isteği kabul görmemiştir.[1798] Kırım Savaşı'nın ardından gerçekleştirilen Paris Kongresi'nde de kapitülasyonların kaldırılması meselesi gündeme gelmişti. Kongre'de Osmanlı Devleti'ni temsil eden Ali Paşa, kapitülasyonların ülkenin gelişmesinde engel olduğunun altını çizerek kapitülasyonların yeniden gözden geçirilmesi talebinde bulunmuştu. Avrupalı devletler ise adı geçen meselenin başka bir konferans ile çözülmesi gerektiği üzerinde durmuştu. Ancak bu konferans hiç gerçekleşmemiş hatta 1861-1862 yıllarında kapitülasyonlar aynen teyit edildiği gibi, sadece gümrük vergilerinde birtakım değişiklikler yapılmıştı.[1799]

Hukuksal anlamda kapitülasyonlardan kurtulmak veya etkisizleştirmek amacıyla hukukta laikleştirme çabaları meydana gelmiştir. Böylece yürürlüğe konulan kanunların kimseyi ayırt etmeden ve herkes için eşit koşullarda uygulanmasıyla adli kapitülasyonlar ortadan kaldırılacak, yabancı devletlerin

[1795] Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2018, s.17.
[1796] Mübahat S. Kütükoğlu, "Balta Limanı Muahedesi", *D.İ.A.*, C.5, İstanbul 1992, s.40.
[1797] Ertuğrul Acartürk, Ramazan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.29, S.2, Ankara 2011, s.11.
[1798] Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s.220.
[1799] Halil İnalcık, "İmtiyazat", *D.İ.A.*, s.251. Ayrıca bkz.: Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.338.

Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmesi engellenmiş olacaktır. Ancak Tanzimat Dönemi ile birlikte yoğunlaşan laik hukuksal uygulamalar tam anlamıyla başarılı olamamıştır.[1800]

1890 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti ticari antlaşmaların yenilenmesi müzakereleri sırasında Almanya, kapitülasyonların kaldırılmasını diğer devletlerin de onaylaması şartı ile kabul etmiş; fakat hemen her alanda etkisi gösteren kapitülasyonların kaldırılması mümkün olmamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan hükümetler kapitülasyonların ülkeye verdikleri zarara dayanarak kaldırılması gereğini programlarına eklemişlerdir.[1801] Ayrıca kapitülasyonların kaldırılması hususu 1909 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile yapılan protokol ve İtalya ile imzalanan Lozan Antlaşması'nda da gündeme gelmiştir.[1802] 1913 yılında, Sadrazam Hakkı Paşa'nın İngilizler ile yaptığı görüşmelerde, İngiltere'ye gümrük vergilerinin %15'e çıkarılması, İngiliz postanelerinin kapatılması gibi teklifler de yapılmıştır.[1803] Bunların dışında dönemin hukukçuları ve dergilerde de aydınlar tarafından tartışılan konuların başında yer almıştır.[1804] Kapitülasyonların kaldırılması konusundaki bu çabalar, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra ancak 9 Eylül 1914 tarihinde sonuca ulaşabilmiştir.[1805]

Osmanlı Devleti bahsi geçen tarihte verdiği nota ile kapitülasyonların tek taraflı olarak 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren kaldırdığını ilan etmiştir.[1806] Böylece iktisadi anlamda ülkenin kalkınmasına ve yerli üretimin gelişmesine engel olan; adli alanda yabancı devletlerin Gayrimüslimleri kullanarak devletin içişlerine müdahale etmesine neden olan kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Bu karar, padişahın 8 Eylül 1914 tarihli iradesiyle yürürlüğe girmiştir.[1807] Osmanlı Devleti kapitülasyonları kaldırmasının ardından yabancıların ülke içerisindeki her türlü etkinliklerini sonlandırmaya çabalamıştır. Ancak başta müttefiki Almanya olmak üzere büyük

---

[1800] Gülnihal Bozkurt, "Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIV, S.40, Mart 1998, s.247-248.
[1801] Halil İnalcık, "İmtiyazat", *D.İ.A.*, s.251-252.
[1802] Zekeriya Türkmen, *a.g.e.*, s.339. Ayrıca bkz.: Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s.221.
[1803] *A.e.*, s.339. Ayrıca bkz.: Halil İnalcık, "İmtiyazat", *D.İ.A.*, s.252.
[1804] Ali Adem Yörük, " Kapitülasyonların Kaldırılması sürecine Dair Bibliyografik Bir Deneme: 1909-1927 Yılları Arasında Yazılmış Kapitülasyon Kitapları", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S.5, 2008 (Bahar), s.102-103.
[1805] "Uhud-ı Atikanın Ref' ve İlgası", *Servet-i Fünun*, 17 Eylül 1914, nu.: 1215, s.288.
[1806] Salim Gökçen, Abdülkadir Gül, "Kapitülasyonlar Kaldırıldıktan Sonra Osmanlı Devleti'ndeki Ecanibin Durumu (R. 1333/M. 1917 Senesi Ecanib İstatistikleri), *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.3, Yıl:2010, s.157.
[1807] Ali Kaşıyuğun, *a.g.e.*, s.499-500.

devletlerin tepkilerini önleyememiştir.[1808] Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, bu büyük yükten kurtulabilmek için çabalamakla birlikte, kapitülasyonlar Lozan Antlaşması'na kadar devam etmiştir.

3. Tarımsal Üretimin Arttırılmasına Yönelik Çabalar: "Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu"

Birinci Dünya Savaşı'na Almanya ve Avusturya-Macaristan devletleri safında giren Osmanlı Devleti, kapitülasyonların kaldırılmasıyla ekonomik alanda kendi kendisine yeten bir ülke olmaya ve bu anlamda iktisadi, zirai sorunlarını çözmeye gayret göstermiştir. Bir yandan milli iktisat politikaları ile yerli üretim ve sanayileşmeyi ülkede yerleştirmeyi hedeflerken diğer yandan da savaş nedeniyle ortaya çıkan yiyecek sorununa çözüm bulmaya çalışmıştır. Tarımda çalışan nüfusun büyük kısmının silahaltına alınması, çift hayvanlarının sayısındaki azalma, savaşın patlak vermesiyle birlikte tarımsal ürünlerde meydana gelen arz talep arasındaki dengesizlik hükümeti önlem almaya itmiştir. Bu açıdan bakıldığında akla ilk gelen erkek nüfusün aşamalı olarak askere alınması olmuştur. Ayrıca kadınların iş gücü olarak değerlendirilmesi önerilerini gündeme gelmiştir. Savaş sırasındaki ihtiyaçları karşılamaya çalışan ve bunu her şeyin üzerinde gören askeri makamlarla, savaş koşullarının halka daha fazla yük getirilmesini önlemeye çalışan sivil makamlar arasında sorunlar ortaya çıkmıştır. Ziraat meselesi bu konuların başında yer almıştır.[1809] Bu olağanüstü şartlarda yürürlüğe koyduğu kanunlardan biri *Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu*'dur.

Kanun Mecliste yasalaşmadan önce *Seferberlik Devam Ettikçe Her Köyde Müşterek Amele-i Mükellefe Marifetiyle Tarlaların Suret-i Zer'i Hakkında Talimatname* uygulanmaya başlamıştır. Bahsi geçen talimatname gereğince amale-i mükellefe şeklinde tanımlanan ve köylerde oluşturulacak birliklerle ekim işlemi yapılması istenmiştir. Her köyde 16 ile 20 yaşındaki erkek nüfus ile 45 yaşından yukarı olan ve askerlik yaşında olup da köyünde bırakılan kişilerin tarımsal faaliyetlerle uğraşması şartı getirilmiştir. Talimatname ile belirtilen işlerin takip

[1808] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III/III, s.470-474.

[1809] Ahmet Emin Yalman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, çev.: Birgen Keleşoğlu, yay. haz.: Serkan Yazıcı, Enis Şahin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2018, s.126-127. Ahmet Emin Yalman, tarım konusunda askeri makamların tavrını şu şekilde analatmaktadır: "…Öküz arabasını süren bir köylü oğlan çocuğu ya da kadın, askeri malzeme geliyor diye haftalarca bekletiliyor ve bu süre zarfında ne kendisine yiyecek ne hayvanlarına yem veriliyordu. Ne tarladaki üretimden alıkonan iş gücü ne yaşam ne de sağlık gibi durumlar askeri yetkilileri duruma geniş bir açıdan bakmaya sevk ediyordu..." Ahmet Emin Yalman, *a.g.e.*, s.127.

edilmesi için de vali, mutasarrıf, kaymakam, nahiye müdürü; her köydeki imam, papaz ve köyün ileri gelenlerinden oluşan bir komisyon ile ekim işlerinin yapılması ve düzenlenmesi kayıt altına alınmıştır. Talimatname ayrıca bir köyde yer alan amele-i müşterekenin (ortak işçi) her sene ekilmekte olan tarlaları ziraate yeterli olmadığı takdirde civar köylerde bulunan ortak işçilerden yardım alabileceğini belirtmiştir. Yardıma gelen ortak işçilerin yiyecekleri köy halkı tarafından karşılanacaktır. Büyük toprak sahipleri ise ellerindeki toprağı işlemeye işçi bulamadığı takdirde ücreti karşılığında köylerdeki ortak işçilerden yardım alabilecektir.[1810]

Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu geçici kanun olarak 18 Eylül 1916 tarihinde yasalaştırılmıştır.[1811] Başta ordunun ihtiyacı ve halkın iaşesini temin edebilmeyi hedefleyen hükümet, tarım alanlarının savaş boyunca boş bırakılmasını önleyerek iaşe sorununu önemli ölçüde azaltmayı planlamıştır. Bu şekilde silahaltına alınmayan ve çiftçilikle uğraşan erkek ve kadın nüfus, hükümet tarafından tarımsal yükümlülük altına alınmıştır. Kanunla, Ziraat Nezaretinin belirleyeceği miktarda tarımsal faaliyette bulunmak amacıyla köy ve kasabalarda bulunan çiftçiler "çift hayvanları ile beraber" ertesi yıl için tarlayı nadas etmekle sorumlu tutulmuştur. Bunun dışında çiftçilikle uğraşmayan ve askere alınmayan kimseler de kanun kapsamına alınmıştır. Yasa ile bahsi geçen kimselerin, bulundukları yerlerde en fazla ekilen ürünü yetiştirmesi zorunlu tutulmuştur.[1812] Kanuna uygun hareket etmeme durumunda ise yaptırım uygulanması öngörülmüştür. Buna göre yasanın uygulanmasında sulh mahkemeleri görevli kılınmıştır. Mahkeme, 20 kuruştan 500 kuruşa kadar nakdi ceza verebilecektir. Suçun tekrarı halindeyse 1 haftadan 3 aya kadar hapis cezası verebilmenin önü açılmıştır. Kanunun uygulanması için bütçe de ayrılarak Ziraat ve Ticaret Nezareti bütçesine fevkalade bir şekilde 150.000 lira eklenmesi hükme bağlanmıştır.[1813]

[1810] A. Gündüz Ökçün, *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (Mükellefiyet-i Ziraiye) Belgeler 1914-1922*, Ankara Üniveritesitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1. Basım, Ankara 1983, s.3-4.
[1811] "Mükellefiyet-i Ziraiye Kanun-ı Muvakkati", *Düstur*, 5 Eylül 1332, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 775, s.1297. Ayrıca bkz.: *BOA. DH.HMŞ.* 27/70 1334.11.20 (Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından 18 Eylül 1916 tarihinde yayımlanan Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu ve adı geçen kanunun uygulanmasına dair Nizamname); *BOA. ML. EEM.* 1206/25 1332.07.14 (Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu'nın 27 Eylül 1916 tarihli suretin yer aldığı evrak)
[1812] *A.e.*, s.1297. Ayrıca bkz.: Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2016, s.121.
[1813] *A.e.*, s.1297.

Hükümet geçici kanunu yürürlüğe koyduğu gün, 18 Eylül 1916 tarihinde, *Mükellefiyet-i Ziraiye Kanun-ı Muvakkatinin Tatbiki Hakkında Nizamname*'yi ilan etmiştir. *Teşkilat* ve *vezaif* olmak üzere iki kısımdan meydana gelen Nizamname ile Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu'nun ne şekilde yapılacağı ortaya konulmuştur.[1814] Nizamname gereğince; vilayet ve müstakil livalarda vali veya mustasarrıf başkanlığında *zer'iyat heyeti* oluşturularak çalışmalara başlanacaktır. Heyette; defterdar veya muhasebeci ile heyetin kurulduğu yerin en büyük ziraat, orman ve baytar müdürü, memur veya müfettiş ile jandarma kumandanı, "muteberan-ı zürr'a"dan 2 kişi bulunacaktır. Vilayet ve liva merkezleri kaza statüsünde görülerek her kazada 12'den fazla olmamak üzere, kazanın en büyük mülki memuru tarafından zer'iyat memuru atanacaktır. Mükellefiyet-i ziraiyenin düzgün bir şekilde yerine getirilebilmesi için kurra ve mahallelerdeki ihtiyar heyetleri ile muhtarlar ve imamlar da ziraat memurlarının emrine verilecektir. Gerektiğinde Ziraat Müdüriyet-i Umumiyesi istediği kadar memuru yardımcı olarak alabilecek ve müfettiş ve müfettiş yardımcısı görevlendirebilecektir. Ülkedeki mükellefiyet-i ziraiye çalışmalarını uyum içerisinde yönetebilmek için İstanbul'da Ziraat Nazırının başkanlığında; Harbiye, Dâhiliye ve Maliye Nezareti müsteşarlarıyla Ziraat Müdür-i Umumisi ve Ziraat Nazırı'nın onayı ile alınacak 2 kişiden meydana gelen *Mükellefiyet-i Ziraiye Heyeti* oluşturulacaktır.[1815]

Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu'nun bu şekilde ana çerçevesi oluşturulduktan sonra, köylerden başlayarak nasıl işleyeceği de Nizamname'de ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Mahalle ve köylerdeki ihtiyar heyetleri ve imamlar, kendilerine nizamname tebliğ edilmesinin ardından bulundukları yerlerdeki çift sürmeye elverişli hayvanlarla, kadın ve erkek nüfusu belirleyeceklerdir. Bundan başka nadasa bırakılmış tarla ve anızları bir hafta içerisinde tespit edip deftere yazmak ve bu defterleri de zer'iyat memurlarına teslim etmekle görevlendirilmişlerdir. Zer'iyat memurları mahalle ve köyde hazırlanan bu defterler alındıktan sonra ekime elverişli toprakları sınıflandırılacaktır. Ardından nadasa bırakılan topraklar başta olmak üzere muhtarların huzurunda ekim sırası kura ile belirlenecektir. Ekim işlemine zer'iyat

[1814] "Mükellefiyet-i Ziraiye Kanun-ı Muvakkatinin Tatbiki Hakkında Nizamname", *Düstur*, 5 Eylül 1332, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 776, s.1298-1302. Ayrıca bkz.: A. Gündüz Ökçün, *a.g.e.*, s. 6-10; "Kavanin ve Nizamat: Ordu-yu Hümayun İle Ahalinin İaşesini Temin Zımnında Neşrolunan 10 Temmuz Tarihli Kanunun Suret-i Tatbiki Hakkında Nizamname", *Sabah*, 18 Eylül 1916, nu.: 9642, s.3-4. *BOA*. *ML.EEM.* 1207/3 1332.07.15 (Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından yayımlanan nizamname sureti)

[1815] *A.e.*, s.1298.

memurlarının çift hayvanı ve çiftçi sayısına göre her gün ekilmesi gerekli dönüm miktarını ihtiyar heyetine bildirmesiyle başlanılacaktır. Zer'iyat memuru bahsedilen işleri yapana kadar, çiftçiler ve köylüler boş kalmayıp geçmişteki gibi zirai faaliyetlerine devam edeceklerdir. Çiftçiler her gün belirlenen yerdeki tarlaları çift hayvanı ile birlikte ekmeye başlayacaklardı. Muhtarlar ise her sabah tarımsal faaliyetlerin başlaması ve her gün planlandığı gibi işlerin yapılıp zer'iyat memuruna durumu bir mazbata ile bildirmekle görevlendirilmiştir. Kasabalarda toplu bir şekilde tarım yapmak için tıpkı köylerde olduğu gibi hareket edilecek ya da toprağı taksim etme işi, Kaza Meclis-i İdaresi tarafından yapılarak tarımsal faaliyete geçilecektir.[1816]

Zer'iyat memurları, oluşturulan bu sistemin yürütücüsü olarak tarımsal faaliyetlerin yapılıp yapılmadığını kontrol edecekti. Ayrıca görevini yerine getirmeyen veya ihmal eden çiftçiler ve ihtiyar heyeti üyeleri hakkında bir zabıtname düzenleyip nahiye müdürü aracılığıyla kazaya iletmekle yükümlü kılınmışlardır. Nahiye müdürlerinin ellerindeki bu zabıtnameleri en geç 48 saat içerisinde kazaya iletmesi gerekmekteydi. Kazalarda tarımsal faaliyetlere katılmayanlar hakkında cezai işlem uygulamak amacıyla idare meclislerinin toplanması ve İdare-i Vilayet Kanunu'na göre hüküm vermesi gerekmektedir. Köylerde tarımsal faaliyetlere katılmayanlar hakkındaki cezai işlemin ise Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu'na göre yapılması kayıt altına alınmıştır.

Nizamnameye göre nahiye müdürleri, görev bölgesindeki köyleri ayda en az 3 kez dolaşıp kanunun sağlıklı bir şekilde uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmek ve zer'iyat memurlarının işlerini layıkıyla yapıp yapmadığına ilişkin rapor tutup kazanın kaymakamına bildirmekle görevliydi. Zer'iyat memurlarının tarımsal faaliyetlerin yapılmasını sağlamak için zor kullanma yetkisi de bulunmaktadır. Bu amaçla nahiye müdürlerinden jandarma talep edilmesi durumunda, nahiye müdürleri yeterli miktarda jandarmayı zer'iyat memuruna vermekle mükelleftir.

Nizamname kaza kaymakamı ile kaza ziraat muallimine de sorumluluk getirmektedir. Bahsi geçen devlet görevlileri mükellefiyet-i ziraiyenin iyi bir şekilde uygulanmasından birinci derecede ve doğrudan doğruya sorumludur. Görevde ihmali bulunan kaymakamlar ve ziraat muallimleri Mükellefiyet i Ziraiye Kanunu'na göre

[1816] *A.e.*, s.1299. Ayrıca bkz.: Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.123.

cezalandırılacaktır. Kaza kaymakamları ve ziraat memurları ziraat mevsimi devam ettiği sürece kazayı gezerek nahiye müdürleriyle zer'iyat memurlarını denetleyeceklerdir. Bu kapsamda ihmali bulunan zer'iyat memurları değiştirecektir. Kaza kaymakamlarıyla ziraat muallimleri her ay ortak bir şekilde gerek zer'iyat memurları ve nahiye müdürlerinin raporlarını, gerekse denetleme sırasında şahit olduklarına dayanarak hazırladıkları raporları mutasarrıflarla, liva ziraat memurlarına göndermeleri gerekmektedir.[1817] Livalarda bulunan mutasarrıf ve ziraat memuru, bulunduğu bölgeyi ekim mevsimi boyunca en az 2 defa dolaşmalıdırlar. Kendilerine verilen raporların doğruluğunu teftiş ve mükellefiyet-i ziraiyeyi iyi bir şekilde temin için gerekli önlemleri almalıdırlar. Ayrıca gözlem sonuçlarını aldıkları önlemlerle genel olarak alınması gereken önlemleri vilayet veya müstakil liva zer'iyat heyetlerine bildirmekle yükümlüdürler.

Vilayet veya müstakil liva merkezindeki zer'iyat heyeti üyeleri sırayla bulundukları vilayet veya müstakil livayı bölgelere ayırarak ekim mevsiminin devamı süresince en az 2 defa dolaşmalılardır. Zer'iyat memurları bölgelerindeki kurralarda yapılan ekim miktarını her hafta ziraat memurlarına, ziraat memuru bulunmayan kazalarda ise kaymakamlara bildirmelilerdir. Kaymakamlar ve muallimler de her 2 haftada bir ziraat sonuçlarını ziraat memurlarına göndermelidirler. Liva ziraat memurları, liva içerisindeki zer'iyatın her 20 günlük miktarı için kaza itibariyle iki defter hazırlayıp birini vilayet zer'iyat heyetine diğerini doğrudan doğruya Ziraat Nezareti'ne göndermelilerdir. Vilayet ve müstakil liva merkezlerinde zer'iyat memuru olmayanların defterleri ise ziraat memurları tarafından düzenlenmelidir. Vilayet ve müstakil liva zer'iyat heyetleri adına, valilerle mutasarrıflar mükellefiyet-i ziraiye usulünün verdiği faydaları, zirai sonuçları, alınması gerekli tedbirleri her ay düzenli bir şekilde raporlayarak Ziraat Nezareti'ne göndermelilerdir. Merkezde bulunan müfettişler, mükellefiyet-i ziraiyenin Nizamname'ye uygun bir şekilde yürütülüp yürütülmediğini Ziraat Nezareti'nin vereceği talimat ile teftiş etmelilerdir.

Nizamname, Mükellefiyet-i ziraiye gereğince çalışan, emeği geçen ve yararlılık gösteren görevlilere hizmetlerinin karşılığı olarak ücret verilmesini de hüküm altına almıştır. Vilayet ve müstakil liva zer'iyat heyeti üyelerine her oturum

[1817] *A.e.*, s.1300. Ayrıca bkz.: Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.124.

için yarım lirayı geçmemek üzere Ziraat Nezareti tarından tayin edilecek bir "ücret-i huzur" verilecektir. Zer'iyat memurlarına ise 600 kuruşu aşmamak üzere aylık verilmesi Nizamname'de yerini almıştır. Nizamname ile zer'iyat heyeti; vilayet veya müstakil liva dâhilindeki ekimin mümkün olduğu kadar fazla yapmasını sağlamakla yetkili kılınmıştır. Ayrıca halkın iaşesini karşılamak için bazı ürünlerin üretilmesini sınırlandırmak ve bazı ürünlerin ise teamülden fazla üretilmesine karar vermekle görevlendirilmiştir. Ancak bu türden miktarlara karar verirken Ziraat Nezareti'nin hazırladığı talimatnamelere uyması ve belirlenen miktarları adı geçen Nezaret'e bildirmesi gerekmekteydir. Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu çerçevesinde ekimi yapılamayan topraklar doğrudan doğruya hükümet veya belediye tarafından ekilebileceği gibi Müdafaa-i Milliye, Donanma Cemiyeti gibi halkın yararına çalışan kurumlar tarafından da ekilebileceği de Nizamname'de yer almıştır.[1818]

Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu'nun uygulanmasına ilişkin hazırlanan Nizamname'de 17 Ekim 1916 tarihinde, yani kanunun yürürlüğe girmesinden 1 ay sonra bir ek yapılmıştır. Yapılan ek ile birlikte köy, kasaba çiftçilerinden tarlası ve tarım aletleri olmayıp gündelikçi olarak çalışanlara yevmiye verilmesi hüküm altına alınmıştır. Yevmiye miktarı zer'iyat memurları tarafından ihtiyar heyetine danışılarak ve o yerin cari ücreti esas alınarak belirlenecekti. Kendi adına tarımsal faaliyetlerle uğraşanların tarlalarında çalışılmış ise tarla sahiplerinin, ortakçılık suretiyle ekilen tarlalarda ise ortakçıların zimmetine olmak üzere muhtarlar tarafından bir deftere kaydedilecektir. Zimmetlerinde yevmiye ücreti bulunanlar, gündelikçilere borçlarını 15 gün içerisinde muhtarın huzurunda vereceklerdir. Çalışma ücretleri ödenmediği takdirde zer'iyat memurlarının başvurusu üzerine 1 ay içerisinde tahsilat şubesi memurları tarafından para toplanarak zer'iyat memurları aracılığıyla ödeme yapılacaktır. Yürürlüğe konulan Nizamname, zer'iyat memurları tarafından uygulanıncaya değin yapılan ortakçılık mukaveleleri gelecek senenin harmanının sonuna kadar tarla ve tohum sahiplerince feshedilemeyecektir. Ayrıca Mükellefiyet-i Ziraiye Nizamanmesi'nin uygulanmasında görevli mülkiye memurları

[1818] *A.e.*, s.1301-1302. Ayrıca bkz.: Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.125. Bu konuda donanma cemiyetinin merkez ve şubelerinde bulunan memurların ihtiyaç olacağı açık olan iş gücüne haftanın bir iki günü katılabileceklerine dair bkz.: *BOA. MF.MKT.* 1220/50 1335.6.01 (Maarif-i Umumiye Nezareti'ndan Hicaz Vilayeti'ne gönderilen 1048 hususi, 218051 kalem numaralı ve 2 Kasım 1916 tarihli yazı)

ve diğer görevliler yevmiyelerini Ziraat Nezareti Harcırah Nizamnamesi'ne göre alacaklardır.[1819]

Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu'nun uygulanmasına ilişkin Nizamname'ye yapılan ilavenin ardından Nizamname'nin 2. maddesinde 17 Ekim 1916 tarihinde değişiklik gerçekleştirilmiştir. Madde, zer'iyat memurlarının görevlerini belirlemektedir. Önceki haliyle vilayet ve liva merkezleri kaza sayılarak her kazada 12'yi geçmemek üzere zer'iyat memuru atanacaktı. Bu atamalar bölgenin en büyük mülki amiri tarafından gerçekleştirilecekti. Mükellefiyet-i Ziraat Kanunu'nun sağlıklı bir şekilde işlemesi için köy ve mahallelerde bulunan ihtiyar heyetleri ve imamlar da zer'iyat memurlarının emrine verilecekti. 2. maddede meydana getirilen değişiklikle zeri'yat memurlarının görev alanları köylerin genişliği, birbirleriyle olan ilişkileri ve mesafelerine göre belirlenecektir. Buna göre zer'iyat memurları en az 6 köy ve en fazla 12 köyden oluşan bir alandan sorumlu olacaktır. Ayrıca birden fazla ihtiyar heyeti bulunan kasabalar ihtiyar heyeti sayısı kadar köy statüsünde kabul edilecektir. Yine ihtiyar heyetleri, muhtarlar ve imamlar kanunun doğru bir şekilde yürütülmesi için zer'iyat memurlarının emrine ve idaresine bağlı olacaktır.[1820]

Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu'na ilişkin encümenlerden gönderilen mazbatalar incelendiğinde, Dâhiliye Encümeni 8 Ocak 1917 tarihli mazbatasında ülkenin iaşe ihtiyacını karşılamak için bütün kuvvetlerden en yüksek seviyede yararlanmanın hedeflendiğini belirtmiş ve bu suretle kanun layihasını onayladıklarını dile getirmiştir.[1821]

Orman, Maadin ve Ziraat Encümeni de 7 Şubat 1917 tarihinde yazdığı raporunda benzer bir biçimde sonraki sene için gerekli iaşeyi temin etmek ve bu amaçla mevcut kuvvetlerden yararlanma isteği doğrultsunda kanun layihasını kabul ettiklerini beyan etmiştir. Encümen, çiftçilik yapmakla yükümlü kılınan şahısların yer aldığı 1. maddeden çiftçilik yapamayacak kadınları ve çocukları kanun kapsamı dışına çıkarmıştır. 3. maddede yer alan ve toplu çalışma yapılacak tarlaları da

[1819] "Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunun Tatbikine Mütedair 20 Zilkadde 1334 Tarihli Nizamname'ye Müzeyyel Mevadd-ı Nizamiye", *Düstur*, 4 Teşrin-i Evvel 1332, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 803, s.1328.
[1820] "Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunun Tatbikine Mütedair 20 Zilkadde 1334 Tarihli Nizamname'nin 2. Maddesini Muaddel Mevadd-ı Nizamiye", *Düstur*, 4 Teşrin-i Evvel 1332, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 804, s.1329. Ayrıca bkz.: A. Gündüz Ökçün, *a.g.e.*, s. 10-11.
[1821] "Mükellefiyet-i Ziraiye Hakkında Layiha-i Kanuniye", *Meclis-i Mebusan*, nu.: 220, Devre-i İntihabiye: 3, İçtima Senesi: 3 İstanbul 1332, s.1.

değişiklikle; asker aileleri ve ihtiyaç sahiplerinin tarlaları ile sınırlandırmıştır. Çiftçilerin cezalandırılması hükmünü taşıyan 4. maddesi de Encümen tarafından değiştirilmiş; her yönüyle yardıma muhtaç ailelerin cezalandırılmasının doğru olmadığı savunulmuştur. Encümen, layihanın 7. maddesinde de değişiklik yapmıştır. Kanuna bir sınırlama getirmeyen bu maddenin sonsuza kadar yürürlükte kalmasını engellemek istediklerini beyan etmiş ve kanunun geçerli olacağı süreyi belirlerlemiştir. Encümenin kanun layihasını onaylamasına Halet Efendi şerh düşmüştür. Kanunun herkesi ekim yapmaya zorlayarak tarla ve tohum sorununun ortaya çıkmasına neden olacağını iddia etmiş ve layihanın reddedilmesini talep etmiştir. Ona göre kanun, herkesi ekim yapmaya zorlayarak tarla ve tohum sorunu ortaya çıkarmaktadır.[1822]

Kanun layihası hakkında görüş bildiren Adliye Encümeni, diğer encümenlerin de vurgulamış olduğu gibi 18 Şubat 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan'a göndermiş olduğu mazbatasında savaşın yol açmış olduğu yiyecek sıkıntısını ortadan kaldırmak amacıyla kanun layihasını onayladıklarını belirtmiştir. Adliye Encümeni, layihanın sadece 4. maddesinde değişiklik talebinde bulunmuştur. Buna göre kanunla belirtilen cezanın tekrarı halinde 1 haftadan 3 aya kadar öngörülen cezanın suç ile orantılı olmadığına dikkat çekilmiştir. Encümen cezayı 3 günden 1 aya kadar hapis cezası almak biçiminde yeniden düzenlemiştir.[1823] Kanunun onaylanması yönünde görüş bildiren Muvazene-i Maliye Encümeni 22 Şubat 1917 tarihinde hazırladığı mazbatasında 150.000 liranın yasanın uygulanması için kanuna eklenmesini talep etmiştir.[1824]

Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu ile Osmanlı Devleti, sınırlı bir şekilde Balkan Savaşları döneminde başlattığı tarımda ekme yükümlülüğünü, daha geniş anlamda Birinci Dünya Savaşı döneminde uygulamıştır.[1825] Kanun ile ziraat işlerinin sıkı bir kontrol ve denetim mekanizması ile yapılması ve denetlenmesi amacıyla yürürlüğe konulmak istenmiştir. Ayrıca önceden köylerde "amele-i mükellefe" olarak herkesin tarım faaliyetine katılması istenirken kanun layihasının görüşülmesinden sonra bu "an cematin (toplu olarak)" biçimine dönüşmüştür. Ekim işlemi en küçük idari birimden başlayarak genelleştirilmiştir. Kanunda zamanla bazı esnemeler de

[1822] *A.e.*, s.1-2.
[1823] *A.e.*, s.2.
[1824] *A.e.*, s.3.
[1825] A. Gündüz Ökçün, *a.g.e.*, s.v-vi.

meydana gelmiştir. Özellikle mesleği çiftçi olanlar için belirli oranda ekim yapma yükümlülüğü getirilmiştir. Meclis-i Mebusan'da kanuna karşı bir ses çıkmamış, yapılan eleştiriler kanunun yürürlüğe girmesine karşı çıkmaktan çok uygulanmasına dair bazı eleştirilerden öteye geçememiştir. Ancak Meclis-i Ayan'da bunun yansıması Ahmet Rıza'nın sert eleştirileri ile daha farklı olmuştur. Ahmet Rıza, kanunu "angarya" ve "cerime" şeklinde nitelendirmiştir.[1826]

Ziraat konusu dönemin basınında da yer almıştır. *Tanin* gazetesinde yayımlanan bir yazıda ziraat işlerinin hükümet ve bireyler açısından önemine dikkat çekilerek savaşın ülke nüfusunda meydana getirdiği değişimlere değinilmiştir. Özellikle tarımda çalışanların sayısının azaldığı ve tarımda çalıştırılan hayvanların da ordu hizmetine geçmesiyle, üretimin düştüğü tespiti yapılmıştır. 1916 yılında Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu'nun çıkarılmasındaki nedenlerden birine değinilerek kış ekiminin iyi geçmesine rağmen, geçen seneye oranla daha az ürün elde edilebileceğine, bunun da erzak sorununa yol açabileceğine işaret edilmiştir. Ayrıca olası barış görüşmelerinin yapılması ve buna bağlı olarak Romanya'dan erzak gelmemesi gibi bir durumun da ihtimaller arasında olduğu düşünülerek hareket edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Yazıda hükümete düşen görevi ziraat açısından eksilen kol gücüne karşı makineli tarıma geçişi hızlandırmak, halkın üretime katılmasını heveslendirmek ve elde edilen ürünü idareli bir şekilde dağıtıp paylaştırmak olarak açıklamıştır. Halk ise çalışmalı ve üretime katılmalıdır. Yazı Meclis-i Mebusan'da tartışılan konulardan pek farklı bir görüşü sunmamakta, ancak hükümet-halk işbirliği noktasında savaş döneminde tarımda her yaştan ve sınıftan insanları seferberliğe çağırmaktadır. Adı geçen gazetede yer alan yazı şu şekilde tamamlanmaktadır:

"…Köylü veya şehirli, çiftçi veya memur, erkek veya kadın, hatta çocuk veya ihtiyar, herkes için toprakla uğraşmak zamanı gelmiştir. Çapamızla açacağımız her çukur düşmanların bir ümidine daha mezar, elimizle büyüteceğimiz her mahsul istikbal fasıllarının feyz ve itilasına bir timsal olacaktır. Hayır, hatta bunları bile düşünmeyerek yalnız şu kifayet eder: önümüzdeki sene zarfında hayatımızı kollarımızla kazanmak mecburiyetindeyiz; kollarımız şimdiden bütün kuvvetiyle çalışmaya başlamazsa gelecekte büsbütün hareketsiz kalır!"[1827]

[1826] *A.e.*, s.31.
[1827] "Siyasiyat-Ziraat İşleri", *Tanin*, 9 Eylül 1916, nu.:2781, s.1.

Tanin gazetesinde tarım konusunun devamı olarak 21 Eylül 1916 tarihinde başka bir yazı kaleme alınmıştır. Yazıda hükümetin atacağı adımlar ve alacağı tedbirler sıralanmıştır. Hükümetin koyduğu hedef; 1915 dönemine göre daha fazla üretim yapılmasını sağlamak şeklinde olduğu, bu çerçevede ekimi gereken tohumların hazırlandığı ve bu tohumların gereken yerlere dağıtımının tamamlandığı ifade edilmiştir. Yazıda; hükümetin, asıl işinin tohumları ekecek kol gücünün temini noktasında olduğu, bu amaçla Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu'nu yürürlüğe konulduğu vurgulanmıştır. Kanunla hükümetin halkı zorla tarıma sevk etmek gibi bir niyetinin olmadığının altı çizilirken Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu'nu yürürlüğe koymaktaki amacın "öteden beri ziraatle uğraşan sınıfı daha muntazam ve daha iyi bir tarzda çalıştırmak ve bu suretle onların kuvvetlerinden daha çok istifade edilmesini temin eylemekten ibaret…" olduğu belirtilmiştir. Hedeflenen gayenin başarıya ulaşması için gereken teşkilatın ve hukuki altyapının hazırlandığı ve bu yolda çalışmalara başlandığı üzerinde durulmuştur.[1828]

Yazıdan bir ay sonra yine *Tanin* gazetesinde yayımlanan bir diğer yazıda da tarım meselesi anlatılmış ve günden güne artan tüketimin konuyu daha önemli hale getirdiği ifade edilmiş hatta Ziraat Nezareti'ne yapılacak yardımın Harbiye Nezareti'ne yapılmış kadar önemli olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca yazıda tarımsal faaliyetlerin yalnızca savaşta değil, savaştan sonraki dönem de önemini yitirmeyeceği vurgulanmış; savaştan sonra fiyatların aşırı yükselmesini önlemenin bir yolu olarak tarım ön plana çıkarılmıştır.[1829]

Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu, 26 Şubat 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan gündemine gelmiştir. Meclis'teki tartışmalara Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Bey'in kanun layihası için müstaceliyet teklifinin kabulü ile başlanmıştır. Kanun, başta Ziraat Encümeni olmak üzere; Dâhiliye, Adliye, Orman ve Maadin Encümenlerinden geçerek genel kurula ulaşmıştır. Kanun layihası hakkında ilk sözü Mehmet Vehbi Efendi (Karesi) almıştır. Layihaya destek veren Mehmet Vehbi Efendi, kış zer'iyatın yapıldığı sırada hasadın toplanması işi için Ziraat Nezareti'nin hazırlıklara şimdiden başlaması gerektiğini vurgulamıştır. Fevzi Bey (Diyarbakır) ise ülkenin kaygılandığı konuların başında ekim konusunun geldiğini anlatarak Ziraat

[1828] "Siyasiyat-Ziraat İşleri", *Tanin*, 21 Eylül 1916, nu.:2794, s.1.
[1829] "Siyasiyat-Yine Ziraat", *Tanin*, 21 Ekim 1916, nu.:2821, s.1.

Nazırı'nın ekim işlemleri ile ekilen dönüm miktarı hakkında bilgi vermesini talep etmiştir.[1830]

Fevzi Bey'in sorusuna cevap vermek için söz alan Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Bey, Osmanlı Devleti'nin ağırlıklı olarak köylü kesiminden meydana geldiğini belirterek, savaşın çıkması ile birlikte buralarda yaşayan ahalinin askere alındığını dile getirmiştir. Bundan dolayı tarımda ekilen alanın ve buna bağlı olarak alınan hasadın düştüğüne dikkati çekmiştir. Savaş olmayan dönemde ülkemizde 60 milyon dönümlük arazide tarımsal faaliyetler yürütülürken savaşla birlikte bu rakamın birden bire önce 30 milyona, 1916 senesinde ise 25 milyona kadar gerilediğini ifade etmiştir. Mustafa Şeref Bey, 60 milyon dönümlük arazide yapılan tarıma atıfta bulunarak üretilen ürünün verimsiz bir şekilde kullanıldığını ve nakil vasıtalarından yararlanılmayıp ülkenin her yerine eşit bir şekilde dağıtılmadığını söylemiştir. Eldeki veriler ışığında Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu ile son 25 gün içerisinde 24 milyon dönüme varan bir alanda ekim yapıldığını ilan etmiştir. Hatta ona göre bu sayı daha fazladır. Çünkü hem ziraat memurlarından hem de mülki memurlardan gelen raporlarda halkın ekim bilgilerini eksik verdiğini, insanların yiyecek sorunu ve vergi vermek gibi nedenlerden ötürü ektikleri ürünlerin miktarını eksik söylediklerini iddia etmiştir.

Ekim faaliyetlerine yazlık ürünlerin ekimi ile devam edeceklerini dile getiren Mustafa Şeref Bey, tohumluk meselesinin üstesinden geleceklerini de beyan etmiştir. Öncelikle ülke içerisinde fazla tohumluk bulunan yerlerden tohumluk tedarik edileceğini, geriye kalan büyük bir kısmın ise Romanya'dan alınacağını nakletmiş; ve bnların 200 vagon mısır, 10 vagon darı, 5 vagon fasulye olacağını söylemiştir.[1831] Ayrıca tarımsal faaliyetlerin ve ekilen alanların çoğalmasındaki başlıca etken olarak Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu'nu göstermiştir. Sene tamamlandığında ekili alan miktarındaki hedeflerinin, savaşın birinci senesinde olduğu gibi 32-35 milyon dönüm olduğunu söylemiştir. Kanunun ekimi zorunlu hale getirmesi, denetlemeyi esas alan bir teşkilatının olması diğer dönemlere göre tarım arazilerinin ekimini artıran bir unsur olarak gösterilmiştir. Ticaret ve Ziraat Nazırı, kanunun bir başka etkisine de değinerek Osmanlı Devleti'nde ekilebilir tarım arazisinin hacminin artmasını sağlayarak, elde edilen ürün miktarının fazlalaşacağını vurgulamıştır.

[1830] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:44, C:2, s.309.
[1831] *A.e.*, s.310.

Mustafa Şeref Bey buna örnek olarak gösterdiği Edirne'de ekimin önceki sene 553 bin dönüm iken, kanunun yürürlüğe girmiş olduğu sene 1.442.000 dönüme çıktığını; yazlık ekimin de bunun içine katılacak olursa ekim alanın 2.000.000 dönüme ulaşacağını ifade etmiştir. Ticaret ve Ziraat Nazırı'nın konuşmasının ardından kürsüye gelen Ali Galip Efendi (Karesi), kanunun temelinde yiyecek gibi önemli bir sorunu çözmek olduğuna değinmiş; halkın ektiği üründen kendisinin faydalanması ve devletin el koymaması durumunda daha fazla yerin ekilebileceğini belirtmiştir. Kanunun heyet-i umumiyesinin onaylanmasından sonra maddelerin görüşülmesine geçilmiştir.[1832]

Kanun layihasının 1. maddesinde 18 Eylül 1916 tarihinde kabul edilen geçici kanundan farklı bir biçimde değişiklik yapılmıştır. Geçici kanunun sözü edilen maddesi: "Çiftçiliği sanatı mu'tade ittihaz etmiş ve hidemat-ı askeriye haricinde kalmış olan Osmanlıların zükur ve inastan nezaretçe tayin olunacak miktarda zer'iyatta bulunmak, sene-i atiye için nadas yapmak üzere taraf-ı hükümetten mükellef tutulabilecektir" şeklindedir.

Yapılan değişiklikte Orman, Maadin ve Ziraat Encümeni'nin teklifi temel alınarak çiftçilikle geçimini sağlayan ve bunu meslek haline getirmekle birlikte kullanım hakkı ve kiralama yoluyla toprak sahibi olanların ibaresi kanun maddesinin ilk fıkrasına konulmuştur. Ayrıca tarımsal faaliyetlerde bulunan ve 14 yaşını tamamlamış her ferdin Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu kapsamında çalıştırılması koşulu getirilmiştir. Maddenin Meclis-i Mebusan'daki tartışmaları sırasında Mehmet Nuri Efendi (Zor) ve Harun Efendi (Tekfurdağı) 14 yaşındaki her fert ibaresine itiraz etmişlerdir. Mehmet Nuri Efendi, bahsi geçen ibarenin kaldırılmasını talep ederken Harun Bey ise 14 yaş sınırının 16'ya çıkarılmasını teklif etmiştir. Ancak yapılan teklifler kabul edilmemiştir. Kanun maddesi değişiklikle birlikte:

"Çiftçiliği san'atı mutade ittihaz etmiş, tasarruf ve isticar tarikiyle arazi sahibi bulunmuş ve hidematı askeriyye haricinde kalmış olan Osmanlıların zükûr ve ziraatta meluf inasından 14 yaşını ikmal etmiş her ferdi Ziraat Nezaretince tayin olunacak miktarlarda

[1832] *A.e.*, s.310-311. Mustafa Şeref Bey'in Meclis-i Mebusan'daki konuşması hakkında ayrıca bkz.: "Mükellefiyet-i Ziraiye Meselesi", *İkdam*, 27 Şubat 1917, nu.: 7201, s.1-2.

zer'iyyatta bulunmak ve senei âtiye için nadas yapmak üzere tarafı Hükümetten mükellef tutulabilecektir" biçiminde onaylanmıştır.[1833]

2. madde çiftçilikle ilgilenmemiş ve askeri hizmet dışında kalmış kişilerin bulundukları yerlerde en fazla ekilen üründen ekmek suretiyle mükellefiyet-i ziraiyeye tabi tutulması koşulunu getirmektedir. Mükellefiyet-i ziraiyenin Donanma Cemiyeti gibi ayrıcalıklı ve ayrıcalıksız pek çok kurumu kapsayacağı da hüküm altına alınıyordu. Ayrıca Meclis-i Mebusan'da Mehmet Sait Efendi'nin sorusunu yanıtlayan Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Bey kanunun sadece erkekleri kapsadığını belirtmiştir. Harun Hilmi Efendi (Tekfurdağı), sadece mesleği çiftçilik olanların ya da doğrudan çiftiliklikle uğraşmayıp kasaba ve köylerde ikamet edenlerin kanundan sorumlu tutulmasını doğru bulmadığını, şehirdekilerin de bu kanuna tabi olmasını istemiştir. Hatta tıpkı şehirlerde olduğu gibi kadın-erkek ayırt etmeksizin sorumluluğun yerine getirilmesi gerektiğini sözlerine eklemiştir.[1834] Onun dışında çiftçiliği bir uğraş haline getirmemiş olan kadınların tarlada da çalışabileceklerini, kanunen mükellef olmasalar dahi bu sorumluluklarını gerçekleştireceklerini dile getiren Mustafa Nedim Bey'e (Kengiri) karşılık vermek üzere söz alan Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Bey, Ali Haydar Bey (Konya) gibi isimler bunun doğru olmayacağını anlatmışlardır. Örneğin Mustafa Şeref Bey, maddede belirtilen kısma dâhil olan kadınların çiftçilikle uğraştıkları takdirde diğer hizmetlerini ve çalışmalarını yapamayacağını dile getirmiştir. Hasan Fehmi Bey (Sinop) ise köyde ve şehirde yaşayan herkesin ekim şartını yerine getirmesini ifade etmiş ve şehirlerde çiftçilik mesleği dışında bulunanların masraflarını karşılayarak başkasına yaptırabileceğini dile getirmiştir. Ayrıca her ferdin en az 1 dönüm ekmesi şartının maddeye eklenmesini teklif etmiştir. Bunun dışında kürsüye gelenler arasında bulunan Ali Haydar Bey (Konya) ise maddenin hükümetin teklif ettiği gibi yürürlükte kalmasını istemiştir. 2. madde hükümetin teklifi doğrultusunda kabul edilmiş, maddede değişiklik yapılmamıştır.[1835]

[1833] *A.e.*, s.311. Ayrıca bkz.: "Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu", *Düstur*, 2 Nisan 1333 Tertip:2, Cilt: 9, Numara: 240, s.596. Madde hakkında Meclis-i Vükela tarafından 8 Temmuz 1917 tarihli bir kararda askerlik dışı kalmış olanların hasat ve harman işlerinde çalıştırılabileceklerine dair bkz.: *BOA. MV.* 208/100 1335.09.18 (Meclis-i Vükela tarafından verilen 219 numaralı ve 8 Temmuz 1917 tarihli karar yazısı)

[1834] *A.e.*, s.311.

[1835] *A.e.*, s.312. Ayrıca bkz.: "Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu", *Düstur*, 2 Nisan 1333 Tertip:2, Cilt: 9, Numara: 240, s.596.

Meclisteki bu tartışmaların gösterdiği önemli noktalardan biri savaş sırasında açığa çıkan iş gücünün 14 yaşına kadar indirilerek giderilmeye çalışılması olmuştur. Benzer bir şekilde askere alımlarda da yaş sınırını indiren değişiklik, hükümetin nitelikli eleman ihtiyacının da ötesinde kol gücüne ne kadar ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Toplumda kendisini çok fazla gösteremeyen ve sınırlı bir yeri bulunan kadınların, emek gücü söz konusu olduğunda erkeklerle eşit statüde çalışma yükümlülüğüne sokulması bu ihtiyacın bir yansıması olarak görülebilir.

Kanun layihasının 3. maddesi ile köy ve kasabalarda ekim işleminin bir nizamname uyarınca yapılması hükmünü getirmekte, ayrıca mükellefiyet-i ziraiye kanunu ile ekim işlemlerinin yapılabilmesi için Ticaret ve Ziraat Nezareti'ni sorumlu tutmaktadır. Bu çerçevede, hükümetin kanun teklifi Dâhiliye ve Orman, Maadin ve Ziraat Encümeni tarafından değiştirilerek Meclis Genel Kurulu'na gelmiştir. Hükümetin teklifi geçici kanun şeklinde uygulamada bulunmaktadır. Dâhiliye Encümeni'nin teklifi ile kanunun bir nizamnameye göre uygulanması teklifi kaldırılmış; "Mükellefiyyeti ziraiyyenin temini için köy ve kasaba çiftçilerini, çift hayvanatı ile beraber an cemaatin çalışmaya mecbur etmeye Ziraat Nezareti selahiyettardır"[1836] şeklinde düzenlenmiştir. Orman, Maadin ve Ziraat Encümeni burada Dâhiliye Encümeninin "an cemaatin" kelimesinden sonra "…muhtac-ı muavenet görecek asker ve fukara aileleri ve tarlalarında çalışmaya…" ibaresi önerilmiştir.[1837] Böylece çalıştırma zorunluluğunu uygulama yetkisi Ziraat Nezaretine verilirken yardıma muhtaç asker ve fakir aileleri ile sınırlandırılmıştır.

Kanun layihasının adı geçen maddesinin görüşmeleri sırasında söz alan Muhittin Bey (Niğde), maddede belirtildiği şekilde çalıştırılacak kişilerin kendi geçimlerini zorlukla sağlayan kişiler olduğunun altını çizerek bunların yiyecek ihtiyacının nasıl karşılanacağını sormuştur. Madde ile ilgili bilgi veren ve soruyu yanıtlayan Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Bey, köylülerin ekim işinden önce de yardıma muhtaç olan kimselere imece usulü ile yardım ettiklerini, bundan fazla bir şey talep etmediklerini dile getirmiştir. Bu bakımdan halkın önceden gönüllü olarak yaptığı işi bu kez kanun aracılığıyla kendilerinden istediklerini beyan etmiştir. Ayrıca halkın imece ile toplu çalışmaya da alışkın olduğunu ifade ederek bu şekilde tarımsal faaliyetlerin daha verimli olacağı üzerinde durmuştur. Mustafa Şeref Bey,

[1836] *A.e.*, s.312.
[1837] *A.e.*, s.312-313.

böylelikle zamandan tasarruf sağlanacağını ve daha kolay teftiş yapılabileceğini de sözlerine eklemiştir. Yiyecek meselesine de değinerek çiftçilerin daha önce tek başına çalışırken yiyecek ihtiyaçlarını nasıl karşılıyorlarsa, toplu çalışırken de aynı biçimde karşılayacaklarını belirtmiştir. Bunun üzerine tekrar kürsüye gelen Muhittin Bey (Niğde), Mustafa Şeref Bey'i ve ortak çalışma şeklini eleştirmiş, halkın kendi haline bırakılmasını, ekim yapmalarına müdahale edilmemesini talep etmiştir.

Benzer bir biçimde toplu çalışma yöntemini eleştiren isimlerden biri de Ali Haydar Bey (Konya) olmuştur. Ticaret ve Ziraat Nazırı'nın, Encümende alınan karardan farklı bir şekilde hareket ettiğini dile getirmiş ve kendilerinin "…kendi işlerini bitirmiş veyahut bitirmek üzere olan köy halkının muhtac-ı muavenet olan fakirler ve asker ailelerinin tarlalarında çalışma…" şeklinde maddeyi geçirdiklerini, bu bakımdan Nazırın görüşlerine katılmadıklarını ifade etmiştir. Ali Haydar Bey konuşmasına çiftçilerin birtakım zenginlerin tarlalarında bedelsiz çalıştırılmasının doğru olmadığını beyan ederek, zorunlu sebeplerle tarlasını süremeyenlerin, tarlasının ekilip sürülebileceğini ancak böyle bir işlem karşılığında ortaya çıkan masrafın taraflar arasında paylaştırılması gerektiğini ifade etmiştir. Savaş sırasında halk bir çiftlik sahibinin arazisini sürmeye mecbursa, oraya gönderilen köylünün çalışmasının karşılığını almasının doğru olacağını vurgulamıştır. Hükümetin aksi yönde isteği durumunda maddenin tekrar Encümene havale edilmesini talep etmiştir. Yeniden kürsüye gelen Mustafa Şeref Bey, topluca ekim işleminin yapılmasının daha yararlı doğru olduğunu yinelemiştir.

Söz alanlar arasında bulunan Zülfü Bey (Diyarbakır) ise her iki görüşü ortak noktada buluşturan bir önerge vermiş ve herkes kendi ekim işlerini tamamladıktan sonra topluca başka bir yerde ekim yapılabileceğinin maddeye eklenmesini talep etmiştir. Mebuslar içerisinde söz alan Mehmet Vehbi Bey (Karesi), asker ve yardıma muhtaç ailelerin tarlalarının toplu olarak ekilmesini uygun bulurken, Mehmet Sadık Efendi (Ertuğrul) ve Abdullah Azmi Efendi (Kütahya) Encümenin yaptığı değişiklik çerçevesinde maddenin kabul edilmesini istemiştir. Adı geçen mebuslar sadece asker ve yardıma muhtaç ailelerin tarlalarının ekilerek ihtiyacın giderilmiş olacağı üzerinde durmuştur.[1838] Seyyit Haşim Bey (Burdur) ve Hasan Fehmi Efendi (Sinop) ise

[1838] *A.e.*, s.313-314.

maddenin hükümetin isteği doğrultusunda kabul edilmesini talep etmiştir. Seyyit Haşim Bey bu isteğini şu şekilde dile getirmiştir:

"…Hükümetin bu kanunla istiksa ettiği gaye fukara aileleriyle, askere gitmiş olan kimselerin tarlalarını sürdürmek değil. Belki memlekette bilumum ahalinin ve askerin muhtaç olduğu mahsulatı elde etmeye ve umuru ziraatta usulü melhuz olan tedenniyi izale eylemeye çalışmaktan ibarettir. Hükümet bunu izale etmek için bir muntazam usul tesis etmek istiyor. Bu muntazam usulü de vücuda getireceği nizamname dâhilinde temin edebilecektir. Hükümet o nizamnamede aldığı salahiyete istinaden birtakım teşkilat vücuda getirecek, köylerde ve kasabalarda elyevm baki kalmış olan kuvvetleri muntazam birtakım cephelere tevzi etmek suretiyle mahsulatı tezyide say' edecektir. Bunun neticesinde bittabiî emri iaşede memleketin her tarafında görülmekte olan müşkilat bir dereceye kadar ref' edilmiş olacak ve ordunun emri iaşesi de her zaman arzu edildiği veçhile bir dereceye kadar temin edilmeye çalışılacaktır…"[1839]

Hükümetin kanun ile neleri hedeflediğini anlatan Seyit Haşim Bey, bu hedefin iaşe problemini ortadan kaldırmak ve bu yolda bir usul benimsemek olduğunun altını çizmiştir. Görüşmelerin tamamlanmasının ardından madde Orman, Maadin ve Ziraat Encümeninin teklifi doğrultusunda kabul edilirken maddede Zülfü Bey'in (Diyarbakır) önerisi doğrultusunda "ancemaatin" fıkrasından sonra, "kendi zer'iyyatını ikmalden sonra" cümlesi getirilmiştir. 3. madde değişiklikle birlikte:

"Mükellefiyyeti ziraiyyenin temini için köy ve kasaba çiftçilerini, kendi zer'iyyatını ikmalden sonra çift hayvanatıyla beraber ancemaatin muhcatı muavenet görülecek asker ve fukara aileleri tarlalarında çalışmaya mecbur etmeye Ziraat Nezareti selahiyettardır" halini almıştır.[1840]

Kanun layihasının encümenlerdeki görüşmeleri sırasından üzerinde anlaşılamayan maddelerinden biri de 4. madde olmuştur. Kanun layihasının bahsi geçen maddesi hükümetin önerisinin yanı sıra; Dâhiliye Encümeni, Orman, Maadin ve Ziraat Encümeni ve Adliye Encümeni tarafından değişiklik yapılarak Genel Kurul'a gönderilmiştir. Madde, Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu'nun uygulanmasına ilişkin olarak yürürlüğe konulan Nizamname'ye uyulmadığı takdirde uygulanacak cezai yaptırımları hüküm altına almaktadır. Hükümet madde ile yargılamanın sulh

[1839] *A.e.*, s.315.
[1840] *A.e.*, s.316. Ayrıca bkz.: "Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu", *Düstur*, 2 Nisan 1333 Tertip:2, Cilt: 9, Numara: 240, s.596.

mahkemelerinde yapılmasını ve 20 kuruştan 500 kuruşa kadar para cezası, tekrarı halinde ise 1 haftadan 3 aya kadar hapis cezası verilmesini yasalaştırmak istemiştir. Dâhiliye Nezareti, yargılama işlemlerinin sulh mahkemeleri tarafından yapılmasını, bu mahkemelerin olamaması halinde bidayet mahkemelerinin görevli olmasını ve 25 kuruştan 500 kuruşa kadar nakit para, suçun tekrarında 1 haftadan 3 aya kadar hapis cezası koşulunu yürürlüğe koymayı talep etmiştir. Orman Maadin ve Ziraat Encümeni ise Dâhiliye Nezaretinden farklı olarak suçun tekrarı halinde uygulanacak hapis cezasında değişiklik yapmış ve 24 saatten 1 haftaya kadar hapis cezası verilmesi şeklinde değiştirmiştir. Adliye Encümeni de para cezası ve suçun tekrarında uygulanacak cezai işlemi yeniden düzenleyerek; 25 kuruştan 100 kuruşa kadar nakdi para cezası ve 3 günden 1 aya kadar hapis cezası hükmünün getirilmesini talep etmiştir.[1841] Meclis Başkanı maddenin fıkralarını ayrı ayrı oylamaya koymuştur. Meclis-i Mebusan'da 4. madde şu şekilde kabul edilmiştir:

"İşbu kanun ahkâmına mugayir harekette bulunanlardan Sulh Mahkemeleri ve Sulh Mahkemeleri bulunmayan yerlerde o vazifeyi gören Bidayet Mahkemeleri tarafından 25 kuruştan 100 kuruşa kadar cezayı nakdî ile ve tekerrürü halinde 24 saatten bir haftaya kadar hapis ile mücazaat olunurlar. İşbu kanun ahkâmına mugayir ef'al vukuunda zer'iyyat memurlarının tutacakları zabıt varakaları aksi münderecatı sabit oluncaya kadar mamulünbih olan vesaiki kanuniyyedendir."[1842]

7 maddeden oluşan kanun layihasının sırasıyla diğer maddeleri de kabul edilmiştir. Ancak Dâhiliye Encümeninin isteği doğrultusunda hükümetin teklifiyle 3. maddede yer alan "kanunun tatbiki bir nizamname tayin olunacaktır" ibaresi, 6. maddede hüküm altına alınmıştır. Kanun layihasının heyet-i umumiyesi kabul edilerek Meclis-i Mebusan'dan Meclis-i Ayan'a gönderilmiştir.[1843] Meclis-i Ayan, kanun layihasının; 2., 4. ve 7. maddelerinde Nafia ve Maliye Encümenlerinin istekleri doğrultusunda değişikliler yapmıştır. Meydana gelen değişiklikleri görüşmek üzere bahsi geçen kanun layihası 28 Mart 1917 tarihinde tekrar Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'na gönderilmiş ve kabul edilmiştir.[1844]

[1841] *A.e.*, s.316.
[1842] *A.e.*, s.317.
[1843] *A.e.*, s.318. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Milli-Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 27 Şubat 1917, nu.: 9802, s.3.
[1844] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:61, C:3, s.377. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 29 Mart 1917, nu.:7231, s.2.

Meclis-i Ayan kanun layihasının 2. maddesinde "hükümet" yerine "heyet-i vükela" ibaresinin getirilmesini isterken 4. maddede ise: "iş bu kanun ahkâmına mugayir harekette bulunan zükûr ve eşhas-ı maneviyye Sulh Mahkemelerinde ve Sulh Mahkemesi olmayan yerlerde..." şeklinde bir fıkra getirilmesini istemiştir. Ayrıca maddede, "iş bu kanun ahkâmına mugayir ef'al vukuunda zer'iyat memurlarının tutacakları zabıt varakaları aksi münderecatı...» yerine Heyet-i Ayan "zabıt varakaları mahallî Heyet-i İhtiyariyesi tarafından bade't-tasdik aksi münderecatı sabit oluncaya kadar" getirmiştir.

Görüldüğü gibi buraya "…mahallî Heyet-i İhtiyariyesi tarafından bade't-tasdik…" ibaresi eklenmiştir. 7. maddedeki değişiklikle kanunun yürürlükte kalacağı sürede değişiklik yapılmıştır. Madde "iş bu kanun tarih-i neşrinden itibaren sulhun akdinden bir sene sonraya kadar mer'iyyül-icradır» koşulu yerine "iş bu kanun tarih-i neşrinden itibaren sulhun akdine kadar mer'iyyül-icradır" biçiminde yeniden düzenlenmiştir. Meclis-i Ayan'ın gerçekleştirmiş olduğu bu değişiklikler Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilerek tekrar Meclis-i Ayan'a gönderilmiştir.[1845] Kanun layihası 2 Nisan 1917 tarihinde yasalaşarak yürürlüğe girmiştir.[1846]

Hükümet de yasanın çıkmasından sonra ekili arazilerin miktarını artırmak için önlemler almaya çalışmıştır. Örneğin 9 Haziran 1917 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Sivas Vilayeti'ne gönderilen bir yazıda; 1913 senesine göre ekilen alanların sayısının azaldığını; bu sayının merkez ve Tokat sancaklarında %40, Amasya Sancağında %50 ve Karahisar-ı Şarki Livası'nda %20'de kaldığı belirtilmiştir. Bu durumun başlıca nedeni olarak; zirai işlerde kullanılan hayvanların ordunun eline geçmesi gösterilmiştir. Böylece elde edilen hasılatın düştüğü üzerinde durularak nizamnamenin özenli bir şekilde uygulanmasını istenmiştir.[1847] Ayrıca hükümet 18 Haziran 1917 tarihinde yayımladığı bir genelge ile tarımsal faaliyetlerin

[1845] *A.e.*, s.378. Ayrıca bkz.: "Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu", *Düstur*, 2 Nisan 1333 Tertip:2, Cilt: 9, Numara: 240, s.597; "Hayat-ı Teşriye", *Tanin*, 29 Mart 1917, nu.: 2980, s.3.
[1846] "Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu", *Düstur*, 2 Nisan 1333 Tertip:2, Cilt: 9, Numara: 240, s.596-597. Ayrıca bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III/IV, s.546; Ahmet Emin Yalman, *a.g.e.*, s.151-152.
[1847] *BOA. DH.İ.UM.EK*. 34/4 1335.08.19 (Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan ve ekimin arttırılmasının ve yolda Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu'nun uygulamasına dair 115-6/75 numaralı ve 6 Haziran 1917 tarihli yazı ve Dâhiliye Nezareti'nden Sivas Valisi'ne yazılan 90 evrak, 34/221 numara 9 Haziran 1917 tarihli yazı)

daha doğru bir şekilde takip edilebilmesini sağlamak amacıyla vilayet ve gayr-ı mülhak livalardaki köylerin adedinin ve isimlerinin yazılmasını istemiştir.[1848]

Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu çerçevesinde kullanılacak hayvanların ordunun iaşesi için gerekli hububatın taşınmasında kullanılması halinde tarımsal faaliyetlerin aksayacağı öngörülmüştür.[1849] Bu durumu engelleyebilmek amacıyla İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyetinden yazılan talimatlarda çift hayvanlarının ancak Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu'nun 3. maddesinde yazıldığı şekliyle kullanılması istenmiştir.[1850]

4. Karaborsacılığın Engellenmesine İlişkin Düzenlemeler

Birinci Dünya Savaşı yıllarında hükümetin iktisadi anlamda aldığı önlemler arasında *Men'i İhtikâr Kanunu* da bulunmaktadır. Geçici olarak çıkarılan kanunla; karaborsacılık engellenmeye ve piyasada kıtlığı çekilen malın başta temel ihtiyaç maddeleri olmak üzere, yüksek fiyatlara satılmasının önüne geçilmek istenmiştir.[1851] Topyekün savaşla ilk kez karşılaşan Osmanlı Devleti, klasik savaş finansmanı yöntemlerinin, yani kâğıt para basmak, borçlanmak ve bunların yanında psikolojik, spekülatif bir şekilde artan fiyatlarla da mücadele etmek durumunda kalmıştır.[1852] Bu amaçla hükümet, köklü tedbirler almak zorunluluğuna düşmüş, 24 Mayıs 1917 tarihinde *İhtikârın Men'i Hakkında Kanun-ı Muvakkat* isimli yasayı yürürlüğe koymuştur.[1853] Kanun, 14 maddeden meydana gelmektedir.

İlk maddesi ile "hal-i harp neticesi olarak tahaddüs eden ahval-i fevkaladeden bi'l-istifade serbest bir arz ve talep ile eşyanın takarrür edecek fiyatını yükselterek kazanmak kastıyla alış-veriş…" ve "…piyasada mevcut eşyanın fiyatına tesir edecek

[1848] *BOA. DH.İ.UM.EK.* 35/15 1335.4.09 (İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'dan Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Bey'e gönderilen 92 evrak, 35/224 kalem numaralı ve 18 Haziran 1917 tarihli evrak)

[1849] *BOA. DH.İ.UM.* 20-1/1-46 1337.2.09 (Ankara Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 14914/1192 numaralı ve 28 Ekim 1918 tarihli yazı)

[1850] *BOA. DH.İ.UM.* 20-1/1-40 1337.2.09 (İdare-i Umumiye Dâhiliye Müdüriyeti gönderilen 199 evrak, 610/199 kalem numaralı ve 12 Kasım 1918 tarihli yazı); *BOA. DH.İ.UM.* 20-1/1-41 1337.2.09 (İdare-i Umumiye Dâhiliye Müdüriyeti gönderilen 1192 evrak, 47/37 kalem numaralı ve 12 Kasım 1918 tarihli yazı)

[1851] Ali Rıza Gönüllü, "Birinci Dünya Savaşı Sonundan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar Harp Kazançları Vergisi (1919-1925)", *SUTAD*, Güz 2017, s.452.

[1852] Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.212.

[1853] "İhtikarın Men'i Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 24 Mayıs 1333, Tertip:2, Cilt:9, Numara: 281, s.687. Ayrıca bkz.: "İhtikarın Men'i Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 26 Mayıs 1333, nu.: 2895; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III/IV, s.537; *BOA. MV.* 247/54 1335.Ş.26 (Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği yayımlanan 24 Mayıs 1917 tarihli kanun layihası sureti)

derecede yedd-i vahdde cem' etmek suretiyle mübaya'ası veya bade'l-mübaya'a tezyid fiyatına sebep olacak surette elden ele tedavül ettirilmesi…"nin ihtikâr sayılacağı belirtilmiştir. Böylece savaş gibi olağanüstü bir durumda malın fiyatını arz ve talep dengesine bağlı bir şekilde yükselterek kar elde etmenin yanı sıra piyasada bulunan bir malı fiyatını yükseltmek amacıyla elde tutmak ihtikâr sayılmaktaydı. Kanunun 2. maddesiyle ihtikâr suçundan dolayı görülecek davalarda bahsi geçen suçu işleyenlerin hukuksal güvenceden mahrum oldukları ifade edilmiştir.[1854]

Kanunla ihtikâr suçu hakkında incelemede bulunmak, yargılanmalarının Divan-ı Harb-i Örfilerde yapılmasını sağlamak ve ihtikâra karşı gerekli tedbirler almak üzere Dâhiliye Nezaretine bağlı bir heyet kurulacağı hükme bağlanmış; böylece *Men'i İhtikâr Heyeti* kurulmuştur. Men'i İhtikâr Heyetinin yetkileri arasında; ne miktardaki malın alış satışının toptan ne de miktardakinin perakende olduğunu tayin etmek, toptan satış için belirli bir yer göstererek o yer dışında meydana gelecek alış satışı yasaklamak yer almaktadır. Ayrıca bir malın perakende satış fiyatını kuşkuya yer bırakmayacak bir şekilde açık koyup tüccarın da bu fiyata satmasını mecbur kılmak bulunmaktadır. Böylece hükümet yasa vasıtasıyla bir malın piyasaya ne kadar sürüleceğinden, satıldığı yere ve satıldığı fiyata kadar pek çok şeyi belirleme yetkisine sahip olmuştur.[1855]

Heyet, toptan bir şekilde elde bulunan malın muhafaza edilecekleri ambarları da belirleyebilecektir. Tayin edilecek zaman dilimi içerisinde bu ambarlara depolanmayan mal, heyetin gözetiminden kaçırılmış sayılacak ve kayıt altına alınacaktır. Bunun yanı sıra Men'i İhtikâr Heyeti tarafından ilan edilecek listede yer alan malları elinde bulunduranlar veya başkasının adına elinde tutanlar; malın cinsini ve miktarını heyete bildireceklerdir. Bu bilgileri vermeyenler veya eksik verenler hakkında 3 aydan 3 seneye kadar hapis ve 100 liradan 5000 liraya kadar para cezası verileceği de hükme bağlanmıştır. Men'i İhtikâr Kanunu ile tüccar ve esnaf bir malı hangi fiyattan piyasaya sürdüyse, elindeki malı tükeninceye kadar aynı fiyattan satması gerekmektedir. Kanunun önemli bir yanı yürürlüğe girmiş olduğu tarihten başlayıp barışın imzalanacağı tarihe kadar İstanbul'da yürürlükte kalacağı; taşrada ise gerekli görülen yerlerde ve Bakanlar Kurulu kararıyla uygulanacak olmasıdır.[1856]

[1854] *A.e.*, s.687.
[1855] *A.e.*, s.687.
[1856] *A.e.*, s.688.

Basında yer alan haberlerde ihtikârın men'i amacıyla oluşturulan komisyonda Hüseyin Cahit Bey başkanlığında; Dâhiliye Hukuk Müşaviri Osman Bey, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisinden Doktor Nazım ve Rusuhi Beyler'den bulunmaktadır.[1857]

Men'i İhtikâr Kanunu'na 18 Haziran 1917 tarihinde geçici kanunla bir ek yapılmıştır. Buna göre dükkânında mal bulunduğu halde satmayan ve Men'i İhtikâr Heyetinin emir ve uyarılarına uymayan kimseler hakkında 5 liradan 100 liraya kadar nakdi para cezası ve 1 haftadan 3 haftaya kadar hapis cezası verilmesi düzenlenmiştir.[1858]

İhtikârla mücadele, basından takip edildiği üzere Meclis-i Mebusan'ın açıldığı 1914 yılına kadar gitmektedir.[1859] Bahsedilen kanun yürürlüğe girdikten sonra ihtikâra ilişkin haberler basında yer almaya devam etmiştir. Halka ihtikârla mücadele edildiği ve sert önlemler alındığı gösterilmeye çalışılmıştır.[1860]

5. Harp Kazançları Vergisi'ne Hazırlık: "Harp Kazançları Vergisi'nin Temin-i Tahsili İçin Tedabir-i Evveliyeyi Muhtevi Kanun"

Savaş döneminde halkın temel ihtiyaç maddelerini temin edebilmesi amacıyla hükümet, Men'i ihtikâr Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur. Böylece yüksek rakamlara ulaşan ürünlerin fiyatlarını düşürmeye çalışmış; karaborsacılık, stokçuluk gibi yollarla servet elde edenler hakkında hukuki bir düzenleme meydana getirmiştir. Ancak karaborsacılık, stokçuluk tam anlamıyla önlenememiş; halkın alım gücünün düşmesi ve ülkenin fakirleşmesine paralel olarak savaş ortamından yararlanan ve "harp zengini" olarak tabir edilen bir kesim olmuştur. Bu kesim, hükümetin kısmi baskısı altında, basın tarafından şiddetle eleştirilmiştir.[1861]

[1857] "İhtikar Mücadelesi", *Sabah*, 25 Mayıs 1917, nu.: 9889, s.3. Hüseyin Cahit Bey hatırtında heyetin başkanlığına İçişleri Bakanı'nın ikinci başkanlına kendisinin getirildiğini dile getirmektedir. Hüseyin Cahit Yalçın, *a.g.e.*, s.239.

[1858] "İhtikarın Men'i Hakkındaki 2 Şaban 1335 Tarihli Kanun-ı Muvakkate Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat", ", *Düstur*, 18 Haziran 1333, Tertip:2, Cilt:9, Numara: 286, s.695. Ayrıca bkz.: "İhtikarın Men'i Hakkındaki 2 Şaban 1335 Tarihli Kanun-ı Muvakkate Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 19 Haziran 1333, nu.: 2919.

[1859] "İhtikarın Men'i Hakkında", *Tanin*, 6 Ağustos 1914, nu.: 2019, s.2.

[1860] Basında yer alan yazılardan bazıları şu şekildedir: "İhtikar Mücadelesi", *Sabah*, 12 Mayıs 1917, nu.: 9876, s.1; "Siyasiyat-İhtikar Meselesi", *Tanin*, 22 Mayıs 1917, nu.: 3034, s.1; "İhtikar Aleyhinde", *Tanin*, 26 Mayıs 1917, nu.: 3038, s.1; "İhtikar Aleyhinde Mücadele", *Tanin*, 28 Mayıs 1917, nu.: 3040, s.3; "İhtikarın Aleyhine Kararname", *İkdam*, 26 Mayıs 1917, nu.: 7289, s.1; "İhtikarın Men'i Yolunda Hükümetin Faaliyeti", *İkdam*, 27 Mayıs 1917, nu.: 7290, s.1.

[1861] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III/III, s. 540-541. Ayrıca bkz.: Meral Demiryürek, "Savaştan Doğan Bir Tip: Harp Zengini", *Turkish Studies*, Volume: 10/16, Fall 2015, s.497.

İttihat ve Terakki hükümeti böyle bir durumda olağanüstü koşullardan yararlanıp zengin olanların haksız şekilde elde ettiği kazancının vergilendirilmesi yoluna gitmiştir. Bu amaçla daha önce Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa gibi ülkelerin uyguladığı *Harp Kazançları Vergisi* olarak bilinen vergi çeşidini yürürlüğe koymuştur.[1862] Yapılan ilk düzenleme *Harp Kazançları Vergisi'nin Temin-i Tahsili İçin Tedabir-i Evveliyeyi Muhtevi Kanunu*'dur. Kanun, Harp Kazançları Vergisi'ne hazırlık olmak, başka bir ifade ile vergi mükelleflerine hesaplarını düzenlemeye fırsat tanımak için yasalaştırılmıştır.[1863]

Kanun layihası ilk olarak Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey (Kal'a-i Sultaniye) tarafından 3 Mart 1917 tarihinde gündeme getirilen bu tasarı, savaşın uzun süre devam etmesi durumunda savaştan sonra da uygulanmak üzere tüccar ve esnafın kazandıkları aşırı kazancı vergilendirmek üzere bir vergi yürürlüğünün tespitini amaçlamıştır. Bu açıdan Harp Kazançları Vergisi gelir artırıcı bir tedbir şeklinde yorumlanmıştır.[1864]

8 maddeden oluşan kanun layihası[1865] ile birlikte Osmanlı Devleti içerisinde faaliyet gösteren anonim şirketler, anonim şeklinde olan kooperatifler, sermayeleri paylara ayrılmış komandit şirketler, 31 Aralık 1917 tarihinde veya sonraki bir tarihte son bulan ticari senelerine ait gelirlerini/kârlarını dağıtacakları sırada 1 ihtiyat akçesi ayırmak zorunda bırakılmışlardı. Bahsi geçen ihtiyat akçesinin nasıl ayrılması gerektiği kanunun birinci maddesinde sıralanmıştır. Biriken meblağın faizi şirket hesabına işlemek üzere nakden veya şirketçe tercih edildiği takdirde, Osmanlı Devleti'nin faizli hesabına tahvil ettikten sonra bir bankaya bırakılabilecektir. Kanunun ilan edilmesinden sonra feshedilen şirketlerden alınacak verginin diğer borçlara göre önceliği bulunmaktaydı. Hükümet isterse belirlediği miktarı tahsil edebilecekti. Kanunun ilk maddesi ile belirlenen ihtiyat akçesinin ayrılması hükümlerine aykırı harekette bulunan şirketlerin; idare meclisi üyeleri, müdür,

[1862] Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.228. Hükümet tarafından kabul edilen kanunun gerekçesiyle birlikte Meclis-i Mebusan'a gönderilmesine dair Meclis-i Vükela mazbatası için bkz.: *BOA. MV*. 210/121 1336.3.8. (Meclis-i Vükela tarafından Meclis-i Mebusan'a gönderilen 471 numaralı ve 23 Aralık 1917 tarihli mazbata)

[1863] Emir Bostancı, "Harp Kazançları Vergisi'nde Muafiyet Durumu ve Uygulaması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 35 (1): 99, 2019, s.34.

[1864] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi Senesi, D:3, İ:47, C:2, s.412. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 4 Mart 1917, nu.: 2955, s.1-2.

[1865] "Harp Kazançları Vergisi'nin Temin-i Tahsili İçin Tedabir-i Evveliyeyi Muhtevi Kanun", *Düstur*, 4 Nisan 1334 Tertip:2, Cilt: 10, Numara: 126, s.422.

muhasebeci, hesaplara bakmakla görevli memur ve müfettişlerinden her birinin suçunun derecesine göre 1 haftadan 1 seneye kadar hapisle cezalandırılmaları ve suçlarından dolayı eksik kalan paranın da kendilerinden kesilmesi kanunla hükme bağlanmıştır. Ayrıca bu hükümler Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren bütün yabancı şirketler için de geçerli olacaktır.[1866]

Hükümet, kanun layihasının gerekçesinde; olağanüstü şartları vurgulamış bunun yanı sıra savaşın ekonomi üzerinde meydana getirdiği yüke dikkati çekerek bazı önlemlerin alınması gerektiğini ifade etmiştir. Gerekçede ayrıca iki zıtlığa da işaret edilmştir. Bir yanda seneler boyunca savaşın her türlü zorluğuna, sefaletine katlanarak muharebelerde yer alan halkın olduğunu; diğer yanda ise ayrıcalıklı bir zümre tarafından her tür tahmin ve sınırın ötesinde kazanılan servet ve zenginlikler bulunduğunu söylemiştir. Bu açıdan bakıldığında kanunun gerekçesinde ana öğenin toplumsal sınıflar arasındaki ihtilafa son vermek olduğu söylenebilir.[1867]

Gerekçede kanunun yalnızca Türkiye'de değil İngiltere, İtalya, Rusya gibi savaşan ve savaşta tarafsız konumda yer alan ülkeler tarafından uygulanmaya başlandığı; "yeni zengin" şeklinde sözü edilen ve savaşta servet elde edenlere karşı olduğu açıklanmıştır. Bütün ülkelerde ilk zamanlarda Harbiye ve Bahriye alanlarında faaliyet gösteren müteahhitlerin çok fazla gelir elde ettiği üzerinde durularak buna bir de savaş sırasındaki kazancın eklendiği ifade edilmiştir. Doğal olarak savaş sırasında servetlerini artıranlar için barış zamanındaki verginin konulamayacağı belirtilmiştir. Kanun layihasının gerekçesinde bu durum şu şekilde açıklanmıştır:

"…Kazanılan yüksek servetler yanında doğrudan doğruya veya bilvasıta harpten mütevellit ve adetleri kesir mutavassıt küçük servetler de bulunduğundan bunların da aynı daireye idhali lüzumu bittabi hissolunmuştur. Bütün bu servetlerin vakt-i sulh için mevzu' olan ve başka prensiplere mevzu tabii bulunan adi temettuat vergileriyle mükellef edilmeleri ve temettu' vergilerinin yakalayamadıkları kısmının da vergiden büsbütün azade kalmaları tabii tecviz edilemezdi. Harp mesarifinin büyük bir kısmını umumi ve uzun vadeli istikrazlarla kapatan ve bu suretle emsal-i müstakbeleye milyonlarla zimmet mirasları bırakan memleketleri idare edenlerin atiye tahmil edilen bari biraz tahfif için olsun yeni bir

[1866] **A.e.**, s.422-423. Ayrıca bkz.: Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.229-230; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III/IV, s.470-474; Ali Rıza Gönüllü, *a.g.e.*, s.454;

[1867] Kanun layihasının yazılmasında karşılaşılan önemli bir durum ise Osmanlı Devleti yerine "Türkiye" terimini kullanılmış olmasıdır. Bkz.: "Harp Kazançları Vergisi Kanunu Layihası", *Meclis-i Mebusan*, İntihab Senesi: 3, İçtima: 4, nu.: 390, TBMM Basımevi, C.1, Ankara 1992, s.261.

şebeke-i mükellefiyet vücuda getirmeyi düşünmeleri pek tabi idi. Yeni servet sahiplerinin bir mühim kısmının ilim, tecribe, sermaye ve sa'y gibi önünde herkesin boyun eğebileceği esbabtan ziyade bir takım şerait-i fevkalade ve istisnaiyeden tearüfi ve arızi avamil ve müessirattan neşet etmiş olması bunlar hakkında tatbik olunacak vergilerin nisbetini alalade meksubat için tasavvur ve tahayyüledilemeyecek dereceye çıkarmaya hadim olmuştur…"[1868]

Gerekçede üzerinde durulan bir başka konu da verginin ne şekilde tahsil edileceğidir. Buna göre savaş yıllarında alınan temettuatın, geçmişe dönük olmak üzere ve 1914'ten başlayarak tahsil edilmesi koşulu getirilmiştir. Vergi alınacaklar içerisinde çiftçiler aşar, iaşe hissesi gibi vergiler vermesi nedeniyle muaf tutulmuştur. Ayrıca el emeği tezgâhlarda çalışarak geçimini sağlayan sanatkârlar, avukatlar, doktorlar, mühendisler, mimarlar, yazarlar, erbab-ı ilim ve hüner sahipleri, matbaacılar, bulundukları yerlerde sıradan işler yaparak az çok vergiye tabi tutulanlar, diğer tüccarlar kadar para kazandıkları bilinen ancak ülkelerine bıraktıkları servetin derecesini belirlemek mümkün olmayanlar ve işgal altındaki yerlerden göç edenler vergiden muaf tutulmuşlardır. Bunların içerisinde istisnai olarak hukuk müşavirliği unvanıyla 500 liradan fazla para kazananlardan Harp Kazançları Vergisi alınması hükmü getirilmiştir. Adı geçen verginin kişilerin devlete yapacağı işler nispetinde indirimli alınacağı da hüküm altına alınmıştır. Bir yerden bir yere erzak ve malzeme taşımak ve bu taşıma için kullanılan vagon, vapur, mavna gibi nakliye vasıtalarını hükümetin kullanımına bırakmak indirim yapılmasına örnek işler arasında gösterilebilir. [1869]

26 Aralık 1917 tarihinde, kanun layihasının Meclis-i Mebusan'a gönderilmesinden bir gün sonra *Tanin* gazetesinde yayınlanan bir yazıda verginin nedenleri ve uygulanması anlatılmıştır. Burada ülkenin kendisini savunduğu bir savaş sırasında, bir kısım tüccarın mevcut koşullardan faydalanarak büyük kârlar elde etmesi eleştirilmiş ve Maliye Nezaretinin bahsi geçen vergiyi uygulamaya koymasının doğru bir düşünce olduğu ifade edilmiştir. Hatta savaş gibi iktisadi faaliyetlerin ön plana çıktığı bir dönemde yürürlüğe konulabilecek en adil vergi şeklinde nitelendirilmiştir. Harp Kazançları Vergisi'nin diğer ülkelerde de yasalaştığını ancak Osmanlı Devleti'nde bazı sıkıntılarla karşılaşıldığından bir

[1868] *A.e.*, s.261.
[1869] *A.e.*, s.262-263.

hazırlık devresine ihtiyaç olduğu dile getirilmiştir. Bu durum yazıda şu şekilde anlatılmıştır:

"…herkesin temettuatı hakkında doğru bir fikir edinmek hususunda tesadüf edilecek müşkilat filhakika memleketimizde her şeyi olduğu gibi ticaret de teşkilattan intizam ve zabt ve rabttan gayri bir şekilde cereyan ettiği için harpten kimlerin, nasıl ve ne dereceye kadar kar temin ettiklerini anlamak ve ölçmek de pek müşkil bir iş olmuştur. Diğer memleketlerde tatbik edilen usullerin bizde aynen tatbiki kabil değildi…"[1870]

Bu önlemlerin ışığında vergiden istenilen sonucun alınamayacağı düşünülen yazıda vergiden istenilen faydanın alınabilmesi için ayrıca savaş sırasında yüksek kazanç elde etmiş olanların vicdanlarına seslenilmiş ve gelirlerini doğru bir şekilde beyan etmeleri istenmiştir.[1871]

Servet-i Fünun dergisinde "Kanun ve Ahlak" başlıklı bir yazıda da Harp Kazançları Vergisi anlatılmıştır. Savaşın içerisinde bulunan diğer ülkelerde de uygulanan bu verginin gerekliliği üzerinde durularak, toplumsal adaletin tesis edilmesindeki rolüne vurgu yapılmıştır. Ayrıca hükümetin vergi vasıtasıyla yeni zenginlere karşı her yerde muhtaç durumda bulunan halkın galeyanını engellemeyi ve savaşta zenginleşenlerin mallarına el koymak suretiyle genel ihtiyaçları gidermeyi hedeflendiği belirtilmiştir.[1872]

Tanin gazetesinde yayımlanan bir başka yazıda Harp Kazançları Vergisi'nin çıkarılması konusu tartışılmış ve Meclis-i Mebusan'daki görüşmelerin esasının kanun çerçevesinde alınan kararların her tür şirketleri ve şahısları kapsaması olduğu ifade edilmiştir. Mebusların bu noktada iki konuda ayrıldıklarını belirterek kanunun lehinde görüş bildirenlerin toplumsal adaletin bu şekilde sağlanacağını söylediklerini; aleyhinde görüş belirtenlerin ise devletin iktisadi alanda müdahalede bulunmasının doğru olmadığı görüşünü dile getirdikleri aktarılmıştır. Meclis'in çoğunlukla kanunu desteklediği, hükümetin yapması gerekenin kanunlar aracılığı ile toplumsal adaletin sağlanması olduğu belirtilmiştir. Yazıda kanunun uygulanmasının zor olduğu vurgulanırken böyle bir verginin uygulamaya konulmasının ve bütün kazanç sahiplerini kapsamasının zorunluluğunun ise altı çizilmiştir. Kanunla birlikte

[1870] "Siyasiyat-Harp Temettuatı Vergisi", *Tanin*, 26 Kanun-ı Evvel 1917, nu.:3247, s.1.
[1871] *A.e.*, s.1.
[1872] "Kanun ve Ahlak", *Servet-i Fünun*, 3 Kanun-ı Sani 1918, nu.: 1374, s.362.

alınan kararların "ihtiyat" niteliğinde olduğu üzerinde de durulmuştur. Verginin yol açacağı suiistimal ve keyfiyete karşı hükümetin önlemler alacağı hatta bu konuda Maliye Nazırı Cavit Bey'in güvence verdiği de anlatılmıştır.[1873]

Kanun layihasının Meclis-i Mebusan'daki görüşmelerine 25 Mart 1918 tarihinde başlanmıştır. Görüşmeler sırasında usul açısından bir tartışma çıkmıştır. Mehmet Tevfik Bey (Konya), ortaklaşa oluşturulan encümenlerde görüşmeye katılanların sayısının karar vermede yeterli olmadığını belirtmiş, ancak itirazı kabul edilmemiştir. Layiha hakkında ilk konuşma Salih Bey (Karahisar-ı Sahip) tarafından yapılmıştır. Aleyhte görüş beyan eden Salih Bey, harp kazançlarına dair kanunun henüz Meclis'ten geçmediğini vurgulayarak ona hazırlık olarak çıkarılmak istenen bu kanunun gereksiz olduğunu dile getirmiştir. Çünkü diğer ülkelerde de örnekleri görülen Harp Kazançları Vergisi çıkmadan önce bahsi geçen kanun tarzında kanunların çıktığını, oysa şimdi geç kalındığını anlatmıştır. Yapılması gereken şeyin Harp Kazançları Vergisi'nin geçmişi de kapsayacak şekilde yürürlüğe girmesini sağlamak olduğunu ifade etmiştir.[1874] Konuşma yapanlar arasında yer alan Hacı Şefik Bey (İstanbul) ise kanun layihasının lehinde beyanatta bulunmuştur. O, ticaretle uğraşan herkesin aynı şekilde değerlendirilmemesi üzerinde durarak her gün ticaret yapan biriyle, savaşı fırsata dönüştüren insanların birbirinden ayrılması gerektiğini dile getirmiştir. Hacı Şefik Bey savaş sırasında zengin olanları şu şekilde anlatmıştır:

"…Bu harbi memnuniyetle karşılayarak, kanlar içinde yüzen insanların kanlarına dahi hürmet etmeyerek, hayatta bulunan insanların açlıktan ölmelerine sebep olacak surette ticaret eden insanları görüyorum. Onlar bu harp kazancından milyonlar biriktirmişlerdir. Ben eminim ki, bugün o adamlar muharebe bitiyor diye müteessirdirler… Buna emîn olabilirsiniz. Felâket zamanında bilâ-tereddüt bir senede, iki senede 100 bin, 200 bin, 300 bin, 1 milyon lira kazanmayı hiçbir vakit bu memleket görmemiştir…" Hacı Şefik Bey konuşmasının devamında halka ait olan malların halk adına toplanmasını ve hazineye verilmesini talep etmiştir.[1875]

Kanun hakkında bilgi vermek için kürsüye gelen Maliye Nazırı Cavit Bey (Kal'a-i Sultaniye), kanunu daha önce çıkarmak için çalışmalara başladıklarını ancak kanunun hazırlanması aşamasında bütün ülkelerin yasal düzenlemelerini getirip

[1873] "Harp Kazançları Vergisi", *Tanin*, 28 Mart 1918, nu.: 3339, s.1.
[1874] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:75, C:3, s.348.
[1875] *A.e.*, s.350.

incelemenin uzun sürdüğünü ve encümenlerde geçen zamanın da bir gecikmeye neden olduğunu dile getirmiştir. Harp Kazançları Vergisi'ne bir hazırlık olmak üzere kanunu çıkarmak istediklerini vurgulayan Cavit Bey, olağanüstü koşullardan yararlanmak isteyenlere karşı tedbir almayı amaçladıklarının altını çizerek hukukun esasının dışına çıkacak bir kanun mevcuda getirilemeyeceğini beyan etmiştir. Çünkü bahsedilen kanunun geçmiş seneleri de kapsayacak şekilde olacağını belirtmiştir. Bu durumun gerekçesini şöyle açıklamıştır:

"…Bunu da her memleket yapmıştır. Hiçbir memleket muharebe ilân edildiği gün Harp Kazancı Vergisi'ni yapmamıştır. Çünkü hiçbir memleket, harbin üç aydan ziyade devam edeceğine kani değildi. Böyle senelerce devam edecek harpler olmalıdır ki müthiş ve fahiş kazançlar olabilsin. Bundan dolayı her memleketin aklı sonradan başına geldi… Bazı memleketler bir buçuk sene, bazı memleketler iki sene, bazı memleketler daha fazla bir zaman sonra bu kanunu kabul etti ve kanunu yapmak istedikleri zaman ile Meclis'e verecekleri zaman arasında epey zaman-ı fasıla geçeceğini düşünerek onlar da bizim takip ettiğimiz tarike tevessül etmekten hali kalmadılar. Yani ileride bu kanunun kabul edilmesine intizaren bir tedbir-i ihtiyati aldılar. İşte biz de bugün o tedbir-i ihtiyatiyi alıyoruz…"[1876]

Uygulamaya konulmak istenilen kanun layihasının bir başka yönü ise şahısları değil anonim şirketleri kapsamasıdır. Cavit Bey, kanun yürürlüğe girdikten sonra geçmiş senelerdeki temettüat gelirlerinden vergi almak zorunlu hale gelirse şirketlerin işlemlerinde birçok karışıklık meydana geleceğine dikkati çekmiştir. Böyle bir durumda şirketlerin ihtiyat sermayesine başvuracaklarını, eğer şirketlerin ihtiyat akçeleri yoksa hissedarlara başvuracaklarını dile getirmiştir. Cavit Bey sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

"…Onları [hissedar] nerede bulacağız, nasıl takip edeceğiz?... Her ne kadar 1332 senesi için müşkül olacaksa da hiç olmazsa aynı müşkül, 1333 senesine zam edilmesin; 1332 senesinin müşkülünü, belki şirketin ihtiyat sermayesiyle halledeceğiz; fakat 1332, 1333, 1334 senelerinin müşkülleri de aynı müşküle inzimam edecek olursa o vakit şirketlerin ihtiyat sermayesi de kâfi gelmez. Doğrudan doğruya sermayelerine müracaat etmek iktiza eder. O da 'Aksiyon'ların kıymetlerinin tenezzül etmesi ve şirketin itibarının haleldar olması neticesini tevlit eder. Bunun içindir ki, bu teklif ettiğimiz tedbir-i ihtiyatiyi icra ediyoruz…"[1877]

[1876] *A.e.*, s.351-352.
[1877] *A.e.*, s.352.

Maliye Nazırının konuşması sırasında Ağaoğlu Ahmet Bey (Karahisar-ı Sahip), devlet tarafından tanınmış ve onun denetiminde olan şirketler hakkında bu kadar haklı bir şekilde kayıt tutulduğu halde, defterleri belirsiz ve değiştirilmesi mümkün olan ferdi şahıslar hakkında da kanunla birtakım kayıtlar tutulması gerektiğini ifade etmiştir. Bahsi geçen şahıslara ait şirketlerin sürekli devletin denetiminde olan şirketler olmadığını, şahısların kazandığı servetlerini bankalara tevdi ederek kaçabileceklerinin altını çizmiştir. Ayrıca Harp Kazançları Vergisi'nin tam anlamıyla yürürlüğe gireceği süre içerisinde fırsattan istifade ederek hesap defterlerini altüst etmek ve sermayelerini nakletmekle uğraşacaklarını vurgulamıştır. Buna karşılık kanunla önlem alınmamasının yanlış olduğunu beyan etmiştir.[1878] Ağaoğlu Ahmet Bey'in sözlerine yanıt veren Cavit Bey özel ve tekil şahıslar için ihtiyati tedbirlere başvuramayacaklarını, sadece anonim şirketlere karşı ön tedbirler alabileceklerini, bunun nedeninin ise hisse senedi dağıtan anonim şirketlerin takibinin kolay olması olduğunu açıklamıştır. Meclis'teki konuşmaların ardından kanun layihasının heyet-i umumiyesi kabul edilmiş ve maddelerin görüşülmesine geçilmiştir.

Kanunun 1. maddesinin görüşülmesi sırasında Hasan Rıza Paşa (Hudeyde) son dönemlerde anonim şirketlerin sayısının artığını, bazı ailelerin ev gibi sahip olduğu şeyleri satarak söz konusu şirketlerin hisselerini aldığını dile getirmiştir. Şirketlerin kazancıyla geçinen ailelerin bundan zarar göreceğini vurgulayan Hasan Rıza Paşa maddede belirtilen ve şirketlerin kazancının %15'inden fazlasının Harp Kazançları Vergisi'ne tabi tutulacağı fıkrasında yer alan miktarın %25'e çıkarılmasını talep etmiştir. Kendisine cevap veren Maliye Bakanı Cavit Bey, kurulan şirketlere önemli miktarda sermaye veren ailelerin sayılarının az olduğunu, varsa bile bunlara iyi niyetli yaklaşmanın doğru olmadığını ifade etmiştir. Ona göre; Osmanlı'daki anonim şirketler hiçbir zaman %10 ile %15 arasında düzenli bir temettü temin edememişlerdir. Hâlihazırdaki koşullar içerisinde fahiş temettüler elde edilmekte olunduğuna işaret ederek sermayelerini koyan kişilerin temettünün %15'ten %10'a indiğinde hisse senetlerini elinden çıkarmak isteyeceklerini, bunun da şirketlerin aleyhine bir durum yaratacağını anlatmıştır. Hasan Rıza Paşa'nın talebi olan %25 temettünün fazla olduğunu dile getirerek kanunla amaçlarının temettuatın %15'ten fazlasının Harp Kazançları Vergisi'ne tâbi tutmak olduğunu sözlerine

[1878] *A.e.*, s.353-354.

eklemiştir. Cavit Bey, Osmanlı Devleti'nde %200, %100, %50 kâr elde eden şirketlerin sayısının çok sınırlı bulunduğunu, onların da istisnai şartlar altında ve istisnai surette kurulan müesseseler olduğunu belirtmiştir. Bahsi geçen şirketler dışında kurulan müesseseleri sıradan olarak tanımlayan Cavit Bey, bunların paylarına düşen temettünün %10-%15 arasında bulunduğunu dile getirerek bu şirketleri Harp Kazançları Vergisi'nden muaf tuttuklarını beyan etmiştir.

Madde hakkında görüşmeler sırasında Meclis, Hasan Rıza Paşa'nın takririni reddetmiş; Ağaoğlu Ahmet Bey'in maddenin heyet-i umumiyesinin görüşülmesi sırasında kanunun yalnızca şirketleri değil, aynı zamanda şahıslara ait müesseseleri de kapsaması yönündeki takririni ise kabul etmiştir. Böylece adı geçen madde tekrar görüşülmek Muvazene-i Maliye Encümenine gönderilmiştir.[1879] Kanun layihasının diğer maddeleri aynen kabul edilmiştir.[1880]

Layihanın görüşülmesine 27 Mart 1918 tarihinde devam edilmiştir. Muvazene-i Maliye Encümenine gönderilen 1. maddede de Encümen maddeyi değiştirmek yerine Ağaoğlu Ahmet Bey'in teklifini 6. madde olmak üzere yeniden düzenlemiştir.[1881] Kanun layihasının tadil edilen maddesi hakkındaki görüşmeler sırasında söz alan Hüseyin Kadri Bey (Karesi), iktisadi kalkınma konusunda şirketlerin önemine vurgu yaparak savaştan önce şirketlere hisse satın alma yoluyla katılımın az olduğunu, hatta bazı işletmelerin kapandığını anlatmıştır. Savaştan sonra ülkeye para girişi artığından eski cesaretsizliğin kırılarak şirketlere katılımın artığını, ancak adı geçen kanun layihasıyla birlikte iktisadi uyanışın ölmeye başlayacağını sözlerine eklemiştir. Şirketlerin dışında, şahıslardan da kazançlarının %15'ten fazlasının alınmasına tepki gösteren Hüseyin Kadri Bey, kanun maddesinin esas olarak Harp Kazançları Vergisi tartışmaları sırasında gündeme alınmasını istemiştir.[1882]

Kanun maddesinin tadili hakkında gerçekleştirilen görüşmelerin üzerinde durulması gereken bir diğer husus da mebusların kanunun bütünü hakkında fikirlerini beyan etmesi olmuştur. Hüseyin Kadri Bey'in karşı çıkışını Emanuel Emanuelidi

[1879] *A.e.*, s.355-356.
[1880] *A.e.*, s.356-357. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye", *Tanin*, 26 Mart 1918, nu.: 3337, s.3; "Harp Kazançları Vergisi", *İkdam*, 26 Mart 1918, nu.: 7588, s.2; "Meclis-i Mebusan", *Saba***h**, 26 Mart 1918, nu.: 10186, s.1-2.
[1881] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:76, C:3, s.370-371.
[1882] *A.e.*, s.371.

Efendi'nin (Aydın) konuşması izlemiştir. Kanunun layihasının karanlık ve bu yüzden üzerinde iyice düşünülüp tartışılması gereken bir kanun olduğunu, hatta Maliye Nazırının dahi bu fikirde bulunduğunu anlatmıştır. Asıl kanun tartışılıp yürürlüğe girmeden, hazırlık şekilinde değerlendirilebilecek böyle bir kanunun uygulamaya konulmasının doğru olmadığına işaret eden Emanuel Emanuelidi Efendi kanunun ne şekilde uygulanacağın Maliye Nezaretine bırakılmaması gerektiğini dile getirmiştir.[1883] Kendisinden sonra konuşma yapan Veli Bey (Aydın) da kanunun bu şekilde fazla düşünülmeden çıkarılmasını eleştirmiş ve kanunun sadece şirketlere uygulanması gereği üzerinde durmuştur.[1884] Abdullah Azmi Efendi (Kütahya), kanunun şirketlere nasıl uygulanacağı belirtilirken şahıslara ne şekilde uygulanacağının hüküm altına alınmadığını, bunun hükümete bırakıldığını söylemiş ve maddenin reddedilmesini talep etmiştir. Kanun maddesinin yeniden görüşülmesi sırasında söz alanlar arasında bulunanlardan Şakir Bey (Yozgat) ve Hamdullah Emin Paşa (Antalya) yeniden düzenlenen maddenin lehinde görüş bildirmiş ve kabul edilmesini istemiştir.[1885]

Kanun layihasının 1. maddesinin değiştirilmesi için önceki oturumda teklif veren ve bu teklifi kabul edilen Ağaoğlu Ahmet Bey (Karahisar-ı Sahip) söz alarak teklifini savunmuştur. Savaş sırasında haksız kazanç elde edenlerden vergi alınmasının doğruluğunu dile getirerek amacının kanun layihasının eksik yanlarını anlatmak olduğunu belirtmiştir. Şirketlerin yönetiminde yer alan kurucuların ya da büyük hisse sahiplerinin istisna kabul edilerek verginin, küçük hisse sahiplerinden alınmasını eleştirmiştir. Ağaoğlu Ahmet Bey:

"…yerli, ufak kapitallerin, sermayelerin toplanıp, büyük sermayeler husule getirmek ve büyük teşebbüsler yapılmak için bu şirketlerin teşekkülüne çalışıyorduk. Fakat tam bu şirketler faaliyete başladığı zaman en büyük darbe o anonim şirketlerine vuruluyor. Ufak sermaye sahiplerine, paranızı buraya getiriniz deniliyor. Sonra o paraların temmettüâtı darbelere mâruz kılınıyor. Size sorarım bunu kabul edecek misiniz? Bunu vicdan-ı umumî kat'iyyen kabul etmez. Emin olunuz ki, benim o takririm burada kabul edilmeyip red-dedilirse, dışarıda efkâr-ı umûmiyenin kâffesi bizim bu kararımızı pek fena surette telâkki edecektir. Birçok zevatın gayr-i meşru surette ve çirkin yollarla milletin kanından almış olduğu milyonlar serbest bırakılarak, yerli ahali içinde iktisada doğru yürüyen insanların

[1883] *A.e.*, s.372-373.
[1884] *A.e.*, s.373.
[1885] *A.e.*, s.374-375.

alacağı temettüler üzerine birtakım takyidat konulmasını elbette vicdanımız kabul etmez…"[1886] diyerek kanun layihasının teklifi doğrultusunda kabul edilmesini talep etmiştir.

Tekrar kürsüye gelen Veli Bey (Aydın), kanun layihası ile iktisadi faaliyetlerin baltalanacağına işaret ederek hukuken de kanunun yürürlüğe girmesinin mümkün olmadığını beyan etmiştir. Şirketlerde yer alan kişisel tasarruflara müdahalede bulunulmasının Kanun-ı Esasi'ye de aykırı olduğunu ifade etmiştir. Özünde nasıl bir düzenleme getirmek istediğine de değinen Veli Bey, Harp Kazançları Vergisi'ne bir başlangıç ve ihtiyati tedbir olmak üzere çıkarılan kanunun amacını; şirketlerin girişimlerde uçarı davranmalarını önlemek, küçük tasarrufların uğraması muhtemel tehlikelerden korumak biçiminde yorumlamıştır. Bunun için hükümetin, şahsi tasarrufları şirket tasarruflarından hariç tutarak bir kısmının saklı kalmasını istediğinin altını çizmiştir. Ayrıca hükümetin bir yandan vesayet hissi ile şahısların elinde boşa harcanacak temettuatı daha sağlam zamanlara saklamak, diğer yandan da kendisinin yayınladığı hisselere "kıymet ve revaç vermek" istediğini belirtmiştir. Böylece kanunun verdiği yetkiyle; anonim şirketlerin ihtiyaten biriktirdiği meblağı, Osmanlı hisselerine çevirmek ve bir bankaya vermek mecburiyetini şirketlere getirmek arzusunun olduğunu anlatmıştır. Anonim şirketlere getirilen bu zorunluluğun özel şahıslara da getirilmesinin kabul edilemez olduğunu vurgulayan Veli Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey'in teklifinin reddedilmesi talebinde ısrar etmiştir.[1887]

Kanun layihasının aleyhine görüş bildirenlerden biri de Salim Bey (Karahisar-ı Sahip) olmuştur. Konuşmasında kanunun tümünün reddedilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak bu isteğinin gerçekleşmemekle birlikte şahısları da kapsayacak bir biçimde genişlediğini ve insanların mallarının Maliye Nezareti ile mal müdürleri ve muhasebecilerin ellerine teslim edildiğini dile getirmiştir. İstanbul'daki 7-8 kişiyi göz önünde bulundurarak bütün millete darbe vurulmaması gerektiğine dikkati çekmiştir.[1888] Görüşmeler sırasında kanun layihası aleyhine konuşanlar arasında Muhittin Bey (Çorum) de yer almıştır. O da kanunun yürürlüğe girmesiyle anonim şirketler içerisinde büyük hissedarların değil, küçük hissedarların

[1886] *A.e.*, s.376.
[1887] *A.e.*, s.376-377.
[1888] *A.e.*, s.377.

zarar göreceğinin altını çizerek maddenin yeniden düzenlenmesi gerektiğini ifade etmiştir.[1889] Kendi takririne karşı yapılan eleştirilere cevap veren Ağaoğlu Ahmet Bey (Karahisar-ı Sahip), kanunun yalnızca anonim şirketleri kapsamasının yanlış olduğuna, hukuksal bir yönünün bulunmadığına tekrar değinmiş ve milletin menfaatine en fazla uygun olan şeyin bu olduğunu belirtmiştir. Hatta Mecliste görüşlerini açıkladığı sırada Veli Bey, onun fikirlerini "Bolşeviklik" şeklinde değerlendirmiştir.[1890]

Madde hakkında yapılan lehte ve aleyhte beyanatın ardından görüşmelere son verilmiş ve kanun layihasının Encümen'in önerisi ile kabulü veya reddi oya konulmuştur. Kanun kabul edilmiş ve Meclis-i Ayan'a gönderilmiştir.[1891] Adı geçen kanun layihası *Harp Kazançları Vergisi'nin Temin-i Tahsili İçin Tedabir-i Evveliyeyi Muhtevi Kanun* adıyla 4 Nisan 1918 tarihinde yürürlüğe konulmuştur.[1892] Harp Kazançları Vergisi kapsamlı bir biçimde İttihat ve Terakki hükümetinin iktidardan ayrılmasının ardından Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından yasalaştırılmak üzere 14 Aralık 1919 tarihinde *Harp Kazançları Vergisi Hakkında Kararname* ismiyle uygulanmaya başlanmıştır.[1893]

6. Savaşa Hazırlık: Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Fevkalade Kanunları

6.1. Tekâlif-i Harbiye Kanunu

Birinci Dünya Savaşı'nın beraberinde getirdiği ekonomik sıkıntıları atlatabilmek ve savaşın finansmanını karşılayabilmek amacıyla İttihatçı hükümetlerin uyguladıkları vergilendirme politikaları bulunmaktadır. Bu politikalar çerçevesinde uygulanan vergiler arasında Tekâlif-i Harbiye ön plana çıkmaktadır. Hükümet Balkan Savaşları sırasında yaşadığı sorunları gidermeye ve bahsi geçen savaşlardaki tecrübelerini Birinci Dünya Savaşı'na aktarmaya çalışmış, harbin finansmanı

[1889] *A.e.*, s.378-379.
[1890] *A.e.*, s.380.
[1891] *A.e.*, s.385. Kanun Layihasının kabulüne dair ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 28 Mart 1918, nu.: 3339, s.3; "Harp Kazançları Vergisi", *İkdam*, 28 Mart 1918, nu.: 7590, s.2; "Meclis-i Mebusan'da", *Sabah*, 28 Mart 1918, nu.: 10188, s.2.
[1892] "Harp Kazançları Vergisi'nin Temin-i Tahsili İçin Tedabir-i Evveliyeyi Muhtevi Kanun", *Düstur*, 4 Nisan 1334 Tertip:2, Cilt: 10, Numara: 126, s.422-423. Ayrıca bkz.: "Harp Kazançları Vergisi'nin Temin-i Tahsili İçin Tedabir-i Evveliyeyi Muhtevi Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 9 Nisan 1918, nu.: 3205.
[1893] Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918,* s.230. Ayrıca bkz.: Ali Rıza Gönüllü, *a.g.e.*, s.454.

konusunda da tıpkı Balkan Savaşları'nda görüldüğü gibi vergilendirme politikası uygulamıştır.[1894]

Tekâlif-i Harbiye Kanunu ile birlikte ordu ihtiyacı için halkın elinde bulunan ve savaşta gerekli malzemelere nasıl el koyacağı düzenlenmişti. Ancak ne kadarına el koyacağını yasada hüküm altına almamıştı. Bu anlamda kanun askeri makamlara serbestlik vermiş, ancak arkasında büyük sorunlar bırakmıştı. Ayrıca kurulan Tekâlif-i Harbiye Komisyonları her yerde ihtiyaç oranında malzeme bırakırken geri kalanına ordu adına el koymuşlardır. Seferberlikle birlikte uygulanmaya başlanan kanun etkisini göstermiş, el konulan un, şeker gibi gıda maddeleri nedeniyle halk yiyecek bulmak sorunu ile karşı karşıya kalmıştır.[1895] Bu durum ise bir çelişkinin yaşanmasına neden olmuştur. Hükümet bir yandan halkın elindeki malzemeye, yiyecek gibi maddelere ordu adına el koyduğundan mal kıtlığının yaşanmasındaki sebeplerden biri olurken diğer yandan uyguladığı iaşe ve ihtikâra karşı politikalar ile halkın yaşadığı sıkıntıları azaltmaya çalışmıştır. Aslında iki zıt uygulamayla ekonomik ve sosyal anlamda sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Kanuna dair bir başka husus da; hükümetin seferberlik sırasında uygulanması amacıyla, seferberlik kararından önce kanunu yürürlüğe koymuş olmasıdır. Bu durum aslında kapitülasyonların kaldırılmasının bir habercisi gibi algılanmış ve Almanya, Avusturya-Macaristan gibi müttefik olacak ülkelerin dahi tepkisi ile karşılaşmıştır. Osmanlı Devleti, yapılan baskılara daha fazla direnememiş, yabancı uyruklu vatandaşlarını kanundan bir müddet muaf tutmak durumunda kalmıştır.[1896] Bahsi geçen durum, kanunların genelliği açısından tam anlamıyla sorun oluşturmuştur. Bu sorun 5 Ağustos 1914 tarihinde başta Enver Paşa'nın emirleri olmak üzere Tekâlif-i Harbiye Kanunu'nun yabancıları da kapsayacak şekilde genişletilmesi ile son bulmuştur. Ancak kanuna dair şikâyetler savaş boyunca devam etmiştir.[1897]

Olağanüstü koşullarda alınan vergilerden biri olan *Tekâlif-i Harbiye,* ilk olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 30 Ocak 1913 tarihinde, geçici kanun şeklinde ve *Tekâlif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhı Hakkında Kanun-ı Muvakkat* adıyla

[1894] Cem Barlas Arslan, "Birinci Dünya Savaşı ve Harp Vergisi", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 57, Eylül-Ekim 2016, s. 76.
[1895] Cemal Avcı, "Tekâlif-i Harbiye İle Tekâlif-i Milliye Vergilerinin Karşılaştırmalı Tanıtımı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.11, S.31, Ankara 1995, s.226-227.
[1896] Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu-Savaşa Giriş*, s.253.
[1897] *A.e.*, s.255 ve 258.

uygulanmaya başlanmıştır. Adı geçen kanun 6 maddeden meydana gelmiştir.[1898] İlk maddesi ile Tekâlif-i Harbiye'nin askeri makamların karar vereceği yerlerde uygulanması hüküm altına alınmıştır. 2. maddesiyle bir Tekâlif-i Harbiye Komisyonunun oluşturulması ve bu komisyonun askeri makamlarca uygun görülen yerin en büyük mülkiye ve maliye memurunun başkanlığında kurulacağı belirtilmiştir. 3. madde ile kanunun uygulanacağı yerin en büyük mülki memurunun başkanlığında ticaret odası, Meclis-i İdare ve Meclis-i Belediye üyelerinin yer alacağı bir komisyon kurulması düzenlenmiş, kurulan bu komisyonun bulunulan bölgenin rayicine göre her türlü malzemeyi içeren bir fiyat listesi yapması ve bu listeyi hükümete vermesi öngörülmüştür. 4. madde ise tüccara, esnafa ve halka verilecek mazbatalar ile onlardan alınan malzemenin fiyatının 3. maddede belirtilen cetvele göre hesap edilip değerinin açık bir şekilde yazılması yasalaştırılmıştır.[1899] Böylece askeri veya beledi ihtiyaçlar için halkın elinde bulunan malzemelere bedeli sonradan ödenmek üzere mazbata karşılığı ve daha sonradan da görüleceği üzere bedeli peşin verilerek alınması için yasal düzenleme getirilmiştir.[1900]

Tekalif-i Harbiye Kanunu çerçevesinde el konulan malların ülkedeki sanayi ve ticareti durağanlaştırdığını ve tarımsal faaliyetleri azalttığını işaret eden Halep Vilayeti'nden yazılan bir yazıya verilen cevapta 1915 senesinden itibaren ordu ihtiyacının satın alma yoluyla karşılanması istenmiştir.[1901] Bunun dışında Tekalif-i Harbiye Kanunu ile el konulan; makine ve maden yağı, cıvata, halat gibi ürünlerin piyasada eksikliği nedeniyle kapsam dışı bırakılması istenmiştir. Özellikle askeri

[1898] "Tekâlif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhı Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 17 Kanun-ı Sani 1328, Tertip:2, Cilt: 5, Numara: 29, s.48. Ayrıca bkz.: "Tekâlif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhı Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 24 Kanun-ı Sani 1328, nu.: 1365.

[1899] *A.e.*, s.48. Ayrıca bkz.: Cezmi Tezcan, "Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemi Mali Politikaları", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s.15-16. Tekalif-i Harbiye Kanunu kapsamında alınan malların fiyatlarının belirlenmesinde sıkıntılarla karşılaşıldığı görülmektedir. Yasa ile oluşturulan kurulun fiyatları olduğundan aşağı gösterdiği veya hazırlanan cetvelde belirtilen fiyatların değiştirilmesi konusunda sorunlar olduğu izlenmektedir. *BOA. DH.SYS.* 123-2/2-1 1333.4.6 (Dâhiliye Nezareti'nden Konya Vilayeti'ne gönderilen 201 evrak-ı umumi, 8540 kalem numaralı ve 19 Aralık 1914 tarihli evrak; Sivas Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 722 hususi, 44501 umum numaralı ve 18 Ekim 1914 tarihli belge)

[1900] Stanford J. Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu-Savaşa Giriş*, s.252.

[1901] *BOA. DH.SYS.* 123-2/2-5 1333.4.22 (Halep Vilayeti'nden Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 977 numaralı ve 20 Şubat 1914 tarihli yazı; cevaben yazılan Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye'den Harbiye Nezareti'ne yazılan 851 Evrak, 11394 kalem numaralı ve 7 Mart 1915 tarihli evrak)

fabrikalar tarafından kullanılan bahsi geçen ürünlerin, fabrikaların tatiline neden olacağının altı çizilmiştir.[1902]

Geçici kanunun Meclis-i Mebusan'daki görüşmelerine 15 Haziran 1914 tarihinde başlanmıştır. Kanun layihası hakkında görüşlerini dile getiren Matyos Nalbantyan Efendi (Kozan), layihanın lehine görüş beyan etmekle birlikte eksik taraflarının bulunduğunu ifade etmiştir. Kanun yürürlüğe girdiğinde hükümetin, ihtiyaç halinde halkın elinde bulunan araba ve bu arabaları çeken hayvanları kullanacağını, yine yiyeceğe ihtiyaç duyulduğunda halkın depoladığı yiyeceği alacağını ve karşılığına mazbata verileceğini belirterek; hükümetin el koyduğu malzeme ve yiyeceklerin sahiplerine ne zaman verileceğinin belli olmadığına dikkati çekmiştir. Ayrıca kanunun yoksulların mallarını alırken asıl müdahele edilmesi gereken servet sahiplerine dokunmadığını belirtirtip bu el koyma vaziyetinin kapsamının genişletilmesini istemiştir.[1903] Kendisine yanıt veren Mazbata Muharriri Nuri Bey (Kerbela), kanunla hükümetin savaş zamanlarına mahsus olmak üzere "iaşe ve levazıma" dair tekâlif-i harbiye uygulamaya çalıştığını belirtmiştir. Ayrıca mazbata karşılığı halktan alınan malların savaştan sonra yine sahiplerine verileceğini de sözlerine eklemiştir. Matyos Nalbantyan Efendi gibi Ahmet Hamdi Efendi (Bursa), Kazım Bey (Biga) da kanunun aleyhinde olmamakla birlikte adil bir şekilde alınmasını istemişlerdir. Kazım Bey, ezilenin yine halk olacağını ve bu duruma izin verilememesi gerektiğini dile getirmiş, ayrıca halktan alınanların savaştan sonra onlara dağıtılmasını talep etmiştir. [1904] Tartışmaya katılanlardan Fazıl Berki Bey (Kengiri) ise kanunun savaş olması durumunda yürürlüğe girecek olağanüstü koşullara ait bir kanun olduğunun altını çizmiş; Tekâlif-i Harbiye ile verginin öncelikli olarak varlıklı kimselerden alınmasının doğru olacağını, sonrasında ise gerekirse yoksul kimselerden alınmasını talep etmiştir. Kanun layihasının geneli hakkındaki tartışmanın ardından maddelerin görüşülmesine geçilmiştir.[1905]

Kanun layihasının seferberliğin ilanından sonra askeri makamlara Tekâlif-i Harbiye Vergisinin nerelerde uygulanacağına dair yetki veren ilk maddesi kabul

[1902] *BOA. DH.SYS.* 123-1/2-4 1332.12.6 (Nezaret-i Umur-ı Bahriye 4. Daireden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen makine ve maden yağı, cıvata, halt gibi ürünlere Tekâlif-i Harbiye Kanunu çerçevesinde el konulmamasına dair 28522 umumi, 116 hususi numaralı ve 24 Ekim 1914 tarihli evrak ve bu isteğe Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumi'ye tarafından verilen ve Bahriye Nezareti'nin isteğinin kabulü yönündeki 116 evrak, 6768 kalem numaralı ve 26 Ekim 1916 tarihli yazı)
[1903] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.311-312.
[1904] *A.e.*, s.312-313.
[1905] *A.e.*, s.313-314.

edilmiştir. Ardından 2. maddenin görüşmelerine geçilmiştir. Madde bahsi geçen verginin kurulacak Tekâlif-i Harbiye Komisyonu aracılığıyla ne şekilde alınacağına ve komisyonun yapısına dairdir.[1906] Kanun maddesinin görüşmeleri sırasında söz alan Mehmet Nuri Efendi (Zor), Faris El-Huri Efendi (Şam) Tekâlif-i Harbiye Komisyonlarında yer alan üye sayılarında değişiklik yapılmasını; halkın temsilcileri olan belediye ve idare meclisi üyelerinin ikişer adet olmasını istemişlerdir. Mehmet Nuri Efendi (Zor), bu şekilde halkın haklarının daha fazla korunacağını ifade ederken; Faris El-Huri Efendi ise devlet memurlarının halkın halinin ne olduğunu bilemeyecekleri için belediye ve idare meclisi üyelerinin daha fazla yer almasını talep etmiştir. Bu taleplere karşın Fazıl Berki Bey (Kengiri) halk temsilcilerinin sayısının artmasının onlardan gelecek taleplerin ve şikâyetlerin de artmasına sebebiyet vereceğinden ve yoksul kesimden çok fazla vergi alınması tehlikesi ile karşılaşılacağından kanunun öngördüğü 5 adet üyenin yeterli olduğunu dile getirmiştir.[1907] Görüşmeler sırasından Matyos Nalbantyan Efendi (Kozan) tarafından dikkat çekici bir takrir verilmiştir. Takrire göre; Tekâlif-i Harbiye ile mazbata karşılığı alınan malzemelerin ödemesinin gelecek senenin gelirlerinden ödenmesini, bu yapılamazsa ödemenin belirli bir zamanda yapılmak üzere mazbata bedelinin mahalli servet sahiplerinden alınması talep edilmiştir. Ancak Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na verilen takrirler reddedilmiş, madde önerildiği şekliyle aynen kabul edilmiştir.[1908]

Kanun layihasının 4. maddesi ile mazbata karşılığı alınan malzemenin bedelinin fiyat listesine göre hesaplanıp verileceği düzenlenmiştir; "Tüccar ve esnafa ve ahaliye verilecek mazbatalarda alınan levazımatın fiyatı, mezkûr fiyat cetveline göre bilhesap, esmanı tasrih edilecektir."[1909]

Madde hakkında görüş bildirenlerden biri olan Saffet Efendi (Urfa) bu tür kanunların seferberliği gerektiren durumlarda ortaya çıktığını ve Kanun-ı Esasi'ye de uygun olduğunu belirttikten sonra malları alınan kişilere mallarının seferberliği gerektiren durumlar bittikten sonra ödeme yapılmasını istemiş, ödeme yapılacak müddetin ise seferberliği gerektiren nedenlerin tamamen ortadan kalmasından sonraki 6 ay şeklinde olmasını talep etmiştir. Saffet Efendi'nin takriri Meclis

[1906] *A.e.*, s.314.
[1907] *A.e.*, s.314-315.
[1908] *A.e.*, s.315.
[1909] *A.e.*, s.315.

tarafından kabul edilmiş ve 4. madde yeniden düzenlenmesi için Encümen'e havale edilmiştir. Layihanın 5. ve 6. maddelerinin aynen kabul edilmesiyle birlikte birinci görüşmeleri sona ermiştir.[1910]

Kanun layihasının görüşmelerine 27 Haziran 1914 tarihinde devam edilmiştir. Encümen'e gönderilen 4. maddenin yeniden düzenlenmesi hakkında Encümen adına konuşma yapan Fazıl Berki Bey (Kengiri), Saffet Efendi'nin teklifi üzerine maddeyi yeniden düzenlediklerini, ancak 6. ayın bitmesinden sonra hazinede para kıtlığı yaşanabileceğini ve alacaklılara paranın verilemeyebileceğini belirtmiştir. Bu yüzden de Saffet Efendi'nin takririnde değişiklik yapıldığını dile getirmiştir. Encümen değişikliği şu şekilde yapmıştır:

"Tüccar ve esnafa ve ahaliye verilecek mazbatalarda alman levazımatın fiyatı, mezkûr fiyat cetveline göre bilhesap esmanı tasrih ve nihayet seferberliğin hitamını takip eden sene bütçesine ithalen tediye edilecektir."[1911]

Görüldüğü üzere madde ile ellerinde Tekâlif-i Harbiye ile verilen mazbataları olanların alacaklarını seferberliğin bitimine denk gelen seneden sonraki senenin bütçesine eklenerek alacakları hükmüne bağlanmıştır. Böylece halkı çok fazla bekletmeden paralarını vermeyi hedeflemişlerdir. Kanun layihasının 2. görüşmelerine 4 Temmuz 1914 tarihinde başlanmış ve bütün maddeleri kabul edilerek Meclis-i Ayan'a gönderilmiştir.[1912] Kanun, 27 Temmuz 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1913]

Yürürlüğe giren kanuna dair Beyrut Vilayeti'nden Dâhiliye Nezaretine sorulan soru ile Tekâlif-i Harbiye Kanunu'nun kapsamına açıklık getirildiği,

---

[1910] *A.e.*, s.315-316. Kanun layihasının ögrüşmeleri hakkında ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan-Meclis-i Ayan", *Tanin*, 28 Haziran 1914, nu.: 1981, s.3; "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 16 Haziran 1914, nu.: 6221, s.4; "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 16 Haziran 1914, nu.: 8889, s.2.

[1911] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:25, C:1, s.583.

[1912] *A.e.*. s. 584.Ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 7 Temmuz 1914, nu.: 1990, s.1; "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 5 Temmuz 1914, nu.: 8908, s.3.

[1913] "Tekâlif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhı Hakkında Kanun", *Düstur*, 14 Temmuz 1330, Tertip:2, Cilt: 6, Numara: 466, s.1011. Ayrıca bkz.: "Tekâlif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhı Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 9 Ağustos 1330, nu.: 1915; Tuncay Öğün, *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Basım, Ankara 1999, s.36-38. Kanun yürürlüğe girmesinin ardından komisyonların derhal teşkil edilmesi istenmiş ve kanun sureti ilgili yerlere gönderilmiştir. *BOA. DH.SYS.* 123-2/2-1 1333.4.6 (Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Devair-i Hümayun'dan 1367 numara ile yayınlanan kanun sureti; Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 452 numaralı ve 3 Ağustos 1914 tarihli evrak)

kanunun yabancılara da tamamen uygulanacağının bildirildiği görülmektedir.[1914] Ayrıca yabancıların elinde bulunan zahirenin alım fiyatı hakkında konsolosluklara haber vermeye gerek olmadığını, yalnızca mal sahibine bilgi vermenin yeterli olduğu da ilan edilmiştir.[1915]

Kanunun 4. maddesine hükümetin teklifi üzerine bir fıkra eklenmesi için 8 Ocak 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşmeler başlamıştır. Adı geçen maddeye işgal edilen topraklardan Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine iltica eden vatandaşların ellerinde bulunan tekâlif harbiye mazbatalarının karşılığının verilmesi hakkında bir fıkra eklenmiştir. Buna göre; karşılığı 10 bin kuruşa kadar olanların tamamen, bahsi geçen miktardan fazla olanların ise 10 binlik kısmının tamamı sahibinin müracaatı ve bedeli seferberlik bütçesinden karşılanması düzenlenmiştir. Kanun layihası hakkında söz alan Mehmet Şefik Bey (Bayezid), kanunun lehinde beyanatta bulunurken hayatta olmayan mazbata sahipleri yerine varislerinden birinin mazbata karşılığı olan meblağı almasını önermiştir. Ancak Hamit Bey (Halep), şer'i kanunlar gereğince zaten yakınlarının verese olabileceğini anlatmış ve Mehmet Şefik Bey'in takririnin gereği olmadığını dile getirmiştir. Kanun müstaceliyet kararı ile Meclis-i Mebusan Genel Kurulunda kabul edilmiş[1916] ve 19 Şubat 1917 tarihinde yasalaştırılmıştır.[1917]

Tekâlif-i Harbiye Kanunu'na dair çıkarılan yasalardan biri de 13 Aralık 1914 *Tekâlif-i Harbiye Kanunu Mucebince Ahali ve Mültezimin Matlubatının Vergi ve Aşardan Mütevellid Deynleriyle Mahsubu Hakkında Kanun-ı Muvakkat*'tır.[1918] Balkan Savaşları sırasında el konulan malların mazbata karşılığının vergi ve aşardan alınacak borçların karşılık gösterilmesi hükmünü taşımaktadır. Bu şekilde devlet el

[1914] *BOA. DH.ŞFR.* 43/247 1332.9.21 (Dâhiliye Nezareti'nden Beyrut Vilayeti'ne gönderilmiş olan 13 Ağustos 1914 tarihli yazı).
[1915] *BOA. DH.SYS.* 123-2/2-1 1333.4.6 (Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen tebea-i ecnebiyeye ait zahireye el konulması durumunda konsoluklara haber verilmesinin gerek olmadığına dair 617 numaralı, 2 Eylül 1914 tarihli evrak ve buna dair Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi Umum Müsveddesi 928 numaralı ve 5 Eylül 1914 tarihli belge)
[1916] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:22, C:1, s.306.
[1917] "Tekalif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhına Mütedair 4 Ramazan 1332 Tarihli Kanunun 4. Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Kanun", *Düstur*, 6 Şubat 1332, Tertip:2, Cilt: 9, Numara: 108, s.168. Ayrıca bkz.: "Tekalif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhına Mütedair 4 Ramazan 1332 Tarihli Kanunun 4. Maddesine Müzeyyel Fıkra Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 10 Şubat 1332, nu.: 2803.
[1918] "Tekalif-i Harbiye Kanunu Mucebince Ahali ve Mültezimin Matlubatının Vergi ve Aşardan Mütevellid Deynleriyle Mahsubu Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 30 Teşrin-i Sani 1330, Tertip:2, Cilt: 7, Numara: 42, s.137. Ayrıca bkz.: "Tekalif-i Harbiye Kanunu Mucebince Ahali ve Mültezimin Matlubatının Vergi ve Aşardan Mütevellid Deynleriyle Mahsubu Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 30 Teşrin-i Sani 1330, nu.:2021

koyduğu malzemelerin bedelini topladığı vergilerin yerine sayacağını belirtmiştir. Adı geçen kanun layihası Meclis-i Mebusan Genel Kuruluna 3 Ocak 1916 tarihinde gelmiş, gerçekleştirilen tartışmalarda Mehmet Sadık Bey (Ertuğrul), Tekâlif-i Harbiye Kanunu ile alınan malların halkın ödeyeceği her türlü vergiye mahsup edilerek geri verilmesini teklif etmiştir. Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri Ali Cenani Bey (Ayıntab) ise bu konu hakkında çalışma yapıldığını ifade etmiştir. Ardından kanun layihasının bütün maddeleri kabul edilerek ilk görüşmeler tamamlanmıştır.[1919] 13 Ocak 1916 tarihinde 2. görüşmelerine başlanan kanun layihası Meclis tarafından kabul edilerek[1920] 12 Şubat 1916 tarihinde yasalaştırılmıştır.[1921]

Tekâlif-i Harbiye'ye dair yürürlüğe konulan kanunlar içerisinde *1331 Senesinde Tadad Olunacak Ağnam Rüsumunun Ashabının Yeddinde Bulunan Tekâlif-i Harbiye ve Vesait-i Nakliye Mezabıt Muhteviyatı İle İcra-yı Muhtevi Hakkında Kanun-ı Muvakkat* isimli geçici kanun da bulunmaktadır. Adı geçen yasa ile birlikte elinde Tekâlif-i Harbiye ve Vesait-i Nakliye kanununa dair mazbata bulunanların alacaklarının, 1916 senesinde alınacak ağnam vergisine karşılık gösterilmesi hüküm altına alınmıştır.[1922] Kanun layihası Meclis-i Mebusan gündemine 30 Kasım 1916 tarihinde gelmiş ve kabul edilerek Meclis-i Ayan'a gönderilmiştir. [1923] Kanun 28 Aralık 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1924]

[1919] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:14, C:1, s.279.
[1920] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:17, C:1, s.339.
[1921] "Tekalif-i Harbiye Kanunu Mucebince Ahali ve Mültezimin Matlubatının Vergi ve Aşardan Mütevellid Deynleriyle Mahsubu Hakkında Kanun", *Düstur*, 30 Kanun-ı Sani 1331, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 256, s.390. Ayrıca bkz.: "Tekalif-i Harbiye Kanunu Mucebince Ahali ve Mültezimin Matlubatının Vergi ve Aşardan Mütevellid Deynleriyle Mahsubu Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 8 Şubat 1331, nu.:2445; Cezmi Tezcan, *a.g.e.*, s.16.
[1922] "1331 Senesinde Tadad Olunacak Ağnam Rüsumunun Ashabının Yeddinde Bulunan Tekalif-i Harbiye ve Vesait-i Nakliye Mezabıt Muhteviyatı İle İcra-yı Muhtevi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 26 Şubat 1330, Tertip:2, Cilt:7, Numara: 162, s.479. Ayrıca bkz.: "1331 Senesinde Tadad Olunacak Ağnam Rüsumunun Ashabının Yeddinde Bulunan Tekalif-i Harbiye ve Vesait-i Nakliye Mezabıt Muhteviyatı İle İcra-yı Muhtevi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 4 Mart 1331, nu.:2114.
[1923] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi Senesi, D:3, İ:17, C:1, s.63. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 1 Kanun-ı Evvel 1916, nu.: 2862, s.3.
[1924] "1331 Senesinde Tadad Olunacak Ağnam Rüsumunun Ashabının Yeddinde Bulunan Tekalif-i Harbiye ve Vesait-i Nakliye Mezabıt Muhteviyatı İle İcra-yı Muhtevi Hakkında Kanun", *Düstur*, 15 Kanun-ı Evvel 1332, Tertip:2, Cilt:9, Numara: 16, s.18. Ayrıca bkz.: "1331 Senesinde Tadad Olunacak Ağnam Rüsumunun Ashabının Yeddinde Bulunan Tekalif-i Harbiye ve Vesait-i Nakliye Mezabıt Muhteviyatı İle İcra-yı Muhtevi Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 20 Kanun-ı Evvel 1332, nu.:2752.

30 Nisan 1916 tarihinde *Tekâlif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhına Mütedair 4 Ramazan 1332 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat* adıyla Tekâlif-i Harbiye Kanunu'na ek yapılmıştır. Kanunla birlikte seferberlik esnasında askeri makamlar tarafından gerekli görülen cins ve miktarı açıkça belirtilen maddelerin ve eşyaların bedeli peşin verilmek üzere Tekâlif-i Harbiye Komisyonları tarafından alınması kararlaştırılmıştır.[1925] Böylece ordunun ihtiyacı olan mal ve eşya satın alımlarının adı geçen kanunla oluşturulan komisyonlara bırakılması amaçlanmıştır.

Kanun, 20 Mart 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan gündemine gelmiştir.[1926] Mecliste söz alanlar içerisinde bulunan Hasan Rıza Paşa (Hudeyde) kanunun ilk maddesinde belirtilen seferberlik sırasında eşya isteğinde bulunacak askeri makamlar arasına müstakil müfrezelerin de ilave edilmesini istemiş, bu talebi kabul edilmiş ancak yasaya eklenmemiştir. Kanunun 1. maddesi hakkında görüşlerini bildirenlerden biri de Ali Haydar Bey (Konya) olmuştur. Ona göre askeri makamların yün, pamuk gibi maddeleri alması ve sonrasında bunların ticaretini yapması doğru olmazdı. Bunun önüne geçebilmek için kanunun adı geçen maddesinde düzenleme yapılmalıydı.[1927] Ali Haydar Bey bu isteğiyle Tekâlif-i Harbiye Kanunu'nun amacı dışında kullanılmasının önüne geçilmesini istemiştir. Ancak bu isteğine başta Kavanin-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri Şakir Bey (Yozgat) karşı çıkmıştır. Kanunun kesinlikle ticaret amacını taşımadığını, bu anlamda kanuna bir fıkra eklenmesinin doğru olmadığını ifade etmiştir. Ali Haydar Bey'in isteğinin karşısında beyanat verenler arasında Nesim Mazelyah Efendi (İzmir), Hasan Rıza Paşa (Hudeyde) yer alırken; Ali Haydar Bey gibi kanunun bahsi geçen maddesinin suiistimal edileceğini düşünen Ahmet Efendi (Bursa) ona destek vermiştir. Ona göre; bir kanun yürürlüğe girdikten sonra devlet görevinde bulunanların, kanunu kendilerine göre yorumladıklarını ve bu durumun da suiistimale açık bulunduğunu dile getirmiştir. Nesim Mazelyah Efendi ise savaş şartlarında ortaya çıkan bir kanun olduğuna vurgu yaparak hali hazırda mevcut olan Tekâlif-i Harbiye Kanunu'nu kolaylaştırmak amacıyla yürürlüğe konmak istendiğini

[1925] "Tekalif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhına Mütedair 4 Ramazan 1332 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 17 Nisan 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 445, s.938. Ayrıca bkz.: "Tekalif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhına Mütedair 4 Ramazan 1332 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 20 Nisan 1332, nu.:2516.
[1926] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi Senesi, D:3, İ:57, C:3, s.273.
[1927] *A.e.*, s.273.

belirtmiştir.[1928] Kavanin-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri olarak tekrar konuşma yapan Şakir Bey (Yozgat) de Nesim Mazelyah Efendi gibi kanunun 27 Mayıs 1914 tarihli kanunu hafifletmek için hükümet tarafından yürürlüğe konmak istediğini anlatmıştır. Ayrıca daha önce askeri ihtiyacını bahsi geçen kanun gereğince mazbata karşılığı alan hükümetin bundan sonra bedelini peşin vererek alma yoluna başvurduğunun altını çizmiştir. Şakir Bey Kanunu şu şekilde açıklamıştır:

"…Hükümet esna-yı harpte ve seferberlik esnasında levazım-ı askeriyye için lüzum gördüğü mevaddı tekâlif-i harbiyye olarak alır ve eshab-ı yedine bir mazbata verir. Bu hak bakidir. Çünkü kanunu Meclisimizden geçmiştir. Şimdi bu ikinci kanun, Tekâlif-i Harbiyye Kanunu ile efrada vaki olan teklifatı tahfif ediyor. Bu kanun tekâlif-i Harbiyyeyi teşdit değil, tahdit içindir. Binaenaleyh, Hükümet bakmış ki, birinci kanun ile efrat mutazarrır oluyor. Böyle lale't-tayin efradın elinden sermayesini almak ve buna mukabil mazbata verip, o mazbata mucibince harpten sonra bunları ödemek efradın zararını mucip olduğunu görerek, bundan böyle lâzım olan şeyleri nakden takdir-i fiyat eyleyerek alalım demişler ve o yolda bir karar-ı muvakkat yapmışlardır…"[1929]

Kanunun 1. maddesi gerçekleştirilen oylamanın ardından kabul edilmiştir. Ardından 2. maddenin görüşmelerine geçilmiştir. 30 Nisan 1916 tarihinde yürürlüğe giren muvakkat kanunun 2. maddesi yasanın yayınlanmasının ardından yürürlüğe gireceği hükmünü taşımaktaydı. Ancak Meclis-i Mebusan gündemine gelen maddede yapılan değişiklikle 30 Temmuz 1914 tarihli Tekâlif-i Harbiye Kanunu gereğince meydana gelecek el koyma işleminin Meclis-i Vükela kararına bağlı olduğu maddede yerini almıştır.[1930] Mehmet Sadık Bey'in (Ertuğrul) sorusu üzerine madde hakkında açıklama yapan Şakir Bey (Yozgat), bu maddenin kanuna konulmaması halinde her iki kanunun aynı zamanda yürürlükte kalacağını, hangisi istenirse o kanunun kullanılacağını söylemiştir. Ancak her iki kanunun yürürlüğü ve uygulanmasının isteğe bağlı olması nedeniyle kanunu Meclis-i Vükela kararına bağlı olarak çıkarmayı uygun bulduklarını sözlerine eklemiştir. 3. ve 4. maddeleri de kabul edilen kanunun ilk görüşmeleri böylece tamamlanmıştır.[1931] Kanun layihasının 2. Görüşmeleri 26 Mart 1917 tarihinde gerçekleştirilmiş ve aynen kabul edilerek

[1928] *A.e.*, s.274.
[1929] *A.e.*, s.275.
[1930] *A.e.*, s.275.
[1931] *A.e.*, s.276.

Meclis-i Ayan'a gönderilmiştir.[1932] Kanun 8 Nisan 1918 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[1933]

Tekâlif-i Harbiye Kanunu konusunda yapılan bir değerlendirme de kanunun vergilendirmeden ziyade ayni olarak alınan bir iç borç olduğudur. Vergilerin halktan karşılıksız alınması hususu göz önüne alındığında adı geçen kanunla alınan malların geri ödeneceğinin taahhüt edilmesi, bu değerlendirmeyi kuvvetlendirmektedir.[1934] Diğer yandan 7 Nisan 1918 tarihinde *Tanin* gazetesinde yer alan bir haberde; Dâhiliye Nezaretinin yayımlamış olduğu bir genelge ile Tekâlif-i Harbiye şeklinde alınacak koyun, keçi, inek gibi hayvanların peşin para karşılığında satın alınmasının istendiği belirtilmektedir.[1935] Bu durum uygulama da ayni olarak alınan verginin gerçekte nakdi bir şekilde alındığının göstergesi olarak görülmüştür.

Tekâlif-i Harbiye'ye dair Meclis-i Mebusan'da yapılan en açık değerlendirme Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey'e (Kal'a-i Sultaniye) aittir. Savaşın mali yükü hakkında konuşma yapan Cavit Bey, Osmanlı Devleti'nin Ağustos 1917 sonuna kadar olan borcunun yaklaşık 180.000.000 lira, savaştan önceki borcunda bu rakama eklenmesiyle toplam borcun yaklaşık 330.000.000 lira olduğunu belirtmiştir. Borçlar içerisinde Tekâlif-i Harbiye Kanunu ile toplanan parayı 7.853.000 olarak ifade etmiştir. Kendisi bu miktarın 20.000.000 lirayı bulacağını da sözlerine eklemiştir.[1936] Tekalif-i Harbiye Kanunu'ndan savaş dönemi boyunca 5.590.697 lira gelir sağlanmıştır.[1937]

6.2. Tekâlif-i Fevkalâde Kanunu

Osmanlı Devleti'nin ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek ve bütçe yükünü hafifletebilmek için uygulamaya koyduğu yasalar arasında 1914 senesi için geçerli olmak üzere *1330 Senesine Mahsus Tekâlif-i Fevkalâde Kanunu* da bulunmaktadır. Aslında Kanun layihasının bir benzeri Balkan Savaşları'ndan önce olağanüstü savaş

[1932] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi Senesi, D:3, İ:60, C:3, s.341.
[1933] "Tekalif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhına Mütedair 4 Ramazan 1332 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun", *Düstur*, 8 Nisan 1334, Tertip:2, Cilt:10, Numara: 135, s.449. Ayrıca bkz.: "Tekalif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhına Mütedair 4 Ramazan 1332 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 13 Nisan 1334, nu.:3209.
[1934] Cem Barlas Arslan, *a.g.e.*, s.79.
[1935] "Tekalif-i Harbiye Suretiyle Alınacak Mevaşi", *Tanin*, 7 Nisan 1918, nu.:3349, s.4.
[1936] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi Senesi, D:3, İ:47, C:2, s.405.
[1937] Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, s.636. Ayrıca bkz.: Cezmi Tezcan, *a.g.e.*, s.81.

masraflarını karşılamak üzere 18 Ağustos 1912 tarihinde yasalaştırılmıştır.[1938] Sonrasında ise Kanun ilk olarak 14 Şubat 1913 tarihinde geçici bir surette yürürlüğe girmiştir.

Kanunla birlikte bütçe açığını kapatabilmek amacıyla; temettü vergisi %25, koyun, deve, manda ve domuzdan alınan vergi %25, her türlü mahkeme ücretleri %100 artırılmıştır. Bunun dışında nüfus, pasaport, kançılarya vergisi %100 artırılmıştır. Her türlü masraf senetleriyle dilekçelere birer kuruş yerine ikişer kuruşluk Hicaz Demiryolu yardım ilmühaberi, dilekçelerin eklerine 1 kuruş ilmühaber alınması kanunla kayıt altına alınmıştır.[1939] Adı geçen Kanun, 18 Ağustos 1914 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kuruluna gelmiştir.[1940]

Kanun layihası hakkında söz alanlar arasında bulunan Kirkor Zöhrab Efendi (İstanbul), mahkeme harçlarına yapılan zammın geri alınmasını talep etmiştir. Ona göre, sulh mahkemelerinin faaliyete geçirilmeye başlandığı bir dönemde halka diğer mahkeme kapılarını kapamak doğru değildir. Onun bu görüşüne Haralambidi Efendi (İstanbul) ve Faris El-Huri Efendi (Şam) destek vermiştir. Mebuslar içerisinde vergilerin halkın üzerine getireceği yüke dikkati çeken Cemil Zehravi Efendi (Bağdat) ise kanun layihasının reddini istemiştir. Tekrar söz alan Kirkor Zöhrab Efendi, Kanun'un tamamen reddiyle birlikte yerine başka bir gelir kalemi koymak gerektiğini vurgulamıştır. İki mebus arasındaki tartışma, mebusların baktıkları yere göre tutum aldıklarını göstermektedir. İstanbul'dan ülkenin koşullarına bakan Kirkor Zöhrab Efendi, Kanun'un bir zorunluluk olduğunu dile getirirken taşradan savaşın getirdiği şartların halkı ne kadar etkilediğini gören Cemil Zehravi ise kanunun tümüyle reddedilmesini talep etmiştir.

Cemil Zehravi Efendi gibi Kanun'u alt sınıflar açısından değerlendiren bir diğer mebus da Ohannes Vartkes Efendi'dir (Erzurum). Ona göre vergi yükünü çeken esnaf ve çiftçinin üstüne yeni birtakım zamlar ilave edilmiştir. Ohannes Vartkes, Meclis-i Mebusan'da görüşlerini şu sözlerle açıklamıştır:

[1938] "Harp Vergisi Hakkında Kanun", *Düstur*, 5 Ağustos 1328, Tertip:2, Cilt:4, Numara: 229, s.611-612. Ayrıca bkz.: "Harp Vergisi Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 13 Ağustos 1328, nu.: 1214.
[1939] "1330 Senesine Mahsus Tekalif-i Fevkalade Kanun-ı Muvakkati", *Düstur*, 1 Şubat 1329, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 101, s.186. Ayrıca bkz.: "1330 Senesine Mahsus Tekalif-i Fevkalade Kanun-ı Muvakkati", *Takvim-i Vekayi*, 4 Şubat 1329, nu.: 1731.
[1940] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:40, C:2, s.512.

"… Efendiler, felaket zamanlarında herkes kudreti nispetinde vermeli. Senede 10 lira kazanmayan bir adam, yalnız kendi çocuklarının nafakasını çıkaran bir adam, on bin lira kazanan bir adam kadar ve aynı nispette vergi verirse, adaletsizlik olur. Bütçe kadar iyi bir halde olsa, bizim zürra, esnaf takımı büyük bir şey kazanmaz. Islahattan en ziyade istifade edenler, yine zengin takımı, tüccarandır. Eğer asayiş temin olunursa, yine o zürra, esnaf istifade etmeyecekler. Fakat tüccar, bankerler, bu gibi adamlar yüzde yüz kazanacaklar. Onun için Maliye Nazırı, bu vergileri böyle dar vakitte nazarı dikkate almalıydı. Böyle vergi koymalıydı. Yoksa bu gibi ağnama icra edilen zamaimi aşara da yapacaklardı. Onu da belki yapacaktır, fakat utanmış, yapmamış… Mademki fevkalade bir zamandayız, o halde mütezayid nispette vergi alınması Maliye Nazırının en birinci fırsattan istifade edecek vakti idi. Maatteessüf zaten daima, 'vur abalıya' diyor ve sessiz ve sedasız kim vergi veriyorsa, ondan almaya çalışıyoruz. Onun için bu vergilerin böyle konulmasını kabul etmiyorum. Böyle muvakkat ve müstacel vergiler konulmasına muhalifim ve kabil ise, bu kanunu reddetmeli ve Hükümet, benim dediğim sistemde vergi tanzim etmeli…"[1941]

Ohannes Vartkes Efendi, Meclisin hükümetin her dediğini yapan bir kurum olmaması gerektiğini de sözlerine ekleyerek hükümetin "emrivakilerini" reddetmek gerektiğini belirtmiş, kanunun reddedilmesi ile ondan gelecek geliri ikame etmek adına maaşı 1500 liranın üzerinde olanlardan %8 kesinti yapılmasını teklif etmiştir.[1942] Ancak önerisi kabul görmemiştir. Buna rağmen Meclis-i Mebusan'da doğrudan vergilerin artırıldığı bir ortamda, hükümete karşı tepkisini sert bir şekilde gösteren mebuslardan biri olmuştur. Kanun'a, karşı görüş bildiren isimler içinde bulunan Kegam Efendi (Muş) ise ağır vergilerin tümünün yoksul çiftçiye yüklendiğini dile getirerek yapılacak zamma halkın tahammülü olmadığını ifade etmiştir.[1943] Meclis kürsüsünden Ohannes Vartkes Efendi'nin görüşlerine cevap veren Bedros Hallaçyan Efendi (İzmir), ülkenin mali bağımsızlığı olmadığından bankerler ve yabancı sermaye üzerine artırılacak gelir vergisinin onlara tesir etmeyeceğini, yine Osmanlı tebaasının bundan zarar göreceğini iddia etmiştir.[1944] Tartışmalar esnasında Şeyh Saffet Efendi (Urfa), İlyas Sami Efendi (Muş) ve Fazıl Berki Bey (Kengiri) gibi mebuslar ise zamları doğru bulmakla birlikte aşırıya kaçılmaması gerektiği yönünde değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Adı geçen mebuslardan Şeyh Saffet Efendi[1945] ve İlyas Sami Efendi genel olarak bütün

[1941] *A.e.*, s.514.
[1942] *A.e.*, s.514.
[1943] *A.e.*, s.515-516.
[1944] *A.e.*, s.515.
[1945] *A.e.,* s.513.

maaşlardan %8 kesinti yapılarak gelir kalemine eklenmesini talep ederken Fazıl Berki Bey ise memurların maaşlarından %3 temmettü vergisi kesilmesini önermiştir. Memurlardan temettü vergisi almak konusunda Hasan Fehmi Efendi (Sinop) ve Hacı Şefik Bey (İstanbul) da benzeri fikirleri paylaşarak memurdan vergi kesilmesini istemişlerdir.[1946] Bu konuda söz alan Maliye Bakanı Mehmet Cavit Bey (Kal'a-i Sultaniye) memurların zaten %3 harp vergisi verdiklerini beyan etmiştir.

Kanun layihasının maddelerinin görüşülmesine geçildikten sonra memur maaşlarından kesinti yapılmasına hakkında Haydar Bey (Konya) ve İlyas Sami Efendi'nin (Muş) verdikleri takrir 137 mebusun katıldığı oylama neticesinde 55 lehte, 82 aleyhte oyla reddedilmiştir. Yalnızca kanun layihasının 1. maddesinde bulunan ve mehakim harçlarına %100 zam yapılması hakkındaki fıkra, kanun layihasına "Mahakim harçlarına icra edilen zam işbu kanunun neşri tarihinden itibaren mülgadır" şeklinde 5. madde olarak eklenmesiyle ilga edilmiştir. Böylece 6 madde halindeki kanun layihası Meclis'ten geçmiş,[1947] 18 Ağustos 1914 tarihinde yasalaşmıştır.[1948]

Kanun'un Meclis-i Mebusan'da kabul edilmesinden sonra *Tekâlif-i Fevkalâde Vaz'ına Dair Kanun-ı Muvakkat* ile 18 Ağustos 1914 tarihli oturumda görüşülecektir. Bu görüşmeler sırasında geçici kanunların Meclis-i Mebusan'da alacağı şekil usul açısından tartışılmış ve kabul edilen kanunun ilk maddesinde pasaport vergisine %100 zam yapılması nedeniyle, benzer zammı düzenleyen Pasaport Kanunu'nun 7. ve 9. maddeleri reddedilerek yürürlükten kaldırılmıştır.[1949]

7. İaşe Meselesi Hakkında Yasal Düzenlemeler

İaşe meselesi, savaş döneminde hükümeti en fazla uğraştıran sorunların başında gelmiştir. Çanakkale Boğazı'nın kapatılması sonucu Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ile bağlantısı kesilmiş, buğday satın alınan Rusya, Fransa gibi ülkelerle alışveriş son bulmuş ve Romanya'daki un fiyatlarının yükselmesi İstanbul başta

---

[1946] *A.e.*, s.517-519.
[1947] *A.e.*, s.520.
[1948] "1330 Senesine Mahsus Tekalif-i Fevkalade Kanunu", *Düstur*, 5 Ağustos 1330, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 460, s.1002. Ayrıca bkz.: "1330 Senesine Mahsus Tekalif-i Fevkalade Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 7 Ağustos 1330, nu.:1913; *BOA*. *İ.MLU.* 8/16 1332.N.26 (Kanun layihasının Meclis-i Ayan'da kabulüne dair kanun layihasının 18 Ağustos 1914 tarihli sureti ve buna dair 1914 tarihli Meclis-i Ayan Kararnamesi); *BOA*. *DH.İD.* 196/14 1332.5.13 (Dâhiliye Nezareti'nden İstanbul Vilayeti Vekalet-i Alisi'ne, İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumisi'ne ve Şehremanet-i Alisi'ne gönderilen kanun suretini yer aldığı 1601 evrak, 766 kalem numaralı ve 8 Nisan 1914 tarihli belge)
[1949] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:40, C:2, s.526-527.

olmak üzere ülkenin hemen her yanında yiyecek sıkıntısına neden olmuştur.[1950] Bu sıkıntının ortaya çıkmasının nedenlerden biri de dış ticaretteki düşüştür. Müttefik devletlerin ticari anlamda uyguladıkları ambargo ile Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu malları ithal edebileceği ülkeler sınırlı hale gelmiştir. Bununla birlikte Bulgaristan'ın 17 Eylül 1915 tarihinde İttifak devletleri ile birlikte savaşa katılması ve devamında Avusturya Macaristan ile Sırbistan'ı mağlup etmeleri sonucu Berlin-İstanbul-Bağdat demiryolları hattı kesintisiz olarak 7 Ocak 1916 tarihinde açılmış ve askeri yardım başlamıştır.[1951] Buna rağmen 1916 yılına gelindiğinde savaş öncesi dönemle kıyaslandığında Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde 1/5 oranında düşme yaşanmıştır.[1952] Ayrıca Osmanlı Devleti'nin az gelişmiş bir ülke olarak savaş sırasında tarım ve sanayide üretim yapma olanaklarının az olması, eldeki ulaşım araçlarının yetersiz bulunması da iaşe sıkıntısının yaşanmasındaki sebepler arasında gösterilebilir.[1953]

Osmanlı Devleti'nde iaşe konusunda yaşanan sorunlardan bir diğeri de yiyecek, giyecek gibi ürünlerin ticaretinin ülkedeki Gayrimüslim nüfus tarafından yapılmasıydı. Savaş sırasında ticaretin Gayrimüslimler tarafından yapılması hali, ülkenin çıkarlarına ters düştüğü gerekçesiyle İttihat ve Terakki hükümeti tarafından ticari faaliyetlerin Türk ve Müslümanların eline geçmesi politikasının uygulanmasına yol açmıştır. Ancak bahsi geçen politika ile sonraki yıllarda hükümete ve İttihat ve Terakki'ye bağlı zenginler ortaya çıkacaktı.[1954] Böyle bir olgunun meydana gelmesindeki faktörler içerisinde kapitülasyonların kaldırılması ve ithalatın sınırlandırılması sonucu İstanbul'a deniz yoluyla gelen hububatın demiryolu ile taşınmak zorunda kalması olmuştur. Tren vagonları ordunun ihtiyacı için kullandığından tüccarlara sınırlı sayıda vagon verilmiştir. Bu nedenle bir tüccarın daha fazla malı İstanbul'a getirebilmesi için araya nüfuzlu kimseleri sokması gerekmiş, bu aracılık ise rüşvet ile İstanbul'a getirilen malın değerini artırmıştır.[1955]

[1950] Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.171.
[1951] Mevlüt Karagöz, "Birinci Dünya Savaşı'nda Menzil Hizmetleri: IV. Ordu Örneği", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi,* İstanbul 2019, s.138.
[1952] Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, s.148.
[1953] *A.e.*, s. 151.
[1954] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III/IV, s.518-519.
[1955] *A.e.*, s.529-530. Ayrıca bkz.: Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, s.153.

Ülkedeki tüccar ve esnafın karaborsacılık ve istifçilik yapması mal kıtlığını körükleyecektir. Bu durum piyasada arz talep dengesizliği yaratmış ve halkın mal kıtlığı yaşamasına sebep olmuştur. Böyle bir sıkıntının içinde hükümet halkın beslenme, giyim gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden ilki; *Havaic-i Zaruriye Komisyonu*'nun kurulmasıdır. Komisyonun amacı; piyasada istif edilmiş malları saptayıp gerektiğinde bu mallara el koyarak fiyatlarının aşırı yükselmesini engellemektir.[1956] Kanun kapsamında insanların yiyiceği ve hayvan yemi olarak kullanılan tüm ürünler vergiden muaf tutulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Yunanistan'dan demiryolu, Romanya'dan denizyolu ile yapılacak ithalata el konulması, gerekli görülmesi halinde askeri ihtiyaçlar için ithalatın belli çeşitlerine %30 gümrük vergisi uygulanması istenmiştir.[1957]

İaşe teminine dair önlemler kapsamında 19 Ağustos 1915 tarihli *Şehremaneti'ne İhtiyacat-i Umumiyeye Dâhil Eşyanın Suret-i Füruhtu Hakkında Tedabir-i İnzibatiye Vaz'ına Salahiyet İtasına Dair Kanun-ı Muvakkat* yürürlüğe konulacaktır. Adı geçen geçici Kanun'la Şehremaneti'ne halkın genel ihtiyaçlarını içeren eşyadan gerekli görülenlerin satışı hakkında düzenlemeler yapmasına olanak verilmiştir. Ayrıca Şehremaneti'nin koyduğu kurallara uymayanların, usulsüzlük yaptığı eşyasına el koyulması, eşyayı satmışsa bedelinin iki katının alınması hükmü getirilmiştir.[1958] Kanun layihası 27 Aralık 1916 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşülmeye başlanmıştır. Dâhiliye Nazırı ve Maliye Nazırı Vekili sıfatıyla söz alan Mehmet Talat Bey (Edirne) yollar kapalı olduğundan şeker ve diğer başka eşyanın ülkeye girmesi için böyle bir kanun hazırlandığını ancak artık ihtiyaç kalmadığından kanunun reddedilmesini talep etmiştir. Meclis-i Mebusan'ın da onayıyla kanun layihasının reddine karar verilmiştir.[1959]

Beslenme ve giyecek gibi ihtiyaçların tedarik edilmesi amacıyla yürürlüğe konulan kanunlardan biri de 1 Mayıs 1916 tarihli *Mevadd-ı Gıdaiyye ve Havaic-i Sairenin Suret-i Füruht ve Tevzi'i Hakkında Kanun-ı Muvakkat*'tır. Kanun gereğince

---

[1956] Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918,* s. 172.
[1957] Ahmet Emin Yalman, *a.g.e.*, s.146.
[1958] "Şehremaneti'ne İhtiyacat-i Umumiyeye Dâhil Eşyanın Suret-i Füruhtu Hakkında Tedabir-i İnzibatiye Vaz'ına Salahiyet İtasına Dair Kanun Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 6 Ağustos 1331, Tertip:2, Cilt:7, Numara: 311, s.699. Ayrıca bkz.:"Şehremaneti'ne İhtiyacat-i Umumiyeye Dâhil Eşyanın Suret-i Füruhtu Hakkında Tedabir-i İnzibatiye Vaz'ına Salahiyet İtasına Dair Kanun Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 9 Ağustos 1331, nu.:2267.
[1959] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:12, C:1, s.243.

İstanbul'da Şehremini, vilayetlerde ise valilerin izniyle belediyeler, gerektiğinde değirmen ve fırınlara uygun bir ücret ödeyerek el koyabileceklerdir. Ayrıca türlerini belirterek halkın muhtaç olduğu nesneler için en yüksek satış fiyatı konulabilecek ve bunların hangi koşullarda satılacağı belirlenebilecektir. Kanun'un gösterdiği şartlar dışına çıkanlara ise cezai hüküm uygulanacağı da kayıt altına alınmıştır. Bir başka husus ise şu olmuştur:[1960] Geçici kanuna 7 Ağustos 1916 tarihinde bir ek geçici kanun yapılmıştır. Bununla birlikte Şehremaneti'ne kanun gereğince üretilen ve hazır hale getirilen odun, kömür gibi maddeler ile halkın temel ihtiyaçlarının nakli için gerekli araçların muhafazası amacıyla depo, antrepo gibi yerleri misli bedel ile satın alma ve kiralama yetkisi verilmiştir.[1961]

Ordunun ve halkın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için Osmanlı hükümeti tarafından 23 Temmuz 1916 tarihinde *İaşe Kanun-ı Muvakkati* yürürlüğe konulmuştur. Bahsedilen tarihten sonra Kanun'da yapılan 6 adet değişiklik ile uygulanmasına dair düzenlemeler yapılmıştır. İaşe Kanun-ı Muvakkati ile Osmanlı ülkesi bölgelere ayrılarak her bölgeden zahire ihracı yasaklanmış ve zahire ticareti gerektiğinde yapabilmesi için bir heyet oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu heyetin Dâhiliye Nezaretinin başkanlığında; Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye Başkanı, Maliye ve Ticaret Nezaretleri Müsteşarları, Ziraat Bankası Müdür-i Umumisi ve dışarıdan Dâhiliye Nazırının uygun göreceği kişilerden oluşması hüküm altına alınmıştır.[1962] Heyete kanun gereğince yapılacak işlemleri idare etmek ve genişletebilmek için 3 milyon lira tahsis edilmiştir. Ayrıca heyetin kullanması amacıyla devletten veya dışardan gelecek paranın harcama yetkisinin Dâhiliye Nazırında olduğu belirtilmiştir. Kanun'un uygulanması için ayrıca bir nizamnamenin

[1960] "Mevadd-ı Gıdaiyye ve Havaic-i Sairenin Suret-i Füruht ve Tevzi'i Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 18 Nisan 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 467, s.960. Ayrıca bkz.: "Mevadd-ı Gıdaiyye ve Havaic-i Sairenin Suret-i Füruht ve Tevzi'i Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 19 Mayıs 1332, nu.:2545; Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.185-186; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III/IV, s.536.

[1961] "Mevadd-ı Gıdaiyye ve Havaic-i Sairenin Suret-i Füruhtu Hakkında 18 Nisan 1332 Tarihli Kanun-ı Muvakkatin 1. Maddesine Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 25 Temmuz 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 734, s.1255. Ayrıca bkz.: "Mevadd-ı Gıdaiyye ve Havaic-i Sairenin Suret-i Füruhtu Hakkında 18 Nisan 1332 Tarihli Kanun-ı Muvakkatin 1. Maddesine Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 30 Temmuz 1332, nu.:2613; Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.189.

[1962] "İaşe Kanun-ı Muvakkati", *Düstur*, 10 Temmuz 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 717, s.1230. Ayrıca bkz.: "İaşe Kanun-ı Muvakkati", *Takvim-i Vekayi*, 12 Temmuz 1332, nu.:2598; "Zahire Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Tanin*, 26 Temmuz 1916, nu.:2738, s.4; "Zahire Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Sabah*, 26 Temmuz 1916, nu.: 9590, s.3-4.

yürürlüğe konulacağı ile Kanun'a aykırı hareket edenler hakkındaki cezai müeyyideler de yasada yerini almıştır.[1963]

Kanun'da yapılan değişikliklerden ilki 7 Eylül 1916 tarihli 7. maddenin yeniden düzenlemesine dairdir. Adı geçen maddenin son fıkrası değiştirilerek Kanun'la oluşturulan heyet hesabına devir teslim edilecek zahireden; saklanan, içine başka maddeler karıştırılan ve kaçırılanlara bedelsiz bir şekilde el konulacağı hüküm altına alınmıştır.[1964] Daha sonra 7 Kasım 1916 tarihinde kanunun 4. ve 6. maddeleri yeniden düzenlenmiş, 4. maddede meydana gelen değişiklikle kanunun uygulanması için tahsis edilecek meblağ 3,5 milyona çıkarılmıştır. 6. madde ile de kanunla oluşturulan iaşe heyetinin başkanının yazılı talebi doğrultusunda verilmek üzere Maliye Nezareti bütçesine 3,5 milyon lira olağanüstü tahsisat ilave olunmuştur.[1965]

İaşe Kanunu'nun uygulanmasına dair Nizamname 11 Eylül 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 26 maddeden meydana gelen nizamname gereğince ordunun ve halkın iaşesini temin edebilmek için Osmanlı Devleti 3 bölgeye ayrılmıştır. Buna göre; 1. bölge; İstanbul, Edirne, Hüdavendigar, Konya, Ankara, Aydın, Kastamonu vilayetleri ile Bolu, Çatalca, Kal'a-i Sultaniye, Karesi, İzmit, Eskişehir, Kütahya, Karahisar-i Sahib, Niğde, Menteşe ve Antalya limanlarını içermiştir. 2. bölge; Suriye, Beyrut, Adana vilayetleriyle Halep Merkez, Kudüs-i Şerif, Cebel-i Lübnan ve İçil'den meydana gelmiştir. Bu bölgeler dışında kalan yerler ve Nizamname'de özellikle belirtilen Maraş ve Ayıntab 3. bölge içerisinde yer almıştır.[1966] Bahsi geçen iaşe bölgelerinin sayısı 12 Nisan 1917 tarihinde yürürlüğe konulan bir Nizamname ile 5'e çıkarılmıştır. Böylece iaşe bölgeleri küçük parçalara ayrılarak daha etkili hale getirilmeye çalışılmıştır.[1967]

[1963] *A.e.*, s. 1231.

[1964] "22 Ramazan 1334 Tarihli İaşe Kanun-ı Muvakkati'nin 7. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 25 Ağustos 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 756, s.1271. Ayrıca bkz.: "22 Ramazan 1334 Tarihli İaşe Kanun-ı Muvakkati'nin 7. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 29 Ağustos 1332, nu.:2643.

[1965] "22 Ramazan 1334 Tarihli İaşe Kanun-ı Muvakkati'nin 4. ve 6. Maddelerini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 25 Teşrin-i Sani 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 835, s.1274. Ayrıca bkz.: "22 Ramazan 1334 Tarihli İaşe Kanun-ı Muvakkati'nin 4. ve 6. Maddelerini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 31 Teşrin-i Evvel 1332, nu.:2702.

[1966] "22 Ramazan 1334 Tarihli İaşe Kanun-ı Muvakkati'nin Sur-ı Tatbikesi Hakkında Nizamname", *Düstur*, 29 Ağustos 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 761, s.1275. Ayrıca bkz.: "22 Ramazan 1334 Tarihli İaşe Kanun-ı Muvakkati'nin Sur-ı Tatbikesi Hakkında Nizamname", *Takvim-i Vekayi*, 4 Eylül 1332, nu.:2649.

[1967] "Ordu-yı Hümayun İle Ahalinin İaşesini Temin Zımnında Neşredilen 10 Temmuz 1332 Tarihli Kanun-ı Muvakkatin Suver-i Tatbikesi Hakkında 29 Ağustos 1332 Tarihli Nizamname Makamına

Bu bölgelerde Nizamname'yi uygulaması için *Merkez İaşe Heyeti* kurulmuştur. Meydana getirilen bölgelerde ayrı bir satın alma usulü düzenlenmiştir. Örneğin 1. bölgede merkez iaşe heyeti yetkili olurken 2. bölgede en yüksek dereceli mülki memur iaşe alım-satımında yetkilendirilmiştir. 3. bölgede ise hububatın alım satımı serbest olurken ordunun ihtiyacı için Harbiye Nezareti alım satım yapabilecektir. Ayrıca 3. bölgede Merkez İaşe Heyeti, uygun göreceği yerlerde İaşe Kanunu ve Nizamname hükümlerini uygulayabilecektir. Nizamname ile iaşe heyetine yurt dışından tahıl ithal etme yetkisi de verilmiştir. Bunların dışından Merkez İaşe Heyeti topladığı ürünü bir taraftan orduya, diğer taraftan halka kendisinin tayin edeceği fiyat üzerinden devredebilecektir.[1968] Merkez İaşe Heyeti'nin vilayet ve kaza merkezlerindeki yürütme aracı ise bölgenin en üst düzey mülki memuru başkanlığında oluşturulan *Tali Heyetler* olmuştur. Vilayet/Müstakil Liva/Kaza Tali Heyetleri, Merkez İaşe Heyeti'nin taşradaki kolları olarak faaliyet göstermiştir.[1969]

İaşe Kanunu'nun uygulanmasına hakkında yürürlüğe giren Nizamname'de 24 Ekim 1916 ve 15 Şubat 1917 tarihlerinde iki değişiklik yapılmıştır. 24 Ekim 1916 tarihli düzenleme ile Nizamname'nin 2. ve 9. maddeleri ile madde-i muvakkatesi değiştirilmiştir. 2. maddede; 1. bölge içerisinde yer alan vilayetler ve livalara verilecek hububatın yalnızca iaşe heyeti vesikasına sahip "mübayaa vekilleri" tarafından satın alınabileceği belirtilmiştir. Değişiklikle birlikte maddeye söz konusu hububatın yalnızca ham halini değil aynı zamanda işlenmiş ve öğütülmüş halde olanlarının da alım satımından yalnızca iaşe heyeti vesikasına sahip mübayaa vekillerinin yetkili olacağı fıkrası getirilmiştir. Örneğin; 1915 yılında Bitlis Valisi olarak görev yapan Mustafa Abdülhalik (Renda) Bey hatıratında 3. Ordu için ikmal edilen ekmek, kavurma ve peksimetin üretimini iaşe komisyonu marifetiyle

---

Kaim Olmak Üzere Tanzim Olunan Nizamname", *Düstur*, 12 Nisan 1333, Tertip:2, Cilt:9, Numara: 271, s.646. Ayrıca bkz.: "Ordu-yı Hümayun İle Ahalinin İaşesini Temin Zımnında Neşredilen 10 Temmuz 1332 Tarihli Kanun-ı Muvakkatin Suver-i Tatbikesi Hakkında 29 Ağustos 1332 Tarihli Nizamname Makamına Kaim Olmak Üzere Tanzim Olunan Nizamname", *Takvim-i Vekayi*, 15 Nisan 1333, nu.:2854; Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.192; Tuncay Öğün, *a.g.e.*, s.122-125.

[1968] *A.e.*, s.1276. Ayrıca bkz.: Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.187-188.

[1969] *A.e.*, s.1277. Ayrıca bkz.: Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.189; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III/IV, s.537.

denetlendiğini, gerekli düzenlemeleri yaparak harekât alanına sağlıklı ve kaliteli iaşe gönderdiğini yazmıştır.[1970]

Kanunun 9. maddesi kariye ve kazalarda çift hayvanları ve ehli hayvanları ile her hanenin 1331 senesiyle ilintisi dâhilinde bir sonraki senenin ekim işleri için gerekli tohumluk miktarı kayıtlarının ne şekilde yapılacağı, kayıtlara ilişkin defterlerin kimler tarafından tutulacağı gibi hususlar belirtilmiştir.[1971] Adı geçen maddede yapılan değişiklikle "…1331 senesi nisbeti…" ibaresi kaldırılarak yerine "…her hanenin müstahzır olduğu memurin-i aidesinin taht-ı tasdikinde bulunan tarlaların oranı dâhilinde…" fıkrası getirilmiştir. Değişiklik ile önceden ifade edilen yıl kaldırılarak her hanenin bağlı olduğu memurların onayı altındaki tarlalarda, bir sonraki sene yapılacak ekim işleri için gerekli tohumluğun kayıt defterlerinin tutulması hükmü getirilmiştir.[1972]

Yapılan düzenlemelerden biri de Nizamname'nin muvakkat maddesinin değiştirilmesi hakkındadır. Muvakkat madde, Nizamname gereğince her mahallin yemeklik ve yemlik ihtiyaçlarıyla genel ürünlerin miktarını tayin edecek defterlerin düzenlenmesine devam edilmesi koşulunu getirmektedir. Ayrıca vilayet ve müstakil livalardaki tali heyetler aracılığıyla senelik mahsul, aşar ve ekim faaliyetleri tahmin edilerek bundan iaşe heyetince nüfus başına ekmeklik, hayvan başına yemlik olarak uygun görülecek miktarın günlük hesabının tespit edilmesini istenmektedir. Aynı zamanda 1331 senesi ekim işleri oranında tohumluk miktarının üst tarafının mübayaa vekilleri tarafından satın alınmasını ve satın almaya dair yapılacak işlemleri hüküm altına almaktadır.[1973] 9. maddede olduğu gibi madde-i muvakkattede de 1331 senesi

[1970] M. Abdülhalik Renda, *a.g.e.*, s.156-157.
[1971] *A.e.*, s. 1277-1278.
[1972] "İaşe Kanun-ı Muvakkati'nin Sur-ı Tatbikesine Mütedair 13 Zilkadde 1334 Tarihli Nizamname'nin 2. ve 9. Maddeleriyle Madde-i Muvakkatesini Muaddel Mevadd-ı Nizamiye", *Düstur*, 11 Teşrin-i Evvel 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 819, s.1359. Ayrıca bkz.: "İaşe Kanun-ı Muvakkati'nin Sur-ı Tatbikesine Mütedair 13 Zilkadde 1334 Tarihli Nizamname'nin 2. ve 9. Maddeleriyle Madde-i Muvakkatesini Muaddel Mevadd-ı Nizamiye", *Takvim-i Vekayi*, 19 Teşrin-i Evvel 1332, nu.:2690.
[1973] "22 Ramazan 1334 Tarihli İaşe Kanun-ı Muvakkati'nin Sur-ı Tatbikesi Hakkında Nizamname", *Düstur*, 29 Ağustos 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 761, s.1281. Ayrıca bkz.: "22 Ramazan 1334 Tarihli İaşe Kanun-ı Muvakkati'nin Sur-ı Tatbikesi Hakkında Nizamname", *Takvim-i Vekayi*, 4 Eylül 1332, nu.:2649.

ekim işleri oranının dile getirildiği kısım çıkarılmış, memurların onayı altındaki tarlalara oranla tohum ekilmesini öngören ibare eklenmiştir.[1974]

Nizamname'nin yeniden düzenlenen maddeleri arasında 20. madde de yer almaktadır. Adı geçen madde ile İstanbul'un iaşesinin Şehremaneti tarafından temin edileceği belirtilmiştir. 15 Şubat 1917 tarihinde gerçekleştirilen değişiklikle birlikte İstanbul'un iaşesinin Şehremaneti'nden alınarak *İaşe-i Umumiye-i İstanbul Erzak Merkezi* tarafından sağlanacağı kararlaştırılmıştır.[1975] Bu değişikliğin; İstanbul'un beslenmesi meselesinin Şehremaneti ile çözülemeyeceği görüşünden kaynaklandığı ve bunda özellikle İttihat ve Terakki'nin ağırlığının bulunduğu dile getirilmektedir.[1976]

İaşe meselesi hakkında uygulamaya konulan kanunlar içerisinde Meclis'te tartışılan kanunlardan biri de 18 Ağustos 1917 tarihli *İaşe-i Umumiye Kararnamesi*'dir. Kararname ile mülki idarenin yetkisinde bulunan iaşenin temini ve nakliyesi yetkisi askeri makamlara vermiştir. Kararda savaş sırasında nakliye araçlarının ordunun elinde olmasının büyük etkisi olmuştur.[1977] Yürürlükte bulunan diğer kanunların yok sayılarak böyle bir kararnamenin çıkarılmasının altında asker sivil çatışmasının olduğu da düzenleme hakkındaki değerlendirmeler arasındadır.[1978]

Kararname uyarınca Harbiye Nezaretine bağlı olmak üzere *İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi* kurulmuştur. Ordunun ve halkın yiyeceklerinin temin edilmesi hayvanların yemlik ihtiyacının sağlanması için satın alma, ihtiyaç mahallerine dağıtma, hububat ithal etme ile yakıt ve aydınlatmaya dair maddelerin tedarik ve

---

[1974] "İaşe Kanun-ı Muvakkati'nin Sur-ı Tatbikesine Mütedair 13 Zilkadde 1334 Tarihli Nizamname'nin 2. ve 9. Maddeleriyle Madde-i Muvakkatesini Muaddel Mevadd-ı Nizamiye", *Düstur*, 11 Teşrin-i Evvel 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 819, s.1359-1360. Ayrıca bkz.: "İaşe Kanun-ı Muvakkati'nin Sur-ı Tatbikesine Mütedair 13 Zilkadde 1334 Tarihli Nizamname'nin 2. ve 9. Maddeleriyle Madde-i Muvakkatesini Muaddel Mevadd-ı Nizamiye", *Takvim-i Vekayi*, 19 Teşrin-i Evvel 1332, nu.:2690.

[1975] "13 Zilkadde 1334 Tarihli İaşe Nizamnamesi'nin 20. Maddesini Muaddel Mevadd-ı Nizamiye", *Düstur*, 2 Şubat 1332, Tertip:2, Cilt:9, Numara: 97, s.155. Ayrıca bkz.: "13 Zilkadde 1334 Tarihli İaşe Nizamnamesi'nin 20. Maddesini Muaddel Mevadd-ı Nizamiye", *Takvim-i Vekayi*, 5 Şubat 1332, nu.:2798.

[1976] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III/IV, s.527-528.

[1977] Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.192.

[1978] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III/IV, s.537-538. İaşe kanununa dair 1918 yılında meydana gelen yetki karmaşasının ortadan kaldırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu anlamda Dâhiliye Nezareti, İaşe Müdüriyet-i Umumisi ile Mıntıka İaşe Heyetlerinin tebliğlerine uyulması istemiştir. *BOA. DH.İ.UM.EK.* 109/63 1336.05.28 (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden Harbiye Nezareti'ne yazılan yazı ve İaşe Kanunu ile İaşe Kanunu'nun uygulanmasına dair nizamnamenin yer almış olduğu evrak)

dağıtımı gibi yetkiler adı geçen müdüriyetin sorumluluğu altına verilmiştir. İaşe-i Umumiye Heyeti'nin bütün ayni ve nakdi varlıkları, alacakları, borçları, 3. şahıslarla gerçekleştirdiği mukaveleleri ile hazineden aktarılan 3,5 milyon liranın kalan kısmı Nizamname tarafından kurulması öngörülen İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi'ne devredilmiştir. Ayrıca tarımsal alet ve edevatın alım satımı da adı geçen kurumun yetkisine bırakılmıştır.[1979]

İaşe konusu dönemin basınında da geniş yer bulmuştur. *Tanin* gazetesinde yer alan bir yazıda meydana getirilen iaşe heyetinin hububat fiyatlarını tayin etmesi, başka bir ifade ile narh koyması üzerinde durulmuştur. Yazıda narh konulmasının nedeni üretici ve tüketicinin zarar etmesini engellemek şeklinde belirtilmiştir. Ülkenin belli bir bölgesine oranla fazla bulunan hububatın o bölgede fiyatı azalırken başka bir bölgesinde az olmasının hububatın fiyatını yükselttiği dile getirilmiştir. Fiyatların yüksek olduğu bölgelerde tüketicinin ürüne ulaşma yolunun ihtikâr olduğu ve iaşe heyetinin de hububatı ülkenin her yerine dengeli bir şekilde yaymak olduğu vurgulanmıştır. Böylece ihtikârın yol açacağı fahiş fiyatların ortadan kalkacağı anlatılmıştır. Yazıda narh savunulurken iaşe heyetinin bu yolla yarattığı etki, yine iaşe heyetinin ilanlarına dayanarak şöyle açıklanmıştır:

"…narh müstahsil (üretici) mahallerde bu son zamanlarda cari olan fiyatın nazar-ı dikkate alındığı ve mesela Konya Vilayeti'nde ziraatten mübayaa olunan buğdayın kilosuna istasyona kadar mesarif-i nakliye ile beraber 2 kuruş, Aydın ve Hüdavendigar Vilayetleri müstehlik (tüketici) mahallerde 100 para, Edirne, Çatalca gibi Balkan Harbi'nden müteessir olan mahallerde 3 kuruş narh vaz' edilmiştir ki bu fiyat muharib memleketlerin ekserisinde halen cari olan fiyatlardan yüksektir. Şu halde vaz' edilen narhın kemiyyet itibariyle müstahsiller için karlı olduğu meydandadır…"[1980]

Ayrıca yazıda iaşe meselesi için başlıca çıkış yollarından biri olarak Romanya'nın savaş dışı kalması gösterilmiş; bu şekilde erzak ve hububatın bol miktarda ülkeye girmesinin temin edileceği ve narha gerek kalmayacağı

[1979] "İaşe-i Umumiye Kararnamesi", *Düstur*, 18 Ağustos 1333, Tertip:2, Cilt:9, Numara: 297, s.708-709. Ayrıca bkz.: "İaşe-i Umumiye Kararnamesi", *Takvim-i Vekayi*, 19 Ağustos 1333, nu.:2977. İaşe kanunu çerçevesinde belirli bölgelerde bazı maddelerin men'i ihracına orduların karar vermesine izin verilmezken buna uyulmadığı izlenmektedir. *BOA. DH.ŞFR.* 570/91 06.09.1333 (Bursa'dan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve meselenin anlatıldığı 706 aded numaralı ve 6 Kasım 1917 tarihli şifreli telraf)

[1980] "Siyasiyat-İaşe Meselesi", *Tanin*, 15 Teşrin-i Evvel 1916, nu.: 2815, s.1.

açıklanmıştır.[1981] İttihat ve Terakki hükümetinin, serbest piyasa koşulları yerine savaş ortamında "narh" usulünü getirerek yiyecek piyasasındaki ağırlığını artırdığı, çıkarttığı kanun ve nizamnameler aracılığıyla önlemler aldığı görülmektedir.

İaşenin savaştan önceki ve sonraki durumunu anlayabilmek adına *Tanin* gazetesinin Almanya'da yayımlanan *Berliner Tageblatt* gazetesinden aktardığı ve Osmanlı Devleti'nde İaşe-i Umumiye Genel Müdürlüğü görevinde bulunan Hugo Meyer ile yapılan röportaj önemlidir. Hugo Meyer, Türkiye'nin tarım açısından kendisine yeten bir ülke konumunda bulunduğunu, ancak ülkenin barış zamanında dahi kapitülasyonlarla bu konumunu koruyamadığının altını çizerek, üretim koşullarının yeterli olmaması ve buna bağlı olarak ağır vergilerin konulduğunu belirtmiştir. Hugo Meyer, ağır vergiler ve yaşanan hububat sıkıntısının değirmenciliği etkilediğini, neredeyse yok olma noktasına getirdiğini anlatmış; bunun sebebinin temel maddelerdeki yokluk olduğunu söylemiştir. Ülkenin iaşesi için gereken buğdayın ve unun ise şu şekilde getirildiğini açıklamıştır:

"…Anadolu'dan ve Suriye'den harice mühim miktarda hububat ihraç olunurken İstanbul'a mütemadiyen Trieste'den, Cenevre'den, Marsilya'dan ve hatta Hamburg'tan un ithal olunuyordu. Mesarif-i nakliyenin ucuzluğu bu ticarete büyük bir revaç verdiriyor idi. Odessa'dan Rus buğdayını tahmil eden müteaddid vapurlar Karadeniz'e boş gitmemek için ucuz bir ücret-i nakliye mukabilinde İstanbul için herhangi bir hamuleyi bulmaya pek hahişger ettiler… Odessa'dan boğazlar tariki ile Hamburg'a nakledilen Rus buğdayının burada tahn (öğütme) olunması ve un halinde aynı tarikle Dersaadet'e gönderilebilmesi ancak ücret-i nakliyenin ehven olmasıyla kabil-i izahtır…"[1982]

İaşe Genel Müdürü savaştan önceki dönemde iaşe temininin dolaylı bir şekilde çözülebildiğini, özellikle üretimin yeterli olmadığı ve nakliye olanaklarının kısıtlı olduğu tespitini yapmıştır. Savaştan sonra iaşe temin edilen Bulgaristan, Romanya ve Rusya gibi memleketlerle bağlantının kesilmesi sonucu önlem alınmak zorunda kalındığını, bu doğrultuda iaşe kanununun çıktığını açıklamıştır. Kanuna Talat Paşa'nın yardımlarının olduğunu dile getiren Hugo Meyer, uygulamada yaşanan zorlukları; erzak müsadere edilecek alanların çok geniş olması ve çiftçilerin dağınık ve birbirinden kopuk bir halde bulunması, nakliye araçlarının yetersizliği ve ilkel nakil şartlarının oluşu şeklinde sıralamıştır. Ayrıca nakil şartlarının ilkel

[1981] *A.e.*, s.1.
[1982] "Türkiye'de İaşe", *Tanin*, 23 Mayıs 1917, nu.: 3035, s.2.

düzeyde olmasının ürünün fiyatlarını artırdığını dile getirmiştir. Meyer, iaşenin idareli dağıtılmasını sağlamak amacıyla bir örneği Almanya'da olan ekmeğin vesika ile satılması yönetiminin kabul edilip uygulamaya konulduğu, böylece Osmanlı Devleti'nin kendi mahsulüyle kendisini idare etmeye başladığını anlatmıştır.[1983] Burada dikkati çeken husus Osmanlı Devleti'nin sanayi anlamındaki dayanağı olarak tabir edilen tarım sektöründe dahi ne kadar dışa bağımlı hale gelmiş olduğudur. Hububat üretimi ve nakliyesinin yanında buradan beslenen değirmencilik gibi sektörel bir alanın tükenme noktasına yaklaştığı anlaşılmaktadır.

7.1. İaşe-i Umumiye Kanunu'nun Meclis-i Mebusan'daki Görüşmeleri

İaşe-i Umumiye Kararnamesi, Meclis-i Mebusan'a ilk kez 15 Kasım 1917 tarihinde gelmiş ve ilgili encümenlere havale edilmiştir.[1984] Sonrasında Kararname, Meclis-i Ayan'dan Ahmet Rıza Bey'in hazırladığı iaşe işlemlerinin düzenlenmesi ve düzgün bir şekilde yürütülmesi konusundaki kanun teklifi ile Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir. Burada 31 Ocak 1918 tarihindeki oturumda birleştirilerek tekrar encümenlere gönderilmiştir.[1985] Ardından kanun layihası şeklini alarak Meclis-i Mebusan Genel Kuruluna gelmeden Ticaret ve Ziraat Encümenleri Ortak Encümeni, Adliye ve Muvazene-i Maliye Encümenlerinde görüşmüştür. Bahsi geçen Encümenlerde kanuna ilişkin düzenlemeler ve gerekçeli kararlar yazılmıştır.

Ticaret ve Ziraat Encümeni iaşe meselesinde işlerin Harbiye Nezareti gibi ulaşım araçlarını elinde tutan organize bir kurumda olmasını sağlamanın ve bu kadar önemli bir işi ayrı ayrı kurumlar eliyle yapmak yerine bir elde toplamanın gereğine değinmiş, 4 muhalif üyeye karşılık kanun layihasını onaylamıştır.[1986] Mehmet Vehbi Bey (Karesi); hububat üretiminde teşvik edici bir unsur olan ve çiftçinin elinden satmak için ayırdığı fazla ürünün alınması, iaşe meselesindeki yolsuzlukların ve çiftçinin şikayet makamının kanuna eklenmeyip talimatname ile çözülmek istenmesinin yaratacağı karışıklıkları, İaşe Müdüriyet-i Umumiyesinin görev ve sorumluluklarının açık bir şekilde belirlenmemesi gibi nedenleri öne sürerek kanun layihasına muhalif olduğunu ilan etmiştir.[1987] Necati Efendi (Bolu), Mehmet Sadık Bey (Ertuğrul), Salim Efendi (Karahisar-ı Sahib) ise layihaya muhalif diğer isimler

[1983] *A.e.*, s.2.
[1984] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:5, C:1, s.29.
[1985] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:42, C:2, s.117.
[1986] "İaşe-i Umumiye Kanun Layihası-Ticaret ve Ziraat Encümenlerinin Müşterek Mazbatası", *Meclis-i Mebusan*, C.2, nu.:428-501, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1993, s.156.
[1987] *A.e.*, s.156.

olmuşlardır. Bu isimler çiftçinin elinde satmak için ayırdığı ürüne İaşe Müdüriyetinin el koyması nedeniyle ekmeklik, yemlik, tohumluk gibi ihtiyaçları tedarik etmekte zorlanacaklarını; ürüne sahip olmak isteyen çiftçinin daha pahalı fiyata piyasadan almak zorunda kalacaklarını gerekçe göstererek kanuna karşı çıkmışlardır. Ayrıca bir kimseye fiyatların artmasına neden olacak depo kurmak ve ürün toplamak yetkilerinin verilmemesini talep etmişlerdir.[1988]

Adliye Encümeni ise iaşe konusundaki ceza ve muhakeme usulüne ilişkin hükümler taşıyan iki maddeye dikkati çekmiştir. Bunlar arasında bulunan 6. madde ile cezalandırmanın İaşe Müdüriyet-i Umumiyesince verilecek emir ve talimata aykırı hareket edenler hakkında hükümler taşıdığı dile getirilmiştir. Encümen, kanunların iyi bir şekilde uygulanabilmesi için net bir şekilde ifade edilmesi gerektiğini, ancak iaşe müdürü ve yardımcılarıyla yaptıkları görüşmelerde iaşe konusunda uygulanan cezaların belirgin olmadığını gördüklerini vurgulamıştır. Adliye Encümeni iaşe konusunda verilecek cezalarda bir sınırın olmasına dikkat ettiğini beyan ederek özellikle bahsi geçen konuya ilişkin muhakemenin daha basit davalar olması nedeniyle divan-ı harpler yerine sulh mahkemelerinde, onların olmadığı yerlerde ise bidayet mahkemelerinde görülmesini uygun bulduklarını açıklamıştır. Encümenin raporundaki önemli noktalardan biri de; kanun layihasıyla birlikte hüküm altına alınan cezai işlemlerle, Ceza Kanunu'nun 99. maddesinin çeliştiği yönündeki tespittir. Bu noktada Encümen iaşe kanununun yürürlüğe gireceği tarihten "devletçe" hangi yasanın uygulanacağına dair bir karar alınana kadar Ceza Kanunu'nun uygulanmasını istemiştir. Adliye Encümeninin gerekçeli kararında yer alan 8. madde ise İaşe Müdüriyet-i Umumiyesinin yetkili memurları tarafından tutulan kayıt zabıtlarının aksi ispatlanıncaya kadar mahkemelerce esas kabul edilmesine dairdir. Encümen maddeyi aynen kabul ettiğini ifade etmiştir. Encümenin gerekçeli raporuna 1 üye tarafından şerh düşülmüştür. Hafız Mehmet Efendi (Trabzon), İaşe Müdüriyetinin emir ve talimatlarına uyulmaması halinde Ceza Kanunu'nun uygulanmasının kabul edilmesini istemiştir.[1989]

Kanun layihası hakkında görüşlerini rapor halinde Meclis-i Mebusan Başkanlığına gönderen Muvazene-i Maliye Encümeni raporunda; Meclis-i Ayan'dan

[1988] *A.e.*, s.157.
[1989] "İaşe-i Umumiye Kanun Layihası-Adliye Encümeni Mazbatası", *Meclis-i Mebusan*, C.2, nu.:428-501, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1993, s.157-158.

gelen ve Meclis-i Mebusan ile ortak bir komisyon kurulması ve iaşe işlerini kontrol etme isteğini muhalif olmasa bile doğru bulmadığını ifade etmiştir. Buna gerekçe olarak yetki ve sorumluluğun tek elde toplanması lüzumunu ile açıklamıştır. Çiftçinin devlete verdiği vergi ve sattığı ürün dışında kalan ürünlerin serbest bırakılmasını sağlaması, çiftçiden alınacak ürünlerin fiyatların da ticaret odaları ve belediye meclislerinin yetkili kılınmasını talep etmiştir.[1990]

Kanun layihası 9 Mart 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kurulunda görüşülmeye başlanmıştır.[1991] İlk sözü Abdullah Azmi Efendi (Kütahya) almıştır. Kanunun baştan aşağıya okunduğunda üretimden dağıma ve ihtiyaç sahiplerine iaşe temini ile alakalı olması gerekirken üretim kısmının eksik kaldığını dile getirmiştir. Özellikle çiftçi ve çiftçiliğe dair esaslı hükümlerin kanunda yer alması gerektiği, çiftçinin üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi ve üretime teşvik ettirilmesi üzerinde durmuştur.[1992]

Meclis-i Mebusan'da gündeme getirilen meseleler arasında Şakir Bey'in (Yozgat) iaşe kanun layihasının, Men'i İhtikar Kanunu ile ortak komisyonda değerlendirilmesi teklifi de yer almaktadır. Söz alanlar arasında bulunan Hacı Şefik Bey (İstanbul) de Şakir Bey gibi İaşe Kanunu'nun Men'i İhtikar Kanunu ile birlikte değerlendirilmesini talep etmiştir. Meclisten çıkarılmaya çalışılan İaşe Kanunu'nun hiçbir şey sağlamadığını iddia etmiştir.[1993] Ancak teklif, Meclis tarafından reddedilmiştir. Bu durum iaşe gibi savaş sırasında çok fazla önem verilen bir konuda usulsüzlük yapılmasının engellenme isteği olarak görülebilir. Meclis-i Mebusan'ın söz konusu kanun layihasını ayrı olarak değerlendirme yolunu tercih ederek iaşenin yalnızca halka yeteri kadar ve adil bir şekilde dağıtılmasını değil aynı zamanda iaşeyi üretiminden başlayarak kontrol etmek isteğinde olduğu görülmektedir.

Ali Cenani Bey (Ayıntab) de kanun layihasının ihtikâr kanunundan zaman ve anlayış bakımından farklılık göstermesi nedeniyle iki ayrı yasa olarak çıkmasının doğru olacağına vurgu yapmıştır. İaşe konusunda önemli olan konunun çiftçinin üretime özendirilmesi olduğunun altını çizmiştir. Kanun layihasının iaşe konusunda ihtiyacı karşılayabilecek yeterlilikte bulunmadığını dile getiren Mehmet Sadık Efendi

[1990] "İaşe-i Umumiye Kanun Layihası-Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası", *Meclis-i Mebusan*, C.2, nu.:428-501, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1993, s.159-161.
[1991] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:65, C:3, s.56.
[1992] *A.e.*, s.56-57.
[1993] *A.e.*, s.57-58.

(Denizli), tüccar ve esnafın mallarını taşradan herhangi başka bir mahalle taşıyacak nakil vasıtalarından yoksun bulunduğunu ifade etmiş, taşıma sorununun çözülmesiyle ihtikâr meselesinin de çözüleceğinin altını çizmiş; çiftçinin üzerindeki vergi yükünün azaltılmasını, çiftçinin mallarının onlara zararı olmayacak şekilde alınmasını talep etmiştir. Ayrıca ihtikârın önlenmesi için ağır yaptırımların uygulanmadığını söylemiş ve iaşe meselesinde Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'ın ortak komisyon kurmasının doğru olacağını açıklamıştır. Öte yandan kanun layihasında iaşe meselesinde denetim mekanizmasının nasıl işleyeceğine dair bir hükme rastlamadığını belirterek bu eksikliğin ortadan kaldırılmasına çalışılmasını istemiştir.[1994]

Görüşmeler sırasında İaşe Kanunu'na yönelik kanunun hemen bütün yönleriyle ele alan ve tespitlerde bulunan kişi Ağaoğlu Ahmet Bey'dir (Karahisar-ı Sahip). İaşe meselesine bir bütün ahalinde bakılması gerektiğini ifade eden Ağaoğlu Ahmet Bey, iaşenin; çiftçi, tüccar, halk ve devleti ilgilendirdiğini belirtmiştir. Savaşın devam ettiği dönemde en önemli amacın ülkenin dayanma kuvvetinin sağlamlaştırılması olduğunu vurgulayarak bunun iaşe meselesinin çözümü ile gerçekleştirileceğini anlatmıştır. Ayrıca kanun layihasının eksik yönlerini sıralayarak kanunun, ülkenin her tarafına yayılacak surette olmadığının altını çizmiştir.

Görev ve yetkilerin hangi makamlarda toplandığı hakkında sorunları bulunduğunu da belirten Ağaoğlu Ahmet Bey; Dâhiliye, Ziraat, Harbiye gibi geniş alanlara yayılan Kanun'un gereklerini yerine getirebilmesinin bir kuruma bırakılmasının doğru olmadığını sözlerine eklemiştir. Kanun layihasının 5. maddesi ile tohumluk tedariki, dağıtımı gibi konulardaki yetkilerin Ziraat Nezaretinden alınarak İaşe-i Umumiye Müdüriyetine verileceğini; 7. madde ile adı geçen Müdüriyetin emir ve talimatların süratle ve tamamıyla yerine getirilmesinden bütün devlet memurlarının sorumlu olacağını anlatmıştır. 10. madde ile de kusuru görülen devlet memurları hakkında Müdüriyetin haber vermesi durumunda görevinden alınabileceği üzerinde durmuştur. Ona göre İaşe-i Umumiye Müdüriyetinin bağlı olacağı Harbiye Nezaretinin tek yetkili olması bir sorundur; savaş sırasında çok fazla sorun ile uğraşan Nezareti daha da yoracaktır. Ağaoğlu Ahmet Bey, Meclisin iaşe ile

[1994] *A.e.*, s.60-61.

ilgili ilk sorunda doğal olarak Harbiye Nazırını sorumlu tutacağını, ancak nazırın konu ile ilgili bilgisi olmayacağından sorunun çözülemeyeceğini işaret etmiştir.

Kanun layihasındaki sorunlara işaret eden Ağaoğlu Ahmet Bey; bir şikâyet makamının olmamasından ve 6. madde ile müsadere usulünün getirilmesinden yakınmıştır. İaşe Kanunu'na riayet etmeyenlerin nakdi cezaya mahkûm edilmesinin yanında, malına el konulması usulünün getirildiğini belirtmiştir. Bu durumun ileride suiistimale yol açacağını ve keyfiyete dönüşebileceğini dile getiren Ağaoğlu Ahmet Bey, dağıtım meselesinin sadece Osmanlı Devleti'nde değil diğer ülkelerde de iaşe açısından önemli bir konu olduğunu açıklamıştır. Ancak bu konuda kanun layihasında kamuoyunu tatmin edecek bir maddeye rastlanmadığını açıklamıştır. Ağaoğlu Ahmet Bey'in eleştirdiği hususlar içerisinde kanun layihasının iaşe konusunda bilgi verecek bir makamın ya da sistemin yer almamasıdır. O, bu amaçla 2-3 ayda bir halka bilgi verilmesini; iaşe gibi herkesi ilgilendiren bir konuda dedikodulara yer vermeden işlerin daha şeffaf yapılmış olacağının altını çizmiştir.[1995] Ayrıca vali, mutasarrıf, kaymakam gibi mülki memurlara geniş yetkiler verilmesinin doğru olmadığını; ilerleyen zamanlarda suiistimale yol açabileceğini dile getirmiştir. Bunların dışında İaşe Müdüriyetinin Meclis-i Mebusan huzurunda müstakil olmasını, denetleme işini sıkı bir biçimde yerine getirebilecek kimselerin seçilmesini ve iyi bir kontrol mekanizması kurulmasını ve şikâyet makamı meydana getirilmesini talep etmiştir.[1996]

Ağaoğlu Ahmet'ten sonra söz alan Ali Galip Efendi'nin (Karesi) kanun layihası ile halkın ve özellikle çiftçinin elinden büyük miktarda erzak alınmasının önüne geçilmesini ve kendi seçim çevresinin sıkıntıları arasında sıraladığı zeytin ve türevlerinin çiftçi tarafından rahat bir şekilde pazara inmesinin sağlanması gerektiğinin altını çizmiştir. Ali Fethi Bey (İstanbul) de konuşma yaparak iaşe meselesinde hükümetten yapılmasını istediklerini sıralamıştır. O, bir planlama dâhilinde hareket edilerek ve istatistiklerden yararlanılmasını talep etmiştir. Tedbirli davranmanın önemine değinen Ali Fethi Bey, İstanbul'da meydana gelecek olağanüstü bir durumda hükümetin iaşe konusunda ne tür bir önlem alacağını kimsenin bilmediğini beyan etmiştir. Ayrıca nakliye vasıtalarının ve vagonların sayısının artırılması üzerinde durarak, ithal iaşe teminin yanı sıra doğrudan üretim

[1995] *A.e.*, s.62-63.
[1996] *A.e.*, s.64.

yapılmasının lüzumunu anlatmıştır. Genel anlamda kanun layihasını, eksiklikleri bulunan ve kısa bir metin olarak nitelendirmiştir. Bu bakımlardan kanun layihasının diğer devletlerde olduğu gibi kapsamlı yapılmasını istemiştir.[1997]

Görüşmeler sırasında söz alanlar arasında bulunan Mehmet Sadık Bey (Ertuğrul), çiftçinin daha iyi şartlarda üretim yapması ve bu üretimden kazanabilmesi amacıyla, onların ürettikleri ürünün alım miktarının artırılmasını, tohumluklarının ellerinden alınmamasını teklif etmiştir.[1998] Üretim sorununa değinen bir başka isim de Hasan Fehmi Efendi (Sinop) olmuştur. Ona göre iaşe meselesinde konuşulması gereken işlerin başında üretim gelmelidir. Üretim yapmayla doğru orantılı olarak halkın ihtiyaçları karşılanabilecektir. Mesele yalnızca İstanbul'un değil bütün ülkenin gereksinimlerini karşılamaktır. Savaş şartlarında üretim için çekilen zorlukların yanında kanunun uygulanmasından doğan sorunlarla karşılaşıldığını da belirten Hasan Fehmi Efendi, çiftçinin ve halkın yiyeceğine el konulduğunu, üstelik bunların bedelinin de ödenmediğine değinerek can ve mal güvenliğinin de devlet tarafından sağlanamadığını beyan etmiş, eleştirilerini şu cümlelerle açıklamıştır:

"…Bu kanunun dört seneden beri muhtelif şekillerde Kararname, talimatname şeklinde memlekette tatbik olunduğunu hepimiz, her ferdimiz gördük. Hattâ beşikteki çocuklar bile bunun tatbikinden alâkadar olmuştur. Bu şekilde vâki olan tedbir müstahsilleri memnun etmiş midir? Müstahsillerin her hangisine sorsak, her hangisini dinlesek, diyorlar ki, rica ederim, memleketin selâmeti, vatanın tahmil ettiği fedakârlık icabı olarak babamı, kardeşimi, oğlumu, hulâsa efrâd ve taallukatımdan 10, 15 kişiyi saff-ı harbe gönderdim. 5, 6, 7'sinin haber-i şehâdet-i geldi. 3, 4 tanesi de malûl ve sakat olarak yanımdadır. 2'si de esirdir. Bir kaçı da elyevm saff-ı harptedir. Ben, böyle bütün vesâit-i sayimden mahrum olduğum halde bu kadar müşkilata rağmen benim istihsal ettiğim 10 kilo buğdayı, 3 ay sonra ekeceğim tohumu da nazar-ı itibara almayarak ve tarlalarıma ziraat etmek için kullandığım hayvanâtımın yemini de hiç nazar-ı itibara almayarak 6, 7 ay yemek için muhtaç olduğum yemekliği de nazar-ı itibara almayarak elimden aldılar. Ve hattâ, bunların parasını da almadım… Müstahsil denilen köylüler, yani zürra kısmı, elhamdülillahi-tealâ zafer ile tetevvüç eden şu harbin bu cilvelerinden olmak üzere, tarlasında çalışacak köylüler için tamamen emniyyet-i cân ve mâl de yoktur. Bu da bir meseledir. Yani ziraatın esbâb-ı

[1997] *A.e.*, s.66-67.
[1998] *A.e.*, s.68.

tezâyüdü, esbâb-ı terakkisi hiç olmazsa tedenniden vikayesi düşünüldüğü zaman evvelâ emniyeti tesis etmek iktiza eder…"[1999]

Görüşmelerin ardından oturum tamamlanmış, sonrasında 10 Mart 1918 tarihinde devam etmiştir. Layiha hakkında konuşmak üzere kürsüye ilk olarak Hüseyin Kadri Bey (Karesi) gelmiştir. Hüseyin Kadri Bey, ordunun savaşa girmesi ve seferberlik ortamı da göz önünde bulundurularak iaşe meselesinin olağanüstü bir şekilde çözülmesini hükümete ilettiğini, ancak kendisine olumsuz bir cevap verildiğini ifade etmiştir. Kanun'un hâlihazırdaki şekliyle yürürlüğe girmesinin uygun olmadığının altını çizerek yapılması gerekenleri açıklamıştır. Kendisi, çiftçiden alınan ürün bedelinin yeniden düzenlenmesini, böylece ürününe hakkettiği fiyet verilerek onların borç yükünün azalacağı tespitinde bulunmuştur. Bu amaçla kredi temin edilip, çiftçinin ihtiyaçları giderilmeli ve Ziraat Bankasına 11 milyon liralık sermaye aktarılmalıdır.[2000]

Kanun'un daha önceki uygulamalarını örnek göstererek onu eleştirenlerden biri de Nazım Bey'dir (Kerkük). 2-3 sene önce kurulan İaşe-i Umumiye Müdüriyetinin ülkenin her tarafına yayılan bir teşkilat örneği göstermediğini vurgulamış, çıkarılacak kanunla yalnızca İstanbul'un iaşe meselesinin çözüleceğini dile getirmiştir. Hatta İaşe-i Umumiye Müdüriyetinin tarıma hizmet etmekten çok ülkenin tarımını temelinden sarstığını belirtmiş; çiftçinin ekmekliğini, tohumluğunu, hayvanlarının yemini elinden aldığından bu durumun düzeltilmesini istemiştir. Nazım Bey ile benzer taleplerde bulunan Mehmet Ömer Vehbi Bey (Karesi) de iaşe meselesinin aslında bir üretim meselesi olduğunu açıklamış, üretimin düşmesinde iki faktörü ön plana çıkarmıştır. Bunlardan ilki savaşın başlamasıyla birlikte tarımda iş gücünün azalması, diğeri ise yolsuzluktur.[2001] Çiftçinin emeğinin karşılığını alması ve hükümetin onları üretime teşvik edecek miktarda ellerindeki ürüne el koymasını öneren Ömer Vehbi Bey; böylece üretimin sürekli hale geleceği değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca iaşe konusunda nüfus ile orantılı olarak hareket edilmesi, kişi

[1999] *A.e.*, s.70. Ayrıca bkz.: "İaşe-i Umumiye Kanunu", *Tanin*, 10 Mart 1918, nu.: 3321, s.3; "Meclis-i Mebusan'da-İaşe-i Umumiye Kanunu'nun Müzakeresi", *İkdam*, 10 Mart 1918, nu.: 7572, s.2; "Meclis-i Mebusan'da İaşe Kanunu'nun Müzakeratı", *Sabah*, nu.: 10170, s.1-2.
[2000] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:66, C:3, s.82-83.
[2001] *A.e.*, s.84.

başına düşen zahire miktarı gibi öncüllerin tespit edilmesi ve çiftçinin nakliye sorunlarının çözülmesi de onun üzerinde durduğu konulardır.[2002]

Meclis-i Mebusan'da yapılan eleştirilere cevap vermek amacıyla söz alan Muvazene-i Maliye Encümeninden Ali Cenani Bey (Ayıntab), öncelikle Abdullah Azmi Efendi'nin çiftçinin ürettiğinin dörtte birinin alınması önerisinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Ona göre ulaşım şartlarının yetersiz olması ve Osmanlı Devleti'nde çiftçinin elindeki ürünün ¼'nün alınması, zahireye ihtiyacı olan başka yerlere nakledilemeyecek miktarda bol ürünün elde kalmasına ve çürümesine yol açacaktır. Ayrıca zahireye ihtiyaç duyulan yerlerde ürünü yetiştirip ordu ve halkın iaşesini temin etme imkânı da ortadan kalkacaktır. Ali Cenani Bey, çiftçinin yetiştirdiği ürünlerin gerçek değeri üzerinden alınması halinde bütçede çok büyük bir yük meydana geleceğini belirtmiştir. Ağaoğlu Ahmet Bey'in eleştirilerine de cevap veren Ali Cenani Bey, eski ve yeni kanunlarda iaşe açısından bir toplama usulü takip ettiklerini, bu toplama usulünün yerel idarecilere ve oluşturulan iaşe heyetlerine verilen geniş yetkilerden oluştuğunu açıklamıştır. Bu nedenle iaşe toplamak konusunda merkeziyetçi bir sistem uygulayamadıklarını ve dolayısıyla sıkı bir kontrol mekanizması meydana getiremediklerini beyan etmiştir. Ağaoğlu Ahmet Bey'in halkın içerisinde iaşeden kaynaklanan bir ihbar sorununun ortaya çıkacağını, bunun da kanun vasıtasıyla müsadereye dönüşeceği şeklindeki eleştirilerini de yanıtlayarak, kanunda böyle bir durumun olmadığını söylemiştir.[2003] Ali Cenani Bey önceki İaşe Kanunu'nu ihtiyaç vesilesiyle ve nazari görüşlerden yola çıkılarak hazırladıklarını; ancak yürürlüğe konmak istenilen Kanun'un ise iaşe heyet ve müdüriyetinin yapabildiklerinden yola çıkarak "…yani vukuatı kanun şekline koyarak…" hazırladıklarının altını çizmiştir. Ardından iaşe anlamında üzerinde durulması gereken şu tespiti yapmıştır:

"…Evvelki Kararname ihtiyaçtan tevellüt etmiştir ve ihtimal ki, nazariyyat üzerine yapılmıştır. Biz, ancak gerek evvelki İaşe ve gerek sonraki İaşe Heyet ve Müdiriyyetinin yapabildiği şeyleri kanunla tespit etmek istedik. Yani vukuatı kanun şekline koyduk. Gerek mülga İaşe Heyeti, gerek Müdüriyyet-i Umumiyyesi halkın, yani umum Memalik-i Osmaniyye halkının iaşesini deruhte edememiş, yani eski İaşe-i Umumiyye ile şimdiki İaşe Müdüriyyet-i Umumiyyesi dışarıda zürraın elinden alınacak olan zahirenin miktarını kimi

[2002] *A.e.*, s.85-86.
[2003] *A.e.*, s.87-88.

yerde az, kimi yerde çok olarak almış. Kaide-i müsavatı muhafaza edememiştir. Taşra Komisyonları zürraa verecekleri fiyatı hak ve adalet dairesinde tayin edememiş ve mevadd-ı iaşeden yalnız bir kısmını, yalnız bir kısım halk için tevzi eylemiştir. Yani İstanbul halkına, memurinden bir kısmına ve ordu-yu hümayuna ve eşhas-ı iaşe namıyla bazı fukaraya ekmek vermiştir. Biz tetkik ettik, şimdiye kadar yapılandan fazla bir şey yapılabileceğine imkân göremedik…"[2004] Ali Cenani Bey, bundan sonra yapılacak şeyin, ülkenin her yanından iaşenin toplanıp dağıtılması olduğunu sözlerine eklemiştir.

İaşe Kanunu hakkında Ali Fethi Bey'in "istatistik biliminden yararlanılmalı" talebine yapılan çalışmalar doğrultusunda cevap veren Ali Cenani Bey, Meclis Genel Kuruluna dikkat çekici rakamlar sunmuştur. Osmanlı Devleti'nde 16 milyonun üzerinde nüfus olduğunu dile getirerek belirtilen nüfusa günlük yarım kilo erzak, ekmek vs. vermek için senede 3 milyar 900 milyon kilo zahireye ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır. Buna karşılık Maliye Nezaretinden alınan veriler ışığında 1917 senesi toplamında hububat ve bakliyat olmak üzere aşarın 310 milyon kilo olduğunu ifade etmiştir. Bu rakamı 8 ile çarpıldığında 2 milyar 480 milyon kilo yaptığını ve bunun içinde halkın, ordunun hayvanların, tohumlukların ihtiyacının bulunduğunun altını çizmiştir. Ancak gayri safi hâsıla anlamında bahsedilen rakama ulaşmakla birlikte ihtiyacın 3 milyar 900 milyon kilo olarak hesaplandığını belirtmiştir. Bu şartlar altında hükümetin hasılatın fazlasını alıp bütün herkesin iaşesini sağlamasının imkânsız hale geldiğini anlatmıştır.[2005]

Görüleceği üzere iaşe meselesi uzun tartışmalarla geçmiş ve maddelerin görüşülmesine geçilememiştir. Oturum, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın söz alıp müzakerelerin gizli bir şekilde yapılmasını talep etmesi ile tamamlanmış ve heyet-i umumiyesince oylanarak kabul edilmiştir.[2006] İaşe-i Umumiye Kanunu Layihası'nı görüşmek amacıyla toplanan mebuslar, kanunun muvakkat suretiyle uygulamasından doğan sorunları Meclis Genel Kuruluna taşımışlar ve hükümete yönelik eleştirileri sıralamışlardır. Eleştirilerde bulunan mebuslar arasında Ağaoğlu Ahmet Bey, Ali Fethi Bey, Hüseyin Kadri Bey gibi İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup mebusların da bulunması dikkati çeken bir husustur. Eleştiriye konu olan durumların başına İaşe-i Umumiye Müdüriyetinin ülkenin her tarafında etkinlik gösteremediği ve İstanbul özelinde çalışmalarını gerçekleştirdiğidir. Bir başka eleştiri konusu ise çiftçinin

[2004] *A.e.*, s.88.
[2005] *A.e.*, s.89.
[2006] *A.e.*, s.90-91.

üzerindeki vergi yükünün fazla olması ve üretimin desteklenmemesidir. Ayrıca sözü edilen Müdüriyetin ihtiyaca oranla iaşe teminine girişmediği; nüfus, tarım arazilerinin kullanılabilmesi gibi istatistiki veriler kullanmadığı mebusların üzerinde durduğu diğer konular arasındadır.

İaşe meselesi savaşın sonlarına doğru önemini korumuştur. 10 Mart 1918 tarihli oturumun ertesi günü *Tanin* gazetesinde yayımlanan yazıda iaşe meselesinin bir türlü çözülemediği vurgulanmış, bunun da halkı zor durumda bıraktığı dile getirilmiştir. Yazıda savaşın yarattığı etkiden bahsedilerek, savaştan sonra da bu olumsuz etkinin devam edeceği öngörüsünde bulunulmuştur. İaşe Kanunu'nun tartışıldığı ilk dönemlerde olduğu gibi üretimin artırılmasının önemine dikkat çekilmiştir. Savaş boyunca bütün çabalara rağmen iaşe sorunun üstesinden gelinemediği şu şekilde anlatılmıştır:

"…şurası bir hakikattir ki bütün dünyada dört senedir bu mesele ile uğraşıldığı halde hiçbir tarafta buhranın önüne geçilememiş ve bizde de hükümetle Meclis baş başa verip bilhassa iki seneden beri bütün hulusları ile çalıştıkları halde müşkilatın günden güne artmasına karşı bir çare bulunamamıştır."[2007]

Kanun layihasının görüşmelerine 12 Mart 1918 tarihinde maddelerin tartışılmaya başlanmasıyla devam edilmiştir.[2008] Kanunun 1. maddesi ile Harbiye Nezaretine bağlı İaşe Müdüriyet-i Umumisinin kurulması istenmektedir. Görüşmeler sırasında ilk sözü alan Ali Fethi Bey (İstanbul), iaşe konusu gibi önemli meselede bahsi geçen müdüriyetin Harbiye Nezaretine bağlı olmasının doğru bütün sorumluluğun Harbiye Nazırında olmasının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Harbiye Nezaretinde ayrı bir İaşe Müdüriyeti kurulmadığını, Nezarette var olan Levazımat-ı Umumiye Dairesine bağlı bir Müdüriyet meydana getirildiğinin altını çizmiştir. Ali Fethi Bey, bahsi geçen Dairenin kendi işleri ile zor ilgilendiğini, bir de büyük bir organizasyona ihtiyacı olan iaşe işleri ile meşgul olamayacağını vurgulamıştır. Ayrıca Levazımat-ı Umumiye Başkanının aynı zamanda liman ve tren işletmelerinden de sorumlu biri olmasına dikkati çekerek bahsi geçen işletmelere özel bir kanunla ticaret yapabilme statüsü de verildiğini ve bir tüccarın ülkenin iaşe işiyle uğraşmasının sorunlar yaratabileceğini ifade etmiştir. Buradan yola çıkarak İaşe Müdüriyetinin ayrı bir kurum olarak sadece iaşe işleriyle ilgilenilmesini talep

[2007] "Siyasiyat-İaşe Meselesi", *Tanin*, 11 Mart 1918, nu.: 3322, s.1.
[2008] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:68, C:3, s.129.

etmiştir.[2009] Ali Fethi Bey'in beyanına cevap vermek üzere söz alan Harbiye Nezareti Müsteşarı Mahmut Kamil Paşa, Levazımat-ı Umumiye Başkanlığı ile İaşe Müdüriyetinin birleştirilmesini en faydalı işlerden biri olarak yorumlamıştır. Böylece ordu ve halkın iaşeleri aynı bakış açısıyla idare olunacaktır. Ayrıca seyr-i sefainin bağlı olduğu idarenin İaşe Müdüriyetinin nüfuzu altında olması işlerin kolaylaşmasına ve maliyetin düşmesine yarayacaktır. İaşe Müdüriyeti'nin ticaretle uğraşması konusunu da değerlendiren Mahmut Kamil Paşa, bu durumun herkesin yararına olduğunu belirtmiştir.[2010]

Kanun layihasının 1. maddesinin görüşmelerinde söz alanlar arasında bulunan ve kanunun heyet-i umumiyesi hakkında da görüşlerini açıklayan Ağaoğlu Ahmet Bey (Karahisar-ı Sahip) ise iaşe meselesinin önemine vurgu yapmış ve ekmeğin dağıtımı ve fiyat denetiminin yeterli derecede yapılmadığını anlatmıştır.[2011] Ardından İaşe Müdüriyeti yerine bütün olarak meseleyi kavrayan ve kadrolarını da buna göre oluşturan bir İaşe Nezareti kurulmasını talep etmiştir. Ancak bu istek gerçekleşmediği takdirde Ali Fethi Bey'in (İstanbul) teklifinde olduğu gibi tek kişinin sorumluğunda bir müdüriyetle yola devam edilmesini istemiştir. Böylece gerçek bir denetim altında olan ve istenildiği zaman hesap verebilen bir makam oluşacağını vurgulamıştır.[2012] Sonrasında kürsüye gelenler arasında bulunan Hamdullah Paşa (Antalya) da benzeri isteklerde bulunmuştur. O da Harbiye Nazırına "*hem savaş hem de iaşe işleriyle ilgilen*" demenin doğru olmadığı, hükümetin ekmek meselesini çözmesini, iaşe ile ilgili "müdüriyet-i müstakile" kurulmasın talep etmiştir.[2013] Meseleye kanun layihası çerçevesinde bakan Hasan Sezai Bey (Cebel-i Bereket) ise İaşe Müdüriyetinin Harbiye Nezareti çatısı altında veya ayrı bir kurum olarak görevlendirilmesini hükümetin işlerine müdahale şeklinde yorumlamıştır. Kanun layihasıyla hükümete verilen yetkileri denetleyebileceklerini ve yaptıklarından sorumlu tutabileceklerini söylemiştir.[2014] Görüldüğü üzere maddenin görüşmeleri sırasında maddeye karşı Ali Fethi Bey (İstanbul), Ağaoğlu Ahmet Bey (Karahisar-ı Sahip), Hamdullah Emin Paşa (Antalya) gibi mebuslar eleştirilerini yöneltirken, Hasan Sezai Bey (Cebel-i Bereket) ise maddenin kabul edilmesi

[2009] *A.e.*, s.130-131.
[2010] *A.e.*, s.131. Mahmut Kamil Paşa'nın benzeri görüşleri için ayrıca bkz.: s.136.
[2011] *A.e.*, s.131.
[2012] *A.e.*, s.133-134.
[2013] *A.e.*, s.135.
[2014] *A.e.*, s.134.

yönünde görüş bildirmişlerdir. Ali Fethi Bey, Meclis Genel Kuruluna talebiyle ilgili bir takrir vererek Harbiye Nezaretine bağlı, ancak ondan ayrı faaliyet gösteren İaşe-i Umumiye Müdüriyeti kurulmasını istemiştir.

İaşe meselesinin görüşülmesi sırasında söz alan Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Şeref Bey (Kayseri), Ali Fethi Bey'in vermiş olduğu takriri, Harbiye Nezareti adına konuşma yapan Mahmut Kamil Paşa'nın kabul edemeyeceğini, kabul edildiği takdirde uygulamanın "garip" bir şekil alacağını anlatmıştır. Ayrıca Harbiye Nezaretinin iaşe işlerini üzerine almasını, sorumluluğun ancak kendilerinde olması şartıyla kabul ettiklerini ve aksi bir durumu onaylamayacaklarını ifade etmiştir. Hatta Harbiye Nezaretinin isteğinin kabul edilmemesi halinde Enver Paşa'nın görevden ayrılacağını da ima etmiş ve "…bunu kabul edecek bir Nazırın…" makama gelmesi gerekeceğini beyan etmiştir. Bu noktadan sonra Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'nda Ali Fethi Bey'in takriri reddedilerek 1. madde aynen kabul edilmiştir.[2015] Ardından kanun layihasının 2. maddesinin görüşmelerine geçilmiştir.

Kanun layihasının 2. maddesi, İaşe Müdüriyet-i Umumiyesinin görev ve sorumluluklarını düzenlemek üzerinedir. Kanun'un bu maddesi hakkında hükümet, Ticaret ve Ziraat Encümenlerinin ortak teklifleri ve Muvazene-i Maliye Encümeninin önerileri Mecliste okunmuştur. Hükümetin teklifinde seferberlik devam ettiği sürece başta ordunun ihtiyacı ve sonra bütün kurum ve mahallerde yaşayan halkın iaşesini temin etmek, yemeklik, ekmeklik, yemlik hububat satın almak, gerekli yerlere toplayıp dağıtmak, ithal hububat satın almak ve getirtmek görevleri adı geçen Müdüriyete verilmiştir.[2016] Ticaret ve Ziraat Encümenlerinin ortak tekliflerinde ise kanun maddesinin seferberliğin devamı süresince ordunun ve ihtiyacı olan mahaller ahalisinin, memur, öğretmen ve hizmetlilerin iaşesini sağlamakla İaşe-i Umumiye Müdüriyetine sorumluluk vermiştir. Osmanlı Devleti'ndeki ekmeklik, yemlik hububat ve bunların üretimleri, zeytin ve zeytinyağının, çiftçinin bir senelik ekmeklik ve tohumluğu, hayvan yemliği ayrıldıktan sonra geri kalanının alınıp dağıtılması ve gerekli yerlere gönderilmesi yetkisi İaşe-i Umumiye Müdüriyetine verilmiştir. Ancak hububat ithali ve satın alımı yetkisi serbest bırakılmıştır.

[2015] *A.e.*, s.137-138.
[2016] *A.e.*, s.138.

Muvazene-i Maliye Encümeni ise hazırladığı teklifte seferberlik süresince ordunun, İstanbul halkının, taşradaki ihtiyaç sahiplerinin memur ve hizmetlilerin iaşesini sağlamakla adı geçen Müdüriyeti yetkilendirmektedir. Ardından bunun için Osmanlı Devleti'ndeki; buğday, çavdar, mısır akdarı, kumdarı, melez, mahlût, her nevi arpa, yulaf, burçak küşne kürsne, cülbant, kaplıca, fiğ, süpürge tohumu, kuşyeminden oluşan ekmeklik ve yemlik hububattan öşürden başka bir mislinin ve gerekirse ikinci mislinin satın alınmasını ve gereken yerlere dağıtılıp verilme işi İaşe-i Umumiye Müdüriyeti yetkilendirilmiştir.[2017] Üç teklifte birbirinden ayrı yanları olmakla birlikte dikkati çeken teklif hükümetten gelmiştir. İaşe konusunda en geniş yetkilendirme bu anlamda hükümete aittir. Teklifler içerisinde Harbiye Nezaretinin kanunla sahip olmak istediği yetkileri sınırlandıran ise Ticaret ve Ziraat Encümenlerinin ortak teklifi olmuştur.

Maddenin görüşülmesi sırasında ilk sözü Muvazene-i Maliye Encümeni adına Ali Cenani Bey (Ayıntab) almıştır. Dâhil olduğu Encümen açısından maddeyi değerlendirerek, hükümetin kanun teklifiyle çiftçiye lazım olan hububatı verdikten sonra geri kalanını alarak halka dağıttmayı hedeflediğini belirtmiştir. Kendilerinin ise hükümetin mahsulattan öşrünü almasının dışında bir misli veya gerekirse iki misli satın alabileceğini geriye kalanın da halkın elinde bırakmak suretiyle onların istediği şekilde ürünlerini tasarruf edebilmesinin önünü açtıklarını ifade etmiştir. Ali Cenani Bey, madde ile özellikle çiftçiye ellerindeki malları serbest bir şekilde kullanma yetkisi tanıdıklarını vurgulamış, kanunla çiftçiye verilmemiş bir hakkı da böylece çiftçiye verdiklerini dile getirmiştir. Maddenin son fıkrasında yer alan ve yurt dışından mal alıp satmak hakkının serbest olması konusuna da değinerek Ticaret ve Ziraat Encümenlerinin hazırladığı maddede yer alan ithalat yapma yetkisinin zaten hâlihazırda hiçbir kanunla sınırlandırılmadığını beyan etmiştir. Kanun'a böyle bir fıkra koymanın gereksizliğine işaret etmiştir.[2018]

Ali Cenani Bey'in ardından kürsüye gelen Ali Haydar Bey (Konya) Ticaret ve Ziraat Encümenlerinin ortak raporunu açıklamıştır. Ticaret ve Ziraat Encümenlerinin Muvazene-i Maliye Encümeninden farklı bir biçimde çiftçiden öşür alıp ürünlerinin bir veya gerekirse iki mislini istemediklerini; onların ürünlerinden bir senelik ekmeklik, yemlik, tohumluğu ayırdıktan sonra üst tarafına el konulmasını

[2017] *A.e.*, s.139.
[2018] *A.e.*, s.139.

istediklerini söylemiştir. Bu anlamda Muvazene-i Maliye Encümeninin teklifini çiftçiyi soymak şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca adı geçen Encümen raporunun Ticaret ve Ziraat Encümeninkinden farklı bir şekilde İaşe-i Umumiye Müdüriyetine hangi ürünlerin toplanıp dağıtılmasını belirtmesini suiistimale yol açabileceği endişesi nedeniyle vazgeçtiklerini ifade etmiştir.[2019]

Muvazene-i Maliye Encümeninin 2. madde önerisi hakkında söz alan Zülfü Bey (Diyarbakır), Mehmet Sadık Bey (Ertuğrul), Hasan Fehmi Efendi (Simop) gibi mebuslar çiftçiden elindeki ürünlerin misli surette geri alınmasına tepki göstererek ekeceği, satacağı ürünü kalmayacak çiftçinin nasıl tarımsal faaliyette bulunabileceğini sorgulamıştır. Bu şekilde Zülfü Bey Ticaret ve Ziraat Encümeninin teklifinin kabul edilmesini isterken; Mehmet Sadık Bey ise Muvazene-i Maliye Encümeninin teklifinin kabul edilmesi halinde, çiftçinin tohumluk, ekmeklik ve yemlik ihtiyaçlarının bırakılmasından sonra iki misli ürünün ellerinden alınması gerekeceğini beyan etmiştir.[2020] Hasan Fehmi Bey de benzeri bir şekilde çiftçinin ihtiyaçları karşılandıktan sonra hükümetin alım yapmasını talep etmiştir.[2021] Hacı Şefik Bey (İstanbul) ise ilk fıkrasında belirtilen ve İaşe Kanunu'nun kimleri kapsadığının sıralandığı kısma emekli askerler ve memurken askere alınanların ailelerinin de eklenmesini istemiştir. O da konuşma yapan diğer mebuslar gibi çiftçiden fazla ürün alınmasını eleştirmiştir.[2022] Ahmet Hamdi Bey (Bursa) ise Kanunun ilk fırkasında belirtildiği gibi iaşenin; ordu, İstanbul halkı, muhtaç olan halk şeklinde dağıtılmasının doğru olmadığını, böyle önemli bir konunun ülkenin genelini kapsaması gerektiğini anlatmıştır. Ahmet Hamdi Bey de Muvazene-i Maliye Encümeninin teklifinde yer alan ve çiftçiden öşürden sonra lüzum görüldüğü takdirde fazla vergi alınmasını öngören kısmın çıkarılmasını talep etmiştir. Ona göre böyle bir durumda üretim düşecektir.[2023]

Eleştirilerin ortak noktası haline gelen çiftçiden öşür alındıktan sonra ihtiyaç halinde gerekirse 2 misli ürün satın alma yetkisini hükümete veren fıkraya İlyas Sami Efendi (Muş) olumlu yaklaşmıştır. Kendisi ülkenin farklı bölgelerinden alınacak mahsulat miktarı değişeceğinden bir yerden misli ile ürün alınmazken diğer

[2019] *A.e.*, s.140.
[2020] *A.e.*, s.141-142.
[2021] *A.e.*, s.149-150.
[2022] *A.e.*, s.143.
[2023] *A.e.*, s.144.

yerlerden alınmasının mümkün olabileceğini dile getirmiştir. Bu nedenle fıkranın aynen kalması yönünde görüşünü açıklamıştır. Bu amaçla maddeye "…öşürden başka bir misli…" ibaresi yerine "…öşürden maada yüzde onunun ve ziraatin feyz ve müsaadesi nisbetinde yüzde 20-30'una kadar…" fıkrasının getirilmesini, ayrıca maddeden satın alma kelimesinin de çıkarılmasını istemiştir. Çünkü çiftinin parası verilmediği gibi yeniden alım yapılıp para verilmesinin doğru olmadığını, ürün alınacaksa bedeli peşin verilmek üzere alınmasının maddeye eklenmesini önermiştir. Sonrasında emekli veya askere giden öğretmenlerin yerlerine geçen vekil öğretmenlere de iaşe verilmesini gerektiği üzerinde durmuştur.

Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'nda tekrar konuşma yapan Ali Cenani Bey (Ayıntab), Muvazene-i Maliye Encümeninin iaşe toplanmasında hükümete verilen ve öşürden sonra misli ile alınması hakkındaki hükmün kabul edilmesini talep etmiştir. Ona göre hükümet bir defada zahire alıp halkın hepsinin iaşesini sağlama sorumluluğunu üzerine alamaz. O yüzden elde halkın iaşesini sağlayacak mahsul kalmalıdır. Bunun için mahsulün çiftçiden fazlaca alınması önermiştir. Ayrıca üretici ile tüketici arasındaki aracıların kaldırılarak üreticinin tüketiciye doğrudan ulaşımını sağlamayı gerekli görmüştür. Ali Cenani Bey bu yolla ihtikârın da ortadan kaldırılabileceğini dile getirmiştir.[2024] Madde hakkında yapılan tartışmaların ardından mebusların tadil teklifleri okunmuştur. Bu çerçevede Muvazene-i Maliye Encümeninin ve Ticaret ve Ziraat Encümeninin teklifleri üzerinde durulmuştur. Görüşmeler kabul edilen takrirler çerçevesinde madde yeniden görüşülmesi amacıyla adı geçen encümenlere gönderilmiştir.[2025]

Kanun layihasının maddelerinin görüşülmesine 14 Mart 1918 tarihinde devam edilmiştir.[2026] 2. maddenin Encümenlere gönderilmesinden sonra onların görüşleri Meclis-i Mebusan'da okunmuştur. Ziraat ve Ticaret Encümenleri raporunda çiftçinin şikâyetlerini dikkate alınmış, onların tohumluk, ekmeklik ve yemlik gereksinimlerinin karşılandıktan sonra vergi ve iaşe satın alınmasına vurgu yapılmıştır. Ayrıca Encümende yer alan Tevfik Bey (Konya) rapora şerh koyarak yukarıda bahsi geçen gereksinimlerin miktarının da kanunda yer almasını ve

[2024] *A.e.*, s.147.
[2025] *A.e.*, s.158-159. Ayrıca bkz.: "İaşe-i Umumiye Kanunu", *Tanin*, 13 Mart 1918, nu.: 3324, s.3; "İaşe Kanunu'nun Müzakeratına Devam", *İkdam*, 13 Mart 1918, nu.: 7575, s.2; "Meclis-i Mebusan-İaşe-i Umumiye Kanunu", *Sabah*, 13 Mart 1918, nu.: 10173, s.1.
[2026] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:69, C:3, s.168.

talimatname ile belirlenmemesini talep etmiştir. Diğer yandan Nalbantyan Efendi (Kozan), Necati Bey (Bolu), Simonaki Efendi (İzmir) ise çiftçinin kendi malına tasarrufunu yok eden, geçmişte yaşanmış deneyimleri tekrar eden ve iaşe gibi ülkenin en güç meselesinde, büyük bir teşkilata keyfiyet veren maddenin Ticaret ve Ziraat Encümeninden çıkan şekline muhalif olduklarını belirtmişlerdir.[2027] Muvazene-i Maliye Encümeni ise 2. maddenin kesin bir şekilde belirlenmesinden sonra İaşe Müdüriyet-i Umumiyesine yüklenen görevlerin miktar bakımından önemli ölçüde artırılması veya çiftçiden alınacak miktarın azaltılması amacıyla yapılacak tadilatın bütçeyi ihlal etmeyecek şekilde uygulanmasını önermiştir. Bu bakımdan iaşe meselesinin kendilerinin teklif ettiği şekilde kabul edilmesini istemişlerdir.[2028]

Meclis-i Mebusan maddenin tartışılması sırasında hangi encümenin teklifinin kabul edileceğinde görüş birliğine varmak üzere yeniden bahsi geçen encümenlere söz vermiştir. Encümenler daha önceki tartışmalardan yola çıkarak benzer noktalar üzerinde durmuşlar ve kendi tekliflerinin kabul edilmesini istemişlerdir. Meclisin kabul ettiği teklif ise Muvazene-i Maliye Encümeninin teklifi olmuştur.[2029] Meclis-i Mebusan Genel Kurulunda gerçekleştirilen görüşmelerin ardından madde şu haliyle kabul edilmiştir:

"Seferberliğin devamı müddetince ordu-yu hümayun ile İstanbul halkının ve taşrada muhtaç, ahalinin ve memurin ve muallimin ve müstahdemin-i devletin ve mekâtib-i leyliyye-i resmiyye talebesinin iaşesi için Memalik-i Osmaniye dâhilinde hâsıl olan her nevi buğday, çavdar, mısır, akdarı, kum- dan, melez, mahlut her nevi arpa, yulaf, burçak, küşne, kürsne, cülbant, kaplıca, fiğ, süpürge tohumu, kuş yeminden ibaret bulunan ekmeklik ve yemlik hububattan, esmam berveçhi peşin verilmek üzere öşürden maada bir mislinin ve led'el-iktiza ikinci bir mislinin daha mubayaa ve icap eden mahallere tevzi ve itası, iaşe Müdüriyet-i Umûmiyesine aittir. Zürra yeddinde kalan miktarın nakil ve bey'i ve füruhtu serbesttir."[2030]

Böylece adı geçen madde ile çiftçiden öşür alınmasından sonra bedelinin peşin verilmek üzere öşürün 1 mislinin ve gerekirse 2 mislinin alınması hükmü kabul edilmiştir. Madde ile çiftçi, geriye kalan ürününün nakli ve satışında serbest bırakılmıştır. Ayrıca hükümet uygulamada ordunun ihtiyacı için ülke içerisinde dolaşımı serbest olan ürünlerin, ordu kumandanlarının acil ihtiyaçları doğrultusunda

[2027] *A.e.*, s.168-169.
[2028] *A.e.*, s.169-170
[2029] *A.e.*, s.173.
[2030] *A.e.*, s.182.

bazı eşya ve erzakın ihracını geçici olarak yasaklayabileceklerini ilan etmiştir. Eldeki mevcut iaşenin taşınması için de imtiyaz verilerek vagon tahsisi de yapılacağı belirtilmiştir.[2031]

Madde ile ordu ve memurların ihtiyacı için gerekli olan; pirinç, çeltik, mercimek, mürdümük, grah, nohut, bakla fasulye, bezelye, börülce, patates, maşekten 2. maddede belirtildiği gibi öşrün 1. misli ve gerekirse 2. mislinin alınması yetkisi İaşe-i Umumiye Müdüriyetine verilmiştir. Madde hakkında söz alan Fevzi Bey (Diyarbakır), pirincin zaten çeltikten yapıldığını belirtmiş ve çeltiğin kanundan çıkarılmasını talep etmiştir. Şakir Bey (Yozgat) ise maddenin aleyhinde beyanatta bulunarak tamamen kaldırılmasını istemiştir. Ona göre kanun, ufak tefek şeylere bağlı kalmayıp Men'i İhtikâr Kanunu gibi hemen bütün gıda maddelerini ve zaruri ihtiyaç maddelerini kapsamalıdır. Ayrıca İaşe Kanunu'nu maddelerinin Men'i İhtikâr Kanunu maddeleri ile uyum içerisinde olmasını talep etmiştir. Ordu adına kürsüye gelen Harbiye Nezareti Müsteşarı Mahmut Kamil Paşa Meclisin ekmeklik hububat konusunda kendilerine verilen yetkinin, yemeklik hububat konusunda da verilmesini istemiştir. Rahmi Bey (İzmir) ve Seyit Yusuf Fazıl Efendi (Asir) ise yazılı teklifte bulunarak 2. maddede kabul edildiği şekliyle yemeklik hububatın parası peşin verilerek alınan üründen sonra çiftçinin elinde kalan ürünün nakli ve satışında serbest bırakılmasını teklif etmiştir.[2032] 3. madde yapılan tartışmaların ardından şu şekilde kabul edilmiştir:

"Ordu ve memurin ve muallimin ve müstahdemin-i devletin ve mekâtib-i leyliye-i resmiye talebesinin ihtiyacat-ı için İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi, Memalik-i Osmaniye dâhilinde hâsıl olan pirinç, çeltik, mercimek, mürdümük, grah, nohut, bakla, fasulye, bezelye, patates ve maşek, esmanı bervech-i peşin verilmek üzere, öşürden maada öşrün birinci mislini ve led'el-iktiza ikinci bir mislini daha mubayaaya mezundur. Zürra yeddinde kalan miktarın nakil ve bey'i ve füruhtu serbesttir."[2033]

[2031] *BOA. DH.HMŞ.* 11/35 1336.Za.15 (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden yazılan 8247 umumi, 556 umum numaralı ve 28 Ekim 1916 tarihli yazı ve Dâhiliye Nezareti'nden yayımlanan 1 Haziran 1918 tarih ve 13983 numaralı talimatname)

[2032] *A.e.*, s.183.

[2033] *A.e.*, s.185. İaşe Kanunu gereğince çiftçiden alınan ürünün parasının peşin verilmesi hususunun yapılan yazışmalarda esnetilmesi istenmiş ancak İdare-i Umumiye-i Dâhliye Müdüriyeti'nden cevabi yazıda bu isteğin uygun olmadığı ifade edilmiştir. *BOA. DH.İ.UM.EK.* 48/49 1336.Za.21 (Harbiye Nezareti Levazımat-ı Umumiye Dairesi İkinci Şube Seferberlik Kısmı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve isteğin anlatıldığı 7489 hususi numaralı ve 22 Ağustos 1918 tarihli yazı ve İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nde yazılan 1298 evrak, 297/21 kalem numaralı ve 25 Ağustos 1918 tarihli cevabi yazı)

Kanun layihasının 4. maddesi ile layihanın 1. ve 2. maddelerde adı geçen hububatın alım fiyatını belirlemektedir. Buna göre 1. misil alınacak hububat için seferberlikten önceki 3 senenin ortalama fiyatının 6 misli üzerinden alım yapılacaktır. 2. misli alınacak hububatın fiyatının ise 1. mislin 2 katı olarak tayin olunacaktır. Madde hakkında beyanatta bulunan Zülfü Bey (Diyarbakır) savaştan önceki fiyatlarla, halihazırdaki fiyatların ve iktisadi şartların eşit olmadığını söylemiş, bu nedenle çiftçiden satın alınması şartının maddeye eklenmesini talep etmiştir. Kendisine cevap veren Muvazene-i Maliye Encümeninden Ali Cenani Bey, (Ayıntab) devletin çiftçiye vereceği paranın fazlalaştırılmasının giderlerin artmasından başka bir işe yaramayacağına vurgu yapmış, bu paranın iç borçlanma ile kapatılacağını ve devlet hazinesine yük getireceğini belirtmiştir.[2034] Ayrıca Ali Cenani Bey, çiftçiden satın alınacak ürünün fiyatlarının ticaret odaları ve belediye meclisleri aracılığıyla belirleneceklerinin altını çizmiştir. Ticaret odasının bulunmadığı yerlerde ise satın alım fiyatlarının doğrudan belediye meclisleri tespit edecektir. 4. madde yapılan görüşmelerin ardından maddenin sonuna "…Fiyat-ı vasatinin tayini belediye meclislerine aittir" ibaresi getirilmiştir.[2035] Böylece Ali Ceneni Bey'in ifadesinden farklı bir şekilde fiyat belirleme konusunda belediye meclisleri tek yetkili konuma getirilmiştir.

Kanun layihasının görüşmelerine 5. ve 6. maddenin kabul edilmesinin ardından 16 Mart 1918 tarihinde devam edilmiştir.[2036] Gerçekleştirilen görüşmeler sırasında gereken yerlerde en büyük mülki amirinin başkanlığında bir İaşe Komisyonunun kurulmasını öngören 7. madde İaşe Müdüriyetine verilen 3,5 milyon kuruşun yeni kuruluşa devredilmesi hükmünü taşıyan 8. Madde, ihtiyaç sahibi çiftçiye tohumluk hububat verilmesi yetkisini Ziraat Nezaretinin emrine verilmek üzere İaşe Müdüriyet-i Umumiyesine veren 9. madde kabul edilmiştir.[2037]

İaşenin temin edilmesi ve düzenlemesine aykırı hareketlerde bulunanlar hakkında yapılacak cezai işlemlerle ilgili hükümleri taşıyan 10. maddenin ise Mehmet Nuri Efendi (Zor), Saffet Efendi (Urfa) tarafından yeniden düzenlenmesi istenmiştir. Mehmet Nuri Efendi bahsi geçen maddede hüküm altına alınan cezai

[2034] *A.e.*, s.186.
[2035] *A.e.*, s.190. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 15 Mart 1918, nu.: 3326, s.2; "İaşe Kanunu'nun Müzakeresine Devam", *İkdam*, 15 Mart 1918, nu.:7577, s.1.
[2036] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:70, C:3, s.198.
[2037] *A.e.*, s.198-202.

işlemlerin arasına kanunla belirtilenden fazla mahsulü çiftçiden alan memurların da eklenmesini talep etmiştir. Saffet Efendi ise kanunun uygulanmasından doğacak sorunlardan halkın hukukunu koruyacak bir fıkra eklenmesini istemiştir. Ayrıca iaşe-i umumiyenin bulunduğu her bölgede nezaretlerden seçilmiş belirli memurlardan oluşan ve beşer üyeden meydana gelecek bir "heyet-i teftişiye" kurulmasını teklif etmiştir.[2038] Muvazene-i Maliye Encümeni adına söz alan Ali Cenani Bey (Ayıntab), Şeyh Saffet Efendi ve Mehmet Nuri Efendi'nin tekliflerine yanıt vermiştir. Saffet Efendi'nin teklifini değerlendirdiği konuşmasında iaşe meselesinin denetimini sağlamak amacıyla kendilerine Meclis-i Ayan'dan ortak bir komisyon kurma teklifi geldiğini, ancak mensubu olduğu Encümenin değişiklik teklifi ile Ayandan gelen teklif arasında büyük farklılıklar gördüğünden Meclis-i Ayan'ın teklifinin reddettiğini anlatmıştır. Ayrıca iaşeye dair sorumluluğun bir kişide görülmesinin daha uygun görüldüğünü söylemiş, iaşe gibi herkesi ilgilendiren bir konuda hızlı karar alabilmek gerektiğini dile getirmiştir.[2039] Ali Cenani Bey, Mehmet Nuri Efendi'nin teklifine karşılık iaşe konusunda gerçekleştirilecek incelemeler ve denetimler yapacak bir teftiş heyetinin yanı sıra memurların sorumluluklarını belirleme ve buna göre ceza vermeyi uygun bulduklarını, ancak Saffet Efendi'nin teklifini kabul ettiklerini anlatmıştır. Tartışmalar sırasında kürsüye gelen Yorgi Yuvanidi Efendi (Trabzon), meseleye Meclis-i Ayan'ın bakış açısını biraz daha geliştirerek yaklaşmıştır. O, hemen herkesin elinde iaşe meselesinde haksızlık yapıldığına dair mektuplar bulunduğunu, yolsuzlukların üstesinden gelebilmek amacıyla Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan üyelerinden meydana gelecek üst bir makam aracılığıyla denetleme yapılmasının daha adil olacağını ifade etmiştir.[2040] Meclis-i Mebusan'da yapılan oylama ile bahsedilen teklifler içerisinde Mehmet Nuri Efendi'nin (Zor) takriri ve bu yönde bir takrir vermiş bulunan Mehmet Sadık Bey (Ertuğrul) ve Salim Efendi'nin (Karahisar-ı Sahip) teklifleri kabul edilmiştir.[2041] 10. madde Adliye Encümenine gönderilmesinin ardından istenilen değişiklikler yapılarak kabul edilmiştir.[2042] 12-15. maddeler Meclis-i Mebusan'dan aynen geçerken, 16. ve

[2038] *A.e.*, s.203.
[2039] *A.e.*, s.206.
[2040] *A.e.*, s.207.
[2041] *A.e.*, s.209.
[2042] *A.e.*, s.222.

17. maddeler birleştirilerek onaylanmıştır. Ardından kanun layihasının heyet-i umumiyesi kabul edilmiştir.[2043]

11. madde ise Meclis'te 18 Mart 1918 tarihinde görüşülmüştür. Adı geçen madde Meclis Başkanının isteği ile Adliye Encümenine gönderilmiş ve onaylanmamıştı. Madde; İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından verilen emirlerin bütün devlet memurları tarafından uygulanması, emirleri yerine getirmeyenlerin ise bağlı bulundukları nezaret tarafından yargılanması hükmünü taşımaktadır. Gerçekleştirilen tartışmalarda memurların görevlerini yerine getirmemesi halinde cezai işlem uygulanacağı hükmü yer aldığından 11. maddenin hükmünü yitirdiği ve bu nedenle kanundan kaldırılması istenmiştir. Tartışmalar sırasında Hüseyin Kadri Bey'in (Karesi) 11. maddenin son fıkrasının kaldırılması ve bu şekilde 10. madde ile olan tezadın giderilmesi önerisi Meclis-i Mebusan tarafından benimsenmiş ve bu şekilde Meclis-i Ayan'a gönderilmiştir.[2044]

Meclis-i Mebusan tarafından havale edilen kanun layihası 30 Mart 1918 tarihinde istenilen değişikliklerin yapılması amacıyla Meclis-i Ayan'dan geri dönmüştür. Değişiklik gerekçesinde 11. maddenin değiştirilmesi ve bazı maddelerin eklenmesi hususu yer almaktadır. Değişiklikleri açıklamak üzere konuşma yapan Ali Cenani Bey (Ayıntab), Meclis-i Ayan'ın kanunun 1. ve 2. maddelerini aynen onayladıklarını, 3. maddenin kapsamını belirten "ordu ve memurin-i muallimin ve müstahdemin-i devletin ve mekatib-i leyliye-i resmiyye…" ibaresinden sonra "…medaris-i ilmiye talebesiyle maişet-i maaşatına münhasır olan eytam ve eramil ve mütekaidinin ve Darüşşafaka ve Darülaceze ile alelumum hastanelerin iaşesi için…" fıkrasının eklenmesini istediklerini açıklamıştır. Ancak yemeklik tarım ürünlerini kapsayan bu maddenin yalnızca ordu, memur, muallimin ve müstahdemini kapsayacak şekilde yeterli geleceğini, bu nedenle kapsamı genişletmenin çiftçi ve devlet açısından maliyeti artıracağını beyan etmiştir. Darülaceze ve hastanelere

[2043] *A.e.*, s.222. Ayrıca bkz.: "İaşe Kanunu", *Tanin*, 17 Mart 1918, nu.: 3328, s.3; "İaşe Kanunu Müzakeratı", *İkdam*, 17 Mart 1918, nu.: 7579, s.2; "Meclis-i Mebusan'da", *Sabah*, 15 Mart 1918, nu.: 10175, s.1.

[2044] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:71, C:3, s.235-236. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 19 Mart 1918, nu.: 3330, s.3; "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 19 Mart 1918, nu.: 7581, s.1; "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 31 Mart 1918, nu.: 3342i, s.2.

hâlihazırda hizmet verilmekte olduğundan bu fıkranın maddeye eklenmesini onaylamadıklarını açıklamıştır.[2045]

Meclis-i Ayan'dan gönderilen değişiklik taleplerinden biri de 8. maddeye dairdir. Meclis-i Ayan, maddede yaptığı değişiklikle 3. ve 5. maddelerde serbest bırakılan ürünlerin çarşı pazarda serbestçe satışı için İaşe Müdüriyetine gerektiğinde en yüksek fiyatı koyma yetkisi vermektedir. Ali Cenani Bey (Ayıntab), hükümetin vergisini aldıktan sonra çiftçinin elinde kalan ürünü satamayacağını, bu nedenle üretim yapmayacağını iddia etmiştir.[2046] Ardından Ayanın 9. maddedeki değişiklik teklifini açıklayan Ali Cenani Bey, ihtiyaçtan fazla ürünün ihracında İaşe Müdüriyet-i Umumiyesini sorumlu hale getirildiğini söylemiştir. Ancak bu maddenin zaten yürürlükte olan bir usulle, ihraç ürünlerinin İaşe Müdüriyetinin onayına sunulduğunu ve bu bakımdan teklife ihtiyaç olmadığını anlatmıştır. Değişikliği teklif edilen diğer maddeleri ve yer değiştiren maddelerin de açıklanmasının ardından Meclis-i Ayan'dan gelen değişiklik talepleri Meclis-i Mebusan'ın onayına sunulmuştur. 3. maddeye ilişkin Meclis-i Ayan'ın verdiği değişiklik teklifi aynen kabul edilmiş[2047], yeniden ele alınan 9. madde ve 10. maddede Meclis-i Ayan'ın istediği değişiklikler reddedilmiştir. [2048]

Meclis-i Mebusan'da ön plana çıkan tartışmalardan biri de Meclis-i İaşe kurularak denetleme ve şikâyet makamı oluşturulmasını amaçlayan 19. maddedir. Maddenin tartışmaları sırasında kuvvetler ayrılığı esasının bozulacağı gerekçe gösterilerek Salim Bey (Karahisar-ı Sahib), Muhittin Bey (Çorum) gibi isimler tarafından eleştirilmiştir.[2049] Onlara göre yasama makamı, yürütmenin görev alanına girmemelidir. Ağaoğlu Ahmet (Karahisar-ı Sahib), Tahsin Rıza Bey (Tokat) gibi mebuslar ise madde ile yasama kuvvetine yalnızca denetleme ve halkın şikâyetlerini dinleme görevi verildiğini, bunun dışında kanunun uygulanmasından yürütme makamının sorumlu olduğunu anlatmış; eleştirilerin bu anlamda yersiz olduğunu dile getirmiştir. Hatta Meclis 2. Başkanı görevinde bulunan Hüseyin Cahit Bey'in aynı zamanda Men'i İhtikâr Komisyonunun başında bulunduğunun altını çizerek yasama makamının başındaki isimlerden birinin eleştirilen görevi hâlihazırda yerine

[2045] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:78, C:3, s.444-445.
[2046] *A.e.*, s.446.
[2047] *A.e.*, s.451.
[2048] *A.e.*, s.452.
[2049] *A.e.*, s.453-454.

getirdiğini vurgulamıştır.[2050] Adı geçen kanun maddesi Meclis-i Ayan'ın istediği gibi Meclis-i Ayan ve Mebusan'dan meydana gelecek Meclis-i İaşenin kurulması şeklinde onaylanmıştır. Görüşmeler sırasında Meclis-i İaşe ile İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi arasında bir anlaşmazlık meydana geldiğinde Harbiye Nazırı uzlaşma sağlayamazsa kesin kararın Heyet-i Vükela tarafından verilmesi hükmünü taşıyan 20. madde, mebuslar tarafından Encümene gönderilmiştir. Bu sırada Fuat Hulusi Bey (Antalya) ise maddenin kanun layihasından kaldırılması istenmiştir.[2051] Tartışmalardan sonra layihanın görüşmeleri ertesi otuma bırakılmıştır.[2052]

Kanun layihasının görüşmelerine 31 Mart 1918 tarihinde devam etmiştir. Gerçekleştirilen oturumda 21. madde onaylanmış[2053], layihanın 3., 8., 9. ve 10. maddesi ise Heyet-i Ayandan gelen talep üzerine yeniden görüşülmüştür. Böylece kanun layihası Meclis-i Mebusan'da son defa gündeme alınmış ve 4 Nisan 1918 tarihinde, 19 madde halinde yasalaşarak uygulamaya konulmuştur.[2054]

Kanunun yasalaşmasının ardından uygulamada bazı sorunlarla karşılaşılmıştır. Bunlaradan biri komisyon teşkiline dairdir. Komisyonun oluşumu sırasında kanunu yorumlayamayan İzmit Maarif Müdüriyeti işlemin nasıl gerçekleştirileceğini ve maarif müdürlerinden seçilip seçilemeyeceğini sormuştur. 21 Nisan 1918 tarihinde İzmit Maarif Müdüriyetine gönderilen cevapta; komisyon oluşturulacak bölgenin en büyük mülki memuru, en yüksek rütbeli askeri jandarma kumandanı en büyük mal memuru ve idare ve belediye meclislerinden seçilmiş memurların olabileceği, maarif müdürlerinin ancak bu iki seçilmiş azaya vekâlet edebilecekleri belirtilmiştir.[2055]

İaşe Kanunu ile Meclis-i Mebusan ülkenin her türlü gıda ihtiyacını temin etme ve dağıtma görevini Harbiye Nezaretine ve dolayısıyla Harbiye Nazırına

---

[2050] *A.e.*, s.453-456.
[2051] *A.e.*, s.459.
[2052] *A.e.*, s.472. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan-İaşe Kanunu", *İkdam*, 31 Mart 1918, nu.: 7593, s.2.
[2053] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:79, C:3, s.510. Ayrıca bkz.: "İaşe Kanunu", *İkdam*, 1 Nisan 1918, nu.: 7594, s.2; Meclis-i Mebusan'da", *Sabah*, 1 Nisan 1918, nu.: 10192, s.1.
[2054] "İaşe-i Umumiye Kanunu", *Düstur*, 4 Nisan 1334, Tertip:2, Cilt:10, Numara: 130, s.427-431. Ayrıca bkz.: "İaşe-i Umumiye Kanunu", *Takvim-i Vekayi*, 12 Nisan 1334, nu.:3208 ve 3212. İaşe-i Umumiye Kanunu'nun Dâhiliye Nezareti tarafından ülkenin her tarafına göndermiş olduğu telgrafname ve 14 Nisan 1918 tarihli Ati gazetesinde yer alan sureti için bkz.: *BOA. DH.HMŞ.* 11/34 1336.7.2 (Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen 157 numara ve 4 Nisan 1918 tarihli evrak)
[2055] *BOA. MF.MKT.* 1233/62 1336.B.10 (Maarif Müdüriyeti'nden Maarif-i Umumiye Nezareti'ne yazılan 76/436 numaralı ve 18 Nisan 1918 tarihli yazı ve Maarif-i Umumiye Nezareti'nden İzmit Sancağı Maarif Müdüriyeti'ne gönderilen 390 hususi, 241094 umumi numaralı ve 22 Nisan 1918 tarihli evrak)

vermiştir. Ancak bu yetkiyi tek başına idare etmesini engellemiş; kontrol, denetim ve şikâyet mekanizmasını da oluşturmuştur. Bu amaçla kanun tartışmalarında daha açık bir şekilde de izleneceği üzere İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi gibi Harbiye Nezaretine bağlı çalışan ancak iaşe hakkında her türlü tasarrufu olacak bir kurul oluşturulmuştur. Bahsi geçen kurumun dışında İaşe Meclisini oluşturarak bağımsız denetim yapabilecek ve halkın şikâyetleri ışığında hareket edebilecek bir merci meydana getirilmiştir. İaşe konusunda amaç iyi bir örgütlenme birimi olan Harbiye Nezareti kanalıyla halkın ve ordunun besin kaynaklarına hızlı bir şekilde ulaşmasını ve dağıtılmasını sağlamaktır. Buna rağmen istenilen sonuç elde edilememiş ve iaşe hususunda sivil bir otorite olarak "nezaret" kurulması yoluna gidilmiştir. 30 Temmuz 1918 tarihinde *İaşe Nezareti Hakkında Kararname* ile bahsi geçen nezaret yasal hale getirilmiştir.[2056]

8. Savaş Döneminde Yürürlüğe Konulan İktsadi ve Mali Düzenlemeler

8.1. Borç Erteleme ve Borç Karşılığı Piyasaya Para Sürme

Savaşın finansmanı meselesi Osmanlı Devleti'nin temel sorunlarından biri olmuş, hükümet yeni kaynak sağlamaya ve mevcut kaynakları elde tutmaya çalışmıştır.[2057] 1914-1915 yılı mali bütçesinin 34 milyon liradan meydana geldiği görülmektedir. Bütçe içerisinde 14 milyon Duyun-ı Umumiyeye, 9,5 milyon liralık kısmı ise askeri harcamalara ayrılmıştır. Bahsi geçen paydan Harbiye Nezaretine 6 milyon lira, jandarmaya 2 milyon lira, Bahriye Nezaretine ise 1,3 milyon lira tahsis edilmiştir. Savaşın başlamasından sonra devletin gelirlerinde düşme beklenmiş ve geniş bir coğrafi alana yayılmış bulunan Osmanlı Devleti'nin bütçesinin giderlerini karşılayamayacağı açık bir şekilde görülmüştür.[2058] Savaşı finanse edebilmek amacıyla birçok tedbire başvuran Osmanlı Devleti, son olarak piyasaya kâğıt para sürmek ve finansmanı emisyonla karşılamak durumunda kalmıştır.[2059]

Savaş ortamında piyasalarda durgunluk yaşandığından bankalar kredi kullandırmazken tüccar ödeme güçlüğü çekmeye başlamıştır. Bu koşulda bankalar ve

---

[2056] "İaşe Nezareti Hakkında Kararname", *Düstur*, Tertip:2, Cilt:10, Numara: 181, s.558. Ayrıca bkz.: "İaşe Nezareti Hakkında Kararname", *Takvim-i Vekayi*, 30 Temmuz 1334, nu.:3320.

[2057] Abdüllatif Şener, "İttihat ve Terakki Cemiyetinin İktisadi ve Mali Politikaları (1908-1918)", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergis***i**, C.8, S.1, 1990, s.219.

[2058] Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu-Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, 1.Basım, İstanbul 2003, s.308-309. Ayrıca bkz.: Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, 1. Basım, İstanbul 2012, s.410-411.

[2059] *A.e.*, s.312.

Ticaret ve Sanayi Odasının isteği ile moratoryum (borç erteleme) ilan etmiştir. Moratoryum dış borçlara da uygulanarak bütün borçlar başka bir tarihe ötelenmiştir.[2060] Borç ertelemeden bankalar kârlı çıkmış, moratoryum sonrası altın şeklinde müşterilerden alınan paralar değerinin altında kağıt para ile ödenmeye başlanmıştır.[2061] 2 Ağustos 1914 tarihinde *Tecil-i Duyun Kanun-ı Muvakkati* uygulanmaya konulmuştur.[2062] Sonrasında Meclis-i Mebusan'da da tartışılacak kanun, 10 Aralık 1917 tarihine kadar her sene yenilenmiştir.[2063] Belirtilen tarihler arasındaki geçici kanunlar ve bunların Meclis-i Mebusan'da onaylanması sayılacak olursa tecil-i duyuna dair 15 kanun çıkarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin para biriminin temelinde *akçe* olarak adlandırılan madeni paralar bulunmaktadır. Ülkede önce gümüş, ardından altın para kullanılmış; 17. yüzyıldan itibaren savaşları finanse edebilmek, hazinenin açıklarını kapatabilmek ve bozuk para ihtiyacını giderebilmek amacıyla *mangır* olarak adlandırılan bakır para da darp edilmiştir.[2064] İmparatorluğun sınırları genişledikçe merkezi para birimi olan gümüşün korunması güç olmuştur. Fethedilen bölgelerde tedavülde olan paraların da kullanıma devam edilmiş; sadece altın paralar ülkenin her yanında ortak kullanılmıştır. Bu durum devletin çoklu para türlerini kullanmasına neden olmuştur.[2065] 17. yüzyılın sonlarında meydana getirilen bir düzenleme ile *para*, akçenin yerine para birimi haline gelmiştir. Buna göre 1 para = 3 akçe, 1 kuruş = 40 para olmuş ve ilk gümüş kuruş ise 1690 yılında basılmıştır.[2066]

17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarında mali alanda yaşanılan sıkıntılar yapılan tağşişlerle (madeni paralarda altın ve gümüş oranının azaltılması) ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Ancak sözü edilen durum paranın değerinin düşmesine

---

[2060] Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980, s.205.

[2061] Erdem Aksoy, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Döneminde Dış Borçlanmanın Bütçe Açıklarının Finansmanı Üzerindeki Etkisi", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2012, s.150.

[2062] "Tecil-i Duyun Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 20 Temmuz 1330, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 392, s.909. Ayrıca bkz.: "Tecil-i Duyun Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 21 Temmuz 1330, nu.:1896.

[2063] "10. Tecil-i Duyun Kanunu", *Düstur*, 10 Kanun-ı Evvel 1330, Tertip:2, Cilt:10, Numara: 32, s.30. Ayrıca bkz.: "10. Tecil-i Duyun Kanunu", *Takvim-i Vekayi*, 11 Kanun-ı Evvel 1330, nu.:3087 ve 3093. Tecil-i Duyun Kanunu'nun basında yer almasına dair bkz.: "4. Tecil-i Duyun Kanunu", *İkdam*, 3 Kanun-ı Sani 1915, nu.: 6419, s.2; "Tecil-i Duyun Kanunu", *Sabah*, 14 Kanun-ı Evvel 1917, nu.: 10087, s.2.

[2064] Ali Akyıldız, "Para", *D.İ.A.*, C.34, İstanbul 2007, s.164.

[2065] Ekrem Erdem, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz", *Bankacılar Dergisi,* S.56, 2006, s.13.

[2066] Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s.164.

neden olmuştur. Özellikle 1768'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında finansal açıdan rahatlamak isteyen Osmanlı Devleti, ikilik olarak bilinen madeni paraları ve III. Selim döneminde tağşiş edilmiş 50 ve 100 paralıkları piyasaya sürmüştür. Ancak uzun vadede bu durum enflasyonist bir etki yaratmaktan öteye geçmemiştir. II. Mahmut devrinde para sisteminde kargaşa büyük boyutlara ulaşmıştır. Savaşların neden olduğu mali yük tağşişin sık kullanılan bir yöntem olmasına yol açmıştır. II. Mahmut devrinde 36 çeşit para piyasaya sürülmüştür.[2067] Mısır, Bağdat, Trablusgarb ve Cezayir'de basılan paralarla birlikte basılan para sayısı 53'e yükselmiştir.[2068]

Kâğıt para ise iç borçlanma aracı şeklinde 1840 yılında dolaşıma sokulmuş ve devletin iç ve dış borç senetleri çıkarmak suretiyle tedavüle koyduğu senetler olmuştur. Bu anlamda ilk kâğıt paraya, para yerine geçtiğini belirtmesi bakımından *kaime* denilmiştir.[2069] Piyasaya ilk sürülen kâğıt para, sermaye olmayışı nedeniyle %12,5 faizli, devlet tarafından yapılan tahsilatlarda ve piyasada nakit para şeklinde kullanılan iç borçlanma tahvili niteliğinde olmuştur.[2070] Tanzimat Dönemi'nin hemen her alana yayılan düalizmi mali sahada da kendisini göstermiş, bir yandan kâğıt para basımı ve piyasaya sürülmesi yapılırken bir yandan madeni paralar da varlığını korumuştur. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı para sistemi istikrarlı bir yapı gösterememiş, finansal alanda dalgalanmalara neden olmuştur. Kâğıt paranın ortaya çıkışına savaşların getirdiği mali yük, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrası kurulan askeri teşkilata yapılan harcamalar gerekçe gösterilebilir.[2071] Kâğıt para 1862'ye kadar çeşitli oranlarda tedavüle çıkarılırken 1863 yılından sonra Osmanlı Bankası aracılığı ile piyasaya sürülmüştür.[2072] 1840'tan sonra iki kez kâğıt para piyasaya sürülen Osmanlı Devleti'nde, kâğıt paranın kullanımı sınırlı kalmıştır.[2073]

1914 Melis-i Mebusan açıldıktan önce ve sonra hükümetin üzerinde durmuş olduğu sorunlar arasında para konusu da yerini almıştır. Bu konuda yapılan ilk yasal

---

[2067] *A.e.*, s.165.
[2068] Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, *Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme-Osmanlı Para Reformu*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, C.2, İstanbul 2014, s.66. Araştırmada II. Mahmut döneminde Edirne dâhil olmak üzere 33 farklı altın para bulunduğu; bunların 14'ünün Mısır'da basıldığı ifade edilmektedir.
[2069] Mustafa A. Aysan, "Dünya'da ve Osmanlı Devleti'nde Enflasyon", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi,* Ocak 2018 (16), s.106.
[2070] Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, *a.g.e.*, s.145-146.
[2071] Ekrem Erdem, *a.g.e.*, s.19.
[2072] M. Özgür Yanardağ, "19. Yüzyıl Osmanlı Devleti Para Düzeni: Kâğıt Para Kullanımına Geçiş Aşamalarının İktisadi Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.36, Şubat 2015, s.920.
[2073] *A.e.*, s.921.

düzenleme Ceza Kanunu'nun 144. maddesinin değiştirilmesidir. Meclis-i Mebusan'da 8 Haziran 1914 tarihinde meydana gelen tartışmalarda Adliye Encümeni adına söz alan Mazbata Muharriri Tahsin Bey (Tokat) kanun layihasının gerekçesini açıklanmış; para basımı ve piyasaya sürülmesi hakkında netlik olmadığını değişiklikle Kanun'a açıklık getirileceğini ifade etmiştir.[2074] Meclisteki görüşmelerin ardından kanun layihası kabul edilmiş[2075] ve 25 Haziran 1914 tarihinde uygulamaya konmuştur. Madde ile birlikte tedavülde bulunan altın ve gümüşten başka para taklit eden veya Osmanlı Devleti'ne getirenlere geçici kürek cezası verileceği hükmü getirilmiştir.[2076]

Madeni paraların tedavülüne dair savaş döneminde öncelikle geçici kanun şeklinde düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler içerisinde *Sim İkiliklerden Gayri Meskûkât-ı Mağşuşanın ve Sim 20 ve 40 Paralıkların Tedavülden Ref'i ve Teferruatı Hakkında Kanun-ı Muvakkat* kanunların başında gelmektedir. Piyasada gümüş 20 ve 40 paralıkların kaldırılıp mal sandıkları, belediyeler ve resmi müesseseler, Maliye ve Nafia Nezareti veznelerince 1915 yılının başına kadar nikel meskûkât ile değiştirilmesi sağlanmıştır.[2077] Kanunun yürürlüğe girmesiyle piyasada tedavülde bulunan nikel meskûkâtın değerinin yüseltilmesi ve piyasada bulunan fazla paranın toplanarak karmaşaya son verilmek istenmesi temel hedef olarak görülmektedir.[2078]

Kanun, Meclis-i Mebusan gündemine 15 Haziran 1914 tarihinde gelmiştir.[2079] Osmanlı para sistemindeki karışıklık kanunun çıkmasındaki ana etken olarak

---

[2074] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:12, C:1, s.205.
[2075] *A.e.*, s.206. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 9 Haziran 1914, nu.: 1962, s.3.
[2076] "28 Zilhicce 1274 Tarihli Kanun-ı Ceza'nın 144. Maddesini Muaddel Kanun", *Düstur,* 12 Haziran 1330, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 360, s.818. Ayrıca bkz.: "28 Zilhicce 1274 Tarihli Kanun-ı Ceza'nın 144. Maddesini Muaddel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 26 Haziran 1330, nu.:1872; *BOA. A.} DVN. MKL.* 58-A/38 1332.Ş.01 (Kanun layihasının Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da görüşülüp kabul edilmesine dair cetvel)
[2077] "Sim İkiliklerden Gayri Meskukat-ı Mağşuşanın ve Sim 20 ve 40 Paralıkların Tedavülden Ref'i ve Teferruatı Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 25 Mart 1330, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 216, s.349. Ayrıca bkz.: "Sim İkiliklerden Gayri Meskukat-ı Mağşuşanın ve Sim 20 ve 40 Paralıkların Tedavülden Ref'i ve Teferruatı Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 30 Mart 1330, nu.:1785.
[2078] Kanun layihasının Maliye Nezareti tarafından yazılan gerekçesi, kanun sureti ve diğer işlemleri için bkz.: *BOA. İ.MMS.* 182/7 1332.5.11 (Maliye Nezareti'nden Şura-yı Devlete yazılan 6289 umumi, 1 hususi numaralı ve 6 Ekim 1913 tarihli evrak; Maliye Nezareti'nden Sadret'e yazılan 3535 umumi, 66 hususi ve 8 Temmuz 1913 tarihli evrak; Şura-yı Devlet tarafından kanunun layihasının hazırlanmasına dair 1263 numaralı ve 18 Aralık 1913 tarihli yazı; Daire-i Sadaret tarafından yayınlanan 7 Nisan 1914 tarihli kanun sureti)
[2079] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:15, C:1, s.291.

gösterilmiştir. Kavanin-i Maliye Encümeni adına kürsüye gelen Fazıl Berki Bey (Kengiri) kanun layihasının gerekçesini şöyle açıklamıştır:

"…bizde vahidi kıyasi 40 paradır. Sonra 200 para bir yere gelince 1 çeyrek olur. 1 liramız 108 kuruş. Her yerde çeyreğin 20 tanesi vahidi kıyasinin 100 santiminin 20 tanesi bir yere gelirse 1 lira olur. Sonra 1 lira bir yerde başka, diğer yerlerde başka geçiyor. Hâsıl-ı meskûkâtımız pek ziyade karışık bir halde. Sonra son zamanlarda sarf edilen metelikler ve onların eczası ve envai o kadar tenevvü etmiş ki, bunlar tedavülden tedavüle pek çok müşkülatı dai olduğundan dolayı, hükümet, mümkün mertebe bu müşkülatı red için 1331 senesinden itibaren bu meskûkâtı ortadan kaldıracak ve buna karşı da nikel meskûkâttan verecektir…"[2080]

Meclis-i Mebusan Genel Kurulundaki tartışmalarından sonra kabul edilerek ilk görüşmeleri tamamlanan kanun layihasının[2081] İkinci görüşmeleri ise 21 Haziran 1914 tarihinde yapılarak Meclis-i Ayan'a havale edilmiştir.[2082] Ancak Meclis-i Ayan kanun layihasını yeniden düzenlenmesi talebi ile Meclis-i Mebusan'a geri göndermiştir. Sonuçta, 6. maddede yer alan ve Meskûkât Komitesi tarafından paraların nasıl toplanacağı hakkındaki hükümde bahsedilmeyen gümüş 1 kuruşlukların da toplanması isteği, Meclis-i Mebusan Kavanin-i Maliye Encümeni tarafından kabul edilmiş[2083] ve 2 Ağustos 1914 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[2084]

Kanunda belirtilen ve toplanıp nikel meskûkât ile değiştirilmesi gereken süre 8 Mart 1915 tarihli geçici kanunla 1 sene uzatılmış,[2085] düzenleme 29 Kasım 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan gündemine alınmış ve ilk görüşmelerinde kabul

---

[2080] *A.e.*, s.291.
[2081] *A.e.*, s.292-295. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", **İ***kdam*, 16 Haziran 1914, nu.: 6221, s.3-4; "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 16 Haziran 1914, nu.: 8889, s.2.
[2082] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:19, C:1, s.418-419. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 23 Haziran 1914, nu.: 6228, s.3; "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 23 Haziran 1914, nu.: 1976, s.3.
[2083] *MMZC*, İçtima-i Fevkalade Senesi, D:3, İ:37, C:2, s.359-360. Ayrıca bkz.: *BOA. A.} DVN.MKL.* 59/42 1332.9.10 (Kanun Layihasının Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da görüldüğü ve buna mukabil kabul edildiği oturumları gösteren cetvel)
[2084] "Sim İkiliklerden Gayri Meskukat-ı Mağşuşanın ve Sim 20 ve 40 Paralıkların Tedavülden Ref'i ve Teferruatı Hakkında Kanun", *Düstur*, 20 Temmuz 1330, Tertip:2, Cilt:7, Numara:493, s.1053. Ayrıca bkz.: "Sim İkiliklerden Gayri Meskukat-ı Mağşuşanın ve Sim 20 ve 40 Paralıkların Tedavülden Ref'i ve Teferruatı Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 19 Ağustos 1330, nu.:1922.
[2085] "Mevki-i Tedavülden Kaldırılacak Olan Meskukatın Nikel Meskukat İle Mübadelesi İçin Muayyen Müddetlerin Bir Sene Daha Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 23 Şubat 1330, Tertip:2, Cilt:7, Numara: 145, s.452. Ayrıca bkz.: "Mevki-i Tedavülden Kaldırılacak Olan Meskukatın Nikel Meskukat İle Mübadelesi İçin Muayyen Müddetlerin Bir Sene Daha Temdidi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 28 Şubat 1330, nu.:2110.

edilmiştir.[2086] İkinci görüşmeleri 6 Aralık 1915 tarihinde[2087] gerçekleştirilen kanun layihası, 13 Ocak 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[2088] Kanun hakkında Meclis-i Mebusan'ın faaliyette bulunduğu dönem içerisinde 4 yasal düzenleme daha gerçekleştirilmiş ve bahsi geçen süre uzatılmıştır.[2089]

Savaş döneminin getirmiş olduğu olağanüstü koşullarda hükümet altının muhafazası yoluna da giderek hazinede toplamak istemiş, korumacı bir politika izlemiştir. 5 Kasım 1914 tarihinde yürürlüğe konulan geçici kanunla altın ihracı yasaklanmış; ülke dışına altın kaçırmak isteyenler hakkında 3 aydan 2 seneye kadar hapis cezası ve kaçırılan altın oranında nakdi para cezası verilmesi koşulu uygulamaya konulmuştur. Yalnızca yapılacak seyahatlerde mesafeye göre ve Maliye Nezaretinin belirleyeceği miktarda altın alınmasının önü açılmıştır.[2090]

Kanun layihası 8 Kasım 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşülmüştür. Layiha hakkında konuşma yapan Ragıp Neşaşibi Bey (Kudüs), olağanüstü bir durumda çıkarılan kanunun ne kadar yürürlükte kalacağını sorgulamıştır. Encümen adına eleştirileri yanıtlayan Nesim Mazelyah Efendi (İzmir); savaşların altın, top, tüfek gibi nesnelerle yapıldığına dikkati çekmiş, altın ne kadar bol olursa savaşın o kadar başarılı olacağını dile getirmiştir. Bu bakımdan ihtiyaç hâsıl oluncaya kadar

---

[2086] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:4, C:1, s.55.
[2087] *MMZC,* İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:6, C:1, s.105.
[2088] "Mevki-İ Tedavülden Kaldırılacak Olan Meskukatın Nikel Meskukat İle Mübadelesi İçin Muayyen Müddetlerin Bir Sene Daha Temdidi Hakkında Kanun", *Düstur*, 31 Kanun-ı Evvel 1331, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 182, s.303. Ayrıca bkz.: "Mevki-İ Tedavülden Kaldırılacak Olan Meskukatın Nikel Meskukat İle Mübadelesi İçin Muayyen Müddetlerin Bir Sene Daha Temdidi Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 8 Kanun-ı Sani 1331, nu.:2414.
[2089] Kanuna ilişkin yasal düzenlemelerden sonuncusu 16 Aralık 1917 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bkz.: "Mevki-i Tedavülden Kaldırılacak Meskukat-ı Mağşuşenin ve Sim 20 ve 40 paralıkların Temdid-i Tedavülü Hakkındaki 7 Cemaziyelevvel 1334 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun", *Düstur*, 17 Kanun-ı Evvel 1333, Tertip:2, Cilt:10, Numara: 35, s.36. Ayrıca bkz.: "Mevki-i Tedavülden Kaldırılacak Meskukat-ı Mağşuşenin ve Sim 20 ve 40 paralıkların Temdid-i Tedavülü Hakkındaki 7 Cemaziyelevvel 1334 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 20 Kanun-ı Evvel 1333, nu.:3096; *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:12, C:1, s.160-161.
[2090] "Altın İhracının Men'i Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 23 Teşrin-i Evvel 1330, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 571, s.1367. Ayrıca bkz.:, "Altın İhracının Men'i Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 24 Teşrin-i Evvel 1330, nu.:1984; Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu-Osmanlı'da Kağıt Para Maliye ve Toplum*, s.332. Altın ihracının yasaklanması meselesi Polis Müdüriyeti'nden yapılan uyarılarla devam etmiş, adı geçen kurum tarafından yayınlanan bir talimatname ile altının nakli de yasaklanmıştır. "Altın Naklinin Memnu'niyeti", *Sabah*, 24 Kanun-ı Evvel 1916, nu.: 9737, s.3; *BOA. İ.MMS.* 191/11 1332.Z.17 (Altın ihracının yasaklanmasına dair Maliye Nezareti duyun-ı Umumiye ve Muamelat-ı Nakdiye Müdüriyeti Muamelat-ı Nakdiye Kalemi'nden Sadaret'e yazılan ve altın ihracının yasaklanmasını talep edilen 4 Kasım 1914 tarihli yazı ve Meclis-i Umumi'ye sunulmak üzere geçici olarak yürürlüğe konulduğu belirtilen 2052 numaralı ve 4 Kasım 1914 tarihli evrak); *BOA. DH.EUM. 4.Şb.* 3/28 1332.12.23 (Maliye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen altın ihracının yasaklandığını bildiren ve vilayata gönderilen telgrafname suretinin yer aldığı 8271 umumi, 150 hususi numaralı ve 13 Aralık 1914 tarihli belge)

kanunun yürürlükte kalacağının altını çizmiştir.[2091] Kanun layihasının ilk görüşmeleri yapılan tartışmaların ardından kabul edilmiştir.[2092] 2. görüşmeleri 22 Kasım 1915 tarihinde yapılıp kabul edilen kanun[2093], 31 Ocak 1916 tarihinde yürürlüğe konulmuştur.[2094] Kanunun ilanından sonra gümüş ve nikel sikkelerin de başka ülkelerde talep gördüğü anlaşılınca söz konusu nikel ve gümüş paralar da yasa kapsamına alınmıştır. Ancak tüm önlemlere rağmen altının yurt dışına kaçırılması devam etmiştir.[2095]

Finansal anlamda yürürlüğe konan düzenlemelerden biri de 3 Ağustos 1914 tarihli *Bank-ı Osmani Tarafından Tedavüle Çıkarılan Banknotların Tedavülünün Mecburiyeti Hakkında Kanun-ı Muvakkat*'tir.[2096] Kanun, savaş döneminde halkın elinde bulundurduğu kâğıt paraları altına dönüştürme isteğinin engellemek ve Osmanlı Bankası'nın piyasaya sürdüğü banknotların tedavülünü zorunlu hale getirmek için düzenlenmiştir. Kanuna uymayanlara 1 liradan 15 liraya para cezası veya 4 saatten bir aya kadar hapis cezası verileceği hükme bağlanmış, böylece Osmanlı Bankasının banknot karşılığı altın ödeme zorunluluğu ortadan kalkmıştır.[2097] Kanun layihası Meclis-i Mebusan gündemine 17 Ocak 1916 tarihinde gelmiştir. Görüşmeler sırasında müstaceliyeti kabul edilen kanun layihasının 3. maddesinde "Bu kanunun meri olduğu müddetçe Bankı Osmanî, banknot bedelatını nakden tesviye mecburiyetinden varestedir" ifadesine atfen kesin bir süre verilmesi gerektiği talep edilmiştir. Bu çervede kanun Muvazene-i Maliye Encümenine havale

---

[2091] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:46, C:1, s.692-693.

[2092] *A.e.*, s.694. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 10 Teşrin-i Sani 1915, nu.:2479, s.2; "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 10 Teşrin-i Sani 1915, nu.: 6830, s.2.

[2093] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:2, C:1, s.11.

[2094] "Altın İhracının Men'i Hakkında Kanun", *Düstur*, 18 Kanun-ı Sani 1331, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 223, s.445-446. Ayrıca bkz.:, "Altın İhracının Men'i Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 28 Kanun-ı Sani 1331, nu.: 2434. Kanunun kabul edilmesine dair bkz.: *BOA. İ.MLU.* 11/49 1334.Ra.22 (Kanun layihasın Meclis-i Ayan'da kabul edilmesinin yazılı olduğu Meclis-i Ayan'dan yazılan 29 Ocak 1916 tarihli kararname ve durumun Sadaret' tebliğ edilmiş olduğu 125/107 numaralı ve 29 Ocak 1916 tarihli evrak; Meclis-i Ayan'dan tarafından yayınlanan 2396 numaralı ve 31 Ocak 1916 tarihli evrak)

[2095] Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu-Osmanlı'da Kağıt Para Maliye ve Toplum*, s.332-333.

[2096] "Bank-ı Osmani Tarafından Tedavüle Çıkarılan Banknotların Tedavülünün Mecburiyeti Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 21 Temmuz 1330, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 398, s.914. Ayrıca bkz.: "Bank-ı Osmani Tarafından Tedavüle Çıkarılan Banknotların Tedavülünün Mecburiyeti Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 22 Temmuz 1330, nu.:1897; *BOA. MV.* 236/18 1332.9.11 (Kanununun hükümetçe yürürlüğe girmesine dair 1478 numaralı ve 3 Ağustos 1914 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası)

[2097] Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.140.

Ayrıca bkz.: Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, s.207.

edilmiştir.[2098] Ardından görüşmelerine 21 Şubat 1916 tarihinde devam edilmiştir. Adıgeçen geçen Encümen Başkanı Ali Cenani Bey (Ayıntab), kanun için bir tarihi belirtmenin imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Meclis-i Mebusan'daki tartışmların ardından kabul edilen layiha[2099] 13 Mart 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[2100]

Ardından çıkarılan *Bank-ı Osmanice Bir ve Yarım Liralık Banknotlar İhracı Hakkında İrade-i Seniyye*[2101] ile Osmanlı Bankasının ½ ve 1 liralık banknot piyasaya sürmesi sağlanmış ve karşılığında 100 ve 50 liralık banknot imha edilmesi istenmiştir.[2102] Bu şekilde hükümet kâğıt para ya da banknot kullanılmasını teşvik etmeye ve kullanımı artırmaya çalışmıştır.[2103] Ancak bu uygulamanın sonrasında bir düzenleme yapılarak 100 ve 50 liralık banknotların imhasından vazgeçilmiş ve banknot miktarının artırılması kabul edilmiştir.[2104]

Birinci Dünya Savaşı boyunca mali kaynağa duyulan ihtiyaç, Osmanlı Devleti'ni emisyon yolu ile para sürmeye yöneltmiştir.[2105] Ayrıca emisyonla savaş nedeniyle mevcut nakdin elden çıkarılmaması ve ihtiyat olarak bulundurulması hedeflenmiştir.[2106]

Banknotların karşılığının madeni paralarla ödenmesinde yaşanan teminat sıkıntısı, karşılığı madeni para ile verilmeyen kâğıt paranın da piyasaya sürülmesini

---

[2098] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:18, C:1, s.365.
[2099] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:32, C:2, s.116-117.
[2100] "Bank-ı Osmani Tarafından Tedavüle Çıkarılan Banknotların Tedavülünün Mecburiyeti Hakkında Kanun", *Düstur*, 29 Şubat 1331, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 331, s.684. Ayrıca bkz.: "Bank-ı Osmani Tarafından Tedavüle Çıkarılan Banknotların Tedavülünün Mecburiyeti Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 10 Mart 1332, nu.: 2476; *BOA. İ.MLU.* 12/42 1334.5.8 (Kanun layihasının Meclis-i Ayan'da kabul edilmesinde dair 9 Mart 1916 tarihli kararname ve 2737 numaralı ve 13 Mart 1916 tarihli kanun sureti)
[2101] "Bank-ı Osmanice Bir ve Yarım Liralık Banknotlar İhracı Hakkında İrade-i Seniyye", *Düstur*, 28 Temmuz 1330, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 423, s.943. Ayrıca bkz.: "Bank-ı Osmanice Bir ve Yarım Liralık Banknotlar İhracı Hakkında İrade-i Seniyye", *Takvim-i Vekayi*, 30 Temmuz 1330, nu.:1905.
[2102] *BOA. İ.ML.* 94/30 1332.N.13 (Maliye Nezareti Duyun-ı Umumiye ve Muamelat-ı Nakdiye Müdüriyeti Muamale-i Nakdiye Kalemi'nden Sadaret'e yazılan 1 ve ½ liralık banknotları piyasaya sürmesine izin verilmesini öngören kararname suretinin gönderilmesine dair 3983 umumi, 68 hususi numaralı ve 6 Ağustos 1914 tarihli evrak; Daire-i Sadaret'ten yayınlanan 1516 numaralı ve 10 Ağustos 1914 tarihli irade-i seniyye)
[2103] Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918,* s.141. Ayrıca bkz.: Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, s.208.
[2104] *BOA. İ.ML.* 94/33 1332.L.3 (Maliye Nezareti'nden Sadrazamlığa yazılan ve piyasaya sürülecek paraya karşılık 100 ve 50 liralık banknotların imhasını öngören irade-i seniyyenin ilga edilerek piyasaya sürülen paranın miktarının arttırılması isteğine dair 5658 umumi, 23 hususi numaralı ve 13 Eylül 1914 tarihli yazı. Buna mukabil Daire-i Sadaret'ten yayınlanan 1711 numaralı ve 14 Eylül 1914 tarihli irade-i seniyye)
[2105] Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1. Basım Ankara 1994, s.103.
[2106] Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu-Osmanlı'da Kâğıt Para Maliye ve Toplum*, s.314.

beraberinde getirmiştir. Halkın kâğıt paraya alışkın olamaması ve kâğıt paranın yalnızca İstanbul'da tedavülde bulunması gibi etkenler bu paranın kullanımına etki etmekle birlikte hükümet tarafından mali kaynak bulmak için kullanılmıştır. Bahsi geçen paranın tedavülde kalması, her şeyden önce sağlam bir teminata dayandırılmasını gerekli kılmaktaydı. Bu yüzden Maliye Nazırı Cavit Bey, piyasaya para sürülmesi işinin Osmanlı Bankasından alınıp geçici bir süreliğine Duyun-ı Umumiyeye verilmesini istemiştir. Duyun-ı Umumiye para basmak için geçerli bir teminattı. Ancak onların da bir şartı bulunmaktaydı: Piyasaya sürülecek paranın karşılığı altın olmalıydı.[2107] Bu şekilde Alman hazinesinde bulunan evrak-ı nakdiye piyasaya sürülmeye başlanmıştır. Almanya Osmanlı Devleti'ne borçları hazine tahvili şeklinde vermiştir.[2108]

İlk olarak 27 Mart 1915 tarihli bir irade-i seniyye ile Maliye Nazırına Almanya ve Avusturya-Macaristan hükümetinden 150 milyon frank almaya sorumluluğu verilmiştir.[2109] Bu çerçevede hükümet geçici bir kanunla 150 milyon frank karşılığında piyasaya 6.583.094 lira sürülmüştür. Hükümet piyasaya sürülen paranın tedavülünü zorunlu hale getirirken buna uymayanlara 1 liradan 15 liraya kadar nakdi para cezası, 24 saatten 1 aya kadar da hapis cezası verilmesini hüküm altına almıştır. Osmanlı Devleti'nin barış antlaşması imzalamasından sonra ellerinde kâğıt para bulunduranlara bunun karşılığının 6 ay sonra ve altın olarak verilmesi kanunda yerini almıştır.[2110]

Piyasaya ikinci kez para arzı 24 Şubat 1916 tarihinde yapılmıştır.[2111] Almanya'dan 80 milyon altın mark ve Avusturya-Macaristan'dan alınan 47.025.000

[2107] **A.e.**, s.104. Ayrıca bkz.: Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918,* s.146-147; Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu-Osmanlı'da Kağıt Para Maliye ve Toplum,* s.317.

[2108] *A.e.*, s.105. Cavid Bey'in piyasaya para sürülmesi işinin Duyun-ı Umumiye yapılması konusunda Almaları ikna etmesine dair ayrıca bkz.: Cavid Bey, *a.g.e.*, s.17-18 ve 33; *BOA. MV.* 244/61 1334.L.18 (Meclis-i Vükela tarafından yazılan ve Almanya'dan alınan avans mukabilindeki hazine tahvilatının Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne tevdi' ve karşılığında piyasaya evrak-ı nakdiye sürülmesi hakkında 17 Ağustos 1916 tarihli mazbata)

[2109] *A.e.*, s.106. Ayrıca bkz.: Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918,* s.148.

[2110] "150 Milyon Franklık Altın Mukabilinde 6.583.094 Osmanlı Liralık Evrak-ı Nakdiye İhracı ve Tedavülünün Mecburiyeti Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 30 Mart 1331, Tertip:2, Cilt:7, Numara: 207, s.560. Ayrıca bkz.: "150 Milyon Franklık Altın Mukabilinde 6.583.094 Osmanlı Liralık Evrak-ı Nakdiye İhracı ve Tedavülünün Mecburiyeti Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 1 Nisan 1331, nu.:2142; Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu-Osmanlı'da Kağıt Para Maliye ve Toplum*, s.318; Ahmet Emin Yalman, *a.g.e.*, s.189.

[2111] "80.000.000 Altın Mark Avans Ahzı İçin Almanya İle Münakid 20 Nisan 1915 Tarihli 47.025.000 Altın Kronluk Avans Ahzı İçin Avusturya ve Macaristan İle Münakid 1 Mayıs 1915 Tarihli

altın kron ile toplamda 6.519.139 lira borç alınmıştır.[2112] Meclis-i Mebusan'da 13 Aralık 1915 tarihinde görüşülen kanun layihası kabul edilmiş,[2113] ancak Meclis-i Ayan tarafından iade edilecek 23 Aralık 1916 tarihinde tekrar Meclis-i Mebusan Genel Kuruluna gelmiştir. Olağanüstü ihtiyaçlar için yapılacak borçlanmanın yasama kuvvetinin onayından geçmesine gerek olmadığını dile getiren Meclis-i Ayan, buna Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesini gerekçe göstermiştir. İtiraza karşılık Meclis-i Mebusan Muvazene-i Maliye Encümeninde değerlendirme yapılmış; Encümen, Ayanın teklifini kanun layihasının iki hükümet arasında yapılması, siyasi bir sebebe dayanması gibi nedenleri öne sürerek reddetmiştir.[2114] Savaşın artan ihtiyaçlarını karşılamak isteyen Harbiye Nezareti piyasadan bu kâğıt paraların bir kısmını toplayıp Duyun-ı Umumiyeye vererek karşılığında altın alımına gitmiştir. Bu ilk kısım paralara *birinci tertip evrak-ı nakdiye* denilmiştir. 1918 yılının sonuna kadar piyasadan bu şekilde çektiği paraların toplamı 1.077.000 liraya ulaşmıştır.[2115]

Tedavüle sokulan ilk kısım kâğıt paradan sonra ikinci kısım 31 Ekim 1915 tarihinde piyasaya sürülmüştür. Bunun için tekrar Almanya'ya başvurulmuş ve 7.902.000 liralık Alman hazine bonosu karşılığında 6.000.000 liralık evrak-ı nakdiye piyasaya sürülmüştür.[2116] Kanun layihası 25 Ekim 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşülerek kabul edilmiş[2117] ve 31 Ekim 1915 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[2118] Piyasaya sürülen ikinci tertip kâğıt paralar da tıpkı ilk tertip kâğıt paralarda olduğu gibi barış antlaşmasının imzalanmasından sonra İstanbul'da Osmanlı lirası şeklinde verileceği belirtilmiştir.[2119] Bu paralara halkın güvenin düşük

---

Mukavelenamelere Musaddık Kanun", *Düstur*, 11 Şubat 1332, Tertip:2, Cilt:9, Numara: 135, s.198. Ayrıca bkz.: "80.000.000 Altın Liralık Avans Ahzı İçin Almanya İle Münakid 20 Nisan 1915 Tarihli 47.025.000 Altın Kronluk Avans Ahzı İçin Avusturya ve Macaristan İle Münakid 1 Mayıs 1915 Tarihli Mukavelenamelere Musaddık Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 4 Mart 1332 nu.:2812.

[2112] *A.e.*, s.106.

[2113] *MMZC,* İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:8, C:1, s.154.

[2114] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:16, C:1, s.214.

[2115] Vedat Eldem, *a.g.e.*, s.106.

[2116] Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, s.421.

[2117] *MMZC*, Birinci Oturum Senesi, D:3, İ:41, C:1, s.579.

[2118] "Almanya'dan 6.000.000 Lira Avans Ahz İçin Akd-i Mukavele Mezuniyeti Mutazammın Kanun", *Düstur*, 18 Teşrin-i Evvel 1331, Tertip:2, Cilt:7, Numara: 367, s.770. Ayrıca bkz.: "Almanya'dan 6.000.000 Lira Avans Ahz İçin Akd-i Mukavele Mezuniyeti Mutazammın Kanun", *Takvim-i Vekayi*, nu.:2336; Ahmet Emin Yalman, *a.g.e.*, s.189.

[2119] "6.000.000 Liralık Evrak-ı Nakdiye İhracı ve Tedavülünün Mecburiyeti Hakkında Kanun", *Düstur,* 18 Teşrin-i Evvel 1331, Tertip:2, Cilt:7, Numara: 368, s.771. Ayrıca bkz.: "6.000.000 Liralık Evrak-ı Nakdiye İhracı ve Tedavülünün Mecburiyeti Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi,* 21 Teşrin-i Evvel 1331, nu.:2336; *BOA*. *BEO.* 4380/328459 1333.Z.09 (Daire-i Saderet Umur-ı Mühimme Kalemi'nden Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na yazılan ve kanunun Meclis'te müstacel bir surette görüşülmesini talep eden 351 evrak, 1654 kalem numaralı ve 18 Ekim 1915 tarihli evrak); Yapılacak evrak-ı nakdiye ihracına Duyun-ı Umumiye'nin de katılması konusunda bkz.: *BOA*. *BEO.*

olması nedeniyle altın para ile aralarında bir değer farkı oluşmaya başlamıştı. Bu nedenle halk, kâğıt paraların üstünün madeni para ile verilmesini istemiyordu. Hükümet buna son verebilmek ve piyasadaki mecidiye ve ufaklık azlığından dolayı 29 Aralık 1915 tarihinde *1 ve 5 Liralık Evrak-ı Nakdiyenin Lüzumu Miktarının İki Müsavi Kısma Tefrik ve İhracı Hakkında Kanun*'u uygulamaya koymuştur.[2120] 27 Aralık 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kurulunda görüşülen kanun layihası aynı tarihte kabul edilecekir. Kanun'la 1 ve 5 liralık ortalarından kesilerek, yarım ve 2,5 liraya dönüştürülmüştür.[2121]

Yürürlüğe konulan bu kanun piyasayı rahatlamamış, 17 Şubat 1916 tarihinde Duyun-ı Umumiye ile bir antlaşma yapılarak yarım ve çeyrek liralık 3.000.000 lira tedavüle sürülmüştür.[2122] Sonrasına tedavüle sokulan bu paraların da ortadan ikiye ayrılması kabul edilmiş; piyasaya *Evrak-ı Nakdiyenin Çeyrek Liralıklarının İki Müsavi Kısma Tefrik ve İhracı Hakkında Kanun*'u ile 1 liranın 1/8'i değerinde kâğıt para sürülmüştür. Maliye Nezareti tarafından Sadaret'e gönderilen kanun layihasının gerekçelerinin açıklandığı bir yazıda halkın kâğıt para kullanımına alışmadığı ve madeni paralara daha fazla rağbet gösterdiğinin altı çizilmiştir. Halkın ellerine geçen madeni paraları saklamalarından ötürü mecidiye ve ufaklık meskûkâtın piyasada azaldığı vurgulanmış, halkın ve esnafın ellerindeki kâğıt parayı bozdurmakta zorlandıkları dile getirilmiştir. Maliye Nezareti yaşanan sorunlara karşılık Mecidiye ve çeyreklik basımı talebinde bulunmuşsa da bunların İstanbul'a gelmesine kadar

---

4382/328647 1334.M.01 (Daire-i Sadaret Umur-ı Mühimme Kalemi'nden Maliye Nezareti'ne yazılan 536 evrak, 1786 kalem numaralı ve 9 Kasım 1915 tarihli evrak); *BEO. ŞD.* 2835/2 1333.Z.24 (Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Divan-ı Hümayun'dan yayımlanan 1606 numaralı ve 31 Ekim 1915 tarihli kanun sureti)

[2120] "1 ve 5 Liralık Evrak-ı Nakdiyeden Lüzumu Miktarının İki Müsavi Kısma Tefriki ve İhracı Hakkında Kanun", *Düstur*, 16 Kanun-ı Evvel 1331, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 143, s.257. Ayrıca bkz.: "1 ve 5 Liralık Evrak-ı Nakdiyeden Lüzumu Miktarının İki Müsavi Kısma Tefriki ve İhracı Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 12 Kanun-ı Sani 1331, nu.:2418; Erdem Aksoy, *a.g.e.*, s.154-155. Kanun layihasının Meclis-i Vükela tarafından müstaceliyet kararıyla Meclis-i Mebusan'a gönderilmesine dair bkz.: *BOA. MV.* 199/176 1334.2.8 (Meclis-i Vükela'nın kanun layihasnı Meclis-i Mebusan'a gönderilmesine dair 460 numaralı ve 26 Aralık 1915 tarihli karar yazısı); *BOA. BEO.* 4390/329233 1334.2.19 (Daire-i Sadaret Umur-ı Mühimme Kalemi'nden Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na gönderilen ve kanun layihasının Meclis-i Vükela kararıyla Meclis-i Mebusan'a gönderildiği belirtilen 460 evrak, 2240 kalem numaralı ve 27 Aralık 1915 tarihli evrak); *BOA. İ.MLU.* 11/15 1334.S.21 (Meclis-i Ayan'dan Sadaret'e gönderilen ve kanun layihasının kabulüne dair kararnamenin gönderildiğinin dile getirldiği 59/48 numaralı ve 28 Aralık 1915 tarihli evrak. Ayrıca kanun layihasının Meclis-i Ayan'da kabul edildiğine dair 28 Aralık 1915 tarihli kararname)

[2121] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:12, C:1, s.244. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 28 Kanun-ı Evvel 1915, nu.:2527, s.3.

[2122] Vedat Eldem, *a.g.e.*, s.106.

geçen sürenin uzayacağı göz önünde bulundurularak çeyrek liralıkların 13,5 kuruşa tedavül etmek üzere iki eşit kısma bölünmesini istemiştir.[2123]

Kanun layihasının Meclis-i Mebusan'daki görüşmeleri 11 Mart 1916 tarihinde başlamıştır. Kürsüye gelip konuşma yapan mebusların hemen hepsi Kanun'un zararlarından bahsetmiştir. Faris El Huri Efendi (Şam), zayıf akçenin piyasada reel olarak kendisinden değerli madenleri ortadan kaldıracağını ve yasanın enflasyonist bir etki meydana getireceğini vurgulamıştır. Zülfü Bey (Diyarbakır) ise kâğıt parayı kimsenin bozmadığını ve kanunun uygulanması durumunda mecidiye, ufaklık, altın paranın tedavülden kalkacağını iddia etmiştir. Ali Galip Efendi (Karesi) ise kâğıt paraların banka ve demiryolları tarafından kabul görmediğini, bazı yerlerde valinin de etkisiyle bir banknotun 103, 104 kuruşa mübadele edildiğini açıklamıştır. Hükümet adına söz alan ve kanun layihasını savunan Maliye Nezareti Müsteşarı Tahsin Bey, amaçlarının ufaklıkların miktarını çoğaltıp alışverişi ve paranın tedavülünü kolaylaştırmak olduğunu ifade etmiştir. Kanun layihası yapılan görüşmelerin ardından aynı gün kabul edilmiş ve 15 Mart 1916 tarihinde uygulamaya konulmuştur.[2124]

Savaşın giderlerini karşılayamayan hükümet iki defa denediği yola tekrar başvurmuş ve Meclis-i Mebusan'da tartışılan kanun layihası ile hükümete Almanya'dan 20.000.000 liraya kadar avans anlaşması yapabilme yetkisi verilmiştir. Meclis-i Vükela tarafından 23 Aralık 1915 tarihinde Meclis-i Mebusan'a gönderilen kanun[2125], Meclis genel kurulunda müstaceliyet kararı ile 3 Ocak 1916 tarihinde onaylanmıştır.[2126] Böylece üçüncü defa Almanya'dan hazine tahvili olarak 11.700.400 liralık avans alınmıştır. Alınan bu avansla birlikte Maliye Nezaretine

---

[2123] *BOA. BEO.* 4402/330131 1334.Ca.04 (Maliye Nezareti Duyun-ı Umumiye ve Muamelat-ı Nakdiye Müdüriyeti'nden Saderet'e gönderilen 13016 umumi, 61 hususi numaralı ve 9 Mart 1916 tarihli evrak)

[2124] "Evrak-ı Nakdiyenin Çeyrek Liralıklarının İki Müsavi Kısma Tefrik ve İhracı Hakkında Kanun", *Düstur*, 18 Teşrin-i Evvel 1331, Tertip:2, Cilt:7, Numara: 368, s.771. Ayrıca bkz.: "Evrak-ı Nakdiyenin Çeyrek Liralıklarının İki Müsavi Kısma Tefrik ve İhracı Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 8 Mart 1332, nu.:2474. Kanun layihasının Meclis-i Mebusan'da kabul edilmesi hakkında ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 12 Mart 1916, nu.: 2602, s.3.

[2125] *BOA. MV.* 199/173 1334.S.14 (Meclis-i Vükela tarafından yazılan 457 numaralı ve 23 Aralık 1915 tarihli mazbata)

[2126] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:14, C:1, s.278. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin,* 4 Kanun-ı Sani 1916, nu.:2534, s.3; "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 28 Kanun-ı Evvel 1915, nu.:6778, s.2.

tedavüle kâğıt para sürme yetkisi de verilmiştir.[2127] Kanun, 4 Ocak 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[2128]

Piyasaya sürülen kâğıt paraların altın karşısında değeri düşmüş ve bütün çabalara rağmen kullanımı yaygınlaştırılamamıştı. Halkın güveninin sarsılması nedeniyle piyasalara daha önceden piyasadan toplanan bir kısım tağşiş edilmiş madeni paralardan yaklaşık 100.000 lira kadarı yeniden tedavüle sürülmüştür. Bu amaçla 10 Nisan 1916 tarihinde *Mevki-i Tedavüle Çıkarılacak Battal ve Mahlût ve Nikel Ufaklık Hakkında Kanun-ı Muvakkat* yürürlüğe konulmuştur.[2129] Kanun layihası 4 Ocak 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşülmüş ve aynı tarihte kabul edilerek kabul edilmiştir.[2130] Kanun 15 Şubat 1917 tarihinde yasalaştırılmıştır.[2131]

Para sisteminin karmaşıklığı, çıkarılan yasalar vasıtasıyla ortadan kaldırılmaya çalışılmaktaydı. Ancak bunlar köklü bir düzenleme sağlayamamıştı. Kanun'un yürürlüğe girmesinden önce 1 Osmanlı altını 102 kuruş, bir gümüş mecidiye 19 kuruştan işlem görmekteydi. Ufaklık olarak tedavüle sokulan paralar, altın ve gümüş paraların değerini karşılamadığından hesaplarda karışıklık olmuş kanunla belirtilen durum ortadan kaldırılmak istenmiştir.[2132] Bu duruma 8 Nisan 1916 tarihli *Tevhid-i Meskûkât Kanun-ı Muvakkatı* ile son verilmesi hedeflenmişti.

[2127] Vedat Eldem, *a.g.e.*, s.107-108. Ayrıca bkz.: Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.152.

[2128] "Almanya Hükümetinden 20.000.000 Liraya Kadar Bir Avans Ahzı İçin Mukavele Akdine Me'zuniyetini Mutazammın Kanun", *Düstur*, 22 Kanun-ı Evvel 1331, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 158, s.275. Ayrıca bkz.: "Almanya Hükümetinden 20.000.000 Liraya Kadar Bir Avans Ahzı İçin Mukavele Akdine Me'zuniyetini Mutazammın Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 24 Kanun-ı Evvel 1331, nu.:2400; Kanun layihasının Meclis-i Ayan'da kabul edilmesine dair bkz.: *BOA. İ.MLU.* 11/10 1334.S.25 (Kanun layihasının Meclis-i Ayan'da kabulü hakkında 2197 numaralı ve 4 Ocak 1916 tarihli kanun sureti)

[2129] "Mevki-i Tedavüle Çıkarılacak Battal ve Mahlut ve Nikel Ufaklık Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 28 Mart 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 407, s.895. Ayrıca bkz.: "Mevki-i Tedavüle Çıkarılacak Battal ve Mahlut ve Nikel Ufaklık Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 31 Mart 1332, nu.:2497.

[2130] MMZC, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:22, C:1, s.311.

[2131] "Mevki-i Tedavüle Çıkarılacak Battal ve Mahlut ve Nikel Ufaklık Hakkında Kanun", *Düstur*, 2 Şubat 1332, Tertip:2, Cilt:9, Numara: 99, s.157. Ayrıca bkz.: "Mevki-i Tedavüle Çıkarılacak Battal ve Mahlut ve Nikel Ufaklık Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 7 Şubat 1332, nu.:2800. Battal meskukatın kullanımı 10 Ekim 1917 tarihli başa bri yasa ile 1919 senesine kadar uzatılmıştır. *BOA. MV*. 210/16 1336.M.21 (Kanunun süresinin 1919 tarihine kadar uzatılmasına dair 364 numaralı ve 10 Ekim 1917 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası). Bu kanuna dair işlemlerin gerçekleştirildiği hakkında bkz.: *BOA. BEO.* 4490/336726 1336.M.24 (Maliye Nezareti Duyun-ı Umumiye Muamelat Müdüriyeti muamelat-ı nakdiye kalemi tarafından yazılan 6251 umumi, 18 hususi numaralı ve 9 Ekim 1917 tarihli yazı)

[2132] Vedat Eldem, *a.g.e.*, s.108. Ayrıca bkz.: Emmanuil Emmanuilidis, *a.g.e.*, s.263-264; "Meskukat-Tevhid-i Meskukat Kanunu", *Servet-i Fünun*, 20 Nisan 1916, nu.: 1296, s.262.

Adı geçen geçici Kanun'la birlikte 1 altın lira 100 gümüş kuruşa eşitlenmiş, devlete gümüş para ile yapılan ödemelerde 300 kuruşluk bir tavan fiyatı oluşturulmuş, ülkede çeşitli türlerde bulunan gümüş paralarla gerçekleştirilen ödemelerdeki kur değeri ortadan kaldırılmıştır.[2133] Ayrıca 1844 yılından kalma sikkeler tedavülden çıkarılmıştır. Kanuna aykırı hareket edenler hakkında cezai işlem uygulanacağı da hüküm altına alınmıştır.[2134]

Cavid Bey hatıratında tevhid-i meskûkât meselesine değinmiş ve bankerlerden gelen istek üzerine Talat Bey'in kendisine fikrini sorduğunu belirtmiştir. Cavid Bey, söz konusu mesele hakkındaki değerlenmesinde bunun piyasada bir tedirginlik yaratacağını dile getirerek kâğıt para tedavül eden bir ülkede "meskûkâtın ıslah edilmesinden bahsedilemeyeceğini" söylemiştir[2135] ve kanunun yürürlüğe konulmasını bir "delilik" şeklinde ifade etmiştir.[2136] Hatta Şura-yı Devlet üyelerinden Ethem Bey'in kendisine Tevhid-i Meskûkât Kanunu hakkındaki fikrini sorduğunda Şura-yı Devlet'in bunu kabul etmemesi gerektiğini belirtmiştir. Cavit Bey'in görüşleri doğrultusunda kanunun Şura-yı Devlet tarafından reddedildiğini ancak Mecliste görüşülüp, burada müsteşarla muâmelât-ı nakdiye müdürünün verdikleri güvenceye dayanarak Talat Bey'in isteğiyle kabul edildiğini anlaşılmaktadır.[2137] Cavid Bey kanunun etkilerini şu şekilde anlatmıştır:

"…Ben İstanbul'da iken nihâyet şu ma'hûd tevhid-i meskûkât kanûnu neşredilmişti. Halkın cebinde bulunan mecidiyeler, ufaklıklar, meydân-ı tedâvüle çıkacak derlerken bit-tabi hiçbir şey çıkmadıktan başka kendilerinin hazînede toplamış olup da tedâvüle ihraç ettikleri yüz bin lirayı mütecaviz ufaklıktan da iki hafta sonra eser kalmadı. Sarraflık şiddetle hükmünü icrâ ediyordu. Hükümet gişeleri, ikisinden ırıâ-adâsı, kapandı. Piyasada lira doksan iki, doksan üçe bozuluyordu. Bunu tabiî hissettiler; imkân-ı men bulamadılar. Ufaklığı tezyîd

[2133] Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.241.
[2134] "Tevhid-i Meskukat Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 26 Mart 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 406, s.892-893. Ayrıca bkz.: Tevhid-i Meskukat Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 1 Nisan 1332, nu.:2498. Tevhid-i Meskukat Kanunu'nun 7. Maddesi uyarınca kanunun uygulanmasında görülen sorunlar üzerine yapılacak işlemlerin yazıldığı talimatname için ayrıca bkz.: *BOA. DH.EUM.LVZ.* 32/108 1334.6.28 (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden yazılan Tevhid-i Meskukat Kanunu'nun uygulanmasına dair esasların yer aldığı yazı); *BOA. DH.HMŞ.* 26/43 1335.4.10 (Muhasebe-i Umumiye Müdüriyet-i Umumisi İfadesiyle Maliye Nezaret-i Celilesi'nden Alınan 22 Nisan 1916 tarihli ve 1469 numaralı tezkireye ekli talimatname)
[2135] Cavid Bey, *a.g.e.*, s.175.
[2136] *A.e.*, s.176.
[2137] *A.e.*, s.177.

için kuruşa, yüzlüğe arz-ı ihtiyaç ediyorlar. Bu sûretle memlekette para Motion'u kâmilen kalkıp gidiyor…"[2138]

Osmanlı Devleti, 19 Ağustos 1916 tarihli bir kanunla dördüncü tertip kâğıt paraları tedavüle koyacaktır. Bu kapsamdaki paralar, önceki tertipte olduğu gibi hazine bonosu olarak piyasaya sürülmüş ve kanunla Maliye Nezaretine 30.000.000 liralık kâğıt para çıkarması yetkisi verilmiştir.[2139] Çıkarılan bu kanundan sonra Almanya'dan 38.781.400 liralık avans karşılığı Duyun-ı Umumiyeye 35.981.400 liralık kâğıt para piyasaya sürülmesi hakkında kanun yürürlüğe girmiştir. Böylece Maliye Nazırına 35.981.400 liradan 5.000.000 lira kadarını Almanya hükümetine kullandırma yetkisi verilmiştir. Kanun layihası Meclis-i Mebusan Genel Kuruluna 25 Aralık 1916 tarihinde gelmiş ve bütün maddeleri kabul edilerek[2140] 3 Ocak 1917 tarihinde uygulamaya konulmuştur.[2141]

Hükümetin finansal sorunlara bulduğu çözüm yolarından biri de 10 ve 5 paralık posta pullarının kâğıt para gibi tedavül edilmesidir. Bu çerçevede 3 Şubat 1917 tarihinde Encümene havale edilen kanun layihası[2142], 10 Şubat 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kuruluna gelmiş ve müstaceliyeti ile birlikte kabul edilerek[2143] 21 Şubat 1917 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[2144] Kanun ile birlikte bahsi geçen posta pullarının 100 paraya kadar küsurat için nakit gibi tedavül edilebilmesinin önü açılmıştır.

[2138] *A.e.*, s.191.

[2139] "30.000.000 Liralık Evrak-ı Nakdiye İhracına Maliye Nezareti'nin Mezuniyetini Mutazammın Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 6 Ağustos 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 742, s.1260-1261. Ayrıca bkz.: "30.000.000 Liralık Evrak-ı Nakdiye İhracına Maliye Nezareti'nin Mezuniyetini Mutazammın Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 8 Ağustos 1332, nu.:2622; Vedat Eldem, *a.g.e.*, s.108. Ayrıca bkz.: Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.154.

[2140] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:17, C:1, s.222. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 26 Kanun-ı Evvel 1916, nu.:2887, s.3.

[2141] "Almanya'dan 38.781.400 Liralık Bir Avans Akdiyle 35.981.400 Liralık Evrak-ı Nakdiye İhracına Me'zuniyetini Mutazammın Kanun", *Düstur*, 21 Kanun-ı Evvel 1332, Tertip:2, Cilt:9, Numara: 29, s.77. Ayrıca bkz.: "Almanya'dan 38.781.400 Liralık Bir Avans Akdiyle 35.981.400 Liralık Evrak-ı Nakdiye İhracına Me'zuniyetini Mutazammın Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 25 Kanun-ı Evvel 1332, nu.:2756.

[2142] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:33, C:2, s.87. Ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 4 Şubat 1917, nu.:7178, s.2.

[2143] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:36, C:2, s.152. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 11 Şubat 1917, nu.: 2934, s.3.

[2144] "10 ve 5 Paralık Posta Pullarının Nakit Gibi Tedavülü Hakkında Kanun", *Düstur*, 8 Şubat 1332, Tertip:2, Cilt:9, Numara: 123, s.183. Ayrıca bkz.: "10 ve 5 Paralık Posta Pullarının Nakit Gibi Tedavülü Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 10 Şubat 1332, nu.:2803.

Almanya'dan alınan borçlar 1917 yılında da devam edecektir. 8 Şubat 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan gündemine gelen *Almanya'dan 42.500.000 Liralık Bir Avans Akdiyle 32.000.000 Liralık Evrak-ı Nakdiye İhracına Me'zuniyeti Mutazammın Kanun* ile Almanya'dan 42.500.000 lira avans alınması ve karşılığında 32.000.000 liralık kâğıt paranın tedavüle sokulması yetkisi Duyun-ı Umumiyeye verilmiştir.[2145] Kanun layihası maddelerin okunmasının ardından kabul edilmiş[2146] ve 17 Şubat 1917 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[2147] Kanun hükmü gereğince borcun geri ödemesi 19 Ağustos 1916 tarihinde kanunla çıkarılan geri ödeme takviminin sonundan başlayarak 4 sene sonra tamamlanacaktır. Böylece kâğıt paranın geri ödeme işleri savaşın bitiminden 11 sene sonra bitmiş olacaktır.[2148] Meclis-i Ayan'da kanun hakkında bir konuşma yapan Cavit Bey, Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Avusturya'dan alınmış olduğu toplam avans miktarının 79 milyon liraya çıktığını açıklamıştır.[2149]

Finansal problemlerini aşamayan Osmanlı Devleti, hem önceki dönemlerden kalan taahhütlerini yerine getirmek hem de para kaynağı sağlamak amacıyla Almanya'dan bu kez 56.500.000 liralık avans akdiyle 50.000.000 liralık kâğıt para piyasaya sürülmesine dair 4 Ekim 1917 tarihli Kararname çıkarmıştır. Piyasaya sürülen miktarın 18.000.000 liralık kısmı bir dördüncü tertibe eklenmiş, geriye kalan 32.000.000 liralık kısmı ise altıncı tertip kâğıt paralar halinde tedavüle sokulmuştur.[2150]

[2145] *BOA. MV.* 205/126 1335.R.08 (Meclis-i Vükela'dan yazılan ve Meclis-i Mebusan'a gönderilen 42,5 milyon liralık avans ve buna mukabil 32 milyon liralık evrak-ı nakdiyenin piyasaya sürülmesine dair 8602 numaralı ve 1 Şubat 1917 tarihli mazbata); *BOA. BEO.* 4453/333903 1335.R.08 (Daire-i Sadaret'ten Meclis-i Mebusan'a gönderilen kanun layihasının Meclis-i Umumiye gönderilmesine dair 2438 kalem numaralı ve 1 Şubat 1917 tarihli evrak)

[2146] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:35, C:2, s.131. Ayrıca bkz.: *BOA. MV.* 205/126 1335.R.08 (Meclis-i Vükela tarafından Meclis-i Mebusan'a yazılan ve kanun layihasının görüşülmesini talep eden 602 numaralı ve 1 Şubat 1917 tarihli mazbata)

[2147] "Almanya'dan 42.500.000 Liralık Bir Avans Akdiyle 32.000.000 Liralık Evrak-ı Nakdiye İhracına Me'zuniyeti Mutazammın Kanun", *Düstur*, 4 Şubat 1332, Tertip:2, Cilt:9, Numara: 106, s.166-167. Ayrıca bkz.: "Almanya'dan 42.500.000 Liralık Bir Avans Akdiyle 32.000.000 Liralık Evrak-ı Nakdiye İhracına Me'zuniyeti Mutazammın Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 7 Şubat 1332, nu.:2800.

[2148] Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu-Osmanlı'da Kâğıt Para Maliye ve Toplum*, s.328.

[2149] "Meclis-i Ayan'da Cavit Bey'in Beyanatı", *Servet-i Fünun*, 1 Mart 1917, nu.: 1338, s.159.

[2150] "Almanya Hükümetinden 56.500.000 Liralık Avans Akdiyle 50.000.000 Liralık Evrak-ı Nakdiye İhracı Hakkında Kararname", *Düstur*, 4 Teşrin-i Evvel 1333, Tertip:2, Cilt:9, Numara: 318, s.741-742. Ayrıca bkz.: "Almanya Hükümetinden 56.500.000 Liralık Avans Akdiyle 50.000.000 Liralık Evrak-ı Nakdiye İhracı Hakkında Kararname", *Takvim-i Vekayi*, 10 Teşrin-i Evvel 1333, nu.:3025. Kanun layihasının müzakere edileceğine dair bkz.: "Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 29 Teşrin-i Sani 1917, nu.:3220, s.3; "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 30 Teşrin-i Sani 1917, nu.: 7472, s.1; Ahmet Emin

Kararname, Meclis-i Mebusan gündemine 29 Kasım 1917 tarihinde gelmiştir. Görüşmeler sırasında söz alan Artin Boşgezenyan Efendi (Halep), hükümetin borçlanma şeklini eleştirmiş ve borçların kâğıt para yerine altın olarak alınmasını istemiştir.[2151] Hükümet adına söz alan Mehmet Cavit Bey (Kal'a- Sultaniye) savaş boyunca yaşanan iktisadi sorunlardan Artin Boşgezenyan Efendi'nin habersiz olduğuna vurgu yaparak savaş koşullarında dünyada hiçbir ülkenin altın üzerinden borçlanmadığını açıklamış, bunun en büyük nedeni olan altının piyasada az bulunmasını gerekçe göstermiştir. Maliye Nazırı, yapılması planlanan evrak-ı nakdiye ile beraber savaşın başlamasından itibaren 135 milyon kâğıt paranın tedavüle sokulduğunu anlatmış, bunun karşılığının altın olarak Alman hükümetinde tutulduğunu dile getirilmiştir. Piyasaya sürülen evrak-ı nakdiyenin savaşı takip eden 11 yıl boyunca geri ödeme ile tekrar piyasadan toplanacağını ifade etmiştir.[2152] Ayrıca Kanun'un ilk maddesiyle istenilen 3 milyon mark ile Romanya'dan ordunun ve halkın iaşesi için hububat gibi ürünler alacaklarını beyan etmiştir. Kanun layihası, maddelerin okunmasından sonra kabul edilmiştir.[2153] Meclis-i Ayan'a gönderilen kanun layihasının 1. maddesinde bulunan "kararname" kelimelerini "kanun"a çevirerek geri göndermiştir.[2154] Meclis-i Mebusan, istenilen değişikleri 24 Mart 1918 tarihinde onaylayarak tekrar kabul etmiş[2155] ve kanun 12 Mart 1918 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[2156]

Yalman, *a.g.e.*, s.190; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s.109.

[2151] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:11, C:1, s.134-135.

[2152] *A.e.*, s.135-136.

[2153] *A.e.*, s.139. Kanun layihası 142 mebusun katılmış olduğu oylama sonucunda 142 oy ile kabul edilmiştir. 110 mebus ise oylamaya katılmamıştır. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 30 Teşrin-i Sani 1917, nu.: 3221, s.2-4.

[2154] Kararname kelimesi yerine kanun kelimesinin getirmesi konusu ayrıca 27 Mart 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan'da görüşülmüştür. Meclis-i Ayan'ın gerekçesi okunduktan sonra kabul edilmiştir. *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:76, C:3, s.370. Ayrıca bkz.: "Almanya Hükümetinden 56.500.000 Liralık Avans Akdiyle 50.000.000 Liralık Evrak-ı Nakdiye İhracına Mütedair 28 Cemaziyelevvel 1336 Tarihli Kanuna Musahhah Kanun", *Düstur*, 1 Nisan 1334, Tertip:2, Cilt:10, Numara: 119, s.375. Ayrıca bkz.: "Almanya Hükümetinden 56.500.000 Liralık Avans Akdiyle 50.000.000 Liralık Evrak-ı Nakdiye İhracına Mütedair 28 Cemaziyelevvel 1336 Tarihli Kanuna Musahhah Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 8 Nisan 1334, nu.:3204.

[2155] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:47, C:2, s.260.

[2156] "Almanya Hükümetinden 56.500.000 Liralık Avans Akdiyle 50.000.000 Liralık Evrak-ı Nakdiye İhracı Hakkında Kanun", *Düstur*, 12 Mart 1334, Tertip:2, Cilt:10, Numara: 88, s.152-153. Ayrıca bkz.: "Almanya Hükümetinden 56.500.000 Liralık Avans Akdiyle 50.000.000 Liralık Evrak-ı Nakdiye İhracı Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 19 Mart 1334, nu.:3184.

8.2. İç Borçlanmaya Dair Yasal Düzenleme

Olağanüstü koşullar içerisinde bulunan Osmanlı Devleti mali dengesini sağlayabilmek için tekrar Almanya'dan borçlanarak piyasaya para sürmek istemişti. Ancak Almanya bu durumu doğru bulmayarak ve hükümetten iç borçlanmaya gitmesini istemişti. Almanya iç borçlanma sonrasında bir başarı elde edilirse İttihatçı hükümetin finansal istekleri karşısında rahatlayacağını, aksi halde Osmanlı Devleti'ndeki iktisadi etkisinin artacağını düşünmüştür.[2157] Hükümet ise başarısız olunması durumunda kamuoyunda bir güvensizlik yaratacağından önceleri iç borçlanmaya yanaşmazken[2158] Brest-Litovsk Antlaşması'nın meydana getirdiği olumlu hava içesinde borçlanmayı kabul etmişti. Düzenleme, *Yüzde Beş Faiz ve Yüzde Bir Amortismanlı İstikraz-ı Dâhilî Akdine dair Kanun Layihası* ismiyle Meclis-i Mebusan'a ilk kez 30 Mart 1918 tarihinde gelmiş ve Muvazene-i Maliye Encümenine havale edilmiştir.[2159]

Encümenden çıkan kanun layihası 31 Mart 1918 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kuruluna gelmiş,[2160] müstaceliyetinin kabul edilmesinden sonra Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey (Kal'a-i Sultaniye) söz almış ve kanun layihasının gerekçesini açıklamıştır. Nazırın üzerinde durduğu ilk konu zamanlamadır. O, savaş zamanında gerçekleştirilecek iç borçlanmanın mutlaka başarıyla sonuçlanması gerektiğine işaret ederek hem siyaseten hem de piyasalar bakımından en uygun zaman olduğunu öne sürmüştür. Doğu sınırında Rusların çekilmesi ile meydana gelen ortamda düşmanın gıda tedarik edemediğini, Osmanlı ülkesinde bir neşe ve ümit kaynağı yarattığını anlatmıştır. Piyasalar açısından da uygun bir zaman olduğunu vurgulayan Mehmet Cavit Bey, iç borçlanmanın ülkede başarıya ulaşmasıyla yabancı sermaye girişinin artacağına işaret ederek iç borçlanmanın nedenini şu şekilde açıklamıştır:

[2157] François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2009, s.160.

[2158] Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.158-160.

[2159] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:78, C:3, s.440. Ayrıca bkz.: "Dâhili Şu'un-Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 31 Mart 1918, nu.:7593, s.2; *BOA. BEO.* 4509/338149 1336.6.17 (Sadaret Umur-ı Mühimme Kalemi'nden Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na yazılan ve Meclis-i Vükela kararının gönderildiğine dair 476 kalem numaralı ve 30 Mart 1918 tarihli yazı. İstikraza dair kanunun Meclis-i Vükela'dan Meclis-i Mebusan'a gönderilmesi hakkında 148 sıra numaralı ve 31 Mart 1918 tarihli yazı); *BOA. MV*. 211/147 1336.C.18 (İstikraz-ı Dâhiliye ilişkin kanun layihasının Meclis-i Vükela'dan Meclis-i Mebusan'a gönderilmesine ilişkin 148 numaralı ve 31 Mart 1918 tarihli Meclis-i Vükela mazbatası)

[2160] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:79, C:3, s.526. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan Son İçtima", *Tanin*, 1 Nisan 1918, nu.:3343, s.2; "Maliye Nazırı Cavit Bey'in İstikraz-ı Dâhiliye Dair Mühim Beyanatı", *İkdam*, 1 Nisan 1918, nu.: 7594, s.2; "Meclis-i Mebusan'da İstikraz-ı Dâhili", *Sabah*, 1 Nisan 1918, nu.: 10192, s.1.

"…böyle bir istikrazın muvafık olması memlekette gayr-i meşgul sermayelerin kesretine mütevakkıftır. Bu zamanda şimdiye kadar ihraç edilen evrakı nakdiyeden dolayı ve bilhassa evrakı nakdiyenin bundan bir sene evvel mevcut olan müfrit ve mecnunâne spekülasyonlara yatırılmasına sekte gelmiş olmasından naşi piyasada mevcut olan vesaiti tedavüliyenin miktarı böyle bir istikraza müsait olacak derecede bulunuyor. Bunun içindir ki, iktisadiyat itibariyle, piyasa şeraiti itibariyle bu zamanı, istikraza müracaat için müsait bir zaman görüyorum…"[2161]

İç borçlanmanın özelliklerini de sıralayan Maliye Nazırı öncelikle borçlanmanın %5 faizle gerçekleşeceğini söylemiştir. Kendisi bu oranın savaşa katılan diğer ülkelerdeki orana hemen hemen denk olduğunu ifade ederek halkın katılımını sağlamak amacıyla bu yola başvurduklarını anlatmıştır. Ayrıca borçlanmanın faizinin altın olarak ödeneceğini, borçlanmanın amortismanı için her sene bütçeye %1 oranında meblağ konulacağını da sözlerine eklemiştir.[2162] İkinci olarak 1938 yılına kadar her ne sebeple olursa olsun borçlanma tahvilini tedavülden kaldırmamayı; üçüncü olarak ise borçlanma sırasında ve her türlü vergiden ve damga resminden muaf tutulacağını dile getirmiştir.[2163] Ardından Meclis-i Mebusan'da Veli Bey (Aydın), Hamdullah Emin Paşa (Antalya) söz alarak kanun layihasının kabul edilmesini istemişler; Simonoğlu Simonaki Efendi (İzmir) ise bankaların kredi işlemlerini durdurmasını eleştirerek, bankaların kredi işlemlerine devam etmesini halka yardımcı olmalarını Maliye Nazırından talep etmiştir. Ardından yapılan oylama ile kanun kabul edilmiş[2164] ve 3 Nisan 1918 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[2165]

İç borçlanma ile birlikte Osmanlı Devleti bütçe açığını kapatmayı planlamış ve bunda da başarılı olmuştur. Bahsi geçen borçlanma ile 17.977.600 lira gelir elde edilmiştir.[2166] Bu şekilde 7 tertipte toplanan kâğıt para toplam 161 milyon lira

---

[2161] *A.e.*, s.527. Ayrıca bkz.: "Yüzde Beş Faiz ve Yüzde Bir Amortismanlı Dâhili Bir İstikraz Akdi Hakkında Layiha-i Kanuniye", *Meclis-i Mebusan*, C.2, nu.:487, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1993, s.313-315.

[2162] Burada bahsi geçen %5 faiz ve %1 amortismanın altın olarak Almanya hükümeti tarafından ödenmesini Cavit Bey, iç borçlanmaya olan talebin artmasını sağlayacağını öne sürerek Alman hazinesi tarafından ödenmesini kabul ettirmiştir. François Georgeon, *a.g.e.*, s.161.

[2163] *A.e.*, s.527. Maliye Nazırı Cavit Bey'in beyanatı hakkında ayrıca bkz.: "Dâhili İstikraz", *Tanin*, 6 Nisan 1918, nu.: 3348, s.3.

[2164] *A.e.*, s.530. İç borçlanma meselesinin Meclis-i Mebusan'a tartışılmasına dair ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan'da", *Sabah*, 1 Nisan 1918, nu.: 10192, s.1-2.

[2165] "%5 Faiz ve %1 Amortismanlı İstikraz-ı Dâhili Kanunu", *Düstur*, 3 Nisan 1334, Tertip:2, Cilt:10, Numara: 123, s.385-386. Ayrıca bkz.: "%5 Faiz ve %1 Amortismanlı İstikraz-ı Dâhili Kanunu", *Takvim-i Vekayi*, 7 Nisan 1334, nu.:3203. Vedat Eldem, *a.g.e.*, s.110. Ayrıca bkz.: Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.158-159.

[2166] Vedat Eldem, *a.g.e.*, s.119.

olacaktır.[2167] Osmanlı Devleti, halkı devlet tahvili almaya teşvik edebilmek amacıyla Türkçe ve Fransızca broşürler, elektrikle aydınlatılmış levhalar hazırlanmıştır. Bunların yanı sıra Hamdullah Suphi, Rıza Tevfik, Satı Bey, Mehmet Fuat Köprülüzade, Ahmet Cevad gibi hatiplere halkı bilgilendirici konferanslar verdirilmiştir.[2168] Basın aracığıyla da borçlanma desteklenmiş ve halkın iç borçlanmaya katılması çağrısı yapılmıştır. *Sabah* gazetesinde yayımlanan bir yazıda savaşın yalnızca meydanlarda yapılmadığı, topyekûn bir hal alarak milletleri de etkilediği belirtilmiş, orduya asker olarak gitmekle hazinenin ihtiyacı için bir altın vermenin benzer bir biçimde "müsbet bir faaliyet" olduğu belirtilmiştir.[2169]

Servet-i Fünun'da iç borçlanmaya başta İstanbul olmak üzere İzmir gibi şehirlerde ilginin büyük olduğu ifade edilmiştir. İlk gün saat on ve o iki arasında 814.260 lira gelir elde edildiği açıklanmıştır.[2170] İlk haftadan büyük şirketlerin ve zenginlerin katılımının yüksek olduğu haberine yer verilirken, 3.855.330 lira gelir elde edildiği;[2171] ikinci haftanın sonunda sadece İstanbul'da iç borçlanmaya 5 milyon lira katkıda bulunulduğu ve ülke genelinde katılımın yoğun olduğu dile getirilmiştir.[2172]

İç borçlanmaya dair *Sabah* gazetesindeki bir başka haberde, *Patris* gazetesinde yayımlanan ve Maliye Nazırı Cavit Bey ile yapılmış bir röportaja yer verilmiştir. Haberde üzerinde durulan noktalardan biri iç borçlanma faizinin altın olarak verilmesi meselesi olmuştur. Bunun piyasalarda büyük bir tesir yarattığı iddia edilmiş, evrak-ı nakdiye ve altın arasındaki farkın 70-80 kuruşa çıktığı ifade edilmiştir. Faizin altın üzerinden bir kerede mi verileceği yoksa taksit mi yapılacağı Cavit Bey'e sorulan ilk soru olmuştur. Maliye Nazırı iç borçlanmanın getireceği faizin 6 ayda bir verileceğini söylemiştir. Muhabir ilk taksitin peşin verilmesi halinde yeni yapılacak borçlanmaya herkesin katılacağını belirterek ilk taksitin ne zaman teslim edileceğini sormuş ve aldığı cevapta Maliye Nazırı ilk taksitin peşin

[2167] Zafer Toprak, *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918*, s.165. Ayrıca bkz.: Erdem Aksoy, *a.g.e.*, s.159.
[2168] Nevim Tüzün, Neslihan Altuncuoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Sırasına Uygulanan Dâhili İstikrazın Tercüman-ı Hakikat, Sabah ve Vakit Gazetelerine Yansımaları", *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl:5, Sayı:20, Eylül 2019, s.143. Ayrıca bkz.: François Georgeon, *a.g.e.*, s.165.
[2169] *A.e.*, s.144.
[2170] "Dahili İstaikrazın İlk Muvaffakiyetleri", *Servet-i Fünun*, 2 Mayıs 1918, nu.: 1391, s.200.
[2171] "İstikraz-ı Dahili-İlk Hafta", *Servet-i Fünun*, 9 Mayıs 1918, nu.: 1392, s.214.
[2172] "İstikraz-ı Dahili ve Hadisat", *Servet-i Fünun*, 23 Mayıs 1918, nu.: 1394, s.258. İç borçlanma kapsamında elde edilen gelir hakkında bkz.: François Georgeon, *a.g.e.*, s.172-173.

verileceğini dile getirmiş, altının fiyatı düşeceğinden %5 faiz yerine asıl karın %25 olacağını vurgulamıştır. Ayrıca ödemelerin altın olarak yapılmasının fiyatları düşüreceğinin de altını çizmiş ve altının ödeme aracı olarak kullanılması suretle ülkenin her yerine serbestçe dolaşımının sağlanacağını ve bu konuda gerekli tedbirlerin alınacağınnı anlatmıştır.[2173]

İstikraz meselesi üzerine *Tanin* gazetesinde yayınlanan bir başka yazıda hükümetin borçlanmasından övgüyle bahsedilmiştir. Bir zamanlar borç para bulabilmek amacıyla çabalayan Osmanlı Devleti'nin şimdi kendi öz kaynaklarına dönerek borçlanma gerçekleştirdiğini ve bundan da büyük meblağlar elde edileceği belirtilmiştir. Ayrıca şimdiye kadar bu kadar rahat hareket edilememesinin nedeni kapitülasyonlar olarak gösterilmiş ve kapitülasyonların kaldırılmasından sonra iktisadi anlamda büyük bir mesafe alındığı dile getirilmiştir. Yazıda; Osmanlı Devleti'ni iktisadi anlamda adeta tutsak kılan kapitülasyonların kaldırılması ile bağımsız karar alabilen ve özgüveni olan bir iktisadi anlayışın başladığı, bunun en güzel yansımalarından birinin iç borçlanma olduğunun altı çizilmiştir. Savaşta kazanılacak zaferlerle iktisadi anlamda kazanılacak zaferlerin eş değer olduğunun vurgusu işlendiği yazı şu cümle ile sonlanmıştır.

"…Binaenaleyh bizde Cavit Bey ile birlikte diyeceğiz ki bu istikraz ile kazanacağımız muvaffakiyet, en kanlı bir meydan muharebesinden sonra düşmanı perişan etmiş olan bir ordunun kazanacağı zaferlerden çok büyük bir tesir olacaktır."[2174]

Kanun hakkında bir başka değerlendirmeye yine *Tanin* gazetesinde yapılmıştır. Yazıda Kanun'un çıkış nedeni paraya olan sınırsız bir ihtiyaç şeklinde nitelendirilmiştir. Başka ülkelerdeki borçlanma ile karşılaştırma yapılarak onların borçlanmasının belirli bir süre içinde gerçekleştirildiğine ve ihtiyaçtan çok fazla taleple karşılaşıldığına vurgu yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise bundan farklı olarak büyük sermaye sahibi kimseler bulunmadığından yapılacak borçlanmanın talebi karşılayıp karşılamayacağının bilinmediği ifade edilmiştir. Ancak başarılı olunursa bahsedilen nedenle meydana gelecek açığın kapatılabileceği belirtilmiştir. Borçlanmaya olan talebin fazla olabilmesi için başka memleketlerde uygulanmayan teminat ilavesinin gerçekleştirileceğinin altı çizilmiştir. Bu bağlamda Almanya ile yapılan sözleşme ve Duyun-ı Umumiye İdaresinin kefaletinin dayanak yapıldığı

[2173] "Cavit Bey İle Mülakat", *Sabah*, 3 Nisan 1918, nu.: 10194, s.1.
[2174] "Siyasiyat-Dâhili İstikraz ve Harc", *Tanin*, 7 Nisan 1918, nu.: 3349, s.1.

vurgulanmıştır. Bu açıdan Osmanlı Devleti'nin iktisadi açıdan içinde bulunduğu olumsuz durum, güvensizlik meselesi üzerinden bir de gazetedeki yazı ile göz önüne serilmiştir. İç borçlanmaya olan talebin artmasını sağlayacak bir diğer unsur yine yazıda tekrarlanmıştır: %5 faizle borçlanma ve bu faizin altın olarak verilmesi. Gazetede ayrıca borçlanmaya iştirakin milli bir mesele olarak algılanması istenirken aynı zamanda sermayedarlar açısından iyi bir kazanç vasıtası şeklinde değerlendirilmesi gerektiği anlatılmıştır.[2175]

Borçlanma; ülkenin savaşlara girmesi sonucu askeri harcamaların artması, devletin gelirlerin sabit kalması veya azalmasına karşılık giderlerinin artması gibi nedenlerle ortaya çıkmıştı.[2176] Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda başladığı borçlanma sürecinde yabancı sermayenin ülkeye girmesi ve devletin dünya ekonomisine eklenmesi takip edilmiştir. Bu çerçevede 1854 ile 1914 yılları arasında dış borç 348.376.000 liraya ulaşmıştır.[2177] Birinci Dünya Savaşı döneminde de görüldüğü üzere borçlanma olağanüstü koşullar içinde finansman sorununu çözmek amacıyla yapılmıştır. Uygulanmış olan yöntem ise alınan borç paraya karşılık tedavüle kâğıt para sürmek olmuştur. Ancak bu durum enflasyonun ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Buna karşılık hükümet, 1917 senesinde Alman hazine bonolarını satarak kaynak yaratmayı düşünmüş ve Almanya'dan alınan borç para karşılığında tedavüle para sürmüştür. Ancak sonrasında Almanya'nın borç vermek istememesi nedeniyle uzun süredir düşünülen, ancak uygun ortam bulamadığından uygulayamadıkları iç borçlanama yoluna başvurulmuştur. Devlet 3 Nisan 1918 tarihinde iç borçlanmaya gidilmiştir. Savaşın son döneminde artan ihtiyaçlar nedeniyle kâğıt paranın piyasaya sürülmesi devam etmiş, 1918 tarihine gelindiğinde tedavüldeki kâğıt para miktarı 158.000.000 liraya yükselmiştir.[2178]

8.3. Sigara ve Oyun Kâğıdı ile Kibrit ve Kav İstihlakine Dair Kanunlar

Gelirleri artırmak amacıyla iç borçlanma gerçekleştiren hükümet, 1918 yılına gelindiğinde savaşın meydana getirdiği yoğun masrafları karşılayabilmek amacıyla sigara ve oyun kâğıdı, kibrit ve kavın istihlak vergilerinde yeni bir düzenleme

[2175] "Siyasiyat-Dâhili İstikraz", *Tanin*, 2 Nisan 1918, nu.: 3344, s.1.
[2176] Çağlar Keyder, "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi", *T.C.T.A.*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.642.
[2177] Seyfettin Gürsel, "Osmanlı Dış Borçları", *T.C.T.A.*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.672.
[2178] Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s.242. Vedat Eldem savaş sonunda %10'luk kısmının; savaş, yangın ve başka afetlerle kullanılamaz hale gelen kağıt para miktarının piyasada fiilen tedavülde bulunan miktarının 145 milyon lira olduğunu belirtmektedir. Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s.112.

meydana getirmiştir. Kanun hükmü gereğince hükümetin, Osmanlı Devleti'nde üretilen veya ülkeye sokulan adı geçen ürünlerden vergi almasının önü açılmıştır. Özellikle sigara kâğıdı kanununda hükümet yasayı şu şekilde savunmuştur:

"…Rüsum-ı mevzua matrahına nazaran biraz fahiş gibi görünüyorsa da zevke ait olup yevmi yirmiden ziyade sigara içen şahsa nadir tesadüf olunduğu ve bunun istihlak-i yevmiyesine nazaran yevmi dörder paradan şehri üç kuruş gibi cüz'i bir rüsum-ı mükeyyefiye vermesi müstehlikleri için ağır bir vergi telakki edilmemiştir…"[2179]

Hükümet hem sigara kâğıdı hem de kibrit ve kav tüketim vergisinin yürürlüğe konulmasına dair gerekçeli kararında savaş masraflarının karşılanması konusuna vurgu yapmıştır. Ayrıca 1332 ve 1333 bütçe Kanunları uyarınca şekere, petrole, çaya, kahveye, sigara kâğıdına, kibride ve kava tüketim vergisi koyabileceklerini ifade etmiştir.[2180]

Bu çerçevede sigara kâğıdı, oyun kâğıdı, kibrit ve kavdan tüketim vergisi alınmasına dair sırasıyla 25 Haziran 1917[2181], 13 Ağustos 1917[2182] ve 4 Ekim 1917[2183] Kararname çıkarılmıştır. Sigara Kâğıdının Resm-i İstihlakine Dair Kanun Meclis-i Mebusan Genel Kuruluna 15 Ekim 1917 tarihinde gelmiş ve buradan Encümene havale edilmiştir.[2184] Meclis-i Mebusan'daki görüşmelerine 13 Aralık 1917 tarihinde başlanan kanun layihası hakkında ilk sözü Hasan Fehmi Bey (Sinop) almıştır. Gelirleri artırmak için yeni vergiler koyan hükümetin hâlihazırdaki aşar vergisi gibi özellikle çiftçiye yük olan vergiler yürürlüğe koymasının doğru olmadığına işaret etmiştir.[2185] Abdullah Azmi Efendi (Kütahya) ve Zülfü Bey (Diyarbakır) ise kanun layihasının reji idaresine ilişkin kanun ile birlikte

[2179] "Sigara Kağıtlarının Resm-i İstihlaki Hakkında Layiha-i Kanuniye", *Meclis-i Mebusan*, C.1, nu.:369/1333 T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1993, s.157-159.
[2180] "Kibrit ve Kav İstihlak Resmi Hakkında Layiha-i Kanuniye", *Meclis-i Mebusan*, C.1, nu.:378, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1993, s.185-187.
[2181] "Sigara Kağıtlarının Resm-i İstihlakına Dair Kararname", *Düstur*, 25 Haziran 1333, Tertip:2, Cilt:9, Numara: 287, s.385-386. Ayrıca bkz.: "Sigara Kağıtlarının Resmi İstihlakına Dair Kararname", *Takvim-i Vekayi*, 29 Haziran 1333, nu.:2929 ve 2953.
[2182] "Oyun Kağıtlarının Resmi İstihlakına Dair Kararname", *Düstur*, 13 Ağustos 1333, Tertip:2, Cilt:9, Numara: 294, s.705. Ayrıca bkz.: "Oyun Kağıtlarının Resmi İstihlakına Dair Kararname", *Takvim-i Vekayi*, 15 Ağustos 1333, nu.:2973.
[2183] "Kibrit ve Kav İstimlak Resmi Hakkında Kararname", *Düstur*, 4 Teşrin-i Evvel 1333, Tertip:2, Cilt:9, Numara: 316, s.738. Ayrıca bkz.: "Kibrit ve Kav İstimlak Resmi Hakkında Kararname", *Takvim-i Vekayi*, 9 Teşrin-i Evvel 1333, nu.:3024.
[2184] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:5, C:1, s.29.
[2185] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:17, C:1, s.265. Ayrıca bkz.: "Reji Vergileri Hakkında", *İkdam*, 14 Kanun-ı Evvel 1917, nu.: 7486, s.2.

değerlendirilmesini talep etmiştir.[2186] Eleştirilere yanıt veren Maliye Bakanı Cavit Bey (Kal'a-i Sultaniye) kanunun çıkarılması yönündeki eleştirileri değerlendirerek ağnam, aşar gibi ağır vergiler dururken halktan doğrudan alınmayacak vergilere yöneldiklerini beyan etmiştir. Cavit Bey bu vergilerin konulmasını bir zorunluluk şeklinde yorumlamıştır.[2187] Görüşmeler sırasında kanun layihasının 9 maddesi kabul edilmiş, diğer maddelerin tartışılmasına ise 15 Aralık 1917 tarihinde devam edilmiştir.[2188]

Kanun layihasının 10. maddesi Maliye Nezareti tarafından görevli memurların sigara kâğıdı üreten ve satan fabrika, imalathane, dükkân, mağaza gibi kaçak sigara kâğıdı üretmesi muhtemel yerlerin denetlemesini sağlamaktadır. Görüşmeler sırasında mebuslardan bazıları maddenin Kanun-ı Esasi'nin mesken dokunulmazlığını güvence altına alan hükmüne aykırı olduğunu iddia edecektir. Cavit Bey madde ile Maliye Nezareti memurlarına verilen yetkinin keyfi olmadığını belirterek eleştirileri yanıtlamıştır. 10. maddede Fuat Hulusi Bey (Antalya) tarafından verilen takrir doğrultusunda değişiklik yapılmış ve "…şerait-i kanuniyesine tevfikan…" ibaresi getirilerek kabul edilmiştir. Diğer maddelerin de onaylanması ile birlikte kanun layihası Meclis-i Ayan'a gönderilmiş[2189] ve 12 Mart 1918 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[2190]

Sigara kâğıdının tüketimine dair vergiden sonra Meclis-i Mebusan gündemine gelen bir diğer kanun ise *Oyun Kâğıtlarının İstihlak Resmine Dair Kanun*'dur. Meclis'te 17 Aralık 1917 tarihinde tartışılmaya başlanılan Kanun'a kumar sorunu olarak yaklaşılmıştır.[2191] Söz alan mebuslar arasında yer alan Ağaoğlu Ahmet Bey (Karahisar-ı Sahip) oyun kâğıdı üzerine koyulan vergilerin devlet tarafından ciddi bir

---

[2186] *A.e.*, s.266.
[2187] *A.e.*, s.267-268. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 14 Kanun-ı Evvel 1917, nu.: 3225, s.2; "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 14 Kanun-ı Evvel 1917, nu.: 10087, s.1.
[2188] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:18, C:1, s.287. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan", *Tanin*, 16 Kanun-ı Evvel 1917, nu.: 3237, s.3; "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 16 Kanun-ı Evvel 1917, nu.: 7488, s.2.
[2189] *A.e.*, s.289.
[2190] "Sigara Kağıtlarının Resm-i İstihlakına Dair Kanun", *Düstur*, 12 Mart 1334, Tertip:2, Cilt:10, Numara:84, s.146. Ayrıca bkz.: "Sigara Kağıtlarının Resmi İstihlakına Dair Kanun" *Takvim-i Vekayi*, 18 Mart 1334, nu.:3183.
[2191] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:19, C:1, s.321. Oyun kağıtlarının hükümet tarafından ihtiyaç üzerine yürürlüğe konulmasına dair bkz.: "Oyun Kağıtlarının Resm-i İstihlaki Hakkında Layiha-i Kanuniye", *Meclis-i Mebusan*, C.1, nu.:368, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1993, s.154; "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan-Oyun Kağıdından Alınacak Resim", *Tanin*, 18 Kanun-ı Evvel 1917, nu.: 3239, s.3; "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 18 Kanun-ı Evvel 1917, nu.: 7490, s.2; "Kibrit ve Kav İstihlak Resmi", *İkdam*, 21 Kanun-ı Evvel 1917, nu.: 7493, s.2.

gelir kalemi olarak kabul edilmesinin kabul edilemez olduğunu vurgulamıştır. Ancak hükümet ülkeyi maddi anlamda ferahlatmak için böyle bir vergiyi koyuyorsa bunun memnuniyet yaratması gerektiğini belirtmiştir. Verginin de bu çerçevede 5 kuruştan 50 kuruşa yükseltilmesini talep etmiştir. Aynı şekilde vergiyi eleştiren ancak bir yandan da mecburiyet olarak gören Şeyh Saffet Efendi (Urfa) anayasasında "Devletin dini İslamdır" yazan bir ülkenin oyun kâğıtlarından vergi almak istemesine gönderme yapmış, en azından hükümetin kanun layihasının gerekçesinde bu konuya değinmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca hükümetin çıkarmak isteği bu kanunun bir anlamda kumarla mücadele şeklinde görülmesinin doğru olacağını da beyan etmiştir.[2192] Hacı Şefik Bey (İstanbul), Ağaoğlu Ahmet Bey (Karahisar-ı Sahip) gibi mebuslar verginin artırılmasını isterken[2193], Mehmet Emin Bey (Musul) ise kanun layihasına kumar sorunu biçiminde bakarak, ahlaki ve sosyal yönden ülkenin kötü durumda olduğu bir zamanda bu kanunun kabul edilmemesini talep etmiştir.[2194] Kanun layihasını savunan Maliye Nazırı Cavit Bey (Kal'a-i Sultaniye) hiçbir hükümetin memurlar dışında vatandaşlarını kumar konusunda denetleyemeyeceğini belirtmiş ve ihtiyaçlar karşısında böyle bir kanunun çıkartıldığını anlatmıştır. Meclis-i Mebusan, 11 maddeden oluşan layihanın maddelerini onaylamasının ardından heyet-i umumiyesini oylamış ve 140 oya karşı 8 oyla kabul etmiştir.[2195] Kanun 14 Mart 1918 tarihinde uygulamaya konulmuştur.[2196]

Kibrit ve Kav İstihlakine Dair Kanun da savaşın masraflarını karşılayabilmek amacıyla yürürlüğe konulan tüketim vergilerinden biridir. 20 Aralık 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kurulu'na gelmiştir.[2197] 2. maddenin görüşmelerinde söz alan Mehmet Nuri Efendi (Zor), Şakir Bey (Yozgat) gibi isimler maddede belirtilen 50'den 60'a kadar kibrit ve kavı da içeren bir kutu için 5 para ve her alet için 25 kuruş vergi miktarının düşürülmesini istemişlerdir. Rüştü Bey (Denizli) ise meseleye farklı bir taraftan bakmış ve genellikle yurt dışından ithal edilen bu ürünlerin ülke içerisinde üretilmesinin teşvik edilmesi maksadıyla fiyatın yüksek tutulduğunu ifade etmiştir. Ardından Muvazene-i Maliye Encümeni adına söz alan Sason Efendi

[2192] *A.e.*, s.322.
[2193] *A.e.*, s.323-324.
[2194] *A.e.*, s.323.
[2195] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:20, C:1, s.333.
[2196] "Oyun Kağıtlarının İstihlak Resmine Dair Kanun", *Düstur*, 14 Mart 1334, Tertip:2, Cilt:10, Numara: 90, s.155. Ayrıca bkz.: "Oyun Kağıtlarının İstihlak Resmine Dair Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 20 Mart 1334, nu.:3185.
[2197] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:20, C:1, s.342.

(Bağdat), hâlihazırda yürürlükte olan bir kanunda vergilendirme konusunda indirim yapmanın doğru olmadığının altını çizmiş ve daha önceden 25 kuruş vergi veren birinin bu şekilde cezalandırılmış olacağını anlatmıştır.[2198] Kanun layihası 24 Aralık 1917 tarihinde yasaya uymayanlar hakkında yapılacak cezai işlemlerin yeniden düzenlenmesinin ardından 134 kabul, 6 red, 4 tarafsız oy ile Meclis-i Mebusan tarafından onaylanmıştır.[2199] Kanun 14 Mart 1918 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[2200] Sigara ve oyun kâğıdı ile kibrit ve kav resmi hakkındaki kanunlarda, kararnamenin kanuniyetini onaylayan bir "madde-i tasdikiye" de kabul edilmiştir. Ancak Meclis-i Ayan'dan gelen istek üzerine Meclis-i Mebusan tarafından bu madde Kanun'dan çıkarılmıştır.[2201]

8.4. Gümrük Vergisi'nin Yeniden Düzenlenmesine Dair Kanun

Ülkenin finansal ihtiyaçları doğrultusunda yapılan bir başka düzenleme de Gümrük Vergisi'nin yeniden düzenlenmesi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin başat gelir kaynaklarından bir olan gümrük vergisi yalnızca ithal veya ihraç mallardan değil aynı zamanda ülke içerisinde bir noktadan başka bir noktaya taşınan mallardan da alınmaktaydı. Dış ticarette yürürlükte olan vergi oranı %10 iken ülke içerisinde %2,5 oranında olmuştur. Zaman içerisinde ve kapitülasyonlar bağlamında değişen gümrük vergisi oranları; Duyun-ı Umumiye borçlarının ödenmesi, azınlıkların yoğunlukta bulunduğu bölgelerde yapılan reformlar için harcandığından 1905 yılında %11'e yükseltilmiştir.[2202] Böylece alacaklı devletler gelirlerin düşmesine karşılık vergileri yükselterek bir denge sağlamışlardır. Devletin gümrük vergilerinde serbestiyet kazanması kapitülasyonların kaldırılmasından sonra olmuştur. Bu çerçevede 20 Eylül 1914 tarihinde yürürlüğe konulan bir geçici kanunla malın değeri üzerinden vergi alınmaya başlanmıştır. Böylece ithal mallardan alınan %8-11 oranındaki vergi yerine 30 Eylül 1914 tarihinden itibaren %12-15 vergi alınmaya başlanmıştır.[2203] Geçici

---

[2198] *A.e.*, s.347. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan-Kibrit ve Kav Resmi ve Maadin Rüsumu", *Tanin*, 21 Kanun-ı Evvel 1917, nu.: 3243, s.3; "Meclis-i Mebusan", *Sabah*, 21 Kanun-ı Evvel 1917, nu.: 10094, s.2.

[2199] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:22, C:1, s.386.

[2200] "Kibrit ve Kav İstimlak Resmine Dair Kanun", *Düstur*, 14 Mart 1334, Tertip:2, Cilt:10, Numara: 91, s.157. Ayrıca bkz.: "Kibrit ve Kav İstimlak Resmine Dair Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 20 Mart 1334, nu.:3185.

[2201] *MMZC*, Dördüncü Oturum Senesi, D:3, İ:59, C:2, s.575.

[2202] Stanford Shaw, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", *T.C.T.A.*, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.944-945.

[2203] "Gümrük Resminin Tadili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 7 Eylül 1330, Tertip:2, Cilt:6, Numara: 533, s.1276-1277. Ayrıca bkz.: "Gümrük Resminin Tadili Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 9 Eylül 1330, nu.:1943; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorlu'nun İktisadi Şartları*

kanun 13 Mart 1917 tarihinde Meclis-i Mebusan Genel Kuruluna gelmiş[2204] ve 22 Kasım 1917 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[2205]

Gümrüklere dair çıkarılan kanunlardan biri de eşyanın ağırlığı üzerinden vergi alınmasını öngören *Gümrüklerce Sıklet-i Eşya Üzerinden Resm Ahzı Hakkında Kanuna Merbut Tarife-i Umumiye*'dir. Kanun ile birlikte hükümet belirtmiş olduğu maddelere dair bir tarife yürürlüğe koyarken bu tarifenin dışında kalan mallar için %20 gümrük vergisi alınması koşulunu getirmiştir. Böylece eşyanın değeri üzerinden alınan gümrük vergisi yerine malın ağırlığı gibi niteliksel özellikleri üzerinden gümrük vergisi alınması yasalaşmıştır. Kanun layihasının diğer bir yanı ise Yemen Vilayeti ve Asir Sancağı'na ithal olunacak tömbekilerden özel bir kanun gereğince 1 kilosundan 2 kuruş ithalat vergisi alınmasıdır. Bu şekilde ülkenin tümü yerine belirli bir bölgedeki malı dengede tutmanın hedeflenmiş olduğu söylenebilir. Ayrıca gümrük vergisinin maddeleri itibariyle de kapsamlı hale getirilmiş olduğu görülmektedir. Kanun layihası 2 Mart 1916 tarihinde Meclis-i Mebusan gündemine gelmiş ve yapılan görüşmelerin ardından müstaceliyeti onaylanarak kabul edilmiş,[2206] 23 Mart 1916 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[2207] Kanun'da 1917 ve 1918 yıllarında 3 değişiklik yapılmış olmakla birlikte 11 Nisan 1918 tarihinde Gümrük Vergisi tekrar yenilenmiştir.[2208]

8.5. Sanayi Kuruluşlarının Arttırılmasına İlişkin Çalışmalar: "Teşvik-i Sanayi Kanunu"

Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılın sonlarından itibaren sanayi alanında atılımlar yapılmaya başlanmıştı. Bu atılımlar Tanzimat Dönemi'nde de devam etmiş

Hakkında Bir Tetkik, s.178; Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım İstanbul 2015, s.164-165.

[2204] *MMZC*, Üçüncü Oturum Senesi, D:3, İ:55, C:3, s.237. Ayrıca bkz.: "Hayat-ı Teşriye-Meclis-i Mebusan'da", *Tanin*, 14 Mart 1917, nu.:2965, s.4; "Meclis-i Mebusan", *İkdam*, 14 Mart 1917, nu.: 7216, s.1.

[2205] "Gümrük Resminin Tadili Hakkında Kanun", *Düstur*, 22 Teşrin-i Sani 1333, Tertip:2, Cilt:10, Numara: 4, s.4-5. Ayrıca bkz.: "Gümrük Resminin Tadili Hakkında Kanun", *Takvim-i Vekayi*, 27 Teşrin-i Sani 1333, nu.:3073.

[2206] *MMZC*, İkinci Oturum Senesi, D:3, İ:37, C:2, s.239.

[2207] "Gümrüklerce Sıklet-i Eşya Üzerinden Resm Ahzı Hakkında Kanuna Merbut Tarife-i Umumiye", *Düstur*, 10 Mart 1332, Tertip:2, Cilt:8, Numara: 389, s.778-852. Ayrıca bkz.: "Gümrüklerce Sıklet-i Eşya Üzerinden Resm Ahzı Hakkında Kanuna Merbut Tarife-i Umumiye", *Takvim-i Vekayi*, 2 Nisan 1332, nu.:2528.

[2208] "Gümrük Kanunu", *Düstur*, 11 Nisan 1334, Tertip:2, Cilt:10, Numara: 143, s.459-484. Ayrıca bkz.: " Gümrük Kanunu", *Takvim-i Vekayi*, 14-17 Mayıs 1334, nu.:3239-3242.

ve pek çok fabrika açılmıştı.[2209] 1863 yılına gelindiğinde oluşturulan *Islah-ı Sanayi Komisyonu* ile birlikte gümrük vergilerinin artırılması, sanayinin teşvik edilmesi, esnaf şirketlerinin oluşturulması gibi hedefler doğrultusunda çalışmalar yapılmıştır.[2210] II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1909 yılında Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından hazırlanan bir tasarı Bab-ı Âli'ye sunulmuş oradan da Şura-yı Devlet'e gönderilmişti. Kanun tasarısı 1910 yılında Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından yeniden incelenerek üzerinde gerekli değişiklikler yapılmış ve *Sanayinin Terakkisi Hakkında Kanun Layihası* haline getirilmiştir. Ancak adı geçen Kanun yasalaşmamıştır. Sonrasında 13 Aralık 1913 tarihinde *Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkati* olarak yürürlüğe konulmuştur.[2211]

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun Meclis-i Mebusan gündemine gelmesi basında da yerini almıştır. Bu bağlamda kanun *Servet-i Fünun*'da övgüyle karşılanmıştır. Ülkenin selamet ve kurtuluşunun iktisadi kalkınmada gören Meclis'in yasayı onaylamasının ardından hükümete çok iş düştüğü belirtilmiştir. Ayrıca hükümetin yasayı uygulamasının, onu koruyup önem vermesine bağlı olduğunun altı çizilmiştir. Yapması geken en önemli şeyin ise bürokrasideki bireysel girişimciliği engelleyen "memur zihniyeti"ne son vermek olduğuna dikkati çekmiştir.[2212]

Kanun'dan yararlanabilmek için doğal maddelerin veya yarı mamul maddelerin mamul madde haline getirilmesi, en az 5 beygirlik güçle işlenmesi, kanun'dan yararlanan işletmenin; müştemilatı, binaları ve diğer araç gereçleriyle en az 1000 lira değerinde olması ve bir yıl içerisinde en az 750 iş günü tutarında işçi çalıştırması koşulu getirilmekteydi.[2213] Ayrıca Osmanlı Devleti'nde imtiyaz alan şirketlerin kanunun sağladığı ayrıcalıklardan yararlanamayacağı düzenlenmişti. Kanun'da 27 Mart 1915 tarihinde yapılan bir değişikle ise Teşvik-i Sanayi Kanun-ı

[2209] Ekrem Erdem, "Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:48, Temmuz-Aralık 2016, s.25-26. Ayrıca bkz.: Gündüz Ökçün, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayi Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.27, Sayı:1, Ankara 1972, s.137-138.

[2210] *A.e.*, s.27.

[2211] "Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkati", *Düstur*, 1 Kanun-ı Evvel 1329, Tertip:2, Cilt:6, Numara:45, s.108-114. Ayrıca bkz.: "Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkati", *Takvim-i Vekayi*, 12 Kanun-ı Evvel 1329, nu.:1678; Gündüz Ökçün, "Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkati, 1913", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.30, Sayı:0, Ankara 1975, s.25-26.

[2212] Ahmet İhsan, "İstanbul Postası", *Servet-i Fünun*, 4 Haziran 1914, nu.: 1200, s.50.

[2213] Gündüz Ökçün, *a.g.e.*, s.27. Ayrıca bkz.: Esin Susam, "Osmanlı Sanayileşme Hareketleri ve Teşvik-i Sanayi Kanunu", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Isparta 2010, s.107.

Muvakkati'nden yalnızca Osmanlı tebaasının yararlanabilmesi hüküm altına alınmıştır.[2214] Kanun'da gerçekleştirilen bir diğer düzenleme de 1 Ocak 1917 tarihindedir. Düzenleme ile 13 Aralık 1913 tarihli geçici Kanun'un uygulanmasına dair talimatname yürürlüğe konulmuştur.[2215]

Geçici Kanun'un getirdiği imtiyazlar arasında; fabrika kurulması için gerekli arazinin miri arazi statüsünde olması koşuluyla devlet tarafından bedelsiz bir şekilde verilmesi[2216], kurulacak fabrikanın çeşitli vergi ve borçlardan muaf tutulması, yurt dışından getirilecek makinelerin ve diğer araç ve gereçlerin geçişinde gümrük muafiyetinin uygulanması yer almıştır. Ayrıca yabancı ülkelerden getirilen ve iç üretimle desteklenmeyen maddelerin gümrükten muafiyeti de kabul edilmiştir.[2217] Kanunla sınai kuruluşları; genel yol, demiryolları ve limanlara bağlayan ara yolların yapımı ve ulaşım araçları için gerekli malzeme ile araç gereçlerin yabancı ülkelerden getirilmesi işlemlerinde gümrük vergisi alınmayacağı hükmü de yasada yerini almıştır.[2218]

1917 yılında Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından hazırlanan ve Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkati'nden yararlanan kuruluşlar hakkında bilgi veren bir istatistiki bir raporda kanun kapsamında 117 sanayi kuruluşunun olduğu belirtilmiştir. Raporda sanayi kuruluşlarının 63'ünün İstanbul'da, 15'inin İzmir'de bulunduğu ifade edilirken geriye kalanların ülkenin diğer bölgelerinde yer aldığı bilgisi yer almaktadır.[2219]

Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkati ile aracılığıyla yerli üretimin teşvik edilmesi ve buradan yoluyla Avrupa sanayisi ile yarışabilecek sanayi kuruluşlarının oluşturulması amaçlanmıştır. Ülke içerisinde üretim arttırılarak dışarıya olan bağımlılığa son verilmek istenmiştir. Kanun ilk yürürlüğe girdiğinde üretimi artırmak

---

[2214] "14 Muharrem 1332 Tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 6. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 14 Mart 1331, Tertip:2, Cilt:7, Numara:188, s.535-536. Ayrıca bkz.: "14 Muharrem 1332 Tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 6. Maddesini Muaddel Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 10 Mart 1331, nu.:2128; Gündüz Ökçün, "Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkati, 1913", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, s.30; Ahmet Emin Yalman, *a.g.e.*, s.136.

[2215] "14 Muharrem 1332 Tarihli Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkati'nin Suret-i Tatbiki Hakkında Nizamname", *Düstur*, 19 Kanun-ı Evvel 1332, Tertip:2, Cilt:9, Numara:23, s.36-42. Ayrıca bkz.: "14 Muharrem 1332 Tarihli Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkati'nin Suret-i Tatbiki Hakkında Nizamname", *Takvim-i Vekayi*, 3 Kanun-ı Sani 1332, nu.:2765 ve 2770.

[2216] *A.e.*, s.30-31.

[2217] *A.e.*, s.32-33. Ayrıca bkz.: Esin Susam, *a.g.e.*, s.109.

[2218] *A.e.*, s.33. Ayrıca bkz.: Esin Susam, *a.g.e.*, s.110.

[2219] *A.e.*, s.37. Ayrıca bkz.: Esin Susam, *a.g.e.*, s.116.

amacıyla ithal yasağı getirmek, gümrük vergilerini arttırmak, ihracatı kısmak gibi uygulamalar yapılamamıştır. Sözü edilen uygulamalar Birinci Dünya Savaşı'na giriş arifesinde kapitülasyonların kaldırılması ile gerçekleştirilebilmiştir.[2220]

9. Emval-i Metruke Meselesi Hakkındaki Düzenlemeler

Emval-i Metruke'ye ilişkin kanunlar, Birinci Dünya Savaşı sırasında sevk ve iskânına karar verilen Osmanlı vatandaşlarının terk etmek zorunda kaldıkları bölgedeki malların akıbeti hakkındadır. Taşınma sırasında ve sonrasında hükümet tarafından yürürlüğe konulan kanunların merkezinde menkul ve gayrimenkul malların hukuki durumlarının tespiti yer almaktadır. Çalışmada bu sınırlar üzerinden 1915-1918 tarihleri arasında uygulamaya konulan kanunlar belirtilecektir.

Savaşa giden yolda Ermeniler, Rusya ile gerçekleştirecekleri İttifak neticesinde savaştan zaferle çıkılması halinde Ermenistan devleti kurmayı istemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Ermeni komiteleri harekete geçerek silahlanmaya başlamışlar,[2221] hazırlıklarını savaş zamanında Rusya'nın yanında yer almaya göre yapmışlardır. Buna karşın İttihat ve Terakki hükümeti başta Enver Paşa, Halil Bey (Menteşe) ve Talat Paşa, Ermeni ileri gelenleriyle görüşerek onlardan sadakatlerini beklediklerini dile getirmişlerdir.[2222] Ancak Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde Osmanlı Devleti ve Ermeniler karşı karşıya gelmişlerdir.

Osmanlı Devleti, Kafkas Cephesi'nde Rusya ile yapılan savaşta geri planda Ermenilerin saldırıları ile karşılaşılmıştır. Rusya, Ermenilere Kafkasya ve Doğu Anadolu'da yer alan Osmanlı topraklarını kapsayan bir devlet kurulmasını teklif etmiş ve bu doğrultuda Ermeni ileri gelenleri ile görüşerek onların Rusya yanlısı bir tutum göstermelerini sağlamıştır.[2223] 1 Kasım 1914 tarihinde Rusya'nın saldırısı ile başlayan savaş, Osmanlı Devleti'nin askeri kuvvetlerinin geri çekilmesi ve ordunun dağılması ile sonuçlanmıştır.[2224] Ermeniler, Rusya sınırına yakın bölgelerde ve Anadolu'nun doğusunda ve güneyinde ayaklandırılmıştır.[2225] Ülkede olayların

---

[2220] *A.e.*, s.38.
[2221] Bülent Bakar, *Ermeni Tehciri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 1. Basım, Ankara 2009, s.56-57.
[2222] *A.e.*, s.60-61. Ayrıca bkz.: Hasan Güner, "1915-1928 Arası Emval-i Metruke Uygulamaları", *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2015, s.8-9.
[2223] Stanford Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye-Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975*, s.377.
[2224] *A.e.*, s.378.
[2225] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Basım, C.III/III, Ankara 1991, s.2-11. Ermenilerin Doğu Anadolu'daki faaliyetleri hakkında ayrıca bkz.: Ahmet

devam etmesi üzerine 24 Nisan 1915 tarihinde alınan ve bütün vilayetlere gönderilen bir kararla; Ermeni komitelerinin kapatılması, komite liderlerinin ve olaylara karışan Ermenilerin tutuklanması, evraklarına el konulması gibi emirler yürürlüğe koymuşlardır.[2226]

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Enver Paşa'ya ulaşan bilgiler doğrultusunda Rus ilerleyişine engel olunması gerekmekteydi. Böyle bir durumda Enver Paşa'nın ilk hamlesi Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya 2 Mayıs 1915 tarihindeki yazısı olmuştur. Enver Paşa yazısında, Van'da bulunan Ermenilerin isyanlarını devam ettirmek için beklediklerini, yapılması gerekenin bunların dağıtılması olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca isyana son verebilmek için Ermeni ailelerini ya Rusya'ya ya da Anadolu içlerine sürmeyi önermişti. [2227] Talat Paşa, Meclis-i Vükela'dan izin almadan ve bu meseleye dair geçici kanun yürürlüğe koymadan Ermenilerin sevk ve iskânını başlatmıştı.[2228] Ermenilerin savaş alanı dışına çıkarılmaya başladığı ilk yerler; Van, Bitlis ve Erzurum olmuştur.[2229] Bu bölgelerden çıkarılan Ermenilerin; Musul'un güneyine, Zor Sancağı'na ve Urfa Sancağı'nın merkezi dışında kalan bölgelere yerleştirilmesine karar verilmiştir. Adana, Halep ve Maraş bölgesinden sürgün edilen Ermeniler ise Suriye'nin doğusuna ve Halep'in doğu ve güneydoğusuna nakledileceklerdir.[2230]

Ermenilerin sevk ve iskâna tabi tutulmaları İtilaf Devletlerinin protestosuna neden olmuştur. 24 Mayıs 1915 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya ortak bildiri yayınlayarak Osmanlı Devleti'ni suçlamışlardır. Talat Paşa bu bildiriden iki gün sonra 26 Mayıs 1915 tarihinde Sadaret'e yazmış olduğu bir tezkire ile Ermenilerin savaş bölgesinin dışına nakledilmelerini isteyen bir kanun çıkarılmasını istemiştir. İtilaf Devletlerinin aldığı bu tavırdan sonra sorumluluğun sadece kendi üstüne

---

Gülenç, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Doğu Anadolu'da Ermeni Faaliyetleri", *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Türk Tarih Kurumu, C.2, 1. Basım, Ankara 2017, s.283-294; Mehmet Salih Mercan, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Van Gölü Çevresinin İşgalini Hazırlayan Ermeni Olayları ve Rusların İşgali" *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Türk Tarih Kurumu, C.2, 1. Basım, Ankara 2017, s.211-240.

[2226] Bülent Bakar, *a.g.e.*, s.68-71. Ayrıca bkz.: Hasan Güner, *a.g.e.*, s.9-10.

[2227] Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, Ankara 2012, s.33-34. Ayrıca bkz.: Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin Hukuki Statüsü ve Geride Bıraktıkları Mallarla İlgili İlk Düzenlemeler", *Tarihsel Veriler Temelinde 100. Yılına 1915 Olaylarına Hukuki Bakış Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 8 Mayıs 2015, s.87.

[2228] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III/III, s.37-38.

[2229] Kemal Çiçek, *a.g.e.*, s.34.

[2230] *A.e.*, s.36. Ayrıca bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III/III, s.38.

kalmasını istemeyen Talat Paşa'nın böyle bir adım attığı düşünülmektedir.[2231] Bahsi geçen tezkireden bir gün sonra Meclis-i Vükela tarafından *Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat* yürürlüğe konulacaktır.[2232]

Tehcir Kanunu olarak da bilinen Kanun savaş sırasında ordu, kolordu ve tümen komutanlarına; hükümetin emirlerine, ülke savunması ve asayişin sağlanmasına karşı gelenler ile silahla saldırıda bulunanlara ve direniş gösterenlere karşı şiddetle cezalandırma ve direnişi tamamen imha etme yetkisi vermiştir. Ayrıca komutanlara askeri gerekliliğe bağlı olarak casusluk ve ihanet hissettikleri köy veya kasaba halkını sevk ve iskân etme görevi de verilmiştir. Görüldüğü üzere Dâhiliye Nezaretinin başlatmış olduğu sevk ve iskân, geçici kanunla ordu, kolordu ve tümen komutanlıklarının yetkisine bırakılmıştır. Ayrıca kanunda doğrudan Ermenilere yönelik bir düzenleme olduğu belirtilmezken tehcir edilenlerin geride bıraktıkları mallara ilişkin herhangi bir hükme de yer verilmemiştir.[2233]

Sevk ve iskânın esasların ilişkin düzenlemeler Sadaret makamından Meclis-i Vükelaya gönderilen 29 Mayıs 1915 bir başka tezkire ile belirlenmiştir. Adı geçen tezkire Meclis-i Vükelada görüşülerek 30 Mayıs 1915 tarih ve 163 numara ile kabul edilmiştir. Meclis-i Vükela tezkirede; belirtilen önlemlerin alınmasının uygun olduğunun altını çizmiş ve Ermenilerin nakledilmesi sırasında güvenliklerinin sağlanması, temel ihtiyaçlarının karşılanması, geldikleri yerlerdeki menkul malların bedellerinin kendilerine ulaştırılacağı üzerinde durulmuştur. Ayrıca gayrimenkullerinin cinsi, değeri gibi özelliklerinin tespit edilmesinin ardından Müslüman göçmenlere dağıtılacağı dile getirilmiştir. Göçmenlerin yerleştirildikleri yerlerde bulunan ve uzmanlık alanları dışında kalan, zeytinlik, dutluk, portakallık gibi arazilerin de açık artırma usulüyle satılması ya da kiraya verilmesi hükmü de tezkirede ilan edilmiştir. Satış ve kira sonrası elde edilen bedelin ise tehcire tabi tutulan asıl sahiplerine verilene kadar mal sandıklarında tutulacağı hüküm altına alınmıştır. Bununla birlikte işlemlerin yapılması sırasında meydana gelecek

[2231] *A.e.*, s.38. Ayrıca bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III/III, s.39; Gül Akyılmaz, *a.g.e.*, s.88; Bülent Bakar, *a.g.e.*, s.75.
[2232] "Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Düstur*, 14 Mayıs 1331, Tertip:2, Cilt:7, Numara:244, s.609. Ayrıca bkz.: "Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekayi*, 19 Mayıs 1331, nu.:2189.
[2233] Kemal Çiçek, *a.g.e.*, s.40-41. Ayrıca bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.III/III, s.40; Gül Akyılmaz, *a.g.e.*, s.89; Hasan Güner, *a.g.e.*, s.12.

harcamaların muhacirin tahsisatından karşılanacağı, tüm bu işlemleri ve iskânı gerçekleştirmek için Dâhiliye Nezaretine bağlı komisyonların kurulacağı ifade edilmiştir. Komisyonların bulunmadığı yerlerde bahsedilen işlerin valilerce yürütüleceği düzenlenmiştir.[2234] Meclis-i Vükela tezkiresinde de belirtilen hususlar 30 Mayıs 1915 tarihli bir talimatname ile uygulamaya konulmuştur. 15 maddeden meydana gelen yönetmelikle Ermenilerin sevk ve iskânının hangi kural ve yöntemler çerçevesinde yapılacağı anlatılmıştır.[2235]

Ermenilerin sevk ve iskânı hususunda günümüze kadar meselelerin başında onların geride bırakmak zorunda kaldıkları malların hukuki durumu gelmektedir. Konu ile üzerinde durulması gereken kavramlardan biri *emval-i metruke*'dir. Emval, kelime olarak mal kelimesinin çoğuludur. Ayrıca mülkiyet konusu olan maddi şeyler anlamına gelmektedir.[2236] Osmanlı toprak hukukunda *metruk* kavramı ise terk edilmiş anlamında kullanılmaktadır. Metruk araziler kendi içerisinde iki kısma ayrılmış olup; herkesin yararlanması için hazırlanmış yollar, mesire ve pazar yerleri, namazgâhlar, köprüler, meydanlar ilk kısmı meydana getirmektedir. İkinci kısımda ise köy ve kasabalarda halkın ortak kullanımına açılmış; yaylak, kışlak, mera gibi alanlar yer almaktadır. Genel manada ifade edilecek olursa bu tip araziler özel mülkiyet alanına girmemektedir. Bu durum da onu kamu arazisi statüsüne sokmaktadır.[2237] Emval-i metruke ise terk edilmiş mallar anlamına gelmektedir.[2238] Bulundukları yerleri terk eden Gayrimüslimlerin geride bırakmış oldukları mallar için kullanılan bir tabir olmuştur.[2239]

Bunların dışında Ermenilerin geride bırakmış olduğu malların hukuki statüsüne ilişkin menkul ve gayrimenkul kavramları da kullanılmaktadır. Diğer bir ifade ile taşınır ve taşınmaz mallar anlamındadır. Emval-i metruke ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmakla birlikte bahsedilen kavramlar doğrultusunda yasal bir hüküm bulunmamaktaydı.

Osmanlı Devleti bu kavramları İslam hukuku üzerinden, Hanefi fıkhına ilişkin kaynaklara dayanarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede şeklinin değiştirilmesi

---

[2234] *A.e.*, s.41-42.
[2235] *A.e.*, s.46-48. Ayrıca bkz.: Bülent Bakar, *a.g.e.*, s.78-80;
[2236] Hasan Güner, *a.g.e.*, s.16-17.
[2237] Firdes Temizgüney, *Emval-i Metruke Meselesi-Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923*, Türk Tarih Kurumu, 1. Basım, Ankara 2017, s.35-36.
[2238] Hasan Güner, *a.g.e.*, s.17.
[2239] Firdes Temizgüney, *a.g.e.*, s.36.

yolu da dâhil olmak üzere taşınması mümkün olan mallara menkul mal denilirken şekil değiştirerek de olsa taşınması mümkün olmayan mallara ise gayrimenkul mal denilmiştir. Bir arazinin üzerinde yer alan bina, ağaç, ev gibi mallar şekil değiştirerek taşınabileceği düşünüldüğünden menkul olarak arazi ise şekil değiştirse bile taşınamayacağından gayrimenkul şeklinde değerlendirilmiştir. Eğer bina, ağaç, ev gibi mallar arazi ile birlikte satılırsa gayrimenkul kabul edilmiştir.[2240] Bu durum Mecelle'nin kabulüne kadar geçerli olmuştur. Ancak istisnai bir durum olarak vakıf arazi üzerinde bulunan mülk ağaç, bina gibi mallar yine menkul mal statüsünde sayılmıştır.[2241]

Emval-i metruke hakkında ilk hukuki metin 10 Haziran 1915 tarihli talimatname olup Ermenilerin geride bırakmış oldukları mallara ilişkin düzenlemeler içermektedir. Talimatname: *Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalade-i Siyasiye Dolayısıyla Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilere Ait Emval ve Emlak ve Arazinin Keyfiyet-i İdaresi Hakkında Talimatname* adıyla yürürlüğe koymuştu. Bu talimatnamenin en önemli özelliği *Emval-i Metruke Komisyonları*nın kurulmasını hüküm altına alınmış olmasıdır. Hükümet emval-i metrukeye dair kanun çıkarmış olmasına rağmen zorunlu göçe tabi tutulanların alacak ve borçlarının akıbeti hakkında hukuki bir düzenleme yapmamıştı. Almanya, Avusturya-Macaristan hatta Yunanistan gibi alacaklı ülkelerin de baskısı ile 26 Eylül 1915 tarihinde *Aher Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Düyun ve Matlubat-ı Metrukesi Hakkında Kanun-ı Muvakkati* yürürlüğe koymuştu. Çıkarılan kanunlarla başka yerlere taşınan insanların geride bıraktıkları malların kanuni koşulları hazırlanmıştı. Ancak uygulamada bazı aksaklıklarla karşılaşılmaktaydı. Hükümet bu aksaklıkları ortadan kaldırabilmek ve detaylı hale getirebilmek için yeni bir yasal düzenleme çıkarmak durumunda kalmıştı.

Yürürlüğe konulan 8 Kasım 1915 tarihli *13 Eylül 1331 Tarihli Kanun-ı Muvakkatin Suver-i İcraiyesini Mübeyyin Nizamname* ile eksiklikler giderilmeye ve şikâyetler önlenmeye çalışılmıştır. Bu kanunda 20 Ekim 1917 tarihinde *Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Duyun ve Matlubat-ı Metrukesine Mütedair Kanun-ı Muvakkatin Suver-i İcraiyesi Hakkındaki 30 Zilhicce 1333 Tarihli Nizamnamenin 3, 5, 6 ve 8. Maddelerini Muaddel Mevadd-ı Nizamiye*

[2240] Gül Akyılmaz, *a.g.e.*, s.83.
[2241] *A.e.*, s.84-85.

düzenlemesiyle değişiklikler yapılmıştır. Bu kanunlar dışında 5 Ekim 1916 tarihinde başka bir düzenleme daha meydana getirilmiştir. *Ahar Mahallere Nakledilen Eşhasın Emval ve Duyun ve Matlubat-ı Metrukesine Mütedair 17 Zilkadde 1333 Tarihli Kanun-ı Muvakkatin İkinci Maddesinin Birinci Fıkrasına Müzeyyel İbare Hakkında Kanun-ı Muvakkat* hükümet tarafından yürürlüğe konulmuştur. Böylece savaş döneminde emval-i metrukeye ilişkin yasal mevzuat bu şekilde oluşturulmuş; Meclis-i Mebusan'ın bu kanunlaştırma sürecine dâhil edilmemiştir.[2242]

[2242] Konu ile ilgili yapılan araştırmalardan bazıları şu şekildedir; Firdes Temizgüney, *Emval-i Metruke Meselesi-Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923*, Türk Tarih Kurumu, 1. Basım, Ankara 2017; Salahattin Kardeş, *"Tehcir" ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 1. Basım, Ankara 2008; Taner Akçam, Ümit Kurt, *Kanunların Ruhu Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek*, İletişim Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2012; Ümit Kurt, "Emval-i Metruke ve Tasfiye Komisyonlarının Yapısı ve İşlevi", *Toplumsal Tarih*, S.259, Temmuz 2015, s.50-58; Hasan Güner, "1915-1928 Arası Emval-i Metruke Uygulamaları", *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2015; Tayfun Eroğlu, "Tehcirden Milli Mücadele'ye Ermeni Malları (1915-1922)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 2008; Bülent Bakar, "Ermeni Tehciri Sonrası Geride Kalan Mallara Bir Bakış", *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, Ed.: Bülent Bakar, Necdet Öztürk, Süleyman Öztürk, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul 2007; Mehmet Polatel, "Geri Dönüş ve Emval-i Metruke Meselesi", *1915 Siyaset, Tehcir, Soykırım*, Haz.: Fikret Adanır, Oktay Özel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2015, s.488-504; Kemal Arı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni Emval-i Metrukesi'ne İlişkin Alınan Önlemler ve Uygulamalar", *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, Yay. Haz.: Aynur Yavuz Akengin, Selcan Koçaslan, 1. Basım, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s.299-301.

SONUÇ

1877 yılında açılan ilk Meclis-i Mebusan'ı II. Abdülhamit feshetmiş ve yasama erkini eline almıştır. Sonrasında İttihat ve Terakki Fırkası'nın öncülüğünde 23 Temmuz 1908 tarihinde Meclis yeniden açılmış ve anayasa tekrar yürürlüğe konulmuştur. Türk siyasal hayatında etkisi günümüze kadar sürecek parlamento tecrübesinin ikinci kısmı böylece başlamıştır. 1908, 1912, 1914, 1919 Meclisleri ile süren Meşruti monarşi Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar sürmüştür.

Türk siyasal hayatının "laboratuvarı" şeklinde tanımlanan II. Meşrutiyet dönemi çok partili hayatın da başlangıcı olarak kabul edilir. Bu dönemin en önemli siyasi teşkilatı olan İttihat ve Terakki Fırkası, çok uzun bir süre askıda olan parlamentolu yaşamı 1908 seçimlerindeki başarısıyla yönlendirme gücünü elde etmiş, Meşrutiyet devrinin en hareketli ve en geniş coğrafi temsil alanına sahip Meclis'ini meydana gelmiştir. Bu da Meclis'i birbirinden farklı unsurların ülke sorunlarının tartışıldığı bir yer haline getirmiştir. İttihat ve Terakki, 1908 ve 1912 seçimlerinden sonra ülkeyi perde arkasından yönetirken, 23 Ocak 1913 tarihindeki Bab-ı Ali Baskını'nı takiben tek egemen güç olmuş; Meclis açılıncaya kadar ülkeyi geçici kanunlarla yönetmiştir.

1914 Meclis-i Mebusan'ı döneminde dört hükümet görev yapmıştır. Bu hükümetler; Salit Halim Paşa, Talat Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve Tevfik Paşa hükümetleridir. Bunlar arasında Sait Halim Paşa ve Talat Paşa hükümetleri savaş dönemi hükümetiyken, Ahmet İzzet Paşa hükümeti ise ateşkes antlaşmasını yapan hükümettir.

1914 Meclisi'ni meydana getiren seçimler iki hukuksal düzlemde gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki Kanun-ı Esasi, diğeri İntihab-ı Mebusan Kanunu'dur. 1914 Meclisi'ni meydana getiren seçimler bu hukuki metinler üzerinden yapılmıştır. Seçimlere Gayrimüslimlerle yapılan pazarlıklar damga vurmuştur. Gayrimüslimler seçimlerde nispi temsil usulünün uygulanmasını ve bu şekilde aldıkları oy oranına göre Meclis'te temsil edilmeyi umut ederken, İttihat ve

Terakki Fırkası seçimi tam anlamıyla kontrol etmek istemiştir. Seçimler sonucunda Rumlar 16, Ermeniler 15, Museviler ise 3 mebus ile temsil edilmişlerdir. Gayrimüslim mebus sayısının bu şekilde tespit edilmesinde Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybetmesi ve buna bağlı olarak özellikle Rumların nüfusundaki düşüşün payı büyüktür. 1914 Meclis'inde 1912 Meclisi'ne göre daha fazla miktarda Arap mebusa temsil hakkı verilmiş, bu şekilde İttihat ve Terakki Fırkası Balkanlar'da Gayrimüslimlerin ülkeden ayrılmasından sonra Arapların da ülkeden kopmasına engel olmaya çalışmıştır. Böylece İttihat ve Terakki Fırkası eliyle Türk ve Müslümanların ağırlıkta bulunduğu homojen ve kontrol edilebilir bir Meclis-i Mebusan oluşturma yoluna gidilmiştir.

Seçimler 93 seçim çevresinde yapılmış, 256 mebus seçilmiştir. Meclis-i Mebusan'ın açılması için seçimlerin tamamlanması beklenmemiş, 14 Mayıs 1914 tarihinde Meclis açılmıştır. Mebus sayıları ölüm istifa vb. nedenlerle değişime uğramış, boşalan mebusluklar için yapılan ara seçimlerde Meclis'e 36 yeni mebus daha katılmıştır. Böylelikle 1914 Meclis-i Mebusanı'nın toplam mebus oranı ara seçimlerdeki mebuslarla birlikte 292 olmuştur.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın kontrolünde yapılan 1914 seçimlerde yolsuzluk ve usulsüzlükler de meydana gelmiştir. Merkeze gönderilen şikâyetlerde, İttihat ve Terakki'nin seçimlerde usulsüzlük yapmasından çok yerel unsurların seçimlere müdahalesi kendini göstermiştir. Dâhiliye Nezareti yaşanan yolsuzluklara zamanında müdahale etmiş seçimlerin sakin bir ortamda yapılmasını sağlamıştır.

1914 Meclis-i Mebusanı'nda İttihat ve Terakki'nin gücü muhalefet faktörünün cılız olmasına neden olmuştur. Meclis'in yetkilerinin azaltıldığı, çalışma süresinin düşürüldüğü 1914-1918 yılları arasında toplu veya etkili bir bireysel muhalefetle karşılaşılmamıştır. Muhalif sesler, cılız da olsa çoğunlukla Gayrimüslim mebuslar tarafından çıkarılmıştır. Muhalefetin baskılanışı, mebusların hükümeti denetlediği uygulamalar olan soru ve gensoru müessesinde açıkça görülmektedir. 1914 Meclis-i Mebusanı'nın yasama dönemi içerisinde 27 adet soru ve gensoru verilmiştir. Meşrutiyet döneminin en fazla toplantı dönemine sahip bu Meclis'te, hükümeti denetleme mekanizması olan soru ve gensoru sayısının az olmasında İttihat ve Terakki Fırkası'nın tek güç olmasının payı büyüktür. Fırkanın 1918 senesinin

sonlarında hükümetten ayrılmasıyla Meclis'te soru ve gensoruların sayısının artması da bu durumun kanıtı niteliğindedir.

Meclis-i Mebusan'ın kanun çıkarma etkinliği incelendiğinde 1914-1918 yasama dönemi boyunca 1006 kararname, 545 kanun layihası Meclis gündemine gelmiştir. Kararnameler arasında 211'i işlem yapılmadan kalırken; kanun layihalarının 130'unun Meclis'teki işlemleri tamamlanmamıştır. Hükümetin Meclis-i Mebusan kapalı olduğu dönemde çıkardığı kanunların, Meclis'in çalıştığı dönemlerden fazla olmasında İttihat ve Terakki hükümetinin istediği yasaları geçici kanun yoluyla yürürlüğe koymak istemesinin payı büyüktür. Özellikle laik hukuk düzenlemelerinde görüleceği gibi Meclis'ten gelebilecek engellemeyi ortadan kaldırma düşüncesinin etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Meclis-i Mebusan savaş koşullarının yaşanmasına ve sonrasında İttihat ve Terakki Fırkası'nın kapatılmasına rağmen 1918 senesinin sonuna kadar varlığını sürdürmüştür.

Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarında encümenlerin faaliyetleri de önemli bir yer tutmaktadır. 1914 Meclisinde 16 encümen faaliyet göstermiştir. Encümenler içerisinde Muvazene-i Maliye Encümeni, Askeri Encümen ve Kavanin-i Maliye Encümeni ön plana çıkmıştır. Bu durum Meclis'te en fazla mâli ve askeri alanda çalışma yapıldığının kanıtı olarak düşünülebilir. Osmanlı Devleti'nin savaşta olduğu bir dönemde ifade edilen alanların öne çıkması Meclis-i Mebusan'ın ülkenin temel sorun ve ihtiyaçları yönünde faaliyet gösterdiğinin göstergesidir.

Meclis-i Mebusan'da İttihat ve Terakki'nin kanun yapım sürecindeki etkinliğine karşın bu etkinliğe mebusların da dâhil olduğu ifade edilmelidir. Hükümet dışı yapılan tekliflerin sayısı 86'dır. Kanun tekliflerinden 40'ı mebus veya mebuslar tarafından verilirken, geriye kalan kısım ise Meclis-i Ayan ve encümenlerden gelen teklifler olmuştur. Kanun teklifleri sayısı göz önünde bulundurulduğunda mebusların yasama faaliyetine düşük bir katılım gösterdikleri sonucu çıkarılabilir.

1914 Meclis-i Mebusanı'nda hükümetlerin bir program dahilinde hareket etmek istediği anlaşılmaktadır. Seçimlerin devam ettiği ve Meclis-i Mebusanı'nın açılış tarihinin konuşulduğu bir dönemde, basında hükümetin yasama konusunda hangi alanlara öncelik vereceği ilan edilmeye başlanmıştır. Bu yasalar arasında; Vilayet İdare Kanunu, Ceza Kanunu, Kanun-ı Esasi Tadilatı, Katib-i Adl Kanunu

gibi idari, adli ve askeri konular öne çıkmaktadır. İttihat ve Terakki Fırkası bu yasalar aracılığıyla iktidarını pekiştirmeye ve ülkeyi ayakta tutmaya gayret göstermiştir. Savaşın çıkması ve ülkenin savaşa girmesi hükümetin önceliklerinde değişikliğe yol açsa da bahsi geçen yasalar yürürlüğe konulmuştur.

Meclis'in görüştüğü yasalar içerisinde Kanun-ı Esasi tadilatı öne çıkmıştır. Meşrutiyet'in ilk yıllarında yapılan değişikliklerle padişah-meclis arasındaki dengede yasama makamının konumunu güçlenmiştir. Ancak sonrasında Meclis egemenliğini tek başına eline alan İttihat ve Terakki Fırkası, Meclis-i Mebusan ile hükümet arasındaki anlaşmazlıkta padişahı güçlü bir konuma getirmiştir. 1911 ve 1912 senelerinden sonra muhalefetin büyümesi ve rakip olarak belirlemesi İttihat ve Terakki Fırkası'nı yeni bir Meclis-i Mebusan oluşturmak düşüncesine itmiştir. Bunun için de 1909'da değiştirilen Kanun-ı Esasi'yi tekrar düzenleyerek, Meclis'in feshi kolaylaştırılmak istenmiştir. Yürütme gücünün tam anlamıyla Fırkanın ellerinde bulunması, Padişah Mehmet Reşat'ın uzlaşmacı tavrı, İttihat ve Terakki'nin Kanun-ı Esasi'yi değiştirme isteğinin en önemli nedenleridir.

Meclis'i kendine bağlı hale getiren ve feshini kolaylaştıran İttihat ve Terakki Fırkası, Meclis-i Mebusan'daki çalışmaların ağırlık noktalarından birini idari ve mülki değişiklilere vermiştir. Bu şekilde merkez-çevre arasında tam bir bağ kurulacak ve Fırka taşraya egemen konuma gelecektir. Bu amaçla uzun yıllar yürürlükte olan İdare Kanununun değiştirilmesi sağlanmış; 1913'te uygulanmaya konulan Vilayet İdare Kanunu ile kapsamlı bir düzenleme meydana getirilmiştir. Yasa aracılığıyla kamusal işlerin kolaylaşmasını temel alan ve merkeze yakınlık esasına göre şekillenen bir idari bölünme amaçlanmıştır. Ayrıca ülkenin bazı bölgelerinde hükümetin kontrolü dışında hareket eden ve güvenliği tehdit eden aşiretlere karşı merkezileşmeyi ve asayişi sağlama amacı güdüldüğü görülmüştür. Kanun ile merkezileşmeyi hedefleyen hükümet, köyleri de kapsayan bir iktisadi kalkınmayı da hedeflemiştir.

1912 Devlet Salnamesi incelendiğinde vilayet sayısı 29 olarak görülürken, müstakil liva sayısı ise 12'dir. Ülkedeki imtiyazlı eyaletlerin sayısı ise 6'dır. 1917-1918 Devlet Salnamesi 'ne bakıldığında vilayetlerin sayısı 24'e düşerken, müstakil livaların sayısı 21'e yükseltilmiştir. İmtiyazlı eyaletlerin sayısı ise 6 olarak kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin toprak kayıpları vilayetlerin sayısının azalmasına neden

olmuştur. Bu dışsal etkene karşılık müstakil liva sayısının artmasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi idari yapıyı etkin hale getirerek hükümet kontrolünü artırmak isteğinin önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

Meclis-i Mebusan'da ele alınan temel sorunlar arasında adli ve hukuki sisteme ilişkin düzenlemeler önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi incelendiğinde birliğin olmadığı görülmektedir. Tanzimat döneminden sonra devlet, uyrukları arasında eşit bir hukuki yapı oluşturmak istemiş, bu eşit hukuk sisteminin oluşturulması amacıyla laik yasalar çıkarılmıştır. Kapitalist sistemin yaygınlaşması, Avrupa ile ticari ilişkilerin artması laik hukuk sisteminin örnek alınmasına yol açmıştır. Özellikle ticaret mahkemeleri, şer'i mahkemelerin dışında kalan laik anlayışa sahip mahkemelerin meşruluk kazanmasında önemli rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan etmesinin hemen ertesinde ise kapitülasyonları kaldırması hukuk sistemindeki en önemli dönüşümü motive etmiştir.

1914-1918 döneminde İttihat ve Terakki hükümetinin uygulamaya koyduğu kanunlar içerisinde; şer'i mahkemelerin Adliye Nezareti'ne bağlanmasına dair düzenleme, Mecelle'den sonra Osmanlı Devleti medeni hukukuna yeni bir düzen veren Hukuk-ı Aile Kararnamesi, dava vekilliği, kadıların atanmasına ve noterliğe ilişkin düzenlemeler, Ceza Kanunu, Ceza ve Hukuk Muhakemeleri Usul Kanunu yer almıştır. Yeni bir düzen getirilmek istenilen noterlik kurumunun ise hukuksal zemini oluşturulmaya çalışılmıştır. Kanunla noterlerin yetki ve sorumlulukları belirlenmiş ve mahkemelerin evrak ve iş yükünün azaltılması hedeflenmiştir. Yapılan düzenlemelerle bürokratik anlamda modern devletin temelleri atılmaya çalışılmıştır.

1914 Meclisi'nin yasama faaliyetlerinde ülkenin Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olması önemli bir belirleyen olmuştur. Uzun döneme yayılan savaşlar ülkenin insan kaynaklarının tükenmesine, yiyecek ve finansman sorununun yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Yürürlüğe konulan yasalarda önce ordunun asker ihtiyacının karşılanmasına çalışıldığı, bunu savaşın finansmanı, halkın ve ordunun iaşesi meselelerine çözüm aramaya dönük çabaların izlediği görülmüştür. Mükellefiyet-i Askeriye, Mükellefiyet-i Ziraiye, Muafiyet-i Askeriye Vergisi, Bedel-i Nakdi Kanunları bu kapsamda öne çıkmıştır.

Savaş koşulları içerisinde Osmanlı Devleti, üretimi arttırmaya, ordunun ihtiyaçlarını gidermeye çalışmış ve dış etkilere karşı korumacı bir ekonomik anlayışı

geliştirmeye gayret göstermiştir. Temel besin maddeleri başta olmak üzere ihtiyaç mallarının fiyatlarının artması da Meclis-i Mebusan'da yansımasını bulmuş ve söz konusu sorunların çözümüne yönelik yasalar çıkarılmıştır. Örneğin; Men'i İhtikâr Kanunu ile karaborsacılık ve istifçilik engellemeye çalışılırken, Ceza Kanunu'nda yapılan düzenleme ile sahte para basılmasının önüne geçilmesine, Teşvik-i Sanayi Kanunu ile ülkede fabrikalar kurularak dışa bağımlılığın azaltılmasına gayret edilmiştir. Ayrıca karaborsacılıktan yararlanarak zenginleşen ve harp zengini olarak nitelendirilen kimselerin elde ettiği kazancın vergilendirilmesi yoluna gidilmiş, Avrupa'dan örnek alınarak Harp Kazançları Vergisi alınması yoluna başvurulmuştur.

Barışa giden süreç ve yapılan barış antlaşmaları da Meclis-i Mebusan'ın temel gündemlerindendir. Ukrayna ve Rusya ile gerçekleştirilen barış antlaşmaları bunların başında gelmektedir. Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilali'nin ertesinde Osmanlı Devleti ve Rusya arasında tarafların saldırmazlığını esas alan Erzincan Mütarekesi, ardından Brest-Litovsk Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmaları İtilaf devletleriyle yapılan Mondros Ateşkes Antlaşması izlemiştir. Adı geçen antlaşma Meclis-i Mebusan'da gizli celsede görüşülerek kabul edilmiştir.

1914 Meclis-i Mebusanı Meşrutiyet döneminin en fazla toplantı senesine sahip olan Meclisi olma özelliğine sahiptir. Ayrıca bir "savaş meclisi" olan bu Meclis, varlığını olağanüstü şartlarda da korumuştur. Meclis-i Mebusan yoğunlukla harbiye ve maliye alanlarında yasalar yürürlüğe koymuş, savaş koşullarının da etkisiyle korumacı iktisat politikalarının uygulamaya geçmesi için düzenlemelerde bulunmuştur.

Savaşın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanmasının neticesi olarak bu Meclis, İttihat ve Terakki Fırkası'nın mutlak iktidarından kendisini feshettiği döneme varan süreci de sorgulamıştır. İttihatçıların yargılanması 1914 Meclis-i Mebusanı'nda başlamış olup, 1919 Meclis-i Mebusanı'nda devam etmiş ancak tamamlanamamıştır.

Sonuçta bir savaşın süregittiği dönemin koşulları gereği bir "savaş meclisi" olan 1914-1918 Meclis-i Mebusanı'nın bu zorlayıcı süreçte İttihatçı-modernleşmeci kadroların belirleyici etkisiyle laik hukuk sistemine geçişin temellerinin atıldığı bir parlamento özelliği taşıdığı söylenmelidir. Ayrıca bu Meclis'in İttihat ve Terakki Fırkası gibi güçlü bir fırkanın etkisi ve egemenliği altında siyasi ve idari

merkeziyetçiliğin kurumsallaştığı ve Cumhuriyet döneminin temel devrimlerine zemin hazırlayan bir Meclis olarak da tanımlanması olanaklıdır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

A. CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI (BOA)*

II- RESMİ YAYINLAR

A. DÜSTUR

Düstur, Tertib-i Sani, C.5, 1 Teşrin-i Sani 1328-31 Teşrin-i Evvel 1329, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1332.

Düstur, Tertib-i Sani, C.6, 1 Teşrin-i Sani 1329-31 Teşrin-i Evvel 1330, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1334.

Düstur, Tertib-i Sani, C.7, 1 Teşrin-i Sani 1330-31 Teşrin-i Evvel 1331, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1336.

Düstur, Tertib-i Sani, C.8, 1 Teşrin-i Sani 1331-31 Teşrin-i Evvel 1332, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928.

Düstur, Tertib-i Sani, C.9, 1 Teşrin-i Sani 1332-31 Teşrin-i Evvel 1333, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928.

Düstur, Tertib-i Sani, C.10, 1 Teşrin-i Sani 1333-31 Teşrin-i Evvel 1334, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928.

Düstur, Tertib-i Sani, C.11, 10 Teşrin-i Evvel 1334-15 Mart 1336, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928.

B. MECLİS-İ AYAN ZABIT CERİDESİ

MAZC, D:3, İ.S.:İçtima-i Fevkalade, 1 Mayıs 1330 (1914)-20 Temmuz 1330 (1914), T.B.M.M Basımevi, C.1, Ankara 1991.

* Osmanlı Arşivi Fonları'nın adları ve açılımları "Kısaltmalar Listesi" de yer almaktadır. Kullanılan fon numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

C. MECLİS-İ MEBUSAN ZABIT CERİDESİ

MMZC, D:3, İ.S.:İçtima-i Fevkalade, 1 Mayıs 1330 (1914)-20 Temmuz 1330 (1914), T.B.M.M Basımevi, C.1-2, Ankara 1991.

MMZC, D:3, İ.S.:1, 1 Kanun-ı Evvel 1330 (1914)-31 Teşrin-i Evvel 1331 (1915), T.B.M.M Basımevi, C.1, Ankara 1991.

MMZC, D:3, İ.S.:2, 1 Teşrin-i Sani 1331 (1915)-29 Şubat 1331 (1915), T.B.M.M Basımevi, C.1-2, Ankara 1991.

MMZC, D:3, İ.S.:3, 1 Teşrin-i Sani 1332 (1916)-31 Mart 1333 (1917) T.B.M.M Basımevi, C.1-3, Ankara 1991.

MMZC, D:3, İ.S.:4, 1 Teşrin-i Sani 1333 (1917)-31 Mart 1334 (1918) T.B.M.M Basımevi, C.1-3, Ankara 1991.

MMZC, D:3, İ.S.:5, 1 Teşrin-i Evvel 1334 (1918)-21 Kanun-ı Evvel 1334 (1918) T.B.M.M Basımevi, C.1-3, Ankara 1991.

D. MECLİS-İ UMUMİ ZABIT CERİDESİ

MMZC, D:1-4, 1 Kanun-ı Evvel 1324 (1908)-21 Kanun-ı Sani 1336 (1920) T.B.M.M Basımevi, C.1, Ankara 1991.

E. TAKVİM-İ VEKAYİ

Takvim-i Vekayi 1914-1918

F. ESBAB-I MUCİBE LAYİHALARI

https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2400

III. SÜRELİ YAYINLAR

- İkdam
- Peyam
- Sabah
- Tanin
- Servet-i Fünun

IV. ANILAR VE KİTAPLAR

Ahmad, Feroz: *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Kaynak Yayınları, çev. Nuran Yavuz, 6. Basım, İstanbul, 2004.

Akbay, Cemal: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi*, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014.

Akçam, Taner - Kurt, Ümit: *Kanunların Ruhu Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek*, İletişim Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2012.

Akgündüz, Ahmet: *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1. Basım, İstanbul 2013.

Aksakal, Mustafa: *Harb-i Umumi eşiğinde Osmanlı Devleti Savaşa Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2010.

Akşin, Sina: *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınları, 4. Basım, Ankara 2006.

_____: *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2014.

_____: *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I-Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2010.

Akyıldız, Ali: *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2004.

_____: *Para Pul Oldu-Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yayınları, 1.Basım, İstanbul 2003.

Al, Hüseyin-Akar, Ş.Kamil: *Osmanlı Finans Sisteminde Modernleşme-Osmanlı Para Reformu*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, C.2, İstanbul 2014.

Amca, Hasan**:** *Doğmayan Hürriyet*, Alfa Basım Yayın, 1. Basım, İstanbul 2013.

Armağan, Servet: *Memleketimizde İç Tüzükler*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972.

Apaydın, Bahadır: *Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Etkisi*, Adalet Yayınevi, 1. Basım, Ankara 2010.

Armaoğlu, Fahir**:** *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, 14. Basım, İstanbul 2014.

Avagyan, A.,-Minassian, F. Gaidz: *Ermeniler ve İttihat ve Terakki İş Birliğinden Çatışmaya*, çev.: Ludmilla Denisenko, Mutlucan Şahan, Yay. Haz.: Rober Koptaş, Aras Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2013.

Aydın, M. Akif: *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, 3. Basım, İstanbul 1999.

Ayışığı, Metin: *Mareşal Ahmet İzzet Paşa-Askeri ve Siyasi Hayatı*, Türk Tarih Kurumu, 2.Basım, Ankara 2013.

Babacan, Hasan: *Mehmed Talat Paşa (1874-1921)*, Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, Ankara 2014.

Bakar, Bülent: *Ermeni Tehciri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 1. Basım, Ankara 2009.

Bayur, Yusuf Hikmet: *Türk İnkılabı Tarihi*, C. II, Kısım: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Basım, Ankara 1991.

_____: *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, Kısım: I-IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Basım, Ankara 1991.

Belen, Fahri: *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964.

Berkes, Niyazi: *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınevi, 2. Cilt, 2. Basım, İstanbul 1976.

Beşikçi, Mehmet: *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2015.

Bingöl, Sedat: *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizamiye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004.

Boratav, Korkut: *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitabevi, 15. Basım, Ankara 2011.

Bostan, M. Hanefi: *Bir İslamcı Düşünür Sait Halim Paşa*, İrfan Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul 1992.

Bozkurt, Gülnihal: *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, Ankara 2010.

Cavid Bey: *Meşrutiyet Ruznamesi*, Haz.: Hasan Babacan, Servet Avşar, C.II, 1. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Cin, Halil: *Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, Konya 1987.

Çakan, Işıl: *Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1999.

Çavdar, Tevfik: *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, 3. Basım, Ankara 2004.

Çiçek, Kemal: *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, Ankara 2012.

DAGM: *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu.: 130, İstanbul 2013.

Demir, Fevzi: *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*, İmge Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2007.

Dündar, Fuat: *Modern Türkiye'nin Şifresi-İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İletişim Yayınları, 5. Basım, İstanbul 2013.

Eldem, Vedat**:** *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1. Basım Ankara 1994.

_____: *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1. Basım, Ankara 1994.

Emmanuilidis, Emmanuil: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yılları*, çev.: Niko Çanakçıoğlu, Belge Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2014.

Eraslan, C.-Olgun, Kenan: *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento***,** 3F Yayınları 1. Basım, İstanbul 2006.

Erdem, Tarhan: *Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1982.

Erickson, Edward J.: *Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, çev.: Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

Erkin, Behiç**:** *Hatırat 1876-1958*, haz.: Ali Birinci, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara 2019.

Erinç, Erol Şadi: *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları I-Birinci Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki Hükümetlerinin*

Sorumluluğuna Dair Meclis-i Mebusan Soruşturması, Yay. Haz.: Mustafa Yeni, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Ertürk Keskin, Nuray: *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*, Tan Kitabevi Yayınları, 1. Basım, Ankara 2009.

Ezherli, İhsan: *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920)*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:54, Ankara 1992.

Gazel, Ahmet Ali: *Osmanlı'nın Son Savaşları Nedeniyle Açılan Meclis Soruşturmaları (Trablusgarb, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları)*, Pegem Akademi, 1. Basım, Ankara 2013.

Gedikli, Fethi: *Katib-i Adllere Mahsus Sakk-Osmanlı Dönemi Noterlik İşlem Formülleri-Tarihçe, Okuma Parçaları, Mevzuat*, Türkiye Noterler Biriği, Ankara 2012.

Georgeon, François: *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2009.

Güneş, İhsan: *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclis'teki Yankıları (1908-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2012.

Gür, A Refik: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2017.

Hacıoğlu, Baran: *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul 2010.

Hale, William: *Türk Dış Politikası 1774-2000*, çev.: Petek Demir, Mozaik Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2003.

İba, Şeref: *Parlamento İçtüzük Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009.

İnalcık, Halil: *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul 2005.

Karal**,** Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.IX, 3. Basım, Ankara 2011.

Kardeş, Salahattin: *"Tehcir" ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 1. Basım, Ankara 2008.

Karpat, Kemal: *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010.

Kaşıyuğun, Ali: *Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi*, Yeditepe Yayınevi, 1. Basım, İstanbul 2015.

Kış, Salih: *Osmanlı Ordusunda Alman Ekolü Von Der Goltz Paşa (1883-1895)*, Palet Yayınları, 1. Basım, Konya 2017.

Kili, Suna-Gözübüyük,A.Ş.: *Sened-i İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2006.

Sorgulaması-Meclis-i Mebusan Beşinci Şube Tahkikatı, Temel Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017.

Lewis, Bernard: *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 9. Basım, Ankara 2004.

Menteşe, Halil: *Osmanlı Meclis-i Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1.Basım, İstanbul 1986.

Olgun, Kenan: *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008.

Ortaylı, İlber: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, 15. Basım, İstanbul 2016.

_____: *Tanzimat Devrinde Mahalli İdareler (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, Ankara 2011.

Otacı, Cengiz**:** *Hukukun Laikleşme Serüveni*, Birey Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul 2004.

Ökçün, A. Gündüz: *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (Mükellefiyet-i Ziraiye) Belgeler 1914-1922*, Ankara Üniveritesitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1. Basım, Ankara 1983.

Öğün, Tuncay: *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Basım, Ankara 1999.

Önen, Nizam- Reyhan, C.: *Mülkten Ülkeye Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.

Pamuk, Şevket: *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, Çev.: Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2009.

_____: *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2018.

_____: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

_____: *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım İstanbul 2015.

Polatel, Mehmet: "Geri Dönüş ve Emval-i Metruke Meselesi", *1915 Siyaset, Tehcir, Soykırım*, Haz.: Fikret Adanır, Oktay Özel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2015.

Renda, Mustafa Abdülhalik: *Hatırat*, Yay. Haz.: Aytaç Demirci, Sabri Sayarı, Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2019.

Reyhan, Cenk: *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare Merkeziyetçilik Adem-i Merkeziyetçilik*, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara 2007.

Sağlam, Mehmet Hakan: *Osmanlı Devlet Mevzuatı (1908-1922)***,** C.II Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

Shaw, Stanford J.: *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu-Savaşa Giriş*, C.1, Çev.: Beyza Sümer Aydaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, Ankara 2014.

Shaw, Stanford- Shaw, E. Kural: *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye-Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975*, çev.: Mehmet Harmancı, E Yayınları, C.2, 2. Baskı, İstanbul 1994.

Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri(1789-1980)*, Yapı Kredi Yayınları, 13. Basım, İstanbul 2005.

Taş, Fahri: *Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk,* Özyurt Matbaacılık, Ankara 1995.

Temizgüney, Firdes: *Emval-i Metruke Meselesi-Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923*, Türk Tarih Kurumu, 1. Basım, Ankara 2017.

Toprak, Zafer: *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, 1. Basım, İstanbul 2012.

_____: *İttihat ve Terakki ve Cihan Harbi-Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-*

1918, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2016.

Tunaya, Tarık Zafer: *Türkiye'de Siyasi Partiler*, C.I, İletişim Yayınları, 1. Basım, İstanbul 1998.

_____: *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.3, İletişim Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2011.

_____: *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938: Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi 1876-1918*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2009.

_____: *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, İletişim Yayınları, 1. Basım, C.1, İstanbul 1998.

Uçarol, Rifat: *Gazi Ahmet Muhtar Paşa Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi***,** Milliyet Yayınları, 1. Basım, İstanbul 1976.

_____: *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınları, 6. Basım, İstanbul 2006.

Ülman, A. Haluk: *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, 2. Basım, Ankara 1973.

Wallach, Jehuda L**:** *Bir Askeri Yardımın Anatomisi Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri*, Çev.: Em. Tuğg. Fahri Çeliker, Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, Ankara 1985.

Yalçın, Hüseyin Cahit: *Siyasal Anılar*, Haz.: Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul 1976.

Yalman, Ahmet Emin: *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, çev.: Birgen Keleşoğlu, yay. haz.: Serkan Yazıcı, Enis Şahin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2018.

Yıldız, Mehmet: *Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

Yılmaz, Veli: *1'inci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, Cem Ofset Matbaacılık, 1. Basım, İstanbul 1993.

Zürcher, Eric Jan: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 18. Basım, İstanbul, 2004.

_____: *Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihine Geçiş Dönemi (1908-1928)*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, İstanbul 2009.

V. MAKALELER

Acartürk, E. Kılıç, R.: "Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.29, S.2, Ankara 2011, s.1-21.

Ahmad,Feroz- Rustow, A. D.: "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 0, Sayı: 4-5, İstanbul 1976, s.245-284.

Akbay, Cemal: "Birinci Dünya Harbi'nde Türkiye'yi Harbe Sürükleyen Karadeniz Olayı", *Askeri Tarih Bülteni*, S.13/25, Ağustos 1988, s.37-63.

Akbayar, Nuri: "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (T.C.T.A.)*", C.5, İstanbul 1985, s.1238-1248.

Akça, Gürsoy, Himmet Hülür: "Tanzimattan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 21, 2007, s.235-269.

Akgündüz, Ahmet: "İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* S.14, 2009, s.13-48.

Akgündüz, Said Nuri: "Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları", *dergİabant* (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Güz 2016, C.4, S.8, s.1-16.

Akyıldız, Ali**:** "Osmanlılar", *D.İ.A.*, C.33, İstanbul 2007, s.506-509.

Akyılmaz, Bahtiyar: "Osmanlı Devleti'nde Merkezden Yönetimin Taşra İdaresi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.4, Yıl: 1999, s.127-156.

Akyılmaz, Gül: "Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin Hukuki Statüsü ve Geride Bıraktıkları Mallarla İlgili İlk Düzenlemeler", *Tarihsel Veriler Temelinde 100. Yılına 1915 Olaylarına Hukuki Bakış Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 8 Mayıs 2015, s.47-130.

Akşin, Sina: "1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Uluslararası Durum", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed.: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011

Alkan, Mehmet Ö.: "1908'den 2009'a Çok Partili Seçimlerin 101. Yılı 1908 Seçimleri ya da 1324 İntihabı", *Tarık Zafer Tunaya Anısına Yadigâr-ı Meşrutiyet*, Haz. Mehmet Ö.

Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, s.93-116.

_____: "Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri", *Anayasa Yargısı Dergisi*, C. 23 (2006), s.132-165.

Arı, Kemal: "Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni Emval-i Metrukesi'ne İlişkin Alınan Önlemler ve Uygulamalar", *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, Yay. Haz.: Aynur Yavuz Akengin, Selcan Koçaslan, 1. Basım, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s.299-302.

Arıkan, Zeki: "Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.4-5, s.217-232.

Arsebük, Esat: "Türkiye'de Medeni Hukukun İnkişaf Sahaları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, Ankara 1943, s.7-19.

Gürbüz Aslan: "Mondros Mütarekesi Nasıl İmzalandı ve Nasıl Karşılandı", *İmparatorluklar Çağına Veda*, Ed.: Bülent Bakar, Okan Yeşilot, Süleyman Beyoğlu, Mehdi Genceli, Ötüken Neşriyat, 1. Basım, İstanbul 2019, s.95-161.

Arslan, Cem Barlas: "Birinci Dünya Savaşı ve Harp Vergisi", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 57, Eylül-Ekim 2016, s.73-83.

Atalar, Münir: "Şer'iye Mahkemelerine Dair Kısa Bir Tarihçe", *Ankara İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Ankara 1980, s.103-318.

Atar,Fahrettin: "Mürafaa", *D.İ.A.*, C.32, İstanbul 2006, s.38-40.

_____: "Noter", *D.İ.A.*, C. 33, İstanbul 2007, s.210-213.

Avcı, Cemal: "Tekâlif-i Harbiye İle Tekâlif-i Milliye Vergilerinin Karşılaştırmalı Tanıtımı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.11, S.31, Ankara 1995, s.223-238.

Azrak, Ülkü: "Tanzimat'tan Sonra Resepsiyon", *T.C.T.A.*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.601-606.

Aydın, M. Akif: "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *D.İ.A.*, C.18, İstanbul 1998, s.314-318.

_____: "İslam-Osmanlı Aile Hukukunun Kanunlaştırılması ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Osmanlı*, C.6, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999,

_____: "Mecelle-i Ahkam-ı Adliye", *D.İ.A.*, C.28, Ankara 2003, s.231-235.

Aysan, A. Mustafa: "Dünya'da ve Osmanlı Devleti'nde Enflasyon", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2018 (16), s.92-123.

Babacan, Hasan: "İttihat ve Terakki Yöneticileri Arasında Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Tartışmaları", *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Türk Tarih Kurumu, C.2, 1. Basım, Ankara 2017, s.361-381.

Bakar, Bülent: "Ermeni Tehciri Sonrası Geride Kalan Mallara Bir Bakış", *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, Ed.: Bülent Bakar, Necdet Öztürk, Süleyman Öztürk, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul 2007, s.235-252.

Beşikçi, Mehmet: "Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusu Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası", *Türkiye Günlüğü*, No: 110 (Bahar 2012), s.27-43.

_____: "Topyekûn Seferberlik ve On Yıllık Harp", *Osmanlı Askeri Tarihi Yenileşme Dönemi Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed.: Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2013, s.205-226.

Birinci, Ali: "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", *D.İ.A.*, Cilt:18, İstanbul 1998, s.507-511.

Bostancı, Emir: "Harp Kazançları Vergisi'nde Muafiyet Durumu ve Uygulaması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 35 (1): 99, 2019, s.31-50.

Bozkurt, Gülnihal: "Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* C.XIV, S.40, Mart 1998, s.247-261.

Çadırcı, Musa: "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten*, C.LI, S.201, Yıl: Aralık 1987, s.1215-1240.

_____: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *T.C.T.A.*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.210-230.

_____: "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten*, C.LII, S.206, Yıl: Nisan 1989, s.237-257.

Çakan, Işıl: "Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Kamu Yönetiminin Modernleşmesi", *Amme İdaresi Dergisi*, C:.39, S.4, Aralık 2006, s.45-73.

Çalen, Mehmet Kaan: "1909 Kanun-ı Esasi Tadilatı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi***,** Cilt:2, Sayı:4, Temmuz 2012, s.129-140.

Demiryürek, Meral: "Savaştan Doğan Bir Tip: Harp Zengini", *Turkish Studies*, Volume: 10/16, Fall 2015, s.493-508.

Duran, İbrahim: "Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XII, S.3-4 (2008), s.55-111.

Efe, Ayla: "Taşra Yönetimine Muhassıllıktan Açılan Kapı", *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Ed.: Erkan Tural, Selim Çapar, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1. Basım, Ankara 2015, s.31-47.

Ekinci, Ekrem Buğra: "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S.5, 2005, s.417-439.

Elöve, Mustafa Emil: "İkinci Meşrutiyet Devrinin Siyasi Hayatına Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C:9, S:1, 1952, s.183-235.

Erdal, Burcu Özcan: "Mondros Mütarekesi Görüşmeleri ve Türk Heyeti", *İmparatorluklar Çağına Veda*, Ed.: Bülent Bakar, Okan Yeşilot, Süleyman Beyoğlu, Mehdi Genceli, Ötüken Neşriyat, 1. Basım, İstanbul 2019, s.65-94.

Erdem, Ekrem: "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz", *Bankacılar Dergisi*, S.56, 2006, s.10-27.

_____: "Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:48, Temmuz-Aralık 2016, s.17-44.

Eroğul, Cem: "1908 Devrimini İzleyen Anayasa Değişiklikleri", *100. Yılında Jöntürk Devrimi*, ed. Sina Akşin, Barış Ünlü, Serap Balcı, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s.89-139.

Esirgen, Seda Örsten: "Osmanlı Devleti'nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi Fransız Medeni Kanun'u mu?", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S.29, Bahar 2011, s.31-47.

Gökçen, Salim-Gül, Abdülkadir: "Kapitülasyonlar Kaldırıldıktan Sonra Osmanlı Devleti'ndeki Ecanibin Durumu (R. 1333/M. 1917 Senesi Ecanib İstatistikleri), *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.3, Yıl:2010, s.151-171.

Gönüllü, Ali Rıza: "Birinci Dünya Savaşı Sonundan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar Harp Kazançları Vergisi (1919-1925)", *SUTAD*, Güz 2017, 451-485.

Gülenç, Ahmet: "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Doğu Anadolu'da Ermeni Faaliyetleri", *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Türk Tarih Kurumu, C.2, 1. Basım, Ankara 2017, s.283-298.

Gürdoğan, Burhan: "İkinci Meşrutiyet Devri'nde Anayasa Değişiklikleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:16, Sayı:1, 1959, s.91-105.

Gürsel, Seyfettin: "Osmanlı Dış Borçları", *T.C.T.A.*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.972-687.

Halıcı, Şaduman: "Osmanlı Basınına Yansıyan Şekliyle 1914 Meclis-i Mebusan Seçimlerinde Ermeniler",

Tarih Dergisi, Sayı: 62 (2015/2), İstanbul 2016, s.127-180.

Hanioğlu, M. Şükrü: "Talat Paşa", *D.İ.A.*, C.39, İstanbul 2010, s.502-503.

İnalcık, Halil: "İmtiyazat", *D.İ.A.*, C.22, İstanbul 2000, s.245-252.

_____: "Timar", *D.İ.A.*, C.41, İstanbul 2012, s.168-173.

_____: "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed.: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011

Kallek, Cengiz: "İmtiyazat", *D.İ.A.*, C.22, İstanbul 2000, s.242-245.

Karaca, Erdem: "1914 Seçimleri Sürecinde İttihat ve Terakki Partisi'nin Ermenilerle Uzlaşma Çabalarının Osmanlı Basınına Yansıması", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 10, S.19 (Bahar 2014), s.77-104.

Karaca, Taha Niyazi: "Birinci Dünya Savaşına Giden Yolda Kara El Grubu ve Franz Ferdinand'a Suikast", *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu 03-05 Kasım 2014 Budapeşte*, Yay. Haz.: Aynur Yavuz Akengin, Selcan Koçaslan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.91-108.

Karahasanoğlu, C. Osmanağaoğlu: "Mecelle-i Ahkam-ı Adliye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi", Ankara Üniversitesi Osmanlı *Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S.29, Bahar 2011, 94-124.

Kartal, Nazım: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Mülki İdare", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, C.4, S.1, İlkbahar 2013, s.1-24.

Kaşıkçı, Osman: "Osmanlı Medeni Kanun'u: Mecelle", *Osmanlı*, C.6, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.519-532.

Kaştan, Yüksel: "Osmanlı Devleti'nde '1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkati' İle Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2, Ocak 2016, s.78-98.

Keskin, Alev- İlhan, Fatma: "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde Salgın Hastalıklar ve Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Tedbirler", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Şubat 2013, S.21, s.183-228.

Keyder, Çağlar: "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi", *T.C.T.A.*, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.642-652.

Kılıç, Selami: "Birinci Dünya Savaşı'na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak 20-21 Kasım 2014 Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 2015, s.91-155.

Kırışık, Fatih- Sezer, Özcan: "Türk Anayasalarında Yerel Yönetimler", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.15, S.2, Nisan 2006, s.5-30.

Koçak, Cemil: "Meşrutiyet'te Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan", *T.C.T.A.*, İletişim Yayınları, C.4, İstanbul, 1985, s.961-973.

Korkmaz, Ender: "Brest-Litovsk Antlaşması Çerçevesinde Osmanlı Ukrayna Diplomatik İlişkileri

(1918)", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,* Yıl: 2016-2, S.30, s.111-137.

Kuran, Ercümen: "Birinci Dünya Savaşı", *D.İ.A.*, C.6, İstanbul 1992, s.196-200.

Kurt, Ümit: "Emval-i Metruke ve Tasfiye Komisyonlarının Yapısı ve İşlevi", *Toplumsal Tarih*, S.259, Temmuz 2015, s.50-58.

Küçüktiryaki, Ahmet Yasin: "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.13, S.26, 2014/2, s.177-201.

Kütükoğlu, S. Mübahat: "Balta Limanı Muahedesi", *D.İ.A.*, C.5, İstanbul 1992, s.38-40.

Mardin, "Ebül'ula: "Kadı", *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, C.6, İstanbul 1977, s.42-46.

Mercan, Mehmet Salih: "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Van Gölü Çevresinin İşgalini Hazırlayan Ermeni Olayları ve Rusların İşgali" *Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Türk Tarih Kurumu, C.2, 1. Basım, Ankara 2017, s.211-242.

Olgun, Kenan: "II. Meşrutiyet Dönemi Seçim Sistemi ve 1912 Seçimlerinde İzmit Sancağında Uygulanışı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 39, 2004, s.139-154.

Onar, Sıddık Sami: "İslam Hukuku ve Mecelle", *T.C.T.A.*, İletişim Yayınları, C.3, İstanbul 1985, s.580-587.

Ortaylı, İlber: "Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet", *T.C.T.A.*, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.953-960.

Ökçün, Gündüz: "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İmalat Sanayi Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.27, Sayı:1, Ankara 1972, s.135-166.

_____: "Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkati, 1913", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.30, Sayı:0, Ankara 1975, s.25-44.

Öncü, Ali Servet: "Tevfik Paşa Hükümeti'nin Programı ve Meclis-i Mebusan'daki Müzakereleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, Sayı:49, Erzurum 2013, s.261-280.

Özbudun, Ergun: "Parlamento Kararları ve Yasama Meclislerinin İç tüzükleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S.36, s.3-26.

Özel, Sabahattin: "Tuna'da Bir Türk Adası: Adakale", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları***,** Yıl: 1/2002, S.1, s.227-250.

Özer, Sevilay: "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bekârlık Vergisi'ne İlişkin Tartışmalar", *Akademik Bakış Dergisi*, C.6, S.12, Yaz 2013, s,173-191.

Özkaya, Yücel-Akyıldız, Ali: "Muhassıl", *D.İ.A.*, C.31, İstanbul 2006, s.18-20.

Özkorkut, Nevin Ünal: "Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti'ne Girişi",

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 52, S. 4, 2003, s.147-154.

Öztürk, Osman: "Osmanlılarda Tanzimat Sonrası Yapılan Hukuki Çalışmalar ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye"**,** *Osmanlı*, C.6, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.504-518.

Pamir, Aybars: "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* C.51, S.2, Ankara 2002, s.79-119.

Reyhan, Cenk: "Taşranın Osmanlı-Türk Siyasal Hayatına Etkisi Bir Açıklama Modeli", *Toplum ve Bilim*, S.83, Kış 1999/2000, s.267-291.

_____: "Cebel-i Lübnan Vilayet Nizamnamesi", *Memleket Siyaset Yönetim*, 2006/1, s.171-181.

_____: "Bir Belge-Yerel Yönetim Metinleri (XX), 1913 Tarihli Vilayat Genel İdaresi Geçici Kanunu", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.9, S.1, Ocak 2000, s.129-154.

Schacht, Joseph: "Mahkeme", *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, C.7, İstanbul 1977, s.146-149.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet: "Tuna Vilayeti Nizamnamesi", *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Ed.: Erkan Tural, Selim Çapar, Türkiye ve Orta Doğu amme İdaresi Enstitüsü, 1. Basım, Ankara 2015, s.47-50.

Shaw, Stanford: "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", *T.C.T.A.*, C.4, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.934-946.

Şener, Abdüllatif: "İttihat ve Terakki Cemiyetinin İktisadi ve Mali Politikaları (1908-1918)", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.8, S.1, 1990, s.203-232.

Şimşek, Muttalip: "Tanzimat Dönemi Osmanlı Taşra Teşkilatında Nahiye Yönetimi: Kıreli Örneği", *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.2, Yıl: 2017, s.53-75.

Tahiroğlu, Bülent: "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", *T.C.T.A.*, İletişim Yayınları, C.3, İstanbul 1985, s.588-601.

Taner, Tahir: "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s.221-232.

Toprak, Zafer: "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980, s.205-238.

_____: "Adalet Örgütlenmesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul 1993, s.74-77.

_____: "Yüzüncü Yılında Aile Hukuku Kararnamesi", *Toplumsal Tarih*, S.288, Aralık 2017, s.50-54.

Torun, Fatih Sadık: "Osmanlı Taşra İdaresinin Yeniden Yapılanma Süreci (1842-1876)", *Karadeniz Araştırmaları*, S.32, Kış 2012, s.81-97.

Tural, Erkan: "Bir Belge 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiye-i Vilayat Talimatnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.14, S.1, Ocak 2005, s.71-91.

_____: "Bir Belge-1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.13, S.2, Nisan 2004, s.93-123.

Tural,Erkan-Ercoşkun, Tülay: "Bir Belge-1872 Tarihli Vilayetlere Dair Talimatname", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C.19, S.2, Nisan 2010, s.99-109.

Türkmen, Zekeriya: "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.12, 2001, s.219-244.

_____: "Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S.6, Ankara 1995, s.325-341.

Tüzün, Nevim-Altuncuoğlu, N..: "Birinci Dünya Savaşı Sırasına Uygulanan Dâhili İstikrazın Tercüman-ı Hakikat, Sabah ve Vakit Gazetelerine Yansımaları", *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl:5, Sayı:20, Eylül 2019, s.136-158.

Uca, Alattin: "Çanakkale Zaferi Osmanlı Parlamentosu'nda Nasıl Yankı Buldu?", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 19, Erzurum 2002, s.255-280.

Ural, Selçuk: "Tevfik Paşa Hükümeti'nin Programı ve Mebusan Meclisi'ndeki Yankıları", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1, Bahar 2008, s.217-236.

Üçok, Coşkun: "Tanzimat'tan Önce Osmanlı Devleti'nde Hukuk", *T.C.T.A.*, İletişim Yayınları, C.2, İstanbul 1995, s.574-579.

Üçok, Coşkun- Mumcu, Ahmet: "Tanzimat Döneminde Türk Hukuku", *Halil İnalcık Adalet Kitabı*, Ed.: Bülent Arı, Selim Aslantaş, Yeditepe Yayınevi, 2. Basım, İstanbul 2005, s.217-238.

Ural, Selçuk: "Kurtuluştan Mondros Mütarekesine Elviye-i Selase'de Yaşanan Sorunlar", *Ankara*

Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.47, Bahar 2011, s.647-676.

Ünal, Mehmet: "Medeni Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.34, S.1, Ankara 1977, s.198-209.

Veldet, Hıfzı: "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999, s.139-209.

Yanardağ, M. Özgür: "19. Yüzyıl Osmanlı Devleti Para Düzeni: Kâğıt Para Kullanımına Geçiş Aşamalarının İktisadi Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, S.36, Şubat 2015, s.918-933.

Yavuz, Nurcan: "Erzincan Mütarekesinin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.17, S.28, Yıl: 1995, s.208-232.

Yazıcı, Abdurrahman: "Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi (1917) ve Sadrettin Efendi'nin Eleştirileri", *EKEV Akademi Dergisi*, S.62, Yıl: 19, (Bahar 2015), s.567-584.

Yetkin, Aydın: "Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devleti'nin Gelişim Süreci", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.24, Kış 2013, s.380-413.

Yıldız, Gültekin: "Kara Kuvvetleri", *Dünya Savaşı Tarihi Osmanlı Askeri TarihiKara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Ed.: Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, 1. Basım, İstanbul 2013, s.35-77.

Yörük, Ali Adem: "Kapitülasyonların Kaldırılması sürecine Dair Bibliyografik Bir Deneme: 1909-1927 Yılları Arasında Yazılmış Kapitülasyon Kitapları", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S.5, 2008 (Bahar), s.97-130.

VI. BİLİMSEL TEZLER

Aksoy, Erdem: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Döneminde Dış Borçlanmanın Bütçe Açıklarının Finansmanı Üzerindeki Etkisi", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2012.

Çoban, Ayşegül: "Mecelle'nin Ta'dil Edilen Maddelerinin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Konya 2008.

Eroğlu, Tayfun: "Tehcirden Milli Mücadele'ye Ermeni Malları (1915-1922)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir 2008.

Güner, Hasan: "1915-1928 Arası Emval-i Metruke Uygulamaları", *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2015.

Karagöz, Mevlüt: "Birinci Dünya Savaşı'nda Menzil Hizmetleri: IV. Ordu Örneği", *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi,* İstanbul 2019.

Köksal, Osman: "Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati 29 Nisan 1330 (Osmanlı Devleti'nde Askerealmada Son Durum)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 1987.

Küçüktiryaki, Ahmet Yasin: "Sadrettin Efendi'nin Hukuk-ı Aile Kararnamesine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2009.

Mıhçı, Sabahattin: "Osmanlı Parlamento Tarihinde Son Dönem", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2000.

Susam, Esin: "Osmanlı Sanayileşme Hareketleri ve Teşvik-i Sanayi Kanunu", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Isparta 2010.

Tezcan, Cezmi: "Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemi Mali Politikaları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi,* Ankara 2005.

Ulucak, Büşra: "Türkiye'de Mülki İdare Sistemi ve Sistemin Güncel Sorunları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2010.

Yazıcı, Sibel: "Osmanlı Meclis-i Mebusanı ve Faaliyetleri (1914-1918)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*, Afyon Karahisar 2018.

EKLER

EK-1: Tanin Gazetesi'nde Meclis-i Milli'nin Açılışı

طنین

نطق همایون

مجلس ملی نك كشادی

ذات شاهانه : مجلس مبعوثان داوه سنك ایچ نایبسی اوكندده

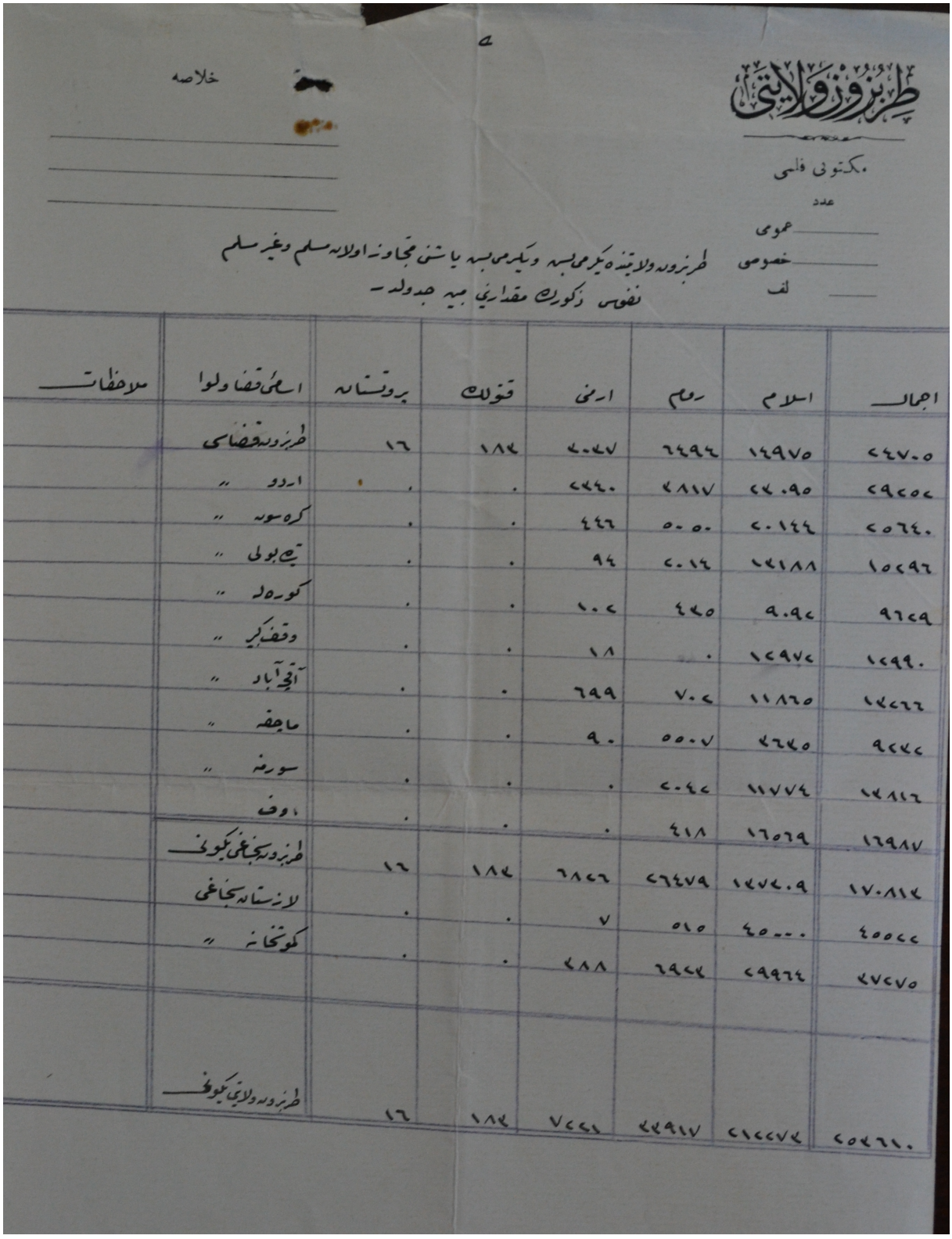
Kaynak: "Meclis-i Milli'nin Küşadı", *Tanin*, 15 Mayıs 1914, nu.: 1937, s.1.

EK-2: Meclis-i Mebusan'ın Açılışı sırasında Padişah Mehmet Reşat'ın Meclis binasına gelişini gösteren bir fotoğraf

Kaynak: *Servet-i Fünun*, 8 Mayıs 1330, nu.: 1198, s.18.

EK-3: Trabzon Vilayeti'ne Ait 25 Yaş ve Üstü Erkek Nüfusunu Gösteren Cetvel

طرابزون ولایتی

مکتوبی قلمی

عدد

عمومی

خصوصی

لف

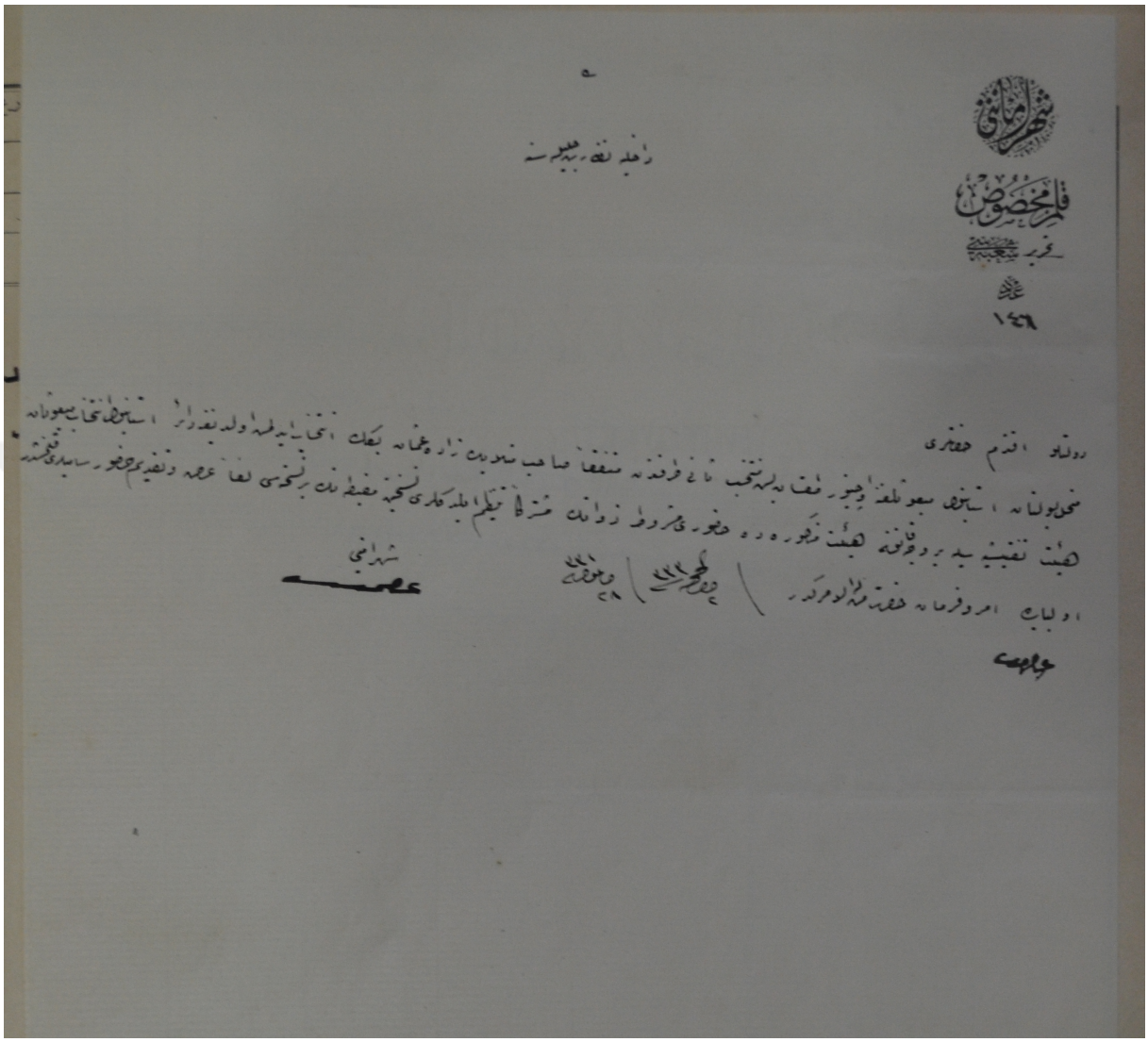
خلاصه

طرابزون ولایتده یکرمی یاشنی تجاوز اولانلر مسلم وغیر مسلم نفوس ذکورك مقداری بیه جدولدر

اجمالی	اسلام	رعایا	ارمنی	قبوله	پروتستانه	اسامی قضا ولوا	ملاحظات
٤٤٧٠٥	١٤٩٧٥	٢٤٩٤	٤٠٤٧	١٨٤	١٦	طرابزون قضاسی	
٤٩٤٥٤	٤٤٠٩٥	٤٨١٧	٤٤٤٠	.	.	اردو "	
٤٥٦٤٠	٤٠١٤٤	٥٠٥٠	٤٤٦	.	.	کرهسونه "	
١٥٤٩٦	٤٤١٨١	٤٠١٤	٩٤	.	.	تیرابولی "	
٩٦٤٩	٩٠٩٤	٤٤٥	١٠٤	.	.	کوره له "	
١٤٩٩٠	١٤٩٧٤	.	١٨	.	.	وقف کبیر "	
١٤٤٦٦	١١٨٦٥	٧٠٤	٦٩٩	.	.	آنجه آباد "	
٩٤٤٤	٤٦٤٥	٥٥٠٧	٩٠	.	.	ماچقه "	
١٤٨١٦	١١٧٧٤	٤٠٤٤	.	.	.	سورمه "	
١٦٩١٧	١٦٥٦٩	٤١٨	.	.	.	اوف "	
١٧٠٨١٤	١٤٧٤٠٩	٤٦٤٧٩	٦٨٤٦	١٨٤	١٦	طرابزون تجاغی یکونی	
٤٥٥٤٤	٤٥٠٠٠	٥١٥	٧	.	.	لازستانه تجاغی "	
٤٧٤٧٥	٤٩٩٦٤	٦٩٤٤	٤٨٨	.	.	کومخانه "	
٤٥٤٦٦٠	٤١٤٤٧٤	٤٤٩١٧	٧٤٤١	١٨٤	١٦	طرابزون ولایتی یکونی	

Kaynak: BOA. DH. SYS. 122/1 1332.06.13 (Trabzon Vilayeti'nde 25 ve 25 yaşını mütecaviz olan Müslim ve Gayrimüslim nüfus-ı zükurun miktarını mübeyyin cetvel

EK-4: İstanbul Mebusluğuna Sahib Mollabeyzade Osman Bey'in Seçildiğine Dair Evrak

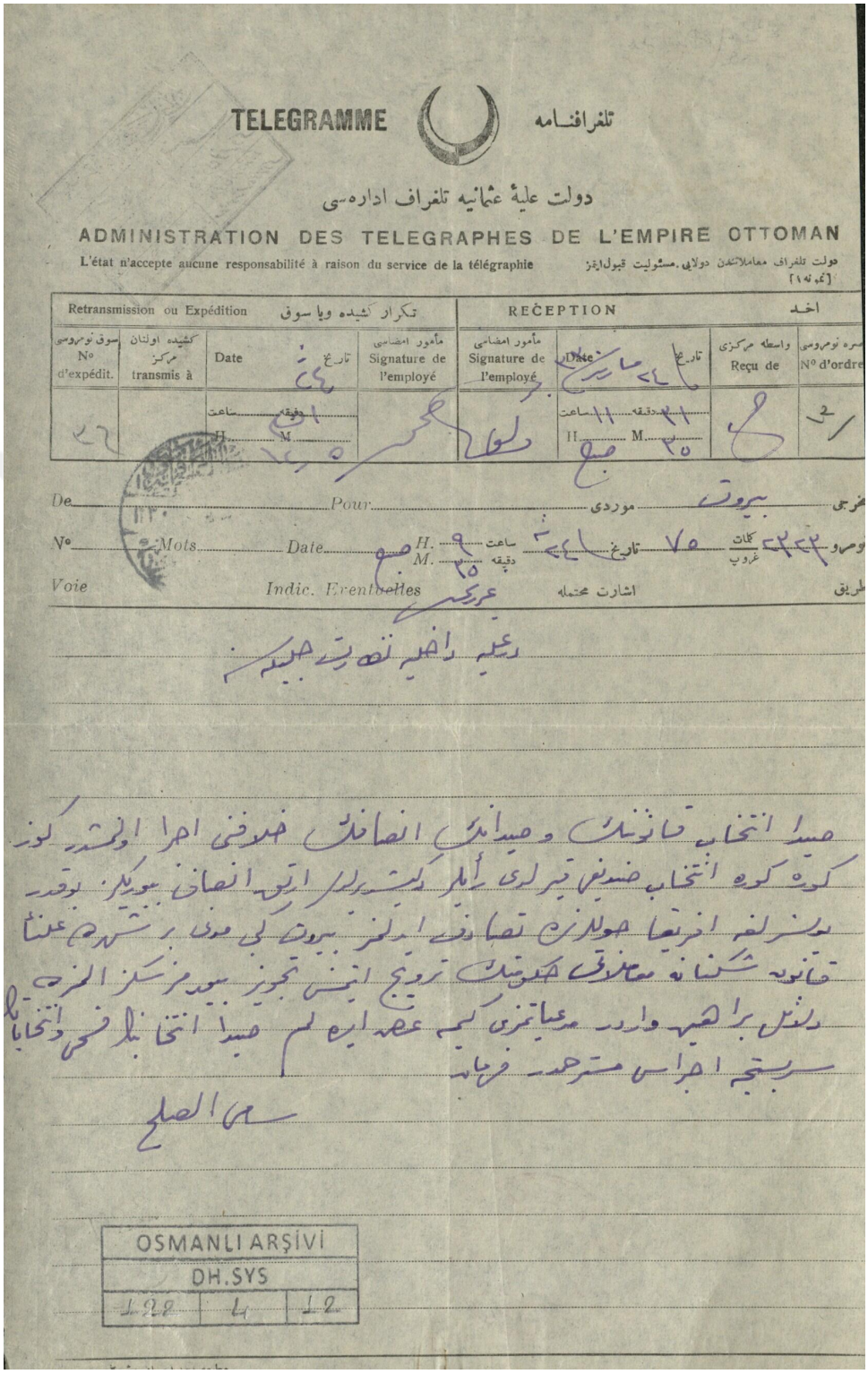
Kaynak: BOA. DH.İ.UM. 49/3 1332.Z.5 (İstanbul Mebusluğuna 395 müntehib-i saninin oyu ile Sahib Mollabeyzade Osman Bey'in seçildiğine dair Şehremaneti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazı)

EK-5: Müntefek Sancağı'na Ait Seçim Mazbatası Örneği

Kaynak: BOA. DH.SYS. 122/2-6 1332.6.17 (Müntefek Sancağı Seçim Mazbatası Örneği)

EK-6: Beyrut Vilayeti'nde Seçim Yolsuzluğu Yapıldığına Dair Telgraf

TELEGRAMME تلغرافنامه

دولت علیهٔ عثمانیه تلغراف اداره‌سی

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

L'état n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie

Retransmission ou Expédition — تکرار کشیده ویا سوق

RECEPTION — اخذ

سوق نومروسی N° d'expédit.	کشیده اولنان مرکز transmis à	Date تاریخ	مأمور امضاسی Signature de l'employé	مأمور امضاسی Signature de l'employé	Date تاریخ	واسطه مرکزی Reçu de	نمره نومروسی N° d'ordre
٢٦		ساعت دقیقه H. M. ٢٠ ٢٥			ساعت دقیقه H. M. ١١ ٢٥		٢

De Pour موردی بیروت

N° Mots Date H. ٩ M. ٢٥ ساعت دقیقه تاریخ ٧٥ کلمات غروب

Voie Indic. Erentbelles اشارت محتمله

طریق

عینیه راضیه نصوص جیم

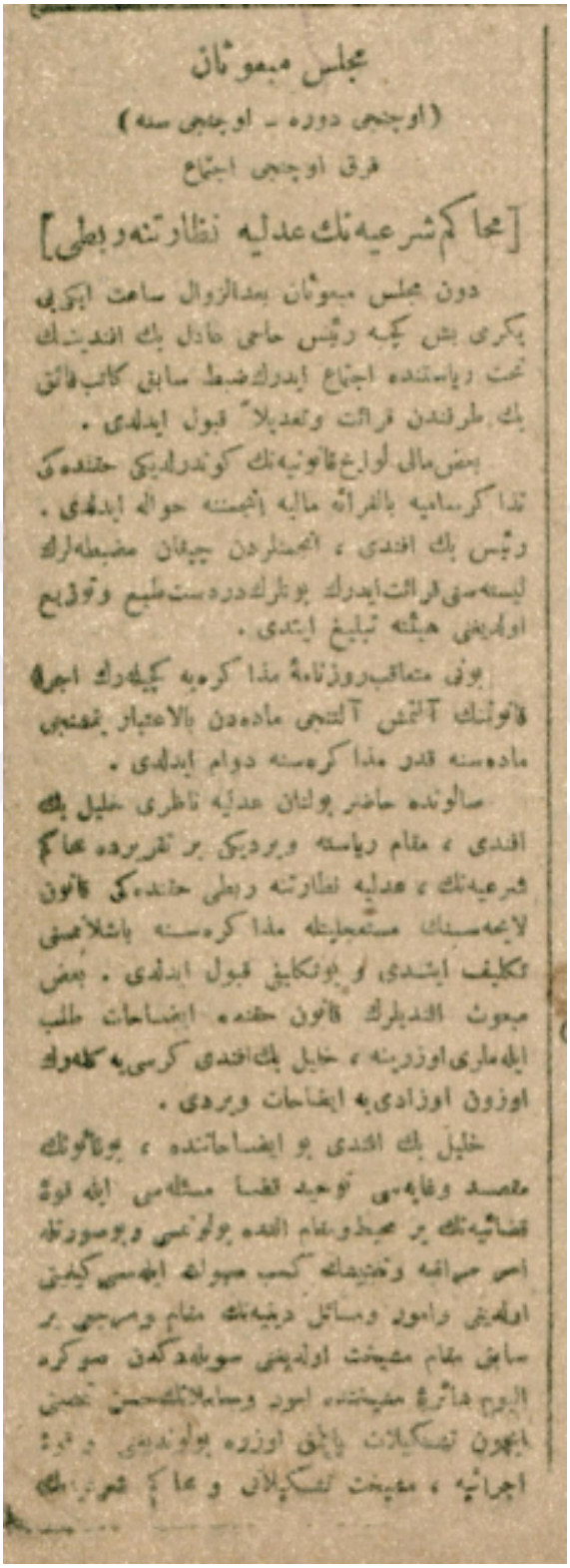
صیدا انتخاب قانونك وصیدانك انصافلی خصوصی اجرا ولنمسی کوزه کوزه انتخاب ضدیفی تیرلری ایله کشیدیلر ایی انصاف بیوریلمق بوقدر بوسنلفه افریقا جولان تصادف ایدلمز بیروت لی مدنی بر شهرم عثمانلی قانونه شکنانه معاذیر کذبیه ترویج ایتمس تجویز بیورمزسکز المزه دلیل براکیه واردر مدعیاتمزی کیم عهده ایه لم صیدا انتخابنده فسخ وانتخابات سریعا اجراسی مترجمه فرمایه

سامی الصلح

OSMANLI ARŞİVİ
DH.SYS
122 4 12

Kaynak: BOA. DH.SYS. 122/4 1332.5.18 (Beyrut Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Sami El Salih tarafından yazılan ve seçimlerde yolsuzluk yapıldığına dair 6 Nisan 1914 tarihli telgraf)

EK-7: Mehakim-i Şer'iyenin Adliye Nezareti'ne Rabtı Kanununun Meclis-i Mebusan'da Tartışılmasına Dair İkdam'da Çıkan Yazı

مجلس مبعوثان

(اوچنجی دوره - اوچنجی سنه)

فرق اوچنجی اجتماع

[محاکم شرعیه‌نك عدلیه نظارتنه ربطی]

دون مجلس مبعوثان بعدالزوال ساعت ایکیی بکری بش کچه رئیس حامی عادل بك افندینك تحت ریاسنده اجتماع ایدرك ضبط سابق کاتب فائق بك طرفندن قرائت وتعدیلاً قبول ایدلدی.

بعض مالی لوایح قانونیه‌نك کوندرلدیکی حقنده‌کی تذاکرسنیه بالقرائه مالیه انجمنه حواله ایدلدی.

رئیس بك افندی، انجمنلردن بیقان مضبطه‌لرك لیسته‌سی قرائت ایدرك بونلرك درده‌ست طبع وتوزیع اولدیغی هیئته تبلیغ ایتدی.

بونی متعاقب روزنامهٔ مذاکره‌یه کچیلدك اجرا قانونك آلتمش آلتنجی ماده‌دن بالاعتبار یکرمنجی ماده‌سنه قدر مذاکره‌سنه دوام ایدلدی.

صالونده حاضر بولنان عدلیه ناظری خلیل بك افندی، مقام ریاسته ویردیکی بر تقریرده محاکم شرعیه‌نك، عدلیه نظارتنه ربطی حقنده‌کی قانون لایحه‌سنك مستعجلیته مذاکره‌سنه باشلانمسنی تکلیف ایتدی و بونکابنی قبول ایدلدی. بعض مبعوث اندیلرك قانون حقنده ایضاحات طلب ایلهاری اوزرینه، خلیل بك افندی کرسی‌یه کلهرك اوزون اوزادی یه ایضاحات ویردی.

خلیل بك افندی بو ایضاحاتنده، بوقانونك مقصد وغایه‌سی توحید قضا مسئله‌سی ایله قوهٔ قضائیه‌نك بر محکمه‌نك اداره‌سی بولونمسی وبوصورتله امر مرافعه وتحقیقاتك کسب سهولت ایلهسی کیفیتی اولدیغی وامور ومسائل دینیه‌نك مقام ومرجعی بر سابق مقام مشیخت اولدیغی سویلهدکدن صوکره الیوم دائرهٔ مشیخته امور ومسائلك حسن تحصیلی ایچون تشکیلات یاپلق اوزره بولوندیغی و قوهٔ اجرائیه، مشیخت تشکیلاتی و محاکم شرعیه‌نك

Kaynak: "Meclis-i Mebusan-Mehakim-i Şer'iyenin Adliye Nezareti'ne Rabtı", *İkdam*, 25 Şubat 1917, nu.: 7199, s.1.

EK-8: Kapitülasyonların kaldırılmasına dair kararın Sadrazam'a bildirilmesine ilişkin görsel

Kaynak: *Servet-i Fünun*, 4 Eylül 1330, nu.: 1215, s. 287.

EK-9: Mükellefiyet-i Ziraiye Kanun-ı Muvakkati

نومرو ۷۷۵ — مکلفیت زراعیه قانون موقتی

۲۰ ذی‌القعده ۱۳۳٤ ۵ ایلول ۱۳۳۲

[تقویم وقایع ایله نشر واعلانی : ۲٦ ذی‌القعده ۱۳۳٤ ۱۱ ایلول ۱۳۳۲ – نومرو ۲٦۵٦]

ماده : ۱ چفتجیلکی صنعت معتاده اتخاذ ایتمش وخدمات عسکریه خارجنده قالمش اولان عثمانلیلرك ذکور واناثدن اولان هرنفوس زراعت نظارتجه تعیین اولنه‌جق مقداردہ زرعیاتده بولنمق وسنهٔ آتیه ایچون نطس یاپمق اوزره طرف حکومتدن مکلف طوتیله‌بیله‌جکدر .

ماده : ۲ چفتجیلکی صنعت معتاده اتخاذ ایتمهش و خدمات عسکریه خارجنده قالمش اولنلری بولندقلری محلده الك زیاده اکیلان محصولاتدن زرعیاتده بولنمق اوزره مکلفیت زراعیه‌یه تابع طوتمغه حکومت مأذوندر .

اشبو مکلفیت مدافعهٔ ملیه، دونمای هلال احمر کبی منافع عمومیه مؤسساتی وهرنوع امتیازلی وامتیازسز جمعیات وشرکتلر حقنده دخی جاریدر .

ماده : ۳ اشبو قانونك تطبیقاتی برنظامنامه ایله تعیین اولنه‌جقدر. مکلفیت زراعیه‌نك تأمینی ایچون کوی وقصبه چفتجیلرینی چفت حیواناتیله برابر عن جماعة چالیشمغه مجبور ایتمکده زراعت نظارتی صلاحیتداردر .

ماده : ٤ اشبو قانون ایله آنك تطبیقاتی مبین نظامنامه احکامنه مغایر حرکتده بولنانلر صلح محکمه‌لری طرفندن یکرمی غروشدن بش یوز غروشه قدر جزای نقدی ایله وتکرری حالنده برهفته‌دن اوچ آیه قدر حبس ایله محکوم ایدیلورلر .

اشبو قانون ایله نظامنامه‌سنه مغایر افعال وقوعنده زرعیات مأمورلرینك طوتمه‌جقلری ضبط ورقه‌لری عکس مندرجاتی ثابت اولنجه‌یه قدر معمول‌به اولان وثائق قانونیه‌دندر .

ماده : ۵ اشبو قانونك تأمین اجراسی ایچون زراعت وتجارت نظارتی بودجه‌سنه فوق‌العاده اولهرق یوز اللی بیك لیرا علاوه اولنمشدر .

ماده : ٦ اشبو قانون زمان نشرندن معتبردر .

ماده : ۷ اشبو قانونك اجراسنه داخلیه، مالیه، عدلیه وتجارت وزراعت ناظرلری مأموردر .

دستور ۴ ترتیب ثانی ۴ جلد : ۸ فورمه : ۸۲

Kaynak: “Mükellefiyet-i Ziraiye Kanun-ı Muvakkati”, *Düstur*, 5 Eylül 1332, Tertip:2, Cilt: 8, Numara: 775, s.1297.

EK-10: Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu Esbab-ı Mucibe Layihası

مجلس مبعوثان

نومرو
۱۵

دورهٔ انتخابیه ۳ سنهٔ اجتماعیه ۲

نومرو ۲۶۶

قانون موقت

ماده ۱ : مکلفیت عسکریه قانون موقتك ایکنجی مادهسنك فقرهٔ اخیرهسی موجبنجه سلاح آلتنه آلنمش مجاز اولان اون طقوز ویکرمی یاشلرندهکی افراددن سلاح آلتنه آلنمسنه لزوم کورولهمش اولانلرهده شامل اولمق اوزره خدمت مفروضهٔ عسکریه خارجنده بولنانافراددن سلاح استعمالنه قابلیتلی اولانلرك حدود وسواحلك مدافعهسی ویاخودآسایش محلیی تأمین ایچون لزوم کورلدکجه واحتیاجك دوامی مدتنه منحصر اولمق شرطیله جلب واستخدامنه حربیه نظارتی مأذوندر .

ماده ۲ : اشبو قانون تاریخ نشر واعلانندن اعتباراً بو سفربرلکك ختامنه قدر مرعی‌الاجرادر .

ماده ۳ : اشبو قانونك اجرای احکامنه حربیه وداخلیه ناظرلری مأموردر.

۲۰ جمادی‌الاخره ۱۳۳۳ ۲۳ مارت ۱۳۳۱

انجمنك تکلیفی

ماده ۱ : اون طقوز ویکرمی یاشلرنده اولوب سلاح آلتنه آلنمش اولانلرله قرق بش یاشندن افزون سنده اولانلردن سلاح‌استعمالنه قابلیتلی بولنانلرك حدود وسواحلك مدافعهسی وآسایشك تأمینی‌ایچون‌لزوم کورلدکجه احتیاجك دوامنه منحصر اولمق اوزره‌جلب واستخداملرینه حربیه نظارتی مأذوندر .

عیناً قبول

» »

عسکری انجمنی مضبطهسی

بالاده‌کی‌قانون موقت انجمنمزجه تدقیق ومذاکره ایدلدی . سواحلمزك وسعتنه مبنی امر مدافعه‌سنی مستقلاً افراد مکلفیه تودیع ایتمك فضله داغینقلغی وبالنتیجه مدافعهٔ وطن ایچون مشکلاتی دامی اولدیغندن الی سلاح طوتانلرك ایجابنده سلاح آلتنه آلنه بیلملری وقسماً بونلرله سواحلك مدافعهسی وشمندوفرلرك محافظهسی‌ضروری‌اولدیغندن اشبو تکلیف شایان قبول کورلدی . مکلفیت عسکریه قانونی بر قانون موقت اولدیغندن تکلیف ایدیلن مواد مذکور قانون موقته عطفدن قورتاریلهرق مستقل بر شکله افراغ و بو صورت مصححه مأمور مخصوصنجه قبول ایدلمکله لاجل التصدیق هیئت عمومیهیه تقدیم قلندی .

۱۱ تشرین ثانی ۱۳۳۱

یوسف ضیا ثروت احسان سودی هارون حلمی محمد منیب ضیا حسین قدری

Kaynak: https://acikerisim.tbmm.gov.tr/handle/11543/2400

EK-11: İkdam Gazetesi'nde Meclis-i Mebusan'ın Kapatılması

İKDAM

حیات مشروطیتمزده فوق العاده تاریخی برکون : اسباب ضروریهٔ سیاسیه یه بناءً مجلس مبعوثان فسخ اولنمشدر .

İkdam, 22 Aralık 1918, nu.: 7853, s.1.

Kaynak: "Hayat-ı Teşriye'de Fevkalade Tarihi Bir Gün: Esbab-ı Zaruriye-i Siyasiye Binaen Meclis-i Mebusan Fesholunmuştur", *İkdam*, 22 Aralık 1918, nu.: 7853, s.1.

ÖZGEÇMİŞ

İsmail Kandil 1984 yılında İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 2002 yılında İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nü kazandı ve 2006 yılında mezun oldu. Yüksek Lisansı'nı aynı üniversitenin Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü'nde "Türk Basınında Osmanlı Bağımsızlık Günü Kutlamaları" isimli çalışma ile yaptı. İstanbul Teknik Üniversitesi'nde Öğretim Görevlisi olarak çalışmalarına devam eden yazarın Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Cumhuriyet dönemine ilişkin makaleleri bulunmaktadır.